

ગૃહકારનાં બેલડિયાં.

(મહાદ—ગરબી.)

આછા ધુંધટ ઉઘાડ,
 સખીરી ! તહારા આછા ધુંધટ ઉઘાડ !
 ઉરસોન્દર્ય ચખાડ,
 સખીરી ! તહારા આછા ધુંધટ ઉઘાડ !
 રસરંગીલી ચન્દા મધુરી
 વેરે રૂપાકુલ ;
 વાદળવસન સુખેથી ખસેડી
 કરતી દુનિયા ફૂલ !—
 સખીરી ! તહારા આછા ધુંધટ ઉઘાડ !
 સરવરસલિલે કુસુંદની નાચે
 અનિલે અનિલે પૂર ;
 સુખવદલરી ખીલવે પાંખડીમાં
 ઝીલનાં ચન્દાઉર !—
 સખીરી ! તહારા આછા ધુંધટ ઉઘાડ !
 નહિ ઝીલે તો નહિ ખીલે ઝી,
 ઝીલે સુખ સૂકાય ;
 ઉરસવાદ પ્રકુલ વસે ત્યાં
 રસનેડી વિકસાય !—
 સખીરી ! તહારા આછા ધુંધટ ઉઘાડ !
 અન્તર તુજ આત્મનું શું ને
 નયને વહે સન્દેશ ;
 ધુંધટ ઉઘાડ, અહો રસરાણી !
 કરી દે સ્થાન ઉજેશ !—
 સખીરી ! તહારા આછા ધુંધટ ઉઘાડ !
 પટ જોલે નલલક્ષ્મી ઉપા તો
 સૂર્ય ઝરે રસનેહ ;
 સન્ધ્યાને સુખ ધુંધટ પડે ત્યાં
 અન્ધ બને જગદેહ.—
 સખીરી ! તહારા આછા ધુંધટ ઉઘાડ !

ગૃહદારે જોલિધ્યાં વન્દે.

વન્દન વન્દનઉદાર;

સમરસકલા ખીલી પ્રગટે ત્યાં

ઉરસૌભાગ્ય અપાર !—

સખીરી ! ત્હારા આછા ધુંધટ ઉઘાડ !

તુજ રનેહની પ્રતિમા શું જોલે,

લોલે ચેતન કેમ ?

એકલઉર કલાપી ન જોલે

પ્રાણકલા પૂરી-એમ !—

સખીરી ! ત્હારા આછા ધુંધટ ઉઘાડ !

રસ ન ઝરે, પ્રભુતા ન રુદ્ધરે, શું

આ તુજ એવી અમાસ ?

ધુંધટ ઉઘાડ, ખિલાવ કલા, સખિ !

વેરી દે તુજ હાસ !—

સખીરી ! ત્હારા આછા ધુંધટ ઉઘાડ !

જળથળ વિલસે, રજની વિલસે,

વિલસે દિશદિશં વ્યોમ :

ધુંધટ ઉઘાડ, જીવનભાગી સખિ !

પૂર્ણકલા ઝર સોમ !—

સખીરી ! ત્હારા આછા ધુંધટ ઉઘાડ !

નયનેા ઝરશે, પ્રભુતા ભરશે,

સરશે આત્માભાર :

સખીરી ! ત્હારું હૃદય વિકસતાં

સ્વર્ગ બને સંસાર !—

સખીરી ! ત્હારા આછા ધુંધટ ઉઘાડ !

અમારું ગયું વર્ષ.

“Another year is separated from the chain and drops into the gulf of the past! The crowd hasten to see her young sister. But while all looks are turned to the future, mine revert to the past.”

E. Souvestre.

સમયની શૃંગ્ખલામાંથી એક અંકોટા ધૂલે પડ્યો છે. “સુન્દરી સુખોદ” નું એક વર્ષ ભૂતકાળના સાગરમાં અંતર્ધાન થયું છે. લોકો ન્યારે “નવીન” નો સત્કાર કરવામાં આસક્ત બની રહે છે ત્યારે અમારી નજર ભૂતકાળ તરફ વધારે રહે છે. કેટલાક “નવીન” પ્રત્યે અત્યંત પ્રીતિ દર્શાવે છે, “પ્રાચીન” નું જૂનાનું વિસ્મરણ કરે છે ત્યારે અમને અમારો જૂનો આશ્રિત વર્ગ અહુ સાંભરે છે તે સાથે લાયક “નવીન” પણ અમને આકર્ષે છે. જૂનું અમારી પાસે છે, નવીન હજી સંપાદન કરવાનું છે. “નવીન” અમને અપ્રિય નથી પરંતુ લાયક “જૂના” ને મૂકી, તેને બાબુપર રાખી તેનું વિસ્મરણ કરી, “નવીન” પર માત્ર પ્રીતિ રાખવી એ અમને હીક લાગતું નથી.

“સુન્દરી સુખોદ” નો ઉદ્ભવ સર્વાંગે સ્ત્રીઓ માટે, સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે છે તો ખાસ સ્ત્રીઓને ઉપયોગી ચર્ચા ગયા વર્ષમાં કેટલી થઈ છે, “સુન્દરી સુખોદ” સ્ત્રી સમાજની સેવા કેટલી બળવી છે તે આપણે જોઈએ. પ્રથમ તો સ્ત્રીઓને ઉપયોગી કયા કયા વિષયો સ્ત્રીઓ તરફથી તૈયાર કરવામાં આવ્યા હતા તે આપણે જોઈએ:—

સેવાસદન વિષે ચર્ચાપત્ર.	એક બહેન.
આપણી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સુધારવાના કેટલાક યત્ન.	બહેન વિ.
પ્રો. કર્વેનું અનાથ બાલિકાશ્રમ.	અ. સૌ. સુમતિ.
ચર્ચગોટથી અંધેરી...	અ. સૌ. સુમતિ.
કુલ સુચવાની રીત...	અ. સૌ. કીર્તિદા.
ગુજરાત પૈસા ફંડ	સૌ. રતિમન વગેરે.
સ્ત્રી જન્મની સાર્થકતા.	સૌ. સત્યમતી.
યાચક પુત્રી...	સૌ. સુમતિ.
પુનર્જન્મ	બહેન વિ.
સુરિમતા	સૌ. સત્યમતી.
શિખંડ બનાવવાની રીત.	સૌ. કૃષ્ણાગૌરી.
શ્રીમતી દેવી કાત્યાયિની તથા મૈત્રેયી	બહેન કૃષ્ણા.

શ્રીઓનો નવરાશનો વખત	અ. સૌ. અરવિન્દા
બાળ લેખ...	હોન જ્યોતિર્મયી.
મિસિસ ડિ. ડબ્લ્યુ કમળાકર,	}	મિસિસ જમનાબાઈ
મિસિસ સરોજની નાયકુ		
લેખક પતિને મદદ કરનાર બાતુઓ વગેરે		
શ્રીઓની ઉત્પત્તિ	હાની બેન ગજજર
શ્રીઓને ધર્મનીતિની કેળવણીની આવશ્યકતા.	...	હોન બાજુગૌરી
પાવાગઢની યાત્રા.	એક શ્રી.
જશમા ઓડણ	હોન હેમકુંવર કે.
		સંપદ
દીપલપુરની રાજબાળા...	...	હોન વિ.
શ્રીઓનો નવરાશનો વખત	સૌ. તારાગૌરી.
હિન્દની પુત્રીઓ	મિસ ઉર્મિલા ન.
		દિવટીયા.
સિસ્ટર ડોરા	હોન વિ.
શ્રીઓનો નવરાશનો વખત.	અ. સૌ. સરસ્વતી.
ગૃહસ્થાશ્રમીને પાળવા યોગ્ય સામાન્ય ધર્મ.	...	સૌ. રૂક્મણી હોન
શ્રીઓની ઉત્પત્તિ વગર દેશની ઉત્પત્તિ નથી.	...	સૌ. પદ્માવતી.

પુરુષ લેખકો તંત્રથી અને બીજી રીતે ચર્ચાએલા વિષયોમાં નીચેના લેખો વાર્ષિક વર્ગનું લક્ષ્ય બેઠે છે. માતૃશ્રીના શ્રાદ્ધ વખતે થયેલા પિયારો, સેવાસદનની યોજના, શ્રીઓના વહેમ, દેવી શારદા સુન્દરી, પ્રેમર રોગ, મારો વનવાસ, હિન્દુ ધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો, હિન્દુ ગૃહસંસાર, રોજ વર્ષરાત્રી વાસણ. નવા વર્ષના બે બોલ, ત્રણ પ્રકારની શ્રીઓ, ટ્રિપ્લોઆડાની, નવાજુની, શ્રી કેળવણી, ઉત્તમ શ્રી અને તેનું કર્તવ્ય, ગરીબનાં ઘર, શ્રી કેળવણી, ગામડામાં ગન્મત, શ્રી તેની કેળવણી અને તેનું ગૌરવ, શ્રીના હક્કો, આર્થસંસારમાં શ્રીઓનું જીવન.

અમે અમારા શ્રી તેમ પુરુષ લેખકોને તેમના આ પત્ર મારેના સ્તુતિપાત્ર પ્રયાસો મારે ધન્યવાદ આપીએ છીએ. તેઓએ ગુજરાતના શ્રી જીવનને ઉત્તત કરવા મારે જે ઉત્સાહ દર્શાવ્યો છે તેને મારે સમગ્ર ગુજરાત પણ તેમનો આભાર માનશે.

ગયા વર્ષમાં પ્રકટ થયેલા લેખોમાં એકાદ બે બાબત એવી છે જેનું આ વાર્ષિક સરવૈયાં વખતે નિરીક્ષણ કરવું અપોગ્ય ગણાશે નહિ.

શ્રીઓએ પતિને પરમેશ્વર માની ચર્ચાચિત વર્તન રાખવું એવી ભાવના ગત વર્ષમાં કેટલાંક શ્રી અને પુરુષ લેખકોએ રજૂ કરી છે. આ ભાવના કાંઈ પતિને પરમેશ્વર આ પત્રમાંજ પ્રથમ પ્રકટ થતી નથી. ન્યાં ન્યાં શ્રી કર્તવ્યના ભાવના સંબંધમાં લેખો પ્રકટ થાય છે ત્યાં પણ ભાગે આ પ્રકારના વિચાર પ્રસિદ્ધિ પામે છે.

સુંદરી સુખોપમા સ્ત્રી લેખકો કરતાં પણ પુરુષ લેખકોની મોટી સંખ્યા છે. માત્ર કાવ્યો, વિચાર પ્રદર્શિત કર્યો છે. આ સંજ્ઞાએ અત્રે સવિસ્તાર ચર્ચાનું સ્થાન નથી પરંતુ એટલું તો કહેવું જરૂર છે કે સ્ત્રીઓ પ્રીતિથી પતિને “દેવ” માને એ વાત જરૂર નથી. તેમ પુરુષો પ્રીતિથી સ્ત્રીઓને “દેવી” માને એમાં કંઈ હરકત નથી, પરંતુ કાંઈ પણ પ્રકારના ઔચિત્ય વગર માત્ર વચનમાં જ આ બાવના પ્રદર્શિત કરવી એ પુરુષોએ તે બાવના સ્ત્રીઓના મગજમાં ઠોકા બેસાડવી, તેઓએ પોતે જ સ્ત્રીઓ સામેળ બતાવે પરમેશ્વરનું પદ મળે તે માટે ઉપદેશ કર્યા કરવા એ પુરુષોની નિર્બળતા, નાબૂદી છે, એ તેમનું પૈરાયેય નથી. માનવ પ્રીતિપરથી પરમાત્માની પ્રીતિ આ દિવ્ય દર્શન મનુષ્ય જીવનમાં સંબંધિત છે. છતાં આ પ્રકારની પ્રીતિ બળદે, બળદે, કે ચકલે ચકલે રખડતી જીવામાં આવતી નથી.

કેટલાક સંકુચિત વિચારના પુરુષો “રાંધવું” એ સ્ત્રીઓના ઉત્તમ કર્તવ્યમાંનું એક ગણે છે એમ માને છે. અમારું એમ માનવું છે કે “રાંધવું” એ સ્ત્રીઓનું સ્ત્રીઓ અને એવા પ્રકારનું કામ છે કે બીજા કાંઈ પણ રીતે તેની સંગવડાયતી રસોઈ. હોય (અને તે થઈ શકે છે) તો સ્ત્રીઓને તે કામમાંથી મુક્ત કરવી એ સ્ત્રી જીવનના વિકાસ માટે સલાહ બરેલું છે. મહુમે રા. ગોવર્ધનરામે (ગુણસુંદરીએ) પણ એક સ્થળે કહ્યું છે કે “તમારા સાધન વધે અને રસોઈઓ રાંધી આપશો તો તમારા ઘરને ટેકાણે મહેલ સ્વીયું. તમારા પુત્રને તમારા જેવા કરી આપીશું. તમને જે વિદ્યા સેવવા અવકાશ નહિ મળે તે અમે સેવીશું. તમારી રસ વાસણને તમારા કવિત્વને-તમારા જ્ઞાનને-તમારા સાન્નિધ્યને-તમારી દેશ ભક્તિને ઝાણાતું બન્ધ પ્રમાણે ઉછેરીશું, અને વંધારીશું.” મોડર્ન સિયુમાં પ્રકટ થયેલા “સ્ત્રીઓ પરનો બોલો કમી કરો” એ નામના એક લેખમાં સેન્ટ નિહાલસિંગે જણાવ્યું છે કે

“So long as the woman's lot is not made easier, so long as her life continues to be a burden—so long as she has not the time and opportunity to improve her mind and strengthen her body—India's uplift and regeneration will remain unaccomplished and the people will continue to remain on the downward grade.” તેમના કહેવાનો બાવાર્થ એ છે કે જ્યાં સુધી સ્ત્રી જીવન સહેલું-સગવડો વાળું કરવામાં નહિ આવે જ્યાં સુધી તેમના પરનો બોલો કામમ રહેશે, જ્યાં સુધી તેઓને તેમના શારીરિક અને માનસિક વિકાસ માટે સમય અને તક નહિ મળે ત્યાં સુધી હિન્દુસ્થાનની ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી શકાશે નહિ, લોકોની પડતીજ રહેવાની આ વિચાર સાથે, સ્ત્રીઓ પરના બોલો ઓછા કરવાના પ્રશ્નમાં સેન્ટ નિહાલસિંગે લોકોની આર્થિક સ્થિતિનો સ્વીકાર કર્યો છે. તેનું તેમણે વિસ્મરણ કર્યું નથી. આપણી આર્થિક દશા આપણા કેટલાક ઉચ્ચ વિચારોની આડે આવે છે પરંતુ જ્યાં તેની દશા ન હોય ત્યાં સ્ત્રીઓને તેવા બોલમાંથી મુક્તિ શા માટે ન કરવી એ સમજી શકાતું નથી.

સેન્ટ નિહાલસિંગના વિચારો ઉપરની ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાયો દીકાઓથી અમે સંમત થઈ શકતા નથી. ઉચ્ચ કેળવણીના સંબંધના તેમના વિચાર, ગૃહસેવા અને સમાજ

સેવાની તેમની બાવનાઓ અને પસંદ કરીએ છીએ પરંતુ ગૃહસેવા અને સમાજ સેવા માટે શારીરિક અને માનસિક વિકાસની યોગ્યતાની જરૂર છે અને અવકાશ વર્તર તે યોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ નથી. પોતાના લેખના અંત ભાગમાં સેન્ટ નિહાલસિંહે જણાવ્યું છે તે ઉપરથી, તે સંબંધમાં એક અવતરણ અને ઉપર આપ્યું છે તે ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સેન્ટ નિહાલસિંહ સ્ત્રીઓપરના બોલ ઓછા કરવાને કહે છે તે માત્ર અવકાશ અને આનંદ મેળવવા; માત્ર સુલાહતા લેવા આપવા, તેમ હલ્લહાર કરવાકરવા માટે નહિ પરંતુ શારીરિક અને માનસિક વિકાસ માટે વધારે સમય મળે તે માટે કહે છે. સુદર ગૃહ વ્યવસ્થા માટે, પોતાના બાલકોનાં જીવન ઉત્તર કરવા માટે મહેનત લેવી એ પણ એક બોલ છે અને તેવો બોલ પણ ઓછો કરવાની હીલચાલ, સામાન્ય હીલચાલ પ્રત્યે કોઈપણ સુઝનનની પસંદગી હોય અગર થાય એમ અને માની શકતા નથી. મિસિસ અમલ્લા બોલ પોતાની ગામડાની જાદગીનું વર્ણન આપે છે, બીજી રીતે પણ તેઓ તેમનો અનુભવ પ્રદર્શિત કરે છે પરંતુ અમારું તો એમ માનવું છે કે હિન્દુસ્થાનના કેટલાક વર્ગની, જનસમૂહના મોટા ભાગની, સ્ત્રીઓપર કામનો અત્યંત બોલ છે, અને તેમના તરફ ધ્યાન દૂર, અને નાપસંદ વર્તન રાખવામાં આવે છે. કામ લેવામાં તેમની સાધારણ બિમારીઓ, ગર્ભાવસ્થા વગેરેપર બિલકૂલ ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી. હિન્દુસંસ્કારમાં બિચારી અળખાઓનો બિલકૂલ અવાજ નથી. કસાઇને ત્યાંકપાતા બકરા જેવી તેમની દયાજનક રિયતિ છે. ધણીઓ સ્ત્રીઓ, કામના બોલથી બિમાર પડે છે, ધણીઓ સ્ત્રીઓ આખના, કાનના, ગર્ભાશયના રોગથી પીડાય છે. યોગ્ય સંભાળની ખામીથી ધણીઓ સ્ત્રીઓ ગર્ભાવસ્થામાં સુવાવડ આદિ પ્રસંગે, અન્ય વ્યાધિઓથી, કોટુખિક જીવનને લીધે મરે છે. આપણા બધાવામાં તે આવતું નથી, સારા સુખી લોકોના બધાવામાં તે આવતું નથી. કારણકે આવા અત્યાચાર, આવા ખૂનના કેસ કોર્ટમાં આવતા નથી. “ગદારા ધણા બધાઓ કહે છે કે અરે એ શું એમાં સમજે બે વખત રાંધી આપે એટલે બસ છે આવા કેવળ સ્વાર્થી અને કાપરપણાના ઉદ્દેશો શ્રવણ કરી મારું હૃદય ધણું જ ખિન્ન થાય છે.”-જેવા સંપેન્ડર માસના “સુન્દરીસુખોધ”માં પ્રકટ થયેલા રા. કૃષ્ણ પંડિતના આવા ઉલ્લેખથી આ ચર્ચા ઉપરિચિત થઈ છે.

“સેવાસદન” ની સ્થાપનાના આરંભમાં તેનાં કેટલાંક દિર્ઘાંશ પ્રસંગોપાત

એમ જણાવતાં કે “કેટલાંક લોકો સેવાસદન તો પુનર્જન સેવાસદન, વનિતા કરાવશે એમ માને છે પણ તે વત ખરી નથી.” સેવાસદન વિશ્રામ અને મારે સારી લાગણી ધરાવનાર જનજનો આવો ખુલાસો સેવાસદન પુનર્જન માટે કરે એ સર્વ રીતે ઉચિત છે. અમારે માત્ર આ સ્થળે એટલું કહેવાની જરૂર છે કે જેવી રીતે અમુક બધથી તેઓ આ ખુલાસો કરવાને શ્રમ લેતાં તેવો શ્રમ તેમણે-સેવાસદનનાં કેટલાંક ઉપદેશકો તેમનાં બાપણામાં સર્વ વિધવાઓએ-બાળક વિધવાઓએ પણ સેવાધર્મ સ્વીકારવો જોઈએ એવો ઉપદેશ આપે છે, પરાક્રમીતે પુનર્જનની સામે ઝુકે ઉઠાવે છે, તે યોગ્ય છે કે કેમ તે-સમજવા-લેવો જોઈએ છીએ. આવા રમટ વિચાર અને નહોતી પહેન ગજાવના કેટલાંક ઉપદેશમાં જોયા છે. આ સંબંધમાં અમારી મુશ્કેલી છે કે સેવાસદન માટે સઘળી પદવીની અને સર્વ સ્ત્રીઓની સેવા માટે

આનંદનો તેમાં ભોગ આપવો પડે છે, અને ધીરજ નરજ, આંવો ત્યાગ પાડે છે. તો આવી રીતે જીવનના આનંદનો પરિત્યાગ કરી કેટલીયોડી, ગણી ગાંડી વિધવાઓ પોતાનું સમગ્ર જીવન લોકસેવાને ખરીરીતે અર્પણ કરે એ વિચારવા જેવું છે. મનુષ્ય સ્વભાવ, વિધવાઓના આચાર વિચાર જેવા વિનો જ્યાં ત્યાંથી વિધવાઓને એકી કરવાને અવિચારી પ્રયાસ કરવામાં આવશે તો કોઈ વખતે “સેવાસંદન” અને “વનિતા વિશ્રામ” જેવા સુંદર આશ્રમોને કલંકિત થવાનો અસંગ આપશે. ન્હાનીજીન ગજબરો પોતાનો એક વ્યાખ્યાનમાં કહે છે કે “સેવાજ કરવા પધારજો, મેવા માટે નહિ. ઈર્ષિની પ્રીતિ રાખતાં નાં, ધનનો લોભ રાખતાં ના, મલિન વાસનાઓ મુકીને આવજો, કલ્યાણ વાસના સતેજ કરી પધારજો, માના રંગના રાગ ત્યાગી પધારજો. દષ્ટિમાંથી વિકાર છોડી આવજો, સર્વ પર પોતા સમી પ્રીતિ રાખજો. સેવાસંદન વિલાસનું સ્થાન નથી, કર્તવ્ય જો માફા છે. કામ કરવા પધારજો. દુનિયાં હરે છે, ત્રાસે છે, મરે છે, તેની દયા નજીતી પધારજો. દુનિયાંને દુઃખી ગણી અને તમારા અતિયિ ગણી તેમનું સ્વાગત કરવા પધારજો. સત્યમાં પ્રીતિ રાખી પધારજો, પ્રભુમાં શ્રદ્ધા રાખી પધારજો, હૃદયને વિશુદ્ધ પાનીથી પધારજો, સેવા કરવા-મનેમાંની સેવા કરવા, બદલા વિનાની સેવા કરવા, પધારજો. પધારજો.” આ ઉપરથી પણ “સેવા” એ કેવો વિકટ ધર્મ છે તે સ્પષ્ટ થાય છે.

ગયા વર્ષના દેખામાં, ચચાચોખીજી એક બે બાબતો છે પરંતુ વિસ્તારને ભયે તે બન્ધ રાખવી પડે છે. સ્ત્રીઓ પોતે પોતાના ગૃહજીવનનાં તેમ સમાજ પ્રત્યેનાં દેશ પ્રત્યેનાં, સમસ્ત જન સેવાનાં, કર્તવ્યો પ્રત્યે કેટલી જાગૃત થઈ છે, સ્ત્રીઓમાં ગૃહન તેમ સમાજનો ઉત્કર્ષ કરવાની કેવી બળવાન શક્તિઓ, યોગ્યતા રહેલી છે તે ગત વર્ષના સ્ત્રી સેવા સ્પર્ધા રીતે ખતાવી આપે છે.

અમારા લેખક મંડળનો ફરી ઉપકાર માની “સુંદરી સુબોધ” ના નવીન વર્ષમ પ્રવેશ કરતાં પહેલાં રા. ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિના ઉત્તર અને અનુકરણીય ઉદ્ગારો પર લક્ષ આપવા અમે અમારા સમગ્ર વાચકવર્ગને પાવનિત કરીએ છીએ. તેઓ જણાવે છે કે:—

“આખંડી અન્તરમાં વાંજો, ને નિહાળો કે આપણું શું ? બે-હજાર વર્ષ દર્મિયાન આપણામાં કર્તવ્ય દક્ષતા કેટલી વધી । આપણામાં સુજનતા કેટલી ખીલી આપણા પોતામાર્ગ સદાચાર, પુણ્યભાવના, હૃદય, સંપ, ભક્તિ, ઉદારતા કેટલાં વિકાર પામ્યા ? બે-હજાર વર્ષમાં ઉન્નાતકર્મની રહીડીનાં કેટલાં પગથીયાં આપણે ચઢ્યા ? ઉભાં રહેા, થોભો જરા, દરેક જણ પોત પોતાનાં ઝોરડામાં જલ; ને જીવો ઝીણી નજરે અહીં પુણ્ય ને પ્રભુતાની સ્થાપના છે કે ખીજી કોઈ ? અન્તરનો મન્દિરમાં આત્મા કે રૂપે વિરાજે છે કે દાનવ રૂપે ? આપણી પોત પોતાની બૂલો આપણે પોતપોતજ નેક સધારીએ તો ખીજને કહેવા વારોજ ન આવે.”

ત્યાં સૂધી સ્ત્રીએને માનસિક, તેમજ શારીરિક ઉન્નતિ કરાવે, અવકાશ નહિ મળે ત્યાં સૂધી આવી અધમ સ્થિતિ કાયમજ રહેશે.

આ વિટંબના દૂર કરવા માટે પુરુષોએ Science (વિજ્ઞાન, સાધન-સ) ની મદદથી સ્ત્રીઓનો કામમા સરળતા કરી આપવી જોઈએ.

આમ કર્યાથી પુરુષ અને સ્ત્રી બન્નેનું હિન સચવાશે. પુરુષને કાંઈ વધારે આપ-દા વેળી નહિ પડે, તેમજ સ્ત્રી પોતાના પતિ, તેમજ કુટુંબ સર્વનું કામ વધારે સારી રીતે કરી શકશે, અને નવરાશનો વખત જે હાથ લાગશે તેમાં પોતાની અને સંતાનોની માનસિક તથા શારીરિક ઉન્નતિ માટે પ્રયાસ કરી શકશે.

હોંદુ સ્ત્રીઓમાં કેટલાએક સદ્ગુણ એવા છે કે જે તે સાથે તેમનાં મન કેળવાયે અને શારીરિક બધ વધશે તો હોંદુ સ્ત્રી-ગૃહિણી અનુપમેય થશે. એમાં કાંઈ વાધો નથી.

સારી રીતે જે ગૃહમા ગૃહિણીના તનુરૂપને મન કેળવાયે, કસાયે, હશે ત્યાજ પતિને તેમજ અન્ય કુટુંબ વર્ગને સુખ અને આનંદ મળશે, અને તોજ યાકેશે કંટાળેલો પુરુષ પ્રથમ જે આનંદનો પોતાના ગૃહમાં અભ્યાસ હોવાને લીધે કવળ અને જીમખાનાનો આશય લેતો તે હવે સ્વર્ગીય સુખ મેળવવા પોતાના ઘર તરફજ દોરાશે. અને સ્વાભાવિક રીતે Home Sweet home નો ઉદ્ગાર કરશે.

આવી ગૃહિણીઓ અને આવાં ગૃહ આપણા લોકમા યાએ એટલીજ અભિલાષા છે.

સૌ. શારદા.

વાર્તાલહરી.

બહાલસોઈ વસુ.

(એક ચિત્ર)

“ જે ને તે અન્હારો વાંકે કહાડતું આવે, જે ને તે “ ગ્રેન્ડુએટાએ આમ કરવું જોઈએ અને ગ્રેન્ડુએટાએ તેમ કરવું જોઈએ ” એવી સીખામણ આપતું આવે, પણ અન્હે તે કરીએ શુ, મરીએ ? પોતાનું અને કુટુંબનું પૂરું કરવાના સાંસા, ત્યાં બીજા ન્હોટા વિચારો તે જ્ઞાના સુઝે ? બંધી બંધીને લોહીનું પાણી કસી નાંખ્યું; સરીરના રસકચ હાડો દીધા, પૈસો, વખત અને શક્તિ એ ત્રણેની ખુસારી કીધી; જીવાનીની મોજમજમાં ન્હાનવાનું તો કપાયે રહ્યું, પણ ન પૂરું આવું પીધું કે ન નિરતે જ પીતે લાંબા, — અને આ બધાનો બદલો શો ? — એ કે ત્રીસ રૂપરડીની માસ્ટરની નોકરી ગે- [મેળવવાયે કેટલી માથાકૂટ !] —

“ઉપરના ગમગીની ભયા વિચારોમાં ભંગ પડ્યો.” રસોડામાંથી આવ્યાં આવ્યાં,
“આટઆટલી જુઓ મારાંએ રહેયે કેમ સંભળતા નથી ? એવાં તે શા વિચાર કર્યાં કરી
છે ?” ત્રણચાર જુઓ પાડી કંટાળેલી મણિગૌરી સ્વાભાવિક રીસથી પશુ. પતિને જાણે
સ્વરે કાંઈ ન કહેવાય એમ ધારી તે રીસ દબાવવાનો પ્રયત્ન કરતો કરતો બોલી,

“કેમ શું છે ?” પોતાની પત્નીની સ્થિતિ સમજી જઈ રમણીકલાણે શાન્તિથી
પૂછ્યું.

“રીસ નહીં તેવી સ્થિતિમાં પશુ આટલું બે જાણે સ્વરે બોલી જવાયાથી પરતાવે
કરતી મણિગૌરી નરમાશથી બોલી, “હું તો રહેજી પૂછું કે વસુ દિવાનખાનામાં છે ?”

“ના, એ તો બહાર રમવા ગઈ છે. કાંઈ કામ છે ?-બોલાવું ?”

“ના ના, હું તો એમ કરીને કહું છું કે ખાંવા વખત થવા આવી છે એટલે
તે બહાર જતી ન રહે. થોડીવારમાં એ આવી ન પહેચે તો પછી એને જુમ મારજો”

રમણીકલાણ સાંધારણ સ્થિતિનો માણસ હતો. તેની ઉમ્મર ત્રેવીસેક વર્ષની હતી.
બી. એ. માં સારે નંબરે પાસ થયો હતો, પણ પૈસાની તંગીને લીધે, પોતાની ઈચ્છા
ધણી હોવા છતાં, આગળ બજાવાનું છોડી દેવી પડ્યું. કાંઈની વગસગ મદિ એટલે બિ-
ચારને નોકરી શોધતાં એન પડી. આખરે મહામુશીબતે અમદાવાદની હાઇસ્કૂલમાં ત્રીસ
રૂપૈયાના પગારથી માર્ટરની નોકરી મળી અને તે પશુ અકિટંગ. તેની વહુ મણિગૌરી
બિચારી હતી તો સ્વભાવે સાલસ, પણ જરા તેને ગુસ્સો નહોતો નહીં જતો. તે ખાંમી
પોતે સંભળતી અને તે સુધારવાને હમેશાં બનતી મહેનત કરતી. રમણીકલાણને પાંચેક
વર્ષની વસુ નામની ન્હાની દીકરી હતી. તે ન્હાનપણથીજ બહુ વ્હાલસોઈ હતી, અને
તેના સ્વભાવનો પ્રેમાળ અંશ ખીલવવા રમણીકલાણ ધણી સંભાળ રાખતો. મણિગૌરી
તથા વસુને રમણીકલાણ પોતાની સાથે અમદાવાદ લાવ્યો હતો. ત્યાં એક ન્હોનો મકા-
નનો ઉપરનો ભાગ તેણે ભાડે રાખ્યો હતો. તેનાં ત્રણ ખંડ હતા, આગળનો ખંડ જરા
ગ્રહાયેલો હતો, તેને માનની ખાતર દિવાનખાનાનું નામ આપવામાં આવ્યું હતું. તે દિ-
વાનખાનાની પાછળ બે ઝોરડીઓ હતી. તેમાંથી એક રસોડા તરીકે વપરાતી અને
બીજીમાં સવા વિગેરેની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. એક દિવસે સવારે સાડાનવ વા-
ગતાને સુમારે દિવાનખાનામાં કંટરાણની ખુરશી ઉપર પડ્યો. પડ્યો રમણીકલાણ ઉપ-
રના દિલગીરી બધાં વિચાર કરતો હતો, વસુ વિષેના સવાલ જણાવથી તૂટેલી વિચાર-
માળા પાછી સંધાઈ:-

“ક્યાં બજાતા તે વખતની નિરાંત ને ક્યાં આ જન્મજની અનિતા ? પોતે સુખી
થઈ, કુટુંબને તથા સગાં સજન્મીને સુખી કરી, પછી બને તેટલું બીજાઓને સુખ આ-
પવાના જે હવાઈ કિલ્લાઓ બાંધ્યા હતા તે બધા શું ધૂજમાં મળી જશે ?”-તળી
વિચારમાં ભંગ પડ્યો, માત્ર ફેર એટલો કે આ વખતના ભંગમાં વધારે મીઠાશ રહેલી હતી.

“કાંકા, કાંકા”-કરતી વસુ બહારથી દોડતી દોડતી આવતેકને રોજની માફક
રમણીકલાણના બોળામાં બેસી ગઈ. તે નાદાન બાળાને તેના બાંપના મનમાં શું થયું

હવે તેનું શું જાન હોય ? પરંતુ ધમધેર બની ગયેના આઠાશમાથી, સૂર્યનારાયણ ઉગતાની સાથેજ જેમ વાદળા વિખરાઈ જાય છે, તેમ આનંદની સાક્ષાત્ મૂર્તિ જેવી વસુને જોતાજ રમણીકયાદના મનમાથી શોક ચાલ્યો ગયો.

“ તું આવી કે ? ક્યા જતી રહોતી ? ”

“ કમુકાઠાની કમુદ જાહેન સાથે રમવા ” વસુ કાલાકાવા સખદોમા ઉતાવળે ઉતાવળે બોલી ગઈ.

“ પણ તું આમ ઉઘાડી ઉઘાડી બહાર ગઈતી કે ? કેમ કપાળે પહેર્યો નથી ? ” માયાણુ મુખમુદ્રા ઉપર ખોરા ગુરસોઆણી રમણીકલાલે પૂછ્યું.

પોતાના પ્રેમાળ પિતાને ગુરસે થયેલા જાણી વસુ શિયાવિયા થઈ ગઈ, ને માફ મામતા અવાજે બોલી, “ હવેથી એમ નહિ જઈ ”

આમ નિખાવસપણે વસુએ પોતાની જૂન કણુવ કરી તેથી લેને ઉત્તેજન આપના રમણીકયાલે લેને છાતી સરસી દગાવી ને ચુમી કરી. “ જો ઉઘાડા ઉઘાડા બહાર ન જોઈએ હો. ”

“ સા...રે; પણ કાકા, ખાના વખત થઈ ? ”

“ ના, હજી રહેજ વાર છે. ત્યા સુધીના તુ શું રમી આવી તે જાહેન કહીશ ? ” કાકાક વસુને સારી રીતે વાતચિત કરવાની ટેવ પડે તે હેતુથી, કાકાક તે શુ શું કરતી હોતી પોતાને ખગર પડે તે ઉદ્દેશથી, ને કાકાક પોતાના વહાવસોઈ પુત્રીના બાળચેષ્ટા

સહમાગી બનાવનાર રનેહની પ્રેરણાથી રમણીકયાન વસુની સાથે હમેશા કેટલોક ખત આમ વાતચિતમા ને રમતમમતમા ગાળતો. વસુ બહુ વહાલમા ઉછરો હતી. ન-કામા નકામા હોંકારા કરી લેતી હોસ કાકાએ દામી દીધી ન હતી, એટલુજ નહિ પણ તે હોંસીની ને ઉમંગી થય લેતી રમણીકયાલ આસ તપાસતરાખતો, લેતી રમતોમા, લેતી કાલીકાળી વાતચિતમા રમણીકલાલ ભાગ લેતો, અને સડ સારી બાળતમા વસુને ઉત્તેજન આપતો. આથી વસુના સ્વભાવમા કેટલાએક સારા ગુણો ખોલ્યા હતા, લેતા પ્રેમાળ પિતાની ધમ્જાથી પોતે શુ શુ રમી આવી લેતો હોવાન ઉત્સાહનેર લેણે કહેવા માડ્યો.

“ એ...રે, પહેના તો છે ને તે હું કમુકાઠાના ધરમા રમવા ગઈતી. ત્યાં અ-જેં બપોં નિશાળ નિશાળ રમનાં હતા. પણ એટલામા કાન્તા કાઠી આવી પહોંચ્યા, ને એમણે તો હોંકારો કરીને કથું કે જતા રહો બહાર ! જાઓ પોળમા રમો. ધરમા ધ-માધમી કેવી ? એટલે બા અમ્હે તો જાનેમાને પોળમા જતા રહ્યા. ”

“ સાં શુંશું રમ્યાં ? ” ઉતાવળે સાથે ત્રાણ બધુ કહી દેવાના ઉત્સાહમા વસુને આસ રહી ગયેલા જોઈ લેને જરા આરામ આપવાના હેતુથી રમણીકયાલે સવાન પૂ-છ્યો “ કાનાકાકીનુ કથું તને બધાએ તરત માન્યુ એ બહુ સારું કંઈ ”

“ ત્યાં પોળમાં તો એક મ્હો...રે કડ રેતીનો દગલો છે. લેના ઉપર અન્હે તો ફેરો ફેરો રમવા મડો પડ્યા. ”

“શીઘ્ર એ માંડીની સાથે નકામી લમણાડીક કરી છે ? સમઝ્યું કે વગર સમઝ્યું એ બોલતાં શીખશે તો બીજી જગ્યાએ છોડરી માણસને બારે પડશે.” કાંઈક કંટાળીને અધીરાઈથી ને કાંઈક અન્ધનો વાળા હિન્દુ સંસારમાં એવી છુટ આપવાથી છેકરી મ્હોટ પછે દુઃખી થય એવી ચિન્તાથી મણિગૌરી બોલી.

વસુની વાનચિત નિર્દોષ હતી, પણ એક રંતે મણિગૌરીનું કહેવું પણ ખોટું નહોતું. રમણીકલાએ ખૂબી વાપરી એક પાસ મણિગૌરીની ઈચ્છાને વસુની પાસે માન અપાય- રાત્રતાં શીખવવાને પોતેજ માન આપવું જરૂરનું ધાર્યાથી, અને છતાં મ્હારી સલાહ મૂછવાની વૃત્તિને દમાવી’ એવું વસુને રહેજે પણ ન લાગે એટલા માટે રમણીકલાએ ધૂ- કિતથી વાન ફેરવી નાંખી, ને વસુને મૂછવું;

“વસુ ! તું શું લાવવું ભૂલી ગઈ ?”

“હા.....” ક્યા ! તન્હારું અમેઝીયું ને મ્હારી ધટ્ટી એ રહી ગયાં,” એમ કહેને કહેતે તે દિવાનખાનામાં દોડી ગઈ, ને જાણે ગઈજ ન હોય તેમ વીજળીની ત્વરાથી એકદમ પાછી ફરી. અમેઝીયું તથા ધટ્ટી લખ આવી. ત્હેને શીખવેલું હતું તે પ્રમાણે, ચોકડીની એક પાસ ઉંચી પાળ હતી ત્હેના ઉપર તે બે વાનાં મૂક્યાં.

“કાકા, ત્હેને ગોરાં ગોરાં થવું બહુ ગમે છે હોં ! ત્હેને તમ્હે સાણુ ચોળીને ન વગાડશે ? એહ, પછી હું તે દદાડાની પેડે બાવો બનીને બાને બીવડાવીશ.”

“જે બા આજે નહિ. આજે વખત થઈ ગયો છે માટે કાલે ત્હેને સાણુ ચોળીને વગાડીશ.”

“સારું; પણ સરે તો નવડાવી રહો ત્યાર પછી આજે મ્હારે હાથે નાવતું મે હિરતો ?”

“ના, તે પણ કાલે.”

બન્ને જણાં મ્હારતાં હતાં એટલામાં મણિગૌરીએ પાટલા માંડી દીધા અને રમણી- કલાજને માટે સંધ્યા પૂજા કરાવેના સામાન મૂક્યો.

બન્ને જણાં મ્હારી રવાં એટલે વસુનું દિવ દ્હોઈ ત્હેને રમણીકલાએ ધટ્ટી પહેરાવતે પહેરાવતે કહ્યું, “વસુ, તું તો છોડરી બની ગઈ હોં !”

“ના એમ કહેવાય નહિ. એવું એવું બોલીએ તો મ્હારી ગોરોં બગી જાય, એ તો નમેણુમાં ચણીશે પહેરાય નહિ તેથી ધટ્ટી પહેરવી પડે એમ તમ્હે જ કહેતા ને ?”

પોતાના સખ્તે પોતાનાં જ રહામા ધરાયેલા જોઈને રમણીકલાને મૌન પેકડ્યું. પોતે અમેઝીયું પહેરી પાટલે બેઠો ને સંધ્યા કરવા માંડી. દેખ દેખે ને શીખ શીખે, જેમ રમણીકલા કરતો તેમ ત્હેનું જોઈને વસુ પણ ગંભીરતાથી કરતી-કેમ જાણે દુનિ- યામાં સંધ્યા કરનાર એ એકજ હોય ! વસુના આજાં જોઈ, મનને બહુ દદ રાખવાનો પ્રયત્ન કરતે કરતે પણ રમણીકલાજને હસવું આવી ગયું.

“સંધ્યા કરતે કરતે હસાય કે ?” બારેબમ થઈને સાઠ વર્ષની ડાર્શી બેવતી હોય એમ વસુએ હેન બર્ગો દાખા મ્હાલે બેઠો.

“ મોઢાં આં છાકરી, શું કરે છે ? ” મણિગૌરીથી પથુ વસુના ગાજીતી અપેક્ષા કરી પડાયું.

“ ચોરો ચોરો, આં ! ન્હારો કાકાને મારે થાળી પીરસો, લાવે, હું તે સાફ કરી આપું. ” એમ કહી પોતાના ન્હાનકડા નાનુક હાથ થાળીમાં આમ તેમ ફેરવ્યાં. “ લ્યો, હવે પીરસો, મંદી થાળીમાં ખવાય નહિ. ”

રમણીકલાલ સંધ્યા કરી રહ્યો. એટલામાં તેની ને વસુની થાળીઓ પીરસાઈ ગઈ. વસુને જમવાના વાસણોને તેને સંમન્નવવાની ખાતરજ થાળી વાડકાં હું મ્હેણું નીમ આપવામાં આવેલું. બાકી તેમાં એક ન્હાનું કાંઈક ને એક વાડકી સિવાય બીજું કંઈ હતું નહિ.

“ કાકા તમ્હે જમવા માડો. તન્હારા જમવાં માંડયા વગર ન્હારાથી ના ખવાય ખેડે ને ? ” શાશુપથુનો મંડાર હોય એમ વસુઆઇ બોલ્યાં.

બિચારો રમણીકલાલ વસુની વાનચિતમાં પોતાના દિલગીરી ભર્યા બિચારો વિસ્મયો નહોતો. આંખો દિવસ પથુ બગડત કાંઈ ન કરે તોપણ રતેલીઓ પોતાની દાનગીરીની દુઃખમાં કેટલો બધો ધરાડો કરે છે ? ને તેમાં પથુ ન્હાલસોયાં આને દી બાલકો ! સંસ્કૃત કવિ ભવભૂતિએ ખેંડજ કહ્યું છે કે

“ કરે ના કાંઈયે હોયે રતેલીઓ કુખતો હરે,
તે તેને મન છે કાંઈ ને જેના મનમાં વસે. ”

કાંઈક સ્વભાવથી અને કાંઈક સારી રીતે હિંદુવાથી કેટલાંક છોકરાં એવાં તો સારાં થાય છે કે આખા ઘરમાં તેમના વગેરે આનન્દનો પ્રકાશ પ્રસરી રહે છે. વસુ એક એવી બાળકી હતી. તેવું કાંઈક રહ્યો જ એવું હતું કે ધરાણે ન્હાલી લાગે.

“ વસુના વતીનો ભાત ન્હારામાં મૂકે, હું એને દાળભાત કરી આપીશ, ” રમણીકલાલે મણિગૌરીને બીજું કામ કરવાની સંરજતો કરી આપવાના હેતુથી કહ્યું.

ભાત મુકી, મણિગૌરીએ હાથ ધેયા, ને રમણીકલાલને મારે તથા વસુને મારે પાનપટ્ટી બનાવી.

રમણીકલાલ અને વસુ જમી ઉઠ્યાં એટલે વસુ પાનની તાસકં હાથમાં લઈ દિવાન ખાતામાં ખુરશી ઉપર ઉભી થઈ. રમણીકલાલ કપડાં પહેરી તેપાર થયો એટલે વસુએ કહ્યું, “ કાકા, આમ આવો. મ્હોં ધરા એટલે પાન ખવરાવું. ”

રમણીકલાલ ખુરશી પાસે ગયો અને વસુના કલા પ્રમાણે તેણે મ્હેં ધર્યું જેવું વસુએ તેના મ્હોંમાં પાન મૂક્યું. કે તરત જ રમણીકલાલે પોતાના દાંત વચ્ચે વસુની આંગળી નેરમાશથી રહેજ દેખાવી.

“ બા આમ આંગળીઓ કરડો લોરે તો હું કાલથી પાન નહિ ખવરાવું, ” વસુએ ધમકી આપી.

“ ના તો ? ” એમ રીસાશો નેહિ. લ્યો હવે તમ્હે આ પાન ખાઓ, ” બીજી પટ્ટી વસુના ન્હાનકડા મ્હોંમાં મૂકતે મૂકતે રમણીકલાલે વસુને મનાવી દીધી.

મારે શ્રમ અને વખતનો બચાવ, કરનારી, કેટલી, કેટલી-યુક્તિઓ આપણે પશ્ચિમના દેશોમાંથી આપણા ગૃહોમાં આણવી જોઈએ. તથા તેને મારે કેવાં કેવાં આવરણકાંઓનો આ દેશમાં નવાં બનાવવાં જોઈએ એ વિષયનો એકાદ મળી પુણું વિચાર અને અભ્યાસ કરવો એ આપણું કર્તવ્ય છે.”

મી. નીહાલસીંગના આ આખા લેખમાં પ્રચરિ રહેલો મુખ્ય ભાવ એ છે કે હિંદી અને પોતાના કુટુંબ જનોના લાભાર્થે ગૃહકાર્યનો જે ભાર હજીના જમાનામાં પશ્ચિમ દેશો પર છે, તે અતિશય સખન અને અયોગ્ય છે, અને તેથી તે કુટુંબના ભાર અને ચિંતામાંથી મુક્ત રહે એવી સમગ્ર કરી આપી તેને વધારે નવરાશ ભોગવવા દેવી એજ તેને ઉચ્ચ દશાએ સગવડનો માર્ગ છે.

હિંદી અને અન્ય સ્ત્રીઓનું કાર્ય—સેંટ નીહાલસીંગના લેખમાંના ઉપર જણાવેલા અભિપ્રાયના ઉત્તરમાં, અને હિંદી સ્ત્રીઓના જીવનચિત્રની કાંઈક ખીજી જુદી ખાજી પ્રકાશવાના હેતુથી, તેજ માસિક પત્રના જુન માસના અંકમાં, આખા હિંદુ સમાનમાં પ્રથમ પંક્તિએ ગણાતા અને જગરિષ્ટાત વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી શ્રીયુત જગદીશચંદ્ર બોસના પત્ની સ્ત્રીમતી અબલાદેવી બોસે ઉપરના મથાળાવાળો એક અંગ્રેજી લેખ પ્રસિદ્ધ કરાવ્યો છે. આરંભમાં હિંદના યુવાન પરદેશગમન કરનારાઓ પશ્ચિમ દેશનાં ઝળેઝળેલી અંબડા, હિંદી સ્ત્રીઓ પાસે સખત મજુરી કરાવવામાં આવે છે. તેઓ ધિકારારોષી પ્રાણીઓના વર્ગમાંની છે, તેઓ પોતાના ધરમાંજ શુભામગિરી ભોગવે છે, ધર્મ વિચારો ધારણ કરી તે દેશોમાં ફેલાવે છે એ જોઈ કોઈ પણ સ્વમાન ધરાવતી હિંદી સ્ત્રીને પશ્ચિમ અપમાન લાગ્યા વિના રહેવું જોઈએ નહીં એમ જણાવી, હિંદી સ્ત્રીઓને હજી

શું કરવાનું છે એ તરફ લક્ષ આપવાની સાથે તેઓએ અહાર સુધીમાં શાં શાં કાર્યો કરેલાં છે એ બહી ન જવા તે યુવનોને બચામણુ કરે છે. મી. નીહાલસીંગે રંગેશ, ઠારીગરના કુટુંબના, ચિત્ર ઉપર વિવેચન કરતાં તે શંકા કરે છે કે સ્ત્રીઓની ખરી ઉન્નતિ શ્રમ અને ચિંતાથી મુક્ત રહેવાનાં સાધનો મેળવવામાંજ પુરી થાય છે કે કેમ? તે સાધનોથી મળતી નવરાશનો કેવો ઉપયોગ થાય છે તેનો વિચારને સાંધ તો તે નવરાશ પોતેજ ઉન્નતિનું અંતનું સ્થાન છે, કે માત્ર સાધનજ? અને મોંઝ ફરવા ફરવાનો અને આરામનો વખત વધારે મળે તેજાજ મારે, શું કોઈ પણ સુસિદ્ધિત સ્ત્રી પત્ની માતા કે ગૃહણી તરીકેનો પોતાનો ભાર ઓછો ચલાવી ધરના પશ્ચિમ રાખશે? સ્ત્રીમતી અબલા તદ્દન પોતેજની રીતે જણાવે છે કે દેશની સંસ્કૃતિઓનું તોલન મનુષ્યના આરિષ્ટ ધડવા ઉપર કેવી અચર કરે છે તે ઉપર આધાર રાખે છે, માત્ર બહારની સમગ્ર અને ચળકાટ બધા દેખાવ ઉપર નહીં; અને મનુષ્યનું આરિષ્ટ આખું પર્તુષ્ટ હિતમ રીતે પડવાનું એક મુખ્ય લક્ષણ એ છે કે તેનામાં સર્વ ઉપર રહેલ રાખવાની શક્તિ, સ્વાર્થ ત્યાગ કરવાની તાકાત, અને આખી જીંદગી સુધી અંદાજને માત્ર પોતાપણની વૃત્તિ દાખી દેવાની હઠના આવે. આમાંજ કોઈ પણ દેશની ઉચી કેળવણીનો પોતાની ઉત્તમતા મારેનો દાવો રહેતો છે. કેળવણીનું પરિણામ—ફળ કર્તવ્ય પરાયણતા પોતાની ફરજે બળવવાની તત્પરવૃત્તિજ હોવું જોઈએ, ફરજે બળવવામાંથી નાથી છુટવાની વૃત્તિ નહીં. આ વિચારને અંગે સ્ત્રી કેળવણીમાંગીએ હાએ તે ગૃહ

કુટુંબ સંબંધની અમારી સંભાળ અને બચરથા કરવાની શક્તિ વધારવા અને ગાડી બનાવવો, માટે, આ કાગળ અને બચરથા દ્વર કરવા માટે નહિ. અમે આરોગ્યતા અને શેરુરની-સ્વચ્છતા જેવી ખામતો સંબંધી વિશાળ જ્ઞાનની ઇચ્છા રાખીએ; ખાળકોની સંભાળ અને માંદાઓની સારવાર સંબંધીતું અમાર જ્ઞાન વિશેષ અસરકારક અને શ્રેયીય અને એવા શિક્ષણની અમે જરૂર જોઈએ છીએ; અકસ્માત અને મરણી જેવા પ્રસંગોને પહોંચી વળવા માટે જોઈતી સાધારણ સમજશક્તિ અને ચતુરતાનું અમારું દાક્ષત્ય વધારણ વધારવાની અપેક્ષા છે. આ બધું શિક્ષણ અમારે જરૂરનું છે. પણ તે સર્વ અમને ધર. અને કુટુંબના જોઈતાં નહિ પણ વધારે સેનક બનાવનાર કામમા આવે તેટલા માટેજ. જે ફેરફારો હવેના જમાનામાં થયા વિના રહેવાનાજ નથી, તેના સંબંધમાં અમને ન્હોટી ધારતી એજ છે. કે. બીનજરૂરીપાતની, મોજશોખની, વસ્તુઓને ખાસ જરૂરીઆતની તરીકે લુલાવો ખાવાનું વસ્તુ ચતું બન્ય છે પરંતુ, ખરે જોતાં, આપણે આપણી કેળવણી હિંડી બનાવવાની છે, હિંદીનાં ખર્ચો વધારવાનાં નથી. " સ્ત્રી વર્ગના હકનું ઉત્તમ બાન આપતાં તે વિદ્વાન સમારો કહે છે કે "સ્ત્રીઓના હકના જમાનામાં એ યાદ રાખવું" ઠીક પડશે કે મનુષ્ય માત્રનો સર્વથી ન્હોટો હક સેવા કરવાનો છે; તેમજ સ્ત્રીજીવનની ખામતમાં પણ ગૃહ અને જનસમાજની સેવા કરવા કરતાં બીજું કંઈ પણ વિશેષ પવિત્ર હોય શકે નહીં. તે સેવાથીજ આપણે આપણા પ્રેમ દર્શાવીએ છીએ, તેનાથીજ આપણે આપણા વિકાસ મેળવી શકીએ છીએ; અને તે ન હોય તો આપણા, પણ હકો આપણી પાસેથી કુટુંબી લીધા એમ ગણાવું જોઈએ. તેઓ ઉત્તમ સ્ત્રીને નમુના આપતાં કહે છે કે "આરી સ્ત્રીને ધર-કુટુંબ એ સેવા રાત્રીની વેદી છે તેના મનમાં સાવિત્રીનું પવિત્ર નામ રચીત આપ્યા શિવાય કદી પણ રહેતું નથી. પ્રભાત-મોંથી શરૂ થઈ રાત્રિએ મોડા વખત સુધી શ્રમ એજ તેનું જીવન છે. પતિ અને બાળકો માટે ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ હિંદીના પ્રસંગો મેળવવા તે પ્રયત્ન કરે છે, પણ જેમાં તેમનો ભાગ ન હોય તેવા આનંદનું નામ પણ તે સંભારતી નથી. આરી સ્ત્રી પુર્વ દેશમાં હો કે પશ્ચિમ દેશમાં, પણ તેના સંતાનોજ ઉત્તમ અને સુખી થાય છે." તેમની દૃષ્ટિમાં હિંદુ જનસમાજનું સ્વરૂપ એવું ધરાવે છે કે- "હિંદુ જનસમાજમાં બધી સાદાઈ હોવા છતાં સર્વોત્તમ ઉદ્દેશ જીવનની ઉચ્ચ ભાવનામા રહેલો છે. તેની ખામી અને ભૂલોમાં, તેમજ તેણે પાર પાડેલાં સારાં અને ફેરફાર કાર્યોમાં, આ ભાવનાજ પરાવાહ રહેલી છે. આમાંની એક અથવા બીજી ભાવના સમજવાથીજ, તે જનસમાજના દેવોનાં કારણને પણ કળી શકાય છે તો પછી અમારે માટે વધારે બહોળી અને ઉડી કેળવણી અને બચરથા-રિક સહતી મેળવવાની માગણી કરતી વખતે અમારે હિંદુ સ્ત્રીઓએ આ પ્રશ્ન પુછવાનું, કદીપણ વિચરવું ન જોઈએ કે શું આ લામ અમને કદાચમાર્ગે લઈ જશે? આ લેખ ઉપર અભિપ્રાય આપતાં " મોડર્ન રીવ્યુ " પત્રના અધિપતિ વિવેચન કરે છે. તે તદ્દન મોગજ છે. "હિંદી અને અન્ય સ્ત્રીઓનું કાર્ય" એ નામનો આ લેખ હિંદી સ્ત્રીઓના કાર્ય અને સ્થાનનો નિર્ણય કરવા માટેનુંજ દૃષ્ટિમિત્ત રજૂ કરે છે. સામાન્યપણે કેળવણિના, અને ખાસ કરીને સ્ત્રી કેળવણિના ઉદ્દેશોના સંબંધમાં આ લેખમાં સમાવેશ છે. છે તેના કરતાં વધારે સમ્પૂર્ણ ભાગ્યેજ મોવાયા હશે. તેમના વિશાળ ઉંડા શિક્ષણને લીધે

હિંદુ સ્ત્રીપણમાં જે કાંઈ ઉત્તમ છે તે હદાપણ અને પ્રેરણાથીજ મહણ કરી લેવાના. શુણને લીધે અને વિખ્યાત પતિની સંગતિમાં પુરોષ અને અમેરિકામાં, લાંબી અને અલોકન દષ્ટિથી કરેલી ધણી મુસાફરીને લીધે, મીસીસ અમલાએસ, હિંદ પોતાની પુત્રી મારેશું કર્યું છે અને હજી તેને શું કરનારું છે, તે જણાવવા મારે તેટલું લાપકજ છે. મનુષ્યેમાં ભાવમાવ અને ભગિની ભાવનું કાર્ય વધારવાની ઇચ્છા રાખનાર સર્વ જનો આ લેખમાંથી જાણીને આનંદ પામશે કે પશ્ચિમની નમુનાદાર સત્તારી હિંદની નમુનાદાર સત્તારી કરતાં વસ્તુતઃ ભિન્ન નથી. ”

પાનથ, બંધુસમાજ.

રમણીમણિમાળા.

(ગત અંકના પાના ૩૮૪થી સાંધન).

દમયંતી.

(લેખક ૨૦ ધમીજકર.)

સર્વ હસોનો રાજ પ્રથિવીપદ નિદ્રા લેવાને બેઠો હતો. તેણે નજ રાજને જોયો નજરાજ ચૂપચીયો તે હસંગતિ જવા લાગ્યો. ધીરે ધીરે પાસે જઈ તેને પૂછ્યું. એટલામાં હસ જાગ્યો. અને પોતાને પકડાએતો જોઈ વિમાચણ કરવા લાગ્યો. તેની પાસે હસ-હસણીઓ રાજ્યપતિને પકડાએતો જોઈ નજરાજપર ઉડવા લાગી. પરંતુ નજરાજએ તેને ઊડી દીધો નહિ. આથી હસણીઓએ શાપ દીધો કે “ હું નજ ! જેવો અમારો વિયોગ છે ક્યો છે, તેવો તારી સી સાથે તારો વિયોગ થાયો. ” હસની કેટલીક આજીજીથી તેને પોતા વખત છુટો મૂક્યો. પછી પોતાના જીવને પ્રતિ લીધો. અને આ હસને દેખી સર્વ પુરોષ આશ્ચર્ય ચકિત થયાં, નજરાજએ તેને રહેવા માટે વિયોગ સ્વર્ણ-કનકનું પાંજરું બંધાવ્યું.

હસ પોતાની સીએને તથા સર્વને જોધ આપી નજરાજની પાસે આવ્યો. નજરાજએ પોતાને ત્યાં તેને સારી રીતે રાખ્યો. તેનું રૂપ જોઈ નજ કેટલીક વખતે સ્તબ્ધ બેસી રહેતો. તેની મધુરવાણી અને અનુપમ રૂપ અમે તેરા હૃદયને લોભાવવા સક્તિવાળાં હતાં. આ પ્રમાણે નજ તથા હસને પ્રેમ થયો. એવામાં હસે રાજી વિનાનું રાજનું ધર દેખ્યું. અને પ્રસંગ લાગી રાજને પૂછ્યું. “ હું મહેન્દ્ર ! કહો ! આ રાજ્યપાંટ શાથી નિર્જીવ દેખાય છે ? અને હું પણ પ્રસંગે તમને બેઠિત થતા શા મારે બેઠું છું ? સાચે સાચું કહેલ મારાથી બનશે તેટલું કરી તમને સદાય આપીશ ! ” હસની આવી વાણીથી રાજના મનમાં દમયંતી વિશે ધણું ભરાઈ આવ્યું.

• પશ્ચિમને આવી રીતે લોભાવવાની કલ્પના કવિની ખાનસિદ્ધ સક્રિયતા વિદ્યાર્થમાં રહેલી હોય છે. ૧ પ્રેમાનંદ કવિજનમાંથી.

“ઉદાર પક્ષિ ! શું ભૂલે છે ? રાણી વિનાનું આ ગૃહ શૂન્ય લાગે છે. રાણી ક્યાંથી.....ક્યાં રીતે ”.....આટલું કહી નળ બોલેલો અટકી પડ્યો.

“રાજેન્દ્ર ! બોલતાં શા માટે અટકે છે. મહે નહોતું, જાણું કે રાજની, આ વાસ રાણી શિવાયનો હશે. મને એની કલ્પના થઈ હતી કે, કદાપિ તે પિયરમાં ગયાં હશે. ખરે ! મને, સાચું કહી દો કે તમે શા માટે હજી સુધી પરણ્યા નથી. ? તમારે માટે શું અધિવાર કોઈ કન્યા નથી ? અથવા તે મેળવવા કોઈ પ્રકારનો, વિદ્યના, ખમવી પડે છે ?” હસે ધિરજ આપતાં કહ્યું.

નળે પોતાની હકીકત તેને કહી. અતે દમયંતી માટે કહેલી નારદમુનીની ઇચ્છા જણાવી. હસે આ સાંભળી કહ્યું કે,—

માત્રિ માગિને શુંરે માયું, દમયંતી એક નારી,

દેવ કન્યા આણી આપું તો, કવચુ ભિમક કુમારો.

દમયંતી વિષેની વાત જાણ્યા પછી હસે નળરાજની રાજ લેઈ વિદર્ભ દેશ પ્રતિ ઉડ્યો. આ સમયે વિદર્ભ દેશને રાત્રિના પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સંપૂર્ણ કળાથી શ્વેતમય કરી નાંખ્યો હતો. જાણે રૂપેરી સાડી આચ્છાદિત ચણેલી હોય તેમ દેખાતું હતું. હસે ફરતા ફરતા દિવ્યકીર્તિસંપાદક ભીમકની આત્મજ દમયંતીની વાડીમાં આગ્યો. વાડીમાં અનેક પ્રકારના વૃક્ષો મંદમંદ પવનથી તિલ્લાસ્વરને પ્રગટાવી રહ્યાં હતાં. વેલીઆ ચડને અલ્કિંગી બરાઈ ગઈ હતી. તે સમયે હસે એક વૃક્ષપર બેસી દમયંતીના ગૃહમતિ દષ્ટિ કરી રહ્યો. દમયંતી સખી સંગાયે રમતમાં આનંદ વાર્તા કરતી હતી. એટલામાં “નળ...નળ...નળ...” એવા શબ્દો તેમના કર્ણને રંપઈ ફરતા ચાલ્યા ગયા.

દમયંતી આશ્ચર્ય ચકિત થઈ. પોતાના જીવનમાં માત્ર તેની સખી શિવાય કોઈ નહોતું. અને આ સ્વર ક્યાંથી આવ્યો કાણે ઉચાર્યો અને જેના માટે બોલવામાં આવ્યું છે તે કાણે છે ? આ વગેરે ઘણા પ્રશ્નો તેના હૃદયમાં પ્રગટ્યા. બહાર નજર કરી પણ કોઈ દેખાયું નહિ. પુનઃ શબ્દો હૃદયમાં નરિન-બજવાળું આ-દોશન પ્રગટાવતાં કર્ણને જગાડતા ચાલ્યા. દમયંતી આકાશિકામાં ચઢી જોવા લાગી. તો દિવ્ય દેહધારી હસે વૃક્ષપર બેઠેલો નજરે પડ્યો. પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર પૂર્ણ કળાથી ખિલ્યો હતો. અને તેમાં વળી હસની કાંધો દિવ્ય હતી. એટલે દમયંતી તેને દેખી ચકિત થાય એમાં કોઈ નવાઈ નથી. દમયંતિને વિચાર હસને જાણવાનો થયો. પણ પૂરવસ્તોત્ર પ્રગટાવતાં હસે દમયંતિના પંજામાં આવે એવું નહોતું. એમ છતાં હસની હૃદયવૃત્તિ નળની રત્નતિ દમયંતિના અશુચલમાં પ્રગટાવવાની હતી.

હસને પકડવાને તેણે દોડવા માંડ્યું. છતાં તેમાં વિજય મળ્યો નહિ. નિરાશ થઈ. એવામાં આશાનાં ઝાંખાં ફરિયો પ્રગટતાં જણાયાં. પગમાંથી ઝાંઝર વગેરે કાઢી નાંખી દાસીને પોતાનાં વસ્ત્ર પહેરાવી એક કુંજમાં ક્રમળ. જેવી હાર્યેળી રાણી-તેમાં જાણુને અમરે મારક રાણી તીવ સ્વરને કાઢવા લાગી. અને ભ્રમરની મારક શુંભરવને કરવા લાગી.

એ સત્ય છે કે સજિતની અસર મનુષ્યના હૃદયમાં જેવી થાય છે તેવીજ પ્રત્યેક પ્રાણિને થાય છે. કોઈ પણ પ્રાણિને ઉરકરવાં ખીજ ઉપાયો યોજવામાં આવે છે. તેના કરતાં સંગિતથી તેને સંબોધવામાં આવે તો તે સત્વર રૂળ પ્રગટાવી શકે. પરમાત્માની ભક્તિમાં સંગિતને પ્રથમ મંથુ છે. ધણી ભક્તો સંગિતના રસને જાણી તેના આત્મામાં વિવશિત રહેનાર હોય છે. સંગિત શ્રીમદ્દાદેવનું જીવન છે. અને તેમાં વિનયવાથી દિવ્ય રસનો અનુભવ થાય છે. આ રસ અનુપમ કુદરતે પ્રગટાવનાર છે. ધણી વ્યક્તિઓને આ રસથી લાભ થયા છે. પરમાત્મા રચે રચે વ્યાપક છે. સંગિત એ તેની કળા છે. વ્યાપકતામાં કળા ભળે છે. અને પ્રત્યેક પ્રાણિ તેનો અંશ હોવાથી સંગિતનું તોન તેને ઉત્તમ જ્ઞાન દે એમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ નથી. આ સંગિત પક્ષિઓને પણ સ્તબ્ધ કરી મૂકે છે. જડ વસ્તુઓમાં તેનો ભાવ પ્રગટતાં તેમાં જીવન પ્રવાહ વહે છે. શેકસપિંચર જણાવે છે કે:-

" If they but hear perchance but trumpet sound,
" Or any air of music touch their ears,
" You shall perceive them make a mutual stand,
" Their savage eyes turn'd to a modest gaze,
" By the sweet power of music."

હંસ ધીરે રહીને કમળના જેવી હયેળીમાં આવી બેઠો. એટલે દમયંતીએ તેને જોઈ હંસ બહારથી વિરમય પાડી હોય તેવું જણાવ્યું. દમયંતીએ મોટી જીત ગેરેથી ધારી આનંદ પામી. પછી તેને કહેવા લાગી-“ હે હંસ ! તારું મોઢક રૂપ અનુપમ પ્રમાણે જુઠાવી રહ્યું છે. હું આવું ઉત્તમ પક્ષી કયા દેશમાં રહે છે; અને યા પ્રયોજને આવી ચંદ્રજ્યોત્સ્નામાં આમ તેમ હરે છે ? ”

“ દમયંતી ! મને પ્રેરનાર-મહાન નૃપતિ નગ છે. હું તેના રાજ્યમાં રહું છું. જે માફ સ્વરૂપ તમને આનંદ પમાડે છે, તેના કરતાં તેના સ્વામિનું શરીર, વિશેષ વિશાળ કાંઈ હશે એમાં શું પૂછવું ! તે મહાન રાજાને પરમેશ્વરે ઉત્તમ દ્રવ્યથી સંસ્કાર્યો છે. તેનું અનુપમ શરીર તેના રાજ્યનું રત્ન છે. આ રત્નને પ્રજાએ શ્રદ્ધાસિદ્ધિથી સાચવી રાખ્યું છે. એની શોભા-એની કીર્તિ-એની જીવિ-એની સિદ્ધિ-એની કળા-એની સક્તિ એની વાણિ-એની સાક્ષ-આ પૃથિવીમાં તો મેદ અને અદિતીય છે. પૃથિવીપર મેં તો એનું કંઈ પ્રાણિ જોયું નથી. અરે ! દમયંતી !-”

* નળના ગુણ બ્રહ્મ સમામાં ભણાય,

નળ વિનુ આગળ વખણાય.

* * * * * ચતુરસુખણ,

તે હું નળનું કંઈ વખણ.

દમયંતી મોહપાશમાં પડી, અને હંસે વખણથી તેનું ચિત્ત દરી લીધું. દમયંતી

તીના હૃદયમાં નેળ મારે ઉત્તમ સંસ્કારો નાખ્યા. આ સંસ્કારોથી 'સંસ્કારીત' થયેલી દમયંતી હંસ પ્રતિ ભોઈ રહી. હંસે તેથી પણ વધારે વખાણ કરીને કહ્યું કે:-

*મધ્યાને નેળ નવ ધરમાં મારે સુરજ તપે પણ.

.....જણે હો ભાખતી, કલોડ વણુ જોયા સહી,

પણ નળની ભોડે મેળવું, એવા મહિતજમાં કાંઈ નહીં.

પણ વખાણ કરીને દમયંતીની પ્રવળ-ધ્વજા જાણી લીધી, અને તેને કહ્યું કે જો તારી એવી ધ્વજા છે તો નળ ગમે તે રીતે પ્રાપ્ત કરી આપીશ. પરંતુ મને વચન આપ કે:-નળને પરણ્યા વગર તું રહે નહિ. બીજા પણા માણસો જાણનાં રૂપ લેખને આપે પણ તેમને તું વરમાળ આગે નહિ. ધર્પિત દેવો તેનું રૂપ લેખને આપે પણ તું વર નહિ. દમયંતીએ તેને પોતાની પૂર્ણ સંમતિ આપી. આથી હંસે કહ્યું કે, હવે તું સ્વયંવર રચાવજે, અને તારો ચુત સંસ્કારિત પત્ર નળપર મોકલજે. આથી નળ તારી ધ્વજાને પૂર્ણ કરવા આવશે. આ વગેરે કહી તે ત્યાંથી ઉડી ગયો.

હંસને વધારે વખત થયો છતાં આવ્યો નહિ તેથી નળ નિરાશ થવા લાગ્યો. પોતાની ધ્વજા પૂર્ણ થશે કે નહિ તેનો મોરો સંશય પડ્યો. આમ દિવસપર દિવસ ઠહાડે છે, છતાં હંસનો પત્રો કે દમયંતીનો સંદેશો કાંઈ મળ્યો નહિ. એવામાં હંસ નૈપથ દેશમાં આવ્યો. નળરાજાને અથ-દતિયાત કહી. નળ હંસની આવી યુક્તિથી પ્રસન્ન થયો. હંસે વિશેષ જણાવ્યું કે:-સ્વયંવર રચાતી વખતે તમારા પર દમયંતીને ખાનગી પત્ર આવશે. અને તમારે ધ્વજિસતાર્ય પૂર્ણ કરવા જવુંજ પડશે. દમયંતી સ્વરૂપમાં શ્રેષ્ઠ ને ચિત્તોર્ધ્વક છે. હે મહેન્દ્ર !

*યજ્ઞ-યાગ ને ધર્મ ધ્યાન તિરથ, કીધાં હશે સમરત,

તેને પુણ્યે પુણ્યજોડજી, ગ્રહશો દમયંતીનો હરત.

દમયંતીનું શરીર દિનપ્રતિદિન શોભાવા લાગ્યું. આથી તેના માતાપિતા તથા પરિવ્રજ વર્ગને પરિતાપ થવા લાગ્યો. પરંતુ દમયંતીની ઇચ્છા જાણનાને પ્રસંગે ન આવ્યો. સર્વ વેદમો દમયંતીને જ્ઞવર (love fever) અવિક સતાવવા લાગ્યો. આથી તેની માને સર્વેની ગેયા પછી દમયંતીએ ચુપ્ત વાત ભેગી પોતાની વાત કહી દીધી. તેની આવી ધ્વજાથી વંજાયતીએ ભીમકરાજાને સર્વ હરીકત જણાવી અને ઇચ્છાવર પ્રાપ્ત કરવા મારે સ્વયંવરની તૈયારી કરાવવામાં આવી. દેશદેશના રાજાઓને તેડ્યા. નળને તેડ્યા મારે સુદૈવ નામનો પ્રધાન મોકલ્યો. તેની સાથે દમયંતીએ પણ પત્ર લખ્યો. દમયંતીનો પત્ર મળતાં નળ દર્પ થેલો થઇ ગયો, અને મોટા ભગવાઈ/માણસોને નિવાર થવા હુકમ આપ્યો. સર્વે સાથે નળરાજા ભીમકની રાજધાનીમાં આવ્યો. તેનું સ્વરૂપ જોઈ પણ રાજાઓ નિઃસંતવ બની ગયા, અને કેટલાકે તો વિચાર કર્યો કે નળ આમળ આપણી ધ્વજા પૂર્ણ થવાની તથી, મારે તેની સાથે મિત્રતા બાંધવા મંડી ગયા.

બીમકરાળ સર્વેને યોગ્ય વસ્તુઓ-સાહિત્ય આપી તેમની મેરજ સંપાદન કરતો. એવામાં ઈદ્ર-અગ્નિ-રમ્ આદિ ચાર દેવો દમયંતી મળવાની ઇચ્છાએ નળ પાસે આવ્યા. એ સર્વેએ લલાટમાં ત્રિપુંડ તાણી બ્રહ્મચારી જેવું રૂપ ધાર્યું હતું. બ્રાહ્મણ દેખી નળ-રાજાએ તેમને માન આપ્યું. ચારે જણે પોતાની ઇચ્છા જણાવી. પરંતુ દમયંતી નળને માટે આવૃત્ત હતી. આથી તેને વરવાની યુક્તિઓ નિષ્ફળ ગઈ. એટલે ચાર દેવોએ નળના જેવું રૂપ ધર્યું સ્વયંવરમાં રાજાએ આવી બેઠા, અને દમયંતી વરમાળ લેઈ રૂરવા લાગી પરંતુ પાંચ નળને દેખી સ્તબ્ધ બની અંતે ચાર દેવો વરદાન આપી અંતરૂપ્યાન થઈ ગયા એટલે નળને વરમાળ આપી અને આનંદમાં લગ્ન કર્યા.

દમયંતી તથા નળ નૈપથ દેશમાં આવ્યા ત્યાં પ્રેમથી દિવસો ગુજારવા લાગ્યા. એવામાં પુષ્કરને કૃષિએ બહેનવા માંડયો. પુષ્કર તેની કુમતિથી નળના રાજ્યમાં આવ્યો. અને પ્રંપચથી ઘુત રમવા માંડયો. તેમાં નળરાજા હાર્યો. એટલે તેને વનમાં રહેવાનું થયું. આથી દમયંતીને પિયર જવા સમજાવી. છતાં દમયંતીની એરી ઇચ્છા હતી કે સાથે આવવું. તેથી આજીવને મોંસાજ મોકલાવી નળ દમયંતી જંગલમાં જવાનીકર્યા.

નળને બૂબ લાગી હતી. તેથી બસ શોધવાને જતો હતો. એવામાં એક તળાવ દર્શિગોચર થયું. તેમાંથી મત્સ્યને ડાલી દમયંતીને આપ્યું. અને બીજું મીન ખોળામાં ગયો. પરંતુ એ ચરસામાં દમયંતીના હાથમાંથી મત્સ્ય સજીવન યાદને યાદયું ગયું. એટલામાં નળ બહાર આવ્યો. રાણી પાસે આવી જુલે છે તો મત્સ્ય દેખ્યું નહિ. એટલે કે કોષ ચઢ્યો. દમયંતીને ધસો ઠપકો આપ્યો. રાણીએ મત્સ્ય જવાની વાત નળને કહી, તું નળને તે રમરજું આપ્યું નહિ. અને વિશેષ સંતોષવા લાગ્યો. આટલું દુઃખ દેરા દમયંતીના હૃદયમાં પ્રતિકુલ વિચાર પ્રગટતો નહોતો. પોતાના પ્રાર્થના જે નિર્માણ દશે તે થયા કરશે. એમ ધારી પ્રિય પતિ તરફથી જે જે કહેવામાં આવતું તે તે સહન કરી-તેના દિનમાં ઉત્સુક રહેતી.

આગળ ચાલતાં (કળિ) બળને પકડતા પેતાનું વજ્ર નાંખ્યું. છતાં બમ પકડાયો નહિ; ને વજ્ર લેઈ ઉડી ગયો તેથી વજ્રહીન રાજા આમ તેમ દોડવા લાગ્યો. દમયંતીએ મિચેને નેત્રે પોતાનું અર્ધું વજ્ર આપ્યું. અને ધરીરપરની સાડીમાં બન્ને ઢંકાયા. એવામાં રાત્રિ પડી. અને એક વૃક્ષ તળે સુવા ગયા. દમયંતીએ જન્મારામાં દુઃખ જોયેલું નહોતું, વળી તે રાજપક્ષના તથા કોમળ અંગનાથી હોવાથી-ચાલવાના પરિશ્રમે કંટાળેથી સુતાં વેંતજ ધસરચાટ નિદ્રાવશ ગઈ. પરંતુ નળના મનમાં દુર્ભતિએ સમજ પેસારો કરેલો હતો. વળી મત્સ્ય તેણે જ આપ્યું છે એમ પ્રમળપણે માનવું હતું તેથી તેનાપરથી વિશ્વાસ માત્ર ઉડી ગયો. એક પ્રદર રાત્રિનો ગયા પછી દમયંતીના વજ્રના બે કટકા કર્યા. અને એક કટકો પોતે પહેરી દમયંતીને બર જંગલમાં મૂકી-મનની-આનાકાની થતા છતાં ચાલ્યો. તે ચાલ્યો. તે ચાલ્યોજ.....*

* દમયંતીને એટું વરદાન હતું કે તેના હાથમાં જે વસ્તુ રહે તે સહ્ય થાય.

* ઠપ ઇચ્છુકિને ત્યજે જેમ, નજે દમયંતી ત્યજે તેમ,

વૃક્ષ જેમ પવને પરદરે, પુનરપિ અભિકાર ન કરે. — પેમાન ૬૬૫ નળચંપાન

દમયંતી કેટલીક વારે જાગી, નળને દીકો નહિ. નળને મોટે સાદે જુઓ મારી છતાં દેખાયો નહિ. એટલે અશ્રુનો અરુપનિત પ્રવાહ વહેવા માંડ્યો. ભર અરુપમા-તેનો બેલી માત્ર અવિનાશી પરમાત્મા શિવાય કોઈ રહ્યું નહિ. પરંતુ તેનું ભાગ્ય પ્રમળ સતાધરી રહ્યું હતું. દમયંતી મે ૨ સ્વરે રૂદન કરવા લાગી:—

શો મારો અપરાધ સ્વામિ, દાણુ વન મૂકી ગયા,
અરુપ ભ્રાતિએ હું ત્યજી, અતર નહિ ઉપજી દયા.

*

*

*

દમયંતીના શરીરમાંથી પ્રસેદ બિંદુઓ ઝરવા લાગ્યાં. આંખોમાંથી શ્રાવણુ-ભાદ્રનુ પુરવહેવાં લાગ્યાં. અને મૂખમાંથી રૂદન સ્વરો પ્રગટવા લાગ્યાં ચાલતાં ચાલતાં ખાડા ટેકરામાં ગોથાં ખાત્રા લાગી. કાંઠાઓ શરીર બેઢાવા લાગ્યાં. અતે યાત્રી ગઈ. પરંતુ પતિથી વિહળ બેનેલી, પતિ વિનાય શૂન્યવત્ત બની ચાલવા લાગી. એવામાં પ્રાતઃકાળ થવા આવ્યો. રસ્તામાં જતાં જતાં અજગરના મૂખમાં પડ પડ્યો. પરંતુ દમયંતીએ તે દેખ્યો નહિ. આ સમયે એક પારધિ શિકાર કરવા આવ્યો હતો. તેણે દમયંતીને બચારી પરતુ વિષયાંધથી તેની સાથે સંબંધ બાધવા આજીજી કરવા લાગ્યો. અને તેની દુષ્ટ બુદ્ધિ થી તે અરણ્ય પાંચ્યો. પુનઃ વનમાં કદપાંત કરવા લાગી આવ્યા દુઃખમાં તેના પર આપત્તિ પડવામાં પણ બાકી રહી નહિ. એટલામાં એક નગર આવ્યું. ત્યાં તેની મારી બાનુમતી રહેતી હતી. રાણીએ તેને ગરીબ જાણીને તેણી. અને દયાથી પોતાને ત્યાં રાખી. એક દિવસ બાનુમતીની પુત્રી હાર મૂકી ન્હારા બેઠી હતી ત્યાંથી હાર ગુમ થયો. આ વાંકે દમયંતી માથે આવ્યો તેને ધણાએ સતાવી. અતે દમયંતીએ હાર લેનારને સાપ આપ્યો. એટલામાં હાર ગાખમાંથી બહાર પડ્યો. આવા સતિત્વથી સર્વ સતોષ પામ્યાં

દમયંતી વનમાં ગઈ એવી વાત બીમક રાજાએ જાણી એટલે તેની તપાસ કરવા માણસો મોકલ્યાં. અહીં પણ માણસો આવ્યાં. અને સુદે તેની પરિક્ષા કરી, પોતાને ત્યાં બીમક રાજા પાસે લેઈ ગયો.

નળ રાજા ત્યાંથી ભર જંગમમાં આવડવા લાગ્યો. એવામાં એક સાપને અગ્નિમાંથી બળતો કાઢ્યો. તે સાપ નળને ડર્યો એટલે નળ કદર્યો થયો. આ બાહુક રૂપ તેને જાત છુપાવવાના ધણા કામમાં આવ્યું. નાગે પછી તેને ત્રણ વસ્ત્ર આપ્યાં. જે પહેરવાથી પાછો મૂળ સ્વરૂપ થયો.

નળે હવે કરવા માંડ્યું. તે અયોધ્યા આવ્યો. ત્યાં રૂઢપણું રાજા રાજ્ય કરતો હતો. રૂઢપણું તેને હયથાળામાં રાખ્યો. જ્યાં તે નીલસુતી વખત નિયોગના દુઃખનું વધુન કરતાં બોલતો કે,—

“ જે ચક્રાક દિવસે વહુ સાપ રાજે,
“ તે સંમ રંગ રમતાં રવિતાપ સાપે,
“ રાત્રે નિયોગ થકિ ચંદ્ર પ્રકાસ ખૂએ,
“ જે દુઃખ હોય દિવમાં કથંગે ન રહે.”

દમયંતી પોતાને પિયર આવી નૈમિષ પતિની નપાસ કરાવવા લાગી. અયોધ્યામાં એક બાહુક છે એમ જાણ્યું. થતાં-તેને નળ વિશે નિશ્ચય થયો. એથી સુદેવને બોલાવી ત્યાં તપાસ કરવાનું કહ્યું. કારણ કે જે સ્ત્રીક તે બોલે તે એ ગર્ભિત અયસૂચક છે. એ સ્ત્રીક કાયનો કે બીજાનો ન હોય. મારે મને તેમ કરી તમે ત્યાં જવ. વળી અહીં સ્વયંવર રચાવાનો છે. મારે રતુપર્ણુ આવવું એવું ત્યાં કહ્યો. સુદેવ પછી અયોધ્યા બહુ ગયો. ત્યાં રતુપર્ણુના હાથમાં કંકાતરી મૂકી. રતુપર્ણુ ખુશ થતો માણસોને તૈયાર થવાનું કહેવા લાગ્યો. રતુપર્ણુનો રથ બાહુક લાકવા લાગ્યો. તેણે બળથી અસ્થાને હાકારો. રસ્તામાં બાહુકે વાત કાઢી કે—‘હે રાજન! તે બીમક આત્મજ દમયંતી પરણેલી હોવા છતાં તમે જે આ પ્રયત્ન કરો છો એ ખોટો છે, મારે આવી ઉતાવળ જવા યો. રતુપર્ણુ બાહુકના બેલ તરફ લક્ષ આપું નહિ અને થોડા વખતમાં બીમકના રાજ્યસ્થાનમાં આવી પહોંચ્યા. રાજાએ તેમને માન આપ્યું. અને આતિથ્ય સત્કાર કરવા મારે રાખ્યા.

આ અરસામાં દમયંતીને બાહુકની પરિક્ષા કરવા વખત મળ્યો. બાહુકે ખાસ કંઈ હતું તે અમગવીને દાસી કાઢી, તેથી અને બીજી પરીક્ષાથી દમયંતીએ જાણ્યું કે એજ પૂણ્યસ્ત્રીક છે. એવામાં બાહુકે બાળકો રમતાં દીકાં. ને અન્તઃકરણ બરાધું. ને તેને રમાડવા લાગ્યો. દાસીએ આ વાત દમયંતીને કહી. દમયંતીએ પિતાની સંમતિથી તેમની પરીક્ષા કરવાને અંતર પડ બાંધ્યો. તેમાં નળે પોતાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. આ વાત રાજા જ્યનમાં થઈ ગઈ. રતુપર્ણુ ઝાંખો પડ્યો. અને દમયંતી તથા નળ પુનઃ ભેટ્યાં.

હવે ઘેલી સુંદરી, ભેટી બીટી બાથ,

જય જયકાર થઈ રહ્યો, નિરખી નૈમિષ નાથર.

ત્યાં દેવલાક દિવસ રહ્યા પછી પોતાના રાજ્ય તરફ જવા નિકળ્યો. પુષ્કરને પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. અને પોતાના ભાઈ સામે પણ આવીને મળવા આગ્યો. નળ તથા પુષ્કર ભેટ્યા. પુષ્કરે નળને રાજ્યગાદી આપી. તથા અધિષ્ઠિત કૃત્ય મારે ક્ષમા માંગી. અને નળ દમયંતી સુખમાં દિવસો કાઢવા લાગ્યો.

સ્વાગત મંદિર.

* કૃષ્ણચરિત્ર.

બંગાલાના સુવિખ્યાત જાણુ બકિમચંદ્રસેન જેઓ નવલકથાકાર તરીકે પોતાના દેશમાં તો શું પણ આખી દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ છે, તેમની આ કૃતિ છે. જે વખતે બંગાલામાં એક તરફથી કૃષ્ણ નામની અથ શ્રદ્ધાથી અનર્થ થતો હતો, અને બીજી બાજુથી “કૃષ્ણ” એ વત કેવળ Myth-અસત્ય છે; એમ દાખલા અને દલીલોથી પુરવાર થતું હતું, તેમજ પાશ્ચિમાંથી વિદ્વાનો પણ કૃષ્ણને હકિકત પાડવા પ્રયત્ન કરતા હતા તે વખતે ઇશ્વરપ્રેમી આ સાહિત્યપ્રિય નરસને તેમનું ઐતિહાસિક દિગ્દર્શન આપી, આપણાં પુરાણ અને મહાભારતને આધારે સાખીન, કથું કે કૃષ્ણ એ હિતમ પ્રકારના મનુષ્ય હતા. એમનું જીવન અનુકરણીય હતું. રામચંદ્રની માફક તેઓ પણ એકપત્નીવ્રત વાળા હતા.

શ્રીકૃષ્ણના ભક્તોને આશ્ચર્ય લાગશે કે સોળ હજાર એકસોને આઠ સ્ત્રીઓના પતિ અને ગોપિકાઓ જોડે વિહાર કરનાર, તે એકપત્નીવ્રતવાળા શી રીતે હોઈ શકે? તો પછી તેમના નિંદક જનોને આશ્ચર્ય લાગે એમાં શી નવાઈ? પણ બકિમચંદ્ર પોતે શ્રીકૃષ્ણના ભક્ત હતા. તેમને પરમાત્મા તુલ્ય માનતા; ને તેથીજ એમણે એમના જીવનનું એવું સત્ય સંશોધન કર્યું છે કે જે ન્યાયી વાંચનાર હોય તો તે વાન કબુલ કરેજ.

તેઓ માત્ર મહાભારતના સત્ય વિભાગનેજ અનુસરીને કૃષ્ણજીવન લખે છે. તેમના વિશે કેટલીક અતિશયોક્તિ અગર ઉપમાઓ પાછળથી દાખલ કરવામાં આવી છે. ગોપકાવાળો વૃત્તાન્ત, મહાભારતમાં છેજ નહિ; રાધા નામની માત્ર ગોપિકા હતીજ નહીં. તેમ શકિમનીજ માત્ર શ્રી કૃષ્ણની પત્ની હતી. મહાભારતના યુદ્ધ વખતે શ્રીકૃષ્ણે પાંડવ અને કૌરવ વચ્ચે સલાહ કરાવવાં પણો પતન કર્યો હતો. દારામતીનું સમ્ય પોતે ન લેતાં ઉપસેનને આપ્યું હતું. આ બધું તેમનું હિતમ વર્તન છે. તેમને ખોટી ઉપમાઓ આપવાનો અથવા કલંકિત થાય એવાં કૃત્યો કરાવવાનો દોષ આપણા પુરાણકારોનો છે, અને મહાભારતકારે તેમને હિતમ મનુષ્ય તરીકેજ ચીત્યાં છે. એવું જાણુ બકિમચંદ્ર સાખીત કરે છે.

કૃષ્ણ જનોને અમે આ પુસ્તક વાંચવા સાર એટલા મારેજ ભલામણ કરીએ છીએ કે પરમાત્માતુલ્ય શ્રીકૃષ્ણના સસ જીવનનું તેમને જ્ઞાન થાય. નીતિ પ્રશ્નને પ્રિય છે. તે નીતિની સાક્ષાત્ મૂર્તિ શ્રીકૃષ્ણ હતા. એમનું શૃંગાર રસથી ભરેપુર જીવન

ગ્રાહકોને વિજ્ઞપિત.

ન મળેલા અંકો બાબત—સુન્દરી સુખોષ પત્ર દર વખત ઉમેજી મહિના પ્ર માણે પ્રકટ થાય છે તે તેને સમાજપૂર્વક પોસ્ટ કરવામા આવે છે. માટે જે ગ્રાહકોને તે અમુક મહિનામાં ન મળે તેમને પોતાના ગામની પોસ્ટ ઓફીસમાં તે બાબત તામ કરવા વિનતી છે પ્રમગોપાત ઠેકાણું કે શરનામું બદલવા છતાં અમને તેની અગાઉથી ખબર ન આપવાથી જેમના અંગે ગેરવસ્તે પડવા હશે, તેમને ફરીથી મોકલવા સમાજ ખસાતી નથી જે મહિનાનો અંક ન મળ્યો હોય, તેની પછીના મહિનાની આખર તારીખ સુધીમા જે ગ્રાહકો ન મળેલા અંક માટે માગણી કરશે તેમનેજ ચોખ્ખા કારણસર, તે મોકલી આપનામાં આવશે તે પછીથી થયેલી માગણીનો દિનગીરી સાથે અસ્વીકર કરવો પડશે

સરણામાં બદલાવવા બાબત—દુઃખ દુઃખ વખત માટે વાગવાર સરણામાં કે ઠંકણા મહલવામાં અમને ઘણી અગતઃ પડતી હોવાથી, તેવે પ્રસંગે પોતાના ગામની ટપાલ ઓફીસમાંજ તે બાબત બદોચરન કરી લેવા ગ્રાહકોને વિનતિ છે, પરંતુ કાયમને કે લાંબી સુડતને માટે કરવાના ફેરફારની અમને ખાસ અગાઉથી ખબર આપવાની જરૂર છે, નહીં તો પત્ર ગેરવસ્તે પડવાનો સંભવ છે, જેને માટે સમાજ જવાબદાર રહેશે નહીં

સંપર્ગો પત્ર વ્યવહાર આ પ્રમાણે કરવો —

મન્ત્રી, અન્ધુસમાજ.

સુન્દરીસુખોષ મન્દિર, રાયપુર, અમદાવાદ.

ખાસ લાભ! ફક્ત એક મહિના માટેજ.

ગુજરાતી પંચ

ના નવા થનાર ગ્રાહકોને.

ઉપાકાન	કિં. રૂ. ૧-૮-૦	અલક્ષ્યબોધિ	કિં. રૂ. ૧ ૮ ૦
અધ્યાયના અને અંગ્રજી. કિં. રૂ. ૧-૮-૦		સ સાર યાત્રા.	કિં. રૂ. ૧-૦-૦
પદનાલ	કિં. રૂ. ૧-૮-૦		

આ પાંચ પુસ્તકોમાંથી જે પસંદ પડે તે જે વિના મૂલ્યે આપવામા આવશે આ ઉપરાંત ગુજરાતી પંચની જે વાર્ષિક લેટો અન્ય ગ્રાહકોને મળતા લાભ તો તહેમને મળશેજ આ લાભ ફક્ત એકજ માસ માટે ગ્રાહક થનારનેજ મળી શકશે. (રયાનિક ગ્રાહકનું લવાજમ રૂ ૧-૮-૦ બહાર ગામના ગ્રાહકનું લવાજમ રૂ ૨-૮-૦)

મેનેજર, ગુજરાતી પંચ
અમદાવાદ

સુન્દરી સુબોધ

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः । मनु.

(પ્રસન્ન દેવતા રહે, ત્યાં પામે સન્માન સુન્દરી.)

સર્વાંગે સ્ત્રીઓ માટે 'પ્રકટ થતું' માસિક.

પુસ્તક ૭

અંક ૨

સંપાદક,

બન્ધુસમાજ, અમદાવાદ.

ક્ર.સ. ૧૯૦૬; ઑક્ટોબર

વિ.સ. ૧૯૬૫; સાદપ

વિષયવિભાગ.

જ્ઞાનસુગન્ધ

કાવ્યકૃતિ

બાઈ બહેની.

રમા.

શુદ્ધધર્મ.

પ્રત્યક્ષ.

રમણીભણિમાલા.

હિંદુસ્તાનની વીરગિતાઓ.

વાર્તાવિહારી.

ગોપાળ અને ગોવાળ.

ગોરિસ અને પોલા.

વિવિધવિહાર.

ગાન ગમ્મત.

પત્ની.

અબગાનાં અણુમૂર્તિ આમુલ્ય.

બોડી નાણકાંઈ.

સ્વાગતમંદિર.

વિષયસૂચન.

લેખક

રા. નંદાનાલાલ દ.કવિ. (કન્દુકમાર).

રા. સ્વામી સ્નેહજ્યોતિ.

રા. કાન્ત.

સા. કાન્તિલા.

રા. નસિનકાન્ત ન. દ્વિવિદ્યા.

રા. વિશ્વનાથ.

રા. બ્રહ્મ.

સા. સુમતી.

સા. સુમતિ.

રા. નટવરભાઈ ક. ટાઇપીસ્ટ.

રા. આધ્યાત્મિક.

રા. સુમિત્ર. (બન્ધુસમાજ)

૫૪.

૩૩

૩૫.

૩૬.

૩૮.

૪૬

૪૨

૫૬

૪૭.

૪૮

૬૧

૬૨

૬૪

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવવક્રયાકાર સાક્ષરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો
 “ઝીથો પડિત યાય, રસહ યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય, સરીરે બળવતી, રોગહીન અને
 “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબબંધનમાથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય તે તે મુક્તતાથી
 “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઈચ્છાઓ અને કલેષોમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખરાં કલ્યાણ કરવા
 “સક્તિમતી અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને સક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગની
 “કલ્યાણ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે;” પતિભક્તિપરાયણ યદ્યપિ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે અને તેના આંતર-
 વિલાસોની ઉર્મિયોમા પોતાના હૃદયતરંગ ભેળવી દઈ અનુધ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાખે અને
 અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયરાયેના તેજસ્વી ઠિરણે સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે:—એજ આર્થસુન્દરીઓના
 જીવનની સફળતા છે “ઝીવિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્ર્ય નથી...
 “ઝીની ઉન્નતિવિના દેશની ઉન્નતિ અસાધ્ય છે.”

વર્ષ ૭ મું.] ઈ. સ. ૧૯૦૯ ઑક્ટોબર-ભાદ્રપદ, વિ.ગં. ૧૯૬૫. [અંક રજો.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

एक कन्यानी स्वयंवरभावता.

(કાન્તિ નળંદ અને પ્રમદા મામી છે)
 પ્રમદા: (પાસે આવી કાન્તિકુમારીને જામે હાથ મૂકી)
 સ્નેહમાં યે સજીવન છે, વહેન !
 આયુષ્યના અમૃત સરીસૃહ.
 લગ્ન લેશો કે કૌમાર વ્રત ?
 કાન્તિ.—અમસ્તાં આલ મા ચઢ્ઢાવ, મામી !
 કુમારાંને તો કરમાવાનું,
 પછી હોય શુ પુરુષ
 કે શુ સુન્દરીની વેલ.
 લગ્ન પ્રાણ વિકાસનું વ્રત છે,
 સ્વર્ગ પન્થનું પગથિયું છે,
 માનવ ચાલનો ધર્મ માર્ગ છે,
 પરણવું તેતો પ્રભુતામાં પગેલાં માંડવાં.
 યશ* વસન્ત પૂજન શીવવશે

વસન્ત પદ્મીના પ્રમાતે:

પછી જોજે, મામી !

પ્રમુના અવતારીને ન પરણુ તો.

પ્રમદા:—યૌવન માગે છે, ને કુલજન આપે છે:

તો એ વર કાં નથી વરવો ?

ધન, રૂપ, ગુણ ને વિદ્યા,

શરીર સંપત્તિ—

કાન્તિ:—આત્મા ઓઢાશે તે વર

ને ન ઓઢાશે તે પર:

લોક વેળ તો પવાં છે, મામી !

ને બ્રહ્માના લેખ કદ મૂસ્યા મૂંસાશે ?

સુવર્ણ ઉપર સર્પેય વસે,

ને રૂપ ઉપર રાક્ષસોયે મ્હોય:

ગુણ તો તુ જાણતી હોય ત,

ને વિદ્યા તો વંડે પણ સ્ત્રી ?

પ્રમદા: ત્હમે'શુ માગો છો ત્હારે ?

કાન્તિ માશુ ? આપીશ ? મામી !

અન્તર ડગાડવાનાં ઠામ પણ

ડુનિયામાં દોહલાં છે હવે.

પતિ, પ્રમદા ! પતિ:

નહિ અધુરો, નહિ સમોવડો,

પણ પ્રાણેશ્વર, જીવન નિયન્તા:

જેના આવેશ મમ ડચુ જોઈ

નેત્ર ઢાઢી પ્રાણિપતો કરુ:

સસાર સાગરમાં મ્હારી નૌકા

ટેલુ કર કેતરત્ત્યમાં ધીર,

પવો રસ વીર નાવિક—

મ્હારો આત્મ જેતા યશસ્વી સ્વામિન:

મ્હારો આશાકેન્દ્ર હૃદય નાથ

મ્હારો પૃથ્વી ઉપરનો પ્રમુ

અહો રાત્ર નમન નમવા,

પ્રેમ થાઢ મરી મરી પૂજવા

મ્હારે મૃદદેવ જોષ્ણ છોપ.

લાલ સહારી ! ઘતાલ

પવો સ્નેહ સુન્દર રાજન.

ન્યા. ટ. કાવિ કત. “

કાવ્યકુંજ.

ભાષ જહેની.

પિતાના પાયમાં આળોટનારાં,
અમે આકાશલેહુ ભાષ જહેની.

સમુદ્રે વહાણ વાયુમાંય ચાલે,
સુકાની સાધનાનાં ભાષ જહેની.

જળે અંગારમાં સંસાર સૂનો,
અમીનાં છાંટણામાં ભાષ જહેની.

ઝરે આકાશ ને પાતાળ ફૂટે,
ઉડાં ઉડાણ લેહે ભાષ જહેની.

પડે પહાડોં અપાટે વીજળીઓ,
અનાદિ કાલે ઘૂટે ભાષ જહેની.

ઉટે તારા, ગ્રહો તોફાન ખેલે,
રમે ત્યાં વહાલધેલાં ભાષ જહેની.

ખીલે આકાશ તે જોને લગાવે,
પ્રભુ અંગાર પૂજે ભાષ જહેની.

રમે તેજે; પ્રસાંગો હીંચ હીંચ
પ્રભુ ગીતો ગજવે ભાષ જહેની.

ફૂડા સંસાર હાસિમાં ફસાતા,
સમા-ઓઠાંયે રહે ભાષ જહેની.

ઠવિ ગીતો પ્રભુનાં ગાઇ રાચે,
પ્રભુને સાચ ખેલે ભાષ જહેની.

ન્યોમથી જલની ધારા જોરમાં પડતી હતી.
ઢળી પલંગને પાથે સુન્દરી રડતી હતી !

ન્હાના શાદા શયનગૃહમાં સ્વસ્થ હીવો બળે છે,
વિદ્યુદ્વહિ પ્રબલ ચમકી ન્યોતિ સાથે મળે છે;
સાહિત્યો કેં બહુ નહિ દિસે એક પર્યંક માત્ર,
થોડાં ઝીણાં રજનીવસેનો પાસમાં વારિ પાત્ર !

આપાઢી કૃષ્ણ રાત્રિના બારે વાગી ગયા હતા :
પતિની રાકુ જોવામાં બે કલાક થયા હતા !

વારે વારે પ્રથમ દિવસો લગનના યાદ લાવે,
સાથે સાથે અનુભવે તેણું ધ્યાનમાં ચિત્ર આવે !
બાલાથી એ સંહન ન થયું : આર્દ્ર હૈયું ભરાયું :
મૂંઝાવાથી કરુણ સ્વરમાં ગીત એકાદ ગાયું !

પતિનું ભવભૂતિનું ત્યાં લાપાન્તર સાંભળ્યું :
પેતાને યોગ્ય શોધીને અશ્રુ સાથે શરૂ કર્યું :-

“ છત્ર જેવા બેઠા હતા પિતાણ;
“ લગનચન્દિ અભિનવ રસાલ તાણ.
“ જોનેતાઓ રહેતાં સચિન્ત ન્યારે,
“ તે અમારા દિવસો વહી ગયા રે ! ”

× × × × ×

દેરવી પલટાવીને વનિતા રડતી હતી :
બારીએ જલની ધારા જોરમાં પડતી હતી !

થોડીવારે ત્વરાથી પરિચિત પગલાં સીડીએ સમ્ભળા
“આવ્યા છે, હાથ !” એવાં વચન ઉચરતી દાદરા પાસ
માની પ્રેમી પ્રમાદી અનિયમિત પતિ વાંકને કેમ
હોતાની ન્યૂનતા છે પ્રણય મહિ કદી, એમ ચિત્તે ન
“ બહુ વાર થઈ ! ” એવું કહી માત્ર રહી ગયો :
રમોદ્વેગનો બન્ધ હાય ! તેથી વહી ગયો.

વદનકમલ મ્હાનતા ધરે છે :

ઝળઝળિયાં નયનો જરા ભરે છે :

પતિ પણ નિરખી હવે રહે છે,
હૃદય દબાવી પંછી પ્રિયા કહે છે:—

“નજર નાથ ! તમે કરતા નથી:

“પ્રબલ ખેદ થતો હરતા નથી:

“નહિ જરા દરકાર દિસે, અહો.

“અરર ! વાંક થયો મુજ શું, કહો !

“આવાહી કૃષ્ણ રાત્રિના બારં સુદાં થઈ ગયા :

“ન આવી આપને તોયે આવવા જેટલી દયા !”

નીચું નેચું તરત પતિએ, બૂલને સ્પષ્ટ બોલ,

હૈયું બીનું સદય બનતાં માનિતા સર્વ બોલ,

ચાલી લે છે કર મહિં પ્રિયા, હાથમાં હાથ નેચ,

“દેવિ, મહારી થઈ કઠિનતા છૂં ક્ષમાપાત્ર તોય” !

“નથી નાથ ! તમારો કંઈ, વાંક મહારો જ છે સહ;

“ક્ષમા હુકમથી માગો : દીનતા ન કરો બહુ !

“મહારા મહીં જ નથી માલ, ખરું કહું છું,

“મિથ્યાભિમાની મન નાહક હું રહું છું !

“રે ! આપને સુખ જરાય કરી શકું ને,

“શાને રહો અવર પાસ કદી તમે તો ?

“લડનના દિવસમાં નથી હતી,

“ઠીક તેથી રમણીય લાગતી :

“આપ તોપણ હતા જ તે રહ્યા,

“માહરા શુભ બધા ગયા વહ્યા !

“પ્રેમ છે એટલા માટે પ્રેમ માગી શ નહીં,

“ક્ષમા, નાથ ! નહીં એ મેં જાણેલું મનની મહીં !”

ત્યાં તો શાથી કંઈ થઈ ગઈ બોલતી બન્ધ જાયા,

ચબ્દો બોલ્યો પતિ પણ, અરે ! તે નહીં સમજાયાં !

કાંકે જોતાં ઝટ થઈ ગયું મેઘનું ખૂળ જોર,

વ્યાપ્યું આખા નગરની મહીં તુર્ત અન્ધારું ઘોર !

રહી જરા જરા વ્યોમે ચમકારી થતી હતી :

સુવાહી સર્વેને રાત્રિ એ પ્રમાણે જતી હતી !

પૂર્વાલાપ; કાન્ત.

ગૃહધર્મ.

પુનર્જન

અને તેનાથી ખંડીત થતી સ્ત્રીઓની ભવ્યતા.

પુનર્જન એ વિષય હાલમાં ઘેરઘેર અને સ્થળે સ્થળે ચર્ચાય છે. સર્વ જુણા વય-તા ઝોછા પ્રમાણમાં એ વિષયની ચર્ચા કરે છે. કેટલાકના વિચાર પુનર્જનની તરફેણમાં છે ત્યારે કેટલાકના વિરુદ્ધ છે.

પુનર્જન સચાસ્ત છે કે કેમ તે નિર્ણય કરવાનું કામ વિદ્વાનોનું છે. પણ વખ-તથી આ વિષય વિદ્વાનોમાં ચર્ચાય છે. પણ તેનો નિર્ણય બેમાંથી એકે પક્ષ વધાર્યે રીતે કરી શક્યા નથી ત્યારે પુનર્જન કરવું યોગ્ય છે કે અયોગ્ય છે તે જોવાનું છે. પણ અહિં જે જોઈશું તે શાસ્ત્રાર્થથી નથી જોવાનું પણ અહિં તો મારી અંદર મતિ અનુસાર પુનર્જનથી સ્ત્રી જાતીની ભવ્યતાનો કેવો નાશ થાય છે અને ભવિષ્યમાં તેનું કેવું માહું પરિણામ આવશે. અને સ્ત્રી જાતીની ઉચ્ચતા કેવી અધમ દશાએ પહોંચશે તેનું હુંકમાં દિગ્દર્શન કરીશું.

આપણી ઉચ્ચ વર્ણની વિદુ સ્ત્રીઓમાં દૈવયોગથી જો કાઈ સ્ત્રી વિધવા થાય છે તો તે ફરી લગ્ન કરી શકતી નથી એ જાણે સામાન્ય રીવાજ છે. ત્યારે હાલમાં કેટલાક સ્ત્રી પુરોનો કહેવું એમ છે કે જ્યારે પુરો ફરી લગ્ન કરી શકે છે તો સ્ત્રીઓ શા માટે ન કરી શકે ? સ્ત્રીઓએ શું પાપ કીધા છે કે બીજાવાર લગ્ન કરવાનો હક્ક તેમને આપવામાં આવતો નથી ? જેવા વિકાર પુરુષને થાય છે તેવાજ વિકાર સ્ત્રીઓને પણ હોય છે તો તે શા માટે ફરી પરણે નહિ ? આ અને એવા બીજા અનેક પ્રશ્નો પુછવા-માં આવે છે. આપણે સામાન્ય દૃષ્ટિથી જોઈશું તો એ દલીલ વ્યાજબી લાગશે. પણ જરા ઉડા ઉતરીને સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વીચાર કરતાં જંગમ છે એ દલીલ તદ્દન ગેરબ્યાજ-બી અને ખૂબ ભરેલી છે. એ માર્ગ સ્ત્રીઓની ઉત્તિનો નહિ પણ અધોગતિ કરનારો છે. કુદરતી રીતેજ સ્ત્રી પુરુષના ગુણ અને અધારણમાં ફેર છે તેવોજ તેઓના સ્વભાવમાં પણ છે. અને તેથીજ બેને અર્ધ અંગની ઉપમા આપવામાં આવે છે. જે પવિત્ર લગ્ન-ની ગાંઠથી જોડાતાં બે મળીને એક સંપૂર્ણ અંગ થાય છે. આપણે આ બેના અર્ધો વિભાગ કરી જૂદા જૂદા તપાસીશું.

પુરુષોના ગુણમાં હુદ્દિ, નિર્દરપણું, દલતા, નિર્જાતા, એ વિશેષ આગળ પડતા ગુણો હોય છે, અને બીજા જેવા કે સ્વાર્થણ, મનોવૃત્તિ, ક્ષમા, મૂળ્યભાવ, પ્રેમ વિગેરે ગુણો ઉપલા ગુણો કરતાં ઝોછા પ્રમાણમાં હોય છે.

સ્ત્રીઓમાં મનોવૃત્તિ, ધૈર્યતા, ક્ષમા, સ્વાર્થણ, સહનશીલતા, નમ્રતા, મૂળ્યભાવ, વિનય, પ્રેમ, કાયરતા, આદી ગુણો આગળ પડતા મૂળ્ય હોય છે અને બીજા અધા ઝોછા પ્રમા-ણમાં હોય છે. એથીજ સ્ત્રી અને પુરુષનો યોગ થતાં સર્વ ગુણો સંપૂર્ણ આપી રહે છે. સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ નાજુક, લાગણીવાળો અને વિકારોનો નિગ્રહ કરનારો હોય છે. તેથી

ઉદ્યુત્ પુરુષોનો સ્વભાવ કઠણ, બેદરકાર, ઉતાવળો અને રિક્કરને વશ વર્તનારો હોય છે. આવો ફેર કુદરતી હોવાથી પુરુષો કદી પણ સ્ત્રીઓની ખરી લાગણી તથા જરૂરીઓનો ખરોખર સમજી શકતાં નથી, અને તે ખરોખર સમજી શકતા ન હોવાથીજ તેઓ પુનર્જનની હિમાયત કરે છે.

સરસ્વતીચંદ્રમાં એક સ્થળે સ્ત્રીઓના હક વિષે વિધાયતુર ને. શુભસુંદરીએ જવાબ આપ્યો હતો તે જાણના ચોગ્ય હોવાથી અત્રે આપું છું. તે કહે છે કે "તમે કહો છો કે સ્ત્રી અને પુરુષ બન્ને સરખા છે. જે હક પુરુષો ભોગવે છે તે હક સ્ત્રીઓને ભોગવવાનો. અધીકાર હોયજ. પણ હમારે તમારો અધીકાર બોલતો નથી. હમારો હક તમારાથી નહિ લેવાય તેમ તમારો હક હમારાથી પણ લઈ શકાતો નથી, હવે છાકરાઓને જન્મ આપીએ છીએ, તમે તેમ આપી શકશો. ના તેમ તમારાથી થવાનું નથી ત્યારે જે હમારું છે તે હમારી પાસે રહેવા દો."

આમ છે મારે ઇશ્વરે આપણને જે સ્થિતિમાં રાખ્યાં છે તે સ્થિતિ ઉત્તમ માની તેમાં સતોષ રાખી આપણો જાતીની યતી અધોગતિ અટકાવવી એ આપણી મુખ્ય ફરજ તથા આપણું પવિત્ર કર્તવ્ય છે જ્યાંસુધી આ વિષયમાં આપણે આપણી પવિત્રતા મારે બેદરકાર રહીશું ત્યાં સુધી આપણી પવિત્રતા સામે યતા હલ્લાનો આપણે અટકાવ કરીશું નહિ. કહેવત છે કે "આપ સમાન જળ નહિ અને મેઘ સમાન જળ નહિ." એનું મનન કરી આપણી સ્ત્રી જાતીના હિંસાતા ગૌરવની અને યતી અધોગતિની રક્ષા કરવા આપણે તૈયાર રહેવું એ આપણું અમૂલ્ય અને પવિત્ર કર્તવ્ય છે.

જેનો, તમે કોઈ દિવસે સતી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રો વાંચ્યાં છે? હા. તમે ઘણી વખત વાંચ્યાં તો હશે. વાર, તે વાંચી તમે કોઈ દિવસે એકાગ્ર ચિત્તથી તેમના ઉત્તમ ચારિત્ર્યનું મનન કીધું છે? અને જો કીધું છે તો તમને તેમના જેવી પવિત્ર અને ઉચ્ચ જીંદગી ગાળવાનું મન થયું છે? તેનાથી યતો આનંદ, ચિરકાળ પર્વત રહેલી તેમની નિષ્કલંક કીર્તિ, અખંડિત રહેલી ભવ્યતા, અને તેમના મનહરણ સુંદર શુણોની સુંદરતા, એ મેળવવા મન લલચાયું છે? હા, હું ધારું છું કે એ મેળવવા મન લલચાય એ સ્વાભાવિક છે, પણ એવી ભવ્યતા, એવી નિષ્કલંક કીર્તિ, અને એવી મનહરણ સુંદરતા મેળવવી એ રહેલી વાંત નથી. હમેશાં જે સારું હોય છે તે સસતું હોવું નથી, તેને મારે ઘણી ઝેનત પડે છે, આપણે સાધારણ રીતે સારું કપડું લઈશું તો તે મોઢું આવશે, સારું ઘરેલું કરાવીશું તો તેની મજૂરી પણ વધારે આપવી પડશે, સારાં મીઠાન અગવવાં હશે તો તેને મારે આપણે ઝેનત તથા પૈસો પણ વધારે પડશે, તો આવી ઉત્તમ પ્રકારની જીંદગી શ્રમ વખર પ્રાપ્ત કરવી તે તદ્દન અસંભવિત છે.

આપણે સતી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રોથી જાણીએ છીએ કે પ્રાચીન કાળમાં પુનર્જન કરવાનો રિવાજ હતો નહિ (જે કે ઘણાનું કહેવું એમ છે કે એ રિવાજ પ્રાચીન કાળથીજ ચાલતો આવ્યો છે હાલ નવો દાખલ કીધો નથી) પતિ પત્નીનો સમ્બંધ કેવો દિવ્ય અને પવિત્ર છે તેનો વિચાર આપણા હાલનાં ઘણાં ખરા સ્ત્રી પુરુષો ભાગ્યેજ કરે છે. પ્રાચીન કાળની સતીઓના ચરિત્રોથી જણાય છે કે તેઓ પતિ પ્રત્યે કદી પૂર્ણ

સુદ્ધિ, તથા અનન્ય પ્રેમ રાખતી હોતી; અને તેઓ પોતાના જીવનું સાચું પવિત્ર સેવામાં જ માનતી, પોતાના પતિને પ્રસન્ન કરવા એજ કર્તવ્ય જાણતી, પતિ એજ પ્રમોદક, એજ શાસ્ત્રનું વચન છે તેને પોતાના હૃદયમાં સુવર્ણના અક્ષરે કાતરી રાખતી હતી, અહાહા, શું તેઓનો દિવ્ય પ્રેમ અને પૂજ્ય સુદ્ધિ! સતી સાવિત્રીના દિવ્ય પ્રેમ અને અગ્ર પતિવ્રતથી સક્ષાત્ પમરાજને પણ નમવું પડ્યું હતું. તેમણે પોતાનો કાળકંડ પડ્યો અને સત્યવાનને જીવતો કરી સાવિત્રીને વરદાન આપ્યો. આવા અગ્ર પ્રેમ અને અરખક્ષીત પતિવ્રતના પરિણામે તેઓની સ્વાર્થછાદન તીકણ થતી અને પ્રસન્ન પરત્વે પોતાના દેહનો ભોગ આપતાં જરા પણ સંકોચ આવતો નહીં. તેઓ પતિનો જીવનનેજ પોતાનું જીવન જાણતી અને તેથીજ પતિના મરણ પાછળ સતી યંત્ર પોતાનો અનિવાર્ય પ્રેમ સિદ્ધ કરી આપતી.

પ્રાચીન કાળમાં સ્ત્રીઓની આવી ઉચ્ચ રિથિતિ તથા અખંડિત ભક્તિ હતા. તે સમયમાં પ્રતર્જન એ શબ્દની જાંખી પણ કોઈને હતી નહિં જેમને આવો દિવ્ય પ્રેમ હોય તેઓ અન્ય પુરુષ સાથે પ્રતર્જન કરી પોતાની ભક્તિ નષ્ટ કરે એ સંભવિત લાગે ખરું? ના, તેઓ પોતાનો દિવ્ય પ્રેમ, એકનેજ અર્પણ થએલો પવિત્ર અને અનિવાર્ય પ્રેમ, બીજાને અર્પણ કરી શકતી નહોતી, તેઓ પોતાના પતિ પાછળ જીવતાં જળી મરી પોતાનો નિસ્વાર્થ પ્રેમ સિદ્ધ કરી આપતી, પૂર્વે આર્યવર્તમાં આવી દિવ્ય અને પવિત્ર સ્ત્રીઓ રથજે રથજે વિદ્યમાન હતી, ત્યારે હાલ આપણે કેટલી સ્ત્રીઓ એવી જોઈ શું કે જેઓ પોતાના પતિ પ્રત્યે પૂજ્ય સુદ્ધિ અને અનન્ય પ્રેમ ધરાવતી હોય? અહોહા, ધણીજ દિલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે પોતાના પતિ પ્રત્યેનો દેવી ન અને પૂજ્ય ભાવ ધણી સ્ત્રીઓમાં નાશ પામવાની અણીપર છે. હાલમાં તો ધણે જો સ્વાર્થ પ્રેમ જોવામાં આવે છે સ્ત્રીઓમાં જેમ જેમ ઐહીક વિગતની વાંછના વધતી મઈ તેમ તેમ તેઓનો પૂજ્ય ભાવ અને દેવી પ્રેમ ઘટતો ગયો. પ્રેમના કરતાં પણ ઘણે રથજે પૂજ્ય ભાવને નામે તો છેક મીઠું વળ્યું છે. ત્યારે કૃત્રિમ પ્રેમની લીલા ધણી આગળ પડતી જોઈશું. આપણા આર્યવર્તની, પડતીનું મૂખ્ય કારણ એજ છે, અને સ્ત્રીઓની અધમ દશા પણ એનેજ લીધે છે.

હવે જેઓ કહે છે કે પુરુષો ફરી લગ્ન કરી શકે અને સ્ત્રીઓ શા માટે ન કરી શકે? એમ કહેનારાઓને પુણું છું કે તમે પુરુષની સાથે સ્ત્રીઓની સરખામણી કરો છો તો ધણી કોમોમાં તો એક સ્ત્રી જીવતી હોય છે, ને બીજી યાય છે, બીજાને સંતતી ન થઈ તે ત્રીજી કરે છે, અને જો ત્રીજી સાથે ન જાને તો ચોથી આવવાને વાંધો ન આવે તો શું આ બાબતમાં સ્ત્રીઓએ પુરુષનું અનુકરણ કરવું? હા, જો ઉપર કહેલી બાબતમાં પ્રયોગનું અનુકરણ કરવામાં આવે તોજ સ્ત્રીઓથી પુરુષો સાથે શાક્તી હારની દરીકાઈમાં ઉતરી ચક્રાય કારણકે આપણું હાલના કહેવાતા સુધારાવાળાઓ જેટલા હક પુરુષો ભોગવે છે તેટલાજ હક સ્ત્રીઓને અપાવવાની દિમાગ કરે છે.

વળી પુરુષોને એક સ્ત્રી ગુજરી જાય કે બીજી સ્ત્રી કરવાને ફરજ પાડવામાં આવતી નથી. જેને પોતાની સ્ત્રી મારે લાગણી તથા ખરો પ્રેમ હોય તે ફરી લગ્ન કરવાની ઈચ્છા કરેજ નહિં, પણ જેઓ અમદાવાદની કહેવત પ્રમાણે "આપણી મુઠાં તો

હંદરડી મુખ ” એવા વિચારવાળા ફરી પરણે તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવાનું નથી. જેવી રીતે સ્ત્રીઓ પતિનત થાજે છે તેવીજ રીતે જે પુરુષો નિસ્વાર્થ પ્રેમ પોતાની પત્ની પ્રત્યે રાખતા હોય તો તેઓ પણ પત્નીવત પાળી શકે ખરા. આને યોગ્ય શ્રી રામચંદ્રજીનું પવિત્ર પત્નીનતનું દ્રષ્ટાંત લઈશું તો અયોગ્ય નહિં ગણાય.

જ્યારે શ્રી રામચંદ્રજીએ બીજી વેળા સગમાં સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે એમણે અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો હતો. ત્યારે સર્વ જને શ્રી રામચંદ્રજીને કહ્યું કે તમે ફરી લગ્ન કરો, કારણકે યજ્ઞમાં સ્ત્રી વીના ચાલે એમ નથી. મહાત્મા વશિષ્ઠ ગુરુએ પણ કહ્યું કે ફરી પરણો પણ શ્રી રામચંદ્રજી એકના બે થયા નહિં. તેમણે ચોખ્ખી ના કહી કે ફરી નહિં પરણું, જે પ્રેમ સીતાજીને અપેલો છે તે પવિત્ર પ્રેમ બીજીને અર્પા શકતો નથી. બીજા કાંઈ પણ યોગ્ય માર્ગ કહાડ્યો તો હું યજ્ઞની દિક્ષા લઈશ. ત્યારે શ્રીવશિષ્ઠ ગુરુએ સીતાજીની સુવર્ણની પ્રતિમા ધડાવી સાથે રાખી યજ્ઞ કરવાનું કહ્યું ત્યારેજ શ્રી રામચંદ્રજીએ યજ્ઞની દિક્ષા લીધી અને સીતાજીની સુવર્ણની પ્રતિમા સાથે રાખી યજ્ઞની સમાપ્તિ કીધી. એ તે ખરેખરો દિવ્ય પ્રેમ, દૃઢ નિશ્ચય, અને અડગ પત્નીવત કે દરેકનો આટલો આગ્રહ છતાં પોતાનાં નિશ્ચયમાં દૃઢ રહી ફરી લગ્ન કર્યું નહિં.

ચાલુ જમાનામાં પણ જે પુરુષો શ્રી રામચંદ્રજીનું અનુકરણ કરે તો કરી શકે એમ છે. પણ હાલ તો સ્ત્રી ગુજરી જાય તે વેળા તિલ લાગણી થયાનો આડંબર કેટલાક પુરુષો કરશે અને ફરી નથીજ પરણેવું. સંન્યાસી ધર્મ જર્જરિત, ઇલાદી વચનો વરસા છ. મૈદિના સૂધી રહે અને પછી આગળ પાછળના સંબંધીઓનો પણ આગ્રહ તથા ધરમાં સ્ત્રી વિનાની આપણ એ વીગેરે બદનાથી જેમ તેમ કડવું મ્હોં કરી ફરી લગ્ન કરી ભૂતકાળની પત્નીને બીચારા મહાન પ્રયત્નથી બૂલો જઈ વર્તમાન કાળની નવી પત્નીના મોઢમાં અનીચ્છાએ લપટાય છે.

આટલો વિષયાન્તર થવા માટે સુઝ જુએ હામા કરશે પણ પુનર્લગ્ન થવાના કારણોમાંનું એક આ કારણ પણ હોવાથી એ વિશે બે બોલ કહેવાનું યોગ્ય ધાર્યું. હવે આપણે પ્રાચીન કાળની અને અર્વાચીન કાળની સ્ત્રીઓની સરખામણી કરીશું કે જે સરખામણી કરતાં આપણું હૃદય ભેદાંત જઈ તેમાંથી રૂઢીર વહેશે. તો પણ સરખામણી કરી આપણે જાણીશું કે આ કારણથી આપણી આટલી બધી અલમ દશા થઈ અને પુનર્લગ્નની ઉત્પત્તિ થઈ તેના કારણો નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) પ્રાચીન સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રોથી જણાય છે કે કન્યાનું મ્હોટી વયે કે જે વયે પોતાના ભવિષ્યનો અને સ્વાર્થ સારનો વિચાર કરી શકે એવી ઉંમરે કાંતો સ્વપંવરથી અથવા તો તેની પસંદગીના યોગ્ય રૂપ ગુણવાળા પુરુષ સાથે લગ્ન કરવા માતા પિતા તરફથી કાળજી રાખવામાં આવતી અને કદાચ જે લગ્ન કરવાનું રચાન કન્યાને રચતું ન હોય તો દૃઢતાથી માતાપિતાની પાસે પોતાનો વિચાર જણાવતી. એને પરિણામે માતાપિતા તેને અનુકુળ ધર્મ જ્યાં પસંદગી હિતરે ત્યાંજ પરણાવતાં. તેથીજ મોટા મોટા રાજાની પુત્રી રૂઢીઓ સાથે પરણેલી જેવામાં આવે છે. મોટા અશ્વપતી રાજાની પુત્રી સાવીત્રી આટઆટલા રાજકુમારો છતાં પદ્મશ્ર યજ્ઞેના રાજકુમાર સત્યવાન

સાથે તથા મયાતી રાજની કન્યા સુકન્યા મહામુની અવન સાથે પરણી હતી તેનું કારણ એજ કે તેઓ સારાસારનો ખરેખર વિચાર કરી શકે એટલી રોગ્ય ઉન્મરે પહોંચ્યા હતાં અને તેથીજ આવા ગુણવાન પતિને પરણી ભાગ્યશાળી થયાં હતાં. એક રાજ-પુત્રી તરીકે તેઓએ જે ઐદિક સુખનો ભોગ આપ્યો હતો તેજ જણાવે છે કે તેઓએ કેવી ઉત્તમ અને સંગીન કેળવણી લીધી હશે. જો તેઓને બાળ વયમાં પરણાવવામાં આવ્યાં હોત તો તેઓ હક કરી પોતાની પસંદગીના પતિ સાથે પરણી શકતજ નહિં. પ્રાચીન કાળમાં યોગ્ય ઉન્મરે પરણાવવામાં આવતાં. તો હવે આપણે વર્તમાન કાળમાં થતાં લગ્ન તરફ દાંષ્ટ કરીશું. હાલમાં હુષ્ટ બાળ લગ્નના રીવાજે આપણા લોકોનું સત્તા નાશ વાળ્યું છે. દીંગણા દીંગણીનાં લગ્ન થાય અને એ લગ્નથી આર્થિકની ઉન્નતિની આશા રાખવી એ ઇદ્રવાયણીના કળમાંથી મીઠાશની આશા રાખવી એના જેવું સુખાર્થ બરેલું છે.

હમણાં થતાં બાળ લગ્નોથી વર કન્યાને તેમના માત પિતા તરફથી કેવા મહાન જોખમમાં નાંખવામાં આવે છે તેનો ખ્યાલ તેઓને હોતો નથી. વર કન્યાનું વય એ મહાન જોખમનો વિચાર કરવા અશક્ત હોય છે. તેઓ એ જોખમથી અદાન હોઈ માત્ર એટલુંજ જાણતાં કે આ મારો “વર” અને આ મારી “વહુ”. કંઈક સારાં ધરેણાં લૂગડાં પહે-રાવી ગાડીમાં બેસાડી વાળું વગડાવીને ફેરવ્યાં કે તેઓ દરખથી માત્ર એટલુંજ સમજે કે હમે પરણ્યાં, પણ પરણીને કેવા કર્તવ્યથી બધાયાં તથા શી શી પ્રાતઃક્રિયા લેવી પડી તથા બવિધ્ય કેવું રહતું જશે કે હસતું જશે તે સમજવા તેઓ તદ્દન અશક્ત હોય છે. આ શું ખરેખરાં લગ્ન છે ? આપણા કેળવણીલા ઉચ્ચ વર્ણમાં તો હવે કેટલેક રથજે દેખાને રહેાટી કરે છે. પણ, જેઓ કેળવણી વીનાના છે તેઓમાં તો કેટલેક રથજે માત્ર છ માસ વરસ દહાડાનાં વર કન્યાનાં લગ્ન કરવામાં આવે છે અને જો એવડી ઉન્મરે ન પરણાવે તો ધણું ખોટું ગણાય છે. બંને લગ્નના મુખ્ય વિચાર તો વર કન્યાને પરણાવી તેઓનો સંસાર અમૃતમય કે ઉચ્ચત કરવો તેના કરતાં કાલ ઉડીને આપણે મરી જઈશું તો દીકરા દીકરી પરણાવ્યાનો દહાવો લીધા વીના રહીશું એવોજ હોય છે. પોતાને દહાવો લેવા ખાતર પોતાનું કર્તવ્ય ભૂલી સ્વાર્થથી અધે બની પોતાની પુત્રીનું સંતાનાશ વાળે છે. કેટલીક તો એવી કામળ અને નિર્દોષ વર્ધમાંજ વિધવા થઈ સંસારના સુખનું સ્વાન પણ જોવા પામતી નથી અને તેના નીકળતા ઉચ્ચ નીસાસાનું પાપ તેઓના માત પોતાને શીરજ છે.

(૨) પ્રાચીન ઓળોમાં વ્યવહારિક તથા પરમાર્થિક સંગીન કેળવણી અપાતી તથા ઓળોમાં રહેલા સ્વાભાવીક ગુણો, જેવા કે નમ્રતા, ધૈર્ય, સદનશીલતા, સ્વાર્થજી વિનય, વીગેરે ખીલવી, સાથે સાથે શરીરને પણ ખરેખર કેળવી, યોગ્ય ઉન્મરે લગ્ન કરવામાં આવતું અને તેથીજ તે પોતાનો સંસાર અમૃતમય કરી શકતી તથા સંતતી પણ સારી મજાજીત ઉત્પન્ન થતી, તેથીજ તેઓનું આયુષ્ય લાંબું અને શરીર પણ નિરોગી રહેતું. તેઓને નેતીક શિક્ષણ સંગીન અપાતું તેને લીધે તે પોતાના શીષ્યનું રક્ષણ કરવા હમેશાં તત્પર રહેતી અને કાંઈ પણ પ્રકારે પોતાની પવિત્રતાનો ભંગ થવા દેતી નહિ. તેમજ તેવા પવિત્રતાના ભંગ પ્રતાપને લીધે કાંઈ પણ તેના સામું આંખળી કરવા હિંમત કરી શકતું નહિ.

સારે હાલના સમયમાં કેવી કેળવણી અપાય છે ? ખરે હાલના સમયમાં તદ્દન ટાપટીપીઆ શિક્ષણમાં ધણે ભાગે નીતિની તથા સ્ત્રી જાતીને અનુસરતી કેળવણી હોતી નથી. ફક્ત ઇંગ્લીશ ભણ્યા અને પરિક્ષા પાસ કરી એમાં સર્વ પ્રકારની કેળવણીનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. પણ એ કંઈ ખરી કેળવણી નથી. અલખત રહાઈ કહેયું કંઈ એમ નથી કે અંગ્રેજી ભણે તે ખોટું છે. ના તેમ નથી. હાલનો સમય એવો છે કે અંગ્રેજી જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. અંગ્રેજી ભણ્યાથી જીવનનો વિકાસ થાય છે પણ તેની સાથે આપણા હિંદુ બંધારણને અનુસરતી પ્રાચીન કાળમાં જેવી કેળવણી અપાતી તેવી કેળવણી પણ આપવી જોઈએ અને તે પ્રમાણેની કેળવણી અપાતી નહોત્યાથી તે. આના વિચાર યુરોપીઅન પ્રજા જેવા થાય છે અને તેને લીધેજ તેઓ પુનર્લગ્ન કરવા ઉત્તેજિત થઈ પોતાની દિવ્યતાને નાશ કરે છે. જ્યાં પ્રાચીન કેળવણી તથા નીતી રી. તીનો અભાવ લાંબા પુનર્લગ્નની ઉત્પત્તિનું કારણ છે.

(૩) પ્રાચીન કાળમાં જ્યારે સ્ત્રીઓ ઐહિક સુખ તરફ બેઠકાર રહી પોતાનું પરમ દૈવત પતિજ છે એમ શ્રદ્ધા રાખતી અને પતિ એજ પરમેશ્વર છે એમ દટતાથી માનતી, પતિની ઇચ્છા તેજ પોતાની ઇચ્છા જાણતી સારે અર્ચાચીન કાળમાં પરમ દૈવત ઐહિક સુખનેજ આપવામાં આવ્યું છે પતિને. તો માત્ર તે મેળવવાના સાધન તરીકે ગણવામાં આવે છે. પ્રાચીન સ્ત્રીઓ જ્યારે દૈવી પ્રેમથી તથા પૂજ્ય જીવિથી પતિને સ્હાતી અને કોઈ પણ પ્રકારે અધરામાં અધરો ભોગ પતિને માટે આપવો પડતો તો અત્યંત ઉત્સાહથી તે આપતી તથા પોતાના સ્વામીમાં શું સદ્ગુણ છે કે શું દુર્ગુણ છે તે તરફ દુર્લક્ષ રાખી પતિની આજ્ઞા એજ કર્તવ્ય જાણતી જ્યારે અર્ચાચીન કાળમાં દૈવી પ્રેમ અને પૂજ્ય જીવિ દેખાતાં નથી અને તેને અભાવે સ્વાર્ષણ જીવિનો લગભગ નાશ થયો છે. જ્યાં પતિની આજ્ઞા એ કર્તવ્ય મનાઈ ત્યાં આજે પતિને આજ્ઞા કરવી એ તથા તેના દુર્ગુણો જોવા એ કર્તવ્ય સમજાય છે.

ઉપલી સરખામણી કીધાથી જણાય છે કે આપણે હાલ કેટલી અધમ સ્થિતિએ પહોંચ્યાં છે. અરે ! આપણે શરમાવડું જોઈએ કે કેટલી અધમતાને પહોંચી આપણે આપણું ગૌરવ ગુમાવ્યું છે ! બહેનો, સીતા, દમયંતી, સાવિત્રી, સુકન્યા, આદિ જે સતી સ્ત્રીઓ પોતાની અક્ષય કીર્તિ મુકી ગઈ છે તેઓ પણ મનુષ્ય જાતીનીજ સ્ત્રીઓ હતી અને આપણે પણ મનુષ્ય જાતીનીજ સ્ત્રીઓ છીએ તો આપણે શામાટે નિર્મલ્ય રહેવું જોઈએ ? નહિજ. જે દૈવી અંશ એમનામાં હતો તે આપણમાં પણ છે. તો તે દૈવી અંશથી આપણે ઉચ્ચ વર્તન રાખી આપણું ગર્વજી અને નહ યજી ગૌરવ પાછું મે. જવડું જોઈએ. પ્રથમ આપણે આપણા મનોવિકારને વશ રાખી બતાવી આપડું જોઈએ. કે પુરૂષો જેટલી નિર્મલ્યતા આપણમાં ધારે છે તેટલી નિર્મલ્યતા આપણમાં નથી. પુરૂષો ધારે છે કે સ્ત્રીઓ બિલકુલ અજ્ઞાન અને માન મેળવવાને લાયક નથી. તેથી સ્ત્રી જાતીને ધણી હલકી ગણે છે. હમણાં કેટલાએક સુધરેલા કુટુંબમાં યુરોપીઅન રીવાજ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને માન આપે છે પણ બહેનો, આપણે એવા યોગદાંત ઉપલબ્ધ આ માનને માટે બીજા ન માગતાં આપણે આપણી મેજે ઉચ્ચ વર્તન રાખી પ્રાચીન

સ્ત્રીઓના જીવન ચરિત્રોનો અભ્યાસ કરી અને તે પ્રમાણે ઉચ્ચ વર્તનથી પુરૂષોના ક્ષયમાં રહેલા આપણે મારેના હલકા વિચારો દુર કરવા અને પુરૂષો પોતાની મેળેજ પરા અંતરથી આપણને માન આપે અને આપણે મારે ઉંચા વિચાર રાખે એવી લા-
ક્ષી આપણે એમના અંતરમાં ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ, કે જેથી પોતાની મેળેજ આપ-
ણે માન મળે.

પુનર્લગ્નનો મૂખ્ય આધાર સ્ત્રીઓના ઉપરજ છે. અને પુનર્લગ્ન કરવું તે ઐહિક-
સુખની લાલસા અને પાશવવૃત્તિ તૃપ્ત કરવાનોજ આશય છે. જે સ્ત્રીઓ વિધવા થયા
છી અનાચાર કરી બાળ હલા વિગેરે કરે છે તેવી સ્ત્રીઓને મારે એ રસ્તો કઢાડવામાં
માવ્યો છે. પણ એ રસ્તો એવો તો હાનીકારક છે કે તેને મારે એ ઉપાય પડતો મૂકી
બીજો ઉપાય લેવો જોઈએ. ભવિષ્યમાં આવે અનાચાર થવા પામે નહિ તેને મારે આ-
વકાશથીજ બાળકીઓને ધાર્મિક અને નૈતિક કેળવણી આપવામાં આવે તો હું ધારું છું
કે દૈવયોગથી કાબેને વિધવાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય તો ઐહિક વિષયોનો ત્યાગ કરી પોતાની સર્વ
વૃત્તિઓને ધૃષ્ટદેવના ચરણમાં રચાવી દેહાંત પર્વત પવિત્ર રહી અન્યને દર્શાવણ થાય.

આપણો જન્મ આવી ઉત્તમ જાતીમાં થયો છે તે ઐહિક સુખ ભોગવવા તથા
પાશવવૃત્તિને તૃપ્ત કરવા નથી થયો એ બાવનાની છાપ બાળપણથીજ તેના કામળ હૃ-
દયમાં ઠસાવવી જોઈએ કે જેથી કર્મોનુસાર આવી પડતાં સુખ તથા દુઃખપર સંતોષ
રાખી જે વખતે જે પ્રમાણે કરવું ધરે તે પ્રમાણે કર્તવ્ય જુદિથી કરી શકે વળી વિધવા
ઓએ આપણા શાસ્ત્રમાં કહેલા વિધવાના ધર્મ ચચાર્ય પાળવાથી તેની ઐહિક વાંછના
નાશ પામે છે અને પોતાનું જીવન પરમાર્થમાંજ ગાળે છે. તેને પુનર્લગ્ન કરવાની ઇ-
ચ્છા થતી નથી. જે દેહ તથા પ્રેમ પતિને અર્પણ કર્યા હતાં તે ખંડીત ન કરતાં પોતા-
ના ધૃષ્ટદેવના ચરણમાંજ અર્પણ કરે છે. પોતાની શેષ જીવંતી દૃષ્ટિ પૂર્ણ અને પતિ
સ્મરણમાંજ ગાળી પોતાની વિશેષ ઉન્નતિ કરે છે. નહિ કે પુનર્લગ્ન કરી ઐહિક સુખ-
ની લાલસે વિશેષ અધોગતિને પડે એ છે.

જેનો, પુનર્લગ્ન આપણી હિંદુ સ્ત્રીઓને મારે નથી. એ સુધારો મુરોખીઅન પ્ર-
ભનેજ સુચારક હો. એનાથી આપણી ભવ્યતા નાશ પામે છે. આજે ઊંડારાં વગરની
સ્ત્રીઓ પુનર્લગ્ન કરે છે. કાગે કરી ઊંડારાંવાળી સ્ત્રીઓ પુનર્લગ્ન કરશે ત્યારે કાંતો નિચ
વર્ણમાં બને છે તેમ પટેલાં ધણીનાં ઊંડારાંને મૂકીને પુનર્લગ્ન કરશે તો પાસીમાં બને
છે તે પ્રમાણે ઊંડારાંને લઇને પુનર્લગ્ન કરશે. અને એ રીવાજ પણ સાધારણ થઇ જશે.
કદાચ દૈવયોગથી જો બીજો ધણી ગુજરી જાય તો પછી ભવિષ્યમાં ત્રીજી વેળા પણ
પુનર્લગ્ન થઇ શકશે. કેમકે એક વેળા પુનર્લગ્ન કરીશું તો બીજી વેળા પુનર્લગ્ન કરવામાં
કંઈજ બાધ નથી. કારણ કે પુરૂષો પણ સ્ત્રીય તરફથી વેળા લગ્ન કરી શકે છે તો પુન-
ર્લગ્ન કરનાર સ્ત્રીને પણ તેનું અનુકરણ કરવામાં અડચણ નથી. જ્ઞેનો, પુનર્લગ્નનું ભ-
વિષ્ય આવું છે ત્યારે નીચવર્ણની સ્ત્રીઓમાં યતાં નાતરાંમાં અને આપણી ઉચ્ચ વર્ણની
સુધરેલી જ્ઞેનોનાં પુનર્લગ્નમાં કંઈજ ફેર રહેતો નથી. ફેરમાત્ર ચબ્દમાંજ રહે છે કે
નીચવર્ણની સ્ત્રીનું દેશી નાતરું અને ઉચ્ચ વર્ણની સ્ત્રીનું સુધરેલું નાતરું.

જે બધુંજી સ્ત્રી કેળવણીને માટે મહેનત કરે છે તેમણે તો પુનર્જન્મને આધેથીજ નમસ્કાર કરવા કારણ કે એક તરફથી સ્ત્રી કેળવણીની હિમાયત કરી મહાન નેપોલીયન આનાપાર્ટના વચનો ટાંક્યાં કે,

કહ્યું નેપોલ્યન દેશને કરવા આખાદાન

• સરસ રીત તો એજ કે દો માતાને જ્ઞાન

અને ખીજી તરફથી તેને પુનર્જન્મ માટે ઉત્તેજન આપી અધોગતિએ પહોચવાનો માર્ગ ખુલ્લો કરી આપવો એ ખરી કેળવણી આપવાનો માર્ગ તથા દેશને આખાદાન કરવાનો રસ્તો નથી. એથી તો દેશની અને સ્ત્રીઓની બન્નેની અધોગતિ થશે. તેથીજ બાળકોએને એવી કેળવણી આપવી જોઈ એ કે જેથી દેશની અને સ્ત્રીઓની એમ ઉભયની ઉન્નતિ થાય અને મહાન નેપોલીયનના વચનો ટાંક્યાનું પણ સાર્થક થશે. જે સુધારા કરવાના છે તે દેશ અને કાળને અનુસરીને કરવાના છે. કાળની સાથે દેશને પણ જોવો જોઈએ. પશ્ચિમ તરફના દરેક સુધારા સારા અને ઉજળું એટલું હુધ સમજવાનું નથી. “ ગામ ત્યાં ઢંડવાડા ” એ કહેલી પ્રમાણે કેટલાક રીવાજ એ લોકોના સારા તો કેટલા નફારા પણ હોય છે, તેથી જે સાફ હોય તેજ ગ્રહણ કરવું, નહિં તો આપણે પારકાની નકલ કરતાં આપણી પોતાની ચાલ પણ આપણે જૂઠી જામડું; તેથી તેઓની નકલ કરવામાં આપણે આપણો ધર્મ આપણો દેશ, એનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ કે આનાથી ફાયદો થશે કે કેમ. નહિ તો “યોગીનો કુતરો નહિ પરનો કે નહિ ઘાટનો”, તે વાળી વાત થશે.

જેઓ દેશને મ્હાતાં હોય તેઓએ તો પુનર્જન્મના સવાલ ઉઘો મુકી હજી જેઓ ઉછરતી બાળકોઓ છે કે જેનામાં ખીજરૂપે પૂજ્યભાવ અને દૈવી પ્રેમના સંસારો રહેલા છે તેમને સંભાળ પૂર્વક ખીજવી ઉત્તમ પ્રકારનો છોડ બનાવી તેને ફળ આપવાથી રાહ જોવી જોઈએ. હાલ તરત તો કદાચ નિષ્ફળતા લાગશે પણ ભવિષ્યમાં જો દેશની ઉન્નતિ થશે તો આથીજ થશે; નહિ કે પુનર્જન્મથી. પુનર્જન્મ કરવાથી તો ઉલટી હાનીજ થશે. જે ઉત્તમ ખીજ બાળકોના હૃદયમાં રહેલું છે તેનો પુનર્જન્મથી સમુગ્ગો નાશ થશે અને સ્ત્રીઓની ભવ્યતા સદાને મારે ખંડીત થઈ તેઓ તેઓની સ્વાર્થેણ શુદ્ધિનો ભયંકર રીતે અંત લાવશે. જે સતી સ્ત્રીઓ હજારો વર્ષ થયાં મરણ પામી છે પણ તેમના ઉચ્ચ વર્તન, તથા અક્ષય રહેલી કીર્તિ, પોતાના પતિને મારેના પૂજ્યભાવને અવધર્મ પ્રેમની સાખીતી સાથે તેઓના નામ જળવાઈ રહ્યાં છે, તેમની મનહરણ અક્ષય રહેલી ભવ્યતા, હજી પણ ચિરકાળ પર્વત એવીને એવીજ રહેશે; અને તેનો કોઈ પણ દીવસ નાંશ થવાનો નથી એના જેવી ભવ્યતા હાલની પુનર્જન્મ કરનારી બહેનોને કોઈ કાળે મળવાની નથી. તેઓને તો જાહેર માસીકો તથા વર્તમાનપત્રોથી તેઓની યતી અધોગતિને વધારી લેવામાં આવશે અને કોણ જાણે કેવું એક મહાન કાર્ય કર્યું હોય તેમ અનિર્નદન મળે છે.

પ્રાચીન કાળમાં ઉચ્ચ વર્ણનીજ સ્ત્રીઓમાં પતિવ્રત પળાતું એમ નહોતું. કેટલીક નીચવર્ણની સ્ત્રીઓમાં પણ પતિવ્રત માટે કેટલું અભિમાન તથા પ્રેમ હતો તે નીચે આપેલા ઓડ ભત્રીની એક સ્ત્રી જસમાના દાખલા ઉપરથી જાણીશું.

સીંદરાજ જયસીંહના વખતમાં જ્યારે સીંદરાજે સદ્બલ્લોગ નામનું તળાવ ખોદાવ્યું ત્યારે હજારો માણસ કામે લાગ્યા હતાં તેમાં ઓડ ગાંધના અને ઓડ ભત્રીના ધણી ધણીઆણીનું એક જોડું કામે આવતું હતું. તે એ સ્ત્રી જેનું નામ જસમા હતું તે ધણીજ સુંદર હતી. એક દિવસે તે માટીનો રોપલો નાખવા જતી હતી તે વખતે સીંદરાજની નજર તેના પર પડી અને તેની સુંદરતાથી એ મોહિત થયો, તેણે અનેક પ્રકારે લાલચ આપી પણ તેની બધી યુક્તિ નિષ્ફળ ગઈ. આખરે સીંદરાજે ઠણું કે જે તું મારી સાથે પરણશે તો હું તને મારી પટરાણી કરીશ. તારા ધણી અને છોકરાને ગીરાસ બાંધી આપીશ જેથી તેઓને મજૂરી કરવાની જરૂર નહિ પડે. તારું સૈદ્ધર્થ એવું છે કે તું હું પડીમાં શોભતો નથી તું તો રાજની રાણી થવાને લાયક છે. જસમાએ ઉત્તર આપ્યો કે “રાજજી આવાં વચનો તમારા સુખમાંથી નીચે તે શોભતાં નથી. તમને આવી રીતે બોલવું ધટીત નથી. હું પરત્વી છું, અને તમારે પણ તેજ દૃષ્ટિથી મારી સામું જોવું જોઈએ. હું એક પતિવ્રતા સ્ત્રી છું. તમે કદાચ આખી પૃથ્વી તું રાજ્ય આપો અમર ન્હારો પ્રાણુ લ્યો તેની મને લેશ માત્ર દરકાર નથી. કોઈ પણ ભોગે માફ શીયળ ભંગ થવા દર્શિ નહી ન્હારા શીયળ કરતાં મારા પ્રાણની કીમત ઓછી છે. હું કદાપી અનિતિનું કાર્ય કરીશ નહિ. તમારી એક પણ લાલચમાં હું લપટાવાની નથી. હું જાતે છુદ્ધ છું તોપણ તેવીજ એક પતિવ્રતા સ્ત્રી છું. એ ન્હારા પતિ સાથે શાસ્ત્રવીધીએ અગ્નિ, સૂક્ષ્મ, અને ઈશ્વર સમક્ષ લગ્ન કર્યું છે તે કદાપી પણ ફેક કરીશ નહિ. જે મારો ધણી છે તેને મૂકીને. ખીજાને કેમ મારો ધણી કરું ? કોઈ પણ વસ્તુનો દસ્તાવેજ કરવામાં આવે છે તો તે ફેકટ થતો નથી તો આ ઈશ્વરી દસ્તાવેજ લગ્ન એ કેમ ફેક થાય ? કદાચ ખીજા વસ્તુનો દસ્તાવેજ રદ થાય પણ આ ઈશ્વરી દસ્તાવેજ કદી પણ ફેક થાયજ નહિ. મારે તમારી પટરાણી થવું નથી.” આલો એખ્ખો જવાબ દઈ રાતો રાત પોતાના પતિ તથા બાળક સાથે છાતી રીતે પોતાને દેશ જવાને નીકળો. સીંદરાજને ખબર પડી કે જસમા ન્હાસી જાય છે તેથી તે તેની પાછળ ગયો. જસમાનો પતિ અને કેટલાએક સીંદરાજ સાથે લડ્યા તેમાં જસમાનો પતિ મરણ પામ્યો. જસમાએ તેને કારી ધા વાગતાં દીશે તેથી તેણે પોતાની કમરમાં રાખેલી કટાર કહાડી પોતાના પેટમાં ખોરી દીધી. સીંદરાજે તેને કટાર ખોસતાં દીધી. પાસે આવીને હાથ પકડે છે એટલીવારમાં તો કટાર પેટ ચીરીને આરપાર નીકળી જસમા પડી. રાજ પાસે ગયો અને પોતાના બોળામાં તેનું માથું લેવા માંડ્યું પણ જસમાના દેહમાં જ્યાં સુધી પ્રાણ હતો ત્યાં સુધી પોતાની આંખે હાથ દઈ રાખ્યા. રાજનું મોઢાડું જોયું નહિ તથા બોળામાં માથું લેવા દીધું નહિ. જસમાનાજ આપથી સદ્બલ્લોગ તળાવમાં પાણી ન્હોતું. પાછળથી રાજજી ધણું પરતાપો પણ તે પરતાવાને હવે મોડું થયું હતું. તેણે એક એવા કીમતી જીવ ઉપર હાથ કીધો હતો કે જેથી સર્વ તેને શીટકાર આપવા લાગ્યાં. જસમાનું રચુર સરીર નાશ પામ્યું પણ તેના ઉત્તમ સ્વાર્પણ, પતિ પ્રત્યેના અનન્ય પ્રેમની સાબીતો, ઔદિક સુખની તુલ્યતા અગ્નિ પતિવ્રત તથા બલ્યગતિ હજી સુધી નાશ પામ્યાં નથી. અને પામશે પણ નહિ. તેની યાદ દરેક સ્ત્રી પુરુષ માન સાથે કરે છે. જસમા કે જે એક મજૂર વર્ગની નીચ ભત્રીની

સ્ત્રી હતી તેણે સીદ્ધરાજને ઘડન સંબંધી જે ઉત્તમ વિચારો દર્શાવ્યા હતા તેવા વિચારો હાલની ઉચ્ચ વર્ણની કેટલી સ્ત્રી જણાવી શકશે ?

જસમા તું મરણ પામી છે પણ તારી યાદ ! તારી પવિત્ર યાદગીરી હંમારાં હૃદયમાં હંમેશને માટે રહી છે. તારા ગુણોનું અનુકરણ કરવામાં હમારી મતી રહ્યા એવું હું ઇચ્છું છું તું એક નીચ વર્ણની સ્ત્રી હતી પણ હાલની કેંચ વર્ણની સ્ત્રીઓ જે પુનર્જન્ન કરી સુધારામાં ખપે છે અને પોતાનું ગૌરવ ગુમાવે છે તેવી સ્ત્રીઓને ખરે તારા વર્તનથી તું લઙ્ગળયમાન કરે છે. તારા કરતાં તેઓ વર્તનમાં નીચી છે એમ સર્વને કબુલ રાખવું પડે છે. તેઓના કરતાં તારી ભવ્યતા વિશેષ છે. એવીજ ભવ્યતા હમારા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાઓ એજ ઇશ્વર પાસે માગું છું. જે ભવ્યતા તારી જળવાઈ રહી છે તેવી ભવ્યતા પુનર્જન્ન કરનારીની નથી રહેવાની અને ઉત્તરોત્તર તેઓ આર્ષાવર્તની વિશેષ પડતી કરવાનાં કારણ ભૂત થશે. તેનું પ્રાપ્ત્ય તો એકેએજ શીર છે.

અતમાં હું પરમેશ્વર, તારી પાસે યાચના કરું છું કે ન્હારી બહેનોની થતી અધોગતિ અટકાવ, તેઓ ઉચ્ચ વર્તન રાખી દેશની ઉન્નતી કરે, પ્રાચીન સમયમાં જેવું સ્ત્રીઓનું ગૌરવ હતું તેવું પવિત્ર ગૌરવ તેઓ પાછું મેળવી પૃથ્વીની સપાટીપરના સર્વ દેશોને અનુકરણીય થાય એવી ભુદ્ધિ સર્વને આપ એજ મારી અંતની શુભ ઇચ્છા છે તે તું કૃણીભૂત કર. અસ્તુ.

સૌ. કાન્તિદાસ

વિવિધવિહાર.

જ્ઞાન ગન્ધમત

અંગ્રેજી વિદ્વાન લેખકોના લેખમાંથી અવતરણ.

૧ પોતાની શક્તિ છુપાવવાનું જાણવામાં અત્યંત શક્તિની જરૂર પડે છે.

૨ ડાહ્યા દેખાવાનો ડાળ ધાકવો એ આપણને ધણીવાર ડાહ્યા બનનાં અટકાવે છે.

૩ ધણી વસ્તુઓ આલેખન કરવામાં મુશ્કેલ પણ કરવામાં સરલ હોય છે.

૪ માત્ર જ્ઞાનથી પુર્ણતા નથી પરંતુ તે પ્રમાણે આપણે વર્તન કરવું જોઈએ; માત્ર વિચારવાથી પુર્ણતા નથી પરંતુ તે અમલમાં મુકવા જોઈએ.

૫ માણસો પોતાનાં મહાન કાર્યો વાસ્તે ગર્વ કરે તો ભલે પરંતુ ધણીવાર તેવાં કાર્યો હુમના સંકટપનાં પરિણામ હોનાં નથી પરંતુ પ્રારબ્ધના ફળરૂપ હોય છે.

૬ જેમ લોહાના ટુકડા અગ્નિમાં પડ્યા પછી એકત્ર થાય છે તેમ ખરી મિત્રતા દુઃખના સમયમાં બે મિત્રોને એકત્ર બનાવે છે.

૭ ચંદની દશા આપણને શીખવે છે પરંતુ પડતી દશા તો તેથી પણ અત્યંત વધારે શીખવે છે.

જેમ વીર યોધા યુદ્ધમાં આનંદ પામે છે તેમ મહાન પુરુષો પ્રારબ્ધના વિરુદ્ધ જોગોમાં આનંદ લે છે.

૯ આપણે બીજની સલાહ પુછીએ છીએ પણ તે અનુમોદનને મારેજ.

૧૦ આપણું મન જે સલાહ આપે તેના કરતાં વધારે ડાહી સલાહ આપનાર બીજો કોઈ નથી; જે આપણા પોતાનાજ વિચારો પૂર્ણ ધ્યાનથી તપાસીએ તો પછી કદી પણ ભૂલ થવાયું રહે નહિ.

૧૧ આપણે સલાહ આપી શકીએ પરંતુ વર્તન આપી શકતાં નથી.

૧૨ ધણા જણ સલાહ લેછે પરંતુ તેનો ઉપયોગ બહુજ થોડા કરે છે.

૧૩ ડાહ્યા માણસને એક શબ્દ પુરતો છે.

૧૪ દંભને માટે તિરસ્કાર એજ યોગ્ય શિક્ષા છે.

૧૫ જેમાં આપણે ન હોઈએ તે બતાવવાનો દંભ કરવા કરતાં આપણે જેનાં હોઈએ તેનાં દેખાણુ એ વધારે સારું છે.

૧૬ “ બ્રહ્મ હંમને સુખી રાજે ” એ આશિષ સત્ય રહેલું બતાવનાર છે.

૧૭ ક્રોધ કરવામાં મંદ હોય તેનાથી ચેતતા રહેજો. જહેને ક્રોધ આવતાં લાંબો વખત લાગે છે તેને જ્યારે આવે છે ત્યારે પૂર્ણ નેસમાં આવે છે અને લાંબો વખત રહે છે.

૧૮ સર્વ જાતની કીર્તીની રજા અને ઉચ્ચામિલાયા સરખામણી વગરની છે.

૧૯ આખી જીન્દગીમાં ત્રણ જાતના મહાન સંતાપો છે. (૧) છર્પાથી થતો સંતાપ (૨) પોતાની ભુદની તુલના કરવામાં ભુલ કીધી છે એવા બચથી થતો સંતાપ અને (૩) કોઈ પણ પ્રકારનું કામ મનને ન જડવાથી થતો સંતાપ.

૨૦ કીર્તીની રજા વખતોવખત આપણને નિરાશ કરી દુઃખ દે છે પરંતુ કદી પણ સાફ કરી સંતોષ આપતી નથી.

૨૧ વેચાણુ ગુલામને પણ એકજ ધણી હોય છે પરંતુ એક કીર્તીની રજા રાખનારને તેમાં સદાય કરનાર થનાર સપજાના ગુલામ થવું પડે છે.

૨૨ આપણે ધણીવાર પ્રેમ છોડી કીર્તીની રજાને વળગીએ છીએ પરંતુ કીર્તીની રજા છોડી પ્રેમ તરફ પાછાં વળતાં નથી.

૨૩ જો કે કીર્તીની રજા એ જાતે દેવ છે તોપણ ધણીવાર તે ગુણની જનેતા બને છે.

૨૪ લક્ષ્યપૂર્વક જોનાર માણસને એવી જાતનો અભ્યાસ તેજ આનંદ છે.

૨૫ અગ્નિનો આવેશ પાણીથી નરમ પડે છે, પવનથી નહીં; તેમ ક્રોધાગ્નિ શાન્ત સખોથી મદ પડે છે; પતરાજીવોર ધમકીથી નહિં.

સૌ. સુમતિ.

રમણીમણિમાળા.

હિંદુસ્થાનની વીરાંગનાઓ.

હિંદુસ્થાનના ઇતિહાસ ઉપરથી આપણને વીરાંગનાઓનાં પરાક્રમેનાં ધણાં દાખલાઓ મળી આવે છે. ખાસ કરીને મરાઠા લોકોમાં ધણી વીરાંગનાઓ જણાય છે, કારણ કે મરાઠા સ્ત્રીઓ લાંબા વખતથી તહેમની માનસિક દૃઢતા અને શારીરિક સહનશક્તિ માટે વખણાયેલી છે. પુરુષોના નાયક તરીકે સ્ત્રીઓ ફક્ત આ દેશમાં જ પ્રખ્યાત થયેલી છે એમ નથી. હૈદરાબાદ (દક્ષિણ) ની વીરાંગનાઓ જેઓમાં ખાસ કરીને આદમ લોહી વહેતું હતું તેઓ લશ્કરમાં હલકામાં હલકા શીપાઈની જગ્યાએ પણ નોકરી કરતી હતી. અરાદમા સૈકાની આખરે અને જોગણીસમા સૈકાની શરૂઆતમાં હૈદરાબાદના નિઝામના હાથ નીચે શારીરિક તેમજ લડાયક રીતે કેળવાયેલી એકેક હજાર વીરાંગનાઓની બે ટુકડીઓ હતી. તેઓ મહેલના અંદરના ભાગની ચોરી કરતી અને નિઝામના ઝનાનાની સ્ત્રીઓ કાઢી પણ જગ્યાએ જતી ત્યાં તહેમની સાથે જતી. ૧૭૮૫ માં મરાઠા ભેડેની લડાઈમાં માંમા ખાત્રાન, અને મામા ચામખીખીની સરકારી હેડળ આ બે ટુકડીઓએ કર્દલાના યુદ્ધમાં ભાગ લીધો હતો અને તેઓ હૈદરાબાદના પુરુષસૈન્ય કરતાં કાઢી પણ રીતે બહાદુરીમાં પછાત પડી નહોતી. તહેમણે શીપાઈના જેવોજ પોષાક પહેર્યો હતો. અને ખમ્મે જુદો લીધો હતો. સને ૧૮૧૫ ના સરકારી રીપોર્ટ ઉપરથી જણાય છે કે સૈન્ય લશ્કરી કાયદો પણ એમણે માફકસર રીતે જૂઠું વગર કરી હતી ત્યાર પછી નિઝામના હાથ નીચે આ વીરાંગનાઓની ટુકડીમાં ધટાડો થયો હતો અને મુનિર-ઉલ્-મુલ્કના હાથ નીચે પણ એક ન્હાની ટુકડી હતી. લડાઈમાં બતાવેલા શરવીરપણાને લીધે અથવા તો તહેમની જાસ ને માન ખાતર હૈદરાબાદની વીરાંગનાઓની ટુકડી “જાફર પલટણ” અથવા તો વિજયી પલટણ તરીકે ઓળખાતી હતી. યોડા સમય પછી તેઓએ પોતાની જાતનીની ફરજો બજાવવા માંડી હતી અને ખમા ઉપર બંદુક લેવાને બદલે પેનના દુસતાં બાળકોને લેતી હતી.

એક પ્રખ્યાત વીરાંગના.

પુરુષોના નાયક તરીકે પ્રખ્યાત થયેલી સ્ત્રીઓમાં સ્કીમેનના “Rambles and Reminiscences” નામના પુસ્તકમાંની ધણીએલી પ્રખ્યાત બેગમ સુનર હતી જેને રિબે એનું કહેવાય છે કે ત્યારે દિલ્લા ઉપર અનુબંધે તોપોના માર ચલાવ્યા હતા ત્યારે પોતાના ધણીના મૃત્યુ પછી ટુરેલા દિલ્લા ઉપર પોતે પોતાના લશ્કરની અગળ આવીને ચઢી અને સિધીયાની નજરે પોતાને આશુ. પટણની યુરોપીયન લોકોની કતલ કરાવનાર વોલ્ટર રેઇનોલ્ડ નામના એક ફૂર મારસને તે પરણી હતી. આ બેગમનું નામ સુમર તે વેલ્ટર રેઇનોલ્ડના મરકરીના નામ સોન્નર ઉપરથી પડ્યું હતું. હરીયાના

નામના ગામમાં પોતાનું સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપનાર પ્રખ્યાત નાવિક જ્યોર્જ રોમસ એક વખત આ શુરવીર સ્ત્રીની નોકરીમાં હતો. ૧૮૦૩ માં અસાધની લડાઈ પછી આ જોગમની લશ્કરની ટુકડી જનરલ વેલેસ્લીએ છુટી પાડી નાંખી, અને તેજ સાતમાં જનરલ લેકને શરણે આ જોગમ ગઈ. જનરલ લેકે તે જોગમને પીતૃભારથી પોતાને શરણ લીધી. તે જોગમ પછી સરદારનામાં પોતાની જમીન હતી ત્યાં ધણી વૃદ્ધ વયે મૃત્યુ પામી ત્યાં સુધી વસી. પોતાના તંબુના દરવાજા રક્ષાએ એક મુલામતીને જીવતી દાકરી એ તહેની શાન્તિ ખરેલી ગમતોમાંની એક હતી.

શુરવીર મરાઠા સ્ત્રીઓ.

૧૮૧૭ માં જડમૂળથી ઉખેડાઈ ગયેલા પીંડારીઓ જહારે લૂંટફાટ કરવા જતા ત્યારે તહેમની સ્ત્રીઓ પણ તહેમની સાથે જતી. તેઓ ન્હાના ઘોડા ઉપર અથવા તો ઉંટ ઉપર સ્વારી કરતા અને કેટલીક વાર તો તહેમના પતિઓ કરતાં પણ તેઓ વધારે દૂર અને શક્તિવાન જણાતી હતી. ૧૮૧૭ ના મરાઠા વિગ્રહમાં ધણી સ્ત્રીઓ નાયક તરીકે અથવા તો લડાઈના વ્યવહારની બાબતમાં સલાહકાર તરીકે પ્રખ્યાતિમાં આવી હતી. મહારાજા હોલ્કર જે તે વખત ત્યાંની વખતો હતો તહેની સલાહકાર તુળશીયાઈ તેઓમાંની એક હતી. આ સ્ત્રી જ સ્વતંત્રતા હોલ્કરની માનીતી સ્ત્રી હતી, અને તહેનો સ્વભાવ પુરુષના જેવો દઢ હતો. ૧૮૧૭ ના ડિસેમ્બરમાં સર રોમસ હિસલોપની સરદારી નીચે બ્રિટીશ લશ્કર આવી 'હોલ્કર' ત્યારે તુળશીયાઈ હોલ્કરના લશ્કરની મહિદ-પુરની ધાવણીમાં હતી. બ્રિટીશ સરકાર તરફથી સર જોન માલકમ જહારે સુનેદ કરવા બાબત સંદેશ ચલાવતો હતો ત્યારે તુળશીયાઈએ સલાહ કરવા તરફ પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો જણાય છે અને ત્યારથી મરાઠા ધાવણીમાં જે તડ પડ્યાં, (એક તો લડાઈની તરફનો મત આપનારા અને બીજા લડાઈનો વીર મત આપનારા.) તુળશીયાઈને તહેના રક્ષામાં તડવાળામાંથી કોઈકે રાતે પકડી અને સીજરા નદીને કાંઠે લઈ જઈને મારી નાંખી અને આખરે લડાઈની તરફ મત આપનારાઓનું જ આલુનું લડાઈ થઈ, અને પરિણામ એ આવ્યું કે હોલ્કરના લશ્કરની મહિદપુરના યુદ્ધનાં સખત દાર થઈ. હોલ્કરના લશ્કરના વેરાઈ જવા વખતે એક ટુકડી જ સ્વતંત્રતા હોલ્કરની વીર વર્ષની પુત્રી બીમાયાઈની સ-દારી નીચે હતી. તે પોતાની ટુકડીની આગળ કડે તરવાર બાંધી હાથમાં બાળે લઈ, એક ઉત્તમ રીતે યુદ્ધ વગેરેથી શત્રુમારેલા ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ ગઈને હતી. હોલ્કરે સલાહ કરી પછી બીમાયાઈએ કંઈ વધારે લઢવાની વૃત્તિ બતાવી નહીં, અને સર રિલીયમ માન્ટગેરને શરણે તે ગઈ.

૧૮૫૭ ના બળવા વખતે પણ કેટલી શુરવીર સ્ત્રીઓ લડનારીઓ તરીકે પ્રખ્યાતિમાં આવી હતી ગર્દ મંડળના ગોંડ રાજ્યોના કુળના રાજા ચંકરસાની વિધવા તેઓમાંનો એક હતી. રાજા ચંકરસાને અને તહેના પુત્રને રાજ્યદ્રોહના ગુનાહ માટે જાણપુરમાં ૧૮૫૭ ના સપ્ટેમ્બર માસની ૧૮ મી તારીખે તોપને ગોળે ઉગરી મુકવામાં આવ્યા હતા. તહેની વિધવાએ રામચંદ્ર લઈ લીધા અને ધણી એક ઝપાઝપીઓનાં બાગ પીધા; આખરે તહેની પુત્રે અંગ્રેજ લશ્કર પડ્યું હતું. તેથી તે ઘોડા ઉપરથી ઉતરી અને

પોતાની છાતીમાં તરવાર હેણે મોડી. હેને બિટીયા છાવણીમાં લઇ જવામાં આવી અને ત્યાં તે મરણ પામી.

ઝાંસીની રાણી.

સર્વ કરતાં વધારે પ્રખ્યાતતો ઝાંસીની રાણી હતી. રાજ્ય ગંગાધરરાવ મૃત્યુ પામે એ તે પછી માદીનો વારસ ન હોવાને લીધે ઝાંસીનું રાજ્ય બિટીયા સરકારના હાથમાં આવ્યું. રાજા ગંગાધરરાવની વિધવા રાણીએ ઘણા વાંધા લીધા પણ વારસ હતક લેવાની રજા ન આપતાં હેને પેનશન બાંધી આપવામાં આવ્યું. આથી તે બિટીયા સરકારની કટી સન્ન થઇ અને બળવો જાગી ઉઠતી વખત તે હેને માટે તૈયારજ હતી. ૧૮૫૭ ના જીન માસમાં ઝાંસીના લશ્કરે બંડ કર્યું, અને દીવસોના દીવસ સુધી કિલ્લાનું રક્ષણ કર્યું હતું, અને સત્તામતીથી ચાલ્યા જતા દેવાના વચન ઉપર આધાર મળીને જૂઠામાં શરણ થયા હતા તે અંગ્રેજોને નિર્દય રીતે કતલ કરી નાંખ્યા. રાણીએ રાજ્યની લગામ પોતાનો હાથ લીધી અને ૧૮૫૭ ના માર્ચ એપ્રિલમાં જ્યારે સર હયુ રોઝની સરદારી હેઠળના લશ્કરે ઝાંસી ઉપર ઘેરા બાંધ્યો હતો ત્યારે રાણીએ શહેરનો બચાવ બદાદુરીથી કર્યો હતો. પોતાના મહેલની બહાર મંડપ નીચે બેસીને લડાઈ જોતી રાણીને ઘેરા બાંધનારા પછીવાર દેખતા. આખરે ત્રીજી એપ્રિલે હુલ્લાંધી ઝાંસી શહેર અંગ્રેજોને હાથ મળ્યું અને રાણી રાતોરાત એક ન્હાની રક્ષક ટુકડી લઈ ઉત્તર દિશા તરફ ન્હાસી ગઈ. લેફ્ટનન્ટ ડાક્ટર (હાથ જે જનરલ છે અને સી. બી. છે) ની સરદારી નીચેની હેડક્વાર્ટર કનવીનજન્ટની ધોરસ્વાર ટુકડીએ રાણીની પુઠ પકડી હતી, ઝાંસીથી ૨૨ માઈલ ઉપર આવેલા બંડર ગામમાં ડાક્ટરે રાણીની ઉતાવળી ન્હાસ બાગનાં ચીન્દો જોયાં. અને રાણીના તંબુમાં અધુરું મુકેલું ખાવાનું પણ જોયું. ગામની ખીલ બાલુએ ડાક્ટરની રહામા રાહલા અને બંગાળાની ધોરસ્વાર ટુકડીના ચાળાસેક જણ આવ્યા. હેમને ડાક્ટરે હરાવ્યા. તે વખતે ચાર રક્ષકો સાથે ધોળા ધોડા ઉપર સ્વાર થઈને ન્હાસતી રાણીને પકડી પાડવાની તૈયારીમાં હતો તેટલામાં તરવારના ધાધી તે ધોડા ઉપરથી પડી ગયો, અને તેથી પુઠ પકડેલી છોડી દેવી પડી. જુમના નદી ઉપર આવેલા કાલપી ગામમાં હુલ્લાડખોરાનું લશ્કર ન્હાનાંસાહેબના બત્રીજ અથવા બાણેજ દાર સાહેબની સરદારી નીચે હતું ત્યાં રાણી ન્હાસી ગઈ અને જઈને હેને વિનંતી કરી કહ્યું કે “ મને લશ્કર આપો તો હું જઈ લઉં ” તાતીયા રોપીની સરદારી નીચેના લશ્કર સાથે સાથે તે કુન્દા તરફ ગઈ, જ્યાં સર હયુ રોઝે તે લશ્કરને હરાવ્યું. અને આખરે હેમને કાલપી જતા રહેવું પડ્યું. પાછા કાલપી આગળ તાતીયારોપીનાં લશ્કરની અને બિટીયા લશ્કરની વચ્ચે યુદ્ધ થયું. સને ૧૮૫૮ ના મે માસની ૨૨ મી તારીખે તાતીયા રોપીના લશ્કરનો હાર થઈ. તેજ રાતે રાણીના તંબુમાં દુરમનનો તોપનો ગોળો આવીને ફાટ્યો અને હેના બે રક્ષકોનો પ્રાણ લીધો તેથી રાણીને જલદી ન્હાસી જવાની ફરજ પડી.

તે શૂરવીર સીતા અનંત.

કાલપીયા તે લોકો સિંધીયાના લશ્કરે ગ્યાહીયરમાં બંડ ઉઠાવ્યું હતું ત્યાં ગયાં અને તેથી હેમને ધનની તેમજ માણસોની મદદ મળવાથી પાછા શૂર ઉપર ગઈયા.

પણુ ક્રિષ્ટીય લશ્કર તહેમની પુઠેજ હતું. અલિયર ઉપર ઘેરો ધણાયો અને ૧૭ મી જુને, અંડખોરોના લશ્કર, અને સર હયુ રોઝની મદદે આવતા જનરલ રિમચના લશ્કર વચ્ચે લડાઇ થઇ. આ લડાઇમાં ૮ મી હુઝાર પલટણે ધણી બહાદુરી. ખતાવી હતી. જ્યારે હુઝાર પલટણ આબ્યાની બયની નિઝાની યર્ધ ત્હારે રાણી કુલ બાગ તોપખાંના આગળ બેઠી બેઠી શરબત પીતી હતી. લાલ રંગનો ટોટ તથા સુગવાળ પહેરેલી, તથા ધોળો ફેરો અધિકારી અને સિંધીયાની તિબેરીમાંથી તરતનીજ હુરેલી મોતીની માળા પહેરેલી રાણી ધોડા ઉપર સ્વાર થઈ, અને પોતાની નિમઠહલાલ રક્ષકને લઇ, ક્રિષ્ટીય લશ્કરનો ધસારો ટાળવાને નહેર કુઝી જવાનું કર્ત્યું પણુ તહેનો ઘેરો કુલો નહિ. દરમ્યાન કેપટન હીનીએજની સરદારી નીચેની ૮ મી હુઝાર પલટણે ધસ રો કર્યો. રાણીની ઠપ-રમાં બંદુકની ગોળી વાગી, અને માથા ઉપર તરવારનો ધા થયો તે છતાં તે ધોડા ઉપર ચાલી ગઇ. થોડીકવારમાંજ તે ધોડા ઉપરથી પડી, અને તહેને તંબુમાં લઈ જવામાં આવી. જ્યાં તે મૃત્યુ પામી. તહેના શખને ધણી ધામધુમથી પાસે આવેલા બાગમાં અન્નિદાહ દેવામાં આવ્યો. તહેના પતિની બ્રાહ્મણી લૂડી ને તહેની નિમઠહલાલ રક્ષક હતી તહેને પણુ તેજ વખતે તરવારનો ધા થયો હતો. પણુ તે ધોડા ઉપર બેશાને શહેરમાં નહાશી જઇ શકવા જેટલી શક્તિવાન રહી હતી. શહેરમાં તહેની આસનાવાસના એક ફરીર તથા એક મુસલમાન અમલદારે કરી હતી અને તહેમનાજ તાબામાં હતી ત્હારે તે ગુજરી જવાથી તહેને મુસલમાન ધર્મમાં વટલો ગયેલી ગણીને દફનવામાં આવી. એવું કહેવાય છે કે રાણીએ મરતાં પહેલાં પોતાના શરીર ઉપરના ધણા કિમતી અલંકારો પોતાના લશ્કર તરફની પોતાની ઉપકાર વૃત્તિ ખતાવવા તથા તહેમની બહાદુરીના ધનામ તરીકે તે લોકોમાં બહેમી આપવાની ઇચ્છા ખતાવી હતી. આ રીતે અંડખોરોના નાવકોમાંની સૌથી શરવીર તેમજ હુશિયાર નાયિકાનો અન્ત આવ્યો. સર હયુ રોઝના મત પ્રમાણે તે સૌથી શરવીર તેમજ હુશિયાર નાયિકા હતી.

નાલિનકાન્ત નરસિંહરાવ ડીવડીયા.

વાર્તાલહરી.

ગોપાળ અને ગોવાળ.

ગોપાલની માતા સ્ત્રીઓમાં શ્રેષ્ઠ હતી. તેનો પિતા પણુ ધણેજ બરો હતો. તેણે પૈસો મેળવવા તરફ ખીલકુલ લક્ષ રાખ્યું નહોતું. સદ્વર્તનવાળા યવું, ધર્મનાં, સ્ત્રી વાંચવાં અને લોકોને પોને વાચી ધર્મનું રહસ્ય સમજાવવું એજ એના જીવનનો મુખ્ય હેતુ હતો. તેના ગામના લોકો તેને વિદ્વાન તરીકે માનતા અને તેથી એને એક ખેતર આપવામાં આવ્યું હતું અને એના ધરની આસપાસ છુટી જમીન હતી જેમાં ફલ કુલ તથા લીલોતરી થતી જેથી તેનો નિવોહ થતો હતો. મરણ વખતે તેણે પોતાની આંખે પાસે બોલાવી કહ્યું “ મિત્રે, મને તારી કે ગોપાલની બધુ ચિંતા નથી, હું જાણું છું કે તારી પરગત્તા તમારી સંબાળ રાખશે. વળી ખેતરમાંથી દાણા આવશે. આપણા ગામણ પાંદરાશીઓ બામ બેડી શાક પાંદરું ઉગારી આવશે અને તેથી તમને ગુજરાનમાં

વાંધો નહિ આવે. પતિપરાયણ સતીએ ઉત્તર આપ્યો. “સ્વામી, આપનું કહેવું” સલ છે. અમારી કાંઈ પણ ચિંતા કરશે નહિ. અમે અમારો નિર્વાહ બહુ સારી રીતે કરશું.” આવી રીતે તેનાથી બને તેટલા હૃદયગળથી પતિને સંતવન આપું કે જેથી તે શાન્તિથી સ્વર્ગમાં જાય અને માત્ર ઇશ્વરમાં એનું ગન પરાયણ.

જ્યારે તેનો અમર આત્મા આ ક્ષણભંજર દેહ છોડી ચાલ્યો ગયો, ત્યારે પડોરીઓ આવી તેના મૃત દેહને ઉપાડી ગયા. ચિતા ખડકી, સળગાવી, દેહને બરમ કરી નાંખ્યો અને આ બરમને નદીમાં ફેંકી દીધી; ગોપાલના પિતાના રથૂક દેહનો આ રીતે અંત આપ્યો.

હવે મા દીકરો જંગલમાં એકલા રહેવા લાગ્યા. મને પણ મૃત્યુ ક્યારે આવે અને ક્યારે મારા પતિને જઈ મળું એ શિવાય સાધ્વી સ્ત્રીને બીજી ચિંતા નહોતી. પણ સ્વર્ગ જેવા પવિત્ર ધામમાં જવાને મારે પોતે દજી લાયક છે કે નહિ તેનો તેના મનમાં સંદેહ હતો. તેથી તે આખો દિવસ પ્રભુ બકિનમાં લીન રહેતી, દીવસમાં ત્રણ વખત રનાન કરતી, ઉલોગી અને બલી ચવા પ્રયત્ન કરતી. ગામનાં માણસો પણ એના ઉપર ધણોજ ભાવ રાખતાં. ગામનાં ખેતરો સાથેજ સાથેજ એનું ખેતર વાવી આપતા, અને લણી, મસળી અનાજ એને ઘેર મોકલાવતાં. બાગમાં ફળફલ તથા શાક વાવી આપતાં અને આથી અન્નની કોઈ દીવસ ખોટ પડતી નહિ.

આરતેઆરતે જ્યારે ગોપાળ ત્યાર પાંચ વર્ષનો થયો ત્યારે તેની માએ ધાર્ણ કે હવે તેને નિશાળે બેસારવો જોઈએ. પણ તે પહેલાં તેને મારે નવાં કપડાં જોઈએ; બેસવા મારે દર્બાસન, કાપી લખવા મારે તામ્રપત્ર તથા શાહી અને બરની કલમો પણ જોઈએ. હમણાં તેને સ્લેટની જરૂર નહોતી ટારણકે સરઆતમાં છોકરાઓ જમીન ઉપર ધુળ નાંખી નાંખી ધુળમાં અક્ષરો છુટતા. ગોપાલની સ્થિતિ બહુ દયાપાત્ર હતી. હિંદુસ્તાન એટલો બધો ઉષ્ણ દેશ છે કે નાનાં છોકરાને બે રીતવાય ત્રીજા કપડાની જરૂર રહેતી નથી. શાલની માફક એક ઝોઢવા અને બીજું પહેરવા બસ છે. હું ધારું છું કે બે જોડી બસ છે. જેથી એક ધોવાય અને બીજી પહેરાય.

અલગત આ બધી ચીજોની કાંમત બહુ એકી પડે પણ ગરીબ માને આ ધણું લાગતું અને આ બધી ચીજો લેવા જેટલા પૈસા એકલા કરતાં એને ઘણા દીવસ સુધી રેંટીઓ ફેરવવો પડ્યો.

છેવટે બધી તૈયારી યથ રહી ત્યારે સારું મુદ્દત જોઈ પુત્રને આશીર્વાદ આપી, નિશાળે વિદાય કર્યો અને સજલ નેત્રે હ્રુંપડાના બારણામાં તેને જોતી ઉભી રહી.

ગોપાલ તો આગળ ચાલ્યાજ કર્યો. રસ્તો ઘણો લાંબો લાગવા માંડ્યો, અને રખેને જૂલો પડ્યો. હોહ એમ વિચાર કરે છે. હાં ગામ દેખાયું અને ઘણા છોકરાને નિશાળે જતા જોયા. તેની બીક મટી ગઈ અને સૌની સાથે નિશાળમાં ગયો.

નિશાળમાં તેને ઘણી ગમ્મત પડી. નિશાળ બંધ થયા પછી બીજાં છોકરાઓ સાથે ખૂબ રમ્યો અને જ્યારે ઘેર જવા નીકળ્યો ત્યારે રાત પડી ગઈ અને અંધારું થયું. ઘેર એકલા જતાં ઘણા બધા લાગવા માંડ્યો. બપોર પશુઓની ગર્જના સાંભળી ચરમ-રતો હતો. શું કરવું તે સમજાયું ન પડવાથી ખૂબ દોડ્યો અને જ્યારે માતાના બોળામાં જઈ પડ્યો ત્યારે નિરાંત થઈ.

બીજે દીવસે સવારે તેણે નીશાળે જવા ના પડી. તેની માતાએ કહ્યું “ બેટા, તું તો કહેતો હતો કે તને ત્યાં જાડું આનંદ આપ્યો; બહુવામાં જાડું મજા પડી, સારે આનંદે શા મોટે જતો નથી ? ”

તેણે જવાબ આપ્યો “ માતા, નિશાળમાં મજા પડે છે એ વાત ખરી છે પણ વનમાંથી એકલા જતાં મને બીક લાગે છે,

તે શરમાઈ નીચું માથું કરી ઉભો રહ્યો. તેની માતાના હૃદયની વેદના અસહ્ય હતી. અત્યંત ગરીબ હોવાથી કોઈ નોકર રાખી પોતાના પુત્ર સાથે તેને મોકલે એમ તેનાથી બની શકે એમ નહોતું.

તેના હૃદયને અત્યંત ક્ષોભ થયો પણ એક નિમિષ માત્રજ; તેણે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું ધ્યાન ધર્યું. તે તેને પુત્ર બાવે, કેવળ બાલ બાવે બજતી હતી અને એટલા મારેજ પોતાના પુત્રનું નામ પણ તેણે ગોપાલ રાખ્યું હતું.

તેણે પોતાના પુત્રને સમજાવ્યો, “ બેટા, આ જંગલમાં મારો એક બીજો પુત્ર વસે છે જેનું નામ પણ ગોપાલ છે. પેલા દૂરના જંગલમાં તે ગાયો ચારે છે, તે હંમેશાં રસ્તા પાસેજ હોય છે. “ ગાયોના ગોવાળ, બાઈ, ગાયોના ગોવાળ, મારી સાથે નિશાળે ચાલ ” એમ છુમ મારી જે તું તેને બોલાવીશ તો તે જરૂર આવશે અને તારી સંભાળ લેશે. પછી તો તને બીક નહીં લાગે ના ? ”

ગોપાલે કહ્યું “ શું ખરેખર મારો ભાઈ આની મારી સંભાળ લેશે ? ”

માતા એ કહ્યું “ હા બેટા, તું પરમાત્માનું સંતાન છે અને પરમાત્મા પોતાનાં સંતાનોને દુઃખી થવા નથી દેતો.

માતાના ચરણમાં નમી, પુત્ર હૃષ્ણેર નીશાળે જવા નીકળ્યો.

દિવસથી તે વનમાં ચાલ્યો, પણ જરા દૂર જતાં ઝાડોની ધટાથી ચયેલું અંધારું આવતાં તેને બીક લાગવા માંડી; તેનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું. “ ભાઈ, ગાયોના ગોવાળ, બાઈ, ગાયોના ગોવાળ, તું આંહી આવે તો આપણે બન્ને સાથે રમીએ । ” એમ તેણે સાદ કર્યો.

ગાડીમાં ધાંજલ ખખ્ખાણું. પાંડવું, છુટું, પડખું, અને સેતેરેરી મુગટ ખાંચે ખેંચે છે. મુગટમાં મયુર પીંગળ ખોસેલું છે એવું એક બાલક પ્રગટ થયું. બાલકે ગોવાલને હાથ આપ્યો અને નિશાળ તરફ રમત રમત કરતા બન્ને ચાલ્યા.

જ્યારે ગામ નજીક આગળ ત્યારે તે નાનો ગોવાળ “ ઘેર જતી વખતે પાઉં અને બોલાવજે, ” કહી પોતાની ગાયો ચારવા ચાલ્યો ગયો. આ નાનો ગોવાળ એવો તો મોહક, એવો તો ગમ્મતી, એવો તો બોલો, એવો તો શુરવીર અને તેજસ્વી હતો કે ગોવાલને તેનાથી અધિક વ્હાલું આ સંસારમાં કોઈ જણાયું નહિ.

ગોપાલ પોતાની માને જ્યારે દરરોજ આ બધી વાત કહે તો સારે માતાનું હૃદય હૃદયથી ફલતું પણ તેને આ બાળક કાંઈ આશ્ચર્ય લાગ્યું નહિ. તેના મનમાં તો દૈવ શ્રદ્ધા હતી કે શી બાલકજી એક માતાના હૃદયને શાંત કરશે.

આમ કરતાં કરતાં એક દીવસ ગુરૂએ સર્વ સિધ્ધીને જમાડવા માટે આમંત્રણ કર્યું. ગુરૂકુલીના વખતમાં આજની માફક ગુરૂને કાંઈ શી મળતી નહોતી. તેપણ તેનું ઉદરપોષણ બહુ સહેલાઈથી ચતું. ગોપાલની વિધવા માતાના ખેતર અને વાડીની માફક ગામના લોકો તેનું પંથુ ખેતર ખેડી અને વાવી આપતા.

પણ આવા ખાસ પ્રસંગ વખતે દરેક સિધ્ધ તેનાં માતાપિતા પાસે જઈને કહેતા કે “ અમારા પૂજ્ય ગુરૂ અમને જમાડવાના છે, હું એમને શું બેટ લઈ જઈ ? ”

કોઈ માતાઓ મીઠાઈ, તો કોઈ પુરી, તો કોઈ બજીઆ, કોઈ ફળફળાદિ, તો કોઈ ગુરૂ તથા ગુરૂ પત્નીને હવન વખતે પહેરવાનાં રેશમી કપડાં, તો કોઈ દરરોજ પહેરવાનાં સુતરાઉ કપડાં મોકલતી.

ગોપાલે પણ તે રાત્રે તેની માને પૂછ્યું “ મા, મારા પૂજ્ય ગુરૂ માટે હું કાંઈ શું લઈ જઈ ? ”

પુત્રના આવા શબ્દોથી માતા ફરીથી એક ક્ષણ ગભરાણી. ગુરૂને માટે કાંઈપણ મોકલવાની તેની શક્તી નહોતી. પણ તે ગભરાટ માત્ર એક ક્ષણ જ રહ્યો. તેણે થી બાળ-કૃષ્ણલાલનું ધ્યાન ધર્યું કે તરતજ તેના ગુપ્ત ઉપર આનંદ રજૂ થી રહ્યો.

“ હું તારા ગુરૂ માટે કાંઈ આપી શકું એમ નથી. પણ નિશાળે જતાં વનમાં તારા ભાઈ પાસે કાંઈ પણ માગી લેજે. ”

ખીજે દીવસ સવારમાં ગોપાલ અને ગોવાળ રમતા અને રસ્તામાં આનંદ કરતા ગુરૂને ઘેર ગયા. જૂના પડતી વખતે ગોપાલે ગોવાળને કહ્યું. “ અરે ભાઈ, એક વાત કહેવાની હું તને જૂઝી ગયો. મારા ગુરૂને બેટ આપવા માટે તું કાંઈ મને આપીશ ? આજે અમારા ગુરૂ અમને જમાડવાના છે. ”

“ હું તને શું આપું ? હું તો એક સાધારણ ગરીબ ગોવાળ છું. પણ અરે જરા ઉભો રહે એમ કહી તે દોડ્યો અને મીઠા દહીંનો એક ખાખરાના પાંતરાનો પડીએ લઈ આવ્યો. અને ગોપાલને કહ્યું “ ગોપાલ, મારી પાસે તો આ છે. હું મરીબ ગોવાળ વધારે શું આપું ? લે તારા ગુરૂને આ આપજે ? ”

પોતાના ભાઈએ આપેલી હાવાથી આઃબેટ ગોપાલને બહુજ ગમી. તે ગુરૂને ત્યાં ઉતાવળે ઉતાવળે ગયો અને બધા ગુરૂને જ્યારે બેટ ધરતા હતા ત્યારે તે બધાની પાછળ છાનોમાનો ઉભો રહ્યો. પછી કીમતી બેરોમાં નખાયા છોકરાની બેટની કાંઈએ પણ દરકાર કરી નહિ.

આથી ગોપાલ ધણજ નિરાશ થયો. તેની આંખમાંથી અશ્રુધારા ચાલી. ગુરૂજીની નજરે એના ઊપર પડી. ગુરૂજીએ તેના હાથમાંથી દહીંનો પડીએ લઈ એક મોટા વાસણમાં દહીં નાખ્યું. એકદમ તે વાસણ પૂરું ભરાઈ ગયું, અને પડીએ તો બરેલોજ દહીંજ. ફરીથી તે ખાલી કર્યો અને ફરીથી ભરાઈ ગયો; ગુરૂજી ખાલી કરતા જ ગયા. પણ ખાલી કરે તે પહેલાં પડીએ ભરાઈ જતા લાગ્યો. ગુરૂજી પડીએ ખાલી કરી સોને દહીં ખવરાવવા લાગ્યા પણ પડીએ ખાલી થયો નહિ. સૌ આશ્ચર્યથી ટપેલા લાગ્યા

તપાસ કરતાંયે જે દુધ મળ્યું તેથી ફક્ત માંડ એક પાત્રા જેટલું થયું. એક જણ બચી શકશે. ધન્યરનો ઉપકાર માન્યો.

એક એક ફાળે બન્ને ત્રણ ત્રણ પગથીઆં ચઢીને પિઅર્સ ઉપર આબ્યો પર ન્તુ તરતજ ત્હેને યવા લાગ્યું કે—ફોહને આપવું ? ફોહને બચાવવું ? કંઈ પણ સ્થિતિ ન કરી શક્યાથી તે બીજાનાની પાસે જઈને કહેવા લાગ્યો કે, “ આટલુંજ દુધ મળી શક્યું છે.—મેં જણના ભાગ કર્યાથી એકેનો જીવ નહિં ઉગરે; એક જણનો જીવ બચી શકશે—તેથી બેમાંથી ગમે તે એક જણ આ દુધ પી લે—અને બે બીજાં દુધ મળી શકે છે તો હું તપાસ કરી જોઉં છું.”

પિઅર્સ આશ્ચર્ય ગયો. મોરિસ મહા મ્હેનતે ગજાસ લઈને ફોહવા લાગ્યો—“પોલા—પોલા—લે. આ જલ્દી પી લે ” પોલા મૃત્યુપન્નજ્ઞાથી પીડાતી હતી—ત્હેની સુવર્ણ કાન્તિ ઉપર કાળાશ પથરાઈ હતી—તે મહા કષ્ટે બોલી—“ ના ત્હમેજ પીઓ. ”

મોરિસ ઉઠીને બેઠો થયો. ગજાસ પોલાના મ્હોં આગળ ધરીને પોનાથી બનતી દહતા સાથે તે બોલ્યો, “હું કહું છું કે તું પી. હું તો નહિં પીઉં—ત્હારા કરતાં મ્હારામાં શક્તિ વધારે છે—પિઅર્સના આવતા સુધી હું તો રહી શકીશ—તુંજ પી લે ”

પોલા ધીમે ધીમે મહા મ્હેનતે મોરિસનો હાથ પકડી બોલી, “ ના, ના. પ્રિયતમ, હું ઠીક કહું છું કે હું લાંબો વખત યોબી શકીશ આગળ કરતાં હવે મ્હેને ઘણુંજ સાફ જણાય છે—પ્રિયતમ તમેજ પીઓ. ”

આ વખતે ગળગળો થઈને મોરિસ બોલ્યો, “ પોલા—પ્રિયતમે—મ્હેને શું મારે તું પીવાને કહે છે ? તુંજ પી—દરેક પળ કીમતી છે. પી, પી, જલ્દી પી લે. ”

પોલા પણ વિન્દહ કંઈ બોલી, “ પ્રિયતમ, મ્હારું કહ્યું રાખો—મ્હારા જીવન કરતાં ત્હમારું જીવન કેટલું મુશ્કેલીવાન છે ! સંસારમાં ત્હમારે અનેક કાર્યો કરવાનાં છે—મ્હારું જીવન ફક્ત ત્હમારી આગળજ મોઢું છે—ત્હમારું જીવન દુનિયાની આગળ કીમતી છે.”

મોરિસ આ વખતે ચીસ પાડી ઉઠ્યો, “ હા, ભગવાન ! પોલા—પોલા—શું નાં દેક વખત મુમાવે છે ? દરેક ધડી કેટલી મોઢી છે તે શું તું ભુલી જાય છે ? તું તો સમજી શકે છે કે ત્હારું જીવન વિપત્તિ કરીને હું મ્હારું જીવન રાખી શકીશ નહિં. ”

પોલાએ પણ સાથે સાથેજ જવાબ આપ્યો, “ ત્હમે પણ શું એમ ધારો છો કે, મ્હારા આ કુદરતિ અકિસ્મિતકર જીવનને મારે ત્હમારું જીવન વિપત્તિ, કરીશ ? આજ કે શું રત્નેદનો બદલો ? મોરિસે કહ્યું, “ ના. ત્હારે આ પીવુંજ પડશે. તું શું સમજતી નથી કે ત્હારા હૃદયે મ્હેને કેટલું દુઃખ થાય છે ? પોલા—પ્રિયતમે—મ્હારો છેલ્લો આશ્રય કષ્ટસ રાખ—દુધ પી જા. ”

પોલા બોલી, “ ત્હમે શું એમ ધારો છો કે ત્હમારો જીવ ન રાખતાં મ્હારો જીવ ઉગારું ? ત્હમે શું રહમજતા નથી, ત્હમારો વિના મ્હારું ભવિષ્ય જીવન કેવું વિપત્તિ બનશે ? ”

મોરિસ આ વખતે મુઠ્ઠા પડ્યો.—બોલ્યો, “ ઠીક ! ઠીક ! તું જે કહે તે ઠીક ! એકના વિના બીજાં જીવી શકવું અસંભવ છે—ઠીક બન્નેય સાથે મરીશું. ”

પોતાના મોં ઉપર હાથ ડુટ્યું. “ કેવું સારું ! બન્ને એક સાથે મરીશું એજ ઠીક ! આહ ! એ મૃત્યુ કેવા મુખનું છે ! ? પ્રિયતમ, પાસે આવો. હજીએ પાસે આવો—હજીપણ—હજીએ. ”

દુધ પડી રહ્યું.

x x x x x x

દાકતરને લઇને પિઅર્સ ઘેર આવ્યો—ધરમાં જઇને જીપે છે તો, દંપતિનો નિશ્વાસ પ્રશ્વાસ બન્ધ ! દાકતરે તપાસી જોયું તો જણાયું કે જીવનદીપ હજી પણ નિર્વાણ પામ્યો નથી.

રેખા ઉપર દુધ જોઇને દાકતર અને પિઅર્સ બન્ને એક બીજાની રડામું જોઇ રહ્યા. પછી દાકતરની દવાથી અને પરમેશ્વરની કૃપાથી દંપતિ આરોગ્ય પામ્યાં.

વૃદ્ધ દાકતર અને તેનાથીએ વધારે ધરડા પિઅર્સ બન્નેએ કબૂત્ર કર્યું કે અદાવો સ્નેહ તેઓએ કદિ પણ જોયો નહતો અને આવા પ્રેમની વાત પણ તેઓએ કદિ સાંભળી નહતી.*

બદ્ધ.

પત્ની.

જૂને ઘણીવાર એવો વિચાર થાય છે કે પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓમાં દૃઢતા વધારે હોય છે. નસીબદેવીનો રોય ખમવા પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓમાં વધુ સહનશક્તિ હોય છે. એક શાન્ત સહનશીલ ધીરી પત્નીને દુઃખના સમયમાં પતિને ધૈર્ય આપતી જોવા કરતાં જંગમમાં બીજું કશું વધુ કશુંજાનક નથી. દેવી કૌપથી પડતા પુરૂષપી વૃદ્ધની ન્હાની લતા રેકાર્પ થાય છે. અને પોતાના બળથી રેકાર્પી રાખે છે. કાલે રાત્રે એ વિપક્ષી વિચાર કરતાં મ્હને એક આગસો બનાવ યાદ આવ્યો. મ્હારા બાળકપણામાં દમારે એક મહા કુળવાન શીમંત કુટુંબ સાથે જોળબાણ હતી. કુટુંબમાં માત્ર પતિ અને પત્ની બે જણ હતાં. પૈસાની પુષ્કળ છુટ હોવાથી બન્ને અત્યંત દમામથી રહેતાં. એક દિવસ સાંજે હું મ્હારા પિતા પાસે બેઠેલી હતી તેવામાં મ્હેં ઉપર કહેલ પુરૂષ બહુજ શીકીત સુખે તે ખંડમાં પ્રવેશ્યા. મ્હારા પિતાએ ત્હેમને માન આપી બેસાડ્યા. બેસતાં કંઈપણ બોલ્યા આલ્યા શિવાય તેઓ ખુરશીના ડાંગ પર માથું મુકી રડી પડ્યા. મ્હારા પિતાના તેઓ અગત મિત્ર જેવા, એક પુત્ર જેવા હતા. એટલે ત્હેમને બહુ ખોટું લાગ્યું. હમારા મિત્રને શાન્ત સ્વસ્થ થરી મ્હારા પિતાએ આમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્હેમણે સુખે મ્હોંએ કોટમાંથી એક તાર કઢાડી આપ્યો. અને પિતાએ વાંચ્યો. ત્હેમની પછીની વાત ચીત ઉપરથી હું એટલું સમજી ગઈ કે તાર મુખમંત્રી એમની પેઢીપરથી હતો. પેઢી ભાંગી હતી, જમી આવવાની તૈયારી હતી, અને સર્વ માલમીલકત જઈ પોતાને કંગાળ રથીતીમાં રહેવું પડે એવો સમય આવ્યો હતો. સુનિમોની ગરમડનું આ પરીણામ હતું.

અબળાનાં અણૂમૂલાં આભૂપણાં.

અબળાનાં અણૂમૂલાં આભૂપણાં.

જે સ્ત્રી પતિવ્રતા અને પતિપરાયણાં થઈને સર્વદા હસતે મુખે નિજ પતિની સેવા કરે છે તેજ ઉત્તમ ધર્મ પત્ની કહેવાય છે.

કુલીન ગણાવા ઇચ્છતી સ્ત્રીઓએ દુઃખથી પીતાવા છતાં પણ નીત માર્ગે ઊંડાવે ન જોઈએ.

પતિનો વિશ્વાસઘાત કરવો એ મહા પાપ છે.

આકરે સાથે બેસવા ઉઠવા કે દાસ્ય કરવાની રેવ રાખવાથી પતિનું મન પ્રાપ્તિ પામેજ, મટે સન્નારીઓએ એ રેવ બીજકુલ ત્યાગવી ઉચિત છે.

એક બીજની ઇર્ષ્યા કરવા કરતાં એક બીજને સહાયતા કરતાં શીખવું એમાંજ કદવાણુ છે.

કોણ પણ વખત દોષને અર્ધવસ્ત્રા (અપૂર્ણ પોષાક વાળાં) નજરે થવું નહીં.

તદમે સ્વરૂપવાન સાથે સદાયરણી હશે તો તદ્મારી શોભા બમણી થશે.

સત્સંગથી ઉત્તમ જ્ઞાન મળે છે, હમેશાં શુભ ગ્રાહી થવું, બ્યાંથી મળે ત્યાંથી સાર અદણુ કરવો.

પતિ પ્રત્યે અપ્રીતિ રાખનાર સ્ત્રીની સોગત બીજકુલ ન કરવી.

પુત્રીનું સૌભાગ્ય દરેક સ્ત્રીએ ઇચ્છવું જોઈએ અને તેને રીસમાં પણ 'રાંડ' 'રાંડ' એવા અયોગ્ય શબ્દો ન કહેવા જોઈએ. મતલબ નીતિવચનો કહી પુત્રીને સુધારવી એજ સન્નારીઓનું કર્તવ્ય છે.

પતિની હાલત ગરીબ હોય તો પણ તેને મારે હલકો વિચાર લાવી ગ્રેમ ઓછો કરવો તે કુલીન સ્ત્રીઓને ધટે નહિં.

જે તદમે સાસુનો માન બધો દરજ્જો ભોગવતાં હો તો ધરના તથા કુળના ઉદય મટે ધરમાં આવતી નવી વહુ તરફ માયાણુ વતન રાખો.

મા બાપની શીખામણથી સુશિક્ષિતા થયેલી કન્યાઓને પોતાની યોગ્યતા કે અયોગ્યતા બતાવવાનો સમય સાસરાસમાંજ આપે છે.

ધીમંત પિતાની પુત્રી હોય તોપણ તેણે ગરીબ સાસરામાં ગરીબજ દેખાવું જોઈએ.

સાસરિયામાં સર્વ સાથે સલાહ સંપ રાખી હેત રાખવું.

નણદોને બહેનો સમાન ગણવી અને તેમનાપર પ્રીતિ રાખવી, યુવતિઓએ જે સત્વ્રતા મળી હોય તેનો સદ્-ઉપયોગ કરવો.

અણુ મૂલાં આભૂપણુ તણા, યાચે જો તદમને શોખ;

શુભવંતમાં ગણુનાં ચંપ, કદિ વ્યાપે નહિં મન શોક.

નંદવરલાલ કે. દામપિસ્ટ.

ખોડી નાનુકાઈ.

આજ કાલ આપણી સ્ત્રીઓમાં એક નવીન પ્રકારનો પ્રચાર નિકળ્યો છે. તે પ્રચાર એટલો તો દઢતાથી અનુસરવામાં આવ્યો છે જે તેનાં પરિણામ હાથમાં ધણાંજ માડાં આવ્યાં છે. મ્હારી પડોશમાં એક સાધારણ સ્થીતિનું કુટુંબ રહે છે. કુટુંબમાં પતિ પત્નિ અને વૃદ્ધ માતા એટલાંજ છે. પતિ ઘણો સુસ્ત અને વિદ્વાન છે. જ્ઞાતિએ જ્ઞાતિજ્ઞ છે. જ્ઞેનયુએટ થએલો છે; અને એક સરકારી તોફરીથી પેનાનું ગુજરાન ચલાવે છે. માતા ખીયારી જુના સંસ્કાર વાળી છે. રોજ પ્રાતઃકાળમાં વહેલા ઉઠી નાંધી ઘોષ દેવ દર્શણ કરી આવી પૂજામાં બેસવું તે ઠંડ ખાર ઉપર બે વાગે પરવારવું. પછી ભોજન કરી પેનાનો અવશિષ્ટ રહેલો કાળ કથા વાંચવામાં માદવો. પતિ પણ એક ખાનદાન કુટુંબની કન્યા છે. ઘણી ડાહી અને હસમુખી છે. પેનાના કામકાજમાં તત્પર રહે છે, અને વૃદ્ધ સાસુજી તથા પેનાના પતિની એક નિષ્ઠાથી સેવા કરે છે. પરંતુ આ બધા સુખમાં તે ખિયારી સર્વદા મંદીજ રહે છે. કોઈ દીવસ તાવ તો કોઈ દીવસ ઉપરસ તો કોઈ દિવસ છાતીમાં સણકા આમ હરરોજ ચાલ્યાંજ કરે છે. એક સમયે ભોજન પ્રસંગે હું ત્યાં જઈ ચઢ્યો. જોયું તો માતા પૂજાથી પરવારી જમવા બેઠાં છે. અને પતિ રહામી બેઠો છે. ઘોડીવારમાં ડાશી જમી રહ્યાં અને મ્હારી અભયથી વચ્ચે પતિ કાંઈ પણ જમ્યા વગર અખોડીયું બદલી અન્ય ગૃહકાર્યમાં પ્રવૃત્તા થઈ. “ કેમ આજે તમારે જમવું નથી ? ” એમ પૂછતાં તેણે જવાબ આપ્યો “ નારે મ્હારાથી તે કીયે દહાડે ખવાય છે. આ ગઇ રાતે માતૃશ્રીએ ઘણો આગ્રહ કરી જમવા બેસાડી તે મ્હેં એકજ ચોપડાનો કડકો ખાધો તેમાં તો ગઇ રાતની આ પડખામાં શુળ આવ્યા કરે છે; અને સ્વપ્નરત્નું માથું ચઢ્યું છે. જો હું ન ખાઉં તોજ મ્હારે શરીરે સાઈ રહે છે ”

ઘણા આશ્ચર્યથી દિઝમઢ થઇ હું તો વિચાર કરતો ઘેર આવ્યો. શા કારણથી આવો રોગ થયો હશે ? ખાવાનું તો મનુષ્ય માત્રને જોઈએ. તપાસ કરતાં એમ ગાલુમ પડ્યું જે નાનપણમાં બાઈ સાહેબ જ્યારે પેનાના પિત્તને ત્યાં હતાં ત્યારે કોઈએ એમના મગજમાં એવું ઠસાવ્યું હતું જે જેમ ધોડું ખાઇએ તેમ શરીરનું સૌન્દર્ય તથા નાનુકાઈ વધે છે. “ અકરમીને અહાર ઘણો ” આ વાક્ય તેના અનઃકરણમાં કોતરાઈ રહ્યું હતું. તેથી પ્રથમતો અહાર ઠીક હતો પરંતુ દિવસે દિવસે તેણે ઓછો કરવા માંડ્યો. કોઇ કોઇ વખત તો જૂખથી ન રહેવાતું ત્યારે મમરા ચણા કે મગજના લાડુ સારી પેટે આરોગી લેતી. વળી તેમ ન બને તો મ્હાના પ્યાસા પેટમાં ઠાલવતી અને તે પણ ન બની શકે તો પાણી પીને શુધાને ચાંદ કરતી. આમ કરવાથી જઠરાગ્નિ ઘણો દીપ્ત થઇ ગયો. તેથી જ્યારે પરણીને સાસરે આવી ત્યારે તો તેના શરીરમાં રોગે ધર પાડ્યું તે એટલે સુધી જે કાંઈ ન ખાય ત્યાં સુધી સાઈ રહે પરંતુ ખાધુ કે તરતજ શરીરની પ્રકૃતિ બગડે. તેથી તેને આખો દિવસ મ્હાના પ્યાસા ઉપરજ માદવો પડતો. આજ કાલ તે જાઇની સ્થીતિ એટલી તો ખરાબ થઇ ગઈ છે જે તે સાવ ખાટલે વચ છે. તેના પતિને ટુંકા પગારમાં હાજરના ખીતો બરવા પડે છે. ડાચ આ ઉપાધીથી સદા ચીંતાગ્રસ્ત રહે છે અને પુત્રના સંસારમાં વિદન ન આવે તે.

ધધિર પાસે ચાચના કરે છે. આ ખોટી નાજીકાઠને સાદ્યે ધણુ ધાલ્યો છે. હવે એ બાઈ ખાટલામાંથી ઉઠે સારે ખરી.

આવા દાખલાઓ આજકાલ ધણુ જોવામાં આવે છે. એક વખત કેટલીક છોકરીઓને મ્હેં એમ વાતો કરતાં સાંભળી કે “ પાશર ખાય તે પદમણી, અન્હેર ખાય તે હંસણી, ને શેર ખાય રાંખણી. ” તેમાંથી એક બોલી ઉઠી, બ્હેન ! ખાધા વગર તે કેમ ચાલે ? આપણે તો પદમણી નથી થવું બા ? ખાંવા તો જોઈએ. આ રાત દીવસ સાસરે વૈતઈ કરવું પડે છે ને તેમાં માદાં પડીએ તો આપણે આપણા જીવનાં જઈએ. ધણી તો બીજી પરણીને એસે. સમજી. આપણને તો એ વખત પેટ ભરીને ખાવા જોઈએ. ”

બાલિકાઓની આવી વાતો ઉપરથી એમ સમજાય છે, જે તેમના મગજમાં ધણુ ખોટી નાજીકાઠને વાસ થયો છે. આપણા દેશની હવાને અનુકુળ જો એ વખત નિયમીત અદાર લેવામાં આવે તો શરીર ધણુંજ સાઈ રહે છે. બાઈ ખોટી ટાપટીપ તથા નાજીકાઈ વધારવા માટે થોડો અદાર તદ્દન શરીરને નુકશાનકારક છે. ‘ બ્હેન તો થોડુ જમ્મે છે અગર સૂક્ષ્મ ખાય છે. ’ તે વાક્ય જ્યાં સુધી અનર્થના રૂપે નથી લેવાયું ત્યાં સુધી સ્ત્રીઓની શારીરિક સ્થિતિ તો ખરાબજ રહેવાની. આ અનર્થનાં બીજા પ્રથમ શ્રીમંત લોકોમાં વચાવાં હોય તેમ જણાય છે. મોટાની છોકરીઓને પોતાના બાપને ત્યાં ભાગ્યેજ પરવું કામ કરવું પડે છે કારણુ તેમને ત્યાં નોકર ચાકરની ખોટ હતી નથી. તેથી તેમની મનોવૃત્તિઓ શરીરને સુંદર તથા મોહક કરવા તરફ દોડે છે, વળી મોટાના ધરની છોકરીઓને દિવસના એ વખત અદાર ઉપરાંત ટીફીન તથા મ્હા ઉપર સારો હાથ હોય છે તેથી તે એ વખત નિયમીત રીતે જમવાની ટેવ સુઝી જાય છે. કર્મ સંયોગે જે નિર્ધન પતિ મળ્યો તો તે ટેવ ત્યાં રહી શકતી નથી તેથી તેનાં પરિણામ ધણુંજ ખરાબ આવે છે. મોટા માણસોની છોકરીઓનો ચેપ ગરીબ માણસોની છોકરીઓને ધણુંજ નાશકારક નિવડ્યો છે. તેમનું જોઈને કરવા જતાં સાધન વગર ધણી બાલિકા માણુધાતક રોગને વશ થઈ જાય છે. જે ખોરાકથી ધનવાન લોક પોતાની પુત્રીઓને લાલનપાલન કરી ઉછેરે છે તે ખોરાક ગરીબ લોકોને મળી શકતો નથી. તેઓ તો ફક્ત ફક્ત માણુસે આમ કર્યું અને આમ પરિણામ આવ્યું તેજ જુએ છે. પછી તેને કેવા સંમોગ હતા તેવો વિચાર કરતા નથી.

કેટલીક સ્ત્રીઓ તો વળી એમ ધારે છે જે જેમ વધારે ખાઈએ તેમ શરીર જાડુ તથા કદસ્પુ થાય; આ વિચારથી ધણુ પોતાનો અદાર ઓછો કરી નાખે છે. કેટલીક જમતી વખતે ધણુંજ થોડું ખાઈ લેછે. પરંતુ જ્યારે કોઈ ન હોય ત્યારે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ખાઈને જરૂરગિને સાંત કરે છે. કેટલીક બ્હેમી સ્ત્રીઓ ‘ નજરાઈ જઈએ, ’ એ બીજીથી ન્યાતના જમણામાં પેટપૂર જમતી નથી. આવા અનેક દાખલા આધુનિક જનમંડળમાં ધણી વખત દેખાઈ આવે છે. આનંદર્પતા તો આવતીજ નથી ધણુ ફક્ત દિવસે દિવસે હાડકાં ચામડીજ રહે છે. માટે સુત બહેનોને વિનંતિ છે જે ખોટી નાજીકાઠ મેળવવાને માટે નિયમિત અદારનો ત્યાગ નહી કરે તો તેમજ પોતાને કૃતકૃત્ય માનશે.

સ્વાગતમંદિર.

પ્રાચીન પુરાણોની બાલબોધક વાર્તાસંગ્રહ : * આ ન્હાનું પણ ઉપયોગી પુસ્તક શ્રીમત ગાયકવાડ સરકારના દેશી કેળવણીખાતા તરફથી પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. પૌરાણીક વાર્તાઓનો સારો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. જેમાં દેવ ભક્તિ, ગુરુભક્તિ, માતાપત્ની સેવા, પતિભક્તિ, સંસારમાં રહીને અલગ રહેવું, પરેશ્વાચારી, કામા, સત્ય, પરમાર્થ, પરોપકાર, દાન, શરણાગતનું રક્ષણ, ઉલોગ, ધૈર્ય, ખાટો ખેડે તે પડે, ઉપકારને બદલે અપકાર, અરૂં સુખ પુત્ર ચલાથી નથી, તથા અભિમાનનાં દર્શાવેલાં આપવામાં આવ્યાં છે.

બાળક હોકરા હોકરીને અને થોડું કેળવણી પામેલી સ્ત્રીઓને આ વાર્તા વાંચવાથી આપણા પૌરાણિક સમયનો સામાન્ય ખ્યાલ મગજમાં આવી જશે. પુરાણોની અતિશયોક્તિ ને ગુચ્છવણોથી આ વાર્તાને બન્યું ત્યાં સુધી દૂર રાખવામાં આવી છે. તે પ્રમાણે કરવામાં સંગ્રહકર્તાની સૂક્ષ્મ ભુદ્ધિ તાદરસ થાય છે. દરેક દિગ્દર્શકમાં આ પુસ્તક રાખવા જેવું છે. અને સંગ્રહકર્તાને આવા સ્તુલ પ્રયાસ માટે ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

વલ્લભખંડન x—શ્રીમન્ત ગાયકવાડ સરકાર પેતાની પ્રભાતી ઉન્નતિને માટે ઘણો પ્રયાસ કરે છે. જોરા બહેમથી ગુર્જર પ્રભાતી ઉન્નતિ નથી થતી, માટે તેના ખંડનની આવશ્યકતા છે. તેજ ઉદ્દેશથી લેખકે આ પુસ્તક લખ્યું છે. પુસ્તકમાં જ્ઞાતજ્ઞતા બહેમનાં વર્ણન આપવામાં આવ્યાં છે. તેનું માત્ર આધુનિક રૂપજ વર્ણવામાં આવ્યું છે તેને બદલે તેનું ઐતિહાસિક મૂળનું સંશોધન કરી બહેમનું ખંડન કરવા યત્ન કર્યો. હવે તો “અંધ વધારે ઉપયોગી ને અસરકારક થાત.” અમુક બહેમ છે તે જોરા છે માટે ન માનવો,” એમ કહેવાથી મનુષ્યોના મન ઉપર અસર થઈ શકતી નથી. બહેમોનાં સ્પષ્ટીકરણ વધારે કરવાની જરૂર હતી. બહેમ કાંઈ આપણાજ દેશમાં પ્રસરેલો છે એમ નથી. આખી પૃથ્વીમાં તે જુદા જુદા રૂપે પ્રસરેલો છે. જેમ જેમ મનુષ્યો કેળવાતાં જાય છે તેમ તેમ અજ્ઞાનરૂપી તિમિર દૂર થતું જાય છે. જેમ જેમ ઇશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા વધતી જાય છે, તેમ તેમ જોરા બહેમો દૂર થતા જાય છે. એકંદર પુસ્તક સાફ છે, લેખકે સારો પ્રયાસ કર્યો છે, છતાં આ વિષય ઉપર વધારે સ્પષ્ટીકરણ કરવાની જરૂર જણાય છે.

સુમિત્ર, બન્ધુસમાજ.

નીચેનાં પુસ્તકોનો બન્ધુસમાજ ઉપકાર સાથે સ્વીકાર કરે છે—

આરંગજેમનો ઉદય, દક્ષિણ યત્રા, વિશ્વવિદ્યાસ ભાગ ૨, મધુકર, સંસારમાં સર્ગ, પ્રવાસ પુષ્પાંજલિ, સદ્ગુણી સુલીલા, તથા વિજયપ્રવર્તક પ્રેસનું પંચાંગ.

મે. પશ્ચિમક ઇન્સ્ટિટ્યુશનના ડિરેક્ટર સાહેબે પ્રાથમિક કન્યાશાળાં માટે ઇનામ તેમજ લાયબ્રેરી માટે મંજૂર કરેલું, તથા શ્રીમંત સરકારના કેળવણી ખાતાએ ગાળા લાયબ્રેરી તથા શાળાઓમાં ઇનામ ખાતે મંજૂર કરેલું અને બીજા સ્ટેટ તથા અનેક કેળવણેલાં શ્રી પુરુષના અતિ આવકાર પામીલું.

સૌભાગ્યશિક્ષાવિધ.

સુધારા વધારા સાથે ત્રીજી આવૃત્તિ.

અ. પુસ્તકને રા. રમણભાઈ મહીપતરામ નિલકંઠ બી. એ. એલ. એલ. બી. (અમદાવાદ) રા. કેશવરાવ જેશ્વર ધોળકિયા, એવ. એમ. એન્ડ. એસ. (રામપુર-રોહી-લખંડ). સૌ. વિદ્યાગૌરી રમણભાઈ બી. એ. (અમદાવાદ) રા. અનંતરામ નાનાલાલ બુચ, બી. એ. એલ. એલ. બી. (જુનાગઢ) રા. શિવશંકર શામજી દલાલ, બી. એ. એલ. એવ. બી. (ન્યાયાધીશ માણુવદર સ્ટેટ.) મિસ એલ્. મેકેશી લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ બાર્ટન ફીમેલ ટ્રેનીંગ ઇન્સ્ટિટ્યુટ (રાજકોટ)

ગ. મનસુખરામ પી. પટેલ (પેલેસ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ બાવનગર) દિ. બા. અંબાલાલ સાકરતાલ એમ. એ. એલ. એલ. બી. (અમદાવાદ) મ. કૌશિકરામ વિશ્વંદરરામ મહેતા બી. એ. (હેડમાસ્ટર હાન્ડુકલ જુનાગઢ) સૌ. ચંદ્રમણિ (શ્રી લેખક) રા. કેશવરાવ બાનારાવ એચ. એ. (ડેક્ટર રાજકુમાર કોલેજ રાજકોટ) રા. વીરજી જીજ્ઞા રાવલ એલ. એમ. એન્ડ. એસ. (જામનગર) રા. શાકરલાલ મોતીલાલ વહરાબની બી. એ. (હેડમાસ્ટર વાંકાનેર) રા. વલ્લભજી હરિદાસ આચાર્ય ક્યુરેટર વોટસન મ્યુઝીયમ (રાજકોટ) રા. હરજીવનદાસ જીવનભાઈ કોટક બી. એ. એલ. એલ. બી. (કારભારી રાજકોટ સ્ટેટ) રા. વિલાધરદાસ હરખચંદ (માજી કારભારી તાલુકા વગા) રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ જવેરી એમ. એ. એન્ડ. એવ. બી. (મુબઇ) રા. વિ. પી. વેલ. બી. એ. બાર, એટ લૉ (મુબઇ) વગેરે 'સાક્ષરો' તમા વિદ્વાન શ્રી પુરુષોએ તથા 'આનંદ' 'ગુજરાતી પંથ' 'અર્ધ' ધર્મ પ્રકાશ, 'સ્વયંવિજય' 'ત્રિમાસિક' તથા 'ધ મોડર્ન રિવ્યુ' વગેરે ગુજરાતી અંગ્રેજીપત્રોએ અતિ ઉચ્ચ અભિપ્રાય આપેલા છે.

સુખ્ય વિષયો ઉપરાંત અનેક નાની નાની શ્રી ઉપયોગી બોધક જ્ઞાનતોનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ થઈ ગય છે જેઓ પોતાની શ્રીઓને, પુત્રીઓને, બગિનીઓને, પવિત્ર સુશીળ શ્રેષ્ઠ, કર્તવ્ય પરાયણ જેવા ઇચ્છના હોય, સંસારનું સર્વોત્તમ સુખ શ્રી ભતિ હેમનો ઉદય ચક્રતા હોય, સંસાર ઉચ્ચ અને સુખ પૂર્ણ જેવાનો શુભ હેતુ ધરાવતા હોય, શ્રીઓને નીતિનું, ધરસંસાર ચલાવવાની રીતિનું અને બચ્ચાઓને કેળવણી આપવાનું પૂર્ણ જ્ઞાન આપવા ઇચ્છતા હોય, તેવા દરેક સજ્જને આ પુસ્તક ધરમાં રાખવાની આવશ્યકતા છે કીમત રૂપિયા સવા. પોસ્ટેજ જુદા.

નટવરલાલ કે. વૈજુષ, ટાઇપિસ્ટ.

જેતપોર-મહિયાવા.

૨૩૪ રા. ખડુભાઈ બીમભાઈ
 ૨૩૫ રા. નારાયણભાઈ હરિભાઈ
 ૨૩૬ રા. જોધાભાઈ મૂળજીભાઈ
 ૨૩૭ રા. ગોવિંદલાલ નરભોરામ
 બી.એ. એલ.એલ. બી.
 ૨૩૮ રા. દિરાલાલ રણજીદાસ
 ૨૩૯ રા. લીલાધર સુદરજી
 ૨૪૦ મીસીસ કેશવભાઈ
 ૨૪૧ રા. જીણુભાઈ બીમજીભાઈ
 ૨૪૨ રતનભાઈ લાલજી
 ૨૪૩ રા. સાકરલાલ હરિલાલ
 ૨૪૪ રા. રમણીકલાલ નરસીલાલ
 ૨૪૫ રા. પરશોતમ ગો.પ.જાડાસ
 ૨૪૬ મીસીસ કાથી ગવરી મજનર
 ૨૪૭ સૌ. દિરાજાઈ
 ૨૪૮ રા. કરચનદાસ પિતાંજી
 ૨૪૯ રા. બીમજી નારજીજી દલાલ
 ૨૫૦ રા. સુનીલાલ વ્રજભુજાજીદાસ અમદ.વાદ
 ૨૫૧ રા. યશવંતરાય વજેશ કર સુ.જ.ઇ
 ૨૫૨ બહેન લીલાવતી
 ૨૫૩ દેશાઈ માધવલાલ સંતોકરામ
 ૨૫૪ રા. ભવાનીદાસ નારજીદાસ સુ.જાઈ
 ૨૫૫ બહેન બચુજાઈ
 ૨૫૬ બહેન જ્યોત્સવર બાંટવા.
 ૨૫૭ રા. મણિજાસ નાગરદાસ મધુકા.
 ૨૫૮ રા. યશવંતરાવ નયુરામ સુ.જાઈ.
 ૨૫૯ આરોપીડા લાયબેરીના સેક્રેટરી ખારવે.ડા.
 ૨૬૦ રા. એન. એ. શાહ સોનમદ
 ૨૬૧ રા. મોતીલાલ ગ.ગાદાન સુ.જ.ઇ.
 ૨૬૨ ડો. આર. જે. વેદાન્ત
 ૨૬૩ સૌ. ચતુરંગદમી
 ૨૬૪ રા. મોહનલાલ ઉજમરી શાહ રંજન.
 ૨૬૫ રા. તુળસીભાઈ જસરાજ
 બી.એ. એલ. એલ. બી. મધુકા.
 ૨૬૬ રા. નાયોલાલ શીવલાલ નડીયાદ.
 ૨૬૭ રા. હરજીલાલ મીરજીરામ સુ.જાઈ.
 ૨૬૮ બહેન મીડીબાઈ વી. ના.જીદાસ કલકત્તા

૨૬૯ રા. રમણિયરાય ગો. ત્રીપાઠી મું.
 ૨૭૦ રા. કે. જે. ચીતલીયા કોઈમ.
 ૨૭૧ રા. સુનીલાલ શુભાજીદા સુ.જાઈ
 ૨૭૨ રા. ચમનરાય હરગાય અમદાવાદ
 ૨૭૩ રા. નંદલાલ નાય.લાલ
 ૨૭૪ રા. મોરારજી આનંદજી ભાવનગર
 ૨૭૫ રા. શુભાજીદા આનંદજી
 ૨૭૬ રા. ત્રીકમલાલ કલ્યાણાઈ બી.એ.
 ૨૭૭ રા. રાયજીદા કૃતોજી
 ૨૭૮ રા. મોતીજીદા ગીરધર
 ૨૭૯ બહેન ચંદન અમરજીદા
 ૨૮૦ રા. કુવરજી આનંદજી
 ૨૮૧ સૌ. કૃષ્ણમકુમારી
 ૨૮૨ રા. જનુભાઈ અચરતલાલ બી.એ. નડીયાદ
 ૨૮૩ સૌ. ચંદ્રબા. અમદાવાદ
 ૨૮૪ રા. ભારકરરાવ વીંદલાલ મહેતા
 એમ. એ. એલ. એલ. બી. મું.જાઈ.
 ૨૮૫ રા. પરજન્યરાય વેંકુદરાય મેદ અમદાવાદ

સાતમા વર્ષ પેટ.

૮ રા. મણિલાલ દીરાલાલ બાંટકુડા.
 ૯ રા. દુર્લભદાસ કે. અપારામ મોરીરામ.
 ૧૦ રા. પરમોદરાય. કુશલમદ
 ૧૧ રા. એચ. એચ. ગવેગ કાપાલા
 ૧૨ મીસીસ વીરમતી નટવરલાલ સુ.જાઈ.
 ૧૩ રા. ગીરનાથકર બી. ત્રિવેદી બાન્ડા.
 ૧૪ બેન નર્મદા, કપડનજીમ
 ૧૫ રા. જનુભાઈ દિ. ભાવનગર.
 ૧૬ ગાંધી ચીમનલાલ અંબાલાલ મહેમંદાવાદ
 ૧૭ રા. બાલુપ્રસાદ નાનાભાઈ કડી.
 ૧૮ દેશાઈ દીરાજાઈ કાળીદાસ વડોદરા
 ૧૯ રા. રવિચંદ્રકર મણેશજી મોંગરોજી.
 ૨૦ બહેન પારવતી કતારમામ.
 ૨૧ અ. સૌ. નાથી કુવર વેરાવળ.
 ૨૨ રા. કેશવલાલ શ્રીજીલાલ પાન્ડુ.
 ૨૩ ઉત્તારસદ લાયબેરી દા.શિવાભાઈ ઉત્તારસદ
 ૨૪ રા. આર. જી. વેદ એન્ડીબી
 ૨૫ રા. મણિભાઈ ગાંધાભાઈ અમદાવાદ

૧૧ પી મી પ્રુમ રીજડા.
 ૨૧ ઝોઝવતાલ મગનલાલ સાગરમતી
 ૩૧ મોહનલાલ એન દેશાઈ મુખાઈ
 ૪૧ નારાણુ જી કે. દેશાઈ મોરીશિયસ
 ૫૧ મીસીસ જી કે. ઉપાધ્યાય ધોરાજી
 ૬૧ કે. કે. કોકોર. કરમત.
 ૭૧ હરગોવીંદ દુર્લભદાસ મોતમીન
 ૮૧ કપાલ મીત્રમડળ લા. હ. જેશંકર મહુવા
 ૯૧ મીસીસ ત્રિવેણી બહેન કલકતા.
 ૧૦૧ મુતીલાલ બુખામધ દહવાન
 ૧૧૧ સનુભાઈ બગવતરાય અમદાવાદ
 ૧૨૧ મીનમલાન સારાભાઈ
 ૧૩૧ બહેન ઝંખક લોનમદ. મુખાઈ.
 ૧૪૧ જાનલાલ શીવચંદ્ર મહેસાણા
 ૧૫૧ બહેન નાથી લામચંદ્ર કપડવણજી
 ૧૬૧ મણિલાલ નાગરદાસ ધધુકા
 ૧૭૧ મીસીસ પી બી શુક્લ વડોદરા
 ૧૮૧ મી વીરમલ એચમલાની કરાંમી
 ૧૯૧ ઉદયમલ સંતરામદાસ
 ૨૦૧ બહેન હથેરઆ અમદાવાદ
 ૨૧૧ મૂગજી ગણેશજી દુનલ રતનામીરી

૪૬ ગ મણિલાલ નાગરદાસ આમુ
 ૪૭ રા એન એ શાહ સોનગઢ
 ૪૮ દેશાઈ માધવલાલ જેથંદ મુખાઈ
 ૪૯ મકરપુરા સરકમુટેડી ગ લાયબેરી. વડોદરા.
 ૫૦ પા મનમલ ઇ હરિભાઈ પેટલ
 ૫૧ હર્મજ નેગવ જલા (હા મદ) "
 ૫૨ મીસીસ નેત્રમણિ મુખાઈ.
 ૫૩ રા વિષ્ણુપ્રસાદ જુમતરામ જામનગર
 ૫૪ રા નાથાલ લ શીવલાન નડીયાદ
 ૫૫ રા શીવચંદ્ર નરસી મુખાઈ
 ૫૬ અ સૌ બહેન લહેરી "
 ૫૭ અ સૌ બહેન જયાકુવર "
 ૫૮ બહેન મ. મુ. મોતીલાલ અમદાવાદ
 ૫૯ રા પરજીવરાય વૈકુંઠરાય મેદ "
 ૬૦ રા બા અમનલાલ હરરાય "
 ૬૧ રા જમશાઈ બહાનાભાઈ "
 ૬૨ રા નરલાલ નાથલાલ રાવળ "
 ૬૩ રા દિગમલાલ જેથંદ સોલાપુર
 ૬૪ અ સૌ ચંદ્રમા અમદાવાદ
 ૬૫ મિસિસ બીમજી વદ્યભદાસ તીરપુર મદાસ
 ૬૬ મુખાઈ બન્ધુમજાજના સેકટરી કલકતા

લગભગ છપાઈ રહી છે. ચાલુ માસમાં તૈયાર થશે.

હિટેકટીવ બહાદુર શેર લોક હોમ્સ.

પ્રખ્યાત વાર્તાકાર સર એ. કેનન ડાયવ છુપી પોલીસની વાર્તાઓ લખવામાં એકા
 કે તેમની અગ્રેજીપરથી આ વાર્તા ગુજરાતીમાં ચાનુ મામમાં છપાઈ બહાર પડશે કલ્પના
 પ્રક્રિયા કેના કેના ગુન્હાઓ પકડાય છે ત્યાં વિચાર શક્તિ શુ કરી શકે છે તે આ વાર્તા
 સરસ રીતે જાતવે છે શોબીની બધાંખમા કી રૂ ૧-૪-૦

ગૃહલક્ષ્મી. વિદુ સસારી અતિ ઉત્તમ વાર્તા. ગ્રેમ અને નીતિના દૃશ્ય મિદાતોની
 ગુપ્તી છે, તામદાર ગાયકવાડ સરકારની કેળવણીખાતાએ છનામો તથા
 લાયબેરીઓ માટે મજુર કરેલી છે સર્વ વર્તમાનપત્રોએ તેની ઉત્તમતા સ્વીકારી છે. ખાસ
 સ્ત્રીકથાઓગી પ્રુસાક છે સુદર બધાંખ હી રૂ ૧-૧૨-૦

હી. લખમીદાસની કુપની, કેફ્ટ--મુ'બંજ

“સુન્દરી સુબોધ”

(૭ મું વર્ષ)

શ્રીઓ માટે સરળ ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતું પ્રથમ માસિક.
 “૬૨” વર્ષે એક રસિક અને ઉત્તમ પુસ્તક લેટ આપવામાં આવે છે.
 વાર્ષિક લેવાનું ચોરટો સાથે માત્ર સવા રૂપિયા

મંત્રી, બન્ધુસમાજ; અમદાવાદ

આ “૫૩” વર્ષ સપ્ટેમ્બર-આવૃત્તી સર થાય છે અને નવા આઠકો વર્ષના આરંભથી શરૂઆત આવે છે. વર્ષની વચ્ચે નવા થનાર ગ્રંથોને પાછલા આઠકો મોકલી આપવામાં આવે છે.

ઠહેલો તે પહેલો ! પાછળથી આ અંકની નકલ મળવી સુરહેલ છે.

“ગુજરાતી પંચ”ના !

દિવાળીનો સંચિત્ર ખાસ અંક :

સુન્દર, સુબોધક, ઉપયોગી, ઉત્કર્ષક.

ઉંચા કાગળ ઉપર, નવાં ટાઇપથી છપાઈ પહાર પઠનાર મહોદુ દળદાર, ઉત્તમ પુસ્તક. આઠકોબર માસની છેલ્લી તારીખ સુધીમાં ગુજરાતી પંચના નવા થનાર ગ્રંથોને વિના મૂલ્યે મળશે કિંમત રૂ. ૧-૦-૦. તા. ૩૧ મી આઠકોબર સુધીમાં પેસા મોકલનારને રૂ. ૦-૮-૦ થી મળશે. પહાર ગામના આઠકોએ ટપાલ ખર્ચનો એક ઓનો વધુ મોકલવો.

વાર્તાઓ, કાવ્યો, નિબંધો, સાહિત્ય, ઇતિહાસ, ગૃહધર્મ, રાજ્ય, જીવન ચરિત્ર આદિને લગતા તથા ગમ્મત આપતા અનેક વિદ્વાન્ જ્ઞાનુઓ અને ગૃહસ્થોની કસાયલી માહિતી ભરેલી કલમથી આલેખાયલા હેમા નેવામાં આવશે મનોહર છંખીઓથી ભરપુર ! ગમ્મત સાથે જ્ઞાન; જ્ઞાન સાથે જ લગ્ન અને ઉન્નતિ.

જાહેર ખખર માટે ઉત્તમ સાધન : ખાસ ઓછા ભાવ ;

કોલમના રૂ. ૫-૦-૦

” ” ૩-૦-૦

” ” ૨-૦-૦

રૂ. ૫૦૦૦ ૨. ૫૦૦૦૦ વાચકોના હાથમાં આ અંકની ૫૦૦૦ નકલો જવાની એ નિઃસંશય છે. માટે ઠહેલો તે પહેલો.

“સુન્દરીસુખોધ”ની પાંચમા તથા છઠ્ઠા વર્ષની ભેટ.

તૈયાર છે.

વાર્તાલહરી.

તૈયાર છે.

(૩૦૦ પાનાનું દળદાર પુસ્તક)

તા. ૧ સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૯ થી વહેવાવા માંડી છે. બદરમાના આદકો નેઓએ પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ષના લવાન્મ નહીં મોકલ્યા હોય તેમને પહેલી સપ્ટેમ્બરથી વી.પી.થી ભેટનું પુસ્તક મોકલવામાં આવે છે. નેઓએ મનીઝરગથી લવાન્મ મોકલી આપ્યા છે તેઓને વાર્તાલહરી મોકલી આપી છે. નેઓને ન મળી હોય તેમને અત્રે ખબર કરવા વિનંત છે.

સ્થાનિક આદકોને વિનંતિ.

નેઓએ લવાન્મ ન બર્ધા હોય તેઓએ મહેરખાની કરી, રાયપરમાં કામેશ્વરની પોળ પાસે “સુન્દરી સુખોધ ઓપ્રીસ” માં રહેવાના ૮ થી ૧૦ વાગ્યા મુધી લવાન્મના પૈસા ભરી લેવા. નેઓ તરફથી લવાન્મના પૈસા નહિ આવે તેઓના ઉપર રહેલા લવાન્મ તથા વી. પી. ખર્ચ સાથે ભેટનું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે, જે સ્વીકારવા અમારાં સુધે આદકો મહેરખાની કરશે. લવાન્મ માસ આખર મુધી કેટલું બાકી છે તેની ખબર સર્વે સ્થાનિક સભાસદોને આપવામાં આવી છે.

સાતમા વર્ષની ભેટ.

ગીતમાળા ભાગ ૨. (તૈયાર થાય છે.)

બન્ને ભેટા બાબતની વ્યવસ્થા.

વાર્તાલહરી બે વર્ષ માટેનું ભેટનું પુસ્તક છે; તેથી નેઓનો બે વર્ષની ભેટ મેળવવાનો હક હશે તેમને આ પુસ્તક મળી શકશે. નેઓ છઠ્ઠા વર્ષથી પતના આદક સાતમા વર્ષ માટે ચાલુ રહેલા મામતા હશે તેમને પણ તે બન્ને વર્ષ પેટે આ પુસ્તક મોકલી આપવામાં આવશે. પરંતુ નેઓ માત્ર પાંચમા, છઠ્ઠા કે સાતમા-એકમ મર્ષના આદકો હશે તેમને ઉપર જણાવેલી ગીતમાળા ભાગ ૨ બે તૈયાર થયે મોકલી આપવામાં આવશે. સર્વ બાબતનો પત્ર વ્યવહાર નીચેને સરનામે કરવો.

મંત્રી, બન્ધુસમાજ. સુન્દરીસુખોધ ઓપ્રીસ, અમદાવાદ.

નીચે જણાવેલા નિબંધો તથા પુસ્તકોનો બન્ધુસમાજ ઉપકાર સાથે સ્વીકાર કરે છે. ત્રીજા સાહિત્ય પરિષદ વખતે જણાવેલા બધા નિબંધો પરિષદના સેક્રેટરી સાહેબ તરફથી આવેલા તે, તથા રા. ચંદ્રચંદ્રે તરફથી “યુનિવર્સિટીના અભ્યાસક્રમમાં ગુજરાતીને સ્થાન”, તેમજ રા.જીજી દાધીરામભાઈ તરફથી “ઓએનું સાહિત્ય”, તેમજ સા. જમનજીદેન સક્તે તરફથી પ્રકટ થયેલી “ઓએની ગદ્યભાવના”, રા. વિનાયકરાવ તરફથી પ્રકટ થયેલી “તીર્થ યાત્રા”, તથા રા. મુગળ હુસેનજી વેદ તરફથી “ગુજરાતી હાંદુ ઓમંદગની સંજારીઓ ને નવા વર્ષના બે મોઝ”, તથા “નિજ કુળ”, રા. ડાકાભાઈ જાલકુબજી તરફથી “લગ્ન.”

અભિનંદનપત્રિકાઓ.

બન્ધુસમાજના સ્નેહીઓ, શ્રદ્ધાળુઓ તથા મિત્રો તરફથી નવન વર્ષની અભિનંદનપત્રિકાઓ આવી છે તેનો સ્વીકાર કરતાં સમાજ આનંદ સાથે ઉપકાર મેળવે છે; અને સમાજ ઉપરોક્તા કાર્યમાં તેઓને સહાયતાની, તેમજ પરસ્પર જાનુજીવ વધારવાની પ્રાર્થના કરે છે.

મંત્રી. બન્ધુસમાજ.

સુન્દરી સુબોધ

આપણા સુવિખ્યાત નવવક્યાકાર સાક્ષરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના રાખ્દોમાં કહીએ તે “ઋષિ પડિત યાય, રસજ યાય કુટુંબપાલક યાય, સ્વસ્થ યાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને “સુન્દર યાય યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબબંધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઈચ્છાઓ અને કરેણામાંથી છુટી એ કુટુંબના ખરા કલ્યાણ કરવા “શાંતિમતી અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને યોગ્ય અને શાંતિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગની “કલ્યાણ વાસનાઓ વૃક્ષ કરે,” પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે અને તેના આત્મ-લક્ષ્યોની ઉર્મિમાં યોગ્યતા દ્રવ્યતરંગ લેળવી દઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાખે અને અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયશૂર્યના તેજસ્વી મિશ્રો સૂપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના જીવનની સફળતા છે “ઋષિના શુદ્ધ નથી શુદ્ધિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્ર્ય નથી.” “ઋષિની ઉન્નતિવિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે

વર્ષ ૭ મુ.] ઈ. સ. ૧૯૦૯ નવેમ્બર -આશ્વિન, વિ.મં. ૧૯૬૫. [અંક ૩ ભે.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

ધાર્મિક કેલવણી.

ડૉ. કુસુમકાન્ત—તમારો વિચાર ઉત્તમ છે, છતાં તમારો દાદિમર્યાદા પદલી ટુકી ન કરી નાંચવા તમામ ધર્મનો, વર્ણનો સ્ત્રીઓએ પકઠાં થઈ, જનમડલ શી રીતે સુધારવું તેનો વિચાર કરવો. અન્ય જ્ઞાતિ, ધર્મ છતાં આપણે એકજ પ્રભુનાં વાલક છીએ એ વાત સહમજવાનો ખાસ જરૂર છે. જુદા જુદા ધર્મોથી, ને તેને લીધે થતા કલહથી આપણા દેશનો પાયમાલી થઈ છે અને અત્યારે સંપનો, પકથવાનો ચહુ જરૂર છે જ્યારે સ્ત્રીઓ સમજશે કે આપણે એકજ શ્વરનાં વાલક છીએ, ત્યારે પુરુષોને એમ સહમજવામાં જ્ઞાણો વાંધો નહીં આવે માત્ર તો માનવું એમ છે, કે કાં તો સામાન્ય એકજ ધર્મ હોવો જોઈએ, અગર સમુલ્લગો ધર્મજ ન હોવો જોઈએ

મનોરમા—હાલા, એમ કેમ બોલો છો? ધર્મ એટો મનુષ્યનું જીવન છે. અને જરા ધર્મને અનાવે તો આપણી આટલી વધી અવનતિ થઈ છે. તમે ગમે એમ કહો, પણ ધાર્મિક કેલવણી વગર મન ઉપર અંકુશ નથી રહેતો. કારણ

જો ધર્મને કોરે મુકીએ, તો આપણું મન ધર્મ, અને કામ તરફ દોડે છે. હવે તમે પોતેજ કહો કે પૈસા કમાવા અથવા તો પૈસાથી પ્રાપ્ત થતાં સુખ મોગ-વર્ષાં પણ શું જીવન હેતુ છે । મેં તો નજરે દીઠું છે કે ધાર્મિક વૃત્તિઓ શિથિલ થતાં, પ્રજા ધર્મસંસ્કર જેવી થાય છે, માત્ર આર્થિક સુખને ઇચ્છે છે, દુઃખ સહન નથી કરાતું, સ્વાર્થ સાધવા ગમે તેવાં કૃત્યો કરે છે, જુઠું ચોલવું ઇમાં બહાદુરી માને છે. ટુંકામાં, ધર્મ વગર મનુષ્યો પાયમાલ થઈ જાય છે. તે પોતે પોતાની પાયમાલીનું સ્વર્ગ કારણ સ્હમજી શકતા નથી. માટે ધર્મ કોરે મુકીને વાત કરવાની નથી.

વિધવા વિવાહ.

ડૉ. કુસુમકાન્ત—હું તો પણ મતનો હું કે વિધવાઓ પુનર્લગ્ન કરવાં. મારો પાસે તો યોજી વાંત છેજ નહીં. કોઈના હાથ કે પગ સડતા હોય ને તેથી પના જીવની ધાસ્તી હોય તો, તે સડેલું અંગ અમે તો ઇટ દર્શને કાપી નાંખીએ. તેમજ વિધવાનાં પુનર્લગ્ન ન થવાથી જો જનસમાજનો સ્થિતિ યાગ-હતી હોય તો તેઓ તેવાં લગ્ન કરવાં. ઇમાં ઘણી મતમતાંતર શું ? જેમ પુરુષો પોતાની સંબંધે માટે યોજીવાર પરણે છે, તેમ સ્ત્રીઓ પણ માટે નકરણું ?

મનોરમા—દાક્ષતર, એ ગહન વિષય છે. સ્ત્રીઓનો અંતર વૃત્તિ કેવી છે, તે તેઓજ સ્હમજી શકે છે. તમે તમારા પુરુષના કાયદા ઘડો, અને અમે અમારા કાયદા ઘડીએ, ત્યારેજ સ્વયર પડે. અમને સ્વતંત્રતા આપો, મટલે અમને સ્વતંત્ર વિચાર કરવા જેટલું જ્ઞાન આપો. પછી અમે જેમ યોગ્ય લાગશે તેમ વર્તીશું. પુરુષો સર્વ હજી સ્વાધીન કરીને બેઠા છે, પછી કોઈક ઘેલા મહે-રવાની દાખલ સ્ત્રીઓને પુનર્લગ્નની હા કહે છે, તો કોઈ ઘણી ગાંઠનું સોવાઈ જતું હોય તેમ ના કહે છે, આમાં સ્ત્રીઓ શું કરણું તેની મને તો સ્હમજણ નથી પડતી. ધર્મશાસ્ત્રમાં તો બધે બહારી છે. કોઈક લગ્ન કરવાની હા કહે છે, ત્યારે કોઈક ના કહે છે. પણ ધર્મશાસ્ત્ર કરનારા એ હતા કોણ, પુરુષ કે સ્ત્રી ?

રા. સુમિત્રકૃત “અલ્પજ્યોતિ.”

કાવ્યકુંજ.

દ્વિજ જીવનને દ્વારે.

મૃદુ હૃદયની જાગો ! જાગો ! મીઠી નવ લાવના !
 હૃદયપવનની વાધો ! વાધો ! નવી કૂમળી લતા !
 દિલચમનની ખીલો ! ખીલો ! સુહાગી કલી સદા !
 સુમન સુરભી ! મહેકો ! મહેકો ! પૂરેપૂરી સર્વદા !
 ભવ ઉદ્ધિમાં નાચો ! નાચો ! નવું નવું નાવડાં !
 અમરવનમાં ગાજો ! ગાજો ! નવાં ઉર-પંખીડાં !
 કુદરત તણા પીવો-પાવો નવો રસ, બાહુડાં !
 પ્રણય રસમાં નહાવું ! નહાવું ! નવાં બની ઘેલડાં !
 પરમ પ્રભુ ઓ ! આવું આવું ! પ્રદેશ નવીનમાં !
 હૃદયબલ કેં બાકી બાકી રહ્યું નથી દીનમાં !
 પુરુષ ! પ્રભુ હો ! રોતો-રોતો ! હું પ્રકૃતિ પામવા-
 દ્વિજ જીવનનું, માગું માગું ! તં દ્વાર ઉઘાડવા:-

- ‘ કુદરત તણા નીલા લીલા નવા સુર સાંભળું :
- ‘ બસુરું બનવું છોડી છોડી નવા સુરમાં ભળું :
- ‘ અમર શિશુનીઃ ઓથે ઓથે નવું કંઈ આલવું :
- ‘ નયન નમણું-મીંચી મીંચી-નવીન ઉઘાડવું :
- ‘ ઉરઅટવિમાં જાડું જાડું તપોવન સ્થાપવું :
- ‘ અજબ ધુનીએ છૂપું છૂપું નવું તપ તાપવું :
- ‘ તિમિર ગઢ આ તોડી તોડી નવું રંગ આપવું :
- ‘ નવીન ઘઈ જ્યાં ઝાંખી ઝાંખી: તહીંજ પ્રયાણવું :
- ‘ સહુ સ્થૂલ તણી બાંધી બાંધી હવા થકી છૂટવા :
- ‘ હૃદય શઢને ચીરી ચીરી ભરી પવને નવા :
- ‘ કંઈ કંઈ જહીં થાકી થાકી હવે ન ચહે જવા :
- ‘ અગમ શિશુ તો દોડે દોડે સુસાકિર ત્યાં થવા :
- ‘ સ્થલ સમયનાં જૂઠાં જૂઠાં બધાં પડ ભખડે :
- ‘ નયન પડલા ભેઘે ભેઘે દિવાલ બધી પડે :
- ‘ જગત ભમતાં બૂઠાં બૂઠાં ન તીર કશાં નડે :
- ‘ નવીન નૂર કેં લાધે લાધે ! નવી ગતિ સાંપડે :
- ‘ નવલ ધવલી રેલી રેલી અહીં ઉર ચન્દ્રિકા !

' અવનવાં કંઈ દીપે દીપે હવે અરણ્ય પ્રભા :
 ' રમણીયપણું રૂંડું રૂંડું નિહાળી શકું નવું :
 ' કૃપણ ઉર આ ત્યાગી ત્યાગી અતીત હવે થવું :
 ' ગતિ પલટતાં ધીમે ધીમે ય ભાતુમુખી થવું :
 ' અમરવનનું બુદ્ધ બહુ ભર્યું કુલડું નવું :
 ' નિજપણ બધું હોમી હોમી પતંગ બની જવું :
 ' હૃદયદ્યુતિમાં પ્રેમે પ્રેમે પરાતપર મહોત્થવું :
 ' નવીનમયતા ! ભેટી ભેટી ! તહીં સહકારવું :
 ' પ્રભુમય થવા સ્નેહે સ્નેહે તહીં સહચારવું : ?
 ' શરીરમયતા ગાળી ગાળી તહીં સમરરવું :
 ' બહુ બહુ પણું ટાળી ટાળી નવું ફરી જન્મવું :
 ' તુટિત થયલું ! ત્હેને ત્હેને જ શાશ્વત સાંધવું :
 અમરરસનું દેવી દેવી મુરામૃત આપવું :
 અગમ અગને પાકું પાકું ય મન્દિર બાંધવું :
 ' નવલ રવિનું જ્યોતિ ! જ્યોતિ : સનાતન સ્થાપવું :
 ' નવીન નૂર ત્હે દીધું દીધું ! પિછાન કરાવવા-
 ' વિરલ બલ ત્યાં ત્હારું ત્હારું, પ્રભો અવતારવા-
 ' વરદ વિભુ હો ! મારૂં મારૂં બધું પલટાવવા-
 ' નવ જીવનમાં અસ્તુ ! અસ્તુ ! અહો ! ફરી જીવવા-
 ડગમણ થતાં આશા આશા જ નાવ નવી ધરે !
 મગજ દિલમાં છાનોમાનો પ્રહર્ષ કંઈ સ્ફુરે !
 ગત સમયનાં સાચાં સાચાં બધાં વચનો પડે !
 ઋપિહૃદયનાં જૂનાં જૂનાં-નવાં-શમણાં ફળે !
 મૃદુ હૃદયની મીઠી મીઠી કલી કદિ ખીલશે !
 સુમન સુરણી હેંચે હેંચે હવે સહુ મહેકશે !
 અમર પુરુષે પ્રેરે પ્રેરી જ પ્રકૃતિ ગાજશે !
 હૃદયપવનમાં સાથે સાથે સુરે સહુ વાધશે !
 પ્રણય રસમાં ન્હાશે ન્હાશે બધાં જગ સામટાં !
 અમર રસમાં હેંડે હેંડાં હશે કંઈ મહાલતાં !
 દિજ-જીવનના સ્ત્રીયા સ્ત્રીયા ઉર અભિલાષ ત્યાં-
 હૃદય રસ છે-જ્યાં જ્યાં-ત્યાં ત્યાં-કહીં શમણાં ફળ્યાં.

પ્રાણહિન્ડોલ.

(ચંકર વસેરે દેવાસમાં—એ પંદની ધૂનમાં.)

હાં, હાં હાલોને હીચાળિયે:

રૂડે પ્રાણને હિન્ડોલ—

પ્રીત—મીટડીને મ્હોલ—હો !

લાડિલાંને હો ! હીચાળિયે:

ઝાળોઝાળો: હાલો હાલોને હીચાળિયે:

હાં, ઝાળોઝાળો, હાં, ઝાળો ઝાળો—

ઝાળોઝાળો હાં—

સન્ત દમ્યતીને ઉર અવતરે—

ધન્ય બહાલના વિરાટ—

વિભુ વામનને ઘાટ: હો !

એવાં બહાલાંને જૂલાવિયે:

ઝાળોઝાળો: હાલો હાલોને જૂલાવિયે:

બાળક મ્હાલે ત્યાં કલ્લોલિયે:

એના કાલા ફલખોલ—

કરે ચેલાં રસખોલ: હો !

હેલે હેલાંને ફૂલાવિયે

ઝાળોઝાળો: હાલો હાલોને ફૂલાવિયે

બાલક ડલે ત્યાં તો ડલિયે

એને પ્રાણને પ્રકાશ—

ને અખોલ સ્મિત—વિલાસ—હો !

હેલે હેલાંને ફૂલાસિયે

ઝાળોઝાળો, હાલો હાલોને ફૂલાસિયે

હાં ઝાળોઝાળો, હાં, ઝાળોઝાળો,—

ઝાળોઝાળો, હાં,

બાલકાંને હો હીચાળિયે:

હાં હાં હાલોને હીચાળિયે.

એક હાલરડું.

પારણે પોરાડું મહારા બાલા હો રાજા !

પારણે બ'ધાલું હું મોરલા.

શુકને સારિકા મોંઘાં મંગાલું,

મીઠી નિંદરડી દ્યો મહારા હો શાણા.

હીચોળે હીંચાલું, બાલા હો રાજા !

લાવે ગરુડજી સૂરજને ચાંદા.

ચાંદની લજવાઈ નેઈ ભાઈનાંરે હાસ્યને

પ્રભુ પ્રેમ વરસ્યો કાંઈ મહારેરે આંગણે.

પારણે બ'ધાલું કંઈ નવરંગ કુલડાં.

ઝાંખી ઝાંખી લાગે એ કુલડાંની કાન્તિ.

બ્રાન્તિ ભાગી નેઈ ભાઈનાંરે મુખડાં;

કુલડાં કરમાય નેઈ ભાઈના વદનને

સદન મહારાં પહેંકે મધૂરા સુગંધે

અખંડ મહારાં પારણાં જૂલાલું આનન્દે.

મધૂક.

સહચારિણી.^૧

ગરબો.

(નડગારો પુતારો કહુ કર ગયો રે—એ રાગ.)

સહચારિણી હુંતો મહારા કાન્તની રે,

કાન્તની રે,—ધર્મપાન્થની^૨ રે.

સહૃ૦

૧. સહચારિણી: સાથે જનાર, આપણાં ધર્મશાસ્ત્રોની ભાવના એવી છે કે સ્ત્રી એ પુરુષની સહધર્મીણી અથવા સહચારિણી છે. સ્ત્રીએ જ્યારે વિદ્યાકલામાં કુશળ હતી ત્યારે આ ભાવના પ્રસવિત હતી. પરંતુ જ્યારે કાળબળે સ્ત્રીએ અજ્ઞાન દશામાં આવી પડી, તે તેમને ફળવણી આપવી એ હાનિકારક છે એમ લાગવા માંડ્યું ત્યારે આ ભાવના બૂસારી ગઈ. પણ એવો ખવાલ જન્મ્યો કે સ્ત્રી પુરુષના કરતાં ઉતારતી છે, અને તે પુરુષની “ અનુચારિણી ” (પાછળ જનાર) થવાને યોગ્ય છે—“ સહચારિણી ” (સાથે જનાર) નહિ. હવે જ્ઞાનનો ઉદય થવાને લીધે મૂળ આર્ય ભાવના પાછી ફરીથી જળી છે. એક સુચિકિત પતિવ્રતાના ઉદ્દ્યોગો કેરા હોય એનું આ ગરબીમાં ચિત્ર છે. આવી ઈર્મીએ જોના હૃદયમાં યાય તે સ્ત્રીને ધન્ય છે, અને ત્હેના પતિને પણ ધન્ય છે. !

૨. ધર્મપાન્થ-ધર્મેને માર્ગે જનાર મુસાફર. જીવનનો પરમાર્થ પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ ધર્મ છે, અને તે માર્ગે ચાલવામાં સ્ત્રી અને પુરુષ એક બીજનાં સહચર-સંધાત્રી-છે એવી ભાવના છે. ૧૨ મી લીટીમાં પણ એ જ ભાવ છે.

કાન્ત મહારા પવિત્રતાનું ધામ છે રે,
 કંથ બહાલા વિદ્યાનું નિધાન છે રે,
 રંક બાલાના ઉરના વિશ્રામ છે રે, સહૃ
 મહારા હૈયા કેરા જીતનાર છે જ એ,
 મહારા સૌભાગ્યના આધાર છે જ એ,
 મહારા આત્માના ઉદ્ધારનાર છે જ એ. સહૃ
 જે જે કલ્યાણવાસના એ ઉરમાં ધરે,
 જે જે લોકોપકારી એ કામ આદરે,
 તે તે સૌમાં રહું છું હું કાન્ત સાથરે. સહૃ
 પંથે ધર્મતણા એમ ચાલશું રે,
 કંથ હૈયામાં હેયું વિલાવશું રે,
 અંતે સ્નેહના એકયમાં મુલાવશું રે. સહૃ

મુંબાર્ધ-ગીરગામ.

ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડયા.

૩ નિધાન-નિધિ, બંડાર,

૪. સૌભાગ્યના આધાર—સૌભાગ્ય યાંત્રિકામાં કે અવકરમાં નથી, પરંતુ પવિત્ર પ્રેમમાં છે. પ્રેમમય પતિ જતાં સ્ત્રીનું સર્વસ્વ હરાઈ જાય છે, સ્ત્રીનું સૌભાગ્ય (સાચું નયીન) ચાલ્યું જાય છે.

૫. કલ્યાણવાસના—હિતકારક ઈચ્છા, કાંઈ પણ સાચું કરવાની વૃત્તિ પોતાના પતિનાં પ-રોપકારનાં કાર્યોમાં પવિત્રતા પત્નીએ મદદગાર થવું જોઈએ, અડચણરૂપ નહિ.

૬. આ લીંદીનો અર્થ એવો નથી કે જ્યાં જ્યાં પતિ જાય ત્યાં ત્યાં સ્ત્રીએ જવું જોઈએ, અથવા તે પતિ જે જે કામ કરે તે તે સર્વ કામ પત્નીએ કરવાં જોઈએ. આમ કરવાથી ઘર સંસારમાં ગોઠાંબો જ થઈ જાય. આ લીંદીનો અર્થ એટલો જ છે કે “ મહારા પતિનાં ઉત્તમ પરોપકારી કાર્યોની હું પૂરેપૂરી કદર કરું છું, અને તે કાર્યો કરવાની ત્વેમને સર્વ સીતની મહારાધી બનવી સગવડ કરી આપું છું.”

૭ વિલાવશું—દુધમાં સાકરની માફક એકરસ કરી નાંખીશું. પતિ અને પત્નીનાં હૃદયો એક સાથે તે જ જરેખરું લગ્ન-બાંધીનું બધું હીકીક. પ્રેમથી એકમેક ઘણું જાણું એમાં જ લગ્નની સફલતા છે. ઉલ્લી લીંદીમાં પણ એ જ લાવ છે.

રમણીમણિમાલા.

અનસૂયા.

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને સાધનાર ઠઠેમ ઋષિને પતિપરાયણ પ્રિયરાહિતી દેવદત્તિ નામની સાધ્વી પત્ની હતી. પતિ પતિ ઉભય પોતાના ધર્મોને યથેચ્છ રીતે શ્રિયકારી અન્યોન્યના નીતિ નિયમોને પાળી, ઉભય અવધારને યોગ્ય સાધનાં હતાં; ધર્મના ધુરંધર રૂપ, તપમાં વિશ્વામિત્ર રવરૂપ, નિશ્ચયમાં ભગિરથ રૂપ મહાત્મા ઠઠેમ ઋષિને બાનથી પણ જ્ઞાન રશ્મિએ અધિક પ્રકાશમાન, સુસંસ્કારિત, જે સંતાનો પ્રાપ્ત થયાં હતાં. સંખ્ય શાસ્ત્રના કર્તા-યોગ તત્ત્વવિદ્-યશસ્વિ કવિજ દેવ અને અદ્યપિ પણ જેની ઉજ્જવલ કીર્તિ ડગી નથી એવી સાધ્વી-શ્રીમતી અનસૂયા એ ઠઠેમ ઋષિનાં પવિત્ર સંતાનો હતાં.

પવિત્ર અનસૂયાને બાલ્યાવસ્થાથીજ સુશિક્ષિતા કરવામાં આવ્યાં હતાં. વ્યવહાર અને પરમાર્થને સાધવાના ઉત્તમ નિયમોનું તેમને જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું હતું. પોતાનો ધર્મ શો છે, સંસાર પ્રવાહમાં જીવન નાવને શી રીતે ખેડવું, યશસ્વી ને સુખી જીવંતી માળવા શો પ્રયત્ન કરવો, પરમાત્મા પ્રતિના નીતિ નિયમને હૃદય મંદિરમાં કેવા પ્રકરનું સ્થાન આપવું, શ્રદ્ધા, નિશ્ચય અને પુર્યાર્થથી જીવન રચિત કેવી ઉચ્ચતમ ગતિએ પ્રગણ કરે છે, આદિ ધર્મો (Duties) નું યોગ્ય જ્ઞાન ન જૂંસાય તેવી રીતે આર્ષવામાં આવ્યું હતું. માતાપિતા તરફથી જે જ્ઞાનનો બહોળો વારસો દેવિ અનસૂયાને આપવામાં આવ્યો હતો, તેને સંપૂર્ણ રીતે યોગ્ય તે હતાં. બાલ્યાવસ્થામાં મામાપ તરફથી મળતી આજ્ઞાઓને તેઓ અભિકાર કરી તેજ પ્રમાણે વર્તતાં. ઉત્તમ શિક્ષણથી તેમનું હૃદય ઉચ્ચતમ સંસ્કારોને ધારણ કરતું ઝગઝગી રહ્યું હતું. બાલ્યાવસ્થા કાળે મામાપની આજ્ઞાઓનું તેઓ પ્રાર્થુંગતે પણ ઉલ્લંઘન કરતાં નહોતાં. સ્વદેશમાં મામાપ તરફથી અપાતા જ્ઞાનને તેઓ હૃદયમંદિરે પૂર્ણ વિશ્વાસથી રચણ આપતાં.

પવિત્ર અનસૂયા દિનપ્રતિદિન જ્ઞાન-સંગ્રહ-રૂપ ને જનૈઃ જનૈઃ પ્રસરવા લાગ્યાં જે જે નીતિ નિયમોનું શિક્ષણ હોમને આપવામાં આવ્યું હતું, તે તે શિક્ષણને હૃદયે તેઓ દિપાવવા લાગ્યાં. તેમના તરફ વ્યક્તિ માત્ર લગી પડતી હતી. દરયો સર્વ જાણે અનસૂયાના આકર્ષણમાં ન આવતી હોય એમ જણાવું હતું. દિવસે દિવસે તેઓની અવસ્થા પણ વધવા લાગી, તેની સાથે તન અને મન પ્રકુલિત થવા લાગ્યું. શરીરના અવયવો હૃદય પુષ્ટ બનવા લાગ્યા અને વિવાદિતાનો યોગ્યકાલ આવતાં તેમનો ધર્મ પરાયણ અત્રિ ઋષિ સાથે સંબંધ બાંધવામાં આવ્યો. અદ્યપિ પર્વત તેઓ માતાપિતાની આજ્ઞાઓને પાલનનાર બન્યાં હતાં તે હવે મહાત્મા અત્રિઋષિના હસ્તમાં આવતાં તેમના સંસ્કારોથી અદ્વિતિય પ્રમા પ્રસરવાનાર બન્યાં.

એવું કહેવાય છે કે અનસૂયાનું અપૂર્વ સૌંદર્ય નિહાળી ત્રિપૂટીદેવ^૧ તેમની સમિપ

આવ્યા. આ સમયે મહાત્મા અત્રિન્નપિ કાંઈ કારણ પરત્વે બહાર ગયા હતા. તેમનું સ્વરૂપ સૌંદર્ય અલૌકિક હતું. પ્રણયિજનનું* ચિત્ત આકર્ષવાને સુવાસિત પુષ્પોથી અભો-
ડાને આઘાદિત કર્યો હતો. શુદ્ધાત્માનાં જિજ્ઞાસુ રજકણો મુખ ભાગપર પ્રસરી રહ્યાં હતાં વક્ષ સ્થળો પૂર્ણ યૌવાવસ્થાથી ભવ્ય બન્યાં હતાં. પાશુરસંગે આનંદિત બનતી પતિવ્રતમાં કલ્પલેષ કરી રહી હતી. ચંદ્રને પણ લલિત કરે એવું તેનું મૂખ કમલ હતું. પરિણત વેલ્લિની માફક તે કટિ ભાગમાંથી ઉપરના ભારે લચી ગઈ હતી. આત્મા સ્વરૂપને દેખી તે ત્રિપુટીદેવ તેની સમીપ આવ્યા. તેની પતિ ભક્તિ-આત્મ પરાયણતાને બાહ્યતર સ્વરૂપ, સુંગધિત દ્રવ્યથી મોહિત થઈ તેને વરદાન માગવાનું જણાવ્યું. શ્રીમતી અનસૂયાએ તે-
મને પુત્રરૂપે યવા ઈચ્છા દર્શાવી. આથી જલ્દાના અંશ તરીકે ચંદ્રમા યવા જેનો સોમ-
વંશ આશ્રયો, દત્તાત્રેય વિષ્ણુરૂપે પ્રગટ થયા, અને દુર્વાસા ત્રિપુરાદિ-મહાદેવના અશરૂપ પ્રગટ થયા. આ પ્રમાણે ત્રણે દેવની ત્રણ વિમૂર્તિ રૂપે તે તે સામર્થ્યવાલા પુત્રો પ્રગટયા. આ ત્રણે પુત્રોની વિજયમાળાનાં પ્રકુલિત પુષ્પોની સુગંધ યદ્યપિ પણ કરમાઈ નાશ પામી નથી.

એક દિવસ અદ્ભૂત ચરિત્રવાળા મહાત્મા અત્રિન્નપિ સમાધિઃ સાધવાને બેસવા-
ના હતા ત્યારે પ્રિય ધર્મભાગિની અનસૂયાને પોતાના સમિપ બોલાવ્યાં.

“ પ્રિય દેવિ ! કાલ પ્રાતઃકાલથી મારે શ્રી પરમાત્માનાં સ્વરૂપનાં દર્શન કરવા બે-
સતું છે, તેથી કદાપિ તમને આ સ્થાને એકઠું અસહ લાગે એમાં કાંઈ નવાઈ નથી;
પરંતુ વિવેકીએ ઉત્તમ નીતિ પ્રમાણે ચિત્તને લક્ષમાં રાખી આપત્તિ નિપત્તિમાં સમાન
ભાવ રાખવો એ ઉચિત છે. તેથી આજે મારે તેની વ્યવસ્થામાં રોકાવું પડશે.” મહાત્મા
અત્રિન્નપિએ પોતાની પ્રિયતમા અનસૂયાને કહ્યું.

“ પ્રિય પ્રાણપતિ ! અહો ! ધન્યભાગ ! એવો સમય ક્યાંથી ? મહાત્મા ! પતિની
આજ્ઞાનો લોપ કરવો એ અધઃપતનતાનું નિશાન છે. આપની આજ્ઞાએ મારું પ્રયત્ન દ્ર-
વ્ય છે. અહો ! પરમાત્માના સ્વરૂપનું અનુસંધાન કરવું એના જેવું શ્રેષ્ઠ ફલ પ્રગટાવ-
નાર આ દુનિયામાં બીજું શું છે ? વાસ્તવ રીતે મનુષ્યે વ્યવહારની સાથે પરમાર્થને
સાધવો એના જેવું ઉત્તમ બીજું કશું નથી. કેટલાક મનુષ્યો વ્યવહારમાં તો કેટલાક
પરમાર્થ સાધવામાં કુશલ હોય છે, પરંતુ ઉપનિષદનું જ્ઞાન દેનાર પવિત્ર આર્ય
ઋષિઓના વ્યવહાર અને પરમાર્થ ઉભય સાધવાની અલૌકિક કલાને સ્વિકારી તેમાં જ્યાં
સાથે પારંગત થવું એ ભુદ્ધિમાનનું કામ છે.

“ પ્રિયપતિ ! આપના આવા શબ્દોથી તો મને કલેશ વા ગ્જાનિસ્ટે હર્ષ અને
અપ્રતિમ આનંદનું ભાન થાય છે. એવો સમય ક્યાંથી કે મારા પતિ પરમાત્મ ચિત્તન
કરતા કાલનિર્ગમન કરે અને હું, હૃદયમણિ-સૌભાગ્યભાનુ-પવિત્ર પતિના ધ્યાનમાં આ

* હૃદયકાન્ત અત્રિન્નપિને.

x યમનિ યમાસન પ્રાણાયમ પ્રત્યાહારધારણા ધ્યાન સમાધયોઽષ્ટાવંગાનિ
પાતંજલ યો. સુ. ૨૯.

પુણ્ય પૂર્ણ કરું. પરમાત્મા ! સુખેથી આપ કર્તવ્ય જીવનમાં યોજાવ. ” સાધ્વી પતિ પ્રાણી અનસૂયાએ નમ્રતાથી નિહિત કર્યું.

હૃદય હારિણીની આ વાણિયી પવિત્ર અત્રિ ઋષિ ધણાજ પ્રસન્ન થયા અને તેનાં તેનાં વખાણ કરતાં મુચ્ચું—“ મહાન દેવિ ! ખરે ! પ્રસન્ન ચિત્તવાળા કર્દમ ઋષિના કૃપામાં તમે એક સ્તનરૂપ છો, તમારા માતાપિતાથી અપાયેલા સંસ્કારોને તમે આપ શબ્દેથી વિશુદ્ધિત કર્યા છે. તમારાં અમૃતરૂપ વચનોની દહેરો મહારા હૃદય સાગરનાં દર્શિત મોજાને આમતેમ ઉછાળી આનંદ કરાવે છે. પ્રિયા ! તમારા જેવા શબ્દો છે, તેવાજ ગુણો પણ ઉત્તમ છે. અપરિચિત્ત ગુણોથી ભરેલું આ કોમળ હૃદય તેના હૃદય દેવતને હર્ષમગ્ન કરે એમાં શું આશ્ચર્યરૂપ છે ? ”

આ પ્રમાણે વાર્તાવિનોદ કર્યા પછી શુદ્ધ સત્ત્વભૂતિ અત્રિ ઋષિ ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં પરમાત્માનાં અદ્વિતિય દર્શન કરવા બેઠ્યા, અને ત્યાર પછી બાગ્યે પોનાનો વેગ વધાર્યો. અનાદૃષ્ટિથી પ્રાણિ માત્ર આકાશ વિક્રળ યરા લાગ્યાં. પવિત્રા અનસૂયા તો પતિના ધ્યાન લિન થઇ ગયાં હતાં. તેઓ સારી રીતે માનતાં હતાં કે:—

પતિ શુશ્રૂપયૈવ સ્ત્રી કાન્ન લોકાન્ સમશ્રૂત ।

દિવઃ પુનઃપુનઃપુનઃ સુખાનામ મુધિર્મવેત્ ।

પતિના ચરણમાં ચિત્તને ઢાળવાથી સ્ત્રી મોક્ષને પામે છે. પતિના સુખે સુખી અને દુખે દુઃખી (સુખ દુઃખે સમે કૃત્વાલામાલામૌ જયાજયૌ.) રહેનારજ આ દુનિયામાં શ્રેષ્ઠ છે. સત્ય, મૃદુ, પ્રિય અને દ્વિતકર વાણિયી પતિના મનને રંજન કરે, તેના આનંદમાં વિનંદકર્તા ન થઇ પડે તો સ્ત્રીનું આ દુનિયામાંનું પ્રથમ અને શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય સમાપ્ત થાય છે. આ નિયમો અનસૂયાને શિખવાડવા પડે તેવા નહોતા. અનસૂયા આ નીતિ નિયમોની જાણે અધિષ્ઠાતા ન હોય ? તેમ હતું.

મહાત્મા અત્રિ ઋષિએ સમાધિમાં વર્ષોનાં વર્ષો વ્યતિત કર્યા. સત્યવ્રતા અનસૂયા પતિમાં ચિત્તને ઢાળી વૃત્તિ સંલગ્ન બેઠાં હતાં. પતિની જે જે જરૂરીઆતો હોય તે તે પુરાં કરતાં હતાં. અને પાછાં પતિમાં વૃત્તિ સંલગ્ન બેસતાં.

અન્ય સુખો કરતાં પરમાત્મસ્વરૂપાનંદનું સુખ અદ્વિતીય છે. પરમાત્મા સુખાગાર છે. નેરંજન-નિલેપ-નિર્વિઠારી-નિરામય સર્વશૂતાન્તરાત્મા-સર્વશક્તા-શ્રી ઈષ્ટના અબેદ દર્શનનું સુખ અન્યતર કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. સાધ્વી અનસૂયા પોતાના પ્રાણપતિને હૃદય મંદિરમાં પ્રેમસહ પૂજા કરતાં. હૃદયમાં વૃત્તિને સંલગ્નતાં. અને વૃત્તિ આવને હૃદય મંદિર તરફ વાળતાં. આ પૂણ્યનું ફલ પ્રકાશી રહે એમાં શું આશ્ચર્ય !

અત્રિ ઋષિ સમાધિ કરવા બેઠાને લગભગ નવાણું વર્ષ વીતી ગયાં, અને તે વર્ષના ઉત્તર કાલે તેઓ જાગ્યા. ધીમતિ અનસૂયા પતિના જાગૃત ઠાલથી દર્શિત થતાં ચરણ દંડમાં ઢળી પડ્યાં. મહાત્માએ તેમને જલ મારે વિનંચું. અનસૂયા આનંદમગ્ન થતાં

૧ પતિની શુશ્રૂષા કરવાથી સ્ત્રી ઇચ્છા લોકને પામતી નથી ? કદાપિ સ્વર્ગમાંથી પૃથ્વીપર આવે તોપણ તેને સરોદિવ સુખજ પ્રાપ્ત થાય છે. —કાત્યાયન સ્મૃતિ.

હસ્તમાં કમંડલુ લેઈ પાણી શોધવા ચાલ્યાં. પતિ પરમાત્મતત્ત્વ ચિંતનમાં મેઢેલા ત્યારથી આત્મારસુધા તેમણે સર્વનો ત્યાગ કર્યો હતો. આથી સદસા ઉઠી ચાલવા માંડ્યું. ઘણો શ્રમ થયા છતાં પણ અને દૂર જવા છતાં પણ તેમણે પાણી એવું કંઈ દેખ્યું નહિ. તેઓ તો પાણી નિમિત્તે ઘોડયાજ કરતાં હતાં. યાકુ-ભીતિ વગેરેને ન ગણુકારી પોતાના પ્રયત્નમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા અને પુરુષાર્થથી આગળ વહેતાં હતાં.

અહો આવી સાધવી-પતિપ્રાણા-મહાન સતિ પતિને માટે શરીરને થતો પરિશ્રમ પણ મણુકારતાં નથી. અપરિશ્રમ વેગથી પતિની તીવ્રેચ્છાને તેઓ કેવા હર્ષથી સ્વિકારી પ્રયત્ન પાદમાં આગળ વધ્યાં છે.

ખરે ! શ્રીમતિ અનસુયાને આપેલી આજ્ઞાના પાલનમાં તિવ્રેચ્છા હતી. પોતાના પ્રયત્નમાં જલ ન મળ્યા છતાં તેઓ હજુ તેની પ્રાપ્ત ઇચ્છાને ત્યાગતાં નથી. મહાત્મા ચક્રવર્તિ-રંધુકુલ દિપક-વ્યવહાર અને પરમાર્થ પરાયણ શ્રીરામના જેવી તેમની આત્મ-જ્યોતિ ઉજવણ હતી.

“ જીતી લેવી લંકા, જલધિ તરવો માત્ર ચરણે,
“ કપિની સેનાથી, અરિ હરવવો રાવણ રણે;
“ છતાં રામે પ્રેર્ષા, નિશિચર બધા રામ ચરણે;
“ ક્રિયાસિદ્ધિ સર્વે ભવતિ મહતાં નોપકરણે.”

સુમનગુચ્છ.

આમ સ્વાશ્રય ઉપર અવલંબન કરી રહેલાં પવિત્ર અનસુયા પાણી માટે નિરાશ ન થતાં આગળ વધવા લાગ્યાં.

તેમનો આવો તિવ્ર ઇચ્છાપૂર્વકનો પ્રયત્ન જોઈ બાગિરથી વાતાવરણમાં* પ્રતિ-બિંબરૂપે ઉભાં રહી વદવા લાગ્યાં. “ પ્રિય સખિ ! શા નિમિત્તે આટલાં ત્વરિત વેગ ધારી ઘોડો છે. શાન્ત થા. અભિચિન્તવરતુનું લક્ષ્ય કેન્દ્ર શું છે ? ”

અનસુયા આ વાણિયો ક્ષણેક સ્તબ્ધવત્ બન્યાં. કોનો અવાજ ? શા પ્રયોજનને આ બોલે છે ? આદિના વિચારોએ તેમનું મન ઘેરી લીધું. પરંતુ તેથી નિરાશ ન થતાં આગળ વધવા લાગ્યાં. પુનઃશબ્દધ્વનિ ઠણું સ્પર્શ કરતો ચાલ્યો ગયો. ક્ષણેક અટક્યાં. હૃદય પ્રતિ દષ્ટિ સ્થાપી, પ્રિયપતિને પ્રણામ કરી, દ્વિકર જોડી નમ્રતાપૂર્વક ગગન પ્રતિ લક્ષ્ય સ્થાપી ઉચેથી બોલવા લાગ્યાં. “ હે મહાન્ તત્ત્વ ! આપ કોણુ છો ? શા પ્રયોજનને આપનું આવા પ્રકારે આવાગમન થયું છે. કૃપા કરી સત્તર દર્શાવો. મારે મારા પતિની પાણી નિમિત્તની ઇચ્છાને તૃપ્ત કરવા, તેની શોધ કરવા જાઉં છું; મારે સત્તર કહો કે આપ કોણુ છો ? ”

“ ભગવાન્ કર્દમ ઋષિના કૃત્ર દિપક રત્ન ! વર્તમાન કાલે અસણ. હુંકાલથી

* તિવ્રેચ્છાપૂર્વક થયેલી વિહ્વિતિ આકાશમાં જુદા પ્રકારનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરે છે. વાતાવરણમાં તેવા પ્રકારના દ્રવ્યનો સંચય થાય છે. આની વિશેષ દલીલત જોવી હોય તો રંજ રસાયણના પ્રયોગ વાંચન કરો.

લોક પિડાય છે પણ વખતથી અનાવૃષ્ટિના લીધે પ્રાણિ પિડાય છે. માટે આપની એ ઇચ્છા સંપૂર્ણ થવી અશક્ય છે " ભાગિરથીએ જણાવ્યું.

" હે ! કૃપાળુ તત્ત્વ ! આપ આ શું વદો છો ? પાણીની શોધ માટે હું ભમું છું અને પાણી અનાવૃષ્ટિને લીધે પૃથ્વી પર નથી. " આમ વદતાં તેઓ નિરાશામાં હુણ્યાં.

ઇચ્છા તિવ્ર હતી. પતિ ભકિતમાંથી અથપિ તેઓ ચક્રાયમાન થયાં નહોતાં. આવો સમય વિચારી તેમને ધણું લાગી આવ્યું. પતિની ઇચ્છાને તૃપ્ત કરવી એ તેમનું નિશ્ચયભક્ત વ્રત હતું. ગમે તે રીતે તેને સંપૂર્ણ કરવા પ્રયત્નવેગધારી બન્યાં હતાં. પરંતુ પ્રકાશિત દ્રવ્યના આવા સૂચનથી તેઓ નિરાશ થયાં; છતાં એ નિરાશા લાંબો કાળ ટકી નહિ આત્મ જ્યોતિથી આશાની ઉમિએ પ્રદિષ્ટ થવા લાગી. હૃદય ગર્ભમાંથી નિરાશ ન થવાનાં મોજાં જાનવશુ આગળ અથડાવા લાગ્યાં. વૃત્તિને એકાગ્ર કરી હૃદય પ્રતિ ઉતર્યાં. હૃદયમાંથી તેમને આ પ્રમાણે આશ્વાસન મળ્યું.

" પવિત્ર દેવિ ! નિરાશ ન થા. આશાના વેગને અટકાવવો એ ફલ સિદ્ધિમાં વિધન કર્તા છે. મનુષ્યનો ધર્મ પ્રયત્નની અન્ય ક્ષણે ફલ પ્રાપ્ત કરવાનો નથી, પરંતુ ફલ પ્રાપ્ત થતાં સુધી તે વેગને સતત પોષી આગળ વધવાનો છે. શ્રદ્ધાવાન્ લભતે જ્ઞાનમ્ એ શાસ્ત્ર વાક્યને અભિદષ્ટિથી જલ સિંચ. ઉદ્યોગી પુરુષ આરંભેલા કામને ત્યાજ્યો નથી. નિરાશ થયું એ ધર્મથી વિરુદ્ધ છે. પરમાત્માનાં સંતાનો પરમાત્મ સ્વરૂપ છે. તે જ પવિત્ર મહાત્મા અત્રિત્કલિ પરમાત્મ સ્વરૂપ છે. તેમની તું અઢિતિયા ધર્મમાગિની ; છે. ઉઠ ! પ્રયત્ન કર ! પ્રયત્નને અંતે સર્વદા જય છે ! ફલ પ્રાપ્ત થનાં સુધી

જલતત્ત્વ પુણ્યતમ બળને પ્રગટાવતું, તારા અપરિચિત્ત પુણ્યપ્રમાણે સશક્ત થતું પ્રગટશે. શાન્ત થા ! આનંદિત થા ! તારા સંપત્તિ પુરુષાર્થ-તિમેષ્ઠા-અદિતિય શ્રદ્ધા, સર્વ કરવા સંપૂર્ણ છે. "

ભાગીરથીનાં આવાં અઘોરિક વાક્યોને સાંભળી હર્ષિત થતાં આઠા પ્રમાણે કરવાં લાગ્યાં. તિમેષ્ઠાપૂર્વક કરાયેલા પ્રયત્નમાં સફળતા મળેલી જોઈ પ્રમુદ્ધિત થયાં. અને પતિની આઠા મારે ઘેરેનાં કમંડલુમાં જલ ભરી ઉઠ્યાં.

"કેમ હવે ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ ?" ભાગીરથીએ કહ્યું. "મહાન દેવિ ! આપ શું કરવા સંમર્થ નથી. આપનો સકલ એ પુરુષાર્થનું જીવન છે. કાષ્ટમાં અગ્નિ પ્રત્યક્ષ થતો નથી, પરંતુ જ્યારે તેનું વિધિસદ્ધ આઠાહન કરવામાં આવે છે ત્યારે તે પ્રત્યક્ષ થાય છે. તેમ આપ પવિત્ર દેવિ ! શું કરવા સંમર્થ નથી. પરંતુ હે પુણ્યતમા દેવિ ! જો મેં પુરુષાર્થમાં તિમેષ્ઠાને ધારી-પતિવ્રતમાં હઠ નિશ્ચયબળથી આઠા સ્વીકારી સદ્કર્તવ્યમય જીવન ગાળ્યું હોય તો આપ પ્રસન્ન થાવ ! અને મારા પતિની તૃપ્તિ સમાપ્ત કર્યા પછી તમારા પતિ જલથી અમને પાવન કરવા કૃપાળુ થાવ ! મારી સંપૂર્ણ આશા છે કે નિશુદ્ધ હૃદયવાળાં હે દેવિ ! તમે અમારી નમ્ર પ્રાર્થનાને અંગીકાર કરી વિનયથી કૃતજ્ઞ કરશો. આપનાં આવાં દર્શન અગ્રણે શુભ ફલ પ્રગટાવવા સંમર્થ થયાં છે તો તેટલા આશાનાં અંદરોને તિલિત ન કરવા કૃપાળુ થશો. હૃદયમાં શુભાશાની પ્રમુદ્ધિત વેગને પોષવા આપ સંમર્થ છો. પ્રસન્ન થાવ ! હે દેવિ ! હે શુદ્ધ જલતત્ત્વ પ્રસન્ન થાવ ! આમ વિનયીત વાક્યોથી તેણે સ્તુતિ કરી.

ભાગીરથીએ તેની ઇચ્છા સંપૂર્ણ કરવાં શુભાશિર્વાદ આપ્યો. આથી પવિત્ર, અનસૂયા પતિ પાસે જવા તૈયાર થયાં.

અતિક્ષતા (resistance) ને છેદી જગત માત્રમાં દેખાતી વ્યક્તિઓને સ્વપક્ષવિ કરવી એ અપૂર્વ ધૃદ્ધિનું કામ છે. મનોવૃત્તિમાં સંભવતાનો અપૂર્ણ ભાવ મૂકી તેને યોગ્ય લક્ષ્ય સ્થાનમાં સ્થાપવામાં આવે તો તે એકાગ્ર થતાં, પુરુષાર્થ બલની શુભાશાની સહાણાનુભૂતિ થઈ અનિરિસિત કાર્યોને સત્વર સાધ કરી આપવા સશક્ત બને છે. આથી મનના આંતર્ય વેગને અટકાવી જો તેને એકાગ્ર કેન્દ્રમાં સ્થાપવામાં આવે તો તે અધિક ફલજ્ઞતા થાય છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે અનુભવ જ્ઞાનના રહસ્ય (scientific spirit) મારે પ્રથમ એકાગ્રતા સાધવી એજ શ્રેયસ્કર છે. પ્રખ્યાત અંધકાર સ્માર્ધિસ કહે છે કે :

"The poorest have sometimes taken the highest places, nor have difficulties apparently the most insuperable proved obstacles in their way. Those very difficulties, in many instances would even seem to have been their best helpers, by evoking their powers of labour and endurance, and stimulating into life facilities which might otherwise have lain dormant."

સ્વરૂપમાં ગરીબ મનુષ્યોએ પણ દુઃખ-આપતિ વિપત્તિઓમાં સંઘનશિલતા ગ્રહી,

* બાંધવામાં આવે છે. "

થી પ્રાપ્ત થાય છે. જે મહાન પુરુષો અધ્યાત્મ પ્રયત્નથી તેને પ્રાપ્ત કરવા મળે છે તેને તે સર્વોત્તમ—કેટકૃષ્ણ સુખ અર્પે છે. રિદ્ધિ અને સિદ્ધિ હૃદયની શાન્તતા આગળ નિર્માલ્ય છે. કે જે શાન્તતા માટે હું પ્રયત્ન કર્યા કરું છું.

પ્રવાહર.

પવિત્ર અધ્યાત્મજ્ઞાન મહાત્મા વચન્કુ ઋષિની પુત્રીનું નામ ગાર્ગી હતું. ગાર્ગીને આત્માવસ્થામાંથીજ ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું. વચન્કુઋષિએ તેને સુસંસ્કારિત કરી હતી. તેમજ અધ્યાત્મ જ્ઞાન (philosophy) પ્રતિ પણ તેના ચિત્તને પરાવરણું હતું. દિવસે દિવસે તેના સંસ્કારો બિનક અવસ્થામાંથી વૃક્ષપર આવતા જતા હતા. જેમ જેમ તે દીર્ઘ વિચાર શક્તિવાળી થઈ તેમ તેમ તેના હૃદયમાં આ જગત શું છે ? આ દેખાતી સૃષ્ટિએ શું છે ? આકાશ—વાયુ—અગ્નિ—જલ—પૃથિવી એ શું છે, તથા તેમાં શું શું સમાયેલું છે ? વળી શરીર કયા કયા તત્ત્વનું બનેલું છે ? તથા પરમાત્મા શામાં વાસ કરી રહ્યા છે ? આ વગેરે ધણા પ્રશ્નો પ્રગટ્યા. આને માટે તેણે આખું આપુષ્ય ઝંપલાવ્યું. અને તેનાં સુલલિત ફેલો સાખ્યાં.

એક સમયે જનક ગળએ સો ગાયોને શિંગડે સોનાની, મહારો બાંધી-બાંધણોના સમક્ષ, બ્રહ્મવેતા હોય તે બ્રહ્મ કહે એમ કહ્યું. એટલે યાગવલ્કય ઋષિએ સામઞ્ચનામના શિષ્યને તે ગાયો પોતાને આશ્રમ લેઈ જવા કહ્યું. તેમના બ્રહ્મવેતા તરીકેની પરીક્ષા કરવા સર્વ બ્રાહ્મણોએ પ્રશ્નો પુછવા માંડ્યા. યાગવલ્કય ખરેખર । બ્રહ્મજ્ઞાનજ હતા એ જૂઠ્ઠાઅરણ્યક ઉપનિષદના તેમના પ્રશ્ન સમાધાનથી જણાઈ આવે છે.

સર્વ શાસ્ત્રવિશારદ અનુભવી મહાત્મા યાગવલ્કયે 'ન્યારે' સો ગાયો લીધી ત્યારે અશ્વાદિ બ્રાહ્મણોએ તેમની સાથે વાદ કરવા માંડ્યો. વચન્કુ ઋષિની પુત્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાની ગાર્ગીએ પણ તેમના બ્રહ્મવેતા વિષે ખાતરી કરવા પ્રશ્નો પુછવા માંડ્યા. આ પ્રશ્નોત્તર નીચે પ્રમાણે હતા.

“હે યાગવલ્કય ! જે આ સર્વ પાંચિવ વસ્તુ સમુદ્ધ છે. તે જલમાં ઓતપ્રોત છે, તે જલ શામાં ઓતપ્રોત છે ? ” વિદુષી ગાર્ગીએ પુછ્યું.

“હે ગાર્ગી ! જલ અને અગ્નિના હેતુબૂન વાયુમાં તે ઓત તથા પ્રોત છે.” બ્રહ્મવેતા યાગવલ્કયે કહ્યું.

“પ્રસિદ્ધ વાયુ શામાં ઓતપ્રોત છે.” ગાર્ગીએ પુછ્યું.

“પ્રસિદ્ધ વાયુ અંતરિક્ષ લોકમાં ઓતપ્રોત છે.” યાગવલ્કયે કહ્યું.

“પ્રસિદ્ધ અંતરિક્ષ લોક શામાં ઓતપ્રોત છે ? ”

“અંતરિક્ષ લોક ગૌધર્વ લોકમાં ઓતપ્રોત છે.”

“ગૌધર્વ લોક શામાં ઓતપ્રોત છે ? ”

“તે આદિત્ય લોકમાં ઓતપ્રોત છે.” યાગવલ્કયે કહ્યું.

“આદિત્ય લોક શામાં ઓતપ્રોત છે ? ”

“તે ચંદ્રલોકમાં ઓતપ્રોત છે.” યાગવલ્કયે કહ્યું.

“વંદલોક શામાં ઐતપ્રેત છે ?” વિદુષી ગાર્ગીએ પુછ્યું.

“તે નક્ષત્રમાં ઐતપ્રેત છે.”

“અસિદ્ધ નક્ષત્ર શામાં ઐતપ્રેત છે ?”

“તે દેવલોકમાં ઐતપ્રેત છે.” બ્રહ્મવેતા યાતવશ્કયે કહ્યું.

“અસિદ્ધ દેવલોક શામાં ઐતપ્રેત છે ?”

“ઈદ્રલોકમાં છે.” યાતવશ્કયે કહ્યું.

“ઈદ્રલોક શામાં ઐતપ્રેત છે ?”

“તે પ્રજ્વલપતિમાં છે.” યાતવશ્કયે કહ્યું.

“પ્રાસદ્ધ પ્રજ્વલપતિ શામાં ઐતપ્રેત છે ?”

“તે આરંભક પંચભૂત રૂપ બ્રહ્મલોકમાં છે.”

“હે બ્રહ્મવેતા ! બ્રહ્મલોક શામાં ઐતપ્રેત છે ?”

આ પ્રશ્નથી મહાત્મા યાતવશ્કયે તેને પ્રશ્ન ન પુછવા કહ્યું. કારણ કે અધિકાર શિ. ૫૫ સર્વ સભા મધ્યે આવા પ્રશ્નોનાં ઉત્તરો અપાતાં નથી. સત્પાત્રે દીધેલું જ્ઞાન ઉત્તમ કંઈકારને પ્રેરે છે. પરંતુ કુપાત્રે આપેલું જ્ઞાન અવેગતિને પ્રાપ્ત કરાવે છે. આવા પ્રશ્નોને શાઅવેતાઓ ‘અતિ પ્રશ્ન’થી સંબોધે છે. અતિપ્રશ્ન કેવા પ્રસંગોમાં કરવો, એ પ્રશ્ન કરનારે, પ્રશ્ન કરતા પહેલાં પ્રથમ વિચારવું પડે છે, આથી બ્રહ્મવેતા શ્રી યાતવશ્કય કપિએ તેને આપો પ્રશ્ન ન પુછવા સૂચવ્યું. એટલે અધ્યાત્મજ્ઞાનિ વિદુષી વયન્કુ કપિની પુત્રી ગાર્ગીએ પેતાના પ્રશ્નો પુછવા બંધ કર્યા. તેના મનને ખાતરી થઈ કે યાતવશ્કયે જે શ્રમ કર્યું છે, તે યોગ્યજ છે. માત્ર અભિમાનથી કે ક્રોધમત્ત થઈને, સર્વ બ્રાહ્મણોને દગેવા આ પ્રયત્ન કર્યો નથી. પરંતુ યોગ્ય રીતેજ તેમણે જે કર્યું છે તે સાફ છે. આ પ્રમાણે વિચારી વિદુષી ગાર્ગી ઉપરામ થઈ.

શ્રી બૃહદ્ અરવ્યક ઉપનિષદ છટ્ટા બ્રાહ્મણની તાત્પર્ય દિપિકા પૂર્ણ થઈ ત્યારપછી યાતવશ્કય મહાત્માને અરુણિતો પુત્ર ઉદાહરક પુછવા લાગ્યો. અને તેના પુછી રહ્યા પછી વિદુષી ગાર્ગી આ પ્રમાણે કહેવા લાગી. “હે શાસ્ત્રજ્ઞાનિ ! બ્રાહ્મણો ! જો તમારી ઈચ્છા જ્ઞાન તો પુનઃ મહાત્મા યાતવશ્કયને જે પ્રશ્નો પુછું. મારા આ પ્રશ્નોના ઉત્તર જે તે દેશે તે તમે આત્રીથી માનજ્યો કે તેમનો પરજ્વળ કરે એવો આ સંજિમાં કેઈ નથી. બ્રાહ્મણોની સંમતિથી ગાર્ગી ફરી પ્રશ્ન પુછવા લાગી.

“મહાન્ જુદ્ધિવાણા ! હે યાતવશ્કય ! પુનઃ સંભજો ! મારા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો. કાશીનો શ્રીમાન રાજા ઉતારેલી દોરને ફરીથી ચઢાવી ચતુને કંપિત બનાવે છે. તેમ જ તમને આ પ્રશ્નો પુછું છું. તમે તેના ઉત્તર આપશો તો તમે બ્રહ્મવેતા છો, એમ નિઃસંકે મનાશે, સંભજો ! * જે સર્વથી ઉપર છે, પૃથિવીની નીચે છે, જેના મધ્યમાં

* સા હોવા ચ યદૂર્ધ્વં યાશ્વલ્ક્ય દિવો યદ્વાકપૃથિવ્યા યદ્નાહા દાવા પૃથિવી હમે યદ્ભૂતં ચ મયથ મવિષ્યદેત્યાચક્ષતે કસ્મિંસ્તદોતં ચ પ્રોતં ચેતિ ॥
શ્ર. મ. ડ. અ. ૩-૨

સ્વર્ગ ને પૃથિવી છે, જે ભૂત વર્તમાન ને ભવિષ્ય સ્વરૂપ છે એમ શાસ્ત્રાવશારો કહે છે, તો તે શામાં ઓતપ્રોત છે ? ”

“ હે તિવં શકિતવાળી વિદુષી ગાર્ગી ! ” સ્વર્ગથી ઉપર, પૃથિવીથી નીચે, જેના મધ્યમાં સ્વર્ગ પૃથિવી છે, તે બ્રહ્મત જગત રૂપ આકાશમાં ઓતપ્રોત છે. ” યાદવશ્કયે કહ્યું.

“ હે યાદવશ્કય ! તે સર્વ સત્ય છે, પરંતુ સુખાત્મા શામાં ઓતપ્રોત છે ! ”

“ આકાશમાં ” યાદવશ્કયે કહ્યું.

“ આકાશ શામાં ઓતપ્રોત છે ? ” ગાર્ગીએ પૂછ્યું.

“ હે વિદુષી ! આકાશ, સૂક્ષ્મ, અણુ, દૃઢ્ય-દીર્ઘ-રક્ત-ચિકાશથી ભિન્ન-અપ્રકાશ-તમસ્-વાયુ-આકાશથી ભિન્ન, રસ-ગંધથી ભિન્ન, ચક્ષુ-શ્રોતાં, રસ-વાણિ-મન-પ્રકાશ-પ્રાણવાયુથી રહિત અપરિચિન્ન છે. તે પરબ્રહ્મ વિષે ઓતપ્રોત છે.

આ પરબ્રહ્મની આજ્ઞાથી સૂર્ય મંદ્ર નિયમિત વર્તે છે. સ્વર્ગ અને પૃથિવી આ અક્ષરની આજ્ઞામાં પારણુ કરેલાં છે. નિમિષો-મૂહૂર્તો-રાત્રિ-દિવસ-માસ-ઋતુઓ-વર્ષો-યોગ્ય રીતે વહે છે. નદિઓ યોગ્ય દિશા ભણી જાય છે.

હે ગાર્ગી ! આ પરબ્રહ્મને જાણ્યા વિના તપ-હોમ-મઝાદિ ક્રિયાઓ કરે-વૃત્ત આપરે-ઉપવાસ કરે-તો પણ તેનું ફળ યથેચ્છ આવતું નથીજ. આ બ્રહ્મને જાણી શ્રદ્ધા પામે તો તે મુક્ત થાય છે. તેને જન્મ મરણ આઠા પીડિત ચતા નથી. મારે નિશ્ચય માનો કે આ પરબ્રહ્મજ સત્ય છે. તે અક્ષર-અપિનાશી પરમાત્મા શિવાય સર્વ શૂન્ય છે.

હે ગાર્ગી ! તેને કોઈ દેખતું નથી, પણ તે દૃષ્ટ છે; તેને કોઈએ સાંભળ્યા નથી પણ તે શ્રોતા છે મનન કર્તા છે, જ્ઞાતા છે, મંતા છે. આ પરબ્રહ્મને જાણવાવાળોજ કેતમ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. ”

આવાં વચન સાંભળી ગાર્ગી શાન્ત થઈ. અને બ્રાહ્મણો પ્રતિ ઉચ્ચ સ્વરે બોલી કે, “ હે બ્રાહ્મણો ! હવે તમે શાન્ત થાઓ ! પવિત્ર યાદવાદ્યયને જીતવા કોઈ સમર્થ નથી. ”

અધ્યાત્મજ્ઞાનિ વિદુષી ગાર્ગી અપ્પ જ્ઞાનમાં સર્વને આમંત્રણ દેતી, યોગ્ય જ્ઞાન સેતી બને યોગ્ય જ્ઞાન આપતી. તેનું જીવન માત્ર તત્ત્વચિંતનમાંજ વ્યતિત થયું હતું. તે પ્રવેશ શુભ વિચારો સેવતી, અને શુભ પથમાં પ્રવાણ કરતી.

આનંદાશ્રમ.

પોઆલાલનો પત્ર ૨ જો.

સો. જીહાકુંવરની નિત્ય તોંધ.

૧૨૫ બદ બદ,

આજે આ પત્ર જોડે મારી પત્નીની નિત્ય નોંધમાંનાં માત્ર બેજ દીવસનો ઉતારો કરી મોકલું છું. જીહાકુંવરને વળી નિત્ય નોંધ લખવાનું ક્યાંથી ચૂક્યું તે જાણવા કદાચિત્તું આતુર થશે, પણ તારી જગ્યા પુરી પાડવા-હું હાલ તરત માગતો નથી, મારે આટલેથીજ સંતોષ પામશેજ. વળી અગાડી જતાં, તેનું કારણ સમજાવીશ.

૨વીવાર-છ થી આઠ-મંદીર-એને (મને) રજા હતી, તેથી મંદીરમાં વાર લાગી. લક્ષ્મી તો સુધરેલી થઈ ગઈ છે, આજે છત્રી લઈને આવી હતી. પેલી ફૂલકોર માંસથી નાની છતાં, મને નામ દઈનેજ ખોલાવે છે. બેન પણ કહેતી નથી. તુળબ પોતાના ઓઠરાની વહુને લાવી હતી. કાળા કાળા ડાળા જેવી છે.

આઠથી નવ-ચાહ-સાડી દળુ લાવ્યા નહીં, તેથી રડ્યું આવી ગયું (!) પણ આપણી ક્યાં એને દરકાર છે.

નવથી બાર-રોજનું વહીતડું (=રસોઈ)-મુવો રામલો... (?)... હમણા કાઢી મુકું, પણ ખીજે મળતો નથી.

બારથી દાઢ-હધી ઉઠી.

દાઢથી સાડા પાંચ-કાઠીજીને ત્યાં ગઈ. કાઠીજી મારા ઉપર 'શેષ' બજાવવા આવ્યાં, પણ મેં તડ લઈને જવાબ દઈ દીધો-જાનાંજ રહી ગયાં. એ લોકો તો એમજ સીધા. નંદકોરની બાણેજની ઓઠરાની ઓઠરી આઠ મહીનાની મરી ગઈ, ત્યાં કુટવા ગઈ. કાઠને કુટતાંજ આવડે નહીં. આજે મરી ગઈને કાલે સાદડી ઉપાડી નાંખવાનું કહે છે. મુવા આજ કાલનાં સુધરેલા, શું એ લોકો સંસારની રીતો જાણે-પેલાં રામકોરકાઠી કેવા સારા રાજ્યા ગાય છે. મોરે મંદીરે સવારે દર્શન નેતાં થયાં ત્યાં પણ જઈ આવ્યાં.

છ થી સાડા સાત-ચાકને રાટલી કીધાં. દેરતાર આવ્યો તે ખુટી ગયાં. હું સુખી રહી, દહિં હતું પણ બાખરી કરવાનું આજસ આવ્યું એને પોડીજ પીડા છે કે ધરમાં કેમ યાય છે, એ તો જમ્યા કે ચાલ્યા. આવેતેસારે તો આજે જશ્ન ચીઠાઉ-સાડી આજે જોઈ આવ્યા હશે કે નહીં ?

દશ-એ આવ્યા. સાડીની પુછી, હાં કહી, ખરી કે ખોટી તે તો એનું મન જાણે આજે કાંઈ ખોલી નહીં-(ઉપકાર)

સોમવાર-છ થી સાત-ચાહ-સાડીનું યાદ દેવડાવ્યું. નવી સાડી જોડે નવી ચોળી હોય તોજ સાફ લાગે. ચોળી વગર કાંઈ ચાલશે નહીં. નમુના સાડી જોડે 'પીવા-જ' નાં પણ લાવવાનાં કર્યાં.

આઠથી સાડા દશ-એનું એજતો (રસોઈ)-ગોર આવ્યો હતો. કાલીદાસની ઓઠરી મારે નમુના 'જનમાદર' માંગતો હતો. ઓઠરી નજી કરતાં માત્ર-એવરસે નાની છે. છે સારી પણ એ માનશે ત્યારે કેની-થઈ જાય તો ધણું સાફ-સંધસ' ઉતરતાં લખન થઈ જાય. એવો દહાવો ક્યાં આખોધડી મળવાનો હતો. આવશે ત્યારે જશ્ન વાત કરીશ.

સાડા દશથી સાડા પાંચ—ચોક્કઠ ઉઘી-જમના આવી. પાત મનમાં રહી નહીં. એ ક્યાં જુદી છે. કોઇને નહીં કહેતી, એમતો. મેં કહ્યું છે. પેલી 'વીળયા' હમણાં વહુ લાવી, પણ 'ગોરવ' માં વાડી પણ ભરી નહીં, કેવી કંજુસ છે. કહે છે કે ...ના અધરથીમાં ન્યાત પણ કરવાના નથી. આજ કાલના લોક કારણ તો બહુ, હું તો મારાં નણની વહુનો સારો દાડો આવશે ત્યારે બરાબર બે ન્યાત, ને ત્રણ દીવસ સગા વહાલા જમાડીશ. (બદ, જન્માક્ષરપરથી વિવાહ, (વવાહપરથી લગ્ન ને લગ્નપરથી સીમંત.))

સાડા પાંચથી સાડા આઠ—ચાહ રસોઈ વગેરે-જમતાં પાત ઉડત, પણ કી-કીએ રડવાનું બહુ ભરી રાખ્યું. સુવાં છોકરાઓ, કાંઈ કામ પણ ન કરવા દે.

સાડા આઠથી દશ—વાત કરી. એણે તો ચોખ્ખી નાજ રહી. એ શું સમજે ! બીજનાં છોકરા બાર વરસમાં મંગાઈ જાય છે, ને નણ પંદર વરસનો થયો, તો કહે છે કે 'હજી તો નાનો છે,' 'હજી તો બણે છે,' હજી તો ઓછામાં ઓછા સાત વરસની વાર છે—શું આપણા ઘરમાં નવાઈનું બજાતા હશે. પરણાવીને બજાવ્યા કરોને. વહુ વાળું ધર કેવું સાઈ લાગે. કાલે હીને 'કટબ' વધે, તો આપણું આગળું શોમાડે કેની ?—એનામાં તો જરાએ લાંબો વીચાર ન મળે. આવી હકતો કોઈ દાડા નોતી જોઈ (ખરેજ, ઓવી ચોખ્ખી ના મેં કાંઈ દીવસ નોતી કહી.) ઉંધ આવી નહીં. કેમ કહે ને એના મનમાં કંસે.

મંગળવાર—ચાહ પીને આઠ વાગે એ 'લાઈબરી' માં ગયા.

નવ વાગે—ગોર આવ્યો, એ કાલીદાસની છોકરીના 'જનમાક્ષર' જોશીને ત્યાં લઈ જવા લાવ્યો હતો. એટલામાં કંઈક જોશી આવ્યા. એને મેં ગોર પાસેથી લઈને જન્માક્ષર (માઈ સુધારેલું) બતલાવ્યા. એને મોહું કટાણું કીધું મેં ગોરને કાલે આવવાનું કહી, વીંદાય કીધા. જોશીએ વેશવાળ કરવાની ના કહી. ચની બારે છે, ને મંગળ બારેમાં છે. નણનો મંગળ પણ બારમાં છે ને જબરા છે, પણ જોખમમાં ઉતરવાની ના કહી. હાંસ. સાઈ ચપું છોકરી પણ જરા ઉછાંછળી, ને ટેકાણા વગરની છે. (હવે લેવાની મરજી નથી મારે ?) બગવાને બતાવ્યા. એ આવ્યા, મેં વાત કરી. એને જેમ કરવું હોય તેમ કરવાની રજા આપી. (હવે મારે કાંઈ ના કહેવાનું કામ નોતું.)

બપોરે—ઉત્તરના લીધે ૩ કલાક ઉઘી-રમકોર કાઢી આવ્યા. એની પાસેથી રાણી ઉતારી લીધો. ચંદાને કુટતાં આવડતું નથી, તે એનો હાથ કેમ ચપ જાય છે, તે ઉમા ચંદને રમકોર કાઢીએ એવો સારો બતાવ્યો કે હસાહસ ચર્મ-બળ્યો રાગ કેમ સુધરે-રાગને લીધે 'રાણી' ગાતાં ચરમ લાગે છે—કમળા એની વહુને કેવી ચંદાથી મુકે છે—એને માથે છાણા ન થાપે તો જોજો-કહે છે કે આજે પેલું એને શું કહે છે—'બરત દિંડુ ધર્મીમંડલ' તેમાં ગઈતી, ને 'સેવાસંદન' માં જવાની છે—અસારથી તે આવી છૂટ હોય-અહિં આવશે તો જરા હું એને અક્ષય આપીશ.

રાતના—વાળુ ક્યાં પછી—હજી સાડી લાગ્યા નહીં, ને માઈ શેર લોહી બાળ્યું. એના તો કાંઈ દીવસ ટંગજ નહીં-મોતીની બંગડી પોરવાવાની છે, પણ પારજ ક્યાં આવે છે. બણને સુધાર્યા એટલે બજરાં તો બણે દોર-એમ હતું તો બણેલી ગણેલી લાંબવી હતીને-બજર પડતે, બજર-મારા જેવી ગરીબ—(૧) મંગી છે, એમાંજ તો-એને

તો આખો દીવસ ગુલામગીરી કરાવે એવી મળવી જોઈએ-બળ્યું, આટલું આટલું થાય છે છતાં જોઈ આવી નય છે. પથ્થરપર પાણી. હશે, ચાલો, જોઈ જોઈએ, શું કરીએ.

(પ્રિય ભદ્ર, ઉપરનામાં ઘણી ભાષાની અશુદ્ધતા તો મેં સુધારી છે, પણ સઘળું સુધારવું બની શક્યું નથી. હું તારા શુદ્ધ ને તેમાં આર્થ ભાષા તરફના પ્રેમને જાણું છું, પણ મને પોતાને સંસ્કૃત આવડતું ન હોવાથી મેં સાદી વપરાતી ભાષા વાપરી છે, અને મારી ઝીની તદ્દન અશુદ્ધ ભાષાનેજ માત્ર સુધારી છે. હરે, દીર્ઘ સુધારવામાં મેં લક્ષ આપ્યું નથી. નમુના ખાતર, તેની ભાષાને હું છેલ્લા દીવસમાં જોમની તેમ રાખ્યું.)

પ્રુથ્વવાર—આ પીતે બાર ગયા તારે સાડી ચોળીનું ઈલાક દેવડાવું-હવે તો આ ખરેખરો કલજુગ બેઠો છે-પરસોતમદાસની ઊંઝરી ૧૪ વરસની યથ ને હજી પરણાવવાની વાતોજ કરતા નથી-ગોરાણી કહેતી હતી-હજી તો નીશાળે મોકલે છે, ને અગરેજી બંધાવે છે-હવેના લોકો જે નહીં દરે તે આજી.

દસ વાગે—એ સાડીના નમુના લઇને આવવા-એનેકહું કે મારે વેશ જવું છે, બપોરના સાડી પસંદ કરી રાખજે-પણ જીવ કેમ રહે-હું તો સાડી જોવા બેસી પડી-જરા ઝીટાયા-જમાડ્યા-એને મોકું થયું, તે બોલ્યા વગર ચાલી ગયા-બધરાએનો કાંઈ અવતાર છે. એક દીવસ કહું તેમ નધ થયું, તેમાં મીનસતો લુચ્ચો-વખત યથ જતો તો હાથે કેમ ન લઇ લીધું-એક દીવસ હાથે નધ લઇ લેવાય કે-કંઈ નવરી તો નોતી બેડી, જલ્દે સાડી લાવવા તે મારી ઉપર પાડ કીધો હાય તેમ-ચોળી સીવડાવવાનું કહ્યું તે એટલું તો હજી એનાથી થતું નથી. અને આપણો વાંક નીકળ્યો, એટલે બેલવાનું મળ્યું.

અગીઆરથી ત્રણ—જલદી જમી લીધું-સાડીઓનું પોટલું ઊંડ્યું-સમજ પડતી નથી-જમના આવી પોચી-એ કે કે મારો 'સામજો' રંગ તે ખુદા રંગની સાડી હોય તે સારી લાગે-એ ગોરી પુતળી જોઈ ન હોય તો જોળે-સેજ ઉજળી છે તેમાં 'હકાર' તો કેટલો. મોઢાનો 'સકડો' તો જરીએ મળે નહીં-સામજો ઉપર તે ઘેરા સારા લાગે કે ખુલો-ખુલો ગુલાખી છે, તેના છુદા ઘણા સારા છે, પણ ખુલો રંગ લઈ તો જમનાનો કડો ખરો થાય, ને મને ગુલાખી ગમતો નથી-અસમાની સરસ લાગે. પણ એની તરા' ગુલાખી જેવી હોત તો સાંઈ થાત. એવી તરા' જોવાનું કહીશું-નેહીતો પછી એક રૂપીએ આપી રંગાવડું-કમળામાસી આવ્યા-તે કહે કે અસમાની શું લીધો, પીરાળ સરસ લાગે, પણ છુદા અસમાનીના સારા છે-મેં વીચાર કીધો-હું તો ગમરાઈ ગઈ, કમળામાસી ખીચારા ભોળા છે તે ખરેખર કહે છે. મારે એ કહે છે તેમજ હસે-પીરાળ પસંદ કીધો ને અસમાનીના છુદા-હા, વળી-અસમાની લઉં તો એના ઉપર ખીજે રંગ કાણ જલ્દે ન ચડે-ને પીરાળ ઉપર તો બધો રંગ ચડે-પીરાળ ઉપર ઘેરા લાલ ચોળી કેરી લાગે-જમના કહે કે જોડી સાડી તેવીજ ચોળી કરો-પાણું એનું દાપણ તો હોયજ. બને એક રંગ તે સારા લાગે-અતે ખુબ વીચાર કરી એમ દરાવપર આવ્યા કે ખુલા પોપટીયા રંગની સાડીપર, નાળની કારની ઝીક ચુકવી, ને ચોળી એનાથી પણ ખુલ્લા રંગની લેરી-હાથ, જરા તાઢક વળીને નીરાંત ઘર્ષ-ચાલે, એ ખીચારા લુખ્યા થયા હસે આ' કઈ (૧)—હજી કેમ આવ્યા નહીં-વખત આજે કેમ જતો નથી.

૭ વાગે—અતે એ આવ્યા-સાડી બતાવી-એને પેલા આ માંગી-આ તાઢી યથ ગંધ, તે ગરમ કરવા રહું, તો રસોઇ કરવાનો વખત થાય, ને સાંડીની લાત કરવાનો વખત ન મળે-તાઢી આ' આપી-પી જવી પડી-હું શું કર-અને છે એટલું તો કર-હું-મંક તો બાપી છે હવે તો-એને આ

રાતના જાગીને—મારી ખતાવેલી સાડી જરા મોઢી છે—એ તો આંપણે જે પસંદ કરીએ તે જરૂર મોઢુ થવાનું જ—પણ હું કાં એમ કાચી છઉં—લઉં તો બસ એજ સાડી લઉં—નહીં તો નાખે બધી એની સાડીઓ સુધામાં—જાણે સાડી વગર મરી જવાના—વરસમાં એક સાડી માંગીએ તોપણ મોઢુને સ્વસ્તુ—બહુ, હવે તો ખમાતુ નથી—મારું બહુ કેમ મોત આવતું નથી—મારી કીકી ખીચારી મરી ગઈ—કેવી બાવલી જેવી હતી—એ મહીના પછુ ન જીવી—આજે હોત તો આઠ વરસ પુરા થયા હોત (આંસુ લુછવા મંડી પડી.) હું તેને બદલે મરો ગઈ હત તો કંઈ પીડા હતી. બસ લઉં તો એજ સાડી લઉં—નહતો નઈ જેએ—એને વચન આપું, પણ જોડે મમરો મુકતા ગયા કે કંઠાસ બંદ કરો, હવે તો હું કાચર થયો—જુઓ, ખરું કહું એટલે કંઠાસ થયો—શીર પાણી મારી આખમાંથી ગયું, ને મેં એને કાચર કીધા. અરે ભગવાન આણું તો કંસેએ જોયું નથી—મારું મોત કેમ આવતું નથી.

ઉપર પ્રમાણે મેં—રંજ વગર—નકલ કરી મોકલી છે, એ વિષે મારે આગળ કહેવું છે, તે આવતા પત્રમાં જણાવીશ—હાલ એજ.

લી. પોચાલાલના સમાધાન.

કી. ધ. મશરૂવાળા.

વિવિધ વિહાર.

ગોંડળનાં રાણીસાહેબ શ્રીમતી નન્દકુંવરબા (સી. આઇ.) એ સાહિત્ય પરિષદની સ્વાગત કમિટિનાં પ્રમુખ તરીકે આપેલું ભાષણ.

સાહિત્ય પરિષદના સભ્ય પ્રતિનિધિઓ,

આપને અહીં આવકાર દેવાનું કામ સ્વાગત મંડળે મને સોંપ્યું છે. આ કામને મારે મારી યોગ્યતા ને શક્તિની ખરી કસોટી એ મંડળે કરી હોત તો બેચક્ર-કોષ ખીન્ન કુશળ ને વિદ્વાનને એ માનવતા કામને મારે પસંદ કરત, ને તેથી કરીને આપ લોકનાં કાનને વંધારે રસદાર, સંગીત ને પુષ્ટિકર ખોરાક મળત. પણ માણસ સ્વભાવથી ભ્રાંતિને વંચ થવા પાત્ર છે. જે ગુણ કે શક્તિ જ્યાં ન હોય ત્યાં તેનો આરોપ કરવો એજ ભ્રાંતિ છે. આણું પરિણામ આપ લોકને નિરાશા ઉત્પન્ન કરનાર થશે એમ માફ તો એકસ માનવું છે, તોપણ મારે ખાતરીપૂર્વક જણાવવું જોઈએ કે આપને સન્માન આપવામાં મને અસંત આનંદ થાય છે. કેમ કે આપ સદુ સાક્ષર છો. ગુણીને આવકાર તેના ગુણને લઈનેજ છે. તેથી આ વિદ્વાન મંડળને સ્વાગત આપવામાં હું સરસ્વતીનુંજ ઉમંગથી આવાહન કરેલું એમ માનું છું.

હિંદુસ્થાનના સઘળા ભાગમાં તેમજ જાવા, સિયામ, બ્રહ્મદેશ, ચીન, જાપાન, એડન, ઇન્ડોન્સ, ફ્રાન્સ, આફ્રિકા, અમેરિકા, મોરિશસ આદિ દૂર દૂરના દેશોમાં ધંધા રોજગાર કે અભ્યાસના નિમિત્તને લઈને વસતા ગુજરાતી ભાષ્યઓમાંના કેટલાક તરફથી આજના સમારંભ મારે સદાનુભૂતિના તાર આવ્યા છે. એ તાર મૂકનારા દેશાંતર નિવાસી બંધુઓ પોતાના સ્વર્ણ ચરીરમાં અહીં આવી શક્યા નથી, તોપણ કહેવામાં આવે છે કે જ્યાં

રામાયણ વ્યાય છે સાં હનુમાનજી અદ્વૈતરૂપે રામચરિત્ર સાંભળવા આવે છે, અને ન્યાં ભારતનું શ્રવણ થાય છે સાં વીરપરાક્રમ સાંભળવા અશ્વત્થામા સુંદરરૂપે હાજર હોય છે, તેથી તાર મૂકનારા બધુઓના સત્તાતમા અહીં વિદ્યમાન છે એમ માની તેમને પણ મારી તરફનું સ્વાગત અંગીકૃત હો એમ ઇચ્છું છું.

સન્નારીઓ અને સદ્ગૃહસ્થો, આ દુનિયામાં લોક નાના પ્રકારનાં ઉદ્યોગ ને કાશોસ કરતાં જણાય છે. તેમાં સદ્ગૃથી વખાણવા જોગ ને જરૂરના ઉદ્યોગમાંના એક સ્વભાષા ખીલવવાનો ને તેના સાહિત્યમાં ઉપયોગી વધારો કરવાનો છે. એજ ખરી માતૃપૂજા છે. માતા વિશેષે કરીને ત્રણ પ્રકારની છે. એક તો જેણે આપણને જન્મ આપ્યો છે તે આપણી ભક્તિ, સેવા ને પ્રેમની સર્વ પ્રકારે દાવાદાર છે. એ વાતને નાનાં મોટાં સદ્ગૃસ્તીકારે છે. કેમકે માણસમાં સ્વભાવના શીલપણાની ઉત્પાદક એજ છે. ને એજ આપણા આં લોક પરલોકના સુખનું બીજ છે. બીજી માતા જે ભૂમિમાં રચાવર જંગમ તમામ પ્રાણી પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, રિયતિ કરે છે ને લય પામે છે તે. મારેજ આપણી જન્મ-ભૂમિનો આપણાં પ્રેમ ને ભક્તિ ઉપર પૂરો હક્ક છે. સ્વદેશાભિમાનનું બીજ અહીં છે. ત્રીજી માતા પોતાની ભાષા છે. કેમ કે આપું બ્રહ્માંડ વાણીથી, અર્થાત્ ભાષાથી, ઉત્પન્ન થયું છે, ને એજ કારણથી આપણા મૂળાક્ષરે 'માતૃકા' ના નામથી ઓળખાય છે. એની યથાર્થ સમજમાં પરમપદ્મોધનું બીજ છે એમ વિશ્વતરનો નિર્ણય કરનારા કહે છે. એ રીતે આપણે સદ્ગૃ વાણી એટલે ભાષાથી ઉત્પન્ન હોય ભાષા આપણી માતા છે એમ સહજ સમજી શકીએ.

હવે દુનિયામાં સપૂત થઇને પોતાની માતાને ચીથરે હાથ, અડવી જોવાને કોઇ ઇચ્છે ? કોઇજ નહીં. ભામિનીભૂપણના સોળ શણગારમાંનાં પચાસ શણગારને ટેકાણે ભાષાદેવીનું આભૂષણ ધર્મ છે. ધર્મ એટલે કર્તવ્ય. બાંધી મુદતની આપણી જીંદગી છે તેમાં આપણે શું કામ કરવાનું છે, એ પ્રથમ જણવું જોઇએ. એ સવાલનો જવાબ મહાત્મા નારદમુનિએ એક પ્રસંગે એમ આપ્યો છે કે પોતાના સર્જનહાર માલિકને સંતોષવો એ મનુષ્યનું મુખ્ય કામ છે. તે કેમ સંતોષ પામે તેનું સવિસ્તર કથન પોત-પોતાના ધર્મશાસ્ત્રમાં કીધું છે. મારે માતૃભાષામાં મુખ્ય સાહિત્ય ધર્મજ્ઞાનને લગતાં જોઇએ. એટલે તેનાં પુસ્તકો અનુભવી અને મર્મજ્ઞ લેખકોને હાથે લખાવવાં જોઇએ. જે ભાષામાં ધર્મજ્ઞાનનાં સાધન પૂરતાં નથી તે ભાષા કેવળ શોભા વિનાની છે. ધર્મને કંઈ નવેસરથી પેદા કરવાનો નથી. અનાદિ કાળનો સિદ્ધ છે. માત્ર મૂળ બંદારમાંથી ઉત્તમ, મધ્યમ, કનિષ્ઠ જુદાં પોતપોતાના લાયકનું પ્રતિદ્રવ્ય મેળવી તેને ફેલાવવાનું જ કામ કરવાનું છે.

દાખલા ચાંબાગ્યમિન્દને ટેકાણે ભાષા દેવીને અર્થરૂપ પુરપાર્યનું સાહિત્ય જોઇએ. દાચ એ અનેક પ્રકારના ઉદ્યોગનું સાધન છે, ને એથી આજીવિકા સધાય છે, મારે જે જે ધંધા રોજગાર દેશમાં પ્રચલિત છે તેનું જ્ઞાન લોકને સુલભ રીતે મળે, તેમજ બીજા દેશોની ઔદ્યોગિક સંસ્થાઓ, જેનું પ્રવર્તન આ દેશની રોજતમાં વધારો કરવાની આશા આપતું હોય તેની આપણા લોકને માહિતગારી મળે એવું સાહિત્ય ભાષામાં બહોળું જોઇએ. આ સધળું અર્થશાસ્ત્રના અંગભૂત છે. એમાં જેતીવાડી, વેપાર રોજગાર, વિવિધ દુકાને, યાંત્રિક કળા, તથા વ્યવહારોપયોગી અનેક શાસ્ત્રોનો સમાવેશ

યાંય છે. કેળવણીના અત્યુત્તમ વિષય પણ એક રીતે અર્થનું જ અંગ છે. એમાં બાળકને બાળકના લાપકનું, જુવાનને તેના અરનું, વૃદ્ધને વૃદ્ધ લાપકનું, સ્ત્રીને અનુકૂળ પદ્ધતિ સ્ત્રીને મારે, ને પુરુષને અનુકૂળ પદ્ધતિ પુરુષને મારે, એવાં વિવિધ શિક્ષણને લગતું સાહિત્ય ભાષાનું આબરણ છે. કેળવણીના પેટામાં સારીરિક કેળવણી, આવી જાય છે. તેથી બાળકો તથા જુવાનોને મારે જાતજાતની કસરત તથા રમતગમતનાં પુસ્તકો તેની રીતિ તથા ચિત્રો સાથે ઠેકઠેકાણે પ્રસિદ્ધ થવા જોઈએ કે જેથી તેઓ શરીર બળવાન થાય ને બહાદુરી, હિમ્મત તથા નિહરતાના ગુણો સંપાદન કરે. સામાન્ય કેળવણી સંબંધી એટલું અવલોકન કરવાની જરૂર છે કે તે સર્વથા પારકાની નકલ ન. જોઈએ. આપણા દેશ, કાળ, રીવાજ તથા પરંપરાને માફક આવે એવી કેળવણીની આપણે જરૂર છે. હરેક પ્રકારે આપણું આર્થિક સચવાય ને તેને કાંઈ ઝીતનો નુકાર ન આવે. એવાં શિક્ષણરૂપ સાહિત્યની ખોટ પૂરવામાં સાક્ષરોએ ઉદ્યમ કરવો પડે છે. એ પૂરવામાં એક વાંત લક્ષમાં રાખવા જેવી એ છે કે આ દુનિયામાં જેવા જાણવાની તરતુ એટલી છે કે કોટી જન્મ તેનો અભ્યાસ કરતાં રહીએ તો પણ તેનો ખાર આવે એમ નથી. તેથી જે કેળવણીથી આપણી ખાસ ગરજ સરે તેટલીજ સારી રીતે આપવાની વ્યવસ્થા આવકારદાયી છે. જેમાં વખત ને મહેનતનો વ્યય નહોતો ને ફળ યોગ્ય તે જાતના શિક્ષણને બંદો જેમાં યોગ્ય શ્રમથી ને યોગ્ય વખતમાં ફળ વધારે ચાય એ ઉદ્દેશથી 'શિક્ષણનું' સાદસ યોગ્ય તો જ સુખપ્રદ નિવડે એમ મારે માનવું છે.

ભાષા દેવીના હવાના હારને રચાને કામરૂપ પુરુષાર્થનું સાદસ શોભવું જોઈએ. હૈયું એ વાસનાનું નિવાસસ્થાન છે. હરેકના હૈયમાં એવી કામના રહે છે કે મારે સંસાર નુશરૂપ નીવડે; હું યશસ્વી થાઉં; સંભાવિત લોકની પ્રતિધાને પાત્ર ગણાઉં; મુરીય લોકની હુવા મેળવું; પુત્રપરિવારનો વ્હાવો લઉં; સદ્ગુણથી શોભું; જાહેર કામમાં ભાગ લઈ લોક ઠંઠવાણને અર્થે પ્રયત્ન કરું. આ સંઘળી સંસારવ્યવહારને લગતી ખાબતો છે. મારે લોકોના વ્યવહાર ક્ષેત્રકર કેમ ચાય; માણસનો પોતાની જાત તરફ, સ્ત્રી-પુત્ર-પરિવાર તરફ, ભાઈભાણુ, સગાસંબંધી તથા જાતિબધુ તરફ, તેમજ સ્વદેશી તરફ, વિદેશી તરફ, રાજ્ય તરફ, રંક તરફ, શેઠ તરફ, સાકર તરફ, મિત્ર તથા શત્રુ તરફ, શો ધર્મ છે, પ્રાણિમાત્ર તરફ પોતાની શી ફરજ છે, એ સંઘળી બાબતમાં સાહિત્યે પ્રાચીન અર્વાચીન દક્ષિણ સહિત જનમંડળના કલ્યાણને હૈદસ રૂપીને અપ્રાપ્ત કરે. આપણા સંસારી રીતરીવાજો જે હાનિકારક માલગ પડે તેમાં ધટતા સુધારા કરવાનો વિષય પણ આ પેટા ભાગમાં આવે છે. તેજ પ્રમાણે આપણો રાષ્ટ્રિય સંભાવો, સામાજિક મંડળો, નીતિશાસ્ત્ર અને રાજ્યપ્રકરણ એ તમામનો એમાંજ સમાવ ચાય છે. મારે એ વિષયો નિપુણ ને જ્ઞાનવૃદ્ધ વિદ્વાનોને હાથે લખાય તો ભાષાની સારી સેવા થઈ કહેવાય.

ભાષાના નાકનું આબરણ મુક્તિ છે. મુક્તિ એટલે સંસારબંધનથી છુટી અરીય કંઈની નિવૃત્તિ ને પરમ સુખની પ્રાપ્તિ. એક દેશ છે; એ રિયતોનો અનુભવ એજ મનુષ્યમાત્રનો પરમ પુરુષાર્થ છે. સંઘળી પુરુષાર્થનું એ નાક છે. માણસ આકાશ પાતાળના બેઠોની માહીતમારો મેળવે, મહાસાગરની ઉંઠાઈ માપે, તરેલ તરેલની શોધ બોળે, પુસ્તકશાળાના અનેક પ્રયોગો આભાવધા મજાને કસોટસ બંદે, પરંતુ

જ્યાં સુધી પોતે જાણ છે તે જાણવો નથી. તો તેણે શું જણવ્યું ? તમામ ઉપેક્ષા થતી વસ્તુ આશ્ચર્ય છે, કાળાધીન છે, તો સ્થિર ને કાળાતીત વસ્તુ કંઈ છે તેની શોધ કરવી ધણી જરૂરની છે. પ્રાણી માત્ર સુખની ઇચ્છા રાખે છે. વિષયના ભોગથી સુખ મળતું લાગે છે. પણ પરિણામે તે દુઃખનો હેતુજ સમજ્યામાં આવે છે. જેના યોગથી સુખ, તેના વિયોગથી દુઃખ, એ વાત કોને અજાણી છે ? તો એવા (મગ્નિત, સુખને ટેકણે કેવળ શુદ્ધ સુખની પ્રાપ્તિની અભિલાષા સદૃશ હોવી જોઈએ. એ સુખ શાંતિ ત્યારેજ મળે, — ત્યારેજ સુખરૂપ થવાય, — કે જ્યારે આ જગતનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યામાં આવે. જીવચેતનનો ને ઈશ્વરચેતનનો શો સંબંધ છે; માણસનું શરીરના પડયા પછી તેના જીવ ચેતનની શી દયા થાય છે; પુનર્જન્મ છે કે નહિ; અનાદિ કાળથી અલતા આવેલા સંસારનો અંત છે કે નહિ; છે તો શી રીતે ? — એવા એવા સવાલોનું શુદ્ધ કબુલ કરે એનું સમાધાન જેમાં કોઈ હોય એવા મેક્ષ શાસ્ત્ર સંબંધી સાહિત્યથી ભાષા સુખ્યત્વે કરીને સુશોભિત થવી જોઈએ. આ અપૂર્વ ને અધ્યાત્મિક વિષય ઉપર પ્રાચીન કાવિ મુનિઓએ જોઈતું અજવાળું પાડ્યું છે. ભરતખંડની આ ભારતી વિદ્યા આપણને આ સ વારસામાં મળેલી કીમતી પૂજા છે. મારે ભાષાંતર રૂપે તથા સ્વતંત્ર લેખ દ્વારા તેની પ્રસાદ ભાષા સાહિત્યની ચઢતી-ઠરનારી છે એમ હું માનું છું.

કહેવાનો સારાંશ એ છે જે, ભાષાનું સાહિત્ય ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થના પાયા ઉપર રચાય તોજ સદૃશ કહેવાય. સાહિત્ય પરિપક્વની છેલ્લી બે બેકેટમાં જે જે વિષયો ચર્ચાયા હતા તથા આ પરિપક્વની કાર્યદારી મંડળાએ ચર્ચાવવા લાયક જે જે વિષયોની ચર્ચનારૂપે પાઠી કીધી છે તે તમામ વિષયો ઉપયોગના છે, ને તેનું વર્ગીકરણ આ ચાર પુરુષાર્થની વ્યવસ્થામાં સુષ્ટ છે. જે ભાષામાં એ ચાર, કે એમાંના કોઈ પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવાના સાહિત્યનો અભાવ હોય તે ભાષા નથી પણ કેવળ બંડખટાટ છે, ને જે શિક્ષણ એ ચાર પુરુષાર્થ કે એમાંના એકાદનું પણ સંપાદક નથી તે શિક્ષણ નથી, પણ વૃથા કાળક્ષેપ ને વૃથા પરિશ્રમ છે.

ભાષાને કેવા પ્રકારનાં સાહિત્યથી શોભાવવી જોઈએ તે ડુંકમાં જણાવ્યા પછી કહેવું જોઈએ કે ભાષાને તિનાં મૂળ સ્વરૂપમાં અવલોકી તેના અધારણની ખુખીઓ પ્રકાશમાં લાવનારાં સાધનની જરૂર એકી નથી. એ સંબંધી તજવીજ પણ એક વિનોદી વિષય છે. ભાષાનો આધાર વર્ણ છે. વર્ણનું મુળ શું ? વર્ણોના આકાર, મંત્રરૂપી છે કે કંઈ સંકોરણ છે ? મૂળાક્ષરની દારમાં સંયુક્ત વર્ણ 'ક્ષ', 'ત્ર'ને એકાડવાનો પ્રાચીન સંપ્રદાય ક્યાં હોય છે ? એવી એવી બાબતોનો વિચાર પૂર્વજાળના પડિતોએ કીધો હોય તો તેને પ્રમશિત કરવાનાં સાહિત્ય તરફ આપણા ભાષાસાહીઓનું આકર્ષણ થવું જોઈએ. ચંદનો આધાર વર્ણ ઉપર છે, તેમ ભાષાનો આધાર ચંદ્ર ઉપર છે. મારે ભાષામાં એક સંપૂર્ણ મોટા કોષની અગત્યતા ધણીજ છે, ને તે આપ સદૃશ સ્વીકારી છે એ પણ આનંદની વાત છે. જ્યાં જ્યાં ગુજરાતી બોલાય છે ત્યાંના રૂઢ-યોગિક ચંદ્રો એકા કરી વિદ્વાનોની એક મંડળા ભારત વ્યુત્પત્તિ સહિત એક મોટા કોષ થાય તો તેથી ભાષાની ખરી સેવા થઈ કહેવાય, તથા તેથી જોડણી સંબંધી કચાટ બરેલા સવાલનો પણ પછે અંશે નિકાલ થઈ શકે. એવા સંપ્રદર્શી દાક્ષિણ્ય પણ ચંદનો

મેરો દિરસો આપી સકશે એમ માફ ધારવું છે. આજકાલ આપણે જોઈએ છીએ કે ચારે ગુજરાતીઓ કોઈ વિષય ઉપર વાત કરતા હોય તો દરેક ત્રીજા સંપદ ઉમેળના સંભળવામાં આવે છે. કદાચ બોલનારને યોગ્ય ગુજરાતી શબ્દો નહીં જડવાથી આવી સંકરતા કરવી પડતી હોય, તો સારો કોષ યવાથી આ ખામી દૂર થવાનો સંભવ છે. જાહેરવક્તાઓ અને ઉચ્ચ દરજ્જાના વર્તમાનપત્રોના નેતાઓના શ્રમથી પણ આ ખામી ટળી શકે.

બાપેડી ગુજરાતીની આવી રીતિ છે. હિંદી, મરાઠી, બંગાળી એવી બીજી પ્રાકૃત ભાષા કરતાં આપણું ભાષા-સાહિત્ય ઉતરતું છે. મારે આપણી ગુજરાતીનો ઉત્કર્ષ કરવાને દરેક સાક્ષરે ઉત્તરગથી તૈયાર થવું જોઈએ, અને જેનાથી જેટલું બને તે કરી તેના સાહિત્યમાં ઉપયોગી વધારો કરવો જોઈએ. પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનના લોક ઉપર 'પ્રારંભ-શૂરા' નો અપવાદ મૂકાતો આવ્યો છે, તેને ખોરા કરાવવો એ આપણું કર્તવ્ય છે. જ્યારે થવાનું હશે ત્યારે થશે એમ કાળ ઉપર આધાર રાખી સ્વભાષા તરફ ખેદરૂપ રહેવાથી આપણે ધણા પાછળ પડી ગયા છીએ. કાળ ફક્ત પોતાના ઉત્સાહની રીતિ છે. સાક્ષર લોક આજસમાં ઉધે એ ક્ષિયુગ છે; ઉધમાંથી જાગે એ દ્વાપર છે; જાગીને ઉભા થાય એ ત્રેતા છે; ને ઉઠીને પોતાના કર્તવ્યમાં ચાલતા થાય એ સતયુગ છે. આપ સહુ ઉલટથી માતૃભાષાના સાહિત્યને પોષવાના ઉદ્દેશથી અહીં દૂર દૂરથી આવી એકઠા થયા છો તેથી હું એમ સમજું છું કે આ વેળા સતયુગજ પ્રવર્તે છે. આપ સહુને હું અંતઃક-સ્ફુર્તિથી આવકાર ફરું છું અને ખાતરી કરવા માગું છું કે એ આવકાર કેવળ મારી જાત તરફથી જ નથી, પરંતુ જે દેશને ગીતાના વક્તા જ્ઞાનમોહી યોગીશ્વર શ્રીકૃષ્ણે પોતાનું નિવાસ સ્થાન પસંદ કરી ગૃહસ્થાશ્રમનું પાલન કર્યું છે; જ્યાં ગોતમ, સ્વર્વનાદિ મહર્ષિઓનાં તપોભુમિનાં સ્થળો છે; જ્યાં આદિ જગદ્ગુરુ શ્રી શંકરાચાર્યે શારદા એટલે ત્રિપાદેવીની પીઠ સ્થાપી છે; જેની ગુહા કંદેરાએ ગોરક્ષાદિ સિદ્ધ જ્ઞાનિઓને એકાંત વાસ પૂરા પાડ્યા છે; જ્યાં દાનશૂર બળીરાજએ પોતાના દેહ સહિત સર્વસ્વ ધન્યારાપણુ કર્યું છે; જેના વિશાળ વનને ભારતપ્રસિદ્ધ અહલુત વીર ધરોત્કચે પોતાનું ક્રોડારથાન કર્યું છે; જ્યાંના બીમક રાજાની કન્યા બ્રહ્મવિદ્યા રૂપ રક્ષિણીએ પ્રતાપી શ્રીકૃષ્ણની પટરાણીનું માન મેળવ્યું છે; જેના અસંખ્ય રાજાઓનાં મહાન પરાક્રમે ભાટચારણોના કવનમાં અને રાસડાઓમાં અમર રહ્યાં છે; જ્યાંના ગુજરાતી આદિકવિ નરસિંહ મહેતાએ પોતાનાં પદોથી લોકને ભાકારસમાં ખેંચી નાખ્યા છે; જ્યાં જોગે જગત કંઈ કાળ વસીને પોતાના આજખાથી લોકને ચેતવી રહ્યા છે; તેમજ મનહરસ્વામિ, કાળીદાસ, મીરાં, કમ્પાણ, તુળસીદાસ, બ્રહ્માનંદ, નિષ્કુળાનંદ આદિ કવિઓ અને અનંત ભક્તરાગે પોતાનાં કાવ્ય અને બજોનાથી લોકને સ્વરૂપમાં જગૃત કરે છે; જ્યાંના કેટલાક રાજકર્તાઓએ પણ પટંતરમાં રહી સાહિત્યને સેવ્યું છે; જે જૂમિમાં મેવાડનાં રજપુતાણી શીરાબાઈએ પોતાની જીંદગીનો છેલ્લો ભાગ પોતાના ઇષ્ટ 'પ્રભુ ગિરધર નાગર' ના રસ બર્મા પદ ગરખી રચી પોતે તેમાં લીન થઈ ખીજને લીન કર્યાં છે; જ્યાં જન્મીને તાજે-તરમાં પ્રસાદયુ ગુટલાલા એ પડિત કવિ તરીકે પોતાની ખ્યાતિનાં ફિરજો માર્તંડના પડેમ નારતમાં ફેલાવ્યાં છે, અને તેથીજ રીતે નાના મોટા સર્વને પ્રિય થઈ પડેલા કવિ દલપ-રામે પોતાની પ્રાચીન કવિતાથી જનમંડળના ચિત્તમાં શુદ્ધિપ્રકાશ વિસ્તારવાને સ્વત્ય

પ્રયાસ કીધો છે; જેના દયાનંદ સ્વામિ સરખા એક પુત્રના છટાદાર ભાવણે ને અસર-કારક બોધે લગભગ આખા પંજાબને સામાજિક તંત્રથી વશ કીધો છે અને જે, મુલકની રસિક સોરઠ રાગણી રાગરંગના રસિકને આનંદથી રંગે છે, એવા, ઐતિહાસિક આખા સૌરાષ્ટ્ર તરફથી હું આપ સહુને આવકાર આપું છું; અને ઇચ્છું છું કે આપના સ્તુત્ય કામમાં આપ યશ મેળવો, આપનો પરિશ્રમ સફળ થાઓ, અને આપનાથી ગુજરાતી ભાષાનું ગૌરવ ગાઝતું રહે.

યમ સાવિત્રી.

(રાગ—ગૌરધારીરે વાત કહું તે વિચારો.)

યમ—સાવિત્રીરે મુજ વચન તુ પ્રમાણી, હવે પાછી વળ તું ચાણી,
 ઝલુમાંથીરે મુકત થઈ તું આજે, યથા બંધન સહિ તુજ આજે.
 કરો ધર્મ જઈ આશ્રમમારે, હવે પ્રત આચરજો વસમારે,
 પડ્યાં જુદાં થઇને તનમારે,
 મનમાથીરે, કરો પ્રીતિ આની, કરો પીડ ક્રિયા પ્રીત આણી.
 સાવિત્રી—યમ રાત્રે એ શું બોલ્યા વાણી, હું તો પતિપદેજ જવાની,
 ધર્મ મૈત્રીરે તમ સાથે ક્ષણ એકે, તેથી શ્રવણે ધરને વિવેકે,
 જુઓ આશ્રમ રૂડો બીજેરે, વળી જ્ઞાનદાથી એ સરજ્યોરે,
 જેમાં સંગ લાગે નહીં ત્રીજેરે,
 ગૃહસ્થાશ્રમરે, એવો મુજ મન ભાળ્યો, જે શમદમથી પ્રીય લાગ્યો.
 સંયમીએરે જુઓ વનનહીં વસતા, યથાયાગ સહિ ધર કરતા,
 નિજસ્થાનેરે શું ધર્મથી નવ રહેવાય ? શું વનમાં ધર્મ પળાય ?
 યમ—નથી સ્વર વ્યજનની જુલોરે, વળી સર લાગે શો રસીલોરે,
 છે મનમોહક પ્રેમીલોરે,
 કલ્યાણીરે, વર માગો તમે પ્યારો, આના જીવિત વણ કાંઈ સારો.
 સાવિત્રી—યથા જલજરે રાજ્ય ચક્રી દુઃખીવારા, સસરા જે અધ છે ન્હારા,
 મેળવજોરે તવ પ્રતાપે સઘ, જળ ચક્ષુ તણુ તો અધ.
 યમ—આપ્યું સધળું રહેં તને ભાગ્યુરે, જે મનથી પ્રિય તને લાગ્યુરે,
 તવ સંશય તે પણ ભાગ્યુરે,
 વનમાંથીરે, જા તું હવે નીજસ્થાને, પડ્યો શ્રમ અતિશય તનને.
 સાવિત્રી—પતિ સગેરે શ્રમ ચરીરે શાનો, જ્યા પતિ ત્યાં મુજગતિ જણો.
 સત્સંગજરે નિવડતો રૂળદાથી, તેની ઇચ્છા કરે સહ પ્રાણી.
 યમ—શાં વાક્યો વહે મતિ વાળારે, મનમોહનહિત ભરેલારે,
 નહીં મુનિ જનોથી પળેવારે,
 સુણો બહેનીરે, બીજે વર તમે માગો, પતિપ્રાણુ વિના કાંઈ માગો.

સાવિત્રી.—મુજ સસરાંરે દુઃખે યયા જે જ્ઞાન, તેને પ્રાપ્ત થયો નૃપ રચાન,
નિજ ધર્મનેરે અનુસરજો ઉલ્લાસે, બીજો વર માગુ તુજ પાસે.

યમ—મેજવશે તે સ્વરૂપ કળેરે, સહ સંખ્ય લક્ષ્મી ઝો બાલે રે
હવે શ્રમ દિસે તુજ ગાલેરે,
પ્રિય ભગીનીરે, જા તું હવે પ્રીત આણી, વહુ દુઃખોમ્ય સંદા હું વાણી.

સાવિત્રી—નિયમથીરે રાખી પ્રભ જગમાંહી, તેથી યમ ગણાય આંહી,
અદ્રોહ રે સાધુજન તો ફરતા, તે ધર્મ સદા અનુસરતા.

યમ—તરસ્યાને પાણી જેવીરે, મને લાગે વાણી તેવીરે,
આના જીવિત વિશુ સતી દેવીરે,
કાંઈ ઇચ્છિતરે, માગો તમે વરદાન, આપું તે સધળું દષ ધ્યાન.

સાવિત્રી.—અપુત્રજરે વૃદ્ધ પિતાજી મહાગ, જે પૃથ્વીપતિ છે સાત,
શતપુત્રોરે તેને સમજા થાજો, વળી સુખ સંપત બહુ વધજો,

યમ—તવ તાન મેજવશે સધળુરે, નહીં જોહું કદી હું અવળુરે,
સો પુત્ર થશે તે સવળુરે,
દૂર થાઓરે, હવે તમે નૃન્નયા, જીઓ શ્યામ દિસે ધનછાયા.

સાવિત્રી.—નહી મુજ મન રે પતિથી દૂર થવાનું, તે તો તે સાથેજ જવાનું,
પ્રતાપિરે સૂર્યતનય કહેવાયાં, હો ધર્મ ધુરંધર રાયા,

યમ—જે વચન વદી તું શાણીરે, તે સત્ય દિસે ક્ષત્રાણીરે,
માગ વર તું હવે પ્રીતિ આણીરે,
થયો આજેરે, તવ થકી પ્રસન્ન, માગ પ્રાણ વિના કાંઈ અન્ય.

સાવિત્રી—સત્યવાનથીરે મુજ વિષે સાંપડજો, સો ઔરસ સુત સંભવજો,
વર ચોયેરે એ માગુ ભગવાન, મહેને આપો તે દષ જ્ઞાન.

યમ—સો પુત્ર થશે બળશાળીરે, સત્યવાન થકી દુઃખ ટાળીરે,
યા શાન્ત હવે મન વાળીરે,
પરિશ્રમથીરે, પંચ ધણો તું આતી, હવે અનુસરને તું ભાવી.

સાવિત્રી—ધર્મ વૃત્તિરે સંત તણી ચિર રચાથી, નહીં બય સ્વન્તોથી કાંઈ,
નહીં સંજર્જરે અક્ષણકદા ઘણ પડતો, સન્ત જન્મ પગાર્થી ચાતો.

યમ—જેમ જેમ બાપણ આ તહારે, મનને અનુકુળ થયું ન્યારે,
તેમ મન ભક્તિથી ભરાયુંરે,
મન પ્રિચ્છિતરે, પતિમતા વર માગો, વળી દિલનાં દુઃખડાં ભાગો.

વિત્રી—મુજ પતિ વિશ્વરે સુખ તણી શી આશા, એ તો જીવનનીજ નિરાશા,
નહીં ધનધુરે સુખ સંપત જગમાંહી, ભતું વિશુ જીવિત આંહી,
એ વિવસ્વતના નાચારે, જેને વેદ પુરાણે ગાયારે,

મહેં તો સુધી જગતી માયારે,
ધર્મ રાજારે, વાક્ય વદ્યાં તે વિચારો, મને જનમજનમ ભટકારો.

તેં આપ્યુરે, પુત્ર તણું વરદાન, સત્યવાનથી હે ભગવાન,
પતિ મરણેરે જ્યાં વેધવ સાંપડશે, તવ સત્ય વચન શાં ચારે

યંમ—કુલનંદિનીઓ જગવંદનીરે, ધન્ય ધન્ય તને સતી જ્ઞાનીરે,
આ મુક્ત કર્યો તવ સ્વામીરે,
તવ બતારે, સઘ સજીવન થાજે, વળી વર્ષ ચતુઃશત વસન્તે,
‘ભોગવન્તેરે, નિધાવધ ભોગ અખંડ, સહિ રિધસિધને આનંદ.

આધ્યાત્મિક.

સીની સ્વતંત્રતા.

સીને: સઘળી વ્યાવહારક બાબતમાં પુરૂષના જેટલી સ્વતંત્રતા છે કે નહીં? સર્વદા સીએ પુરૂષનાજ કમળમાં રહી પોતાની આખી જીંદગી પુરૂષની ઇચ્છાનુસારજ ગાળવાની છે કે કેમ? પોતાની શુદ્ધિ અને મન પોતે સારી રીતે કેળવેલ હોવા છતાં સાવ સ્વતંત્ર પગલું લેવા તેને હક છે કે નહીં? લગ્નની બાબતમાં પોતાનાજ વિચાર પ્રમાણે લગ્ન કરવા તેને હક છે કે નહીં? જેટલી છુટ પુરૂષને છે તેટલીજ શામારે સીને મળવી ન જોઈએ? એ વિષયો વીશે વિચાર કરતા બહુ ઉંડા વમળમાં ઉતરી પડાય છે અને ઊંડા કાને સામ્રાજ્ય આપવું એના ચોક્કસ ઠાવ ઉપર આવતા મુરકેલ પડે છે. પુરૂષવર્ગ એમ માને કે સર્વ રીતે સી પોતાનેજ આધિન જોઈએ. સીને તેના વિચાર પ્રમાણે ચાલવા દેવામાં હાની આવે છે. કુદરતેજ એવું બધારણુ કર્યું છે જે જ્યાં જોશે ત્યાં નર-જાતી સી જાતીના કરતાં વધારે સત્તા ભોગવે છે. પણ જ્યારે સીને ધાર્મિક આર્થિક અને આનંદિક કેળવણી મળી હોય તો પછી તેને પોતાના વિચાર પ્રમાણે પગલું ભરવા દેવામાં શો વાધો હશે? એટલું તો કહી શકાય છે કે તેના તરીકે સી પુરૂષના કરતાં વધારે કુશળ તો નહીં પણ તેના જેટલી પણ પદવીએ ખેંચી શકે નહીં. સી મત્રિ તરીકે પ્રથમ પદને પાત્ર ખરી, પણ જ્યાં કાંઈ પણ કામમાં સ્વતંત્ર વહીવટ કરવાને હોય ત્યાં સીને પુરૂષની કુશળતાની સહાયતાને અપ ખરે. કદાચ એવા દાખલા મળી આવે કે સીએ પુરૂષના કરતાં પણ વધારે શુદ્ધિજળ બતાવ્યું હોય. પણ તે ક્વચીતજ. ‘સરખીજ રીતે જગવાયલા સી અને પુરૂષને સરખાવાય તે પુરૂષ સીના: કરતાં ચંદ્રે. કાર્ય કારણની દોરી લગાડવાની શક્તિ સીનામાં નથી. તેનામાં એવા સંસ્કાર પ્રથમથી પડ્યા હોય છે કે તેના મનમાંજ એમ થઈ આવે છે કે ફલાણુ કામ સાફ છે. તે કેમ સાફ છે તે સ-ગળવવાની તેનામાં સત્તા નથી. કાંઈ રફરણાજ માત્ર થઈ આવે છે અને તે ખરી પણ હોય છે, સીના મન ઉપર નિમ્નહ રાખવાની શક્તિ અગાધ છે. પુરૂષ ‘એટલો બધો કંરેલ મનનો હોવા સંભવ નથી. પોતે જે સ્થાન લીધું તે સ્થાન સી પોતે લાગ્યા વખત સુધી સાચવી શકે; પણ જે ચૂકી તો તેનામાં યોગ રહેલો છે કે તે ટૂંક નીચે પગથીએ, ઉતરી જાય, અને પોતાના ઉપર આધાર નાખનાર પુરૂષને પોતાના કરતાં પણ હલકી પદવીએ ફેંકી દે. આ નિમ્નહ રાખવાની શક્તિને ધાર્મિક કેળવણીથી ખીલવી શકાય. તેમ સીનામાં એક શું ખુબી રહેલી છે કે શારીરિક વિપત્તિ તો બહુજ ધીરજથી સહન કરી શકે છે. પુરૂષમાં તે, ગુણ નથીજ કહીએ તો ખોટું નથી. તેનો - સ્વભાવ નરમ

હોવાથી તેના મન ઉપર પુરૂષ વર્ગ અસર કરી શકે છે. આવે પ્રસંગે તેને સ્વતંત્ર રીતે ચાલવા દેવાથી તેને પોતાનેજ નુકશાન થવા સંભવ છે.

સ્ત્રીનામાંજ બધા દોષ છે, પુરૂષ દોષમુક્ત છે, એ માનવું સાવ ખોટું છે. બન્ને સમાન રીતે દોષમુખનાં બનેલાં છે. પુરૂષ વ્યાવહારિક રીતમાં કેળવાયેલા હોવાથી પોતાના દોષ છુપાવી શકે, સ્ત્રી કદાચ તેમ કરી શકે નહીં. સ્ત્રી અપ્રમાણીક છે અને પુરૂષજ પ્રમાણીકતાનું પુંતળું છે એ પણ ખોટુંજ માનવું છે.

પર કુટુંબની વ્યવસ્થામાં તો સ્ત્રી જેટલો પુરૂષ કુશળ નથી અને તેમાં સર્વ જાતની સ્વતંત્રતા જે તેને સારી કેળવણી મળી હોય તો આપનામાં વધી લાગતો નથી. અને ખરી રીતે જોતાં તો જે સમાજમાં એમ સમજાય છે કે પુરૂષજ કર્તા કર્તા છે ત્યાં પણ આવે પ્રસંગે તો છુપાઇને જોનારને માલમ પડશે કે પુરૂષ માત્ર લાલજ છે, અને સર્વ દોરી સ્ત્રીનાજ હાથમાં છે, કુદરતથી પણ એવી રચના રચાઇ હોય એમ લાગે છે કે પુરૂષ પૈસા કમાવાના રોજગારમાં ગુલામીલો. હોવાથી સાંસારિક બાબતોમાં તેનું સ્ત્રીના કરતાં જ્ઞાન પણ ઓછુંજ છે. જેમ વ્યાવહારિક માર્ગમાં સ્ત્રી બીનઅનુભવી છે તેમ આ માર્ગમાં પુરૂષને સ્ત્રીના જેટલો અનુભવ નથી. એટલે ધાર્મિક અને માનસિક કેળવણીવાળી સ્ત્રીને કુટુંબવ્યવહારમાં તેમજ લગ્ન જેવી ગૂઢ બાબતમાં કેટલેક અંશે પુરૂષના કરતાં વધારે સત્તા હોવી જોઈએ.

શારીરિક સંપત્તિ મેળવવાને પુરૂષના કરતાં સ્ત્રીને જ્ઞાનની વધારે જરૂર છે. ન્દાના બાળકથી તે મોટી ઉમરના યાવ ત્યાંસુધી ગમે તે પ્રકારે પણ પુરૂષને સ્ત્રીની સહાયતાની જરૂર છે; અને છોકરાં કેળવવામાં તો સ્ત્રીનેજ વૈદકનો ખાસ અપ પડે છે. નાની ઉમર ના બચ્ચાનું ચરીર કેમ ખીલવવું, તેની શુદ્ધિને વિકાસ કેમ થાય, બચ્ચાનામાં પ્રમાણિકતા ધાર્મિક વૃત્તિ, કરકસર એવા બીજા ગુણો કેમ ખીલવવા, તે સ્ત્રીને ખાસ જાણવાનું છે. માંદા માણસની આસનાવાસના વારતે તો સ્ત્રી અલૌકિક વ્યક્તિ છે. આ વિષયમાં તો તે જેટલું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે તે ઓછુંજ છે. જનેતાજ પોતાના બાળકની સિદ્ધિ યવી જોઈએ. સ્ત્રી વર્ગ વૈદક શાસ્ત્રના, શારીરિક કેળવણીના જ્ઞાનમાં બહુ પછાત હોવાથી જનસમુદાયને મોટા ગેરલાભ થયા છે અને થતા આવે છે.

લગ્ન કરતી વખતે સ્ત્રીને પોતાનો પતિ પસંદ કરવાની સ્વતંત્રતા આપવી કે કેમ તે પ્રશ્નનો ઉત્તર સદજ કંઈ ખરો. જે તેનામાં વિવેકશુદ્ધિ સારી ખીલવી હોય, પારકાનામાં છુપાઇ રહેલા ગુણદોષ શોધી કાઢી શકે તેમ હોય, અને પ્રાસંગિક લાલસાને આધિન ન થઈ દર દૃષ્ટી રાખી ગુણજ પસંદ કરવાની શક્તિ હોય તો તેને તેમાં સ્વતંત્રતા આપવામાં શો વાંધો ? (તેમ જીણી દૃષ્ટીથી જોઈશું તો માલમ પડશે કે પુરૂષ પુરૂષના દોષ જોઈ શકે તેના કરતાં સ્ત્રી પુરૂષના દોષ વધારે જીણી નજર થી જોઈ શકે છે. એક બીજાના ઉપર કુદરતે છુપા બેઠા તરીકે એક બીજાને રાખેલ છે). આવી પદ્ધતિ સ્ત્રી પક્ષેથી છે કે નહીં તેજ માત્ર જોવાનું છે. તો આ પદ્ધતિ તેને ઉચ્ચ કેળવણીથી ન મળી શકે ? લગ્ન થયા પછી પણ વખત પોતાના પતિનાં દોષ તેને બહુ માલમ પડે છે. પતિ સર્વ પ્રકારની સ્વતંત્રતા ભોગવતો લાગે છે અને પોતાને તેથી

ખીજ હૃદયની વ્યાધિ ભોગવવી પડે છે. પણ તેમણે એમ તો સમજવું જોઈએ કે પુરુષ જો કે શુદ્ધ હૃદયનો હોય છે તો પણ તે તેની વાસનાને વ્યાધિન બહુ યદ્ય નય છે. તેનો સ્વભાવજ એવો છે, તેમ તે એવા રાજગારમાં ગુંથાયો હોય છે કે તેનામાં સ્ત્રી જેમ એક માર્ગમાં અચળ રહી શકે છે તેમ તે રહી શકતો નથી. એક લેખક એમ કહે કે જો સ્ત્રીનાજ શુદ્ધ હૃદયનાં હોય છે તેને કાંઈ છપાવવાનું હોતું નથી. તેનું હૃદય સર્વના તેજની માફક પવિત્રતાથી ઝળકતું હોય છે. તેને ખીજનામાં વિશ્વાસ રાખવામાં કાંઈ વાંધો આવતો નથી; અને પુરુષ બહુ વ્યવહારમાં ગુંથાયેલો હોવાથી સર્વ હકીકત ખીજને કહી શકે તેમ નથી. પોતાની દુનીયાં તે સ્ત્રીના જેટલી સંકોપી શકતો નથી. કેટલાક એમ કહે છે કે બન્ને જાતીમાં એક સરખીજ વફાદારી અને વિશ્વાસની લાગ મળી હોવી જોઈએ. એ વાત સાત્ર સ્ત્રીના મનમાં એક એવો કાંચ ઉગાડી દે છે કે તે તેનાજ મનને વાગે છે અને તેમની જીંદગી દુઃખમય બનાવી દે છે. પુરુષના સર્વ ગુણ સ્ત્રીને જોવાની વાંચના રાખવી જોઈએ નહીં. તેટલી સ્વતંત્રતા તો કુદરતેજ તેને આપેલી છે. પરંતુ મારું કહેવું એમ નથીજ કે આથી પુરુષે પોતાને ફાવે તેમ કરવાની સત્તા મળી ગઈ સમજવું. પોતાનું આત્મબળ, આખર, પોતાનામાં રહેલા ધૃત્યરી અશક્તિ વધારે પ્રકાશમાન કરવાને તે બંધાએલોજ છે અને જો જીવન પુરુષને પ્રમથથીજ લાલસાએ સામે ટકર જીલવાની, પોતાનું આત્માભિમાન કેળવવાની જો કેળવણી મળે તો સ્ત્રીને કદી પોતાના પતિના આચારથી કચવાવાનું છેજ નહીં. અને બન્ને એ પોતાની જીંદગી પવિત્ર ગ્રેમની અધિધી સાંધી એક દીવ્ય મૂર્તિમાન યદ્ય માનપાત્ર થાય. કેટલીક વખત પુરુષના આચારમાં ચંકાનું સ્થાન ન હોય છતાં ચંકામાં ને ચંકામાં સ્ત્રી પોતાના પતિ તરફજ દ્રેષભાવથી જુએ છે અને તેમનો ગૃહસંસાર ખીજની દૃષ્ટિને તરસકારપાત્ર થાય છે અને દયાજનક સ્થિતિ તેમની યદ્ય પડે છે. પુરુષે પોતાની ધર્મપત્નીનેજ પોતાના મનની અધિષ્ટાત્રી કરવાની છે. પોતાના મન ઉપર તેનુંજ સામ્રાજ્ય બેસાડવાનું છે. તેથી બાબતમાં તો પતિએજ સમજવું કે પોતે સ્વતંત્ર નથી. અને સ્ત્રીનેજ પોતાનો સર્વ હક વ્યાધિન કરવાનો છે.

પ્રથમ જથ્થાવ્યા પ્રમાણે આર્થિક (ધંધા રાજગારમાં) વ્યવહારમાં સ્ત્રી નેતા તરીકે પુરુષના કરતાં એક પગથીએ ઉતરતી છે. પણ ન્યારે સ્ત્રી ને પુરુષને હરીફાઈમાં ઉતારીએ તો બન્નેને અન્યોન્ય ફાયદા થાય છે. સ્ત્રીની દેખાદેખી પુરુષ પોતાનું સર્વ સુહિબળ બતાવે છે. તેમ સ્ત્રીને પણ તેટલોજ ફાયદો થાય છે. સ્ત્રી પણ પુરુષની હરીફાઈમાં તેની સામે ટકર જીલવીને પોતાની જેટલી સત્તા હોય છે તે બતાવી આપે છે. સ્ત્રી અને પુરુષ બન્ને કેળવાયેલાં હોય તો પરિણામ ઉત્તમજ આવે છે.

પુરુષે પોતાની જીંદગી દેશના આર્થિકકલ્યાણને અર્થે સ્વાર્પણ કરતી જોઈએ; મહાત્મા ગાંધીજીના જેવા દૃષ્ટાંતનું અનુકરણ કરી જનસમાજને અધોગતિમાંથી તારવી જોઈએ. તેણે કાયદો, વેદક, ન્યાય, નીતિનો અભ્યાસ કરી પોતાના જીવનનું સાદૃશ્ય કરવું જોઈએ. આ માર્ગ સ્ત્રીને લેવાની જરૂર નથી. પોતાનું રાજ્ય ગૃહ માની ગૃહસંસાર નિયમિત રીતે ચાલે તેજ તેનો ધર્મ સમજવાનો છે. સ્ત્રી અને પુરુષનો કલ્યાણ માર્ગ તેને આ સ્થાનેથીજ લેવાનો છે. પોતાનું સુહિબળ, મનની પવિત્રતા અને સ્વ-

હોવાથી તેના મન ઉપર પુરુષ વર્ગ અસર કરી શકે છે. આવે પ્રસંગે તેને રીતે ચાલવા દેવાથી તેને પોતાનેજ નુકસાન થવા સંભવ છે.

સ્ત્રીનામાંજ અધા દોષ છે, પુરુષ દોષમુક્ત છે, એ માનવું સાવ ખોટું છે. સમાન રીતે દોષગુણનાં ભરેલાં છે. પુરુષ વ્યાવહારિક રીતમાં કેળવાયેલા હોવાથી ના દોષ છુપાવી શકે, સ્ત્રી કદાચ તેમ કરી શકે નહી. સ્ત્રી અપ્રમાણીક છે અને પ્રમાણીકતાનું પુતળું છે એ પણ ખોટુંજ માનવું છે.

પર કુટુંબની વ્યવસ્થામાં તો સ્ત્રી જેટલો પુરુષ કુશળ નથી અને તેમાં સર્વ તની સ્વતંત્રતા જે તેને સારી કેળવણી મળી હોય તો આપવામાં વાધો લાગતો અને ખરી રીતે જોતાં તો જે સમાજમાં એમ સમંભવ છે કે પુરુષજ કર્તા હતા ત્યાં પણ આવે પ્રસંગે તો છુપાઈને જોનારને માલમ પડશે કે પુરુષ માત્ર હાલજ છે અને સર્વ દેરી સ્ત્રીનાજ હાથમાં છે, કુદરતથી પણ એવી રચના કરાઈ હોય એમ લાગે છે કે પુરુષ પૈસા કમાવાના રાજગારમાં ગુન્થાયેલો. હોવાથી સાંસારિક બાબતોમાં તેનું સ્ત્રીના કરતાં જ્ઞાન પણ ઓછુંજ છે. જેમ વ્યાવહારિક માર્ગમાં સ્ત્રી બીનઅનુભવી છે તેમ આ માર્ગમાં પુરુષને સ્ત્રીના જેટલો અનુભવ નથી. એટલે ધાર્મિક અને માનસિક કેળવણીવાળા સ્ત્રીને કુટુંબવ્યવહારમાં તેમજ લગ્ન જેવી ગૂઢ બાબતમાં કેટલેક અંશે પુરુષના કરતાં વધારે સત્તા હોવી જોઈએ.

શારીરિક સંપત્તિ મેળવવાને પુરુષના કરતાં સ્ત્રીને જ્ઞાનની વધારે જરૂર છે. ન્હાના બાળકથી તે મોટી ઉમરના થાય ત્યાંસુધી ગમે તે પ્રકારે પણ પુરુષને સ્ત્રીની સહાયતાની જરૂર છે; અને ઊંડારાં કેળવવામાં તો સ્ત્રીનેજ વેદકનો ખાસ અપ પડે છે. નાની ઉમરના બચ્ચાનું શરીર કેમ ખીલવવું, તેની છુદ્ધિનો વિદ્યાસ કેમ થાય, બચ્ચાનામાં પ્રમાણિકતા ધાર્મિક વૃત્તિ, કરકસર એવા ખીલવણે કેમ ખીલવવા, તે સ્ત્રીને ખાસ જણવાનું છે. માંદા માણસની આસનાવાસના વારતે તો સ્ત્રી અલોકિક વ્યવસ્થિત છે. આ વિષયમાં તો તે જેટલું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે તે ઓછુંજ છે. જનેતાજ પોતાના બાળકની શિક્ષક થવી જોઈએ. સ્ત્રી વર્ગ વેદક શાસ્ત્રના, શારીરિક કેળવણીના જ્ઞાનમાં બહુ પછાત હોવાથી જનસમુદાયને મોટા ગેરલાભ થયા છે અને થતા આવે છે.

લગ્ન કરતી વખતે સ્ત્રીને પોતાનો પતિ પસંદ કરવાની સ્વતંત્રતા આપવી કે કેમ તે પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વદેશ કહણુ ખરો. જે તેનામાં વિવેકશુદ્ધિ સારી ખીલવી હોય, પારકાનામાં છુપાઈ રહેલા ગુણદોષ શોધી કાઢી શકે તેમ હોય, અને પ્રાસંગિક લાલસાને આધિન ન થઈ દૂર દુટ્ટી રાખી ગુણજ પસંદ કરવાની શક્તિ હોય તો તેને તેમાં સ્વતંત્રતા આપવામાં શો વાધો ? તેમ જીણી દુટ્ટીથી જોઈશું તો માલમ

મ. પશ્ચિમક ઇન્ડિયનના હિરેક્ટર સાહેબે પ્રાથમિક કન્યાશાળા માટે કુનામ તેમજ લાયબેરી માટે મંજૂર કરેલું, તથા શ્રીમંત સરકારના કેળવણી ખાતાએ શાળા લાયબેરી તથા શાળાઓમાં ઇનામ ખાતે મંજૂર કરેલું અને બીજા રેટો તથા અનેક કેળવણેલાં સ્ત્રી પુરૂષોના અતિ આવકાર પામેલું.

સૌભાગ્યશિક્ષાવિધ.

સુધારા વધારા સાથે નીચ આવૃત્તિ.

આ પુસ્તકને રા. રમણભાઈ મહીપતરામ નિકકંઠ બી. એ. એલ. એલ. બી.

(અમદાવાદ); રા. કેશવલાલ જ્ઞેયકર ધોળકિયા, એલ. એમ. એન્ડ. એસ. (રામપુર-રોલી-લખંડ), સૌ. વિદ્યાગૌરી રમણભાઈ બી. એ. (અમદાવાદ), રા. અનંતરાય નાનાલાલ જુય, બી. એ. એલ. એલ. બી. (જુનાગઢ), રા. શિવશંકર ચામજી દલાલ, બી.એ. એલ. એલ. બી. (ન્યાયાધીશ માણાવદર રેટ), મિસ એફ. મેક્રી લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ બાર્ટન કીમેલ ટ્રેનીંગ કોલેજ (રાજકોટ), તેમજ બીજા સાક્ષર વિદ્વાનોએ અતિ ઉચ્ચ અભિપ્રાય આપેલા છે.

મુખ્ય વિષયો ઉપરાંત અનેક નાની નાની ઓ ઉપયોગી જોષક જાજતોના આ પુસ્તકમાં સમાવેશ થઇ ગય છે, જેઓ પોતાની ઓઓને, પુત્રીઓને, ભગિનીઓને, પવિત્ર સુશીલ, શ્રેષ્ઠ, કર્તવ્ય પ્રસાધ જોવા ઇચ્છતા હોય, સંસારનું સર્વોત્તમ મુખ્ય ઓગતિ લેખનો ઉદ્ય ચઢાતા હોય, સંસાર ઉચ્ચ અને સુખપૂર્ણ જોવાનો શુભ હેતુ ધરાવતા હોય, ઓઓને નીતિનું, ધરસંસાર ચઢાવવાની રીતિનું અને બચ્ચાંઓને કેળવણી આપવાનું પૂર્ણ જ્ઞાન આપવા ઇચ્છતા હોય, તેવા દરેક સંજોગને આ પુસ્તક ધરમાં રાખવાની આવશ્યકતા છે. કીમત રૂપિયો સવા. પોસ્ટેજ જુડુ.

વિદ્વાનોએ વખાણેલું 'સગર્ભા સ્ત્રીઓ' ને માટે અતિ ઉપયોગી પુસ્તક.

‘સગર્ભા સ્ત્રીની સંભાળ.’

તનાં સાધારણ દરદો અને સામાન્ય દેશી ઉપાયો.

પ્રજોત્પત્તિમાં ઓની શારીરિક ચક્તિ દેટલી બધી ક્ષીણ થાય છે તે સર્વ કામ જાણે છે, પ્રસંચ સમય મહાભયકર છે. એમાંથી અનેક મુવાવસ્થામાં પ્રવેશતી બાલાઓ તેમ નાની મોટી ઓઓ જીન્દગી ખુવે છે; ને કદાચ આ તંદુરસ્ત હોય ને તે સમયમાં દોઢ મેળવે છે તોપણ પછીથી મુવાવડના અનેક શુભ વ્યાધિઓ સીના તન મન ઉપર હુમલો કરે છે; ને આખરે શેગની ભોગ થઇ પડે છે. ગર્ભાવસ્થા કે ભાં આંઓ અનેક વ્યાધિઓથી પીડિત રહે છે તે અવસ્થાની યરઆતમાં દરેક ઓએ આ લઘુ પુસ્તક વાંચવાથી ધણે ફાયદો મેળવી શકાય તેમ છે; તથા ગર્ભમાં જે બાળક હોય છે તેના ઉપર સુસંસ્કારોની છાપ મળકાળે પાડવાની કેટલી બધી જરૂર છે, અને તેવા ખાસ પ્રસંગે લીધેલી ચાચેતી તથા સારા ઉપાયોની અસરથી બાળકની બાવી જીન્દગી કેટલી બધી સુધરી જાય છે તે જાણત પણ ખાસ સમજાય તેમ લખવામાં આવી છે. મતલબ આ નાના પુસ્તકની અંદર ખબરતી સીની થી થી સંભાળની જરૂર છે, અભિણીએ તે અવસ્થામાં કેવી રીતે વર્તવું મેળવે અને તે અવસ્થામાં યતાં સાધારણ દરદોના ઉપચાર થી રીતે કરવા જોઇએ તે જાણત અતિ ઉચ્ચ વેધક ગ્રંથોના આધારે લખાવવામાં આવે છે. (બન્ને ભાગ સાથે) કીમત આના ચાર, પોસ્ટેજ જુડુ. બન્ને પુસ્તક મળવાનું સ્થળ:—

નટવરલાલ કે. વેળુવ, ટાઇપિસ્ટ. જેતપેર, (કાઠીયાવાડ)

આયોનિક કાર્મસી

માં

બનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

ફીવર ડ્રોપ્સ—જ્વર બિન્દુ. દરેક જાતના તાવ ઉપર લેવાય પડે છે. ઘણીજ દસ્તી અને અસરકારક દવા છે. ૧. ૦-૪-૦

જર્મીસાઇડ—જંતુવિધનાશક. ચેપા કે ઝેરી જંતુના વિષને કાપી નાંખે છે. ૨. ૦-૮-૦

બ્લડ પ્યુરિફાઇંગ સોલ્યુશન—રક્તશોધક. કોલીવિકાર ઉપર ઘણીજ અસરકારક દવા. ૨. ૧-૬-૦

લીવર સોલ્યુશન—ગ્રામીની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે, પેટ સાફ આવે છે. અને સુખ લાગે છે. ૨. ૧-૦-૦

ઐન્ટરોચિક મલમ—ચામડીના દરેક રોગ ઉપર કહેાતું અટકાવી જલદી રજા આવે છે. ૨. ૦-૮-૦

એ ઉપરાંત ફરાજનો મલમ, ખલિતનો મલમ, કોમેથ, પ્લેગ વગેરેની સધળી જાતની લક્ષીર દવાઓ જનાવવામાં આવે છે.

વધુઃખબર માટે તથા નમુના માટે લખોઃ—

(પ્રોફેસર ગજજરની) આયોનિક કાર્મસી.

ગીરગામ, મુ'બઇ.

“સુંદરી સુબોધ”

(૭^{મું} વર્ષ)

શ્રીઓ માટે સરજા શુભરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતું પ્રથમ માસિક

દર વર્ષે એક રસિક અને ઉત્તમ પુસ્તક ભેટ આપવામાં આવે છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે માત્ર સવા રૂપિયા

મંત્રી, બન્ધુસમાજ; અમદાવાદ

આ પત્રનું વર્ષ સપ્ટેમ્બર (શ્રાવણ) થી શરૂ થાય છે અને નવા આઠકો વર્ષનું રંબચીજ દરવામાં આવે છે. વર્ષનો વચ્ચે નવા થનાર આઠકોને પાછલા અંકા મોકલવામાં આવે છે.

સર્વા આનો મોકલી આપેથી નમુનાનો અંક મોકલવામાં આવશે.

અંમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા.”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો-યોગી ૧૨૮ પાનાનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી ફક્તનારને કીમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત ફક્તી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી કેશવજી.

જામનગર--કાઠીયાવાડ.

સુન્દરી સુબોધ

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्त रमन्ते तत्र देवता । मनु.

(પ્રચલ દેવતા રૂઢે, ત્યાં પામે સન્માન સુન્દરી)

સ્વર્ગો ઓળો મારે પ્રકટ થતુ માસિક.

કુરુતક ૭.	}	સપ્તાહ,	}	૪ સ ૧૯૦૬; રિસેમ્બર.
અંક ૪		બન્ધુસમાજ, અમદાવાદ.		૫ સ ૧૯૬૬; કાર્તિક.

વિષયસૂચન

વિષયવિભાગ	લેખક	૫૪
જ્ઞાનસુગન્ધ		૬૭
કાવ્યકુંજ		
કુપયોગિની	રા ન્હાનાપાલ દશપતરામ કવિ એમ એ	૯૮
વાર્તાસહસ્રી.		
આત્મવૃત્તાંત	સૌ. કીર્તિદાસનરી	૧૦૨
વિદ્યાકળા.		
કેરોળીઆની યુગ યુથવાની રાત.	સૌ. જયવન્ત.	૧૦૭
વિવિધવિહાર		
શ્રી કેળવણીનાં સાહિત્ય કેવા પ્રકારનું		
એકએ ૧	શ્રી શાસ્ત્રી હાપામાર્ષ હરિચંદ્ર	૧૦૮
શ્રીઓનો અવતાર શામાટે છે ?	રા અમૃતતાલ સુદરણ પટિયાર	૧૧૧
યુગરાતની ઓળિઓ.	સૌ. વિદ્યાજીવી જી એ	૧૨૧

“સુન્દરીસુખોદ”ની પાંચમા તથા છઠ્ઠા વર્ષની ભેટ.

તૈયાર છે.

વાર્તાલહરી.

તૈયાર છે.

(૩૦૦ પાનાનું ૬૫૬૨ પુસ્તક)

તા. ૧ ઈ સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૯ થી ૦૬/૧૧/૧૦ માંડી છે. બહારગામના આદકો જેઓ પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ષનાં લવાજમ નહીં મોકલ્યા હોય તેમને પહેલી સપ્ટેમ્બરથી વી.પી.૫ ભેટનું પુસ્તક મોકલવામાં આવે છે. જેઓએ મનીઝારદારથી લવાજમ મોકલી આપ્યા છે તેઓ વાર્તાલહરી મોકલી આપી છે જેઓને ન મળી હોય તમને અત્રે ખચર કરવા વિનંતિ જે સ્થાનિક આહકોને વિનંતિ.

જેઓએ લવાજમ ન બર્ધા હોય તેઓએ મહેગાની કરી, રાયપરમાં કામેશ્વરની પોળ પાસે “ સુન્દરી સુખોદ ઓરીસ ” માં રહેવાના ૮ થી ૧૦ વાગના સુધી લવાજમના પૈસા ભરી જતા જેઓ તરફથી લવાજમના પૈસા નહિં આવે તેઓના ઉપર ચલેલા લવાજમ તથા વી.પી.૫ અર્થે સાથે ભેટનું પુસ્તક વી.પી.૫ થી મોકલવામાં આવશે જે સ્વીકારવ અમારા મુગ્ર આદકો મહેગાની કરશે લવાજમ માસ આખર સુધી કેટલું બાકી છે તે ખચર સર્વ સ્થાનિક સમાસદોને આપવામાં આવી છે.

સાતમા વર્ષની ભેટ.

ગીતમાળા ભાગ ૨. (તૈયાર થાય છે)

બન્ને ભેટો આપતની વ્યવસ્થા.

વાર્તાલહરી બે વર્ષ માટેનું ભેટનું પુસ્તક છે, તેથી જેઓનો બે વર્ષની ભેટ મેળવવાનો હક હશે તેમનેજ આ પુસ્તક મળી શકશે. જેઓ છઠ્ઠા વર્ષથી પત્રના આદક થઈ સાતમા વર્ષ માટે ચાલુ રહેલા માગતા હશે તેમને પણ તે બન્ને વર્ષ પેટે આ પુસ્તક મોકલી આપવામાં આવશે પરંતુ જેઓ માત્ર પાંચમા, છઠ્ઠા કે સાતમા-એકજ વર્ષના આદકો હશે તેમને ઉપર જણાવેલી ગીતમાળા ભાગ ૨ બે તૈયાર થયે મોકલી આપવામાં આવશે. સર્વ આપતનો પત્ર વ્યવહાર નીચેને સત્તાએ કરવો.

મંત્રી, બંધુસમાજ, સુન્દરીસુખોદ ઓરિસ, અમદાવાદ

ઉપકાર સાથે સ્વીકાર.

મેશર્સ મેથલ હોરલની કંપની તરફથી

૧. શિવવિનોદ ભાગ બીજો.

૨. જીવનલાલ અમરશો તરફથી

૨. “ શ્રી કૃષ્ણ-જીવન. ”

૩. કાપડીયા નેમચંદ ગોરધર તરફથી

૩. અંજના-સુન્દરી.

મંત્રી, બંધુસમાજ.

સુન્દરી સુબોધ

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના રાખદોમાં કહીએ તો “સૂર્યો પડિત થાય, રસજ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, સારીરે જળવતી, રોમટીન અને “સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજનનવનમાથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની ખૂબ ઈચ્છાઓ અને કલેષોમાથી છુટી એ કુટુંબના ખરા કલ્યાણ કરવા “સક્રિયતા અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને શુદ્ધ વર્ગોની “કલ્યાણ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે,” પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉત્તર કરે અને તેના આત્મ વિશ્વાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ કોઈથી દૂર મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યના તેજસ્વી ફિરોજી સૂર્યનું વિસ્તારથી પ્રસારે:—એજ આર્થસુન્દરીઓના જીવનની સફળતા છે “સૂર્યવિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્રી નથી... “સૂર્યની ઉત્પત્તિવિના દેશની ઉત્પત્તિ અશક્ય છે ”

વર્ષ ૭ મું.] ઈ. સ. ૧૯૦૯ ડિસેમ્બર:-કાર્તિક, વિ. મં. ૧૯૬૬. [અંક ૪ થી.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

સ્ત્રી પુરુષનાં કાર્યો:—આ સ્ત્રીઓમાં ઈશ્વરે જે અંનેક પ્રાણી ઉત્પન્ન કર્યા છે, તેમાં એક મનુષ્યજાતિનો પણ સમાવેશ થાય છે. આની અંદર તેઓજ સ્ત્રી અને પુરુષ એમ બે વર્ગ પાડ્યા છે, તે દરેક વર્ગને માથે કેટલાંક કાર્ય નાંર્યાં છે. તેમાં અમુક કાર્ય તો પુરુષોયોજ થાય, અને અમુક કાર્ય તો સ્ત્રી યોજ થાય. જે કાર્ય પુરુષને કરવાનાં છે તે જો કદી સ્ત્રીઓ કરવા જાય, તો તેઓથી થતો શકે નહીં; અને જે કાર્ય સ્ત્રીઓજ કરવાનાં છે તે પુરુષોથી કદી થતાં શકે નહીં, અને પુરુષો જો એમાં માથુ રાખે, તો તેઓ ઉઘાં પ્તતાં ગોઠાંજ રાખે. પુરુષોના કાર્યમાં સ્ત્રીઓ માથાં મારી જો તેઓની યરાચરી કરવા જાય, તો તેઓ પણ તેમાં ગોઠાંજ રાખે. માથે કહેવું એમ નથી કે સ્ત્રીઓ પુરુષોની યરાચરીનું કાર્ય નહીં કરી શકે. જો તેઓને શોચથી કે-ઢલો સારો હુંશોભાર વનાવવામાં આવીશોય, તો તેઓ પણ પુરુષોની યરાચ-રોનાં કાર્ય કરી શકે. પણ તેથી તેઓને માથે જે ફરજ ઈશ્વરે નાંચેલી છે તેમાંથી તેઓ મુક્ત થતાં નથી. શોચો કેઢલારીને હુંશોભાર થઈ પોતાના ફર-જોને ઘાતુ ઉપર મુક્યાં જોઈએ નહીં. સ્ત્રીઓ જરા મળી મળી પડેલે તેઓમાં જરા મગરૂરી આવે છે, અને એમજ જાણે છે કે અમે હવે સંપૂર્ણ કેઢલવળી લઈ હુંશોભાર થઈ ગયાં. હવે અમે પણ પુરુષોની યરાચરીનાં કાર્યો કરીશું. પણ

તેઓણ શીઘ્રવા વાંચવાથી મનમાં જરાણ મગદરી લાવવી જોઈપ નહીં. પહેલાં તો તમારું જે સહં કાર્ય છે તેને લાયકનાં તમે થાઓ, અને તેને લાયકનાં થયા પછીજ પુરવોને લાયકનાં કાર્યો કરવાને પ્રયત્ન કરો. પણ આતો પ્રથમ તમે પોતાનું છોડી ધીજામાં માથું સોસવા જતાં પેલી કહેવતવાળી વાત ધાય છે કે “ કાગડો હંસની ચાલ ચાલવા ગયો, ને પોતાની પણ મૂલી આવ્યો.”

સૌ. મંગલાગૌરી ચુનીલાલ સેતલવાડ.

(ગુજરાતી પંચનો દિવાળીનો જાસ અંક ૧૯૬૫.)

કાવ્યકુંજ.

કૃતયોગિની.

ભરેલા સરમાં નીર ખાતાં'તાં મન્દ હેલિયાં:
ને હૈકું' યે રહડયું હેથે, દરે ત્હાં દેવીનાં થયાં.

૨

છે એક ઉન્નવલ પુરાણપ્રસિદ્ધ દેશ,
ઉમાપ્રતાપ ભર સૂર્ય તપે હમેશ;
આતિથ્યની નગરીઓ ન્યહાં ન્હાની ન્હાની,
ત્હાં છે અમારી કુલની લઘુ રાજ્યધાની

૩

તોફાની બાહુડાંને ત્હાં જોતી નેન હાડાં ભરી
જેડી'તી દામણી દેવી, દેહે એ દીનતા ધરી.

૪

સખિ ! ત્હાં સુકુમાર વાકડી,
નમતી એક હતી બદામડી,
બુચનાં દુમ ધીમું ડાલતાં,
ધ્વજ લેવાં ગગને વિરાજતા.

૫

બારણામાં કરે રક્ષા સદા યે હનુવો જતી;
લીમડાની શીળી ધાયા આંગણે પાયરી હતી.

૬

ઝાંખો પ્રકાશ તરુલળી મંડીધી આવે,
ને એયરી મંડી સુજાજમ તે બિછાવે;

ત્યહાં લીલી એકસર માલતી વેલ દીપે,
ને એક ડાલર હતો તુલસી સમીપે.

૭

માડેલો માંડવો આછો ચોકમાં છાંયડી કરે;
એક બે જૂઠ્ઠી વેલો સૂકાતી હતી તે પરે.

૮

તે તેજલોપી શીજી ઓશરીમાં
પ્રારબ્ધની પોથી ઉઘાડી ધીમા
દેવી જૂવે તે મંહી ભાગ્યલેખ,
મુખે હતી દુઃખિણી કેરી રેખ.

૯

અન્તરિક્ષે હતી દૃષ્ટિ સૂની ને કાંઈ શોધતી:
હતું તે પેખતી નહોતી, નહોતું ત્હને નિહાળતી.

૧૦

ત્હને ન શોધ, તુજને જડશે નહીં તે,
ત્હારો નકોર નથી નાથ અંહી ક્યંહીયે;
આઘે ભમે શરીર, ભૂદયું મને ભમન્ત,
એકાકિની મૂઢી ત્હને અતિ એ દમન્ત.

૧૧

આંખડી શૂન્યતાની એ પછી પાછી વળી નમે
કાદવે કમળો શાં જ્યહાં ધૂળમાં ખાણડાં રમે.

૧૨

કદીક સ્નેહે તુજ કંઠ ગેલતાં,
કદીક હેતે મુજ નામ ખેલતાં;
કદીક મીઠી નિજ મસ્તીમાં મચે,
હમેશ ન્હાનાં કંઈ નાટકો રમે.

૧૩

ઉતાર્યા દિલથી એવાં દિવે સમૃદ્ધ ખાલકો:
વિસાર્યા બંધાલસહોવાં મેહ આત્મશ્રીલર અર્લકો.

૧૪

લજ્જાળુ લોચન મનોહર કેરું ચારૂ,
તેજસ્વી આનન અનુપમનું અપ્યાકું:

સોહાગશેલિત, વિલાસ વિનોદિનીના,
આનન્દનાં ગૂઢન હાસ્યઃ કશી કમી ના ?

૧૫

અન્તરે કોઈ ચે, બાપુ ! આધું મા આણુશે રત્નેઃ
આપણા બાલની, દેવિ ! તું માતા-તું પિતા થલે.

૧૬

તજ્યાં બાલ, તજ મનોરમા,
કરુણાણુ ! કરતે બધું ક્ષમાઃ
મિત્ર ! હાથાં થઈ માનું માનલે,
કુલને છાજતી રીત આલલે.

૧૭

આવશે અતિથિરૂપે દેવી કે કોઈ દેવતા,
કે દનેહી કે, સગાં કે, કે હરિનાં જન ભાવતાં.

૧૮

આતિથ્ય યોગ્ય સહુનું સખિ ! તું કરીશ,
ચિન્તા નથી લગીર, અર્ધ પદે ધરીશ;
સૌ પૂછશે કુશળ, તું મુજ સંઘ-ફેલે,
મહારી વતી ય વધુ અંજલિ અર્ધ દેલે.

૧૯

દેવિ ! તું કુલની રાણી, હું ચે મહેમાન તાહરેઃ
માંડણું તહે કુલનું રાજ્ય, રાજયોગ ખરે કર્યો.

૨૦

ફરહારેક તો તું કુલ માટ સંધતી,
ફરહારેક તું મેલ મહડયા ઉતારતી;
ફરહારેક પૂછ પ્રભુ આશિયો લહેઃ
નિત્યેય ચિન્તા કુલક્ષેમની વહે.

૨૧

ઉપાટે કુલનો ભાર, ભાર્યા તે સતીને ભણીઃ
સંભાળે ગૂઢની શોભા, તે દેવી ગૃહિણી ગણી.

૨૨

દેવિ ! સતિ ! પરમ પાવનકારી ભાર્યા !
કર્યાણિનિ ! ગૃહિણિ ! આ પ્રભુપ્રેમી આર્યા !

ઢાળે શિરે નંદિકરો પતિ સૌ ગુમાને,
‘અર્ધસ્વ સોખ્યું મુજનેજ’ તું એમ માને.

૨૩

ન ખૂઝે ભાવ એ તહારે, કે લેશે તહમતે નહીં,
તહોયે તું ચાન્તિથી સેવા સદા સૌની કરી રહી.

૨૪

ભમે ભમે દેહ ભલે વિદેશે,
ભલે ભમે આ મનહું વિશેયે;
નથી નથી એક ધડીય ન્યારું.
કલ્યાણિ ! આકર્ષણ દેવી તહારું.

૨૫

માહરી હાંદગી કેરું સુહાગી મધ્ય બિન્દુ તું;
અન્ધારી રાત્રિમાં મહારી અમીનો પૂર્વે ઇન્દુ તું.

૨૬

માંડીજ વેદિ ગૃહની, લીંપી પંચગવ્ય,
તહે આદર્શો શુભવતી ! કુલયજ્ઞ ભવ્ય;
પંચાગ્નિ પંચશિખ પંચ દિશે જલે છે,
હોમાઈને હવિ રૂપે મંદી તું બળે છે.

૨૭

સદાની યે તહને લાગી સમાધી કુલયોગની;
આત્મામાં જ્યોતિ એ ધારી શોભે તું યોગિની બની.

૨૮

વિસરે તું નહિ કલ્પના વિશે,
વિસરે ના કંઈ બ્રાન્તિને મિશે;
તુજને લાધી સમાધી કર્મની,
કળિતા જીવ છ તું સ્વધર્મની.

૨૯

કરીને સેવના મહારી કીધો તહે નિત્યનો ઋણી;
નમેરો-નશુભો છું હું, તું તો સાધ્વી મહા શુણી.

૩૦

એ તહારું ઋણ સખિ ! કેમ શીટ્યું શીટાશે ?
એ ઋણના ઋણી તણું સજની ! શું થાશે ?

ઓ શાન્તમૂર્તિ ! વરદાયિની કુલદેવિ !
તહારી શુભાશિષયથી મહારું અશુભ નશો.

૩૧

કે નથી અધુરું વિશ્વે ? હું નથી ? કે શું તું નથી ?
કે તહારા શુભનું ગાને દેવિ ! આ અધુરું નથી ?

૩૨

અહો ! મહાભાગ કુંસારનીર !
અહો ! મહાભાગ હું યે લગીરઃ
જેવી તહારા જલમાં વનશ્રી,
તહેવી જ મહારા દિલમાં કુલશ્રી.

૩૩

માહરા કુલમાં, ખીજે, જમ્હાં હો ત્હાં, ઓ તપસ્વિની !
નમો નમો, મહાદેવિ ! ઠાં નમો, કુલયોગિની !

ન્દાનાસાલ દલપતરામ કવિ.

વાર્તાલહરી.

(શીલેખ.)

આત્મવૃત્તાંત.

મારું નામ મનોરમા છે. ને વાંચકોને સરળ પડે માટે મારી સવિસ્તર દર્શકત આપવાનું હું હીક ધારૂં છું. મારા પિતાનું નામ મોહનલાલ ને મારી માતાનું નામ ઈન્દિરાબાઈ તથા મારી નાની બહેનનું નામ પ્રેમપ્રતિભા હતું. મારા પિતા વાણીઆ ગણિના છતાં સુધારક હતા અને તેથી હું સુન્દરતા પાંચ ચોપડીનો અભ્યાસ કરીને પછી ઇંગ્રેજ શીખવાને હમે સુરત મિશન સ્કુલમાં રહેતા હોવાથી જવા લાગી. ત્યાં મેં લગભગ મેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કર્યો ને તે વખતે મારી ઉંમર અરાદ વર્ષની હતી. મારા પિતાનો વિચાર મેટ્રીકની પરીક્ષા આપ્યા પછી મારા લગ્ન કરવાનો હતો. પણ મારાં માતૃશ્રીના આગ્રહને લીધે મારાં લગ્ન હમારી ગણિના એક પચીસ વર્ષના સુવાન ખી. એ. થયેલા દક્ષમ સાથે થયાં. મારા પતિનું નામ લલિત મોહન છે ને સાસુજીનું નામ ગંગાબાઈ છે. અને તેજ વર્ષમાં હું મારા સાસુજીના બોલાવવાથી ત્યાં રહેવા ગઈ. તે વખતે હું બહાર જવા આવવાની રેશમી ટ્રાન્કી રેશમી સાડી તથા સફેદ મલમલનું મુંઠર ફેશનનું બદન તથા ગુટ અને મોઝ પેટેરતી અને અસંકારમાં ફક્ત હાથે બંગડી, કાને ચુટ્ટી, અને ટોકમાં અંકોડા તથા હાથે નાગ, વાંદી સીવાય બીજું કંઈ અને ગમનું નહોતું અને ઘરમાં સુતરાઉ સફેદ ગવન અને

સફેદ બદન પહેરતી હતી. મારા પિતાને ત્યાં કાંઈ કામ કરવાનું નહોતું તેમ સાસરે પણ કાંઈ કામ કરવાનું નહોતું કારણ કે સાસુજીને મારા પતિ શીવાય બીજું કાંઈ ફરજન નહોતું અને મારું સામર પૈસાદાર હોવાથી રાંધવાને એક બ્રાહ્મણ, વાસણ સાજવાને ત્રીસર તથા અનાજ સાકસકરવાને એક બાઈ તથા ગાડી ધોડો હતા. એટલે મારે ખીવાનું પાણી પણ હાથે લેવાનું નહોતું, પણ એક દીવસ મારે સાસરે અમારા ભટ ઉપર તેની મા માંદી થઈ ગયાનો રાત્રે તાર આવ્યો અને તે ગભરાઈ જવાથી મારા સ્વામિની રમ લઈ પોતાને ગામ ગયો, પણ હવે કેમ થાય? ભટ ગયો તે રાંધે કોણ? કાંઈ જુદા સાસુજીને રાંધવા દેવાય? અને મને પણ રાંધતા આવડતું નહોતું. પણ તેથી કાંઈ ભુખ્યા રહેવાય? ત્યારે મેં પોતે ગભરાતાં, ગભરાતાં, રાંધવા માંડ્યું. પણ શું કરવું તે કાંઈ મુજે નહીં. દાળ ઓરી અને તેમાં પુષ્કળ પાપડખાર નાંખી હું તો નાહાવા ગઈ, નાહીને આવી ત્યારે દાળ બદાઈ હતી પણ પાપડખાર વધારે હોવાથી કાળા કાળા થઈ ગઈ હતી અને મેં પણ દાળ ગળ્યા વગરજ એમને એમ આમલી હળધર, મીઠું, આદુ મરચાં, કોથમીર નાંખીને હોલે મુકી મુલે રીંગણાનું શાક વધાર્યું. તેજ માં મરચાં હીંગ નાંખી રીંગણાના કડકા નાંખ્યા ને હળધર મીઠું નાંખી બે ત્રણ વાડકા પાણી નાંખી લોટ બાંધવા બેઠી. પુરીના લોટને મોંણુ દેવું જોઈએ તે છતાં ખબર ના હોવાથી મેં તો એમને એમ લોટ બાંધ્યો અને તે દરમ્યાન શાક થઈ ગયું તે અંગારે મુકીને હું તળેલીમાં પાણીને ચોખ્ખા સાંધે નાંખી મુલે મુકીને સ્વામી નાહાતા હતા ત્યાં તેમને ધોતીયુ તથા ટુવાલ આપવા ગઈ અને ત્યાં જરા વાર લાગી તેથી હું બ્યારે આવી ત્યારે ચોખ્ખા ઉભરાતા હતા અને જરા ચીકણા થઈ ગયા હતા. તે જોમ તેમ ઓસાવી નીચે ઉતારીને મુલે પેણી મુકી પુરી કરવા માંડી. પણ કોઈ દીવસ કરી હોય તો આવડેકેની. એક તરફથી જાડી તો બીજી તરફથી પાતળી એવી પુરી વણીને તળવા મુકી પણ ન કુલે કે ન ફાટે. બ્યાં લાંથી જેવી તેવી કરીને મુકી એટલામાં સ્વામી અને સાસુજી જમવા આવ્યાં. અને રસોઈ સારી થઈ નહીં તે પીરસતા તો શરમ આવે પણ કાંઈ છુટકો! શરમાતાં, શરમાતાં, બે બજાને પીરસ્યું અને બેઠે જમવા બેઠા. સ્વામી તો જે બાવ્યું તે ખાઈને ઉઠી ગયા પણ સાસુજી જુદા તે બોલ્યાં કે “વહુજી આતે રાંધ્યું કે રમત કરી છે. નોહોતું આવડતું તો ના કેહેવી હતી, પણ આવી રસોઈ તે કોણ ખાય? આ દાળ હાથી ને સ્વાદ વગરની છે શાક પણ તેવુંજ અને ચોખ્ખા પણ જાણે લાહી જેવા, પુરી ચંચડ, ને મારા જેવા જુદાથી તો કાંઈ એવી ખવાયજ નહીં ત્યારે ખાડું કે ભુખ્યા રહેવું તેના કરતાં તો હું બાળ્યા કરતાં તો હાથ બાળ્યા સારા.” સાસુજી બોલ્યા તે નીચું જોઈને મેં સાંભળ્યા કંઈ. પણ શું બોલું? હું તો મુંગી મુંગી બેસીજ રહી. અને સાસુજી પણ જરાતર જે બાવ્યું તે ખાઈને ઉઠી ગયાં. હું પણ મારો છવ ઉદાસ થઈ જવાથી થોડું ખાઈને ઓરડામાં ગઈ ને જોયું તો સ્વામી નહોતા તેથી જઈને પાંચંગ ઉપર મુતી ને મોંઝે માથે ઓઢીને ખુબ રહી. ને રડતાં રડતાં હું મુંઝ મુંઝ થોડીવારે હું જાગી તે વખતે સ્વામી મારી પાસે પાંચંગ ઉપર બેઠા હતા. મને જાગતી જોઈને સ્વામીએ પુછ્યું કે “મનોરમા તું ગભરાતી ના. તું તારે ખીયેર જાય ત્યારે ભુલ સુધારી લઈને બધું શીખીને આવજો પણ મારે એટલું તો કેહેવું પડશે કે તું બજુતા શીખી તે રાંધતાં શીખવા ઉપર અને જુદાવ્યવસ્થા ઉપર વધારે લક્ષ આપ્યું હોત તો આવું થાત નહીં.” સ્વામીનું બોલવું સાંભળી પાછું મને

રહતું આવ્યું ને હું બોલી કે “જો મારા પીયેરમાં શીખવાનું હોત તો મારે આ વખત ન આવત. સ્વામીનાથ પેહેલા અને સુધારાને નામે આનંદ થતો હતો પણ આજે તો મારો છવ બળા બળ છે. મને તો લાગે છે કે સારાં કપડાં પેહેરવા, ઈંગ્રેજ બહુનું, ને પાટીઓમાં જવાને સુધારો ના કેહેવો જોઈએ. પણ સારી રીતે ઘરમાં હીસાબ રાખનાં, રાંધનાં ને બાળક ઉછેરનાં આવડે તેનેજ સુધારો કેહેવો જોઈએ. પણ હવે એ તો દીક પણ મારે હવે શું કરવું? કે જેથી મારી બૂલ સુધરે. ને મને રાંધતા બરાબર આવડે આજેજ મને અનુભવ થયો કે દરેક પૈસાદાર કે ગરીબ સ્ત્રીઓને પણ પાકશાસ્ત્ર શીખવું અવશ્ય છેજ.” માઝ બોલવું સાંભળી સ્વામી વિચારમાં પડ્યા ને ઘોડીવારે બોલ્યા, “મનુનું એમ કર કે તું મારા માસી જે ભર્યમાં રહે છે ત્યાં જ કેમ કે હમણા વિભળા બહેનની સુવાવડ છે. ને વળી તારી ફાઇની છોકરી મારા માસીના દીકરા મદન મોહન સાથે પરણી છે. ને ત્યાંજ છે એટલે તને શીખવામાં વધારે સુગમ પડશે ને માસી સાંત સ્વાભાવનાં પંડાવાથી ને તને ધીરથી શીખવશે, કેમ તારી મરજી છે? હોય તો માછને કહીને નક્કી કર.” મેં તો નરન હાથ જોડીને કહ્યું કે સ્વામીનાથ તમારી આજ્ઞા હશે તો હું તો તમે બધા જવાનું નક્કી કરશે ત્યાં જઈશ. મારે નેમાં કોઈપણ પ્રકારનો વાંધો નથી. માઝ બોલવું સાંભળીને સ્વામી કહ્યા અને સાસુજની અનુમતિથી બીજો દીવસે મારે ભર્ય જવાનું કહ્યું. સાંજે સાસુજએ પાસે બેસીને મારી પાસે રંધાવ્યું તેથી કાંઈ વધારે બગડ્યું નહીં, અને બીજો દીવસે સવારથી તો બટ આવવાનો હતો તેથી મારે બીજો દીવસે રંધવાનું નહોતું. બીજો દીવસે મને સ્વામી રોજનપર મુકવા આવ્યા ને ગાડી ઉપડતી વખતે મને કહ્યું કે મંબાળીને જાગે અને ખંત રાખીને ધીરજથી શીખજો. મેં તમન કરીને હા કહી. અને ગાડી ઉપડી. ભર્યના રોજન ઉપર મારા દીએર મદનમોહનને મને તેડવા આવવાને તારથી ખબર આપી હતી તે પ્રમાણે તેઓ તેડવા આવ્યા હતા. તેમની સાથે હું ઘેર ગઈ. ઘરમાં પેમતાંજ મારી ફાઇની છોકરી ને માસીજના છોકરાની વડ સુશીલા મને તેડવા આવી ને હાથ પકડીને ઉપર તેડી ગઈ ને નોકર પણ કહ્યા વગરજ સામાન લઈને મારે વાગે તૈયાર કરેલા ઝોરડામાં મુર્શી આવ્યો અને હું પણ કપડાં બદલીને માસીજ પાસે ગઈ ને પ્રણામ કરીને સામી બેઠી. એટલે માસીજએ બધાની ખબર પૂછી મેં માસીજને બધાના મમાયાર કહ્યા અને પછી મારી ફજેતીની વાત કહી અને કહ્યું કે તમારી પાસે શીખવા આવી છું. માસીજએ બધી વાત સાંભળીને ધીરથી કહ્યું કે વડ ગબરાશો નહીં હોય એમ પણ ધાય પણ હવે તમને ખંત છે ને જલદી શીખી શકશો. વખતે બગડે પણ ખરું તેમાં ગબરાવું નહીં. એમ કહી સુશીલાને બોલાવી એટલે સુશીલા તરત આવી એટલે માસીજએ કહ્યું કે કાલથી તારી સાથે રાખીને મનોરમાને કામકાજમાં સમજાવડાજો. બીજો દીવસથી હું કામકાજ કરવા લાગી. ઘણી વખત મારાથી થી, તેલ વીગેરે દોળાઈ જઈને બગાડ થતો પણ માસીજએ મને એક પણ શબ્દ કહ્યો નહીં. અને ધીરથી સમજાવડા પાડીને દરેક કામ શીખવ્યું. અને જે મદીનામાં હું બધું રાંધનાં શીખી અને મુરખો, અથાણું અને ઘોડી સારી બીજી બનાવનાં પણ શીખી ને તે દરમ્યાન વિભળા બહેનને પુત્ર જનમ્યો એટલે માસીજએ મને સુવાવડના કામમાં પણ માસીતગાર બનાવી. માસીજની ઘરની વ્યવસ્થા ઘણાજ સારા પ્રકારની હતી. અનાજથી તે પાણીના પવાલા સુધી દરેક પોતપોતાની જગ્યાએ ગોઠવેલાં

હતા, અને ચોખ્ખાઈ પણ સારી રહેતી હતી. મુશીલા પણ ઘરમાં એકજ નોકર હતો એવી ઝડપથી કામ કરતી કે નવરીને નવરી. મારીજ પર માતા જેવું હેતું હતું ને પડ્યો બોલ કીલી લેતી. અને મારીજ પણ વિમળા બહેનમાં ને મુશીલામાં બીજકુલ દેર ગણનાં નહીં. હું ત્યાં રહી તે દરમ્યાન મને એમને બધાનો પોશાક મારો લાગતો તેથી હું પણ બદલ તથા મોઝને પેનશન આપીને સાદાં ડાહી શીવાડી હતી તે પહેરતી. આ પ્રમાણે મને ત્રણ માસ થયા એટલે મારીજએ કહ્યું કે વડુ સુરતથી કાગળ આવ્યો છે તેમાં મોટી બહેન આવતી કાલે બપોરે તમને તેડાવે છે. ને મારા ધારવા પ્રમાણે તમને કામ-કાજ પણ આવડ્યું છે તેથી મદન મોહન તમને રોજને મુકવા આવશે અને ત્યાં લંલીત મોહન તેડવા આવશે. એટલે તમને અડચણ નહીં પડે ને હું આજે મોટી બહેનને કાગળ લખું છું કે મનોરમા આવે છે સારે મેં કહ્યું કે તમે જેમ કહેશો તેમ કરવા તૈયાર છું. મેં પણ તેજ દીવસે જમીને સાંજના મારો સામાન બાંધી લીધો. ને બીજે દીવસે જમીને બધાને મળી, બેટીને હું સુરત જવા નીકળી. દીવરજ રોજન પર આવ્યા હતા ને ગાડીમાં બેસાડીને કહ્યું કે “ ભાભી સંભાળીને જાને ને પોહોંચીને કાગળ લખજો ” એટલે ગાડી ઉપડીને તેઓ-તેમને ઘેર ગયા. સુરતના રોજને ત્રામીજ તેડવા આવ્યા હતા. તેમણે મને જોતાંજ હસીને કહ્યું કે “ મનોરમા તું તો ઘણીજ બદલાઈ ગઈ છે, મેં તો પહેલાં જોળખીજ નહીં ” મેં શરમથી નીચું જોયું ને હમેજાને ઘોડાગાડીમાં બેઠાં. ગાડી ચાલી એટલે સ્વામીએ પુછ્યું “ મનોરમા તને શું આવડ્યું તે કહે તે દીવસે રાંધ્યું હતું તેવું રાંધશે કે નહીં ” મેં તરત સ્વામીને કહ્યું “ સ્વામીનાથ ફરી એ વાત સંભારશો નહીં મારો જીવ એ વાત સંભારતા બળી જાય છે, પણ હું પરમેશ્વરનો પાડ માનું છું તે વિશે મારી આંખ ઉપડી ને હું હવે મારો પતિન ધર્મ તમને સંતોષ ઉપજે તેવી રીતે બજવીશ અને પરમેશ્વર મારીજનું કલ્યાણ કરજો કે તેણે મને પોતાની દીકરીની માફક કેળવીને બધું શીખવ્યું અને હું પણ મારા પીતાજીને સમજાવીને પ્રેમ પ્રતિમાને પણ ગૃહ કાર્ય શીખવવાનું કમુક્ક કરાવીશ નહીં તો દુષ્ટ થાય. બહેલાંજ કાંઈ કેળવાયલા કેહેવાય નહીં પણ સાથે ગૃહકાર્ય આવડતું હોય તોજ કેળવાયલા કેહેવાય ” એમ હું હવે સમજી છું.

ઘેર જઈ કપડાં બદલીને સામુજીને પ્રણામ કરી તેમની પાસે બેટીને પછી બધાના સારા નામની ખબર કહી એટલામાં જમવાની વખત થઈ ને હમે જમવા ગયા પણ મહારાજ સારું રાંધેલો ન હોવાથી મને તો કાંઈ ભાવ્યું નહીં. અને હું ઘોડું ખાધને ઉડી ગઈ એમનામાં જઈ સ્વામીને મુખવાસ (પાન) આપીને ધીરથી કહ્યું “ કે સ્વામીનાથ જો માનો તો એક વાત કહું અને એક ચીજ તમારી પાસે મારું. ” સ્વામીએ હસીને કહ્યું “ કે ખુશીથી આપીશ મારી બહાલી તારે જ જોઈએ તે હું ખુશીથી આપીશ ” ત્યારે મેં કહ્યું કે “ આ બટને કાલથી રજા આપો અને હું રાંધીશ ” મારું બોલવું સાંભળીને સ્વામીજી તો ખુબજ હસ્યા ને બોલ્યાં કાણ તું રાંધવાની છે ? મનોરમા તું બોલતી ના તું રાંધવાનું કહે છે ને મને તેં તે દીવસે રાંધ્યું હતું તે સાંભરી આવે છે. મેં કહ્યું કે હવે એવાં બહાના કાઢી ફરી નહીં જવાય. સ્વામીએ કહ્યું કે મારી તો હાજ છે જો માજ હા કહે તો કાલથી રજા આપીએ એટલે હું ઉડી સામુજી પાસે ગઈ. સામુજી પચારીમાં જગતાં સુતાં હતાં ત્યાં જઈને હું પાસે બેટી એટલે સામુજીએ કહ્યું કે

“વડુ કેમ રાતની વખતે અહીંઆં આવ્યાં છો? તખીએત તો સારી છે!”મેં કહ્યું હા તખીએત તો સારી છે પણ હું તમારી પાસે એક ચીજ માગવા આવી છું તે આપ્યા વગર નહીં ચાલે. સામુજીએ બેઠાં થઈને કહ્યું કે, વડુ લગ્ન પછી આજેના મારી પાસે માગવા આવ્યાં છો તો મારાથી અપાય તેવું હશે તો તમને આપીશ એટલે મેં કહ્યું કે તમારાથી અપાય તેવીજ છે કાલથી ભટને રગ આપો એટલે સામુજીએ મારે વાંસે હાથ ફેરવીને કહ્યું કે વડુ ભટને રગ આપવાની જરૂર નથી. પરમેશ્વરની મેહેરબાનીથી આપણે ભટ રાખી શકીએ તેમ છે અને તે દીવસે મેં તમને કહ્યું તેમાં ખોટું લગાડશે ના. એ તો દરેક બેરાંને રસોઈ કરતાં તથા ગૃહવ્યવસ્થા શીખવું અવશ્યનું હોવાથી અને તે વાતની આવડત તને ન હોવાથી મને ખોટું લાગ્યું તેથીજ મેં તને કહ્યું હવે તને આવડતું જાણી મને સંતોષ થયો. ને ભટને હું રગ આપવાની નથી. મેં ધીરથી કહ્યું કે ના સામુજી એમ નહીં ચાલે મારૂં માગ્યું તમારે આપવું પડશે કાલથીજ ભટને રગ આપો તમને પ્રભુએ પૈસા આપેલા છે તે બીજા કામમાં ખરસાજો. પણ મારી આટલી ઇચ્છા તો પુરી પાડીજ પડશે. આખરે મારા સામુજીએ ભટને રગ આપવા હા કહી ને મારૂં ધાર્યું થયું.

x x x x x x

હમણા હમે વસ્તારી થયાં છીએ. અને વૃદ્ધ સામુજી પોતાના ત્રણ પૌત્રને બે પૌત્રીને આપો દીવસ પોતાની નજર આગળથી ખસેડતાં નથી. અને હું પણ સંધી પરવારીને ઘર સાફસુદ કરી સામુજી પાસે બેસીને ઘણા હેતથી માસીજીને યાદ કરીને સામુજીને ઘણી વખત કહ્યું કે માસીજીને લીધેજ મારો ને મારે લીધે મારી નાની જ્ઞેન પ્રેમ પ્રતિભાનો સંસાર મુધર્યો, કેમકે તેને મેં મારી પાસે રાખીને બધું શીખવ્યું તેથી એ તેને સામરે મુખી છે ને હું પણ આનંદમાં દીવસ મુગ્ધરીને માસીજીને હરવખત યાદ કરું ને પરમેશ્વર તેમને સદા મુખી રાખે એમ હું રોજ પ્રાર્થના કરું છું. અને સામુજી તથા સ્વામીજી ઘણી વખત મને કહે છે કે મનોરમા તે દીવસે તેં રાધ્યું હતું તેવું ફરી એકવાર સંધ. એ વાત સંસારીને હમે ઘણાંજ હસીએ છીએ ને મારા ત્રણ છોકરા તથા બે છોકરી પણ તે સાંભળીને આશ્ચર્ય થાય છે.

સૌ. કીર્તિદાગવરી.

વિદ્યાકળા.

(સી લેખ.)

કરોળીઆની કુલ ગુંથવાની રીત.

આ કુલ પોલકો કમળની બહાર, કે ગળે તથા ચણીયાની કીનારી ઉપર મુકવા કામ આવે છે તે તે અકોડી (આંકડી) થી ગુંથાય છે.

રીત.

પ્રથમ નેટલી લાંબી કુલ ગુંથવી હોય તેટલી સાંકળા કરવી.

પહેલી હાર—એક ચાંબલી, (દાણો) એક સાંકળી, એક ચાંબલી એક સાંકળી એ પ્રમાણે છેડા મુધી ગુંથી જવું.

બીજી હાર—ચાર સાંકળી કરી પાસેની એક ચાંબલી મુકી બીજી ચાંબલીમાં નાખી આંટી વગરના દાણો ગુંથવો. એટલે એક કાંગરા જેવો આકાર પડશે. એવા એવા ચાર કાંગરા લીધા પછી ત્રણ સાંકળા કરીને પાસેની ચાંબલીમાં એક આંટી વાળો દાણો (ચાંબલી) ગુંથવો. એ રીતે ગુંથી જવું.

ત્રીજી હાર—ચાર ચાર સાંકળીના ત્રણ કાંગરા પાડવા, પછી ત્રણ આંટી વિનાના દાણો લેવા એ પ્રમાણે ગુંથી જવું.

ચોથી હાર—એ કાંગરા, પાંચ આંટી વગરના દાણા, એ કાંગરા. એ રીતે ગુંથી ચોથી હાર પૂરી કરો.

પાંચમી હાર—ત્રણ કાંગરા ચાર વિના આંટીના દાણા ત્રણ કાંગરા ચાર વિના આંટીના દાણા એ રીતે.

છઠ્ઠી હાર—ચાર કાંગરા ત્રણ વિના આંટીના દાણા.

સાતમી હાર—પાંચ કાંગરા એ દાણા આંટી વગરના.

આઠમી હાર—છ કાંગરાને એક દાણો આંટી વાળો (ચાંબલી.)

નવમી હાર—ત્રણ ત્રણ સાંકળીના કાંગરા હારના છેડા મુધી ગુંથી જવા એટલે કુલ પુરી થશે.

સૌ. જયવન્ત.

વિવિધ વિહાર.

શ્રી કેળવણીમાં સાહિત્ય કેવા પ્રકારનું જોઈએ ?*

આ સવાલનો વિચાર કરવા પ્રથમતઃ સ્ત્રીજીવિતના મુખ્ય કર્તવ્ય ઉપર આવવું પ્રાપ્ત કામ થાય છે. સ્ત્રીજીવિતની ઉચ્ચ દક્ષતાનું ચિત્ર મહાભારતના શાંતિ પર્વમાં પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રી ભીષ્મપિતામહે શ્રી લક્ષ્મીજનાંજ વચનથી ચિત્રેલું આપણને મળી આવે છે કે—

પતિવ્રતામકલહામલૌહ્યામકુતૂહલામ્
અવિપ્રકીર્ણમાણડાં ચ સ્વલ્પનિદ્રાં મજે સ્ત્રિયમ્ ॥

લક્ષ્મીજ કહે છે કે—પતિવ્રતા, અકલહા, અલૌહ્યા, અકુતૂહલા, અવિપ્રકીર્ણભાંડ અને સ્વલ્પનિદ્રા; એવી સ્ત્રીને હું સર્વદા ભણું છું.

આ શ્લોકમાં સ્ત્રીનાં છ વિશેષણ આપેલાં છે. તે દરેકમાં કેટલા અર્થનો સમાવેશ છે તેને માટે જરા વિવેચન આપતાં તેમાંજ સવળા વક્તવ્ય અંશનો સંક્ષેપ આવી જશે.

પતિવ્રતા આ શબ્દ જ્ઞે કે પુષ્કળ વ્યાખ્યાનની અપેક્ષા ધરાવે છે તોપણ અહીં તેનો દૂરેક અર્થ એટલોજ છે કે પતિમાંજ જ્ઞેનાં સર્વ વ્રત છે એવી સ્ત્રી. ભીષ્મપિતામહે કહે છે કે—

પત્યૌ ભાક્તિર્વ્રતં સ્ત્રીણામદ્રોહો માન્ત્રિણાં વ્રતમ્ ।

પ્રજાનુપાલનેડનન્યકર્મતાં ભૂમૃતા વ્રતમ્ ॥

પતિમાં એકાગ્ર ભાવથી ભક્તિ રાખવી એજ સ્ત્રીઓનું વ્રત છે. અર્થાત્ સ્ત્રીઓને માટે એકાદશી આદિક વ્રત ઉપવાસ વગેરે કશું નથી. માત્ર મન, વચન અને કર્મથી પોતાના પતિની સેવા કરે તો તેટલાથીજ તે સર્વ વ્રતનું ફળ પામે છે. મનુષ્યે પણ કહેલ છે કે—

નાસ્તિ સ્ત્રીણાં પ્રથમ્યજ્ઞો ન વ્રતં નાપ્યુપોષણમ્ ।

પતિં શુશ્રૂષ્વતે મક્ત્યા તેજ સ્વર્ગો મહાયતે ॥

સ્ત્રીઓને સ્વતંત્ર કંઈ પણ, વ્રત કે ઉપવાસ કરવાનું છેજ નહિ. શુદ્ધ ભક્તિથી શુ-શ્રૂષા કરે તેટલાથીજ તે સ્વર્ગમાં પણ પૂજાય છે. એટલે સ્ત્રીઓને પતિભક્તિ એજ વ્રત છે. મંત્રિઓનું વ્રત એ છે કે તેઓએ રાજા પ્રજા અને રાજ્ય એ ત્રણેનો સર્વથા દ્રોહ ન કરે. અને રાજ્યઓને માટે પ્રજા પાલન વિષયમાં, બીજાં હજારો કામ હોય તે પડતાં મુઠ્ઠી દેવાં અને એજ મુખ્ય કર્મ કરવું એ પરમ વ્રત છે. પ્રકૃત વિષયમાં અહીં એ સં-ગતિ લક્ષમાં લેવાની છે કે સ્ત્રી કેળવણીના સાહિત્યમાં પતિવ્રત્ય બોધક નિબંધ એ પ્રથમ સ્થાનને યોગ્ય છે. માટે—

૧ પ્રત્યેક પદ, વાક્ય, કવિતા, ગાયન કે ગરબી ગમે તે હોય પણ જેમાં પતિવ્રત્યનો બોધ પ્રકટ હોય તેવું, તથા—

૨ પોતાના પતિ આદિક પુરુષ વર્ગને પવિત્ર, સાત્વિક તથા આરોગ્ય સંપાદક હોવાની સાથે રૂચિકર આહાર તૈયાર કરી સમયસર જમાડવાનું શિખવનાર, તથા—

૩ પતિના વિનોદ વગેરેમાં હમેશાં પતિની દષ્ટા. બાણી લઈ તદનુસાર સામેલ રહેતાં શિખવનાર, તથા—

૪ પતિના મિત્ર સેદી આદિકના મેળાવડા પ્રસંગે પતિની વૃત્તિને અનુકૂળ વર્તી તેના દરેક સંકલ્પને કૃતિ રૂપમાં મૂકવાને તૈયાર અને પહેલેથી તૈયાર રહેતાં શિખવનાર, તથા—

૫ ઘેર કાંઈ મહાત્મા, અતિથિ દલાદિક આવે તેઓની સદ્ભાવપૂર્વક સેવા કરવામાં પતિને પૂર્ણ સહાયક થતાં શિખવનાર સાહિલ;

એમ પતિવ્રતા એ એક વિશેષણની સિદ્ધિને માટે ઉપર કહેલાં પાંચ પ્રકારનાં સાહિલની જરૂર છે.

અકલહા—કાંઈની સાથે કલહ ન કરનારી. આ વિશેષણમાં રહેલું સ્વભાવ એ છે કે—સ્ત્રીઓએ હમેશાં પ્રસન્ન મન વાળાં રહેતાં શિખવું કે જોયી પતિ અથવા ઘરનાં બીજાં દેર, દેરાણી, જોદાણી, સાસુ વગેરેની સાથે કદી કડયા વેળા ન આવે. માટે—

૧ પ્રસન્ન મનવાળાં રહેવા શિખવનારું, તથા—

૨ શાંતશીલ સ્વભાવનાં થતાં શિખવનારું, તથા—

૩ જરા પણ ગુસ્સો નહિ કરતાં ઘરના નેકરો પાસે સધળું થર કામ સહુકાધવી લેવાનું તેમજ દરેક કામનો કામ બાંધવાનું સાહિલ;

એ પ્રમાણે અકલહા એ વિશેષણની સિદ્ધિને માટે ઉપર કહેલાં ત્રણ પ્રકારનાં સાહિલની જરૂર છે.

અલૌલ્યા—લૌલ્ય એટલે ખાવા, પીવા, પહેરવા વગેરેના પદાર્થોમાં અતિ તૃપ્તિ તે લૌલ્ય અને તેને અભાવ તે અલૌલ્ય. કાંઈ સ્ત્રી પાસે કંઈ અભિનવ વસ્તુ જોઈ કે ગુસ્સા તે વસ્તુ પોતાને હોવાનું મન થવું એ પણ લૌલ્ય કહેવાય. એવા સધળા પ્રકારનાં લૌલ્યની વૃદ્ધિ થતાં ઘણી સ્ત્રીઓ આચરણથી ઉતરી જાય છે. પછી પોતાની ઉચ્ચ દષ્ટાને પૂર્ણ કરવા તેને કંઈ અકૃત્ય લાગતુંજ નથી. એક કવિએ કહ્યું છે કે—

कुर्मः किल्विषमेतदेव हृदये कृत्वेति फौतूहलात्
स्वैरिण्यः क्षितिपाश्च धिक्चपलतां कौर्यच कुर्युः सकृत् ।

पापाक्रान्तधियो भवन्त्यथ यथा नान्त्यान्स्पृशन्त्योऽपि ता
दूयन्ते न च ते तथा स्वपितरौ घ्नन्तोऽपि शान्तव्रताः ॥

મનચલી સ્ત્રીઓ અને રાગ્નઓ “આટલું આ પાપ કરીએ એમાં શું થઈ જવાનું છે?” એમ માની હીન પગલું ભરે છે. અને એમ આગળ વધતાં તેઓની બુદ્ધિ એટલે મૂર્ધા પાપથી ઘેરાઈ જાય છે કે એ સ્ત્રીઓ અસૂચ્યનો સ્પર્શ કરતાં પણ અચકાતી નથી તેમ તે રાગ્નઓ પોતાનાં માં આપને મારી નાખતાં પણ શરમાતા નથી. માટે—

૧ કરકસર અને હડપણથી પોતાની સ્થિતિને અનુસરીને ઘરખર્ચનું ધોરણ બાંધતાં તેમજ તે ધોરણ પ્રમાણે નિર્લ અમલ કરતાં શિખવનારું, તથા—

૨ પોતાની સ્થિતિને અનુકૂળ અને જાગતી વસ્તુઓથી હમેશાં સંતુષ્ટ રહેતાં શિખવનારૂં સાહિત્ય;

આ બે પ્રકારનાં સાહિત્યમાં અલૌહ્યા એ વિશેષણની સિદ્ધિ રહી છે.

અકુતૂહલા—જેણાં, શેણાં અને વર્ગોણાં એ ત્રણ, સ્ત્રીઓને માટે કુતૂહલનાં સુખ્ય નિમિત્તો ગણાય છે. કુતૂહલના વેગમાં પરવશ બનેલી સ્ત્રી છૂટે દેશે કે કામ કરતાં સંખ્યાને લાયક અને અંગના અવયવો ગમે તેવી સ્થિતિમાં હોય તેનો દરેક ખ્યાલ ન કરતાં ધરનાં આરણ્યાં આગળ કે ગોખ જાળીયાંમાં અને વખતે શેરીને નાકે અમર્યાદપણે જોવા કરવા નિકળી પડશે. વળી કુતૂહલપરવશતાએ ઘણી વખત આગકને રડતું મૂકી ધરની વસ્તુઓની હાનિ થઇ જતી હોય તેની પણ દરકાર નહિ કરતાં ઉન્મત્તપ્રાય દશામાં મૂકે છે. માટે—

૧ કુતૂહલ પરવશતા નહિ થવા દેનાર, તથા—

૨ ખોરાક, કપડાં વગેરેમાં આદરપૂર્વક સાવધાન રહી આગકોને ઉછેરવાની ક્રિયા, શાસ્ત્રીયરીતિથી જાણી દેશ કાલનો હમેશાં વિચાર રાખી પ્રવર્તીવતાં શિખવનારૂં, તથા—

૩ આગકોને સમયસર યોગ્ય કેળવણી આપતાં શિખવનારૂં સાહિત્ય;

આ ત્રણ પ્રકારના સાહિત્ય ઉપર અકુતૂહલા વિશેષણની સિદ્ધિ આધાર રાખે છે.

અવિપ્રકીર્ણમાણ્ડા—જે સ્ત્રી ધરમાં ગમે તે વસ્તુ ગમે ત્યાં રખડતી મૂકી દે છે તેને તે વસ્તુ જોઈએ ત્યારે મળી શકતી નથી અને તેથી તેના મનને તે વખતે એટલો અધો ખેદ થાય છે કે જેનું સમાધાન થઇ શકતું નથી. દાખલા તરીકે દીવાસળીની દાખડી જે નિયતસ્થાનકે રાખવામાં ન આવતી હોય તો રાત્રિમાં છોકરાને ઝાડો કે ઉલટી જેવું થાય અથવા કંઈ સર્પ જેવું છે એવી શંકા થાય અથવા ધરમાં ચોર પેડાની શંકા થાય તે વેળાએ દીવો કરવાનો છે અને દીવાસળીની દાખડી લાથ ન લાગે તે વખતે સ્ત્રી દશા થાય તેનો ખ્યાલ હરકોઇ કરી શકશે. આવીજ રીતે સર્વ વસ્તુઓનું સમજી લેવું એટલે જ સ્ત્રી પોતાના ધરમાં ચીજોને આમ તેમ વીખરાયેલી ન રાખે તે અવિપ્રકીર્ણ માંડા કહેવાય છે માટે—

૧ ધરની દરેક ચીજ માટે સ્થાન નક્કી કરીને તે તે વસ્તુ તે તે સ્થાનકે ગોઠવી રાખી ઉપયોગ વખતે લઇને પાછી સ્થાનકે મૂકી દેતાં શિખવનારૂં, તથા—

૨ ધરને સર્વદા સ્વચ્છ અને હૃદયંગમ એટલે જોનારના મનને પસંદ પડે તેવું રાખતાં શિખવનારૂં સાહિત્ય;

આ બે પ્રકારનાં સાહિત્ય ઉપર અવિપ્રકીર્ણમાંડા વિશેષણની સિદ્ધિ અવલંબી રહી છે.

સ્વલ્પનિદ્રા—આ વિશેષણ ઘણા દોષોથી દૂર રાખે છે. માર્કટેય પુરાણમાં લખે છે કે

માસ્કરાદ્દુષ્ટગચ્ચાનિ નિત્યાગ્નિસંલિલાનિચ ।

સૂર્યાવલોકનીયાનિ લક્ષ્મ્યા ગૌહાનિ ભાજનમ્ ॥

જે ધરમાં સર્વ ઉગતા પહેલાં પથારીઓ ઉપડી જતી હોય, અગ્નિ તથા જળ જેમાં નિરંતર રહેતાં હોય અને જે ઘરોમાં હથ્થુ સૂઈને ઝાંખો પ્રકાશ હોય ત્યાંજ દીવા

યતાં હોય તે ઘરેમાં લક્ષ્મીના વાસો હોય છે. દિવસ ઉગ્યા પછી. ઉડનારાઓને દિવસ ઉગ્યા પછી જગનારા ગણવા જોઈએ. માટે—

૧ પતિની પહેલાં ઉડી ધરતું પ્રાતઃકૃત્ય કરી લઈ પોતે નાહી ધોઈ સૌભાગ્ય કર્મ એટલે વાળ ઓળવા આંદલો કરવો વગેરેને પહેાંચી લઈ પતિ ઉઠે કે તુરત તેની સેવામાં હાજર રહેતાં શિખવનારૂં, તે સાથે પોતે ઉદ્યોગી રહી ધર સંસારની નાહાંની મોહોટી ખટપટથી પતિને મુક્ત કરી તેવી સઘળી તરખોડો પોતેજ ઉપાડી લેવા સમર્થ બનાવનારૂં સાહિત્ય;

આ પ્રમાણેનું સાહિત્ય સ્ત્રીઓના સ્વદ્યપનિદ્રા એ વિશેષણની સિદ્ધિનું મૂળ છે.

ઉપરનાં છ વિશેષણોમાં રહેલું સ્ત્રીઓના સોળ મુંગાર સરખું સોળ પ્રકારનું સાહિત્ય સ્ત્રીઓમાં દિવ્ય સૌંદર્યને દાખલ કરે છે અને સ્ત્રી કેળવણીમાં તેનેજ મુખ્ય અને પહેલો આવકાર આપવો જોઈએ. એવા સાહિત્યવાળી કેળવણીજ સ્ત્રીઓને જરૂરની છે.

શાસ્ત્રી હાથીભાઈ હરિશંકર-જામનગર.

સ્ત્રીઓનો અવતાર શા માટે છે ?

પૂજ્ય માતાઓ, પવિત્ર બહેનો અને નિર્દોષ કન્યાઓ !

સ્ત્રીઓનો અવતાર શા માટે છે, એ વિશે હું આજે તમારી પાસે કાંઈક જણાવવા જેવી વાતો કહેવા ઇચ્છું છું. એ માટે, મહાત્માઓ કહે છે કે, પરમ કૃપાળુ પિતા, સન્નિધાનંદ પરમાત્માની પાસે મુક્તિ પામેલા આત્માઓ હોય છે. તેઓ હમેશાં પ્રભુની હજુરમાં રહે છે. અને વારંવાર પ્રભુની પ્રાર્થના કર્યા કરે છે કે, હે નાથ ! હે નાથ ! હે નાથ ! અમને કાંઈક પણ, તારી સેવા કરવાનું કામ સોંપવાની મહેરબાની કર. કારણ કે તારી સેવા કરવી એજ અમારૂં મુખ્ય છે, તારી સેવા કરવી એજ અમારી સાર્થકતા છે, તારી સેવા કરવી એજ અમારૂં કર્તવ્ય છે, તારી સેવા કરવી એજ અમારો મહિમા છે, તારી સેવા કરવી એજ અમારી ફરજ છે, તારી સેવા કરવા માટેજ અમારી ઉત્પત્તિ તથા હયાતિ છે. માટે હે નાથ ? અમને કંઈક પણ તારી સેવા કરવાની તક આપ. કારણ કે, મોક્ષના આનંદ કરતાં પણ સેવાનો આનંદ વધારે છે અને તે સાથે જ પોતે પણ અવતાર લઈને, એટલે કે, તારા સ્વરૂપમાંથી નીચે ઉતરીને, તું, તારા બાલકોની સેવા કરે છે, માટે અમને પણ તારે પગલે ચાલવા દે, અને અમારા બંધુઓની સેવા કરવા દે, આવી રીતે જ્યારે, પ્રભુની હજુરમાં રહેતા મુક્ત આત્માઓ પ્રાર્થના કરે છે, ત્યારે પછી ઘણા પ્રભુ કોઈ વખત કૃપાવંત થઈને એ પવિત્ર આત્માઓનો મહિમા વધારવા સાથે તેઓને કહે છે કે, બહે, ત્યારે તમારી ઈચ્છા છે, તો, જગતમાં જાઓ : અને ત્યાં મોટા સ્નેહ તથા માઈ જ્ઞાન ફેલાવો. આવી રીતે જગતમાં આવવા માટે પ્રભુની રમ મેળવેલા આત્માઓમાંથી, જેને, ઈશ્વરનું જ્ઞાન વધારે પસંદ હોય, તેઓ પુરૂષનો અવતાર લે છે, અને જેને, ઈશ્વરનો સ્નેહ વધારે પસંદ હોય, તે, આત્માઓ સ્ત્રીનો અવતાર લે છે.

આવી રીતે જગતની સેવા કરવા સારૂં પવિત્ર આત્માઓ મોક્ષ ધામમાંથી નીચે ઉતરીને આ જગતમાં આવે છે. માટે તે અવતાર કહેવાય છે. કારણ કે જેમ પાપીઓનો સંહાર કરવા માટે, તથા ધર્મનું સ્થાપન, કરવા માટે, પ્રભુ અવતાર લે છે. તેમ, આ જગતમાં ઈશ્વરી સ્નેહ ફેલાવવા માટે, પ્રભુની હજુરમાં રહેલા, પવિત્ર મુક્ત આત્માઓ, મોક્ષ ધામના અલૌકિક સુખો છોડીને સ્ત્રીઓનો અવતાર લઈને, આ જગતમાં આવે છે. તેથી સ્ત્રીઓની મુખ્ય કામગિરી એજ છે કે, જેમ અને તેમ, આ જગતમાં ઈશ્વરી સ્નેહ, ફેલાવવો. કારણ કે, એ માટેજ તેઓના અવતાર છે. એટલે કે, એ કામ કરવા સારૂં તેઓ આ જગતમાં આવેલાં છે.

આ વાત વધારે ચોખ્ખી રીતે સમજાય, માટે તેને લાગુ પડે, એવો, કાંઈક દાખલો આપવો જોઈએ. પણ એવો દાખલો મળવો મુશ્કેલ છે. છતાં પવિત્ર ગંગાજીની સાથે તેની કાંઈક સરખામણી કરી શકાય. જેમ કે, મહાત્મા કપિલેષીનાં કોપથી બળી ગયેલા સગરરાજાનાં સાઠ હજાર પુત્રોના ઉદ્ધાર માટે મહાત્મા બગિરથે મહાન તપ કર્યું, તેથી ખુશી થઈને તેઓના તારણુ સારૂં પ્રભુએ પોતાના ચરણમાં રહેલાં પવિત્ર ગંગાજીને આ દુનિયામાં મોકલ્યાં, પણ મહાન ગંગાની મહા જોરાવર ધારાનો અદ્ભુત વેગ કોનાથી ઝીલી શકાય? એવો માત્ર સદાશિવજી ઝીલી શકે. તેથી વિષ્ણુના ચરણમાંથી નીકળેલાં ગંગાજી સદાશિવના મસ્તકઉપર પડ્યાં, સાંથી પણ જ્યારે નીચે ઉતરવું પડ્યું; ત્યારે તે કૈલાસના ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ શીખર ઉપર આવ્યાં, સાંથી પણ જ્યારે નીચે ઉતરવું પડ્યું ત્યારે તે હિમાલયમાં વહેવા લાગ્યાં, ત્યાંથી પણ જ્યારે નીચે ઉતરવું પડ્યું ત્યારે હપીકેશ, હરગીર, પ્રાગરાજ, કાશી વગેરે પવિત્ર તિર્થોમાં ગયાં અને સાંથી પણ જ્યારે નીચે ઉતરવું પડ્યું, ત્યારે સાધારણ જમીનમાં તથા નીચાણવાળી જમીનમાં ગંગાજી વહેવા લાગ્યાં. અને જ્યાં જ્યાં તે પહોંચ્યાં ત્યાં ત્યાંની લીલા લહેર કરી મૂકી, ત્યાં ત્યાંની જમીન લીલીને ફળદ્રુપ કરી મૂકી, અને જ્યાં જ્યાં તે પહોંચ્યાં ત્યાં ત્યાં પોતાના પ્રભાવથી હજારો ગામને તથા લાખો માણસોને આગાદ કરી મૂક્યાં તથા હજી પણ એ પ્રમાણે કરે છે, તેવીજ રીતે જેમ મનુ ભંજવાને તપ કર્યું ત્યારે તેને પ્રભુએ સહિ રચવાનું સામર્થ્ય આપ્યું અને એ પછી અનેકં જીવોના કલ્યાણ માટે સ્ત્રી તથા પુરૂષ ઉત્પન્ન થયાં. માટે જોઈએ યાદ રાખજો કે, સ્ત્રીઓ કાંઈ અ-મસ્તિષ્ઠ નકામી જીંદગી ગાળવા માટે ઉત્પન્ન થયેલી નથી. પણ કરોડો જીવોના કલ્યાણ માટે લાખો વરસ સુધી જ્યારે બ્રહ્માએ તપ કર્યું ત્યારે સ્ત્રી અને પુરૂષ ઉત્પન્ન થયાં છે; એટલુંજ નહિ પણ જ્યારે પ્રભુની હજુરમાં રહેલા પવિત્ર મુક્ત આત્માઓએ વારંવાર વિનંતિ કરી ત્યારે પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ તેઓની ચરજ સ્વીકારી, તેઓને સેવા કરવા સારૂં અને જગતમાં ઈશ્વરી સ્નેહ ફેલાવવા સારૂં તેઓને સ્ત્રીઓનો અવતાર આપેલો છે. આમ હોવાથી ગંગાજી જેમ વિષ્ણુના ચરણમાંથી નીકળીને સદાશિવના મસ્તકઉપર આવ્યાં તેમ મુક્ત જીવો સ્ત્રીઓનો અવતાર લઈને ઈશ્વરી સ્નેહ ફેલાવવા સારૂં પ્રભુની હજુરમાંથી પ્રથમ સ્વર્ગમાં જાય છે અને ત્યાં દેવોની પાસેથી દયાનાં કામો કરવાનું શીખે છે. કારણ કે સ્વર્ગના દેવોની મુખ્ય કામગિરી એજ છે કે, દયાનાં કામો કરવાં. જેમકે કોઈ દેવ વર-સાદ વરસાવવાનું કામ કરે છે. કોઈ દેવ પવનને કબજામાં રાખવાનું કામ કરે છે. કોઈ દેવી જંગલમાં લક્ષ્મી વધારવાનું કામ કરે છે. કોઈ દેવી વિદ્યા વધારવાનું કામ કરે છે.

અને કોઈ દેવી દુષ્ટાનો સંહાર કરવાનું કામ કરે છે. આવી અનેક રીતે જુદા જુદા દેવો તથા દેવીઓ જગતના કલ્યાણ માટે દયાનાં કામો કર્યાં કરે છે. માટે મોક્ષ ધામમાંથી આવેલા પવિત્ર આત્માઓ દયાના કામો કરવાનું શીખવા માટે પ્રથમ સ્વર્ગમાં જાય છે. કારણ કે મોક્ષધામમાં જ્યારે વિશુદ્ધ આત્માઓ હોય છે, ત્યારે તેઓ તદ્દન નિર્લેપ હોય છે. કારણ કે મોક્ષ ધામમાં કોઈ માયા હોય નહિ, પણ અહીં તો માયાના પ્રદેશમાં તેઓને કામ કરવાનું હોય છે તેથી એ જાતનો અનુભવ મેળવવા સારૂ મોક્ષધામમાંથી નિકળેલા મુક્ત આત્માઓ પ્રથમ દેવોની પાસે સ્વર્ગમાં જાય છે. કારણ કે દેવોની જે કામગિરી છે તેજ કામગિરી આ જગતમાં સ્ત્રીઓની તથા પુરૂષોની છે. માટે જેમ વિષ્ણુના પાદમાંથી નિકળેલી ગંગા પ્રથમ શિવના મસ્તક ઉપર આવે છે, તેમ સેવા કરવા માટે પ્રભુ પાસેથી નિકળેલા આત્માઓ પ્રથમ સ્વર્ગમાં દેવો પાસે આવે છે. એ પછી શિવના મસ્તક ઉપરથી નીકળેલી ગંગાજી જેમ કૈલાશ ઉપર આવે છે, તેમ સ્વર્ગમાંથી નિકળેલા પવિત્ર આત્માઓ આ પૃથ્વી ઉપર કર્મભૂમીમાં આવે છે. એવી રીતે કૈલાશની સાથે કર્મભૂમીની સરખામણી કરવાનું કારણ એ છે કે કૈલાશએ ઉંચામાં ઉંચી ભૂમી છે અને ત્યાં સદાશિવ રહે છે. એટલે કે હમેશાં કલ્યાણ રહે છે. તેમ ભોગભૂમિ કરતાં પણ કર્મભૂમી ઉત્તમ છે. અને આ કર્મભૂમીમાંજ આત્માના કલ્યાણના સાધનો રહેલાં છે. માટે કૈલાશની સાથે કર્મભૂમીની સરખામણી કરવામાં આવે છે. એ પછી કૈલાશ ઉપરથી ગંગાજી જેમ શીતળ હિમાલય ઉપર વહે છે, તેમ આ પૃથ્વી ઉપર આવેલી સ્ત્રીનો જીવાત્મા પતિના હૃદયમાં વહે છે. હિમાલયની સાથે પતિની સરખામણી કરવાનું કારણ એ છે કે, હિમાલય જેમ મોટામાં મોટો છે તેમ સ્ત્રીઓને પોતાનો પતિ સૌથી મોટામાં મોટો લાગે છે, હિમાલયમાં જેમ શીતળતા છે તેમ સ્ત્રીઓને પોતાના પતિમાંથી ઠંડક મળે છે, હિમાલયમાંથી જેમ અનેક નદીઓ વહે છે તેમ પતિના હૃદયમાંથી પણ પોતાની પત્ની માટે અનુભૂતની અનેક ધારાઓ વહે છે, હિમાલયમાં જેમ અનેક જાતની દિવ્ય ઔષધિઓ છે તેમ પતિના અંતરમાં સ્ત્રીઓને અનેક પ્રકારના સદૃશ્યો દેખાય છે, અને હિમાલયમાં જેમ ઘણાએ મહાત્મા તથા દેવોનાં આશ્રમો છે તેમ સ્ત્રીઓને પોતાના પતિમાં બંધાએ મહાત્માઓ તથા દેવો દેખાય છે. માટે હિમાલયની સાથે પતિની સરખામણી કરેલી છે. એ પછી હિમાલયની ઉપરથી જ્યારે ગંગાજી નીચે ઉતરે છે ત્યારે હપીકેશ, હરહાર, પ્રયાગ, અને કાશી વગેરે પવિત્ર તિર્થોમાં વહે છે. તેમજ સ્ત્રીઓને આત્મા-જ્યારે પતિના હૃદયમાંથી ઉતરે છે ત્યારે તે કુટુંબ સ્નેહમાં જાય છે. અને કુટુંબ સ્નેહની હપીકેશ તથા કાશી જેવા મહાન પવિત્ર તિર્થોની જોડે સરખામણી કરવાનું કારણ એ છે કે, શાસ્ત્રમાં એમ કહેલું છે કે “ માતૃદેવોમવ ” પિતૃદેવોમવ “ અતિથિદેવોમવ ” આ પ્રમાણે મા બાપોને તથા અતિથિઓને શાસ્ત્રમાં દેવ ગણેલા છે. અને દેવ તો તિર્થ કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ છે. એવી રીતે મા બાપો દેવરૂપ હોવાથી તેની તિર્થની સાથે સરખામણી થઈ શકે અને મહાત્મા કહે છે કે, આપણાં ઓકરાંઓ છે તે આપણા અતિથિઓ છે. માટે એ પણ આપણાં દેવો છે. કારણ કે તે પ્રભુના બાળકો છે. માટે તેની પણ પવિત્ર તિર્થની સરખામણી થઈ શકે. એવી રીતે આપણાં કુટુંબીઓ તે આપણાં તિર્થો છે. માટે જેમ તિર્થોમાંથી પવિત્રતા મેળવી શકાય છે તેમ કુટુંબની સેવામાંથી પવિત્રતા મેળવી શકાય

આની રીતે જગતની સેવા કરવા સારૂં પવિત્ર આત્માઓ મોક્ષ ધામમાંથી નીચે ઉતરીને આ જગતમાં આવે છે. માટે તે અવતાર કહેવાય છે. કારણ કે જેમ પાપીઓનો સંહાર કરવા માટે, તથા ધર્મનું સ્થાપન, કરવા માટે, પ્રભુ અવતાર લે છે. તેમ, આ જગતમાં ઈશ્વરી સ્નેહ દેલાવવા માટે, પ્રભુની હજુરમાં રહેલાં, પવિત્ર મુક્ત આત્માઓ, મોક્ષ ધામના અઘોષિક સુખો છોડીને સ્ત્રીઓનો અવતાર લઈને, આ જગતમાં આવે છે. તેથી સ્ત્રીઓની મુખ્ય કામગિરી એજ છે કે, જેમ બને તેમ, આ જગતમાં ઈશ્વરી સ્નેહ, દેલાવવો. કારણ કે, એ માટેજ તેઓના અવતાર છે. એટલે કે, એ કામ કરવા સારૂં તેઓ આ જગતમાં આવેલાં છે.

આ વાત વધારે ચોખ્ખી રીતે સમજાય, માટે તેને લાગુ પડે, એવો, કાંઈક દાખલો આપવો જોઈએ. પણ એવો દાખલો મળવો મુશ્કેલ છે. છતાં પવિત્ર ગંગાજની સાથે તેની કાંઈક સરખામણી કરી શકાય. જેમ કે, મહાત્મા કપિલશ્પીના કોપથી બળી ગયેલા સગરરાજના સાઠ હજાર પુત્રોના ઉદ્ધાર માટે મહાત્મા ભગિરથે મહાન તપ કર્યું, તેથી ખુશી થઈને તેઓના તારણ સારૂં પ્રભુએ પોતાના ચરણમાં રહેલાં પવિત્ર ગંગાજને આ દુનિયામાં મોકલ્યાં, પણ મહાન ગંગાની મહા જોરાવર ધારાનો અદ્ભુત વેગ કોનાથી ઝીલી શકાય? એતો માત્ર સદાશિવજી ઝીલી શકે. તેથી વિપ્લુતા ચરણમાંથી નીકળેલાં ગંગાજ સદાશિવના મસ્તકઉપર પડ્યાં, સાંથી પણ જ્યારે નીચે ઉતરવું પડ્યું; ત્યારે તે કૈલાશના ઉંચામાં ઉંચા શીખર ઉપર આવ્યાં, સાંથી પણ જ્યારે નીચે ઉતરવું પડ્યું ત્યારે તે દિમાકયમાં વહેવા લાગ્યાં, ત્યાંથી પણ જ્યારે નીચે ઉતરવું પડ્યું ત્યારે હાંપીકેશ, હરમ્બર, પ્રાગરાજ, કાશી વગેરે પવિત્ર તિર્થોમાં ગયાં અને સાંથી પણ જ્યારે નીચે ઉતરવું પડ્યું, ત્યારે સાધારણ જમીનમાં તથા નીચાણવાળી જમીનમાં ગંગાજ વહેવા લાગ્યાં. અને જ્યાં જ્યાં તે પહોંચ્યાં ત્યાં ત્યાંની લીલા લહેર કરી મૂકી, ત્યાં ત્યાંની જમીન લીલીને ફળદ્રુપ કરી મૂકી, અને જ્યાં જ્યાં તે પહોંચ્યાં ત્યાં ત્યાં પોતાના પ્રભાવથી હજારો ગામને તથા લાખો માણસોને આબાદ કરી મૂક્યાં તથા હજી પણ એ પ્રભાવે કરે છે. તેવીજ રીતે જેમ મનુ ભગવાને તપ કર્યું ત્યારે તેને પ્રભુએ સૃષ્ટિ રચવાનું સામર્થ્ય આપ્યું અને એ પછી અનેક હવેના કલ્યાણ માટે સ્ત્રી તથા પુરૂષ ઉત્પન્ન થયાં; માટે જોડેના યાદ રાખજે કે, સ્ત્રીઓ કાંઈ અમશ્ચિજ નકામી હાંદગી ગાળવા માટે ઉત્પન્ન થયેલી નથી, પણ કરોડો હવેના કલ્યાણ માટે લાખો વરસ સુધી જ્યારે બ્રહ્માએ તપ કર્યું ત્યારે સ્ત્રી અને પુરૂષ ઉત્પન્ન થયાં છે; એટલુંજ નહિ પણ જ્યારે પ્રભુની હજુરમાં રહેલા પવિત્ર મુક્ત આત્માઓએ વારંવાર વિનંતિ કરી ત્યારે પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ તેઓની અરજ સ્વીકારી, તેઓને સેવા કરવ સારૂં અને જગતમાં ઈશ્વરી સ્નેહ દેલાવવા સારૂં તેઓને સ્ત્રીઓનો અવતાર આપેલો છે. આમ હોવાથી ગંગાજ જેમ વિપ્લુતા ચરણમાંથી નીકળીને સદાશિવના મસ્તકઉપર આવ્યાં તેમ મુક્ત હવે સ્ત્રીઓનો અવતાર લઈને ઈશ્વરી સ્નેહ દેલાવવા સારૂં પ્રભુની હજુરમાંથી પ્રથમ સ્વર્ગમાં જાય છે અને ત્યાં દેવોની પાસેથી દયાનાં કામો કરવાનું શીખે છે. કારણ કે સ્વર્ગના દેવોની મુખ્ય કામગિરી એજ છે કે, દયાનાં કામો કરવાં. જેમકે કોઈ દેવ વર-પૂજા વરમાવવાનું કામ કરે છે. કોઈ દેવ પવનને કામગામમાં રાખવાનું કામ કરે છે. કોઈ સ્ત્રી જમનમાં લક્ષ્મી વધારવાનું કામ કરે છે. કોઈ દેવી વિદ્યા વધારવાનું કામ કરે છે.

સ્ત્રીઓનું સ્ત્રીપણું એટલે શું ? અને એનો ઉપયોગ કેમ થાય ? આ સવાલો પણ સ્વા-
ભાવિક છે. તેના જવાબમાં જણાવવું જોઈએ કે, એ માટે જન સ્વભાવ સમજનારા તથા
સ્ત્રીઓની કુદરતી પ્રકૃતિનું સ્વસ્થ સમજનારા વિદ્વાનો કહે છે કે, સ્ત્રીઓમાં જે દીનતા છે,
સ્ત્રીઓમાં જે આધિનતા છે, સ્ત્રીઓમાં જે કુદરતી સૌન્દર્ય છે, સ્ત્રીઓની છબીમાં જે
મીઠાશ છે; અને સ્ત્રીઓના હૈયામાં જે હેત છે, તથા સ્ત્રીઓમાં સેવા કરવાની જે કુદરતી
ધૃતિ છે, તે બધા સદ્ગુણો યોગ્ય પ્રમાણમાં સાથે મળે તેનું નામ સ્ત્રીઓનું સ્ત્રીપણું છે,
અને એ સ્ત્રીપણું જે વાપરતાં આવડે તો સ્ત્રીઓ જે ધારે તે કરી શકે તેમ છે; કારણ
કે, જેનામાં કુદરતી રીતે જે આટલા બધા સદ્ગુણો રહેલા હોય તેઓ શું ન કરી શકે ?
તેઓ તો જે ધારે તે કરી શકે. એટલું જ નહિ પણ મને તો એમ લાગે છે કે, કદી
આમાંથી એક જ ગુણ પુરેપુરો હોય તો પણ તેથી અજબ જેવાં મહાન કામો થઈ શકે,
સારે જેનામાં આટલા બધા સદ્ગુણો હોય તેનાથી શું ન થાય ? તેઓ તો જે ધારે
તો સ્વર્ગને આ સંસારમાં લાવી શકે. તેઓ તો જે ધારે તો નવી સૃષ્ટિ રચી શકે.
તેઓ તો જે ધારે તો ગ્રહોના આકર્ષણને તોડી શકે. તેઓ તો જે ધારે તો માંદા
સુરજને પોતાના બાલકોને રમવાનાં રમકડાં બનાવી શકે. તેઓ તો જે ધારે તો બ્રહ્માંડની
પાર જઈ શકે, અને તેઓ તો જે ધારે તો પ્રભુને પકડીને પોતાની સામે ઉભો રાખી
શકે, સારે તેઓ જે ધારે તો પોતાની શક્તિના અમાણ્યમાં પોતાના ભાઈ બહેનોને સુધારી
શકે ને તેઓને મદદ કરી શકે, એમાં શું મોટી વાત છે ? છતાં પણ આપણે જોઈએ
છીએ કે આજ આટલું પણ આપણી કરોડો બહેનોથી બની શકતું નથી, એનું કારણ
શું ? યાદ રાખજો કે, આપણામાં સદ્ગુણો ઓછા છે, તેને લીધે આપણે કંઈ કરી
શકતા નથી એમ નથી, કારણ કે પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ આપણને પોતાના બધા
સદ્ગુણો આપીને આપણને અહીં મોકલેલા છે, આપણે આપણા એ ગુણોને દાખી દઈએ
છીએ, તેને લીધે આપણે આગળ વધી શકતાં નથી. માટે હવે તો આપણી બહેનોએ
સ્ત્રીઓના સ્ત્રીપણાની મહત્તા સમજીને એ સ્ત્રીપણાનો લાભ લેવો જોઈએ અને જગતને
તેના લાભ આપવો જોઈએ. પણ આ બધી વાતો સાંભળ્યા છતાં હજી પણ ઘણીએ
બહેનોને પુછવાનું મન થશે કે, સ્ત્રીઓના સ્ત્રીપણાનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરી શકાય ?
એના જવાબમાં મહાત્માએ કહે છે કે,

આપણે આપણા મનમાંથી વારંવાર એવો વિચાર કરવો જોઈએ કે, આ ઉત્તમ
મનુષ્ય અવતાર મને શા માટે આપવામાં આવ્યો છે ? કરોડો રૂપિયા દેતાં તથા ગણે
જીવનનું રાજ્ય દેતાં છતાં પણ એક ક્ષણ પણ મળે નહિ, એવી આ અમુક્ય જીંદગી મને
શામાટે આપવામાં આવી છે ? શું ખાવા પીવાને સુવા-ખેસવા માટેનું ? શું નઢાવા
ધોવાને ફરવા હરવા માટેનું ? શું રમત ગમતને, મોજ મજ માટેનું ? શું વગર મક્કતની
હાથ અફસોસ કરવા માટેનું ? શું નજીવા નજીવા સ્વાર્થમાં પડી રહેવા માટેનું ? શું
મુલકમાં કુચલી કરવા માટેનું ? શું જેની તેની સાથે વેર ઝેર કરવા માટેનું ? શું કડવાં
વચનો બોલવા માટેનું ? શું ઉપલક્ષણના રહી જતા ભાવો માટેનું ? શું બહારનો ટોળ-
ડીમાકને ભભકા સપકા કરવા માટેનું ? શું વિકારો તથા વાસનાઓ સાથે રમ્યા કરવા
માટેનું ? અને શું મ્હારે હાથે કરીને મ્હારે માટે નરકની ટિકિટ લેવા માટેનું આ જીંદગી

સાથે નથી, પણ ધૃત્વરી સ્નેહની સાથે છે. માટે જો વ્યવહારના દરેક કામોમાં ધૃત્વરી સ્નેહ હાજરને હાજર હોય અને છ'ંદગીની દરેક ક્ષણમાં અસ્ખલિતપણે જો એવી વર્ત-
 ણુંક હોય તો એવાં ભાગ્યશાળીઓને તો પોતાની હવેળામાંજ મોક્ષ હોય છે. અને તે પણ
 મુલા પછી નહિં પણ આ સંસારમાંજ અને આ છ'ંદગીમાંજ તેઓ મોક્ષ ભોગવે છે.
 અને બહેનો ! જેની આવી દશા હોય, જેનો ધૃત્વરીસ્નેહ એટલો બધો ખીલી ગયો હોય,
 તે માણસોને કુદરતી રીતેજ પરમાર્થનાં મ્હોટાં કામો કરવાની તક મળે તેમાં કાંઈ નવાઈ
 નથી. કારણ કે કુદરત પોતેજ તેની મદદમાં હોય છે. અને ધૃત્વર પોતેજ તેની મારફત
 પોતાનો સ્નેહ વહેવરાવવા ઇચ્છે છે; તેથી એવા પવિત્ર આત્માઓમાં એટલું બધું
 બળ આવી જાય છે અને એટલી બધી ખુબી આવી જાય છે કે, તેની કલ્પના પણ
 આપણા જેવા સાધારણ માણસોને થઈ શકે નહિં. કારણ કે, તેઓ ધૃત્વરી સ્નેહનીજ
 છવતી મૂર્તિઓ અને ધૃત્વરી સ્નેહનાજ તેઓ અવતાર હોય છે. એટલે તેઓથી ન બની
 શકે એવું કાંઈ પણ નથી. અને બહુજ સંહેલાધથી સ્ત્રીઓથી આટલું બધું થઈ શકે છે.
 તેનું કારણ એ છે કે; સ્ત્રીઓ દયાની દેવીઓ છે. અને આ સંસારમાં સ્વર્ગ લાવવા માટે
 તથા સ્વર્ગની છ'ંદગી અનુભવવાજ તેઓનો અવતાર છે. માટે સર્વશક્તિમાન પરમકૃપાળુ
 પરમાત્માએ સ્ત્રીઓની આંખમાં શરમ રાખેલી છે, તેઓના હાથમાં કામ સોંપેલું છે,
 અને તેઓની વાણીમાં મીઠાશ મુકેલી છે, અને તેઓના શરીરમાં સૌન્દર્ય ભરેલું છે, તે-
 ઓની લાગણીઓમાં નાજુકાઈ ભરેલી છે, તેઓના મનમાં ધર્મ ભાવના ભરેલી છે, તે-
 ઓના સ્વભાવમાં આધિનતા રહેલી છે, તેઓના ચારીત્રમાં પવિત્રતા રહેલી છે, તેઓના
 આચાર વિચારમાં કાંઈક ખાસ ધ્યાન યેચનારપણું રહેલું છે, તેઓના હાવ ભાવમાં
 સ્વભાવિક સંસ્કૃતિ રહેલી છે, તેઓના બંધારણમાં નાજુકાઈ રહેલી છે, તેઓની ઇચ્છા-
 ઝાંમાં નવું નવું જાણવાનો શોખ રહેલો છે, તેઓના અંતરમાં પરમાત્મા તરફનો ઉડો
 વિશ્વાસ રહેલો છે, અને તેઓમાં બુદ્ધિ જલદી પરીપક્વ થઈ જાય એવી શક્તિ રહેલી
 છે. એટલુંજ નહિં પણ ઉત્સાહ, દયા, સદનશીલતા, કુટુંબ સ્નેહ, શરીરના દુઃખો ખમી
 લેવાની આવડત, સ્મરણ શક્તિ વગેરે ઘણાએ મહાત્મ સદૃશ્યો કુદરતી રીતેજ પરમકૃપાળુ
 પરમાત્માએ ખાસ મ્હાળને સ્ત્રીઓને વધારે આપેલા છે. કારણ કે આ જગતમાં
 ધૃત્વરી સ્નેહ ફેલાવવા માટે સ્ત્રીઓનો અવતાર છે. તેથી તેઓને પ્રભુએ આ બધા
 સદૃશ્યો ખાસ કરીને આપેલા છે. એટલે એ સદૃશ્યોના બળે સ્ત્રીઓ ન્યાં
 ન્યાં નજર ફેરે, ત્યાં ત્યાં અમૃત વરસી રહે છે. જે વચનો બોલે તે વચનોમાં
 સૌને કાંઈક ખાસ મિઠાશ લાગ્યા કરે છે. તેઓ જે, જે, પગલાં ભરે, તે, દરેક
 પગલામાં કાંઈક આકર્ષણ છે, તેઓનું મ્હોટું જરાક મલકાઈ જાય તેમાં પણ કોઈનું કલ્યાણ
 થઈ જાય છે. તેઓનો સ્નેહ ભરેલો હાથ હેતથી અડી જાય તો એમાંથી પણ ઘણી નવી-
 વીજળી મળી જાય છે. તેના સ્વભાવિક હાવભાવમાંથી પણ ઘણુંજ નવું નવું શીખવાતું
 મળે છે. તેના સાદા સાદા ધરસંસારી કામકાજોમાંથી પણ ઘણાએ જિવોનું બહુ થઈ જાય
 છે. તેની નાજુકાઈમાંથી પણ સંસ્કૃતિ કવિઓને ઘણુંજ નવું નવું મળી જાય છે. તેની
 મસ્તીમાં પણ કાંઈક માલ હોય છે. અને તેની સેવામ પણ હલ્લના ઘણાએ મુદ્દાઓ જાગી
 શકે છે, તથા ખીલી શકે છે. કુદરતી રીતેજ આ પ્રભાવે હોવાથી સ્ત્રીઓ ખીજી કાંઈ પણ

ન કરે, અને માત્ર પોતાનો ધરસંસાર રૂઢી રીતે ચલાવ્યા કરે તો એમાંથી પણ અનણતાં અનણતાં પણ ઘણાં માણસોનું ઘણા પ્રકારનું તેઓ બહુ કરી શકે છે. કારણ કે તેઓ દયાની દેવીઓ છે અને આ સંસારમાં સ્વર્ગ બનાવી સ્વર્ગની નિંદગી ભોગવવા માટે તેઓનો અવતાર છે. હવે વિચાર કરો કે, જે સ્ત્રીઓ ખીજાં કાંધ પણ બલાં કામો ન કરે પણ માત્ર રૂઢી રીતે પોતાનો ધરસંસાર ચલાવે તે બાધઓ પણ આટલું બધું બહુ કરી શકે છે, સારે જે બહેનો પ્રભુ પ્રિત્યર્થે પરમાર્થનાં મહાનકામો કરે તેઓ જગતનું કેટલું બધું હિત કરી શકે ? અને એથી પ્રભુ કેવા રાજ ચાચ ? એ જરા ખ્યાલ તો કરો. માટે તમને જે આ અમુલ્ય તક મળેલી છે, તેનો લાભ લ્યો, તેનો લાભ લ્યો. અને ધધરી સ્નેહ ફેલાવવા માટેજ તમારો અવતાર છે, એમજ તમે સાબિત કરી આપો. એમ કરવું એજ તમારું મુખ્ય કામ છે, અને એજ તમારી જીંદગીની સાર્યકતા છે. માટે આ જગતમાં ધધરી સ્નેહ ફેલાવવા સાઈ તમે સૌ તમારાથી બની શકે તેવા પરમાર્થનાં કામો કરો. અને એમ કરવાની પરમકૃપાળુ પરમાત્મા તમોને શક્તિ આપો.

અમૃતલાલ મુંદરજી પઢીયાર.

ગુજરાતની સ્ત્રીકવિઓ.*

(સ્ત્રીલેખ)

સુપ્રસિદ્ધ સંસ્કૃત ટીકાકાર મમ્મટે કવિની સૃષ્ટિને વિધાતાની સૃષ્ટિ કરતાં ચઢીયાતી કહી છે. એ તો કાંઈકે અતિશયોકિત છે. પોતાને પ્રિય વસ્તુનું નિરૂપણ કરવાના આવે-શમાં તેની હદ બહારની પ્રશ્ન સા છે તથાપિ કવિની વાણી અલૌકિક છે, દિવ્ય છે અને આ સૃષ્ટિમાં તેની સરખામણી કરવા સરખું મનુષ્યની અન્ય કૃતિઓમાં ભાગ્યે જ જડશે. અથવા મનુષ્ય કૃતિમાં કવિતા *Sui generis* છે એટલે તેનો મુકાબલો કરી શકાય તેમ નથી. સૌન્દર્યોત્પાદક કલાઓમાં કવિતા આવે છે, અને ખીજી કલાઓ સાથે એ રીતે તેને સરખાવવામાં આવે છે, તથાપિ દરેક કલાની ખરી ઉત્તમતા તેમાં રહેલી કવિતામાં જ રહેલી છે. એટલે દરેક કલામાં કાવ્યનો અંશ હોવો જ જોઈએ. ઉત્તમ કવિનાં કાવ્યો તે ધધરના દૂત છે. ધધરી સંદેશા એવાં કાવ્યો દ્વારા આપણે મેળવી શકીએ છીએ. ખરાં કાવ્ય મનુષ્યહૃદયપર જે અસર કરી શકે છે તે ખીજા કશાથી થતી ન. ગુણકતા હોય છતાં રસ રેલાવવો એ કાર્ય કવિતા કરે છે; નિવેદ હોય ત્યાં આનંદ પ્રસરાવવો એ કાર્ય કવિતા કરે છે; જડતા હોય ત્યાં દિવ્યતા દર્શાવવી એ કાર્ય કવિત કરે છે; અધ-મતા હોય ત્યાં ઉચ્ચ આદર્શ દેખાડવો એ કાર્ય કવિતા કરે છે. આવી પ્રસાદમય કવિની વાણી છે. આ સંસારને દુઃખાવર્તથી બરેલે સાગર માન્યો છે તો તેમાં કવિતા એ કવચિત્ આવતા આનંદ તરંગ રૂપ છે. કવિતા-ઉત્તમ કવિતાની શક્તિ અમાપ છે.

સ્ત્રીના જ હૃદયનાં વામ્ય હોઈ શકે. પુરુષને રાંડવાનો લય હોતોજ નથી. સ્ત્રીની આ કલ્પના છે. મીરાંઆધનું હૃદય સ્ત્રીનુંજ હતું એ ઉપરનાં જેવાં ઉદાહરણોથી જણાઈ આવે છે.

કૃષ્ણ ભક્તિનાં કાવ્યોમાં બધા કવિઓની પેઠે શૃંગારવર્ણન અને ગોપીઓ સાથેનાં વિલાસવર્ણન મીરાંઆધમ પશુ છે. કૃષ્ણ ગોપીના વિહાર ગાવાથીજ કૃષ્ણ પ્રત્યેની ભક્તિ દર્શાવાય છે એવી માન્યતા હોવાથી શુદ્ધરાતનાં સર્વ કૃષ્ણભક્ત કવિઓએ તે ગાયા છે. ભક્ત તે ગોપીરૂપ અને પ્રભુ તે કૃષ્ણરૂપ છે એમ માની એ લખાયેલાં છે. અને ગમે તેવા શૃંગારનાં વર્ણનમાં પણ મીરાંઆધનાં કાવ્યોમાં છેવટે ‘મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધર નાગર, ચરણ કમળ ચિત્ત લાગ્યું’; ‘મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધર નાગર, ચરણ કમળ બલિહારીરે’. ‘ચરણ કમળ ચિત્ત ઘાલો રે’ એવા ઉદ્ગારોથી એની શુદ્ધ ભક્તિ જણાઈ આવે છે. ઈશ્વરપર પૂર્ણ પ્રેમ અને શ્રદ્ધા એ મીરાંના જીવન તથા કાવ્યમાં પ્રધાનપણે જણાતો ગુણ છે. કૃષ્ણના મનુષ્ય તરીકેનાં એનાં વર્ણન છતાં એ સર્વ કાવ્યોના અંતરમાં રહેલો અર્થ જોઈશું તો સર્વ શક્તિમાન સત્યરામર, સર્વજ્ઞ અને ભક્તવત્સલ ભગવાનનીજ તેણે ભક્તિ કરી છે એમ જણાઈ આવે છે. એનું શુદ્ધ જીવન અને દૃઢ શ્રદ્ધા તથા સંસારપરનો વિરાગ એ સર્વ જોતાં રાધાકૃષ્ણના વિલાસના વર્ણન રચવા છતાં તે કેવળ અસિપ્ત રહેલી છે એમ ભાન થયા વિના રહેતું નથી એવ વર્ણન, એથી પણ વધારે શૃંગારમય વર્ણન નરસિંહ મહેતાનાં કાવ્યોમાં છે. બીજા સંતકવિઓના કાવ્યોમાં પણ શૃંગાર કામ કામ છે.

મીરાંઆધની કવિતામાં જે મધુરતા અને આકર્ષક શક્તિ રહેલી છે તેવી બીજી કોઈ સ્ત્રી કવિમાં નથી. તેનું જીવન romantic અદ્ભુત કૌતુકવાળું બન્યું હતું અને તેની શૈલીમાં જે ગૌરવ તથા સુદૃઢતા છે તેની બરોબરી અન્ય સ્ત્રીકવિઓથી થાય તેમ નથી. વિચારની પરિપક્વતા એ પણ એનાં કાવ્યોનું લક્ષણ છે. એને નામે ઘણાં અવ્યો પ્રચલિત છે તથાપિ તે સર્વ એનાં હશે કે નહિં તે સંશય પડતું છે. પરંતુ કેટલાકમાં તો ખાતરી વંક એની છાપ જણાઈ આવે છે.

ચાલતા આવેલા સામાન્ય અભિપ્રાય પ્રમાણે એ સંવત ૧૪૬૯ માં જન્મી સંવત ૧૫૨૬ માં મૃત્યુ પામી. એ કાળમાં બનેલા બનાવોની નોંધ કોઈ ટેકાણે રાખવાનો રિવાજ ન હોવાથી મીરાંઆધની સમય અથવા બીજા કોઈ પ્રાચીન કવિઓનો સમય નક્કી કરવો એ મુશ્કેલ કામ છે. તેઓનાં પોતાનાં લખાણોમાં કોઈ સાક્ષ કે હકીકત હોય તો કાળ નક્કી કરી શકાય. મીરાંઆધનાં કાવ્યોમાં તેવું કોઈ માલમ પડતું નથી.

કૃષ્ણાબાઈ વડનગરની નાગરણુ હતી એવું માલમ પડે છે. સીતાજીની કાંચળી નામે એવું કાવ્ય છે તે મુપ્રસિદ્ધ સ્ત્રીઓમાં વિશેષ કરીને તે જાણીતું છે. સ્ત્રીના રવબાવ તથા આચારવિચારનું એમાં આબેહુલ વર્ણન છે તે સિવાય એનાં કૃષ્ણનાં હાલરડાં અને બીજાં ગીતો છે. એની જીવન કથા અપ્રસિદ્ધ છે. મીરાંઆઈ કરતાં એની કાવ્ય શક્તિ ઉતરતા પ્રકારની છે.

ગવરીઆઈ તે ગીરપુર અથવા ડુંગરપુરમાં સંવત ૧૮૧૫ માં નાગર જાતિમાં જન્મી હતી તેને પાંચ કે છ વર્ષની ઉંમરે પરણાવી હતી અને લગ્ન પછી થોડા જ દિવસમાં તેનો વર મૃત્યુ પામ્યો. તે પછી પરમેશ્વરનારો ધણી છે એવી ભાવના તેનામાં ઉત્પન્ન

યર્ષ. પોતે શુદ્ધિમાન હતી તેથી વાંચતાં લખનાં શીખી અને ભાગવત ગીતા વગેરે શ્રવણ કરવા માંડ્યાં. ઈશ્વર ભક્તિમાં એનું ચિત્ત દિવસે દિવસે દૃઢ થયું. પોતાને સર્વ કાળ તે ઈશ્વર ભજનમાં કાઢતી. ધીમે ધીમે સંત સમાગમથી એનામાં જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય વધ્યાં. લાંબા સમય સુધી તે સમાધિ ચઢાવીને રહી શકતી એવું માનસિક બળ તેણે પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તે લાલછની પૂજા કરતી. સંસારપર તેને કાંઈપણ મોહ નહોતો. ગીરપુર તથા જેપુર તથા કાશીના તે સમયના રાજાઓ પણ તેનાં દર્શન કરવા આવતા. હુગરપુરથી તે કાશી જઈને વસી હતી, અને સાં જ દેહલાગ કર્યો હતો.

એનાં ૬૫૨ પદોની હસ્કલિખિત પ્રત છે પણ તેમાંનાં જુજ છપાએલાં છે. કૃષ્ણ-બાળલીલા અને શિવસ્તુતિનાં કેટલાંક છે, અને ઘણાં બ્રહ્મજ્ઞાનનાં છે. પ્રાચીન ગુજરાતીમાં વેદાંતી કવિ અખો શ્રેષ્ઠ છે. તેના કાવ્યો પેડે જ ગવરીબાઈનાં બ્રહ્મજ્ઞાનનાં કાવ્યોનો અર્થ સરળતાથી સમજી શકાય તેવો નથી. શુદ્ધ બ્રહ્મજ્ઞાનનાં પદમાં કવિતાની ઉર્મિ કાંઈક ઓછી છે. અદ્વૈત મતનું પ્રતિપાદન કરેલું છે અને ઉપદેશ પણ છે. બીજાં કાવ્યોમાં તેમની કવિત્વશક્તિ જણાઈ આવે છે. તેમની ભાર્પા સરકારી છે, અને કેટલાંક કવિતામય સુંદર વાક્યો એવાં છે કે બીજી સ્ત્રી કવિઓમાં નજરે નથી પડતાં. ‘ વનેશ્વર વિશ્વમાં વિલાસ્યા, જેમ કુલનમે’ બાસ ’; ‘ ચંદમે’ તું ચૈતન્ય, સુરજમે’ તું તેજ ’; ‘ ગવરી ભેટી બ્રહ્મ સનાતન, જેમ સાગરમાં ગંગ ’; વગેરે. એના કાવ્યનાં ઉદાહરણ તરીકે એક લખ્યો.

‘ હરિ નામ બિના રે ઓર બોલના ક્યા,

‘ હરિ ક્યા બિના ઓર સુનના ક્યા.

સુખ સાગર સામલીઓ લાગી,

કુપ કાબમે ડોલનાં’ ક્યા.

ઘટ ગિરધર ગિરિધારી પાયા,

બાહેર દ્રીંગ અખ બોલના ક્યા.

આત્મા અખંડ આવે ન જાને,

જન્મ નહિં દિર મરના ક્યા.

ગવરી બ્રહ્મ સકલમે’ જન્યા,

જન્યા તો જદ બોલના ક્યા. ’

બાલપણમાં વૈધન્ય પ્રાપ્ત થયું તથાપિ ગવરીબાઈએ પોતાનું જીવન એજે ન ગાળતાં તેનું સાર્થક્ય કર્યું છે, અને પોતાનું નામ અમર કરી ગઈ છે. આ લેખમાં ગણાવેલી સ્ત્રીકવિ-ઓમાં એ-સર્વથી સંસ્કારી હતી. અને તેનું જ્ઞાન પણ સર્વથી ચઢીઆતું હતું.

પુરીબાઈનું સીતામંગળ પ્રસિદ્ધ છે અને કેટલાક ભાગ લખે ‘ પ્રસંગે સ્ત્રીઓ ગાય છે. તેનાં જ કાવ્યો પ્રસિદ્ધ છે તે પરથી તેની કવિત્વશક્તિ સામાન્ય હોય એવું જણાય છે. તેની ભાષા ગૌરવવાળી છે. તેના જીવનની હકીકત જણાએલી નથી.

દીવાળીબાઈને વિશે એવી હકીકત જણાએલી છે કે તેનો બાપ ઉમોદને બ્રાહ્મણ હતો. અને સંવત ૧૮૪૭ માં વ્યારે સુડતાળો કાળ પડ્યો ત્યારે દીવાળીના બાપથી પોતાનું તથા પોતાની દીકરીનું પોપણ યર્ષ સક્યું નહિ તેથી એક જદ સાધુને તે છોડી સોંપી તીર્થયાત્રા નિમિત્તે કહીકે જતો રહ્યો. જદ સાધુ રામભક્ત હતો તેથી તેણે દીવાળીને

‘ ધન્ય ધન્ય કૃષ્ણા ચોરે,
મુણા જન્ત જનાયાં સોરે,
દેવા કરે સેવા રાધીબાધે,
માતા યશોદા તણે કૃષ્ણરાયારે,
જગમે’ કેા હોય તેરા સા’યારે;

આવી રીતે તમામ કાવ્યોમાં મિત્ર ભાંપા હોવાથી ગુજરાતી વાંચનારને તેમજ બધી ભાષા સમજનારને પણ રસપ્રદલુ કરવામાં કાંઈક ક્ષતિ થાય છે.

આ સર્વ સ્ત્રી કવિઓનાં કાવ્યો અને ચરિત્રા જોતાં એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે જેમ ગુજરાતના કવિઓનો મોટો ભાગ ભક્ત કવિઓનો છે તેમ સ્ત્રી કવિઓ તો સર્વ ભક્ત જ છે. તેમનાં કાવ્યની પરીક્ષામાં તેમની કવિ તરીકેની તેમજ ભક્ત તરીકેની પરિક્ષા સ્વાભાવિક રીતે જ થાય. ભક્ત હોવાથી જ કવિ થઈ હતી માટે તેમની ભક્તિ જ તેમની કવિત્વ શક્તિના મૂળરૂપે છે તે ધ્યાનમાં લીધા વિના તેમની કવિતાનું યથાર્થ વિવેચન થઈ શકે તેમ નથી. ગુજરાતના પ્રથમ પંક્તિના કવિઓ પ્રેમાનંદ કે દયારામની બરોબરી કરવા સરખી ઉચ્ચ કાવ્ય શક્તિ એ કોષ્ટનામ ઇથી એમ કહ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. તેમ બીજા વર્ગના કવિઓ કરતાં કોઈ રીતે સ્ત્રી કવિઓનાં કાવ્યો ઉતરે તેમ નથી એ પણ સિદ્ધ થાય છે. તેમની કવિતાનો વિષય પરમેશ્વર છે અને તે સર્વનો ભક્તિભાવ એવો ગાઢ છે કે એ ભાવની અતિશયતાથી લાગણીઓ ઉભરાઈ કવિતાનું રૂપ ધારણ કરે છે. સાંસારિક ભિન્ન ભિન્ન સ્થિતિનાં છતાં સર્વને સંસારનાં બંધન નહોતાં અને સંસારથી વિમુખ થઈ આખું જીવન ભક્તિપરાયણતામાં કહાડેલું એમ જેમનાં ચરિત્ર જણાયાં છે તે પરથી માલમ પડે છે. સંસાર છોડવાથીજ તેમને જ્ઞાન અને સંસ્કાર પ્રાપ્ત કરવાનો અવકાશ અને સાધન મળેલાં. સંસારમાં રહેલી સ્ત્રીઓની કલ્પના શક્તિ કાવ્ય રચવા કરતાં નવલ કથાઓ લખવા તરફ પ્રેરાતી હશે એમ ઇંગ્લાંડની સ્ત્રી લેખિકા જોતાં લાગે છે. આપણા દેશમાં તો તેવું જ્ઞાન અને સંસ્કાર સંસારીજીવનમાં મુંઢાએકી સ્ત્રીઓને ભાગ્યે જ પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રસિદ્ધ ગુજર સ્ત્રી કવિઓ વિશે યથાશક્તિ ચર્ચા કરી છે. પ્રાચીન કાવ્ય માળા અને બહત કાવ્ય દોહન એ એ ગ્રંથોની સહાયતા છૂટથી આ લેખમાં લીધી છે. એ ગ્રંથો શિવાય અન્યત્ર સ્ત્રી કવિઓનાં કાવ્યો હશે તે જણમાં નહિ હોવાથી તેનું વિવેચન થઈ શક્યું નથી. અર્વાચીન સમયમ સ્ત્રીઓની કવિતા કોષ્ટક કોષ્ટક રચણે નજરે પડે છે, પણ બંગાળની તરફલા દત્ત જેવી કે ઇંગ્રેજમાં કાવ્ય લખનાર સરોજિની નાઇક સરખી સમગ્ર શક્તિધરાવનાર નથીન સ્ત્રી કવિ હજી ગુજરાતમાં થઈ નથી. તેમજ પ્રાચીન કવિઓની દળનાં પણ હાલની સ્ત્રીઓમાં કાવ્યો નથી તેથી તેમનાં કાવ્યોની પરીક્ષા પાછળના જમાનાને સોંપવી ઉચિત છે. અંગ્રેજ અને સંસ્કૃત અભ્યાસના પરિણામે પુરુષ કવિઓનો નૂતન વર્ગ થયો છે તેવોજ કોઈ કાળે સ્ત્રી કવિઓનો યશ એવી આશા સાથે આ અદ્ય મતિ અનુસાર લખેલો લેખ સમાપ્ત કરું.

સૌ. વિદ્યાગૌરી.

ગુજરાતી પંચ.

ગુજરાત કાઠિયાવાડ, હિન્દુસ્થાનના બીજા વિભાગ, ખર્મા, આદિ દૂરના પ્રદેશોમાં બહોળો ફેલાવો પામેલું, સાહિત્ય, સમાજ, રાજ્ય, ધર્મ આદિને લગતા વિવિધ વિષય અર્થાવતું, દેશવિદેશની અનેક ખબરો આપનાર :

સસ્તામાં સસ્તું અને ઉત્તમ અઠવાડિક પત્ર.

વાર્ષિક લવાજમ: માત્ર રૂપિયો દોઢ. દેશાવરવાળા ગ્રાહકો માટે રૂપિયા અઢી.

દર વર્ષે ગ્રાહકોને બે સુંદર પુસ્તકોની ભેટ આપવામાં આવે છે.

નવા ગ્રાહકોને ખાસ લાભ.

તા. ૧૫ મી જાન્યુઆરી સુધી ગ્રાહક થનારને ૧૨૬ સુંદર છબીઓ, દિલ પસંદ લખાણ, અને હિન્દ દેવીના મનમોહન ચિત્રથી અલંકૃત થયેલ ૨૨૦ પાનાનો આ પત્રનો ગદ્ય દીવાળીનો રૂ. ૧ ની કિંમતનો ખાસ અંક વિના મુફ્યે ભેટ મળશે.

મેનેજર, “ ગુજરાતી પંચ ”

અમદાવાદ.

લગભગ છપાઈ રહી છે. ચાલુ માસમાં તૈયાર થશે.

હિટ્કટીવ બહાદુર શેર લોક હોમ્સ.

પ્રખ્યાત વાર્તાકાર સર ઓ. કેનન ડાયલ હુપી પોલીસની વાર્તાઓ લખવામાં એકા છે તેમની અગ્રેજીપરથી આ વાર્તા ગુજરાતીમાં ચાલુ માસમાં છપાઈ બહાર પડશે. કલ્પના શક્તિથી કેવા કેવા શુન્દાઓ પકડાય છે અને વિચાર શક્તિ શુ કરી શકે છે તે આ વાર્તા અરમ રીતે બતાવે છે શોભીતી બંધાઈમા ઈ. રૂ. ૧-૪-૦

ગૃહલક્ષ્મી. હિન્દુ સંસારી અતિ ઉત્તમ વાર્તા. પ્રેમ અને નીતિના ઉચ્ચ સિદ્ધાંતોની ગુચળી છે, નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણીખાતાએ ઇનામો તથા લાયકેરીઓ માટે મળુર કરેલી છે. સર્વે વર્તમાનપત્રોએ તેની ઉત્તમતા સ્વીકારી છે. ખાસ બીજપયોગી પુસ્તક છે સુંદર બંધાઈ. ઈ. રૂ. ૧-૧૨-૦

હી. લખમીદાસની કૃપની, કોટ--સુબહ.

૩. પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના ડિરેક્ટર સાથે પ્રાથમિક કન્યાશાળા માટે ઇનામ તેમજ લાયબેરી માટે મંજુર કરેલું; તથા શ્રીમત સરકારના કેળવણી ખાતાએ શાળા લાયબેરી તથા શાળાઓમાં ઇનામ ખાતે મંજુર કરેલું અને બીજા રહેલો તથા અનેક કેળવાયેલાં સ્ત્રી પુરૂષોને અતિ આવકાર પામેલું.

સૌભાગ્યશિક્ષાવિધ્ય

સુધારા વધારા સાથે ત્રીજી આવૃત્તિ.

આ પુસ્તકને રા. રમણભાઈ મહીપતરામ, નિલકંઠ છપ્પી, એ. એલ. એલ. બી. (અમદાવાદ), રા. કેશવલાલ જ્ઞેશંકર ધોળકિયા, એલ. એમ. એન્ડ. એસ. (રામપુર-રાહી-લખંડ), સૌ. વિદ્યાગૌરી રમણભાઈ બી. એ. (અમદાવાદ), રા. અનંતરાય નાનાલાલ જુય, બી. એ. એસ. એલ. બી. (ગુનાગઢ), રા. શિવશંકર રામજી દલાલ, બી. એ. એલ. એલ. બી. (ન્યાયાધીશ માણાવદર રોડ), મિસ એફ. મેકેશી લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ બાઈને પ્રોમેલ ટ્રીંગ કોલેજ (રાજકોટ), તેમજ બીજા સાક્ષર વિદ્વાનોએ અતિ ઉચ્ચ અભિપ્રાય આપેલા છે.

મુખ્ય વિષયો ઉપરાંત અનેક નાની નાની સ્ત્રી ઉપયોગી બોધક જાણનોનો આ પુસ્તકમાં સંભાવેલાં યથા જગ્યા છે, જેઓ પોતાની સ્ત્રીઓને, પુત્રીઓને, ભગિનીઓને, પવિત્ર સુથીય, શ્રેષ્ઠ, કર્તવ્ય પરાયણ જેવા ઇચ્છતા હોય, સંસારનું સર્વોત્તમ સુખ સ્ત્રીજાતિ હોમનો ઉદય ચઢાતા હોય, સંસાર ઉચ્ચ અને સુખપૂર્ણ જીવનો શુભ હેતુ ધરાવતા હોય, સ્ત્રીઓને નીતિનું, ધર્મસંસાર ચઢાવવાની રીતિનું અને બચ્ચાઓને કેળવણી આપવાનું પૂર્ણ જ્ઞાન આપવા ઇચ્છતા હોય, તેવા દરેક સેનજને આ પુસ્તક ધરમાં રાખવાની અવશ્યકતા છે. કૌમંત રૂપિયો સર્વો પોરેજ જુદું.

વેદાનોએ વખાણેલું 'સર્ગભાં સ્ત્રીઓ' ને માટે અતિ ઉપયોગી પુસ્તક.

સગર્ભા સ્ત્રીની સંભાળ.

તેનાં સાધારણ દરદો અને સામાન્ય દેશી ઉપાયો.

પ્રતિવર્તિમાં સ્ત્રીની શારીરિક શક્તિ કેટલી બધી ક્ષીણ થાય છે તે સર્વ કાષ્ટ જનક છે, પ્રસવ સમય મહાભયંકર છે. એમાંથી અનેક યુવાવસ્થામાં પ્રવેશતી બાલ્કાઓ તેમ નાની મોટી સ્ત્રીઓ છન્દગી ખુવે છે; ને દાદાઓ તંદુરસ્ત હોય ને તે સમયમાં ફોટો મેળવે છે તોપણ પછીથી સુવાવડના અનેક ગુણ વ્યાધિઓ સ્ત્રીના તન મન ઉપર દુમસો કરે છે; ને આખરે રોગની બોગ ચંપ પડે છે. ગર્ભાવસ્થા કે બાલક સ્ત્રીઓ અનેક વ્યાધિઓથી પીડિત રહે છે તે અવસ્થાની ઘરઆતમાં દરેક સ્ત્રીએ આ લઘુ પુસ્તક વાંચવાથી ધણે ફાયદો મેળવી શકાય તેમ છે; તથા ગર્ભમાં જે બાળક હોય છે તેના ઉપર સુસંસ્કારોની છાપ ગર્ભકાળ પાંડુત્રાની કેટલી બધી જરૂર છે, અને તેવા ખાસ પ્રસંગે લીધેલી સાચવેલી તથા સારાં ઉપાયોની અસરથી બાળકની બાકી છન્દગી કેટલી બધી સુધરી જાય છે તે જાણત પણ ખાસ સમજાય તેમ લખવામાં આવી છે. મતલબ આ નાના પુસ્તકની અંદર મળવતી સ્ત્રીની શી શી સંભાળની જરૂર છે, ગર્ભિણીએ તે અવસ્થામાં કવી રીતે વર્તવું જોઈએ અને તે અવસ્થામાં યતા સાધારણ દરદોનાં ઉપચાર શી રીતે કરવા જોઈએ તે જાણત અતિ ઉચ્ચ વૈદક ગ્રંથોના આધારે જણાવવામાં આવી છે. (અને લાગ સાથે) કૌમંત આના ચાર, પોરેજ જુદું. અને પુસ્તક મળવાનું સ્થળ:—

આયોનિક ફાર્મસી

માં

બનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

ફીવર ડ્રોપ્સ — જ્વર બિન્દુ દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે ધણીજ મરતી અને અસરકારક દવા છે. ર. ૦-૪-૦

જર્મીસાઇડ — જંતુવિધનાશક એપી કે ઝેરી જંતુના વિધને કાપી નાખે છે. ર ૦-૮-૦

બલડ પ્યુરિફાઇંગ સોલ્યુશન — રક્તશોષક. સોલીવિમર ઉપર ધણીજ અસર કારક દવા ર. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશન: — ઝાડાની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે. પેટ સાફ આણે છે અને શુષ્ક લાગે છે. ર ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમ: — ચામડીના દરેક રોગ ઉપર કહોતું અટકાવી જલદી રૂઝ આવે છે. ર ૦-૮-૦

એ ઉપરાંત દરાજનો મલમ, ખીલનો મલમ, કાતેરા, પ્લેગ વગેરેની સઘળી જાતની અકસીર દવાઓ બનાવવામાં આવે છે

વધુ ખજાર માટે તથા નમુના માટે લખો—

(પ્રોફેસર ગજજરની) આયોનિક ફાર્મસી.

ગીરગામ, મુંબઈ.

“સુન્દરી સુખોવ”

(૭ મું વર્ષ)

જીઓ માટે સરજા સુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતું પ્રથમ માસિક.
પૃષ્ઠ ૩૨.

દર વર્ષે એક રસિક અને ઉત્તમ પુસ્તક ભેટ આપવામાં આવે છે.
વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે માત્ર સવા રૂપિયા.

મંત્રી, અન્ધુસમાજ; અમદાવાદ.

આ પત્રનું વર્ષ સપ્ટેમ્બર (શ્રાવણ) થી શરૂ થાય છે અને નવા ગ્રાહકો વર્ષના
ભયોજ કરવામાં આવે છે. વર્ષની વચ્ચે નવા થનાર ગ્રાહકોને પાછલા અંકો મોકલી
વામાં આવે છે.

સવા આને મોકલી આપેથી નમુનાનો અંક મોકલવામાં આવશે.

અમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા.”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો-
યોગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી
ફલનારને કીંમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત
ફક્તી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી દેશવળ.

જામનગર--કાઠાવાવાડ.

“સુન્દરીસુબોધ”ની પાંચમા તથા છઠ્ઠા વર્ષની ભેટ.

તૈયાર છે.

વાર્તાલહરી.

તૈયાર છે.

(૩૦૦ પાનાનું ૬૫૬૨ પુસ્તક)

તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૬ થી ૦૬/૧૧/૦૬ માંડી છે. બહારગામના આદકો જેઓએ પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ષનાં લવાજમ નહીં મોકલ્યાં હોય તેમને પહેલી સપ્ટેમ્બરથી વી.પી.થી ભેટનું પુસ્તક મોકલવામાં આવેલું. જેઓએ મનીઓરડરથી લવાજમ મોકલી આપ્યાં છે તેઓને વાર્તાલહરી મોકલી આપી છે. જેઓને ન મળી હોય તમને અત્રે ખચર કરવા વિનંતિ છે.

સ્થાનિક આદકોને વિનંતિ.

જેઓએ લવાજમ ન બર્સા હોય તેઓએ મહેરજાની કરી, રાયપરમાં કામેશ્વરની પોળ પાસે “ સુન્દરી સુબોધ આંધીસ ” માં રહેવારના ૮ થી ૧૦ વાગ્યા સુધી લવાજમના પૈસા ભરી જવા. જેઓ તરફથી લવાજમના પૈસા નહિ આવે તેઓના ઉપર મહેરજા લવાજમ તથા વી. પી. ખર્ચ સાથે ભેટનું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે. જે સ્વીકારવા અમારા સુઘ આદકો મહેરજાની કરશે. લવાજમ માસ આખર સુધી કેટલું બાકી છે તેની ખચર સર્વે સ્થાનિક સભાસદોને આપવામાં આવી છે.

સાતમા વર્ષની ભેટ.

ગીતમાળા ભાગ ૨. (તૈયાર થાય છે.)

બન્ને ભેટો બાબતની વ્યવસ્થા.

વાર્તાલહરી એ વર્ષ માટેનું ભેટનું પુસ્તક છે; તેથી જેઓનો એ વર્ષની ભેટ મેળવવાનો હક હશે તેમનેજ આ પુસ્તક મળી શકશે. જેઓ છઠ્ઠા વર્ષથી પત્રના આદક થઈ સાતમા વર્ષ માટે ચાલુ રહેવા માગતા હશે તેમને પણ તે બન્ને વર્ષ પેટે આ પુસ્તક મોકલી આપવામાં આવશે. પરંતુ જેઓ માત્ર પાંચમા, છઠ્ઠા કે સાતમા-એકજ વર્ષના આદકો હશે તેમને ઉપર જણાવેલી ગીતમાળા ભાગ ૨ જે તૈયાર થયે મોકલી આપવામાં આવશે. સર્વ બાબતને પત્ર વ્યવહાર નીચેને સરનામે કરવો.

મંત્રી, બન્ધુસમાજ, સુન્દરીસુબોધ એન્ડ્રિસ, અમદાવાદ.

લગભગ છપાઈ રહી છે. ચાલુ માસમાં તૈયાર થશે.

ડીટેક્ટીવ બહાદુર શેર લોક હોમ્સ.

પ્રખ્યાત વાર્તાકાર સર એ. કેનન ટાચલ હુખી પોલીસની વાર્તાઓ લખવામાં એના છે તેમની અગ્રેજીપરથી આ વાર્તા ગુજરાતીમાં ચાલુ માસમાં છપાઈ બહાર પડશે. કદપના શક્તિથી કેવા કેવા મુન્દાઓ પકડાય છે અને વિચાર શક્તિ શું કરી શકે છે તે આ વાર્તા ચરસ રીતે જતાવે છે. શોભીતી બંધાઈમાં કી. રૂ. ૧-૪-૦

ગૃહલક્ષ્મી. હિંદુ સંસ્કારી અનિ ઉત્તમ વાર્તા. પ્રેમ અને નીતિના ઉચ્ચ સિદ્ધાંતોની ગુણથી છે; નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતાએ છનામે તથા લાયબ્રેરીઓ માટે મંજૂર કરેલી છે. સર્વ વર્તમાનપત્રોએ તેની ઉત્તમતા સ્વીકારી છે. ખાસ ઓગપોથી પુસ્તક છે. સ્વર બંધાઈ. ડી. રૂ. ૧-૧૨-૦

સુન્દરી સુબોધ

આપણા મુવિષ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના રાખ્દોમાં કહીએ તો “શ્રીયો પંડિત યાય, રસજ્ઞ યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબબન્ધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની ભૂખ ઈચ્છાઓ અને કલેષોમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખરાં કલ્યાણ કરવા “શક્તિમતી અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળક વચ્ચે પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગની “કલ્યાણ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે;” પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉત્તત કરે અને તેના આંતર-વિલાસોની ઉર્મિયોમાં પોતાના ક્ષયતરંગ ભેળવી દઈ અનુબંધજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને અન્તે સ્વદેશમાં કલ્પસૂક્ષ્મતાં તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે:—એજ આર્યસુન્દરીઓના જીવનની સફળતા છે. “શ્રીવિના ગૃહ નથી, ગૃહવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્ર્ય નથી... “શ્રીની ઉત્તતિવિના દેશની ઉત્તતિ અસાધ્ય છે.”

પૃથ ૭૫.] ઈ. સ. ૧૯૧૦ જા-યુઆરી:-માર્ગશિર્ષ, વિ. સ. ૧૯૬૬. [અંક પમેા,

જ્ઞાનસુગન્ધ.

મને કેવો વર ગમે ?

જેને જોઈને મારી આંખો ઠરે પવો વર મને જોઈપ છે, જેને જોઈને મારું મન ઠરે પવો વર મને જોઈપ છે, જેને જોઈને મારું અંતર ઠરે પવો વર મને જોઈપ છે, અને જેને જોઈને મારો આત્મા ઠરે પવો વર મને જોઈપ છે, મારું કહ્યું માને ને મને લાડ લડાવે પવો વર મને જોઈપ છે, મને સુખી રાખવા માટે માટાં જોશ્વમો સોડી શકે પવો વર મને જોઈપ છે, મને સુખી રાખવા માટે પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપી શકે પવો વર મને જોઈપ છે, મને સુખી રાખવા માટે પોતાનું ધન મારી ઉપરથી કુરબાન કરી શકે પવો વર મને જોઈપ છે, અને જરૂર પડે તો મારી ચાતર આંખી દુનિયાની સામે થઈ શકે પવો વર મને જોઈપ છે, મને મોજીલો વર જોઈપ છે, મને રસિલો વર જોઈપ છે, મને ચપાલો વર જોઈપ છે, મને તંદુરસ્ત વર જોઈપ છે, મને વધુ કમાણી-ચાલો વર જોઈપ છે, મને વધુ નીતિ ચાલો વર જોઈપ છે, મને વધુ માન મર્તવાવાલો વર જોઈપ છે, મને વધુ થહાડૂં વર જોઈપ છે, મને વધુ હાપણવાલો વર જોઈપ છે. અને મને ભક્તિવાલો વર જોઈપ છે. જેની આંખમાં ગંભીરતા હોય, જેની આંખમાં આવહારપણું હોય, જેની આંખમાં અદ્વય હોય, જેની આંખમાં અમીરાઈ હોય, જેની આંખમાં મિઠાશ હોય, જેની આંખમાં પ્રેમ હોય,

જેની આંખમાં પોતાનો ટેક સાચવવાનું વલ્લ હોય, જેની આંખમાં ઉદારતા હોય, જેની આંખમાં ઘાંજાઓને ઘાવી દેવાની શક્તિ હોય, જેની આંખમાં ઠરેલપણું હોય, જેની આંખમાં કુદરતી મ્હોટાઈ હોય, જેની આંખમાં સ્વભાવિક ડહાપણ હોય, અને જેની આંખમાં મને સ્વેચ્છી લેવાનું આકર્ષણ હોય એવો વર મને જોઈપ છે, જેની વાળીમાં મિઠાશ હોય, જેની વાળીમાં ઉત્તમ વિચારો હોય, જેની વાળીમાં નિર્દોષ રમુજ હોય, જેની વાળીમાં મારાં વચાણ હોય, જેની વાળીને સૌ લોકો માન આપતા હોય, જેની વાળી સાંમલધાની ઘણાં માણસો રૂચ્છા રાખતાં હોય, જેની વાળીમાં કુદરતી ભભક હોય, જેની વાળીમાં ઘાંજાઓને રાજી રાખવાની આવડત હોય, જેની વાળીમાં સત્ય હોય, જેની ઉપર આફડો વિશ્વાસ આવી જાય એવું જેની વાળીમાં વલ્લ હોય, જેની વાળીમાં કાંઈક નવો નવો માલ હોય, અને જેની વાળીમાં મને વશ કરી લેવાનું વશિકરણ હોય એવો વર મને જોઈપ છે. જેના મ્હોડાં ઉપર ગૃહસ્થપણું હોય, જેના મ્હોડાં ઉપર આફડું આફડું ગમી જાય એવું કાંઈક હોય, જેના મ્હોડાં ઉપર ઘાંજા ઘણાઓના કરતાં કાંઈક વધારે ભભક હોય, જેના મ્હોડાં ઉપર પોતાનો ટેક સાચવવાનું વલ્લ હોય, જેના મ્હોડાં ઉપર મદાઈ હોય, જેના મ્હોડાં ઉપર ડહાપણ દેખાતું હોય, જેના મ્હોડાં ઉપર મલાઈની છાપ ધીલી નીકળેલી હોય, જેના મ્હોડાં ઉપર મારવોજ હોય, જેનાં મ્હોડાં ઉપર કાંઈક કુદરતી મસ્તી હોય, અને જેના મ્હોડાં ઉપર આનંદ રમી રહ્યો હોય એવો વર મને ગમે છે.

જેની ચાલમાં કાંઈક સુધી હોય, જેની વાળીમાં કાંઈક મિઠાશ હોય, જેના હાથભાવમાં કાંઈક ઉત્તમતા હોય, જેના વિચારો જાણવા ઘણાં માણસો રૂચ્છા રાખતાં હોય, જ્યાં જાય ત્યાં જેને માન મળતું હોય, ઘણાં માણસો જેની વધુ ચાહના રાખતાં હોય, જેના હાથમાં ઘણાં કામ હોય, ઘણાં જણાં ઉપર જેનો અધિકાર ચાલી શકતો હોય, લાગતાં વલ્લગતાં સૌ ટેકાણે જેનાં વચાણ થતાં હોય, પ્રેમથી જેનું હૃદય ભરેલું હોય, જેને પૈસા કમાઈ લેવા પ પળ મોટી વાત ન હોય અને પૈસા ચરચી નાંચવા પ પળ મોટી વાત ન હોય, જે રમત ગમતમાં મોજીલા સ્વભાવનો ને ચાવા પીવામાં શોહીન હોય, જે મારા કરતાં શરીરે વધારે વલ્લવાન હોય, જે મારા ગુણ માટે માન ધરાવતો હોય ને મારા રૂપ ઉપર મોહાંત થયો હોય, અને મને રાજી રાખવી એજ જેના અંતરની રૂચ્છા હોય એવો વર મને ગમે છે. પટલુંજ નહીં પળ મારા વરને જોઈને ઘાંજી ઘણી ઘાડીઓને મારી અદેસાઈ લાગે ને તેવાના મનમાં એવા વિચારો આવે કે, આવો વર અમને પળ હોય તો કેવું સારું ? એવો વર મને જોઈપ છે.

ટુંકામાં એજ કે, જેનું મ્હાડું જોયા કરવાથી હું ધરાડું નહીં, જેની વાળી સાંમલયા કરવાથી હું થાકું નહીં. જેની પાસેથી ચસવું મને ગમે નહીં, અને જેની દરેક વાચતમાં મને કાંઈક સુધી લાગ્યા કરે એવો વર મને જોઈપ છે, પટલુંજ નહીં પળ જેને સારું સારું કરીને યવચવાની મને રૂચ્છા થયા કરે.

જેની જીભ વહે તાં મારું શરીરે વહે, જેની સેવા કરવાંથીજ મારું અંતર રાજી રહે, અને જેને જોઈ જોઈને. મારો આત્મા ઉછળવા લાગે, તથા જેને દુઃખી જોઈને સ્વાભાવિક રીતેજ મારાથી પશી પ્રાર્થના થઈ જાય કે, હે પ્રભુ ! એનું દુઃખ મને આપ. આવો માય ને આવો પ્રેમ જીંદગીના છેલ્લા શ્વાસ સુધી ટકી શકે, તથા મુલા પછી સ્વર્ગમાં પણ જે મને ચાહી શકે, અને હું જેની સેવા કરી શકું એવો ઘર મને જોઈપ છે. એવો ઘર મને જોઈપ છે.

રા. અમૃતલાલ પાઠિયાર કૃત “ સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ ”

કાવ્યકુંજ.

નવીન વર્ષની શુભેચ્છા.

દશિગીત.

કાલોદયિ આ ધૂધવતો ને વર્ષ સરિતા મળી જતાં,
ગત સમયનાં સુખ અદ્ય પણ આનંદને ઉપજવતાં;
નૂતન તણી શુભ આશથી આહ્વાદથી હૃદ ધબકતાં;
ને સ્નેહી જનનાં સ્નેહ ઝરણો શાન્તિ ચિત્ત પ્રસારતાં. ૧

એ દિવ્યને મિઠું ઝરણ પરમેશનું જે સત્વ છે,
ઠહોએ અખંડિત જગતમાં સ્વર્ગીય સુખ ઉદભાવીને;
વળી દંપતિનાં સ્નેહ બિજ વિકસાવી વૃક્ષ ઉગાડીને,
કંઈ બાલ પુષ્પો સલિત ખીલવી આર્ય વાડી દિપાવને. ૨.

સૌ. પ્રભિલાં.

નૂતન વર્ષ નિમિત્ત પત્નીને.

વસંતતિલકા.

ઢાલી ! ઉચું વરષ કુસુમ આજ એક,
તેં ખીલવી હૃદય વૃત્તિ ઊંચી અનેક;
વર્ષો વિતે જીવનનાં જમ જેમ ઢાલી,
ગાઢા થતા નહિ શું ! આપણુ ભાવ આલી. ૧

આ 'દંપતિ' 'જીવંત મિત્ર' 'પ્રેમભૂતિ'!

ઉદ્ગાર આમ નિકળે કંઈ કેં સ્થળેથી,

નિહાળી દિવ્ય ગુઢ આન્તર્વૃત્તિ તહારી;

આનંદ, વિસ્મય થતાં, કંઈ વૃત્તિ જાગી. ૨

આપી, લીધી, કુસુમમાલ પ્રિયે! શું આજે,

પ્રત્યેક પુષ્પ હૃદની પ્રીતિ તે જણાવે.

રે * * * કુસુદ ખિલતું કૌમુદીમાં,

ખીલો સદા પ્રણય પુષ્પ હજી ઘણેરાં. ૩

શાન્તિકુટિર

શાન્તાકુઝ

કાર્તિક સુદ ૧, ૧૯૬૬

}

ભોગીન્દ્રરાવ ૨. દિવેટીયા.

(મુળન્ધુ-ખન્ધુસમાજ.)

સૌન્દર્ય.

હરિણી.

જગત સઘળું માને જહેને મુરૂપ અને ભાજે,

નહિ નહિ મ્હને તહેની હૈયે જરી પરવા હવે;

રસિક ભ્રમરો ગુંભે ગુંભે, પરાગ ચુસો ભલે;

કમળ વદને, તહેની શોભા નહિ ગમતી હવે.

મહારી મોહિની.

૧

અહા ! ખીલી મનહર ચંદ્રિકા !

હાં, હાં ! ખીલી ખીલી ચંદ્રિકા !

રમ્ય હસતું, મુખ મલકતું, આનંદે શું ઉભરાય,

ખીલી ચંદ્રિકા !

(સાખી) શાંત શૃંગારે ડુબતું, રંગ રમે નવ રાસ,
મંદ મધુરા લોગમાં, જુલે મન સહુ માન.

ખીલી ચંદ્રિકા !

૨

મહારો ચંદ્ર નાચે શું ઉદ્ધાસમાં રે,

મહારૂં મન મોહે તે તે નાદમાં રે !

આ ધરણી છવાઈ શું રંગમાં, દીસે શું આનંદમાં.

હાં ! જુઓ ચંદ્રિકા.

(સાખી) મધુર લહરી વીંઝતી, મંદ યવનની રેલ,
સ્વસ્થ ગગને મહાલતો, મહારો મોહક પ્રાણ.

હાં ! જુઓ ચંદ્રિકા.

૩

પ્રીતિની મંદ મોહિની શું લાળતો,

રસિક છંદ દોરતો, મને શું પ્રેરતો !

ખજખજ કરતી, વહતી, સરતી, રમતી નદી શું ગાતી જાય.

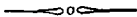
હાં ! ખીલ્યો શૃંગાર.

ખીલી ચંદ્રિકા.

હીડલખર્ગ
જર્મનિ. }

નહાનાલાલ મહેતા.

નવા વર્ષના બે બોલ.

ગુજરાતની ગૃહલક્ષ્મીઓ ! મારી સુન્દર બહેનો ! આજે નવું વર્ષ શુભ થાવ. તમારું જગતનું કલ્યાણ થાવ. આજ મંગલ તિથિએ તમારા હૃદયાકાશમાં આનંદનાં નૃત્ય આદરો બહેનો ! આજે હૃદય સાક્ષી પુરે છે કે:—

આશાનાં નૂર ને શ્રદ્ધાતાં પૂરની

ઉપા જગી, ઉપા જગી.

જગો, જગો જીલનારી રે બહેન.

ઉપા જગી, ઉપા જગી.

નવ આશાનાં નવ રાસ જીલનારી બહેનો ! જગો, જગો. આજે આશાનાં નૂર ને શ્રદ્ધાના પૂરની ઉપા જગી ! પ્રભુતા પ્રકાશ ભર્યું જુઓ આજે જગત; નવી આશાનાં નવાં તેજ. એ તેજનીજ જ્યોતિર્માથી આપણે આપણો આત્મા પ્રગટાવવું; એજ જ્યોતિની શુદ્ધિર્માથી આપણે આપણા આત્માની વિશુદ્ધિ સંભરશું એજ જ્યોતિના પરમ મૂલ પરમ ધામ પરમાત્માના પરમ મોક્ષ ધામ તરફ આપણે આપણી દ્રષ્ટિ રાખશું. એ જ પ્રકાશનાં આંખડલીમાં અંજન આંજશું. એ જ જ્યોતિના અખંડ દિવડાઓ સંસારના પૂણ્ય ધામના મંદિરો-ગૃહરાજ્યોમાં અખંડ જ્યોતિશા ઝળકાવશું. ને એ જ જ્યોતિ જીલતા જગતને એ જ જ્યોતિનાં દાન આપશું. પ્રભુતા પરમધામમાં જ આશા રાખશું બહેનો ! આ આશા રાખશો તો આનંદ જ છે.

મંગલ સૌભાગ્યદેવીઓ ! આર્યભૂમિની આશાઓ ! શ્રદ્ધા સુર્તિઓ ! પરમેશ્વરની પરમ કૃપાની વર્ષા ઝીલો. દયાનિધિના દયાના અખંડ પૂણ્યોનાં પાન કરો- પ્રભુનાં દર્શન ને પ્રભુની પરમ પ્રસાદી રૂપી મૃતસંજવની દયાના પાન કરો. તમારામાં શ્રદ્ધા છે તે શ્રદ્ધા વિકસાવો. આશાની જ્યોતિ ને શ્રદ્ધાના અમૃતનાં સદાવત સંસારે સ્થાપો ! આ જ આ જ આ જ ભાવના નવ વર્ષનું તમારું વ્રત, બહેનો ! સિદ્ધ થાવ તમોને આ સદાયરણુ. મૈયાઓ ! આથી શુભ આશિર્વાદ શુ આપું !

બહેનો ! આ આશા આ શ્રદ્ધા જીવનને પગલે પગલે જીવનની ક્ષણે ક્ષણે અનુભવજો અને વિકસાવજો, પ્રભુ વિશ્વનો આધાર છે. જગતનો ધસ છે, ને સંસારનો સ્થા છે. વિશ્વના અનેક વિભાગમાં એ જ જ્યોતિ જગે છે. જગતની અનેક સાંકળોને સાંધનાર તે સ્ત્ર છે. ને સંસારની અનેક સુખ દુઃખ ભરી યાત્રાઓમાં તેજ પરમ મૂર્તિ આપણી આશાને શ્રદ્ધાનું સ્થાન છે.

સૌભાગ્યદેવીઓ ! તમો સંસારની દેવીઓ છો. કન્યા, વધુ, માતા રૂપે તમારે સંસારમાં તરવાનું છે અને સંસારને તારવાનો છે. જીવનનો પ્રવાહ ચાલ્યો જાય છે. બહેનો ! કાલે માતાને મંદિર દોડતાં હતું. શાળામાં કંઈ શીખ્યાં. સાસરીએ આવ્યાં. ગૃહણી ધર્મનો વારો આવ્યો ને માતાએ થયાં. અનેક તડકાછાયાનો અનુભવ થયો. કેટલાક સંબંધીઓ, સાથીઓ પરસોડવાસી થયા. જીવન વધું જાય છે. દેહને જરા આવતી જાય છે.

સંસારનો અર્થ બહેનો ! સારી જાય તેજો ન ટકે તે. આ સરી જતા ક્ષણ ક્ષણ બદલતા સંસારમાં પ્રભુ પરાયણ થવામાંજ સાર્યકતા છે. દેહમાં રહેલો ચેતન આત્મા ભગવાનનો અંશ છે અને તે આપણું નિજસ્વરૂપ છે, આપણું મૂલ છે. બહેનો ! માનવીનાં સૌભાગ્ય આ સાર્યકતામાં જ છે અને સ્ત્રીસ્થિતિ આ શક્તિમાં સદ્ધર્મચારિણી છે.

જાણો છો બહેનો ! મહર્ષિ મનુજી વચન “ પ્રસન્ન દેવતા રહે જ્યાં પામે સન્માન મુંદરી. ” સ્ત્રી જ્યોતિની સંસારના મન્દિરમાં આ જ્યોતિ પ્રતિષ્ઠા કરે છે.

એકાદી બ્રહ્મનારાયણે “ હું એકલો અનેક રૂપ યાઉ ” વિચારી સદ્ધર્મચારિણી સખી પરમ કલ્યાણિની માતૃજ્યોતિ માયાને પ્રગટ કરી. તે મહાદેવને મહાદેવીના પરમ, તપોમય, આત્મદમય અદ્વૈતલક્ષ્મી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થઈ. પ્રભુ જ્યોતિએ પ્રકૃતિદેવી દ્વારા પરમ મુંદરતા પ્રગટ કરી. આ જ્યોતિશંખની અખંડ બેલડી વિશ્વના પદાવનમાં વિહાર કરતી કંઈ ભક્તદષ્ટિ નીરખતી નથી ?

આ જ્યોતિને પરમાત્માએ પોતાથી પણ અધિક એવા “ મહત્-બ્રહ્મ ” ના સંબોધનથી શ્રી ગીતામાં બોધી છે.

આજ જ્યોતિને શ્રી રામેશ્વરની અમૃતરાસ લખ કરતી રામેશ્વરી નામે રસિક ભક્તો પૂજે છે.

સૌન્દર્યના પૂજારીઓએ-રૂઢિકવિઓએ પ્રભુની Energy—શક્તિ Nature પ્રકૃતિ રૂપે તે મહાદેવીનાં અમર ગાન ગાયાં છે.

મહા ચિત્રકારો તે સ્વરૂપદારો મોહ પામી પ્રભુ જ્યોતિને પામ્યા છે ને તેમની પીછીએ તે જ્યોતિનાં દર્શન કરાવ્યાં છે.

તે પરમ જ્યોતિના સદ્ધર્મચાર વગર આપણા કયા દેવો તેમની પ્રભા પ્રગટ કરી શક્યા છે? શ્રી કૃષ્ણનો મહિમા ગાતાં મુરદાસ, નરસિંયો ને ગીરો રાધાકૃષ્ણ રાધાકૃષ્ણ કરી નાચ્યાં છે. ને રામજીનો પરમ ઉપાસક તુલસીદાસ ‘સિયાવર રામચંદ્રકી જય’ ના ચિરંજીવ સ્તોત્રોથી તે જ્યોતિના મહિમાના પાવન શંખનાદ કરી ગયો છે.

અમ્મા-માતા-રૂપે તેમની પ્રતિષ્ઠા ગવાય છે. પ્રભુમય જીવન ગાગતા અનેક ભક્તો તે માતાને બોલે પોતાનાં શિર નમાવી સંસારના રાગથી વિમુક્ત થયા છે. આરામુરી આઈ-માંના રાસો કંઈ સ્ત્રીઓએ નથી ઝીલ્યા ? ને માના પુરૂષ ભક્તોએ સ્ત્રીની દીનતાથી નથી ગાયાં ?

“ આ અખિલ વિશ્વમાં વ્યાપતી બીરદાળી મા
મુજ કાળજડામાં માય, ઝાંઝર વાગે મા. ”

* * *

“ દશે દિશા માની જોગણીઓ લગાડી રહી છે દ્વાયરે
હરિહર બ્રહ્મા નમી પડ્યા ને સ્તોત્ર શક્તિનાં ગાય !
માના બાળક સહ ! ”

“ હરિહર જ્ઞાતા ને સહ પુરુષો—તેને કરીયે શુંપરે ?
માવડી પાસે. ગોઠડી કરતાં વળે દીકરીને હુંદ્ર,
અમે આ તુજ ખોજે ! ”

“ તુજ ખોજે પડી રહીયે ત્યારે બામે ભવની ભાવટરે,
જમ કિંકરની ખ્લીક ન લાગે, તરી જઈએ ભવસાગર,
એમાં તું હોડી છો ”

આ માતાજીના સ્તવનમાં અહા કેટલી દુઃખી દીકરીઓએ આશ્વાસન લીધાં છેઃ કેટલી નિર્દોષ મુગ્ધાઓ શક્તિવાળા વિરાંગનાઓ બની છે ને સંસાર સાગરને તરી ગઈ તરાવી ગઈ છે ? ”

“વદેમાતરમ્” પવિત્ર મુત્રે દેશને માતા રૂપેજ નમન કરાવ્યાં છે ને દેશની માતૃસેવા માટે મુપુત્રા સંજ્ઞા થતા જાય છે. આ જ્યોતિનો સ્ત્રી અવતાર છે. આ જ્યોતિના અંશો—અંકુરો સ્ત્રી જ્યોતિએ સંસારના બાગમાં ખીલવવાના છે, તેની સુવાસ પ્રગટ કરાવવાની છે; તેનાં શુભ શ્લોકો દ્રાણ ધારવાનો છે ને તેજ જ્યોતિની સુંદરતા, સાત્ત્વિકતાને શૌર્ય ગૃહે ગૃહે, આશ્રમે આશ્રમે ને આખી સૃષ્ટિમાં પ્રગટ કરવાનાં છે.

તેજ જ્યોતિ એકાકી—કુમારી સરસ્વતી રૂપે પ્રગટ થઈ છે, ને માણસોના શય-મ-હાઓમાં જ્યોતિનો પ્રાણ પ્રગટાવી માટીનાં મંદિરોમાં પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા કરી છે ને પુરુષોને શિવરૂપ કર્યા છે.

નિર્મલ ગંગારૂપે તેજ જ્યોતિ સ્વર્ગમાંથી નીકળી છે ને પતીત સંસારમાં પવિત્ર રહી સર્વને પાવન કરે છે.

માતા રૂપે તેજ જ્યોતિ ક્ષમા ને સ્વાર્થ ત્યાગની અન્નપૂર્ણા દેવી સમી ગૃહે ગૃહે પ્રગટ થાય છે. માતાનાં તપ માતાનાં દાન તે પ્રભુના દાનને પ્રભુના તપ સમાન હો !

આ જ્યોતિનાં દર્શન ઈતિહાસોએ કેવાં દિવ્ય કરાવ્યાં છે—સાહિત્યના સુંદર બાગોમાં હૈયાની મનહર મહારાણી સમાધા ખીલ્યાં છે. કંઈ મૂર્તિઓની ઝાંખીજ કરી પાવન થઈએ.

સીતાજી ! હા પવિત્ર સીતા માતા ! પવિત્ર રામજીની પરમ પવિત્ર દેવી ! શાં તમારાં તપ ! શી તમારી ક્ષમા ! રામચંદ્રજીનો રાજ્યાભિષેક વનવાસમાં બદલાયો ને મહારાણી થતી મૃગાક્ષી સિંહણ સમી થઈ પિયુષ સાથે વનમાં આવી. અસુરની લંકામાં તેણે રામજીનાંજ સ્તવન કર્યાં, ને હુદ્ર ધોખીના મતથી ડરી લોકાપવાદના બયથી પવિત્ર દેવીને અન્યાયીશાસન કરતા પતિ—રાજ તરફ તેણે ખેદ સરખો પણ ન દેખાડ્યોને પવિત્ર દેવી અગ્નિના બડકામાં અમર રહી શુદ્ધ હતી તેવાં શુદ્ધિનાં સાક્ષ્ય અપવિત્ર સંસારને આપ્યાં. નમન નમન છે તે પરમ કલ્યાણિની દેવીને, જય જય સીતા, જય જય સીતા, જય જય સીતારામ.

સાવિત્રી ! હા ! પવિત્ર સાવિત્રી ! રાજકુમારી તપતા રાજર્ષિની પત્નિ થઈ તમે તપ્યાં. તમારા મરેણ પતિના શયમાં ધર્મરાજને હતી હવ મૂકાઓ. તમારા અન્ન-પાનને લોચન અપાવ્યાં. જય જય તપોમયી દેવી, જય ! જય !

મદાલસા ! પવિત્ર મદાલસા ! ગૃહદેવી ! સન્યાસની ! શા તારાં બાલકોને તે' લડા-
વ્યાં, શા પરમ સન્યાસની તે ઉગતા છોડોને દિક્ષા આપી. સંસાર સાગરને તરવાનું સન્યાસ
—પરમ ત્યાગની દિક્ષાને દેનારી માતા—જય તારનાર ઉદ્ધારનાર માતાનો.

ઇતિહાસની આરસીમાં દિવ્ય દેખાતી 'શુરાંગના સિંહણુ સમી ચરી ઝાંસીની રાણી
લક્ષ્મીબાઈનાં શાં શૌર્ય. દેવી ! ઇતિહાસમાં તારું નામ અમર થયું.

ક્રાન્સની પ્રેરિત બાલિકા જ્ઞેઅન' આઈ આઈ ! તે' ક્રાન્સના શા ઉદ્ધાર કર્યા ! શાં
શૌર્ય દાખવ્યાં ! હારી જતા રાજ લસ્કરને બાલિકા તે શું સતેજ કર્યું ! જય જય તારી
શૌર્ય જ્યોતિનો !

પુરાતનના દિવ્ય દેશ તથા ઇતિહાસની પ્રેરક ભુમિકાઓમાંથી આવે જરા વર્તમાન
યુગનીજ ઝાંખી કરી લખ્યે.

પરમ પુન્યશાળી શાન્તિના સામ્રાજ્યનો વિરલ લ્હાવો લઈ ગયેલી મહારાણી વિક્ટો-
રીયા ! શા તારા મધુરા શબ્દો ! આશા જનક પ્રેરક શબ્દો ! ક્યે ખૂણે કયા ગામડીયાથી
પણ તારું નામ અગ્નિપ્રયુ છે ? ને કયા પુરૂષે રાણીનું રાજ્ય છે કહી તેની પતિને હઠે
નથી આપ્યા કે તેના હુકમો નથી ઉઠાવ્યા ?

પવિત્ર મૈયા ક્રાન્સીસ પાઉર કોલે' પ્રભુ ભક્તિના કેવા પાકો ગાયા છે—પ્રેર્યા છે.

પવિત્ર દયા દેવી નાઇટંગેલે કેટલાંક દુખીઓનાં દુઃખ નિવાર્યાં છે.

જનરલ બુથે તે દેવીના સહધર્મચારથી સુક્તિદેજના ધર્મયુદ્ધોના શા શા વિષયો
મેળવ્યા છે !

હિંદુસ્તાનમાં આવી હિંદુ ધર્મપર શિદ્ધ થયેલી એની બિસેન્ટે આ દેશમાં શા મંગળ
સમારંભો યોજ્યા છે.

હિંદુસ્તાનની આદર્શરૂપ સુન્દરી સરલાદેવીની અપૂર્વ શક્તિનો આપણને ગયે વર્ષેજ
અનુભવ થયો.

નાની વયમાંજ વિદેહી થયેલી તોરૂંઠનાં કાવ્યોયે યુરોપમાં પણ પ્રશંસા મેળવી.

સ્ત્રીજ્યોતિની શક્તિની ઝાંખી ભૂત અને વર્તમાનમાં આપણે કરી. સ્ત્રી તે સરલતાની
મૂર્તિ છે. શાન્તિની ગંગા છે. શુવનની આનંદ બંસી છે. શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ છે. અને યોગ-
સ્વાર્થ ત્યાગની સિદ્ધિ છે. બગવાન બુદ્ધને મળેલી સુગ્ધતાની કયા પહેનો સાંભળવા જેવી છે.

બુદ્ધ બગવાન બોધિસત્વ વૃક્ષ નીચે તપ કરતા હતા—સત્ય શોધતા હતા. ધણા
દિવસના કઠણુ તપ અને અપવાસથી શરીર જીર્ણ થયું. મહર્ષિને ધણા દિવસ થયાં ભોજન
મળ્યું ન હતું ગાત્ર સુકાર્યા હતાં.

પરોશમાં એક ગામ હતું, ત્યાં સુગ્ધતા નામની સુન્દરી એક ધનવાનની પત્નિ હતી.
પુત્રના કોડવાળાએ એમ માનતા લીધી કે પુત્ર પ્રસવ થશે તો વનદેવને થાળ ધરાવીશ.
બગવાને માનતા સદ્ગળ કરી ને ત્રણ માસના હલેતા બાલકને લઈ કોડવતી સૌભાગ્યવતી
વનદેવને થાળ ધરાવવા ચાલી. બુદ્ધ બગવાન તપતા હતા તે વૃક્ષ નીચે સુન્દરીઓનો સંઘ

આવ્યો. બુદ્ધને જોયા. સાક્ષાત વનદેવે દર્શન દીધાં અને બુદ્ધ ભગવાનને યાગ ધરાવી અર્ધા આપી તેમના સુકાતા મુખમાં શરીરને સંતોષનાર મધુર દુધપાકના કોળીયા ભરાવ્યા. આ પ્રસાદે બુદ્ધને સતેજ કર્યા ને પુનર્જીવન આપ્યું. સુગતા દેવને પ્રસન્ન જોઈ રાજ્ય યદ્ય ને બુધે તેને તથા તેના બાલકને આશિર્વાદ આપ્યો. સરક્ષતાં, શાન્તિ અને સંતોષની મૂર્તિ સુગતાને જોઈ ભગવાને પુછ્યું. “મૈયા સત્ય માટે, પ્રકાશ માટે, દુનિયાના દુઃખ નિવારનાર સાધનો મેળવવા ભયું છું. છ વર્ષના કંકણ તપ પછી ચે નથી મળ્યું તે પણ તમેને જીવન મધુર લાગે છે? સંસારમાં આનંદ છે? સંસારના લ્હાવા ને હેતમાં સંતોષ છે?” સુગતાએ ઉત્તર આપ્યો “પૂજ્ય દેવ! હૃદય નાનું છે મારું. આખા ખેતરને વર્ષા-દનાં છાંટણું ન બીજવે પણ મારા પુષ્પ જેવા નાના હૃદયને તો તે પૂર આણે છે, મહારાજ મારા પતિની કૃપાના પ્રકાશ ને મારા બાલકડાંનાં ચરકલડાં મારા જીવનના પ્રકાશ છે. ગૃહ સેવામાં મારા દિવસો આનંદે જાય છે. પ્રાતઃકાળે ઉઠું છું, ભગવાનનું સ્તવન કરું છું. દાન કરું છું. તુલસી સમારું છું. ચાકરોને કામે લગાડું છું. બપોરના પતિદેવને પોદાડું છું. મારા ખોળામાં મધુર ગીતો ગાઉં છું ને મીઠો પવન લાજું છું. સાંજના વાજીને વખતે કુટુંબને પીરમું છું. આડોસી પડોસી સાથે વાર્તાવિનોદ થાય છે ત્યાર પછી પ્રભુની કૃપા છે અમારા પર. અમે જ્ઞાને મુખી ન હોઈએ? ને આ મારો પુત્ર તેના પિતાને સ્વર્ગનાં દ્વાર પહોં ખોલી અપાવે તે પુત્ર જન્મથી શી અધિક તૃપ્તિ હોય, વનદેવ! શાસ્ત્રોત્તું વચન છે કે:-સ્ત્રીઓ પર વટેમાર્ગ માટે છાયા થાય માટે જ્યોત રોપવાં, તેમની તૃપ્તા છીપાવવા કુલા ખોદવા અને પુત્રની પ્રાપ્તિ આટલું સ્વર્ગ અપાવશે. શાસ્ત્રમાં અમને તો શ્રદ્ધાજ છે. મહર્ષિઓ કરતાં અમે ડાહ્યાં નથી. તેઓ દેવો નડે વાતો કરતા, વેદ ને મંત્રો જાણતા. સત્ માર્ગ ને શાન્તિના વેત્તાઓ હતા. હું તો એટલું જ જાણું કે સારામાંથી સારું જ જણે ને ખરાબમાંથી ખરાબ! સર્વને સર્વ યુગમાં સારા બીજમાંથી સારું જ જોઈએ છીએ પ્રસન્ન. અને કડવાં બીજોમાંથી ઝેર પ્રગટે છે. હર્ષમાંથી વૈર ઉત્પન્ન થાય છે; હેત હોય તો મિત્રો મળે છે, ધૈર્યમાંથી શાન્તિ. આ બધું મળે છે આ એક જીવનમાં જ મહારાજ! અને પ્રભુ દોરી ખેંચે ત્યારે જેવું વાચ્યું છે તેવું લખ્યું, જેવું દીધું છે તેવું મળશે, જે અહિં આદ્યું તેવું ત્યાં છે જ. વનદેવ! વધારે સારું એ મળે. એક ચોખ્ખાના દાણામાંથી અનેક દાણાઓ થાય છે. સંસારમાં દુઃખે છે. અને માનવીઓનાં હૃદયાં હાથ પણ ન રહે. આ મારું બાલકડું હતું ન હતું થાય તો તો મારું કાળજીું ફાટી જ જાય, તેની સાથે હું તો સ્વર્ગે જઈ ને પતિદેવની ત્યાં વાટકી જોઉં. પતિદેવ સાથે પણ સ્વર્ગ સીધારું-સતિ ચાહું. શાસ્ત્રોનાં વાક્ય છે મહારાજ સતિઓ માટે. તેમના માથા પર વાજ છે તે વાજ દીક કોડ વર્ષ સ્વર્ગનાં મળશે. મને શો ભય હોય. વનદેવ! જીવન અમારામાં મિહાશ છે. ગરીબોને દુખીઓને નથી વિસરતાં અમે. સારું લાગે તે કરવું તે મારું છે નાનકડું સત્-શાસ્ત્રની આજ્ઞા પાળું છું.”

ભગવાન બુદ્ધ પ્રસન્ન વદને બોલ્યા “ગુરુઓની ગુરુ છે, તું મૈયા! તારી નાની કયામાં વેદથી પણ અધિક જ્ઞાન છે. તારે વધારે જાણવાની જરૂર નથી. સત્યને ને ધર્મને તું જાણે છે. મધુર પુષ્પ! તું નિર્ભય ખીસજો, તારાં જેવાઓની સાથે શીળા છાયામાં સત્ત્વનો પ્રયત્ન પ્રકાશ તમારા જેવાં કુમળાં મ્હોર માટે નથી. તેં મારી પુજા કરી પણ હું તારી

પૂજા કરું છું, દેવિ ! માનેશ્વરી ! માન મળ્યું છે તેનું તને બાને નથી. અને જેમ પ્રેમ-થીજ પંખીડું ઘર તરફ દોડે છે તેમ શ્રદ્ધાથીજ તું ધર્મ આચરણ કરે છે. તારા દર્શનથીજ ખાત્રી થાય છે મારી, કે માનવીઓ માટે આશા છે. શાન્તિ ! શાન્તિ ! કલ્યાણ ! કલ્યાણ ! સિદ્ધ થા તું અને મને સત્યની પ્રાપ્તિ થાય, આ આશીર્વાદ માથું છું તારી પાસે.”

ખેલેના ! મુગ્ધતાએ ભગવાન બુદ્ધને આશીર્વાદ આપ્યો ને તે કબ્જો. અમારી બુદ્ધિની સંસારની મુગ્ધતા થાઓ ખેલેના ! આજે જેમ્મતા વર્ષે આજ આશીર્વાદ.

મુગ્ધ હૃદયલ વેદ.

વાર્તાલહરી.

આંધળો.

હું આંધળો છું. જન્મથી આંધળો નથી માત્ર એક વર્ષ થયાં મ્હારી આંખો ગઈ છે. આંખોના જવાથી કેટલું દુઃખ થાય છે તે હું હવે જાણું છું. આ એક વર્ષ મ્હને હજાર વર્ષ જેવું લાગે છે. આંખો ગઈ એ વાત જાણાતી નથી. આંધળાઓની સ્થિતિ વધારે તીક્ષ્ણ હોય છે. અને આજે પણ મ્હને મ્હારા પહેલાંની સઘળી વાત યાદ આવે છે. વિચિત્ર સૌંદર્યપૂર્ણ સ્વામ પૃથ્વી, ઉપાનો મનોહર લાલરંગ, પુર્ણચંદ્રની શરદ રાતની સિંગધ શોભા અને પૃથ્વીમાં નર નારીઓનાં પ્રદુલ્લભ મૂખ વગેરે વિશ્વની સઘળી ચીજો પર એક વર્ષથી વિધાતાએ પડદો નાંખી દીધો છે. અંધકાર, ચારે તરફ અંધારી રાતના જેવો અંધકાર, આપ્યો છે. આંધળાને જે જે કંઈ સહન કરવાં પડે છે તે જણાવવાને બાપમાં શબ્દ નથી. આ આંધળાની વાત જાણી ત્હમે સમજી શકશે કે મ્હારા જેવા કમનસીબ આ દુનિયામાં થોડા હશે. હું ગામડામાં વસતા એક ગૃહસ્થને છાકરો છું. હવે જાતને છું. પિતાની સ્થિતિ દ્રવ્યવાન નહોતી; અને મ્હને લખતાં વાંચતાં પણ બરાબર આવડતું નહોતું. હવે જાતમાં જન્મ લઈ મૂર્ખ રહેનારને ધણીજ વિપદ ભોગવવી પડે છે. હલકું કામ કરાતું નથી અને સારી નોકરી મળતી નથી.

મ્હારા બાપ એક ગામડામાં તલાટીનું કામ કરતા, મા લક્ષ્મી હતી, અને તેના મુ-ણથી અમારી સાધારણ આવક છતાં દોઢ દિવસ અન્ન કંઈ ભોગવવું પડતું નહિ. ગા-મડામાં ખેડુતોના છોકરાની માફક હું પણ સ્વહંદ બની આખા ગામમાં રમડો; અને ૨૬ પિતા શરિરનો પરસેવો કરી મ્હારું પાલન કરતા અને અધિક સ્તેહને લીધે તેઓ ત્હેમના દુઃખની વાત કે કડવો અક્ષર મ્હને કહેતા નહિ, કારણ કે હું એકનો એક લાડકો છોકરો હતો.

આ હતભાગીનું સુખ વિધાતાથી સહન થયું નહિ—એક અજ્ઞાન સ્નેહમુગ્ધ બાળકનું સુખ તેનાથી સહન ન કરાયું. ઈશ્વરનો એમાં શાનો દોષ ? દોષ મ્હારા નસીબનો. હું

સોળ વર્ષનો થયો એટલે મ્હારી મા સ્વર્ગવાસી થઈ. દુઃખ શું છે, તે આજે જ પહેલી વાર જાણ્યું. આ દુઃખ તે દિવસથી નદીનાં તરંગની માફક એક પછી એક આવ્યાં કરે છે. એક શુંક, અર્ધું તણખલાંની માફક આ દુઃખના પ્રવાહપર ચાલ્યો જઈશું. આ કંઈનું આ નિદારણ દુઃખનું અવસાન ક્યારે થશે એ ખબર નથી !

પિતાની ઉંમર પાકી થઈ હતી. આ હિનભાગ્ય ગુજરાતમાં ઘોળા વાળવાળાને પણ કન્યા આગ્રહથી આપનારનો અભાવ નથી. મ્હારી માના વિયોગથી પિતાજી ધણા દુઃખી થયા હતા. સંસાર ઉપર એક જાતનો વૈરાગ્ય આવી ગયો હતો. ત્હેમના શુભેચ્છુ મિત્રોના આગ્રહને વશ થઈ એક બાલિકાનો આ લોક પરલોકનો નાશ કરવા તેઓ તૈયાર થયા નહિ; ઘરમાં સ્ત્રી ન હોવાથી ઘરકામના દુઃખને લીધે ઘરની વ્યવસ્થાને માટે અગિયાર વર્ષની એક પુત્ર વધુ ઘરમાં આણી. આ સમયે મ્હારી ઉંમર સત્તર વર્ષની હતી.

માણસ કોઈવાર જે વિચારથી કામ કરે છે તેનાથી વિપરીત ફળ આવે છે. મ્હારાં લગ્ન થયા પછી છઠ્ઠે મહિને પિતા પણ સ્વર્ગે ચાલ્યા. ઉત્તરક્રીયામાં જે કાંઈ થોડું ઘણું ધન હતું તે અને ઘર જમીન સઘળું પાર પડી ગયું. માતિના દૂર રીવાજે જે થોડું ઘણું સાધન હતું તે પણ લઈ લીધું. આ વિસ્તાર્ણ જુદીપર પહેરેલાં વસ્ત્ર સિવાય અમારી પાસે કાંઈજ રહ્યું નહિ. આરાઠ વર્ષની વયે યૌવનમાં પગ મુકતાં મ્હડતા લોહીને લીધે જ્યારે સુખ, આશા, અડત જીવન તૃપ્તિ વગેરે સિવાય કંઈજ દેખાતું નથી ત્યારે બાર વર્ષની પ્રતિ લઈ હું સંસાર સાગરમાં દુઃખના મોજા કાપવા લાગ્યો.

કંઈજ સાધન ન રહેવાથી સસરાને ઘેર જઈ આશ્રય લીધો. મ્હારા જેવા અભણ યુવકને છોકરી આપનારની આર્થિક અવસ્થા કેવી હશે ? તે કહેવાની કાંઈ જરૂર નથી. લાંબા દિવસ લાં રહેવાય જ્યેમ નહોતું. તેમજ તેનાથી રખાય તેમ પણ નહોતું. મ્હારા સસરાના સગાનું મુંબઈમાં એક છાપખાનું હતું. અમારે માટે ત્હેણે તેને બલામણુ કરી દયાવશ થઈ તે છાપખાનાનો માલેક મને મુંબઈ લઈ ગયો. મ્હારી સ્ત્રી પોતાને આપને ઘેર રહી.

મ્હારા જેવા વિદ્યા સંપન્ન યુવકને જે નોકરી આપે તે સોનું સમજ લેવી જોઈએ. છાપખાનાના મેનેજરે કૃપા કરી કમ્પોઝીટરનું કામ કરવાની સગવડ કરી આપી અને હું છાપખાનાનો જૂતો સાથે કામ શિખવા લાગ્યો. સંસાર સાગરમાં તરતાં જે તૂણ હાથ લાગ્યું તે પકડી લીધું. થોડા વખત પછી સરકારી છાપખાનામાં એક ખાલી પડેલી જગા પર મ્હારી નીમણુંક થઈ. પિતાએ બાર રૂપિયાની નોકરીમાં આપી ઉંમર ગુજરી હતી; અને મ્હને થોડા વખતમાં એથી જમણા પગારની નોકરી મળવાથી હું નસીબને ધન્યવાદ દેવા લાગ્યો. કોઈ કોઈ વખત એ ચાર કલાક વધારે કામ કરવું પડતું પણ તેથી બે પૈસા વધારે મળવાની સંભાવના હતી તેથી તે કષ્ટ સુખથી સહન કરતો.

સ્ત્રીને કેટલો વખત તેના આપને લાં રાખવી ? વિચાર કીધો કે આ સામાન્ય આવકમાં બંનેનું પોષણ થશે. એથી મ્હેં મુકોચનાને મુંબઈ બોલાવી. મુંબઈમાં જૂલેશ્વરમાં એક માળામાં ઝોરડી રાખી. ત્હેમાં બંને જણ રહેવા લાગ્યાં. પૈસાનું થોડું ઘણું દુઃખ હતું પણ તે કંઈ લાગતું નહિ. જેણે હમેશાં દુઃખજ નોંધેલાં તેને આ દુઃખનો દિસાબ

શો ? પરમેશ્વરે આટલું પણ સુખ આપ્યું છે તેને માટે તેનો આભાર માનતો. અને તે ખરેખર દયામય છે એમ જાણતો.

થોડા વખત પછી—જરાજર થાદ નથી કે કેટલા વખત પછી મ્હારી સ્ત્રીના મુંબઈ આવવા પછી એક દિવસે એક મ્હારા સહયોગી કમ્પોઝીટરને ત્યાંથી અમને જમવાનું આમંત્રણ આપ્યું. આ કમ્પોઝીટર પેલા છાંપખાનાવાળાના સગા હતો અને મ્હારા મિત્ર હતા. ત્હેણે ઘણા આગ્રહથી કહ્યું હતું કે “તમારે સાથે તમારી સ્ત્રીને પણ લાવવી.” આ સંઘળા કારણોને લીધે ના પાડી શકાય તેમ નહોતું. સ્ત્રીને ઘણું કહ્યું પણ તેણે તો આવવાની ના પાડી. કારણ પુછતાં આખરે જણાવ્યું કે “આવા ઉધાડે શરીરે લોકને ત્યાં જવાય કે શું ? લોકો મનમાં શું ધારે ? લોક કહેશે કે ગરીબ છે, શરીરે એક દાગીનો પણ નથી તેથી શું ? સુલોચનાએ માન્યું નહિ. સ્ત્રીઓની હક આગળ સઘળી યુક્તિ નકામી છે. આખરે મ્હેં પેલા સુરખી પાસેથી એક હાર, બે એરંગ અને બંગડીઓ માગી લાવ્યાં. સ્ત્રીએ નિમંત્રણ કમ્પુલ રાખ્યું. કેટલોક સમય તે સ્નેહીને ત્યાં રહી સંધ્યાકાળ પહેલાં ઘેર આવી.

સંધ્યાકાળ પછી હું ઘેર આવ્યો. આવી જોઈ તો સ્ત્રી ગાંડાની માફક રડે છે. કાણ જાણે શો અનર્થ થયો હશે ? આમ જ્ઞેતાંજ મ્હારું હૃદય ડડકતા લાગ્યું. તે મ્હને જોઈ વધારે રડવા લાગી આખરે પગે પડી કહેવા લાગી કે “બંગડી ખોવાઈ ગઈ શું થશે ?” જાણે સઘળી પૃથ્વી ચક્રર ચક્રર ડોલવા લાગી આખરેમાં અંધકાર વ્યાપ્યો ? હાય ! હાય શી રીતે ચારશે ? રૂપીઆનો દાગીનો બરી અપારો ? જગત સન્યમય દેખાવા લાગ્યું. ઘણો વિચાર કરી જોયો પણ કંઈ સૂઝ પડી નહિ. આખરે ઘરમાં કંઈ પડ્યાં હોય એમ જાણી આપું ઘર શોધાવ્યું. પણ કાંઈ પત્તો મળ્યો નહિ. હૃદયના આગ્રહથી જો જણુસ મળતી હોય તો પછી પુત્ર વિરહથી રડતી માતાનું રૂદન વ્યર્થ ન જાય.

જો વધારે વાત મ્હારા મનમાં લાગી આવી તે એ હતી કે, આ દાગીના ખોવાયાની વાતપર પેલા મહાત્મા વીશ્વાસ શી રીતે કરશે ? અને ગરીબ માણસના ખોલવાપર કોને વિશ્વાસ આવે ? ત્હેના મનમાં જો એમ આવે કે દાગીનો વેચી ખાધો છે તો પછી શી રીતે હું તેને સમજાવીશ કે ખરેખર દાગીનો ખોવાઈ ગયો છે. ગમે એમ પૈસા નો બરી આપવા પડશે. આખરે અને કર્તવ્ય તે કર્યા વિના છૂટકો ક્યાં ? આખરે કૃત સંકલ્પ કરી સ્ત્રીને કહ્યું “બંગડી ખોવાઈ છે એવી વાત કોઈને કરવી નહીં. બંગડી ક્યાંથી લાવવી એ વિચારમાં રાત વીતી ગઈ અને સહવાર થયું. હું વિચારસાગરમાં ડૂબવા લાગ્યો. બેરી ખીચારી અપરાધિનિની માફક એક ખુણામાં બેસી રહી. આખરે સેવીંગ બેંકની પાસ યુક કાઢી. જોયું તો ૯૫-૫-૦ ખાતામાં નીકળ્યા. આટલાથી કંઈ એવી સોનાની જણુસ આવે, પારકાનું ઘરેણું એક બે દિવસથી વધારે રખાય કેમ ?

આખરે જમી કરી બહાર નીકળ્યો. કાળકાદેવીરોડપર એક ઝવેરીની દુકાને ગયો ત્યાં જાણે તૈયાર દાગીના જોયા. આખરે એક ખોવાયેલાના જેવીજ જરાજર બંગડી મળી આવી. કીંમત નક્કી કરી પણ પૈસા ક્યાં. બે ચાર સ્નેહી કમ્પોઝીટરોને પુછી જોયું. આખરે એમ માલમ પડ્યું કે મેનેજર રણુહોડરાય પૈસા વ્યાજે આપે છે. દીક પણ પૈસા ઉછીના લેવાનું કારણ શું બતાવીશ ? વિચાર કર્યો કે સસરાને કંઈ વિપતિ છે. એમ જાણીશ. વાંચકો

કદમ્ય જુહું બોલવાને માટે મ્હારી ધૂણા કરશે પણ તે વખતે દાગીના પાછો આપવા સિવાય સાચું જુહું કંઈજ મ્હારા મનમાં નહોતું.

રાત્રે માસ્તર રણુછોડરાયને ત્યાં ગયો. બનાવટી વાત કરી, બ્યાજે રૂપીઆ લીધા. ઘેર આવી જોયું તો બૈરી બીચારી ખૂણામાંજ ઉઘું માથું ધાલી બેસી રહી છે. આ બે દિવસમાં ત્હેનું આડું લોહી બળી ગયું છે. ત્હેનું દુઃખ જોઈ હું મ્હાં પોતાનું ભૂલીગયો. મ્હેં ત્હેનો હાથ પકડી પાસે લઈ ત્હેનું સાંત્વન કર્યું, અને કરેલી સઘળી વ્યવસ્થા ત્હેને ખુશ્લા દીવથી કહી. ત્હેણે પુછ્યું “આ કરજ ફેડશો શી રીતે ?”

મ્હેં કહ્યું સુલોચના, કાંઈ ચિંતા કરીશ ના, જો હાથ પગ અને આંખો સલામત છે તો એક વરપમાં કરજ ફેડી શકીશ. તું દુઃખી યદ્યપિ ના, જો ત્હાં મ્હેં પ્રજ્ઞા જોઈશ તો હું મ્હાં સઘળું દુઃખ ભૂલી જઈશ. થવાનું થયું હવે શોક છોડી દે.”

ત્હેણે કહ્યું “સમજ બધું સમજ. આખરે માટે આપણે સઘળું સુખ જોયું. હું દુઃખનું કારણ યદ્યપિ હું મ્હેંજ સત્યાનાશની પાટી વાળી છે.”

બીજે દિવસે સ્કવરે જઈને પૈસા લઈ દાગીના ખરીદ કરી પાછો આપ્યો. બે દિવસ વધારે રાખ્યો તેને માટે માફી માગી. તે મ્હાશયે કહ્યું “એઓ મંકુચિત થવાનું કારણ નથી. દાગીના ક્યાં જવાના હતા ?” દાગીના બૈરી પાસે તેઓએ મોકલાવી આપ્યા. હું નિરાશ યદ્યપિ ઘેર આપ્યો.

ઘેર આવતાંજ કરજની વાત મનમાં આવી. શી રીતે કરજ ફેડીશું ? પગાર તો પેટપુરતો પણ નથી. સ્ત્રીને પોતાને પિયર મોકલાવું પણ સસરાની અવસ્થા પણ ઘણી શોચનીય હતી. એકરૂઠા કામ બહુ બહુ તો ચાર પાંચ રૂપીઆનું મળે. બૂખ વેદીશું. અનાહારથી મરીશું પણ દેવું તો ભરતુંજ પડશે. સુલોચના પણ દુઃખ વેઠવા સામેલ યદ્યપિ તે બોલી કે હુંજ મૂર્ખા દુખનું મૂળ યદ્યપિ હું. મ્હેંજ આટલું બધું સત્યાનાશ વાળું છે. હું ત્હમારા સાથે દુઃખ નહિ ભોગવું તો ધીક્કાર છે મ્હારા અવતારને ?” હું મ્હાં દુઃખ વિસરી ગયો. થોડીવાર એમ લાગ્યું કે સંસારમાં હુંજ એકલો દુઃખી નથી. મ્હારાથી કેટલા પણ વધારે દુઃખી બીજા પડ્યા છે. પ્રિયતમા પતિના તે ‘સ્વર્ગચિયેમનું’ કવચ ધારણ કરી, ઇશ્વરની કૃપાપર શ્રદ્ધા રાખી, ત્રીસ વરપના વયે મ્હારી સઘળી શક્તિ દક્ષતા, વિચાર સહિત હું કરજ ફેડવાના વ્રતમાં કામે લાગ્યો. આ દુષ્ટકાંએ સાધનમાં મ્હેં. જો જો કર્યું છે તે બીજાને કોઈ કરી શકે કે નહિ ત્હેની મ્હને શંકા છે ! હું જે આરડીમાં રહેતો હતો તે આરડી છોડી દીધી. ચાર રૂપીઆની એક અંધારી ન્હાની આરડીમાં રહેવા લાગ્યો. ખાવાનું પણ રાતનું છોડી દીધું. માત્ર એકવાર સાદું ભોજન કરી અમે અજાવવા લાગ્યાં. રાત્રે બીજું કામ લાવી એક પૈસાના ઘાસલેટને દીવે કરવા લાગ્યો. આમ કરવાથી મ્હારી શારિરિક સંપત્તિ જતી રહી. માથે ચક્કર આવવા લાગ્યા. શરિર એટલું દુર્બળ થતું ગયું કે ચાલવાની પણ શક્તિ રહી નહિ. આંખે અંધારાં આવવા લાગ્યાં શરિરને પોપણકારક ખોરાક નહિ. મનને શાન્તિ નહિ. આખું દુઃખમય, અસહનીય જીવન હું અવિરામ પરિશ્રમથી કાપવા લાગ્યો. આટલું જતાં હું કર્તવ્ય વિમુખ થયો નહિ.

આમ આઠ મહિના વીતી ગયા. હું પરમેશ્વરનો આભાર માનવા લાગ્યો કે આઠ મહિનામાં એક દિવસ પણ ખીજાનાવશ પડ્યો નહિ. આઠમા મહિનાની આખરે એક દિવસે માસ્તરના સઘળા પૈસા વ્યાજ સાથે ભરી, ખાતું બંધ કરાવી ઘેર આવ્યો. જેમ તેજ ખુદી ગયેલો દીવો રાત્રીના પવનથી ઘડી ઘડી હોલાઈ જવાની તૈયારી કરે તેના માફક ત્હારો જીવન દીપ હોલાઈ જવાની તૈયારી કરતો હોય તેમ હું ખીજાનાપર આવી પડ્યો. મનનો ભાર ઓછો થયો પણ દેહનો ભાર ખેંચતો ભારે થયો. આટલા દિવસના અમાનુષિક અમથી ઉત્સાહહીન હું સુઈ ગયો.

ખીજો દિવસે ખીજાના પરથી ઉઠી શક્યો નહિ. મહા કષ્ટે શય્યા ત્યાગ કરી. આંખોમાં ધણું દુઃખ થવા લાગ્યું. સ્ત્રીએ કહ્યું કે “આંખો હાંગળોક જેવી લાલ થઈ છે.” જ્યેમ જ્યેમ વખત જવા લાગ્યો ત્યેમ ત્યેમ દુઃખ વધવા લાગ્યું. તે દિવસે પ્રેસમાં જઈ શક્યો નહિ. રાત મહા દુઃખમાં જ્યેમ ત્યેમ ગાળી.

રહવાર થયું. મ્હારા સસરાના સગાનો છોકરો ત્યાં દાકતર હતો. હું એ અનિલ કુમાર સાથે મેડીકલ કોલેજમાં આંખો દેખાડવા ગયો. તે ત્હેના સાહેબ પાસે લઈ ગયો. સાહેબે યત્રથી આંખો તપાસી અને જે કહ્યું તે મૃત્યુ સુધી હું કદી પણ વિસરીશ નહિ. ત્હેણે કહ્યું કે “આંખો બે ગઈ છે. હવે ત્હેને માટે અમ કરવો નિર્થક છે. કોઈ પ્રકારે મટવાની નથી.”

દૃષ્ટિ શક્તિ જવા પૂર્વેજ મ્હને જગત અધકારમય લાગ્યું. સુલોચનાતું શું થશે? તે ક્યેમ કરી જીવશે? અમે ઉદર શી રીતે પોપણુ કરીશું? વગેરે વિચાર એકદમ મ્હારા મગજમાં આવ્યાં. મ્હારી આંખોમાંથી દડદડ પાણી વહેવા લાગ્યું. હું આત્મ સંવરણુ કરી શક્યો નહિ.

મ્હને શોકાકુલ જોઈ અનિલકુમાર ગાડી ભાડે કરી મ્હને ઘેર મુકી ગયો. સ્ત્રી સઘળા હૃદયીકત સાંભળી મૂંઝાઈ થઈ. અમારે બન્નેમાંથી એક ખીજાને સાંત્વન કરવાતું સામર્થ્ય રહ્યું નહિ.

અનિલના પિતા હરિમુખરામ દયા કરી અમને પોતાને ઘેર લઈ ગયા. અનિલ અતિ પ્રાણુપૂર્વક આંખ્યની દવા કરવા લાગ્યો; પરંતુ કષ્ટજન શાયદો પડ્યો નહિ. દાકતરે કહ્યું હતું તે સત્ત્વ થયું. બે અઠવાડીઆમાં મ્હારી દૃષ્ટિ તદ્દન ગઈ. આ ચિર દિવસમાન, પૃથ્વીની સર્વ શોભા મ્હારે માટે નકામી થઈ પડી.

એક દિવસે હરિમુખરામે કહ્યું કે “વાર! અનિલ કહે છે કે લોહીની વધારે પરિચાલનાથી આંખો ગઈ છે. આનો અર્થ હું બરાબર સમજતો નથી. ત્હારાં કરતાં વધારે વયોવૃદ્ધ કમ્પોઝીટરોની આંખો હજી સુધી મ્હેં સતેજ જોઈ છે.”

આરાધ્ય દેવતાની ઘણા વખત સુધી તપસ્યા કરી ૧૬ નિષ્કળ જવાથી જેવું સાધકતું દિલ દુઃખી થાય તેવી મ્હારી અવસ્થા થઈ. હાથ વૃદ્ધ તમે જાણુતા નથી કે મ્હેં મ્હારી આંખોપર શે અત્યાચાર કર્યો છે; પરંતુ તેનો પરિચય આપવો નકામો જાણુયો તેથી હું સુખ રેલો. હરિમુખરામ છોડે એવું પાત નહોતું. કોણુ જાણુ શાથી હું આંધળો થવા પછી ત્હમનો પ્રેમ મ્હારાપર સો ગણો થયો છે. ત્હમનો પ્રશાન્ત ચહેરો

નેમ શકતો નહોતો. પરંતુ તહેમનો કશ્ચાર્દ-૨૨૨ અનુભ શકતો હતો. હાય વિધાતા આ નિરૂપાય સ્થિતિમાં તહે એક અવલંબન આપ્યું છે.

તેઓના આશ્વચ્છી મહે સઘળા વાત ખરેખરી કહી દીધી. હું જાંમાંધ નથી. વાત કરતાં કરતાં મહારી આંખોમાંથી પાણી આવી ગયું, મહારો કંઠ ભરાઇ આવ્યો. તહેમણે વાત પૂરી કરવા દીધી નહિ અને બોલી ઉઠ્યા “વિર, તહાઈ અમૂલ્ય રત્ન મહેજ નષ્ટ કર્યું છે. માફ કરજો મહે તહેને કહ્યું નહિ. બંગડી તો “ટેપટ હાયમેન્ડ પેલેસમાંથી” લીધેલી હતી, હીરા ખોટા હતા, અને કેમીકલ સોનું હતું. મહે તહારો ઘાત કર્યો છે. પણ તહેનો બદલો હું વાળીશ. ચક્ષુ આપવાં એ મને સાધ્ય નથી પણ જ્યાં સુધી મહારા કુટુંબના મનુષ્યોમાંનું એક પણ હયાત છે ત્યાં સુધી તહેને અને તહારી સ્ત્રીને, અન્ન વસ્ત્રનો અભાવ નથી. આટલું બોલી તે વૃદ્ધ ગજગજો ઘઘ રોધ પડ્યો અને મહેને બાત્રી કહ્યું “માફ કર” વિધાતા! મહારા ચક્ષુ લઇ મહેને અનંત દુઃખનું દાન દીધું છે. ધરિત્રિની વિપુલ શોભા મહારા હાયમાંથી છીનવી લીધી છે મહેને અસહાય પરિશ્રિત કર્યો છે ત્યારે હવે મહાઈ છવન ગ્રહણ કરી મૃત્યુદાન દઇ આ હતભાગ્યને શાન્તિ આપ. ભગવાન એ પણ શું એટલું દુર્લભ છે ?

રમણિકલાલ અમૃતલાલ મહેતા.

વિવિધ વિહાર.

* “શિક્ષણશાસ્ત્રમાં પ્રવોણ સ્ત્રીઓ”

અથવા

“સ્ત્રી શિક્ષકો.”

(વ્યાખ્યાનકાર—મીસ દીનબાઇ પેસ્તનગમાસ બી. એ. લેડી સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ,
ચંદારામજી હિંદુ ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલ, મુંબઈ.)

પ્રિય બહેનો,

આજનો મારો વિષય ઘણો અગત્યનો છે, માટે મારા કરતાં કોઈ વધારે અનુભવી બહેને ઉપાડી લીધો હોત, તો તેનું વિવેચન વધારે સતોષકારક થાત એમ માફ માનવું છે. મને મારા કામમાંથી આ વિષય ઉપર પૂરતો વિચાર કરવાને ઘણો થોડો સમય મળ્યો છે, તેમ છતાં સેવાસદનના મંડળનાં આમંત્રણને માન આપવું એ મારી ફરજ સમજી હું મારી અસ્પષ્ટતાથી જે કંઈ થોડું વિવેચન કરું, તેમાં કંઈ દોષ જણાય તો મને ક્ષમા કરશે.

બહેનો, સ્ત્રી શિક્ષક ઉપર બોલવા પહેલાં કેળવણી અને ખાસ કરીને સ્ત્રી કેળવણીની જરૂર પર એ બોલ બોલીશ. જેવી રીતે એક ખેડૂત ઓછી વધતી મહેનતે, ઓછી વધતી

જમીન ખેડી, તે જમીનમાંથી ઓછો વધતો પાક મેળવી શકે છે, તેવી રીતે એક દેશના લોકો કેળવણી પાછળ જે પ્રમાણમાં શ્રમ લે, તેજ પ્રમાણમાં પોતાના દેશની ઉન્નતિની આશા રાખી શકે.

કેળવણીનાં ફળ કેવાં મીઠાં હોય છે, તે પશ્ચિમ દેશોના લોકોની હાલની ઉચ્ચ સ્થિતિ પરથી આપણને તરત માલમ પડી આવે છે. જે દેશો, હિંદુસ્તાન સાથ સરખાવતાં, આજથી દશ બાર સૈકાની વાતપર, તદ્દન અધિકારજેવી હાલતમાં હતા, તેઓએ આજે, કેળવણીના બળે, આગળ વધી આપણા પૂર્વના દેશોને, સુધારા વધારાની આબતમાં પાછળ નાંખી દીધા છે, અને હવે Civilizationના Pioneers એટલે સુધારાના ના અગ્રેસર થઈ પૂર્વના દેશોને દાખલો ખેસાડનાર થઈ પડ્યા છે, એટલું જ નહિ પણ પોતાના બુદ્ધિબળથી તેમના ઉપર રાજ પણ ચલાવે છે. કેળવણીના શાયદા માટે, એટલું બધું બોલાયલું અને લખાયલું છે, કે તેમાં મારી તરફથી કંઈ પણ નવું ઉમેરવાનું જાકી રહ્યું નથી.

ખહેનો, મારે એટલું તો કહેવાનું છે, કે સામાન્ય કેળવણીમાં સ્ત્રી કેળવણીએ મુખ્ય ભાગ લેવો જોઈએ. સ્ત્રી કેળવણી વગર દેશનું કલ્યાણ થશે નહિ, એમ પશ્ચિમના વિદ્વાનોની ખાતરી થવાથી સ્ત્રી કેળવણીને કેવી રીતે આગળ વધારવી, ને મોટાંમાં મોટી સંખ્યાને તેનો લાભ આપી, સ્ત્રીઓને અસાનપણાનાં અધિકારમાંથી કેવી રીતે મુક્ત કરવી તેને તેઓએ અભ્યાસ કર્યો; અને સ્ત્રી કેળવણીનાં ક્ષમમાં સ્ત્રીઓજ વધારે ઉપયોગી નીવડશે, એમ સ્વાભાવિક રીતે જણાવાથી, તેઓએ સ્ત્રીઓને શિક્ષકો બનાવવાની તાલીમ આપવા માટે, ખાસ મોટી મોટી જુદી ટ્રેનીંગ કોલેજો સ્થાપી છે. ત્યાં કેળવણી માટે કેળવણી સ્ત્રી શિક્ષકની કેટલી જરૂર છે, તે એટલા ઉપરથી જણાશે, કે માત્ર છોકરીઓની જ નહિ, પણ બાળ છોકરાઓની કેળવણી પણ તેઓને જ સોંપવાનું હતાપણુજેલું ગણવામાં આવે છે. આ ઉપરથી સાબીત થાય છે, કે દેશની ઉન્નતિ સ્ત્રી કેળવણી ઉપર મોટો આધાર રાખે છે.

બાળકોનાં કોમળ મગજોમાં સારો નફો છાપ જેવી રીતે માતા-સ્ત્રી પાડી શકે છે, તેવા છાપ પિતા અથવા અન્ય પુરૂષ પાડી શક્તા નથી, જે દેશોમાં સ્ત્રી અને પુરૂષ સંસાર વ્યવહારમાં મુણું કરીને એક બીજા સાથ જુટથી ભળવા આંગેકો ખાતા નથી, ત્યાં પણ જ્યારે સ્ત્રી શિક્ષકની આટલી જરૂર લાગી છે, ત્યારે આપણા અસલી વિચારના દેશમાં કે ત્યાં હિંદુઓની લાજ કાઢવાની ને બાળ લગ્ન કરવાની રીતી, તથા મુસલમાનોની જનના પદદ રીતી હજી બરાબર નાજુદ થઈ નથી, ત્યાં તો સ્ત્રી શિક્ષકની અવશ્ય જરૂર છે. એટલું તો દેખીતું છે કે સ્ત્રીઓ દ્વારા મેળવવાનો બોલે, રાજકારભારની ખટપટ, તથા નવી શોધ-ખોળનું કામ, પુરૂષોને માટે સરખાયલું છે. પણ સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય શું છે, તે ચંદ્રામણ હાદરિકુલના Prospectus માં દર્શાવેલું છે કે, “ હિંદી બાળાઓ આર્ય માતા બને, ઘર સંસારનો બાર બુદ્ધિપૂર્વક ઉપાડી શકે, નિપુણ ગૃહિણીઓ બને, અને સમાજની પ્રગતિ તથા ઉન્નતિ કરવામાં પુરૂષને મદદ કરે, ” અર્થાત સ્ત્રીઓને સ્ત્રી તરીકે કેળવવી જોઈએ. હવે જ્યારે, પુરૂષ અને સ્ત્રીના ક્ષેત્ર અને કર્તવ્ય જુદાં છે, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે તેમનાં શિક્ષણ પણ જુદાં હોવાં જોઈએ. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે હિંદી બાળાઓ આર્ય માતા બને અને ઘરસંસારનો બાર સહેલાઈથી ઉપાડી શકે, એવું શિક્ષણ આપવાનું કામ પુરૂષોનું છે,

એમ કોઈથી કહી શકાશે નહિ. માટે એ કામ પાર પાડવા, સ્ત્રીઓને જ શિક્ષક તરીકે કેળવવી જોઈએ. આટલાજ હેતુથી સ્ત્રી કેળવણીનો મૂળ પાયો આપણા ઇલાકામાં લોકપ્રિય મહાન નર દાદાભાઈ નવરોજીએ નાંખ્યો. તેમણે Student's Literary and Scientific Society તરફથી ૧૮૫૮ ની સાલમાં Parsi girls School association નામનું મંડળ સ્થાપ્યું, અને તેને અંગે આપણા શહેરમાં કોટ, બહારકોટ, ચંદનવાડી, તથા મળગામની ચાર કન્યાશાળા સ્થાપી. વળી એજ Society હસ્તક સ્થપાયલી હિંદુ કન્યાશાળાઓ પણ આજપર્યંત હિંદુ બાળાઓને કેળવણી આપે છે.

હવે, શાળામાં પગારદાર શિક્ષક તરીકે નોકરી કરવાનેજ હું સ્ત્રી શિક્ષક તરીકે ઓળખાવવા માંગતી નથી. પણ દરેક માતા કે જે પોતાના બાળકનાં શિક્ષણ માટે જોખમદાર છે, તેને પણ હું સ્ત્રી શિક્ષકના વર્ગમાં મૂકીશ. અને માતા શિક્ષક વિષે બોલતાં જણાવીશ, કે, બાળ માત્રની કેળવણીમાં પીતા-પુરુષ કરતાં માતા-સ્ત્રીને શીર વધુ જોખમદારી રહેલી છે એક માતા પોતાના બાળક મૃત્યે જે પ્રમાણમાં, પોતાની ડરજ અદા કરે છે, તેજ પ્રમાણમાં આજનું બાળ કાલે મોટું થઈ, દુનિયા પ્રત્યે પણ પોતાની ડરજ તેવી જ રીતે બજાવશે. આ સિદ્ધાંતના ટેકામાં જણાવીશ કે, ઘણા મહાન નરો પોતાની જીંદગીના અહેવાલમાં જણાવી ગયા છે, કે તેમનાં મોટપણના ઉંચ ગુણો, ઉંચ બુદ્ધિ અને શ્રેષ્ઠાર્થને માટે તેઓ પોતાની માતાનેજ આભારી હતા. વળી, તેનું કારણ શોધવા, દૂર જતું પડે એમ નથી. કારણકે એક બાળક જન્મે છે, ત્યારથી તે શાળામાં અભ્યાસ કરી મોટું થઈ દુનિયામાં બહાર પડે છે, ત્યાં સુધી તે પોતાના પિતા કરતાં માતાના સમાગમમાં વિશેષ આવે છે. તેમાં પહેલાં નવ વરસ સુધીમાં કે જ્યારે તેની સમજ શક્તિ પૂરેપૂરી ખીલેલી હોતી નથી, ત્યાંસુધી તો, તે માતાનેજ આધારે હોય છે. માટે ત્રણથી પાંચ વરસ સુધીમાં obedience નો ગુણ, એટલે આરા તે શું, તે કેમ પાળવી, તે પાળવાથી શા શા શયદા થાય છે, તે એક માતાએ પોતાનાં બાળકને બરાબર શીખવવું જોઈએ. પછી, તે બાળક પાંચથી નવ વરસનું થાય ત્યાં સુધીમાં, તેને સલાહ જવાબ કરવાની કુદરતી ટ્રેસણ થાય છે. તે વખત દરમ્યાન, જે તે માતા પોતાનાં બાળકને તેની સમજશક્તિ પ્રમાણે તે પૂછે તે સલાહોના જવાબ આપે, અને હેતાજ સ્વભાવથી દયા, નમ્રતા, સહનશીલતા, અને ધર્મ એટલે દુનિયા પ્રત્યેની, તેની ડરજના સારા અને બોધદાયક પાઠો શીખવે, તેના કોમળ મગજના સારા ગુણોનો છાપ બેસાડે, તો, પછી શાળામાં જતાં, જેમ તે બાળકની મગજશક્તિ ખીલે, તેમ તે બચપણના છાપો જૂસાઈ જવાને બદલે વધારે ને વધારે ઉડી જડ ધાલે. “ દીકરા તે દોલત, કેળવે તે ભોગવે, ” એ કહેવત. તો, બહેનો, આપની જાણમાં હશે. માતા જેવાં બી રોપે તેવાંજ તેનાં રજા આવે. અર્થાત દરેક માતા પોતાના બાળકની પહેલી અને મુખ્ય શિક્ષક છે.

આપણા દેશમાં બાળકોને પાંચમે અથવા સાતમે વરસે સ્કુલમાં મૂકવાનો આદ છે. પણ યુરોપાદિ દેશોમાં તો શાળાની કેળવણી લગભગ નવમે વરસથી શરૂ થાય છે. કારણ કે મગજ વયે બચ્ચાંનાં મગજપર શિક્ષણનો બોજો નાંખવાનું હાપણ બરેલું ગણવામાં આવતું નથી.

જેમ ઘરમાં, માતાના હાથ તળે બચપણથી બાળકનાં લક્ષણ અને અને આચરણ બંધાય છે, તેમ શાળામાં, શિક્ષકના હાથ તળે જ્ઞાન સંપાદન થાય છે. અને ઘરમાં, જે ભતની કેળવણી આપી શકાતી નથી તે ત્યાં શિક્ષકના હાથ તળે, ખીખાં છોકરાં બેંગાં આપવાનું સહેલું અને સસ્તું થઈ પડે છે. પણ શાળામાં છોકરાંઓ બણવા આવ્યાં, તેથી શિક્ષકે એમ નહિ સમજવું જોઈએ, કે નકી કરેલો અમુક અભ્યાસક્રમ બરડાવી, તેઓને વેદિયાં ઢોર બતાવ્યાં, એટલે તેમની શરજ પૂરી થઈ, શિક્ષકે પ્રકૃત મનની કેળવણી ઉપર ધ્યાન આપવાને બદલે છોકરાંનાં તનની તથા ધર્મ નીતિની કેળવણી ઉપર પણ લક્ષ આપવું જોઈએ.

તનની કેળવણીના કાયદા વિષે કોઈ અજ્ઞપણું નથી. ખુદ્દલી હવામાં શરવાના રમત ગમત અને રૂક્ષ વગેરેની અંગ કસરતના કાયદાઓ, શિક્ષકે વર્ગમાં સમજાવવા જોઈએ,— એટલું જ નહિ પણ Hygiene એટલે આરોગ્ય શાસ્ત્રના નિયમો, તથા Physiology અને Biology એટલે શારીરિક દૃશ્ય તથા બંધારણના મૂળ તત્ત્વોનું જ્ઞાન પણ સાથે સાથે આપવું જોઈએ.

મનની કેળવણી વિષે બોવતાં જણાવીશ કે, બાળકોનું બુદ્ધિબળ ખીલવવું, તેમને વાદવિવાદ કરતાં શીખવવું, તેમની યોદ્ધાસ્ત શક્તિ કેળવવી, અને તેમને અવલોકન કરવાની ટેવ પણ પાડવી જોઈએ.

નૈતિક કેળવણી માટે ચદારામજી હાઈસ્કૂલના Prospectusમાં જણાવ્યું છે, તે પ્રમાણે “ કન્યાઓનું લક્ષણ બંધાય, તેમનું વલણ દેશભક્તિ, તથા પરમાર્થ તરફ થાય, તેઓમાં સ્વમાનની લાગણી જાગૃત થાય; તેઓમાં વ્યવસ્થા, કામ તથા કસર માટે હોંસ ઉત્પન્ન થાય એ તરફ ખાસ લક્ષ આપવાની શિક્ષકોએ પોતાની ફરજ વીચારવી જોઈએ. ”

શાળાઓમાં બાળકો શું કરે છે, તેમનું વર્તન કેવું છે, તેમની બુદ્ધિ કેવા પ્રકારની છે, અને તેમની વલણ કેવી છે, તે સઘળી હકીકતથી શિક્ષકોએ છોકરાંનાં માઆપોને વાદિશ કરવાં જોઈએ.

જે, માઆપો શિક્ષકની સચના ઉપર ધ્યાન આપે, અને તેઓને તેમનાં કામમાં મદદ કરે, તો બાળકોને ખોટું રસ્તે ઉતરવાનો સંભવ બહુ ઘોડો રહે, તેમનું વર્તન સુધરે, અને છેવટે તેઓ સુખી થાય.

ધાર્મિક કેળવણી આપતી વખતે ઈશ્વર કોણ છે, તેનું શિક્ષણ શું છે, તેની આગ્રા શી છે, તેટલું જ બાળકોને સમજાવવું બસ છે. પ્રત્યેક ધર્મના મતભેદના ઉંડાણમાં જવાની કાંઈ જરૂર નથી. પણ કન્યાઓને ધાર્મિક બતાવવી એટલે તેમને ઈશ્વરનો હર સખતાં, પરમાર્થ તથા દયાળુ થતાં, અને સુરેલીના વખતમાં પણ સાચવડને દંડપણે વળગી રહેતાં શીખવવું જોઈએ. આ બધો બોધ આપવા સાથે, Example is better than Preceptની કહેણી પ્રમાણે, દરેક શિક્ષકે પોતાનાં સારાં વર્તનથી, બાળકોને સારો દાખલો બેસાડવો જોઈએ;—કે, તેઓ શિક્ષકોનું અનુકરણ કરી તે પ્રમાણે વર્તતાં શીખે.

હવે, શિક્ષકે વર્ગમાં શિક્ષણ કેમ આપવું, તે વિષે હું બે બોલ બોલીશ. શિક્ષકે હમેશા સરળ રીતે રોજનાં લેસન સમજાવવાં, અને જેમ અને તેમ, સ્પષ્ટ અને સહેલા બોલોમાં

વિવેચન કરી, છોકરાંઓને ઉલટ પાલટ સેવાક પૃષ્ઠી, તેઓ પાઠ બગાળર સમજ્યાં છે કે નહિ, તેની ખાતરી કરવી; અને પાછળ પડેલાં છોકરાઓપર ખાસ કરી વિશેષ લક્ષ આપવું વળી દરેકને અમુક બાબતપર છુટથી પોતાના વિચારો દર્શાવવા કહેવું, દરેકના વિચારો એકંમેક સાથે સરખાવવા, અને શિક્ષકે પોતાના વિચાર જણાવ્યા પહેલાં શીખનારનાં મન-જની કસોટી કરવી, કે જેથી તેમની બુદ્ધિ ઘણી જલદી ખીલી શકે.

બોલવા ચાલવામાં, હસવા વાત કરવામાં, લેસન આપવામાં, બાળકોની રીતભાતપર લક્ષ આપવું, અને અદ્ય અંદાજ તથા મર્યાદા પૂર્વક રહેતાં તેમને શીખવવું જોઈએ.

છેલ્લે, મારો વિષય ખતમ કરવા પહેલાં, શિક્ષણ સાર્વજનિક સ્ત્રીઓને પ્રવીણ કરી, બહાર પાડવા વિષે બોલતાં જણાવીશ કે, ઉપર જણાવેલા ગુણો ધરાવતી સ્ત્રીશિક્ષકો તૈયાર કરવામાં, યુરોપાદિ દેશોમાં, જેમ સ્ત્રીઓ માટે ખાસ પાઠશાળાઓ અને કોલેજો સ્થાપવામાં આવી છે, તેમ, અહીં પણ થવું જોઈએ; કે જેથી મોટી સંખ્યામાં કેળવાયેલી શિક્ષકો તૈયાર થાય, અને સ્ત્રી કેળવણીનું કામ ત્વરથી આગળ વધી શકે. હાલમાં મોટે ભાગે, શીખેલી પણ શિક્ષક તરીકે નહિ કેળવાયેલી, સ્ત્રીઓથી કામ ચલાવી લેવું પડે છે, અને આપણા ઇલાકામાં જે કંઈ થોડીઘણી કેળવાયેલી સ્ત્રીશિક્ષકો પ્રાથમિક શાળાઓ માટે મળી આવે છે, તે અમદાવાદ તથા પૂનાની ટ્રેનીંગ કોલેજોની છે. પણ મોટા ખેદની વાત તો એ છે, કે, ઇલાકાની રાજધાની જેવા મોટા મુખ્યરેલ્લ મુંબાઈ શહેરમાં, આપણી સ્ત્રીઓ માટે સરકારી કે ખાનગી સંસ્થાવતી ચાલતું એક પણ એવું ઉપયોગી ખાતું નથી, કે જેથી પ્રાથમિક તથા આમ્ય શાળાઓમાં કેળવાયેલી પ્રવીણ શિક્ષકો પૂરી પાડવાનું બની શકે. આવાં અગત્યનાં ખાતાં ઉઘાડવાની, હું તવંજર સ્ત્રી પુરુષોને બહામણ કરી મારો વિષય બંધ કરવાની રજા લઉં છું.

ઈલાકામાં સ્ત્રીની કન્યાકેળવણી.*

અને તેઓ સત્તર અદાર વર્ષની ઉમ્મર સુધી કન્યાશાળામાં કેળવણી લેવા સાર રહે છે. ત્યાં તેમને ગમે તેવી બધી યોજના કરેલી હોય છે.

આપણી શાળાઓ એવી હોવી જોઈએ કે જેમાં બાળાઓના વાલીને એમ ન લાગે કે મારી બાળકોને શરીરશિક્ષા ખમવી પડશે કે લાગણીગટ આપો દહારો ભારે બોળારૂપ કામ તેની પાસેથી લેવામાં આવશે. એ નાની બાળાની માતા પોતાની બાળાને નિશાળે મૂકે ત્યારે તેને એમ લાગવું જોઈએ કે શિક્ષક તેની બાળાને સારી રીતે શીખવશે અને માનવશે. આવો વિચાર શિક્ષકે બાળાઓના વાલીઓના મનપર દસાવવો જોઈએ. તેમજ બાળાના મનમાં પણ નિશાળ તરફ પ્રેમ ઉપજે તેમ કરવું જોઈએ. અંગ્રેજી બાળશાળાઓ ઘણેભાગે સારું શિક્ષણ આપનારી તથા બરાબર યોગ્ય સમજણવાળી સ્ત્રીઓના હાથમાં હોય છે તેને બદલે અહીં તો સૌથી હલકા શિક્ષકને બાળવર્ગનું કામ ધણે ભાગે સોંપાએલું જોવામાં આવે છે. ઇંગ્લેન્ડમાં તો બરાબર કિંડરગાર્ટન પદ્ધતિથી માહિતગાર ધણેલી સ્ત્રીનેજ તે કામ સોંપવામાં આવે છે. વળી કામના દલાદોથી બાળકોને કંટાળો ન આવે એવી સંજ્ઞા લેવામાં આવે છે.

બાળશાળાઓ ઘણે ભાગે સવારના છા થી ૧ વાગ્યા સુધી ચલાવવામાં આવે છે ને તે ૩૫ દલાકમાં પણ વચગાળે બાળકોને અમુક વખત રમવાનો મજા છે જો ઋતુ ઠીક હોય તો તેઓને માટે રમવાના રાખેલા ચોક્કમાં તેઓ ખુશીમાં આવે તેમ દોડદોડ કરી શકે છે. નિશાળનું કામ સારું કરના પહેલાં હમેશાં પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે. જેથી બધાંને એમ લાગે છે કે દલાકનું કામ ણીજૂત કરવા માટે પરમેશ્વરની સહાયતા અવશ્ય માગવીજ જોઈએ. પછી સૌ પોતપોતાને કામે વળગી જાય છે. ૧૧૫ વાગે થોડું દૂધ પીવાને માટે બધાંને ૫ દલાકની રમત મજા છે. નાની બાળાઓને ખવરાવ્યા પછી ચોક્કમાં રમાડવાનું કામ ચાલે છે. આમ કર્યા પછી બધાં પ્રીતી સૌ સૌને કામે વળગી જાય છે. ૧૫ વાગ્યા સુધી વર્ગનું કામ ચાલે છે. ૧૫ વાગે નિશાળનું કામ હોજા પછી બાળાઓને પાંદું કામ ઉપર આવવું પડતું નથી. આમ નિયમિત રીતે કામ ચલાવ્યાથી બાળાઓ નિયમસર કામ કરતાં તથા સારી રીતભાત આચરતાં નાનપણથીજ શીખે છે. નિશાળના મકાનમાં એક ચોક્કસ ઠેકાણે દરતર, છતી તથા કંડા દેશને લીધે ઉપર પહોરેલો બહારનો કોટ વગેરે કપડાં જેવી રીતે વ્યવસ્થાપૂર્વક મૂકવાં તે પણ તેમને પ્રથમ જનાવવામાં આવે છે. આથી તેઓ સર્વ સ્ત્રીને સુઘડતાથી વ્યવસ્થિત રીતે મૂકવાને સારી રીતે ટેવાય છે. એ ટેવ તેમને મોટપણે બહુ કામની ચર્ચ પડે છે. વરસાદ પડતો હોય ને તેમાં કોઈ બાળા બીજાને આવી હોય તો તેને બીનાં કપડાં પહેરી બેસી રહેવા દેવામાં આવતી નથી. સૌ બાળાને બહારનો કોટ નિશાળમાં આવીને ઉતારવો પડે છે, ને નિશાળમાં અમુક ઠેકાણે હમેશાં દપક બાળા માટે એક વધારાની જુટની જોડ રખાય છે ને તેને રોજ બદલવાં પડે છે, આ બદોબસ્ત રાખવાની વિલાયત જેવા અનિયમિત ઋતુવાળા દેશમાં દેશમાં ખાસ આવશ્યકતા છે.

નિશાળમાં રમતનો વખત રાખવો કે નહિ તે બાળકમાં આપણાં આં દેશમાં કેટલીક કન્યાના વાલીઓ વિરુદ્ધ હશે તો તેઓને એટલુંજ કહેવાની જરૂર છે કે રમતનો વખત

રાખવાથી બાળાઓ વચ્ચે સંપ ઘણો વધે છે, મિત્રાચારી બંધાય છે અને રમતનો વખત થઈ રહે કે તરતજ વર્ગમાં જવાની સખ્તાઈ રાખવાથી બહુ કાર્ય વખતસર કરવાની રેવ પડી જાય છે.

છગ્લાંડમાં બાળશાળામાં દશ કરતાં વધારે વર્ષની બાળા ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે. શાળાના ઉપસા વર્ગમાં (શિશુશાળા કરતાં ચડીયાતી કન્યાશાળામાં) ૧૦ થી ૧૮ વર્ષ સુધીની ઉમ્મરની કન્યાઓ ઘણું કરીને ભણે છે. કોઈ કન્યા ૨૦ વર્ષની ઉમ્મર સુધીની, કોઈ ઉંચી પરીક્ષા માટે કેળવણી લઈ શકે છે; પણ એવા યોગ્ય દાખલા જોવામાં આવે છે.

મોટી વયની કન્યાઓ ભણે છે તેને માટે પણ સગવડતાવાળી ગોઠવણ કરવામાં આવેલી હોય છે. તે ગોઠવણ શુ છે તે હવે પછીના લખાણથી જાણવામાં આવશે. મોટી વયની બાળાવાળી ઘણીખરી શાળાઓની સાથે બોર્ડિંગો હોય છે. તેથી જેનાં માબાપ ગાંમ-ડામાં રહેતાં હોય તેઓ પોતાની કન્યાઓને ત્યાં રાખી શકે છે. આવી બોર્ડિંગો શાળાના મકાનની પાસે હોય છે. ને તે કોઈ સારી અનુભવી ને કેળવાયેલી સ્ત્રીના હાથતળે મૂકાયેલી હોય છે.

સવારથી તે ઢેઠ સાંજ સુધી શાળામાં કેવી રીતે કામ ચાલે છે તે સંબંધી મારા જોવામાં જે આવ્યું છે તે હવે જણાવું છું. સવારમાં ૭ વાગે ચાકરડી સવાની ઓરડીનું બારણું ઠોકીને ઓરડીમાં દાખલ થતી ને ગ્યાસની બત્તી સળગાવતી. (કારણ કે વરસના ઘણાખરા ભાગમાં છગ્લાંડમાં તે વેળાએ બરાબર અજવાળું થતું નથી.) આઠ વાગે જમણું પડતું. તે પહેલાં નાહી ધોઈને સાશસ્ત્ર થઈને દહાડાનું કામ કરવાને તૈયાર થવું પડતું. જમતાં પહેલાં બોર્ડિંગની સર્વે કન્યાઓ પરમેશ્વરનું નામ લઈને દુકાં પ્રાર્થના કરતી. ત્યાર પછી નવ વાગ્યા પહેલાં કન્યાઓ ફરવા નીકળી. અરધો કલાક ફરી આવીને બરાબર છ વાગે નિશાળમાં દાખલ થતી. તેજ વખતે નિશાળનો ઘંટ વાગતો ને બધી કન્યાઓને નિશાળના મોટા હોલમાં બેઠી કરીને કામ શરૂ કરવામાં આવતું. પ્રથમ પરમેશ્વરની સ્તુતિ ગવરાવવામાં આવતી. છા વાગ્યામાં તો બધી બાળાઓ સૌસૌને કામે વળગી જતી ને ૧૧ા વાગ્યા સુધી વર્ગો ચાલતા. પછી ૧૧ કલાકની રજા મળતી. તે વખતમાં દરેકને થોડું દૂધ પીવું પડતું. ત્યાર પછી બાળાઓ ફરીવાર ભણવા મંડી પડતી તે ઢેઠ ૧૧ વાગ્યા સુધી કામમાં રહેતી. ૧૧ વાગે રજા પડતી ને સૌને જમવાનો વખત મળતો. અઢી વાગ્યા પછી જે કન્યાઓ જે કોઈ અમુક વિષયમાં તેના શિક્ષકોને ઘણી કાચી લાગતી તે કન્યાઓને તે વિષયમાં વધારે શિક્ષણ લેવા સાર નિશાળમાં ફરી વાર આવવું પડતું. વળી જે કન્યાઓને વાહન, ચિત્રકળા, રંગવાની કળા કે શરીરની ક્લાયત સંબંધી ખાસ શિક્ષણ લેવું હોય તેને અમુક વખત માટે હાજર રહેવું પડતું. જેઓને નિશાળમાં ફરીવાર આવ્યાં કારણે લીધે જવું પડતું નહિ, તેઓને તે વખત દરમ્યાન બીજા દિવસ માટે ઘેરથી તૈયાર કરવાને અખ્યાસ આપ્યો હોય તે તૈયાર કરવાનું કામ કરવું પડતું. તે અખ્યાસ તૈયાર કરતી વખતે તે કામ માટે નિમાયેલા શિક્ષક હાજર રહેતા હતા. આર વાગે દરેક કન્યા લગડાં બદલી સ્વચ્છ અને સુઘડતા ભરેલી ટાપડીપ કરીને સૌ સાથે ફરવા જતી અથવા તો રમત રમવામાં પાા વાગ્યા સુધીનો વખત ગાળતી. રમતોમાં ટેનિસ કે ક્રાફિબ્લ હોડવાની રમત થતી ને તે વેળાએ પણ એક શિક્ષકના સ્વાધીનમાં કન્યાઓને સોંપવામાં આવતી.

હમેશાં બહાર રસ્તાપર જનાર લોકો રમનારાને ન જોઈ શકે એવે સ્થળે રમત થતી. ત્યાર પછી આ પીવાનો વખત થતો ને છ વાગ્યાથી રહેડાઆઠ વાગ્યા સુધી ફરીથી અભ્યાસ કરવાનો વખત મળતો. તે વખતે નાની વયની બાળાઓને સૂઈ જવું પડતું. જેઓ મોટી ઉંમરની હોય તેઓને નવ વાગ્યા સુધી રમત કરવાનો તથા વાતચીત કરવાનો વખત મળતો. નવ વાગે બધી બાળાઓ પોતપોતાની ઓરડીમાં જતી ને શાંતિથી રહેતી ત્યારે તેમને શાંતિથી પરમેશ્વરનું ભજન કરવાનો વખત મળતો. ૧૦ વાગે દીવા ઓલવી નાંખવામાં આવતા. તે પછી ચારે ગમ શાંતિ જ વ્યાપી રહેતી હતી. ને કોઈના તરફથી જરા પણ અવાજ આવતો નહિ.

મેં આ જે વર્ણન કર્યું છે તે ફક્ત દહાડાના કામ કરવાના તથા રમતના કલાકોનું છે. દરેક વખતે હુકમ માળવો તથા કંઈ પણ અનિયમિત કામ ન કરવું એવું દરેક બાળાનાં મનમાં રમ્યા કરતું હતું. કોઈપણ રીતે નિશાળમાં કંઈક આવે ન પડે એવો પ્રયત્ન થયે ભાગે બધી કન્યાઓ કરતી હતી. જે વર્ગની એકંદર ઓછી ખામી કાઢવામાં આવી હોય તે વર્ગને માસ આખરે આખી નિશાળની રૂબરૂમાં શાખાશી આપવામાં આવતી. શુક્રવારે સાંજે કામથી પરવારવાનો કાંઈક આરામ મળતો હતો ને તે વેળાએ સોયનો ઉપયોગ વધારે કરવામાં આવતો હતો. (શીવણકામ વધારે કરવામાં આવતું.) સૌને પોતપોતાનાં લૂગડાં કોઈપણ રીતે જરા પણ શટ્યાં નહોત તો તે સમાં કરવાં પડતાં.

ગરીબને માટે વરસોવરસ કન્યાઓ પાસે એક એક પહેરવાનું કપડું શીવડાવવામાં આવતું હતું. નાતાલ પહેલાં પુષ્ટળ ટાઢ પડતાંવેંત જ કપડાં વગેરેથી ભરેલી મોટી પેટીઓ ગરીબોને મોકલવાની દેવાને માટે તૈયાર થતી મેં મારી નજરે જોઈ છે. તે પેટીમાંની દરેક ચીજ શાળાની કન્યાઓએ ગરીબોને મફત આપવાને માટે પોતાને ખર્ચે બનાવેલી હોય છે. આથી દરેક વિદ્યાર્થીને પેરાપકારી થવાનો રસ્તો દેખાડવામાં આવતો. એક અંગ્રેજી કહેવત છે કે " It is better to give than to receive " એટલે પોતે મેળવવું તેના કરતાં બીજાને આપવું એ વધારે માફ છે એ નિયમ અહીં પૂરેપૂરો અમલમાં મૂકવામાં આવતો હતો. વળી નિશાળ તરફ પ્રીતિભાવની લાગણી વધારવાને માટે દરેક વિદ્યાર્થીને હાથે એક બે. ભરતની ચીજ તૈયાર થતી ને તેના પૈસા પણ પોતાના જગવા ખર્ચમાંથી આપવામાં આવતા; એટલે ભરત ભરવાની મહેનત તથા વખત ઉપરાંત કન્યાઓને પોતાનાં નાણાં પણ આપવા પડતાં. એ ભરત શીવણને એકઠું કરીને " Founder's day " એટલે નિશાળ સ્થપાયોની સંવત્સરીને દહાડે ઇનામનો મેળાવડો થઈ રહ્યા પછી વેચી નાંખવામાં આવતું હતું. તેની ઉપજ નિશાળના ખર્ચના ફંડમાં જતી. આથી દરેક વિદ્યાર્થીને એમ લાગતું કે હું મારી નિશાળના ભારે ખર્ચમાં કાંઈ ભાગ આપું છું. દરેક અકવાડીઆમાં અર્ધા કલાક સુધી હેડમિસ્ટ્રેસ કે બીજા કોઈ ઉત્સાહી ગૃહસ્થ જેઓ વિદ્યાર્થીઓનું ભણત ધ્યાન હોય તેઓ, અમુક વર્ગને ભેગા ને ભાપણ આપતા હતા. તે ભાપણો ફક્ત નીતિના જ વિષયોપર નહોતાં; પણ ભાપણકર્તાએ કોઈ વેળા કોઈપણ બીજા દેશમાં મુસાફરી કરી હોય તો તે તેનું વર્ણન આપતા અથવા તો કોઈ વાંચવા લાયક ચોપડીનો હેવાલ આપતા ને, તે વાંચવાને ભલામણ પણ કરતા હતા. આવાં ભાપણો સાંભળવાની તક પ્રેરે જલદી આવે એવી અમને બધાંને ગિરામાં રહ્યા કરતી.

શનિવારનો દિવસ બહુ આનંદમાં પસાર થતો. કારણ કે બપોર પછી અમને કોઈ પણ જોવા લાયક સ્થળે અથવા તો કોઈ સંગ્રહસ્થાનમાં અથવા બપોરે કોઈ નાટક થતું હોય તેવી જગ્યામાં લઈ જવામાં આવતાં. (વિલાયતમાં શુધ ને શનિવારને દહાડે હમેશાં બપોરે ૧ થી ૫ વાગ્યા સુધી થયુજીખરી નાટકશાળામાં ખેલ કરવામાં આવેછે.) નાટકથી અમને જ્ઞાન મળતું અને તેની સાથે આનંદ પણ ધણો થતો. વિલાયતમાં શનિવારનો આખો દહાડો રમ્મનો હોયછે એટલે સવારે સૌને પોતપોતાનાં કપડાંની પેટી સમી કરવી પડતી. ત્યારપછી એ ત્રણ કલાકે સવારમાં જમ્યા પછી લેસનની તૈયારી કરવી પડતી ને તે પછી અમને ઉપર કલા પ્રમાણે આનંદનો વખત મળતો હતો. “All work and no play makes jack a dull boy” આ કહેવત આ દેશની કન્યા કેળવણીમાં ખાસ યાદ રાખવાની જરૂર છે. તેનો અર્થ એ છે કે આખો વખત કામ કરે તો છોકરું ઉદાસી બની જાય છે.

રવિવારને દિવસે અમને લેસન કરવા દેતા નહોતા, કારણ કે અમારા ધર્મ પ્રમાણે તે દિવસ આરામનો ગણાય છે. તે દિવસે સવારે દેવળમાંથી આવ્યા પછી વાર્તાઓની ચોપડીઓ વાંચવાની છુટ મળતી. તે ચોપડીઓ કેવા પ્રકારની છે તે હમેશાં અમુક શિક્ષકને જોવી પડતી. સાંજે રૂંદીને અમે બધાં દેવળમાં જતાં આ પ્રમાણે તે દિવસ અમારો હમેશાં આનંદમાં જતો.

વેકેશનમાં વિદ્યાર્થીઓને એમ લાગે છે કે અમારે કંઈ કામ કરવાનું નથી તેટલામાટે તે વખતે શિક્ષકો કન્યાઓને અમુક વિષયોપર નિબંધ લખી લાવવાનું કહેતા તથા

વિદ્યાર્થીઓ વખત ગાળવાના હોય તે પ્રદેશમાં કોઈપણ અસાધારણ જાડ કે છોડવાના નમુના જે જોવામાં આવે તો તેનું વર્ણન અથવા તો કોઈ ઐતિહાસિક જગ્યા જેઈ હોય તો તેનું વર્ણન લખી લાવવાનું કહેવામાં આવતું. અથવા તો જૂતળ સંબંધી કાંઈ જ્ઞાન મળી શકે એવો પ્રદેશ જોયો હોય તો તે વિષેની હકીકત સહિત નિબંધો લખાવી મંગાવવામાં આવતા. રમ્મમાં કરેલા એ કામપર ઈનામ પણ આપવામાં આવતું. તેથી વેકેશનમાં પણ કામ કરવાનો સૌને ઉત્સાહ રહેતો.

ઇંગ્લાંડમાં ચાલતી ઘણી રૂઢીઓ આપણા આ દેશમાં લાગુ પાડી શકાય તેવી સ્થિતિ નથી. કારણ અહીંના રીતરીવાજ તથા પરિસ્થિતિને અનુસરીને સર્વેને ચાલવું પડે છે. તોપણ શ્રી કેળવણીના હિમાયતીઓ અને શિક્ષકો ધારે તો દેશને બંધ ખેસે તેવી ચોજનાઓ ધડી શકે ખરા, અને રાજ મદારાજનો તથા વ્યવસ્થાપકો ધારે તો એવી ચોજનાને અમલમાં પણ મૂકી શકે ખરા.

નિશાળના વ્યવસ્થાપકો ધારે તો નીચે જણાવેલી બાબતોના સંબંધમાં અમલ કરી શકે તેવું છે.

૧. કન્યાઓને બહુવાના કલાક વધારે છે તે જોખ કરવા.

૨. બાળાઓ નિશાળમાં રમવાના વખતમાં રમતી હોય ત્યારે શિક્ષકો ત્યાં હાજર રહે તેમ થવું જોઈએ. એથી શિક્ષકો અને બાળકો વચ્ચે પ્રેમબાવ વધશે, તેમજ બાળા-

ઓને રમતમાં કદબો કરવાની કે ગાળો દેવાની ખરાબ ટેવ પડશે નહિ. વળી જેમ નીચલા વર્ગો તેમ શિક્ષકો વધારે સારા અને વધારે માયાળુ હોવા જોઈએ.

૩. તહેવારોને દિવસે કોઈ કોઈ વેળાએ શિક્ષકો પોતાના વિદ્યાર્થીઓને કોઈ જોવા લાયક સ્થળે લઈ જાય તો તેથી બાળકોને કેળવણી લેવાની ઘણી હોંસ વધે ને અવલોકન શક્તિની જોવામાં આવતી ખામી દૂર થાય. તેમજ વિદ્યાર્થીની વર્તણુક વિશે કંઈ માહિત્ય થતી હોય તો તે પણ બંધ પડે. સારા શિક્ષક નિશાળ બહાર પણ સ્વાભાવિક રીતે પોતાના શિષ્યોના મન ઉપર ઘણી સારી અસર કરી શકે છે.

૪. સારા કેળવાયલા નીતિમાન અને કર્તવ્યપરાયણ માણસો શિક્ષકનું કામ કરવા લક્ષ્યાય તેવા સારા પગાર શિક્ષકોના હોય તો ઘણું સારું.

૫. શાળામાં સમજાવ્યા પછી શાળાના વખત બહાર કરી લાવવા માટે જે લેસન બાળકોને આપવામાં આવ્યાં હોય તે યોગ્ય રીતે તૈયાર કરવામાં શિક્ષકો તથા માબાપો સહાયજૂત થાય ને કાળજી રાખે તેમ થાય તો સારું. બાળકો અપૂર્ણ અને અચોક્કસ રીતે જે લેસનો લખી લાવે છે કે મોડે કરી લાવે છે તેમાં આવી ગોઠવણથી સુધારો થશે.

દુકામાં આટલું કહ્યા પછી શિક્ષકો પોતાનો ખાનગી વખત શાળાપયોગી પુસ્તકો વાંચવા, વિચારવા કે લખવામાં રોકે અને પરીપકારનાં કાર્યોમાં સારી રીતે ભાગ લે તો કોઈ એટલું શિક્ષકોના લાભની ખાતર કહ્યા વગર આ નિબંધ પૂરો કરવાની ઇચ્છા થતી નથી. શિક્ષકો જો ખરા અંતઃકરણથી પોતાના ખાનગી વખતનો લાભ બીજાઓને આપતા હોય તો તેઓને પણ વધારે સુખ અને સંતોષ મળે. કેમકે બીજાને મદદ કરવાથી મદદ લેનાર સામે માણસ સુખી થાય છે, અને મદદ કરનારને પણ સુખ મળે છે એવો કુદરતનો કાનુન છે.

ગૃહસ્થો ! હવે હું આપનો વિશેષ વખત નહિ રોકું, મારા આ દુકા લખાણ ઉપરથી અહીંની કન્યાકેળવણીના સંબંધમાં જો કંઈ પણ સુધારો થશે અથવા શિક્ષકો અને માબાપો પોતાની શું ફરજ છે તે સારી રીતે સમજશે તો હું મારો આ અમ. સરથ થયેલો માનીશ.

વર્તમાનરંગ.

હિન્દુસ્થાનના વાઇસરોય લૉર્ડ મિન્ટો અને તેમનાં બાનુના પ્રવાસમાં તેમનો સ્ત્રીપાલ-
નો પ્રવાસ એક રીતે જાણવાજોવો છે. સ્ત્રીપાળનું રાજ્યતંત્ર એક પછી
ના. લેડિ મિન્ટો એક ચાર બેગમે ચક્રાવતી આવી છે. તેઓએ દરેક પ્રજાના કસ્યાણ
અને સ્ત્રીગૌરવ. માટે મહાન શ્રમો ઉઠાવ્યા છે. હાલનાં બેગમ પણ પોતાની ભતિની
કેળવણી માટે સ્તુત્ય પ્રયાસો કરે છે. તેઓ પોતે પણ કેળવણીમાં, શુદ્ધીર
અને બહાદુર છે. મહા શરીરની તેઓની હજ વખતે આરખોએ તેમનાપર હુમલો કરતાં
પોતાના રક્ષાકાની આગેવાની લઈ હુમલો તેઓએ હકાવી દીધો હતો, આ વિખ્યાત
વીરંગનાની મુલાકાત લેતાં ના. લેડિ મિન્ટોને ખરેખર આનન્દ થયો હોવો જોઈએ.
સ્ત્રીપાળમાં ના. લેડિ મિન્ટોને મુસ્તાનીયા ગર્મ્સ સ્કૂલ (કન્યાશાળા) તરફથી અધ્યાપિકા
સન્માનપત્રના ઉત્તરમાં તેઓએ કેટલાક વિચાર જણાવ્યા હતા તે ખરેખર મનન કરવા
જોવા છે. તેઓએ જણાવ્યું હતું કે “અનુક્રમે ચત્તાર બેગમેથી આ રાજ્યનું તંત્ર ચાલતું
આવ્યું છે તો આ રાજ્યની સ્ત્રીસમાજની સ્થિતિ માટે જેટલો વિચાર થતો હોવો જોઈએ
તેટલો ખીજ કોઈ રાજ્યમાં થતો હશે નહિ.” પશ્ચિમમાં સ્ત્રીઓની અસર જેટલી વધારે,
જેટલી બહોળી, જેટલી લાભકારક છે તેટલીજ મોટી, બહોળી અને લાભકારક અસર
સ્ત્રીઓની હિન્દુસ્થાનમાં પણ છે. દુનિયાના સઘળા ભાગમાં ગયા જમાનાપર અસર કરનાર
માતાઓજ છે. હાલની તેમ ભવિષ્યની પ્રજાઓપર તેઓજ હજુ પણ અસર ચલાવતી રહેશે
પણ એટલું યાદ રહેવું જોઈએ કે તે અસર મુખકર થાય તે માટે દરેક પ્રજાની સ્ત્રીઓ-
એ સમયથી વાકેફ ને અનુકૂળ રહેવું જોઈએ. સ્ત્રીઓના વિદ્યાસના પ્રયત્ન પુરૂષના વિદ્યાસના
પ્રયત્ન કરતાં મંદ રહેશે તો દેશ આગળ વધી શકશે નહિ. લૉર્ડ હેલિફાક્સે એક સ્થળે
કહ્યું છે કે પુરૂષની કેળવણીથી લોકોને જે શિક્ષણ અને નીતિનું બળ મળે છે તેના કરતાં
પ્રમાણમાં સ્ત્રીઓની કેળવણીથી ઘણું વધારે બળ મળે છે.” x

જગતમાં સ્ત્રીઓનું કેટલું ગૌરવ છે, સ્ત્રી પુરૂષના દરેક પ્રકારના વિદ્યાસના યત્ન સમાન
રહેવા જોઈએ એ ઉપરનાં વચનો પરથી સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે. સ્ત્રીઓના ગૌરવ અને

*“The influence of women is as great, as vast and beneficial in India as in the Western Hemisphere. All over the world, it is the mothers who have influenced past generations and who will still exert that influence over the generations of the present and of the future, but it must be remembered that in order to maintain a healthy influence, the women of all nations must be in sympathy and in touch with the times..... If their developement is allowed to lag behind that of the men, the country cannot progress.”

H. E. Lady Minto.

“By female education a far greater proportional impulse is imparted to the educational and moral tone of the people than by the education of

Lord Halifax.

ઉત્તરિના સંબંધમાં જે ઉત્તરક શબ્દો ના, લિડિ મિન્ટોએ પ્રસિદ્ધ કર્યા છે તે માટે તેઓને ખરેખર અભિનંદન ધરે છે.

દ્રાવિડવાલમાં આપણા હિંદી બાઇઓ અને તેમનાં કુટુંબ વ્યાપાર રોજગાર માટે રહે છે તેઓપર, ચામડીના તકાવતને લીધે વિવિધ પ્રકારના અકુલ અને દ્રાવિડવાલમાં વસતાં હરકતો નાંખવામાં આવે છે, હિંદી પ્રજા તરીકે તેમના ઉપર ત્યાંની હિંદી કુટુંબો ગોરી પ્રજા, ત્યાંની સરકાર જૂઠમ કરે છે, તેમના જૂઠમને લીધે પ્રત્યે સેંકડો હિંદીઓએ પોતાના દેશની પ્રતિષ્ઠાને ખાતર કારાગૃહનાં સં-
લલસોજીનીજર. કટ સહન કરવાને પસંદ કર્યું છે; આ સઘળું અમારા સુત વાયક વર્ગને સુવિદિત હોવું જોઈએ. દ્રાવિડવાલના આ હરકત ભરેલા કાપડ સામે બખેડા કરવાને બદલે ગમે તે સંકટ સહન કરવાં, કાચદાની સગ્ન ભોગવી લેવી, પરંતુ સન્માન ખોવું નહિ એવા જે આત્મત્યાગપૂર્ણ માર્ગ ત્યાંના ધણા હિંદીઓએ અપ્પયાર કર્યો છે તેથી ધણા હિંદીઓ હાલ કેદખાનામાં છે. તેમની કમાણી બંધ પડી છે. તેમનાં કુટુંબના નિર્વાહનાં સાધનો બંધ થયાં છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ અને બાળકો અર્ધો ભૂખમરો પડે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ બજારમાં બાહપાસો, ફળ વાદિ લેવી કુટુંબનો કાંઈક નિર્વાહ કરે છે. કેટલાંક કુટુંબનો નિર્વાહ લોડોની મદદ વડે ચાલે છે. ત્યાંની હિંદી સ્ત્રીઓએ આ મહાન આપત્તિના સમયમાં ધૈર્યનો ત્યાગ કર્યો નથી. નામદાર બ્રિટિશ સરકાર, હિંદી-ઓના સન્માન માટે આ સંબંધમાં પ્રયાસ કરે છે પરંતુ હિન્દુસ્થાનની - પ્રતિષ્ઠાને માટે, ચાલતી આ લડતથી હાલ લાચાર સ્થિતિમાં આવી પડેલાં સ્ત્રી-પુરૂષો અને બાળકોને તેમના નિર્વાહના સંબંધમાં ગોઠવણ કરવાની દરજ્જા દરેક દેશાભિમાની સ્ત્રીપુરૂષને માથે રહે છે.

આ સમયે, હિંદી સ્ત્રીપુરૂષો યથાશક્તિ આ કામમાં મદદ કરશે તો તેઓએ પોતાના દેશબંધુ અને ભગિનીઓની એક ઉચ્ચ સેવા કરી કહેવાશે.

દ્રાવિડવાલની હિંદી સ્ત્રીઓને મદદ કરવાના હેતુથી મુંબાઈના શુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંડળનાં પ્રમુખ અને સેવાસદનનાં જોઈન્ટ સેક્રેટરી રેા. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષાઈ તરફથી એક ફંડ ઉઘાડવામાં આવ્યું છે તે માટે તેઓને ધન્યવાદ ધરે છે. હિંદી બહેનોને તેઓએ આ સંબંધમાં કરેલી વિનંતિ ઉપર લક્ષ આપવાને અમારા સન્નારી વાયકવર્ગને આ પ્રસંગે સચના કરવામાં આવે તો તે અયોગ્ય ગણાશે નહિ.

અમે એમ કહેવા માગતા નથી કે સર્વ સ્ત્રીઓ હમેશાં પોતાના પતિ પ્રત્યે જોઈએ તેવું વર્તન રાખે છે પરંતુ સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિ પ્રત્યે કેવું વર્તન સ્ત્રીઓપર જુલમ. રાખવું જોઈએ એને વિષે નોટલા ઉપદેશ અપાય છે તેટલા ઉપદેશ પુરૂષોને અપાતા નથી, સ્ત્રીઓ પ્રત્યે જે અયોગ્ય વર્તન ચલાવવામાં આવે છે તે સામે કદાચ ફરિયાદ ઉઠાવવામાં આવે છે તો પુરૂષોના “સ્વામીત્વ”ના અધિકાર નષ્ટ થતા હોય તેમ તેઓ ધોંધાટ કરી મૂકે છે. અમે કમુલ કરીએ છીએ કે કેળવણીનાં ધણાં કુટુંબોમાં સ્ત્રી સન્માન હોય છે છતાં સ્ત્રીસમાજના સુખની પરીક્ષા માત્ર કેળવણીના

સ્ત્રીસંગના પરથી થઇ શકે નહિ, અસિક્ષિત કુટુંબોમાં, તેવાં સંયુક્ત કુટુંબોમાં સ્ત્રીઓની, મુખ્યત્વે કરીને “વડુ”ની જે ખરાબ સ્થિતિ હોય છે તેનો સર્વને યોડો થયો અનુભવ હશે. નવલકથાકારોએ તેવાં કેટલાંક ચિત્ર દોર્યા પણ છે. આ સ્થિતિ અમારા પુરુષ-વાચકોના દિલમાં તોડ કરવા માટે હમણાં. યોડો વખતપર બનેલા કોર્ટ સમક્ષ આવેલા બે કેસ રજુ કરવા અને દુરસ્ત ધારીએ છીએ. કેળવાયલાં સુન્દરાતી કુટુંબોમાં પણ કોઇક કોઇકવાર પરંતુ અસિક્ષિત કુટુંબોમાં આવા દેખાવ ઘણી વખતે જોવામાં આવે છે.

ત્રિચિનોપોલિની રેલ્વે મેલ સરવિસના એક સેન્ટર ઇથંકટેશ શર્મા, તેની મા અને તેની બે બહેનો ઉપર, ઇથંકટેશની સ્ત્રીને હાહમ દેવાનું તહોમત મફવામાં આવ્યું હતું. ઇથંકટેશની બે બહેનોમાં એક વિધવા હતી અને હમેશાં તેના ઘરમાંજ રહેતી. બીજી બહેન પરણેલી હતી છતાં ઘણે ભાગે પીયરજ રહેતી. કુંતલતામલ ૧૦ વર્ષથી તેને સાસરે રહેતી હતી. તેની સાસુ અને નણદો, હમેશાં, ઇથંકટેશ આગળ તેનું વાંકું ખેલતી અને તેના પર જીલમ ચુન્નરાવતી. હામ દેવાનો આ બનાવ બન્યો તે દિવસે આ ત્રણે તહોમતદાર, સાસુ, અને બે નણદંધરના પાછલા ભાગમાં કાંઈક વાતો કરતાં હતાં.

નંબર ૩ જાની તહોમતદાર જે ઘણે ભાગે સાસરે જતી નહોતી તેણે કુંતલતામલને આવી કહ્યું કે “ઇથંકટેશ તને ખેલાવે છે.” ઇથંકટેશની પાસે તે ગઇ ત્યારે તેણે લાકડીથી તેને મારી અને ઘરમાં “ફલાણું ફલાણું આવે છે” એવી જે તેણે કુટુંબની વાત બહાર પાડી હતી તે કબૂલ કરી દેવા હુકમ કર્યો. વડુએ કહ્યું કે “મેં કાંઈ પણ કોઇને કહ્યું નથી.” પેલી વિધવા બહેને તેના હાથ તેની પીઠ પાછળ આંધ્યા અને બોલી “નરમાથથી તે માનશે નહિ.” દેવતાપર એક શળાઓ ક્યારેના ધગધગતો પડ્યો હતો. વિધવા બહેને અને માએ તેને નીચે નાંખી તેનું વસ્ત્ર ઉતારી લીધું. નં. ૩ જાની તહોમતદાર બહેને પેણે ધગધગતો શળાઓ ઇથંકટેશને આપ્યો. ત્રણે તહોમતદારોએ વડુને હામ દેવા તેને ઉશ્કેર્યો. વિધવા બહેને તેના પગ અને માએ તેનું માથું પકડી, દયાની રાખી હતી. ઇથંકટેશને યોડીવાર તો સકાય થયો. ફરી, સર્વ સ્ત્રીતહોમતદારોએ ઉશ્કેરણી કરતાં તેની જામણી જાંગપર ત્રણ અને હાખી જાંગપર બે હામ તેણે દીધા. તે રોવા લાગી પણ તેની સાસુએ તેને રડતી અટકાવવાને તેનું ગળું દાબ્યું. વિધવા બેને પછી તેના આંધેલા હાથ છોડી દીધા અને પહેરવાને તેનું લૂગડું આપ્યું. તે તેને પછી એક ઓરડીમાં લઇ ગઇ અને તેને ત્યાં પૂરી. આ ઓરડીમાંથી નીકળવાનો બીજો કોઇ માર્ગ નહોતો. ત્રણ દહાડા સુધી તે આ સ્થિતિમાં અહિં રહી. ઘર મૂકી બીજે જવું નહિ એવી શરતથી ચોથે દહાડે, તેને ઓરડીમાંથી બહાર નીકળી ધરના અંદરના ભાગમાં ફરવાની પરવાનગી આપવામાં આવી. પાંચમે દિવસે, “આજ સાંજે તારા પગ ભાગી નાંખીશ” એમ કહી ઇથંકટેશ બહાર ગયો. જેણે તેને હામ દીધા હતા તે તેના પગ પણ ભાગવાની ધમકી અમલમાં આણવા ચૂકશે નહિ એવી તે બાંધને બહીક લાગી તેથી તેણે નાશી જવાને નિશ્ચય કર્યો. વિધવા - બહેન અને નં. ૩ જાની તહોમતદાર ઘરમાં નહોતી તે વખતે તેણે જાજરમાં જવા માટે સાસુની પરવાનગી માગી. સાસુએ ના પાડી પણ તે ચાલી ગઇ. ઇથંકટેશને આ ગુન્હા કરવાનો સખળ એ મળ્યો હતો કે નં. ૩ જાની તહોમતદારને ઘરમાં આવતા કેટલાક પુરુષો સાથે સંબંધ હતો એવી ધરની વાત તેની વડુએ બહાર પાડી દીધી હતી. મેજસ્ટ્રેટ ફેમસો આ-

પતાં જણાવ્યું કે જરિયાદ કરનાર બાદને ડામ દેવામાં આવ્યા હતા. કાયદા વિરૂદ્ધ કેદ કરવાની હકીકત પણ સાબિત થાય છે. એ બાદની સહિસલામતી અગર આખર ખાતર તેના પતિએ તેને ઘરની બહાર જવા દીધી નહોત તે તે કાયદા વિરૂદ્ધ કેદ કહેવાત નહિ. ડામની બાંજતમાં કેસની માંગવાળ કરવાને તે બાદએ પાછળથી મેજસ્ટ્રેટને અરજ કરી. તેણે જણાવ્યું કે વ્યક્ટરે તે ડામ ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં ક્યું હતું પણ પાછળથી તેને તેના પૂરો અદસો મળ્યો હતો. “અમે એ જરી એકઠાં રહી શકીએ” એ કારણ પણ તેણે રજુ ક્યું હતું. પોસિસ ઇન્સ્પેક્ટરે અને પ્રોસિક્યુટરે જણાવ્યું કે આ ગુન્હાને માત્ર એક વ્યક્તિ સાથે નિરૂપત નથી, આખી બ્રાહ્મણ જાતિ સાથે તેને નિરૂપત છે. એક નિરાધાર બાદના સંબંધમાં આ દૂર કામ કરવામાં આવ્યું છે. મેજસ્ટ્રેટ વ્યક્ટરે, તેની મા અને તેની બે બહેનોને એક એક માસના સખ્ત કેદખાનાની સજા કરી.

બીજા બનાવ મુંબાઈમાં બન્યો છે. તાનીબાઈ નામની હિન્દુ બાદએ પોતાના પતિ-જુલમથી કંટાળી આપઘાત કરવાની કોશિસ યોગ દિવસ ઉપર કરી હતી. આ કેસ કોર્ટમાં રજુ થતાં, પ્રોસિક્યુટર મેજસ્ટ્રેટ ખા. બ. દિગ્ગજ હોમગંજ દસ્તુરે ટીકા કરતાં જણાવ્યું હતું કે ધણીના જુલમી વર્તનને કીધે આરોપી બાદને આપઘાત કરવાની યત્તિ થઈ હતી. આપઘાત કરવાની કોશિસ માટે તેઓએ તાનીબાઈનો રૂ. ૮ હાંડ કપો હતો અને એ હાંડ તેના પતિએ આપવો અને તેને તેના આપવે ત્યાં રહેવા દેવી એવો તેઓએ હુકમ કર્યો હતો.

રાધાલાલ લક્ષ્મણ, બન્ધુસમાજ.

સ્વાગત મંદિર.

આ સચિત્ર અંકની નોંધ લેતાં અમને ઘણો આનંદ થાય છે. રા. સોમાલાલ દિનપ્રતિદિન ગુર્જર સાહિત્ય સેવા કાંઈ આડંબર કર્યા વગર કરે જાય છે, તેને “ગુજરાતી ધંધનો” માટે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે. આ ખાસ અંકમાં ૨૨૦ પાનાં છે. દિવાળીનો ખાસ અંક. મુખપૃષ્ઠ ઉપર હિંદ દેવીની છબી છે. તે અંક આપણા ના. ગન્ધર્વ સાહેબ સર વ્યોર્ન કલાકેને અર્પણ થયેલો છે. તેઓ નામદારની છબી ઉપરાંત બીજા ગુજરાતના જાણીતા વ્યાપારીઓ, સાક્ષરો, બાનુ-ત્રેજ્યુએટો, મીલ માલિકો, ધર્મ ગુરુઓની છબીથી અલંકૃત છે. સાક્ષરોના ઉત્તમ લેખો વાર્તાઓ, કવિતાઓ વડે આ અંક વિભૂષિત થયેલો છે. સર્વ દિશામાંથી રા. સોમાલાલને આ અંક માટે અસાધારણ ધન્યવાદ મળ્યો છે, તે વ્યાજબી છે. માત્ર દોઢ રૂપિયામાં સ્વતઃકલ્પિત બધા નવજ કથાઓ ઉપરાંત, આવા પ્રકારનો સાક્ષરોના હાથથી લખાયેલો સચિત્ર અંક આપણે એમાં અમે તો એમજ માનીએ છીએ કે સાહિત્યની રદ્દિ માટે રા. સોમાલાલ સ્વાર્થ ત્યાગ કરે છે.

આવા ઉત્તમ સ્વાર્થે ત્યાગને ગુર્જરપ્રજાએ વધાવી લીધો છે એ “ ગુજરાતી પંચ ” નો વધતા જતા પ્રચાર અને દીવાળીના અંક માટે વિદ્વજ્ઞોએ મોકલેલા લેખોથી સાબીત થાય છે. કોઈક જુન માસિકમાં અગર વર્તમાનપત્રમાં તત્સંબંધે કંઈક પ્રકોક્ષિતયુક્ત વિવેચન જોવામાં આવે છે, પણ તે લક્ષમાં લેવા જેવું નથી. નિરીક્ષકને અભિપ્રાય આપવાનો છે તે વર્તમાન અંક ઉપર છે. આ પત્રના દિવાળીના ભાવિ અંકની ચિંતાથી અન્ય માસિક વર્તમાન પત્ર અગર કોઈ નિરીક્ષકે દુખળા પડવાની જરૂર નથી. વિવેચકોં જે ન્યાય અને નિષ્પક્ષપાત દૃષ્ટિથી આ અંક જોશે તો તેમને આ અંકમાં ઘણું વખાણવા જેવું માલમ પડશે. ગુર્જર સાહિત્ય પ્રેમી સ્ત્રીપુરુષોને આ અંક ખાસ વાંચવા લાયક છે. ફરી એક વાર આવા અપૂર્વ શ્રમ અને ઉત્સાહથી કરેલ ગુર્જર સેવા માટે રા. સોમાલાલને અમે ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

મરાઠી ભાષામાં પ્રકટ થતા આ “ મનોરંજન ” નો ખાસ અંક ગુજરાતી પંચના ખાસ અંક જેટલોજ ઉત્તમ છે. તેમાં મહારાષ્ટ્રના સુપ્રસિદ્ધ લેખકોની “ માસિક મનો- તથા વિદ્વજ્ઞોની છબીઓ તથા લેખો દૃષ્યમાન થાય છે. તે ઉપરાંત રંજન”નો દિવા- કુમારસંભવમાંનાં તથા શાકુન્તલનાં અને બીજાં ઉત્તમ ચિત્રો છે. ણીના ખાસ અંક. ભગવાન શંકરને કામદેવ બાણુ મારે છે, તેથી ક્રોધયુક્ત નેત્રથી સદા- શિવ કામને બાળે છે, (ક્રોધપ્રભોસંહર સંહરોતિ x x x મસ્માવશેષં મદનંચકાર) તે ચિત્રો ઘણાં ઉત્તમ છે.

જેમ પારસી અંકોની અંદર પારસીઓની, ગુજરાતી અંકોની અંદર ગુજરાતીઓની તેમજ આ મહારાષ્ટ્રીય અંકની અંદર મહારાષ્ટ્રીય સન્નારીઓની અને પુરુષોની છબીઓ નજરે પડે છે. પણ તેમાં મહારાષ્ટ્રમાં હિત કરનારામાંના મંડળમાં રા. બ. લાલશંકરભાઈની અને મરાઠા ઇતિહાસકાર તરીકે શેઠ પુરુષોત્તમ વિશ્વામ માવજી. જે. પી. ની છબી જોઈ અમને ઘણો આનંદ થાય છે. આ સંજ્ઞાનો ગુજરાતમાં તો માન પામ્યા છે એ વાત સર્વને વિદિત છે, પણ તેઓની કીર્તિ આખા મહારાષ્ટ્રમાં પ્રસરે છે એ જોઈ ગુજરાતી તરીકે અમને આનંદ થાય છે. પુનઃ એકવાર અધિપતિ મી. મિત્રને આવી ઉત્તમ કૃતિ માટે ધન્યવાદ આપી, તત્સંબંધી વિવેચન બંધ કરીએ છીએ.

સમયતરંગ.

(મળેલું.)

સેવાસદન અને લેડિમિન્ટો. થોડા વખત પર ન્યારે નામકાર વાઇસરોયનાં બાનુ લેડિમિન્ટો આ ઇલાકામાં પધાર્યા ત્યારે મુંબઈના "સેવાસદન" ની તેઓએ મુલાકાત લીધી હતી. તેઓને "આંખની આંધિપતલ" "સામાન્ય આંધિપતલ" "ઘોળ મંદિર," પારસી અને હિન્દુ આશ્રમ બતાવવામાં આપ્યાં હતાં મિસ હર્મિલા નરસિંહરાવ દિવસીયાએ પોતાની બનાવેલી એક સુંદર પરં (કાચળી) લેડિમિન્ટોને અર્પણ કરી હતી.

શ્રીઓ તરફનું પ્રદર્શન મિસિસ મં-મળાગેરી યુનીલાલ હં સેતલવાડ, મિસિસ રસિક મલ્લિ બાલમુકુંદરાય અંબાલાલ દેસાઈ, મિતિસ તનમનગેરી રામલાલ મોતીલાલ દેસાઈ અને અન્ય સન્નારીઓની દેખરેખ નીચે શ્રીઓના દાયની કારીગરીની ઓળેનું એક પ્રદર્શન અને ફેન્સી ફેર ભરૂચમાં આ માસના આરમ્ભમાં ભરવામાં આવનાર છે. લેડિ મ્યુર મેકેન્ઝી આ પ્રદર્શન તા. ૧૨ મી નવંબરનીએ ખુલ્લું મૂકશે. શ્રીકારીગરીના નમૂનાને સ્વીકાર તા. ૭ મી નવંબરની ૧૯૧૦ સુધી થઈ શકશે. સારા નમૂના માટે સોના રૂપાના ચાંદ, રોકડ હનામ તથા સર્ટીફિકેટ આપવામાં આવશે નમૂના મોકલવાનું એક વખતનું ખર્ચ પ્રદર્શન આપશે. ના. ગવર્નર આ પ્રદર્શનની મુલાકાત લેવાના છે.

એક બાનુની પ્રતેક. ડૉ. મિસ ડારી બાઇ પટેલ એચ. એમ. એન્ડ એસ. લંડનની વૈધ વિધાને લગતી એમ. બી. જી. એસ ની પરીક્ષામાં પસાર થયાં છે.

પ્રેસિડન્ટ ટ્રેક્ટ અને તેમનાં બાનુ. અમેરિકાના યુનાઈટેડ સ્ટેટસના પ્રભસત્તાક રાજ્યના પ્રેસિડન્ટ મિ. ટ્રેક્ટ થોડા વખત ઉપર જણાવ્યું હતું કે હું ન્યારે મારી સીના વિચારથી તુલો પડી વર્તન કરું છું ત્યારે પાછળથી મારે ટણક કરવું પડે છે કે "તમે પહેલાં કહેતાં હતાં તેજ ખરું હતું."

૭૬ વર્ષની વયે મેટ્રિક. અમેરિકાના યુનાઈટેડ સ્ટેટસની વોશિંગ્ટન યુનિવર્સિટીની મેટ્રિકની પરીક્ષા ૭૬ વર્ષની વયે એક બાનુએ પસાર કરી છે. તે હવે મેન્યુએટ થવા ઇરાદો રાખે છે ! (સાં. વ)

શ્રીસમીક્ષા. અમદાવાદના પ્રેમાબાઇ હોલમાં ગયા માસમાં "શ્રીસમીક્ષા" એ વિષયપર બાપજી આપતાં પંડિત વિશ્ણુરામ ત્રી-કમલજી જણાવ્યું હતું કે "શ્રીઓ કોલિનર કરતાં વિશેષ મૂલ્યવાન છે. એક રતનથી બીજું રતન પેદા થઈ શકતું નથી પરંતુ શીરતન બીજું રતન પેદા કરી શકે છે. મદદારાજ એડવર્ડ જેવાં મહા રતનને જન્મ આપનાર તે છે શ્રીઓ બક્ષાડિનું મૂળ છે.

કુટુંબ અને સમાજ—મિસિસ કાશીગૌરી ત્રિભુવનદાસ ક. ગાજરે "સમાજ-શાસ્ત્ર" (વધે મુંબઈમાં બાપજી આપતાં જણાવ્યું હતું કે "સમાજની ઉત્પત્તિ તેની શિષ્ટતા અને તેની સ્થિતિ સહ કુટુંબ ઉપરજ આધાર રાખે છે. સારે સદ્ગુણે પ્રથમ કુટુંબનું અવલોકન કરી પછી સમાજને જેવા પ્રયત્ન આદરવે! એજ વાંછનીય છે. આપણે એવાં ઘણાં કુટુંબો જોઈએ છીએ કે, જેમાં હમેશાં કલ્યાણ કંઠાસ એર, વેર અને કુસંપ હોય છે. કુટુંબો ખાનદાન, સુશિક્ષિત અને કીર્તિવાળાં પ્રખ્યાત હોય છે. તેમાંથી જ ઓપુર્યો આત્મોત્પત્તિ, પરાયકાર, સ્વરાજ્ય, સંસાર સુધારો વગેરે વિષયો ઉપર બાપજી આપી અન્યને ઉપદેશ કરતાં હોય છે અને પોતામાં કે પોતાનાં કુટુંબોમાં આત્મોત્પત્તિનાં બીજ હોતાં નથી, પોતાના ઉપરજ ઉપકાર કરી ચક્રતાં નથી તો બીજાઉપર તો ક્યાંથીજ કરે,

પોતા ઉપર રાજ્ય હોયું નથી પરમાજ સ્વતંત્રતા આપી દેતા નથી તો તેના પરોપકાર શા કામના ? સંસાર સુધારાની હોમાયતનાં ભાષણો કરી બીજાઓને સલાહ આપે છે અને પોતાને પ્રસંગ આવતાં વાત વીસારે મુકે છે.

આવી રીતેજ બ્યારે કુટુંબોમાં તેઓ વર્તે છે અને બ્યારે કુટુંબોનીજ સ્થિતિ આવી હોય છે તો પછી જનસમાજની શિષ્ટતા ક્યાંથી ? દરેક કુટુંબો આવાં હોય છે એમ માફ કહેવું નથી પણ ધણાં કુટુંબોમાં એવું જોવામાં આવે છે અને તેથી તેમાં સુધારો કરવાની ખાસ જરૂર છે. જ્યાં સુધી કુટુંબોમાં સુધારો થવાનો અને ઉચ્ચ જ્ઞાનનું જ્ઞાન મેળવવાનો અભાવ જોવામાં આવે છે ત્યાં સુધી જનસમાજ પણ સારો થવાનો સંભવ નથી. વેર અને કુસંપ એ દુર્ગુણો પામ્યાલી કરનારા છે અને જ્યાં સુધી તે દૂર નહીં કરવામાં આવે ત્યાં સુધી ઉન્નત જીવન જનવાનું નથી. ”

મુંબાર્થ યુનીવર્સિટીની જુદી જુદી પરીક્ષાઓમાં પાસ થયેલી સ્ત્રી-વિદ્યાર્થીઓ.

મેટ્રીકયુલેશન.

	ગુજરાતી.	દક્ષિણી.	પારસી.	ખ્રીસ્તી.	દ્રાવીડી.	કુલ.
સંસ્કૃત ભાષા લઘને	૨	૬				
દારસી	”		૩			
ફ્રેન્ચ	”	૮	૨૪	૩૨	૧	
લેટીન.	”	૧			૧	
કુલ	૨	૧૫	૨૭	૩૩	૨	=૭૯

પ્રીવીયસ.

બીએ વર્ગ.		૧		
પાસ વર્ગ.		૪	૨	
		૪	૩	=૭.

ઇન્ટરમીડીએટ.

બીએ વર્ગ.				
પાસ વર્ગ.		૭	૩	=૧૦.

બી. એ.

બીએ વર્ગ.		૧		
પાસ વર્ગ.		૨		
		૩		=૩

એમ. એ.

બીએ વર્ગ.		૨		
પાસ વર્ગ.		૧		
		૩		=૩

મ. પશ્ચિમક-ઇન્ડિયનશાખના હિરેક્ટર સાહેબે પ્રાથમિક કન્યાશાળા માટે ઇનામ તેમજ લાયબ્રેરી માટે મંજુર કરેલું, તથા શ્રીમંત સરકારના કેળવણી ખાતાએ શાળા લાયબ્રેરી તથા શાળાઓમાં ઇનામ ખાતે મંજુર કરેલું અને બીજા સ્ટેટા તથા અનેક કેળવણીના સ્ત્રી પુરુષોએ અતિ આવકાર પામેલું.

સૌભાગ્યશિક્ષાવિધ.

સુધારા વધારા સાથે ત્રીજી આવૃત્તિ.

આ પુસ્તકને રા. રમણભાઈ મહીપતરામ નિર્દેશક બી. એ. એલ. એલ. બી. (અમદાવાદ), રા. કેશવલાલ જોશી કર ધોળકિયા, એલ. એમ. એન્ડ. એસ. (રામપુર-રોહી-લખંડ), સૌ. વિદ્યાગૌરી રમણભાઈ બી. એ. (અમદાવાદ), રા. અનંતરાય નાનાલાલ ધુસ, બી. એ. એલ.એલ. બી. (જુનાગઢ), રા. શિવરાંકર ચામજી દલાલ, બી.એ. એલ.એલ. બી. (ન્યાયાધીશ માણાવદર સ્ટેટ), મિત્ર એફ. મેક્રી લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ બાર્ટન ધીમેલ ટ્રીનિમ ધીમેલ (રાજકોટ), તેમજ બીજા સાક્ષર વિદ્વાનોએ અતિ ઉચ્ચ અભિપ્રાય આપેલા છે.

સુખ વિષયો ઉપરાંત અનેક નાની નાની સ્ત્રી ઉપયોગી બોધક જ્ઞાનનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ થઈ જાય છે, જેઓ પોતાની સ્ત્રીઓને, પુત્રીઓને, ભગિનીઓને, પવિત્ર સુશીલ, શ્રેષ્ઠ, કર્તવ્ય પરાયણ જેવા ઇચ્છતા હોય, સંસારનું સર્વોત્તમ સુખ સ્વીકૃતિ હેતુનો ઉદ્યમ કરતા હોય, સંસાર ઉચ્ચ અને સુખપૂર્ણ જોવાનો શુભ હેતુ ધરાવતા હોય, સ્ત્રીઓને નીતિનું, ધર્મસંસાર ચક્રાવતીની રીતનું અને બચ્ચાંઓને કેળવણી આપવાનું પૂર્ણ જ્ઞાન આપવા ઇચ્છતા હોય, તેણે દરેક સંજોગને આ પુસ્તક ધરમાં રાખવાની અવશ્યકતા છે. શ્રીમત રૂપિયો સવા. પોસ્ટેજ જુદું.

વિદ્વાનોએ વખાણેલું 'સંગર્ભા સ્ત્રીઓ' ને માટે અતિ ઉપયોગી પુસ્તક.

‘સંગર્ભા સ્ત્રીની સંભાળ.’

તેનાં સાધારણ દરદે અને સામાન્ય દેશી ઉપાયો.

પ્રત્યેકપતિમાં સ્ત્રીની શારીરિક શક્તિ કેટલી બધી હોય તે સર્વ કાંઈ જાણે છે, પ્રસવ સમય મહાભયકર છે. એમાંથી અનેક સુવાવરયામાં પ્રવેશતી બાલાઓ તેમ નાની મોટી સ્ત્રીઓ જન્મી પુવે છે; ને કદાચ આ તંદુરસ્ત હોય ને તે સમયમાં કોઈ મેળવે છે તોપણ પછીથી સુવાવડના અનેક શુભ બ્યાધિઓ સ્ત્રીના તન મન ઉપર હુમલો કરે છે; ને આખરે રોગની જોગ થઈ પડે છે, ગર્ભાવરયા કે જ્યાં સ્ત્રીઓ અનેક બ્યાધિઓથી પીડિત રહે છે તે અવરયાની શરૂઆતમાં દરેક સ્ત્રીએ આ લઘુ પુસ્તક વાંચવાથી ધણે શાયદો મેળવી શકાય તેમ છે; તથા ગર્ભમાં જે બાળક હોય છે તેના ઉપર સુસંસ્કારોની જાણ ગર્ભકાળે પાડવાની કેટલી બધી જરૂર છે, અને તેના ખાસ પ્રસંગે લીધેલી સાવચેતી તથા સારા ઉપાયોની અસરથી બાળકની ભાવી જન્મી કેટલી બધી સુધરી જાય છે તે જાણત પણ ખાસ સમજાય તેમ લખવામાં આવી છે; સમતલજ આ નાના પુસ્તકની અંદર અભવંતી સ્ત્રીની શી શી સંભાળની જરૂર છે, ગર્ભિણીએ તે અવરયામાં કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ અને તે અવરયામાં યતાં સાધારણ દરદેના ઉપચાર શી રીતે કરવા જોઈએ તે જાણત અતિ ઉચ્ચ વૈદ્યક અધ્યાત્મ આધારે જણાવવામાં આવી છે. (બન્ને ભાગ સાથે) કિંમત આના ચાર, પોસ્ટેજ જુદું. બન્ને પુસ્તક મળવાનું સ્થળ:—

નરવરલાલ કે. વેંણવ, દામપિસ્થ, જેતપોર (હાથીવાવાર)

આયોનિક કાર્મસી

માં

બનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

ફીવર ડ્રોપ્સ — જ્વર ઝિન્ક દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ઘણી જ સરતી અને અસરકારક દવા છે. રૂ. ૦-૪-૦

જર્મસાઇડ — જીવિષનાશક. ચેપી કે ઝેરી જંતુના વિપ્લવ કાપી નાંખે છે. રૂ. ૦-૮-૦

બ્લડ પ્યુરિફાઇંગ સોલ્યુશન — રક્તશોધક. લોહીવિકાર ઉપર ઘણી જ અસરકારક દવા. રૂ. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશન: — જાડાની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે. પેટ સાફ આણે છે અને શુભ લાગે છે. રૂ. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમ: — ચામડીના દરેક રોગ ઉપર કહોતું અટકાવી જલદી રાજ આણે છે. રૂ. ૦-૮-૦

એ ઉપરાંત દરાજનો મલમ, ખીલનો ચળમ, કોલેરા, પ્લેગ વગેરેની સઘળા જાતની અકસીર દવાઓ બનાવવામાં આવે છે.

વધુ ખબર માટે તથા નમુના માટે લખો:—

(પ્રોફેસર મજબૂરની) આયોનિક કાર્મસી.

ગીરગામ, મુંબઈ.

રા. મહેતા જોશલાલ મુળજી વડોદરા
 રા. નરભોજમ પ્રભાશંકર પંડ્યા વડોદરા
 રા. જટાશંકર ઘેલાભાઈ જોડણ
 રા. લક્ષ્મીલાલ ગીરધરલાલ ખેડા
 રા. લક્ષ્મીભાઈ ખંડુભાઈ ભાગલા હનુમાન
 (વલસાડ)
 રા. નરસિંહપ્રસાદ ગીરભાઈ કર. દામનગર
 રા. કુંદનવિદ્યા અબાલાલ નડીયાદ
 રા. પોપટલાલ ધારસી સુભાષ
 રા. આનંદજી નાનયંક દાનપુર
 રા. ગીરધરલાલ બાપાલાલ ધેળકા
 રા. હીમ્મતલાલ ગણેશજી અંતરીયા એમ.
 એ. નામનગર
 રા. બા. બળદેવજીભાઈ લાલજીભાઈ વડોદરા
 બી. એ. એલ. એલ. બી.
 રા. ચીમનલાલ કારપાશંકર. આણંદ
 રા. બા. પ્રહલાદજી સેવકરામ દહેગામ
 રા. તારાગૌરી નડીયાદ
 રા. કરચનદાસ બાલગૌર્વાદ માહોમ
 રા. છોટાભાઈ ચતુરભાઈ બોરસદ
 રા. મણિયંકર આનંદજી પોરબંદર
 રા. પ્રેમાભાઈ પુનસી દેવજી કોઠારા
 રા. વસન્તબા સુભાષ
 રા. કૃષ્ણજી જીવજીદાસ પોરબંદર
 રા. ત્રીભોવન હીરાચંદ અલીબાગમંદર
 રા. પ્રરોહિતમ રજુજોડદાસ અનંકડ
 રા. વિહલદાસ બાણજી અકોલા
 રા. માધવલાલ ઝવેરીલાલ નડીયાદ
 રા. હીરાલક્ષ્મી ભરચં
 રા. હરિપ્રસાદ ઉત્તમરામ અમદાવાદ
 રા. પૂર્ણાનંદ મહાનંદભર બંદ
 બી. એ. એલ. એલ. બી.
 રા. અમરતલાલ એચ. ગાંધી મહુવા
 રા. રમણિકલાલ ઉદેરિધ બાટવા
 રા. દુર્ગાભાઈ સુચરામપુર
 રા. હીમ્મતલાલ કૃષ્ણાચાર્ય અમદાવાદ
 રા. નરસીલાલ ધમનલાલ ડુંગ (સોધ)
 રા. ગોપાળજી સુન્દરજી તલામ
 રા. સુન્દરાય હરસુખરાય જુજ
 રા. નાગરદાસ જોશા રાવળ કરાચી
 રા. દલસુખભાઈ વાડીલાલ સોલાપુર
 રા. મનસુખરામ પ્રાણજીવન બીલખા

રા. આનંદરાવ હરિપલ્લભદાસ તામિરસીરી
 રા. ગીરધનદાસ કરચનદાસ કરાચી
 રા. ગોરધનદાસ કરચનદાસ અંતર
 રા. બા. જમના કરાચી
 રા. મીસીસ તારાલક્ષ્મી રૂપચંકર વડોદરા
 રા. ત્રીકમજી બાણજી મહેતા સુદા
 રા. મહેતા કૃષ્ણદાસ મોરારજી સુદા
 રા. શંક. અરંદેશર દરામજી ખજારદાર મદાસ
 રા. માણિકધર ગીરજાધર અમરીતસર
 રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી સુભાષ
 એમ. એ. એલ. એલ. બી.
 રા. અમરચંદ સોમજી રંચુન
 રા. રણજીતભાઈ કળાભાઈ સુરત
 રા. બહેન કમળાગૌરી પીરજરામ સુરત
 રા. વિજયશંકર વિષ્ણુભાઈ રંચુન
 રા. એ. આર. જીમણી રંચુન
 રા. બહેન મધુરિકા સુરત
 રા. મન્નાશંકર દુર્ગાશંકર ધોળકીયા બગસરા
 રા. દીપચંદ દામોદર હીંગતપાટ
 રા. હરિદાસ માધવજી લેશવળ
 રા. ગણાભાઈ રેવાચંકર અમદાવાદ
 રા. અં. સો. સુરજગૌરી સુભાષ
 રા. હકકર બાણજી પ્રાંમજી કાલંગો (સીલોન)
 રા. આનંદમહમદ પીરબાઈ રંચુન
 રા. રામપ્રસાદ અમનલાલ બી. એ. એલ.
 એલ. બી. જોતસસર
 રા. ચંદુલાલ લક્ષ્મીભાઈ પીડામંદર
 રા. ભોગોલાલ પુનભાઈ બી. એ. એલ.
 એલ. બી. કાલોદ
 રા. વિદુલભાઈ સામળભાઈ વડવાણસીટી
 રા. સારાભાઈ વદલાભાઈ વડોદરા
 રા. બહેન વિજ્યા બહેન વડોદરા
 રા. અ. સો. સવિતાગૌરી વાગરા
 રા. બહેન ચંચળગૌરી વલસાડ
 રા. નાગરદાસ જીનલાલ વડવાણસીટી
 રા. જીનલાલ નરસીલાલ કાનેગા અમદાવાદ
 રા. અખંડપ્રસાદ પ્રતાપ બાથી રાણીજી બાસાહેબ
 મોરબી.
 રા. પ્રભાશંકર દલપતરામ પટ્ટણી દીવાન
 રા. મન્દુલાલ સુનીલાલ હમરત અમદાવાદ

સાતમા વર્ષ જેટલાવાળામની ધોરણ.

મીસીસ નાનાલાલ મહેતા	અમદાવાદ	મીસીસ ઠાકોરલાલ કપીલરામ	સુરત
ડૉ. બલદેવસિંગ વી. ઠાકોર	વાગરા	ગંગારવરપ સાકરબા	નડીયાદ
રા. ગીરધરલાલ બાપાલાલ	ધોળજા	ડૉ. રજબઅલી વિચારામ	મુંબાઈ
મહારાજ વિઠ્ઠલરાય મગનલાલ	વિસનગર	બાઈ શલાળ દરિઆઈ	મુંબાઈ
મહેતા કરશનદાસ લલ્લુભાઈ	મુંબાઈ	રા. છોટુભાઈ અનુપરામ	મુંબાઈ
અત્રી કાનજી હંસરાજ	મુંબાઈ	રા. જમનાદાસ મનોરંદાસ	મુંબાઈ
સેક્ટરી યુનીયન રીડીંગ રૂમ	લાંબેરી	રા. અંબાલાલ નાથાભાઈ	મુંબાઈ
મે. દેસવાડા જ્ઞાનવર્ધક લાંબેરી	ના. સે.	રા. મૂળયંદ લાલજી	મુંબાઈ
	દેસવાડા	રા. દેસાઈ પ્રાણુલાલ મગનલાલ	હાસરા
શેઠ જમનાદાસ ત્રીભોવનદાસ નેટીવ લાંબેરી	જામનગર	રા. પરમોદરાય જમિયેતરામ	અમદાવાદ
	જામનગર	બહેન સુશોચના	અમદાવાદ
જૈન લાંબેરીનાં સેક્ટરી સાહેબ	કુંડલા	રા. કેશવલાલ દર્ધદરાય	અમદાવાદ
રા. ધીરજલાલ છપીસદાસ રટોર	મુંબાઈ	સૌ. યુનીગવરી કેશવલાલ સેતલવાડ	મુંબાઈ
રા. પૂર્ણિંદ મદાનંદ બટ્ટ ખીએ. એલ.		સર ભગવતસિંહજી લાંબેરી	ગોંડલ
	એલ. ખી. અમદાવાદ	રા. પુષ્કરરાય ને. દેશાઈ	ખંભાત
રા. અમરતલાલ એચ. ગાંધી	મહુવા	રા. યુનીલાલ માણેકચંદ	કાનપોર
આમોદ જનરલ લાય. રીના સેક્ટરી આમોદ		મીસીસ ઝવેરીલાલ જગજીવન	ખાલાગામ
બાસ હગનલાલ કાળીદાસ	મસકત	સૌ. વસંતગૌરી શ્રીવેદી	સોલાપુર
રા. અમરતલાલ મોતીરામ	અમદાવાદ	રા. ભોગીલાલ પુજાભાઈ	દાહોડ
રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી એમ. એ.		રા. બળવંતરાય ચન્ડુલાલ	આમોદ
	એલ. એલ. ખી. મુંબાઈ	રા. બળવંતરાય વજ્રેચંદર	અજમેર
રા. હમનભાઈ ઝવેરભાઈ	પટોલા	રા. હગનલાલ નરસીલાલ ખી. એ. એલ	
રા. મંગનલાલ કલ્યાણજી	જેઠેસોર		એલ, ખી. અમદાવાદ
રા. કેશવલાલ ગોંડલદાસ	મુંબાઈ	અ. પ્રૌદ પ્રતાપ બાશ્ચી રાણીજી બા સાહેબ	
સૌ. સંવિતાગૌરી નારણદાસ	મુંબાઈ		મોરબી
રા. હીમતલાલ કલ્યાણજી	અમદાવાદ	દીવાન સા. પ્રભાચંદર દલપતરામ બાવનગર	
અ. સૌ બહેન જયવંતી	આમોદ	સૌ. હીરાગૌરી	ધેડાદર
અ. સૌ અંકજીરી જયવંતરાય	બરચ	રા. કંચનરાય, વિ. નવનીધરાય	બાવનગર
		રા. મોતીજી સામજી	કરાચી

અમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા.

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો-
ચોજી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી
મોકલનારને કીમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત
મોકલી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી ટેગવજી

જામનગર--કાકાવાવાડ

સુન્દરી સુખોધના ગ્રાહકોને મળતા ખાસ લાભ!!!

ગિની	સુન્દરી સુખોધ પેહેલા વર્ષના ભેટ	૩ વા	સાત આને
પિંજલા	ત્રીજા વર્ષની ભેટ	૩ વા	સાડયાર આને
હુલા.	ચોથા વર્ષની ભેટ	૩ વા	સાડા છ આને
મલક્ય જ્યોતિ	કર્તા ચિવશાહ (અન્ધુસમાજ)	૩ ૧૧	નવ આને.
પાકાન્ત.	કર્તા ભોગીન્દ્રગવ ૨ (અન્ધુસમાજ)	૩ ૧૧	નવ આને
મપદ્દતકુસુદ.	કર્તા પ્ર ક કુ (એક રમય વર્તા.)	૩ ૧	નવ આને
મુધાહાસિની.—આર સી દત્તકૃત પુસ્તકનું શુ ભાષાન્તર કરનાર			
	સૌ વિદ્યાગૌરી બી એ તથા અ સૌ શારદાગૌરી બી એ	૩ ૧૧	૧-૨-૦
૧મામ લેઉવા કડવા કણ્ઠીની ઉત્પત્તિ અથે શા વડનગર			
	કણ્ઠીની ઉત્પત્તિ અને તેમના આચાર વિચાર	૩ ૧	દશ આને
ગીતસંઘજી—વડનગર નાગરોમા ગનાતાં ગીત-સંઘકર્તા			
	મા બાળા ભોજાનાંથ	૩ વા	સાગ છ આને
Selections from Lughakay Poets (રા બેન્દરાવ ૨) ૩ ૧ નવ આને			
સોડશમન—આ માસિકનો કોઇ આદક જે નવા આદકનું લવાજમ મોકલી આપશે તેને			
વિના મૂલ્યે પોસ્ટેજનો અડધો આનો લઇ મોકલવામાં આવે છે			
દાક્ષિણ્યના.	બેખક સૌ સુમતિ	૧-૮-૦	૦-૮-૦
પદ્મનાભ.	„ ગ. ચિવશાહ, અન્ધુસમાજ	૧-૮-૦	૦-૮-૦
મધુકર.	„ „ „ „	૧-૮-૦	૦-૮-૦

સુન્દરી સુખોવ”

(૭ મું વર્ષ)

જીઓ માટે મગ્ગ ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતું પ્રથમ માસિક

પૃષ્ઠ ૩૨.

દર વર્ષે એક રસિક અને ઉત્તમ પુસ્તક લેટ આપવામાં આવે છે.
વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે માત્ર સવા રૂપિયા

મંત્રી, બન્ધુસમાજ; અમદાવાદ.

આ ૫૪મું વર્ષ સપ્ટેમ્બર (આવણ) થી શરૂ થાય છે અને નવા ગ્રાહકો વર્ષના આરંભથી જ કરવામાં આવે છે. વર્ષની વચ્ચે નવા ચનાર ગ્રાહકોને પાછલા અઠકા મોકલી આપવામાં આવે છે.

સવા આનો મોકલી આપેથી નમુનાનો અંક મોકલવામાં આવશે

ગુજરાતી પંચ.

ગુજરાત કાઠિયાવાડ, હિન્દુસ્થાનના ખીજા વિભાગ, ખર્મા, આદિ દૂરના પ્રદેશોમાં બહોળો ફેલાવો પામેલું, સાહિત્ય, સમાજ, રાજ્ય, ધર્મ આદિને લગતા વિવિધ વિષય ચર્ચાવતું, દેશવિદેશની અનેક ખબરો આપનાર

સસ્તામાં સસ્તું અને ઉત્તમ અઠવાડિક પત્ર.

વાર્ષિક લવાજમ: માત્ર રૂપિયા દોઢ. દેશાવરવાળા ગ્રાહકો માટે રૂપિયા અઢી.

દર વર્ષે ગ્રાહકોને બે સુંદર પુસ્તકોની લેટ આપવામાં આવે છે.

નવા ગ્રાહકોને ખાસ લાભ.

તા. ૧૫ મી જાન્યુઆરી સુધી ગ્રાહક ચનારને ૧૨૯ સુંદર છબીઓ, દિલ પર્મદ લખાણ, અને હિન્દ દેવીના મનમોહન ચિત્રથી અલંકૃત થયેલ ૨૨૦ પાનાનો આ પત્રનો ગઈ દીવાળીનો રૂ. ૧ ની કિંમતનો ખાસ અંક વિના મૂલ્યે લેટ મળશે. દીવાળીનો અંક લેનાર ગયા નવેમ્બરથી ગ્રાહક ગણાયો.

મેનેજર, “ ગુજરાતી પંચ ”—અમદાવાદ.

सुन्दरी सुबोध

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः । मनु.

(प्रभन्न देवता स्तुति, ज्यां पात्रे स्तुतानां सुन्दरी)

सर्वो मे श्रीमो माटे प्रकट धनुं भासिक.

पुस्तक ७.

संपादन.

ध. स. १९१०; देहव्यारी.

अंक ६.

अन्धुसभाज, अमदावाद.

वि. स. १९१६; पौप.

विषयसूचने.

विषयविभाग.

श्रेणिका.

५४.

ज्ञानसुगन्ध.

१११

काव्यकुंज.

✓ श्रीमति कामिनी.

मौ. सुभति,

११२

✓ श्रीमो प्रेम.

ग. आपुर्नार्ध नरवरराय वैष्णव.

११८

✓ लक्ष्मणव्या.

रा. नृपतीसाराय भट्टना.

११८

वातीलक्षरी.

आतावाडी.

आत्मभोग.

वैराग्य.

विषयविभाग.

आपानी जलपति

आधने काव्यरत

श्री भगवान्

भट्टारी सिन्धने प्रवास

अभ्यस्तु प्रहर्षन.

रा. लोर्गादराय रतनसाय द्वितीया. पी. अ. १९४

मौ. सुभति.

१७४

रा. अक्षय.

१७८

मौ. शारदागौरी पी. अ.

१८०

मौ. सनिता.

१८५

रा. हरणुवाय नरवरराय पी. अ.

१८६

रा. भाधवगव आपाराय.

१८७

ग. दादाबाहादुर आपाकृष्ण पी. अ.

१८९

वार्षिक लवणम पोस्टेज साधे मात्र सवा रुपिया.

રઘુકુલ દીપક જ્યારે આજ, વનવાસે ચાલ્યારે
 સીતા આગળ તેની ધાય, પથ સાફ કરતીરે
 ત્યજે અન્ય તરંગ વિચાર, સીતા સાથે રાખોરે
 જંગલ ઝાડી ખીણો માંહ્ય, સીતા સાથે રાખોરે
 નથી રથ વાહનમાં સાર, રામ પગ પાળારે
 પ્રેમી બહાજા તમારીને અસાર, રામ વિષ્ણુ બધું લાગે છે
 જ્યમ છાયા વ્યક્તિ સાથે કરતાં કરતીરે
 આર્યબાલા પતિની પાસ રહે સંકળાયેલરે
 જય છવ જો ન રાખો સાથે મહારા બહારે
 સીતાની મૂકજો આશ જો રાખી અજગીરે.
 આજ્ઞાને આધીન રઘુ કુલ દીપકરે
 કર વનવાસી મમ પ્રાણ હરિષ્ણુ વ્યાધ જ્યાં કરતાંરે
 મને લાગે નહિ ઉદ્યાન જંગલથી સારારે
 મમ રામ રહેતાં પાસ જંગલમાં મંગલરે
 સુનાં લાગે ગીતા મંદિર શહેર રમશાનીયાંરે
 મહારા બહાજા રામની પાસ સીતા વનવાસીરે
 ફલ ફુલ વીણતી ત્યાંહ્ય સીતા સેવા કરશેરે
 સેવા કરવા સીતા સાથે બહાજા રામ રાખોરે
 લાગે હુંગર ખીણ રમણીય રામ સાથે મહાલતાંરે
 ઝાડી જંગલ નદીને નાળ ગમે સીતા તહારીને
 રામ સાથે સીતા રાખ વનવાસ મને ગમશેરે
 સરેવરીયાંમાં ખીલતાં કમલ સીતાને દેખાડજેરે
 સીતા તહારીને તેમાં જાહુ સુખ સીતા નહિ થાકેરે
 વનવાસી સાથે પ્રયાણ સીતા તવ કરશેરે
 અરે પક્ષિના કલોલ સંગિત રચતાંરે
 વનવાસે વિન્ધ સૌંદર્ય સીતાને દેખાડજેરે
 સીતા એકલી રહે શા માટ રઘુકુળ દીપક રે
 તવ અવલંબન આપ સીતા સાથે રાખીનેરે
 સીતાને નહિ બીજું સુખ રામ વિષ્ણુ રહેવામાંરે
 સીતાનું છે તેમાં સદ્ભાગ્ય, રામ સાથે રહેવામાંરે

આર્ય લાલાનું જીવન; રઘુ કુલ દીપકરે .
 પ્રાણ સાથ વિચરવામાં, અહો ભાગ્ય માનુરે .
 નથી સ્વર્ગીય અન્ય કંઈ સુખ આર્યજાલાનેરે
 પ્રાણ સાથે રહેવું એજ દ્રઢ નિશ્ચય છે રે
 વનવાસી થાવા આજ અહો રામ બહાલારે
 રામ રાખી સીતાને પાસ કરજો તમારીરે
 સહચારિણી ધંવા અવકાશ રામ મને દેજોરે
 અર્ધાંગનાનો ધર્મ સીતાને પળાવજોરે
 રામ ખાળે અશ્રુ વારંવાર સીતાં રામ ભેટતાંરે
 સતી માતા ન માને લગાર રામ કંઠે વીટળતાંરે
 કાળ્યાં જાનકીમાતા ત્યાંહી રામ રાખી હૃદયેરે
 અશ્રુ સીતા રામનાં સાથ ભળી હૃદય ભીંજાણીરે
 સીતા રામનું સ મેલન વનવાસી થાતાંરે
 પ્રકટાવજો આંતર એકય સહસ્ર પતિ પતિનુરે.
 બાપુભાઈ જાદવરાય વૈષ્ણવ.

હૃદયવાસ્થ્યા.
 (૧)

(વસંતતિલકા.)

હા ! હાય ! આ હૃદય તો અતિ શૂન્ય થાયે,
 જાણે નથી કંઈ કંઈ, સ્થળમાં ખમંતું !
 હુડી ખરે ! હૃદયમાં કંઈ વેદના છે.
 જાણું નહિ, હૃદય શાથી પીડાતું હીસે
 ઘેરાતું ઘેર તમસે, અતિ મંદ વેગે.
 જાણે થઈ હૃદયની સહુ આશ નહ,
 જાણે જતું હૃદય સાધત શાંતિ જોવા,
 હુંકં ઉડું ઉતરતું મન લેતું નિદ્રા.
 પ્રેરાતું જો હૃદયના સહુ બંધુ જોઈ.
 શાંતિ પુરી સુખદ પામીશ, જાઉં ક્યાંય !
 આ એક આશ-સહુ નહ થઈજ નહા
 જાણે નમું હૃદયનાથ સશાંતિ માગી !
 હીડકસખર્ગ }
 નર્મની }

હાનાલાલ મહેતા.

વાર્તાલહરી.

બાલવાડી.

સુવર્ણ દૂર્ગના ભેદ.

એક સુવર્ણ દુર્ગમાં એક આશમાની પરી રહેતી હતી. આ પરીને આશમાની રંગના કપડાં પહેરવાનો બહુ શોખ હોવાથી, આશમાની પરી તરીકે ઓળખાતી. જે દિલ્લામાં તે રહેતી તે દિલ્લો તદ્દન સોનાનો બનાવેલો હતો. આ દિલ્લામાં એટલા બધા ખંડ હતા કે મહેને ખાત્રી છે કે તે ગણવાને લખને પુરતો વખતજ મળે નહિ.

આ આશમાની પરીનું નામ વનમધુરી હતું પરંતુ તેને બધાં ‘મધુરી’ કહી બોલાવતાં. આ દિલ્લામાં દરરોજ રહાંજે મિજલસ. મરાતી દરરોજ રહાંજે મિજલસ એટલે શું તેનો વિચાર કરો.

વનમધુરી આ મિજલસમાં જોટલાં બની શકે તેટલાં છોકરાંને બોલાવતી. છોકરાં ગંદાં હોય વા ચોખ્ખાં હોય તેની તહેને દરકાર નહોતી. ગરીબ તેમજ તવંગર બધાં છોકરાંને તે બોલાવતી.

એક ન્હાની છોકરી આ મધુરીના સુવર્ણ દૂર્ગમાં કદિ ગઈ નહોતી અને જ્યારે તેણે પોતાના સોજતીઓ મારશત બાળ્યું કે તરતજ ગઈ અને દિલ્લાના બારણાં ઠોક્યાં.

દિલ્લાનું બારણું એક દેડકાએ ઉઘાડ્યું ને તેને પેલી છોકરીએ પૂછ્યું “આશમાની પરી મહેને મળી શકશે કે કેમ ? તે મહેરબાની કરી કહેશે.”

“આ રસ્તે આવો” આટલું કહી દેડકો સોનાની નિસરણીએ ઝડપથી મહકવા લાગ્યો અને પેલી છોકરીને તેની સાથે રહેવા દોડવું પડ્યું. તેઓએ એક પછી એક એમ ઘણા ખંડ વઢાવ્યા; આખરે સોનાના પડદાવાળા એક બારણા પાસે આંત્રી પહોંચ્યાં. દેડકાએ પડદો ઉઘો કર્યો અને કહ્યું “અંદર જાઓ.”

પ્રિયબાલા જે-આ છોકરીનું નામ હતું-તે અંદર દાખલ થઈ. તેણે જન્મોશમાં ન જોયો હોય એવો વિશાળ હોલ જોયો અને તે તદ્દન ખાલી હતો. દેડકાને પૂછ્યું “શું લહે મહેને અહીં એકલી રાખશે !”

“હા; ખીજાં છોકરાં આવે ત્યારે ખ્હારણા ઉઘાડવા માટે મ્હારે ખ્હાર રહેવું જોઈએ. શું તહેને એકલાં રહેતાં ખ્હીક લાગે છે !”

“ના. ના. માત્ર હું એકલી પડીશ એટલુંજ લાગે છે.”

“આશમાની પરી હમણાજ આવશે” આટલું કહી દેડકો દાદરો ફેદી નીચે ઉતરી પડ્યો.

પ્રિયબાલા એકલીજ આખા હોલમાં ફરવા લાગી અને મ્હોટી ભીંતો, મ્હોટી ખ્હારીઓ, વિશાળ છત તરફ જોતાં પોતે એક બહુજ ન્હાની છોકરી છે એમ તેને ભાસ્યું. ‘ન

“ શું એન્ડ સ્ટેન્ડ-કે બાગમાં વાગે છે તેવું ? ”

“ હા. ત્હેના જેવુંજ. ” આટલું કહી દિવા તૈયાર કર્યા છે કે કેમ ? તે વિશે ઉદરને પૂછ્યું.

ઉદરોએ ઉત્તર આપ્યો, “હાજી સળગાવ્યા છે.”

મિયબાલાએ ઉદરોની મુલાકાત કરી; ઉદરો બારણા પાસે ગયા અને બીજાં છોકરાંને દાખલ કરવા ત્હેણે પડદા ઉઘાડ્યા કર્યા.

મધુરીએ પૂછ્યું—સારે ઉદરોની મુલાકાત લેતાં ત્હેને બહીક ન લાગી ખરું ?

“ અરે બહીક શેની ! તે બિચારા બહુ સારા છે, ”

“ તું આવી ડાહી છોકરી છે. બણી ખુશી થઈ છું. ”

સાર પછી સંખ્યાબંધ છોકરાંઓ આવવા લાગ્યાં. છોકરા તેમજ છોકરીઓ, કેટલાંક ન્હાનાં—કેટલાંકતો ભાગ્યેજ આલી શકતાં. દરેક છોકરું મધુરી પાસે આવતું અને નાનુક કોમળ હાથ નેડી કાલી કાલી બાળામાં જાય જાય કરતું, વનમધુરી પ્રત્યેકને પ્રેમથી પાસે લઈ-ત્હેના ઉપર હાથ ફેરવી-ત્હમને નેઈ મ્હને બહુ આનંદ થાય છે. એમ બોલતી વનમધુરીએ ટોળામાંથી એક છોકરીને પાસે બોલાવી અને કહ્યું.

“ જમની ! ત્હે એક ભૂલ કરી ખરું ? ”

જમનીને તરતજ યાદ આવ્યું કે બધાં છોકરાંની માફક ત્હેણે દાખલ થતી વખત હાથ નેડયા નહોતા અને તરતજ હાથ નેડયા.

વનમધુરી બોલી ઉઠી—“હવે સ્હમજી. કેવી રીતે વર્તવું તે ન સમજનારી છોકરી મ્હને જડી છે. સારાં સારાં કપડાંથી કાંઈ ખરાબ રીતભાત ઢંકાતી નથી. ”

એટલામાં એક બીજી છોકરી દોડતી આવી વનમધુરીને કહેવા લાગી. “જય. જય હું દીલગીર છું. પહેલાં કહેવું ભૂલી ગઈ હતી. ”

“ તું શાથી ભૂલી ગઈ હતી તે જાણે છે ? ”

“ ના. ”

કારણ તું ઘેર ભૂલી જાય છે. સ્હવારમાં ઉઠીને ત્હારી મા કે ત્હારા બાપને તું કદી પગે લાગતી નથી ને જય. જય કહેતી નથી. તું ઘર આગળ નહિ ભૂલી જાય તો મિજલસમાં કદિ ભૂલવાની નથી.

“ ઠીક—હવેથી હું બરોબર ધ્યાન રાખીશ ”

સર્વ છોકરાં જય જય કર્યા પછી તે વિશાળ હોલમાં એક હારમાં ગોઠવાઈ ગયાં અને દેડકાંનું એન્ડ શરૂ થયું. ઉદરોએ શરીરને પડદા ઉઘાડ્યા કર્યા અને આ હોલ કરતાં પણ વધારે મ્હોટા હોલમાં સર્વ છોકરાં ગયાં. ત્યાં ત્હેમણે ગાયન-રમત ગમતમાં વખત ગાળ્યો અને ખુશી ખુશી થઈ ગયાં. જેઓ ભૂખ્યાં હતાં તેઓ ભૂખ વિસરી ગયાં, દુઃખી છોકરાંને દુઃખ સાંભળ્યું નહિ, તવંગર તેમજ ગરીબ છોકરાંઓ પોતાની સ્થિતિ ભૂલી જઈ સઘળાની સાથે પ્રેમથી આનંદથી રમવા લાગ્યાં.

થોડીકવાર પછી વનમધુરીએ પોતાના દંડથી નિશાની કરી અને બંબેની હારમાં છોકરાં-દેડકાં અને ઉદરો તે દિશ્વાને ખીન્ને છેડે આવેલા એક બંધ્ય હોલમાં ગયાં. ત્યાં તેમણે સ્વાદિષ્ટ ખોરકથી ભરપૂર ભાણુ પીરસેલાં દીકાં.

વનમધુરી બોલી—છોકરાંઓ ! બેસી જવ અને નિરાંતે જાઓ. સ્વધર્મનાં છોકરાં અષ્ટે ચપ બેસી ગયાં અને ઉદર અને દેડકાંઓ તહેમની તહેનાતમાં હાજર રહ્યાં.

વનમધુરી એક બાળુ ઉભી રહી સર્વ જોતી હતી તે બોલી.

હીક. આમાંથી કયાં છોકરાં ઘર આગળ સારાં રહેતાં હશે તે કહી શકું છું. આમાં એક છોકરો પાટલા ઉપર ટેકો રાખી બેઠો છે. દેડકાંઓ ! એને અહીંથી ઉઠાડી મૂકો. તહેને એકલા ખાવા બેસાડો. ”

દેડકાંઓએ તરતજ તે છોકરાને ઉઠાડી ખીજ ઝોરડામાં એકસો બેસાડ્યો.

વનમધુરી વળી બોલી—એક ખીજે છોકરો બહુજ ઉતાવળથી ખાય છે અને પડોશમાં બેઠેલી છોકરીને રોટલી જોઈએ છીએ કે કેમ તહેની જરાપણ દરકાર નથી રાખતો દેડકાંઓ ! આને પણ ઉઠાડી ખીજ જગાએ એકસો બેસાડો. ”

દેડકાંઓએ વનમધુરીની ધમ્મ પ્રમાણે અમલ કર્યો.

એક છોકરી અમરો મહોંમાં નાંખે છે તે હીક નહિ વળી વાગી બેસશે. દેડકાંઓ તહેને પણ ઉઠાડી મૂકો ને અમરોનો શો ઉપયોગ છે તે શિખવો.

દેડકાંઓએ તહેને ઉઠાડી મૂકી અને સ્વમજ્જ્યું કે અમરો માત્ર રાચતું લેવાને મૂક્યો છે નહિ તે વડે ખાવાને ! ”

જ્યારે ખરાબ રીતભાતવાળાં છોકરાંને ઉઠાડી મૂકવામાં આવ્યાં ત્યારે વનમધુરી અને ખીજનાં બધાંએ ખાવાનું પૂરું કર્યું.

એક ન્હાના છોકરાએ પ્રિયબાલાને કહ્યું—“ હવે જાદુઈ ઝાડનો સમય થયો છે. ”

“ એ શું ? ”

“ દિવા માટેનું ઝાડ તો જોયું છેને ? એ એવુંજ હોય છે. તહેના ઉપર દિવા સળગાવેલા હોય છે ને ઉપર બેઠની ચીજો મૂકી હોય છે. વનમધુરી દરરોજ રાત્રે દરેકને બેટ આપે છે. ”

“ કેવું મજનું ? ”

ખાવાનું કામ પૂરું થયા પછી વનમધુરીએ બધાં છોકરાંને બેગાં દરવા દેડકાંને કહ્યું.

જ્યારે બધાં છોકરાં બેગાં થયાં ઉદરો આગળ આધ્યા. છોકરાં તહેની પાછળ પાછળ આધ્યા અને સ્વર્ણના દાદર ઉપર ચર્ધ એક વિશાળ હોલમાં દાખલ થયાં. ત્યાં જાદુઈ ઝાડ તૈયાર હતું. આ ઝાડ એટલું તો વિશાળ હતું અને તહેના ઉપર એટલા તો દિવા જગજગતા હતા કે સર્વ અંતઃક ગયાં. તે ઝાડની ડાળીયે ડાળીયે દરેક છોકરાં માટે બેટ લટકતી હતી.

વનમધુરીએ પ્રિયબાલાને પાસે બોલાવી કહ્યું. પ્રિયબાલા ! તું આવવાની છે એમ તહેને ખંખર નહોવાથી ત્યારે માટે મહે બેટ તૈયાર રાખી નથી.

“ત્હેની કાંઈ શિકર નહિ.”

તું મ્હારી પાસે ઉભી રહેજે અને ખીજાં છોકરાં ભેટ લે તે તું જોજે. દેડકા ! તૈયાર થાવ.

દેડકાંઓ કુદ્યા અને ઝાડ ઉપરથી ભેટ લઈ છોકરાંઓને આપવા લાગ્યાં. ત્યાં શું થયું તે ત્હમે ધારી શકો છો? કેટલાંક છોકરાંએ દેડકા પાસેથી ભેટ ભાગ્યેજ હાથમાં લીધી હશે ત્યાં તે ભેટ ઉડી જઈ ઝાડને વળગી પડી. એક છોકરાને પેનની પેટી મળી પણ જ્યાં તે અડકવા જાય છે ત્યાં પેટી ઉડી ઝાડને બાંધી પડી. એક છોકરીને દીંગલી મળી પણ દેડકાંઓ ત્હેના હાથમાં મૂકે તે પહેલાં તે પણ ઉડી ઝાડને ચોંટી.

પ્રિયબાલાને આ બધું વિચિત્ર લાગ્યું.

જે છોકરાંને આવી રીતે કાંઈ ન મળ્યું તે છોકરાંને નીચે મ્હોંએ શોકાતુર જોઈ પ્રિયબાલા બહુ દિલગીર થઈ અને વનમધુરીને કહેવા લાગી “ત્હેમને ત્હેમની ભેટો હું આપું !”

ના આ બહુ ઝાડ વિશે બધાં જાણે છે અને ત્હેમની ભેટો કેમ ઉડી ગઈ ત્હેની ત્હેમને ખબર છે.

“શું ત્હેમને ખબર છે?”

“હા. તેઓ જાણે છે. કદાચ કાલ ત્હેમને તે ભેટો મળશે, દેડકાંઓ આવતી કાલ માટે છોકરાંને કહો.”

દેડકાંઓ હારબંધ ઉભા રહ્યા ને બોલ્યા—આ સુવર્ણ દુર્ગિવાળી આશમાનીપરી આવતી કાલ સાંજના સાત વાગે અહીંજ મિજલસમાં આવવા નોંતરે છે. આજરાત્ર જે રીતભાત અહીં શિખ્યાં હોય તે રીતભાત ઘેર લઈ જવા ભલામણ કરે છે એટલે કે જેની રીતે અહીં સારી રીતભાત રાખવાની છે તેવીજ રીતભાત ઘેર તેમજ નિશાળમાં રાખવા ભૂલતા નહિ. આવતી કાલ માટે પણ એ રીતભાત યાદ રાખજો તેથી કોઈ પણ ભેટ પાછી ઝાડ ઉપર જતી ન રહે તે સંભાળજો.”

પ્રિયબાલાને કાંઈ સમજ ન પડવાંથી અચંબો પામી હતી પણ ખીજાં છોકરાં સ્તમ્ભજ્યાં હતાં.

“બાલકો—જય જય” વનમધુરીએ કહ્યું.

વનમધુરી ! જય. જય અને આજની મિજલસ માટે ઉપકાર માનીએ છીએ ! ત્યાર પછી છોકરાંઓ હારબંધ ગોડવાઈ ગયાં અને સરખી રીતે દાદર ઉતરી દરવાજા બહાર જઈ પોતપોતાને ઘેર ગયાં. વનમધુરીએ પ્રિયબાલાને કહ્યું—મ્હેં ત્હેને ખાતાં જોઈ હતી, તું બરાબર બેઠી હતી, સમજતાથી ખાતી હતી અને સાથે બેડેલાં ખીજાં છોકરાંની દેખરેખ રાખતી હતી. હું બહુજ ખુશી થઈ છું.

પ્રિયબાલા વનમધુરીને મ્હોડે આટલું સાંભળી બહુજ રાજી થઈ. ભેટ મળવાથી જે આનંદ થાત તે કરતાં વધારે આનંદ થયો.

“હવે બહુ ઝાડ વિશે ત્હારે સાંભળવું છે ?

“ હાથ ”

તેને, જાદુઈ ઝાડ એટલા માટે કહ્યું છું કે જે છોકરાં વિશે બધું જાણે છે. ઘર આગળ કે નિશાળમાં વિવેકથી બોલાતાં કે વર્તતાં બૂલી જાય છે કે તરત આ ઝાડ જાણે છે. શિક્ષકને સમ્યક્તાથી નમસ્કાર કરતાં, માઆપ, બાઇબાઈને ધીરથી બોલાવતાં, કોઈને દુકારો ન કરતાં નિસરે છે કે તરત આ ઝાડને ખબર પડે છે. આટલાજ માટે આ ઝાડને જાદુઈ ઝાડ કહ્યું છું.

એમ ! શું ત્યારે એટલા માટે રમકડાં, બેટા ઝાડની સાથે રહેંદી જાય છે. !

“ હા. પણ મિજલસમાં આવતાં છોકરાંને જાદુઈ ઝાડ વિશે તરતજ ખબર પડે છે અને સર્વ વાત ધ્યાનમાં રાખતાં શિખે છે.

ત્યારે આ બધાં છોકરાં ત્હમને બહુ ચાહતાં હોવાં જોઈએ.

વનબધુરી—હા ! મ્હને એમ લાગે છે ખરું. હું પણ ત્હમને ચાહું છું. હું ન ચહાતી હત તો મિજલસમાં બોલાવુંજ નહિ. હવે સુવાનો વખત થઈ ગયો છે તેથી હું ત્હને મ્હારી જાદુઈ ગાડીમાં ઘેર મોકલીશ.

પ્રિયબાલા—જય જય-મધુરી ! આજ મ્હને બહુ ગમ્મત પડી.

વનમધુરીએ જય જય કરી પ્રિયબાલાના માથા ઉપર વ્હાલથી હાથ ફેરવ્યો અને સોનાની ગાડીમાં મોકલી.

પ્રિયબાલા જતાં જતાં મનમાં બોલી—મ્હને ઇનામની દરકાર નથી પણ મ્હારી બેટા ઝાડને રહેંદી નજાય તેની કાળજી રાખીશ કારણ કે વનમધુરીને દીલગીર કરવા નથી ઇચ્છતી.

ગાડી કાંકતાં હાંકતાં ગંગદત દેડકા બોલ્યો—“ સુવર્ણ દૂર્ગતિ બેદ એને જાણતાં વાર થઈ નથી. વનમધુરી બધાંઓને ખુશ કરે એમ ઇચ્છે છે. અને પોતે શિખવે તે બધાં શીખે એમ ચાહ છે. પરીના એ નામ છે. એક વનમધુરી અને બીજું ધર્મદેવી. છોકરાંઓએ શું કરવું જોઈએ એ જાણે છે માટે એનું નામ ધર્મદેવી છે. અને ત્હેની પાસેથી કાંઈ શિખે તે પહેલાં ત્હને ચાહવાની જરૂર હોવાથી ત્હને મધુરી કહે છે.

પ્રિયબાલા આ સાંભળી આનંદમાં આવી ગઈ.

લે ૧૭૧-દ્રશ્ય રતનલાલ દીવેદીયા.

શ્રી હરિ:

આત્મભોગ અથવા કાલ્પનીક મૂર્તિનું ખંડન.

(શ્રી લેખ.)

ચાણા જીલ્લામાં મુંબઈથી થોડે દુર કુરલા કરીને એક ન્હાનું સામાન્ય ગામડું છે. ત્હેનાથી પાંચ સાત માઇલ દુર દુર્ગેની વચમાં વિહાર નામનું એક વિશાળ સુંદર તળાવ છે. વિહાર સરોવરનું પાણી નજીક મુકી મુંબાઈ શહેરની વસ્તીને પુરું પાડવામાં આવે છે.

એ તળાવની ત્રણ બાજુ ન્હાના ન્હાના પર્વતો આવેલ છે, ને વચમાં તળાવ હોવાથી એતું સૌંદર્ય અપૂર્વ લાગે છે. પર્વત પણ લીલોત્રીથી પુરું છે એટલે શોભામાં વધારો થાય છે. પર્વતપરનાં તથા તળાવના કાંઠાના વૃક્ષોનાં પ્રતિબિમ્બ સૂર્યના તેજમાં અથવા ચંદ્રની ચાંદનીમાં અતિ રમણીય જણાય છે. ક્યાની શરૂઆત તે જગ્યાથી થાય છે.

સાંજનો સાતેક વાગ્યાનો સમય હતો. કુદરતી શોભા અને સૌંદર્ય દીવ્યતા પ્રાપ્ત કરી હતી. ચન્દ્ર પણ ઉદય થઇ ચન્દ્રિકાને નચાવતો ઉપર આવતો હતો. તે સમયે તળાવના એક બાજુના કિનારાપર બે યુવકો બેઠેલા હતા. બન્ને સરખી ઉમ્મરના યોવીસ વર્ષના હોય તેવા જણાતા હતા. તે બેમાં એક જરા ભપકા ભર્યા પોશાકમાં હતો અને બીજો સાદો જણાતો હતો. બીજા યુવકના મુખ ઉપર શોકનાં ચિન્હ સ્પષ્ટ જણાતાં હતાં. જો યુવક ભપકાવાળો હતો ત્હોતો એક હાથ બીજા યુવકના ખભાપર હતો. શોકિત યુવકે શોકિત સ્વરે બોલતું શરૂ કર્યું. “ભાઈ! બીજો કશો રસ્તો સુઝતો નથી મ્હાંડે કહેવું ચાની ત્હમે કુરસે પાછા જાઓ, અને મ્હારી વિનંતી સાંભળી. આ પત્ર આપણા ગુરૂના હાથમાં આપજો.”

“કાન્ત! હું તો જાઉં પરન્તુ તું અહીં એકલો રહી શું કરીશ! મ્હાંડે મન માનતું નથી. તું ત્હાંડે હૃદય પુરું બોલતો નથી ને આમ ગભરાય છે તે શું. મરદાનગી કે?” મિત્રે જરા શોકિત યુવકમાં જુસ્સો આંધળા કહ્યું. “ભાઈ! વિશુ અતુભવી ન જાણે એવું મ્હાંડે દુઃખ છે. મ્હારી કાલ્પનિક મૂર્તિના ખંડનથી મને અસહ્ય દુઃખ થાય છે.

“મ્હારા કવિ મિત્ર! હું એવી ત્હારી ભાષા કાંઈ સમજતો નથી તું મ્હને જરા ખુલાસા પૂર્વક કહે.” “સદાના ઉપકારી બન્ધુ! ત્હમે કુરસે પાછા જાઓ. મ્હારી વિનંતી સ્વીકારો ને જો બને તો મ્હારાં માતૃશ્રીને એટલું કહી આવજો કે આજ રાત્રે હું ઘેર ન આવું તો ચિન્તા ન કરે. મ્હારે મુંબાઈ ટામ છે એટલે વખતે હું જરૂર જરૂરો અધેરી અથવા સાન્ઠાકુટ્ટી મુખાધજ જઈશ. હું ત્હમને કરગરીને કહું છું કે ત્હમે જાઓ” અત્યંત વીણે મ્હોંએ કરેલ દાલાવાલાથી શ્રીમંત મિત્ર ઉઠ્યો ને વગર મને અચકાતે હૃદયે ત્યાંથી ઉડી યોડું ચાલી રસ્તાપર ઉભી રાખેલી પોતાની ગાડીમાં જઈ બેઠો. ને હાથમાંનો પત્ર બીસામાં મુક્યો.

પેલી તરફ મિત્રના ગયા પછી કાન્ત ઉભો થ જરા દુર ઝાડીથી ગીચ જગ્યામાં ગયો. માથા પરની ટોપી નીચે મુકી અને શુંટણુભર પૃથ્વીપર બેઠો.

“મ્હારા પૂજ્ય ગુરૂ! એક વખત નીતિને પવિત્રતાની પ્રતિમારૂપ માનેલ આપ મ્હને પરમેશ્વર તુલ્ય પૂજ્ય હતા. મ્હારી કલ્પનામાં આપ એક જ એ ગુણોની મૂર્તિરૂપ હતા. પરન્તુ એ મૂર્તિનું આપે સ્વહસ્તેજ ખંડન કર્યું છે. એ ખંડનનું દુઃખ ન સહી શકવાથી તેમજ ત્હમારી અને મ્હારી કીર્તિને સારું આજે મ્હારો આત્મભોગ આપવા તૈયાર થયો છું. મ્હારી વિધવા અનાથ માતાની પણ દયા નથી ખાતો અને આ મહાન સરોવરમાં પડી જીવ આપુ છું. પત્રથી સર્વ હકીકત સમજાશે. મ્હારે એકજાને આ બંડ-

પ્રિય વાંચક !

આ કથામાં ત્રણ સ્વસ્થ સ્થેલાં છે. કથાનો મૂળ ઉદ્દેશ નીતિનો છે, તે તો સર્વ કોષના લક્ષમાં આવી જાય એમ છે. શિષ્યની નીતિ માટેની કથના એટલી પ્રબળ હતી ગુરૂની કીર્તિ માટે એટલી ભીતિ હતી, ને ગુરૂ પ્રત્યે એટલી પ્રીતિ હતી કે પોતાના જાતિ ભોગે તેણે ગુરૂને બચાવવા પ્રયત્ન કર્યો, ઉપરાંત શિષ્યના મનને એવી દૃઢ શંકા પેદા ગઈ હતી કે જગતમાં સત્ય નીતિવાળું કોઈ છેજ નહિ. સર્વ બાલ દેખાવ માત્ર છે, ને તેથી એતીને ગુરૂએ એ શંકા ખોટી પાડવા, જગતમાં એવાં મનુષ્યો પણ હોય છે તે સાબીત કરવા, અને પોતે પણ એ માર્ગે અનુસરવા નિશ્ચય કર્યો. (૧) ઉચ્ચ વૃત્તિવાળા જનોને નીતિની ઉચ્ચ ભાવના હોય છેજ. (૨) વચ્ચે વચ્ચે તેઓની ભાવનાને સ્ખલીત કરનાર વિદ્વો આવે છે પરન્તુ અન્તે (૩) દૃઢ નિશ્ચયથી પ્રયાસ કરવાથી તે બની શકે તેવું છે એમ મનને પ્રતિત થાય છે. આ ત્રણે સર્વોપયોગિક સ્વસ્થ છે. તે પૂર્ણ કરનાર ઈશ્વર છે. પ્રયાસ આપણે કરવાનો છે ને તેથી એવો યત્ન કરવાની ઉચ્ચ વૃત્તિ આપણા સર્વમાં ઉદ્ભવે એ પ્રભુ પ્રાર્થના છે.

તથાસ્તુ.

દેવલાલી.

{ .

સૈ. મુમતિ.

વૈશંપય.

૧.

આખો દિવસ જંગલમાં રખડી રખડીને એક શિકારી નિરાશ થઈને ઘેર ફરતો હતો—તે દિવસે તહેને એક પણ શિકાર મળ્યો ન હતો.

શિયાળો હતો. ચારે તરફ કંઈ કંઈની ઠંડી હતી. ચાકથી કંટાળેલો અને જૂખ્યો હતો અને વળી તે ઉપર ઠંડો પવન ઝુકાતો હતો ! શિકારી ચાક્યો પાક્યો જેમ તેમ કરીને ઘેર ચાલ્યો આવતો હતો.

રસ્તે નદી હતી. તેના મેક્ષા પાણીમાં સાદા મેઘ જેવાં એ હંસ તરતાં હતાં. તેમના કંઈનો કંઈ કંઈ શબ્દ નદી સ્રોતના છલ છલ શબ્દમાં ભળી જતો હતો !

હંસને મારવું એ ઘણું દૂર કામ છે. પરન્તુ તે વાતનો વિચાર કરવાનું રહ્યું નહિ—શિકારીની જૂખ ઘણી તીવ્ર થઈ હતી.

વિષદ જોઈને બન્ને હંસ નામવા ગયાં, પણ એક હંસ શિકારીના તીરથી નરણ પામ્યું—તે જગાનું પાણી એકીવારે લાલ થઈ ગયું !

પાણીના વહેણમાં બેળાયણા તે લોહીની એક છાલક તે શિકારીના પગને અડી ! શિકારી કંપી ઉઠ્યો. આખો મીઝી દીધો !

૨.

હંસના માંસથી કોઈપણ રીતે જૂખ તૃપ્ત કરીને શિકારી તે રાત્રે સૂતો હતો. તહેણે સ્વપ્ન જોયું કે, એક પરમ સુંદરી બાલિકા ત્હેને ઓશિકે બેસી છે. પણ સમું ત્હેનું સુંદર મ્હોં મ્હાન છે. આંખમાં પાણી છે—અને છાતી ધબકે છે ! આ જોધને શિકારીને દયા ઉપજી.

બાલિકા કુસકાં ખાતી ખાતી રોતી હતી. ત્હેના ને રોવાથી શિકારીની આંખમાં પણ પાણી આવ્યો.

બાલિકા રોતી રોતી કહેવા લાગી—“ નિષ્કુર ત્હેં શું કર્યું—મ્હારૂં સભાનાશ વાળ્યું ! એણે ત્હારૂં શું બગાડ્યું તું કે ત્હેં એનો પ્રાણ લીધો ? નદીને કાંઈ અમે કેવા સુખમાં હતાં. નિર્દયની માફક ત્હેં અમારૂં સુખ શા સારૂં તૂટ્યું ? ત્હારૂં તીર મ્હારી છાતીમાં બોકાયું હોત તો, આહા ! એની કોમળ છાતીમાં શા સારૂં વાગ્યું ! ”

શિકારીને લાગ્યું કે એક એક વાત જાણે એક એક નિપ સર્ખ બનીને તેને ડંશ દે છે. તે પીડાથી પોકારી ઉઠ્યો—“ રહો રહો; વધારે બોલો નહિં ! ”

બાલિકા તે વખતે ગુન ગુન કરીને કહેવા લાગી—“ હુંજ અહીંને નદીમાં નેડી લાવી હતી—હાથ શા માટે લાવી ! કદિ પણ અહીંને વીશે મુક્યો નથી;—આજ કેટલો વખત થયો એ મ્હારી પાસે નથી;—હું એકલી—નહન એકલી—ઓહો એ વાત પણ મનમાં લાવી શકતી નથી ! ”

ત્યાર પછી ફરી મ્હોટે સાદે બોલી—“ નિર્દય શિકારી ! તું કંઈ સમજી શકે છે કે ત્હેં મ્હારીશી દશા કરી છે ?—ત્હને ત્હેનો ખ્યાલ સરખો પણ નહિં આવે !—જોજે, કાલ સહવારે જોજે, નદી કિનારે—મ્હારી શું સ્થિતિ થાય છે ! ”

બાલિકા ધીરી ધીરી ચાલી ગઈ.

શિકારીનું સ્વપ્ન પણ બાગી ગયું. તહેણે જાગીને જોયું તો—આંખમાં પાણીથી બિજાનું ભીંજાઈ ગયું છે. ત્હેની આંખમાં તો આંસુ આવતાં ન હતાં—તહેણે ધાર્યું કે, આ પેલી બાલિકાનાંજ આંસુ છે ત્હેનું હૃદય અતુશોચનાના અગ્નિથી બળવા લાગ્યું. ત્હેના કાનમાં ફક્ત સંબળાવા લાગ્યું—“ કાલ સહવારે જોજે કે નદી કિનારે મ્હારી શી દશા થાય છે ! ” શિકારી આ શબ્દ ભુલી શક્યો નહિં.

આજ ત્હેના અંતરમાં આ શાનું પ્લાવન ! ત્હેને કદિ પણ કોઈને માટે દુઃખ લાગ્યું ન હતું—કોઈના પણ દુઃખે તે દુઃખી થયો ન હતો ! સ્વપ્નમાં જોયેલી એક બાલિકાના દુઃખથી શા માટે ત્હારે ત્હેનો પ્રાણ રૂવે છે ?

૩.

શિકારી સહવારે નદી કિનારે ગયો—આજ ત્હેના હાથમાં ધનુષ બાણ નથી !

નદીના મેલા પાણીમાં ધુળ કાદવવાળું એકજ પ્રકત હંસ તરતું તરતું ચાલ્યું આવે છે. કાલ સહજને વખતે એ બન્ને હંસને એક સાથે જોયા હતાં ! એ વાત, ત્હેના દેહના રક્તની સાથે હૃતપિન્ડમાંથી મ્હાર આવી, સમસ્ત શીરાએ શીરાએ વ્યાપી ગઈ. ત્હેનાજ આવેશમાં તે ગોંડા જેવો બની ગયો.

રીતે ચાલે છે તે સ્થિતિ શી રીતે થઈ તેનો સવિસ્તર હેવાલ તેને Evolution સામાન્ય નામ આપવામાં આવ્યું છે.

હવે એ મત પ્રમાણે એમ મનાય છે કે અનેક પ્રકારના પ્રયોગ સંષ્ટિક્રમમાં થયા ત્યાર પછી જ વર્તમાન સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ છે. આ પૃથ્વીપરની હવા તથા પાણી સહન કરી શકે એવાં પ્રાણી એકી વખતે ઉત્પન્ન થયાં નહિં. પરંતુ પ્રથમ Protoplasm (માત્ર હાલી ચાલી શકે એવો માંસનો ન્હાનો સમુદાય) સ્વયં. તેમાંથી કાળક્રમે ફેરફાર થતાં વિવિધ પ્રકારની માછલીઓ ઉત્પન્ન થઈ. તે પ્રકારમાં જેટલાં પ્રાણી હવા-પાણી સહન કરી શક્યાં તેટલાંની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થઈ, અને બાકીનાં નાશ પામ્યાં. જે જે નવાં પ્રાણી ઉત્પન્ન થયાં તેમનામાં પ્રથમના પ્રાણીના અંશ ઉપરાંત કંઈક નવીનતા આવતી ગઈ, અને એ નવીનતાને લીધે પ્રથમના પ્રાણી ને તેમની વચ્ચે ભિન્નતા આવતી ગઈ.

માછલીઓના વર્ગ પછી માત્ર જમીન ઉપર રહી શકે એવાં પ્રાણી ઉત્પન્ન થયાં. તેમનાં અંગઅવયવોમાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ અને ભિન્નતા આવતાં ગયાં. સંષ્ટિક્રમનો જેમ જેમ ઉત્કર્ષ થતો ગયો, તેમ તેમાં રહેનારાં પ્રાણીઓની રહેણી કરણીમાં પણ ફેરફાર થતો ગયો, અને તે મૂર્ધને અનુકૂળ પ્રાણીઓનાં અવયવ થતાં ગયાં. એમ ઉત્તરોત્તર ઉત્કર્ષ થતાં મનુષ્યની ઉત્પત્તિ થઈ. મનુષ્યનાં અવયવો સૂક્ષ્મ રીતે તપાસ્યાથી વિજ્ઞાન-વેત્તાઓને માલૂમ પડ્યું છે કે તેમાં પ્રથમ ઉત્પન્ન થએલાં દરેક પ્રાણીના સૂક્ષ્મતર પણ અંશ છે ખરો.

સર્વ પ્રાણીઓમાં મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ છે એનું કારણ એ છે કે મનુષ્યમાં બુદ્ધિશક્તિ છે. અન્ય પ્રાણીઓમાં સ્વરક્ષણની પ્રેરણાશક્તિ તો હોય છે; પરંતુ મનુષ્યમાં પ્રેરણાશક્તિ ઉપરાંત બુદ્ધિશક્તિ છે, અને તેને જ લીધે ને શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. મનુષ્યમાં બુદ્ધિશક્તિની વૃદ્ધિ વાચાને લીધે જ થઈ છે. મનુષ્યની પ્રથમ જ્યારે ઉત્પત્તિ થઈ હશે, ત્યારે બાપાનું અસ્તિત્વ હોવાનો કોઈ પણ પુરાવો નથી. જેમ જેમ મનુષ્યની જરૂર વધતી ગઈ તેમ તેમ બાપાનો ઉદય થતો ગયો.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ એ ઉત્તરોત્તર ઉત્કર્ષથી થઈ હોય તો વાચા પણ તે જ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થએલી હોવી જોઈએ. એ કાંઈ ધૃત્વરી બક્ષિસ હોઈ શકે નહિ. મનુષ્યના મગજમાં ફોનોગ્રાફની માફક શબ્દનો સંચય ભવિષ્યના ઉપયોગ માટે કરી મૂક્યો હોય એ કેવળ અસંભવિત વાત છે. એક એવો પણ કાળ હશે કે જે વખતે મનુષ્યથી એક શબ્દનો પણ ઉચ્ચાર નહિં કરી શકાતો હોય. પ્રથમ મૌનસંજ્ઞાથી, હુંકારાથી, ધ્વજાદિ પ્રયોગથી વ્યવહાર શરૂ થયો હશે, ને ધીમે ધીમે તેમાં ફેરફાર ને વૃદ્ધિ થતાં બાપાનો ઉદ્ભવ થયો હશે એમ સંભવિત છે.

બાપાની ઉત્પત્તિ સહસ્રા આકાશવાણીથી થઈ એ મત સાયન્સ આગળ ટકી શકે એમ નથી. આખી સૃષ્ટિ ઉત્તરોત્તર ઉત્કર્ષના નિયમને અનુસરીને ઉત્પન્ન થઈ છે, એમ દૃઢ રીતે સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે, તો બાપાને માટે જુદો નિયમ હોય એમ માનવાને કાંઈ પણ કારણ નથી. તેમ જ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ તેમાં કાંઈ બાકી રાખી નથી, અને તેના પુરાવા પણ શોધી કહાડ્યા છે. સૂક્ષ્મ રીતે જોઈશું તો આપણને પણ શબ્દના ઇતિહાસ ઉપરથી ભૂતકાળનો સંબંધ ખરેખર માલૂમ પડશે.

હવે પ્રથમ શબ્દોનો સમૂહ કેવી રીતે થયો, અને કાલાન્તરે જનસમૂહ સાથેના વ્યવહારમાં ભાષાની વૃદ્ધિ કેવી રીતે થઈ તે જોઈએ; અને તે જોવા માટે મનુષ્યનો પ્રથમ ન્યારે અરણ્યમાં વાસ હતો ત્યારે તેની સ્થિતિ, તેનો વ્યવહાર કેવો હતો તે તપાસવું પડશે.

મનુષ્યના ઉત્કર્ષમાં પ્રથમ પગથીઈ તે Co-operation એટલે સંયુક્તવ્યવહાર છે. આત્મરક્ષણને માટે જાતિ કે કુળની સંસ્થાની શરૂઆત થઈ તે પહેલાં એક ટોળાંમાં રહેવાની રીત હોવી જોઈએ. કેમકે એવી રીતે એકત્ર બળથી કુર પ્રાણી વિગેરે સામે ટક્કર શીલવાનું સુગમ થાય. પ્રાણીવર્ગમાં તે જ પદ્ધતિ છે. વનમાં મૃગ ટોળાં થઈને જ ફરે છે. વાંદરાં, વર, પક્ષી, કીડી સર્વ દુકડીઓ બંધાઈને જ પોતાનું રક્ષણ કરે છે. આ પદ્ધતિનો મુખ્ય લાભ શારીરિક બળની સમગ્રતા છે, તે ઉપરાંત માનસિક બળ પણ તેથી વધે છે. એક મનુષ્યને કાંઈપણ બચતી સૂચના થાય તો તે આખા ટોળાને બચાવી શકે. એમ દરેક જણ સાવચેત રહે તો બચતો અવકાશજ ના રહે. કારણ પ્રસંગ પડે સર્વ એકાં થઈને રક્ષણ કરી શકે.

આમાં એક વાત લક્ષમાં રાખવાની છે. સંયુક્ત દુકડીનો લાભ ક્યારે મળે કે દરેક વ્યક્તિ પોતાના વિચાર બીજાને કોઈપણ પ્રકારે દર્શાવી શકે તોજ બચસૂચક ચિહ્ન માલુમ પડતાં દુકડીનાં સર્વ મનુષ્યને તે દર્શાવી શકે તોજ અવાજ થઈ શકે. જો એમ ના થઈ શકે તો સંયુક્ત રહ્યાનું પ્રયોજન વ્યર્થ જાય. પરંતુ ટોળામાનું કોઈ માયુ, કે કાંતો હાથ, આંખ કે પગ હલાવીને અથવા ગમે તે પ્રકારની સંજ્ઞા કે અવાજ કરીને બીજાને બચ પ્રદર્શિત કરે તો સંયુક્ત બળનો ઉપયોગ થઈ શકે. આવી રીતે એક દુકડીને સૂચકચિન્હ બંદે તો અન્ય છૂટક વ્યક્તિ કરતાં તે વધારે બળવાન થાય, અને હેવટ તે ટકી શકે, અને કાળક્રમે તેની વૃદ્ધિ અને ઉત્કર્ષ થાય આ પ્રમાણે સંજ્ઞા કે સૂચક ચિન્હની ઉત્પત્તિ થઈ. જેમ જેમ વ્યવહાર વધતો જાય તેમ તેમ આવાં સૂચક ચિન્હ વધતાં જાય. આ સૂચકચિન્હ તે ભાષાનું પ્રથમ પગથીઈ છે. વાસ્તવિક રીતે એ ભાષાજ છે. ભાષાની વ્યાખ્યા શી છે? જે પ્રયોગવટે મનુષ્યના વિચારનું અરસપરસ બાન કરાવાય તે ભાષા. ન્યારથી પ્રાણી માત્ર સંયુક્ત થઈને વસવા લાગ્યાં ત્યારથીજ ભાષાની શરૂઆત થઈ.

સર્વ પ્રાણીની ભાષા કેવી છે તે હજી જાણવામાં આવ્યું નથી, પણ કોઈ પ્રકારની છે એ તો નિઃસંશય છે. ફૂતરાનું બસતું, ઘેડાનો ખુખારો, ઘેડાની બરાડ, સર્પમાં કાંઈક અર્થનો સમાવેશ હોયછે અને તે માંહોમાંહે પોતાના ભાવદર્શાવી શકેછે. આવા અવાજ તે સામાન્ય ઉક્ત શબ્દો જેવીજ ભાષા છે. આવા અવાજમાંથી મનુષ્યનો શબ્દકોશ રચાયો છે.

ભાષાની ઉત્પત્તિનું આ ખીન્નું પગથીઈ છે. ઉપર બતાવ્યું તેમ એ પ્રકારની ભાષા થઈ. કોઈપણ અવયવનો ચાળો—સંજ્ઞા, અને કોઈપણ પ્રકારનો ધ્વનિ, વર્તમાનકાળમાં આ બેનોજ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ભાષાના આ બેજ અંશ છે. આ ઉપરથી એમ લાગશે કે આવી શરૂઆત તો ભાષા જેવા ગહન વિષય માટે બહુ ક્ષુદ્રક છે. પરંતુ સદીક્રમમાં દરેક નવા બનાવની શરૂઆત ક્ષુદ્રક થાય છે. એક protoplasm માંથી પ્રાણી માત્રની ઉત્પત્તિ થઈ છે. ઉત્કર્ષ ધીમે ધીમે વિષયમાંથીજ થાય છે, અને એકદમ આપણને માલુમ પણ પડતો નથી.

આપણે જોયું કે મનુષ્યની પ્રથમ ભાષા-કાંઈ અંગવિશેષ કે સંજ્ઞાની હતી. તેની સાથેજ કોઈપણ પ્રકારની ધ્વનિની શરૂઆત પણ હોવી જોઈએ. અને તે સાથેજ ઉદ્ભવ થઈ શકે. હવે આ સિદ્ધાંત સિદ્ધ કરવા માટે થોડા ઘણા પુરાવા અપ્રાસંગિક નહિ ગણાય.

જન્મથી જ માણસ બહેરા ને મૂંગો હોય તેનું દર્શાવે લઈએ. જે જન્મથી બહેરા હશે તે સ્વાભાવિક રીતેજ મૂંગો હશે. તેજ સિદ્ધ કરી આપે છે કે વાંચાશક્તિ ધ્વનિથી બંધિત નથી. તેમ હોય તો બહેરા મૂંગો રહે એમ થવાનું કાંઈજ કારણ નથી એને વાચનાના અવયવ તો સંપૂર્ણ હોય છે. જો તે એક શબ્દ પણ સાંભળી શકે તો તે તરતજ બોલી શકે. એક-વાર સાંભળે તોજ અનુકરણ કરી શકે. (આ પ્રમાણે જેતાં ભાષા એ અનુકરણનોજ વિષય છે) એનાથી શબ્દોચ્ચાર કરી શકતો નથી, તેથી તેને ભાષાના પહેલા પગથીઆનું ગ્રહણ કરવું પડે છે. અંગ વિશેષ-નિશાનીઓ, કરીને પોતાના વિચાર દર્શાવે છે. અને એજ ભાષા પરિપૂર્ણ રીતે કેળવે છે. આ પ્રમાણે જેતાં ભાષા માટે શબ્દોચ્ચારની ઘણી અગત્ય નથી. કારણકે મૂંગાં મનુષ્ય પોતાનો સર્વ વ્યવહાર નિશાનીઓથી ઘણી સરળતાથી ચલાવી શકે છે.

ખીજું દર્શાવે જંગલી પ્રજાનું લઈએ. જંગલી લોકો પોતાનો ઘણાખરો વ્યવહાર હાથના હાવભાવથીજ કે મોં, આંખના ચાળાથીજ ચલાવે છે. તેમનો શબ્દકોશ ઘણોજ પરિમિત હોય છે. તેથી હાથના કે મોંના ચાળા કરીનેજ અરસપરસ વાત કરે છે. સામાન્ય વ્યવહાર હાવભાવથી કે ઘણું થાય તો કાંઈક ધ્વનિથીજ ચલાવે છે અને તેજ કારણે લીધે તેમનો શબ્દ સંગ્રહ બહુ અલ્પ હોય છે. ત્રીજું દર્શાવે ન્હાના બાળકનું લઈએ. બાળકનામાં બ્યારથી સહેજ સહેજ સમજણ આવવા માંડે છે. સારથી નિશાની કરવા માંડે છે. પોતાને જે કાંઈ જોઈએ છે તે આંગળીથી બતાવે છે, અને હુંકારથી બહુ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, શબ્દોચ્ચાર આવડ્યા પહેલાં સર્વ વ્યવહાર એજ પ્રમાણે ચલાવે છે. સ્વાભાવિક રીતેજ આ પ્રમાણે કરતાં શીખે છે. શબ્દોચ્ચાર-વકૃત્ત્વ એ તો એક જાતની કળા છે, એટલે એતો એને શીખવવી પડે છે. પરંતુ મનુષ્યની કુદરતી જ મૂળ ભાષા છે તે તો એ આપો આપ શીખે છે. શબ્દ બતાવતી છે. પરંતુ નિશાનીઓ અને ધ્વનિ એતો સ્વાભાવિક છે. બાળકની ભાષા જેવાજ જનવરોના નાદ છે, અને જંગલી પ્રજાની ભાષા પણ તેજ પ્રકારની છે.

બાળકો પોતાની ઈચ્છા અને ભાવસંજ્ઞાથી જે ઘણા ભાગ બતાવે છે. મુખથી ઉચ્ચાર અસિત્તજ કરે છે. શબ્દોચ્ચાર આવડતા એને બહુ વખત લાગે છે. શબ્દો તો શિક્ષણથીજ આવડે છે. પોતાને કાંઈ સમજવું હોય છે ત્યારે પણ માતા પિતા મુખના અણસારાથીજ સમજે છે, અને તેની જરૂરીઆતો પણ અણસારાથીજ બતાવી શકે છે.

મનુષ્યની ભાષાની શરૂઆત આવા પ્રકારની સંજ્ઞામાંથીજ થઈ એમાં હવે કાંઈ સંદેહ રહ્યા નથી. દરેક શબ્દનાં મૂળ આવી નિશાનીમાંથી નીકળી શકશે નહિ; કહેવાનો ભાવાર્થ એટલોજ છે કે ભાષાની પ્રથમ શરૂઆત આ પ્રમાણે થઈ, પછી જેમ જેમ મનુષ્યના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થતી ગઈ તેમ તેમ વિવિધ પ્રકારનાં મૂળવાળા અનેક નવા શબ્દો ઉમેરાતા ગયા. હાથ, મોંના હાવભાવથી અનેક જાતની નિશાનીઓ થઈ હશે, અનેક પ્ર-

કારના ધ્વનિ થયા હશે, અને ધ્વનિમાંથી શબ્દની ઉત્પત્તિ થઈ હશે, આજ પ્રમાણે બા-
પાનો ઉત્કર્ષ સંભવિત છે.

મનુષ્યના વ્યવહારમાં જેમ વૃદ્ધિ થતી જાય તેમ તેમ એને સંગ્રાથી સમજવવાનું
સુરક્ષેલ થતું જાય. એક મનુષ્ય જંગલને એક છેડે હોય, અને બીજને બીજે છેડે હોય
તો બેશક નિશાની કેવળ નિરૂપયોગીજ થઈ પડે. તે વખતે ખુમજ પાડવી પડે, અને તે
ખૂમો પણ જુદા જુદા ભાવ દર્શાવવાને જુદા જુદા પ્રકારની હોવી જોઈએ. અધિકારમાં
પણ નિશાનીઓનો ઉપયોગ થઈ શકે નહિ, તે માટે નીચે સ્વરે અવાજ કહાડવો પડે,
એમ કરતાં કરતાં વ્યવહાર એટલો વધી ગયો કે દરેક વસ્તુ નિશાનીથી બતાવ્યા કરતાં
તે વસ્તુના અવાજનું અનુકરણ કર્યાથી તેને સરળતા પડવા માંડી. એમ પોતાની આસ-
પાસની દરેક વસ્તુ દર્શકધ્વનિની શરૂઆત થઈ. આ પ્રયોગનું પ્રત્યક્ષ દૃશ્યન્ત બાલકોની
બાપાપરથી મળશે.

બાલકને કાને જેટલું : પડે તેટલું બોલવાનો તે પ્રયત્ન કરે છે; પરંતુ કોઈ પણ
વસ્તુના અવાજ કે દેખાવ ઉપરથી પોતાની મેળે શબ્દ સુઝે તો તે શબ્દનો તરત તે ઉપ-
યોગ કરે છે. ચકલીને બદલે ચકચક, બિલાડીને બદલે મ્યાઉ, ઘડીઆલને બદલે ટિકટિક,
રેલવે ટ્રેનને બદલે ભભભભ, વાંદરાને બદલે હુક, આ પ્રમાણે ધ્વનિસૂચક શબ્દો બાલકો
વાપરે છે. આપણી વપરાતી બાપામાં ઘણા શબ્દો એવા છે કે જે મૂળ તે શબ્દસૂચક
વસ્તુના ધ્વનિપરથી ઉત્પન્ન થયેલા છે. તે ઉપરથીજ બાપા આ પ્રકારે ઉત્પન્ન થઈ હશે,
વર્તમાન બાપાનો ઉદ્ભવ એજ રીતે થયો હશે એમ સિદ્ધ કરી શકાય છે. આવા શબ્દો-
નાં અનેક દૃશ્યન્ત મેળવી શકીશું. ઉભરો, ધડકા, રણકાર, ચીરવું, તાડન, સરવું, થુંક,
સસણી, સુસવાટ, ગર્જના, ગડગડાટ, ગબડવું, દર્દર, ધમધમાટ, ચીસ, નીસરણી, ધ્યાદિ
ધ્વનિસૂચક શબ્દોનાં દૃશ્યન્ત છે. અનેક મિત્રણ તથા કાળક્ષેપને લીધે મૂળ કદાપિ વિસ્મૃત
થયાં હશે; પણ તપાસ કરીએ તો સંખ્યાબંધ એવા ધાતુ જડશે.

દરેક શબ્દનાં મૂળ આ પ્રમાણે ધ્વનિમાંથી જડી શકશે નહિ. કારણ કે શબ્દ અ-
સંખ્ય છે, અને ધ્વનિ યોગ્ય છે. અને તે ઉપરાંત ધ્વનિસૂચક વસ્તુ હોય તે છતાં તેનું
નામ જુદું આપવામાં આવે. ઘડીઆળ ટિકટિક કરે છે છતાં એ યંત્ર ઘડી બતાવે છે તે
ઉપરથી તેનું નામ ઘટિકા, કે ઘડીઆળ આપવામાં આવ્યું છે.

સાંપ્રત કાળમાં ઘણા શબ્દો અર્થ સૂચક હશે, કારણ કે એ સર્વ ખુદ્દિની વૃદ્ધિ થઈ
સાર પછી ઉત્પન્ન થયેલા છે.

પ્રાચીન સમયનાએ કેટલાક શબ્દો ધ્વનિસૂચક ન હોય એમ પણ બને, તેનું કારણ
માત્ર એટલું આપી શકાય કે તેનાં મૂળ કાંઈક વિચિત્ર હશે. અને મૂળ સાચેનો સંબંધ
નાબૂદ થઈ ગયો હશે. શબ્દો તો કૃત્રિમજ હોય છે. શબ્દ રચવાનો હક્ક સર્વને છે, એટલે
દરેક વ્યક્તિ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે શબ્દ બનાવી શકે. એટલે શબ્દના મૂળ શોધવાનું કામ
ઘણું વિકટ છે. એ કાંઈ સૂક્ષ્મદર્શકચંત્રથી શોધી શકાય એવી ચીજ નથી. આજ કારણને
લીધે દુનિયાના દરેક દેશમાં જુદી જુદી બાપાનો પ્રચાર છે. તે છતાં બિન્ન બિન્ન
બાપાની સરખામણી કરતાં વિદ્વાન વર્ગે દરેક બાપાનો મૂળ પાથો એકજ છે એ સિદ્ધાન્ત
નિષ્ક્રી આપ્યો છે.

પ્રોફેસર મેકરમ્યુલરે ઘણીજ જીલ્લોવટથી આ વિષયનું અધ્યયન કરીને બતાવ્યું છે કે સંસ્કૃત શબ્દોનો સાર કહાડતાં માત્ર (૧૨૧) એકસો ને એકવીસ ધાતુ રહે છે. એટલે સંસ્કૃત બાપાનો મૂળ શબ્દકોશ એકસો ને એકવીસ ધાતુનો હોવો જોઈએ. આ એકસો ને એકવીસ ધાતુમાં આપણી ધન્યા, ભાવના, વિચાર સર્વનો સમાવેશ થએલો હોવો જોઈએ.

હવે આ એકસોએકવીસે ધાતુ શી રીતે ઉત્પન્ન થયા તેં યથાર્થ રીતે તો આપણે જાણી શકીએ નહિ. પરંતુ તેમાંના ઘણા ધાતુ સંજ્ઞાવાચક, કે ધ્વનિસૂચક છે. અને જે શબ્દોનો જૂતકાળ સાચેનો સંબન્ધ માલુમ પડી આવે છે, તો સિદ્ધ કરી શકાય છે કે તે ઉત્તરોત્તર ઉત્કર્ષના નિયમને અનુસરીનેજ ઉત્પન્ન થયા છે. ઉપરના વિવેચન ઉપરથી માલુમ પડશે કે બાપા સૃષ્ટિકર્મની માફક Evolution ના નિયમથી ઉત્પન્ન થઈ છે. બાપાની શરૂઆત કુદરતક વિષયોથી થઈ છે, અને કાલાન્તરે આટલો ઉત્કર્ષ થયો છે.

સ્રી લેખ.

બાઈનું હાલરડું.

(તેર વર્ષની બાલિકાની કૃતિ.)

બાઈને પારણીયે પોરાડું આછી પામરીઓ ઓરાડું,
ગોરા બાઈને હું હાલો ગાઉ ને હૈયામાં હરખાઉ;
હેતે હેતે હું હોંચીશું સુંદર પંખે વાયુ ઢોળું,
બાઈનું મુખડું હુંતો નીરખું શોભે પુનેમ ચંદ્ર સરીખું.
બાઈના નીર્મળ રૂડાં નેણાં ઉત્તમ અમૃતા સરખ વેણા,
બાઈને કાને લળકે મોતી વારે વારે રહું છું જોતી;
બાઈના નીરખી ગોરા ગાલ અંતરમાં ઉપજે છે વ્હાલ,
બાઈના હોઠ દીસે રાતા બાઈના મામા છે જડુ માતા.
સોનું રૂપ તો છે સોંધુ બાઈનું મુખડું સૌથી મોધું,
સોનારૂપાની જે હેલ તે તો બાઈના અંગનો મેલ;
સુંદર બાઈને જોવા સાફ મનડું તલસે છે જડુ માઈ
ધન ને સઘળું જે છે માઈ, તેતો બાઈને હું તો આપું
દુધ ચુલે ઉભરાવા દઉં બાઈને હું તો તેડી લઉં
રતનાગરની હૃદયે ન્યારી, બાઈની સુરત સૌથી સારી,
સુરજ જગને તાપતો આપે બાઈને જોતાં શાંતિ વ્યાપે
જગત આખું લીધું જોઈ બાઈના જોતું સાઈ ન કોઈ
બાઈને પારણીયે પોપટ મોર બાઈને પારણીયે હીરની દોર
બાઈને પારણીયે ચોરેર ધમકે ધુધરીઓનો ઘેર
પારણીયામાં હીરા જડવું મોતીના લુખખો લટકાઈ
બાઈ જોશે ત્યાં મોતી ઝરે ને કંકે કરાં પગલાં પડે

જેવી બાબતો વિશે બહુ દરકાર કરી નહીં હોય. વળી સિંધમાં કોઈ હેતુ યાત્રાનું સ્થળ નથી કે જેથી કરીને સ્ત્રી પુરુષો ત્યાં રોજાંબંધ બન્યા.

હમારું કામ તે પ્રાન્તના ઇતિહાસ સાથે ગાઢ સંબંધ ધરાવે તેવું જાણી તેથી લખવાથી તો નહીં પણ માત્ર એના ઇતિહાસનો સારાંશ હું આપું છું. સિંધ ગેઝીટીઅર વ્યાધી તે પ્રાન્તની માહિતી મળે છે એ વાત સાચી પણ હિંદવાસીને બીજી કેટલીક જાણવા જેવી બાબત લાગે તે ગેઝીટીઅર બનાવનારને બજાર નથી હોતી તેથી તેનો સર્વેશ તેમાં નથી કરેલો હોતો.

હમે અમદાવાદથી રજપુતાના માળવા રેલ્વેમાં સિંધ જવા નિકળ્યા. સ્થવારે સ આઠે જે મેલ બન્યું છે તેમાં હમારે જવાનું હતું તેથી સ્થવારમાં વહેલા ઉઠી નાહીધે સ્ટેશન ઉપર ગયા. સ્ટેશન ઉપર જઈ કેટલાંક સરકારી રેકર્ડ્ઝ હમારી સાથે હતાં વજનમાં બારે હોવાથી પટ્ટાવાળાને કાંટા ઉપર તોળાવવા લેવડાવી જવા કહીને હું ટીક લેવા ગયો. ટીકીટ માસ્તરને કહ્યું કે મ્હારે એક સેકન્ડ ક્લાસની ટીકીટ ‘સફર’ જોઈએ છે; એટલે ટીકીટ માસ્તરે, ટીકીટનો દર જોવાને માટે ચોપડીઓ ઉઘલાવવા માં આ વખતે ગાડી ઉપડવાને દસ મીનીટ બાકી હતી. છેવટે ટીકીટ માસ્તર બોલ્યા “મ્હને બાકાના દરની બજાર નથી. કહોતો હૈદરાબાદ (સિંધ) સુધીની ટીકીટ આપું કાર હાલમાં દરમાં કાંઈ ફેરફાર થયો છે. નહિં તો ચોડીવાર થોભો તો મ્હારો ઉપરી હમણે આવશે તે બરાબર જોઈને ટીકીટ આપશે.”

“ત્હારે માસ્તર એમજ કહોને કે આજે ત્હમે ગાડી ચૂકી જાશે કાલે જાશે. ટીકીટના દરમાં ફેરફાર થયો હોય તો ત્હમારે ત્યાં છાપેલા દર આવ્યા હશે ને છપા નહીં હોય તો કોઈ સરચુલરથી બજાર આપી હશે.” મેં કહ્યું. છેવટે હમે ચાકીને હૈદરાબાદ સુધીની ટીકીટ લીધી ને હૈદરાબાદ થોડા કલાક રોકાવાનો વિચાર રાખ્યો, કારણ હજી હમારે સામાન જોખાવવાનો હતો. ને તે ગાડીમાં મૂકવાનો હતો. અમદાવાદ જેવા સ્ટેશ ઉપર પણ હાવા ટીકીટ માસ્તર હોય છે. મ્હેં એક સેકન્ડ ક્લાસની ટીકીટ, એક ઇન્ટરન જે થર્ડ ક્લાસની લીધી હતી.

હમારી સાથે ટ્રેનમાં ફર્સ્ટ ક્લાસના ડબ્બામાં એક જર્મન મુસાફર હતો; તે તે બાણેજ સાથે હિંદુસ્થાન જોવા નીકળ્યો હતો. હમારા પટ્ટાવાળા નોકરના ડબ્બામાં એ હતા તેમની સાથે લેને બટલર વાતોના તકાકાએ ચલેલો તેમાં લેણે કહ્યું કે “જે જર્મન મુસાફર સાથે બાંધ છે તે એની બાણેજ છે ને પોતાને બીજું કોઈ સચુલ્લાજી નથી પાસે અટકાવક થતું છે. બધો એનો હીસાબ મ્હારા હથેય થાય છે ને જટલો હીસાબ બતાવું છું તે મંજૂર કરે છે. મુસાફરી થું, કેમ કરવી, શા માટે કરવી એ યુરોપીય મુસાફરો સારી રીતે સમજે છે. આપણે ત્યાં મુસાફરીનો શોખ એટલો બધો જાણીતો નથી. હેનો બટલર કોલમ્બોનો હતો ને ત્રણ બાંધા જાણતો હતો. મેસાણા સ્ટેશન ઇન્ટર ક્લાસમાં એ બાવાઓ જમને સાધારણ બોલવામાં સાધુ કહે છે તે દાખા થયા છેક આપણે સુધી હેમની પાસે ટીકીટ મોંગી નહીં પણ આપણા સ્ટેશ એક ઇન્ટર ક્લાસ જેવા ડબ્બામાં બેસીને મુસાફરોને જે જે બાબતો મેલે છે તેની પાસે

ટીકીટ નહોતી. ગાડીમાંથી નીચે ઉતરવાનું કહ્યું એટલે એક તો નીચે ઉતર્યો પણ બીજાએ એક કપડું ખભે વિંટ્યું હતું તે ખખેરી હાથ ઉઘાડી કરી કહ્યું “દેખ લે, કહ્યું મેરી પાસ હય નહીં કયા કરેગા ઉતાર કે? પુષ્કરજી જનના હય. મહાબીરજી આગા હય” ટીકીટ તપાસનારે હિંદુસ્તાનીમાં કહ્યું “ પેસા હય નહીં આર ટીકીટબી નહીં હે મગર ગુસ્સા કીતના કરતા હય.” એમ કહી તે ચાલતો ગયો, ને થોડીવારે ગાડી ઉપડી એટલે એક ને ઉતર્યો હતો તે પણ પાછો બેસી ગયો. જોડેનો મુસાફર ને દમભેર બોલ્યો હતો. તેણે આવાને ભાગીટ્ટી હિંદુસ્તાની ભાષામાં કહ્યું “ આવાજ ? તુમકુ તો ઉતાર્યા નહીં હો.” આવાએ કહ્યું “ મહાબીરજી આગા હય, પુષ્કરજી મરજી હય, આ કયા કર સકતા થા. આ ગુસ્સા કર ગયા; મેં તો કબી પહાડ પરસે મેરકુ પટક દે મગર ગુસ્સા નહિં કરતા હું.”

કાંઈક હાથી ગમ્મત જોતે જોતે હમે સાંજરે પાંચના અમલે મારવાડ જાંકસને આવી પહોંચ્યા. અહીંયાં હમારે ગાડી બદલવાની હતી, કારણ ને ગાડીમાં હમે બેઠા હતા તે દીલ્લી જવાની હતી. હમે અહીંથી નેધપુર ખીકાનેર રેલ્વેમાં બેઠા. આ ગાડીમાં હમારા કંપાર્ટમેન્ટમાં કોઈજ નહોતું. અડધા કલાક પછી ગાડી ઉપડવાની હતી. અહીંયાંથી ખરો મારવાડનો પ્રદેશ ચાલુ થાય છે. હુણીના સ્ટેશનથી બે દેડાબાદી સિધી મ્હારા કંપાર્ટમેન્ટમાં આવ્યા. આ દેડાબાદીની સાથે હું વાતોએ ચર્ચો. હેમણે કહ્યું “ હમે કલકત્તેથી આનીયે છીયે. વેપારી છીયે રેશમ, સોનું અને ત્રાંદીનો વહેપાર કરીયે છીયે. આજ અહીં વર્ષે ઘેર પાછા જાય છે. કલકત્તામાં હમે બે દીવસજ રહ્યા હતા. હમે ચોપુટ પૂર્વિ ફરીને આવ્યા છીયે. જપાન, ફ્રાન્સ, જર્મની, આફ્રીકા, અમેરિકા વિલાયત વિગેરે સ્થાનકે યદને હવે ઘેર જાયે છીયે. આ બે પુરુષમનો એક ત્રીશક વર્ષનો હતો ને બીજો સત્તાવીસ અઠ્ઠાવીસ વર્ષનો હતો. ન્હાનો હતો તે પુરુષ મીનજી બહુ હતો ને જેમ જેમ હેનો દેશ પાસે આવતો ગયો તેમ તેમ હેને ઘણી ખુશાલી ઉપજતી હતી. ગાનતાન ઉડાવતો હતો. કંઈ ઘણો સારો હતો તે ગાઈ પણ સાર જાણતો હતો. મ્હેં હેને કહ્યું કાંઈ ખૂબ હોરમાં આવ્યા લાગે છે? ત્હારે કહે અહીં વર્ષે આજે ઘેર પાછો જાયું છું. બે ચાર મહિના દેડાબાદમાં સુખચાપ બેસી રહેવું છે ને પાછું મુસાફરીએ જવું છે; સ્વીટહોમ ‘Sweet Home’ શું કોઈથી અજાણ્યું? વાતે વાતે હેણે કહ્યું હમારા દેડાબાદી ઘણા દેશાવરમાં મ્હોટા વહેપારીઓ છે. મ્હારો ભાણેજ નવ વર્ષનો છે તે મ્હારા બાપ સાથે સીંગાપોર આ સાલજ ગયો છે, પાછો આવશે ત્હારે જોતે કેવો હોંશીયાર થઈ આવે છે. હમારી વાતો હિંદુસ્તાની કે ઇંગ્લેન્ડમાંજ ચાલતી.

વાતો કરતા કરતા બીજો દીવસે બપોરે આર વાગે હમે દેડાબાદ આવી પહોંચ્યા. દેડાબાદનું સ્ટેશન મ્હોટું છે ને અહીંથી નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વે ચર્ચાય છે. હમને સેવાને પ્રોફેસર યદાનીને ત્હાનો સરકારી વકીલ સ્ટેશન ઉપર ગાડીઓ લાદને આવ્યો હતો. ઉતરીને હમે થોડા ગાડીમાં બેસી સરકારી વકીલને ઘેર ગયા.

દેડાબાદમાં સીવીલ હોસ્પિટલ અને ફોર્ટ (કિલો) એ બે જોવા લાયક છે. બંધુ શહેર ટેકરા ટેકરી ઉપર વસેલું છે. ને રસ્તા તો એવા સાંકડા છે કે સ્થામરદામી બે ગાડીઓ તો શું પણ પાંચ છ માણસથી જઈ ના શકાય. શહેર ખ્હારના રસ્તા પ્હોળા ને મ્હોટા કિલો જોવા લાયક છે. કેન્ટોનમેન્ટથી ઓપીસની રજા ધિવાય બીજા કોઈથી અંદર જવાનું

નથી. કીલો હાલતો બધો પડી ગયો છે. પણ તેમાં લેન્ડ રેકર્ડ્ઝ ઓશીસ છે. કીલોના અંદર એક મહોટી ટાંકી છે ને 'વચ્ચેનો' મુરજ સાઠ સીતર શીટ હયો છે તેના ઉપર ચ્હડીને જોધયે તો આસપાસના મુલકનો દેખાવ જણાય છે. આ કીલો પહેલાંના મીર લોકો જે વખતે સિંધમાં રાજ્ય કરતા હતા તે વખતનો છે. જે વખતે ઇંગ્લેન્ડ સરકારે મીરો પાસેથી આ કીલો લીધો તે વખતે લાખો મણુ જલ્દેરાત એમના હાથમાં આવ્યું હતું એમ દંતકથા આવે છે,

હાલના હૈદરાબાદનું મૂળ નામ નારણકોટ હતું ને ત્યાં હાંદુ રાજ્ય હતું. પણ આરબ લોકો પહેલા ત્યાં આવ્યા ને સાર પછી મહમદ કાસીમના વખતમાં નામ બદલાયું. હૈદરાબાદથી થોડે દૂર અલોર કરીને ગામ છે જેનું મૂળ નામ બ્રાહ્મણાબાદ છે તે દસમા સૈકામાં એક મહોટું શેહેર હતું. આ બ્રાહ્મણાબાદ-હિંદુસ્તાનના પેંપીઆઈમાં-જે હુવર હતો તે હાલ કોઈ પણ જગ્યાએ જણાતો નથી. એમ કહેવાય છે કે બ્રાહ્મણાબાદ જ્વાળામુખી ફાટવાથી એકદમ પાયમાલ થઈ ગયું તે ઇંગ્લેન્ડ લોકોના આવ્યા પછી જહારે ત્યાં ખોદ કામ કર્યું ત્યારે ત્યાંથી અટગક ધન મળ્યું. જ્વાળામુખી ફાટતી વખતે જે લોકો જે સ્થિતિમાં ઘરમાં હતા તેજ સ્થિતિમાં તેમનાં મઠમાં નીકળી આવ્યાં ને કેટલાંક માટીનાં રંગેલાં હોય એમ દેખાતાં. ધરત ને વેરટમાં બ્રાહ્મણાબાદને લગતી કેટલીક હકીકત કોષ્ટકે લગભગ બે વર્ષ ઉપર આપી છે એટલે એ વિશે બહુ લખવાની જરૂર જણાતી નથી. સિંધમાં હૈદરાબાદી પ્રાન્તના લોકોખીજ ભાગ કરતાં અક્કલવાન ને હુશિયાર ગણાય છે. ને તેનું કારણ ત્યાં આગળ કેળવણીનો પ્રચાર ખીજે બધે થયો તે કરતાં પહેલો થયો હતો. હૈદરાબાદમાં એક હીરાનન્દ એકેડેમી કરીને ઈન્સ્ટીટ્યુશન છે તેમાં છોકરાઓને મક્કત કેળવણી અપાય છે. હીરાનન્દ પોતે એક સાધુ પુરૂષ થઈ ગયો છે પોતે બી. એ. થયેલો હતો ને જેટલો પૈસો કમાયો તે બધો આ એકેડેમી સ્થાપવા આપી દીધો છે. સિંધીઓના પ્હોરવેશથી આપણે તો હેમને એકદમ ના ઓળખી શકીએ કે એ કોણ છે જ્યુ પારસી કે મુસલમાન ? ને માથે તપેલા જેવી પાઘડી પહેરે તો એટલું જણાય કે સિંધી છે પણ માથે ટોપી હોય તો કોણ છે તે ના સમજાય; પણ જહારે માથેથી ટોપી કાઢી નાંખે ત્યારે માથાની ટુંકી ચોટલીના આધારે જ શક્તી એકે કે આ હિંદુ છે તે સિવાયના સુસલમાન છે; અથવા કોઈ હેમને જહારે નાગ દધને બોલાવે ત્યારે જણીયે કે આ હિંદુને પેલો સુસલમાન. હિંદુઓને ફલાણા દીવાનજી ને સુસલમાનના ફલાણા મીર એમ બોલાવવાનો રીવાજ છે. જેમ આપણે અહીંયાં કહીયે છીએ કે સાહેબ ? તેમ ત્યાં 'સાંઈ' કેહેવાનો રીવાજ છે. અહીંયાં માટરટ્રેટની કોર્ટમાં કેસના માણસોનેજ ફક્ત નામ દધને મહોટે ઘાંટીથી સિપાઈ બોલાવે છે પણ ત્યાં સિપાઈ નીચે પ્રગણે બોલે છે. આ સિંધીનો ગુજરાતીમાં તરજુમો છે. સિપાઈ જેમ ગાતો હોય તેમ બોલે એટલે રમુજ પડે છે.

(અપૂર્ણ.)

“ભર્યમાં સ્ત્રીઓના હુતરનું પ્રદર્શન અને હું”

કાંઈ કાર્ય પ્રસંગે મુંબાઈ જઈ ત્યાંથી પાછા વળતાં મારા મિત્રની સચનાથી ભર્ય-માં ભરાયેલું સ્ત્રીઓના હુતર ઉદ્યોગનું પ્રદર્શન જોવા હું ભર્ય ઉતરી પડ્યો. ઉતરીને મારા મિત્ર તરફથી થએલી ગોઠવણ પ્રમાણે સ્નેહનો સહાર પામી ઉતારે જઈ નાસ્તો પાણી કરી પ્રદર્શનના મંડપ તરફ ગયો. મારી સાથે અમદાવાદ નિવાસી હીરાલાલ મણીલાલને મોકલવામાં આવ્યા હતા.

પ્રથમ અમે પ્રદર્શન જે એક નાટક શાળા જેવા દેખાતા મકાનમાં કરવામાં આવ્યું હતું તેમાં ગયા અને અનુક્રમે એક પછી એક લગભગ સર્વ નમુનાઓ જોયા.

એ નમુનાઓમાં અનેક દખનું સુતરનું ચુંથણ કામ રેશમનું ભરત કામ શીવણ કામ, ચિત્ર કામ, ચિત્રને પોશાકથી શણગારવાનું કામ; શીલ્પ કામ જેવામાં આવતું હતું. એ ઉપરાંત ક્રીડાયાંથી ભરેલા તોરણ તથા પડદા પણ ત્યાં લટકી રહ્યા હતા. બધી દીશામાં ફરી બધાં નમુનાઓ જોઈ હું તે મકાનના મધ્યમાં ઉભો રહ્યો અને ચારે દીશાએ નજર ફેરવી જોઈતો અને જણાવું કે નમુનાઓની ગોઠવણી કરનાર સ્વચ્છતા ભવ્યતા અને રસીકતા તે શું છે એ સમજે છે એટલુંજ નહિ પણ તે તેમને મૂર્તિમાન પણ કરી શકે છે. નમુનાઓ ગોઠવી મકાનને એવું તો શોભાયમાન અને ભવ્ય બનાવી દીધું અને તેમને સ્વચ્છ અને સુઘડ શખી એવું તેજોમય બનાવી દીધું હતું કે તે છોડી જવું ગમે નહિ.

આ મકાનની અંદરથી નીકળ્યા બાં ફેન્સિફર મંડપ હતો ત્યાં અને લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યાં જેટલા સ્ટોલ્સ હતા તે બધા સ્ત્રીઓના હતા. તેમાં જે સ્ટોલ્સ ખાસ કરીને ધ્યાન ખેંચે તેવા હતા. મીસીસ મંગળાગવરી સુનીલાલ સેતલવાડનો તથા મીસીસ રસીકમણી બાલુભાઈ દેસાઈનો હતા. પહેલામાં મોનાનો તથા ઝવેરાતનો માલ વેચાતો હતો અને બીજામાં રૂપાનો માલ તથા સાકીઓ વેચાતી હતી. તે મંડપમાં વળી મીસીસ સુનીલાલ સેતલવાડ પ્રેક્ષકોને ટુલની છડી આપતાં અને તેને બદલ પૈસા લેતાં. એક બાળા ભર્યની સ્ત્રી લાયબેરીના ફંડમાં રકમ લેવા ઈસ્ટી હતી. ત્યાં વળી ચાને માટે ગોઠવણી હતી. અને દરેક પ્યાલાના આના જે આપવા પડતા હતા. ટુલની છડીને માટે, લાયબેરીમાં મદદ આપવા માટે, આ પીવા માટે જે આગ્રહ કરવામાં આવતો તે એવો તો હૃદયપૂર્વક થતો કે તેનાપર ધ્યાન ન આપવું એક ઘાતકી કામ લાગતું. વળી સ્ટોલ્સમાં ખેટેલી સ્ત્રીઓની માથું લેવાની વિનંતિ પણ એવી તો સચોટ થતી કે તે પાછી ટેલાપજ નહિ. મેં યયાચક્રિત તેમની વિનંતિનો સ્વીકાર રૂપો અને હું સમજ્યો કે પ્રદર્શન જેવા લોકો પયોગી કામ માટે આ સ્ત્રીઓ આવી સારી રીતે કામ કરે છે અને તેવું કામ કરવાનું બીજી સ્ત્રીઓને શીખવે છે તે ધણુંજ મુત્ય છે અને હિંદુ સંસારની ચટતી બાન કરાવે છે.

આ મકાનમાંથી બહાર નીકળીને ઉભો તો એક બાળુએ ઉપહાર ચૂક ઉભુ હતું હતું. બીજી બાળુએ ખેતીનું નાનું પ્રદર્શન કર્યું હતું અને સામે કેટલીક ફકાનો ખેસાડેલી હતી. તે બધાની મધ્યે સુંદર રાગ વગાડતું વાજુ ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. ત્યાં ઉભા રહીને

મેં જોયું તો મને લાગ્યું કે લોકો પ્રદર્શન જોઈ, ફેન્સફિરમાં શ્રી ઉપહાર ગૃહમાં જઈ તાળ ચઢ યોગાનમાં ખૂરશીઓપર બેસી સુંદર મનહર રાગ સાંભળી ધુનમાં ડોલી બે થકી દુનિયાં વિસારી આનંદ પામી ઘેર જતા હતા, જે સન્નારીના મગજમાં, આ સમય ભંડૂમાં લાવવાનો વિચાર થયો અને જે પતિએ તે વધાવી લઈ આવા સારા રૂપમાં મૂક્યો તે સ્ત્રીને અને તેના પતિને ધન્ય છે, એવો વિચાર પણ મને થયો. જે માતૃપિતાએ અને કેળવણી આપી અને જે પતિએ તે કેળવણીને પોષી ઉત્તેજીત કરી આવાં કાર્ય કરવાના પંશિષ્ણમમાં ઉતારી તે માતા પિતાને અને તે પતિને પણ ધન્ય છે એ પણ મને તે વખતે સૂઝ્યું. અને મારા હૃદયમાં એવી ઉર્મી ઉઠી કે બધાં માળાપો પોતાની દીકરીઓને આવાં કામ કરવાની શક્તિ આપે એવી કેળવણી આપે અને બધા પતિઓ તેને દાખી ન દેતાં પોષી ઉત્તેજીત કરી આવાં કાર્ય કરાવે તો કેવું સાઈ ?

ત્યાર પછી હું તે સ્થળમાં આમ તેમ ટહેલતો હતો તેવામાં રા. આ. સુનીલાલ હરીલાલ સેતલવાડ મને મળી ગયા. તેમણે મને પાછો બધે ફેરવ્યો અને હરેક જોવા લા-યક વસ્તુ મને ફરીથી બતાવી. જે જે નમુનાઓ મેં ફરીથી જોયા તેમાં ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવા મીસીસ પ્રિયગવરી છગનલાલ કાનુગાના અને મીસીસ સુનીલાલના નમુના હતા પછી તેમણે મારે ધ્યાન વોલેન્ટીયર્સ તરફ ખેંચ્યું. તેઓની મુખાકૃતિપરથી મને લાગ્યું કે તેઓને ઘણીજ સારી રીતે રાખવામાં આવતા હતા. અને તેઓ મંડપમાં પોતે નીચમે પાળતા હતા એટલુંજ નહિ પણ પ્રેક્ષકો પાસે સમ્યક્તાથી વિનવી નિયમે પળાવતા હતા. એટલામાં રોશની થઈ અને તેથી મંડપની શોભામાં કાંઈ ઓરજ ફેરફાર થઈ ગયો. મેં એમને સૂચવ્યું કે વીજળીની રોશની હોત બહુ સાઈ. ત્યારે તેમણે કહ્યું કે બે ચાર દીવસમાં તે પણ થશે. એમ કહી તે મને ત્યાં વીજળીનું ચંત્ર ગોઠવાતું હતું ત્યાં લઈ ગયા. ત્યાર બાદ એક જગાએ અમે ઉભા રહ્યા અને મેં એમને પુછ્યું કે આ પ્રદર્શન કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયું ? તેમણે કહ્યું કે પ્રથમ મીસીસ મંગળાગવરીના મનમાં માત્ર ભર-ચની સ્ત્રીઓના હુન્નર ઉદ્યોગનું પ્રદર્શન કરવું અને તેમણે તેમને તે વિચાર મને જાહેર કર્યો. ત્યારે મેં તે સાંકડો વિચાર છે એમ કહ્યું અને આખા :મુબાઈ ઇલાકાની અને બને તેા આખા હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓના હુન્નર ઉદ્યોગનું પ્રદર્શન ભરવાનો વિચાર રાખો. તે તેમને ગમ્યો અને ભરૂચ જે એમની જન્મ ભૂમિ છે તેમાં એ ભરવું એમ એમણે કહ્યું. અમે બન્નેએ એ કામ ઉપાડી લીધું અને તેને જે રૂપમાં અમે મુક્યું છે તે તમે જુઓ છો. મેં એમને ધન્યવાદ આપ્યો; અને શ્રીથી મનમાં ખોલ્યો કે બધી સ્ત્રીઓમાં આવા વિચાર થાવ; અને બધી સ્ત્રીઓના પતિઓ આવા વિચારને પોષો અને વિસ્તારો.

સલામ કરી હું તો પછી ચાલતો થયો. મુકામે આવી સાંજનું બોજન લીધું. ઓન-રખલ સરદાર બહાદુર મોતીલાલ, મીસીસ મંગળાગવરીના પિતાજીને મળી તેમને પણ ધન્યવાદ આપી ગાડીમાં બેસી સ્ટેશનપર આવી અમદાવાદ આવી પહોંચ્યો.

આ લેખ મેં સુન્દરી સુખોધમાં લખ્યો છે તે એટલાજ હેતુથી કે આવાં પ્રદર્શન અન્ય સ્ત્રીઓ કરે. એમ થશે તો આ લેખ લખ્યો સાર્થક માનીશ.

ગદાસાહેબ બાળકૃષ્ણ.

નવીન માસિકપત્ર.

સાવિતા.

દેશ, પ્રાન્ત, અમાન ગૃહ એ સર્વના માહિત્ય, ધર્મ, અને કર્તવ્ય માટેના મંબંધનું સત્ય સ્વરૂપ દર્શાવનારું માસિકપત્ર, વાર્તા અને કવિતા માહિત્યનું ઉત્તમ માધન. ૨૪ પૃષ્ઠના ફળદાર માસિકનું લવાજમ માત્ર રૂ. ૧-૧૦-૦ પોસ્ટેજ સાથે.

શ્રીઓને ઉત્તેજન માટે લવાજમ રૂ. ૧-૮-૦ એપ્રિલ સુધે ૧૯૧૦ થી શરૂ.

અવસ્થાપક " સાવિતા "

નગરશેઠની પોળ, —મુરત.

સ્વીકાર.

નીચેનાં પુસ્તકોનો સ્વીકાર ઉપકાર સાથે કરવામાં આવે છે.

શા. મેઘજી હીરજીની કંપની તરફથી શિવવિનોદ મણિ, બાંને ત્રીજે અને શિવભોધ બાગ બીજાનો મથુમે ૪ થો, શિવવિનોદ બાગ ત્રીજો, મથુમે ૫ થો.

રા. ધીમતરામ નવસરામ તરફથી	ટેકોમમાનનું આપાન્તર.
રા. માધવરાવ બાબારાવ	લ્યોનિપુન્ડ.
રા. હીમનલાલ મણેશજી અંબરીયા	મંગીત મંબરી.
રા. માગર	ધાકેશું દંદય.

લવાજમની પહેાંચ.

છઠ્ઠા વર્ષ પેરે,

મે. કેમગ મરમુસેરીંગ લાયબેરી ટેસર	સૌ. કમુદા બેન	મુંબઈ
મૌ. જમનાબેન નગીનરામ મુંબઈ	રા. ગીરધરજીવું ધરમદામ	વલસાડ
રા. નેશંકર બાપુજી બટ	રા. પ્રાણનાથ હરિપ્રસાદ (વ. પ્ર.પ.૬) દરગાજી	
રા. લખુભલ ગોપાળદામ કૂકા (મીંધ)	રા. નર્મદાસંકર બાળાસંકર	ઉમરેઠ
ડો. મુકુન્દરાય મામળાપ્રસાદ અમદાવાદ	રા. સુલાબગય જીવબુદામ નવુડ	વાવડી.
ડો. તુળજગમ મી. ખાંડવાળા દરગાજી	અ. મી. વેપ્પીગરી	અમદાવાદ
રા. રમણિકલાલ બાલાજી પાલીતાણા	આપારાવ બોળાનાથ લાયબેરી	"
ગ. ધનજી ગોપાલદામ પોરેયા મુંબઈ	રા. રત્નવદનરામ કમુરંગમ	મુંબઈ
રા. ગા. માણિકલાલ માકરવાલ વડોદરા		

વર્ષ ૭.

મૌ. નર્મદાગરી	મુંબઈ	ગ. મણિલાલ શાલાબાઈ	સેતુવાલા
રા. નરભોરામ જનરાજ	જુનાગઢ	રા. મૌબાગ્યચંદ મુનીલાલ	અમદાવાદ
રા. મણિલાલ મામળાબાઈ બો. એ. અમદાવાદ		રા. જરજીવજીવી હીમનગયને ઘેર બાપ મણિ	વિનનગર,
રા. મજજી રણજોડ આદિયા	મુંબઈ		

રા. શંકરલાલ નરોત્તમ પંડ્યા ઉમરેડ
 સૌ. સુનીગવરી વરજલાલ મુંબાઈ
 રા. દયારામ સોમચંદ રંશુન
 રા. તુલસીદાસ વલભદાસ મુંબાઈ
 રા. સાકરલાલ મોતીલાલ બી. એ. પાંકતેર
 (વ. ૫-૬-૭)
 રા. ધનનલાલ ગંગારામ બી. એ. નગરકંઠા
 (વ. ૫-૬-૭)
 રા. ગણપતરામ હિતમરામ (વ. ૫-૬-૭) ભરૂચ
 રા. નર્મદાશંકર બાળાશંકર ઉમરેડ
 રા. છોટાલાલ હરિશંકર આંકલાવ
 રા. ધનપ્રસાદ દિરાલાલ અજમેર
 મે. સી લાયબેરીના બવરથાપક વડોદરા
 ધી રામદાસ મોરારજી લાયબેરી કરંચી
 રા. રૂપનાથ ડી. દેવશંકર કોડીનાર
 રા. ધનજી ગોપાળદાસ મુંબાઈ
 મે. બન્ધુમંડળના સેક્રટરી કરંચી
 સૌ કુમુદાબહેન મુંબાઈ
 મીત્રીસ ઇલીલક્ષ્મી
 રા. મગનલાલ ચીમનલાલ પાલણપુર
 રા. મગનલાલ દોલતરામ નમદણ
 રા. જયેન્દ્રરાવ બાબારાવ ઘેઘે
 મે. વડોદરા સ્ટેટ લાયબેરી વડોદરા
 રા. સુનીલાલ લક્ષ્મીભાઈ ધોળકા
 રા. ત્રિજલાલ ખીમજી મુંબાઈ
 રા. ધનસ્થામલાલ ધરમદાસ તાતા (સીધ)
 રા. મનંતરાય કૃષ્ણમુખરાય મહેતા વડોદરા
 સૌ. ઇન્દુભતિ વડોદરા
 ખેરવા શુ. કન્યાના મહેતાજી કરસનદાસ ખેરવા
 શેઠ મણિલાલ રણછોડલાલની લાયબેરી
 (વર્ષ ૪-૫-૬-૭) અમદાવાદ
 ડૉ. જેઠાભાઈ ધનમાળીદાસ મુંબાઈ
 રા. દિરાલાલ ત્રીભોવનદાસ અમદાવાદ
 રા. ગજનન બાલાજી દવે પેટલાદ
 રા. મોહનલાલ પાર્વતિશંકર (વ. ૬-૭) મુંબાઈ
 મે. ન્યુ. દિન્ડુ ગુજરાતી કન્યાશાળા કરંચી

રા. વૈકુંઠરાય શ્રીપતરાય નડીયાદ
 રા. સુસરખાલી એ બાકરભાઈ મુંબાઈ
 ડૉ. તુલનરામ સી. ખંડવાળા કથાણા
 (વ. ૫-૬-૭)
 રા. રમણિકલાલ બાલાજી પાલીતાણા
 મે. શામ્પુર મરકયુલેટિંગ લાયબેરી શામ્પુર
 રા. મોહનલાલ બી. મણિયાર સુરત
 એન. સે. લોર્ડ. રે. લાયબેરી ખંભાત
 મે. ડાસિન્દ્રા મરકયુલેટિંગ લાયબેરી કોરસીન્દ્રા
 અ. સૌ. રસિકગૌરી મુંબાઈ
 સૌ. જમનાબહેન નગીનદાસ
 રા. જેશંકર બાપુજી ભટ અંકલેશ્વર
 રા. નરસીદાસ બીમજી મુંબાઈ
 સૌ. ધનલક્ષ્મી C/o દિરાલાલ કે અંકલેશ્વર
 રા. લક્ષ્મીદાસ દેવજી ભટ મુંબાઈ
 અ. સૌ. જ્યોત્સના વેરાવળ
 ડૉ. મુકેન્દ્રરાય શામંગીપ્રસાદ અમદાવાદ
 રા. મયાશંકર હરજીવન થાન્ડાકિ
 રા. રતિલાલ એમ. રાવલ પાલીતાણા
 રા. રતિશંકર ગીરજીશંકર બાવનગર
 રા. અરજુનલાલ નાગરજી દેસાઈ મુંબાઈ
 રા. ત્રીકમલાલ બાપાલાલ આલુંદ
 રા. હરજીવનદાસ હરકીશનદાસ બાજવા
 રા. કોરસી મજીજી મુંબાઈ
 રા. કેશવલાલ વાડીલાલ મુંબાઈ
 રા. હરખચંદ લખમીચંદ મુંબાઈ
 મે. એન. સે. રકુલ્લ કમીટી (વ. ૫, ૬, ૭) મુંબાઈ
 રા. રથવેન્દ્રરાવ કે. એનીન્ડેરી
 રા. દિનકરલાલ નંદલાલ ખંભાત
 રા. મગનલાલ જગનલાલ ગોધરા
 રા. ધનજી ખેતરી (વ. ૫. ૬. ૭) દોડરા
 મે. યુ. વી. પરલ સેરંબાન
 રા. નરમીલાલ માધવલાલ (વ. ૬-૭) અમદાવાદ
 રા. ભગવાનલાલ ગોપાળદાસ તોલાદ અમદાવાદ
 રા. ડા. નારણજી વિ. ઉમરસી (વ. ૬-૭) મુંબાઈ
 રા. હરિશંકર કૃષ્ણરામ ઉમરેડ

૩. પુષ્કિલક ઇન્દ્રકશનના ડિરેક્ટર સાહેબે પ્રાથમિક કન્યાશાળા માટે ઇનામ તેમજ લાયબ્રેરી માટે મંજુર કરેલું, તથા શ્રીમત સરકારના કેળવણી ખાતાએ શાળા લાયબ્રેરી તથા શાળાઓમાં ઇનામ ખાતે મંજુર કરેલું અને બીજા સ્ટેટો તથા અનેક કેળવણેલાં સ્ત્રી પુરૂષને અતિ આવકાર પામેલું

સૌભાગ્યશિક્ષાબિંધ.

સુધારા વધારા સાથે ત્રીજી આવૃત્તિ.

આ પુસ્તકને રા. અણુભાઈ મહીપતંગમ નિર્મલક બી. એ. એચ. એલ. બી. પમદાવાદ), રા. કેશવભાઈ જેવંદર ધોળકિયા, એલ. એમ. એન્ટ. એમ. (રામપુર-ગેલી-ખંડ), મી. વિદ્યાગવરી રમણભાઈ બી. એ. (અમદાવાદ). રા. અનંતરાય નાનાશાસ્ત્રી, બી. એ. એલએચ. બી. (ગુનાગદ), રા. શિવગદર શામળ દલાલ. બી.એ. એચ. એલ. બી. ન્યાયાધીશ માણાવદર સ્ટેટ), મિમ એડ. મેદેશી વેડી મુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ આર્ટન પ્રીમેલ ટ્રેનીંગ સેલ (રાજકોટ), તેમજ બીજા સાક્ષર વિદ્વાનોએ અતિ ઉચ્ચ અભિપ્રાય આપેલા છે.

મુખ્ય વિષયો ઉપરાંત અનેક નાની નાની સ્ત્રી ઉપયોગી યોધક બાબતોનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ થઇ ગય છે, જેઓ પોતાની સ્ત્રીઓને, પુત્રીઓને, ભગિનીઓને, પવિત્ર દુરીય, શેઠ, કર્તવ્ય પરાયણ ત્રેવા ઇચ્છતા હોય, અમાનુ મનોત્તમ મુખ્ય સ્ત્રીભવિત હંમનો ઉચ્ચ ચલાતા હોય, મમાર ઉચ્ચ અને અખપર્ણ જેવાંના શુભ હેતુ થતાવના હાય, સ્ત્રીઓને નીતિનુ, ઘરમમાર ચલાવવાની રીતિનુ અને બચ્ચાઓને કેળવણી આપવાનુ બુદ્ધિમાન આપવા ઇચ્છના હોય, તેવા દરેક મનુષ્યને આ પુસ્તક ઘરમાં રાખવાની આવશ્યકતા છે. કંઈમત રૂપિયો મવા. પોસ્ટેલ જુદુ.

વદ્વાનોએ વખાણેલું 'સગર્ભા સ્ત્રીઓ' ને માટે અતિ ઉપયોગી પુસ્તક

'સગર્ભા સ્ત્રીની સંભાળ.'

તેનાં 'સાધારણ દરદેા અને સામાન્ય દેશી ઉપાયો.'

બ્રજેત્પતિમાં સ્ત્રીની ધારીરિક શક્તિ કેટલી બધી હોયુ થાય છે તે ગર્વ દોષ બને છે, એવ સમય મહાભયકર છે. એમાંથી અનેક સુવાચન્યામાં પ્રવેશવી બાવાઓ તેમ નાની મોટી સ્ત્રીઓ ંદગી પુવે છે, ને દદાય સ્ત્રી તદુરન્ત હોય ને તે મમયમાં ફતેહ મેળવ કે તોપણ પછીથી સુવાવડના અનેક ગુમ લાવિઓ સ્ત્રીના તત મત ઉપર દુમલા કરે છે, ને આખરે રોગની બોગ થઇ પડે છે. ગર્ભાવસ્થા કે ન્યા સ્ત્રીઓ અનેક વ્યાધિઓથી બીડિત રહે છે તે અવસ્થાની શઃઆનમાં દ્રેક સ્ત્રીએ આ ગમુ પુસ્તક વાંચવાથી ઘણા રાખર મેળવી શકાય તેમ છે, તથા ગર્ભમાં જે બાળક હોય છે તેના ઉપર સુનસ્કામેની બધ ગર્ભકાળે પાડવાની રેલી બધી જરૂર છે, અને તેવા ખામ પ્રસંગે લીધેલી માવશેની તથા માસ ઉપાયોની અમરથી બાળકની બાવી ંદગી કેટલી બધી મુધરી ગય છે તે માગત પબુ ખામ અમગતય તેમ લખવામાં આરી છે. મનપામ આ નાના પુસ્તકની અદર ગર્ભવતી સ્ત્રીની રી રી સંજાગની જરૂર છે, ગર્ભિણીએ તે અવસ્થામાં નેા રીને વર્તવું જોઈએ અને તે અવસ્થામાં ચતા માપારણુ દરેના ઉપચાર રી રીને કરવા જોઈએ ને માગત અતિ ઉચ્ચ દેવક અ યોના આધારે જાનુનરામાં આવે છે. (બન્ને ભાગ સાથે) કિંમત આના ચાર, પોસ્ટેલ જુદુ. બન્ને પુસ્તક મળવાનું રથગઃ—

નટવરલાલ કે. વૈગુચ, ટાકપિરેટ. જેતપોર, (કાઠીયાવાડ)

આયોનિક ફાર્મસી

માં

બનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

ફીવર ડ્રેસ.—જવર બિન્દુ દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ઘણીજ મરતી અને અસરકારક દવા છે. રૂ. ૦-૪-૦

જર્મીસાઈડ.—જંતુવિનાશક. ચેપી કે એરી જંતુના વિખે કાપી નાંખે છે રૂ. ૦-૮-૦

બ્લડ ડ્યુરિક્સાઇંગ મોલ્યુશન.—અતશોષક. લોહીવિકાર ઉપર ઘણીજ અમર કારક દવા. રૂ. ૧-૦-૦

લીવર મોલ્યુશન.—ઝાડાની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે. પેટ માદ આણે છે. અને શુષ્ક લાગે છે. રૂ. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમ.—ચામડાની દરેક રોગ ઉપર કરોતુ આટકાવી બરદાદી માં આણે છે. રૂ. ૮-૮-૦

એ ઉપરાંત દરાજનો મલમ, ખીલનો મલમ, કોલેરા, પ્લેગ વગેરેની મરતી જાતની અકસીર દવાઓ બનાવવામાં આવે છે.

વધુ ખખર માટે તથા નમુના માટે લખો —

(પ્રોફેસર ગજજરની) આયોનિક ફાર્મસી.

ગીરગામ, મુંબઈ.

અમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા.”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિદ્યોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો-
પ્રયોગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પાંચ કાર્ડ ઉપર નામ હામ લખી
મોકલનારને કીંમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત
મોકલી આપવામાં આવે છે.

રાજ્યે નારાયણજી મેશવજી.

જામનગર-કાઠિયાવાડ.

સવા આનો મોકલી આપેથી નમુનું આંક મોકલવામાં આવશે.

ગુજરાત પંચ.

ગુજરાત કાઠિયાવાડ, હિન્દુસ્થાનના ત્રણ વિભાગ, ધર્મ, અર્થ દૂરના
પ્રદેશોમાં ઘડોળો દેવાનો પામેલું, સારિ, સમાજ, રાજ્ય, ધર્મ આદિને
લગતા વિવિધ વિષય અર્થાત્, દેશવિદેશ અનેક ખગરો આપનાર :

સસ્તામાં સસ્તું અને ઉભ અઠવાડિક પત્ર.

-વાર્ષિક લવાજમ: માત્ર રૂપિયો ૧૦ દેશાવરવાળા ગ્રાહકો
માટે રૂપિયાપાઠી.

દર વર્ષે ગ્રાહકોને બે સુંદર પુસ્તકો ભેટ આપવામાં આવે છે.

નવા ગ્રાહકોને ૨૫ લાભ.

તા. ૨૮ મી ફેબ્રુઆરી સુધી ગ્રાહકોનારને ૧૨૬ સુંદર છબીઓ,
દિલ પસંદ લખાણ, અને હિન્દ દેશના મોકલન ચિત્રથી અલંકૃત થયેલ
૨૨૦ પાનાનો આ પત્રનો ગઈ દીવાળીનો ની કિંમતનો ખાસ આંક વિના
મુદ્દે ભેટ મળશે. ગ્રાહક સિવાયતાને આ આંક આને મળશે.

મેનેજર, “ગુતી પંચ” — અમદાવાદ.

આયોનિક ફાર્મસી

માં

ખનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

શીવર ડ્રેસ.—જવર ખિન્દુ દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ધણીજ સસ્તી અને અસરકારક દવા છે. રૂ. ૦-૪-૦

જર્મીસાઈડ.—જંતુવિનાશક. ચેપી કે એરી જંતુના વિપ્લવે કાપી નાંખે છે.

રૂ. ૦-૮-૦

બલડ પ્યુરિફાઇંગ સોલ્યુશન.—રક્તશોધક. લોહીવિકાર ઉપર ધણીજ અસર કારક દવા. રૂ. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશન.—ઝાડાની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે. પેટ સાફ આણે છે. અને શુષ્ક લાગે છે. રૂ. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમ.—ચામડીના દરેક રોગ ઉપર કહોતું અટકાવી જલદી રજ આણે છે. રૂ. ૦-૮-૦

એ ઉપરાંત દરાજનો મલમ, ખીચનો મલમ, કોલેરા, પ્લેગ વગેરેની મધ્યમી જાતની અકસીર દવાઓ ખતાવવામાં આવે છે.

વધુ ખુબર માટે તથા નમુના માટે લખો:—

(મોડેસર મજબૂરની) આયોનિક ફાર્મસી.

ગીરગામ, મુંબઈ.

સુન્દરી સુબોધ

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાનાર સાદરકવિ એવર્ધનરામભાઈના ગ્રન્થોમા કહીએ તો “સ્ત્રીશો પરિત થાય, રસજ થાય, કુટુબપોષક થાય; અરુથ થાય શરીરે બળવતી, રોગહીન અને “સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમા કુટુબબન્ધનમાથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુબબની મૂર્ખે ઇચ્છાઓ અને ઇષ્ટપોમાથી છુટી એ કુટુબબનો ખરા સ્વભાવ હરવા “શક્તિમતી અને ઉત્સાહિની બને, કુટુબબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વગોના “કલ્યાણ વાસનાઓ વૃક્ષ હરે,” પતિભક્તિપગથણ થઈ પતિનુ અવલ ઉત્તર હરે અને તેના આત્મ-વિવારોની ઉર્મિયોમા પોતાના હૃદયતરંગ ભેળવી ઈષ્ટ અનુબ્યજનને ક્રિયાતામય કરી નાખે અને અન્તે સ્વદેશમા ઉદયસૂર્યના તેજસ્વી નિરંજો સપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના અવનની સફળતા છે “સ્ત્રીવિના ગૃહ નથી, ગૃહવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્ર્ય નથી...” “સ્ત્રીની ઉત્તરિવિના દેશની ઉત્તરિ અસાધ્ય છે”

વર્ષ ૭ પુ.] ઈ. સ. ૧૯૧૦ માસ:-માધ, વિ. સં. ૧૯૬૬. [અંક ૭ મો.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

સ્ત્રીઓ અને અંગ્રેજી ભાષા.

જ્ઞાનવર્નિટોનું જ્ઞાન પામેલામાંથી કેટલાક સ્ત્રીઓને અંગ્રેજી ભાષા શિષ્ય-વધી નાહ પણ કદેનાર હોય છે તેમને અંગ્રેજી ભાષા ન સમજી શક્યા હોય પણ વર્ગમાં તો મૂકી શકાયજ નહિ. તેમને પોતાને અંગ્રેજીનું જ્ઞાન ન મળ્યું હોત, અંગ્રેજી પુસ્તકોનું અધ્યયન તેમણે ન કર્યું હોય તો કેવી સ્થિતિમાં તેઓ હોત તે વિચાર કરવાની મારી ચિનંતિ છે. શા કારણસર અંગ્રેજી ન શીખવવું પણ જાણવામાં નથી. થોડાં યમ માન છે કે અંગ્રેજી ભણવાથી સ્ત્રીઓમાં ઉદ્વેગ આવે છે, છુછલાપણુ આવે છે અને સ્ત્રીને યોગ્ય મર્યાદા, શાંતિર્ય અને વિનીતતા નષ્ટ થાય છે આથી પાળિામ પુરુષોમાં નથા આવતું તો સ્ત્રીઓમાં શા સાદ આવે ? અને કાફ કાફ દૃષ્ટાન્ત તેવા માલમ પડતાં હોય તો પુરુષોમાં પણ કેમ નહિં હોય ? તેમ હોય તો દોષ અંગ્રેજી અભ્યાસનો નહિં, પણ અમુક વ્યક્તિના મતના અંધારણનો છે. અંગ્રેજીનું નામ પણ ન જાણનાર પદાં ઉદ્વેગ અને છુછલા, સ્ત્રીપુરુષોનો ક્યાં સ્પોટ છે કે તે દુર્ગુણો માટે અંગ્રેજી ભણતરનું કારણ શોધવાની જરૂર હોય, માટે અંગ્રેજી સાહિત્યનો વિશાલતા, મનોહરતા અને અર્વા-

ચિનતા લક્ષમાં રાखो सारां पुस्तको वांचया घंचायवानो इच्छा राखनारे ए भाषानो अनादर करयो घटता नया. संस्कृत भाषा प्राचीन छे, तेनुं साहित्य ओछामां आछु हजार वर्ष जुने छे माटे ते वस नथी, आवश्यक छे पण पर्याप्त नथी. पुराणे ते सबैव अंग्रेजी केळवणी मळे छे, पण खोओने माटे जुदी केळवणां; खोओने अंग्रेजीनो अनावश्यकता माननारने आटलुं कहेवुं जरनुं लाग्युं छे.

सौ. विद्यागोरी.

કાવ્યકુંજ.

ગૃહદેવીઓનું ગીત.

અમે રનેહને સૌજન્ય કેરી દેવીઓરે લોલ,
અમે સ્વર્ગથી સંસાર તટે ઉતર્યાંરે લોલ,
અમે શાન્તિ ને આનંદ ગથે વેરીએરે લોલ,
અમ હાસ્યમાં તે તેજના અંગાર, છે રે લોલ.
અમે વાર્ષીયો સ્વર્ગીય સુધા રેડીએરે લોલ,
અમ નેણુમાંથી પ્રેમની ધારા ઝરે રે લોલ;
અમે ધાત્રીઓ સંસારની હ્રેવાઈએરે લોલ,
અમે વીર કેં ઉછંગમાં હુલાવીએરે લોલ.
અમ ઉરથી અમૃત સેર બે ઝરે રે લોલ,
અમી પાછને દેવાંશીઓ ઉછેરીએરે લોલ;
અમે વિશ્વના અંતાપ સર્વ દેડીએરે લોલ,
તપ્યા માનવીને છાંય શીળી આપીએરે લોલ.
હુઃખી માનવીનું શીર અહ્ક રાખીએરે લોલ,
અમે ઉતર્યા રાતાનાં આંસુ લૂગવારે લોલ;
અમ હાસ્ય થકી શોભતો સંસાર છે રે લોલ,
અમે વિશ્વમાં સૌન્દર્યના અવતાર થાંરે લોલ.
અમે કાન્તની માનીર્તા ગૃહદેવીઓરે લોલ.
અમે રાજી તે પ્રભુ સદા પ્રસન્ન છે રે લોલ,
અમે સ્વર્ગને સંસારમાં ઉતારીએરે લોલ,
અમે રનેહને સૌજન્ય કેરી દેવીઓરે લોલ.

નર્મદાશંકર બાળાશંકર.

માતૃ-ઉપકાર.

અહો ! અતુલ ઉપકાર તુજે તો' સદા માત ! છે,
કદી નવ શકે થઈ સુતથી તું પ્રતિ કાંઈ એ !
ગણી પણ શકાય નાજ ! બદલો વળી શો શકે ?
“અનન્ત તુજ ઉપકાર !” વહીં સર્વ વિરામશે !
વિના અરર ! સ્વાર્થક્લેશ, સુત કાજ તું વેઠતી,
અપાર શ્રમ વૃદ્ધ તોય કરતી હજી માવડી !
અહો અવધિ માતૃસ્નેહ-ઉપકારની છે સદા !
તહને, સુખદ માત ! ઉપકૃત હું કરું વંદના !
થયું નહિજ કાંઈ એ સુજથી, યાચનાં તે ક્ષમા
વહે નયનથી ન નીર, હૃદયેજ શોકાશ્રુ આ !
શકે નિરખીં એ ન આ જગત કે કદી માત ! તું,
છતાંય પ્રભુ એક તો નિરખશે નર્કી એ બધું !
સદા તનયદોષ તો નર્મી-અનેકધા થાય છે,
અને પુત કપૂત સહ બહુધા-થતા એ જગે;
છતાંય તુજ તો સદા સેવત સ્નેહ એ-એજ છે,
અપૂર્વ, અધિકારી, નિત્ય, જનનિ ! સદા શુદ્ધ એ !
અપૂર્વ તુજ સ્નેહ એ કૃતિ અગમ્ય છે ઇશના;
વિચાર ઉર એ કરી મતિ વિરામ પામી રહી !
અહો ! પરમ પૂજ્ય તું, પરમ ઉપકારી સદા,
તહને, પરમ, -માત ! પ્રેમમય હો સદા વંદના !

કુન્ન.

કષ્ટવિસ્મરણ.

જો કષ્ટવિસ્મરણ થાય ન દોષ કાલે,
જો અશ્રુવું વહન આમ સદેવ સાલે,
કર્તવ્ય નહ થતું શાન્તિવિહીનતામાં !
અશ્રુ તણુંજ પ્રતિબિમ્બ પડે બધામાં !
મૈ, અશ્રુ તો સંતતનાજ વહાં કરે છે,
ક્ષાન્તિ થતાં નયન તો વિરમા રહે છે !
અક્ષાન્ત કિન્તુ ઉર-અશ્રુ રહી શકે છે,
અદૃશ્ય. અશ્રુ પણ શાન્તિવિહીનતા છે !

કેર્તવ્ય હુમ થવું નાજ કદી ઘટે છે !

કટોજ માત્ર સહવા સુખ-સ્વાર્થ તો છે !

કાઠિન્ય કદ સહવા ધરવું સદા એ,

કેર્તવ્ય તેથીજ થઇ શકતાં બધાંએ !

એ કદવિરમરણ થાય ન કોઇ કાલે—

કેર્તવ્ય જીવન તણું કંઇએ ન થાયે !

કાઠિન્ય કાર્ય કરવા ધરવું,—સહેવું !

કેર્તવ્યમાં હૃદયકદ બધું વિલાવું !

કુજ.

નહાની નહાનુની ગમતી ગરબી.

સખી કાન્ત દેરી પ્રેમ માલ કંઠે ઓપતી

કંઠે ઓપતી રૂઢયે ઓજ ઉત્તસતી— સખી૦

ની અતિ મોંઘી પ્રીતિ કંથ પૂર્ણી, મૂલ કદિ ન અંકાય;

ઘેલી બની હું એ પ્રીતિની પ્રેમિ એ મુજ સહચાર.

પ્રિતમ કેરા સંગમાં આનન્દજી માનતી,

લાજલુ બની પ્રિતમ નિરખી હું તો લાજતી— સખી૦

હેમનાં ઝરણાં ઉરમાં, માંહે હીલે નાય

નંદ વહે સતત રતિની, જાણું કાન્ત જાણ

છાની છપની કા'નાથી ફરતી લોખીરે

છાની ગોઠડીની ઘેલી એકાન્ત શોધતાંરે

નહાલપના એ વીરાએ, જાણું મુજ કામ

ધીમું થોડું રહઃ બોલી, સર્યા કરી સાન.

ઘડકે હૃદય મુજ આ કિશોર બાલાનું

પ્રીતિના લ્હાવની મોજલી હું નહાનું— સખી૦

સંભાલતી કંકણ ખખડાટ, વળી નેપુરનાં નાદ

મૃદરવ કરતી હોઠ દાઝતી, પિયુ રતિ ઉલસાય

ન સખી અલબેલીરે, કાન્તમાં શાન્તિ પામતી;

શાન્તિ પામતીરે, મોદ આણતી જાણું ધીરી આંધું

સખી કાન્ત દેરી પ્રેમમાલ કંઠે ઓપતી

કંઠે ઓપતી, રૂઢયે ઓજ ઉત્તસતી— સખી૦

બિહાર

વાતીલહરી.

શ્યામકુંવરે લીધેલો લગ્નનો હાથો.

(મળેલું)

શ્યામકુંવર પચ્ચીથીમા પેઠાં હતાં. ગીરવણીં હતાં. જીભનો ઝાઝો ઉપયોગ કરવાની ટેવ હતી. માઆપને ઘેરથી ભર્યા પૂર્યા પધારેલાં નો નહોતાં પણ જીવાનીમાં તેમના સસરા હુસારી કુલાનીને મેહેનતનું કામ લેતા તે તે હોંશે હોંશે કરતો તેથી શ્વસરને ધણું પ્રીય હતાં. તેમના બોલને સસરા જરા વિશેષ માન આપતા હતા. ઘરમાં રેશમનો સાંચો હતો. સાંચાનું પછડુ ફેરવતાં શ્યામકુંવર નિચારતા વમળમાં પડ્યાં હતાં.

શ્યામકુંવરના પતિ પણ ઘરનોજ ધંધો કરતા હતા. પણ તેમનું ધ્યાન બહાર ફરવામાં વિશેષ હતું. પોળની બહાર શાકનું ચકલું હતું પણ સવારમાં દાંતણુ પાણી કરીને શાક લેવા જતા તે અગીઆર અને બારની વચ્ચેમા ઉતાવળા ઉતાવળા પાછા આવીને ખાજા ખાંચે મશે, ભૂખ બહુ લાગી છે એવા છુપાટા કરી મુકતા હતા. સાધુ આવાના અખાડામાં દમ મારવા બેસતા ત્યોં વખત વહીજનો તે વાત છુપાવવાને ચકલામાં શાક સાઈ મળ્યું નહીં માટે મોટે ઢાંટ લેવા ગયો તેથી વાર ચક્ર એવું બહાનુ ફાડાડતા હતા. તેમના પિતા ભગવતી પ્રસાદ ખરેજ ભગવતિનો પ્રસાદ હતા. જાતે મેહેનતુ હતા, તેથીજ મેહેનતુ વહુને માન આપતા અને વહુનો બોલેલો બોલ ઝીલી લેતા, તથા વહુ વધારે પડતું ધણુંએ બોલતાં પણ તેવણુ સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરી ચંચાવતા હતા, અને તેજ કારણુને લેઈને પુત્ર, રેવતીરમણ ઉપર ઘણો પ્યાર નહોતો.

વિચારની ગતિ-વેગ ઘણો હોય છે. વિચાર અનન્ય પ્રદેશમાં તેમજ નહિં અનુ-ભવેલી વાતોમાં પણ વેગથી ચાલ્યા જાય છે. કેટલીક વખત અસંભવિત બાબતો ઉપર વિચાર એટલા બધા આગળ ચાલ્યા જાય છે કે તેને શેખચક્ષીના વિચાર એવું ઉપનામ મળી ચુકયુ છે. સાંચાનું પછડુ ફેરવતાં ફેરવતાં શ્યામકુંવર વિચારના વમળમાં ગોચાં ખાતાં હતાં. તે વખતે મન સાથે એક નિશ્ચય કીધો કે છોકરાને પરણાવવો. તો ખરોજ. કન્યા મળે અગર ના મળે, ખરચ થાય અગર ના મામ, સાસુ સસરા. તેમાં મંમનિ-યા મદદ આપે યા ના આપે, તોપણ છોકરાને કુંવારો રખાયજ કેમ ? કુંવારો રહેશે તો માતાનું કુટુંબ પડશે, લોક સુઠી ખાશે, પીઅરીઆં કહેશે કન્યા મળતી નથી. આવશે મોટા છોકરા કુંવારો રખાય ખરો કે ? આ લગ્નમાં કુંવારો રહે તો છોકરા ટપકે પડે ! પછી કન્યા મળેજ ક્યાંથી ? પરણાવવો તો ખરોજ. સાસુ સસરા નો માઈ માપ જીએ ઈ. શું ? તેમને નાક વઢાહું નથી ? ઇજત જઈશે ? કદી નહીં. પરણાવવો નો ખરોજ. પરણાવ્યા વિના કેમ ચાલે ? છોકરાને કોઈ રીતે આ વિવાહમાં પરણાવવો એ નિશ્ચય પર શ્યામકુંવરે આપ્યાં.

કડવાની દેરી બોલી હતી અને આજ વર્ષમાં કડવા સમસ્તનાં છોકરાં-છોકરાઓ અને છાડીઓ એકજ દીને પરણાવી દેવાનો માતાનો હુકમ થયો તો. કડવાનાં લગ્ન દર

દસ વર્ષે થાય છે ત્યારે ૪૦ દીવસનાં આજઠોને પણ પરણ્યાની દેવાનો ગુજરાતમાં રીવાજ છે. લગ્ન-આડા શક્તિ બે મહીનાજ રહ્યા હતા. ન્યાં ત્યાં વિવાહની-ચાંલ્લાની ધમાલ ચાલી રહી હતી. સ્યામકુંવરનાં ધર્મા-ખાર ધણા હતા. કોઈનું સાદું સાંખી શકતાં નહીં. એક ખાંધએ તેમને ગોળ-ધાણા આપવા માંડ્યા. બીજીએ પુછ્યું, અલી ! તારા કીકાના વિવાહ ક્યાં થયો ? સ્યામકુંવરના દીલમાં ધર્માની આગ પ્રજ્વળી. હાય ! ! હાય ! ! પડોશીના છોકરાના વિવાહ થયા અને મારા ચંદ્રશેખર માટે કોઈ માથું પણ આવતું નથી. આતે શો ગળજ ? ! રોયા લોહો પણ આંધળા છે. અરે ! એતો માફજ ઘર પુછતો આવેલો પણ પડોશી જુલ થાય ખવરાવીને પોતાના ઘરમાં લેઈ જઈને પોતાના છોકરાને ન્યાંલો કરાવ્યો, એમ કહી મન વાળ્યું. પણ ધર્માની આગ ચોલવાઈ નહીં.

બીજો દીવસે પોતાના જેઠના છોકરાના વિવાહ થાય છે સાંભળી સ્યામકુંવર વડુ છછછી ઉઠ્યાં. આડોશો પડોશી, જેઠ જેઠાણી, સાસુ નણદ, સસરા, ધણી જે હાથ આવ્યું તેમને ઉધણાં લીધાં. કોઈએ જવાબ આપ્યો નહીં ત્યારે થાકીને બેઠાં. વિચારની પરપરા ચાલી. સસરાની એશિયાળી શા માટે રહુ ? હું પોતેજ છોકરાવાસ્તે વડુ-કન્યા બોળી કહાડીશ. એમ વિચાર કરી સંતોષ પામ્યાં. તે દીનથી કામ ધંધો મુકી દીકરાવાસ્તે કન્યા બોળી કહાડવામાં ચિત્ત પરોવ્યું.

કન્યા તો બોળી કહાડી પણ ખર્ચ થવાનું હતું. સસરાને વધામણી ખાધી. સસરા પણ છોકરાને પરણાવવા રાજી હતા. તે પણ પૌત્ર માટે કન્યાની આશામાં દીવસ કહાડતા હતા. એટલે સ્યામકુંવરને સંમત થયા. સ્યામકુંવરે રાત દીવસ મેહેનત કરીને સારી કમાઈ કરવાનો સંધ્યારો આપ્યો. ડોસા દેવું કરવાને-મરજી વિરહ-કમુલ થયા. ડોસાએ વિચાર કીધો કે તેલ, મસાલો, ઘી અથાણું વિગેરે ખાવાની ચીજોમાં કસર કરીશું અને સ્યામકુંવર વડુ તન મનથી મેહેનતકરશે એટલે ખરચ ઘટશે અને કમાઈ વધશે. બે વર્ષમાં દેવું વાળી દઈશું. એમ કરી દીલ બેહેલાવ્યું.

સ્યામકુંવરના ચી. ચંદ્રશેખરભાઈના વિવાહ થયા. સ્યામકુંવર વડુનાં સાસુ લગીતા ડોશીએ ગોળ ધાણા વેહેવ્યા, તે સ્યામકુંવરને પસંદ આવ્યું નહીં. એક તપેલીમાં પાંચશે-રેક માટલાનો ગોળ કહાડ્યો અને તેમાં આશરે-અડધા શેર ધાણા નાંખી તપેલી હાથમાં લેઈ સ્યામકુંવર એક છેડથી બીજા છેડા નુધી પોળમાં ફરી વળ્યાં. “ગૌતમ ટાકીટા ! ધરમાં છા કે ? આ ગોળ ધાણા લ્યો.” “અલી ! સ્યામકુંવર ! શેના ગોળ ધાણા વેહેયજ. તારાચં-દ્રાના વિવાહ થયા કે ? હોવે ! કાકીજી ! એંદ ! વડુ તો રૂપનો ભંધાર છે. બીરી ચંદાર છે. અને બોળકણી તો એતી કે તમે ખુશ ખુશ થઈ જાઓ. મોટી થશે ત્યારે મોટા ધને-તરને જવાબ દે એતી હુંથીઆર થશે. કાકીજી ! હું તો નાની પણ બહુ ચાલાક છે. તમારા છોકરા કરતાં જરાક મોટી દેખાય છે. ઉંમરમાં તો સંરખાંજ હશે. આજ દસ મહીને મોટી હશે પણ તે કાંઈ જાગે દેર કહેવાય ? કાકીજી ! લ્યો કાકીજી આવજો હોંદે. દવે હું જોઈશ. બહુ વાર થઈ. જરા બધે ઘેર ગોળ ધાણા આપી આવું” એમ કહી આગળ ચાલી. એક ઘરમાં તેના સમાવડી ચંચળ વડુ મળી, તેણે પુછ્યું. “અલી, ! સ્યામકુંવર વડુ ! તારી વડુ તો બહુ ચાલાક છે એમ મેં સાંભળ્યું તે ખરું ?” “હોવે ! બા, વડુ બહુ વાચાળ છે.” “ત્યારે જરા અત્યારથીજ હાથ રાખજો ! નહીં તો તને ખરો પણ નહીં.” “અરે ! ના બંદે

યું ? એવા દાખમાં રાખુ કે જરાએ ચઢકવાએ ના દઉં ? મને ઝોળખે છે ?” એમ વાત-
ચીત કરતાં સ્યામકુંવર ગોળ ધાણા વેહેવીને ઘેર આવ્યાં. તે દીન તેનો ખુશ ખુશાવ ગયો.
આનંદસાગરમાં તરવરી રહી. લગ્નનો દીવસ ક્યારે આવશે, તેની તાલાવેલી લાગી સારો
સારો લુગડાં પેહેરી રામણ દેવો જાલીને હું જ્યારે હાંડીયા ત્યારે લોકો મને ન્તેન જ રહેશે
એવા એવા તરંગોમાં દીવસો નિર્ગમન થતાં છેવટે લગ્નનો દીવસ આવી પહોંચ્યો. સ્યામ-
કુંવરનો હરખ માતો નહોતો.

વરધોડો ચઢાવવાની સઘળી તૈયારી થઈ રહી છે. લોકોને જાણ કરવા તાંસા વગ-
ડાવવા માંડ્યા. વરને (સ્યામકુંવરના પુત્રને) પીંડી ચોળી, વાગો પટકો, અને મંડીલ
પેહેરાવી હાથમા શ્રીરંગ આપી ઘોડાપર બેસાડ્યો. ઘોડા ઉપર એકલા બેસી શકે, એટલી
ઉમરના ચંદ્રશેખરભાઈ હતા એટલે તેમની પાછળ તેમને જાણવાને બીજા છોકરાને બેસા-
રવાની જરૂર તો નહોતી, પણ કેટલાક ઘરડાં ડોસા ડોસીઓએ આમલ કરીને વરથી જે
ત્રણ વર્ષ મોટા વરનો ઓરમાન મામે હતા તેને વરને જાણવા પાછળ બેસાડ્યો. વરધોડો
આગળ ચાલ્યો તાંસા ઢોલ અને વાગન વાગનાં તેમની પાછળ વરનો ઘોડો અને પાછળ
બંધારીઓ તથા પુરોણાં સાજન ચાલતું હતું.

સ્યામકુંવરે એક ઉમદા રેશમી ઝીંકવાળી કોરનો સાળુ પેહેર્યો હતો. કાને, કોટિ,
હાથે નાકે અને કોણીએ સુવર્ણના અલંકારો ચોભાવી દીધા હતા. પગમાં ધુધરીવાળા
સાંકળા પેહેરી હમકેથી ચાલતાં હતાં. હાથમાં રામણ દીવો જાલેલો હતો તેમાં કપાસીયા
અને દીવેલ પુરી સગળાવેલા હતા, તેની જાળથી સ્યામકુંવરના હાથ વારે ઘડીયે ઘોઝતા
હતા; પણ ફરીયાદ જરાએ કરતાં નહોતાં. રસ્તામાં એક પોલીસ ચોટી આવી, ત્યાં પોલી-
સના સીપાઈએ ઢોલ તાંસા વાગતાં બંધ કરાવ્યાં. કારણ ત્યાં થઈને એક અમલદારની
ગાડી જતી હતી. બંધ થતા થતામાં પણ તેનો ઘોડો ભડક્યો. સાથે વરનો ઘોડો
પણ ભડક્યો. ઉછળ્યો. વરરાજાએ જમીન ઉપર દડવત કીધા. ઘોડાની લાત વરની મા-
સ્યામકુંવરને કપાળમાં વાગી. સાળુનો છેડો જાળ ઉપર ઉડ્યો, અને સગળ્યો ભડ ભડ
લાગ્યો. રામણ દીવો હાથમાંથી પડી ગયો. નિચે પડ્યો ત્યાંથી તેની જાળ સ્યામકુંવરના
ચણીયે અડકી. અઝી દેને સ્યામકુંવરના સાળુ અને ચણીયા બનેનો કબજો લીધા. તે
બેઉ વસ્ત્ર તેણે ફેંકી દેવાનો ચત્ત. કીધા પણ તેમ કરતાં પેહેલાં શરીરપર ફાટલા પડી
ગયા. શરીરે બળતરા તો ઘણી બળતી હતી પણ હરખમાં તે ગણકારું નહીં. વરને જમીન
પરથી ઉઠાડી ફરીથી ઘોડા ઉપર બેસારી વરધોડો આગળ ચાલાવ્યો. વરની મા પણ સા-
થેજ ગયાં. હરખમાં ઘાઝયાનું દુઃખ જણાતું નહોતું. વર પરણીને ઘેર આવ્યો, સ્યામકુંવર
પણ કેટલેક દીવસે બીલકુલ સાજા થઈ ગયાં. એ ત્રણ વર્ષમાં જેવું વાળી દીધું.

સ્યામકુંવરને પરતાપકુંવર (જે તેમના પૂર વપૂનું નામ હતું) ઉપર બહુ પ્રેમ
હતો. મેહેનત મગુરી કરી પરવારી કોઈ કોઈ દીન બજારમાંથી કાંઈ ખાવાનું લાવીને
પરતાપકુંવરને પીયાર નાંખી આવતાં હતાં. ગર્યોના દિવસમાં દાદમ, જાંબુ, કેળાં
કોકરીઓ વીગેરે ફળફળાદી પુષ્કળ પહોંચાડતાં હતાં. કોઈ કોઈ દીવસ જમવાને બહાને
વડુને (પરતાપકુંવરને) તેડી લારી સ્યામકુંવર અડુજ લાડ લડાવતાં હતાં. ઘરમાં સાસુ
હેવાત છતાં વડુની સરભસ-કરવાનું પોતાને માથેજ રાખતાં હતાં.

છોકરાની વહુ અગ્નીઆર-ખાર વર્ષની યતાં સ્યામકુંવરને તેને પોતાને ઘેર લાવવાનો પુખ્ત કરવાનો વિચાર ઉદ્ભવ્યો. તેજ વખતે કેટલીક અભિલાષા પણ થઈ આવી પોતે સાસુને વશ રહેલાં નહીં પણ સાસુ સસરાને પોતાને વશ રાખેલા હોવાથી સ્યામકુંવરને પહેલો વિચારજ એ આવ્યો. કન્યાવાળુ માણસ સર્વત્ર ખીજી જ દેખે છે. તે પ્રમાણે સ્યામકુંવરને પણ વહુ વશ નહીં રહેવાના વિચાર આવવા લાગ્યા, વહુને વશ તો રાખીજ નોંધએ તે માટે પહેલેથીજ વહુને દાખમાં રાખવાનો વિચાર કીધો.

પ્રતાપકુંવરને, સ્યામકુંવરે પોતાને ઘેર નેડી. માતા દીકરાંની વહુને ઘેર આવેલી નોંધ થઈ આનંદ પામી. એક બે આણું આવ્યાં ગયાં ત્યાંસુધી સવળુ દીકરીક આવ્યું.

છોકરો—ચંદ્રશેખર રખડેજ હતો. તેના દાદા તેને બણાવવા વારતે બહુ કાળજી રાખતા હતા. પણ પોતે અગ્નેયથી અગાન હોવાથી તે બણે છે, કે બટકે છે તેની સંભાળ રાખી શકતા નહોતા. તે કામ તેમના પિતા-રેવતીરમણ બગીચી શકે એમ હતું પણ તેમને ઝાઝી કાળજી નહોતી. ચંદ્રશેખર જેમ તેમ કરતાં ગુજરાતી બણી રહ્યો એટલે તેને અગ્નેય નિશાળે બેસાર્થો. ત્યાં મકીનામાં પાંચ સાડાપાંચ દહાડા હાજરી આપતા હતા. કેટલાક દહાડા તેમની માતા સ્યામકુંવર જમવાને બહાને નિશાળે જવાજ દેતી નહોતી. વ્જી કોઈ દીન ચંદ્રશેખર દક્ષતરને કોઈની ખાજકુંડીના ગોખલામાં સંતાડીને સરકારી બાગમાં મજા મારવા જતા ત્યાંથી નિશાળ છુટવાના વખતે પાછા આવી દક્ષતરને લેઈને ઘેર આવતા હતા. એમ કરતાં ચારે જતલી એ. બી. સી. ડી. શીખી રહ્યા પછી નિશાળે જવું બંધ કરી નોકરીની તલાશમાં ફરતા હતા. એક શરાદને ત્યાં ગુમાસ્તી બેઠા. ત્યાં રોહતા કોઈ દુસ્મનને કાંઈ ખાતમી આપતાં પકડાયા એટલે ત્યાંથી સુકુ નાળીએર અને લીસો ગોળ મળ્યો. નવરાત્રીના દીવસોમાં ગરબા જેવા જતા ત્યાં મ્યુનીસીપાલીટીનાં ફાનસ ફાડવાની શરત બકતા હતા. એક વખતે એની શરતમાં પોતે જીત્યા તેનો આનંદ માનતા અને દોસ્તોમાં બઝાર્ઈ હાંકતા હતા તેવામાં એક શરાસે (મ્યુનીસીપાલીટીની ખતીઓ સળગાવનાર) ફાનસ ફાડનાં જોયેલા તે તેમની આંખની (આંખે જરા બાડા હતા) નિશાનથી ખોળતો આવીને સીપાઇ પાસે પકડાડ્યા હતા. તેમાં તેમના ઓનરરી માજીસ્ટ્રેટ પણ રૂપિયા દંડ કીધા હતા જે તેમના દાદાએ તરત ભરીને તેમને છોડાવી લાગ્યા હતા. એક વખતે તેમના સમાને ત્યાં નાત હતી તેમાં લાડુની ઓરડીની ચોટી કરવાનું કામ તેમને સોંપવામાં આવ્યું હતું. ત્યારે ઉપરવાડેથી વાધરીને (ન્યાત જમી રહ્યા પછી જે દેડીયા પડે છે તેમાં દેડ અને વાધરી હોય છે તે) લાડુની ટોપલી આપી લકડીઓ લીધી હતી. આવા સર્વગુણ સંપન્ન અને બણી ગણી વિદ્વાન થયેલા ચંદ્રશેખરબાઈ, કર્મસંયોગે એક ખાતામાં ધુસી જવા પામ્યા હતા. તેમની નોકરી ઝોહરથી દૂર હતી ત્યાંજ ઘર માંડીને રહેવું પડતું હોવાથી ત્યાં વહુને-પરતાપકુંવરને મોકલવી પડી તે સ્યામકુંવરને ગમ્યું તો નહીંજ પણ અળગાએ તે છુટડો ગળી જવો પડ્યો. પરતાપકુંવર એકલી રહેવા પામી. ત્યાં સ્વતંત્ર થઈ, વરને વશ કીધો. વર વહુનીજ આંખે જેવા લાગ્યો. વરને બાપુ નામથી વહુ બોલાવનાં શીખ્યાં. (હાંડુ સસારમાં ખાસ ગુજરાતમાં-વર વહુ એક બીજાનું નામ લઈ સંકર્ષો નથી. કાંઈ એકરૂ હોય તો તેના નામથીજ એક બીજાને બોલાવે છે.) પડોશમાં એક બંગાળી-રહેનો હતો તેને માનારે સરળા બાપુ કહેના હતા તેજ શબ્દ “બાપુ”, પરતાપકુંવર પોતાના સ્વામીને બોલાવનાં વાપરતાં હતાં.

પરતાપકુંવર, ક્યામકુંવરથી ચઢે એવાં હતાં. એકલાં સ્વતંત્ર રહ્યાં તેથી જીભને પણ પૂર્ણ છુટ મળી હતી. અડોથી પડોશથી રોજ જડાડો લેવાતાં હતા. નગ ઉપર પાણી ભરવા જતાં ત્યાં “મારા બાણ” નમવા આવવાના છે એમ કરી પેઢેલાં પાણી ભરવાને પોતાનો હક રચી કરતાં છતાં બીજાં બેઠરાંઓ તેમના તે હકને ગણકારે નહીં નો ગાળી-પ્રદાનનો શરપાવ આપતાં હતાં.

એક દીવસ ચંદ્રશેખરબાબ વધુથી ધણા ખુશી થયા, તે તકનો લાભ લઈ પરતાપ-કુંવરે ક્યામણું મોં કરી પોતાની માની ગરીબાઈનું વર્ણન કરી પતિની દયા ઉઠકરી. પર-તાપકુંવરની માતા જીન્હાકુંવર વિધવા હતાં. તેમને યુવની સંતતિ નહોતી. સંતતિમાં ફક્ત બે પુત્રીઓ હતી.

પરતાપકુંવર બોલ્યા—તમારા જેવો જન્માઈ છતાં મારી માતા દયણાં. પાંચણાં કરી પેટ ભરે તે તો મને ઘણું શરમાવવા જેવું લાગે છે. ધરનું કામકાજ કરતાં મને જરાપણ નવરાશ મળતી નથી. (અસારે ધરમાં ઘણી ઘણીઆણી બેજ નજી હતાં) ધરનું કામકાજ તો હું સવાર સાંજ અસુરે પણ કરી શકું એમ છે પણ મને એકલીને દેખી આ પડોશ-ણાં મને ઘણી પગલે છે, તેથી મારાથી ધરનું કામકાજ ચઢિજ શકવું નથી. મારી મા-ને અહીં મારી સાથે રહે તો તેના ઉરની આ નોડાણું હોય ને? મારી માની નાની બહેન વનમાળા છે તે તો ઘણીજ નાની છે એ શું વધારે ખાઈ જવાની છે? ઉચ્છ તે તો તમને પણ દાતણ પાણી આપશે. હાય પગ ધોવરાવશે વીગેરે કામમાં ફેટલી ઉપયોગી ચર્ચ પડશે તે તો વિચાર કરો? હેં સાંભળોછો? મારી માને યોગ દીવસ અહીં રાખશે તો તમારું કાંઈ ઘર ખાઈ જશે નહીં. એટલુએ મારું કહ્યું નહીં કરો?

વહુના કહેવાની વરપર સારી અસર થઈ. ચંદ્રશેખરબાઈની સાસુ અને નાની સાંજી પોતાને ઘેર આવી રહ્યાં.

ચંદ્રશેખરબાઈની ગેરહાજરીમાં મા દીકરીઓ ખૂબ માનમલીલા બતાવી ઉડાવવા લાગ્યાં. એક પડોશણે ને દેખ્યું. તેણે પડોશની બીજી બાઈડીઓમાં તે વાત કીધી. એક રોજ એક બાઈએ હસતાં હસતાં જીન્હાકુંવરને કહ્યું. તમે તો જન્માઈને ઘેર આવી સુકાર્યાં. હોય! ઘડપણ નજીઆવ્યું છે. બીજી બટક બોલી બાઈએ કહ્યું—પાણીમાં ચણાં ઓ-ગળે એમ તો ઓગળી ગયાં છે!! બમ. લડાઈ જમી. બે દીકરીઓ અને ત્રીજી મા ત્રણે નંજીઓએ વાગયુદ્ધ શરૂ કરીયું અને છત મેળવી. પડોશણે બીજારી શરમાઈને ધરમાં પેસી ગઈ. બહાર નિકળીજ નહીં એટલે પેલી ત્રણ કઈશાઓ વધારે ઉરકેરાઈ. વાધરીવાદ-મા-છીવાડાનો જેવો દેખાવ થઈ રહ્યો.

ધણી-ચંદ્રશેખરબાઈ, ઘેર આવ્યા. વહુ-પરતાપકુંવરે મરી મર્યું. બમરાવીને ઘણીને વાત કરી, રોષ પડી. આંખમાં આસું આણ્યાં. વરને દયા આવી. પડોશણે ઉપર ગુસ્સે થયા. તેમણે પણ વાગ્યાણું ચલાવવામાં બાકી રાખી નહીં. તમાશો જેવાને લોક એકકું થયું. સામા પક્ષ તરફથી કોઈ બોલ્યું નહીં એટલે ચંદ્રશેખરબાઈ યાદીને ધરમાં ગયા. લોક વેરાઈ ગયું. ચંદ્રશેખરનો ગુસ્સો હજી ઉતર્યો નહોતો. આ—લોકોને સીધા કરવા બેઠ્યો. રીપોર્ટ કરીશ. ઉપરી અમલદારને રીપોર્ટ કરીને તે સંધ્યાને પાંસરા કરીશ. એવો વિચાર

કીધો પશુ તેમાં એક અડચણ હતી. રીપોર્ટ અંગ્રેજીમાં લખવો જોઈએ. પોતે અંગ્રેજીના જગ્યાદાર સિવાય વિશેષ બહેલાં નહોતા તેથી કોઈ સહકર્મચારીની પાસે રીપોર્ટ લખાવવો પડશે. પણ તેમનીજ વિરુદ્ધમાં અરજી કરવાની હતી એટલે કોઈ લખી આપશે નહીં. તે વિચારમાં નિષ્ફળ થયા. અરજી લખી આપનારના અભાવે રીપોર્ટ—અરજી કરવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો.

એક દીન બપોરને વખતે ત્યારે પડોશમાંથી સધળો પુરુષ વર્ગ કામપર ગયા હતા ત્યારે કોઈ કારણસર ચંદ્રશેખરભાઈ ઘેર આંબ્યા. થોડાજ વખત પહેલાં તેમના ઘરમાંથી ત્રણે સુલક્ષણી બાઈઓએ પડોશજોને ગાળી પ્રદાનથી નવાજી હતી તેમાંની બે ત્રણ બાઈઓએ ચંદ્રશેખરભાઈને ખુબ પીટ્યા—માર્ચા. ચંદ્રશેખરના પેટમાં બરોળની ગાંઠ હતી માટે વાગવાથી માંદા પડ્યા. મા દીકરીઓ મદતનું આપને તાજી માછી થયેલી હતી તેમણે પણ સાથે ટોંગ કીધા. તેમણે કહ્યું અમને પણ થોડા વખત પહેલાં આજ પ્રમાણે મારી હતી. ચંદ્રશેખર ઘણું દહાડે સાજા થયા.

પહેલી લડાઈ વખતે ચંદ્રશેખરભાઈ અરજી કરવાના હતા પણ અરજી લખી થકતા નહીં હોવાથી તે વિચાર બંધ રાખ્યો હતો પણ સામા પક્ષવાળાઓએ તો અરજી કીધી હતી. તેની હવે ખાતા તરફથી તજવીજ થઈ. મા દીકરીઓનો વાંક નિકળ્યો. બંધા કપરી અમલદારે ચંદ્રશેખરને હપકા આપી મકાન બદલવાનો હુકમ આપ્યો. સાથે એ પણ હુકમ આપ્યો કે સાસુ અને સાળીને જીયુકનાં સાથે રાખવાં એ કાનુન વિરુદ્ધ હોવાથી સરકાર મકાનમાં તેમને રાખી શકશે નહીં. લાચારીએ જીવ્હાડુંવરને જગાઈનું ધર છોડવું પડ્યું.

પીતાના મરણ પછી રેવતીરમણ ટપાલમાં નોકર રહ્યા હતા. અને ચંદ્રશેખર રેલ્વેમાં નોકર હતા. ત્યાંજ રેવતીરમણની બહલી થઈ, કરાવી. રેવતીરમણ થોડા દીવસ તાવ અને નયજાઈની બીમારી બોગની સ્વર્ગે સીધાવ્યા. શ્યામકુંવર હવે છોકરાને આશરે પડી. છોકરાનું વડુ આગળ ચાલતું નથી. પરતાપકુંવર સાસુનો પ્રેમ બૂઝીજ ગયાં હતાં. હવે તો તેમને તે દુસ્મનજ દેખતી હતી. એ મારા ઘરમાં નહીં. અગર હું તમારા ઘરમાં નહીં. મારાથી તમારી માને દળી બચડીને ખવરાવાશે નહીં. ! ! હું કાંઈ એમની હુંડી નથી ! ! તમે બાપુ કહેવાઓ અને હું શું વછતકું કરું ? ! ! ચંદ્રશેખરભાઈને પરતાપકુંવરની પ્રીય પતિનની દલીલ ખરી લાગી ! ! માતાપર ગુસ્સો આવ્યો. હહ આવી રહી ! ! ! વાંચનાર ! તે પશુ આવી રીતિતિ નજરે નિહાળી નથી ? ! અસહના વખતમાં શ્રવણે અંધ માઆપોને કાવડમાં ધાકી જાતરા કરાવી હતી. આંજના વખતમાં અક્ષત્રીન આંધળા પુત્રો માઆપને ખાવા પણ આપતા નથી. તેમને આ પાપપુંજ સંચય કરવામાં અમુર પમનાઓ સદાયમૂન થાય છે. તેવા સદાય કરનારાઓ પણ પોતાપર એવુંજ ગુસ્સે છે ત્યારે અફસોસ કરે છે ! કાળની બકીદારી છે ! !

શ્યામકુંવરને રંડપો આવ્યો હતો. આપણા હિંદુ રિવાજ પ્રમાણે લોક લાજથી ડરીને ખુણે પાળવો જોઈએ. છોકરાની વડુ તો ઘરમાં રહેવા દેવાનેજ ના પાડે છે. બગવતી પ્રસાદના મરણ પછી ઘરનો ધંધો રેશમનો સાંચો કઢાડી નાંખ્યો હતો, અને

રેવતીરમણ નોકરી કરતા હતા એટલે શ્યામકુંવરને પોતાનું શુભરાત કરવાને કાંઈ પણ ધંધો કરવાની જરૂર હતી. ધીની દેગડીઓ લાવી પેડીયું કુડી કઢાડી રાત્રે એમ હતું પણ ખુણા પાળવાનો હોવાથી તે બને તેમ નહોતું. સુખામને છોકરાને ત્યાં થોડો વખત તો રહેતું જ નોંધ્યે. સુખે વા દુખે થોડા દીવસ-મહીના કઢાડવા નોંધ્યે. ખાંતે કોઈ ઉપાય નહીં હોવાથી રહેતું પડ્યું. પરતાપકુંવર બહાર ફરતી ફરે અને સાસુની બદબોલ કર્યા કરે. ધરમાં શક્ત સંધવું અને બહારથી પાણી લાવવું એ પરતાપકુંવર કરતાં હતાં અને બીજું સંધવું કામ જેવું કે દળવું, ખાંડવું. વાસણ માંગવાં વિગેરે. સંધવું કામ સાસુ-શ્યામકુંવર-નેજ કરવું પડતું હતું. હવેજ શ્યામકુંવરને દુખના વિચારો આવવા લાગ્યા.

અરર ! દેવું કરીને દીકરાને પરણાવ્યો. પેટે પાટા બાંધીને રાત દીન મહેનત કરીને દેવું વાળયું. વહુને લાડ લડાવ્યાં. ત્યારે આ દયા ભોગવું છું. મેં જેવું કીધું હતું તેવું જ મારા પ્રત્યે થાય છે. આપવું અને લેવું ! ! પડ્યા પડવાનો નિયમ કેમ મિથ્યા થાય ? મેં સાસુને કોઈ દિન સુખ આપ્યું નહોતું તો હું ક્યાંથી મેગવી શકું ? બાળપણમાં છોકરાને પરણાવવાનો લહાણો લેવાને હું બહુ આતુર હતી. ત્યારે આ દુખનો બહુકારો પણ મને થતો નહોતો. હવે તો મેં જતેજ અતુલબધુ છે. પણ ધણુંજ મોડું થયું છે એટલે પરતાવો કામનો નથી. એમ વિચારની પરપરામાં નિદ્રાવશ થઈ ગઈ

આંકની ચોપડી.

(સ્ત્રી લેખ.)

૧

મ્હારા મિત્ર દિનપ્રસાદે પુછ્યું “ હરી ! તું રાજકોટ સાહિત્ય પરિષદમાં આવીશને ? ” મ્હેં મોં મરડ્યું ને બોલ્યો. હું તો કંઈ આવતો નથી. મને રાજકોટમાં આવવું ગમતું નથી. બાવનગરમાં પરિષદ ભરાત તો ચોકસ આવત, પણ રાજકોટ નહિ આવું. ” તેણે કહ્યું “ કાં નહિ આવ ? તું નિમિત્ર માણસ જણાય છે. ગીતાના રાગડાતો લાંબા લાંબા ખેંચે છે, ને પોતાના વનન તરફ જગએ લાગણી ધરાવતો નથી, એ અજળ જેવું છે. પરિષદના આગાહના દિવસોમાં ગોન્ડલ દાકર સાહેબની સિસ્વર ન્યુનિસિનો પ્રસંગ છે, ત્યાં જઈશું. ત્યાર પછી રાજકોટનો પછી ગીરનારની સ્ટેલે જઈશું. તારી હજી હશે તો રાજકોટમાં વધારે રોકાઈશું. ” છેલ્લા વાક્યથી હું છેકાઈ પડ્યો ને બોલ્યો- “ રાજકોટમાં વધારે રોકાઈને વળી શું ઉઠાળવું છે ? ” પછી જરા સાંત થઈ કહ્યું “ દીનુ તું તારે બા. મ્હારે નથી આવવું. ” “ શામાટે નથી આવવું કંઈ કારણ ? ” દીનુએ પુછ્યું, મ્હેં કહ્યું “ આ હમણાં મને અવકાશ નથી, તબીયત સારી નથી, આવવાની સમવડ નથી, ધોખાને ત્યાંથી કપડાં આવ્યાં નથી, કેટલાંક કપડાં દરજને ત્યાં છે, મ્હારે બહાર ગામ જવું છે, વગેરે વગેરે. ” પણ દીનુએ મ્હારાં કારણો સબળ ગણ્યાં નહિ. આગ્રહથી તે મને રાજકોટ ખેંચી લાવ્યો. સુરત, ભરૂચ, વડોદરા, અમદાવાદ, વિરમગામ, વડવાણ, ને

છેલ્લે રાજકોટ ઉતરતાં દરેક ઠેકાણેથી મ્હેં પાણું વળવા તીવ્ર હચ્છા ધરાવી. પણ દીનપ્રમાદ હસીલો થયો.

ગોન્ડલ સંકોર સાહેબની સિલ્વર બ્યુઝિલિ નેઈઝ કન્યાશાળાના મેલાવણમાં અમને આમંત્રણ હતું, પણ હું ત્યાં ન જતાં ભગવંતસિંહજી આજીવનનાં અનાથ બાલકોને જોવા ગયો. સમીયાણામાં જવાની મ્હેં અનિચ્છા બતાવી ત્યારે દીનુ ચીકાવોને બળપુર્વક મ્હેને ખેંચી ગયો. છતાં પણ હું ત્યાંથી છટકી ગયોને આશપુરાં માતાના ઓટલાપર એકાંતમાં મ્હેં મારો સમય પસાર કર્યો. તો પણ બ્યુઝિલિમાં મ્હેને ઘણું જોવા બાંધવાનું મશ્યું અંતે ખાસ કરીને રાજ પ્રજાનો અન્યો અન્ય પ્રત્યે લિભરાઈ જતો પ્રેમ અને અરસપરસથી જળવાયલા માનપાને મ્હારા પર ઘણી અસર કરી.

અમે રાજકોટ આવ્યા. મ્હેને રાજકોટમાં ખીલકુલ ગમતું નથી. રાજકોટનું પાણી, રાજકોટની હવા, રાજકોટનો ખોરાક, રાજકોટની રમ્મત ગમ્મત, રાજકોટના ધોળીતાં ધો-પેશાં, કપડાં, રાજકોટના દરજીની સિલાઈ, વગેરે વગેરે મ્હેને માફક આવતું નથી. ખારી ખારણાં બુધ કરી આંપરો ઓઝણમાં ખેસી રહેતા !! દીનુ કિંગ કોલેજ, શરતનું મેદાન, ફિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, સૌરાષ્ટ્ર હાઈસ્કૂલ, જુનન હોસ્ટલિટાલ, કિંગ કન્યાશાળા, મી. પર્ડોતની હાઈસ્કૂલ મારફટ, પંચતાથની જગ્યા, વગેરે જોવા જતો સાથે આવવા મ્હેને આગ્રહ થતો પણ દરેક વખતે હું ચીડતો.

ત્હમે શું કહો છો ? બળાયલ સ્વભાવનો માણસ છું ? હા કદાચ તેમ હોય. પણ ન્હાનપણથી ઇંટર સુધીના કલાસમાં મ્હેને “આનંદી હરી” નો ઇલકાળ મળ્યો હતો. ઘણાં ખસ મ્હેને એજ ઇલકાળથી ઓળખતાં હતાં. એ ઇલકાળ મ્હારા મિત્ર પેસુની ન્હાની બ્હેન જરેબાનુ તરફનો હતો. પણ ન્હાનાં મોટાં સર્વ કહેતાં કે એક નિર્દોષ બાલિકાએ આપેલો ઇલકાળ સાચ છે. ખરેજ હરી આનંદીને રમુછ છોકરો છે. પણ હમણાં હમણાં મ્હારું નામ ફરી ગયું છે ખરું કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ મ્હેને બળાયલ પ્રોફેસર કહે છે, ને નોકરો મ્હેને બાળયલા રોકના નામથી ઓળખે છે.

લમાંથી છૂટ્યા પછી અમે હમેશાં શરવા જતા અને રવિવાર તહેવારના દીવસોમાં જરી અમારો ત્રીજો સાથી હતી.

હું ને પેસુ બી. એ. ની પરિક્ષા આપવા મુંબાઈ ગયા ત્યારે જરી નવેક વર્ષની બાલિકા હતી. અમારૂં મુંબાઈ જવાનું સાંભળી તે રડીપડીને બોલી “હરીબાઈ તમે મુંબાઈ ન જાવ તો ?” મહેં કહ્યું “પરિક્ષા આપવા ગયા વિના આશે કે” ? તે બોલી બેઠી “ઓહો ! પરિક્ષાજ આપવી છેનાં ? ત્યારે તમે અહીંજ પરિક્ષા આપોની. ડેપુટી સાહેબ અમારી પરિક્ષા લેવા આવ્યા છે.” અમે સર્વ હસી પડ્યાં ને રતનમાયજ બોલ્યાં—“જરી બેલી તે બેલીજ રહી.”

નવેમ્બરની ૨૪ મીએ અમારૂં રીઝલ્ટ બહાર પડ્યું. પીરોજશાહ પહેલા વર્ગમાં આવ્યા હતા અને એક સ્કોલરશીપ પણ મેળવી હતી. પણ હું ? હું તો માંડ પાસ થયો. જરીએ મારો બચાવ કર્યો નહિરે હરી કંઈ ઠોઠ નથી એ તો જુઓને ડેપુટી સાહેબ અમને બે રકમનો સરવાળો લખાવ્યો ને બાદબાકી સમજા મહેં બાદબાકી કરી તે ખરી હતી છતાં સરવાળો જોઈએ તેથી મ્હારા પંદર માર્ક કપાયા એવુંજ કંઈ હરીબાઈને થયેલું” પણ નહિ જરી ભણે તેમ કહે હું ઠોઠ હતો. હાઈસ્કૂલમાં મ્હારૂં નામ પહેલું રહેતું ને પ્રીમીયસમાં મ્હને સ્કોલરશીપ મળી હતી પણ હમણાં હું ઠોઠ થઈ ગયો છું એક વિચિત્ર બનાવે મ્હારૂં ચિત્ત ભમી ગયું હતું.

૪

તે બનાવ ક્યો હતો ? દસજાર વર્ષ પહેલાંનાં જાહેર પેપરોમાં બ્યુબિલિ ગાર્ડનનો અક્ષરમાત વાંચ્યો, તેમાંથી તમને મળી આવશે. દસજાર વર્ષની વાત તમે યાદ લાવોને તમારા સ્મરણમાં આવશે. તમારાં મુરખીઓને પૂછો ને તે હકીકત તમને સાંભળાવશે. છતાં મ્હારી પાસેજ માગણી કરોછો ? તો સાંભળો છંદરની પરિક્ષા પસાર કર્યા પછીના બીજા વર્ષ સીનીયર બી. એ. ના એક વેકેશનમાં પીરોજ જરી ને હું બ્યુબિલિ ગાર્ડનમાં શરવા ગયાં. ચોમાસાની ડગુ હોવાથી ગાર્ડનની ઉત્તર દિશાના નાળામાં ઘણું પાણી હતું અમે ત્રાળા પાસેની પથ્થરની બેઠક પર બેઠાં ને મ્હારી ટોપી મહેં પાળ પર મૂકી અમે સંતાકુટકીની રમત શરૂ કરી. જરી ને પીરોજશાહ સતાયાં, તેમને શોધી કાઢવાનું કામ મ્હારૂં હતું. તમે કહેશો કે કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ આવી રમત રમે એ તો કદંબુ, છોકર-મુઠ્ઠી. પણ જરીની પ્રિય રમત હતી અને જરાની ખુશીમાં મ્હારો આનંદ સમાયયો હતો. ને એક એવી નિર્દોષ છોકરી હતી કે વાંચક ! મ્હારે બદલે તમે ત્યાં હાજર હોત તો તેને નાખુશ કરવાની હિમ્મત ન કરતા તમે પણ તે રમતમાં ભાગ લેત.

જરી પીરોજને શોધી હું યાચ્યો. હવે હું બગીચાની સામી બાજુએ ગયો. પણ અક્ષરમાત માણસોનો કોણાહલ સંભળાયો. શરવા આવેલા પેલાં ઉત્તર દિશાનાં નાળાં તરફ દોડવા લાગ્યાં. હું પણ તે તરફ દોડ્યો ને પહોંચતાંજ નાળામાં કુદ્યો. એક નાજુક બાળા નાળામાં ડુબતી હતી, તે જરવાનું હતી. નાળામાં પડ્યો પણ મ્હને તરતાં નહોતું આવડતું. હું આવડત વિનાનો છું. મ્હને કંઈ પણ જલદી આવડતું નથી. ન્હાનપણમાં તરતાં શીખવાતી મહેં કોશીય કરી હતી, પણ મ્હને આવડ્યુંજ નહિ. મહેં કુબતી જરીને પકડી પાડી. પણ શું થયું ? હું ને જરી બન્ને સાથેજ ડુબ્યા લાગ્યાં. ડુબતી જરી. બેભાન

યતી જરી, મૃત્યુ સમક્ષ કિંમી જરી, શુભગાતાં ખોલી “ઓહો! હરી!! તમે છો ? દીક પણ મળે છોડી ઘો નહિ તો તમે પણ હુબશે” તેણે છૂટવાની ઠોશીય કરી. પણ મહેં માન્યું નહિ. અમે બન્નેએ સાથેજ જળસમાધી લીધી. સાથેજ હુબ્યાં. પણ મદદ આવી પહોંચી હતી. મળે વધારે ધન યથ નહોતી પણ જરૂરયાતુ બેશુદ્ધ હતી. કેટલીક મુદતે તેને બીજાના વશ રહેવું પડ્યું. બ્યારે દવા કે ખોરાક ન લેવાની તે હક કરતી ત્યારે રતનમાયજી “હરી” કહી મળે હાક મારતા, અને તે પોતાનો હક છોડી મ્હારા હાથથી દવા પીજતી. હવે તેને આરામ હતો. આગળ કહ્યા મુજબ ખીં એં નું રીઝલ્ટ બહાર પડ્યું હતું. પીરિજ તેના મામા પર કાગળ લખતો હતો. રતનમાયજી મા-શીક હીસાબ તપાસતાં હતાં તે નાળામાં શી રીતે પડી તે મહેં પુછ્યું તેણે કહ્યું “કો-નોટ-હોલની પગથી પર હાંભો વખત હું છુપાઈ રહી, પણ તમે શોધવા નજ આવ્યા. ઉવટ થાકીને હું બેઠક પાસે આવીને જોઈ છું તો તમારી ટોપી નાળાના પાણી પર તરતી હતી. હું ઝંખકી અને તે વાત કરતાં પણ ખરેખર કંપી હતી. “ મહેં ધાર્યું કે તમે નાળા-માં પડી ગયા, હુબી ગયાને પછવાડે હું પડી. “ વાતો કરતાં ઉલ્લે તેણે કહ્યું “ અને હરી તમે આવો છો ત્યારે મળે કેવો આનંદ થાય છે ? તમારા વિના મળે નથી ગમતું” બન્નેમાં જેવી સાદાઈ ને સરળતાથી તેણે ઉપરનો ઇકિરા કર્યો મહેં જોયું ને અનુભવ્યું કે થોડા શબ્દોમાં પોતાના હૃદયની આવી અગ્નણુપણે મ્હારે સ્વાધીન કરી હતી અને તેનું હૃદય હું વાંચી શક્યો.

ઉપરનું સાંભળ્યા પછી પહેલેજ પ્રભાતે મહેં રાજકોટ છોડ્યું છે. તેને આજે દશકા ઉપરાંત વર્ષો વીતી ગયાં છે. ત્યાર પછી હું પહેલીજ વખત રાજકોટ આવ્યો છું. અને તે દીન પ્રસાદની હકીકાતનુંજ પરિણામ છે.

૫

સાહિત્ય પરિષદની બેઠકોમાં દીનુ મળે આશ્ચર્ય પૂર્વક લેઈ જતો. ત્યાં લેખકો ને વક્તાઓને માટે ધીમેધી મ્હારી સાથે પુષ્કળ ચર્ચા ચલાવતો, પણ તેને એકનેજ સર્વ બોલવું પડતું. હુંતો દરેક બાબતની વગર સમજ્યે માત્ર હાજ પાડતો. મ્હારૂં ચિત્ત શાંત નહોતું. ચર્ચાની સાથે મ્હારી વિચિત્રતાને માટે દીનુ વખતો વખત મળે કપડો આપવાનું ભુલી જતો નહિ, અને મને કપ્પડ કરવા ઘો. કે તેની પણ ડોક નમાવી વગર સમજ્યે હું હાજ પાડતો. પરિષદની બેઠકમાં.

“ અમે તો કાઠિયાવાડી સરજ સૌરાષ્ટ્ર વાસી,
બૂખ્યાં અમે બાવનાં પ્રભુ બકાની ભુમી અગારી ”

એ બોલાતું એજ-એમાની માત્ર ઉપલી બેજ લીટી મળે યાદ રહેતી કારણ કે હું “કાઠિયાવાડી” છું.

પરિષદ પૂરી થઈ હતી. દીનુ રાજકોટમાં રોકાયો ને મ્હારી આનિચ્છાએ પણ મળે રેશ્મો. દીનુ દુરાગ્રહીન થયો હતો.

આજે દીનપ્રસાદ લાલપરીનું તળાવ જોવા ગયો હતો. સાથે આવવા મળે આશ્ચર્ય

યથોક્તો પશુ મહે કયું. તે મહેન વધારે મુંઝવીય તો હું આત્યારેજ મુંબાઈ ઉપડી જઈશ તે એકસોજ ગયો. કેટલીક તારે હું ઉઠ્યો ને કાંઈ પણ નિશ્ચય વગર ચાલ્યો. જ્યાં જવું તે નક્કી નહોતું પણ એક અવાજથી હું ચોંટ્યો ત્યારે મહે જાણ્યું કે હું જ્યુનિયિ ગાર્ડનમાં આવી પહોંચ્યો છું. કેટલાંક ન્હાનો છોકરાંએ વડવાઈ વડે હાથકા ખાતાં હતાં. હું એક પથ્થર પર બેઠો. મહારી નગર એક ઉડતી ઝીજ પર પડી તે શું હતું ? “આંકની ચોપડી.” તેના પર વાંકા સુંકા બેડાળ અક્ષરે લખ્યું હતું કે “આ ચોપડી હરીશંકર સોરાબજી બંગડીવાળાની છે, તે રજા વગર કોઈએ લેવી નહિ, લેશે તેને કાયદા પ્રમાણે સજા થશે.” હું હસ્યો. વિચિત્ર નામો જોડાયાથી હું ફરીથી હસ્યો. ને બડબડ્યો “ ન્હાનો છોકરાંઓ ગમે તેમ લખી નાખે ” હું તેનાં પાના ફેરવવા લાગ્યો “ સાહેબ ” હું ચોક્યો અવાજ તરફ મ્હો ફેરવ્યું. તે એક છ સાત વર્ષનો ખુશમુસ્તે બાળક હતો. તે ફરી બોલ્યો “ સાહેબ એ ચોપડીનો માલીક હું છું ” એમ કે ? પણ સચુર ત્હાં નામ શું ? ” ચોપડી પરના વાંકા સુંકા અક્ષરો જોતાં રહેજ કુતુહલથી મહે પુછ્યું. બાલકે જવાબ દીધો “હરીશંકર બાવાજી ને માયજી મહે હરી કહે છે.” હું ચોંટ્યો બાળબાળમાં પણ પારસી બાળાના ચોક્કસ શબ્દો હતા. મહે પુછ્યું તમારા બાવાજીનું નામ ? બાલકે હસમુખે આનંદી ને રમુજી જણાવ્યો. મહારા ચોંટવાથી તેને ગમ્મત પડી તે હસ્તોજ બોલ્યો “દરેકે દરેક વાનીયો મહારા નામથી ચોટ્ટે છે. (બાલકની માન્યતાએ અધા હિન્દુ વાનીયાજી હતા) અને તેથી મહેને કેવી ગમ્મત પડે છે ? તે ફરીથી હસી પડ્યો ને બોલ્યો “મહારાં બાવાજીનું નામ સોરાબજી બંગડીવાળા” ચોપડી મહારા હાથમાંજ હતી બાલકે વગર પૂછ્યેજ બોલવા માંડ્યું “જુઓ હું કાંઈ બહુ તોફાની છોકરો નથી. હા કદી કદી હું બખરચીની ગંદી ટોપી રસ્તાપર ફેંકી દઉં છું, પગીની આંધળા ડોશીને બંગલાના ગ્રંપા ખદાર મૂકી આવું છું, માયજીનો કુંચીનો લૂમખો છુપાવી દઉં છું, કે કમાડ પછવાડે સંતાઈ બાવાજીને ચોંકાવું છું; બસ એટલી વારજી હું તોફાની હરી છું. પણ પછીનો બધો વખત હું સારો ને બસો હરી છું. તમને ખબર છે ? મહારા મામા પીરોજશાહ સાથે એક વાનીયાનો છોકરો હરીશંકર ભણતો હતો. તે ધણે સારો છોકરો હતો. તેથીજ મ્હાં નામ હરીશંકર રાખ્યું છે. માયજી ઘણી ઘણી વખત કહે છે કે અરે હરી ! ! મ્હારો હરી તમારા જોવાજી બસો થાય ! ! પણ તેમ બોલ્યા પછી તેઓ હમેશાં દીલગીર જણાય છે અને મને પણ માયજી કહે કે મ્હારે પણ હરિ જેવું બહુ ને સમજણવાળું થવું જોઈએ ! ! હું બેચેન બન્યો ચોપડી પાછી આપતાં બાળકનો નિર્દોષને સુન્દર ચહેરો નીહાળતાં મહે છેલ્લુંજ પૂછ્યું તમારાં માયજીનું નામ ? “જરઆનું.” મહારી પકડી રાખેલી હીમ્મતને સાવધતા જતી રહી. પ્રયત્ન છતાં મહારાં નયનની બીનાશ બાલકે જોઈ ગયો. હું સીડી રોથને ઢોળ્યો ને ત્રણ મિનિટમાંજ મહેને ટ્રેન મળી. વડેવાણું પહોંચ્યા પછી મહે દીનુને તાર કર્યો કે હું મુંબાઈ જવા ઉપડી ગયો છું. મહેને ખીક હતી કે ખબર આપવાથી ડોળીયા કે વાંકાનેર સુધી ઘોડાગાડીમાં દીનુ મને પાછો બાળવા દોડે. પણ હું મુંબાઈ પહોંચી ગયો ત્યારેજ મહેને યાદ આવ્યું કે ઉનાવળમાં મહારા મોતોઆમ વાળી લાકડી હું જ્યુનિયિ ગાર્ડનમાંજ પહેલા પથ્થર પર બેસી ગયો. હમણાં મહે ખીજ લાકડી ખરીદ કરી છે. પણ મહેને ધારતી રહ્યા કરે છે કે રખેને પેસો હરી તે લાકડી ઘેર લઈ જઈ તેની માયજીને બતાવે ?

મ્હારી વાત પુરી થાય છે. હવે હું નિશ્ચય કરી સુબોધું કે રાજકોટમાં કોનક્રેટ-સ બંધાય, સાહિલ પરિવહ બરાય, મ્હોટાં પ્રદર્શનો બરાય. ઇવિસમી કોંગ્રેસ અલ્લાખાદને બદલે ત્યાં બરાય, પણ હું કદીએ રાજકોટમાં પગ મૂકીશ નહિ.

લી. બહેન ૨-

ત્રિવિધાવહાર.

મ્હારો સિંધનો પ્રવાસ.

(ગતાંકના પૃષ્ઠ. ૧૯૦ થી ચાલુ.)

“ ફલાણા (ફલાણા શબ્દ ને અર્થમાં આપણે વાપરીએ છીએ તેજ અર્થમાં એ લોકો વાપરે છે) ફલાણા ફોનદારી કેસ ફલાણામાં દાદ લેવાને કોર્ટમાં હાજર થઇ ન્યાય લઇ જાઓ. ” સિંધિઓ મ્હને બહુજ ગંધા લાગ્યા. ટ્રેનમાં હેમની સાથે બેઠા હોઇએ તો જ્યાં ખાય ત્યાંજ ચુકે ને આમો કંપાર્ટમેન્ટ બગાડી નાંખે છે. હિંદુઓને વળી ત્યાં આગળ દરેક ચીજ ખપે છે. માંસ, માટી, મદિરા સર્વ ખપતી ચીજ હેમને ખપે છે ને ઉત્તર સિંધમાં સ્ટેશને સ્ટેશને આ ચીજો વેચાય છે. તેહેલી રીતે બોલીને વંચે, છે કે “ ગોસ્ત રોટી હીંદુકા ” ને બીજો બોલશે “ ગોસ્ત રોટી મુસલમાનકા ” કેટલાક જુજ દેખ્યોને જેમણે આ ચીજો ત્યજ છે તેજ નથી ખાતા. જે લોકો રેલ્વે ગાડીમાં હિંદુ હશે ને પાણી જોઇશું હશે તો યુમ પાડશે “ હે હિંદુ પાની વાલે. ” એક જણે આમ યુમ પાડી એટલે મ્હારાથી રહેવાયું નહીં તેથી મ્હેં કહ્યું વળી ત્હમારે હિંદુ પાણીવાળો ને મુસલમાન પાણીવાળો સરખાંજ છે તો. બીયારો કાંઇ સહમજ્યો નહીં તે બે ધડી જોઇ રહ્યો મ્હારા સાથે. પછી મ્હેં હેની સાથે વાત કરવા માંડી ને વાતે વાતે હેને કહ્યું હીંદુ પાણીવાળાને શા સારૂ બોલાવે છે ત્હમારે એ બધું સરખું છે તમને બધી ચીજ ખપે છે તો શા વાંધો છે ? ત્હારે પૂછે છે કે ત્હમારે યુજરાતમાં લોકો માંસ ના ખાય ? મ્હેં કહ્યું બીલકુલ નહીં. આ સાંભળીને તે તો દિંગજ થઇ ગયો ને બોલ્યો હીક હીક બાહાણુ ત્હમે હશે. મ્હેં કહ્યું હા.

દેરાબાદથી હમે સફર (ઉત્તર સિંધ) ગયા. સફર, અખ્ખર અને રોહરી હિંદુસ્તાનની ભૂગોળમાં પ્રખ્યાત છે. આ ત્રણે હેલી રીતે આવેલાં છે કે એક કાટખુત્રો થાય છે. સફર એ બંદર છે. ત્યાં ન્હાની ન્હાની સ્ટીમરો સિંધુ નદીમાં આવે છે. સફર એક લસકરી સ્ટેશન હતું. હેની આસપાસ નોર્થવેસ્ટર્ન રેલ્વે આવી ગઇ છે. દરેક મકાન ઉંચી ઉંચી ધોળા પત્થરની ટેકરી ઉપર બાંધેલું છે. મળ લસકરી સીપાઇને રહેવાની (કોર્ટીઓ) બેરેકસા, મહાલ કલેક્ટર ઓશીસ, ઇન્જનેર ઓશીસ વિગેરે બધી ઓશીસો તથા કલેક્ટરને રહેવાની બંધા કરી છે. સફરના ચાર ભાગ પાડ્યા છે. નવું સફર, જૂનું સફર, ગરીબાખાદ અને યુરોપીયન ક્વોર્ટર્સ-નોર્થવેસ્ટર્ન રેલ્વેના યુરોપીયન અને યુરોપીયન અમલદારો

યુરોપીયન ક્ષેત્રમાં રહે છે. સિંધુ નદીનો કીનારો પત્થરથી બાંધી લીધો છે તે ત્યાં બેન્ચો ગોઠવી છે તેથી સ્હાંજના વખતે હવાખાવાની જગ્યા સારી થઈ છે. ત્યાંથી સિંધુનો નામીયો પુલ જણાય છે. આ પુલ પણ હવાખાવાની જગ્યા જેવા છે, તેના ઉપર આવતા જતાને પૈસો પૈસો આપવો પડે છે. સિંધુ નદીનો પટ અહીં ન્હાનો છે, પણ પુલ ઉપરથી દેખાવ ઘણોજ સરસ લાગે છે. સફરથી રોડથી જવાને આ પુલ ટ્રેનમાં વટાવવો પડે છે. ટ્રેન સિંધુ નદીની વચ્ચેવચ્ચ આવેલા બખ્ખરના કીલામાં થઈને પસાર થાય છે. બખ્ખરનો કીલો ત્હારે હશે ત્હારે ઘણોજ બગ્ય હશે. હાલ તો તકન પડી ગયો છે. બધા કિલાઓ ધોળા ચીકણી માટી ને ઈટાના બનાવેલા છે. સફર આગળ સિંધુ નદીના પટની અંદર બે હિંદુ મંદીરો છે. એકનું નામ સાધુ બેલા ને બીજાનું નામ દીન બેલા. એ મંદીરો ઉપર બગરી ધગ્ગાઓ ફરકી રહેલી છે. હેમાં હિંદુ સાધુઓનાં ટાળેટાળાં રહે છે. આ બધો દેખાવ લખવા કરતાં નજરે જોવાથી પૂર્ણ ખ્યાલમાં આવી શકે એમ છે.

સફરથી હમે શીકારપુર ગયા. બે કલાકનીજ મુસાફરી છે. સિંધુ નદીમાંથી ઘણી નેહરો કાઢી છે તે નેહરોને લીધે સફર કરતાં શિકારપુર તાલુકો ઘણો ફળદ્રુપ છે. સિંધની વાડી કહીયે તો ચાલે. આપણા ગુજરાત જેવોજ રમણીય પ્રદેશ લાગે છે. શીકારપુરની આસપાસ માછલેક સૂધી ઘણી ફળદ્રુપ વાડીઓ આવેલી છે ને તે બધીમાં મેવો પુષ્કળ થાય છે. મેવો સફો ને લીલો ત્યાંજ સોધો મળે છે. શિકારપુરને આડ દરવાજા છે. દરવાજાને 'દર' કહે છે. જેમકે લખીદર, હમીદર, હાથીદર, વિગેરે. અહીંયાં સિવિલ ઇન્જીનીયર છે.

શિકારપુરમાં પણ હિંદુસ્તાનનાં જૂના શહેરો માફક ઘણીજ સાંકડી ગલીઓ છે. બધો બાર આપણે અહીંયાં જેમ બળદને ઘોડાને ગધેડાં ઉપર નાંખીને લઈ જાય છે, તેમ ત્યાં માત્ર ગધેડાં ઉપરજ લઈ જાય છે. ગધેડાં ઘણાંજ ન્હાનાં હોય છે; ગાયો પણ ઘણીજ ન્હાની હોય છે, જેથી સુસ્તભણી જોઈએ છીયે તેવીજ છે; અહીંયાંનાં ગાડાં બહુજ ન્હાના છે ને ગાડાવાળાઓ પૈડામાં લોટાની ચળાઓ નથી નાંખતા પણ લાકડાનીજ નાંખે છે તેને લીધે રસ્તે જતાં ચુ'ચુ' અવાજથી કાન શીડી નાંખે છે. શિકારપુરના બગરનો રસ્તો સાત ઝૂટથી પેહોળો નથી. ઉપર લાકડાનું છાપર છેક સૂકી કરી દીધું છે. કારણ તાપ સખ પડે છે તેથી ટુનાળામાં તડકો ના આવે. બગર હારી રીતે દોઢ માઇલ સુધી એક ગલી જેવુંજ છે, તે આસપાસ બીજી ગલીઓ આવે છે. જેમાં થઈને શહેરમાં જવાય છે. ઘરની બાંધણી આખા સંધમાં એકસરખીજ છે, છાપર તો મળેજ નહીં. છો, પણ નહીં માત્ર માટી ને ઈટાનાં મકાન ઉપર છાપરાની જગ્યાએ ખુટ્ટી અગાસી જેવું રાખે છે ને તેના ઉપર ત્રણ લાકડાં નાંખી દીધાં હોય છે જેથી કરીને સખ તાપ વખતે પંખો નાંખી રાત્રે સૂઈ રહેવાય. શિકારપુરના બગરમાં બહુચી, સિંધિ, સિંધિ વાણીઓ નજરે પડે છે. સિંધિ વાણીયા બહુચી, હિંદુસ્તાની, સિંધિ ને બીજી સરહદ ઉપરની ભાષા સારી રીતે જાણે છે ને કીર-ધાર સરહદના લોકોમાં ફરે છે. શિકારપુરમાં તેમજ સિંધમાં હોળંડ પડેલો થાળે છે પણ હવે ઈંગ્લેન્ડ સરકારના રાજ્ય પડી ગયો. બહુ પળાતો નથી. સ્ત્રીઓ પ્હાર ફરતી જણાય છે. દરેક સ્ત્રીના નાકમાં બે ખોટાં મોટાં મોતીની વચ્ચે એક લીલમવાળો વાળો હોય છે. શિકારપુર વિશે એમ કહેવાય છે કે ત્યાંની ખુબસૂરતી બીજો કોઈ કોઈ.

નથી, ને એ વાત અક્ષરે અક્ષર ખરી છે. કોઈપણ સ્ત્રી કદરૂપી નથી ને જેવી ખુબસુરતી આપણાં ગુજરાતમાં પણ જવલ્લેજ નળાય છે. ખેડાંના વખતમાં ત્રીસ માઈલ ઉપર ત્યાં જ્યાં હાથ જોડેઆપાદ આવ્યું છે ત્યાં દરેક જાડો પડતી પણ મીર લોકો મોનમનમાં રહેતા કે કાંઈ જ ખમર પડતી નહીં. જોડેઆપાદ લશ્કરી રોશન છે. અહીં અતિશય ગરમી હુનાળામાં પડે છે. સરહદનું રોશન છે ને ત્યાંથી ક્વેટાસદી ટ્રેન છે. ક્વેટા મહોટામાં મહોટું લશ્કરી મથક છે. કેન્ટોન્મેન્ટ ઘણું જ મહોટું છે. અહીં મહોટા ઇંગ્લેન્ડ અનલદાર રહે છે. હોરા લોકોની મહોટી મહોટી દુકાનો છે. તેમાંના ઘણાખરા મૂળ જાનનગરના રહેવાસી છે. બાપા ગુજરાતીજ બોલે છે. પણ ત્રીસ ત્રીસ ચાલીસ ચાલીસ વર્ષથી બહેપાર મારે, અહીંજ વસ્યા છે. શિકારપુર તેમજ આખા સિંધમાં આપણા તરફની જૂતી વશેદ-શશાધ પાઘડીઓ નજરે પડે છે તેથી અનુમાન થાય છે કે મૂળ એ લોકો અહીંથી ત્યાં ગયા હશે.

આખા સિંધમાં બદલે આખા એશિયામાં પારસી, મારવાડી ને ગુજરાતના ખેડા જીલ્લાના વાઘરીઓ દરેક જગ્યાએ જાય છે. સફર મ્યુનીસીપાલીટીમાં કામ પ્રસંગે હું ગએલો તે વખતે ત્યાં એક મજુરોનું ટાણું હતું તેમાં કેટલાયે મહેને ખેડા જીલ્લાના વાઘરી લાવ્યા તેથી હું ત્યાં ગયો ને છાનોમાનો બોલો રહ્યો. આ વાઘરીઓ અંદર અંદર ગુજરાતી બોલતા હતા ને ખીજની સાથે વાત કરતી વખતે એકદમ સિંધી બોલતા, તેથી મહે હેમને પૂછ્યું અત્યા ક્યાંના છો? એટલે કહે સાહસાજ હમે ગુજરાતના છીએ ને હ-મને આ મ્યુનીસીપાલીટીવાળા મજુરીએ ખેંચી લાવ્યા છે. હમે તો રેલ્વેમાં ખોદકામ ઉપર છીએ પણ અહીં લાવ્યા છે. મહે કહ્યું અત્યા ખરેખરી મજુરી કરો છો કે કાંઈ ખીજે ધધો? નાના માહેજ હમે તો મજુર છીએ. પણ મહેને બરોસો નાપડ્યો કારણ ખેડાના નાધરી ચોરીના કામમાં મશહુર છે. મહે કહ્યું ત્યારે હવે શું કરશો? ત્યારે કહે, સેક્રેટરી સાહેબ જે છે તે આપણા ગુજરાતના છે, કારણ જુનાગઢના નાગર ગૃહસ્થ મી. માંકડ ત્યાં એ-જીનીયર ને સેક્રેટરી છે. તેમને કહીશું કે હમે ગુજરાતના છીએ ને મજુરી રેલ્વેમાં કરીએ છીએ એટલે હમને જવા દેશે. એ લોકો જેવી રીતે ગુજરાતમાં ખુંપડા બાંધીને રહે છે તેમજ ત્યાં રહે છે. હેમાંનો એક મહેને કહે, હમારા લોકો તો કાશુક, આસામ ને આખા એશિયામાં ફરે છે. કોઈ દેશ હમારો અજાણ્યો નથી.

કળકલ વિગેરે અહીં ઘણું સ્વાદિષ્ટ હોય છે ને પુષ્ટિકારક છે. ક્વેટાનોં મુજો બેપો તો દુધીજ જાણે બેપ હ્યો ને મીઠાચ ઘણી, બિલકુલ તીખાચ મજે નહીં. શિકારપુર બણી એક હાથ લાંબો ને કાંડ જેવડો જાડો જેવો દીલ્લીમાં મજે છે તેવો મુજો થાય છે ને મીઠો હોય છે. મેવો ત્યાં ઘણો થાય છે પણ બહુ ખાઈ શકાય નહીં કારણ કંટો પડે છે. શિકારપુરમાં કંદહારી બજારમાં મહોટી વખારો મુકા મેવાની છે. કંદહારી બજાર જૂતા કીસામાં આવેલી છે.

સિંધી લોકો પરાણાગત સારી કરે છે પણ હેમને ત્યાં પરદેશીને શવવા દેતા નથી. હેમની બોલી, જેમ સિંધુ નદી સિંધ આગળ પંજાબની બીજી ચાર નદીઓનાં પાણીને મળીને બે છે તેમ એ ચાર ભાષા મળીને થયેલી છે. મારવાડી, પંજાબી, કન્નડી, બલુચી, ને સંસ્કૃતનું મિથણ સિંધી બાપામાં છે. કાને છોકરો? એમ કહેવું હોય તો “કુને પુટો?”

ક્યાંથી આવ્યો ? “ ક્યાં આવ્યો ? ” હેઠાં એટલે અર્થ. જેમ આપણે ‘હું’ કહીએ. છીએ તેમ એ સોદો ‘મા’ કહે છે, આપણે એક, બે, ત્રણ, ચાર એમ કહીએ છીએ ત્યારે એ સોદો અક, બ, કે, ચાર, પંચ એમ બોલે છે. બાપા સાંભળીને આપણે હસવું આવે છે કારણ ઘણીજ બેગડી બાપા લાગે છે. જેમ ન્હાતાં છોકરાં કાણ કાણ બેગડાં હોય તેમ તેમ કેટલીક વખત લાગે છે. દરેક અક્ષર છુટો છુટો બોલીએ છીએ. છેવટનો ‘ણ’ બોડો હોય એમ બોલીએ છીએ ઘણુ એ સોદો ‘હરણ’ એમ બોલે છે. કોઈને બોલાવવો હોય તો તેના નામના છેવટના અક્ષર ઊપર બાર દશ લ’આવે છે, આમ બોલાવવાનો રીવાજ આપણી તરફ પણ કેટલાક ભાગમાં જણાય છે.

કુંડામાં પતાવવા સાફ ઘણું ઘણું લખવાનું છે પણ મુદ્દાની જાગન તો આવી ગઈ છે એટલે જગ્યાનું શેકાણુ નહીં કરતાં આટલેથી બંધ કરે છું. હામાં કાંઈ નવી નવાઈ કહેવાની નથી પણ કાંઈક વખતે મુસાફરીના શોખીનોને રસ પડે જણી આટલું લખી મોકલ્યું છે કરાંચી મિંધનું મોઢું બંદર છે પણ ત્યાં હજી હવે જનું છે એટલે દેનો હામાં સમાવેશ નથી કર્યો. પાછળથી અનુક્રમના હશે તો લખીશ.

માધુભાઈ બાબારાવ.

જપાનમાં સ્ત્રીઓની યુનીવર્સીટી.

યુનીવર્સિટી શું, તેટલું બંધારણ શું છે, તે આપણી સ્ત્રીઓ જાણતી નથી. પોતાના છોકરાઓ, બાઈઓ, નેદ, દિયર, મેટ્રીક, પ્રીવીયસ, ઇન્ટર, બી. એ., પ્રસ્તાવના. એમ. એ., એલએસ. બી., વગેરેમાં પાસ થયા એમ સ્ત્રીઓ સાંભળે છે ને પરિણામ જાણવાને ઈનેજર પણ હોય છે. કેસવણીનું કામ સતત: જોતાં સ્ત્રીઓનેજ સોંપવું જોઈએ અને એમ હોય તો પછી યુનીવર્સિટી વિશે સ્ત્રીઓજ જાણવું જોઈએ. આપણા દેશની યુનીવર્સિટી વિશે કાંઈ માહિતી આપના પહેલાં બીજા દેશની માહિતી આપવી કેટલાકને અયોગ્ય લાગશે પરંતુ ત્યાં સ્ત્રીઓ માટે શું શું કરવામાં આવે છે અને આપણે ત્યાં કેટલી ન્યુનતા છે તે જણાવવાના ઉદ્દેશ હોવાથી પ્રથમ તે દેશની સ્થિતિનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે.

જપાનની સ્ત્રીઓની યુનીવર્સિટી ઇ. સ. ૧૮૦૦ ના એપ્રિલની ૨૦ મીએ સ્થાપવામાં આવી હતી. યુનીવર્સિટીના હાલના પ્રેસીડેન્ટ મી. ઇન્જો નાકેમે સ્થાપના. ઇ. સ. ૧૮૯૫ માં આવી યુનીવર્સિટી સ્થાપવા જાહેર બાંધણુ આપ્યું હતું. જપાની પ્રજાએ આ વિચારને પૂર્ણ અનુમોદન આપ્યું અને એસાસના એ શેડિયાઓએ મોઢી રકમ આપી. તરતજ યુનીવર્સિટીનું બંધારણ ગોઠવવા લગભગ ૬૦ સભાસભોની કમીટી નીમવામાં આવી. આ મંડળની પ્રથમ મેટ્રીક ઇ. સ. ૧૮૯૬ ના એપ્રિલની ૨૪ મીએ ટોક્યો શહેરમાં થઈ અને કાર્યવાહક મંડળ સ્થપાયું. આ મંડળે ૬૦ને માટે પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોને પત્રો લખ્યા અને ૭૦૦ સહાયકો જ્ઞાત પડ્યા. ઇ. સ. ૧૮૯૬ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં યુનિવર્સિટીનું મહાન. જનાવવાનું નક્કી થયું અને

જાપાનના એક ઉદાર કુટુંબે આખ્યાનહોલ, પ્રયોગશાળા અને પ્રેક્ષકથાને રહેવા માટેનાં મકાન બંધાવી આપ્યાં.

મકાન બંધાયું અને વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવાનું બહેર કરવામાં આવ્યું તે પહેલાંજ વિદ્યાર્થીઓની અરજીઓ આવવા લાગી અને અરજીની સંખ્યા શરૂઆત. એટલીતો. મોટી થઈ પડી કે કેટલાંકને ના કહેવી પડી. ઇ. સ. ૧૯૦૦ ના એપ્રિલ મહિનાની ૨૦ મી તારીખે યુનિવર્સિટીમાં ૩૦૦ અને કન્યા-શાળાના હાઈસ્કૂલ વિભાગમાં ૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓથી કામ-શરૂ કરવામાં આવ્યું. યુનિવર્સિટીના પ્રેસીડન્ટ આ યુનિવર્સિટીનું સ્થાપન કરી સંતોષ ન પામતાં ઇ. સ. ૧૯૦૪ માં યુરોપ અને અમેરીકામાં સ્ત્રીઓને કેવી રીતે કેળવણી મળે છે તેનું નિરીક્ષણ કરવા વિદેશ ગયા હતા. યુનિવર્સિટી ખૂલનાંજ જાપાનનાં મહારાણીએ આ સંસ્થાને મોટી રકમ ભેટ આપી હતી અને મહારાણી તરફથી ખાનગી સંસ્થાને આ પ્રથમજ ભેટ હતી. પસાર થયેલાં વિદ્યાર્થીઓને ડીગ્રી આપવાની પહેલી ક્રિયા ઇ. સ. ૧૯૦૩ નાં એપ્રિલ માસની ૯ મી તારીખે કરવામાં આવી હતી અને કુલ ૧૨૦ સ્ત્રીઓને તે વર્ષે ડીગ્રી મળી હતી.

આ યુનિવર્સિટી સ્થાપવાનો ઉદ્દેશ આ પ્રમાણે છે:-જાપાનની પુત્રીઓને ઉચ્ચ કેળવણી આપી તેમને પત્ની, માતા અને સ્ત્રીઓ તરીકેનાં તેમનાં કર્તવ્ય ઉદ્દેશ. વધારે સારાં બચ્ચની શક્તિ એવી બનાવવી તેમજ પ્રજા અને જાગૃતમાં જેજે વિચાર અને જ્ઞાનનો વધારો થતો જાય છે તેવા વિચાર અને જ્ઞાન તેમના મનમાં સ્થાપવાં એજ આ યુનિવર્સિટીના ઉદ્દેશ છે.

અભ્યાસના ત્રણ વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. (૧) પ્રાથમિક અભ્યાસ-અભ્યાસક્રમ ક્રમ. (૨) યુનિવર્સિટીનો અભ્યાસક્રમ. (૩) ગ્રેજ્યુએટ થયા પછીનો અભ્યાસક્રમ.

યુનિવર્સિટીના વર્ગોમાં જે વિદ્યાર્થીઓ દાખલ થવાને લાયક ન થયા હોય પ્રાથમિક અભ્યાસ-તેમને માટે આ અભ્યાસક્રમ છે. સામાન્ય રીતે આ ક્રમને માટે એક વર્ષાસક્રમ. વર્ષ છે પણ જેઓને ઇંગ્રેજીનું જ્ઞાન હોય તેમને માટે બે વર્ષ છે.

(૧) દાખલ થનાર વિદ્યાર્થીનું વય ઓછામાં ઓછું ૧૬ વર્ષનું હોવું જોઈએ, એટલુંજ નહિ પણ શરીર તંદુરસ્ત અને વર્તન સાફ જોઈએ.

(૨) હાઈસ્કૂલોમાંથી જે વિદ્યાર્થીઓ આવતી ન હોય તેમણે નીચેના વિષયોમાં દાખલ થતી વખત પસાર થવું જોઈએ.

- (૧) નીતિ (૨) જાપાનીસ ભાષા (૩) ઇતિહાસ (૪) ભુગોળવિદ્યા (૫) ગણિત (૬) પદાર્થવિજ્ઞાન (૭) ગૃહવ્યવસ્થા (૮) શીવળ (૯) દાંડેમ (૧૦) સંગીત.

(૩) આમાં પસાર થયાનું સર્ટીફિકેટ મેળવ્યા પછીજ પ્રાથમિક અભ્યાસક્રમ નીચે પ્રમાણે જોડવામાં આવ્યો છે.

- (૧) બ્યુટાનિક નીતિશાસ્ત્ર

- (૨) જાપાનીઝ ગદ્ય, નિબંધ, વ્યાકરણ.
- (૩) વાંચન, વિવરણ, લેખન, વાર્તાલાપ.
- (૪) જાપાન તેમજ વિદેશનો ઇતિહાસ.
- (૫) પદાર્થવિજ્ઞાન અને રસાયનશાસ્ત્ર.
- (૬) શિવણ.
- (૭) કસરત.

(૪) દરરોજના ત્રણથી ચાર કલાકનું કામ કરવાનું હોય છે. જેને ઈંગ્રેજી અભ્યાસ કરવાનો છે, ત્હને બે વર્ષ અભ્યાસ કરવો પડે છે અને ત્હનો ઈંગ્રેજીમાં ક્રમ નીચે પ્રમાણે છે.

- (૧) વ્યવહારિક નીતિશાસ્ત્ર.
- (૨) વાંચન, લેખન, વિવરણ, વાર્તાલાપ.
- (૩) કસરત.

યુનીવર્સિટીનો અભ્યાસક્રમ આ પ્રમાણે છે.

યુનીવર્સિટીનો અભ્યાસક્રમ. (૧) ગૃહવિદ્યા (૨) જાપાનીઝ સાહિત્ય (૩) ઈંગ્રેજી સાહિત્ય. આ ઉપરાંત નીચેના અભ્યાસક્રમ ધીરેધીરે દાખલ કરવામાં આવે છે.

- (૧) શિક્ષણ શાસ્ત્ર (૨) સંગીત (૩) કેલા (૪) સાયન્સ (૫) કસરત.

(૧) ગૃહવિદ્યામાં ફરજિયાત અને ઐચ્છિક એવા બે વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. ફરજિયાતમાં—નીતિશાસ્ત્ર, માનસશાસ્ત્ર, શિક્ષણવિદ્યા, દ્રિયવિજ્ઞાન, આરોગ્યવિદ્યા, કલા, ગૃહકલા, સાયન્સ, અર્થશાસ્ત્ર, કાપડાનું સરળગ્ન અને કસરતનો સમાવેશ થાય છે.

ઐચ્છિક વિષયોમાં—જાપાનનું સાહિત્ય, ચીનનું સાહિત્ય, ઈંગ્રેજી, ફ્રેન્ચ, ઇતિહાસ, તત્ત્વજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ, શિક્ષણપદ્ધતિ, સંમિત, ચિત્રકામ દાખલ કરેલાં છે.

(૨) જાપાનીઝ સાહિત્ય:—આમાં ઉપર પ્રમાણે ફરજિયાત અને ઐચ્છિક એવા વિભાગ પાડ્યા છે. અને ઉપર પ્રમાણેનાજ વિષયો દાખલ કર્યાં છે.

(૩) ઈંગ્રેજી સાહિત્યમાં પણ આજ પ્રમાણે.

ગૃહવિદ્યા, જાપાનીઝ સાહિત્ય અને ઈંગ્રેજી સાહિત્ય દરેકમાં ત્રણ ત્રણ વર્ષો રાખ્યાં છે. એટલે જેને જે હાવે તે લે. દરરોજ ત્રણ કલાક કરતાં વધારે અભ્યાસનો સમય રાખ્યો નથી.

વિગતવાર અભ્યાસક્રમ આપવાની આવશ્યકતા નથી. છતાં એટલું તો કહેવું જોઈએ કે અભ્યાસક્રમમાં ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા લાયક નીચેના વિષયો જેવામાં આવે છે. (૧) ગૃહની કસરત (૨) સભ્યતા (૩) બાલકેળવણી (૪) સ્ત્રીઓનું આરોગ્ય (૫) ગૃહ-આરોગ્ય (૬) જનસમાજ સાથેના વ્યવહાર રાખવાની કલા. (૭) બાલકોની શુદ્ધિનું અવલોકન (૮) ઉદ્યાન ખતાવવાની કલા (૯) રાજ્યબંધારણ (૧૦) સ્ત્રીઓને ને બાલકોને લગતા કાયદા (૧૧) સ્વદેશી અને વિદેશી કલા.

ગ્રેન્થુએટ થયા ગ્રેન્થુએટ થયા પછી જેને જે વિષયમાં વધારે જ્ઞાનની અપેક્ષા હોય તે પછીનો અભ્યાસ- વિષયમાં વધારે જ્ઞાન મેળવવાની અનુકૂળતા કરી આપવા માટે ત્રીજા સક્રમ. અભ્યાસક્રમની ગોઠવણ છે. આમાં ત્રણ વર્ષની મુદત છે.

યુનિવર્સિટીનું પહેલું સત્ર (ટર્મ) ૧૯ મી એપ્રિલથી ૧૦ મી જુલાઈ સુધીનું, બીજું સત્ર ૧૧ મી સપ્ટેમ્બરથી ૨૪ મી ડીસેમ્બર સુધીનું અને ત્રીજું ૮ સત્ર. ૧ મી જાન્યુઆરીથી ૩૧ મી માર્ચ સુધીનું ગણાય છે.

દાખલ થવાના નિયમોની અસારે આપણને જરૂર ન હોવાથી અત્રે આપવા યોગ્ય. ધાર્યા નથી. કોઈ પણ વાચકને પોતાની કન્યાને ત્યાં મોકલવા ઇચ્છા હોય તો નિયમો મંગાવી લેવા અથવા આ લેખકને લખવા વિનંતિ છે.

આપણા દેશમાં પરીક્ષા જેમ શક્તિ લેખાય છે અને દિવાળી જેવા આનંદના દિવસોમાં ઘણા વિદ્યાર્થીનાં લોહી ચૂસી જાય છે તેમ જાપાનમાં નથી. પરીક્ષા. આપણે ત્યાં તો હોંશીયારમાં હોંશીયાર વિદ્યાર્થી પરીક્ષામાં એક કે પાંચ માર્ક માટે નપાસ થાય અને જીવન બગાડે. જાપાનમાં આવી દુઃખદ સ્થિતિ નથી. વિદ્યાર્થીના દરરોજના અભ્યાસની નોંધ રહે છે અને વર્ષને અંતે એ નોંધ ઉપરથી કાર્યવાહક મંડળ વિદ્યાર્થી આગળ જવાને યોગ્ય છે કે નહિ તે નક્કી થાય છે. આ ઉપરાંત લેખની પાસે નિબંધ લખાવવામાં આવે છે, જે નિબંધ ઉપરથી સામાન્ય બુદ્ધિનું નિરીક્ષણ થઈ શકે છે અને એમાં પસાર થયે ગ્રેન્થુએટની પદવી આપવામાં આવે છે.

જે વિદ્યાર્થી ઉચ્ચ નંબરે આવે તેને માનની પદવી આપવામાં આવે છે; એટલું જ માન પદવી. નહિ પણ આવા વિદ્યાર્થીની બીજે વર્ષે શિક્ષણ માટે કોલેજમાં પાઠ પણ ભરવાની હોતી નથી.

લોર્ડ કર્ઝનના યુનિવર્સિટી એક્ટ પછી આપણા દેશમાં ખાનગી અભ્યાસ કરી પરીક્ષામાં બેસાતું નથી એટલું જ નહિ પણ એક યુનિવર્સિટીના ખાનગી વીદ્યાર્થી. વિદ્યાર્થીથી બીજી યુનિવર્સિટીમાં દાખલ થવાનું નથી. આ બંધન જાપાનમાં નથી. ગમે તો એકજ વિષય લઈ અથવા તો ગમે તે ખાનગી વિદ્યાર્થી બધા વિષયો માટે દાખલ થઈ શકે છે. લેખને સામાન્ય સર્ટિફિકેટ લાવતું પડે છે.

અભ્યાસ ક્રમ ઉપરાંત દેશના તેમજ પરદેશના વિદ્વાનો પાસે જૂઠા જૂઠા વિષયો લખાવણ. ઉપર બાપણ અપાવવામાં આવે છે.

યુનિવર્સિટીને અંગે પુસ્તકશાળા રાખવામાં આવી છે જેનો ઉપયોગ વિદ્યાર્થીઓને કરવાનો હક છે. ગમે ને વર્તમાનપત્ર, પુસ્તક મંગાવવા સુચવવાનો પુસ્તકશાળા. વિદ્યાર્થી હક ધરાવે છે. પુસ્તકશાળા સંસ્કારના ૮ થી સંસ્કારના ૪ વાગ્યા સુધી ઉઘાડી રાખવામાં આવે છે.

વિદ્યાર્થીશ્રદ્ધ.

યુનીવર્સીટીને અંગે વિદ્યાર્થીશ્રદ્ધ પણ રાખવામાં આવ્યું છે. આમાં ધ્યાનમાં આવે એવી બે ત્રણ વાતો છે.

- (૧) પૂર્વની પદ્ધતિ સર તેમજ પશ્ચિમ દેશની પદ્ધતિ સર વિદ્યાર્થીને રહેવાની છૂટ છે અનેબન્ને માટે જૂદી જૂદી વ્યવસ્થા છે.
- (૨) ગૃહવ્યવસ્થા શિખવવામાં આવે છે.
- (૩) ન્હાનાં, મોટાં, ગરીબ અને તંત્રગર સર્વે પોતપોતાની શક્તિ અનુસાર ગૃહકામ કરે છે.
- (૪) સુપ્રસિદ્ધ સ્ત્રીઓને મુક્તાકાત, વ્યાખ્યાન માટે નિમંત્રણ આપવા આવે છે અને હોમની દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને ઉપદેશ આપવામાં આવે છે.

ઉપરના હુંક દિગ્દર્શનથી જણાશે કે જનપાનની આટલી ઉન્નતિ, શાથી થઈ. અભ્યાસ ક્રમ ઉપરથી જણાશે કે આપણા દેશમાં મુખ્ય, એટલુંજ નહિ પણ સ્ત્રીઓનું એકલુંજ, મતાનું ગૃહવ્યવસ્થા અને બાલકેલવણીનું કામ જનપાનમાં વિસારી દેવામાં નથી આવતું. જ્યારે આપણી સ્ત્રીઓને આપણા પોતાના દેશનાજ ઇતિહાસ, સાહિત્ય, રાજ્યવધારણું જ્ઞાન હોતું નથી ત્યારે વિદેશનું તો જાતુંજ હોય ! આ સ્થિતિમાં કુવાના દેડકા પ્રમાણે અજ્ઞાન રહે તેમાં શી નવાઈ ! ને અજ્ઞાનના પરિણામ આપણે ભોગવવાંજ બેઠાએ. વેદકાલ-કે પુરાણકાલમાં આપણી સ્ત્રીઓને હાલમાં જનપાનમાં જે વિષયો શિખવવામાં આવે છે તે વિષયોનું જ્ઞાન આપવામાં આવતું હતું કે કેમ તે વિશે આગળ ઉપર લખવા વિચાર છે. આજના વિષયથી 'પતિધર્મ' કે 'પત્નીધર્મ' થી કંઠજેલાં વાંચકને કંઈક નવીન જ્ઞાન મળ્યું હશે એમ લાગશે તો પ્રયાસ સફળ માનીશ.

શાન્તિ કુટિર
(શાન્તાકુંઝ.)
તા. ૨૮-૧-૧૯૨૦

લેખીન્દ્રરાવ રતનલાલ દીવેટીઆ.

બિચારી પીતળની ગૃહકેળવણિ સોનાનો ઓપ કેટલાક ધસારાની સામે થઈ રાખી શકે ?

નજીકનું સગું યુવરી ગયે હજી થોડો વખત વ્યતીત થયો છે. મેળામાં જઈ, રંગેત ધાગકામાં બેસ્યું એવી રીતે હોંસ કરતાં બાળકો જે સીળીસાતમ માટે ટોપી રણાં હતાં તે તો આવી. “હોકરોને બાધ નહિ” એમ કહી તેને તો રંગબેરંગી કપડાં અંગપર પહેરાવ્યાં. પણ પેટનાં આંતર વસ્ત્રનું શું ? એક બાળક, નજીકનું સગું યુવરી જાય ત્યારે મિટાન ન રંધાય એ સિવાજ (સરખામણી કરતાં) થોડાં યુવાન મૃત્યુ થતાં તે વખતમાં આંતરકરણની ખરી લાગણીથી જન્મ પામેલા તે હજી શોકાર માટે ‘પાળવો’ તો બે-ધમે; અને બીજી બાજુ “આ વખત ખોટો” એ માટે મિટાન ન રંધે તેનો મન નથી માનતું.

બાળકને નિદ્રાવશ થવા દેવા પહેલાં તેનાપર સુવિચારની છાપ પડે, એવી વાતો કરવી એ નિયમ આપણી વાતની નાથિકા ચિંતામણિની એક બહેનપણી પાળતી હોવાથી તેનાં વખાણુ થતાં. આ વખાણુ મ્હારાં પણ થાય એ જીજ્ઞાસાથી ચિંતામણિએ પણ આ નિયમ પાળવો શરૂ કર્યો હતો. સદરદુ નિયમાનુસાર તેણે પોતાના પુત્ર ભોળાલાલને સાત-મને આગસ્ટે રોજ રાત્રિએ સુશબ્દાલકૃત આપણુ આપ્યું કે—

“ ભાઈ, હમેશાં વિચાર-કરવામાં સત્ય વાત શિવાય બીજી કોઈપણ વાતને અવકાશ પણ આપવો નહિ; બે આમ કરવાની ટેવ પાડીએ તોજ આપણે બોલવામાં પણ સત્યના બળથી શકીએ. ભાઈ, સત્યતાનો પ્રભાવ કેટલો છે તે તું મોટા થતો જઈશ તેમ તેમ તને અનુભવ થતો જશે. સાચો માણસ દેવનો મિત્ર છે. તેની એક આંખમાં તેજ, પ્રભાવ એક યોગીના જેવો હોય છે. હમેશ યાદ રાખવું કે જ્યારે આપણે કોઈ સાથે વાત કરીએ છીએ ત્યારે આપણી તથા તેની વચ્ચે ઇશ્વર અદૃશ્ય રીતે ઉભો રહે છે; અને કાલ રાત્રેજ કહી ગઈ છું કે ઇશ્વર જગજગતો પ્રકાશ છે. આપણે અસત્ય બોલીએ તે અધાઈ છે. તે અધાઈ અજવાળામાંથી પ્રસાર થઈ મૂળરૂપમાં સામા માણસ બહી જઈ શકે ખરું ? માટે અસત્ય વહેણું અગર મોડું પકડાવાનું તો ખરું. હું તને કહી ગઈ છું કે કોઈ માણસ જુદો છે એમ ચોક્કસ થયું તે પછી તે છેકી નાખેલ અક્ષરની માફક માનહીન છે. વાસ્તે, હમેશ યાદ રાખજે કે કોઈપણ પ્રકારે જુદું તો બોલવુંજ નહિ.”

આવી રીતે વિદ્વાતભરેલું આપણુ અપાઘ રહ્યા પછી, ભોળાનાથ સદા રહ્યો. બીજો દીવસ દુધપાકપુરી વગેરે જનવામાં હતાં. ચિંતામણીને વિચાર મુજબો કે ભોળો બાળક છે તેથી બહાર કદાચ કહી દેશે કે આજ અમે દુધપાક કર્યો હતો; અને આ વાત બહાર તો પાડવી નથી. તેથી તેણે ભોળાનાથને કહ્યું ભાઈ, કોઈ પુછે કે શું જન્મ્યો તો કહેજે, રોટલી, દાળ, ચોખા, શાક; દુધપાકનું કહીશ નહિ હો !

ભોળો—પણ બા, તું કહેતી હતી કે જુદું તો નજ બોલવું ?

ચિંતા—હા, પણ કોઈક બાબતમાં ખોટું બોલાય તેનું કંઈ નહિ.

ભોળો—પણ તું કાલ રાત્રિએ કહેતી કે ઇશ્વર આપણી વચમાં છાનો રહીને આપણી વાતો સાંભળે છે; તેથી ખોટું બોલીએ તો તે નાંરજાય, અને આપણે છેકી નાંખેલ અક્ષરની માફક માનહીન થઈએ.

ચિંતા—એવી બાબતમાં માનહીન નથી થતાં; વળી, હું વાત વાળીશ.

ભોળો—ત્યારે એ બાબતનું તો હીક; પણ ઇશ્વર છુપો ઉભો હોય તે વખતે દર્શન દઈને વદશે તો ?

ચિંતા—હવે બહુ ચોવટીયો થા માં ને ? એમ ઇશ્વર રથને રથને ઉભો દશે ! છા-કસને શું ખબર પડે કે ધર્મનીતિ એક છે અને સંસારનીતિ બીજી છે ?

સુઘ વાંચનાર ! આ કશ્વિત પણ મિત્રજેવાએજ સ્ત્રીવર્ગમાં વખતોવખત જોવામાં આવતી શોચનીય ભુલનું ચિત્ર આપેલ છે. જ્યારે આવા દાખલા અદર્શિય બન્યા કરે ત્યારે પરિણામ શું આવશે ? એ કે, બાળક એમ ધારશે કે, “ સત્યમેવ જયતિ ” “ સત્યં વદ પ્રિયં વદ. ” “ God is where untruth is not. ત્યાં અસત્ય

નથી ત્યાંનું ધમર છે. ” “ Practise what you preach બોલો તે પાળો ” એવા મધ્યમા વિચારો નિબંધ લખવામાંનું દર્શાવવાના છે.

જ્યારે દાંબિક કેળવણીના જરૂરમુજી નાશ કરી તેનાપર અભાવ, દર્શાવી સાત્વિક કેળવણી અપાય ત્યારેન આપણા દેશ ઉચ્ચ સ્થિતિમાં—મજા સ્થિતિમાં આવી શકે.

શંકરલાલ જસદણકર.

સંસારમાં દાખલ થતાં શીખામણ.

(આસો માસો શરદ પુનમની રાતરે)

પુત્રી ? બહાલી જાયે આજ પતિ ગૃહે,
પ્રેમ થકી તું બહેની ? ધર્મ સંભાળજે,
બાલપણની બાલીશના તો ત્યાગજે,
પણ નિષ્પાપી સરળ સ્વભાવ ન છોડજે—૧
થઈ પતિમાં તન્મય હોવન ગાળજે,

રનેદ સદા વરસાવજે,
ગાડીનાં બે ચક્ર પ્રમાણે ભ્રમીને
અંતરમાં નહિ ભેદ જરાયે લાવતી.—૨
સંબંધી ને પરિજનો ને પાળવાં,
તેમજ બહેનોનાં હોવન વિકસાવવાં,
બુદ્ધિ નીતિ બાલકોની ખીલવી,
પરમ પ્રભુની પુજાએ નવ ભુલવી—૩

સો. પ્રમિલા.

તરણીઓએ ઉઘમી થવાથો થતો લાભ, અને આજસુ થવાથી
થતો ગેરલાભ.

“ Never waste anything, but, above all, never waste time.”

કોઈ વસ્તુ વૃથા ન જવા દેવી; તેમાં વખત તો કદી વૃથા ન જ ગુમાવવો.

“ Time is one of Heaven's richest gifts, and once lost is irrecoverable. ”

“ વખત એ કુદરતની ઉમદા બક્ષીસ છે, અને ગયો વખત ફરી હાથ આવતો નથી ”

અમણ તેમજ ઘણે ભાગે ભણેલી સ્ત્રીઓ પણ પોતાનો નવરાશનો વખત, ગૂંપ્યાં બાંકવામાં, નિન્દા કરવામાં, કુચલી કરવામાંનું ગાળે છે. પોતાના દુર્ગુણ તરફ નહીં નેતાં બીજાની નિન્દા કરી અવરનાં છિદ્રો ઉઘાડાં કરવાં એ પણ અદુર્જ નીચકામ છે. વગર

કેળવાએલી સ્ત્રીઓમાંની પણ ઘણીખરી આમજ વખતનો દુરપયોગ કરે છે. નવરાં થયા પછી પડોસણ સાથે વાતોમાં રોકાય છે. અને તે વાતો કુધલી, નિન્દા, પોતાની સરસાઈ કે પછી નકામા હલકા વિચારો સંબંધીની હોય છે, અને તેમાંથી સાફ જ્ઞાન, ઉચ્ચ, વિચારો, કે નવીન આવડત ભાગ્યેજ મળે છે. જો ઘરઘણીઆણી આગમુ હોય તો નોકરો પણ તેવાજ બને છે અને છોકરાં માતાનું અનુકરણ કરતાં શીખે છે. તેમાં પુત્રી માતાનુંજ અનુકરણ કરતાં શીખે છે.

“ As is the mother so is the daughter. ”

“ જેવી મા તેવી દીકરી. ” આગમુ સ્ત્રી ઘરનાં બીજાં માણસને પણ દુઃખનું કારણ થઈ પડે છે. ઉઘમી થવાની ટેવ પડ્યા પછી કંટાળો આવતો નથી. કેમકે

“ Nothing is impossible to a willing mind. ”

“ મન હોય તો માગવે જવાય. ”

ઉઘમી પતિ અને આગમુ પત્નીનો ખ્યાર બરાબર ટકી શકતો નથી, તેમ એક બીજાની વનછૂંક મળતી આવતી નથી. આવા ઉઘમી પતિની પત્નીએ બીજાં માટે નહિ તો માત્ર તેની પ્રીતિ સંપાદન કરવા માટે ઉઘમી થવું જોઈએ. સ્ત્રીઓ જો ગૃહવ્યવસ્થા સમજાવને અને પોતાના કુટુંબને સુખી કરવાને હવ્વજા રાખે અને તે પ્રમાણે પ્રયત્ન કરે તો તેમને વખત ક્યાં જાય છે. તે ખબર પણ ન પડે. સ્ત્રીઓએ ખાસ કરીને બહુજ ચંચળ થવાનું છે. જેમ અમુક કાર્યનો પરવાર વહેલો આવ તેમ સાફ એમ નિશ્ચય રાખવો જોઈએ; કેમકે પહેલા નંબરની રસોઈ આવડતી હોય પણ તે વખતસર થઈ શકતી ન હોય તો પછી સારી આવડ શા કામની? સ્વભાવનાં ધીરોં અને કાર્યમાં ઉતાવળાં થવું જોઈએ અને નાનપણથીજ તેવો પરીચય પાડવો. એવી સ્ત્રીઓ વખણાય છે. પોતાને ભાગે આવતું ઘરકામ ધીરજ અને ચંચળતાથી કરવું જોઈએ. બીજાનાં કામમાં પણ પોતાને નવરાજ હોય તો મદદ આપવી કે જેથી આવડત વધે; અને તે સાથે તે પણ સ્નેહ રાખી તમારા કામમાં મદદ આપશે. નિઠમી બની આગમુ થવું ન જોઈએ. આગમુ સ્ત્રી મદદગાર થવાને બદલે બોજારૂપ થઈ પડે છે. ઉઘમ વિના શરીર જડ થઈ જાય છે અને રોગી બની સુખી રહેવાનું નથી.

“ If a rich man wishes to be healthy, he must live like a poor man. ”

“ Sir R. Temple. ”

“ જો તવંજર માણસ તંદુરસ્ત રહેવા યાદતો હોય તો તેણે ગરીબ માણસની પેઠે ઉઘમી હાંદગી ગુજારવી જોઈએ. ” આગમુ બની પોતાના કામનો બીજાપર આધાર રાખે છે તેને ઇશ્વર કદિ સહાય કરતો નથી.

અબણુ નારી અરે, રોજ નિંદા કરે; લોકની, અન્ન ખાઈ ધણિનું.

આર સાથે મળે વાત વ્ગડી કરે, કામ એ નારીઓ આપણીનું.

R. D. P.

કેમકે ઉઘમ, મદાસ, ધૈર્ય, બુદ્ધિ, શક્તિ તથા પરાક્રમ એટલા ગુણો જોનામાં હોય:

તેને ધન્ય અવસ્થ મદદ કરે છે. લક્ષ્મી પણ ઉદ્યોગથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમકે એક સ્ત્રી પોતાનો નવરાશનો વખત પરાઈ નિન્દા કરવામાં રોકવાને બદલે ભરવા ગુંથવાના ઉદ્યોગમાં ગાળે તો ઉદ્યોગને બદલો મેળવેજ-પૈસા પ્રાપ્ત કરે. નવરાશને વખતે શીવું, ભરવું, ગુંથવું, એ સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય ગણાય છે. પરંતુ તે સંબંધી કેટલુંક કહેવાનું છે. અત્યાર સુધી સ્ત્રીઓમાં એમ સમજાતું છે કે રૂમાલો ભરવા, ગંલપટ્ટા ગુંથવા, ટેબલકોથ ભરવાં, ઢોર ભરવી વીગેરે ફેશન પડતું કામ કરવું એજ માત્ર સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય છે, પણ તેમ નથી. પૈસાદાર વર્ગ એવું કામ કરે તો ચાલે છે, પરંતુ સાધારણ વર્ગને માટે તો જુદા પ્રકારનું કામ જોઈએ. સ્ત્રીઓને ફોક અને જાલરવાળા ઇંગ્રેજ નસુનાનાં લુગડા ગમવા લાગ્યાં છે. પરંતુ તેનાતો ઘણા પૈસા દરજીને દેવા પડે છે. તેથી ઉપર કહી તેવી સ્ત્રીને ભરવા, ગુંથવાને બદલે રોજ જોઈતાં ઉપયોગી ચણીયાં, ચોળી, કમખા, નાનાં પરણો, ઝખખા, કંબન એવું એવું કામ શીખવાથી સાધારણ કમાનારને કેટલું ખર્ચ ઓછું થાય? રૂપ, યૌવન, ધન, જ્ઞાન અને સત્તા એ બધામાંથી ધન અને સત્તાની મગરૂની સર્વથી વધારે હોય છે. એટલે ખરી મગરૂરી ધન અને સત્તાનીજ છે. સત્તા અને પૈસાની ખુમારીથી જમીનપર પગ મુકવો પણ બારે પડે તેવી નાજુક સ્ત્રીઓ અમથી પડી રહે છે. એથી મુસ્તી ભરાઈને કંઈ પણ કામ કરવાનું આજસ આજે છે. આવાં કુટુંબોમાં તાણ, હિસ્ટીરીયા, જેવા રોગની શરૂઆત થાય છે; તેઓને એકબીજા પોતાની તહેનાતમાંજ જોઈએ. આવાં માનવતાં રોહાણીના ઘરમાં ઉદ્યોગી અને મનથી કામ કરવાવાળા નોકરો પણ નથી હોતા. કરકસર અને કાળજી વગર બધા કારભાર જેવવસ્થાથી ચાલે છે. મહેનતુ અને ધીરજ વાળી સ્ત્રીના ઘરમાં આથી ઉલટાજ સીતાર નજરે પડે છે. તેવી સ્ત્રીની દેખરેખ નીચે નોકરો હોય છે એજ ખરાબર કામ કરે છે. તેવી સત્તારીઓ પોતાની જાત માટે માણસ રોકતીજ નથી અને ઘણીજ ઉમદી વ્યવસ્થાથી ઘરકારભાર ચલાવે છે. આવી ચાલક અને ઉદ્યોગી સ્ત્રી યોગ સાધનોથી ઘરને ઘરના ખરા રંગરૂપમાં લાવી મુકી પોતાનું હૈયું ઢરખાવે છે. આવો ગુણ ધરાવનાર સ્ત્રી ખરેજ અમુલ્ય ખજાનો છે. ડાળી બનવા ખોટાં અર્થ રાખનારી સ્ત્રીને ગર્વિષ્ટ કહેવામાં કશો બાધ નથી. સત્તાવાળા તેમજ શ્રીમંત લોકોના ઘરમાં, કે જ્યાં ચાકર લોકો ઘણા હોય છે, તેઓ ગમે તેટલા સુપાત્ર હોય તો પણ તેનાથી તરણીઓએ જમ અને તેમ યોગ કામ લેવું. પણ હાલના વખતમાં તેવાં ઘણાં ઘરમાં પાણીને ખાલો ચાકર લાવી આપે ત્યારેજ ખીચાય, લુગડાં પણ તેઓ આપે ત્યારેજ પહેરાય, છોકરાને પણ તે આવે ત્યારેજ લેવાય. જ્યાં જુઓ ત્યાં નોકર પહેલો. તેવાં મકાનોની થતી ચર્ચાથી ગુણીઅલ તરણીઓએ બોધ લેવો જોઈએ. આવી રસમ (રીત) શ્રીમંત વર્ગમાંજ વધારે હોય છે અને આવી ખોટી નાજુકાઈથી લાભને બદલે નુકસાન વધારે છે. આવી ખોટી નાજુકાઈને નબળાઈ એ નામ વધારે જોઈએ છે. આવી નાજુકાઈ કાંઈ સ્ત્રીઓમાં પહેલેથી હોતી નથી પણ ધીમે ધીમે પોતાની અજાનતાથીજ વધારી પોતાનું શરીર બગાડે છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં હિસ્ટીરીયા, હાથ પગમાં કળતર, દીકનું દુરવું, માથાનું દુઃખવું-દુઃકામાં સર્વ પ્રકારના રોગના પોકાર પોકાર શિવાય બીજું કંઈ કાને પડતું નથી. આ બધી શરીયાદનું મૂળ શું છે તે તપાસી તેના ઉપાય કરવા પૂરી જરૂર છે. એટલેથીજ અટકતું નથી, પણ પોતાની પ્રકૃતિ નજાણે હોય પોતાનાથી ઉત્પન્ન થતાં

બાળકો કુદરતી રીતેજ નખળાં થાય છે. વળી માતાની ખોટી નાચુકાઈ બાળક પણ શીખે છે અને પોતાની ભૂલનો ભોગ પોતે તેમજ નિર્દોષ બાળક પણ થઈ પડે છે. એટલે કે માતાની ભૂલ, અજ્ઞાનતા, અને ખેદરકારીને હિસ્સો બાળકને પણ ભોગવવો પડે છે. પ્રાચીન આર્ય રમણીઓ ખોટી નાચુકાઈને પસંદ કરતી નહીં અને તેથીજ તેનાં બાળકો વિદ્વાન શાસ્ત્રીય અને પરાક્રમી યતાં. કોઈ એવો પ્રશ્ન કરશે કે—ક્યારે આપેલા વૈભવનો ઉપભોગ ન લેવો? પરંતુ તેવી શંકા ન લાવતાં પહેલાં જાણ નોંધી ચાકરથી બરપુર ઘરની થતી ચર્ચાઓની શંકાઓનું સમાધાન કરવું જોઈએ. તેઓની આની ટેવ દાસનાં પણ દાસ બનાવી દે છે. વળી—

“ The Master's eye doeth much ” “ દેખતા ધણીની અસર દેખતી છે. ” શરીરસંપત્તિ જેની સારી હોય તેવી આરોગ્ય અને મનઃશુદ્ધિ તરફથીઓએ—પછી શ્રીમંત હોય કે ગરીબ હોય તોપણ તેજી-કલ્યાણ કર્યા વિના બેસી રહેવું બ્યાજબી નથી.

ન. ક. વૈશ્યવ, ટાઈપીસ્ટ.

હાલની સ્ત્રીઓની નિર્બળતા.

વાંચનાર બહેનો, શુદ્ધ હૃદયથી તથા કેવળ શુભેચ્છાએ નીચે જણાવેલા વિચાર માટે, તેની સત્યતા જણાય તો, મારી આપશેજ એમ ખાત્રીપૂર્વક માની, આપણી સ્ત્રીઓની શારીરિક તેમજ માનસિક સ્થિતિ કેટલી નિર્બળ થતી જાય છે અને તેને લઈને સાંસારિક કાર્યભારમાં કેટલી મુશીબત પડે છે તેનું સ્હેજ બાન કરાવવાનું તથા જે પાશ્વિમાત્મ રીવાજનું અનુકરણ કરવાનું અને દાંભિક મોજશોખનું સ્વાતંત્ર્ય વધી પડેલું છે તે તરફ લક્ષ બેંચવાનું માથે લઈ છું.

સામાન્ય વર્તમાનપત્રોમાં ઉભરાતી જાહેર ખબર ઉપર આંખ ફેરવતાં સહજ જણાશે કે સ્ત્રીઓનાં અનેક દરજ્જો, જેવાં કે હીસ્ટરીયા, વૈધ્યાત્વ, ક્ષય, તથા સામાન્ય અસહિત—માટે સંખ્યાબંધ દવાઓ બહાર પડે છે; તે ઉપરાંત અન્ય ડાક્ટરો, તથા વૈદોને ત્યાં દરરોજ કેટલી ફરિયાદો નોંધાતી હશે તેનો વિચાર કરવો મુશ્કેલ નથી. આથી એટલું તો સાબીત થાય છે કે સ્ત્રીઓમાં રોગનો પેસારો સજ્જડ થયો છે.

સાધારણ કુટુંબવાળો માણસ પોતાના અનુભવથી જાણતો હશે કે પ્રસૂતી વેળાએ સ્ત્રીઓ કેવળ મોતની અણી ઉપરજ હોય છે. અને ડાક્ટર વૈદોની તડામારી છતાં ઘણાં બાળકો તો કેસ નિષ્ફળ જાય છે. કદાચ જો બચે તો પણ છાંદગીપર્વત જુદા જુદા રોગનું ધરબની પીતા તથા પતિને ભાર રૂપજ બની રહે છે. આજની વધતી જતી આર્થિક મુશ્કેલીના સમયમાં આવી પીડાઓ કેટલી મુશીબત બીનાડે છે તે તો કમાનારજ જાણે. તેમાં સામાન્ય શારીરિક નિર્બળતા થેર થેર પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે અને તેને લઈને જીવનની અસહ્યતા અને પીડાઓની મજાતી દેખી કમાણીમાં એક અમલો વિધન

તેવીજ રીતે, વધતાં જતાં દાંબિક છવન તરફ નજર કરીએ તો જણાય છે કે સર્વજ ઉપરથી મોઢક પણ તકલાદી, અને આખરે શરીરને પરત્ર જતાવી ખર્ચના ખોજ સમાન થઈ પડતા માલનો પ્રચાર ધણોજ વધી ગયો છે. તેનું એક કારણ માનસિક તથા શારીરિક નિર્જળતા નહિં તો ખીન્નું શું ? કાલી દાઢાકમાં તકલાદી ચણગાર પહેરી ડોળવાણ નાણુકતાથી ખેસી રહી બાર રૂપ થઈ પડવું એજ મોટાઈ ગણાવા લાગી છે. વળી માનસિક નિર્જળતાને લઈને ઘરમાં એકલું ઘડી બેઘડી રહેવું પડે તો તે નથી બની શકવું, તેટલુંજ નહિં પણ કલ્પિત ભય અને તરંગાથી શરીર ખીલકુલ નિરાધાર બની જાય છે.

આ પ્રમાણે એક કોરથી ખર્ચ વધવું જાય છે ત્યારે બીજી કોરથી દેશની દરિદ્રતાને લીધે કમાણી ટુંકી થતી જાય છે, અને પરીણામે નિર્જળતા દરેક પ્રકારની વધતી જાય છે.

ટુંકામાં ઘણે ભાગે સંતતિની વૃદ્ધિ સિવાય બીજી એકે ધર્મ હાલની સ્ત્રીઓ બજાવતી નથી, અને તે પ્રજા પણ રોગી અને નિર્જળ હોય છે. તે ખ્યાલમાં આવે છે ત્યારે આપણી સ્થિતિ કેટલી શોકજનક અને પરત્ર થતી જાય છે તે વાસ્તવિક રીતે નજરે આવે છે.

મુળવંતરાય ત્રિમશંકર બક્ષી.

રમણિમાળા.

મધ્યકાલિન ભારતનાં સ્ત્રીસ્ત્રનો.

જેઘપુરનાં મહારાણી.

ધર્તિદાસના વાંચકોને વિદિતજ છે કે મહાન મોગજ સાહનચાહ સાહજહાનના સમયમાં મોગજ દગ્ગારમાં જેઘપુરનરેશ જસવંતસિંહ એક અતિ સત્તાધિષ્ઠ પરાવત હતા. દ્વિપર હોડો કરી પોતાના પિતાને બંદીધાન કરી મોગજ સંસ્તનતનું તમ ગિરફતાર કરવાના ઔરંગઝેબના દુષ્ટ યત્નમાં વિશ્લેષ નાંખી લેતા સહાસને નિષ્પ્રજા કરવા હમ્મશે ગજપુતોનાં સૈન્ય સહિત પ્રયાત કરનાર નરરીર બીજી કોઈજ નહીં પણ આજ રજપુત ચોદો હતા. નર્મદા આગળ લેતો ઔરંગઝેબના સૈન્ય સાથે મુકાબલો થયો. અસ્તિ પહેલાં તો સેંકડો રજપુતોનાં શબ રણભૂમિ ઉપર રજગીતાં દૃષ્ટિએ પડવા માંડ્યાં, એટલુંજ નહીં પણ ખુદ જસવંતસિંહને પોતાને જેઘપુર તરફ પરાવત થવાની ફરજ પડી. રણસંઘામમાં પરાજય પામવાથી લેને અત્યંત ખેદ થયો. જેમ જેમ તે પાટનગરની સમીપ આવતો ગયો તેમ તેમ લેની મુખમુદ્રા ઉપર મુદ્દમાં થયેલા પરાજયથી ઉદ્ભવેલી ગ્વાનિ સ્પષ્ટ દિશવા લાગી. લેનાં આ પરિભવને લીધેઃ હમ્મન થયેલા અપયશ અને કલંકથી લેની પ્રિયતાના હૃદયને કેટલો આઘાત થયો તે તે સારી પેઠે જણ્યો હતા, અને તેજ કારણે લેનું મગજ ખમિત કયું હતું. લેવી સ્થિતિમાં તે લેની પતિના ક્રોધની અગ્નિની જવાળા સહન કરવાને પોતાને અસમર્થ માનતો હતા.

મહારાણીને જસવંતસિંહના આત્મગમનની ખબર થતાંજ લેને આશ્વાસન આપવા

પોતાના સરદારોને મોકલવાને બદલે દુર્ગે રક્ષકોને કિલ્લાના દાર બંધ કરી આવા કલંકિત પુરુષને રાજનગરમાં પ્રવેશ કરતાં અટકાવવા આજ્ઞા કરી. તહેજે કહ્યું 'તે મ્હારો પતિ નથી. જોધપુર મહારાજ અને મેવાડના મહારાણાનો ભ્રાત્ર, આવો અધમ હોષ શકેજ નહીં.' તહેનું ચિત્ત એકાએક ઉસ્ફેરાયું. અને તેની મનોવૃત્તિ બદલાતાં તહેજે સતી થવા ચિતા તૈયાર કરવા આજ્ઞા કરી. તે બોલી, 'મ્હારો સ્વામી આ સમયે નિઃસંશય પ્રમુખા દિવ્ય ધામમાં વિરાજમાન થયેલો હોવો જોઈએ. તે પરાજય અને કલંકિત યજ્ઞ આ જગતમાં અંક ક્ષણભર રહે તે સ્તગજીવત છે.'

આ પ્રમાણે તે યોગ દિવસ પર્વત જે કે તેના પતિથી વિમુખ રહી, તોપણ તે તેને ન મળવાના પોતાના નિશ્ચયમાં સ્ખળિત થઈ નહીં. આમ કેટલોક કાળ આજ્ઞા બાદ જોધપુરાધિપતિને મળી, તેનું સન્માન કરવા સાડ તેને સ્તંભજવાનો પ્રયત્ન સફળ થયો. રાજવાનિનાં દાર ઉઘાડવામાં આવ્યાં, રાજ્યને નગરમાં પ્રવેશ કર્યો, અને શાન્ત થયેલી મહારાણી આર્થ મહિયને યોગ્ય તેના પતિને તેમજ તેના પરિજનને રણસંગ્રામમાં પડેલા ધાના ઉપચાર કરવામાં અત્યંત સ્નેહાદ્ર્ લક્ષ્યથી પ્રવૃત્ત થઈ.

રાજ્યાસનપર નિષ્કંટક થયા બાદ આરંગજેએ જસવંતસિંહનો નાશ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. કારણકે તેની સત્તાનો અનાદર કરી તેને અસ્વરથ કરનાર તેના શિવાય ખીત્તું કોઈ ન હતું. આ સંકલ્પ અમલમાં મુકવાને કાચુલીની અંદર ગંગેલા રમખાણે તેને અનુકૂળતા કરી આપી. જોધપુર નરેશની સરદારી હેઠળ આ બળવો દાખી દેવા એક સૈન્ય સત્તર સ્વાના કરવામાં આવ્યું. આ પ્રમાણે પોતાનો અર્થ સાધવાને મોગલ શાહનશાહે એયુક્તિ રચી. કારણકે તેની ખાત્રી હતી કે જંગલી કુર અને તોરાની અધધાનો આ બળવાન નરવીર અને તેના શરવીર રજપુત સૈનિકોને પકડી મારી નાંખશે.

જસવંતસિંહે આ માનનીય અતિ વિષ્ટ પદનો સ્વીકાર કર્યો. તેની બહાદુર રાણી પણ પોતાના સ્વામી સાથે જઈ તેના સંકટમાં તેની સહચરી થઈ યથાશક્તિ 'સાદાચ' થવા તત્પર થઈ. રાજ્યની લગામ તેમના પુત્ર પૃથ્વિસિંહનાં હાથમાં સોંપી એક સર્વોત્તમ મહાન રજપુત સેના સહિત અધધાનોને વશ કરવા સાડ પ્રવૃત્ત થયો.

પ્રવાસ દરમ્યાન આ શરવીર રજપુત રાજકન્યાએ તેની એક સ્ત્રી અને રાણી તરીકે થતી સેવાનો અવરોધ કર્યો. તહેજે એક સૈનિકને યોગ્ય શ્રવન આગવા માંડ્યું. તે તેનો થોડો હમેશાં તેના સ્વામીની સાથેજ રાખતી, એટલુંજ નહોં પણ મુસાફરીની અનેક વિટંબનાઓ તે ધૈર્યથી સહન કરતી. આ પ્રમાણે ઘણાં લાંબા કાળ પર્વન્ત અનેક ડુંગરાઓ અને ખીજોત્રાળા તથા અરણ્યી આચ્છાદિત થયેલા પ્રદેશમાં અમાગ થમ વેડી લાંબી મજલો કાપતા તે આખરે અધધાનીસ્તાન આવી પહોંચ્યા. આ સમયે સમસ્ત કાચુલી પ્રજા મોગલ શાહનસત પ્રત્યે એવકા થયેલી માલમ પડી. કાચુલ પહોંચ્યા બાદ વિશ્રામ લેવાને તેમને ખીલકુલ સમય મળ્યો નહોં. એટલુંજ નહોં પણ લાંબી આબોહવા પણ તેમને પ્રતિકૂલ થઈ. આ પ્રમાણે આ અરણ્યી વ્યાપ્ત થયેલા અને જંગલી નિષ્કુર મનુષ્યોથી વસાયેલા પ્રદેશમાં તેમને અનેક પ્રકારનાં કંટ અને આપત્તિઓ સહન કરવાં પડ્યાં. પણ તે શરવીર રાજપુત્રી લેશમાત્ર પણ આવી વિપમ આપત્તિઓથી ન ડગતાં તેના સ્વામીના સંકેશમાં તેની સહબાગી થઈ હમેશાં તેને સહાય કરવા તત્પર રહેતી. તે તેને

તેની છાયા માફક અનુસરતી, એટલું જ નહીં પણ દુરમનો સાથે યુદ્ધના પ્રસંગમાં પણ તે તેની સાથે રહી બહાદુરીથી લડતી. તેનું સાર્થ અને પરાક્રમ, તેની સદિષ્ટતા અને તેનું ધૈર્ય, અને બળવાન અને શરરીર યોદ્ધાને પણ આશ્ચર્યચકિત કરવા સુકતાં નહિં.

પણ અશ્વસો ! જસવંતસિંહ તેની યશસ્વિ કાર્કિદી દીર્ઘકાળ પર્યન્ત ભોગવના બાગ્યશાળી થયો નહીં. સામાન્ય લોકકથા એવી છે કે તેનો ધાત કરવામાં આવ્યો. જસવંતસિંહના કાબુકના નિવાસ દર્મ્યાન તેના પુત્ર પૃથ્વિસિંહને દિલ્લિ આવવા બાદશાહ તરફથી આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું. તદનુસાર તે દિલ્લી ગયો, જ્યાં મોગલ શાહનશાહ તરફથી તે અનુપમ સત્કાર પામ્યો. પણ આ સત્કાર બેઠબરેલો હતો. દિલ્લિ આવ્યા પછી અલ્પ સમયમાંજ તેનો કાળ થયો. સામાન્ય લોકમત એમ છે કે તેને વિષ આપવામાં આવ્યું. એમ કહેવામાં આવે છે કે આરંગઝેબ જ્યારે ગાદીએ આવ્યો ત્યારે તેણે સંકલ્પ કર્યો હતો કે રાજ્યાસનપર નિશ્ચિન્ત ધયા બાદ તેને રાજ્યપદ મેળવવામાં કંટકરૂપ યદ્ય તેની મનઃશાન્તિનું ખંડન કરનાર જસવંતસિંહ અને તેની સન્તતિના અસ્તિત્વનો નાશ કરવો. આ ઉદ્દેશથી જસવંતસિંહનું કાબુકથી પ્રત્યાગમન ન થાય એવો યત્ન કરવા તેણે આરંભ કર્યો. તેણે તેનું ખુન કરવા મારાઓ મોકલ્યા. એવું માનવામાં આવે છે કે જ્નેધપુર નરેશના ખુનીઓએ તેને વિષ દઈ તેનો અંત આણવાની યુક્તિ રચી હતી. દૈવયોગે તે તેમની આ નીચ અને દુષ્ટ વૃત્તિમાં સજ્જ થયો, અને જ્નેધપુરના સ્વામીનો નાશ થયો.

જસવંતસિંહના આ પ્રમાણે અકાળ અવસાનથી અશ્વસિંહના અવસાનના અરુપમાં નિવાસ કરતા જંગલી અને કુર મનુષ્યોની વચ્ચે નિરાધાર થયેલી તેની રાણીની સ્થિતિ કેવી દયાજનક યદ્ય ગઈ હશે તેનું યથાસ્થિત વર્ણન અકલ્પ્ય હોવાથી વાંચક પોતેજ કરી લેશે. આ સમયે તે સગર્ભા હતી. તે સતી થવા પ્રવૃત્ત યદ્ય અને જો તેના આમજનો અને સરદારો કે જે અલ્પ સમયમાંજ પ્રસૂતિની આશા રાખતા હતા તેમજે જો અવરોધ ન કર્યો હોત તો તે એક રોહી અને ધર્મશીલ આર્થ વધૂને યોગ્ય મનાતા ધર્મોનો સ્વીકાર કરવાની તેની ધારણામાં નિષ્ફળ યદ્ય ન હોત. તેના સ્વામીના કાળ પછી તેણે સેનાની સરદારી લઈ હિન્દુસ્તાન આવવા સુધી પોતાનો અત્યંત બહાદુરીથી બચાવ કર્યો.

અલ્પ સમયમાંજ કાબુકમાં તેણે એક પુત્રરત્નનેજ જન્મ આપ્યો, અને તેથી કરીને જ્યારે તે પ્રયાણ કરવાને સક્તિમાન યદ્ય ત્યારે તે તેના બહાદુર સૈનિકો સહિત સ્વદેશ તરફ પ્રયાણ કરવા તૈયાર યદ્ય. પેશાવર આવતા સુધી તેમને અત્યંત વિટંબના ભોગવની પડી. અહીંઆ પોતાની રાણીને મુરજિત સ્વદેશ લાવવાનો સંકલ્પ કરી જ્નેધપુરથી ઉપડેલું એક ન્હાનું રત્નપુત સૈન્ય તેને મળ્યું.

કટલાક દિવસ સંતત મુસાફરી કર્યા બાદ આ કાશ્મીર દિલ્લિ આવી પહોંચ્યો. રાજમાતા અને તેના પરિજનોનો વિચાર દિલ્લિ ન રોકાતાં જ્નેધપુર તરફ કુચ કરી જવાનો હતો. પણ સંકલ્પ અમલમાં મુકાવાનો સંભવ ધજોજ થોડો હતો. દિલ્લિ આવી પહોંચતાંજ બાળરાજાને મોગલ શાહનશાહના રક્ષણમાં સોંપવા બાદશાહી દરબાન આરંગઝેબ તરફથી રૂમને પહોંચાડવામાં આવ્યું. મોગલ શાહનશાહના આ સાસનનો અત્યાદર કરવામાં આવ્યો અને રત્નપુત સૈન્ય રાજકુમાર અને રાજમાતાના રક્ષણાર્થે જરૂરપડતાં યુદ્ધ કરવા સજ્જ થયા.

પ્રથમ તહેમણે રાજપુત્રને મીઠાઈના કરંડમાં મૂકી એક રાજભક્ત મુસલમાનને હવાશે કર્યો કે બહેણે ત્હેને એક નિર્ભય સ્થાનમાં લઈ જઈ ત્યાં આ નંદાનું રાજપુત સૈન્ય આવી પહોંચે ત્યાં સુધી શ્રમ અને સુરક્ષિત રાખવાં પ્રતિજ્ઞા કરી.

આ રાજભક્ત મુસલમાનના પ્રસ્થાન પછી રાજપુત યોદ્ધાઓ તહેમનાં કવચ અને શાસ્ત્રોથી સજ્જ થઈ તહેમનાં નિવાસ સ્થાનમાંથી બહાર પડ્યા. શરવીર મહારાણી ત્હેની મંશાસોના પ્રકાશથી ચમકારા મારતી તરવાર સહિત અત્યાદ ધયેલી અને સૈનિકોથી વી-ટગાયેલી તહેમના મધ્યમાં દૃષ્ટિએ પડતી હતી. જ્નેતજ્નેતામાં મુસલમાનોએ તહેમનો આવાસ ઘેરી લઈ તહેમને નગર બહાર જતાં અટકાવવા પ્રયાસ કરવા માંડ્યો. દિલ્હિ શહેર અને ત્હેના મહેલાઓનો દેખાવ રણુભૂમિનું ચિત્ર પ્રેક્ષક વર્ગની દૃષ્ટિ આગળ ખડુ કરતો હતો. અદ્ય સમયમાં આ પુરાતન શહેરમાં એક એવા પ્રકારના યુદ્ધનો આરંભ થયો કે બહેનું સામ્ય દુનિઆના ઇતિહાસમાં પણ ભાગ્યેજ મળી શકશે. આ સંગ્રામ આપણને એક ક્ષણુ ભર પ્રાચીન ગ્રીસના મુડીબર સ્પાર્ટનોએ થરમોપિલિનીના દારણુ યુદ્ધમાં બળવેલી દેશ-સેવાનું ભાન કરાવે છે. આ સ્થળે એક બાબુએ એક મુડીબર રાજપુતો તહેમના બાક રા-બળને વાસ્તે, તહેમની રાજમાતાને વાસ્તે, અને સૌથી વંધારે તહેમની સ્વદેશસેવાને વાસ્તે, મોતાના પ્રાણુ રણુભૂમિની વેદી ઉપર હોમવાને તત્પર થયા. એક અતિ દારણુ યુદ્ધ થયું અને ઘણા યોદ્ધાઓએ તહેમાં તહેમના જીવનની આહુતી આપી.

મહા પ્રયાસે રાજમાતા દુશ્મનોના પંજમાંથી નારી છુટવા ભાગ્યશાળી થઈ. બ્યારે તે ધાયક થયેલી અને ઇધિરમાં રનાન કરતી ત્હેના અદ્ય પરિવાર સહિત રાજપુત્રને સં-તાડવા સાઈ નિર્મિત કરેલા સ્થાને જઈ પહોંચી અને ત્હેને કુશળ જોયો, ત્યારે ત્હેનું અન્તઃકરણુ એક એવા પ્રકારના આનંદથી દોડાયમાન થવા લાગ્યું કે બહેનું વર્ણન કરવું અસં-ભવિત છે. માતાપુત્રના મેળાપ પછી તે સ્થળેથી તહેમણે તુર્તજ પ્રયાણુ કર્યું, અને મે-વાડનો મહારાણો કે જે રાજમાતાનો બન્ડુ હતો ત્હેના પાટનગરમાં પહોંચતા સુધી માર્ગમાં દોડપણુ સ્થળે વિશ્રામ ન લેતાં પ્રવાસમાંજ પ્રવૃત્ત રહ્યા. મેવાડ પહોંચતાંજ ત્હેના સ્વામી પામે બાક રાજનું ત્હેની કિશોર અવસ્થામાં સર્વ પ્રકારના વિદન સમયે રક્ષણ કરવા પ્રાર્થના કરી.

આ કાર્ય કર્યો પછી જ્નેધપુર જઈ તેણે રાજપુતોની અંદર મોગલ સંસ્તનત તરફ બેદલિ ઉત્પન્ન કરી; અને બાલક જ્નેધપુરાધિપતિના રાજ્યદુશ્મનો સ્લામે યુદ્ધ કરવા લાયક થાય ત્યાં સુધી ત્હેની સત્તાનો અનાદર થતો અટકાવવા પ્રવૃત્ત થઈ. આરંભજ્ઞેના આ નીચ અને શાર્યહીન વર્તનથી રાજપુતો કુપિત થયા અને ત્હેની સત્તાની અવગણના કરી ત્હેના વિરોધી થયા. આ પ્રમાણે ત્હેણે એક નિરાધાર અબલા અને બાલક પ્રતિ આવા પ્રકારના નીચ અને લજ્જતરપદ દુર્મેસાને લીધે સમસ્ત હિન્દુ પ્રજાને મોગલ સત્તાનો તુચ્છ-કર કરી ત્હેના વિરોધી બની ત્હેના જેવા હિન્દુ ધર્મેના કટ્ટા શત્રુ ઉપર વેર મેવા એકત્ર થવા બાબૂત કરી.

જ્નેધપુરની રાજમાતા મોગલ શાહનશાહતની અવનનિ, ત્હેની ઇતિહાસિક અવસ્થા અને અંતમાં ત્હેનો નાશ જોવાને દીર્ઘકાલ પર્યન્ત હતી.

સનાતન.

નામદાર બ્રિટિશ સરકારે તેમજ નામદાર ગાયકવાડ સરકારે ઈનામ તથા
લાયબ્રેરી માટે મંજૂર કરેલી

ગીતમાળા ભાગ ૧ લો.

(આવૃત્તિ ૨ છ.)

જેમાં આધુનિક વિદ્યાન લેખો તથા કવિઓની, ઇશ્વરભરણુ, ગૃહધર્મ, નીતિ, સદ્ધિ
સૌન્દર્ય, દેશભક્તિ ઇત્યાદિ વિષયો ઉપરની ઉચ્ચ પ્રતિભા કાવ્યમય, સુંદર અને રસિક રાગો
વાગી ૮૦ ગરમીઓનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. ઉચ્ચ વર્ગનાં ગરબામંડાપોમાં આ
પુસ્તકમાંની ગરમીઓ ખામ પસંદ કરવામાં આવે છે. ૧ લી આવૃત્તિ યોગ્ય સમયમાં ખર્ચ
ગયા પછી ઘણે ઘણે ઠેકાણેથી-નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતા તરફથી પણ
વખતોવખત યતી માગણીને લીધે તેની આ બીજી આવૃત્તિ કહાડવાની જરૂર જણાઈ છે

મૂલ્ય છ આના.

સંપાદક બૃન્દુસમાજ.) અમદાવાદ)

મળવાનું ઠેકણું—સુન્દરીમુખોદ મંદીર. રાયપર અમદાવાદ.

શંકરરાય અમૃતરાય. રાયપર અમદાવાદ.

શ્રી-ઉપયોગી જાહેરખબર પ્રકટ કરનારાને ઉત્તમ તક.

લગભગ છપાઈ રહી છે. ચાલુ માસમાં તૈયાર થશે.

હીટેકટીવ બહાદુર શેરજોડ હોમ્સ.

પ્રખ્યાત વાર્તાદાર સર એ. કેનન ડાયલ છુપી પોલીસની વાર્તાઓ લખવામાં
એકા છે. તેમની અગ્રેજીપરથી આ વાર્તા ગુજરાતીમાં ચાલુ માસમાં છપાઈ બહાર પડશે.
કથનાયકતિથી કેવા કેવા ગુન્હાઓ પકડાય છે અને નિયારણકિત થુ કરી શકે છે તે આ
વાર્તા મગ્ન રીને પ્રતાપે છે. શોભાતી બધામાં કી. રૂ. ૧-૪-૦.

ગૃહલક્ષ્મી. હિંદી સમાચાર અતિ ઉત્તમ વાર્તા. પ્રેમ અને નીતિના ઉચ્ચ મિલ્લતોની
ગુચ્છી છે. નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતાએ ઈનામો તથા
લાયબ્રેરીઓ માટે મંજૂર કરેલી છે. મર્ફ વર્તમાનપત્રોએ તેની ઉત્તમતા સ્વીકારી છે. ખાસ
શ્રીઉપયોગી પુસ્તક છે. સુંદર બધાઈ. કિં. રૂ. ૧-૧૨-૦

દી૦ લખમીદાસની કૃપની, કેટ,—મુબાઈ.

શ્રીઓ અને વિદ્યાર્થીઓ માટેજ

નવીન માસિકપત્ર.

સવિતા.

દેશ, પ્રજા, સમાજ ગૃહ એ સર્વના સાહિત્ય, ધર્મ, અને કર્તવ્ય સાધના
સંબંધનું સાચું સ્વરૂપ દર્શાવનારું માસિકપત્ર, વાર્તા અને કવિતા સાહિત્યનું
ઉત્તમ સાધન. લવાજમ રૂ. ૧-૮-૦, પોસ્ટેજ માફ.

વ્યવસ્થાપક “ સવિતા ”

નગરસોની પોળ,—મુરત.

મ. માં બેઠે, ઇન્દ્રકેશવના હરકેટર સાહબ પ્રાથમિક કન્યાશાળા માટે ઇનામ તેમજ લાયબ્રેરી માટે સંજુર કરેલું; તથા શ્રીમંત સરકારના કેળવણી ખાતાએ શાળા લાયબ્રેરી તથા શાળાઓમાં ઇનામ ખાતે સંજુર કરેલું અને બીજા સ્ટેટો તથા અનેક કેળવણેલાં સ્ત્રી પુરૂષો અતિ આવકાર પામેલું.

સૌભાગ્યશિક્ષાવિધ

સુધારા વધારા સાથે ત્રીજી આવૃત્તિ.

આ પુસ્તકને રા. રમણભાઈ મહીપતરામ નિલકંઠ ખી. એ. એલ. એસ. ખી. (અમદાવાદ), રા. કેશવલાલ જ્યેષ્ઠકર, ધોળકિયા; એલ. એમ. એન્ડ. એસ. (રામપુર-રોહી-લખંડ), સૌ. વિદ્યાગવરી રમણભાઈ ખી. એ. (અમદાવાદ), રા. અનંતરાય નાનાલાલ બુચ, ભી. એ. એલ. એલ. ખી. (ગુનાગઢ), રા. શિવચંદર શામળ દલાલ, ખી. એ. એલ. એલ. ખી. (ન્યાયોધીશ માણાવદર સ્ટેટ), મિસ એફ. મેક્કેશી લેડી મુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ ખાઉન શીમેલ ટ્રીનીગ કોલેજ (રાજકોટ), તેમજ બીજા સાક્ષર વિદ્વાનોએ અતિ ઉચ્ચ અભિપ્રાય આપેલા છે.

મુખ્ય વિષયો ઉપરાંત અનેક નાની નાની સ્ત્રી ઉપયોગી બોધક બાબતોના આ પુસ્તકમાં સમાવેશ થઈ ગય છે, જેઓ પોતાની સ્ત્રીઓને, પુત્રીઓને, ભગિનીઓને, પવિત્ર મુશીલ, શ્રેષ્ઠ, કર્તવ્ય પરાયણ બેવા ઇચ્છતા હોય, સંસારનું સર્વોત્તમ સુખ સ્ત્રીજાતિ હોમનો ઉદય ચઢાતા હોય, સંસાર ઉચ્ચ અને સુખપૂર્ણ બેવાના શુભ હેતુ ધરાવતા હોય, સ્ત્રીઓને નીતિનું, ધરસંસાર ચલાવવાની રીતિનું અને બચ્ચાઓને કેળવણી આપવાનું પૂર્ણ જ્ઞાન આપવા ઇચ્છતા હોય, તેવા દરેક સંજોગે આ પુસ્તક ધરમાં રાખવાની આવશ્યકતા છે. ક્રીમત રૂપિયો સંવા. પોસ્ટેજ બુદ્.

વિદ્વાનોએ વખાણેલું 'સગર્ભા સ્ત્રીઓ' ને માટે અતિ ઉપયોગી પુસ્તક.

'સગર્ભા સ્ત્રીની સંભાળ.'

તેનાં 'સાધારણ દરદો અને સામાન્ય દેશી ઉપાયો.'

પ્રજોત્પત્તિમાં સ્ત્રીની શારીરિક શક્તિ કેટલી બધી ધીણ થાય છે તે સર્વ કાંઈ જાણી છે, પ્રેસવ સમય મહાભયંકર છે. એમાંથી અનેક સુવાવરથામાં પ્રવેશતી બાલાઓ તેમજ નાની માટી સ્ત્રીઓ અન્ધગી બુવે છે; ને કદાચ સ્ત્રી તદ્દસત હોય ન તે સમયમાં કોઈ મેળવ છે તોપણ પછીથી સુવાવડના અનેક શુભ બાધિઓ સ્ત્રીના તન મન ઉપર હુમલા કરે છે; ને આખરે રોગની ભોગ થઈ પડે છે. ગર્ભાવસ્થા કે બચ્ચાં સ્ત્રીઓ અનેક બાધિઓથી પીડિત રહે છે તે અવસ્થાની કષ્ટચિંતામાં દરેક સ્ત્રીએ આ 'ધણુ પુસ્તક વાંચવાથી ધણો ફાયદો મેળવી શકાય તેમ છે; તથા ગર્ભમાં જે બાળક હોય છે તેના ઉપર મુસંસ્કારોની ઓપ ગર્ભકાળે પાડવાની કેટલી બધી જરૂર છે, અને તેવા ખાસ પ્રેસંગે લીધેલી સાવચેતી તથા સારા ઉપાયોની અસરથી બાળકની બાની અન્ધગી કેટલી બધી સુધરી ગય છે તે બાબત પણ ખાસ સમજાય તેમ લખવામાં આવી છે. મતલબ આ નાના પુસ્તકની આદર ગર્ભવતી સ્ત્રીની યી. શી. સંભાળની જરૂર છે; ગર્ભિણીએ તે અવસ્થામાં કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ અને તે અવસ્થામાં ચતાં સાધારણ દરદોનાં ઉપચાર શી રીતે કરવા જોઈએ તે બાબત અતિ ઉચ્ચ વૈદક ગ્રંથોના આધારે જણાવવામાં આવે છે. (બન્ને ભાગ સાથે) મત આનાં ચાર, પોસ્ટેજ બુદ્. બન્ને પુસ્તક મળવાનું સ્થળ:— નરવરલાલ કે. વૈષ્ણવ, રાધપિસ્ટ, નેતપોર, (કાઠીયાવાડ).

અમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા.”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો-
પ્રયોગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી
મોકલનારને કર્મભત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત
મોકલી આપવામાં આવે છે

રાજવૈદ્ય નારાયણુજી મેઘવળ.

જામનગર—કાઠીયાવાડ.

સવા આનો મોકલી આપેથી નમુનાનો અંક મોકલવામાં આવશે.

ગુજરાતી પત્ર.

ગુજરાત કાઠિયાવાડ, હિન્દુસ્થાનના ખીજા વિભાગ, ષર્મા, આદિ દૂરના
પ્રદેશોમાં બહોળો દેશનો પામેલું, સાહિત્ય, સમાજ, રાજ્ય, ધર્મ આદિને
લગતા વિવિધ વિષય અર્થાત્, દેશવિદેશની અનેક ખબરો આપનાર :

સસ્તામાં સસ્તું અને ઉત્તમ અઠવાડિક પત્ર.

વાર્ષિક લવાજમઃ માત્ર રૂપિયા દોઢ. દેશાવરવાળા ગ્રાહકો
માટે રૂપિયા અઢી.

દર વર્ષે ગ્રાહકોને બે સુંદર પુસ્તકોની ભેટ આપવામાં આવે છે.

નવા ગ્રાહકોને ખાસ લાભ.

તા. ૨૮ મી ફેબ્રુઆરી સુધી ગ્રાહક યનારને ૧૨૯ સુંદર છબીઓ,
દિલ પસંદ લખાણ, અને હિન્દ દેશના મનમોહન ચિત્રથી અલકૃત થયેલ
૨૨૦ પાનાનો આ પત્રનો ગઈ દીવાળીનો રૂ. ૧ ની કિંમતનો ખાસ અંક વિના
મૂલ્યે ભેટ મળશે. ગ્રાહક સિવાયનાને આ અંક આઠ અને મળશે.

મેનેજર, “ગુજરાતી પત્ર” —અમદાવાદ.

સુન્દરી સુબોધ

યત્ર નાર્યતુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ । મનુ.

(પ્રમત્ર દેવતા રહે, જ્યાં પામે નમ્માત સુન્દરી)

સર્વીંગે શ્રીંગો માટે પ્રકટ થતું મારિક.

પુસ્તક ૭.

સંપાદન,

ઈ. મ. ૧૯૨૦; એપ્રિલ

અંક ૮.

પન્થુસમાજ, અમદાવાદ.

વિ. મં. ૧૯૧૬; ફેબ્રુઆરી.

વિષયસૂચક

સેખન.

૫૪

વિષયવિભાગ.

જ્ઞાનસુગન્ધ

૨૨૫

કાવ્યકૃત.

વિમળપ્રેમ

ગ. વિષ્ણુ

૨૨૬

પનિયારી

રા. અંગામિક

૨૨૭

કાવ્યકૃત

રા. બુદ્ધ

૨૨૮

કુમુદિનીનો પ્રણયકલહ

સી. સુમતિ

૨૨૯

વાર્તાલક્ષરી.

સમાર

રા. વેત્તપ્રભાવ કૃષ્ણનાથ મેના

૨૩૧

રમણીમણિમાળા.

લેડી નેનવાલેન

બેન ૨.

૨૩૬

વિવિધવિહાર.

શ્રીમત રામેનું ઉદયગચ્છ

ન. લોગિન્દ્રરાવ રતનનાથ દિવાલિયા બી.એ. ૨૩૯

નગીન

રા. લાલુ

૨૪૦

આપણી શ્રીઓની મિથિ

રા. વાનરાવ પ્રાણોપદિષ્ટ પટેલ બી.એ. ૨૪૬

વિદ્યાકથા.

મગીતની ગેન ઉપર અમર

ગ. સુતીનાથ ગોવરધનદામ શાહ

બી. એ. એમ. ડી. સી. ડી

૨૫૫

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેલ આવે માત્ર સવા રૂપિયા

આયોનિક ફાર્મસી

માં

બનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

શીવર ડ્રેસ.—જવર બિન્દુ. દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ઘણીજ સસ્તી અને અસરકારક દવા છે. રૂ. ૦-૪-૦

જર્મીસાઈડ.—જંતુવિનાશક. ચોપી કે એરી જંતુના વિષને કાપી નાંખે છે

રૂ. ૦-૮-૦

બ્લડ પ્યુરિફાઇંગ સોલ્યુશન.—રક્તશોધક. લોહીવિકાર ઉપર ઘણીજ અમર કારક દવા. રૂ. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશન.—ઝાડાની કબજૂઆત વગેરે દુર કરે છે. પેટ માફ આણે છે અને શુષ્ક લાગે છે. રૂ. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમ.—ચામડીના દરેક રોગ ઉપર કહોતુ અટકાની જાલદી રજા આણે છે. રૂ. ૦-૮-૦

એ ઉપરાંત દરાજનો મલમ, ખીલનો મલમ, કોલેરા, ખેગ વગેરેની મધગી જાતની અઠસીર દવાઓ બનાવવામાં આવે છે.

વધુ ખબર માટે તથા નમુના માટે લખો —

(પ્રોફેસર મજબૂરની) આયોનિક ફાર્મસી.

ગીરગામ, મુંબઈ.

સુન્દરી સુબોધ

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરજી ગોસ્વર્ધનરામબાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો “શ્રીયો પંડિત યાય, રસમ યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય શરીરે બળવેતી, રોગહીન અને “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજનનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઇચ્છાઓ અને ઇલેવેમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખર્ચાં કહ્યાણ કરવા “શક્તિમતી અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબની બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગના “કહ્યાણ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે;” પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉત્તમ કરે અને તેનાં આંતર-વિશ્વાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ ભેળવી હૃદ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને અને સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્થસુન્દરીઓના જીવનની સફળતા છે. “શ્રીવિના ગૃહ નથી, ગૃહવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાગ્ય નથી... “શ્રીની ઉત્તતિવિના દેશની ઉત્તતિ અસાધ્ય છે.”

વર્ષ ૭ મુ.] ઈ. સ. ૧૯૧૦ એપ્રિલ:—ફાલ્ગુન, વિ. સં. ૧૯૬૬. [અંક ૮ મો.

જ્ઞાનસુગન્ધ,

ધર્મ કરવાની રીત.

આપણામાં લોક ધર્મ કરે છે, તેમાં કોઈ દેશ્વરને પ્રસન્ન કરવાને માટે જ કરે છે, ને ઘણા લોક તો તેમાંથી કાંઈક પુણ્ય થાય ને ધન મળે કે સંસારનું સુખ મળે એવી કામનાઓ ધર્મનું આચરણ કરે છે. કામના રાસલી એ એક જાતનો લોભ છે, અને કામનાઓ ફરેલો ધર્મ સકામ કહેવાય છે ને કામના વિના કેવળ દેશ્વરને પ્રસન્ન કરવાને ધર્મ કહીએ તે નિષ્કામ ધર્મ કહેવાય છે. જે માણસ દુઃખમાંથી વચવાનો ને સુખ પામવાનો કામનાઓ ધર્મ કરે છે તેનો ધર્મ સકામ છે ને દેશ્વર તેનો કામનાને સફળ કરે છે, ત્યારે તેને રૂઝેલી ઘસ્તુ આપે છે. આ સંસારમાં સારાં કહેવાતાં સુખમાત્ર શાસ્ત્રમાં વિષય કહેવાય છે. રાજા ને કારમારનો પદવો પણ વિષય છે ને દ્રવ્ય પણ વિષય છે. આ વિષયની કામનાઓ જે પુણ્ય કરે છે કે ધર્મ કરે છે તેને તે વિષય મળે એટલે એ પુણ્ય અને ધર્મ સમાપ્ત થાય છે, ને તેનું ફલ પુનઃ થઈ રહે છે એટલે વિષય પોતાનું ફળ આપણા માંડે છે. મહાપુણ્ય કરી કષ્ટ ઘેટી તપ કરી માણસ દ્રવ્ય મેળવે તો પછી દ્રવ્ય પોતાનું ફળ શું આપે? દ્રવ્યવાનના ઘરમાં કંકાસ

અને કલેશ હોય છે ને દ્રવ્યચાલને અને તેનાં ચાલકને પ દ્રવ્ય માટે એમ તક-
રાર અને વાદ થાય છે કે આ જાણે કે મને વધારે મલે ને સામાને ઓછું મલે
અથવા આ મ્હારું માણસ છે તેને વધારે મલે ને સામા પક્ષના માણસને ઓછું
મલે. આથી મમતા, અહંકાર, અભિમાન, અદેશાદિ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે. વઢી
પાસે દ્રવ્ય હોય તેવા માણસને પ દ્રવ્ય ઓટે માર્ગે ચરચવાનું મન થાય છે
તથા અનેક કુમાર્ગે ચઢે છે, પડે છે, દુર્ગુણો થાય છે. આ સડ વિચારીયે
છીંચ ત્યારે સકામ ધર્મ ને સકામ પુણ્યનું ફઠ દુઃખદાયક છે એવો ઉપલ્લા
શ્લોકનો અર્થ છે. માટે સકામ વસ્તુ શોધવી નહિ, પણ સડ વાત ર્શ્વરને સોંપી
વેદ ર્શ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખી તેને પ્રસન્ન કરવાની જ કામના રાખી જે ધર્મ
કરોયે તે નિષ્કામ ધર્મ કહેવાય છે. આવો ધર્મ કરનારને માથે દુઃખ પડે ત્યારે
તે માણસ, ર્શ્વર ઔપધ આપે છે એવું ગણી, ધર્મનું આચરણ કરે છે. ને તે
લામથી તે માણસ સિદ્ધ થાય છે અને પં દુઃખને એવી બુદ્ધિથી વેઠવું તે એક
જાતનો યોગ ગણાય છે. ને એવો યોગ સાધનાર યોગી કહેવાય છે ને તેનું
દુઃખ તપ કહેવાય છે. દુઃખમાં આવો યોગ સાધી પ યોગી સિદ્ધ થાય છે.
સકામ ધર્મ શોધનાર માણસને સુખ મલે છે પણ તેનું પરિણામ દુઃખ થાય છે.
ત્યારે નિષ્કામધર્મ આચરનારને દુઃખ પણ ઔપધ જેવું થાય છે ને તેને દુઃખ-
માંથી એવી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તેને મોડી વડીલી જીવનમુક્તિ મલે પડેલે વીજાને
તો મરણ પછી સ્વર્ગ મલે પણ આને તો જીવતાં જ શાન્તિ અને મુક્તિ મલે છે.

લીલાવતીજીવનકલા.

કાવ્યકુંજ.

વિમળ પ્રેમ.

(કામલુ દીસે છે અક્ષમેશ્વરિત્હારી આંખ્યમારે-એ રાગ.)

ખેડેનો, બહાલી ! પતિ સંગે નિત્યે મ્હાલભેરે,

વિમળ પ્રીતિ રાખભેરે, ખેડેનો.

રજની સળંગી મ્હાન રહે છે,

ધન્ડ પતિવિષ્ણુ હુરી મરે છે,

પતિમત, ખેડેની ! એવું નિત્યે પાળભેરે,

વિમળ પ્રીતિ રાખભેરે, ખેડેનો.

પ્રિય રજની વિષ્ણુ ધન્ડ થેલો,

આકાશે ફરતો તે મેલો,

પ્રેમ અલૌકિક એવો પતિ, કેરો ધારણેરે,
 વિમળ પ્રીતિ રાખણેરે, બહેનો.
 બહેણે જળથી પૂર્ણ ભરેલી,
 સરિતા સાગરમાં મદ્યેલી,
 બહેની ! પ્રીતિવહન પતિ-હૃદયે હેલું રાખણેરે,
 વિમળ પ્રીતિ ધારણેરે, બહેનો.
 પ્રિય પતિ નિરખીને આકાશે,
 નલીન ખાંડ્યું પૂર્ણ કળાએ,
 બહેની ! ત્યમ આપણ સૌ હૃદયકમળ ખીલાવણેરે,
 વિમળ પ્રીતિ રાખણેરે, બહેનો.
 અમી ભરી પ્રિય પતિની દષ્ટિ,
 કરતી અનુપમ સુખની વૃષ્ટિ,
 પતિસહ રમતાં સદૃશ સ્વર્ગ સુખી સૌ ધારણેરે,
 વિમળ પ્રીતિ રાખણેરે, બહેનો.

વિષ્ણુધ.

પનીયારી.

(રાગ:—શીખ દે છે માસુછરે વહુજ રહેા દંગે).

આવી મનોહર સંધ્યારે નિર્મળ નભમાં બહેલી
 ચાંચ્યાં જળ ભરવાનેરે મળી સહુ સાહેલી.
 (સાખી) આંજી અંજન નેત્રમાં ચુથી વેણી સાર,
 કરીયા કુમકુમ ચાંદલા અંગાડે કુલહાર.
 લીલી વાડીના વનમાંરે ચાંચ્યાં અમે મલકાતાં
 કાંઈ મન્દ પવનમાંરે જોખનથી લયકાતાં.
 પાયે ત્રુપુર ઝમકતાં કરતાં સકે મૃદુહાસ,
 મહમાતાં ત્યાં આવીયાં વાડીના કુપ પાસ.
 છે ગીચ ઘટા ત્યાંરે તરવરતી વીંટાઈ,
 ત્યાં સુંદર વનિતારે કરે ચેષ્ટા કાંઈ.
 સોને રસીયાં હોત્રમાં મોરલીનાં ઝણકાર,
 તે સાથે ત્યાં વાજતો ઠોસ તણો રણકાર.
 ચુંચુવાટ કરીનેરે પ્રીતે ખેત્રમાં પાછી,
 માથે મુકલું ઉઠાવુંરે લીધું દોરડું તાણી.

ગંગાજમની બેઠલાં ચડાવીયાં, અમ શીવ,
 સો સાથે પાછાં વળ્યાં ધીરેથી ઘર દિશ.
 તેને રસીયો રાતોરે ભલુંકતો થઈ ભાતુ,
 અતિ રેણુ ઉશડીરે દોડી આવતી ધેતુ.
 તેવે રમ્ય સમે અમે પનીયારીની હાર
 સુણી વાતો સુખ હું:ખની મળીએ પુર મોઝાર.
 હરવાળે જ્યાં જઈએરે મળે અમને પીયુષ,
 આધું જોઢીને ખસીએરે ત્રાંસી નજરે જોઈ.
 શરમાઈને ચાલીએ ઠઠા કરતાં એમ,
 (પણ) ભરીએ અમ જળ મીઠકાં, મીઠો છે અમ ગ્રેમ.
 આવી નીજ નીજ સ્થાને જે થઈએ આનંદી,
 જળ મુકીને જઈએરે સાસુજીને વંદી.

અધ્યાત્મિક.

કૈંતુમયી.

યૌવન—વન—સારિકા
 સંગીત—ધન—સાધિકા
 પુટળ્યાં કુન્જે પુન્જે પુન્જે માલતી યૂથિ સેક્ષલિકા !
 તું કદિ બંસી, તો હું કુરંગ,
 તું જદિ વન્હિ, તો હું પતંગ,
 બળો બળો આ જીવને; અયિ ઉત્તલ દાહિકા !
 કુટિરદ્વારે ભારે ભારે સમન્તવો બેસી અર્ધ્ય,
 મનોમન્હિરે ધીરે ધીરે રચિત કરો છો સ્વર્ગ;
 કોણ તું અયિ કૈંતુકમયી,
 કોણ છું તું મ્હારી જો ! ?
 રાત્રે છે બન્ને ચરણ-ભંગે, જીવન મ્હાર મરણ-રંગે,
 કંટકે પુલે ગાંધિ
 કંઠે મ્હોરાવો માલિકા*

બકુલ.

કુમુદીનીનો પ્રણયકલહ.

હરિગીત.

જળ પૂર્ણ એક સરિત મધ્યે કુમુદિની પ્રકુલી હતી,
 નિજસુખ મધુર ખોલવી સુરભો તે પ્રસારી રહી હતી;
 વળી રાત્રી પડી પ્રિય ચન્દ્ર ઉદયની આશ મનમાં ધારતી,
 દર્શન-રૂપ હા અતિશય થવાથી નભ તરફ નિહાળતી. ૧.

દીડી.

ચન્દ્ર ઉદય કાળ પૂર્ણ થતાં પહેલાં
 દૈવયોગે બહુ વાદળાં રહેલાં,
 તેથી લેશ પણ શશી નહિ પ્રકાશ્યો
 અને કુમુદ તણે આનંદ નાર્યો. ૨.

દુર્તાવલંબીત.

કુમુદોની નોંચુ સુખડું તો કરી
 રૂઢન તે મનમાંહી કરી રહી,
 સમજ થોડું પ્રિય દુઃખમાંહિ છે,
 અરી રૂપી દળથી પકડાય છે. ૩.

હરિગીત.

પણ સીસ્વભાવ ન દુર થાયે કેમ તે પુરૂં લહી શકે,
 પતિ દુઃખ જાણે તોય “કેમ પ્રકાશ દે નહિ” એમ કરે.
 તે કુમુદીની એ આખી રાત્રી શોકમાં પુરી થઇ,
 વિકર્યો નહિ શશી ને વળી વાદળ થયાં અળગાં નહિ. ૪.

નારાય.

પરન્તુ પુષ્પિમા દીને-ખીજે દીને-શશી જદા,
 પુરો પ્રકાશીને ખીલ્યો સહુ તણોજ સુખદા;
 કરીજ કોપ સુખ આડું ફેરવી કુમુદીની,
 રીસાઇ જેઠી નાથથી જુએ ન મ્હેં ઉંચું કરી. ૫.

હરિણી.

સમજ સઘળું, મીઠા સાંદે, શશી મધુરૂં વદે
 “પ્રિય કુમુદ તું અજ્ઞાની છે, ન કેમ કશું લહે;
 “અતિશય દુઃખે કાલે રાત્રે, ખીડાઇ જતો હું ને
 “દળ અરી તણાં દોડી આવ્યાં, મ્હને પકડ્યો નભે. ૬.

વાર્તાલહરી.

“સંસાર.”

(અગ્રેષ્ઠ ઉપસ્થી.)

૧.

ઉંઢાળાનો સખ્ત તાપ પડતો હતો. સુર્ય અસ્ત પામતો હતો. પ્રબોધચન્દ્રના વિશાળ ઉંઢાનના એક ઓરડામાં ત્હેની સ્ત્રી કુસુમકુમારી ભૂતકાળનું અવલોકન કરતી બેસી હતી. જ્ઞહારે પ્રબોધ ઉધરતો વક્રિલ હતો ત્હારે અને જ્ઞહારે તે એક ન્હાનાં શહેરમાં વક્રિલાત કરતો હતો ત્હારે શું ત્હેને વધારે મુખ ન હતું ? તે વખતે તેઓ પૈસાદાર નહતાં પણ તે વખતે ત્હેમને પૈસાની જરૂર નહતી. પ્રેમનું ઇચ્છિત પાન કરવાની ત્હેમને નવરાશ હતી. પ્રબોધચન્દ્ર ઘણી વખત કોઠામાંથી બેઠેલો ઘેર આવ્યો આવતો, કારણ કે ત્હેને કોઈક બા-એજ વક્રિલ તરિકે રોકતું. આ દિવસોમાં તે પોતાની પત્નીને હૃદય સરસી ચાંપીને ગણુ-ગણુતો કે:—

“Though our, the home of want, I never repine;

Art thou not there, even thou, a priceless gem and mine?”

પ્રેમને સખળ ખીલવંતી આવી ગરિઆઈ સિવાય ત્હેમના પ્રેમી પંથમાં અન્ય કાંટા નહતા. તે વખતે દુનિયાના વૈભવ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા પ્રબોધને નહતી; પરન્તુ જેમ જેમ કમાણી વધતી ગઈ તેમ તેમ નવિન આશા ઉદ્ભવતી ગઈ. જે સ્થિતિએ પહોંચવાની ત્હેને આશાય નહતી, તે સ્થિતિ ત્હેને શુષ્ક લાગી. તે શહેરના વક્રિલ મંડળમાં શ્રેષ્ઠ પદે પહોં-ચીને બેસી રહેલું ત્હેને રૂચું નહિ. હાઈકોર્ટમાં દિવિવજ્ય કરવાનો ઉત્સાહ થયો, ને આશા પરિપૂર્ણ કરવાને તે કલકતે આવ્યો.

મનુષ્યોના ઇવનમાં કોઈક વખતે અચિંતી બરતી આવે છે. ભરતીને જીલીને પ્રબો-ધચન્દ્ર પૂરમાં આગળ વધ્યો. અલ્પ સમયમાં તે મનુષ્યોનો માનીતો, વક્રિલ મંડળમાં જાણીતો અને પ્રવિણ કાયદાશાસ્ત્રી તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો. સહવારમાં પોતાના કુલોની સાથે, જ્ઞનીને હાઈકોર્ટમાં, અને પછી સાંજના મંભાઓમાં, આ રીતે તે યાદીને ઘેર જાય એ-ટલે ખીજે દિવસે નીકળનારા મુકદ્દમાના કાગળીયાં ટેબલ ઉપર પડેલાં હોય. રાતના બાર બાર વાગ્યા સુધી ત્હેને જગલું પડતું હતું. મિત્રોમાં, પૈસામાં અને સ્થિતિમાં ત્હેને લાભ થયો પણ હૃદયની સ્વસ્થતા ગૂમાવી.

લોકો-કુસુમને બાગ્યલાળી સમજતા. શું ખરેખર સત્ય હતું ? જેમ જેમ પતિને ધંધો વધતો ગયો તેમ તેમ ગત સમયની પતિપત્નીની પ્રેમગોષ્ઠિ નષ્ટ થતી ગઈ. આથી ત્હેને વિચાર આવતો કે શું ભૂતકાળમાં ત્હેને મુખ ન હતું ? આવાજ વિચારમાં તે દિલગીર થઈને બેસી હતી, તેટલામાં ત્હેનો ન્હાનો પુત્ર દોડતો આવ્યો અને બોલ્યો: “મા, લલિત બાપુ આવ્યા છે.”

મૌન મુખે સહન કરતી, પતિની સેવા કરતી, તેને ખુશી રાખવાના યત્નો કરતી. ચાકર નોકરને કરવા જેવું કામ પણ પતિની ખુશી માટે ઘણી વખત બંધેજ કરતી. અને તે સર્વથી વધારે વખાણવા લાયકતો એ હતું કે પોતે પતિને છગરના આરથી ચાહતી. “ મહાતું ને રહેતું ” પ્રેમ ને ધૈર્ય એ સ્ત્રીજીવનની સાધ્યનાવાળાં મહાન મુશ્કેલીને તે અક્ષરશઃ અનુસરતી.

સગાં કે સાહેલી પાસે તેણે કદીપણ પોતાની વર્તણૂક માટે શરિયાદ કરી નહોતી. પરંતુ આ અસલ વેદનાથી દીનપ્રતિદીન તેનું સ્થૂલ શરીર ક્ષીણ થતા માંડ્યું અને આવી હૃદયબેદક સ્થિતિમાંજ યુવાનવયે તેનો કાળ થયો. પત્નીના ભોગે પતિની લાગણી બંધત નસતેજ થઇ. હવેજ તેને પતિના સદ્ગુણ, બલાઈ, કર્તવ્ય પરાયણતા, સહનશીલતા, અને પ્રેમની ખરી પરીક્ષા પડી. વિયોગે વ્યાકુળ બની તે ઝુરવા લાગ્યો. પણ સમય ચાલ્યો ગયો હતો અને છેવટે પર્યંત દુઃખ ભોગવી લેડી જેન સદાને માટે સમાધીમાં સૂતી હતી. કાલા-ધણે પત્નીની ઘોર ઉંચી જાતના મોગે મરમરની બંધાવી અને તે પરના સફેદ ને સ્વચ્છ આરસપર લેખ દોનરાવ્યો કે—

અત્યુત્તમં પત્ની, સહનશીલ મુંદરી, ક્ષમા અને દયાની દેવી, પતિની
કઠોરતાનું ભોગ થયેલ કામળ પુષ્પ, લેડી જેનવાલેસે યુવાન
વયે આ ભુમીપર રાચન કર્યું છે.

તે હમેશાં કબરસ્તાનમાં મંદ પગલે, શોઠાતુર મહેરે પત્નીની સફેદ ધોર પાસે જતો. તે પરનાં “ કોસ ” ને અતિ પૂજ્ય ભાવે પોતાના હોઠ લગાડતો, અને ઘુંટણ મંડીએ પડી તેણીના આત્માની શાંતિ માટે પ્રાર્થના કરતો; અને અનુત્પત્ત હૃદયે, બળતા-પ્રજ્વાલા-પથી બળતા અંતઃકરણે, સમજ નયને, ધ્રુજતે માઠે કહેતો કે “ મહારી કઠોરતાની ભોગ થઇ પડેલ નિર્દોષ પ્રિયા, મહારાં જડ ને લાગણી વિનાનાં અંતઃકરણથી દુભાયલી પ્રિયા, તારા પ્રત્યેની મહારી વર્તણૂકને માટે મને ક્ષમા કર. ” છેલ્લે છેલ્લે પણ આ નિખાલસ દિલના ઉદ્ગાર લેડી જેન વાલેસે શ્રવણ કર્યા હોતતો કેટલા કણપ્રિય થઇ પડ્યા હોત. ?

લેડી જેનવાલેસની સહનશીલતા ને સદ્ગુણો ઉપરાંત આ જીવન લખવાનો ઉદ્દેશ તેનો આત્મસંયમ છે. સ્વામી તરફથી ગમે તેવી વર્તણૂક સહન કર્યે જતી એ આર્થબાળા-ઓને માટે ફરજિયાત-સામાન્ય ધર્મ પડ્યું છે. પરંતુ યુરોપીયન સ્વતંત્ર મગજની લેડીઓને માટે તેમ નથી. તેઓ ધારેતો ટોટથી પણ વાંજળી ન્યાય મેળવી શકે છે. તેમ છતાં પતિ-નો મુશ્કેલ કોઈપણ પ્રકારે ઝાંખો ન પડે એજ આંતર ઇચ્છાએ અંદગીપર્યંત સહન કરી પોતાની અવિચલ કીર્તિ આ દુનિયાંપર કાયમ રાખી ગઇ એવી બહેન જેનવાલેસને ધન્ય-વાદ થતે છે.

વિવિધવિહાર.

શ્રીયુત રાણેતું ઉદ્યોગગૃહ.

બેગના કારણસર ગયે વર્ષે મુંબાઈથી સાન્તાક્રુઝ રહેવાનું રાખ્યું સારથીજ “ત્હમ જૂઠ્ઠા બધા આવ્યા.” “રાણેતું કારખાનું લેયું.” “ત્હમે તો લેયુંજ હશે.” “ત્હમોરી પાસે છે તે નથી લેયું?” આવા ઉદ્ગારો નિકળવા માંડ્યા. પરંતુ પ્રસંગ આવતો નહિ. છેવટે ગયા માસમાં મ્હારા સ્નેહી પ્રો. ડી. ડી. કાંગા આ ઉદ્યોગગૃહ લેઈ આવ્યા અને ત્યાં સિખવવામાં આવતા ઉદ્યોગો “સેવાસદનના ઉદ્યોગગૃહમાં દાખલ થાય તો ઠીક” એવી સૂચના કરી. આ સૂચનાને અગે એ ઉદ્યોગગૃહ લેઈ આવવા નિશ્ચય થયો. પ્રો. કાંગા શ્રી. નાયક બે સેવિકાઓ અને મેં જવાનો દિવસ નક્કી કર્યો.

‘જૂઠ્ઠા’ દરિયા કિનારે તાડવૃક્ષની ઘટ્ટામાં આવેલું ન્હાતું ગામ છે. સાન્તાક્રુઝ વિલિપાર્કે કે અધેરીથી પગરસ્તે અડધા કલાકનો રસ્તો છે. ગાડીમાં જવું હોય તો અધેરી રોડન વધારે સુગમ થઈ પડે છે. કારણ ત્યાં ધોડાના ટાંગા મળી શકે છે. એક ટાંગામાં ચાર માણસ બેસી શકે છે. જુદા સૂધી જતાં આવતાના બે રૂપિયા બાડાના પડે છે. અમારી સાથે બે સેવાબગિનીઓ હોવાથી અધેરીથી જવાનું રાખ્યું હતું. શ્રી. નાયક ચર્નિરોડના રોડનથી બેસવાના હતા, પ્રો. કાંગા અને બગિનીઓ આન્દરોડથી બેસવાનાં હતાં અને હું એમને સાન્તાક્રુઝને રોડને મળવાનો હતો.

રહવારતા ૭-૪૫ એ સાન્તાક્રુઝ ગાડી આવી પહોંચી. સ્નેહી રા. હરસિદ્ધનાથ દિવેડીયા મ્હારી સાથે હતા. શ્રી. નાયકની મરજી એમ થઈ કે બીજું કોઈ નથી આવ્યું માટે જવાનું સુલતરી રાખતું કારણ આન્દરોડના રોડન ઉપર કોઈ નહોતું. ‘આમે ને આમે આપણે જઈ આવીયે’ એ ઈચ્છાથી અમે ત્રણે અધેરી પહોંચ્યા. અધેરીના રોડને ઉતરતાં તેજ ગાડીમાંથી અમારી બે સેવા-બગિનીઓ ઉતરી અને અમે આશ્રય રૂંદસી પડ્યા. ટાંગાનું નક્કી કરી જુદા તરફ ચાલ્યા. જુદા અને અધેરી વચ્ચે મેંદાન છે. એટલે રૂંદસીમાં દરિયા કિનારે આવેલા આ ન્હાના ગામના ઘરોની ધોળા બીંતી લીલી વૃક્ષપટ્ટમાં અને ઉંચા ઉંચા તાડની બગલમાં બહુ આનંદ આપે છે. ગાડીમાં બેસી આમ તેમ ગપાટા હાંકતાં દરેક વાંદરા સાન્તાક્રુઝનાં ઊપરનાં જોતાં જતાં હતાં. જુદાથી આવક અને બાલકોઓ મોપડીયો લઈ રમત રમત રમતાં લોકલમાં બેસી વાંદરા-મુંબાઈની નિસાલે જવા આવતાં હતાં. ખરેખર આપણા ગુજરાતમાં નિસાલે લઈ જનાર એક-નોકર લેઈએ, ત્યારે મુંબાઈમાં ટ્રામ ટ્રેકનમોરાર, અને આવા એકલા મેંદાનમાં પણ આવકો એકલાં ફરી શકે છે, અને આમ ફરી શકે છે ત્યારેજ લેખનામાં ચંચલતા નિડરતા આવે છે. જૂઠ્ઠા ગામમાં પેસનાંજ ગામડાનો સીન તાડલ થયો. ન્હાનાં ઘરો ગાડાં ધાસની ગંજી ઊંચાં વચેરે જોતાં જોતાં અમારી ગાડી આગળ ચાલી. સાથે ગામનાં ઊંડરં પણ કુતુહલથી અમારી ગાડીની પાછળ પાછળ આવ્યાં. એટલાંમાં સુરચિન બાગ, વાંસ માડીનાં પણ સુધડ

બંગલાશાથી ઘરો આવ્યાં અને આજ મી. રાણેની મિલકત હશે એમ અનુમાન કર્યું. ગાડીઓ ઝાંપા પાસે ઉભી રહી અને અમે બધાએ પ્રવેશ કર્યો.

ઝાટલા ઉપરથી જળામાંથી નેતાં એક ઝોરડામાં એકાદ બે પારસી ગૃહસ્થો સાથે એક ગૃહસ્થ કરતાં સન્યાસીને વાત કરતાં જોયો. આ પુરૂષ દેખાવમાં પ્રચંડ-કદાવર હતો; ધોળો બરફ જેવો ઝમ્મો પહેર્યો હતો તે ઠેક-પગ સ્પષ્ટ આવતો હતો. પગમાં પાવડીયો હતો. માથું સન્યાસીની માફક બોહું હતું અને કોઈ તલના તેલથી ચકચકિત થતું હતું. આ સદ્ગૃહસ્થની મુખમુદ્રા નેતાં લેતાં પ્રત્યે બાવ ઉત્તમ થતો એટલુંજ નહિ પણ કોઈ પ્રતાપી હમાસમાંના એકને એમ પણ લાગ્યું કે કદાચિત આ પુરૂષ આજ કાલ બંગાળાની મુસ્લિમી દરીએ જાય તો લેને પોલીસને હાથે ધણું સોંપવું પડે. આજ સદ્ગૃહસ્થ મી. રાણે હતા. પેલા પારસી સદ્ગૃહસ્થો સાથે વાત પુરી કરી અમારી પાસે આવ્યા. એક બીજાની ઓળખાણુ આપ્યા લીધા પછી મી. રાણેએ અમને એમનું ઉદ્યોગગૃહ વગેરે દેખાડવું શરૂ કર્યું.

પ્રથમ એમના ફોઈમ રૂમમાં દાખલ થયા. ત્યાં પક્ષીનાં ખરી પડેલાં પીછાંના પંખા-કેળાના રેશાનાં લુગડાં, જળપાનીઝ જાતના પંખા વગેરે જોયું. પીછાંના પંખા બતાવવા એટલા સહેલા છે કે બે ચાર દિવસના અનુભવથી સારી કમાણી કરી શકાય. ત્યાર પછી અમે માળ ઉપર ગયા. આગલા ખંડમાં વાંસનો સળીઓ અને ગોળ રેંડીયા જેવું લાકડાનું હલકું ચંત્ર જોયું. આ વિશે પૂછતાં જણાવ્યું કે આ ચંત્ર ભારત રંગ બેરંગી જળપાનીઝ કરીગરીનાં કાગળનાં કાનસ બનાવવામાં આવે છે. આ ઉદ્યોગ માટે માત્ર જળપાનીઝ કાગળની જરૂર પડે છે. બાકી કાનસ બનાવવાનું ચંત્ર અહીં થાય છે. મી. રાણે પોતે ચંત્ર પુરાં પાડી શકે છે. આવા કાનસનો બહુજ ખર્ચ છે ને વિલાયતી કંપનીઓ કાનસ તથા કેળાના રેશાના અને જળપાનીઝ કાગળના પંખા જથ્થાબંધ લેતાં હતાં. આ કંપનીયોનું એવું કહેવું થયું કે આ વસ્તુ ઉપર made in Japan જળપાનમાં બનાવ્યાં એવી છાપ મારવા દો. ન્યારે મી. રાણે એથી વિરુદ્ધ હોવાથી વિલાયતી કંપની આ માલ લેતી નથી. આ કાનસ પંખા વગેરે માત્ર વચવાનોજ ધંધો કરે તો પણ સારી કમાણી થાય. કાનસ, બનાવનાર દરરોજના બેથી ચાર રૂપીઆનાં કાનસ બનાવી શકે છે.

સ્થાને ન્હાના મેજ ઉપર સિંહ-વાલનાં ન્હાનાં બચ્ચાંઓ જોયાં અને એમાં મશાલો બર્ચો હોય એવું લાગ્યું. મી. રાણેને પૂછતાં જણાવ્યું કે વીક્ટોરીયા ગાર્ડન્સના મ્યુઝીઅમ તરફથી આ મરી ગયેલાં બચ્ચાંઓ મશાલો ભરી આપવા મોકલવામાં આવ્યાં હતાં. એક ખૂણામાં કેળાના રેસા સુતરની આંટીઓ હોય એમ પડ્યા હતા. આ રેશાનાં લુગડાં પણ

અડધું માણસની આકૃતિમાં ફેરવી નાંખ્યું હતું. રેશનીજન મુઠે-વાળા અંદર કાચલી ભાગી નહોતી. આ બે કે ચાર પૈસાના નાળીયેરને આવી આકૃતિમાં ફેરવ્યા પછી, ત્હેના ઉપર રંગ વગેરે લગાડ્યા પછી ત્હેના દશથી પંદર રૂપીઆ ઉપજે છે અને પ્હાર ગામ જાય છે. આજ પ્રમાણે નાળીયેરની કાચલીના કમંડળ, પ્યાલા, જૂદી જૂદી જાતનાં બટન બનતાં જોયાં. ખરેખર રસ્તામાં પડેલા નાળીયેરનો કાચકાનો ધારે તો કેટલો સદુપયોગ થાય અને કેટલા નિરાધાર મનુષ્યો પોતાની આજીવિકા મેળવી શકે ત્હેનો ખ્યાલ અહીં થયો. આથી વધારે તાજુબી તો પછી થઇ. એક ખૂણામાં લાકડાનાં છોડીયાં જોયાં. 'લાકડાં ચીરે છે ને છોડીયાં ઉડે છે એ નહીં પણ સુતાર સાગનાં લાકડાં કે દેવદારનાં લાકડાંને રંદ્યાથી છોત્રતાં જે છોડીયાં નિકળે છે તે. આ છોડીયાં આપણે બાળવામાં વાપરીયે છીએ ત્યારે મી. રાણે આ ન્હાનાં છોડીયાની છાબડીયો, ન્હાની સાદડીયો બનાવે છે. એને રંગવાથી બહુ શોભી નિકળે છે. ખરેખર આ નિરૂપયોગી દેખાતી વસ્તુને આવી ઉપયોગી કરી કમાણી કરનારની ખુદ્દિનો વિચાર કરતાં બહુલાઓને નોકરીની શોધમાં કાંઈમારતા જોઇ એ ધ્યાય છે.

ખીજી બાજુએ સીસાના રસના બરતથી તૈયાર કરેલાં રમકડાં, પેપરવેટ, ઇસસફાઇ-સ્ટની મૂર્તિ, સુડી, સોપારી, કાચના વગેરે મધ્યાખ્ય નજરે પડ્યાં. ગ્રાવણ મહિનામાં છોકરાંને મેળામાંથી રમકડાં અપાવતાં આપણને જગપણ વિચાર થાય છે કે પતરાંના કકડાને રમકડાના રૂપમાં ફેરવી વિકાસથી લોકો આપણે ત્યાંથી કેટલો પૈસો લઇ જાય છે? આવાં રમકડાં આપણે ત્યાં ન બની શકે એમ નથી, માત્ર મન અને દૃઢ નિશ્ચય જોઇએ. મી. રાણેનો આ રમકડાનો ઉદ્યોગ વધારવાની જરૂર છે. માળ ઉપરથી નીચે ઉતર્યા અને એક ચોરડામાં રેશમના કીડા ઉછેરવાનું સ્થાન જોયું. રેશમના કોશેટા જર્મની સંખ્યાખ્ય જાય છે અને ત્યાંથી રેશમી લુગડાં આપણે ત્યાં આવે છે. આ કીડા ઉછેરવાની યોજના પણ મનનીય છે. ત્યાંથી અમે સંગૃહસ્થાનમાં ગયાં. મી. રાણેએ આ સંગૃહસ્થાન માટે બધા મકાન કે આડંબર કર્યો નથી છતાં ત્હેની અંદરની વસ્તુઓ અને વ્યવસ્થા એટલી મોહક છે કે પગલે પગલે મી. રાણેને ધન્યવાદ આપ્યા વિના રહેવાનું નથી. આ સંગૃહસ્થાનમંડળ મી. રાણેએ એક પછી એક સાત પેટીઓ દેખાડી. દરેક પેટીમાં ચિત્રવિચિત્ર મોહક સ્વરૂપનો પતંગીયાં હતાં. એક પતંગીયાં બીજાથી ચડીયાતું હતું. દરેક પતંગીયાને મ' રાખ્યું હતું. આ સાત પેટીના સાત હજાર રૂપીઆ આખી જર્મની અને કુટુંબના લેખકને વામાં આવે છે. આ પતંગીયા આસપાસના જગતમાંથી ખોળી કાઢનામાં પ્રયત્ન કર્યો છે. ગીયામાં ટાંકણીઓ ખોસેલી જોઇ મહારી સાથે બે હિંદુ બાઇઓનાં ૪ સ્વરૂપને સંગવડની તેથી મ્હેં મિ. રાણેને પ્રશ્ન કર્યો કે "આ પતંગીયાં ત્હેને જીવતાં જ નથી, મોઢા સ્વરૂપનો ઉત્તરમાં મી. રાણેએ ઉત્તર આપ્યો કે "હું હિંદુ છું ને ધર્મનિર્ણય વગરનો ત્રીજો જોયો. તો પછી જીવતાં શા માટે પકડું? આ પતંગીયાનાં જીવન એ પામી લાભ પાડી જતો હોય છે અને તે મરી જાય છે એટલે તરત હાથમાં આવે. કુલેજ સપાટ પાનીયું પરખાવવું પડે છે. મરી ગયેલા પતંગીયાને આમ ભેગાં કરી મુરો."

ઉત્તરે સર્વના મનનું સમાધાન કર્યું. સંગૃહસ્થાનમાં ઝેરના વાળો જણાય છે. એક જોયો નસી-ખાતામાં તૈયાર થયેલી વસ્તુઓ હતી. સંગૃહસ્થાનમંડળે હસીજ કાઢે છે; પણ આટલેથીજ

અસ થતું નથી. એકને વાત કરવા બેસાડયા હોય તો પહેલા જ્યાં વાળો ખીજને લગભગ સંપૂર્ણ રીતે નાસ્તિક અને લમણદ્રાઢ કરનારો ગણી કાઢશે. તેમજ તેની સાથે વાત લંબાવવાથી જાણે રહેને નાસ્તિકતાનો ડાઘ પોતાને લાગી જતો, એમ વાતને દુઝાવવા તરફ લક્ષ રાખે છે. વળી ખીજ જ્યાં વાળો સંપૂર્ણ રીતે એમજ માને છે કે પહેલા જ્યાં વાળો વિચારશુન્ય અને જડ યુક્તિનો છે. આનું પરિણામ સાધારણ રીતે એવુંજ આ વે છે કે કાંઈ પણ નિરાકરણ ન આવતાં એક પોતાની દલીલોને સખળ સમજે છે, અને પોતાની માન્યતાને વધારે દૃઢતાપૂર્વક વળગી રહે છે. આથી કરીને તેવા વાદવિવાદમાં પડી શુંચવાડો ઉત્પન્ન કરવા કરતાં શાંતિપૂર્વક બંનેની વાતો અલગ અલગ સાંભળીને નિશ્ચય ઉપર આવવાનું વધારે સુગમ થઈ પડશે. ચાલો ત્યારે પહેલા જયાના મનુષ્યની વાતોનું નિરીક્ષણ કરીએ—(૧) અમુક મનુષ્યને કોઈ પણ કાર્યમાં સારો લાભ થયો હોય અગર અમુક નરમ સ્થિતિ વાળો મનુષ્ય કાળે કરી ઘણી સારી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શક્યો હોય, તેવા ફેરફાર ઘણાને આશ્ચર્ય પમાડે છે. (૨) પોતાના કામકાજથી પરવારીને વાતોના તડકા ભારી આનંદ મેળવવા બેસનાર, પ્રસંગોપાત યાતો કાંઈ સિદ્ધિને અર્થે હંડે પેટે એકંડો ખાખતમાં સારીનરસી ઉચ્ચલપાયલો થઈ હોય છે તે ગણાવી જાય છે અને છેવટે લાવીને મુકી દે છે કે “ નસીબની વાતો એવી છે ! ” (૩) આ જયામાં ત્રીજા પ્રકારનો મનુષ્ય ખીચારો ઘણોજ દયાનનક હોય છે. તેતો પોતાનુંજ દુઃખ રહે છે. નથી તે ખીજની સારી સ્થિતિ સાંભળીને અજ્ઞયય પામતો, કે નથી ખિચારો હંડે પેટે ઉચ્ચલપાયલોની વાતો કરી શકતો. તેનું તો ધ્યાન પોતાના દુઃખ ઉપરજ હોય છે, અને નિસાસા નાખે છે કે “ આપણા નસીબમાં આવું દુઃખજ લખેલું છે. ”—આ પ્રમાણે પહેલા જયાના મનુષ્યોની ભાવનાઓ જ્ઞેતાં તેમજ તેમનાં અનેક દ્રશ્યંતો તરફ નજર કરતાં તે સર્વની અંદર રહેલા એક લક્ષણ તરફ આપણું ધ્યાન ખેંચાયા વગર રહેતું નથી. તે એ છે કે તેઓ હંમેશાં પરિણામનેજ નસીબ કહેતા હોય તેમજ માલુમ પડે છે (જ્ઞે કે વસ્તુતઃ તેમ નથી); પરંતુ અમુક મનુષ્યે કયે રસ્તે કામ લીધું તેથી અમુક સાફ યા નરતું પરિણામ આવ્યું તે તરફ લક્ષ આપનાર થોડા હોય છે, અને વખતે કોઈ તે બાજુનો પણ વિચાર કરે છે તો કહે છે કે “ નસીબમાં હોય તેવું સુઝે. ” અહીંઆં પણ કહેવું પડે છે કે આવેલા પરિણામ તરફ લક્ષ રાખીનેજ આ પ્રમાણે વાક્ય બોલાય છે, કારણ કે તેને સારા પરિણામને અંગે સારા સ્વપ્નમાં અને ખોટા પરિણામને અંગે ખોટા સ્વપ્નમાં સમજે છે.

આ જગોએ હવે એક રમુછ વાત એ કહેવાની છે કે આપણી ધરગતુ અને બ-વહારમાં ઘણીએ વખત પ્રસંગમાં આવતી અનેક કહેવતો અને ઉક્તિઓ પરસ્પર એટલી બધી વિરુદ્ધતા વાળી હોય છે કે ઘણા ગોથાં પણ ખાઇ જાય છે અને ઘણાને આનંદ પ-ણ થાય છે. જે એક ઉક્તિ ધ્યાનમાં રાખી તેને આધારે પોતાને સંસારયાત્રામાં દોરે છે તે પ્રમાણે મનુષ્ય ઉન્નતિ યા અધોગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. આ પ્રકારનું આપણા વિષયને લા-ગી પડતું એક દ્રશ્યંત આપું છું:—“ કરણી તેવી પાર ઉતરણી. ” (ખાડો ખોદે તે પડે). અને તેની વિરુદ્ધ “ ધમનિ ઘેર ઘાડ ને કસાધને ઘેર કુશળ. ” પહેલી ઉક્તિ ઘણી ખરી છે એવું કયુક્ત કરનાર સોએ સો ટકા નિકળે છે, પરંતુ દીલગીરીની વાત છે કે

ઓછામાં ઓછા સોએ પચાસ ટકા, બીજી ઉકતીને થોડે યા ઘણે અંશે ધ્યાનમાં રાખીને રહેનારા નીકળે છે, -કારણ કે જે કોઈ પ્રજ્ઞના વ્યવહારની અંદર, પરસ્પર વિરુદ્ધતા વાળી ઉકતીઓ અને રૂઢીઓનું સ્થાન વધારે ને વધારે દ્રઢ થતું જાય છે તે પ્રજ્ઞની ઉછરતી આશાનાં મગજને ધક્કા વાગતા જાય છે, અને વધારે ને વધારે અસ્થાને ચતાં જાય છે. હુંકામાં એટલું જ કે આપણા પૂર્વના મહાત્માઓનાં જીવન અને જીવનકર્મો પરથી જાણીએ છીએ તેવું ઉચ્ચ પ્રકારનું હાલનાં વિદ્વાન અને દીર્ઘદર્શી મનુષ્યો આપણી આર્થ પ્રજ્ઞનું અસ્તિત્વ બાંધવાને જે મહાન પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે તે અસ્તિત્વ આપણી ઉન્નતિનું હાર છે, અને તે અસ્તિત્વથીજ 'કરણી તેરી પાર ઉતરણી' જેવી સર્વમાન્ય ઉક્તિને અનુસરતાં ધર્મકાર્યોમાં આપણી શુદ્ધ બુદ્ધિ નેડારો.

છેલ્લે આપણે વિચારવું જોઈએ કે શ્રી કૃષ્ણપરમાત્માએ કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે નો ઉપદેશ કરીને આપણને સમજાવ્યું છે કે " (યોગ્ય) કાર્ય કરવું એજ તારો ધર્મ છે. " અહીં યોગ્ય અને અયોગ્યની શુંય ઉભી થાય છે. ઘણીએ વખત એમ બને છે કે એકની એકજ બાબતને કેટલાક યોગ્ય ગણે છે અને કેટલાક અયોગ્ય ગણે છે; એટલે પછી ખરેખર યોગ્ય શું અને અયોગ્ય શું તે સવાલ ઉભો થાયજ એમાં બહુ આશ્ચર્ય જેવું નથી; તેમજ યોગ્યાયોગ્યનો નિર્ણય કરવામાં ઘણા ભૂલ કરે છે તે પણ આપણે જોઈએ છીએ. આ ભૂલ થવાનું કારણ લેખકને તો માત્ર એટલું જ ભાસે છે કે ન્યાયબુદ્ધિની ખીલવણીમાં અધિક ન્યૂનતા અને સ્વાર્થબુદ્ધિની ખીલવણીમાં અધિકતા. ત્યારે કોઈ કહેશે કે 'શું સ્વાર્થબુદ્ધિ ના રાખવી? સ્વાર્થબુદ્ધિ વિનાનો વ્યવહારજ શી રીતે હોઈ શકે? એ તો ગાંડી વાત છે.' હું કહું છું કે સ્વાર્થ સંપૂર્ણપણે સાચો. અને સ્વાર્થનું ખરું સ્વરૂપ સમજો. જે કોઈ મનુષ્ય સ્વાર્થનું ખરું સ્વરૂપ જોટલા પ્રમાણમાં ઓછું સમજે છે તેટલા પ્રમાણમાં તે, આત્માની ઉન્નતિ ઓછીજ કરી શકે છે એમ કહેતાં હું બિલકુલ અચકાતો નથી. પરંતુ સ્વાર્થ, કે જેનામાં આત્માની ઉન્નતિ કરવા જેવી મહાન શક્તિ રહેલી છે, તે મહાન સ્વાર્થ શું? ન્યાયબુદ્ધિ વગરનો તે હોઈ શકે કે? નહિજ. આત્માની ઉન્નતિ કરવાને અર્થે સંપૂર્ણ સ્વાર્થની સાથે સંપૂર્ણ ન્યાયને જોડ્યા વગર ચાલેજ નહિ. જન્મ કહો, પુનર્જન્મ કહો, નસીબ કહો, જે કહો તેનો આધાર સ્વાર્થ અને ન્યાય એ બંને નિયામક વત્તો ઉપર છે—એમાંથી એક નહિ પણ બંને. કેટલીક વખત આપણે એમ સાંભળીએ છીએ કે ભાઈ, ન્યાયને રસ્તે જતાં તો ઘણાંજ વિધો નડે છે વીજેર: તો હું એમ પુછું છું કે કયો મનુષ્ય છાતી ડોડીને કહી શકે છે કે અન્યાયને રસ્તે જતાં વિધો નથી નડતાં? હું આશા રાખું છું કે મારા વાચક બંધુઓ અને ભગિનીઓ સમજી શક્યાં હશે કે સ્વાર્થ અને ન્યાયબુદ્ધિની સરખા તેમજ સારા પ્રમાણમાં ખીલવણી કરવાથી વ્યાજબી ગેરવ્યાજબીનો છેવટનો નિર્ણય સરજતાથી થઈ શકે છે, અને ભિન્નતાનો ઝઘડો અટકે છે. આવી રીતે વ્યાજબી ગેરવ્યાજબીનો સર્વોપરિ નિર્ણય કરી જે કોઈ મનુષ્ય વ્યાજબી રસ્તે કાર્ય કર્યું જાય છે તે મનુષ્ય દરેક પ્રકારે પોતાનાં ધારેલાં વ્યાજબી પરિણામ લાવવાની અધિકાધિક શક્તિ મેળવતું જાય છે. આવાંજ અગર આવા પ્રકારને થોડે યા ઘણે અંશે અનુસરનારાં મનુષ્યોનાં કાર્યોના તે તે પ્રમાણસરનાં ફતેહમંદ અને યશસ્વિ-પરીણામો તરફ નજર રાખી તેને નસીબનીજ કૃતિ કહી આપણો સાધારણ વર્ગ (દરેક પ્રજ્ઞમાં સાધારણ વર્ગની સંખ્યા મોટી હોય છે)

પોતાની, તેમજ પરોક્ષ યા અપરોક્ષ રીતે બ્યાં બ્યાં પોતે અસર ફેલાવી શકે ત્યાં ત્યાં સર્વની, બુદ્ધિને ભ્રમમાં નાંખીને આગળ વધવાનો માર્ગ વિકટ બનાવી મૂકે છે, ને કંઈકે થયું કે નસિબના નામની પોકો પાડતા બનાવી દે છે, એના જેવું હૃદયભેદક બીજું શું હોઈ શકે ?

હે અંતર્યામી, સર્વશક્તિમાન પરમાત્મનં ! આ તારા અસ્પર્શ અને દીન સેવકની અંતિમ પ્રાર્થના એટલીજ છે કે મારાં સર્વ બંધુઓને સ્વાર્થ અને ન્યાયતાં ખરાં સ્વરૂપ સમજાવ અને બ્યાજબી રસ્તે જતા બનાવ કે જેથી અસાનતિભરનો નારા થઈ જ્ઞાન-બ્યોત્તિના પ્રબળ પ્રકાશથી પ્રાણીમાત્રની ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ થયે જાય અને અંતિમ હેતુ સિદ્ધ થાય.

ભાતુ.

આપણી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ.

પ્રાચીન કાળમાં (ધણું ખરું તો શીત દેશમાં) સ્ત્રીઓને ઢોરના વર્ગમાં મૂકવામાં આવતાં. બ્યારે કોઈ આપની માલ મિલકત શું છે એમ પૂછતું ત્યારે ઉત્તરમાં અમુક વીધા જમીન ને અમુક ઢોરો એમજ કહેવામાં આવતું. આ પ્રત્યુત્તર મળ્યાં પછી પૂછનારને તમારે સ્ત્રી છે કે નહીં--કેટલી છે વીગેરે પૂછજનો અવકાશ રહેતો નહીં. કારણુ તે વખતના લોકોને પણ જેમ સર્વ યુગ અને સર્વ દેશમાં વસતા લોકોને વ્યવહારનું જ્ઞાન હોય છે તેમ સ્વકાળ અને સ્વદેશના પ્રચારનું જ્ઞાન નહતું એમ નહીં.

કાળક્રમાનુસારી સર્વ વસ્તુઓમાં કાંઈકે કાંઈકે ફેર થાય છે. આ વિનિમય કોઈવાર લોકોને ક્ષાયકારક હોય વા ન હોય. એટલું તો સિદ્ધજ છે કે દરેક વસ્તુઓનાં પૂર્વરૂપનું કાળશ્રેણીને લીધે રૂપાંતર થયાં કરે છે. અચેતન પદાર્થો અનાદ્યંત સ્થિર નથી રહી શકતા, ત્યારે ઇદ્રિયવિષયગ્રાહી મનુષ્યનું મન એક સ્થિતિનો વિષય ન હોય તેમાં શી નવાઈ ? એક માણસનું મન કાળવ્યતીત થતાં બદલાય છે તો એક દેશમાં વસનાર એકજ વારસાની ભોગી પ્રજાનો ઉત્કર્ષ યુગેયુગે થાય એમાં અચંબો પામવા જેવું શું છે ?

આ નિયમ પ્રમાણે આપણી હિંદી પ્રજાના 'સ્ત્રીઓની ચોગ્યતા' ના વિષયપર હાલના વિચારોમાં પ્રાચીન કાળના કરતાં કાંઈકે સુધારો થયો છે. આ સુધારો શું છે ? એ પ્રગટિ (progress) છે કે પુનરાવર્તન ? એ સવાલોનો જવાબ હાલની સ્ત્રીઓ શું શું કામો કરે છે અને મનુષ્યો આ રંક પ્રાણીને ગૃહસ્ત્રસારમાં કેવાં કેવાં કાર્યોમાં યોગ્ય છે, તેનો ભૂતકાળ સાથે મુકાબલો કરવાથી વાંચનારને કાંઈકે અંશે મળશે.

વિવાહિત, કન્યાને ગર્ભાધાન થયાનું જ્ઞાન થતાં કન્યાના હિતેશ્ચુઓ પુત્રપ્રાપ્તિની અભિલાષા રાખી અંતર આશીશ દે છે. પુત્રી જન્મે છે ત્યારે જો કે તેઓ ઉપરથી એમ કહેતાં નથી કે તેઓ નારાજ થયાં છે છતાં તેમનું સાક્ષીભૂત અંતઃકરણુ પુત્ર થયો હોત તો કેવું સાડ ? આને માથે શું શું ફાંપો પડશે ?--વિગેરેના ઉદગારો કરે છે. છાકરીઓને ાણી પીતી કરનારને ગરીબ કુટુંબોની કાંઈકેવાર આપણી આહુતીઓ હોમાય છે. કન્યાને ૭ આવકાર આપવામાં આવે છે તેનું આતો હજી મંગળાચરણ છે.

બાહ્યાવસ્થાના પાંચ વર્ષ વીત્યે માતપિતા છોડરીને વાસ્તે સારા વરની શોધમાં પડે છે. ગરીબ અને વણિકવૃત્તિવાળાં માળાપો કન્યાવિક્રય કરે છે. જ્યાંથી વધુ પૈસા મળે ત્યાં છોડરીનાં લગ્ન કરે છે. બાકીનાં ઘર સાઈ એટલે વર સારો હશેજ એમ ધારી સારા ઘરની શોધમાં ગુથાય છે.

પૂર્વ પક્ષ વાળા (કન્યાવિક્રય) કન્યા વેચી પૈસા મળે તેની પર ગુલતાના કરે છે. કન્યાને એક લીલામયોગ્ય નિર્જીવ વસ્તુ તરીકે લેખે છે. કન્યા ઉપર જે કાંઈ પ્રેમ અને હોય છે તે પ્રેમને પૈસાનું સાધન બનાવે છે—એટલે કે વેચવા કહાડેલી વસ્તુ દુકાનદારને અતિશય વ્હાલી હોય ને જેમ વધારેમાં વધારે મળે એટલા પૈસા લેનાર પાસે કહડાવવા ને યત્ન કરે છે. યત્ન નિષ્ફળ નીવડતાં નિરાશિત થઈ જેમ અમુક સંલેગોને લીધે વસ્તુ થોડે ભાવે પણ કાઢી નાખવી પડે છે તેમ કન્યાવિક્રયી પણ સંસર્ગજનિત પ્રેમને લીધે પોતાની છોડરીથી જુદા પડવાને વાસ્તે એનાથી બને તેટલી વધારે કીમત આંદી મેળવવા મથે છે. યત્ન સફળ ન થાય તો દુકાનદારની મારફત એ એમ કહે છે કે હાલમાં કન્યાની છત છે, એટલે એમજ ચાલે. છોડરીએ બે કાંઈક કારણોસર—જેવાં કે જિહાંજીખા—પણુ વા અન્ય દુરાચરણેથી માળાપનો પ્રેમ ગુમાવ્યો હોય તો દુકાનદાર હસકી વસ્તુ વધુ વખત દુકાનમાં પડી રહે ને બગડી જાય તો કોઈ લેશે નહિ એવી ધાસ્તીથી વેચી નાખે છે, તેમ પૈસાનાં લાલચુ માળાપ જેટલા પૈસા આવે તેટલા સ્વીકારી છોડરીથી છુટાં થવામાં પોતાની જાંઘીનું સારથ્ય સમજે છે. કુંડામાં પૂર્વ પક્ષનાં વાણીઆઓ પ્રેમને પૈસા બે સરખાં ગણે છે, ચૈતન્ય ને જીવવાળી વસ્તુને જડ લેખનારા કન્યાવિક્રયીઓ સર્વ જનના ધિક્કારને પાત્ર છે એ સંશયરહિત સર્વાનુભવે કથુલ થયેલું છે. ઉત્તરપક્ષના માણસો પ્રેમને પૈસા કરતાં વધારે માન આપી પોતાના સ્વાર્થ તરફ ન બેતાં પુત્રી સાસરે દુઃખ ન પામે તેને વાસ્તે પ્રયત્નો યોજે છે. હેતુ તો ઘણો ઉમદા ને પ્રશંસનીય છે. પુત્રી સુખી થાય, ને માળાપે મને દુઃખો કીધી એમ કહી ત્રાપ ન દે, એટલું બેવાની જે માળાપની ફરજ છે તે બળવવાની ઉત્કંઠા તો આ વર્ગમાં છે. ઉભય પક્ષની છોડરીઓ દુઃખી થવાથી કન્યાવિક્રયીને ત્રાપ અતે હિતૈષીને નિસાસાની આહૂતીઓ અપાય છે.

આશય વિભિન્ન હોવા છતાં એકજ જાતનું દારણુ પરિણામ આવવાનું કારણ શું ? ૬૯ નિશ્ચયવાળા વટેમાર્ગીઓ જુદે જુદે દેશ—એક પંચજ ને બીજાને લંકા—જવાનો સંકેત કરી નીકળ્યા હોવા છતાં એકજ રથજે કેમ ભેગા થયા ? આ સવાલોના જવાબ વાંચનાર રહેલાઈથી આપી શકશે. હેતુ ગમે તેવા વિષમ હોય, પણ યોગ્ય ઉપાયો યોજવામાં ન આવે, તો મનતા રથ મનમાંજ રમ્યાં કરે છે—પૂર્વોક્ત નીચ વૃત્તિવાળા માણસને તો પુત્રી ની કાંઈ દરકાર હોતી નથી એટલે તેઓ કાંઈ ઉપાયો યોજવાની તસ્દી લેતાજ નથી. સ્તુત્ય હેઠેશ વાળાની છોડરીને સુધારી સુખી કરવાની વાંચજ હોવા છતાં કાંઈક અચાનકતા ને ક્ષુદ્ર બુદ્ધિ ને લીધે, કાંઈક જીવું એટલું સુતું એવી માન્યતાને લીધે, ને કાંઈક મનોબળની શૂન્યતાને લીધે, દુહિતાના ભક્ષાને વાસ્તે કાંઈ કરવામાં આવતું નથી; કરવામાં આવે છે તો તે થોડું હોવાથી—જેમ એક કૃપણ ઘોડા પૈસાને વાસ્તે હાથમાં લીધેલું કામ બગાડી મુકે છે તેમ—છોડરીને સુધારવાને બદલે આ પ્રેમાળ માતપિતાથી છોડરીનું સાઈ કરવા જતાં ખૂંદ થઈ જાય છે. છોડરીઓ દુઃખની ભારી માતાપિતા પર વિશ્વાસ મૂકે છે. બે કે અંતઃ-

કરણુ શુદ્ધ હોવાથી તેઓ દપકાને પાત્ર નથી. જે અજ્ઞાન માણસોને આપણે ધિક્કારી શકીએ તોજ આ માયાળુ માળાપ નિન્દાપાત્ર છે એમ કહેવાય. ગમે તેમ હો. તેઓની સ્થિતિ તેમની અજ્ઞાનતાના ભોગ થઈ પડેલી છેકરીના જેટલીજ દયાપાત્ર છે.

એવા કેવાએક ઉપાયો લેવામાં આવે છે કે તેથી નિરાધાર બાળકીઓ કુંખી થાય છે? કંઈ પ્રકારની યોજનાથી આ સ્થિતિમાંથી મુક્ત થવાય? એ હવે આપણે જોવું જોઈએ. દરેક પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તરનું વિવરણ (૧) કેળવણી, (૨) સ્ત્રીની સંસારયાત્રા, એવા મુખ્ય વિભાગોમાં કર્યું.

હાલમાં છેકરીઓને કંઈ જાતની કેળવણી આપવામાં આવે છે? આઠ કે નવ વર્ષે ઘણીકે છેકરીઓનાં લગ્ન કરવામાં આવે છે. કેટલીકને ૧૧-૧૨ વર્ષે પણ પરણાવવામાં આવે છે. જેમની છેકરીઓ ખાર વર્ષની થયા છતાં પણ અવિવાહિત હોય તેમને લોકોમાં નીચું જોવાનું થાય છે. ઘણીખરી છેકરીઓનાં લગ્ન ૮ થી ૧૧ સુધીમાં થઈ જાય છે. બાલ્યાવસ્થાનાં પાંચ વર્ષ બાદ કરતાં ૩ થી ૬ એક વર્ષ પિતાને ઘેર કેળવણી મળે છે. હીન્દુ સંસારમાં પુત્રીશિક્ષણ માને શિર પડે છે. એ બાબતમાં પિતા ઝાઝું માથું ધાલતો નથી. જ્યારે જ્યારે કાંઈક ધ્યાન આપે છે ત્યારે એ ચાલતી રીતમાં કાંઈક ફેરફાર-જે ફેરફારને એ યોગ્ય વિનિમય વા સુધારાનું નામ આપે છે તે-કરવાને મથે છે. સ્ત્રી જેવા પુરુષ કે જેને પુરુષ જેની સ્ત્રી આંગમીને ટેરવે નચાવે છે તેની તો આપણે વાત કરતાજ નથી. સુધારક પિતા ઘણાક ઘરોમાં કાંઈક સુધારો દાખલ કરવાનો ચત્ત કરવા જતાં સ્વપત્ની 'તમે એ બાબતમાં ન સમજો; એ કામ તો ઐરાનું છે; લોકોમાં નીચું જોવું પડશે;' વીગેરે શબ્દોની વટ્ટિ કરી બીર પતિનું મનોબળ ઘોઘ નાંખે છે. અધિક વરસાદથી જેમ ક્ષેત્રમાં રોપાયેલાં બીજ સડી જઈ ફૂલીવડને લાભને બદલે તુકસાન કરે છે, તેમ સ્ત્રીના કટુ વચનના મુસળ-ધાર વરસાદથી પુરુષના અંતઃકરણમાં રોપાયેલું બીજ ધીમે ધીમે નષ્ટ થાય છે. સુધારો કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં વિપરીત ફળને લીધે વખત ને શક્તિનો ગેરઉપયોગ થયો જાણી એને ખસ્તાવો થાય છે. જેમ એક ખેડૂતનો પ્રયત્ન લાગત્રાગટ નિષ્ફળ જતાં તે નિરાશ થઈ ઇશ્વરેચ્છા વિરૂદ્ધ હું આ કામ કરતો હછલ, કદાચ બીજાં બીજાં આ ક્ષેત્રમાં ફળવાનાં હશે, એમ ધારી પૂર્વ બીજનો ત્યાગ કરે છે, તેમ પુરુષ વારંવાર કીધેલા યતોનું એકજ રીતનું પરિણામ આવતું જોઈ 'ઇશ્વરેચ્છા બદીયસી' કહી ફરી આ કંટકમય પન્થે ચરતો નથી. વીસમી સદીની જ્ઞાનજ્યોતિથી પ્રકાશતા પ્રભાતમાં પણ મારા હીંદો બાઈઓ આમ હિંમત ત્યજી, બાયલા જેવા કાંઈ કામ કર્યા વગર બેસી રહે એ શું એક દેશના હિતેચ્છુને દીલગીર થવા જોવું નથી? અપ્રકૃતનો પ્રાંત છોડી પ્રકૃત વિષય પર હવે પાછા આવીએ. વચનરૂપી સજ્જના પ્રદારથી પતિ પાસેથી છીનવી લીધેલું નિષ્કંટક રાજ્ય પત્ની કેમ ચલાવે છે તે આપણે જોવાનું છે.

રામની પ્રજાપર કેટલે દરજ્જે અસર થઈ શકે તેના દાખલા ઇતિહાસમાંથી મળી આવે છે. સિવાજી મહારાજ અને ઇંગ્લેંડના ચાર્લ્સ બીજાની તેમના વખતની પ્રજાપર થયેલી અસરથી સર્વ જનો વાકેફગાર છે. જે આવા મોટા રાજ્યમાં પણ રામની પ્રજાપર ખાસી અસર થઈ તો આપણા ગૃહસંસારના નાનકડા રાજ્યપર ગૃહિણીની કેટલી બધી

હોવી જોઈએ ? ગમે તો ગૃહિણીને આનું ભાન ન હોવાથી કે હોવા છતાં હજી તો પુત્રી નાની છે, એમાં એ શું સમજવાની હતી, એમ ધારી છોકરીનાં દેખતાં ન કરવાનાં કામો ને ન મોલવાના બોલો પોતાના પતિ તેમજ અન્ય સગાં સંબંધીઓ આગળ તે બોલે છે. પૂર્વ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત ગણાતા વન્ધ્યત્વમાંથી સ્ત્રી મુક્ત થઈ કે પતિપત્નીના વ્યવહારમાં જે નિમ્મલ હોવો જોઈએ તે કેટલા ઘરોમાં હોતો નથી ! ધુરંધરના આવા અનિયમિત કારભારને લીધે પ્રજા ઉપરથી નિયમભંગ ન કરે તથાપિ મનમાં તો એમ બબડે કે એતો પોથીમાંનાં રીંગણાં; હાથીના આવવાના જુદા ને બતાવવાના જુદા; પોતે શું કરે છે જે વળી ? શીખા-મણુ દેવી તો સ્હેલી છે ત્યારે એ પોતે એમ કેમ વર્તતાં નથી ? આથી બાળકોના મનમાં માળાપ પ્રતિ તિરસ્કારનું ખીજ રોપાય છે. એટલુંજ નહીં પણ પુરોષના અદારમી સદીના મનુષ્યસ્વભાવના મહાન નિરીક્ષણ કરનાર (પ્રેક્ષક) ના કહેવા પ્રમાણે છોકરાંઓને પણ પ્રતિબંધિત વસ્તુઓનો અનુભવ લેવામાં અલ્પીકીક આનંદ મળતો હોવો જોઈએ. કુતુહલ-જનિત પ્રથમ વર્તન પુનઃ પુનઃ આચર્યાથી કાંઈક વિચિત્ર મજા મળે છે. વારંવાર આવા આનંદના અનુભવથી પ્રથમના ઉત્પ્રેક્ષકને મંદચરણપાતે આવતા ચોરની બબર ન પડવા-થી જ્યાં સુધી ચોર આવી એને જકડીને બાંધી લેઈ, સ્તેનપાશમાંથી મુક્ત થવાના સર્વ પ્રયત્નો નિષ્ફળ કરતો નથી, ત્યાં સુધી એની ખરી દશાનું, એ એક ટવ નામના નિરંકુશ રાજાનો મુલામ છે તેનું, ભાન આ પ્રથમના તમાસો જ્ઞેનારને થતું નથી. વિરજ પશ્ચાતાપ વગર સ્વદશાના માનનું અન્ય શુભ પરિણામ આવતું હવે મુશ્કેલ થઈ પડે છે. છોકરું આવી રીતે આડે માર્ગે ઉતરી જાય છે. એક નાની બેદરકારીનું પરિણામ આટલે સુધી આવશે એમ માળાપને સ્વપ્ને પણ હોતું નથી, અને વાંચક વર્ગને પણ માળાપની અને તેમને લીધે સંસર્ગમાં આવતાં મનુષ્યોની એક નાની બાળકી પર આટલી અસર થાય એમાં કાંઈક અતિશયોક્તિ લાગશે. પણ જ્યારે તેઓને અભિપ્રયના પ્રખ્યાત લડવૈયાની લરકરી બુદ્ધિ તે જન્મ્યે તે દીવસથીજ ખીલવા લાગી એમ દર્શાવવા એબટ જેવા મહાન લખનાર, નેપોલીયન ઓફ કૉર્સીકા રણસંગ્રામના આરસાપર જન્મ્યો હતો એ વાત બાર દૃષ્ટ કરે છે—અને આ અલ્પમ સંગતિ વંધ્યા રહેતી નથી તેનુંજ દર્શાવે છે—જ્યારે તેઓને આ વાતનું કમરણુ યશે ત્યારે તેઓનો વિરમય નષ્ટ થયા પિના રહેશે નહીં. છોકરું જન્મે સારથી એની અહણુશક્તિ ખીલવા માંડે છે એમ અધ્યાત્મશાસ્ત્રકારો પણ કહે છે. આપણા સંસારમાં કેટલાંક માળાપો છોકરાંને મેહું થાય ત્યાં સુધી નાદાન ગણી-મોટપણે કાંઈક સંભાળ લેવા જાય છે. પણ બાળ્યહીન છોકરાંઓનાં મગજપર તે વખતે ખરાબ છાપ પડી ગઈ હોય છે, તેથી માળાપનો પ્રયત્ન આગ લાગ્યા પછી કુવો ખોદવા બરોબર છે. સંગતિની સારી વા માહી અસર, મનુષ્યો પર થાય છે એ સિદ્ધાંત સર્વાનુમતે કબુલ થયેલું છે. જાણે અમનજ્યે સાસરે પીયરમાં છોકરીઓ ખોટે રસ્તે ચઢવાનું કેટલેક અંશે આ એક કારણ છે. પુત્રીના શિક્ષણમાં આ પહેલું-પહેલું પણ અંત પર્વત ન જૂસાય એવું-પગથીયું છે. આ પદપદ્ધિ વજ્રસેપ જેવી ઉખાડી ઉખડશે નહીં એમ કેટલાં માળાપો સારી રીતે સમજે છે ?

બાંધ્યાવસ્થામાં છોકરીને છૂટથી છોકરાઓ સાથે પણ રમવા દેવામાં આવે છે. છોકરી વિવાહયોગ્ય થાય કે એની છૂટપરંધામે ધામે અંદ્રશ મુકવામાં આવે છે તે એટલે

સંકી કે લગ્ન થયે છોકરી સાસરે જાય કે કોઈ પણ પર પુરુષ સાથે—અંદરે સગાભાઈ સાથે પણ એને એકાંતમાં બેસી વાત કરવા દેવામાં આવતી નથી. અન્ય પુરુષની વાત કોરે મ્હકતાં સ્વપતિ સાથે પણ વહુ વધુ મળત મનના ઉભરા કાઢી શકતી નથી. રખેને પાસેના ખંડમાં કોઈ સાંભળશે ! રળે વધારે વખત થઈ જશે તો વડીલ વર્ગ ગુસ્સે થઈ ‘કેમ છોકરાને શું બંબેર્યો ? વહુનાં પગલાં થયા ત્યારથી ભાઈ તો મોઢાજ થઈ ગયા છે’ વીગેરે મ્હેણાં સંભળાવે. એની ખડીકથી પતિપત્નીના વ્યવહારમાં કાંઈક સંકોચ આવે છે. યોગ્ય છૂટને અભાવે સ્ત્રીની રસપરીક્ષા કેવી છે, મન કેટલે દરજ્જે ખીણેલું છે, વીગેરેથી પતિ અજાન રહે છે. આથી સ્ત્રીશિક્ષણમાં પતિ પોતાને યોગ્ય શકતો નથી. ગમે તો સગાંબહાલાંની વાત ઉપરથી અથવા તો ઘરમાં અન્ય માણસો સાથે પતિને વાત કરેતો ક્યાંક એક ખૂણે સંતાઈને ઉભેલી વા બેઠેલી હોય ત્યાં સાંભળવાથી પતિ કેવો છે તે તો સ્ત્રી સારી રીતે જાણી શકે છે. ખંડાર નીકળે ત્યારે સ્ત્રીને પતિથી ત્રણ હાથ દૂર ચાલવું જોઈએ, નહિ તો લોકો મુઠરેલાં કે કાટેલાં કહે છે. આવી રીતે હિન્દુ સંસારમાં નીતિનો અર્થ અમૂક માણસો સાથે બોલવું અમુક રીતે ચાલવું બેસવું—વીગેરે શીવાય કાંઈ બીજું થતો નથી. કદાચ બીજું થતો હોય તો પણ શું ? આવી નજીવી બાબતોને ખરી જેની ગણી એવા બાહ્યાડંબરપર બાર મૂકવાથી દુરાચરણીઓ મુઠરતાં નથી અને મુશીલ સ્ત્રીઓને, ચિત્ત વિષમ થયે, બગડવાનું સુકર બને છે. ઉપરનો ડોળ રહે એટલે બસ, કોઈ ન જાણે એટલે થયું એમ આવી સ્ત્રીઓનું ધારવું હોય છે. આથી સમાન અનીતિનો પ્રવેશ થાય છે. વખત આવે સ્ત્રીઓને આથી ઘણીક અગવડો વેડવી પડે છે. દાખલા તરીકે દૂર પ્રદેશ જતી સ્ત્રી—અન્ય પુરુષને પૂછતાં સંકોચાવાથી એક ગાડીને બદલે બીજામાં બેસી ક્યાંક બીજે દેશ જઈ ઉતરે છે. આ વગર બીજા અનેક દાખલાઓ વાચકને યાદ આવશે, કારણ દરરોજ કાંઈક એવું એવું તો બનતું જ રહે છે. બીજું—મૂર્ખ નિર્વચની માણસને આથી વાર્તા—વિષય મળી આવે છે. ઘણેભાગે તર્ક શક્તિથી જ જન્મવા પામેલી—જન્મી ક્ષણે કુલી મેટી થયેલી વાર્તા—કાયા કાનના લોકો માની નિર્દોષ સ્ત્રી પુરુષપર આજ મ્હડાવે છે. વળી જેમ બદ્ધાનુમુક્ત નેતરની સોડીનું ઉત્પતન બમણા જોરથી થાય છે, તેમ અતિશય દાખમાં રાખેલી સ્ત્રીને સંજોગાનુસાર સ્વાતંત્ર્ય, એકાંત ને અનુકૂળતા મળતાં, તેનું ચિત્ત ચગડાવે ચડે છે, કાંઈક નવાજ સંસ્કાર અનુભવતી હોય એમ એને લાગે છે, ને ઝાઝો વખત મન કાપુમાં રાખી શકતી નથી. ધડીબર નિગડબંધથી મુક્ત થયેલા કેડીઓની પેટે દર્શનનિમિત્તે મળેલી છૂટના આનંદમાં ને આનંદમાં શીજની મ-ચાંદાઉલ્લસ છે તે ફક્ત યોગ્ય સ્વાતંત્ર્યના અભાવનું જ પરિણામ છે. પવિત્ર સ્થળે અશુદ્ધ ચરણ જોઈ નવો ગયેલો માણસ પૂર્વે થઈ ગયેલી સીતા દમયંતી જેવી સ્ત્રીઓને સંભારતો, મનમાં અત્રુપાત નિઃસારતો કોઈક વખત વિચારમાં ગઈ થઈ ફક્ત એમજ કહે છે “ભર-તખંડની પવિત્ર આર્થો, આ ત્હારી અભિજાત વૃત્તિ” ! પણ સ્ત્રીઓને દોષ દેવો અયોગ્ય છે કારણ એતો પુરુષવર્ગની અધોગતિનું પ્રતિબિંબ છે.

ગૃહિણી દુહિતાને કઈ જાતનું જ્ઞાન આપે છે તે જોઈએ. છોકરી કાંઈક સમજતી હોય કે તેને લગ્ન એ શું ? સાસરીઆં કાણુ ? વીગેરે વિવાદ સંબંધી વાતો સમજાવવામાં આવે છે. લગ્ન એ મનુષ્ય જાતની પાસકે સુધિનું પરિણામ છે, પશુવૃત્તિના સંતાપમાંથી

સુકત થવાનું એક દાર છે ઇત્યાદી મનમાં સારી રીતે ડસાવ્યા પછી આ ઇર્ષિ વસ્તુ મેળ-
વવાનાં સાધન યોગ્યવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે કેળવણીક્રમમાં વિદ્યાભ્યાસ, તૈયાર થયેલા
મકાનને સુશોભિત દેખાવ કરવાના ભબકભરેલા રંગ જેવો છે. ઇમારતી કામજ જે
વાંકુ સુકું-નતોત્તત જૂનીવાળું, અથવા કાંઈ ખીજ ખોડવાળું હોય તો રંગ શું કરી શકે?
બાહ્યવર્ણ અંતર્ગુણને ઠાંકવામાં સર્વથા સમર્થ નીવડતો નથી એટલુંજ નહીં પણ ધંણી
ધણીકવાર ન્યુનતાદર્શક યંત્રનું રૂપ ધારણ કરવામાંએ નામોશી માનતો નથી. કુદરતના
આવા વિચિત્ર (ભાસતા) નિયમથી અચાત હોવાને લીધે ગૃહિણીનું મકાન અસ્થાને રહે છે.
જલ ને અન્ન અને અન્ન ને જલ લેખનાર બુદ્ધિભ્રષ્ટ માણસની ક્રુધા શક્તિ પાણી પીવાથી
તૃપ્ત થતી ન હોવાથી તેનો પ્રયત્ન જેમ નિષ્ફળ નિવડે છે, તેમ, ગૃહિણીના સર્વ
સાધનો ખોટે માર્ગે વિલક્ષિત થયેલાં હોવાથી પુત્રીને એક નમુનાયોગ્ય સ્ત્રી બનાવવાની
ઉમેદ મનમાંજ રહી જાય છે. પાકશાસ્ત્ર ને ભોજનાનુસંગી ગરૂરીઆતનાં દાસયોગ્ય કામે-
માં છોકરીને પ્રતીષ્ઠ બનાવવામાં જે મહેનત લેવામાં આવે છે, તેના દશમભાગનું પણ
કુહિતાત એક યોગ્ય પતિનો સુખ દુઃખનો યોગ્ય સાથી (મિત્ર) બનાવવા પાછળ ધ્યાન
આપવામાં આવતું નથી. હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓની યોગ્યતામાં ગંગાના અધોપાતની માશક
ઘટારો થવાનું, એક સુલામ કરતાં પણ કેટલીકવાર ભુંડી રીતે અથવા તો તેવી રીતે ગ-
ણાવવાનું આ એક મૂખ્ય કારણ છે. શારીરિક સંબંધ શિવાય લગ્ન શબ્દના અર્થમાં અન્ય
વસ્તુ આવી શકે નહીં-એમ જુદું સ્ત્રીઓનું ધારવું હોવાથી પુત્રીશિક્ષણમાં ખામી રહે છે.
માતાના આવા શિક્ષણનું મોટામાં મોટું વિપરીત પરિણામ તો એ આવે છે કે પરશુરત્તિ
લાલનને પુત્રીનાં કુમળાં મગજમાં અવસાન ભૂમિએ સ્થપાતાં વાર લાગતી નથી, તેથી
વિદ્યમાન તથાપિ અક્ષિસંકુચિત અનીતિના પ્રવેશનું પણ આ અપૂર્ણ શિક્ષણજ કારણ છે.

લગ્નનો અર્થ ગમે તે સમજવામાં આવ્યો હોય. જે હિન્દુસ્તાનની ન્યાતોની સંખ્યા
કાંક થોડી હોત, અગર ન્યાત પ્રતિબંધ ખીલકુલ નહોત, તો આર્થ સ્ત્રીઓમાં કેળવણી સં-
બંધે જે અંધકાર પ્રવર્તે છે તેટલો નહોત. પાશ્ચાત્ય દેશોના પ્રમાણમાં તો કાંઈક કાંઈક
હતે એ નિઃસંશય છે. પણ હિન્દના પુરુષોનું શિક્ષણ અનેક કારણોને લીધે રાજકીય પ્રજા
કરતાં થોડું હોવાથી, ન્યાત પ્રતિબંધની ગેરહાજરીમાં આર્થ સ્ત્રી પુરુષની કેળવણી કાંઈક
દરજે નેધએ તેવી-એટલે સુખી સંસારને જન્મ આપનારી-નીવડત એમ ધારવામાં કાંઈ
પણ અતિશયોક્તિ હોય એમ ભાસતું નથી. કારણ ન્યાત પ્રતિબંધની ગેરહાજરીથી મળતી
છટ, પુત્ર ને પુત્રીના માઆપમાં, હરીફાઈ નામના ઉત્કર્ષના નાયકનો નેતા બન્યા વગર
રહત નહીં. પણ

‘એ (ન્યાત) પ્રતિબંધે હાય સગાઈ તો નવ થાયે,
પુરૂષ કુંવારા રહે, મૂર્ખાંનું કન્યા જાએ.’

આ ઉપરથી જણાશે કે પુત્રીના દ્વિપિત શિક્ષણને વાસ્તે ફક્ત શુભેચ્છક માતા પિતા-
ની જૂઠ કાઢવી એ તદ્દન વ્યાજબી નથી. કારણ માઆપો ગમે તેવાં પણ, દરેક માનવીની
માશક સ્વકલ્પનાનાંજ છોકરાં છે. સ્વપ્રતિબિંબથી અતિક્રાંત દોષપણ રહી શકતો નથી. અને
સ્વપ્રતિબિંબ વર્તમાન જમાનાથી તદ્દન વિરક્ત રહી શકતું નથી. દૃષ્ટિગોચર થતા ચૈત-

ન્ય રહિત વિપયોનો પણ આપણી હૃદયોને રૂપ દેવામાં અથવા તો આપણું વર્તન ઘડવા માં કાંઈક ભાગ હોય છે, તો સમેતન વાગશક્તિવાળો ભૂત અને વર્તમાન કાળના મનુષ્યોનાં દૃશ્ય કાર્યોના સારા વા માહા સંસ્કારમાંથી મુક્ત થવાને અસક્ત એક દંપતીનો એમાં શું મોટો દોષ ? સારે દોષ કેનો ? પહેલો તો આપણા હાલના સમાજની સ્થિતિ વા બંધાન રહ્યો છે ને બીજો વાંક વગરવિચાર્યે સમાજના નિયમો પાળનારનો છે એમ કહીયે તો આવે. ખરા દેવકાને પાત્ર તો ન્યાતપ્રતિબંધ શિથિલ કરનારના વિરૂદ્ધ પક્ષના નામના સાક્ષરોનો છે.

દરેક મનુષ્યની મોટામાં મોટી દરજ્જા સ્વપ્રજ્ઞને ઉત્કર્ષ શ્રેણીપર આગળ સ્થાપવાની છે; પાછા ઉતારવાની કે એકજ પગથીએ જડભરતની માફક સ્થિર રાખવાની નથી; પણ સાધરણ મનુષ્યો કરતાં પ્રજ્ઞતા સાક્ષરોની આ દરજ્જા કોઈ વધારે અંશે કહેવાય. જાતિબાહુલ્ય સાંસારિક ઉત્કર્ષનો બાધક છે. સંસારમુધારા વગર કોઈ પણ રીતનો-પછી ગમે તો તે સામાજિક વા રાજકીય હોય-ઉત્કર્ષ દુર્ધટ હોવા ઉપરાંત ક્ષણિક અને નિરર્થક નીવડે છે. પ્રથમ પંક્તિ પર ચઢવાને મદદ કરવાને બદલે આડે આવનારની પકિતમાં (યુનિવર્સાઈટી) વિદ્વાનને જોઈ કોણુ હૃદય ખિન્ન થવા ન પામે ?

કુમાર્યાવસ્થામાં અયોગ્ય કેળવણી અને ન્યાત પ્રતિબંધને લીધે ખીસવા ન પામેલા અથવા તો વિકાસતાજ, અન્ય ઉપયોગને વારંવાર કુમળી કળીએ માફક સુટી લેવાયલા, ગુણોને સાસરામાં ચૂટ થવાને કેટલો અવકાશ મળે છે તે તરફ હવે આપણે દૃષ્ટિ કરીએ.

નિરક્ષર પતિપત્નીનો સંસાર સુખી વા દુઃખી હોઈ શકે. સુખી યુગલમાં સંતોષ પ્રવર્તે છે ને જાણે અગ્નિએ પતિ પત્નીને એક મિત્ર તરીકે લેએ છે. જેમ મૂર્ખ મિત્રોને પણ પરસ્પર સમાગમથી, સાથે રહી અયોગ્યાચરણો આવરવાથી, કુત્સિત બાપણ વા અંગવિક્ષેપથી આનંદ આવે છે, તેમ આ બે અંધ મનુષ્યોને પણ સાથે રહી, પ્રસંગેપાત અન્ય જનોને સ્વલાભાર્યે હેરાન કરી, એમની ગાંડીધેસી સંસારચાત્રના પર્યટનથી અલૌપ્તિક ઉત્સવ થતો હોય એમ લાગે છે. એ યુગલને વારંવાર કોડો મમે તે બોલે. તેમાં એમને શું ? એ તો સંતુષ્ટ છે. અને તેથી સુખી છે. પ્રેક્ષક વર્ગને એ દંપતી એક એકની મૂર્ખાઈ ને બહેમોમાં વધારો કરી દુઃખી થતું દેખાય, પણ એ બાળતું એમને બાન પણ ક્યાં હોય છે કે મન ક્લેશિત થવા વખત આવે ! આ પ્રકારનું નિરક્ષર જોડું મળે ખરૂં. પણ ઘણું ભાગે તો નિરક્ષર મનુષ્યો કાચા કાનના હોવાથી, ઉઘમી વિધન સંતોષી માણસના સ્થેલાધથી ભોગ થઈ પડે છે. વારંવાર આવા પ્રસંગો આવવાથી, પતિપત્નીને સુખનો સૂર્ય બાગ્યે કોઈક દીવસજ ઉગવા પામે છે. આ ઉપરથી કાંઈ નહીં તો એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે સમાનજાતિ એ સુખી લગતું મુખ્ય કારણ છે. આ આવશ્યક દ્રવ્ય વગર સંસારચાત્ર દુઃખદ થઈ પડે છે તેનાં દૃષ્ટાંતો બહુ દૂર શોધવા જવાં પડતાં નથી. એ પણ હીન્દુ સંસારમાં ઠેર ઠેર મળી આવશે.

દાખલા તરીકે આપણે જ્યાં પતિ કરતાં સ્ત્રી મુદ્ધિ, ડહાપણ, સતુરાઈને રસિકતામાં સ્થડાવી હોય તેના સંસાર જોઈએ. “એવી સ્ત્રી કન્થેડાંતું દુઃખ ભોગવે છે, પતિથી તૃપ્ત થઈ શકતી નથી, પતિ મોટો છે એવું સમજી શકતી નથી, તેને મનમાં માન આપતી નથી, તેના પર રોદ થતો નથી, તેની સાથે અંતરમાંથી એક ધર્ષ શકતી નથી. જો

કુલીને, વૃત્તિ વાળો ન હોય તો મનમાં તિરસ્કાર પણ કરે છે. ” પોતે જેવા હોય તેવા બીજાને-કરવાને યત્ન કરવાની, યત્ન સફળ થયે કાંઈક અવર્ણનીય આનંદ અનુભવવાની નિષ્ફળ થયે કાંઈક નિરાશ થવાથી, મનુષ્ય જાતની નૈસર્ગિક શુદ્ધિ છે. અધ્યાત્મ શાસ્ત્રના આ નિયમાનુસારી પતિપત્ની વચ્ચે - મનોરથ - સુદિનો - અદૃશ્ય ઝઘડો (A fight of principles) ચાલે છે. પતિ ધારે કે સ્ત્રીને મારીજ રસિકતાની આનંદ ભોક્તા કરું. પત્ની ધારે કે પ્રાણનાથ મારા જેવા હોય તો કેવું સાઈ ? આ યુગલમાં જ્યવંત કોણ થાય છે ? પુત્ર જે દુરાચરણી હોય ને કુટુંબનો વડીલ વર્ગ ભાષની ચાલ મચતથી વાકેશગાર હોય તો સ્ત્રી કાંઈક અંશે પતિને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરી શકે છે. કોઈક વિરલ પુરુષો પત્નીથી સુધરે પણ છે. જે કે મોટે ભાગે સ્ત્રીના પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાય છે. કારણ હિન્દનો પુરુષ કાંઈક સંસ્કારોને લીધે સ્ત્રીને પોતાના કરતાં હલકી ગણતાં શીખેલો હોય છે.

નહીં સ્ત્રીયોનું માન, હિંદુના ઘરમાં ઝાઝું,

મિત્ર ગણે છે કોઈ, ઘણા કહે મારો પાટ.

આથી ગમે તેવા સંલેગો વચ્ચે પણ પત્ની પતિનો સુધારક (શિક્ષક) થઈ શકે એમ હોંદી માની શકતો નથી. પુત્ર આમાનુસારી હોય પણ ‘દ’ હોય તો પુત્રનો વડુપર જાય છે. ન્યાત પ્રતિબંધે નિરક્ષર કુટુંબમાં આપરી પડેલી વિદ્યાન છોકરીને વિદ્યા ભારૂપ થઈ પડે છે. સ્વસુર પક્ષને વહુની વ્યવહારિક જૂઠ થયે વિદ્યાની ટીકા કરવાનો વિષય મળી આવે છે. પિતૃગૃહથી અવકાશ સમયે વાંચવાને આણેલાં પુસ્તકો ‘આ વહુ તો ફાટેલી છે, એ હમારા ઘરમાં ન શોભે, સ્ત્રી જાતને વળી પોમાં કેવાં ઉચલાવવાં ?’ વીગેરે શબ્દોની વૃદ્ધિથી રખેને સાસુ કે સસરા વધારી લે એવા ભયથી અથવા તો એક બે વાગ અનુભવ આવ્યાથી તે પુસ્તકો બંધનાં બંધ રહે છે. આ કન્નેડાંની નિર્બળ બાળકીના દુઃખની આટલેથીજ અવધિ આવતી નથી. મગાં સંબંધીઓ ‘ભાઈ સંભાળજે હોં બહેનું માણસ તો મહા પહોંચેલું હોય’ વિગેરે વાક્યો પ્રસંગોપાત કહી પતિને બેમી બનાવી દે છે. નિરૂંધમી ગપાટીને હિતજન આપતો કાનનો કાચો માણસ સર્વની વાત સાંભળી પત્નીપર મોટાં આગ મ્હડાવી નિર્દોષ સ્ત્રી પર જીલમ કરવામાં પાછી પાની કહાડતો નથી.

એજ સત્યનું અન્ય દૃષ્ટાંત સાક્ષર પતિ અને અનક્ષર પત્નીનો સંસાર છે, તે અવલોકન કરવાથી સ્પષ્ટ થશે. આ જોડામાં પત્ની પતિના સુખ દુઃખમાં ભાગ લઈ શકતી નથી. બહાલામાં બહાલાનું અંતઃકરણ ‘બેઘાઈ જતું હોય અને પત્ની લાચાર બની જોયાં કરે, કેટલીક વખત તેને મન રહેજ હોય એવા બોલમાંથી, નિર્માણ હોય એવા કાર્યમાંથી, પતિને સાગરમાં બહાણુ ડુબ્યા જેટલી દીલગીરી થતાં કેટલીક વખત તે મહાભારત પ્રયાસ કરે અને પતિને મન અશ્વ વસે. ’ લમ એટલે શારીરિક સંબંધ સિવાય બીજું કાંઈજ નહીં એમ સમજતી અનંધ ઝોકરીને, પશુવૃત્તિ બળવાન હોવાથી, વૃદ્ધ સાસુ સસરા સાથે રહેવું વસમું લાગવાથી, પતિને એના વૃદ્ધ માબાપથી વિખૂટા પાડવાને બનતો પ્રયત્ન કરે છે. પ્રયત્ન સફળ થયે પોતાની ઊંઘી કૃતકૃતાર્થ (સફળ) થયેલી સમગ્ર મહા મ્હેનતે મેળવેલો સ્વતંત્ર સંસારમાં પોતાને આનંદથી યોગે છે. ‘તહાઈ મ્હાઈ સહીયાઈ અને મ્હાઈ મ્હાઈ પોતાનું’ એ આધારજીત નિયમાનુસારી સ્વપત્નીનું વર્તન જોઈ પતિનું મન ખિન્ન થાય છે. છતાં વધુ વખત રહેવાથી કુટુંબમાં કસહનું જોર વધી, મૂર્ખ સ્ત્રીને લીધે પાળા પોળી બણાવી ગણાવી ટેકાણે પાડનાર માબાપથી મન છેકજ વિરક્ત થઈ, પુત્ર સાથે

બોલવા પણ વ્યવહાર ન રહે એમ થયે, ન્યાત વર્ગમાં જોતી થવા ઉપરાંત અતિશ્રમે મેળવેલી કેળવણી વગોવાય, કદાચ દૂરથી ડુંગર ણીઆમણા રહેશે એવા વિચારોથી શાંત સંસારની આંશાથી, કંઈક આંતર-શક્યથી પીડાતા હોવા છતાં પણ નાટ્યભૂમિના પ્રેક્ષક વર્ગોના જેવા ઉત્કંઠિત પણ આશાભર્યા મનથી સંસાર રંગભૂમીપર નૂતન નાટ્ય ભંજનવાને પતિ સ્નન થાય છે. અકાળે સ્વતંત્ર થવા પામેલી સ્ત્રીની સંસારની ઘટમાળ કેમ ફેરે છે તે જોઈએ. નિર્દયર્યે માળાપથી છૂટા પડેલા પુત્રને ઘણું વસ્તુ મળતી નથી. પતિપત્નીના સૈદ્ધર્થરસ (aesthetic sense)માં પૂર્વ પશ્ચિમ ભેદો દેર હોવાથી જે વસ્તુ પતિને સારી લાગે તે પત્નીને પ્રતિકૂળ થઈ પડે. લાંબા વખત સુધી જો બેમાંથી એક નરમ ગરમ ન થાય, તો કોઈ દિવસ પ્રસિદ્ધ ઝંઘો પણ થાય, ને પતિ વા પત્ની જો છૂટા વિચારનાં હોય તો લગ્નોત્કેદક ધારાસમાને સેવવાનો પણ વખત આવે ! ઘરમાં અન્યવસ્થાનું સાધારણ આલવાથી, જરૂર પડે જોઈતી વસ્તુ ન મળવાથી, ઘરમાં આમથી, તેમ દોડા દોડને ધમપછાડ કરે. સુભાગ્યે વા દુર્ભાગ્યે આંકરે હોય તો બધો રોપ તેનીપર કરે. જોકરાં હોય તો પતિ સાધનો રોપ નિરપરાધી બાળકોપર નીકળે ! બોલવા આલકુમાંથી ન હોવાથી સારાં પોડાપોડોથી સાથે ચાર દહાડાનું ચાદરણું રહે, અથવા તો વિદાસ...

પતિ ન હોવાથી, પતિની ગેરહાજરીમાં સ્વાતંત્ર્યનો દુરપયોગ કરે. શુભોને સાસરામાં સ્કુટ થવા ન દે, ને પરપુરો વા સ્ત્રી પતિ વિરૂદ્ધ ચલાવી આપે તો નિરક્ષર પતિપત્નીનો સંસાર જીવનમાં નરસું વા ખોટું ખરું સમજવાની આગમ પ્રવર્તે છે ને જાણે અજાણ્યે પતિ પત્નીને એ સ્પષ્ટ છે. સામુના દાસત્વથી છૂટાં થતાં પણ પરસ્પર સમાગમથી, સાથે રહી અયોગ ન હોવાથી કંઈ ન કરવાનું કરી બેસવાથી અંગવિક્ષેપથી આનંદ આવે છે, તેમ આ પાય છે. પતિ જો વ્યવહારકાર્યમાં કુશળ હોય અન્ય જોને સ્વલાભાર્યે હેરાન કરી, એમ પણ ન્યાતના રીત રીવાજમાં બૂલ ન થવાથી કીક ઉત્સવ થતો હોય એમ લાગે છે. એ જાણ છે ખરી, પણ જે શક્તિ ને મહેનતનો એમને શું ? એ તો સંતુષ્ટ છે. અને તેથી જો પડે છે, તે શક્તિ ને મહેનત જો સ્વક-મૂર્ખાઈ ને બેઝોમાં વધારો કરી દુઃખી થયે કેળવણીથી માણસ વિચાર કર્યા વગર પણ ક્યાં હોય છે કે મન કલેશિત થવા વા અગત્ય હોય ને પત્ની ન્યાતકી વિરૂદ્ધ ખરું. પણ ઘણે બાગે તો નિરક્ષર મનુષ્યે સાથે પોતાને પણ વગોવાતો જોઈ તે આજો માણસના સ્થેલાઈથી ભોગ થઈ પડે છે. વાધી. વળી અધમ સંગતિ વધ્યા રહેતી નથી સુંખનો સ્વર્ગ બાગ્યે કોઈક દીવસજ ઉગવા વા હલકા બની જાય છે. સ્ત્રીની ફક્ત દાસનો સિદ્ધ થાય છે કે સમાનવૃત્તિ એ સુખી રીમાં તેને પતિ યોગ્ય શકતો નથી. પોતાના વગર સંસારવાત્રા દુઃખદ થઈ પડે છે તેનાં, તે નિયમાનુસારી સ્ત્રીની યોગ્યતા ઘટી એ પણ હીન્દુ સંસારમાં ઠેર ઠેર મળી આંતરપટ નિઃશયે બોલી શકતી નથી, ને પૂર્વોક્ત થી. આથી લગ્ન એ ફક્ત નામનુંજ રહે છે.

દાખલા તરીકે આપણે જ્યાં પતિ કરે જાતી પવન એકમેકની સહાય ને દૂર વગર રહતી હોય તેનો સંસાર જોઈએ. “એવી એવું બગવાન પણ એકદમ મનુષ્ય દૂર વગર થઈ શકતી નથી, પતિ મોટો છે એવું સમજી શકતી નથી, તેના પર સ્નેહ થતો નથી, તેની સાથે માનસિક પ્રાણગતિ પડેલ. બી.એ.

વિદ્યા-કળા.

સંગીતની રોગ ઉપર અસર.

કેળવણીથી મનુષ્ય જાતની સુખરૂપી સરળતા વધે છે, તે પણ અમુક પ્રકારની કેળવણી તેના સુખમાં વધારો કરે છે કે ઘટાડો કરે છે, તે તેની માનસિક સ્થિતિ ઉપર આધાર રાખે છે; તેથીજ રીતે દરેક વૈજ્ઞાનિક શોધખોળથી મનુષ્ય જાતના મોશુદ્ધ જ્ઞાનમાં વધારો થાય છે કે સુધારો થાય છે, તે તે જ્ઞાનના ઉપયોગથી જાણવામાં આવે છે, તેમ છતાં પણ વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન જુની પદ્ધતિમાં સુધારો કરી નવી પદ્ધતિ દાખલ કરવામાં બેશક અતિશય મદદગાર થઈ પડે છે. જુની પદ્ધતિનો એકદમ નાશ કરી નવી પદ્ધતિ-ગમે તેટલી સરળ પડતી હોય તો પણ-દાખલ થતાં વિલંબ થાય છે, અને તેથીજ સમગ્ર માણસો એકદમ તેથી નવી પદ્ધતિ દાખલ કરવાનું પણ વાજબી ધારતા નથી.

આનું કારણ માત્ર એટલુંજ છે કે જન્મસ્વભાવથી જો કે મનુષ્ય નિર્દોષ છે, પરંતુ સમાજજીવમાં કેટલાંક કારણોને લીધે મનુષ્યમાં દોષ અને એવા ખીજાં દોષો પેદા છે. તેથી ઉલટી રીતે નિર્દોષ અંતઃકરણ પ્રકૃતિની સ્વાભાવિક અવસ્થા અનુભવે છે. આવાં હૃદય પ્રાકૃતિક સંસ્કારો ભુલી ધીમે ધીમે સામાજિક સંસ્કારો શુદ્ધ કરે એ વ્યવહાર દૃષ્ટિથી યોગ્ય લાગે છે. જે પ્રમાણમાં તે સંસ્કારો વૃદ્ધિ પામતા જાય તે પ્રમાણમાં તે મનુષ્યની ઉચ્ચ દશા પ્રાપ્ત થતી જાય, એટલે તે સંસ્કૃતિવાળો મનુષ્ય ગણાય. તેવો મનુષ્ય પોતાની અસલની જુની પદ્ધતિનો ત્યાગ કરી નથી, સરલ અને પોતાને અનુકૂળ પદ્ધતિ શુદ્ધ કરતો જાય. પોતાની શારીરિક સમ્પત્તિમાં પણ આ નિયમનો વિવેકયુક્ત ઉપયોગ કરતો જાય. પોતાનાં દરદ મટાડવામાં પણ નવી શોધખોળનો યોગ્ય ઉપયોગ અનુભવતો જાય અને જુની પદ્ધતિને બાજુ ઉપર મૂકી નવી પદ્ધતિ અંગીકાર કરતો જાય. અસલના ઉદ્દેશના નિયમો અને ઉપચારોને બાજુ ઉપર રાખી નવા નિયમો શીખે. આધુનિક શોધખોળ પ્રમાણે આ ઉપચારોમાંનો એક સંગીતનો ઉપચાર કેટલાંક માનસિક દરદો દૂર કરવામાં કેટલો ઉપયોગી છે તે ચર્ચાવાનો અગ્રે ઉદ્દેશ છે.

અસલના લોકો-જંગલી કહો, અનાર્થ કહો અગર પ્રકૃતિને પૂજનારા કહો, ગમે તે ઉપનામ આપો તો પણ-હાલના સુધરેલા અને સંસ્કૃતિ પામેલા પુરુષો કરતાં સંગીતને પોતાના આનંદવિષયમાં અગ્રસ્થાન આપતા હતા. તેઓ સંગીતથી થતી અસર સમજતા હતા, અને તેઓ જાણતા હતા કે અંતરના ઉમરા અને લાગણી દર્શાવવાનો મુખ્ય હેતુ સંગીત છે અને તેથીજ તેના સુસ્વર મનુષ્યો એક ધ્યાન પૂર્વક સાંભળે છે. સાપ અને એવાં ખીજાં જાતનાં પણ મોરલીના સ્વરની અસરથી સ્તબ્ધ થઈ જાય છે એ જાણીતું છે. હાલના જમાનાની શોધખોળ પ્રમાણે સંગીતના સ્વરો ચરિત્ર-જનાં દરદો દૂર કરવામાં ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે, કારણ કે સંગીતમાં એવી કાંઈ અસૌકીક મોહક શક્તિ છે કે કાંઈ પ્રથમ પંક્તિના વક્તાના બાજુ કરતાં ગવૈયાના ગીતને વધારે ધ્યાનથી સાંભળવામાં આવે છે. નાટકશાળામાં પણ પાત્રોના વાદવિવાદ કરતાં ગાયનનો ભાગ વધારે રસ ઉત્પન્ન કરે છે. માણસ ત્યારે અનિશય થિંતા અને મુશ્કેલીઓમાં હોય છે ત્યારે ગાયનમાંજ ઈશ્વરભજન કરી અગર એનું ખીજું ગીત ગાઈ થોડોક સંમથ પો-

તાના મગજનો બેન્ને સિધ્ધ કરી શકે છે. આખા દિવસના કામકાનથી કંટાળેલા માણસ સંગીતથીજ પોતાનો ચાક ઉતારી શકે છે. સમાજને અને મેળાવડામાં પણ ખાણી વખતે સંગીત આકર્ષક થઈ પડે છે. મનની કંટાળેલી સ્થિતિ તેટલા વખતમાં આનંદ અનુભવે છે. પાચનશક્તિ આનંદથી પ્રદુક્ષિત થાય છે અને જે દુઃખદાયક વિચારો પાચનશક્તિ ખાજતા હોય છે તેને દૂર કરી શકાય છે. ગાંડા મનુષ્ય પણ બે ઘડી ગાંડા પણ ભૂલી જાય છે અને ગાયન અગર વાદ્યના સ્વર ધ્યાનથી સાંભળે છે; બાલકો પણ રડતાં બંધ થઈ જાય છે. આવાં અગાન અને અણસમજુ મનુષ્યોને આટલી અસર થાય છે તો જ્ઞાની અને સમજુને તેથી પણ વધારે સારી અસર થાય એ નિર્વિવાદજ છે.

સંગીતની અસરથી મનુષ્યના વિચાર એક દિશામાંથી બીજી દિશામાં ખેંચી લવાય છે. ખરેખર, સંગીત એ ઈશ્વરદત્ત બક્ષિસજ છે. એક મનુષ્યના વિચારોની પ્રખળતાથી બીજને મનુષ્ય અનર્હ જાય છે, વશ થઈ જાય છે, તેમ સંગીતના ધ્વનિથી પણ ગમે તેવો માણસ વશ થઈ જાય છે. દાકતરોના અભિપ્રાય પ્રમાણે સંગીતની અસરથી હૃદય વધારે ધબકે છે, લોહીના ફરવાથી કામ જલદીથી અથવા ધીમેથી થાય છે. અને આસોઆસમાં પણ ફેરફાર થાય છે. વીરરસવરો ઈન્દ્રિયોને ઉતેજીત કરે છે અને શાંત સ્વરો સિધ્ધ કરે છે. અસહના વખતમાં હિન્દુસ્તાનમાં ભૂત કાઢવાનો ઉપાય અથવા કોઈ ગામમાં પેટેલી રોગસ્વરૂપિણી જોગિણી માતા કાઢતાનો ઉપાય પણ વાદ્યના અવાજથી કરવામાં આવતો હતો અને હજુ પણ કેટલાંક ગામડાંમાં આ ઉપાય યોજાતો જોવામાં આવે છે. ભગવતકીર્તનમાં પણ તબલા સતાર વગેરે વગાડવામાં પણ આ કારણજ પ્રતીત થાય છે. જેમ જેમ દુનિયાનું જ્ઞાન વધતું જાય છે તેમ તેમ આવા આવા નવા ઉપચારો પ્રચલિત થતા જાય છે.

દાકતરોએ અત્યાર સુધીના કરેલા પ્રયોગોથી આટલું તો સિદ્ધ થયું છે. પણ જેમ જેમ સંગીતનો ઉપયોગ વધારે થતો જશે તેમ તેમ ઘણી જાતનાં દરદો, મુખ્યત્વે કરીને માનસિક વિકારથી ઉત્પન્ન થતાં દરદો, રહેલાઈથી અને સજાતાથી મટાડી શકાશે. સંગીત સાંભળતાં ગાંડાં મનુષ્યો પણ પોતાનાં ગાંડાં કૃત્યો કરવાં બૂલી જઈ ધ્યાન આંખી સ્તબ્ધ અને શાંત બેસી રહેતાં જાણવામાં આવે છે, કારણ કે સુરવાળા સ્વરોથી આવાં કમનસીબવાન માણસની વૃત્તિઓ બદલાઈ જાય છે. સરકરી સીપાઈઓ વાદ્ય (બેન્ડ) ના રણકાની સાથે ઉગેજીત થઈ, ધુર ચઢાવી લડવા તૈયાર થઈ જાય છે, અને આખું શરીર-તન્ન વાદ્યના અવાજથી જાગૃત થઈ જાય છે અને અગમ્ય રીતે સ્ફુરતીમાં આવી જાય છે. જે મનુષ્યને કંપારીનાં અગર શારીરિક નબળાઈથી ઉત્પન્ન થતાં દરદો હોય છે તે કેટલેક દરજ્જે સંગીતથી મટાડી શકાય છે. કારણ માત્ર એટલું જ કે શરીરના લોહીના ફરવામાં ફેરફાર થાય છે, તેમ મગજમાં લોહીનો વધારો થાય છે અને તેથી વૃત્તિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, જેની અસર જાનહાથી જાણીય છે.

આ પ્રમાણે સંગીતના સ્વરોમાં અને તેથી વિકૃત થતા રાગમાં નિયમિત રીતે કાંઈ બદલાવ નહીં થયો ત્યારેજ મનુષ્યોનાં દુઃખ ટાળવાનું સંગીત એક શ્રેષ્ઠ સાધન થઈ પડશે.

એદ્દીન્દેન હાઈસ્કૂલ.

સુનીલાલ ગોવરધનદાસ શાહ.

મુંબઈ, તા. ૭-૨-૧૯૧૦.

બી. એ; એમ. ડી. સી. ડી.

નામદાર બ્રિટિશ સરકારે તેમજ નામદાર ગાયકવાડ સરકારે ઇનામ તથા
લાયબેરી માટે મંજૂર કરેલી

ગીતમાળા ભાગ ૧ લો.

(આવૃત્તિ ૨ જી.)

જેમાં આધુનિક વિકાન લેખકો તથા કવિઓની, ઇશ્વરસ્મરણ, શૃદ્ધધર્મ, નીતિ, સદ્-
સૌંદર્ય, દેશભક્તિ ઇત્યાદિ વિષયો ઉપરની ઉચી પ્રતિની કાવ્યમય, સુંદર અને રસિક રાગો-
વાળી ૮૦ ગરબીઓનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. ઉચ્ચ વર્ગના ગરબામંડળોમાં આ
પુસ્તકમાંની ગરબીઓ ખાસ પસંદ કરવામાં આવે છે. ૧ લી આવૃત્તિ થોડાક સમયમાં ખપી
ગયા પછી ધણે ધણે ટેકાણેથી નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતા તરફથી પણ
વખતોવખત યતી માગણીને લીધે તેની આ બીજી આવૃત્તિ કહાડવાની જરૂર જણાય છે.

મૂલ્ય છ આના.

સપોદક બન્ધુસમાજ.) અમદાવાદ)

મળવાનું ઠોકણું—મુન્દરીમુળોધ મંદીર. રાયપર અમદાવાદ.

શંકરરાય અમૃતરાય. રાયપર અમદાવાદ.

શ્રી-ઉપયોગી જાહેરખબર પ્રકાશકરનારાને ઉત્તમ તક.

છપાઈ બહાર પડી છે.

ડીટેકટીવ બહાદુર શેરલોક હોમ્સ.

પ્રખ્યાત વાર્તાકાર સર એ. ડોનન ડાયલ હુખી પોલીસની વાર્તાઓ લખવામાં
એકા છે. તેમની અગ્રેજીપરથી આ વાર્તા ગુજરાતીમાં આજુ માસમાં છપાઈ બહાર પડશે.
કથનાશક્તિથી કેવા કેવા શુન્દહઓ પકડાય છે અને વિચારશક્તિ શું કરી શકે છે તે આ
વાર્તા સરસ રીતે બતાવે છે. શોખીલી બંધાઈમાં કી. રૂ. ૧-૪-૦.

ગૃહલક્ષ્મી. હિંદી મંસારી અતિ ઉત્તમ વાર્તા. પ્રેમ અને નીતિના ઉચ્ચ સિદ્ધાંતોની
ગુચણી છે; નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણીખાતાએ ઇનામ તથા
લાયબેરીઓ માટે મંજૂર કરેલી છે. સર્વ વર્તમાનપત્રોએ તેની ઉત્તમતા સીધારી છે. ખાસ
શ્રીઉપયોગી પુસ્તક છે. સુંદર બંધાઈ. કિં. રૂ. ૧-૧૨-૦

દી૦ લેખમીદાસની કૃપની, કોટ,—મુંબાઈ.

શ્રીઓ અને વિદ્યાર્થીઓ માટેજ

નવીન માસિકપત્ર.

સવિતા.

કેશ, પ્રભ, સમાજ શૃદ્ધ એ સર્વના સાહિત્ય, ધર્મ, અને કર્તવ્ય સાધના
સંબંધનું સત્ય સ્વરૂપ દર્શાવનારું માસિકપત્ર, વાર્તા અને કવિતા સાહિત્યનું
ઉત્તમ સાધન. લગભગ રૂ. ૧-૮-૦, પોસ્ટેજ માફ.

વ્યવસ્થાપક “ સવિતા ”

નગરશેઠની પોળ,—મુરવ.

મે. પબ્લિક ઇન્ફ્રકશનના ડિરેક્ટર સાહેબે પ્રાથમિક કન્યાશાળા માટે ઇનામ તેમજ લાયબ્રેરી માટે મંજુર કરેલું; તથા શ્રીમંત સરકારના કેળવણી ખાતાએ શાળા લાયબ્રેરી તથા શાળાઓમાં ઇનામ ખાતે મંજુર કરેલું અને બીજા સ્ટેટો તથા અનેક કેળવણેલાં સ્ત્રી પુરુષોના અતિ આપકાર પામેલું.

સૌભાગ્યશિક્ષાવિધ.

સુધારા વધારા સાથે ત્રીજી આવૃત્તિ.

આ પુસ્તકને રા. રમણભાઈ મહીપતરામ નિલકંઠ ખી. એ. એલ. એલ. ખી. (અમદાવાદ), રા. કેશવલાલ જોશંકર ધોળકિયા, એલ. એમ. એન્ડ. એસ. (રામપુર-ગોહી-લખંડ); સૌ. વિદ્યાગવંરી રમણભાઈ ખી. એ. (અમદાવાદ), રા. અનંતરાય નાનાલાલ ખુચ, ખી. એ. એલ. એલ. ખી. (ગુનાગઢ), રા. શિવશંકર શામજી દલાલ, ખી. અ. એલ. એલ. ખી. (ન્યાયાધીશ મણીવદર સ્ટેટ), મિસ એફ. મેકેશી સેડી સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ બાઈન શીમેલ ટ્રેનીંગ કોલેજ (રાજકોટ), તેમજ બીજા સૌંદર વિદ્વાનોએ અતિ ઉચ્ચ અભિપ્રાય આપેલાં છે.

મુખ્ય વિષયો ઉપરાંત અનેક નાની નાની સ્ત્રી ઉપયોગી બોધક બાબતોના આ પુસ્તકમાં સમાવેશ થઈ ગયે છે; જેઓ પોતાની સ્ત્રીઓને, પુત્રોને, બગિનીઓને, પવિત્ર સુશીલ, શ્રદ્ધ, કર્તવ્ય પરાયણ બનેલા ઇચ્છતા હોય, સંસારનું સર્વોત્તમ સુખ સ્ત્રીમતિ હંમેશાં ઉદય ચઢાતા હોય, સંસાર ઉચ્ચ અને સુખપૂર્ણ બનેલા શુભ હેતુ ધરાવતા હોય, સ્ત્રીઓને નીતિનું, ધરસંસાર ચલાવવાની રીતિનું અને બચ્ચાંઓને કેળવણી આપવાનું પૂર્ણ જ્ઞાન આપવા ઇચ્છતા હોય, તેવા દરેક સંબંધને આ પુસ્તક ધરમાં રાખવાની આવશ્યકતા છે. કિંમત રૂપિયો સવા. પોસ્ટેજ જુદું.

વિદ્વાનોએ વખાણેલું 'સગર્ભા સ્ત્રીઓ' ને માટે અતિ ઉપયોગી પુસ્તક.

સગર્ભા સ્ત્રીની સંભાળ.

તેનાં સાધારણ દરદો અને સામાન્ય દેશી ઉપાયો.

પ્રજેત્પતિમાં સ્ત્રીની શારીરિક શક્તિ કેટલી બધી લીધું થાય છે તે સર્વ કોઈ જાણે છે, પ્રસવ સમય મહાભયંકર છે. એમાંથી અનેક યુવાવસ્થામાં પ્રવેશતી બાલાઓ તેમ નાની માટી સ્ત્રીઓ જન્મગી પુત્ર છે; ને કદાચ સ્ત્રી તંદુરસ્ત હોય ત ત સમયમાં ફોલ મળવ છે; તોપણ પછીથી સુવાવડના અનેક ગુણ વ્યાધિઓ સ્ત્રીના તન મન ઉપર હુમલા કરે છે; ને આખરે રોગની ભોગ થઈ પડે છે. ગર્ભાવસ્થા કે 'જ્યાં' સ્ત્રીઓ અનેક વ્યાધિઓથી પીડિત રહે છે તે અવસ્થાની શરૂઆતમાં દરેક સ્ત્રીએ આ લઘુ પુસ્તક વાંચવાથી ઘણા ફાયદો મેળવી શકાય તેમ છે; તથા ગર્ભમાં જે બાળક હોય છે તેના ઉપર સુસંસ્કારોની છાપ ગર્ભકાળે પાડવાની કેટલી બધી જરૂર છે, અને તવા ખાસ પ્રસંગે લીધેલી સાવચેતી તથા સારા ઉપાયોની અસરથી બાળકની બાવી જન્મગી કેટલી બધી સુધરી ગય છે તે બાબત પણ ખાસ સમજાય તેમ લખવામાં આવી છે. મતલબ આ નાના પુસ્તકની અંદર ગર્ભવંતી સ્ત્રીની શી શી સંભાળની જરૂર છે, ગર્ભિણીએ તે અવસ્થામાં કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ અને તે અવસ્થામાં યતાં સાધારણ દરદોના ઉપચાર શી રીતે કરવા જોઈએ તે બાબત અતિ ઉચ્ચ વૈદક ગ્રંથોના આધારે જણાવવામાં આવે છે. (બન્ને ભાગ સાથે) કિંમત આના ચાર, પોસ્ટેજ જુદું.

બન્ને પુસ્તક મળવાનું સ્થળ:—

નરવરલાલ કે. વૈજય, યાદપિસ્ત, જેતપાર. (કાઠીયાવાડ)

અમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા.”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો-
પ્રયોગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી
મોકલનારને કીંમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત
મોકલી આપવામાં આવે છે

રાજવૈદ્ય નારાયણજી મેશવજી

જામનગર—ઠાઠીયાવાડ

ગ્રાહકોને સૂચના

માટે માર્ગશ્રેણી ૧૯૦૮ ના તમામ આ ૧૫૫૫૫૫ ના જે તેથી નવા થવા પર ગ્રાહકોને
ગ્રાહકોની મધ્યમ આ મોડેલવામાં આવે તે માર્ગશ્રેણી મોકલી કિંમત મધ્યમ
આપવામાં આવે

“સુન્દરી સુબોધ”

(૭ મું વર્ષ)

ગ્રીષ્મ માટે સગળ ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતું પ્રથમ માસિક
પુષ્ટક

દર વર્ષે એક રસિક અને ઉત્તમ પુસ્તક હોય આપવામાં આવે છે,
વાર્ષિક લલાજીમ ચોરટોજ સાથે માત્ર તમારું રૂપિયો

મંત્રી, બન્ધુસમાજ; અમદાવાદ.

આ પત્રનું વર્ષ મધ્યમ (નાનકું) થી શરૂ થાય છે અને નવા ગ્રાહકો વર્ષના
આરંભથી ૧૨ મહિનામાં આવે છે વર્ષની અંતે નવા થવા પર ગ્રાહકો મોકલી
આપવામાં આવે

પુસ્તકનો સોવતમાં જે અનંતાનંત લાભ છે તેમના ચરણનો આશ્રય કરવાર્યા જે અધ્ય યદ્વલ ઉત્તમોત્તમ અને અમોઘ યદ્વલે સિદ્ધ, જ્ઞાન, વિવેક, અને ચાતુર્ય પેદા થાય છે, તે થઈું તો એક વાણુપ રહ્યું; પણ યીજા સહવાસો કરતાં પુસ્તકોને થમથા ઉથલાવી જવા જેટલો પણ પુસ્તકનો સહવાસ લાભકારી છે. એ અક્ષર આવડે તંતો પડયા, જડે, પણ ઝલકું નઠારા વિચારમાંથી કે નઠારી સોવતમાંથી ઝગરાય એ મહાલાભ છે. સમય નકામો, કે ભારે લાગે નહિ, અને ગંમત સાથે જ્ઞાનનો લાભ થાય.

મણિલાલ નમ્મુભાઈ.

કાવ્યકુંજ.

ઉગતી બહેન બાલાને.

(વસન્તતિલકા.)

લજ્જા ભીનાં નયન હાસ્ય રમે વિશુદ્ધ
એ નેત્રનું વિભલ તેજ પૂજ્ય ભગિનિ ।
નિર્દોષ મૂર્તિ જન-કોક મંદીથી વીણી
સોંપે પ્રભુ વિરલ સ્નેહ વિશુદ્ધિ જોવા.

તહારાં નવાં નયન આ મુજને નમે છે,
એ નામનું હૃદય એ મુજને ગમે છે;
પૂજ્ય પવિત્ર ઉર બહેન । વિશુદ્ધ નેણાં,
આશિષ ઉડી ઉરથી ભગિનિ ! સમર્પું.

તહાઈં કંઈ હૃદય આ કુલપાંદડીની
મીઠી સુગન્ધિમય ખાલી રહે સદૈવ.
બહેની ! પ્રસારી રસસૌરભ એ કુસુમે
મહારા સુશુષ્ક ઉરને ઠરજો રસિહું.

તહાઈં બધું જગત આ હજી બાલકોની
ન્હાની મીઠી નવનવો રમતોસમું છે.
આગામી ભવિતણી છાપ વિલોકવા કે
એ ભૂતદેવ બણવા ન હજી તયાર.

એ ભૂતવારિ સિંચી, છાંટી ભવિષ્યભૂમિ,
લીલોતરી તાંહિ ઉગાવી રસજતાની,

મહિમા મહીં રાજ રાજ

આ ભાઈની ગરોબ જૂમ-વધાવી લેજે.

કુડું બધું જગત આ મરવા પડ્યું છે,

રૂઢિમંડીં સડી રૂડી નરકે પડે છે.

ગાંગેયવારિ મૂંઝી રનેહ ભગિની ધર્મે

ઉદ્ધારજે સદય દુષ્ટિથી જહેન ! બહાલો.

તહાંગે રસાલ ભૂમિને રસચેતનાથો

ખીલાવી ત્યાં ઉગરજે રસપુષ્પ મોંઘાં.

પૂજ પ્રભુ પૂજ રસેશ પ્રસન્નતાથાં

લેજે પ્રસાદી નવ ભક્તિની જહેન ! સૌની.

જે સૂર્ય ત્યાંથી રસ ચેતન ભર્ગ રેડે

આ સ્થૂલ સૃષ્ટિ તણી એ જડતા વિખેરે

એ ભર્ગમાં અમિત અન્તરને ઝમેળી

તું રેડજે નવનવીન પ્રસાદી દેવી.

એવાં અનેક ઉગીને રવિ વિરમ્યા છે,

ઉગી ઉવા ખરી પડી; ઉડી ઉડી સંધ્યા.

પ્રત્યીપ્રતીય સ્થલના સમયે વીંટાથી

વીત્યા યુગો, પણ ન રશિમ ગૃહિણી પૂજે.

આંહીં રચે પ્રકૃતિ નૂતન રાસલીલા

ખીલે. ખરે; ખરી ખીલે કુલ; કાલ વીતે,

સૌંદર્યની રમી લીલા, વિરમે બધે ત્યાં

તોયે ન જહેન કદી ભાઈ વધાવી લેતી.

તું પૂજજે રસપ્રકાશ નંમી નમીને;

લેજે વધાવી રચના મીઠી પ્રકૃતિની,

ત્યાં ચન્દ્રિકાની રૂડી રેડી પ્રસન્ન શાન્તિ

આ દીન ભાઈ રમરજે, રમરજે ભગિનિ !

મહારાં માતૃશ્રીને.

(ચિખરિણી.)

પ્રકાશે તહારં મા હૃદય-કુમળું પ્રેમવિભવે,
લતા કુંળી ખીલે ચીતલ જળ ફેરાં ટપકતાં,
જનેતા વાતસલ્યે સુખમય હિંડોળે ઉછરતાં
અમે બાળાં તહારાં વિમળ યંચથી હિંદ ભરીયે.

(વ્રજંતલિલકા.)

નિઃસ્વાર્થ શૈયં હૃદયે જન્મી જગાવે,
છાયે કિયોર હૃદયે મૃદુ પ્રેમતેજે.
દેવી પવિત્ર પૂજતાં^૧ સહુ દેશ ખીલે.
-તે હિંદ-હિંદ વિસરે-કૂર કાલ દીસે.
ખીલંત પુષ્પ વિકસંત મનોહરાં, ભે.
આનંદ રંગ ધરતાં સુરસિં સુહાતાં;
આયુષ્ય અરૂપ અતિ-તોય કિમતે રમંતાં,
કેવાં પ્રીતે ઉપવને મધુરાં હસંતાં !
તેવાં અમે પરિભલે વિકસંત પ્રેમે.
કર્ત્તવ્ય ભુમિ વિચરંત કિયોર સિંહો,
આતે વિશાળ વસુધા વીરલાજ એલે.
માતર નમંત, નયનો છલકંત બાળાં.

નહાનાલાલ મહેતા. (કેન્ડીવર)

૧ સ્ત્રીસન્માનથી. "A nation which despises its women is lacking in an essential qualification for the attainment of advanced civilisation."

વાર્તાલહરી.

રોમેશ.

રોમેશનું હૃદય.

૧.

પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા પુરી થવાનો સમય નજીક આવવાથી સૂર્યનારાયણ અસ્તશિખર ઉપર જવાની તૈયારીમાં હતા. આકાશનો વર્ણ લાલચોળ થયો હતો. આ સમયે કનકપુરના લોકોનો સમુદાય આખા દીવસના કામના પરિશ્રમને લઈ રવચ્છ હવાનો લાભ લેવાને વાસ્તે ગામની બહાર સહેજ દરવા નીકળી પડવા લાગ્યો. કેટલાક નવગર લોકો “રાયમેન” આગળ બે ઘોડાની બગી જોડાવી બહાર નીકળી પડ્યા. કેટલાંક પારસી યુગલો નિર્દોષ આનંદથી વાર્તાલાપ કરતાં એક બીજાના હસ્તમાં હસ્ત લઈ દરવા ચાલ્યાં. ગામની ઉત્તર દિશાએ એક સુંદર બગીચો હતો અને તે બગીચામાં અડવાડીયામાં ભેવાર બેન્ડ વાગતું હતું. આજે બેન્ડ વાગવાનો દીવસ હતો તેથી કરીને કનકપુરની પ્રજાનો ઘણો ખર્ચો ભાગ આજે બેન્ડનો મધુર ધ્વનિ સાંભળવાને તે બગીચા તરફ પ્રયાણ કરતો હતો. બ્યારે લોકોના સમુદાય આ જગ્યાએ ધરતો હતો, ત્યારે આ જનસમૂહમાંથી એક વિલક્ષણ યુવાને અન્ય માર્ગ પકડ્યો. ગામની પૂર્વે દહેડ ગાઉ ઉપર આવેલા સરોવર ઉપર તે ગયો. નળાવના કાનારે આવી પોતાની બેંગ્લોર ટોપી માથા ઉપરથી ઉતારી પગપર પગ ચડાવી બેઠો. તેના માથાના વાળા પવનના સુસવાટો સાથે શરૂ શરૂ ઉડતા હતા. તેણે પોતાના જમણા હાથવડે ડાળા પગનો અંગુઠો પકડ્યો હતો. ત્હેની દૃષ્ટિ સરોવરના ઉછળતા જળ ઉપર સચોટ રીતે ચોટી હતી. આ વખતે તેનું હૃદય આકુળવ્યાકુળ થતું હોય એમ ત્હેની મુખમુદ્રા ઉપરથી કુદરતી રીતે દેખાઈ આવતું હતું. આ વખતે કોઈ અણખબરો માણસ ત્હેની મુખમુદ્રા જોવા પામે તો તેને તરત એમ ખ્યાલ આવે કે સરોવરના જળની માફક આપણા યુવાનનું અંતઃકરણ હાલ કયોલક સ્થિતિમાં છે. પવનના સુસવાટને લીધે સરોવરનું પાણિ ઉછળતું હતું. તેવીજ રીતે કંઈ તોફાની વિચારથી યુવાનનું હૃદય વમળ ખાતું હતું. આ યુવાનને આ સ્થિતિમાં રહ્યાને દસેક મિનિટ થઈ નહીં એટલામાં તો એક જોસણેર પવનનો સુસવાટો આવ્યો અને પવનના પ્રાબલ્યને લઈ સરોવરનું જળ કાનારા સાથે અથડાયું, અને અથડાવાની સાથે એકાએક અવાજ થયો. એકદમ યુવાન જગૃત થયો અને જળના અવાજની સાથે તેનો વિચાર પણ મગજ સાથે અથડાયો. તેણે ટોપી માથે મુકી અને હાથમાં સોંટી લઈ તે સરોવરની પાળ ઉપર ટેલવા લાગ્યો. જેવે ટેલતાં થાકી જવાથી લાકડી પર અડીંગી એક જગ્યાએ ઉભો રહ્યો અને હૃદયમાંથી કંઈ ઉદ્ગારો કહાડવા લાગ્યો. વાંચક, આ ઉદ્ગારો સાંભળવાને વાસ્તે આ યુવાનની પછવાડે જલદી દોડ.

“We should live in deeds, not years, in thoughts, not breadths
In feelings, not in figures of a dial;

We should not count life by heart throbs: he most lives,
Who thinks most, feels the noblest and acts the best."

“દુનિયામાં જીવ્યાની શી સાર્થકતા ? પરમાત્માએ શું આ જીવન એજે માગેવાને
“વારતે આપ્યું છે ? આ દુનિયામાં વિત્ત તથા કીર્તિ મેળવવાના બટકવામાં જ શું જીવનનું
“સાર્થક છે ? અરેરે ! હજી તો વિદ્યાભ્યાસ કરે છે. શું જગન્નિયંતા પ્રભુ મહારા વિચારેને
“જીવંતીમાં પડ્યા પછી પુષ્ટિબળ નહિ અરે ? ને શુદ્ધ અંતઃકરણથી પ્રભુની પ્રાર્થના
“કરીએ તો ઈશ્વર એવો ફર નથી કે આપણને વિનાકારણે દુઃખી કરે. અરે ! પણ પિતાજી
“એ આ અવસ્થામાં લઈને વળગાડ્યું છે તેનું શું કરવું ? મોટા ભાઈને તો અનાયાસે
“સારી પત્ની મળી. સારી વડુ મળી એમાં પિતાજીનાં કંઈ વખાણ કરવાનાં નથી. એ તો
“બીચારા ભાઈનાં ભાગ્ય. ન્હાના ભાઈને ધોંસરીમાં જોડ્યાને મહીનો થયો. સૌથી ન્હાનાં
“એ બાળકોના પણ વેવીશાળ કરી મેલ્યાં છે. ન્હાનાભાઈનું શું થશે ત્હેની મ્હને કંઈ સમજ
“પડતી નથી. એકકારથી પિતાજી વિદ્વાન, બાહોશ તથા બુદ્ધિશાળી છે અને બીજી તરફથી
“જોઈએ તો બીચારાં કુમળાં બાળકોનાં જીવંતી ધુળધાણી કરી નાંખી છે. જ્ઞાતિ સાથે કામ
“કરી જ્ઞાતિના લોકો જેવા થઈ ગયા છે. આચારવિચારો પણ તેજાજ થઈ ગયા છે.
“બહાર પ્રગણમાં પણ પ્રશ્નોરે રસોયો જોઈએ. બીજી જાતનો આજ્ઞા પણ ન ચાલે.
“જ્યારે આવું છે તો પછી જ્ઞાતિબંધન તોડવાનો સંભવજ ક્યાંથી હોય ? અરેરે, વિદ્વાનો
“ત્હમે સામાજિક મુદ્દારમાં ભાગ ન લેતાં તેની કંઈ ખીડા નથી પણ ઉલટા ત્હમે અજ્ઞાન
“નાતીલા જેવા થાઓ છો ! તટસ્થ રહેતા હો તો તેમાં ત્હમને શું કંઈ વાંધો છે ? અરે !
“હા ? પણ સાંભર્યું ? કાન્તાનું શું કરવું ? તેણી અભણ છે. જરાય વાંચતાં લખતાં પણ
“આવડતું નથી, ત્હેની સાથે અપલક્ષણોથી ભરપૂર છે. માતૃશ્રીની રક્ષામે બોલવાની ટેવ
“છે. ન્હાનાભાઈએને હુંકારો પણ કોઈવાર કરે છે. મ્હારે ત્હેને કેવી રીતે કળવવી !
“ત્હેનામાં ખરાય સરકારેની છાપ એટલી ઉડી ગઈ છે કે તે બુદ્ધિથી તે મ્હને મ્હારી
“શક્તિની મ્હાર લાગે છે. ત્યારે મ્હારે શું એમ. બી. બી. એસ. થયા પછી ફરી લાંબ
“કરવું ? અરે તે પણ મ્હને જાણે નહીં. સુડીના બે પાંખીયા વચ્ચેના સોપારી જેવી
“મ્હારી હાલત થઈ છે. કંઈ પણ સુઝતું નથી. આ ચિંતામાં ચિંતામાં મ્હાફે શરીર ફૂસ
“થઈ ગયું. અભ્યાસમાં પણ કેટલીકવાર મન સ્થિર રહેતું નથી. જો ઈશ્વર ? તું કરે તે
“સાચું ?” આટલું બોલી યુવાન અટક્યો; નિસાસા ઉપર નિસાસા ફેંકવા લાગ્યો; અને
“જેવટે આંખમાં અશ્રુની રેખા પડી. યુવાને પોપચાં અર્ધ માંચી દીધાં અને અશ્રુનાં બે
“મુદ્દમ બિન્દુ જમીન ઉપર ખ્યાં. આ સકલ તમાસો પછવાડેથી એક અન્ય યુવાન ટગર
“ટગર જોતો હતો. પછવાડે રહેલા યુવાનથી આ લાંબો વખત જોઈ શકાયું નહીં અને
“તેથી કરીને જેવટે એકદમ ધસી આવ્યો અને બોલ્યો “ વ્હાલા રોમેશ, આ શું આદ્ય
“છે ? ત્હને રોતો જોઈ મ્હાફે હૃદય લેદાઈ બન્ય છે. હું ત્હારે ઘેર જઈ આવ્યો ત્યારે
“નોકરે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે ભાઈ ફરવા નીકળી ગયા છે. તું બગીચામાં હોઇશ એવું. પારી
“હું ત્યાં જઈ આવ્યો. ત્યાં ત્હને ન જોયો એટલે છાશખાકળા બની ત્હને અહીં શોધવાં
“આવ્યો અને અહીં આવ્યો ત્યારે ત્હારી આ દશા ? આમ ને આમ ત્હાફે શરીર ફૂર્ણ
“થઈ ગયું. મિત્રની ખાતર તો ભાઈ, શરીરની સભાળ રાખ ! તું એકલો ફરવા નીકળ્યો

તેનું કારણ આજ લાગે છે.” આ વાક્યો સાંભળ્યાં ત્યાં તો રોમેશનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું અને બમાણું રોવું આવ્યું. છેવટે તેને તે ખાળાં સમીપ નહીં; અતિશય રોવાઈ જવાયું અને ક્રુસકા મુકતો બોલ્યો “ભાઈ કાન્ત.....હું.....અધું જાણું છે.....વધું હું.....બોલી.....” એટલું કહ્યું ત્યાં તો કાન્તે તેને છાતી સરસો લઈ લીધી અને બેસી ગયો. રોમેશ કાન્તાના બોળામાં શીર્ષ મૂકી આંખ આગળ રૂનાલ રાખી ખૂબ રોયો. કાન્ત તે દરમિયાન હોના કપાળ ઉપર તથા માથાના વાળ ઉપર હાથ પાંખાળતો હતો. છેવટે હોનાથી ન રહી શકાયું અને બોલ્યો “રોમેશ, રોમેશ, રાખ, રાખ, હવે ! અહું થયું ? રોયાથી શે દહાડો વળવાનો હતો ? રોવું, કંકળવું તે ખાચલાનું કામ છે. દુઃખની અંદર જે સ્થિત રહે, દુઃખના ડુગર ઓળંગવા જે શક્તિવાન થાય તેજ મનુષ્ય જીવ્યો કહેવાય. રાજર્ષિ ભર્તૃહરીએ જે શ્લોકો કહ્યા છે તે બાઈ, તું બુલી ગયો ? હે ચાલ હું તને શરીથી સંભળાવું.

પાતિતોઽપિ કરાઘાતેરૂપતત્ત્વેવ કન્દુકઃ ।

પ્રાયેણ સાધુવૃત્તાનામસ્થાયિન્યો વિપન્નયઃ ? ॥

હિન્નોપિ રોહતિ તરુઃ ક્ષીણોપ્યુપચીવતે પુનઃશ્ચંદ્રઃ ।

દત્તિ વિમૃશતઃ સન્તઃ સંતપ્યન્તે ન તે વિપદા ॥ ૨

“ભાઈ શાન્ત થા, ચાલો હવે આપણે જઈએ, સમય બહુ વિતી ગયો છે. રાત્રીના આશરે દસેક વાગ્યા હશે. તું આજે મ્હારે ત્યાં સુઈ રહેજે હો ? મ્હારી સાથે રહી તને આનંદ થશે. ઘરે હું સીપાઈ સાથે કહેવરાવી દઈશ.” એટલું બોલી કાન્ત મૌન રહ્યો. બંને મિત્રો હોી ઘર તરફ ચાલ્યા. રસ્તાની અંદર તેઓ કંઈ બોલ્યા નહીં. પણ બન્નારે બાગ આગળ આવ્યા ત્યારે રોમેશે રજ લીધી અને કંઈ કે હું સ્વસ્થ છું. મ્હને ઘરે સુવામાં કંઈ પણ વાંધો નથી. પરંતુ કાન્તાના દદ આગ્રહ આગળ રોમેશનું કંઈ ચાલ્યું નહીં. અન્તે રસ્તો કપાયો અને કાન્તનું શુદ્ધ આવ્યું, રાત્રી ઝાઝી વ્યતિત થઈ હતી તેથી કાન્તાના ઘરનાં સો વાળુપાણી કરી નિદ્રાધીન થયાં હતાં. શુદ્ધની ખડકી આગળ તેઓ આવ્યાં ત્યારે ખડકીનાં કમાડો બંધ નજરે પડ્યાં. તેથી કાન્તે ખુબ પાડી-ખેડેન ખેડેન બારણું ઉઘાડ. શાલિનીએ જવાબ દીધો ઉઘાડુધું ભાઈ. શાલિનીએ આવી સાંકળ ઉઘાડી એટલે કાન્તે સાંકળથી આગળીયો ઉઘો કરી દારને હડસેલો માર્યો. આટલી રાત મોડી થવાથી શાલિનીએ અધીરતાથી પુછ્યું કેમ બાપુ આટલું બધું મોડું ? અમેતો ત્હમ્હારી રાહ જોઈને કંટાળી ગયાં. કાન્તે જવાબ આપ્યો, સહજ વધારે વાર બેસાણું એટલે સમય બહુ થઈ ગયો. વાળું કરવાની ઈચ્છા નહી હોવાથી બંને મિત્રોએ શાલિની આગળ રહ્યા. કરાવી પીધો. મ્હાનું કાર્ય આટોપી લઈ બંને મિત્રો ફળીયામાં ખાટલો ટળાવી સુતા અને સુતા સુતા નિર્દોષ વાતો કરવા લાગ્યા, અને અનેક વિષયો ઉપર ચર્ચા કરતાં કરતાં બંને મિત્રો જગન્નિષ્ઠતાએ પાથરેલી ગંભીર શાંતિમાં શાન્ત થઈ ગયા.

રામચંદ્રનું શૂદ્ર.

૨

રામચંદ્ર—હાં સાંભળ્યું ! શું કરે છે ! અહતિ આવ લગીર.

ભાગીરથી—શું છે ! અસારે તે હવે નહીં. હુંતો કોઈ નથી આવતી. મ્હારે સંધવાનું મ્હોડું થાય છે. બાહ્યોને નિશાળોનું મોડું થશે તો ત્હમે જ પાછા લડશો.

રામચંદ્ર—પણ જરાક જ કામ છે.

ભાગીરથી—હો આ આવી શું કહોછો !

રામચંદ્ર—હવે રોમેશની વહુનું શું કરવું ! તે ખીલકુલ સુધરતી નથી. રોમેશ ખી-
આરો સોસાયા કરે છે. દહાડે દહાડે જો ને એનું શરીર લાશ થતું જાય છે. હવે શું કરવું
ત્હનું મ્હને તો કંઈ સુઝતું નથી. હુંતો હવે એના વાસ્તે ખીજી લાવીશ. મ્હારા રોમેશને
ફરી પરણાવ્યા વગર ચાલે નેમ લાગતું નથી.

ભાગીરથી—હા, બરોબર છે. પરંતુ જૂલ એમાં ત્હમારી કે મ્હારી. ખીઆરાં જો
ઠોકરા કુંવારા હોય તો દુલ્હનગ્રામ્યાની જેમ ર્થો કરે. આતો ખીઆરાને હવે બંધન.

ભાગીરથી જોકે ખીનકેળવાયેલ હતી છતાં પણ અનુભવી તથા શાણી હતી. તેણી પો-
તાના પુત્રનું દુઃખનું કારણ સમજી શકતી હતી. ઉપરો સંવાદ પતિપત્ની વચ્ચે ચાલતો હતો
તે દરમીયાન ન્હાનો કાન્તિ હાંફતો હાંફતો નજીક આવ્યો અને બોલ્યો “બા, બા ન્હાની
આભાએ ધીની બોધણી ઉધી વાળા.” ભાગીરથી સાંતો હુંવાદુંવા ચર્ચા ગઈ અને જતાં જતાં
બોલી ‘ હો સાંભળો વખાણુ. ’ તેણી રસોડામાં આવી અને સાસુવહુ સાથે રકજક
ચાલી. ભાગીરથી—“આંખે આંધળા હું તે જોતી નથી? છે તો મ્હોટી ગોધા જેવી. આટલું
બાન પણ રહેતું નથી ! તું મ્હારે શા કામની છું? ઘરની શુભે ચોપડવાની !” કાન્તા—“સાથ
કહું છું ગાજગાજ ન દેવી. ગોધા જેવી કોને કહોછો? ત્હમારેથી એમ કંઈ નહીં દખાઈ
નહો.” ભાગીરથી—“હજી એણું જોર છે ! નીકળ રસોડાની બ્હાર. તું મને શું મદદ કરવાની
હતી.” એટલું કહી ભાગીરથી તેનું બાવડું પકડી બ્હાર મુકી આવી. કાન્તાએ આકંઠ
આદર્ય અને સડો પાડી કહેવા લાગી કે જુઓ મ્હને ગાજો બાંડે છે. લારપછી કાન્તા
રોતી રોતી પોતાના ઝોરડામાં ગઈ અને પોતાનાં હુગડાં તથા ધરણાની પોટછી બાંધી.
કાન્તાનું પીયર ગામમાં હતું. કાન્તાનાં માબાપ હવતાં ન હતાં, પરંતુ કાન્તાને એક પી-
ત્રાઈ કાકા હતા. કાન્તા માથે પોટછી મુકી તેના કાકાને ઘેર ચાલી ગઈ. આ બધો તમાસો
રોમેશ ઉપરથી અગામીમાં ઉભો રહી ટગર ટગર જોતો હતો. એકદમ તેનું દ્રવ્ય બરાઈ
આવ્યું. તેથી ને પોતાના રૂમમાં (ઝોરડામાં) ગયો. કમાડ બંધ છીધાં અને હાંડિયા ઉપર
પડ્યો, રોવા લાગ્યો અને મરચવતીચંદનાં વચનો ધડીએ ધડીએ યાદ કરી બોલવા લાગ્યો.

“સુખી હું તેથી કોને શું !

દુઃખી હું તેથી કોને શું ?”

જમીને કાંધેજમાં જવાનું હતું તેથી એકદમ સ્વસ્થ થયો અને મ્હોડું ઘાટ નાંખ્યું.
એકદમ હેઠે આવ્યો અને મુકો પહેરી જમવાને વાસ્તે પાટલા ઉપર બેસો. જમતાં જમતાં

ભાગીરથી તરફથી સ્વસ્તિવચનો સંભળાવા લાગ્યાં. ભાગીરથી બોલી ઉઠી “આ રોમેશ રોયો હીજડો છે. બાપડીને જરાય આંગળી અડાડતો નથી. સાવ બાપસો છે. બાપડીને તો સાવ ચડાવી મેલશે.” રોમેશ એકદમ જમ્યો ન જમ્યો કરી કંપડાં પ્હેરી, પુસ્તકો લઈ, કોલેજમાં ગયો. કોલેજમાં ગયો પરંતુ પ્રોફેસરો આજે જે શીખવતા હતા તેમાં આજે ખીલકુલ ચિત્ત નહોતું. છેવટે કોલેજનાં કક્ષાકો (hours) પૂરા થવાથી ઘરે આવ્યો અને સંધ્યાકાળ થયો એટલે હાથમાં સોડી લઈ શરવા નીકળી પડ્યો.

મ્હોટા ભાઈનું આગમન.

૩

આજરાત્રે રામચંદ્રને ત્યાં હોતો જ્યેષ્ઠ પુત્ર કમલશંકર તથા જ્યેષ્ઠ પુત્રવધુ કમલિની ગદપુરથી આવવાનાં હતાં. કમલશંકર મુંબઈ યુનિવર્સિટીનો એમ. એ. એલ.એલ. બી. હતા, અને ડીગ્રી મળ્યા પછી થોડા સમયમાં જ વગથી ગદપુરનો મામલનદાર નીમાયો હતા. હોને મારીક પગાર બસે રૂપૈયા મળતો હતો અને તેમાં પતિપત્ની સંતોષથી આનંદ માનતાં હતાં. આજે રામચંદ્રના ગૃહમાં ઉંઘાંછોકરાં આનંદધેલાં હતાં, કારણ કે સૌ જાણતાં હતાં કે મ્હોટા ભાઈ તથા મ્હોટી બાબી આજે રાત્રે આવવાનાં છે. રાત્રી પડવા આવી. કનકપુરમાં રાત્રે નવ વાગે (નેન્ટર્ડ) શરટ ટ્રેન આવે છે, અને તેની અંદર આજે કમલશંકર તથા કમલિની આવવાનાં હતાં. અર્ધાં આળકો રામચંદ્રને કહેવા લાગ્યાં. બાપા અમે સાથે રેશન આવીશું. રામચંદ્ર સૈને પાછા જવાજ આવતા કે હા બાપુ આવજો. સૌ વાળુ કરવા એમાં પરંતુ હજી રોમેશ ફરીને પાછો ફર્યો નહોતો. પરંતુ રામચંદ્રે વાળુ કરી લીધું. અને પછી તુરત બાણતની વિઝારીયા મંગાવી બાણકો સહીત તે ગાડીમાં બેઠો. રેશન ઉપર આવ્યો. ગાડી આવવાને હજી પંદર મીનીટની વાર હતી. પિતા તથા બાળકો તે દરમિયાન પ્લેટફોર્મ ઉપર ફરવા લાગ્યાં. ફરતાં હતાં ત્યાં ઘંટડી વાગી. રામચંદ્રે ખીસામાંથી ઘડીઆળ ફાટી જોયું તો ગાડી આવવાને હવે માત્ર પાંચ મીનીટની જ વાર હતી. સીગ્નલ પણ પડી ગયો. પાંચ મીનીટ પુરી થઈ કે ગાડી ધમધમ કરતી આવી. બાણકો ગાડી જોઈ હર્ષ માણવા મંડ્યાં. ગાડી અટકી અને કમલશંકર તથા કમલિની સેકન્ડ ક્લાસના ડાઆમાંથી ઉતર્યા. કમલિની સાસરા સામે ઉભા હોવાથી પડખું ફરી ઉભી રહી, અને કમલશંકરે પિતા સાથે જોડાઈને કહ્યો. રામચંદ્રે પુછ્યું. How are you, my son, પુત્રે ઉત્તર આપ્યો Quite well. છોકરાઓ બાબી પાસે દોડી ગયાં. કમલિનીનો સ્વભાવ અતિ માયાળુ, આનંદી તથા મિઝનસાર હતો. નેણીએ બંને નાનાં છોકરાંને તેડી લીધાં અને બન્નીઓ ભરવા મંડી ગઈ. છોકરાં તો બાબીને ગમે વળગ્યાં તે વળગ્યાં. છેવટે મહા મ્હેનને તે નીચે ઉતર્યાં અને ઉભાં રહ્યાં. બાબીએ પુછ્યું ‘રોમેશ-ભાઈ ક્યાં છે?’ છોકરાંઓએ જવાબ દીધો ‘ફરવા ગયા છે એટલે નથી આવ્યા.’ તે દરમિયાન રામચંદ્રે છોકરાંઓને કંથું ચાત્રો હવે ઘરે વાતો કરજો. રામચંદ્રે મજુર આગળ ટુંક તથા ખીલાનું ઉપડાવી લીધાં. અને સૌ પ્લેટફોર્મની બહાર નીકળ્યાં. એક ખીલ વિઝારીયા રામચંદ્રે બાંડે કરી લીધી. એકની અંદર પિતા તથા કમલશંકર બેઠા ત્યારે બીજાની અંદર કમલિની તથા બાણકો બેઠાં. છોકરાંઓ બાબીને

અનેક પ્રશ્નો પુછતાં હતાં પરંતુ કમલિનીનું ધ્યાન ત્હેની અંદર લેશ માત્ર પણ નહોતું. તેના મગજમાં તો 'રોમેશભાઈ ફરવા ગયા એટલે સહામા નથી આવ્યા' તે વિચાર રમી રહ્યો હતો. રોમેશ અને કમલિનીનો સ્નેહ કંઈ ઓરજ હતો. કમલિની સાસરે આવી ત્યારથીજ તેના ચારે હાથ રોમેશ ઉપર હતા. રોમેશ તે વખતે તદ્દન બાલક હતો. તેઓનો નિર્દોષ સ્નેહ હવે મ્હોટાં થયાં સારે અતિ ગાઢ થયો હતો. આવો સ્નેહ બ્યારે હોય સારે કમલિની બીચારી વિચારમાં પડે તેમાં શી નવાઈ? કંઈ કંઈ તર્ક કરવા લાગી અને મનમાં ગણગણવા લાગી. 'બન્ધુ, બન્ધુ, દીયર નહીં પણ ભ્રાતા, તું સહામે કેમ નહીં આવ્યો હોય વાર? તારો ભગિનિ પ્રત્યેનો સ્નેહ ઓછો થયો? અરે ના, ના, હું અભાગણીએ તે વિચાર લાનવોજ ન જોઈએ. હા ભાઈ, ખરા ભાઈ તો ત્હમે છો પરમાત્માએ આપણા ગયા જન્મના ઓછા તપને લીધે એક પીતાને ત્યાં જન્મ ન આવ્યો તેમાં શું થયું' આટલું બોલી રહી ગઈ અને પછી 'અંબે અંબે' કરવા લાગી; એટલામાં તો ઘર આવ્યું અને તેથી ગાડી એકદમ ઉભી રહેવાથી કમલિનીને આંચકો લાગ્યો. એકદમ કમલિની રુધ થઈ. ત્રસા ગાડીમાંથી ઉતર્યા અને ઘરમાં પેઠાં. ઘરમાં આવી રામચંદ્રે પુછ્યું. સાંભળ્યું? આ મ્હોટા ભાઈ આવ્યા; રોમેશ આવ્યો છે કે? ભાગીરથીએ જવાબ દીધો. હજી નથી આવ્યો. કમલિની તો સાંભળીજ રહી. કમલશંકર તથા કમલિની એ જમી લીધું. હજી સુધી પણ રોમેશ પાછો ફર્યો નહોતો. છેવટે રામચંદ્રે કાન્તને ત્યાં ખજર કદાવી તો જવાબ આવ્યો કે ભાઈ આજ ત્યાં સુવાના છે અને સહવારમાં આવશે. રાત્રીએ સૌ સુઈ રહ્યાં.

શોધન.

૪.

પ્રભાતના ત્રણ વાગ્યા હતા. ટાટની ચમકારી સાથે મધુર મંદ પવન વાતો હતો. કનકપુરના સઘળા લોકો આ સમયે શુદ્ધામ્ની નિદ્રામાં હતા. ચોટીવાળાઓ પણ સહવાર હમણા પડશે એવું ધારી ગેટે જઈ સુઈ રહ્યા હતા. ગામના કુતરાઓ પણ ભરસી ભરસી યાત્રી ગયા હતા. દરેક જનતાં પક્ષીઓ પોતપોતાના માળામાં બચ્ચાંઓને પાંખ નીચે રાખી સુતાં હતાં. ફક્ત કોઈ કોઈ વાર કુકડાઓ બોલતા હતા, અથવા તો કોઈ ગરીબ બાઈની ધંટીના દળવાનો અવાજ સંભળાતો હતો. આ સમયે રોમેશ કાન્તના ફળીયામાં સુતો હતો. ત્યાંથી ઉઠ્યો, કપડાં પહેરી લીધાં અને ધીમે ધીમે અડધી આગળ ગયો, માંકળ બોલી અને બહાર સડક ઉપર આવી ઉભો. અત્યારે તે વિચારોમાં ગાંઠો યથ ગયો હતો 'શું કંઈ હું? શું કરીશ' તેવું કંઈ બાન નહોતું. વિચારોમાં તે આગળ ચાલવા લાગ્યો અને આખરે અડધા ગાઉ ઉપર દક્ષિણ દીશમાં આવેડી ઝાડીમાં ગયો અને આપણી દૃષ્ટિ મર્યાદા ન દેખી શકે એવા અંધકારમાં અદબ થયો. આણીપેર કનકપુરમાં હવે સહવાર પડવા આવી. લોકો પોતપોતાને ધંધે જવા લાગ્યાં. અને આખું ગામ શાન્તિમાંથી પ્રવૃત્તિમાં પડવા લાગ્યું. રામચંદ્રના ઘરમાં પણ સૌ જાગ્યાં. કમલિનીએ ઉઠી કે તરતજ કાન્તને ત્યાં રોમેશને તેડવા માણસ મોકલ્યું. કમલિની ઘાતણ કરી રહી ત્યારે માણસ પાછું ફર્યું. આ વખતે ઓશરી માં બેઠા બેઠા રામચંદ્ર ઘાતણ કરતા હતા તેને માણસે આવી કહ્યું કે 'ભાઈ તો અહીં આવ્યા છે ને? કાન્ત બાઈને ત્યાંથી તો સૌ સુતાં હતાં ત્યારે ભાઈ અહીં આવવાને ની-

કળ્યા છે. રામચંદ્રે કહ્યું. જા. જા, હવે ફરી ખજાર કહાડ. માણસ કાન્ત સાથે પાછો આવ્યો અને કાન્તે કહ્યું કે ભાઈ તો મહારે ત્યાં નથી. સૌ વિમાસણમાં પડ્યાં કે ભાઈ ક્યાં ગયો હશે ? ગોતવાને વાસ્તે ગામમાં માણસો મોકલ્યા પરંતુ ભાઈનો પત્તો કોઈ પણ જગ્યાએ મળ્યો નહી. સ્થવારના નવ વાગ્યા, દસ વાગ્યા, પરંતુ હજી પત્તો લાગ્યો નહી. કમલિની તથા ભાગીરથી અતિશય ચિંતા કરવા લાગ્યાં, રામચંદ્ર પણ ગભરાયો, દીલગીર થયો, વિચાર કરવા લાગ્યો, બેબાકજો બન્યો, છેવટે પોતે હવે શોધવા જવા વાસ્તે નિઃશ્ચય કર્યો. તેણે પોતાની સવારીનો થોડો મંગાવ્યો અને સાથે ચાર સવાર લીધા. કાન્ત પણ એક ઘોડાપર ચડી રામચંદ્ર સાથે આવ્યો. રામચંદ્ર ઘરે કહેતો ગયો કે ત્હમે મહારી કોઈ ચિંતા કરશો નહી, હું ભાઈનો ગમે ત્યાંથી પત્તો લાવીશ. કમલકંકરને પણ હુશીયાર રહેવાની બજામણ કરી. રામચંદ્ર આટલી ધીરજ ન આપે તો બૈરાની જાત કેમ ધીરજ પામે ? બપોર થયો, સાંજ પડવાનો વખત થયો. આ વખતે ઘરમાં બૈરાંઓની સ્થિતિ શી હશે તેની તો માત્ર કલ્પનાજ કરવાની છે. રામચંદ્ર, કાન્ત, તથા સવારો આસપાસના ગામડામાં ફર્યા પરંતુ સર્વ વ્યર્થ. રસ્તામાં મળે તેને પુછતા ગયા, નામ નિશાનીઓ કહેતા ગયા, પણ કોઈ તરફથી સંતોષદારક જવાબ મળ્યો નહીં. આસપાસના ગામડામાં રસ્તા રસ્તા ફેનકપુરથી આડેક ગાઉ તેઓ દૂર નીકળી ગયા. છેવટે તદ્દન સાંજ થઈ ત્યારે રસ્તામાં એક ખેડૂત તેઓને મળ્યો. તેને નામ નિશાની દીધી ત્યારે તેણે આંગળી ચીંધી જવાબ આપ્યો કે ‘આ દહા (ઉત્તર) માં તમે કોસો એવું માણાહ ગુંસે.’ આ સાંભળીને રામચંદ્રને કંઈકે હાંશકોશ આવ્યા. તે સઘળાઓએ એ દીશામાં તપાસ કરતાં કરતાં ઘોડાઓને ધીરે ધીરે ચલાવ્યા. રાત્રીએ હવે પોતાનું સાત્રાજ્ય પાથર્યું હતું. છેવટે ચાલતાં ચાલતાં વીસેક ગાઉને આશરે દૂર નીકળી ગયા પરંતુ કોઈ પણ જગ્યાએ ભાઈનો પત્તો લાગ્યો નહીં. અથો તથા સવારો હવે ક્ષુધાની અને તૃયાની તિવ વેદનાથી પીડાતા હતા, તેથી પાસે એક તરણાવતી વિશાળ નદી હોવાથી ત્યાં આવ્યા. આ નદીનો પ્રવાહ સતત બે કાઠામાં વહા કરતો હતો. નદીના બન્ને કીનારા ઉપર ખડકો હતા અને ખડકોની આસપાસ તથા ઉપર વૃક્ષની ઘટા આવી રહી હતી. ઝાડોની ઘટા એવી તો ગાદ હતી કે સૂર્યનારાયણનાં એકાદ બે કીરણ તે જગ્યાને પ્રકાશ આપવાને વાસ્તે મહામહેનતે પ્રવેશ મેળવી શકતાં અને તેથી ફરીને દીવસે પણ અંધારૂંજ રહેતું; તો પછી અત્યારે રાત્રીની તો વાતજ શી પુછવી ! અહીંઆ સૌ ચિંતાતુર મેહેરે આવ્યા. ઘોડાઓએ પાણી પાયું અને સૌ સંભારોએ પણ ક્ષુધાની તિવ વેદના હોવાને લીધે ખૂબ પાણી પીધું. સૌ ચિંતામાં એક વૃક્ષ તળે બેઠા. કાન્ત બોલ્યો સાહેબ, હવે શું કરવું ? એટલું બોલી વિરમ્યો. રામચંદ્રના ચક્ષુમાંથી દડદડ અશ્રુ વહ્યાં. નદીનો પ્રવાહ જોઈ કંઈ કંઈ અનિષ્ટ અટકજો કરવા લાગ્યો. રાત્રી અંધકારમય હોવાથી સૌએ રાત્રી ત્યાંજ ગાળવાનું કરાવ્યું. ઝાડને થડે ઘોડા બાંધી દીધા અને સૌ ભૂમિ ઉપર પાતરાની શય્યા કરી સુઈ રહ્યા. આખી રાત કોઈને ઉંઘ આવી નહી અને રક્ષડી રક્ષડીને પસાર કરી. પ્રભાત થયું અને વખત જતાં સ્થવાર પણ પડી. સૂર્ય નારાયણ અરણ્ય સારથી સાથે દંબ્ય થયા કે તરતજ સૌ સવાર થયા અને નદીને કીનારે કીનારે ચાલવા લાગ્યા. અર્ધાંક ગાઉ ગયા કે તરતજ કાન્તની દૃષ્ટિ દૂરથી અમુક શ્વેત વસ્ત્રો ઉપર પડી. જ્યાં પાસે આવીને જુએ છે તો એક શીલાપટ ઉપર બાઈનું બદન તથા કપડાં ! પ્રિય

વાંચનાર, આ વખતે રામચંદ્રની સ્થિતિ શી હશે તેની ખાતર દેખનાર ત્યારે કરવાની છે. તેને એકસ ખાતરી થઈ કે બાહ્યે આપવાત ક્યો છે. કાન્તનું હૈયું હવે હાથ ન રહ્યું. રામચંદ્રે રોતાં રોતાં બંદન હાથમાં લીધું તો ખીસામાંથી એક પત્ર નીકળ્યો. પત્ર તરફ રામચંદ્રે દૃષ્ટિ કરી તો નીચેની ખીના આશ્ચર્ય પડી.

પરમપૂજ્ય પિતાશ્રી

જનારો જાણ છે, હવે મિથ્યા શોક કરશો નહિ. મહાઈ હૃદય અતિ ખગબળી ગયું તેથી આ દુનિયામાં વધારે વખત રહેવું ઉચિત લાગ્યું નહીં.

બહાલા પિતા, મરનાર પુત્રની જે તમને લાગણી હોય તો હવેથી મહારી મૃત્યુ વખતની વિનંતિ ધ્યાનમાં લેશો તો હું સ્વર્ગમાંથી પણ આનંદ પામીશ. કદાપિ પણ ત્હમારા ન્હાનાં પુત્રોનાં વહેલાં લગ્ન કરશો નહીં. ત્હમારો વખત નક્કમો નહીં ગાળનાર સમુદાયના હિતાર્થે ગાળવા કૃપા કરશો.

ખીન્નું કાન્તા વિષે એ બોલ કહું છું. તે હાલ નો તદ્દન મૂર્ખ છે. ગમે તેમ કરી તેને કેળવણી આપશો અને બહુ પછી તેની ઈચ્છા હોય તો પુનર્લગ્ન કરજો. પુરૂષોએ તો પોતે શરીરાર પરણે છે એ દૃષ્ટાંત લઈ ઉદારજન રહેવું જોઈએ. સ્ત્રી અનુકરણીય (imitable) નીવડે તો વાત જૂદી.

મહારી માતૃશ્રી તથા બગીનિ કમલિનીને મહારા સા. પ્રણામ. કમલિની તથા મિત્ર મહારા પછી શોક કરી શરીર ન બગાડે તે વાસ્તે આશ્વાસાન આપજો. સૌને પ્રણામ લી. જતો પુત્ર.

એક ખીન્ને પત્ર કાન્તને હાથ લાગ્યો તેમાં નીચેની લખીકત હતી.

પ્રિય મિત્ર, જાડું છું, શોક કરીશ નહિં, ભાવિ પ્રયત્ન છે. તું જાણે છે કે

“ વિદ્યાત્રા યા રચિતા સા લલટેડક્ષરમાલિકા ।

ન તં માર્જયિતું શક્તાઃ સ્વશક્ત્યાપિ પંગિહતાઃ ॥ ”

લી. ત્હારો મિત્ર.

અરેરે ! આ પત્રો વાંચતાં પિતામિત્રને કેવું દુઃખ થયું હશે ? જાન્ને એકદમ પથ્થર ઉપર પડ્યા. તદ્દન બેભાન થઈ ગયા. દસેક મિનિટ સુધી આ અવસ્થામાં રહ્યા પછી સ્કેન્ડલ થઈ આવી. સુવારો દરિયા લાગ્યા, બાહ બામ શું કરો છો, ત્હમને આ અવસ્થામાં જોઈ અમારાં હૃદયો ચીરાઈ જાય છે. બાહનું શરીર તો હાથ કરો. રોતાં તથા માયુ કુટતાં પિતામિત્ર થોડે ભેદા. આરોગ્ય કીનારે કીનારે ચાલવા લાગ્યા. ચાલતાં ચાલતાં પ્રવાહમાં દર કાઠના થડ સાથે કંઈ બરાએલું દોહું. પાસે આવીને જુએ તો બાહનું શરીર. રામચંદ્ર તથા કાન્ત એકદમ ઉત્તરમાં તથા શરીરને લઈ ખાતરી પડ્યા. અનેક પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યા પણ બાહ ક્યાંથી જવાબ આપે ? રોવાકક્ષ્મર પણ વ્યર્થ. છેવટે પાસેના ગામમાંથી એક સવાર મોકલી એક ખાટસો તથા ચાર મજૂર મંગાવ્યા. તેમાં બાહને સુવારી સોં રોતા કકળતા કનકપુર તરફ ચાલ્યા. મજૂરોએ ખાટસો ખસે લીધો. વળતે દીવમે

સ્વવારમાં તેઓ કનકપુર આગળ આવ્યા. રામચંદ્રના ઘરમાં સૌને ખબર પડી. બાલકો, ભાગિરથી, કમલસંકર, કમલિની વગેરે રોતાં રોતાં આવ્યાં. કાન્તા એને પિયર હતી ત્યાંથી આ સાંભળી ચોંટી અને માથું કુટી આક્રંદ કરવા લાગી. પરંતુ સર્વ હવે વ્યર્થ. ગામની જ્યુરીએ અભિપ્રાય આપ્યો કે આપઘાત કરવામાં આવ્યો છે. આખરે સૌએ રોમેશના મૃત શરીરને રોતાં, કંકળતાં, દીલગીર થતાં, કુટતાં, પછડાતાં અગ્નિદાહ કર્યો.

પૂર્ણાહુતિ.

૫

જ્યારે વિપત્તિ આવે છે ત્યારે મનુષ્યને ભાન આવે છે. આપણામાં કહેવત છે કે 'સુખે સાંભરે સોની અને દુઃખે સાંભરે રામ.' તે કહેવતાનુસાર રામચંદ્રને થયું. પોતાના યુવાન પુત્રના મરણથી ભાન આવ્યું. સંસાર હવે ખારો ઝેર ભાસવા લાગ્યો. ઈશ્વરના સ્વરૂપને ઝાળખવા તે હવે પ્રયાસ કરવા લાગ્યો. રોમેશને બર્ધકર બનાવ તેના હૃદયમાંથી ઊવન પર્વત ખસ્યો નહીં. પુત્રના મરણ પછી તરતજ તેણે પેન્શન લઈ લીધું. પોતાની નિશ્ચિત્તિની છંદગીમાં હવે શું કરવું છે તેના વિશે વિચાર કરવા લાગ્યો. ઈશ્વરનું ભજન કરવું તથા લોકસેવા બળવધી એવા નિશ્ચય ઉપર તે આવ્યો. આગળના રામચંદ્રમાં ને હાલના રામચંદ્રમાં ઘણો તફાવત પડી ગયો. બેઠમી લોકોથી લેશ પણ ભાતિ રાખ્યા સિવાય તે પોતાના ઇલાકામાં અત્યંત વર્ગ (depressed classes) ને કેળવવા વાસ્તે તન, મન અને ધનથી મદદ કરવા લાગ્યો. પોતાનાં નાના બાલકોના વેવિશાળ તોડી નાખ્યા અને બન્નેને વિદ્યાભ્યાસ તરફ દોર્યો. દેશના વિખ્યામાં, હુન્નરમાં અને વ્યાપારમાં તે હમેશાં પૈસા સંબંધી મદદમાં પછાત રહેતો નહીં.

વાંચનાર, મરનાર નાયકની ભગીનિ કમલિની તથા કાન્તાના હેવાસ વાસ્તે હવે પ્રબલ ઇજાસા હશે. ખીચારી કમલિનીને આ બનાવથી ઘણું મારું લાગ્યું, તેણીનું નિર્દોષ હાસ્ય કાયમને વાસ્તે હવે અટક્યું થઈ ગયું. કાન્તાને પણ પતિના એકાએક મૃત્યુથી ભાન આવ્યું. તેણી હવે સંમત ગઈ કે પ્રોત્તે નિરાધાર છે. તેને હવે લાગ્યું કે હુંજ મદારા પતિના મૃત્યુનું કારણ છું. રામચંદ્રે કાન્તાને વાસ્તે માસિક પંદર રૂપિયાના પગારથી એક સ્ત્રીશિક્ષક રાખી. ઉચ્ચતરે તે બચવા લાગી. જેમ જેમ તે વિદ્યાભ્યાસમાં વધતી ગઈ તેમ તેમ તેને ખાલુમ પડ્યું કે હું મૂર્ખ હતી. મદારી મૂર્ખતાની અવધિ હતી. યુવરાત્રીમાં ધર્મપુસ્તકો વાંચવા લાગી અને યુવરાત્રીમાં તેણે ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવ્યું. રામચંદ્રે હવે તેને પુનર્જન્ન કરવા વિશે પુછ્યું. આ આખનની કાન્તાએ સાફ ના પાડી. તે હવે પોતાના શ્વશુરશ્રદ્ધની આજ્ઞા લઈ કનકપુરની નદીના તટ ઉપર રહેવા લાગી. જે કપાળમાં તેણી આંહલો કરતી તે કપાળમાં હવે ભરમો ઉભો લીટો કરતી. સોનાના આભૂષણોને બદલે પ્રત્યેક અવયવ ઉપર જીંદી રૂઢાક્ષી માળા ધારણ કરતી. રેશમી સાજી તથા રેશમી ઝાળીને બદલે શ્વેત ધોતીયું તથા ખાખી ઝાળી પહેરતી. પ્રિય વાંચનાર, આ વાર્તા પુરી વાંચતાં ખેંસાં એક વાર નહીં પણ અનેક વાર આ પ્રતિભાશાળી મર્તિને પ્રણામ કરી લે. સ્વવારમાં બેઠલી ઉઠી સ્નાન કરી ત્રણ કલાક ઈશ્વરસ્તવનમાં ગાળતી. પછી એક કલાક પોતાના વ્હાલા પ્રાણધાર રોમેશની હર્ષનું નિરીક્ષણ કરતી, તેની સામું બેઠી રેતી, પો-

ઉઠો ઉઠો રે બાધ, ડરો નહીં વહેમ મમતથી,
મારી ને લપડાક, છટા પડિ રહો ગમતથી.

એક પછી એક એમ મંડળ વધિ જાએ,

પ્રથમ એ પામે દુઃખ કોઈ સાથી નવ થાએ.

પુત્રીને અભ્યાસાર્થે શાળા વા મહારાજાનાં ન ગમે મોટકવાનું કારણ તે હો. યોગ્ય શિક્ષકની ગેરહાજરીમાં છોટરીને કાંઈક વહેમથી, કાંઈક કોકાપવાદનાં બયથી, વિદ્યાલયમાં ન મોટકવાની, એ અણુમમજી બાળકીને નછવી વસ્તુથી લલચાવી, વિદ્યાટક્ષનું અમૃતરજ તેના હાથમાંથી ઢીનવી લેવા બેસાવે છે. પુત્રી સાથે આ દગબાજ રમતાં માઆપોને કોણે શીખવ્યાં ? એ શું માઆપોનો ધર્મ છે ? શું એમને આ આચરણ જાતે છે ? પુત્રી બવિધની ગૃહિણી છે, બવિધની પ્રજનો શિક્ષક છે, એ કોને ખબર નથી ? છતાં માઆપોનું આવું વર્તન જોઈ અન્ય પ્રજના મનુષ્યો વિસ્મય થાય છે તે પ્રજની મહત્તી થતી નથી.

એક એ સાક્ષર યુગલો મુખી ન હોય તે પરથી વિદ્યાભ્યાસનો દોષ કહાડવો અનુચિત છે. અધુરા વિદ્યાભ્યાસનું વિપરીત પરિણામ આવે એ સ્વાભાવિકજ છે. યોગ્ય કેળવણી પામેલું દંપતી કોઈ દીવસ દુઃખી થાયજ નહીં. કારણ અન્ય મનુષ્યો કરતાં, 'પ્રેમ મર ક્ષમ નકામું' છે, પતિપત્ની ઉભય એક એકના મિત્ર છે, મુખદુઃખના મરણ પર્વત ગણ્યા છે' વીગેરે એવાં સત્યોનું પતિપત્નીને વધુ જ્ઞાન હોવાથી એક બીજાને વિશ્રમ્ભ અને આનંદનું સ્થાન યજ પડે છે. આથી એ યુગલ તો નિરંતર મુખીજ રહે છે.

પ્રેમ અને મૈત્રીભાવ વગર લગ્ન હમેશ દુઃખી નિવડે છે એ આપણે મુખી જોડાંનાં ઉદાહરણ પરથી જોઈએ. લગ્નના આ એ મૂખ્ય તત્વોપર લક્ષ આપવું નામોશીબર્ધુ ગણના હોય, એ બાબતોપર ધ્યાન આપવું નિરપયોગી ધારતા હોય, ગમે તે કારણ દોષ, ઉભય પક્ષના માઆપનું ધ્યાન બાહ્યાકંબર વરઘોડા સાજન વીગેરે પરજ ચોટેલું જોવામાં આવે છે. ગૃહિણીનો દુઃખી સંસાર ને વિધવાપર હાલમાં ગુજરાતો નિરર્થક જીવન એ આ બૂલોનું ફળ છે. દુઃખી સંસારનાં કારણોમાં પૂર્વે આ એ પણ બતાવ્યાથી ફરી એ બાબતપર વિચેચન સકાવવું એ અરથજો કહેવાય. જેમ એક અસત્યવાદી એક જૂઠાણું છપાવવા બીજું બોલે છે તેમ આપણા હિન્દુઆદ્યો લગ્ન વખતે કીધેલી બૂલો ઠાંકવાને વિધવાપર અણપટતો અંકુશ રાખી બીજા બૂલ કરે છે તેજ હવે આપણે જોવું જાડી રહ્યું છે.

હિન્દુસ્તાનમાં વિધવાઓની મોટી સંખ્યા હોવાનું મૂખ્ય કારણ બાળકગ્ન છે એ તો સર્વાનુમતે કબુલ થયેલુંજ છે. એટલું છતાં બાળકગ્ન અટક્યાં નથી એ પણ જાણીતી વાત છે. બાળકગ્ન કરી સામરે ન ગયેલી વિધવાઓને પણ પુનર્જન્ન કરવા પ્રતિબંધ

માણસને વારતે દયા, પુત્રી પ્રતિ, પ્રેમ વિગેરે તે અવસરે આજ્ઞાપના અંતઃકરણના કયા અ-
તરૂપટમાં સંતાર્થ લેય છે-? કોઈકપણનો અથવા ગણી, પુનર્જન્મની પહેલ કરી, નિરાધાર
આગામીઓને જીવન અને અનીતિમાંથી બચાવી પ્રજનો ઉત્કર્ષ સહેલો થઈ પડે એમ
કરવું સાઈ? કે કાળાનુસારી બાંધવા પડેલા પુરાતન કાળના નિયમોને એક બ્લીકણની
માફક તાબે થઈ, વિધવા-છોકરીપર નિરંકુશપણે અંકુશ વાપરી, અનીતિના અખાણ કરી
નગની પ્રતિભામ (retrograde) ગતિમાં ભાગ લેવો એ સાઈ? એ આજતનો વિચાર
સુગ વાચક ! હું તનેજ સોંપીશ. સાસરે ગયેલી પુખ્ત કમ્બરની સ્ત્રીને જે હુંદેવે વૈધવ્ય
આવ્યું તો તેમાં બાળકનનો હોય કેટલેક અંશે નથી એ સસ છે. છતાં એટલું તો
કહેવુંજ જોઈએ કે જે લગ્ન પ્રેમ ને મૈત્રીભાવ જોડેનેજ કરવામાં આવતાં હોય તો વિધવા
સ્ત્રીપર જે દાખ હાલ રાખવો પડે છે તેની જરૂર રહે નહીં. પુનર્જન્મનો પ્રચાર હોવા
છતાં પણ કોઈકજ દુઃખી સ્ત્રી પુનર્જન્મ કરશે, કારણ મૃત પતિનો પ્રેમ ને મૈત્રી પુનર્જન્મ
અને અનીતિ ઉભયને અટકાવવા સમર્થ છે. લગ્ન સમયે આ બે તત્વોને વિસારે મુકવાથી
દરેક રીતનો વિધવાપર મૂકાતો અંકુશ ને બાહ્યસંસ્કાર-ક્રિયા બીરૂપણ અને બેઠેમનાં અગૂદ
ચિન્હો છે. તે અનીતિના આકામાંથી દુઃખી સ્ત્રીને બચાવવા અસમર્થ નીવડે છે. કોઈક વાર
જાપતો બહુ સમડ હોય તો અનીતિથી વિધવા દૂર રહી શકે છે, પણ એટલું તો સિદ્ધ
છે કે મને તે પ્રકારના જીવન વા બાહ્યસંસ્કારો દ્વિપિત મનને મુદારી શક્તા નથી. જે
દ્વિપિત મનને અનીતિ કહેવામાં બાધ ન હોય તો આ અનીતિ ચાલે છે, કોઈપણ રીતે
અટકી નથી, એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિહોય આવે નહીં. અનીતિ અટકવા ઉપરાંત પૂર્વા-
ક્રી રીતે લગ્ન કરવાથી વિધવાઓને કોઈપણ રીતના દાખની જરૂર ન રહેવાથી કાંઈક
સ્વાતંત્ર્ય મળશે. મૃત પતિનો પ્રેમ સંભારતી એ સ્વાતંત્ર્યનો દુરૂપયોગ કર્યા વગર
ઉપયોગી કાર્યમાં પોતાને યોગશે. એક યોગ્ય લગ્નથી પ્રજને કેટલો ફાયદો થશે ? જાલ
બરખાડની આર્થાનું વૈધવ્ય તે હિન્દુસ્તાનનુંજ વૈધવ્ય છે એમ કહી શકાય કે નહીં !
આ વીગેરે બાજનોપર વાંચનારને વિચાર કરવા થયેલ વિષય આ લખાણ પરથી મળશે.

વામનરાવ પ્રાણગોવિંદ પટેલ (બી. એ.)

સ્ત્રીઓની જરૂર.

(સૌ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સંકર્ષણ લાખણ.)

વીંદો બહેનો સમજ આજે એક વિષય રજુ કરતાં ઘણો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.
કોઈ સ્વાસ્થ કરે કે દેશની. સ્થિતિનો અભ્યાસ એટલે કે જાણવું તે સ્ત્રીઓને શું કામ
જોઈએ ? પણ દરેક પુરૂષ અને સ્ત્રી જાતિએ કદિ બૂલી નહીં જવું જોઈએ કે દેશના
મહાન પુરૂષો જેવાં કે દેશબક્ત આ હિંદના માન્યવર દાદાભાઈ મરહુમ વલ્લીસ સંનાટે
અને હાલમાં સ્ત્રી કેળવણીનો મજબુત પોકાર કરનાર આપણા હિંદના વીર પુરૂષો કહે
છે કે સ્ત્રીજનને જે ઉત્તમ શુભની કેળવણીમાં ખામ કેળવાયેલી હશે તોજ તે પોતાની
પ્રજને ગર્ભમાંથી ઉત્તમ શિક્ષણ આપી શકશે. આવી ઉત્તમ પ્રજાથી ભરતક વસેલો મુશક

તેને દેશ કહેવામાં આવે છે. સ્ત્રી વગર પ્રજાની ઉત્પત્તિ નથી, પ્રજા વગર સમુદાય નથી, અને સમુદાય વગર દેશ નથી. એટલા માટે સ્ત્રી એ દેશ અને પ્રજાની ઉત્પત્તિનું “બીજ” છે.

બહેનો ! અભ્યાસ અને કેળવણી વગર આપણી અને આપણા દેશની સ્થિતિનું ધારણું કેવું છે તે બિલકુલ સમજી શકાય નેમ નથી, અને જ્યાં સુધી સ્ત્રીવર્ગ પોતાના દેશની સ્થિતિથી અજાણ છે ત્યાંસુધી દેશની અને પ્રજાની સ્થિતિમાં સુધારો કરવાના ઉપાયોની યોજના સફળ થાય તેની પૂર્વે યોગ્ય વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર હોય એમ મહાદેવ માનવું છે. આ પ્રસંગે ખાસ કહેવાની જરૂર પડે છે કે દેશની સ્થિતિ સુધારવાનો પ્રથમ ઇલાજ સ્ત્રીજાતિમાં આપેલો અજ્ઞાનતાનો અંધકાર દૂર કરી તેઓને ઉત્તમ શિક્ષણ વડે કેળવવાની જરૂર છે. સત્ય, દયા, ધર્મ અને વિદ્યા વિવેકના બીજની કેળવણીવાળી સ્ત્રીજાતિ દેશમાં ઉત્પન્ન થતી પોતાની પ્રજાના હૃદય દેશની સ્થિતિ સુધારવામાં વિવેકથી ભરપૂર બનાવશે—ઉત્તમ ગુણવાળી પ્રજાથી વસેલા દેશની સ્થિતિ ઉત્તમ પ્રકારની ગણાય છે. અને તે સત્ય છે. દેશની પ્રજાના સુખદુઃખની સ્થિતિના અનુભવથી પ્રજાનું રક્ષણ કરનાર રાજ્યકર્તાની કાર્યની ઉત્તમ ગુણો પ્રજાના હૃદયમાં નિરંતર કોનરાઈ રહે છે. દેશની સ્થિતિનો આધાર રાજ્યપ્રજાના કર્તવ્ય ઉપર રહેલો છે. ઉત્તમ કર્તવ્યથી રાજ્ય ચલાવનાર રાજાની પ્રજા પોતાના દેશમાં ભાગ્યશાળી સ્થિતિ ભોગવે છે. શુદ્ધિશાળી, ધર્મિષ્ઠ અને દયાવાન પ્રજાથી વસેલા મુલકનું રાજ્ય ચલાવનાર રાજાની કાર્યો સર્વ સ્થળે પવિત્રતાથી પથરાયેલી રહે છે.—પ્રજાને ઉત્પન્ન કરનાર માતાએ એવી પ્રકારની કેળવણી લેવી જોઈએ કે બાળ્યાવસ્થામાં પોતાના બાળબચ્ચાંઓને સત્ય, ધર્મ, નીતિ અને વિવેકનું શિક્ષણ આપી શકે. કારણ કે સુખાત્મ અને સદ્ગુણી પ્રજાને ઉત્પન્ન કરી દેશ, પ્રજા અને રાજ્યની સ્થિતિ સુધારક એક દેવી ગણે કે સ્ત્રીજાતિ ગણે—ફક્ત એક માતા તે માતા જ છે.

આપણું સ્ત્રીજાતિએ આપણી અને આપણા દેશની સ્થિતિ સુધારવા આપણી પ્રજાનું ઉત્તમ રક્ષણ કરવું જોઈએ. દુનિયામાં આપણું સારું વર્તન જોઈએ; પૂર્વે થઈ ગયેલી પવિત્ર સ્ત્રીઓ—સીતા, દ્રૌપદી, તારામતી, અને સુધા જેવું સ્ત્રીપ્રાણ જોઈએ.—કારણ કે સ્ત્રીજાતિના ઉત્તમ કર્તવ્ય ઉપર જ દેશ અને પ્રજા ઉન્નતિનો આધાર રહેલો છે.

જે દેશમાં પુરુષજાતિ પોતાના ઘરમાં સ્ત્રીજાતિને એક શુદ્ધામી તરીકે વારંવાર તિરસ્કાર કરે, તેણે ઉત્તમ કેળવણી નહીં આપતાં કહે છે કે બહુવા ગણવાથી વંદી બન્ય છે, આવો અજ્ઞાન વર્ગ દેશમાં હજી પુષ્કળ છે ત્યાંસુધી દેશ અને પ્રજાની સ્થિતિ સુધારતાં વિલંબ છે.

જે દેશમાં સ્ત્રીપુરુષો પોતાની કામમાં, પોતાના સમાજબંધિઓ, વડીલો અને પોતાના ધર્મમાં કંઈક કમી અને અદેખાઈનાં કડવાં બીજની વાવણી કરી અસંતોષ અને અધિકૃત વર્તનમાં જીવન ગુજારે, તે દેશ અને પ્રજાની સ્થિતિ ક્યારે ભાગ્યશાળી થાય ?

જે દેશમાં સ્ત્રીઓ પોતાની અજ્ઞાનતાએ પોતાના પ્રભુસ્વરૂપ પતિને તિરસ્કારકુલ ધિક્કારતાં શીખે, જેમ આવું તેમ નહાર અને કઠોર વાણીએ પોતાના સ્વાર્થ માટે નિત્ય કડુ શબ્દોના પ્રહારથી પતિવ્રતાં શીખે અને પોતાના સ્ત્રી-ધર્મ વિરૂદ્ધ વર્તન શીખે, તે દેશ અને પ્રજાની સ્થિતિ મુખી ગણુતી કે દુઃખી ગણુતી ?

નાની ઉત્પન્ન થતી પ્રજાને શુદ્ધિદાતા ધર્મોદય ગુણવાન બનાવે છે, તે દેશનું જીવન. રાજ પ્રજા સર્વને ઉત્તમ ક્ષણદાતા ગણાય છે.

ધર્મરે આપણને આ દુનિયામાં જે જન્મ આપ્યો છે તે ફક્ત આપણો ધર્મ-પ્રજ્જ્વલ કરવાનો જ છે. પોતાના આચાર વિચાર અને વર્તનમાં દૃઢ રહી સત્યમાં જ પ્રવર્તે થવું જોઈએ. આવી શક્તિનું શિક્ષણ લેનારી પ્રજાની સ્થિતિ ધણી ઉત્તમ પ્રકારની નીવડે છે.

જે દેશમાં ધુર્ત, દમ અને અનાચારના આખાડા ઉત્પન્ન થતા હોય, કુટર્મ વડે લોકોને અત્યંત ત્રાસ આપતાં હોય, દેશની પ્રજામાં દ્વેષશુદ્ધિએ અસપરસ કલેશ કુસંધ ઉપજે તેવા અસત્ય અને કલ્પિત વિચારો ઉત્પન્ન કરે, ધાતકી કામો કરી રાજપ્રજાની ઐશ્વર્યતામાં અસંતોષ ફેલાવે, તેવાં દુષ્ટ પ્રાણીઓને શિક્ષણથી અથવા નો શિક્ષાથી તેની જામિત શુદ્ધિમાં સુધારો કરવો તે રાજ તથા પ્રજાની ઉત્તમ દરજ્જા છે.

“ શ્રીકૃષ્ણની અમૃતવાણી ” ભગવદ્ગીતા ચું કહે છે !

જેમાં પ્રાણી માત્રની સ્થિતિ-સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા અમૃતથી ભરેલા શબ્દોના ચરણુ તે પરમાત્મા “ શ્રીકૃષ્ણની હૃદયવાણી ” છે—જેમાં દેશ અને મનુષ્ય પ્રાણીઓની થતી અર્થગતી અટકાવવા ઉત્તમ મોક્ષના પ્રવાહથી આવતા ઝરાનું મધુર વારી છે, અને જેમાં આ દુનિયામાં જન્મ, લેનાર પ્રાણીઓને પોતાનો ધર્મ અને નીનિતો ઉત્તમ પંથ પકડી સત્ય રસ્તો ગ્રહણ કરવા પવિત્ર સાધનોની આજ્ઞા મેળેલી છે, તે કહે છે કે કર્મ કર, કર્મ કર, પણ એનું કર્મ કર કે કોઈપણ પ્રાણીને કેશ પણ હાની કે દુઃખકર્તા ન થવાય. સત્કર્મથી આત્માને ઝોળખતાં શીખી, સત્ય, દયા, ક્ષમા, ધિરજ અને વિવેક રીતિનીતિના પગથીઓ પકડ.

દુનિયામાં ઉત્તમ પુરુષાર્થવડે શ્રેષ્ઠ પુરુષોની પદ્ધતિમાં મેસવાનું અભિમાન ધર. ક્ષણ-પ્રાપ્તિની આશાએ કરવા ધારેલું કર્મ કદિ સંજ્ઞા થાય એ અમાન્ય છે. અજ્ઞાનતા એ સ્વાર્થની અભિમાની મધુરી મોરલીના નાદમાં લીન થનારી પ્રજા પોતાનો કે પોતાના દેશનો ઉદય કરી શકે તે માન્ય કરવાં પહેલાં સત્યનું ધોરણ શોધવાની જરૂર છે.

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની અમૃતવાણીમાં મમાયેલું ઉત્તમ રહસ્ય અધિકારી વર્ગ સિવાય અમજવાનો પરિશ્રમ કરનાર અંદર મમાયેલી પવિત્ર અને ઉત્તમ ભાવનાનો, અર્થને જાહેરે અનર્થ કરે તે કેવળ તેની અજ્ઞાનતાનું જ પરિણામ ગણાય. જે અકલિત પરમ સ્વરૂપ પરમાત્માની વાણી સુમુક્તને પરમપદ પ્રાપ્ત કરવા આ મંસારના સત્ય મુખ ભોગવવામાં પવિત્ર સાધન છે. પવિત્ર કુરાન, બાઇબલ, પાક ખોરદેહ અવસતા, ગીતા એ સુપ્રીકર્તા મહાન પરમાત્માના દુનિયાના દરેક પ્રાણીઓને પવિત્ર રસ્તે ચડાવવાનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

ખેલો, અંતે દરેકના ધર્મનું સ્વરૂપ એક જ છે, પણ ભિન્ન ભિન્ન મનો અને આપણી અજ્ઞાનતાથી આપણને આપણા ધર્મનાં સ્વરૂપ, જુદાં જુદાં ભાસે છે. દુનિયામાં ઉત્તમ મનુષ્યદેહ ધારણ કરી, પોતાની પવિત્ર દરજ્જા અદા કરવાની રીતિનીતિનું શિક્ષણ લેવું તે જ આ જીવનનું ઉત્તમ સાર્થક છે. આપણી ઉજરતી પ્રજાનું તેમની બાલ્યાવસ્થામાં રક્ષણ કરી તેમને ધર્મ અને રીતિનીતિના વિવેકી માર્ગ બતાવવા તે આપણુ સ્ત્રીજાતિની ખાસ દરજ્જા સમજવાની છે. આવી ઉત્તમ દરજ્જા સમજનાર સ્ત્રીઓની પદ્ધતિમાં વિશેષ વધારો કરવા દેશની હાંદી ખેલો સમક્ષ સ્ત્રીઓ મારજતે ઉત્તમ મોક્ષની ધણી જ જરૂર ધારવામાં આવે છે.

...ત્યાંસુધી ધર્મોચાર્યો, ગુરુઓ, ધર્મરક્ષાની ધ્વજ પકડનારા પૂજ્ય મહાત્માઓ, પોતાના સત્ત્વ વર્તનથી ઉપદેશક બની પ્રજાવર્ગમાં સત્ય, દયા, ધર્મ અને નીતિનો બોધ કરવા “ અશક્ત ” છે, ત્યાંસુધી તેઓ પોતાની તેમજ પોતાના શિષ્યો એટલે કે પ્રજાની સ્થિતિ સુધારી દેશની સ્થિતિમાં સુધારો કરે તે મિથ્યા સમજાય છે. સ્વાર્થી લોભમાં ગ્રહણ કરીએલી મોજશોખની સ્થિતિ બંને પક્ષને આ સાંસારના કાર્યમાં (કર્મમાં) પોતાની દરજ્જા બગાડવામાં વિવ્રકર્તા છે.

સ્ત્રીઓમાં આચારવિચાર વિવેક અને સ્ત્રીધર્મ રીતિનીતિનો બોધ કરવો ને બ-વિષયમાં દેશની તેમજ પ્રજાની સ્થિતિ સુધારવાનું ઉત્તમ પગલું મનાય છે. ઉછરતી વયના યુવાન પુત્રોને સત્ય, દયા, ધર્મ વગેરે પોતાની પવિત્ર દરજ્જા બગાડતાં શીખે એનું ઉત્તમ શિક્ષણ આપવાની પ્રથમ માતાની દરજ્જા કોઈપણ સ્ત્રીએ ભૂલી નહિ જતાં ચોક્કસ બગાડવાની જરૂર છે.

આવા ઉત્તમ પ્રસંગ મળવાથી આપણુ દિંદી સ્ત્રીઓને જાણવાનું અને આપણી દર-જ્જા બગાડતાં શીખવાનું ઘણું મંજી શકે તેમ છે. બહેનો, પ્રથમ તો આપણે એટલાં બધાં અજ્ઞાન છીએ કે આપણે આપણા પોતાનો ઇતિહાસ એટલે કે આપણી છંદગીમાં આપણે તેમજ આપણા વડીલોએ કીધેલા કામને જાણવાની દરકાર કરતાં નથી તો પછી આપણે આપણા દેશની સ્થિતિનો ઇતિહાસ ક્યાંથી જાણી શકીએ ? આ આપણી કેટલી અજ્ઞાનતા કહેવાય ? મહારી દિંદુ બહેનો “ કૃષ્ણવાણી, મહાભારત, રામાયણ ” વગેરેનો ઇતિહાસ તો કોઈક જાણીતી જ હશે. મહારી મુસલમાન અને પારસી બહેનો પણ પોતાના ધર્મ ગ્રં-થોમાંના મહાત્માઓના ઇતિહાસ સારી રીતે જાણતી હશે. જે દિંદુસ્થાનનું રાજ્ય પૂર્વે પરાક્રમી દયાળુ ધર્મમૂર્તિ રાજા રામ ચલાવતા હતા, જે ભારતવર્ષનું રાજ્ય પાંદુ, યુધિ-ષ્ઠિર, હરિશ્ચંદ્ર, ભોજ વિક્રમાદિત્ય જેવા સત્યવાન અને ધર્મિષ્ઠ રાજાઓ ચલાવતા હતા, અને જે દિંદુસ્થાનનું રાજ્ય ચોડાં વર્ષ અગાઉ અકબર જેવા મહાન પાદશાહો ચલાવતા હતા, તેજ દિંદુસ્થાનનું રાજ્ય હાલ કુશળ રાજ્યકર્તા નામદાર સિદ્ધિ સરકારની પવિત્ર હાથમાં આવે છે.—આ પ્રસંગે આપણે એક દયાળુ મૂર્તિ કે જે આ દિંદુસ્થાન ઉપર પ્રથમ સત્તા ચલાવી પરમ સુખ આપનાર આપણુ સ્ત્રીજાતિ, આખા દિંદી :લક્ષ્મીદેવી, દયાળુ માતા મરદુમ મહારાણી વિકટોરિયા, જેના પવિત્ર ગુણના રક્ષણથી આખી દિંદી પ્રજા આભારમાં દબાયેલી છે, જેના નામનું સ્મરણ આ દિંદી પ્રજાના હૃદયમાંથી કદી વિસરે તેમ નથી,—નામદાર દયાળુ સરકારની પવિત્ર હાથમાં વસનારી દિંદી પ્રજાની સ્થિતિ બ-વિષયની ગ્રં-માગસિચક છે. અન્ય દેશોની પ્રજાના અમલ કરતાં માનવંત સિદ્ધિ સરકાર-નો અમલ આ દિંદી પ્રજાને મજરૂર કર્તા છે. દિંદી પ્રજાની સ્થિતિ સુધારવાના સાધનોની ચોજના કરવામાં કદાચ બિન્ન બિન્ન મતો દેખાય પણ આખરે રાજા પોતાની પ્રજાને પુત્રવત્ ગણી દેશ અને પ્રજાની સ્થિતિ સુધારવા ઉત્તમ લક્ષ આપે છે.—પોતાના અમલમાં ઉછરતી પ્રજાનું રક્ષણ કરી દેશ અને પ્રજાની કુખંદ સ્થિતિમાં યોગ્ય સુધારો કરવો એ અમલદારની રાજ્ય પ્રત્યેની અમુલ્ય દરજ્જા ગણાયેલી છે.

દેશની પ્રજાએ અમલને યોગ્ય માન આપી પોતાનું સુખ કર્તવ્ય કરવું તે પોતાની ઉત્તમ દરજ્જા સમજવાની છે. રાજાપ્રજાની અંકયતાથી વસેલા દેશનું હવન ઉત્તમ પ્રકારનું ગણાય છે.

“ આપણી સાંસારિક સ્થિતિમાં સુધારો ક્યાં શિવાય દેશ અને પ્રજાની સ્થિતિ કેમ સુધરે ? ”

પ્રથમ દેશ અને પ્રજાની સ્થિતિ સુધારવામાં આપણા સાંસારિક રીતરિવાજોમાં યોગ્ય સુધારો કરવાની ઘણી અગત્ય છે. જ્યાં સુધી દરેક કોમ પોતાની સાંસારિક સ્થિતિમાં સુધારો કરવા હજી બેઠકાર છે ત્યાં સુધી ખીજા દ્રષ્ટિપણ પ્રકારની દેશ અને પ્રજાની સ્થિતિમાં કરવામાં આવતી આપણી સુધારાની યોજનાઓ નિષ્ફળ જેવી લાગે છે. પુરૂષ વર્ગ સંસારસુધારાને માટે (પોતપોતાની કોમને ક્ષતી અને પ્રસંગને અનુસરતી) જે યોજનાઓ ઘડે તેને આપણુ સ્ત્રીજાતિએ ખરા દિલથી સંમતિ આપવી તે પોતાની ખાસ દરજ્જા સમજવાની છે. સ્ત્રી અને પુરૂષ એ જાને પક્ષથી ચાલતો બ્યવહાર તેને સંસાર કહેવામાં આવે છે. સ્ત્રીજાતિ કે જે સંસાર ચલાવવાનું મુખ્ય સાધન છે તેજ જે બેઠકાર ખની પોતાના સ્ત્રી-ધર્મથી વિરૂદ્ધ વર્તન રાખે તો પોતાનો સંસાર કે જે ગૃહસ્થાશ્રમ તે કોમ સુધારી શકે? કેવાં વર્તનથી આપણો સંસાર ચલાવવો તે દરેક પ્રાણીએ કાળજી રાખવાની જરૂર છે. તેમાં ખાસ કરીને આપણુ સ્ત્રીજાતિએ સંસાર ચલાવવામાં વિશેષ લક્ષ આપવાની જરૂર છે.

“બાળકજનથી દેશ અને પ્રજાની સ્થિતિ કેવી છે ” ?

દ્રાષ્ટ એવા સંજોગથી આપણા દેશમાં ઘણાં વર્ષ થયાં બાળકજનનો પ્રચાર વિશેષ જેવામાં આવે છે. દિવસે દિવસે કેળવણીનાં વધારા સાથે આપણી ઘણીખરી કોમ આવા બાળકજનથી ભવિષ્યમાં ગેરફાયદાઓ સમજી યોગ્ય ઉંમર થતાં પોતાની પ્રજાને લગ્ન જેવી પવિત્ર ગાંઠથી સંયોગ કરે છે, કે જેના ઉપર ભવિષ્યમાં દેશનો પ્રજાનો અને પોતાના સંસારના સુખનો મૂળ આધાર રહેલો છે. હિંદી પ્રજાને તેમાં ખાસ કરીને હિંદુ પ્રજાને પોતાની કોમને બાળકજનનું લાગેલું નામ બીલકલ પસંદ કરવા યોગ્ય નથી. અજ્ઞાન બાળક બાળકીઓના સંસાર ચલાવવાને વડીલ માઆપો પોતાના સ્વાર્થી દેહાવા માણવાના બે ઘડીના સુખને માટે લગ્ન કરે છે. ખરું જોતાં બાળકોની અજ્ઞાન સ્થિતિમાં આવાં લગ્ન કરવાં તે આપણા જીવવાળા નિર્દોષ બાળક રૂપે રમકડાંઓ સાથે રમવાની આપણી બે ઘડીના હર્ષની રમતગમતથી ભવિષ્યની પ્રજાની જીવણીના આપણેજ ધાતક બનીએ છીએ. પ્રજાની જીવણી ટુંકી કરી આપણી સાંસારિક સ્થિતિ બગાડવામાં આપણેજ સાધનભૂત ગણાઈએ છીએ. માતૃપિતાની દરજ્જા પોતાનાં પુત્રને યોગ્ય ઉંમરની હદ એટલે કે વીસ કે બીસ વર્ષ પછી અને પુત્રીને ચૌદથી સોળ વર્ષની યોગ્ય ઉંમરે લગ્ન કરવાં તેજ દેશ અને પ્રજાની સ્થિતિમાં સુધારાનું શુભ પગલું છે.

જે દેશની પ્રજાને દદ, શુદ્ધિશાળી, પરાક્રમી, ધર્મિષ્ઠ અને સત્યવાન બનાવવાની ઇચ્છા હોય તો પોતાની ઉત્પન્ન થતી પ્રજાને પ્રથમથી કલ્પ શિક્ષણની કેળવણી આપી યોગ્ય ઉંમરે લગ્ન કરી પોતાની પવિત્ર દરજ્જા અદા કરતાં શીખવવું જોઈએ. વાતો કરવામાં કે કોઈને ઉપદેશ કરવામાં આપણી દરજ્જા કાંઈ અદા થઈ શકતી નથી. પણ પોતે જાતે દરેકે તે પ્રમાણે વર્તવાની ખાસ જરૂર છે. આપણી સાંસારિક, ધાર્મિક, રાજકીય-શુદ્ધિ, શૌર્ય, હીમત, મહેનત અને ઉદ્યોગ દરેક પ્રકારની સ્થિતિ બગાડવાનું કારણ આ દેશમાં વાલેલું બાળકજનનું કહવું “ખીજ” જ છે. આ કહવું ખીજ આપણી દરેક પ્રકારની કિન્નતિને પાછળ હટાડનારું છે. બાળકજનના અટકાવ માટે નામદાર મહારાજ ગાયકવાડ સરકારે પોતાના રાજ્યની તેમજ દેશની પ્રજાના સુખ અર્થે બાંધેલો ધારો દેશની દરેક પ્રકારની

સ્થિતિમાં સુધારાનો સત્વ પ્રકાશ પાડે તેમ છે. આગે યોગ્ય ધારો કદાચ પ્રગટે હુંક મુદત અયોગ્ય લાગશે પણ આખરે દેશ અને પ્રગતે ઉત્તમ ફળરૂપ કરશે. આગલગમની પ્રગ્ન આગમુ અને નિર્જળ બને છે. આવી આગમુ અને નિર્જળ પ્રગ્ન દેશને મોટા ભોગ રૂપ ગણાય છે. આવા બાળસમનની અટકાયત કરી દેશ અને પ્રગતી સ્થિતિમાં સુધારો કરવો તે આપણુ સ્ત્રીઓની ખાસ ફરજ છે.

લક્ષ્મીના સ્વરૂપ શોભતી એવી જે શુભવાન સ્ત્રી. પ્રગતે ઉત્પન્ન કરી સદંત્ર પોતાના પતિસંગે સ્નેહપૂર્વક ગૃહને શોભાવે છે તે સાક્ષાત્ લક્ષ્મીના અંશ ગણાય છે. એવી સર્વસદ્ગુણસંપન્ન સદાચરણવાળી પવિત્ર સ્ત્રીથી પુરુષને સર્વ પ્રકારની સુખસંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. આવી ઉત્તમ સ્ત્રીઓ પ્રગટ કરવાને મહાન પુરુષોના વાક્યો એવા છે કે દેશોદયનું મૂળ સ્ત્રીકેળવણી છે. ત્યાં સુધી સ્ત્રીઓને અવિદ્યા રૂપી અધકારમાં આઘડવા દેશો ત્યાં સુધી કોષ પણ કાળે તમે જેની ધમ્મજા કરી મુખી થવા ધારો છો તેમાં ફતેહ પામવાનું ધણુંજ દૂર છે. કોષ પણ દેશની જાહોજલાલી ત્યાંની સ્ત્રીકેળવણીને જ આભારી છે. માતા જે કેળવાયેલી હશે તેજ દેશની પ્રગ્ન દદ, બુદ્ધિ-શાળી, પરાક્રમી અને પરાપકારી થશે અને તેવી પ્રગ્નથીજ દેશની અને પ્રગતી સ્થિતિમાં સુધારો થવા સંભવ છે. અભ્યાસ અને જ્ઞાનથી સ્ત્રીઓ પોતાની ફરજ સમજી શકે તેમ છે. અવિદ્યાના અધકારમાં સ્ત્રીઓને મજબૂત દેવી તે પોતાની પ્રગતે હાનીકર્તા છે. પૂર્વના ઇતિહાસો વાંચતાં આપણને બાન થાય છે કે અગાઉ આ દેશ સ્ત્રીઓના અપૂર્વ પરાક્રમથીજ પોતાની ઉદયકળામાં પ્રસિદ્ધ હતો. આજે સ્ત્રીઓની દયા આવે છે. પ્રગ્ન પ્રગતે ઉત્તમ કરનાર સ્ત્રીજાતિ તે આજે દેશમાં નિર્જળ પ્રગતે ઉત્તમ કરનાર નીવડી છે. કેવી દયાજનક સ્થિતિ ! આ બધું પરિણામ બાળસમનની બેડી છે. દુનિયામાં સ્ત્રીજાતિનો ધર્મ પ્રગ્ન, પતિ અને કુળનું ઉત્તમ સંરક્ષણ કરી નીતિરીતિએ ગૃહસ્થાશ્રમ મલાવવો. આપણા બાળકોની તંદુરસ્તી સુધારવા જાતિમહેનતની ધણી જરૂર છે. બાળકો કુસંગ અને કુહંદમાં ન પડે તેવી તપાસ રાખવાની ફરજ માતાની છે. અવિવેકી, બ્યસની અને દુર્ગુણી પ્રગતે ધર્મ અને નીતિનું શિક્ષણ આપી સુધારવાની ખાસ જરૂર છે. પ્રગતી સ્થિતિમાં સુધારો કરવો તેજ દેશની સ્થિતિમાં સુધારો કર્યા બરોબર છે. સ્ત્રીજાતિએ પોતાના ઉત્તમ વતનની છાંપ પ્રગ્નતા હૃદયમાં પાડવી જોઈએ; કારણ કે પવિત્ર શિક્ષણ વાળી પ્રગ્નથી વસેલો જે મુલક જે દેશ તેની સ્થિતિ ઘણી બાગ્યવંત ગણાય છે.

ખેડેનો, આજે હવે આટલેથીજ વિરામ પામવા તમારી રજા માગું છું. ખેડેનો આપણુ સ્ત્રીજાતિએ આપણા સ્ત્રી-ધર્મથી સંસારની અસુધ્ય ફરજે અદા કરવી તેજ સ્ત્રી જાતિનું ઉત્તમ બૂપણ છે.

દેશમાં સ્ત્રીશિક્ષણ માટે વનિતાવિશ્રામ જેવી દેશોદયની સંસ્થાને સ્ત્રીપુરુષોએ મદદ કરી ફરજ અદા કરવી જોઈએ.

દેશની વિધવા સ્ત્રીઓને ધર્મ અને પોતાની રીતિનીતિનું આ વનિતાવિશ્રામમાં ઉત્તમ શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. આવા આશ્રમે દેશની સ્ત્રીઓમાં યોગ્ય સુધારો કરવાનાં સાધનો છે. આવાં સ્ત્રીમંડળોમાં આપણા અરસપરસના મેળાપથી સપ અને મેહની શક્તિ થાય છે. એક બીજાના સત્સંગથી આપણામાં ઉત્તમ થતી બાવનાઓ પવિત્ર બને છે. આટલું બોલી આપ ખેડેનોના પધારવાથી હર્ષ પામી તમારો ઉપકાર માનું છું. શાંતિ:

પિતા.

(શ્રીલેખ.)

- પિતા બહાલા, પિતા બહાલા, પિતા છે પ્રાણધી આરા; ૧
પિતાના આત્મની રતુતિ, કવિતામાં ઉતાડું છું.
- મળે મિત્રો ઘણા મહોટા, ભલે બન્ધુ ઘણા શાણા; ૨
સગાં બહાલા ભલે સાંચે, મને તો તાત બહાલા છે.
- વણ પુત્રો ઘણી પુત્રી, ઘણા દાસો વળી પ્રેમી; ૩
બધાયે સ્વાર્થને રૂપે, પિતાનો પ્રેમ ઉચો છે.
- પિતાનાં પુણ્ય પરતાપે, પિતાની સુઅમી દૃષ્ટે; ૪
હમ્મ છું હું રમું છું હું, સુખી થઈને જીવું છું હું.
- પિતા મમ સુખને માટે, અહોનિશે કરે ચિંતા; ૫
પિતાના પ્રેમ ઔદાર્યે, સુખી સંસારમાં હું છું.
- પિતા બહાલા, પિતા બહાલા, તમે રહો અમીધારા; ૬
તમારી દિવ્ય શક્તિને, નમી આપે ઉભા રહીશું.
- હસાવો છો, રમાડો છો, ગ્રહી અંદે હુલાવો છો, ૭
ઘણાંયે સુખ આવો છો, પિતા આભાર શેં ભુલું!
- નહિ ભુલું નહિ ભુલું, પિતા, આભાર નહિં ભુલું! ૮
ભુલે તે સૌ મહાઘાતી, ભુલે તે સૌ મહાપાપી.
- પિતા બહાલા, પિતા બહાલા, તમેમાં રે મહાદેવા; ૯
તમારી પ્રેમધારામાં, અલૌકિક સુખ વરસે છે.
- પિતા મહાર્જી જીવનધન છે, પિતા મહાર્જી સકળ સુખ છે, ૧૦
પિતા બહાલા પ્રભુ મહારા, પ્રભુતાથી ભરેલા છો.
- પિતાના નામની માળા, પિતાની પ્રેમથી સેવા, ૧૧
પિતાના સ્તોત્ર જીવ્યામે, પિતાને હું પ્રજ્ઞામું છું.
- પિતાની પ્રેમ સુતિને, પિતાની પ્રેમદષ્ટિને, ૧૨
હૃદયમાં નિત્ય આરાધું, મહાસુખ એજ મહાર્જી છે.
- પિતા માગો પિતા માગો, તમે માગો બધું આહું; ૧૩
પિતાના સુખને માટે, ક્ષીરી વેશ ધારું હું.
- પિતા સુખે સુખી હું છું, પિતા દુઃખે દુઃખી હું છું, ૧૪
પિતાની હુકમતો સર્વે, ઉઠાવેથી સુખી હું છું.
- પિતા, તન, મન, ધને પૂજું, પિતા પ્રેમે બધું હારું; ૧૫
પિતાનાં પાદમાં સરવે, જીવનનું સુખ ઢોળું છે.

- પિતા હું અંધના ચક્ષુ, પિતા સુતાનું વિદ્યા સૌ;
 પિતા ભક્તિ, પિતા સુક્તિ, પિતા દેવતા મારું છે. ૧૬
- પિતા બહાલા, પિતા બહાલા, અમીમય રેલજો ધારા,
 તમારી રનેહધારામાં, અમારાં હૃદય ક્ષીટે છે. ૧૭
- પિતાના પ્રેમપરસાદે, મળ્યાં છે વિશ્વનાં સુખો,
 પિતાની પ્રેમવૃષ્ટિથી, જીવન જડ ન્યોત પ્રગટે છે. ૧૮
- પિતાનાં પ્રેમની વિક્ષા, પિતાનાં રનેહની ભિક્ષા,
 પિતાનાં પ્રેમ માંહિ હું, મહા મસ્તાન મહાલું છું. ૧૯
- પિતા આ દેહના બ્યારે, ગયા સ્વરગે, તજી બાળે,
 નબાપા કહિ બધા રૂવે, તથાપિ બાપવાળી હું. ૨૦
- પિતા બતાવે રહ્યાં ઝુરી, રૂવે અહીં એકલી બાળી;
 તમે તેને ગૃહિ અંકે, પિતાની ખોટ પુરી છે. ૨૧
- તમે હોંશે હુલાવીને, તમે સૌ લાડ પુરીને,
 નબાપાના થયાં બાળા, અમીમય સુખની ધારા. ૨૨
- પિતા બહાલા, પિતા બહાલા, પિતા બહાલા પ્રભુ મહારા,
 સદાને માટ ઝણી હું, તમારી રંક બાળા છું. ૨૩
- પિતા પોતે મહા શક્તિ, રહ્યા છે વિશ્વમાં પ્રગટી;
 પિતા પોતે પ્રકાસે છે, બીજાને તેજ આલે છે. ૨૪
- પિતા પોતે મહા દેવી, પિતા છે સત્યની ન્યોતિ,
 પિતા સત્યચિદ્ આનંદી, પિતામાં મોક્ષ મહારે છે. ૨૫
- નહિં ભુલું નહિં ભુલું, પિતા આભાર નહિં ભુલું,
 ભુલી જાએ તમે સૌએ, તનુના લક્ષ અપરાધો. ૨૬
- પિતા તે માનવી રંક, કરે શું ? છે અસમર્થ;
 પિતાના તો પિતા મહોટા, પ્રભુ છે પ્રાણુથી પ્યારા. ૨૭
- પિતા બહાલા ! પિતા બહાલા ! અમીમય રેલજો ધારા,
 પ્રણામે પાદમાં બાળા, દઈ શાન્તિ પિતા ! રક્ષો. ૨૮
- દિયો કાન્તિ, ટળે પ્રાન્તિ, સ્વધર્મે જ્ઞાનમય શાન્તિ;
 શ્રીઐ શાન્તિ, શ્રીઐ શાન્તિ, પિતા ચરણાંબુજે શાન્તિ. ૨૯

(એક હુંકરેક)

ધર્મેની સ્વેચ્છા અવકાશને પાત્ર-અથવા સત્ય શબ્દોમાં ખોલતાં, નિદ્રાદેવીની પુરી અવકાશને પાત્ર, ફરેલી હું રાત્રે ઘણી મોડી નિદ્રાવશ થાઉં છું. પરંતુ એ ગેરલાભ એક લાભના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે, ને મને રાત્રીના શાન્ત સ્વસ્થ સમયમાં વિચાર કરવા ઘણો અવકાશ મળે છે. હાલ આર મહિનામાં હું આરસો શહેર પ્રેરી અને મને દરેક ટેકાણે એકજ વાત ચર્ચાતી સાંભળી હદ બહાર કંટાળો ને ત્રાસ આવ્યો. જ્યાં જ્યાં ત્યાં એનીએ ફરિયાદ કે અનીતિ હાલ ઘણી વધતી જાય છે. કોઈ પણ સ્થાન એ રોગથી અ-જાણ નથી. એક કૃષ્ણપક્ષની અધારી રાત્રે એકલાં સુતા સુતાં હું એ વિચારે ઘણી મ્હડી ગઈ ને એક પરથી બીજા વિચાર એમ અનેક તર્કવિતર્ક ઉડવા લાગ્યાં. અનીતિ વધી પણ તેમાં દોષ કોનો, સ્ત્રીનો કે પુરુષનો ? એ વિચારે કંઈક અજાણ્ય રીતે મ્હાં મગજ ચેર્યું. પુરુષો દોષ સ્ત્રીનો કહાડે છે; તેમને નિંદે છે, તેમના રૂપને અપવાદ દે છે; તેમને ઉડતાં પક્ષી પાડવાની ઉપમા આપે છે; તેમનાં હાવભાવને અપરાધી દર્શાવે છે; ને સ્ત્રીઓને પુરુષોના દોષ કહાડતાં સાંભળી નથી. લોકે શું દુરાચારીનું મૂળ સ્ત્રી છે ? મ્હાં મન અતિ અસ્વસ્થ અન્યું. હું કાંઈ આ દુનિયામાંથી ઉડતી. મને બાસીને યોડીવારમાં મ્હેં મ્હારું સ્વાભાવિક જ્ઞાન ને જાગૃત દશા મોઝી નિદ્રા અથવા સ્વપ્નદશા પ્રાપ્ત કરીને એક વિચિત્ર સ્વપ્ન મને જણાયું.

સ્વપ્નવારના પાંચ વાગ્યાનો વખત છે, પાંચીઓ ભાગમાં જ હજી ઠંડોડાઈ કરી રહ્યાં છે, સુર્યનારાયણ પોતાના આગમનની ખબર આપવાના દૃત રૂપ પોતાનાં જાખાં કિરણો બહાર મોકલી રહ્યા છે. નેવે શાન્ત સમયે એક ગામની ફરના કિલ્લાના મુખ્ય દરવાજા પાસે પથ્થર પર ઓશીકું કરી હું સુતી હતી અને મજાકાની મીડી નિદ્રાનો અતિ આનંદિત સ્વાદ લેતી હતી, તેટલામાં ઘરના અવાજે મને જગાડી, ને મ્હેં એ સામાન્ય દેખાવની અતિ માયાળુ સ્ત્રીઓને ઘર ખોલતાં જોઈ હું અજાણ્યપીથી બેઠી થઈ. ઘરપાળ પુરુષને બદલે સ્ત્રીઓ કેમ ? મ્હેં આગમ મરડી ઉભી થતાં પ્રશ્ન રૂપ દૃષ્ટિ તેમના સામી નાંખી ને તે એ ચતુર અપજા સમજી ગઈ. ‘ બહેન ! આ સ્થળ ને શહેર જગતનાં દરેક સ્થળ કરતાં જુદી તરેહનું છે. ’ તે બેમાંથી એકે મીઠા અવાજે મને કહેવા માંડ્યું. ‘ આ જગ્યા પ્રભુની પરમ કૃપાપાત્ર છે. નીતિદેવીનું સામ્રાજ્ય અહીં અપૂર્વ ચાલે છે. ને જે ફરિયાદ તમે કરતાં હતાં તેથી અજાણ્ય આ સ્થાન તમારી દૃષ્ટિ સ્હામું આવી ઉભું છે ’ હું શુંચવાઈ; પ્રથમ મ્હારી મદ મતિએ ‘ ઘરપાલિકાનું ’ કહેલ કાંઈ અંદણ ન કંઈ. પરંતુ ધીરે ધીરે વિચાર કરતાં કંઈક બેદ મ્હારી દૃષ્ટિ સ્હામે ખુલ્લો જણાયો ને મ્હેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ બહેનો ! તમારું વૃત્તાન્ત હું લેશ સમજી છું પણ વિશેષ કૃપા કરી વિસ્તાર પૂર્વક કહો તો હું કંઈ સંતોષ પામું. ” બેમાંથી એક મ્હારી પાસે આવી મને પથ્થર પર હાથ ઝાલી બેસાડી ને પોતે સાથે બેઠી અને હકીકત શરૂ કરી.

“ તમે કાલે રાત્રે નીતિ અનીતિનો વિચાર કરતાં હતાં. તેમાં મુખ્ય દોષ તમને સ્ત્રીનો લાગ્યો. પરંતુ વાસ્તવિક એ છે કે સ્ત્રીઓ કેવળ નિર્દોષ છે. એ હકીકત તમને અ-

નુભવસિદ્ધ સાંખીત છે. હમારા ગામનાં કુંવરી પણ ત્હમારા જેવાંજ વિચિત્ર વિચારવાળાં હોવાથી એમણે વિચિત્ર રીતે સ્ત્રીઓનું નૈતિકજ્ઞાન સાંખીત કીધું છે. પાંચ વર્ષ પહેલાં પિતા ગુજરતાં શબ્યકારભાર પોતાના હાથમાં આવતાં ત્હેમણે એવી આત્મા આખા ગામમાં ફેરવી કે હાથ સ્ત્રીઓ છે તે દશમાં પુરૂષોએ આવવું ને પુરૂષોએ સ્ત્રીઓ પેઠે લાજ મર્યાદા રાખીને ઓઝાસ પડદામાં આવવું. કુમારીનો લુકમ કાઢ ઉલ્લંઘી ચક્ર્યું નહીં. બે દિવસમાં રસ્તે રસ્તે અને ઘેરે ઘેર સ્ત્રીઓ યરતી હરતી અને પુરૂષો ઓઝાસમાં દેખાવા લાગ્યા. પુરૂષોને ખાસ લુકમ વગર ખ્હાર જવા દેવામાં આવતા નહિ, અને જે જાય તે પણ ખુરખા નાંખી નીકળે. મહિતા માસમાં કુમારીની ખાત્રી થવા માંડી કે ગામમાં નૈતિકજ્ઞાન ઘણું પ્રસર્યું છે. સ્ત્રીઓ નીચે મુખે ખ્હાર જાય છે અને આવે છે, ખુરખાવાળા કે ઓઝાસમાં યરતા પુરૂષો રસ્તામાં મળે છે તોપણ ત્હેની ક્ષેષ દરકાર પણ નથી કરતી ને પુરૂષો પેંડ ચાહીને ગમે તે રીતે જોવા પ્રયાસ નથી કરતી-સ્ત્રીઓના નાખામાં, સ્ત્રીઓની સાત્વિક પ્રભામાં-પુરૂષો પણ દખાય છે ને નીચે મુખે આવ જા કરે છે, અને નૈતિક જ્ઞાન વધારે છે. ધીરેધીરે આશ્ચિનિમાં હમેટેવા-યામાં ને આજ પાંચ વર્ષમાં તો હમારું શહેર સાક્ષાત વૈકુંઠ જેવું થયું છે. અનીતિની ક્ષેષ છાયા, એ વિચારનો પરછાયો પણ, હમારી હદમાં નથી; ને જે વધુ ખાત્રી કરવી હોય તો ચાલો મ્હારી સાથે ગામમાં. આટલું બોલતાં ને જાબી ઘણ ને મ્હને પણ હાથ જાલી જાબી કરી ને એ ગામનો વિચિત્ર દેખાવ જોવા હું દારમાં દાખલ થતી. હતી ત્યાં ઠણણ ઠણણ સાત ઠકોરા મ્હારા કણુને અથડાયા ને હું ઝમકી ખેડી ઘણ. સ્હંવાર પડી મર્ધ હતી. સ્વપ્ન નગર આગળથી ખસી ગયું હતું ને હું ત્હેનાજ વિચારમાં મૂક જોવી મ્હારી શય્યામાં ખેડેલી. મ્હેં વધુ વિચાર્યું ને મ્હને મ્હારા સ્વપ્નનું વૃતાન્ત સ્પષ્ટ લાગ્યું. પુરૂષોજ અનીતિનું મૂળ છે. ત્હેમના નૈતિક જ્ઞાનની પુરતીથીજ શહેરમાંને જગતમાં નીતિનું સાત્ત્વ-ન્ય સ્થપાય. સ્ત્રીઓના નૈતિક જ્ઞાનથી અવધી છે એમ મ્હારી ખાત્રી ઘણ. તેઓ નિર્દોષ છે તેથીજ પુરૂષોની પેઠે સ્હામાનો દોષ કહાડી છુટતી નથી. નિર્દોષનો પ્રભુ સાક્ષી છે. ત્હેને દશાનો બચ નથી ને એ અબ્યયતાને લીધેજ તેઓ સર્વ વિનાશોને મહે છે. સ્ત્રીઓના નૈતિક જ્ઞાનનો નિઘ્રય પુનઃ પુનઃ કરતી ત્હેમને મનમાં ધન્યવાદ આપતી હું શૈયામાંથી ઉડી ને તાદૃશ સ્વપ્નને સંભારતી અન્ય કાર્યમાં મુકાઈ.

શાહજહાન બાદશાહની પુત્રીઓ.

(ઇંગ્રેજી ઉપરથી.)

સ્ત્રીઓએ દેશની હકુમતમાં ધણે દરજ્જે ભાગ ભજવ્યો છે. અને નૈમુરના કુટુંબની સ્ત્રીઓ એમાં નહોતી એમ નહિ. જોધખાં, તૂરજહાંન અને મુમતાઝમહાલ બેગમોએ પહેલા તથા મોગલ શાહનશાહના રાજ્યમાં ઓછી સત્તા ચલાવી નથી. આજ પ્રમાણે ઐરંગઝેબ બાદશાહના વખતમાં શાહજહાંનની પુત્રીઓ સત્તા ચલાવવામાં પાછી હતી નથી. શાહજહાંનને તથા પુત્રીઓ હતી. આ તથા ખુદીમાં, ગુલુમાં અને રૂપમાં સંપૂર્ણ હતી. મોટી પુત્રી જેનું નામ જહાનહારા હતું તે સામાન્ય રીતે બેગમ સાહેબ અથવા પાદશાહ બેગમને નામે ઓળખાતી. આ શાહજહાંની સંચળ, આનંદી, ખુમસુરત, સ્નેહાળ, ઉદાર હતી અને તેના પિતાનો તેના ઉપર બહુ બ્લાક હતો. આથી ન્હાની રોશનહારા એટલી ખુમસુરત નહોતી પણ મ્હોટી બ્હેન કરતાં પક્કી અને કાવાદાવા કરવામાં પહોંચેલી હતી. આ બન્ને બ્હેનોમાં કાંઈ સરખાપણું નહોતું પરંતુ મ્હોટી પુત્રી બાદશાહ અને મ્હોટા કુંવરનો સ્વભાવ સરખો હતો, તેમજ ન્હાની કુંવરી અને ઐરંગઝેબનો સ્વભાવ સરખો હતો. આનું પરિણામ એ થયું કે જહાનહારા બેગમ, શાહજહાંન અને દારાને ચલાતી, ત્યારે રોશનહારા બેગમ ઐરંગઝેબને ચલાવા લાગી. શાહજહાંની ખુદીયા જે ગોહુરહારા નામે જાણીતી હતી તે સઉથી ન્હાની પુત્રી હતી. નમ્ર અને સરળ સ્વભાવની હોવાથી રાજકીય કાવાદાવા અને બાંજગડથી દૂર રહેતી.

મોગલ બાદશાહોના નિયમ પ્રમાણે આ તથા શાહજહાંનીઓ જન્મબર કુંવારી રહી હતી. મોગલ શાહનશાહતેના આ નિયમ એટલા માટે હતો કે ગમે તેટલી મ્હોટી પદવી-વાળો પુરૂષ શાહજહાંનીને લાયક ગણાતો નહિ અને ઉમરાવોમાંથી કોઈ શાહનશાહી શાહજહાંની સાથે પરણી હમેશને માટે પતંત્રતા વહોરી લેવા તૈયાર થતું નહિ. આ કારણે ઉપરાંત કુંવારી રાખવાનાં રાજકીય કારણો પણ હતાં. મોગલ રાજ્યમાં ગાદી વારસ માટે અનુક નિયમો નહીં થયેલા ન હોવાથી વખત છે ને જમાઈ રાજ્ય ઉપર હક ચલાવે એ બહીષ્કારી કુંવરીઓને કુંવારી રાખવામાં આવતી. પરંતુ આરામ, મોજ અને કુંવારી જીંદગીમાં જીવન ગળાતું હોવાથી તેમને માટે કાંઈ કાંઈવાતો, ટીકાઓ અને ચર્ચાઓ થતી. પણ તે આણેપો નીચલા કારણોથી ખોટા છે:—

(૧) એક વટલાઈ ગયેલી પોર્ટુગીઝ દાસી જે જનાનામાં હતી તેને મ્હોએથી રોશનહારાની વાત બન્યાં નામના આવવા આણેપો મુકનાર અંગ્રેજ સેખકને કાને આવી હતી અને આ પાયાદાર વાત કહેવાય નહિ. (૨) જહાનહારા સંબંધી જે વાત છે તે ખોટી છે એમ શાહજહાંનના દરબારમાં રહેતા ઇટાલીયન વૈદ મેન્સુરી કહે છે. (૩) શાહજહાંનના સમયની તવારીખ લખનાર તરીખાન આ સંબંધી કાંઈ કહેતો નથી. (૪) ઐરંગઝેબ જેવો તુમાખી સ્વભાવવાળો માણસ આવું થવા દે એ માનવું અશક્ય છે. (૫) કીન, એલ્ફીન્સ્ટન અને બીજા ઇતિહાસકારો આ સંબંધી કાંઈ લખતા નથી. મોગલ રાજ્ય ઉપર સત્તાધારી હોવા લખનાર મી. સ્ટેનલી પણ કહે છે કે “ મુમતાઝમહાલ બેગમના ગુજરી

જ્યા પછી શાહજહાનનો સર્વ પ્રેમ પોતાની મોટી પુત્રી જહાનહારા ઉપર હતો અને આ પ્રેમ એટલો બધો હતો કે શોધો તેને માટે ભુંડ ખોલના હતા. મ્હારો આવો મન છે કે માત્ર બનવિરેજ આ બધી નાકેશી ફેલાવી છે અને નાહક મોગસ શાહજહાનની કીર્તિને કલંક લગાડ્યું છે.

આ ગમે તે હોય પણ એટલું તો ખરું કે જહાનહારા શાહજહાનની પ્રીતિપાત્ર કુંવરી હતી. મમતાઝમહાલના મૃત્યુ પછી ઝનાનામાં તેમજ દરબારમાં એનો યગવસીલો ઓછો નહોતો. બાદશાહ મારશત કામ કરાવતું હોય તો પ્રથમ તે વાત જહાનહારાને જણાવવીજ જોઈએ, એને ભેટ વગેરે મોકલવુંજ જોઈએ. આની ભેટાથી જહાનહારાની ખાનગી મિલકતમાં ઘણો વધારો થયો. પ્રખ્યાત ફ્રેંચ મુસાફર અને ઝવેરી ટેવર્નીયર એક અમીર જેને સીંધનો મુખો બનાવવામાં આવ્યો હતો તે સુબધી એક વાત કહે છે. આ મુખાના જુલમ-લાંચ લેવાની ટેવ માટે લોકોએ ઉપરાઉપરી બાદશાહ આગળ દરિયાદુર્ગ, પરંતુ તેવું કાંઈ ફળ મળ્યું નહિ. આખરે આ મુખાને પાછો બોલાવી આથી વધારે સારી જગ્યા અલાહબાદની મુખાગીરી આપી. આનું કારણ આમ હતું. સીંધમાં નીકળ્યા પહેલાં આ મુખાએ શાહજહાનને પચાસ હજાર અને જહાનહારાને વીસ હજાર મોટલી હતી.

પોતાના પિતાના રક્ષણ માટે એટલી ઉત્સુક રહેતી કે બાદશાહના આજ્ઞા ઉપર પોતે જાતે દેખરેખ રાખતી. રાજ્યના મોટા કામમાં તે રોકાતી. દાખલા તરીકે ફતેહાબાદની લડાઈ, જેમાં હારાની રાજ્ય મેળવવાની અને શાહજહાનની પાછી સત્તા મેળવવાની સર્વ આશા નષ્ટ થઈ, તે લડાઈ પછી શાહજહાને જહાનહારાને ઔરંગઝેબને સ્થગળવવા મોકલી. ઔરંગઝેબે પોતાના પુત્ર મહમદને રાજમહેલ ઉપર ઘેરા ધાલવા મોકલ્યો હતો. આ ચિતુરી ઔરંગઝેબ જે કોઈનો પણ વિશ્વાસ ન કરતો તે પોતાના દુશ્મન તરફનો પ્રદેશ માને એ સંભવિત નહોતું. ઇ. સ. ૧૬૫૮ ની ૧૮ મી જુને મહમદે કિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યો. આ સમયે ઘણી ખૂનામરડી થઈ હતી અને રાજમહેલ એક તુરંગ થઈ પડી. શાહજહાન આશરે આઠ વર્ષ સુધી બહાર નીકળી શક્યો નહિ. શાહજહાન ઉપર દેખરેખ રાખનાર ઔરંગઝેબનો પોતાનો માનીતો ગુલામ અકબરખાન હતો. અકબરખાનને કુલ અખત્યાર આપવામાં આવેલો હતો અને કિલ્લામાં ધાયું કરતો. આ કેદી સ્થિતિમાં, જેમાં તેને બહુજ દુઃખ દેવામાં આવ્યું હતું, તે સ્થિતિમાં તેને એકજ સંતોષ હતો, અને તે એ કે તેની માનીતી બ્હાલી પુત્રી જહાનહારા તેના દુઃખમાં ભાગ લેવા સાથે હતી. તેને પુરના સાધન હતાં અને ધાયું હત તો બહાર રડીને મુખી હાજી બોગવી શકત. પરંતુ તેણે મોજશોખ કરતાં પિતા તરફના કર્ન્યને વધારે ગમ્યું. તે તેને આશ્વાસન આપતી, તેની જહરીયાનો જોઈ તે મનોપાતી, અને ૧૬૬૬ ની ૨૩ મી જાન્યુઆરીએ ત્યારે શાહજહાન ગુજરી ગયો હતાં મુધી પિનાની તહેનાનમાં રડી. શાહજહાન ગુજરી ગયો અને ઔરંગઝેબના મુખનો ઠોરો ફર થયો.

શાહજહાન નરીકે નહિ પણ એક શાહનશાહ તરીકે ઔરંગઝેબ માટે એવું કહેવાય છે કે લગભગ પચાસ વર્ષના રાજ્ય દરમિયાન અપવાદ સિવાય એક પણ ઘાતકી કામ તેણે કર્યું નથી. જે કે તેની મોટી બહેન તેની કંડી દુશ્મન હતી, છતાં શાહજહાનના

મૃત્યુ પછી તેને સ્વતંત્ર રીતે પૂર બપકાથી રહેવા દીધી હતી. ઇ. સ. ૧૬૮૧ માં આ બહેન ૬૭ વર્ષની વયે કુમારી અવસ્થામાંજ પૂર્ણ સ્ત્રીધર્મ સાથે ગુજરી ગઇ. દીલ્હીમાં શહેર બહાર ૧૪ ચાંબલાવાળી મસજીદના બાજીવાળા મકાનમાં એક સોંઠની કબર સામે એની કબર છે. શીલાલેખ ઉપર તેના છેલ્લા શબ્દો “મહારી આરામગાદ ઉપર કોઇ બપકાબંધ ધુમટ રાખવો નહિ” કોતર્યા છે. નમ્ર જગતના કાણુબંધુર આજીવણ, શાહ-જહાનની પુત્રી અને પ્રભુપરાયણ શાહજહાનને માટે ધાસનું ટાંકણુજ બસ છે.

ઉપર કહી ગયા છીએ કે રૌશનદારા ઐરંગઝેબને ચલાતી હતી અને બાઇઓ બાઇઓની લડાઇના પ્રસંગે ઐરંગઝેબને મહેલની તમામ માહિની આપતી. ઐરંગઝેબને એની મદદ અને મહેનતથી રાજ્ય મળ્યું. એમ કહીએ તો ખોટું નથી. આ સંબંધી એને પહેલા શ્રમ માટે જેટલું કહીએ તેટલું જોઇએ છે. શામગદની લડાઇ પછી શાહજહાનને પોતાની સ્થિતિ નબળી લાગી અને ઘરગેળે સમાધાન કરવા યત્ન કર્યા. એક બાજુ દારાને સોના મહોર અને રૂપીઆથી ભરેલાં દસ ઉંટ, લડાઇના ખર્ચ માટે મોકલ્યાં અને દીલ્હી તરફ નાશી જઇ ત્યાંના સરનાની મદદ માગવા કહ્યું અને બીજી બાજુ તેના ઉદ્ધત છોકરાને તેની પાસે આવી માફી મેળવી તેના ઉપર કાચુ મેળવવા યત્ન કરવા લાગ્યો. આ ઉદ્દેશથી તે જેવો મહેલમાં દાખલ થાય કે તરતજ તેના ઉપર તુટી પડવા એકસો તાર્તર સ્ત્રીઓને રાખી. રૌશનદારાએ ઐરંગઝેબને મદદ કરી. શાહજહાનની યુક્તિથી તેને જાણીતો કર્યો અને આ રીતે ઐરંગઝેબ બચ્યો.

કચ્છમાં આવેલા ધાંધરના બેઠમાની અને નિમકદસમ જીવનખાને દારાને પકડી દીલ્હી આણી દુસ્મનને સોંપ્યો, ત્યારે રૌશનદારા ફરીને દેખાઈ હતી. કાઉંસીલ મળી અને તેમાં દારાને દેહાંત દંડની શિક્ષા કરવી કે ગ્વાલીયરના કિસ્લામાં જીવનપર્યંત કેદ રાખવો એ પ્રશ્ન ચર્ચાતો હતો. દારાનો જૂનો દુસ્મન દાનિશમંદખાન અને બીજા કિમ-રાવો જન્મટીપની તરફેણમાં હતા. પણ શૈસ્તખાન અને રૌશનદારા દેહાંત દંડ માટે એ-ટલાં ઉત્સાહી હતાં કે રૌશનદારાનીજ દલીલથી આખી કાઉંસીલ એની તરફ થઇ ગઈ. દારાએ નાશી જઇ, ધર્મનો ત્યાગ કરી અને કાફરોની સાથે રહી સર્વ દક્ષ બોધ્યો છે. થોડાજ દિવસ ઉપર સાદાં કપડાંના લેખાશમાં ખરાબમાં ખરાબ હાથી ઉપર તેને આખા ગામમાં ફેરવવામાં આવ્યા હતા તે વખતે લોકોની લાગણી તેને માટે કેટલી હતી તે જાણતી હતી. આટલા માટે તે બોલી કે જો ઐરંગઝેબને પોતાની અંદગી બચાવવી હોય, રાજ્ય સામ્રાજ્ય હોય તો દારાને દેહાંત દંડની શિક્ષા કરવી. જો રૌશનદારાનાં જ્ઞાનચક્ર ઉધારાં હતા, જો અકબરના મહાન રાજ્ય ઉપર માત્ર જુઓ જેવા બાદશાહો થવાના છે એવી ખબર હોત, શીખ, મરાઠા અને નાદીરશાહ જેવા પરશીખનો આ મહાન રાજ્ય ઉપર હુમલો કરવાના છે એ જાણતી હતા તો તેને કેટલું દુઃખ થાત. ઐરંગઝેબ ઉપર શિવાજીનો હુમલો, શૈસ્તખાનનું ખૂન, મોગલ સહેનશાહતના મુખ્ય બંદર સુસ્ત ઉપર ચલાઇ રૌશનદારાએ જોઈ હોયીજ નેમજે. એ વખતે રાજ્ય માટે હક લાવનાર માટે મૃત્યુ અથવા જીવનપર્યંત કેદખાનું એ શિવાય બીજું કંઈ નહોતું. એક સુસ્ત મુસલમાન તરીકે ઐરંગઝેબ પોતાની બહેનની તરફ થયો અને ૧૬૫૬ ના નવેમ્બર માસની ૧૫ મી તારીખે દારાને ફાંસી દેવામાં આવી.

ઈ. સ. ૧૬૫૯ ની ૨૬ માં મેએ બાધ ભવિષ્યનાં ખુન કરી રાજ્યની લગભગ દાઢમાં લીધી. રોચનહારા રાજ્યમાં કર્તી હતી યદ્ય અને સીક મહાર એની પાસે રહેવા લાખાં. પરંતુ રોચનહારા માટે એટલો તો અણુવિશ્વાસ હતો કે આ મહારને એક દોષથીનાં રાખી એક બીજી સીક કરીને પોતાની પાસે રાખતો. આટલી બધી સાવચેતી છતાં રોચનહારા પોતાની ખટપટમાં રહી હતી. ઇ. સ. ૧૬૬૪ માં ઐરંગઝેબ માંદો પડ્યો. આ મંદવાડથી પ્રથમ તેની છઠ્ઠી ભયમાં રહી અને પછીથી તેને એટલો તો નબળો બતાવ્યો કે તેનામાં બોલવાની શક્તિ રહી નહિ. આ અણુધાર્યા બતાવથી તેનું આખું રાજ્ય હળમળી ગયું. એવી હરવા આવી કે જૂદા જૂદા પ્રાન્તના મુખ્યો 'લારકર લઈ દોહી આવવા નિકળ્યા છે. પદ્મપ્રથમેલા રાજ્યના મદદગારો ખટપટ કરી અકબરખાનને કેદખાનામાંથી બહાર કઢાડવા તબવીજ કરવા લાગ્યા. મહેલમાં બે પક્ષ પડ્યા; એક પક્ષે ઐરંગઝેબના બીજા છોકરા મુઆઝીમને ગાદી લાવવા યત્ન કર્યો ત્યારે બીજા પક્ષે અકબરખાન માટે ફારો માર્યા. આ અધાધુનીમાં રોચનહારા ઘુમવા લાગી. માંદગીના ઓરડાને કબજે પોતે લીધા. તાતેર સ્ત્રીઓને રાત્રીદિવસ ચોકી ઉપર રાખવામાં આવી અને કાર્મ પશુ સ્ત્રીને અંદર જવા ન દેવા હુકમ કર્યો. એટલી બધી ચુપકી રાખવામાં આવી હતી કે દરદી છવે છે કે મરી ગયો છે તેની ખબર જનાનામાં પણ નહોતી. આ દરમિયાન તે ઉમગવો સાથે લાંચ વગેરેથી ખટપટ કરી અકબરખાનને ગાદી મળે એમ તબવીજ કરતી હતી. આમાં તેને સ્વાર્થ સમાયેલો હતો. અકબરખાન મોટા થાય ત્યાં સુધી તે કારબાર કરવાની હતી, કારણ અકબરખાનની ઉંમર માત્ર સાતઆઠ વર્ષ હતી. પોતાની પાસે સીક મહાર હતી એટલો લાભ હતો. પરંતુ નસીબ ઉલટું હોવાથી તેને નિરાશી મળી. મંદવાડને પાંચમે દીવસે ઐરંગઝેબની તબીયતમાં ફેર થવા લાગ્યો અને તરતજ રાજ્યકાર્યમાં ધ્યાન લગાડવા શરૂ કર્યું. તેણે અકબરખાન ઉપર પત્ર લખ્યો કે પદ્મપ્રથમ બહાર ન નીકળી શકે એવો બંદોબસ્ત રાખે, અને બંદેન પાસેથી સીક મહાર મંગાવી લીધી. આ સીક મહારને તેણે ગેરઉપયોગ કર્યો નથી તેટલુંજ જાણવા માગતો હતો અને તે માટે તેને સંતોષ થયો. કારણ કાવતરું તૈયાર નહોતું કે સીકની જરૂર પડે. આમ છતાં કાવતરાંની ખબર ઐરંગઝેબને કાને ગઈ પણ તે વખત તે જાણતો નથી કરી છાનો રહ્યો. એને એટલી ખાત્રી થઈ કે તેની બંદેન ગમે તેટલાં કાવાદવા કરતાં મહેલે એમ નથી. ને દિવસથી ઐરંગઝેબ તેને શંકાની નજરે જોવા લાગ્યો અને રોચનહારને પણ પોતાના બાધમાં ફેરફાર લાગ્યો. પોતાના બીજા બાધઓ અને ભત્રીજાના ભવિષ્યનું તેને બાન થયું અને રખેને પોતાને પણ સોમરું પડે એમ બપ લાગ્યો. આથી તેણે યુક્તિ કરી. 'જનાનામાંથી દૂર રહી એકાંત જીવન ગાળવા દેવા તેણે ઐરંગઝેબની રમ માગી. પણ ઐરંગઝેબ એમ દમાયે એવો નહોતો. તેણે એવું કયું કે છોકરાંઓની દેખરેખ માટે તે ફજવણી માટે જનાનામાં તેની જરૂર છે. આ દિવસથી તેનું જીવન નિરસ થયું. એટલુંજ કહેવું યોગ્ય છે કે ઐરંગઝેબ પોતે ગમે ત્યાં રહેતો. છતાં તેની નજર તેની બંદેન ઉપર રહેતી.

શાન્તિકુટિર,
શાન્તાકુઝ

સોગીન્દરાવ રતનલાલ દીવશીયા.

લેખકોને વિજ્ઞપ્તિ.

- (૧) લેખકોને-વિનંતિ કે તેઓએ ચોખ્ખા અક્ષરે કાગળની એકજ આગુએ માહિતી લખવું.
- (૨) મળેલા લેખ છપાવવા અગર પાછા મોકલવા સમાજ બધાની નથી તેમજ ગેરવહો પડેલા લેખને માટે સમાજ જવાબદાર નથી.
- (૩) સહીવાળા લખાણને માટે લેખકજ જવાબદાર છે ને સમાજ નથી.
- (૪) અમને મળેલા લેખો દાખલ કરવા કે કેમ તે આખતનો નિર્ણય ક્રમવાર થતો હોવાથી તે વિષેનો જવાબ તરત માગવાની હતાવળ ન કરવા લેખકોને વિનંતિ છે.
- (૫) અમારી માહિતી માટે લેખકોએ પોતાની મગા ઉપગંત ખરેખર નામ કેટલા આદિ જણાવવું. ખરા નામ વિનાના લેખોપર ધ્યાન આપવામાં આવશે નહિ.

સંઘનો પત્રવ્યવહાર “ મંત્રી, બન્ધુસમાજ; સુન્દરીસુબોધ મંદિર, રાયપર, અમદાવાદ ”ને સરનામજ કરવા.

છપાઈ બહાર પડી છે.

ડીટેકટીવ બહાદુર શેરલોક હોમ્સ.

પ્રખ્યાત વાર્તાકાર સર એ. ડોનન ડાયલ હુપી પોલીસની વાર્તાઓ લખવામાં એકા છે. તેમની અગ્રેષ્ઠપરથી આ વાનો ગુન્હાતીમાં આવુ માસમાં છપાઈ બહાર પડશે. કલ્પનાશક્તિથી કેવા કેવા ગુન્હાઓ પકડાય છે અને વિચારશક્તિ શું કરી શકે છે તે આ વાર્તા મરમ રીતે બતાવે છે. ગોલીની અંધાધમી કી. રૂ. ૧-૪-૦.

ગૃહલક્ષ્મી. હિંદી અમારી અતિ ઉત્તમ વાર્તા. પ્રેમ અને નીતિના ઉચ્ચ મિશ્રાનોની મુશ્કેલી છે, નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણીખાતાએ ઇનામો તથા લાયજેરીઓ માટે મંજૂર કરેલી છે. મર્વ વર્તમાનપત્રોએ તેની ઉત્તમતા સ્વીકારી છે. ખામ સ્ત્રીઉપયોગી પુસ્તક છે. સુન્દર અંધાધમી. કી. રૂ. ૧-૧૨-૦

દી૦ લખમીદાસની કંપની, કોટ, —સુબાઈ.

નામદાર બ્રિટિશ સરકારે તેમજ નામદાર ગાયકવાડ સરકારે ઇનામ તથા લાયજેરી માટે મંજૂર કરેલી

ગીતમાળા ભાગ ૧ લો.

(આવૃત્તિ ૨ છ.)

જમા આધુનિક વિદ્યાન લેખક તથા કવિઓનો, ઇશ્વરમ્ભરણ, ગૃહધર્મ, નીતિ, સૌંદર્ય, દેશભક્તિ કથાદિ વિષયો ઉપરની ઉચી પ્રતિની કાવ્યમય, સુન્દર અને ગમિક ગગાવાળી ૮૦ ગરખીઓનો મંમહ કરવામાં આવ્યો છે. ઉચ્ચ વર્તિના ગરખામંડળોમાં આ પુસ્તકમાંની ગરખીઓ ખામ પર્વદ કરવામાં આવે છે. ૧ લી આવૃત્તિ યોગદ મમયમાં ખપી ગયા પછી ઘણે ઘણે ઠેકાણેથી-નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતા તરફથી પણ વખતોવખત થતી માગણીને લીધે તેની આ બીજી આવૃત્તિ કહાડવાની જરૂર જણાય છે. મૂલ્ય છ આના.

સપોદક બન્ધુસમાજ.) અમદાવાદ)

મળવાનું ઠેકાણું—સુન્દરીસુબોધ મંદિર. રાયપર અમદાવાદ.

શંકરરાય અમૃતરાય. રાયપર અમદાવાદ.

સ્ત્રી-ઉપયોગી જાહેરખબર પ્રકટ કરનારને, ઉત્તમ તક.

અમુલ્ય મેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા.”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને મર્વ ત્વાકો-
પયોગી ૧૨૮ પાનાનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી
મોકલનારને કીમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત
મોકલી આપવામાં આવે છે

રાજવૈદ્ય નારાયણજી મેઘવણી

જામનગર—ઠાઠીયાવાડ.

ગ્રાહકોને સૂચના.

આ અક નેડે સૌભાગ્ય શિક્ષાબિંદીની જાહેર પામળ વહેંચવામાં આવી છે તે ઉપર
અમારા ગ્રાહકોને ધ્યાન આપવા વિનંતી કરીએ છીએ.

મંત્રી, બન્ધુસમાજ.

“સુન્દરી સુખોદ”

(૭ મું વર્ષ)

સીઓ માટે સરળ ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતું પ્રથમ માસિક
પૃષ્ઠ ૩૨.

દર વર્ષે એક રસિક અને ઉત્તમ પુસ્તક ભેટ આપવામાં આવે છે,
વાર્ષિક લગ્નજમ પોસ્ટેજ સાથે માત્ર સવા રૂપિયે.

મંત્રી, બન્ધુસમાજ; અમદાવાદ.

આ પત્રનું વર્ષ સપ્ટેમ્બર (આવણ) થી શરૂ થાય છે અને નવા ગ્રાહકો વર્ષના
સરભરથી જરૂરમાં આવે છે વર્ષની વચ્ચે નવા થનાર ગ્રાહકોને વાહલા અકા મોકલી
પાયામાં આવે છે,

Registered No. B. 436

सुन्दरी सुबोध

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवता । मनु

(प्रसन्न देवता रूढे, कथा पात्रे सम्मान सुन्दरी)

सर्वीगे श्रीमो भाटे प्रकट थरु भासिके.

स्तां ७.

किं १०.

स पाद ,

पन्थुसभाज, अमहापाद.

ध. स. १८१० जुन.

{ वि.सं. १८८६ वैशाख-शुक्ल,

આયોનિક ફાર્મસી

માં

જનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

શીવર ડોસ.—જીવર મિનુ. દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ઘણીજ મગતી અને અમરકારક દવા છે. ૩. ૦-૪-૦

જર્મીમાઈકઃ—જાતુનિનાશક. ચેપી કે ઝેરી જાતુના વિપતે કાપી નાખે છે

૩. ૦-૮-૦

ગલક ધ્યુરિક્ષાધર્ગ સોલ્યુશનઃ—સ્તગોધક. લોહીવિકાર ઉપર ઘણીજ અમર કારક દવા. ૩. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશનઃ—ઝાડાની દુશ્વળતાત વગેરે દુર કરે છે. પેટ મૌદ્ર આણે છે. અને જીવ લાગે છે. ૩. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમઃ—આમડીના દરેક રોગ ઉપર કહોતું અટકાવી જાતની ગંજ આણે છે. ૩. ૫-૮-૦

એ ઉપગન દરાજનો મયમ, ખીલનો મલમ, કોયેરા, પ્લેગ વગેરેની મરણી જાતની અકમી દવાઓ જતાવવામા આવે છે.

વધુ ખમર માટે તથા નમુના માટે લખો—

(પ્રોફેસર મજજરની) આયોનિક ફાર્મસી.

ગારગામ, મુંબઈ.

નામદાર શહેનશાહ એડવર્ડનું શોકજનક મૃત્યુ.

। યસ્મિન્ જીવતિ જીવન્તિ વહ્વઃ સ તુ જીવતિ ।

નામદાર શહેનશાહ એડવર્ડના ગયા માસમાં થયેલા આકસ્મિક મગ્નથી હિન્દુસ્થાનને એક દિલસોજ શહેનશાહની, ઇંગ્લાંડને એક ઉદારચરિત રાજકર્તાની તેમ દુનિયાને જગત્માં સર્વત્ર સુલેહ અને શાંતિ પસારનાર એક મહાન બળની ખોટ પડી છે.

નામદાર શહેનશાહના શોકજનક મૃત્યુને આપણે આકસ્મિક કહીએ છીએ પરંતુ ખરો રીતે તેમ નથી. ખરાબર રીતે આપણે તપાસીશું તો માલમ પડશે કે રાજ્યાભિષેક વખતે પણ તેમની તબીયત ખરાબર નહોતી હાલ મહાર પડેલી હકીકત પરથી વળી જણાય છે કે તે પછી પણ મૃત્યુ સુધી તેમની તબીયત બે ઈંચે તેવી મજબુત નહોતી. આવી નબળી તબીયત છતાં પણ નામદાર શહેનશાહ રાજ્યના તેમ જગતના શાસક માટે પોતાની તબીયતને લોગે પણ પ્રવાસમાં નીકળી પડતા, અને પોતાને કરવા જેવા તમામ કામ પોતે કરતા. રાજ્યારોહણથી છેક મૃત્યુ સુધી ના. શહેનશાહે કર્તવ્યનો ત્યાગ કર્યો નથી.

ના. શહેનશાહે પોતાના રાજ્યમાં, યુરોપનાં તેમ સકલ જગતનાં રાજ્યોમાં સુલેહસંપન્ન રહે તેને માટે જેટલા પરિશ્રમ લીધા છે તેટલા અર્વાચીન સમયમાં કોઈ રાજકર્તાએ લીધા નથી. લોકોના વાજબી હુકમો તેઓએ હમેશાં સ્વીકાર કર્યો છે. આ ઉદારચરિત શહેનશાહ રાજગાદીએ આવતાં બેઝર વિશ્વહ અટકાવી ટ્રાન્સ્વાલને સ્વરાજ્ય આપ્યું હતું હિન્દુસ્થાનમાં લોકોનું પ્રતિનિધિત્વ વધે તે સામે ઇંગ્લાંડના અમીરોનો મોટો ભાગ વિરુદ્ધ છતાં નવીન રાજકીય સૂધારા આ દેશમાં દાખલ થવાની સરળતા તેઓ વડેજ વધી હતી એમ સર્વ રીતે જણાય છે. આ તેમ અન્ય અનેક તેમના સદ્ગુણોને લીધેજ તેઓએ ઇંગ્લાંડ, હિન્દુસ્થાન તો શું પણ જગતના લગભગ સર્વ દેશોની પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી અને તેથીજ જગતની સર્વ પ્રજાએ તેમના મરણથી પડેલી ખામી માટે શોક પ્રદર્શિત કર્યો છે.

આવા એક બાહોશ, ભક્ષ અને પોતાના રાજ્યની તેમ જગતના અન્ય દેશોની પ્રજાના વાજબી હક તરફ સન્માન અને સદ્વૃત્તિથી જોનાર રાજકર્તા, હિન્દુસ્થાનના ના. શહેનશાહ એડવર્ડની પ્રચલિત ધરણીદિગ્દાસાદા હાંધી, અખલ હિંદી પ્રજાને ન મળ્યો તે માટે હિંદી પ્રજા ખરેખર દિલગીર છે.

ના. શહેનશાહ એડવર્ડના એકજનક મરણથી ના મહારાણી શ્રી એલેક્ઝાંડ્રા, આપણા નવા અને દિલસોજ શહેનશાહ જ્યોર્જ અને રાજકુટુંબ પર આવી પડેલી આકૃત તરફ અમે અમારી દિલસોજ બતાવીએ છીએ અને પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર પાસે યાચના કરીએ છીએ કે —

“ ના. શહેનશાહ જ્યોર્જ દીર્ઘાયુષ્ય ભોગવે અને તેમની કારકીર્દીમાં ઇંગ્લાંડ અને હિન્દુસ્થાનની પ્રજાનાં સુખસંતોષ દિનપ્રતિદિન અભિવૃદ્ધિને પામે ”

સન્મિત્ર, બન્ધુસમાજ.

* જોના જીવનવડે ધણા મનુષ્ય જીવે છે તેનું જીવન સાર્થક છે.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા મુનિષ્યાત નવલકથાનાર સાક્ષરકવિ ગેઃવર્ધનરામભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો
 “સ્રીયો પંડિત યાય, રસજ્ઞ યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય શરીરે બળવતી, રોગહીન અને
 “મુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણુમા કુટુંબબન્ધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી
 “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઇચ્છાઓ અને ક્લેપોમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખરાં કલ્યાણ કરે
 “શક્તિમતી અને હસાદિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગના
 “વ્યાધિ વાસનાઓ દૂર કરે;” પતિભક્તિપરાયણુ યદ્ય પતિનું જીવન ઉન્નત કરે અને તેનાં આંતર-
 વિવાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ ભેળવી ઈઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને
 અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયશૂર્યનાં તેજસ્વી કિરણો સપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એના આર્યસુન્દરીઓના
 જીવનની સદૃશતા છે. “સ્રીવિના શૂદ્ધ નથી, શૂદ્ધવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્ર્ય નથી...
 “સ્રીની ઉન્નતિવિના દેશની ઉન્નતિ અસાધ્ય છે.”

પર્થ ૭ સુ.] ઈ. સ. ૧૯૧૦. જીન.—વૈશાખ, વિ. સં. ૧૯૬૬. [અંક ૧૦ મો.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

હિંદુસ્તાનના મારા ઘણા મિત્રો મને એમ કહે છે કે અમારા દેશના
 વિલાયતની માફક સ્ત્રીઓને કમાવા જવાની જરૂર નથી. તેથી સ્ત્રીઓને તમારા
 દેશ જેવી કેલ્લવળો આપવાની શી જરૂર છે? પણ આટલી વાત તો સર્વ કોઈ
 કબુલ કરે છે કે યુરોપની માફક હિંદુસ્તાનની પણ ઘણી સ્ત્રી સ્ત્રીઓને માતા
 થવું પડવાનું છે. અને મારા હિંદુ મિત્રોના ક્યાલમાં પડતું પણ નથી આવતું
 કે ઉત્તમ માતા તરીકે પોતાની કરજો સંપૂર્ણ રીતે અદા કરવા માટે સ્ત્રીઓને
 તેમનાં પોતાનાં તેમ કાલકોનાં શરીરની રચના જાણવાની, આરોગ્યવિદ્યાના
 સામાન્ય જ્ઞાનની, હાલના શાસ્ત્રીય નિયમો પ્રમાણે કાલકોને ધર્મનું તેમ નીતિનું
 ંચા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવાની, તેમને માત્ર ઉત્તમ સ્ત્રીપુરુષોજ નહીં પણ
 પોતાના કાલકો તથા કાલકીઓને હિંદુસ્તાન દેશને લાયક નાગરીકો બનાવ-
 વાની સાવશ્યકતા છે. માતા તરીકે તેમને માથે આટલી વધી જોલમદારીઓ ને
 ફરજો રહેલી છે તે થરાવર યજાવવાને તેમ પોતાના પતિના સર્વ સુખદુઃખમાં
 ભાગીદાર બનવાને, સંતારસાગરમાં તેના સાથી તરીકે રહેવાને, તેમ સદા
 કાલકોને માટે તેની સહચારિણી બનવાને સ્ત્રીઓને શું ંચા પ્રકારની કેલ્લવળોની

જરૂર નથી ? એક ચાલાક વકીલ, હુશીયાર ડૉક્ટર તથા નીપુણ માજીસ્ટ્રેટ
વનવાને જેટલી કેલવળીની જરૂર છે તેના કરતાં નમુનાદાર માતા તથા ભાણે
વનવાને ઓછાં કેલવળીની જરૂર છે ?

મીસીસ જયસી વેસ્ટવુક.

(વ્રહ્મક્ષત્રીય ત્રિમાસિક)

કાવ્યકુંજ.

મીઠાં જીવન હો, જીવન હો !

મીઠાં જીવન હો, જીવન હો !

હોને લક્ષ્મીમતી નરનાર રે:-

મીઠાં

અરે વેગે જળકન્તાં ને ભિજાં,

ધર્મધેનુતાં દૂધ અભિધાર રે:-

મીઠાં

ધેન સેવે શ્રીસ્વામિનીજી સોદાતાં,

નીરે પંડે પ્રભુજી જળચાર રે:-

મીઠાં

ગોપગોપિકા ઝિલ્લત દેવી તેજલાં,

કનકકળયે, વહે અનન્ત ધાર રે:-

મીઠાં

રસજરણે કુંજન વન ભીજ્યાં,

સર્યાં કાલિદેવીમાં મુધાસાર રે:-

મીઠાં

સકળ વિશ્વમાં વિહોલ રમે રંગીલાં,

લહે પાન એતું જીવન અમરપાર રે:-

મીઠાં

પીયો પારસી, ઇસ્લામી આર્ય બાલૂડાં,

પ્રીતે શ્રિદત્તનાં પીજે કુમાર રે:-

મીઠાં

પૂર વહેણે જુલેલ ઉરકૂલકાં,

નન્દનનંદન કંઠે સુહાસ હાર રે:-

મીઠાં

જોગણોને સન્દેશ.

(રાહ:—અમે જોગીઆનાં બાલ.)

જગની જોગણો ! અહાલેક ! તરશી અમારી મરૂદીએ,
રસની લહરી યો એક: જગની જોગણો ! અહાલેક ! ધ્રુવ.
યોગી જને યોગ આદર્શ, આત્મા ઉડું ઉડું થાય:
તપસી ઉમા એક પાવલે, કહોને કેટલું ચલાય ?
કરીએ, આવો, યાત્રા યોગની: જગની જોગણો ! અહાલેક !
સૂના સૂના વનના માંડવા, સૂની સ્વર્ગની વાટ:
આણ તપે, ને અવની તપે, તપે ઉરનો ચે ધાર:
ત્હમે ને અમે તપશું એકલાં: જગની જોગણો ! અહાલેક !
ગેરૂ ધર્યો, ને કન્યા ધરી, ધરિયો પ્રભુજીનો લેખ:
લેખ એ લેશે ભમ્યો નહીં, આડી કર્મની રેખ:
જીવતે છે કર્મના અંચળા: જગની જોગણો ! અહાલેક !
પુરૂષ ને પ્રકૃતિની બેલડી, બેલડી શિવ ને ઉમા ય:
જોગી જોગણનાં ચે જોડલાં, અદ્ભુત એવો યોગ-ધાય:
દ્વેતે રમે છે અદ્વેત ત્હાં: જગની જોગણો ! અહાલેક !
આવો, આવોને અલબેલડાં ! વનમાં વિધુરૂં જણાયે:
આવો તો લે હવિ દેવતા, ઉરની ઉણપો પૂરોયે:
પ્રભુનાં યનોતાં યધારજો ! જગની જોગણો ! અહાલેક !

નહાનાલાલ દલપતરામ કવિ.

આર્ય અખળાની અભ્યથેના.

(મારી લાલકડીની લજ્જતે સંભાળજોરે—એ રાગ.)

અખળાની આ અર્જ ઉરે સ્વીકારજો રે;
નાહક નર્કની ખાણ કહીને નાં પિછારજો રે;— અખળાની.
આખર રામ, કૃષ્ણની જનની, એ ઉર ધારજો રે;
આપણ એક પિતાના બાળક, એ વિચારજો રે,— અખળાની.
કાંઈ લેક નથી તમ-હમમાં કુદરતિ દીસતો રે;
માત્ર ફર્જ જુદી પણ તે માંહે હીત જો રે;— અખળાની.

છે અગત્ય બેઉની જીવન પાર ઉતારવા રે;
 છે અગત્ય પ્રેમ ઉર તમ-હમમાં વિસ્તારવા રે;— અબજાની.
 હવે પ્રેમ-પ્રતિભા પ્રત્યક્ષ સહુ એ જાણતું રે;
 આવો લેઓ આશ્રય, પવિત્ર ઉર, મન માનતું રે;— અબજાની.
 સધવા વિધવામાં નથી ભેદ જરાએ જાણજો રે;
 તે પરમ પિતાએ પેદા કરિયાં, માનજો રે;— અબજાની.
 શક્તિસમ સૌ કાર્યપરાયણ દીસતું રે;
 કોઈ કુહુંબ હિતમાં તો બીજે દેશહિતતું રે— અબજાની.
 આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ વાક્ય વિચારજો રે;
 પછી, ભેદ નથી તમ-હમમાં આખર માનજો રે; અબજાની.
 એકલવાયું જીવન સૌએ દુઃખરૂપ માનતું રે;
 ત્યારે શું કરવાને કહો છો, નર્કની ખાણ તું રે;— અબજાની.
 નથી ભિન્ન કશુંએ, માત-પિતા એ જાણજો રે;
 તજીને ભેદભાવ સહ દેશહિત ઉર ધારજો રે— અબજાની.

વિદ્યાવિલાસી.

જોગણ.

જોગણ ! એ જોગણ ! બહેનાં બંસરીજીભવ !

ત્હારી બંસરીના સૂર

મુઘી દૂરથી મધુર

ઉછળે હૈયાનાં પૂર.

બહેનાં—

સરિત મન્દ મન્દ ગાય,

અનિલ મન્દ મન્દ વાય;

ગાને હૈયું હીંચાય.

બહેનાં—

એક-એક વાર છેડ

ગીત ગીતું એક રેડ,

મોહન મંત્રથી લારેલ.

બહેનાં—

નર્મદાશંકર બાળાશંકર.

વાર્તાલહરી.

“રસોડાની પ્રેમકથા.”

(W. W. Jacob ની Cupboard Love ની વાર્તાનો તરજુમો.)

નવેમ્બર ચાલતો હતો. સાંજનો સમય હતો. નેગેટના શાન્તિમય ગૃહમાં ત્રણ મનુષ્ય સ્થિત થઈ પીતાં વાતે સ્થડ્યાં હતાં. વાત ઉઘટ બેર ચાલતી હતી, પણ મીસીસ નેગેટને બારણાં પછવાડે ઊભી રહીલી ચાકરડી વાત સાંભળે છે એવો અયોગ્ય શક જવાથી અને રસમય વિશ્વોની વચમાંનાં હેના બચસ્યક “હા, ધીમેથી ?” થી વાત મંદ પડી ગઈ હતી.

“કાકા, વાત આગળ ચલાવોને,” મીસીસ નેગેટ આવી જતના એક અટકાવ પછી કહ્યું.

“કહ્યાંથી આપણે અટક્યા તે સંહાર લક્ષમાં નથી.” બોડરીય કાકાએ કહ્યું.

“હમારા બિઝનેસ નીચે,” મી. નેગેટ પડતી મૂકાયેલી વાતનું વાક્ય બોલ્યો.

“હા, તપાસતાં,” મીસીસ નેગેટ ઉમેર્યું.

હાવા અયોગ્ય સ્થળમાં મી. બોડરીય (માછ પોલિસ અમલદાર-સૌથી નીચી પદવીના) રહી શકે નહિ, પણ મીસીસ નેગેટની સુવર્ણમાળા ચોરનાર ફરીથી તેજ જગમાંએ બીલું ચોરવાને આવશે એવું ધારીને પોતેજ તેરી ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી હતી. હેમણે ટેબલ ઉપર નેગેટની ધડીયાળ માળા ચોરનાર મનુષ્યને લક્ષ્યાવવાને મૂકવાની દરખાસ્ત પણ કરી. પણ નેગેટ સવિનય તે દરખાસ્તની સ્થામા મત આપ્યો.

“મને એમ શંકા ઉત્પન્ન થાય છે કે આ વિશે મીસીસ વૉટર કંઈક જાણતી હશે.” પત્નીની સ્થામા તિરસ્કાર યુક્ત દષ્ટિ ફેરવતાં કહ્યું.

નેગેટ ઉઠ્યો અને મગડીની પાસેની એક ખુરસી ઉપર બેસતાં ધીમેથી બોલ્યો.

“મીસીસ વૉટરને અહિંથી ગયાંને લગભગ પંદરેક દિવસ થયા હશે.”

“મહે એમ નહોતું કહ્યું કે તેણેજ તે માળા ચોરી.” પત્નીએ સહેજ બમર સ્થડાવી ઉત્તર આપ્યો. “હું તો માત્ર એટલુંજ કહેતી હતી કે એ તે વિશે કંઈક જાણે છે, અને હજી પણ હું તેમ કહું છું. મીસીસ વૉટર કંઈ આચરદાર સ્ત્રી નથી. જૂઝેને, હેણે સ્મી-યસનથી આવેલા પેલા જૂવાનની પાછળ પોતાની છોકરીને કેવી ફેરવેલી ? પણ માળા હમારી નથી એટલે હમને શી દરકાર !”

“હું તો શકત—”

“હું જાણું છું કે હમે શું કહેવા જતા હતા,” પત્નીએ ધકાકો કર્યો. “હવે હમે કાકા શું કહે છે તે સાંભળો તો સાફ. આજે પોલિસ ખાતામાં સ્થાને હેમને પચ્ચીસ વર્ષ થવા આવ્યાં એટલે તે કંઈક તો હમારા કરતાં વધારે પણ જાણના હશેને.”

“મ્હારો સિદ્ધાંત એ છે કે,” માણ પોલિસ અમલદાર ધીમેથી બોલ્યા. “ન્યાં સ્ત્રી અમુક મનુષ્યનું નિર્દોશપણું સાબિત થાય નહિ” ત્યાં સુધી ત્હને ગુનેહગાર ધારવું. આ બાબતમાં હું કાયદાની સાથે મળતો થતો નથી.”

“આપણા ઘરમાં પોલિસ અમલદાર રહેવા છતાં ઘરમાં ચોરી થાય એ બહુ આશ્ચર્યકારક છે. મ્હને તો લાગે છે કે ચોરનારને પોલિસની શક્તિ વિશે બહુ ઉચો મત નહિ હોય” નેગેટ સગડીને સંબોધીને બોલ્યા.

બોડીશ પોતાની જગ્યાએથી ઉઠ્યો, નેગેટની સ્હામેની ખુરશી ઉપર બેઠો અને સિગાર સળગાવી પાછો ત્યાંથી ઉઠીને ભત્રીજાની સ્હામા બેઠો. ગૂમ થયેલી માળાની બરાબર હકીકત કહેવાનું ભત્રીજાને દ્રમ આવ્યું.

ભત્રીજાએ તરત શરૂ કર્યું:—“આજે સ્હવારે બાર અને દશ મીનીટ મ્હે તે માળા ગૂમાવી. જો કે મ્હારી ઘડિયાળ જે હમણું રહેજ વહેલી ચાલે છે ત્હેમાં તો સ્હાડા પાંચ થયા હતા. મ્હે ચુલા ઉપર રોટલી મૂકીને ઉધરસની ટીકડી લેવા ટેબલનાં ખાનામાંથી પેટી ઉઘાડી. અંદર માળા નહતી.”

“તું તે માળા તેજ પેટીમાં રાખે છે?” બોડીશ ગંભીરાધથી પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“હા, હમ્મેશાં. હું તરત નીચે ગઈ અને એમા ચાકરડીને કહ્યું કે મ્હારી માળા બોવાઈ ગઈ છે. મ્હે સાથે સાથે એમ પણ કહ્યું કે હું કાંઈ કોઈનું નામ લેતી નથી પણ તે મ્હારી માળા પાછી મળશે તો હું ચોરનારને માફી આપીશ.”

“એમાએ શું કહ્યું?”

“એમાએ ઘણું કહ્યું. તે એવી રીતે બોલતી હતી કે જો કોઈ અનુભવ મનુષ્ય સાંભળે તો એમજ ધારે કે ઘરની સંદાણી તો એજ છે અને હું તો ચાકરડી છું. મ્હે ત્હેને નોકરી છોડવાની નોટીસ આપી એટલે તે ઉપર જઈને પોતાની પેટી ઉપર બેસીને રડવા લાગી.”

“શું પોતાની પેટી ઉપર?” શરજોક હોમ્સને લજવે તેવી ટપમાં બોડીશ પૂછ્યું.

“હા, મ્હે પણ પ્રથમથીજ પાયો મજબુત કર્યો. ગમે તે બ્હાતે મ્હે ત્હેને નીચે મોકલીને ત્હેની પેટી બોળા બેઠ. ત્હેનાં હુગડાં જો ત્હમે જોયાં હોય તો જાણે નર્વા ચીયરાં. બોરીયાં સરખાંતું તો નામજ મજે નહિ. અને—”

“ત્હેને બહુ નવરાસ મળતી નથી.” નેગેટ આસ્તેથી કહ્યું.

“હું જાણતીજ હતી કે ત્હમે ત્હેના અચાવમાં બોલશો” પત્નીએ ઉશ્કેરતાં કહ્યું.

“જો પછી બહુ—” નેગેટ ખુરશી ઉપર સિગાર મૂકીને ઉઠતાં બોલ્યા.

“જો વિષય ચાલે છે તેજ ચાલવા દો. ચલાવ, લીઝી,” બોડીશ નેગેટને પાછા ખુરશી ઉપર બેસાડતાં કહ્યું.

“મ્હે પેટી બરાબર બોળી પણ મ્હને માળા જડી નહિ એટલે હું નીચે આવીને મારી પેડે રડી.” મીસીસ નેગેટ કહ્યું.

“હું ધાંધું કે ત્હારે માટે સૌથી સારો માર્ગ તેજ હતો.” લાગણીથી નેગેટ

કહ્યું. બોડરીશે કેતી જઈને ભત્રીજીને બોલતી અટકાવી, વિચારમાળામાં ગુંથાઈ જઈને, હાથ ઉપર દહાડી ટેકવીને રહેજ બુક્રિટ મ્હણી.

“ બેઢતી કાંઈક ચાવી જાડી ? ” અને તેટલી ગંભીર મુંખાકૃતિ રાખીને નેગેટ પૂછ્યું.

“ કાકા વિચારમાં ગુંથાઈ ગયા હોય ત્હારે આવી રીતે ત્હેમાં વિદ્વિન નાખતાં, ત્હમારે સરમાવું નેહએ. ” મીસીસ નેગેટ મ્હીડવાઈને બોલી.

બોડરીશે આ તકરારમાં ભાગ નહિ લીધો. ત્હમણે ધીમેથી ગજવામાંથી નોટબુક અને પેનસીસ કહાડ્યાં.

“ માળા રાત્રે ત્હાં હતી ? ” ત્હણે પૂછ્યું.

“ હા, ત્હાંજ હતી. ” નેગેટ તરત જવાબ આપ્યો. “ ઘડિયાળમાં બાર વાગ્યા હતા ત્હારે લીઝીએ મ્હને ઉધરસની ટીકડી લેવા કહાડ્યો હતો. ”

“ ત્હારે માળા તે પછીજ ચોરાયલી હોવી નેહએ, ” બોડરીશે સ્હામી ભીત તરફ દષ્ટિ ફેરવતાં કહ્યું.

“ તેતો દરેકજ જાણેને ” નેગેટ બેદરકારીથી બોલ્યો.

“ હું તે પેટી બેવા માથું છું, ” બોડરીશે કહ્યું.

મીસીસ નેગેટ ઉપર જઈને પેટી લઈ આવી. પેટીમાં થોડાંક દાંતનાં બોરીયાં અને ઉધરસની ટીકડીઓ હતી. નેગેટ ઉઠીને એક ટીકડી મ્હોંમાં ચૂકી અને પાછો પોતાની જગ્યાએ જઈને બેઠો.

“ ખરું જોતાં ત્હમારે તે ટીકડી નહોતી લેવી નેહતી, ” કાંઈક તિરસ્કારયુક્ત દષ્ટિથી બોડરીશે કહ્યું.

“ હે ! ” નેગેટ ઉદ્ગાર કર્યો. ત્હેનાં આંગળાં મ્હોંમાંની ટીકડી લેવાને વળ્યાં.

“ હસો, હવે મ્હોંમાંથી પાછી કહાડતા નહિ. ” બોડરીશે બોલ્યો.

“ ત્હમને કાંઈજ દરકાર નથી, ” મીસીસ નેગેટ નિશ્વાસ નાખતાં કહ્યું “ ત્હમનાં બોરીયાં પણ ટીકડીની સાથેજ રાખી મૂકે છે. એક દિવસ ત્હમણે ટીકડીને બદલે મ્હને બોરીયું પણ આપ દીધું—” અચાનક ત્હેની દષ્ટિ નેગેટના સળંગ પ્રયત્ને વશ રાખેલાં મ્હોં સ્હામું ગઈ. “ ત્હમે હસો, ત્હમને ક્યાં લાગણી છે ? ”

પોતાનો આનન્દ અપ્રસંગોપાત છે એમ જાણીને તે દબાવી દેવાનો ભગિરથ પ્રયત્ન નેગેટ કર્યો પણ નિષ્ફળ ગયો એટલે આખરે તે બીજા ઓરડામાં ગયો.

“ હવે સવાલ એ રહ્યો કે, ” બોડરીશે બોલ્યો. “ તું ઉઘતી હતી તે વખતે કોઈ ત્હારા ઓરડામાં આવીને માળા લઈ ગયું હોય એમ ખતવું શક્ય છે ? ”

“ ના, મ્હારી ઉઘ તેવી નથી પણ જે ઘરમાં હાથી દોડે તોપણ નેગેટ ઉઠે નહિ. ” મીસીસ નેગેટ ઉત્તર આપ્યો.

“ પણ લીઝીએ રૂમાલ લેવાને મ્હારા તકિલા નીચે હાથ ધાલ્યો હતો ખરો, ” નેગેટ પાછા ઓરડામાં આવતાં કહ્યું.

બોડરીશે ત્હેને ચુપ રહેવાની નિશાની કરી. ત્હેણે ત્રણ વખત હાથમાં પેન્સીલ લીધી અને ત્રણ વખત પાછી મૂકી. વિચારમાં. વિચારમાં ખુરશી ઉપરથી ઉઠીને ત્હેણે આરડામાં ફરવા માંડ્યું. અચાનક રટલ સાથે અચડાઇ પડાયું નહિ હોત તો આ ક્રિયા કંઠારે અટકત તે સમજવું મુશ્કેલ હતું.

“આજે સહવારે અહિં કોઇ આવ્યું હતું ?” આખરે ત્હેણે ખુરશી ઉપર બેસતાં કહ્યું.

“ફક્ત મીસીસ ગ્રાઇવર આવી હતી.” મીસીસ નેગટ બોલી.

“કંઠારે આવી હતી ?”

“તેના ઉપર શક લાઇ જવાનું કારણ નથી.” નેગટ બોલી ઉઠ્યો.

“તે કંઠારે આવી હતી ?” નેગટને નહિ ગણ્યકારતાં બોડરીશે પાછું પુછ્યું.

“તે તો બરાબર ખબર નથી. તે કંઠારે આવી ત્હારે હું ખ્હાર ગઇ હતી.”

“શું ખ્હાર ?”

મીસીસ નેગટ ડોકું હલાવ્યું. “હું કંઠારે પાછી આવી ત્હારે તે અહિં બેઠી હતી.” બોડરીશે ઉંચું જોયું અને બારણાં પાછળ ઉપર જવાનો દાદર હતો તે તરફ દૃષ્ટિ કરી.

“કંઠારે તું નહોતી ત્હારે ત્હેને ઉપર જવામાં અટકાવનાર કોણ હતું ?”

“મીસીસ ગ્રાઇવર છેક એમતો નહિં કરે. પણ કોણ જાણે. હાલના વખતમાં કોઈનું કાંઈ કહી શકાય નહિં,” મીસીસ નેગટ બોલી. “હું કંઠારે પાછી આવી ત્હારે તે ત્હમારીજ ખુરશી ઉપર બેઠી હતી.”

બોડરીશે ઉઠો વિચાર કરીને નોટબુકમાં કાંઈક લખી લીધું અને દાદરે સ્હડીને ઉપર ગયો. ત્હાં કાદવના ડાઘ પડેલા હતા તે જોઈને તે બોલ્યો. “કેમ ? આ જોયું ?” “હા, કોઈ આવી ગયું હોય એમ લાગે છે,” મીસીસ નેગટ ટાપંશી ખુરતાં બોલી. “કોઇ ખ્હારનુંજ હોય એમ જણાય છે.”

નેગટને ગમે કાંઈક થઇ આવવાથી ત્હેણે ત્રણ ચાર. ઉધરસ ખાધી. આખરે ત્હેણે દ્રઢ મને કહ્યું. “આ કાદવના ડાઘ સ્ત્રીના પગના હોય તેમ જણાતું નથી.” “આવી ઋતુમાં ગમે તેના ખુટથી આવા ડાઘ પડી શકે છે,” બોડરીસ બોલ્યો. “વખતે તેમ પણ હોય.” આમ બોલીને સાહસ કરીને નેગટ પત્નીના ખુટ તરફ નજર કરી.

બોડરીશે નીચે આવીને ખુરશી ઉપર બેસીને વિચાર કર્યો, ઉંચું જોયું, દૃષ્ટિ ફેરવી વળી ઉંચું જોયું અને કહ્યું. “આજે સહવારે બાર અને દશ મીનીટે મોળા બોવાઇ. અગીઆર વાગ્યે ત્હેં ઘરમાં આવીને. મીસીસ ગ્રાઇવરને ત્હેં ખુરશી ઉપર બેઠેલી જોઇ. એમાની પેટીમાં તો નહોતીજ.”

“હા, તે પેટી તો મ્હેં બરાબર જોઇ હતી.”

“હવે પ્રશ્ન એજ રહ્યો કે સહવારે મીસીસ ગ્રાઇવર શામાટે અહિં આવી હતી ?” લેકોક જેવી શક્તિ ધરાવનાર બોડરીશે બેઠું નિરાકરણ કરવા માંડ્યું. “તે અહિં” તે એકદમ અચકી ગયો અને પતિપત્ની વચ્ચે ચાલતા દૃષ્ટિસંદેશાઓ જોઈને તે કાંઈક અન્યથા થયો. ત્હેને જણાયું કે નેગટે દારૂચરસ મિશ્રિત સંદેશો પોતાની ડાબી આંખે પ.

ત્તી તરફ મોકલ્યો હતો. જમણી આંખ બંધ હતી. પત્નીએ જવાબમાં ડોકું હલાવ્યું હતું. બોડરીયની નંગર ત્હેમના તરફ બેઠને ઉભય શાન્ત થઇ ગયાં. બોડરીયે પોતાની તપાસ આગળ ચલાવી.

“ મીસીસ ગ્રાઇવર અહિં ઘણીજ વખત આવે છે ? ” તે બોલ્યો.

નેગેટની આંખમાં પાણી ભરાયાં. મ્હોં કાનુમાં રહી શક્યું નહિં.

“ જો ત્હમોરાથી અહિં નહિં બેસાતું હોય— ” મીસીસ નેગેટ આ વર્તણૂક બેઠને કહ્યું.

“ કેમ, ‘ છે શું ? હું કાંઇ હસવા જ્ઞેતું બોલ્યો છું ? ” બોડરીયે પૂછ્યું.

“ ના, કાકા, કાંઇ નહિ. ” મીસીસ નેગેટ બોલી “ બ્યોર્નને કાંઈ કાંઈ વિચાર આવે છે. ”

“ મ્હને એમ વિચાર આવે છે કે મીસીસ ગ્રાઇવર અહિં માળા ચોરવા આવતી નથી પણ ‘ વેડીંગ રીંગ ’ (લગ્નની વીંટી) ચોરવા આવે છે. ” નેગેટ બોલ્યો.

બોડરીયને પ્રથમ તો આ અર્થસૂચક બોલવામાં સમજણ પડી નહિં. પણ વિચાર કરતાં જણાયું. ગુસ્સાથી લાલચોળ થઇને ત્હેણે કહ્યું. “ આવી મરકરી કરતાં ત્હમે શરમાતા નથી ? ”

બ્હોને નેગેટ પોતાની પત્ની તરફ આંગળી કરી.

“ અરે ? બ્યોર્ન, ત્હમે મ્હારા ઉપર શા માટે વાંક ઢોળી પાડો છે ? ”

“ પણ એમાં હું બોટું શું કહું છું ? એમનું જ્ઞેતું કાંઇ ખરાબ તો નહિંજ થાય. ” નેગેટ બોલ્યો.

બોડરીય પતિપત્નીની આવી અયોગ્ય મરકરીથી અને ગુસ્સાથી ગુચવણમાં પડી ગયો. ત્હેણે વાંચવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન કર્યો.

“ મ્હારો વિચાર એવો છે કે મીસીસ ગ્રાઇવરને ત્હમારે મ્હા પાવા બોલાવવી—અલ્પત હું ત્હમારી મરકરીથી બ્હોતો નથી. જો તે ગુનેહગાર હશે તો હું તરત ત્હેને પકડીશ. હું ત્હેની સાથે હાદર બિલાડીની માફક રમીશ અને ત્હેને મ્હોંચેજ ગુનોહ સાબિત કરાવીશ. ”

“ હું તેમ બિલ્કુલ ચાલવા દેવાનો નથી. કાંઇ સ્ત્રીને આપણે ત્યાં બોલાવીને ત્હેની સાથે આવી વર્તણૂક ચલાવવી ? ભલે માળા ગઇ તો ગઇ. મ્હારે આવા ઢોંગ કાંઈ કરવા નથી. ” એકદમ નેગેટ ગુસ્સે થઇને બોલ્યો.

“ પણ ત્હેના ઉપર શક જતો હોય તો ? ” બોડરીય બોલ્યો.

“ અરે શક કેવો ? કાદવના ડાઘ ઉપરથી વિચાર કરતા હો તો હું ત્હમને કહી દઉં છું કે એ ડાઘ તો મ્હારાથી પડેલા છે. ”

“ ઠીક. ” બોડરીયે બતીજને કહ્યું. “ જો ત્હેની એમજ મરજી હોય તો મ્હારે કાંઈ લેવાદેવા નથી. મ્હારે તો ત્હારી માળા પાછી મેળવી આપવી હતી. ”

“ માળા પાછી મેળવવી હોય તો મ્હારે કાંઈ વાંધો નથી. મ્હારે તો ત્હમે જે ઉપાય બતાવો છો ત્હેની મ્હામે વાંધો છે. ” નેગેટ બોલ્યો.

“ત્યારે જો મ્હને તક મળશે તો હું ત્હના ઘરમાં ધુસી જઈને શોધ કરીશ. જો કે તેમ કરવું કાયદાસર નથી પણ મોટા ડીટકેટિવો હંમેશાં કાયદા તોડીને જ બેદ શોધી કહાડે છે.” બોડરીશે આટલું બોલીને નેગેટની તરફથી બીજો ધડાકો સાંભળવાની આશાથી ત્હની તરફ જોયું. પણ નેગેટ શાન્તજ રહ્યો.

નેગેટ તે રાત્રે સૌથી મોડો સૂતા ગયો. સિગાર પીતાં લાંબો વખત વિચાર કર્યા કર્યા. માથું પોલિસ અમલદાર પોતાને ત્હાં સદાના પરાણા તરિક્કે પોતાને ત્હાં રહે તે રહ્યા ત્હેણે પ્રથમથીજ વાંધો ઉઠાવ્યો હતો, પણ કૌટુંબિક સ્નેહથી મીસીસ નેગેટ ત્હને રાખ્યો હતો. વિચાર કરતાં નેગેટને જણાવ્યું કે હવે ત્હને પાણીયું આપવાની તક બરાબર મળી છે. એક વખત જો બોડરીશ મીસીસ ગ્રાઇવરના ઘરમાંજ પકડાઇ જાય તો ત્હેમના જેવા પ્રખ્યાત ડીટકેટિવને ગામમાં રહેવું બંરા બારે પડે. આ વિચારથી પ્રવૃત્ત હૃદયે સિગાર હોલવીને તે સૂતા ગયો.

બીજે દિવસે સહવારથી સાંજ સુધી બોડરીશે મીસીસ ગ્રાઇવરના ઘર આગળ કાંઈ માર્યાં પણ વ્યર્થ ગયાં, તેથી બોડરીશ વધુ દિલગીર થયો હશે કે નેગેટ (કે જે ત્હની પાછળજ છૂપી રીતે ભગ્યા કરતો હતો) વધુ દિલગીર થયો હશે. એ કહી શકાય તેવું નથી. પણ બીજે દિવસે બોડરીશે મીસીસ ગ્રાઇવર અને ત્હની બહેનપણી મીસીસ કલાઉઝને બહાર નીકળતાં જોયાં.

આ બંને સ્ત્રીઓ દ્રષ્ટિમર્ચાદાની બહાર ગયાં એટલે બોડરીશે આસપાસ નજર નાખી. પણ છુપાયલા નેગેટને જોઈ શક્યો નહિ. એટલે દિમ્મતથી આગળીયો ઉઘાડ્યો અને અંદર ગયો.

ત્હેણે ઝડપથી ભોંયતળીયું તપાસ્યું અને પછી ઉપર ગયો. આવી રીતે બહારે તે શોધમાં યુગાર્ધ ગયો હતો ત્યારે ત્હની ભત્રીજીનો દગાબોર ધણી મીસીસ ગ્રાઇવરને અને મીસીસ કલાઉઝને કાંઈક મીશે ઘરમાં લઇ આવ્યો.

બહારે આ ત્રણ ઘર પાસે આવ્યાં ત્યારે નેગેટ મીસીસ ગ્રાઇવરને કહ્યું “ત્હેમે આગલે બારણેથી જાઓ. હું પાછલે બારણેથી આવીશ.”

પાછલે બારણે નેગેટ બહારથી અને બોડરીશ અંદરથી જઈ પહોંચ્યા. એ પગ પહોંચા રાખીને, બારણે ટેકો દબને નેગેટ અંદરથી ચતા પ્રાણુતોડ ચલ વ્યર્થ જવાડયા. પ્રયત્ન અચાનક બંધ થઇ ગયા. નેગેટ બારણું ઉઘાડીને અંદર ગયો. ત્હની ચપળ દૃષ્ટિએ રસોડાનું બંધ થતું બારણું જોવાયું. શિકાર પકડાયો જોઈને હૃદય આનંદથી ઉજળ્યું. બહાર ખંડમાં મીસીસ ગ્રાઇવર અને મીસીસ કલાઉઝ બેઠાં હતાં ત્હાં નેગેટ ગયો.

નેગેટ મ્હા પીધી, તે ઉપરથી વાત પ્રથમ મ્હા ઉપરજ ચાલી. તે બદલાઇને પોલિસ વિશે ચાલી, અને તે બદલાતાં બોડરીશ (જે ગબરાટમાં સુલા ઉપર બેસીને રસોડામાં વાત સાંભળતા હતા) વિશે ચાલી.

“હાલ તો તે બિચારા એકલા છે,” પત્નીના જૂઠ્ઠા કાકાની સ્થિતિ વર્ણવતાં, ગઇ વખત સુધર્મા પછી પાછું આ ફરીકેમ ગયું ? છૂપી રીતે રસોડાના બારણાંબણી દૃષ્ટિ કરતાં નેગેટ બોલ્યો.

“હા, બિચારા એકલાજ છે.” મીસીસ કલાઉઝની દૃષ્ટિ પોતાની તરફ છે એમ જાણી કાંઈક અસ્વસ્થ ચિત્તે મીસીસ ગ્રાઇવર બોલી.

“અને અંતઃકરણ તો ન્હાના બાળક જેવું ક્રોધી છે. આહા ! કેવી સાદાઈ !” નેગટ બોલ્યો.

“વળી ગમ્મ પરમ દિવસની રાતે તો તે ત્હમારે વિશેજ વાત કરતા હતા.” નેગટ મીસીસ ગ્રાઇવરને કહ્યું. “પણ હમણાં તો એમાં હમને નવાઈ નથી, લાગતી કારણકે આ-ખો દિવસ તેની તેજ વાત કર્યા કરે છે.”

મીસીસ ગ્રાઇવર કાંઈક શરમાઇને બોલી. “જાઓ જાઓ, આવી વાત શું કરાછો !” “પણ જે હું ખોટું બોલતો હોઉં તો લીઝીને પૂછી જોજો. કલાઉઝના કલાઉઝ એ જે તમારે વિશે વાત કર્યા કરે છે. પણ કાકા બહુ શરમાળ છે. ત્હમારું નામ પડે છે ને. એમનું મ્હોં બદલાઈ જાય છે.” નેગટ બોલ્યો.

રસોડાના ચુલા ઉપર બેકેટા બોડફીશનું મ્હોં ખરેખર આ વાત સાંભળીને બદલાઈ ગયું.

“ત્હમે જે જે કરો તે તે એમને ગમે છે,” આવી વાત નહિં કરવાના મીસીસ ગ્રાઇવરના કાલાવાલા નહિં ગણકારતાં નેગટ બોલ્યો. “ત્હમે સોમવારે ત્હમારે ત્હાં આ-વ્યાં હતાં તે વિશે પણ ત્હમણે આતુરતાથી લીઝીને પૂછી જોયું હતું અને પછી ત્હમે જે ખુરશી ઉપર બેસાં હતાં તે ખુરશી ઉપર જઈને બેસાં.”

ખરા બનેલા બનાવનું આવી રીતે જૂઠ્ઠાજ નવતનું વર્ણન સાંભળીને મીસીસ ગ્રાઇવરના ઉપર અસર થઇ. બોડફીશના મન ઉપર પણ એવી અસર થઇ કે ચુલા ઉપરથી ગમડી પડતાં સ્કેન્માં બગી ગયા.

“પણ શરમાળ એટલા કે વર્ષનાં વર્ષ” નીકળી જાય તો પણ તે ક્રોધને પોતાનો ગ્રેમ જણાવે તેવા નથી.”

“હવે નેગટ—” પ્હારથી શરમાતી પણ અંદરથી મલકાતી મીસીસ ગ્રાઇવર બોલી.

“હું સાચુંજ કહું છું. ત્હમને સુવર્ણ દાગીના ઉપર શોખ છે કે નહિં તે પણ પૂછજી.”

“મ્હેં પણ એમને આ ઘરની આસપાસ આંટા મારતાં તો જોયલા” મીસીસ કલાઉઝ કટાક્ષમય હાસ્ય કરીને બોલી.

“પણ એમને આ ઘરથી આઘા જતું ગમેજ કેમ ?” નેગટ બોલ્યો.

નેગટ મ્હા પી રહ્યો એટલે મીસીસ ગ્રાઇવર સ્હામું જોઇને બોલ્યો. “જરા પાંઉ હોય તો મ્હા જરા જૂઠ્ઠાજ આવે.”

મીસીસ ગ્રાઇવર ખંડમાં અને બોડફીશ રસોડામાં સાથેજ ઊભાં થયાં. પાંઉ રસોડાં માંજ હોય તે વાતથી બોડફીશ અજાણ્યો નહતો. મીસીસ ગ્રાઇવરે રસોડાનું બારણું ઉઘાડ્યું, રસોડામાંથી પ્હાર નીકળતી બોડફીશની આકૃતિ જોઈને સાનન્દાશ્રયથી ચીસ પાડીને મીસીસ કલાઉઝના હાથ ઉપર ઢળી પડી. નેગટના હાથમાંથી મ્હાનો ખાસો પડી ગયો.

પોતે રસોડામાંથી નીકળેલી આકૃતિની સ્થામા અને તેટલી અગ્નયમી ધારણ કરીને બેઠા રહ્યા.

“ ઓહો—બોડફીથ ! ” તે આખરે બોલ્યો.

ગુસ્સાથી બોડફીથથી કાંઈ બોલાયું નહિ.

“ નેગટ, ત્હમે હમણું એમને બોલાવો નહિ. મીસીસ ગ્રાઇવર ગભરાઇ ગયાં તેથી એ પોતે પણ ગભરાઇ ગયા છે, ” મીસીસ કલાઉઝે નેગટને કહ્યું. “ મી. બોડફીથ, કાંઈ ગભરાવાનું પ્રયોજન નથી, મીસીસ ગ્રાઇવર હમણું હુશિયાર થઇ જશે. ”

“ ફીક ત્હારે હું તો જાણ્યો, ” બોડફીથની આંખોનો અગ્નિ સહન નહિ કરી શકવાથી નેગટ બોલ્યો, “ પોતે રસોડામાં શામાટે સંતાયા હતા તહેવું કારણ મીસીસ ગ્રાઇવરનેજ પોતે કહેશે. ”

“ જાણી જાણીને ત્હમે પણ શું દોંગ કરો છો ? ” મીસીસ કલાઉઝ આનન્દથી બોલી. “ મી. બોડફીથ, હમે ત્હમને આની સારી તક મેળવી આપી છે તે ચૂકસો નહિ, અને શરમાળ થતા નહિ. ” આટલું કહીને નેગટની સાથે તે ઘરમાંથી બહાર નીકળી. થોડક સ્થંધી સાથે જઈને પછી આ નવિન હકીકત ગામમાં પ્રસરાવવા છૂટી પડી. નેગટ પોતાને ઘેર ગયો. ઘેર મીસીસ નેગટને માળા ટેબલની તરડમાંથી જડી તે હકીકત સાંભળી નહિ સાંભળીને દિવસ આનન્દમાં ગૂંજારવા બહાર નીકળી પડ્યો.

ધનમુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા.

“ ચોરની પહીક. ”

૧

હું અને મહારી સ્ત્રી સરલા કુમ્ભસમાં, સમુદ્રકિનારે, બાવળીયાના વૃક્ષો વચ્ચે એક ન્હાનાં ખંડમાં રહેતાં હતાં.

સાંજ પડી હતી. સુર્ય અસ્ત પામવાની તૈયારી કરતો હતો. ગરિય મનુરણો બાવળીયાના લાકડાંના ભારા બાંધીને હમારા ખંડમાં પાસેથી જતી જણાતી હતી. કોઈક કોઈક વખત એકાદ હિન્દુ કુટુંબ શરી આવીને પાછું શુક તરફ જતું દૃષ્ટિએ પડતું હતું. સમુદ્રમાં ભરતી આવતી હતી. મોઝનો અવાજ, ધુધુધુ ધુધવતો નિર્ભજ આકાશમાં બગી જતો હતો.

હમને ફરી આવ્યાંને થોડોજ વખત થયો હતો. લુગડાં ઉતારીને હું ઓટલા ઉપર એક આરામ ખુરદી ઉપર બેઠો, અને કોઈક વખત ધીમેથી કોઈક વખત મોટેથી ‘ઈન્ડુકમાર’ વાંચવાનું શરૂ કર્યું. સરલાએ સગી સગાનીને રાંધવાની શરૂઆત કરી.

“ આપણે બારેમાસ અહિંજ રહેવાનું હોય તો કેવું સારું ! ” રસોડામાંથી સરલાએ કહ્યું.

“ બારેમાસનું તો ઠીક, પણ હું જો હવે જલદીથી એલ એલ. બી. પાસ કરી દઉં તો મેં મહિનામાં તો અવાય ખડું. ” હું બોલ્યો. (સહવારથી ઇન્દુકુમારજી હાથમાં હતું એટલે તે અવસર બેસ્યો આવે એવાં ચિહ્ન જણાતાં નહોતાં.)

“ પણ આ બંગલામાં કાંઈક એકાન્ત તો ખડું હો. ”

“ તમને ચૈરાંને એકાન્ત વાસ ગમતોજ નથી એટલે શું. ”

“ ગમવાનું શેનું ? હાની ઉજડ જગ્યામાં રહેતાં મહારૂં મનતો માને નહિ. ”

“ તમને અસલનાં ઋષિપત્નીઓના જેવાં કંહારે યશો ? ” મહેં રહેજ હસીને સરલાને બનાવવા કહ્યું.

“ તમને જંહારે ઋષિઓના જેવાં હિમ્મતવાન થાઓ તંહારે હમે ઋષિપત્ની જેવાં ચક્રશું. ” સહમો ઉત્તર મળ્યો.

“ પણ હું તો ગમે તેવી જગ્યામાં રહેવા તૈયાર છું. તું ના પાડે છે ને. ”

“ ના પાડેસ્તો. વખતે રાતના એકાદ ચોર આવ્યો તો મહારી સાથે તકમેય બુમ પાડવા લાગો. ખીલું શું કરો ? ”

શુભરાતી પુરુષપ્રજા ઉપર આ કલંક આવેલું જોઈને મહેં ઇન્દુકુમારનું પુસ્તક બંધ કર્યું, સહામા પ્રત્યુત્તર આપીને કલંક ધોઈ નાખવાનો નિશ્ચય કર્યો.

“ તમને મહેંચે શું કહું ? એક વખત ચોર આવે પછી હું શું કરી શકું છું તે બતાવું. ”

“ મહારે તમારી બહારી જોવાને ચોરને ઘરમાં ઘાલવો નથી. ”

“ પુરુષો ગમે તેવા પણ તમારા કરતાં તો કાંઈક ઠીકજ હોય. પેલા બંગાળીએ ચોરને કોથળામાં ઘાલી દીધો હતો તે શું તું નથી જણાવી ? ”

કૌયલના અજ્યાસના સુક્ષ્મ પડ નીચે આવેલાં ધૈર્ય વર્તમાનપત્રો અને નવલકથાઓના વિશાળ માનથી સરલાને મહાત્ કરવાનો મહેં દરાવ કર્યો.

“ આજે તમારે મહારી સાથે વાદવિવાદજ કરવો છે કે શું ? ”

“ હા. ”

“ ચોરને કોથળામાં ઘાલવા જતાં તમનેજ કંઈક અન્દર પૂરાઈ જશે. ” ખીજા ચોરડામાં લોટ લેવા જતાં, ખુરશી પાસે આવીને મહારી સહામાં કાંઈક સ્મિત કરતાં સરલાએ પ્રંહાર કર્યો.

આ હેતુ પ્રદારથી હું કાંઈક ખંચાયો. પાછું ઇન્દુકુમાર વાંચવાનું શરૂ કરવામાંજ હડાપણુ સમાયેલું જોયું. પણ વાંચવામાં ચિત્ત પરોવાયું નહિ. મહારી વાદવિવાદની છટા તો આજુએ રહી અને સહામો આવો પ્રત્યુત્તર મળ્યો.

વિચારમાંને વિચારમાં રાત્રિ પડી. મનુષ્યનો પગરવ ધીમે ધીમે બંધ પડી ગયો. આકાશમાં તારો જળકવા લાગ્યા. બંગલાના માળીના ઝુપડાંમાંથી ધુમાડાની સેર નીકળી. આંખમાં નિંદ્રા ધેરાણી. હાથમાંથી પુસ્તક જમીન ઉપર પડી ગયું. અર્ધ કલાક હાની સ્થિતિમાં રહી હઠશ એટલામાં સરજા ગાતી ગાતી રસોડામાંથી નીકળી અને પાછળથી આવીને ખુરશી હવાની.

હમે વાળુ કરવા ગયાં.

એ ત્રણ દિવસ વ્યતીત થઇ ગયા. તે વખતમાં મહેં મહાઈ કલક ધોઈ નાખવાનો લાગ શોધો. પણ નિષ્ફળ ગયો. દુર્ભાગ્યે સાંજ પડે કોઇ બિખારી પણ બંગલામાં પેસતું નહતું કે જ્યાં હું મહાઈ જોરે બતાવું. આખરે મહેને એક ઉપાય સૂઝ્યો. મહારો મિત્ર કનૈયાલાલ એક બે દિવસ થયાં ત્યાં આવ્યો હતો પણ સરલાને તે બાજતની ખચ નહતી. મહેં તોને બધી હકીકત કહી અને મહારા પ્રયત્નમાં તોને સામેલ કર્યો. હમારા છૂપાં મંડળમાં હમે ઠરાવ કર્યો કે રાતના બારેક વાગ્યે કનૈયાલાલે મોટી ઝાંઝ લઇને મહારા બંગલામાં આવવું અને હું મુતો હોઉ ત્યાં એકદમ ધસી આવવું. એટલે તરતજ હું મોટી લઇને ઉઠું અને બલભલા ઉસ્તાદોને છૂં કરી નાંખે તેવા લાકડીપટાથી તોને મહાત્ કરીને નહસાડી મૂકું.

આ ઠરાવ પ્રમાણે વર્તવાનો પ્રથમ તો કનૈયાલાલનો વિચાર થયોજ નહિ પણ આખરે મહારા કાલાવાલાથી તોમાં સમ્મત થયો. એટલી યરતે કે જો કાવતું પકડાઈ જાય તો સરલાનો કોપાગ્નિ મહારે સહન કરવો. પણ મહેને તો ખાત્રી હતી કે કાર્ય સરળ થવાનું એટલે હું કમુલ થયો.

ઠરાવેલ દિવસની રાત આત્રી પહોંચી વાળુ કરીને હું અને સરલા ઉપર સૂતા ગયાં. સરલા તો તરતજ નિંદ્રાવશ થઇ ગઇ પણ મહેને ઉઘ આવી નહિ. અગીયાર વાગ્યા પયારીમાં આમથી તેમ પાસાં ફેરવવા માંડયાં પણ નિંદ્રા દેવીએ કૃપા કરી નહિ. મહાર આકાશમાં ચન્દ્ર પુર્ણ રીતે પ્રકાશ્યો હતો. અસંખ્ય તારાથી આકાશ ઇલકાઇ જતું હતું. હુમ્મસમાં ગાઠ શાન્તિ ફેલાઇ રહી હતી. વચમાં વચમાં શિયાળવાંની દિર્ઘ ચીસથી આ શાન્તિમાં વિધ્ન પડતું હતું. સમુદ્ર પણ નિંદ્રામાં હોય તેમ શાન્ત હતો. કોઇક વખત તોના મોજાનો અવાજ મંદમંદ સંભળાતો કાને પડતો હતો. હું પયારીમાંથી ઉઠ્યો. સરલાની સ્થામા જોયું. સરલા પ્રશાન્ત ચિત્તે ઉઘતી હતી. કદાચ કાંઇ માફું પરિણામ તો નહિ આવે એ વિચારથી હું કંપ્યો. આ કાર્ય માથે નહિ લીધું હોત તોજ હીક થાત એમ લાગ્યું. વખતે હસવામાંથી ખસતું તો નહિ થાય ? સરલા બહુ બ્લીસે તો શું કરીશ ? એટલામાં બારનો છેલ્લો ટકોરો ઘડિયાળમાં વાગ્યો. મહેને પાછો ઉત્સાહ થયો. બ્યારે સરલા જાણતે કે એંતો મસ્કરી હતી ત્યારે કેટલી ખુશ થશે એ વિચારથી આનંદ થયો. પાછો પયારીમાં સ્તો. મહારા બાર, પોણા ચતાં સ્ટેજ નીચળું બારણું હાસ્યું. બારણું મહેં ખુલ્લુંજ રાખેનું હોવાથી વધારે ખડખડાટ થયો નહિ. ધીમે ધીમે દાદર ઉપર સ્હડવાનો અવાજ સંભળાયો. દિવાના ઝાંખા પ્રકાશમાં મહેં એક પુરૂષને દાદર પાસે જોયો. એટલામાં તો પુરૂષે કુક મારીને દિવો હોલવી નાખ્યો. બારડામા અધકાર થઈ ગયો. આથી મહેને કાંઇક અજાણ્ય થઇ. સકેતમાં આમ કરવાનું કહ્યું મેં હતું. પણ વખતે વધારે તાદ્દય કરી બતાવવાનું ધારીને તોણે દિવો હોલવી નાખ્યો. પુરૂષ મહારી પાસે આવ્યો નહિ પણ ટેબલ તરફ ગયો. પણ અધાઈ હોવાથી તેને બરાબર સૂઝું નહિ. ટેબલ સાથે અજાણવાથી અવાજ થયો. સરલા એકદમ ખગી ઉઠી. પુરૂષે રૂપાંનાં વાસણો અને મહારી ઘડિયાળ ખોર્જામાં લઇ લીધાં.

તેની આકૃતિ દૃષ્ટિએ પડતાંજ સરલાએ ચીસ પાડ્યાં 'માંડી. મહે' ઘણી વારી પણ તેમ તેમ તો ચીસ વધવા લાગી. હું એકદમ પુરુષની સ્થામા મ્હારી સોડી લઇને ધસ્યો. જોત જોતામાં અચાનક પુરુષનો હાથ ઉઘો થયો. લાકડીનો એક જખ્ખર ઝપાટો મ્હારા માથાં ઉપર પડ્યો. બંગાળીઓના પરાક્રમે સ્મૃતિમાંથી ખસી ગયાં. કોથલાની વાત સ્વપ્નની પેઠે નષ્ટ થઈ ગઈ. સરકસના ખેલાડીની માફક બે ગમેડીયાં ખાઈ મહે પૃથ્વિને પ્રણામ કર્યાં. મનને કાણુમાં રાખવાના સખળ પ્રયત્ન છોડે કોણુ જાણે 'શાથી હું પણ સરલાની સાથે સૂર પુરતો હોઉં તેમ " ચોર ચોર " ની ખુમો પાડીને બંગલો ગળવવા લાગ્યો. પુરુષ જલંગ મારીને નાહો. બંગલામાં એક ઘરડા માળી સિવાય કોઈ ન હતું. માથાંમાં લાગેલી ડાંગ મ્હને વધુ જોરથી ખૂમો પાડવાને ઉત્તેજિત કરવા લાગી. સરલા બ્હેબાકળી થઈને મ્હારાં માથાં ઉપર હાથ ફેરવવા લાગી. એટલામાં વળી પાછુ ખારણું ઉઘડ્યું. ચોડીવારમાં જમાલ પોલિસ એક માણસને ગળચીમાંથી પકડીને અંદર લાવ્યો. મ્હને પોલિસને જોઈને હિમ્મત આવી. ઉડીને દિવાસળી સળગાવીને દિવો સળગાવ્યો. પ્રકાશ પડડાપલા પુરુષ ઉપર પડતાંજ હું ચમક્યો. કનૈયાલાલ પોલિસના બન્દિવાન તરિકે ઊભો હતો.

૪

" કેમ જમાલ, આ માણસને તું ક્યાંથી પકડી લઈ આવ્યો ? આતો હમારા સ્નેહી છે. " કનૈયાલાલના શુરસાથી લાલચોળ થઈ ગયલાં મ્હોં સ્હામું જોઈને મ્હે સ્હેજ ધીમેથી કહ્યું.

" પણ મ્હને શું ખબર કે આ ત્હમારા સ્નેહી હશે ? ત્હમારી મોટી ખુમો સાબળીને હું આમ આવતો હતો એટલામાં એક પુરુષ મ્હને દોડતો સ્હામો મળ્યો. હું એને તો નહિં પકડી શક્યો પણ આ પુરુષ પણ તેનાજ જેવા વેશમાં છૂપાતો આણી તરફ આવતો હતો તેને મ્હે પકડ્યો. " જમાલે પણ જરાક ભોંંકા પડી જઈને કહ્યું.

x

x

x

જમાલને જેમ તેમ પતાવ્યો. કનૈયાલાલે એક મહિના સુધી સરલા આગળ આનીને મુલાકાત લેવાની તરફી લીધીજ નહિં. મ્હને પણ ચોરાની વાત કરવાનો શોખ થતો નથી. લાચાર ! સ્ત્રીઓમાં હાસ્યરસની લાગણી હોતીજ નથી એમ હું તો ધારૂં છું.

ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા.

વિવિધ વિહાર.

પરોપકાર.

(દેખક સૌ. શારદાગૌરી બી. એ. ,

સન્નારીઓ—

એક પ્રસંગે અર્જુનની સ્ત્રી સુભદ્રા જે કંઈકની મૂર્તિ ગંભીર હતી તે પધારીમાં પડી હતી. તેની પાસે ઉત્તરની મા સુલોચના બેઠી હતી, ને પાસે બેસીને પોતાના દામળ હાથથી સુભદ્રાના વિખરાયલા વાળ ઝાળતી હતી. થોડી વારે સુલોચના બોલી, “ સુભદ્રા તું આમ, કર્યા કરીશ; તો તારું શું થશે ? તું પુરી નથી જાંઘતી, તેમ પુરી ખાતી પીતી પણ નથી, રાત દિવસ જખમી થયેલાઓની શુશ્રુષા કરતી છાવણીમાં ફરે છે. જો ! તારી આંખો જાંડી ઉતરી ગઇ છે. મોં નિસ્તેજ થયું છે. અને વાળ રજ ભરાવાથી મેલા થયા છે. યુદ્ધની ચર્યાત થયાને આજ અગિયાર દિવસ થયા. એટલા દિવસમાં એક દિવસ મેં તારું મોં હસતું જોયું નહિં. મરણ પધારીએ પડેલા લોકો માટે આટલો બધો પ્રયાસ કરવાથી શું ફળ ? શા લાભ ? ”

સુભદ્રાએ કહ્યું—“ સ્ત્રીઓને એનાથી અધિક સુખ શાથી મળવાતું છે ? દર્દનિ આરામ કરવો, દુઃખી ઉપર દયા કરવી; શોકમસ્તંતું સાંત્વન કરવું, એ સ્ત્રીઓ માટે સ્વભાવીક ધર્મ છે. આ કર્તવ્ય કરવાથી જેટલું સુખ અને સંતોષ થાય તેટલું બીજા કશાથી થાય નહિં. નારાયણે જેમ અમિ નિર્માણ કર્યા પછી પાણી નિર્માણ કર્યું, તેમજ રોગ, શોક, દુઃખ વીગેરે ઉત્પન્ન કર્યા પછી સ્ત્રીનું પ્રેમમય અને કોમળ હૃદય નિર્માણ કર્યું છે. સ્ત્રીઓની જીવનગંગા પ્રાણુદીન ઉપર અમૃત, અથવા દુઃખી ઉપર શાંતિ સિંચન કરવા ન વહે તો તેમને કયા સુખની પ્રાપ્તિ થાય ? મહાન પુરુષોને સ્વધર્મના રક્ષણ માટે પ્રાણ અર્પણ કરતા આપણે જોઇએ છીએ. આપણો સ્ત્રીધર્મ આપણે તેમની પેઠે પાળીએ છીએ ? ”

સુલોચના—“ દુઃખી અને જખમી થયેલાઓની સેવા કરવી એ સ્ત્રીઓનો ધર્મ કયુલ્લ કરીએ, પરંતુ શત્રુની પણ સેવા કરવી ? તેમના ઘવાએલા માણસ લઇ ભરે તેઓ સ્મશાનમાં જાય. તેમને માટે પણ તું આટલી બધી હેરાન શા માટે થાય છે ? ”

સુભદ્રા—“ શત્રુ ? શું તે આપણા જેવા માણસ નથી ? તેમનાં શરીર લોહીમાંસનાં બનેલાં નથી. ? તને, મને; પ્રાણ છે અને શત્રુને પ્રાણ નથી ? પાણી જુદું જુદું વાસણોમાં ભર્યું હોય પણ તે એક જ છે કે જુદું ? શત્રુને મિત્ર એ શું ? શત્રુથી બંધનાં શરીર ધવાય છે. સર્વને એક સરખી પીડા થાય છે. અને સર્વ મરણ પામે છે. એક જ ઇશ્વર સર્વના દેહમાં અધિષ્ઠાન કરી રહ્યા છે. હું કે તું કોણ, અને શત્રુ કે મિત્ર કોણ ? આ આપણો ને આ પારકો કહેવાયજ કેમ ? ” સુલોચનાએ પૂછ્યું—“ માટે શું આપણે શત્રુને પણ કહ્યું ને દુર્યોધનને પણ મિત્ર કહેવા ? દુર્જનનાં દુઃખો માટે પણ દુઃખી થવું ? વિષ એને અમૃત સરખું ગણવું ? ”

સુભદ્રા—“પુણ્યશાળી ધર્માત્મા મનુષ્યના મનમાં એવીજ ભાવના રહેલીજ જોઈએ. ખરી મોટાઇતો એમાંજ છે. પાપી ઉપર પણ પ્રેમ કરે તેજ મનુષ્ય પરમેશ્વરને પ્રિય છે. તેજ પ્રેમનો સાચો અવતાર છે. મુગંધ વાળાં અને ગંધ વગરનાં ડુકોને પૃથ્વી સરખાજ ભાવથી ગોઠમાં રાખે છે. સમદષ્ટિ અને સુખમય પ્રેમ સંગીત શીખવાનાં સર્વ સ્થાનજ છે. અહીં સર્વત્ર સમ હુદ્ધિ, સમાન પ્રેમ અને સમાન દયાનાં દર્શન થાય છે. આપણે સ્ત્રીઓ વિશ્વ જનનીના પ્રતિબિંબ રૂપ છીએ, શત્રુ અને મિત્ર એ ભાવ આપણે માટે નથી. આપણે વરસાદના પાણીની પેઠે માતૃપ્રેમનો પ્રવાહ સર્વત્ર વહેવરાવવો જોઈએ. મિત્ર ઉપરની પ્રતિ સકામ હોવાથી તુચ્છ છે. શત્રુ અને મિત્ર એ સર્વને માટે સમભાવથી જોમો જીવ દુઃખાય છે તે દેવજ છે. નાનાં બાળકોને આરંભમાં પોતાનાં માતા પિતામાં જ બધું જગત આવી જાય છે. તે સિવાય બીજા કયાની તેમને ખબર હોતી નથી. ધીમે ધીમે તેમના સંસારની મર્યાદા વધે છે, અને ભાઈભાંડનો તેમાં સમાવેશ થાય છે. ચૌવનમાં પતિપતિની સ્નેહતરંગમાં મગ્ન થઇ તેમના તે તરંગ પૃથ્વી અને આકાશમાં વ્યાપી રહે છે. આગળ સંબંધીઓના સ્નેહસ્વરૂપે સ્નેહનદીમાંથી અનેક ડાંટા ડુટી અનંત મુખે તે સાગરને મળે છે.

“પોતાના બાળકની માતા થવું, અથવા પોતાની માતાનું બાળક થવું એમાં મહત્તા જરૂર નથી. પરંતુ બીજાના બાળકની માતા થવામાં અથવા બીજાની માતાનું બાળક થવામાં ખરી મોટાઇ છે. ખરું પુણ્ય છે.”

સતારીઓ ! ઉપરના ઉતારા ઉપરથી દયા, પરોપકારના સત્ય સ્વરૂપનો ખ્યાલ કાંઈક અંશે આવ્યો હશે. જોને ઇંગ્લેન્ડમાં Christian Charity કહેછે તે આવાંજ પ્રકારની હોય છે. આવીજ દયા આવાંજ દાન અને આવાજ પરોપકાર ઈશ્વરને પ્રિય છે.

પરોપકાર શબ્દનો અર્થજ એ છે કે પારકા ઉપર ઉપકાર કરવો, અને ઉપકાર કર્યો ક્યારે કહેવાય કે તેની કાંઈ પણ રીતે ઉન્નતિ થાય ત્યારે—કાંતો તનની, મનની, કે ધનની.

આજકાલ આપણે જોઈએ છીએ કે આપણા દેશની સ્થિતિ ઘણી દયાજનક થઇ છે. દેશની ઉન્નતિ કરવી આપણાજ હાથમાં છે. આપણી પાસે જે કાંઈ ધન છે. તેનો સરૂપયોગ કરીશું તો આપણી ઉન્નતિ થયા વગર રહેશે નહિ. આપણા લોક પાસે કાંઈ પૈસો નથી એમ નહિ. પૈસો તો પુષ્કળ છે પરંતુ તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો તે આવડતું નથી. ન્યાતજાતના વસ કરવા, ન્યાતમાં આગર કહેવડાવવી, લગ્નપ્રસંગે, મરણ પ્રસંગે અથાગ ખર્ચ કરવો એમાંજ આપણો પૈસો સાલ્યો જાય છે. તેના બદલામાં તેજ પૈસો જે અનાથ લોકોની કળવણીમાં, અનેક દર્દી પીડાતા ગરીબ લોકોને માટે દવા-ખાના ઉદ્યાનમાં તથા વેપારની ઉન્નતિ માટે વપરાતો હોય તો કેટલો લાભ થાય ! આપણા લોકમાં આ પ્રકારની સંસ્થાઓની હજી ઘણીજ જરૂર છે. આપણે હાલમાં ખરો કસોટીનો પ્રસંગ છે. તો તે પ્રસંગે ઘણીજ દીર્ઘદષ્ટી વાપરવાની અગત્ય છે. આપણું ધન નિર્ચયક શુભાવીશું તો આપણો દેશ દરિદ્ર થશે. માટે પૈસો સારી રીતે મેળવીને, તથા તેનો સારો ઉપયોગ કરીને બાકી રહેલાનો માળખા વિનાના બાળકોને, ડોસાં કુશરને, માંદાને ખોડવાળાને ધર્મ કરવો. ભરતામાં ભરવું મિથ્યા છે. જેમ સમુદ્રમાં વરસાદના પા-

હુનિ ઉમેરો કળ વિનાનો છે, અને સારી પેઠે ધરાધને જમેલો એવાને પાણું બોળન કરાવવું નકામું છે તેમ પૈસાથી પૂરા ભરેલાને, દાન કરવું એ પણ ફોક્લ છે. શ્રી કૃષ્ણે અણુનને કહેવું છે કે—

દારેદ્રાગ્મર કોન્તેય મા પ્રયચ્છેભ્વરે ધનમ્ ।-

વ્યાધિતસ્યૌપધં પથ્યં નિગજ્ઞસ્ય કિમૌપધૈઃ ॥

“ હે કુંતિના પુત્ર અણુન ! તું દરિદ્રિઓને આપ, ધનવંતને ન દેતો; રોગીને ઓસડથી ગુણ થાય છે. પણ નિરોગીને ઓસડ શું કરવા લેઈએ ?”

વિદ્યાની આખતમાં હજી સૂધી ગરીબ તરફ પરોપકારી પુરોનો મન થોડું જ ગયું છે. આ દેશમાં ગરીબ રંક જાતને ઉત્તમ કેળવણી આપવાનાં ફેંકાણાં ઘણાં જ થોડાં છે. ગુજરાત તરફના હજારો ગરીબોને ધંધા શીખવવાને નિશાળો નથી. એવી નિશાળો ઉદાર પુરોનો પરોપકાર બુદ્ધિથી નીકળશે ને ગરીબો શીખશે ત્યારે જ આપણાથી દેશનું અભિમાન ધરાશે.

આ તો ધનથી પરોપકાર થયો.

પરોપકાર ત્રણ પ્રકારે થઈ શકે છે, તનથી, મનથી અને ધનથી.

હવે આપણા લોકમાં સ્ત્રીઓને હસ્તક ઝાઝું ધન હોતું નથી તો આપણે તન અને મન એથી પરોપકાર કરી શકીએ.

દુઃખી પીડાતા માણસને મદદ કરવી. તે માત્ર પૈસાથી જ થાય છે એમ નથી. નન નોડીને તેમની સારવાર કરવી, તેમના શરીરને તેમજ મનને શાંતિ થાય એવા ઉપાય લેવા, એ સર્વ આપણાથી બની શકે એવાં કાર્ય છે. પરંતુ આ આખતમાં આપણા મનને કેળવવાની ઘણી જ અગત્ય છે. મોંએથી બોલવું તો સહેલું છે કે દુઃખી ઉપર દયા કરવી, પરંતુ દાર્ઢ રંક માણસને અનેક વ્યાધિથી પીડાતાં આપણે લેઈએ તો પ્રથમ તેની પાસે જતાં જ સગ થઈએ. તેનું કારણ શું છે ? કારણ એજ કે ખરી દયા Christian Charity જેને કહે છે તે હજી આપણે સમજ્યાં જ નથી. જ્યાં સૂધી આ સગ દૂર થશે, મારાથી એકાદો રોગ જેવાશે નહિ—એ ખ્યાલ દૂર થશે તોજ, અને અંતરનો ઉમળકો—સર્વ મનુષ્ય પ્રત્યે સમાનભાવ હશે—Self Sacrifice ને Universal Sympathy આત્મબોગ અને સર્વ પ્રત્યે સમાનવૃત્તિ એજ કેળવવાથી ખરો પરોપકાર થશે. અને એજ સર્વ ધર્મનું અગ્ર છે. તુલસીદાસ કહે છે કે:—

દયા ધર્મ કો મૂળ હે પાપ મૂલ અભિમાન

તુલસી દયા નવ છાંડીએ જળસગ ઘટમે પ્રાન.

મનુષ્ય માત્રપર સમાનવૃત્તિ—દયા સમભાવ એજ ધર્મનું મૂળ છે. અને જે આપણા માંથી અહતા દૂર થશે તોજ આ સમાનવૃત્તિ કેળવાશે. યુરોપ, અમેરિકા, તથા જાપાન વગેરે સુધરેલા દેશોની સ્ત્રીઓનાં વળન વાંચ્યાથી આપણને પ્રતિભા થાય છે કે આપણે આ આખતમાં ઘણું જ પછાત છીએ. મોટા ધનાઢ્યની પત્ની કે પુત્રી હશે તે પણ એ દેશોમાં દરિદ્રીમાં દરિદ્ર ધરનાં માણસોની મજાકાત લેશે, તેમને સ્વચ્છ રહેતાં શીખવશે, તે-

મનાં આગેદાની સંભાળ લેતાં શીખવશે, ધર્મભોધ દેશે, દુઃખને વખતે આશ્વાસન દેશે. આવી રીતે અનેક પ્રમાણે પોતાનાથી કિતરતી પંક્તિનાં મનુષ્યની ઉન્નતિ કરવાને એ લોકો સદા તત્પર હોય છે. અને એવી રીતે ગરીબોને ઘેર જવામાં તેમનાં દુઃખ નિવારણ કરવામાં એ લોક ઘણીજ મોટાઈ ધરાવે છે. આપણાં માછ રાણી અલેક્ઝાન્ડ્રા દર અઠવાંદીએ એકવાર હોસ્પીટલના દર્દીઓની મુલાકાત માટે જાય છે. તેમને માટે મેં એ મીઠાઈ, કાંઈ સારાં પુસ્તક, ટુલ, બાળકને માટે રમકડાં એવી એવી કાંઈ વસ્તુ લઈ જાય છે. દર્દીઓ એમની વાટ વારંવાર જોયાંજ કરે છે. એક એવા પ્રસંગની વાત છે કે ઇંગ્લંડમાં એક જાહેર મેળાવડો હતો. તેમાં રાણી અલેક્ઝાન્ડ્રાને હાજરી આપવાની હતી. મેળાવડામાં જવાનો વખત થઈ ગયો હતો. અને ગાડીમાં એઓ બેસવા જતાં હતાં. એટલામાં એક માણસ દોડતો દોડતો ગાડી પાસે આવ્યો ને કહેવા લાગ્યો કે અમુક હોસ્પીટલમાં એક ગરીબ બાઈ મરવા પડી છે ને એ કહે છે કે મને તો જે બાઈ દર અઠવાડીએ ટુલ આપવા આવે છે તેમની મુલાકાત કરવી છે, એમ કહેજે. એમનાં પવિત્ર દર્શન થશે તોજ હું મહેલાઈથી મરી શકીશ. મેળાવડો મેળાવડાને કેંકાણે રહ્યો ને રાણી અલેક્ઝાન્ડ્રા એ ઇંગ્લાંડ ભેરીની અંતની થડીએ આશ્વાસન દેવા ગયાં. આ તે દયા. આવાં કાર્ય તે દોષની પ્રશંસા માટે કે મોટા મોટા ઇશ્કાળો લેવાને માટે કરાતાં નથી. એ તો અંતરના ઉચ્ચ શક્તિથી—પ્રભુ પ્રિયથેન થઈ શકે. અને એમ થાય તોજ તેનાં સુશળ મજે! ઇસુ ખ્રિસ્તની એક શીખામણ છે કે તારે એક હાથે કરેલું દાન બીજા હાથને ખચર પડવા દઈશ નહિં. વાસ્તવિક રીતે એનો અર્થ એજ કે લોકમાં જળાવવું, લોકમાં કીર્તિ મેળવવી એ પરાપહારનો હેતુ હોયો ના જોઈએ. પરાપહાર માટે સ્વાર્થનો ભોગ આપવાની ઘણીજ અજાયબ છે. આપણે આપણા કામમાં તો સદા મુંઝાએલાજ રહીશું. પરંતુ આપણા કામમાંથી ગમે તેમ કરીને વખત બચાવીને પારકાનું બચું કરવા તરફ મન રાખવું જોઈએ. આપણે જો મનથી દૃઢ નિશ્ચય કરીશું કે વરસના આઠલા દિવસ તો આપણે કાંઈ પ્રકારે લેકોપયોગી સાર્વજનિક કાર્ય કરવાને માટે ગાળવાજ જોઈએ તો આપણને હજાર રસ્તા મુશ્કેલી. આપણે તો ઈશં અબળા જાતી તે શું કરીએ? ઘર સાચવીએ ને બેસી રહીએ; એમ કરીને જો આગમ કરીશું તો તો કાંઈ કાર્ય થશે નહિં. પણ વરસ ઉપર દસિયું દેનાવાદમાં જ્યારે ભયંકર રેલ આવી ત્યારે હજારો લોકો ઘરબાર વગરનાં રવડી પડ્યાં હતાં ત્યારે દરેક અનાથ સ્ત્રીઓની સર્વ પ્રકારની વ્યવસ્થા સ્ત્રીઓએજ કરી હતી. તેમને ને વખતે પુરોગામી કાંઈ જરૂર નહોતી. થીમતી સરોજીની નૈક, તથા મિસાસ હૈદરીના નામના ગુણાનુવાદ તે પ્રસંગે આપ્પા નિઝામના રાજ્યમાં ગવાતા હતા. સ્ત્રીઓ જો ક્ષરે તો અનેક ઉપયોગી કાર્ય કરી શકે. કેમકે કાર્યક્ષતા એમનામાં કાંઈ ઓછી નથી.

થીમતી સુલોચના બહેન તથા રૂક્મણી બહેનને ખરેખર ધન્ય છે. અમદાવાદ જવા શહેરમાં લોકોની અનેક નિંદાની દરકાર કર્યા વગર આવા પ્રકારની સંસ્થા ચલાવવી એ કાંઈ થોડી હિંમતનું કામ નથી. બન્ને જણાં પોતાનાં વખતનો તેમજ પેસાનો ભોગ આપીને આવું ઉપયોગી કાર્ય કરે છે તો કેટલી અનાથ અબળા તેમને આર્થિકાંદ દેતી દશે કે જેમનાથી બને તેમજે આવી સંસ્થાને સહાયતા આપવી એ કાંઈ થોડો ઘણો પરાપહાર નથી. પ્રભુ તેમના અમનાં સુશળ આપે એટલુંજ માગીશું.

આ ક્ષણભંગુર જગતમાં કામ, ક્રોધ, માયા, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર નામે છ
સત્રુ આપણી સારી યુદ્ધિને ચળાવે છે. એઓથી ઇન્દ્રીયો સ્વાધીન રાખી ન ચળી મનને
સ્થિર રાખી પરદુઃખભંજન તરફ નિષ્ઠા કરીશું તો તેમાંથી જગતનો કર્તા તે શું? આપ-
ણને શા માટે તેણે જન્મ આપ્યો છે, આપણે શું કરવું જોઈએ, વગેરે સારા વિચારો
આપણામાં આવશે, હૈયાં કુમળાં થશે અને નકારો દુઃખ દેતાં સ્વપ્નાં કદી પણ નહિ
આવે. દરેકે દરેક ધર્મમાં પરોપકારની સ્તુતી કરેલી છે. દુનિયાનાં સઘળાં માણસો દર્શનને
મોટા દાતા જાણી તેના ઉપર આધાર રાખે છે. કુટુંબનાં માણસો રજતા પુરુષોના ઉપર
આધાર રાખે છે. દેશરૂપી કુટુંબમાં રજતાં શ્રીમંત લોક હોય છે માટે નિરાશ્રિત ભાંડુઓ
વિશેષે કરીને શ્રીમંતોની આરા રાખે છે, અનાથ સ્ત્રીઓ વિહાન પરોપકારી સ્ત્રીઓની
આરા રાખે છે. કવિ નર્મદાશંકર કહે છે કે—

ધન ન આપ્યું, સાથ આપણી, ધિરવું ધર્મને પાપને હણી;
જગત આ વિષે માન સંચિએ, જીવ ગયો પછી મુક્તિ-પામીએ.
જન્મણુવારના છાંડજને કરો, વર વધુ તણા દાદને હરો;
ગરવ હોય જો કીર્તિ આણવા, ન દષ્ટ ધુત્તને દીન પાળવા.
જાડ થડે ચક્રી વેમ ખાળજો, મુધરવે ઘણી ચોંપ રાખજો.
દળદરો તણાં દુઃખડાં હરો, ધરમ યુદ્ધિને મોખરે કરો.
ગરીબ પાત્રને દેવું છનરે, નંથી બીજી મતી તુલ્ય તેનીરે.
નરમદા કહે વીનવી તમો, મદદ દીનને દેધને રમો.

દુઃખાં સંસાર.

(સ્ત્રીલેખ.)

જન્હાં જોજી ત્હાં નજરે પડે દુઃખિયો સૌ સંસાર;
નિર્ધન સૌ સંસાર.

જન્હાં જોજી ત્હાં દુષ્ટે પડે નિઃસત્વ સૌ સંસાર;
નિર્ધન સૌ સંસાર.

દૃષ્ટિ કઈં ચોદેર પણ દૃષ્ટિ ઠરે નહિ કંઈંકાંય;
નિર્ધન સૌ સંસાર.

લાગી રહી જવાળા જાધે અમીવૃદ્ધિ કયાંથી યાય ?
નિર્ધન સૌ સંસાર.

દુઃખ એકને જો એક, બીજાને બીજું તૈયાર;
દુઃખીયો સૌ સંસાર.

સીતા સમી ઘરનાર નહિં ક્યાંથી સુખી સંસાર !

નિર્ધન બધો સંસાર.

લક્ષ્મણ સમો બાંધવ નહીં, સુખદુઃખમાં રહેનાર;

ક્યાંથી સુખી સંસાર ?

ક્યાં છે ? શ્રવણ માતાપીતાને કાંધ લઈ ફરનાર ?

દુઃખિયો સો સંસાર.

સીતા સમી ઘરનાર જ્યારે થશે ભારત માંય,

ત્યારે થશે કલ્યાણ.

ધર્મ જેવા નિપુણ નૃપતિ થશે ભારત માંય,

ત્યારે થશે કલ્યાણ.

ભીમ જેવા શરીરશક્તિમાં થશે ભારત માંય,

ત્યારે થશે કલ્યાણ.

હનુમાન જેવા દાસ જ્યારે થશે ભારત માંય,

ત્યારે થશે કલ્યાણ.

“કમજોર ને ગુસ્સા બહુ” હીંદી પ્રજાને હાય :

દુઃખિયો સો સંસાર.

જ્યાં જોઈ ત્યાં નજરે પડે દુઃખિયો સો સંસાર;

નિર્ધન સો સંસાર.

જ્યાં જોઈ ત્યાં દુષ્ટે પડે નિઃસત્વ સો સંસાર;

નિર્ધન સો સંસાર.

સો. હેમકુંવર

પહેલી અલક્ષત્રિય મહીલા પરીષદ.

અસંતોષ એજ પ્રગટિતું મૂળ છે. અને અત્યારે આપણા દેશમાં પણ સર્વત્ર અસંતોષ વ્યાપી રહ્યો છે. આપણને આપણા રીતી રીવાજોમાં, નાતજ્નતોમાં, સમાજોમાં સર્વત્ર ન્યુનતાજ ભાસે છે. અને તે ન્યુનતા દૂર કરવાના હેતુથી અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ શરૂ થઈ ગઈઓ છે. આગણીત કોનફરન્સો, પરીષદો, મંડળો, વગેરે સ્થપાયા છે અને આપણી ઉત્તમતાને માટે યોગદાનથી પ્રયાસો ચાલી રહ્યા છે.

અન્ય કોમોની માફક કાંઈક દેખાદેખીથી અને કાંઈક પોતાની ઉત્તમતા અર્થે ગુજરાત કાકીઆવાડમાં વસતી અલક્ષત્રિય કોમે પણ પ્રતિવર્ષ પોતાની નાતની કોનફરન્સ બરવાતું કાર્ય આજ પાંચ વર્ષ થયા આરંભ્યું છે. આ વર્ષે એ કોનફરન્સની સાથે એક નવીન મંથાએ જન્મ લીધો છે. એ કોમની કેટલીક સ્ત્રીઓએ પુરોની કોનફરન્સની

સાથે નાતની સ્ત્રીઓની પણ પરીપદ બોલાવવાની યોજના બહાર પાડી હતી ને તેમની આ યોજના હરેક રીતે સરળ નીવડી હતી. તા. ૨૩ અને ૨૪મી મેને દીવસે આમોદમાં પુરોના કોનક્રેન્સ સાથે પહેલી અલંકૃત્રિય મહીલા પરીપદ પણ મળી હતી ને તે પરીપદમાં આમોદમાં વસતી લગભગ બધી અલંકૃત્રિય સ્ત્રીઓ ઉપરાંત ભરૂચ, અમદાવાદ વગેરે સ્થળોથી પણ એ નાતની કેટલીક સ્ત્રીઓએ હાજરી આપી હતી. એ પરીપદનું પ્રમુખસ્થાન ભરૂચવાળા મરહુમ ઓનરેબલ યુનીસાલ-વેણીસાલ, સી. આઇ. ઈ ની વિધવા મંગાસ્વરૂપ હરીગંગાને આપવામાં આવ્યું હતું. એ પરીપદનો કાર્યક્રમ નીચે મુજબ હતો.

પહેલો દીવસ.

પ્રથમ દીવસની બેઠક તા. ૨૩ મી મેને દીવસે સાંજના ચાર વાગતાં મળી હતી. શરૂઆતમાં સો. કપીલા કેશરીપ્રસાદ તથા સો. મનહરગૌરી કાંતીલાલે મળી હસ્થપ્રાર્થના ગાઠ હતી. ત્યાંબાદ એ પરીપદના સ્વાગત મંડળના પ્રમુખ સો. જ્યોત્સનાલક્ષ્મી નંદલાલે આવકારના એ બોલો કહ્યા હતા. ને થઈ રહ્યા પછી મહીલા પરીપદની યોજના રજુ કરનાર સ્ત્રીઓના તરફથી સચીતા કૃષ્ણલાલે શરૂઆતનું બાપણુ કર્યું હતું. તે બાપણુમાં આ પરીપદની યોજના કેવી રીતે ઉભી કરવામાં આવી હતી, તેના હેતુ શા છે ને તેના શું લાભો થવાનો સંભવ છે વગેરે બાબતો બતાવી હતી. પછી સો. હીરાલક્ષ્મી કૃષ્ણલાલની દરખાસ્તને સો. કપીલા કેશરીપ્રસાદના અનુમોદનથી મંગાસ્વરૂપ હરીગંગાને પરીપદનું પ્રમુખસ્થાન આપવામાં આવ્યું. પછી મરગામની કેટલીક સ્ત્રીઓએ પરીપદમાં હાજર ન થઈ શકાયાં તેને માટે દીલગીદી બતાવવા તેમ પરીપદના કાર્ય તરફ દીક્ષાપ્રેરણા બતાવનારા જે પત્રો લખી મોકલ્યા હતા તે પરીપદ સન્મુખ વાંચી સંભળાવવામાં આવ્યા હતા. પછી પ્રમુખે થોડા શબ્દો કહ્યા બાદ તેમણે બાપણુ તેમની બાણેજ સો. મંગળાગૌરી ગુણવંતરાયને વાંચી બતાવવા આજ્ઞા કરી. પ્રમુખનું બાપણુ વંચાઈ રહ્યા બાદ “આપણા સંસારમાં સ્ત્રીઓનું યોગ્ય સ્થાન ને ગાંતીમુદારમાં સ્ત્રીઓની મદદની જરૂર” એ વિષયપર અમદાવાદથી સો. હરીગંગા સીમનલાલનો આવેલો નિબંધ સો. ધનલક્ષ્મી હીરાલાલે વાંચી બતાવ્યો હતો. એજ વિષયપર બીજાને નિબંધ સો. રત્નલક્ષ્મી અમૃતલાલ તરફથી આવેલો હતો પણ વખત ન હોવાથી તે વંચાયો નહોતો પણ પ્રમુખની આજ્ઞાથી તે વંચાયા બરાબર ગણી લેવામાં આવ્યો હતો. પછી સો. બાનુમતી લક્ષ્મીબાઈએ “હાલના સમયને તેમ આપણા હૃદય સંસારને અનુસરી સ્ત્રીઓને કેદા પ્રકારની કેળવણી આપવી જોઈએ કે જેથી તેમના મન તથા આત્માનો વિકાસ થાય તેમ પત્ની માતા વગેરે તરીકે પોતાની ફરજો તેઓ બરાબર અદા કરી શકે” એ વિષયપર નિબંધ વાંચ્યો હતો. પછી સો. કપીલા કેશરીપ્રસાદે “સ્ત્રીઓ તથા બાળકોનાં શરીર નીરોગી તથા તંદુરસ્ત રાખવાની કેટલીક સામાન્ય સૂચનાઓ” એ વિષયપર નિબંધ વાંચ્યો હતો. આ નિબંધો વંચાઈ રહ્યા પછી પહેલા દીવસનું કાર્યક્રમ સમાપ્ત થયું હતું. તે સમાપ્ત થઈ રહ્યા બાદ સો. સચીતાગૌરી કૃષ્ણલાલ તરફથી પરીપદમાં હાજર રહેલી સ્ત્રીઓને માટે આદવાણી તથા મીઠાઈનો મેળાવડો કરવામાં આવ્યો હતો.

છે એમ મારાથી માની શકાતુંજ નથી. પણ એ પરીપદોના લાભ બતાવવાનું શરૂ કરતા પહેલાં એના વિરૂદ્ધ જે વાંધા દર્શાવવામાં આવે છે તેના તરફ સહજ દષ્ટી નાંખીએ.

પ્રથમ જે વાંધો દર્શાવવામાં આવે છે તે માત્ર આવી મહીલાપરીપદ વિરૂદ્ધ દર્શાવવામાં આવે છે એમ નથી, પણ નાતની અંદરની હરેક પ્રકારની હીલચાલની વિરૂદ્ધ એ પણ તરફથી વાંધો લેવામાં આવે છે. આવો વાંધો દર્શાવનારાઓનું એમ માનવું છે કે અત્યારના સંજોગોમાં આપણે માટે પ્રથમ જરૂરની બાબત એ છે કે આપણે આપણા દેશમાં એક પ્રજાત્વ ઉત્પન્ન કરવું. અને આવું પ્રજાત્વ ઉત્પન્ન કરવામાં નાતીબેદ વિધિ રૂપ છે માટે નાતોનો પ્રથમ નાશ કરવાની આવશ્યકતા છે. આવી આવી નાતોની પરીપદો, કોન્ટ્રાર્સો જેવી સાંકડી ને સંક્રાન્તિત પ્રવૃત્તિઓ નાતોને વધારે મજબુત ને સંગીન બનાવે છે. માટે દેશહીતને માટે આવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓનો એકદમ ત્યાગ કરવો જોઈએ. અવશ્ય આપણા દેશમાં એકજ પ્રજા બનાવવા માટે નાતોનાં બંધન તોડી નાખવાનું ઇષ્ટ છે તે તો સર્વ કોઈ કમુલ કરશે. પણ જે ઇષ્ટ છે તે અત્યારે ને અત્યારે બની શકે એમ છે ? ને અત્યારે નાતોના બંધનો તોડવાનું બની શકે એમ નથી તો જ્યાં સુધી તે બંધનો તુટે નહીં ને દેશમાં એક પ્રજા ઉત્પન્ન થાય નહીં ત્યાં સુધી નાતોની અંદર સુધારો કરવાનો પ્રયત્ન શું આપણે ના કરવો ? નાતોની અંદરના કુધારાઓ, બહેમો, વગેરે કાઢી નાંખવાનો પ્રયત્ન ના કરતાં તેમને અંધમ દશામાંજ રહેવા દેવા ? આવા પ્રયાસોથી દેશહીતને હાની થવાનો બીલકુલ ભય નથી. પણ આડકતરી રીતે ઉલટો લાભ થવાનો વધારે સંભવ છે. આવી આવી સાંકડી ને સંક્રાન્તિત હીલચાલોથી કેળવણીના બોહોળો પ્રચાર થશે. નાતોમાંથી હાનીકારક રીવાજો નીકળી જશે તો એનાથી આગળ ઉપર સમગ્ર દેશને લાભ થવાનો સંભવ છે. અવશ્ય નાતોની હીલચાલોના આગેવાનોએ ખાસ કરીને એ વાતો લક્ષમાં રાખવાની છે. એકતો તેમના કર્તવ્ય પ્રદેશની સીમા માત્ર નાતહીતની સંક્રાન્તિત પ્રવૃત્તિઓમાંજ સમાપ્ત થઈ જવી જોઈએ નહીં પણ નાતની બહાર દેશહીતને માટે ચાલતી અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં પણ તેઓએ એટલાજ ઉત્સાહથી ભાગ લેવો જોઈએ. નાતહીતની હીલચાલોના આગેવાનોએ બીજી વાત ધ્યાનમાં રાખવાની એ છે કે નાતહીતની હીલચાલો પણ દેશોત્તરીને માટેજ છે. માટે એવી હીલચાલોથી દેશના એકંદરે હીતને લગાર પણ નુકસાન થવાનો સંભવ હોય તો એ હીલચાલોનો એકદમ ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. આ એ બાબતો લક્ષમાં રાખી જો કામ કરવામાં આવે તો આવી નાતોની પરીપદો તરફથી દેશને નુકસાન થવાનો બીલકુલ ભય નથી.

આ મહીલાપરીપદ વિરૂદ્ધ બીજો વાંધો તદ્દન શુદ્ધાજ પ્રકારનો છે. એ વાંધો કાનનારાઓનું એમ કહેવું છે કે સ્ત્રીઓની આવી પરીપદો બર્થાથી તેઓનું જીવન તદ્દન દુઃખિન ને આડંબરી થઈ જશે. પરીપદો બરી જાહેર પ્રશ્નોની ચર્ચા કરવી એ કામ પુરૂષોનું છે. કાંઈ સ્ત્રીઓનું નથી. પુરૂષોની માફક તેઓ પણ જો આવી હાલતમાં પડશે તો રસોઈ કરી પુરૂષોને જમાડવાનું, ઘરઘંધો કરવાનું, બાળકોની સંભાળ રાખવાનું વગેરે ગૃહિણી તરીકેના તેમનાં કર્તવ્યો એમનાં એમ રહી જશે ને તેઓ નહીં ધરતાં ને નહીં બહારનાં, અનેક પ્રકારનાં તનોષ્ટની રચીતીમાં આવી જશે.

આવા વિચાર ધરાવનારા મનુષ્યોને માત્ર એટલું જ કહેવાનું કે, સ્ત્રીઓનો કર્તવ્ય-પ્રદેશ માત્ર ધરકામ કરવામાં જ સમાપ્ત થઈ જાય છે ને નાતહીતના જાહેર પ્રશ્નોમાં ભાગ લેવાનો એમને બીજકુલ અધીકાર જ નથી એમ કહેવાના દીવસો આપણા જેવા રૂઢીચુસ્ત દેશમાંથી પણ હવે વહી ગયા છે. આપણી મરજી હશે કે નહીં હશે તોપણ તેઓ પોતાના કર્તવ્યપ્રદેશનો વિસ્તાર લ'આવશે ને જાહેર પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેશે જ. અન્ય દેશોમાંનો અનેક પ્રકારની જાહેર પ્રવૃત્તિઓમાં સ્ત્રીઓ ધ્રુવોજ આગળ પડતો ભાગ લે છે. જે તેઓને જોઈતી કેળવણી તેમ પ્રસંગો આપવામાં આવે તો આપણા દેશની સ્ત્રીઓ પણ જાહેર કાર્યોમાં ભાગ લેવા પુરતી સમર્થવાન છે એ વાત છેલ્લા થોડા વર્ષના આપણા દેશના ઇતિહાસપરથી સીધું થઈ ચુકી છે. તો પછી આપણે આવી મહાન શક્તિઓનો દેશ-હીતના કાર્યોમાં કયોયોગ થવા ના દેતાં તેમનો નિરર્થક વ્યય થવા દેવો ? સંસારસુધારાના કાર્યમાં તો સ્ત્રીઓની સાહાનુભૂતિની ખાત્રી જરૂર છે. આપણે પોતે, નાતોના પંચોમાં, કોનકરન્સોમાં, સમાજોમાં, અને બીજા અનેક સંસ્થાઓમાં કરેલા ફરાવો શું અમલમાં મુકી શકવા શક્તિવાન થયા છીએ ? અને તે ફરાવો અમલમાં મુકવામાં સ્ત્રીઓની વિશ્વ-હતા તેમ અજ્ઞાનતા શું આપણને વિઘ્નરૂપ નથી નીવડી ? વસ્તુસ્થિતિ આમ છે તો સ્ત્રીઓ પોતે જ સંસારસુધારાના કાર્યમાં ભાગ લઈ આપણને મદદ કરવા તૈયાર થયા છે, તો તેઓની મદદ સ્વીકારવા આપણે શા માટે ના પાડી જોઈએ ? અને તેઓને કાર્ય કરવામાં આમ અડચણરૂપ શા માટે થયું જોઈએ ?

આવી સ્ત્રીઓની પરીપદોપર કટાક્ષ કરનારાઓ તરફથી નિરંતર એમ કહેવાય છે કે આવી પરીપદો માત્ર આડંબરી ધર્તગિજ છે. નેનાથી કાંઈ લાભ થયેલો દેખાતો જ નથી. પરીપદો ભરાઈ ગઈ પણ સ્ત્રીઓ તો એવીને એવી માલમ પડે છે. એમનામાં કાંઈ સુધારો થયેલો લાગતો નથી. એમના કરેલા ફરાવો માત્ર ફરાવરૂપ જ રહેવાના ને કદી પણ અમલમાં મુકી શકાવવાના જ નથી. સ્ત્રીઓના નામથી આવે નિષ્ક્રિય વંચાય છે તે બધા પુરૂષોના હાથથી જ લખાયલા છે અથવા તો ચોપડીઓમાંથી તેઓએ ઉતારી લીધેલા છે. તો પછી આવો નાહક દારૂ કરી હાંસી ફરાવવાનું કળ શું ? આવાં આવાં છોડાં ફાડનારાઓને એટલું જ કહેવાનું કે પુરૂષોની કોનકરન્સોને સમાજે આજ પચાસ પચાસ વર્ષો થયાં ભરાયા દરે છે ત્યાર પછી જ એનાં કાંઈ દેખીનાં કળ આપણે જોઈ શક્યા છીએ. આટલા આટલા વર્ષો સુધી આવી આવી પરીપદો મારફત લોકમત કેળવાયો ત્યારે જ કાંઈ સુધારો થયેલો માલમ પડે છે. પુરૂષોની કોનકરન્સો ભરાઈ કે તરત જ એમનામાં કાંઈ જાગૃત ફેરફાર આપણને માલમ પડતો નથી. તો પછી સ્ત્રીઓની જાગૃતમાં આમ ઉતાવળીઆ ને અધીરા બની જઈ તાત્કાલિક લાભ માગવાનો આપણને શો હક છે ? મહીલાપરીપદમાં સ્ત્રીઓએ કરેલા ફરાવો માત્ર ફરાવરૂપ ટાંગળામાં જ રહેવાના ને તે પ્રમાણે કદી પણ અમલ થવાનો નથી એવું અત્યારે કહેવું સહજ કવખતનું છે. થોડો વખત ધીરજ રાખી થોભો ને એમણે કરેલા ફરાવો વિરૂદ્ધ એમનું આચરણ માલમ પડે ત્યાર પછી જ આવી કટાક્ષ કરવાનો આપણને હક છે. ને કદાચ ફરાવો વિરૂદ્ધ એમનું આચરણ થાય તો એ શું થઈ ગયું ? આપણા વિદ્વાન અગ્રેસરો પણ સુધારાની જાગૃતોમાં તેમણે કરેલી જાહેર પ્રતિજ્ઞાઓ પુરેપુરી પાળી શક્યા નથી. આપણા હાનીકારક રીવાજોનો ત્યાગ કરવાની સુખદિ તેમને

સુઝીને તે બાબતના દરોવો કરવાનો વિચાર તેમના મનમાં આવ્યો એ શું પ્રગતીમુચક ચીનું નથી ?

સ્ત્રીઓના નામે થયેલા બાપણોને વંચાયલા નિબંધો, બધા પુરોના, હાથથીજ લખાયેલા છે એમ કહેનારાઓને એટલું કહેવું બસ છે કે તેઓ આ જગતમાં સ્ત્રીઓએ કરેલી પ્રગતીથી તદ્દન બીનવાકેફગાર છે. જે સમયમાં પુરો સાથે ફતેહમંદીથી હરીફાઈ કરી સ્ત્રીઓ પાઠશાળાઓની મોટી મોટી પરીક્ષાઓ પાસ કરે છે તેમ સાહિત્યને કળામાં ઉંચા પ્રકારની નામના મેળવે છે, તેવા સમયમાં પણ એમ કહેવું કે સ્ત્રીઓ તો નિબંધો લખી શકેજ નહીં ને એમના નામથી બહાર આવેલા નિબંધો પુરોનાજ લખેલા છે, એ એક પ્રકારનો દુરાચાર નહીં તો બીજું શું ? હું કમુલ કહું છું કે કોઈ કોઈવાર પુરોના હાથથી લખાયેલા લેખો સ્ત્રીઓના લેખો તરીકે બહાર આવે છે. આ મહીલાપરીપદમાં પણ એકાદ બે નિબંધોની બાબતમાં કંઈક એમ થયું પણ હશે. કોઈ કોઈ નિબંધો ચોપડીઓમાંથી એમને એમ ઉતારી લેવામાં આવ્યા હશે. આટલું છતાં પણ આવા પ્રકારના નિબંધો તથા પુસ્તકો ઘણીવાર વાંચવા પડ્યા હશે ને એ વાંચનથી શું લાભ નથી ? જે સ્ત્રીઓની દૃષ્ટિમર્યાદા માત્ર નાતજ્ઞતાની નજીવી ને નિર્માલ્ય બાબતોમાં સમાપ્ત થઈ જતી હતી જેમને વાતચિતનો વિષય પણ આવી નજીવી બાબતો શીવાય બીજાં જડોતો નહોતો, તેવી સ્ત્રીઓએ પરીપદમાં વાંચવાને નિબંધો તૈયાર કરવાને પુસ્તકો વાંચવાને નિબંધો લખવા પાછળ મહીનાને મહીના ગાળ્યા એથી શું એમને વિદ્યા તથા કેળવણીનો લાભ નહીં મળ્યો હોય ? આવી સ્ત્રીઓ સભાઓ, પરીપદો, નિબંધો વગેરે શું છે તે સમજતી થઈઓ, ખેંદર કામની વ્યવસ્થા શી રીતે કરવી તેનું પણ તેમને બાન આવ્યું. આ બધું શું એક જાતનું શીક્ષણ નથી ? બીજા બધા ઉપાયો કરતાં ઉન્નતીને માટે કેળવણી ઉત્તમ ઉપાય છે. ને આવી આવી પરીપદો ભર્યાંથી, નિબંધો વાંચ્યાથી, તેમને માટે અભ્યાસ કર્યાંથી. એક બીજા સાથે સંસર્ગમાં આવ્યાથી ને વિચારની આપણે કર્યાંથી ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી મળે છે એ તદ્દન નિર્વિવાદ છે.

છેવટે આ મહીલાપરીપદના કાર્યમાં ભાગ લેનાર સ્ત્રીઓને એટલુંજ કહેવાનું કે વિવિધ સ્વભાવના પુરો ગમે તેવી રીકાઓ કરે, કટાક્ષ વચન કહે, તો પણ તમારે તો દૃઢતાથી એમજ માનવું કે તમારું આરંભિતું કાર્ય સુતીપાત્ર છે ને તેનાથી નાતને ઘણો લાભ થવાનો સંભવ છે. શરૂઆતમાં આવા પ્રકારની પરીપદોની, જેમ બધાએ એક સ્થળે બેગા મળી વિચારની આપણે કરવાની ઘણી જરૂર છે. પણ તમારે ભૂલી જવું જોઈએ નહીં કે તમારું કર્તવ્ય માત્ર પરીપદો ભરીને બાપણો કરવાથી કે નિબંધો વાંચ્યાથી પરીપૂર્ણ થઈ જતું નથી. આચાર વગરના વિચારો, વર્તન વગરની વાતો તદ્દન અધુરી નેમજ નકામીજ છે. માટે તમારી પરીપદોમાં કરેલા દરોવો અમલમાં મુકવા તેમ તે પ્રમાણે વર્તવાનો દૃઢ નિશ્ચય રાખજો.

સ્ત્રીઓ તથા બાલકોને ઉપયોગી ધરગતુ દવાઓ.

(લખનાર વૈદ્ય અમૃતલાલ મુંદરજી પઢીયાર.)

જ્વાલી બહેનો ?

બહેન મંડળની ગઇ વખતની સભામાં બહેન મનોહરીના સ્ત્રીઓની તંદુરસ્તી વિષેના બાપણથી આપણે બહુ ચોખ્ખી રીતે સમજ્યાં હતાં કે, હાલના વખતમાં આપણા દેશની સ્ત્રીઓની તંદુરસ્તી સારી રહેતી નથી. અને તેનું મુખ્ય કારણ એજ છે કે આપણે કુદરતના નિયમો પ્રમાણે વર્તી શકતા નથી. તેથી તેની શિક્ષા તરીકે આપણે રોગના ભોગ યદ્ય પડીએ છીએ. એ બાબત એ વખતે આપણે બહુ સારી રીતે સમજ્યાં હતાં, અને આપણી તંદુરસ્તી ઉપર ખાસ ધ્યાન ખેંચનાર એ બલી બાઈએ આપણને બરોબર સમજાવ્યું હતું કે, ત્યારે આપણે આપણા કંઠંગા રીવાજો, આલતા આવેલા વસ્ત્રો, બનાવટી બંધનો અને અપમાનપણું છોડી દઇ કુદરતના નિયમો પ્રમાણે ચાલી શકશું, ત્યારેજ આપણે ખરી તંદુરસ્તી મેળવી શકશું. એ વાત સાવ સાચી છે, એમાં કાંઈપણ સંશય નથી. કારણકે કુદરતના નિયમોથી વિરૂદ્ધ કોઈ પણ માણસ કદી પણ સુખી થઈ શકે નહીં. પણ તેમ છતાં એમાં એ બાબત પણ વિચારવા જેવી છે કે આપણી બધી બહેનો હમણાં ને હમણાં કુદરતના બધા નિયમો જિંદગી જોઈએ તેવી રીતે પાળી શકે, એ બનવા જોગ નથી; કારણ કે કુદરતના નિયમો પ્રમાણે વર્તવામાં પ્રથમ તો સત્ય જ્ઞાન જોઈએ છીએ, અને તે જ્ઞાન એકદમ આગળે આગ આપણને મળી જાય નહીં. બાલનું કુદરતના નિયમો પાળવા માટે ઘણી જાતની રીઝોનોમાં બંધનો તગવાં પડે છે, તે બધાં બંધનો કાંઈ એકદમ આગળે આગ બધી બહેનો તરફ શકે નહિ. ત્રીજું એક કુદરતના નિયમો પાળવા માટે કેટલીક જાતની પૈસા સંબંધી સારી સગવડો જોઈએ છીએ, તે બધી સગવડો આપણા ગરીબ દેશમાં કાંઈ બધી બહેનોને મળી શકે નહિ. અને ચોથું એક વંશપરંપરાથી કુદરતના નિયમો ભગ કરવાનું આપણને જે પાપ લાગેલું છે, તે પાપ માંથી કાંઈ એકદમ તુરતને તુરત છુટી શકાય નહિ. એટલુંજ નહિ પણ આપણને આલતા આવેલા રીવાજો પ્રમાણે ચાલવાની જે ટેવ પડી ગયેલી છે, તથા આપણા માનસોની શારીરિક તથા માનસિક નબળાઈનો જે આપણને સ્વાભાવિક વારસો મળેલો છે, તે બધાં કાંઈ એકદમ ચોક્કસ દલાલમાં કે ચોક્કસ મહિનામાં બદલાઈ જાય નહિ; માટે આપણા શરીરમાં તથા આપણા બાળકોના શરીરમાં ન્હાના મ્હોટા રોગ તો યથેજ એમાં કાંઈપણ શકે નથી. કારણકે આપણે જે એટલી બધી જાતની સેંકડો મહાન ભૂલો કરેલી છે, તેનું પરિણામ તો ભોગવવુંજ જોઈએ, અને તેથી ન્હાનો મ્હોટો મંદવાદ તો પ્રસંગોપાત આવવાનોજ. અને જ્યારે પોતાના દેહમાં અથવા બાળકોના શરીરમાં અથવા કોઈ જ્વાલા સગાઓમાં મંદવાદ હોય ત્યારે એ જોઈને આપણને દિલગીરી લાગવનીજ. એમાં કાંઈ શક નથી. પણ દિલગીરીમાં પડ્યા રહીએ તેથી કાંઈ કાયદો થાય નહિ, પણ ઉલટી નિરાશા વધતી જાય અને હિંમત હારી જવાય, તેથી મન બહુ કોચવાળા કરે, અકલ્પ ગુમ થઈ જાય, અને સાચા ઉપાયો કરવાને બદલે ઉધા ઉધા ઉપાયો કરવાનું મુએ, તેથી ઉલટી વ-

ધારે ખરાબી થતી જાય. પણ જો આપણે ન્હાનાં ન્હાનાં દરદોનાં સહેલા સહેલા ધરગતુ ઉપાયો જાણતાં હોઈએ તો આપણને એટલી બધી દિલગીરી લાગે નહિ અને આપણે ના હિંમત થઈ જઈએ નહિ, તથા વગર મક્કતની અણુધરતી દોડાદોડ કરીને ફાગટની હાથ હોય કરી મુકીએ નહિ. માટે આ બધી ખરાબીઓમાંથી બચવા સારૂ અને આપણા મનની મજબુતી વધારવા સારૂ આપણે સહેલા સહેલા ધરગતુ ઉપાયો જાણવા જોઈએ. કારણ કે એવા ઉપાયો જાણવાથી મનમાં બહુ હિંમત રહે છે; અને બીજી વધારે સારી મદદ આવી પહોંચે એટલા વખતમાં આપણે આપણા ધરગતુ ઉપાયોથી આપણાં વહાલાંઓને દિલાસો આપી શકીએ છીએ, અને કેટલેક દરજ્જે તેઓનું દુઃખ ઓછું કરી શકીએ છીએ. જેમકે કોઈ છોકરાને ઓચિંતુ તાણુ આવવા. માટે અને ગામમાં વૈદ્ય કે ડાક્ટર ન હોય, અથવા એ વખતે ઘરમાં બીજું કોઈ માણસ હાજર ન હોય, અને તાણુ આવનાર બાળકની મા દવાદારમાં કાંઈ સમજતી ન હોય તો એ વખતે તેના મનમાં કેટલી બધી દિલગીરી લાગે ? અને તે કેટલી બધી મોટી શિકરમાં, અતિથય ગભરાટમાં તથા જોઈએ તે કરતાં વધારે અછાડાપછાડા મારવા મંડી જાય ? એ તમે જાણો છો. અને એમ થાય તેમાં કાંઈ નવાઈ પણ નથી. કારણકે પોતાના વહાલા બચ્ચાને તાણુ આવતું જોઈને કોઈ પ્રજા લાગણીવાળા માતાને દિલગીરી લાગ્યા વિના રહેજ નહિ; પણ જો એ વખતે તાણુ આવનાર બાળકની માતાને ધરગતુ વૈદ્ય જાન હોય, અને તુરત કાયદો થાય તેવા સાદા સાદા ઉપાયો તે જાણતી હોય, તો તેને એટલી બધી મુશ્કેલી લાગે નહિ; માટે તુરત કાયદો થાય તેવી, સૌ કેડાણે સહેલાઈથી મળી શકે તેવી અને જે વાપરવાથી કાંઈપણ ગંભીર નુકસાન ન થાય પણ પરિણામે કાંઈક કાયદોજ થાય એવી, સહેલી સહેલી ધરગતુ દવાઓ થોડી ઘણી બંહેનોએ જાણવી જોઈએ. કારણકે એવી એવી જાતના સહેલા સહેલા ઉપાયો જાણવા એ પણ સ્ત્રીઓની એક મુખ્ય કામગીરી છે. તેથી અસહજના વખતની દરેક સ્ત્રીઓ ધરગતુ દવાઓ જાણતી હતી. અને આજે પણ આપણે જોઈએ છીએ કે, આપણી દાદીઓ તથા આપણી નાનીઓને, અને છુટી ડોશીઓને, ધરગતુ વૈદ્યનું જોડું જાન હોય છે, નેટલું જાન એક બીનઅનુભવી મોટી ડીઝીવાળા ડાક્ટરને પણ ઘણી વખત હોતું નથી. કારણકે એ ડાક્ટર તો ચોપડીઓ વાંચીને પાસ થયેલ હોય છે, પણ ડોશીઓના હાથ નીચે નો એવા ઘણા બનાવો બની ગયેલા હોય છે, તેથી અનુભવને લીધે, ઘણી વખત પાસ થયેલા બીનઅનુભવી ડાક્ટરો કરતાં પણ અનુભવી ડોશીઓનું જાન વધારે હોય છે; એટલુંજ નહિ પણ અસહજના વખતમાં તો દરેક સ્ત્રીઓ ધરગતુ વૈદ્યનું પાસ જાન મેળવતી હતી. કારણકે, બાળકોને મદવાડ તો વારેવારે થવાનોજ. જેમકે, દાંત આવે ત્યારે માંદા પડે, શીલી નીકળે, ઓરી નીકળે, અજબડાં નીકળે, શુભદાં થાય, ખસ થાય, પડી જાય અને એવું એવું કાંઈ કાંઈ થયાજ કરે, એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. કારણકે દરેક માણસોને કાંઈ બધી જાતની સગવડો હોય નહિ; તેથી આવી જાતનાં દુઃખો મરીખ વર્ગમાં હમેશાં રહેવાનાંજ. અને દુનિયામાં મોટા ભાગ ગરીબ વર્ગનોજ હોય છે. અને તે બધાં આવે વખતે જો પરાધીન થઈને બેસી રહે નો તેઓનો આરો દેગ આવે ? તજ આવે, માટે જરૂર જોડું ધરગતુ વૈદ્યનું જાન દરેક બંહેનોએ પાસ ચાલીને મેળવવું જોઈએ. છતાં પણ આજના વખતમાં હાલની સ્ત્રીઓ એ બાબતમાં બહુજ બેદરકાર

રહે છે, અને તેમાં પણ મોટા ઘરની સ્ત્રીઓમાં તો એ જાણતમાં ખાસ મોટું મીઠુંજ હોય છે. કારણ કે, તેઓ વાતવાતમાં ઠાકરોને તેડાવે છે, અને ઠાકરોની દ્વા દંત્રેજ હોય છે, એટલે એ દવાની ઉત્પત્તિ તથા તેની બનાવટ આપણા ઘણા લોકો જાણતા નથી, અને તેનાં નામ પણ યાદ રહેતાં નથી; તેથી કેયા રોગ ઉપર કઈ દવા સારી, તે જાણત કાંઈ ધ્યાન રાખતાં નથી. પણ અસહનતા વખતમાં આપણા લોકો પરદેશી દવા વાપરતા નહોતા. કારણ કે, પરદેશી દવા આપણા દેશના લોકોને માફક આવે તેવી હોતી નથી. કારણ કે, ગરમ મુલકની દવાઓ જુદી હોય છે, અને ઠંડા મુલકની દવાઓ જુદી હોય છે, તેમજ જે લોકો માંસાહારી હોય તથા દારૂનો ઉપયોગ કરતા હોય, તેઓની પ્રકૃતિ જુદી હોય, તેઓની દવા જુદી હોય છે, અને જે લોકો એવી ભ્રષ્ટ્ર સ્ત્રીને ન વાપરતા હોય, તેઓની પ્રકૃતિ જુદી હોય છે, તેથી તેઓની દવા જુદી હોય છે. એટલુંજ નહિ પણ વૈદકશાસ્ત્રમાં એમ કહેલું છે કે, જે દેશમાં જે માણસનો જન્મ થયો હોય અને જે દેશના હવા પાણીથી તેણે પોષણ મેળવ્યું હોય, તેને તે દેશની દવા વધારે અનુકૂળ આવે છે, પણ બીજા દેશની દવા તેને બહુ માફક આવતી નથી. આવાં આવાં ઘણાં કારણોને લીધે, અસહનતા લોકો પરદેશી દવા વાપરતા નહિ, પણ પોતાના ઉપયોગની સાદી સાદી ધરગતુ નિર્દોષ સ્ત્રીને નોજ દવા તરીકે ઉપયોગ કરતા હતા. તેથી તેઓને કોઈપણ જાતનાં ગંભીર જ્વરોમાં પડવું પડતું નહોતું; એટલુંજ નહિ પણ એ દવાઓ મેળવવા માટે તેઓને મોટા ખર્ચ કરવો પડતો નહોતો. અથવા તો તે મેળવવા માટે બીજા કોઈપણ જાતની મુશ્કેલી પડતી નહોતી, પણ બહુ સહેલાઈથી રાઇ, મેથી, હળધર, ધાણા, છૂંદ, વધાણી, હરડાં, બેડાં, આમળાં, મુંદ, મરી, ગજો, પીપળો, દ્રા, અને મીઠું તથા તેવ વગેરે ધરમાં હમેશનાં ઉપયોગમાં આવતી સાદી સાદી નિર્દોષ સ્ત્રીનેથીજ તેઓ ઘણી જાતના નાના મોટા રોગો મટાડી શકતા હતા. અને જે પણ એજ જાતના અનુભવ લીધેલા છે. કારણ કે, મારા જાપ વૈદ્ય હતા, અને હું નાની ઉંમરમાં રાંડી હતી, તેથી મારા જાપે મને દેશી વૈદકની ઘણીએ જાણવા જેવી સાદી સાદી બહુ ઉપયોગી દવાઓ બનાવતાં અને વાપરતાં શીખવી હતી. તેનો ઉપયોગ હું ગરીબોમાં બહુ છુટથી કરતી હતી. તેથી એ ખાતાતું માફક જ્ઞાન તથા મારો અનુભવ વધતો ગયો. અને તેમાંથી પરિણામ એ આવ્યું કે, દર સાલ સેંકડો બાલકોને તથા સેંકડો સ્ત્રીઓને હું દવાના મારા જ્ઞાનને લીધે ઉપયોગી થઇ શકું છું, અને તેઓને કાયદો કરી શકું છું. અને એ બધું બહુ ટુંકા ખર્ચમાં બની શકે છે, તેથી મારા જેવી ગરીબીથી પણ એ કામ નબે જાય છે. બહેનો ? હવે હું ધરડી થઇ છું માટે મારા અનુભવનો લાભ તમને મોને આપી જઈ તો માફ, એમ માફ અતઃકરણ મને કહે છે. માટે આજે હું તમારી આગળ મારા ધરગતુ અનુભવી ઉપાયો કહેવાની રજા લઉં છું. અને આશા રાખું છું કે, ઘણી બહેનોને એથી જરૂરને વખતે બહુ મોટો લાભ થશે. એમ કહીને મારાજે કહ્યું કે,—

બહેનો ! સ્ત્રીઓમાં વધુ બાગે પેટનો દુખાવો, માથાનો દુખાવો, ગાંઠની કમજબીઆત અને સાધારણ મુસ્તી તથા નબળાઈ એ ઘણું કરીને ખાસ રોગો હોય છે. માટે એના ઉપાયો આપણે જાણી લેવા જોઈએ. જે કે ઉધરસ, તાવ, મરડો, હરસ, અને ઋતુસ્થાવના દોષો વગેરે ઘણી જાતના રોગો સ્ત્રીઓમાં સામાન્ય રીતે ઘણા વધારે હોય છે. માટે બધાની

સહેલી થોડી થોડી ધરગતુ દવા બાણુની નેહએ. એ સિવાય ખીજા મોટા રોગો પણ ધણા હોય છે, અને આવા સાધારણ રોગો પણ બ્યારે બહુ વધી જાય, ત્યારે સહેલી દવાઓથી મટવા મુશ્કેલ થઈ પડે છે. એ વખતે કોઈ સારા વૈદ્ય કે ડોક્ટરની મદદ લેવી નેહએ. પણ જ્યાં કોઈ ગંભીર આખત ન હોય અને સહેલાઈથી તુરતમાં મટી જાય તેમ હોય ત્યાં સાદા સાદા ધરગતુ ઉપાયો અજમાવવા, અને અબાણુ દવાઓ પેટમાં જરૂર વિના ન ધોલવી, એજ સૌને માટે વધારે સાફ છે. માટે હું થોડીક સાદી સાદી દવાઓ બતાવું છું.

“ પેટનો દુખાવો ”

અબાણુને લીધે, ઝડપીઆવના દોષોને લીધે, નબળાઈને લીધે, વાયુને લીધે તથા ઠંડની કબજાયાતને લીધે વગેરે ધણા કારણોસર પેટમાં દુઃખાવો થયા કરે છે. એ દુખાવાના ધણા પ્રકાર છે. અને કયા કારણથી કઈ જાતનો દુઃખાવો થાય છે, તે બધું બાણુનું જરૂરનું છે. પણ એવી બધી બારીકને ઉઠી હકીકતો કોઈ બધાં માણસો બાણી શકે નહિ, એવી ઉઠી અને સાચી હકીકતો જે અનુભવી વૈદ્ય ડોક્ટર હોય તેજ બાણી શકે તેમ છે, અને એવી દવાઓથી સેંકડે પંચાસી જણાઓને ફાયદો થાય છે માટે તે દવાઓ બાણુનું છું.

૧ પેટમાં દુઃખાવા માટે ગાયનું મુતર બહુ અકસીર ઉપાય છે. સવારના પહોરમાં દાતણુ કરીને પાંચથી દસ તોલા મુઠી ગાયનું મુતર સાત દિવસ પીધું હોય, તો ધણી જાતના પેટના રોગો મટી જાય છે. પણ ગૌમુત્ર લેવું તે તાણું અને રોગ વિનાની ગાયનું હોવું નેહએ. તેમજ ગાયો જંગલમાં છુટ્ટી ચરી આવતી હોય, તેવી ગાયનું મુતર વધારે ગુણકારી હોય છે. અને ઘરમાં બાંધી રાખતા હોય તેવી ગાયોનું મુતર બહુ ગુણવાળું હોવું નથી. બાંજું એકે ઘરડી ગાયનું, ગાબણી ગાયનું તથા જે ગાયને વીયાંએ થોડા દિવસ યયા હોય, તેનું મુતર લેવું નહિ. પણ જનતાં મુઠી વગર વીયાએલી મોટી જુવાન વાછરડીનું મુત્ર લેવું એ સાધી વધારે ગુણકારક છે. અને જે ગાયનું મુતર લેવું તે ગાયની તંદુરસ્તી કેવી છે, તે પ્રથમથી તપાસીએ અને જે ગાયની તંદુરસ્તી હોય તોજ તેનું મુતર લેવું. અને તે જરૂર પ્રમાણે એક દિવસ, સાત દિવસ, પંદર દિવસ અથવા એકત્રીસ દિવસ મુઠી પીવું. એ મુત્ર પીવાથી રસ્ત/લાગે છે. માટે એ દસ્ત ખુલાસાથી થાય તેટલું મુતર પીવું, ને એક જે દહાડા પીવાથી પ્રમાણ નક્કી થઈ શકે છે. અને જે એ મુતર પીવાથી ગરમી જણાય, તો તે પીવું નહિ. પણ વધુ ભાગે ગૌમુત્રનો પ્રયોગ એ બહુ નિર્દોષ પ્રયોગ છે, અને એથી ઘણા માણસોને પેટના દરોહમાં બહુ મોટા ફાયદો થાય છે.

૨ પેટના દુઃખાવાનો બીજો ઉપાય એ છે કે તુળસી તથા મીઠીઆવળને ઉકાળી, તેમાં જરા મરી મીઠું નાખીને રાતના મુતી વખત પીવું, તેથી સવારમાં દસ્ત સાફ આવી જાય છે. અને ઘણા વખત તેનું સેવન કરવાથી પેટના મોટા મોટા રોગો પણ મટી જાય છે, મીઠીઆવળ કેટલી લેવી તે સૌ સૌની પ્રકૃતિ ઉપર આધાર છે. જેનો તરમ કોરો હોય, તેણે થોડી મીઠીઆવળ લેવી નેહએ, અને જેનો કોરો સખ્ત હોય તેણે વધારે લેવી નેહએ. માટે એક વખત પ્રથમ પાંચલીબાર અથવા અરધા રૂપિયાબાર મુઠી સહ તેની ઉપર મુજબ ચા બતાવી પીવી, અને તે ઉપરથી થોડી કે ઝાઝી જે પ્રમાણે જરૂર પડે તે પ્રમાણે દરરોજ વાપરવી. એથી ઘણા ફાયદો થાય છે, અને જુના

વખતનો પેટનો દુઃખાવો પણ લાંબો વખત આ ઉકાળાનું સેવન કરવાથી મટી જાય છે. તેમાં તુલસી મીઠીઆવળ જેટલી અથવા તેથી અરધી હોય તો પણ બસ છે. તુલસીનાં લીલાં પાન તેમાં વાપરવાં, અને મરી મીઠું મોટાને સ્વાદ લાગે તેટલું તેમાં વાપરવું. એ ઉપાયમાં કાંઈ જનનું જોખમ નથી, પણ દેશી વેદકમાં એ ઉપાય બહુ જુનો અને જાણીતો છે, અને અંગ્રેજ વેદક બહુ વધ્યા છતાં હજી સુધી લાખો માણસો મોનામુખીનો ઉપયોગ કર્યા કરે છે. કારણ કે, એ બહુ ગુણકારી દવા છે, અને તેની સાથે તુલસીનો યોગ થવાથી તેનો પેટમાં વીંટ લાવવાનો ગુણ નરમ પડી જાય છે. બીજું એકે, તુલસી જાંતુનાશક છે, તેથી પેટના જીવડાંઓનો નાશ થાય છે. એટલે એ પ્રયોગથી પેટના ઘણા રોગો મટી જાય છે.

૩ પેટના દુઃખાવા માટે ત્રીજો આવો ઉપાય એ છે કે, હાંમિજને ધીમાં તળા લેવી, પછી તેનો બુકો કરીને, બુકાની બરોબર માટર મેળવી શીશી બરી રાખવી; તેમાંથી દર-રોજ મવારે તથા રાત્રે પાવલી પાવલીબાર, અથવા અડધા અડધા તોફો જે પ્રમાણે જરૂર હોય તે પ્રમાણે ખાવાથી બહુ ફાયદો થાય છે, અને લોહી મુધરે છે. સરીરમાં, ઠંડક રહે છે તથા પેટના ઘણા રોગો મટી જાય છે.

૪ પેટમાં થતો દુઃખાવો મટાડવા માટે ચોથો ઉપાય એ છે કે, કુંવારનું સેવન કરવું. એથી પેટના ઘણા રોગો મટી જાય છે. કુંવારનું સેવન કરવાની ઘણી રીતો છે. જેમકે, કાંઈ કુંવારનું અથાળું જનાવીને ખાય છે. કાંઈ કુંવારના ગરમનાં બજાયાં જનાવીને ખાય છે. કુંવારના ગરમનું શાક જનાવી ખાય છે. કુંવારના ગરમને કાચોને કાચો ગળી જાય છે. અને કાંઈ કુંવારનાં ગરમમાંથી રસ કાઢીને સીંધાલુણ તથા મરી અથવા ગોળ કે મધનાં સાથે પીએ છે. એ સિવાય બીજી પણ ઘણીએ દવાઓની સાથે કુંવારનો રસ વાપરે છે. એક તોલાથી પાંચ તોલા સુધી કુંવારનો ગરમ દરરોજ સહેલાઈથી ખાઈ શકાય છે. માટે જેવી જેવી જડસાગિન, જેવી જેના સરીરની પ્રકૃતિ અને જેવી અનાવટ ઉપર દરદીનો બાવ ને પ્રમાણે તેણે કુંવારનું સેવન કરવું જોઈએ. એમ કરવાથી પેટના ઘણા વ્યાધી મટી જાય છે.

૫ પેટના દુઃખાવાનો પાંચમો ઉપાય એ છે કે, ઝેરકાચલાની શાકી દરરોજ રાત્રે સુતી વખત ગરમ પાણી સાથે લેવી જાઈએ. તેથી પેટના દરદીઓને બહુ ફાયદો થાય છે. એ શાકી અનાવવાની રીતિ એ છે કે, પ્રથમ ઝેરકાચલાને ત્રણ દીવસ ગોમુતમાં બાંજવી રાખવું, પછી ઉપરથી તેની છાત્ર છોલી નાંખવી અને તેને લોહી ઉપર ધીમાં તળા લેવાં; ને કાળાં થાય ત્યાં સુધી તળવા, પછી તેને કુટી બુકો કરી રાખવો. તેમાંથી એ આની-બાર બુકો રાતના સુતી વખત ગરમ પાણી સાથે લેવાં, તેથી બહુ ફાયદો થાય છે. શાકીની સાથે બીજી પણ ઘણી દવાઓ મેળવી શકાય છે. જેમકે મરી, સીંધાલુણ, અન્ન-મો, લવંગ, આકાનાં ટુકડાં વગેરે ઘણી દવાઓ તેની સાથે મેળવાય છે. કાંઈ લોહી દવા-ઓ મેળવે છે અને કાંઈ ઘણી દવાઓ મેળવે છે. એ દવાઓ મેળવવાથી શાકીનું જોર નરમ પડે છે, અને જરા વધારે પ્રમાણમાં લીધી હોય તો પણ કાંઈ અડચણ પડે નહિ; તેમજ સીંધાલુણ મરી વગેરે મીઠાવવાથી તેના બહુ દડવા સ્વાદમાં પણ યોગેક દેર પડી જાય, ને માર્ગે જેવી દવાઓ તેમાં મીઠાવે છે. મીઠાનું હોય તો પણ હીક અને

એરોચવાની એકલીજ ઝાડી ગળી હોય તો પણ તેમાં કાંઈ અડચણ નથી, પણ એકલી ઝાડી હોય તો વધુમાં વધુ પાવલીભારથી વધારે લેવી નહિ, એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. કારણ કે, એરોચણ એ એરી દવા છે તેથી જરા ઘેન ચઢે છે અને કબજિયન થાય છે. માટે બહુ ઓછા પ્રમાણમાં તે વાપરવી જોઈએ. એના મેવતથી પણ પેટના કાણુ વ્યાધિઓ મંત્રી જાય છે. ત્યારે આપો દુઝાવો મટે એમાં કાંઈ નવાઈ નથી.

ખેનો ! આવા પ્રણી જતના માદા માદા ધરગતુ ઉપાયો છે. તે બધા કાંઈ આ દેશણે આજે ને આજે કહી શકાય નહિ, પણ મુખ્ય અને બહુજ મહેલા ઉપાયો રહે છે. અને એમાં એ હું ખામ ધ્યાન રાખું છું કે, ગભીર નુકશાન થાય, એવી ગ્રાહણુ આર-દા દવા હું તમને બતાવીશ નહિ, પણ ધરગતુ-સાદા માદા ઉપાયોજ બતાવીશ.

ખેનો ! પેટના દુઝાવાનો રોગ જેમ સ્ત્રીઓમાં સાધારણ છે, તેમજ ઝાડની કબ-જિયત એ પણ આજના વખતમાં જડ ઘાલી બેઠેલો બહુ મોટો રોગ છે, અને શહેરોમાં તથા શ્રીમતોમાં સેંકડે પચાસ ટકા બાઈઓમાં એ જતની મુઠેલી હોય છે. માટે તેના ઉપાયો જાણવાની પણ ખામ જરૂર છે. હવે હું એ ઉપાયો બતાવીશ.

લેખકોને વિજ્ઞાપિત.

- (૧) લેખકોને વિનિતિ કે તેઓએ ચોખ્ખા અક્ષર કાગળની એકજ બાજુએ માહિતી લખવું.
 - (૨) મહેલા લેખ છપાવવા અગર પાછા મોકલવા મમાજ બધાતી નથી તેમજ ગેરવ્યવસ્થે પડેલા લખને માટે સમાજ જવાબદાર નથી.
 - (૩) સદીવાળા લખાણને માટે લેખકજ જવાબદાર છે ને સમાજ નથી.
 - (૪) અમને મહેલા લેખો દાખલ કરવા કે કેમ તે બાબતનો નિર્ણય ક્રમવાર થતો દોવાથી ત વિશેનો જવાબ તરત માગવાની ઉતાવળ ન કરવા લેખકોને વિનિતિ છે.
 - (૫) અમારી માહિતી માટે લેખકોએ પોતાની મગા ઉપરાંત ખરેખરું નામ ફેકાણા મહિત જણાવવું. ખરા નામ વિનાના લેખોપર ધ્યાન આપવામાં આવશે નહિ.
- “ મરગો પત્રવ્યવહાર ” મંત્રી, બન્ધુસમાજ; મુન્દરીમુખોધ મંદિર, રાયપર, અમદાવાદ”ને મરનામજ કરવા.

છપાઈ બહાર પડી છે.

ડીટેક્ટીવ બહાદર શેરલોક હોમ્સ.

પ્રખ્યાત વાર્તાકાર સર એ. કેનન રાયલ છુપી પેલીમની વાર્તાઓ લખવામાં એકા છે. તેમની અગ્રેજીપરથી આ વાનો ગુજરાતીમાં આપુ મામમાં છપાઈ બહાર પડશે. વર્ણનાશક્તિથી કેવા કેવા ગુણોઓ પકડાય છે અત વિચારશક્તિ શું કરી શકે છે તે આ વાર્તા મરમ રીતે બતાવે છે. ગોળીતી બધાઈમાં કી. રૂ. ૧-૪-૦.

ગૃહલક્ષ્મી. હિંદી મંસારી અતિ ઉત્તમ વાર્તા. પ્રેમ અને નીતિના ઉચ્ચ-મિલ્કાનોની ગુથણી છે. નામદાર ગાયકવાડ મરદારના કેળવણીખાતાએ ઈનામો તથા લાયબ્રેરીઓ માટે મળુર કરેલી છે. મર્ફ વર્તમાનપત્રોએ તેની ઉત્તમતા સીકારી છે. ખામ બીઉપયોગી પુસ્તક છે. મુદ્ર બધાઈ. કિ. રૂ. ૧-૧૨-૦

દી૦ લખમીદાસની કુપની, કોટ, - મુબાઈ.

નામદાર બ્રિટિશ સરકારે તેમજ નામદાર ગાયકવાડ સરકારે ઈનામ તથા લાયબ્રેરી માટે મળુર કરેલી

ગીતમાળા ભાગ ૧ લો.

(આધૃત્તિ ૨ છ.)

જેમાં આધુનિક વિદ્યાન લેખકો તથા કવિઓની, ઈશ્વરમરેણ, શૃંગધર્મ, નીતિ, સદિ-મૌન્ય, દેશભક્તિ ઇત્યાદિ વિષયો ઉપગની ઉચી પ્રતિની કાવ્યમય, મુન્દર અને રમિક રંગો-વાળી ૮૦ ગરખીઓનો મત્રદ કરવામાં આવ્યો છે. ઉચ્ચ વર્ગનાં ગરખામંડોઓમાં આ પુસ્તકમાંની ગરખીઓ ખામ પર્મદ કરવામાં આવે છે. ૧ લી આધૃત્તિ ઘોડાક સમયમાં ખપી ગયા પછી ઘણે ઘણે ફેકાણેથી-નામદાર ગાયકવાડ મરદારના કેળવણી ખાતા તરફથી પહુ વખતોવખત થતી માગણીને લીધે તેની આ બીજી આધૃત્તિ કહાડવાની જરૂર જણાય છે.

મૂલ્ય છ આના,

સપાદક બન્ધુસમાજ.) અમદાવાદ)

મગવાનું મોકલું—મુન્દરીમુખોધ મંદિર, રાયપર અમદાવાદ
શંકરરાય અમૃતરાય, ગાયપર અમદાવાદ.

અમુલ્ય ભેટ.

વૈદ્ય વિદ્યા.

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો-
યોગી ૧૨૮ પાનાનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ કામ લખી
મોકલનારને કીમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત
મોકલી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી ટેશવજી

જામનગર-કાઠીયાવાડ

નીચેના પુસ્તકોનો ઉપકાર સાથે સ્વીકાર કરે છે.

માસિક મનોરંજનના અધિપતિ તરફથી આવેલાં

મદ્રમદ્ર, પ્રેમવિજય, સ્વામી
વિવેકાનંદાચીં પત્ર.

ગુજરાતી પત્રના અધિપતિ તરફથી આવેલી.

શાંતિદા.

“સુન્દરી સુબોધ”

(૭ મું વર્ષ)

શ્રીઓ માટે સરળ ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતું પ્રથમ માસિક
પૃષ્ઠ ૩૨.

દર વર્ષે એક રસિક અને ઉત્તમ પુસ્તક હોટ આપવામાં આવે છે,
વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે માત્ર સવા રૂપિયા.

મંત્રી, બન્ધુસમાજ; અમદાવાદ.

આ પત્રનું વર્ષ સપ્ટેમ્બર (આવજી) થી શરૂ થાય છે અને નવા આદકો વર્ષના
પારંભથીજ ફરવામાં આવે છે. વર્ષની વચ્ચે નવા યનાર આદકોને પાછલા અંક મોકલી
માપવામાં આવે છે.

અમદાવાદ—શ્રી ગુજરાત પ્રીતિય પ્રેસ.

આયોનેક ફાર્મસી

માં

બનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

શીવર ડ્રોપ્સ.—જવર બિન્દુ. દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ધણીજ સસ્તી અને અસરકારક દવા છે. રૂ. ૦-૪-૦

જર્મીસાઈટ.—જંતુવિનાશક. ચેપી કે ઝેરી જંતુના વિપતે કાપી નાખે છે

રૂ. ૦-૮-૦

બ્લડ પ્યુરિફાઇંગ સોલ્યુશન.—રક્તશોધક. સોઢાવિકાર ઉપર ધણીજ અમર કારક દવા. રૂ. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશન.—ઝાડાની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે. પેટ માફ આણે છે અને ભુખ લાગે છે. રૂ. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમ.—ચામડીના દરેક રોગ ઉપર કહોતું અટકાવી જલદી રૂઝ આણે છે. રૂ. ૦-૮-૦

એ ઉપરાંત દરાજનો મયમ, ખીલનો મયમ, કોચેરા, પ્લેગ વગેરેની સમગ્રી જાતની અકસીર દવાઓ બનાવવામાં આવે છે.

વધુ ખબર માટે તથા નમુના માટે લખો —

(પ્રોફેસર ગજજરની) આયોનીક ફાર્મસી.

ગીરગામ, મુ'બઇ.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ ગેઃવર્ધનરામભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો
 “સ્રીયો પંડિત યાય, રસજ્ઞ યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય શરીરે બળવતી, રોગહીન અને
 “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબબંધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી
 “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઇચ્છાઓ અને કલેષોમાંથી છુટી એ કુટુંબના ખરાં કલ્યાણ કરવા
 “શક્તિમતી અને હત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને જુદાં વર્ગોના
 “કલ્યાણ વાસનાઓ વૃદ્ધ કરે;” પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉત્તમ કરે અને તેનાં આત્મ
 વિકાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ ભેળવી હઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને
 અન્તે સ્વદેશમાં હૃદયસૂર્યનાં તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના
 જીવનની સફળતા છે. “સ્રીવિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધવિના પ્રભ નથી, અર્ને પ્રભ વિના રાત્ર્ય નથી...
 “સ્રીની ઉત્તતિવિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે.”

વર્ષ ૭ મુ.] ઈ. સ. ૧૯૧૦ ઓગસ્ટ:—પ્રાવણ, વિ. સં. ૧૯૬૬. [અંક ૧૨ મો.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

સ્ત્રી મહિમા.

(મહોલે પધારો મહારાજ માર્ગાંગર મહોલે પધારો:—૫ રાગ.)

સંસારનું નૂર છે નાર,

સજન સંસારનું નૂર છે;

સ્ત્રી સુધરે સકલ સુખ સાર,

સજન૦

*

*

*

*

*

(સાચી) ધન ધન નારી નામને! પ્રાની પરમ અપાર!

પાલે પ્રેમે સર્વને ય તો આઘ શક્તિ અચતાર;

સજન૦

” નિન્દા ધની જે કરે, તે પાપી ગુણ ધોર!

દુર્ગુણને દરિયે ડુબી, તોય દિલડે દયાનું જ ધોર.

સજન૦

” ગોરી ફૂલ ગુલાબનું, સૂકે કે કરમાય,

કે કોહે વળકાઢજી, તોય જાતિ-સુગંધી ન જાય,

સજન૦

- ” શાસ્ત્રો, પુરાણી, પંડિતો, શાળા સજ્જન સર્વ !
સાચે સાચું હું કહુ, તમે માનો મૂકી મન ગર્વ, સજન૦
- ” દોસે દુર્ગુણી આજ વહુ, નથી પની કંઈ નાજ
પણ એ દુર્ગુણિ મુર્ખ કે, જે છે તે તમારાંજ કાજ, સજન૦
- ” આવે દમયંતી સૌતા દ્રાપદી આદિ અપાર
થઈ ગઈ વહુ ગુણધોતિઓ, તે હતી નારીજ નિર્ધાર, સજન૦
- ” ધર્મે કર્મે ન કેલવો, ના’પો કંઈ પણ જ્ઞાન
રાખો જો હેવાન તો વ્યયમ હોય ન એ હેવાન ! સજન૦
- ” હા ! અવલાઓ હાયરે ! હાલ છેજ હેવાન !
ચાલું પીલું खेलું, એ પ્રણેનુંજ જેને માન સજન૦
- ” જ્યાં હેવાનજ હારનો, સઘલો સુન્દરીસાથ
ત્યાં જીવ્યાથી તો ભલું સ્વરે મરણ, નવલના ઓ નાથ ! સજન૦

નવલરામ લક્ષ્મીરામ.

કાવ્યકુંજ.

મોતીડાં ને ફૂલડાં.

લ્યો ! લ્યો ! ફૂલડાં વરષે મારી વાડીમાં;
મારી વાડીમાં અમર વસન્ત જો;
લ્યો ! લ્યો ! ફૂલડાં વરષે મારી વાડીમાં.
હાં ! રે ! મોતો મોતીડે પૂંજું માડું આંગણું;
મારે આંગણે ફૂલડાંની રસરેલ જો,
લ્યો ! લ્યો ! ફૂલડાં વરષે મારી વાડીમાં.
હાં ! રે ! મોતો મોતીડે વધાવ્યાં રસ ફૂલડાં;
એ ફૂલડે ભરી મેં રસછાળ જો,
લ્યો ! લ્યો ! ફૂલડાં વરષે મારી વાડીમાં.
હાં ! રે ! ગૃહકુળે—કુળે મેં લહાણું કર્યો;
કુળે કુળે ખીલ્યો રે ! વસન્ત ભાગ જો,
લ્યો ! લ્યો ! ફૂલડાં વરષે મારી વાડીમાં.
હાં ! રે ! કુળે કુળે મોતીને ફૂલ ઉભરે;

કુન્ને કુન્ને વધાળ્યા લગવાનં જો,
 હ્યો ! હ્યો ! ફૂલડાં વરષે મારી વાડીમાં.
 હ્યો ! હ્યો ! ફૂલડાં ખીલે નિજકુળમાં.
 હ્યો ! હ્યો ! ફૂલડાં વેરે વિશ્વકુળમાં.
 હ્યો ! હ્યો ! ફૂલડાં વરષે મારી વાડીમાં,
 હ્યો ! હ્યો ! ફૂલડાં હંપીનાં હેતદાન જો;
 હ્યો ! હ્યો ! ફૂલડાં વરષે મારી વાડીમાં.

મુળજી દુર્લભજી વેદ.

સખાઓનું સંમેલન.

(વસંતતિલકા)

પ્રેમાળ સૃષ્ટિ જગવી તરુ વૃન્દમાં, જો !
 આરણ્ય રનેહી નમતો રસિકે ! રમતો
 આળ્યો વસન્ત મધુરો ભમતો અરણ્યે,
 આ ખેલતો રતિસખા રસખાળ મોદે.

(હરિગીત.)

નવરંગ પુષ્પો ખીલતાં મધુમાસમાં આનંદમાં
 વનવાસમાં સ્વાતંત્ર્યમાં લાલિત્યમાં ઝુલતાં હતાં,
 તરુકુળમાં સહુ સંપમાં પ્રિયવાયુ સહ વસતાં હતાં;
 મધુરાં સખા સાથે રમે વનમાં ભમે મધુ બહાલમાં.

(વસંતતિલકા.)

સંધ્યા સમે સરિતવાર સરતું કંપે,
 આનંદલીન બનતું પ્રિયવાયુ સંગે,
 વિભિન્ન વારિ'રમતું-ધસતું સલીલે.
 —આ પ્રેમનાદ મંહો ડાલવી સૃષ્ટિ સર્વે !

(મન્દાકાન્તા.)

જો સ્વાતંત્ર્યે તરુ વનમંદી મુગ્ધ પુષ્પો ખીલે છે,
 નિહોષ્ટવે પ્રિયસમીરણે ઝુલતાં જ્યાં રમે છે,
 તે સ્વાતંત્ર્યે મનહર વને પ્રેમ પથે રમતાં;
 તે તે રંગો ઉપવન સખા સાથે ખેલી વસીશું.

નહાનાલાલ ચમનલાલ મહેતા (કેમ્બ્રીજ.)

લયમન્દિર.

(બહેનશું ભક્તિનાં ભાઈ નાણાં, એ રાગ.)

મળશું મન્દિરિયે મહોરાયા—

રે જ્યાંરે રહેશે ન મારા પરાયારે

મળશું૦

તૃણકણ સંચય સાંચશું—

ને પોષશું જૂતજમકાયા;

તૃણકણમાં પ્રભુ ઉગશે—

ત્યારે ભૂલશું જમની માયા રે;

મળશું૦

પલપલના પડછન્દા ઘેરાય—

પડે પાપના ઠા પડછાંયા;

રગરગ વ્યાપે રામનાં-ધેન—

ભણ્યે પૂંડ્યપીયાવે ન્હાયારે;

મળશું૦

‘શબ્દ’ થયો; બ્રહ્મ ખીલે; ઉપાસના—

વાધીને દેવ દેવ સ્હાયા;

ખેલે પ્રભુ રાસ; ખીલે જગત બધું—

રમતા સર્વ એક જાંયા રે—

મળશું૦

વીરા ધૂમે; બહેની-લેશે કોવારણાં—

ભાણથી ભાઈ જોડાયા;

તેજનાં વાશે બહાણાં સોહામણાં—

સ્વામીના સ્નેહે સોહાયા રે.

મળશું૦

સ્વામી સ્નેહજ્યોતિ.

બહાલાની વર્ણનાંક.

(શ્રી લેખ)

મન્દાકાન્તા.

જેની બહાલા ! જગડોં નિકળ્યો સૂર્ય આ જ્યોત્સનાનો,

ને જ્યોત્સનાથી સહુ જગતમાં રક્તિ આવી નંવીની;

બહાલા મહારા ! સુજ જિગરનો સૂર્ય કેવો પ્રકાશે !

તેના જેવો જગત સહુનો સૂર્ય શેનો પ્રકાશે ?

(ભુજંગી.)

ઘડીમાં ઉગે ને ઘડી આથમે જો,
ન જો સૂર્ય મહારા તણી સાથ શોભે;
રહે સૂર્ય મહારા સદા તેજવાળો !
રહે સૂર્ય મહારા સદા સ્નેહવાળો !

૨

(મન્દકાન્તા.)

ઠહાલા ! આજે શુભ દિવસ છે વર્ષ અન્ધિ તણો જો,
મહારા ઉડાહુદયતણી સૌ ભરિંઓ ખહાર ખેડેતી;
એવી ભરિં તુજ ઉર વિષે ભીછળી રહે મઝાની !
મીઠી હોદો પ્રણય-સુખની ત્યાં હજો સર્વદાની !

૩

(અનુષ્ટુપ.)

વર્ષ સૌ આ જાળે તહાર સ્નેહીના સુખ-સાથમાં !
વર્ષમાં હુઃખનો અંશ તુજ ઉપર ના પડે !
વિશ્વનાં સુખ જે સર્વે જનને લલચાવતાં,
તે પ્રભુ તુજને અપો ! શુભ આશિષ હું દઉં.

૪

૫

સૌ. સ્નેહ—સુધા.

વાર્તાલહરી.

“ એક પતિપત્નીના સંસારી કુટુંબની ટુંક વાત. ”

આજ ધનતેરસ છે. સવારમાં પૂર્વમાં મુશોભીત સૂર્યા પીળા કિરણો બહાર પ્રકાશ આપી રહ્યા છે, કેટલાક ઉદોગી લોકો પોતપોતાનું કામ કરવા મંડી પડ્યા છે, ધંધાધારી લોકો લક્ષ્મીપુજનની તૈયારી કરી રહ્યા છે. જ્યારે સધળે આ પ્રમાણે આનંદ ખાઈ રહ્યો છે, ત્યારે આ બાજુ એક સંસારી કુટુંબમાં કલેશ ને કંકાસથીજ પ્રભાત શરૂ થાય છે.

પતિ કે જ્યોતું નામ મગનલાલ છે, તેઓ એક વિશ્વવિદ્યાલયના (University) ગ્રેજ્યુએટ થયેલા છે, જ્યારે તેમના પત્નીનું નામ ડાહીગીરી છે.

ડાહીગીરી એક ખાનદાન કુટુંબના ધરજન છે ને કોઈક વાંચી લખી શકે છે. લાલ તો એટલુંજ આગખાણુ ખસ વશે.

સવાર શરૂ થાય છે.

મગન—જય શ્રી પ્રભુ—શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા પણ (બારીમાંથી આકાશ તરફ જોઈ નમસ્કાર કરે છે), અરે જરા; દાતણ પાણી અહીં મુકેલાં છે કે—

ડાહી—(અં હડયા હવે મનમાં) એ, હા, આવો તમને આપું !

સવારના મોડા ઉઠવું ને વળી “દાતણ મુક્યું છે-કે, પાણી છે કે” ની પતરાણ કરવી, જરા લઘ જશો તો હાડકા ધસાવાના નથી ! જોતા-નથી આહું.....

મગન—પછી, હીક, હું આવીને લઉં છું—જરા ધીમે બોલો તો સાંઝું.

ડાહી—હા, હમારે કંઈ તો આ ગદ્દા વૈતરૂંજ લખેલું જ છે તો ! નહીં ધનતેરસ કે કાલીચાદશ ! જરા કહેવાઈ ગયું. તેમાં તો જાણે ઉના તેલમાં ટાહું પાણીજ પડ્યું.

આમ પ્રભાત શરૂ થતો જોઈ, પોતે બીચારે દાતણ પાણી, સ્નાન, વિગેરે નિત્ય કર્મ કરી પરવાર્યા બાદ રસોડામાં બાઈશ્રીને દુધ આપવા કહ્યું. (કારણ બાઈના ત્રાસ-થીજ ચાહને રજા આપી હતી ને પોતાને ખર્ચ પણ વધારે લાગતો એટલું કહી) બહાર આવી રસ્તા ઉપરની બારીએ જોતા જોતા કાંઈ બોલ્યા. પણ તે શ્રદ્ધાટનો કાંઈક સંભળાય એટલો અવાજ થયો ને પાછળ જો પત્ની ધીમે આવી ઉભાં હતી તેની ખબરજ પડી નહીં.

મગન—“ મને પણ ક્યાં આજ દાતણ પાણી પુછવાતું હીક લાગ્યું કે (જોયો આ પ્રભાતીયાં સંભળવાં પડ્યાં. બીજે કેકાણે હોય તો પત્ની પતિને ખુશ કરવા પ્રયત્ન કરે. દલપતરામ કહે છે તે શું જોઈ છે કે “કુલવંતી નારી સંતાન સંભાળતી, મધુર મુખ બોલતી બોલ ઉઠી; બાળને મારતી, ધણીને ધમકાવતી, કુવડ રંડા કરે કલેશ રહી,”

હા, પેલા નાટકમાં પણ કહેલું છે કે “ જે ઘેર નાર સુલક્ષણી, ”

ડાહી—હા, ત્યારે હમે શું જોયા છીએ, શું તમને થઈ ગયું. ત્યારે હમે કુલક્ષણ, કેમ ? જરા કહેવાયે નહીં, કામમાં હોયએ ને વખતે રહીએ જાય. પાછું દુધ આપવા શેઠને અહીં આ.....

કંકુદલાલ—શેઠ સાહેબ, આ ધનતેરસના સુવર્ણ પ્રભાતમાં જઈ શ્રી કૃષ્ણ ! કેમ, શેઠાણી શું હોળી ચાલી રહી છે.

ડાહી—દલાલ, હા, આજ હું તમને સાફ કહું છું કે હમારા વરવહુની વાતમાં તમારે કોઈ દિવસ વચમાં બોલવું નહીં. તમે કોણ કહેનાર ! અં

કંકુ—બોલ ખુબ શેઠાણી.

મગન—જવાદોને વાત, દલાલ, એતો હમારો સંસાર એમજ ચાલે છે. તમારે જોઈ ન લાવવું.

કંકુ—આલો ત્યારે શેઠ, હારકાદાસને ત્યાં લક્ષ્મીપુત્રનમાં આવવું હોય તો. નવ, સુખીડ નવ—તો થયા.

મગન—હા આલો, કપડા પહેડું ને પહેરીને કહીશ કે જાઉં છું. ત્યાર થઈને રસોડામાં કહેવા ગયા. “ એ હું જરા શેઠને ત્યાં લક્ષ્મીપુત્રનમાં જઈ આવું છું ને આસરે ૧૦-૩૦ થશે, હાકે-પછી કોણ જાણે.

હાહી—કોણુ જાણે, ત્યારે શું હું જાણું, જુઓ, મારાથી કાલ રાતના ખવાયું નથી, ને મારાથી ક્યાંઈ ભુખ્યાં રહેવાશે નહીં.

મગનલાલ—પણ, વખતે જરા વાર લાગી ને.....

હાહી—નાના, એમ કંઈ માહારાથી રહેવાશે નહીં. માફ દુઃખે છે માથુ તો પણ જાણે ગધેડી ન પંકડી હોય તેમ હું બલી, હજુ રાંધુંહું, નીકર બીજી માથાની હોય તો અત્યારેજ કુકારે સુલામાં ભુગળી-ન કુકે તો જય ક્યાં હેં.

મગન—કીક, હું જાઉંહું. કીકાને માટે ટોપી બનશે તો લાવીશ.

હાહી—જવની જતું હોય તો, વળી મોડું કરશો ને જૂએ ડીચાવું પડશે મ્હારે.

મગન—સાલો, દલાલ, પીડામાંથી છુટયા.

અહીં જણાવવું જોઈએ કે કંકડુ દલાલ એક એમનો ઓળખીતો હતો. જ્યારે બહુ અકળાય ત્યારે ત્યાં જઈ ઉમરો ઠાટતા. તેમાં વળી આજતો તે પોતેજ આવ્યા હતા. ચેરંડી નીકળ્યા ત્યારથીજ ગૃહની વાતો ચાલતી હતી. ફટલીક વાતો થયા બાદ શેકનું ઘર આવી પહોંચ્યું. લક્ષ્મીપુત્રન થયા બાદ ઘેર આવ્યા, પછી કંકડુ દલાલ જોડે એક સારી દુકાનેથી રૂ. પાંચની એક સારી ટોપી લીધી. પણ ઘેર જતાં લગભગ સવા અગીઆર થયા; તેથી એમની ખાતરી તો થઈતીજ કે ઘેર વળી કંઈ કંઈ સંભાળેલાં સાંભળવાં પડશે ! દાદર ધીમે ધીમે ચઢયા, પણ જુટ કાઢે છે એટલામાં તો જાણે માતાજી ધુરકતાં ન આવતા હોય તેમજ પત્નીશ્રી એકદમ નીકળ્યાં ને ધાર્યા પ્રમાણેજ સંભાળણુ (Lecture) શરૂ થયું.

એ તમને નોતું કર્યું કે મારાથી ભુખ્યા રહેવાવાનું નથી, ને વળી માફ માથુ દુઃખે છે, તોએ હમારે મોહકાણે (નસીબે) તો તે રામ તેના તેજ. શું આ ટોપી લાવ્યા કે નામ તો જાણે મોટી ટોપી લાવ્યા પણ ન મળે જાત કે ભાત. બચ્ચું, આતો સાણું નથી રહેવાતું, હવે તો મારાં હાડકાં છેકજ ગળાઈ ગયાં હવે તો છેક કંટાળા જાઉંહું. મારાથી તો રડી દેવાય છે. જાણે લોંડી માફક કામ કરવું ને નસીબમાં મોટા પહાણુ.

મગન—(કંટાળવાથી-મીઝસ ખોમને) પણ, મેં તને નોતું કર્યું કે શેકને ત્યાં વખતે વાર લાગે ? હું ક્યાં સુધી સાંજુ ! ભોગ તારા કે તે ન આરોગ્યું. મારા કર્મના પણ ભોગ લાગ્યા છ કેની કે માફ પાતું અહીં મોટા પાણુકા જોડે પડ્યું છે-જા મારે તો નથી ખાતું.

જોયું—સાંભળ્યું તંમાફ 'લેકચર' હમે પાણુકા ને તમે મોટા કાળકાનો કાણુકા.

હાહી—આવતું હોય તો આવો. ખાતું હોય તો ખાંવ. બાણું છે પીરસેલું, ને ટાકું યશે કે કહેશે કે ચંડુગાર જેવું થયું.

મગન—જા, આવીયે છીએ. પછી હાથ પગ ધોયા. ને મનમાંજ બોલવા લાગ્યા. બચ્ચું આ જીવન-ને આ સંસાર હું તે શું કહું ! ખરે ખરી રાંડ શંખણી છે. આ સવારે જ્યારે હું પેલાને ત્યાંથી આવ્યો તો તે બીચારાની વડુએ પૂછ્યું કે કેમ ચાલ પાણી આપું. ઉઠકું ઘર કરતાં બહાર વધારે બરદાસ્ત સંભાળાય. ચાલ પાણું મોડું યશે તો મોટા બરાડા પાડશે કે જોને હજુએ આ.....

ડાહી—એ...સંભળાય છે કે, મારો તો ઘોટો એ દુઃખવા આવ્યો-હાય પગ યોતા તે બળી કેટલી વાર—એ ચાલો સંભળાયું કે જે.

મગન—બહુ ઉતાવળ હોય તો ખામસે.

ડાહી—લો, આ તમારી લ્હાયમાં ને લ્હાયમાં આ અંગારો અંપાઇ ગયો-ચાલો ને સીચવું હોય તો.

મગન—હા, શી ભલી રીતે પૂજા થાય છે. કુલ તો જાણે ગાળમાંજ આવી ગયાં, મુગધીદાર પાણી તો જાણે સુંદર પાંડા જેવા અવાજમાં ને કાને અંધડાં બહાર આવે છે-કપુર તો રોઠાણીના મીઠા સુંદર શબ્દો, વાહ બહુજ શક્ત રીતે સેવા કરેછે. શું કંઈ, આજ ધનતેરસ છે, બાકી નાગપાંચમી હોત તો આશીરવાદ લેવડાવત કે હું રાંડું કેમ બરાબર છે ને.

ડાહી—ખાવું હોય તો ખાઇ લો. મારાથી તો આ કકળાટને ભડભડાટ સંભાળતો ને સંખાતો નથી. બહુ તમારૂં ઘર ને બહુ તમારો સંસાર.

મગન—મારા એબલાનો જતો તારે કાંઇ છે.

ડાહી—આજ લાકડાં યઇ રહ્યાં છે જો. મઠ કાલતું કહી મુકેલું છે તો એ છે હજી કાંઇ પત્તો ? શું આજ રાતના મારા પગ મુડીશ અંદર ?

મગન—ચાલો, પગ ન મુકાય તો હાથ મુકજો, ને ન રાંધવું હોય તો પડી રહજો, અત્યારે અવગચ્છું તેજ મોટા ઉપકાર. જરા ધીમેથી કહ્યું હોત, જરા સારા શબ્દો વાપર્યાં હોત, તો હીક, પણ આતો જાણે પુષ્પવૃષ્ટિ.

જેમ તેમ કરીને ખાધું ન ખાધું ને હાથ ધોઈને ઉડી ગયા. પાન પણ તૈયાર નહોતું, તે વળી કરી લીધું. ને બહાર આરામ ખુરશી પર માથે હાથ દબ વિચારમાં ને વિચારમાં બેઠા—પડ્યા. મનમાં તો ઘણું યાચ કે આ પાનું કેમ મુધારું, શું શીખ દઉં, દેવા જતાં તો સામી ધાય છે, સારાં ચોપાનીયાં વાંચવાને આપું છું તો કહે છે કે મુઠા ચુલામાં, મારે નહીં જોઈએ. આને પરણાવવાથી તો મારા બાપાએ મને હોલામાંથી ચુલામાં નાંખ્યો છે. પરણાવ્યો ન હોત તો આવી કંઈ પીડા જોત; હશે, એ જાતનો અનુભવ મળ્યો—અરે બહુ એ અનુભવ; મારૂં તો લોહી પણ ઉડી જાય છે. મેં જણ્યું કે ચાલો સ્ત્રી પરણીયું. સંસાર નીભાવીયું, આ સંસારરૂપી મોટા દરીયામાં એક કરતાં બે ભલાં, સૌથી ઉત્તમ સંગત સ્ત્રીની કહી છે. તેમ જાણી પિતાશ્રીની ઇચ્છામાં ઇચ્છા મેળવી પરણ્યા હવે શું કંઈ, હજી તો આખો દિવસ કહાડ્યો છે.—ચાલ ત્યારે બહાર જઈ લાવની આજતો કંકડુ દલાલ પણ ઘેર હશે.

કપડાં પહેરી ને અંદર કહેવા ગયા કે હું જઈ છું.

મગન—એ હું હમણાં બહાર જઈ છું, તે હવે મોડો આવીશ, રંધાયતો રાંધજો લાકડાં મોકલું છું. ને રાતના મોડું થાય તો ખાઇ લેજો.

ડાહી—એ સાંભળ્યું કે, હું કાંઈ ત્યારે અત્યારે ઘેર રહેવાની નથી. તમે જાવ બહાર રખડવા કાંઈ પડી છે. ઘરની હા, બધે આવું હશે ? આ બે કલાક જોડે બેસવાનું એ

ન મળે. જાંવ તમારે જવું હોય તો હું પણ બહાર જવાની છું, પેલી બાઈ મુખ પંડિતાને ત્યાં. ને મોડું થાય ને તમે વહેલા આવો તો શાક મુકજો હોંકે.

મગનલાલ (મનમાં). જોયું, કહેવા જતા પીડા ગળે વળગી કે શાક મુકજો ત્યારે શેકાણી જણે શું કરશે. કાલે મરજીમાં આવે તેમ આવે એવી એક ગાંડી આણી આપું. નીકર શેકાણીની કાંતિ કરમાશે ! હશે !

રસ્તા ઉપર લાકડાંવાળોને કહીને કંકડુ દલાલને ત્યાં ગયા. તે વખતે દલાલ ઘેર નહોતાં બહાર ગયાં હતા, ને તેમના વડુ ગુણીયલ ઘરમાં હતા.

“એસો, હમણા આવશે. એકનું કહી ગયા હતા. સવા થયો હમણા આવશે.

મગન—હા, એમું છું.

ગુણીયલ—કેમ પાણીઆણી આપું. આજ તો કાંઈ ચકાચક હડાવ્યા હશે ? નહીં ?

મગન—હા, મોટા ચકાચક, ખાંડતા ખાંડાય નહીં ને કાપતાં કપાય નહીં તેવાં.

ગુણી—કેમ હું કાંઈ સમજી નહીં આજ કડાકા ને બાર શાક તો નથી થયાં ને ?

મગન—નાના, એમ તે હોય. તમારા બાણી કાંઈ જેવાં તેવાં છે, હું તો ખાધને આવ્યો છું. અહીં તો જરા અમરથો એટલામાં કંકડુ દલાલ આવ્યા અહીં જણાવવાની જરૂર છે કે ગુણીયલ તે કંકડુ દલાલનાં ધર્મપત્ની હતાં. તે એક સુરતના સદગૃહસ્થની છોકરી હતી, એટલે વિવેક હાપણ ચતુરાઈ જે સુરતીમાં સાધારણ હોય છે, તેમ તેનામાં પણ હતી. તે મર્યાદાશીલ, વિવેકી, તેમજ સદા હસમુખી રહેતી. એમના ને કંકડુ દલાલનો સંસાર સુખમય હતો ને છે તે આગળ દેખાશે.

ગુણી—કેમ, વ્હાલા જરા વાર લાગી નહીં ?

મગન (મનમાં) જુઓ, અહીં મોડા આવ્યા તો પણ કેવા સુંદર સજ્જોમાં ને પ્રેમથી પુજાય છે આપણે ત્યાં તો લુલી કાંની કાં વળી ગઈ હોત.

કંકડુ—હા, જરા શેકે ત્યાં ગયો હતો, પ્રિયા, કેમ અંદર કોઈ આવેલું છે કે શું ?

ગુણી.—અરે હા—આજ પવિત્ર દિવસે આપણે ત્યાં મગનલાલ શેક આવ્યા છે.

કંકડુ—ખરે શું ?

મગન—કેમ છે, દલાલ સ્નેહકુલળ.

કંકડુ—વળી તમને જોઈને વધારે હમે કંઈ દિવસે નથી હોતા (હસીને) પણ શેક શું વળી આજ ઘેર કંઈ રંગ જામ્યો તો કે—ચાલતી કાંઈ તડાતડી ?

મગન—અરે જ્યારે હું આમ આવું ત્યારે તારે સમજી જ લેવું. હમારે વડુ વરને કંઈ ધનતેરસ કે દિવાળી છે ? અરે ! કંકડુ હવે તો હું છેક કંટાળ્યો. લાડી તો લાવ્યા, પણ બહુ મોંઘી પડી.

કંકડુ—હજી તો પાંચેરામાં વહેલી પુણી છે એમ શું કંટાળો છો ? હિંમત રાખો મરદ છોને આમ કાયરે તો વળી ચલાય શું તમે શું

મગન—અરે, પણ તું જાણે છે ને મ્હે કેટલા કેટલા પ્રયત્નો કર્યા, કંઈ કંઈ જીગતીઓ, રચી, કેટલી કેટલી શીખામણ આપી, પણ આ તો જાણે ધુંગર લીપણ, હવે તો કાંઈ રસ્તો બતાવ.

કંકડ—હોય, નહું નહું એમ લાગે. થોડાક દિવસ જે તો ખરો કેકણે આવશે. વખતે સ્વભાવજ એવા હશે.

મગન-કપાળ એના બાપનો સ્વભાવ. હુલી તો મેંદલ સ્પીડે. (ઝડપે) દોડે છે નથી આવતું વચમાં સ્ટેશન કે જંકશન. આ અત્યારે તમારે ત્યાં આવ્યો તો ભાભીએ ભાવ પૂછ્યો ને ઘેર હોત તો પુખોનો વરસાદ. હું એ ક્યાં સુધી સાંખું. ગુણીયલ ભાભીને કાંઈએ પણ કેટલીકવાર મોકલી, એણે ખીચારીએ સમજાવવામાં કાંઈ બાકી રાખી છે પણ એના મગનમાં તો કાંઈ ઉતરતુંજ નથી, હવે તો કાંઈ છેલ્લો ઉપાય યોજવો પડશે, તું શું મને મદદ નહીં કરે ?

કંકડ—અરે તું કહે તે તૈયાર, બોલ આજ આપણે સાધુરામ થઈશું. (હસીને મરકરીમાં)

મગન-અરે, હા ચાર તે ફીક પુટો કઢાડ્યો.

કંકડ—અરે એ તો હું મરકરીમાં મરકરીમાં કહું છું એમ તે કાંઈ કરાય.

મગન-અરે, નહીં બસ આજ આપણે એજ ઉપાય આંરંભીએ. ચાલઉં સામન લાવીએ.

વિચાર કરી, ચાહને જરા ખાવાનું લઈ કપડા પહેરી ઉઠ્યા, ગુણીયલને આ વાત કહી નહીં. પણ એટલુંજ કહ્યું કે આજ હું મોડો આવીશ.

આમ કહી બહાર નીકળી પડ્યા.

એક દુકાનેથી ખપની વસ્તુ બાડે લીધી, ને કહ્યું કે આ વસ્તુઓ હમે હમારો વેશ બજારી પાછી આપીશું.

દુકાનદાર—પણ શેઠ બાહું રૂપીયો એક પડશે ને રાતના આઠ પહેલાં કપડાં પાછાં મળવાં જોઈએ. આપનું નામ.

લેનાર—હમાઈ નામ-નામ શું તારે લખવું છે લે લખ, જલદી કર.

માઈ નામ “તોપ મારનાર જોડાળામાં ઉસ્તાદ,” અને આ બાહનું નામ “જોડાં સન્યાસ ધારવા” કેકણું ‘કળ્યા કંકાસને’ ત્યાં, પણ એક સરત વધારે, હમે તને હમારા કપડાં આપીએ તે તારે રાતના આઠ સુધી સાચવવાં ને તેનું બાહુ આના ચાર વધારે. પણ કાંઈ ખોવાવું ન જોઈએ.

આમ નક્કી કરી, વસ્તુઓ લઈ દુકાનના એક ભાગમાં જઈ પહેરી લીધી, ને પછી બહાર નીકળ્યા.

દુકાનદાર—અરે વાહ શેઠ વાહ તમારા જેવા તો કેકણ આટલા વર્ષ આવશે તેમાં મેં જોયા નથી (મરકરીમાં)

કંકડ—(રસ્તામાં) - કેમ દોસ્ત, આપણે હવે કેવા દેખાઈએ છીએ.

મગન—અરે, ફક્ડ, તું સુખી સંસારે સન્યાસી ને હું દુઃખી સંસારે ખરો સન્યાસી.

હવે કંકડ દલાલના ઘર તરફ જરા વળીએ. ત્યાં આગળ ગુણીયલ ને એમ થયું કે રાવની હું આજ ડાહીગારીને મળું. કહીશ જરાક કે દીવાળીમાં કેકાસ ન કરશો ને એમને ખુશ રાખજો એમ ધારી તે પણ થોડાક વખતમાં નીકળી ને ડાહીગારીને ત્યાં આવી. એ આવી ત્યાં સુધી પેલા સન્યાસીઓ આવ્યા નહોતા.

હાહીગારીએ તો અમર્યુજ કલ્યું હતું કે હું બહાર જતાર છું. તે અત્યારે ઘેરજ હતી. લાકડાં આવેલાં હતાં તે હમણાંજ મુટ્ટી રહી હતી, ને બહાર ગુમરાયજે મોઢે બેઠી હતી, એટલામાં બહાર કાંઈ અવાજ સંભળાયો.

ગુણીયલ—કેમ, હાહી ભાભી છોકે ઘરમાં ?

હાહી—એ હા, ક્યાં બીજે મરવાનાં હતાં ? (મનમાં) આવી પાછી પીડા, મોટા શીખામણના પાઠ બણવા.

ગુણી—કેમ ખુશીમાં, પોતે ક્યાં ગયા છે ? આ સવાલ પુછાયો ને પેલા સંન્યાસીઓ આવી પહોંચ્યા.

મગન—ઉભા રહો નરા, ગુણીયલ ભાભી આવ્યાં હોય એમ લાગે છે.....હા એજ છે. કંઈ આપણા સંબંધીજ વાતો કરે છે. નરા સાંભળ પછી આપણી, ખુમ મારીશું.

કંકુ—હીક સાંભળ, ઉત્તર આપે છે.

હાહી—હા, જુઓની સારા અપોરના બહાર રખડવા-ફરવા ગયા છે, ને આ એમ જાણ્યું કે ચાર વાગશે પણ હજી આવ્યા નથી, આજ લાકડાં મોકલાવ્યાં છે તે જાણે ગામનો ઉતાર. મારી તો સજગાવતાં આંખોએ કુટી જશે.

મગન—જો સુકોબાવળ મોકલાવ્યો છે, ને એ સજગાવતાં આંખો કુટશે. (ધીમેથી)

ગુણી—તેમાં આટલાં બધાં ચીડાઈ શું કરવા જાઓછો, આવે ત્યારે ધીમેથી કહેજો કે હવે લાવો ત્યારે નરા ઉભા રહીને મારા લાવે એમના ઉપર તે કાંઈ રીસ કરાય.

હાહી—પણ હું તો ઘણુંએ સમજું છું, ને મન વાળી બેસું છું પણ કરમની લોથ પડી છે કની હા, અત્યારે મારે બદલે બીજી હોતતો સાંમુ માથામાં છુટું મારે (આંખમાં પાણી આવી ગયાં)

મગન—સાંભળ એ સુલક્ષણના મીઠા શબ્દો. આતે સંસાર, લે તાળા, ને આપણે બે પખાલી (હસતાં)

ગુણી—અરે આટલાં તપો નહીં, એ આવશે ત્યારે હું જરૂર-જરૂર આ વીધે કહીશ

હાહી—ને વધારામાં કહેજો કે હવે મારાથી ટકાવાનું નથી—હું તો મરીશ. ને એ-બરો બાંજે એવી બીજી કરવી હોયતો.

ગુણી—પણ.....

આટલામાં પેલા બે જુઠાં (કારણ વેશ લીધો તો) સંન્યાસીઓએ “જય મધગ્યા” કરીને ખુમ મારી, ગુણીયલ કે જોને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા હતી, તેને સાધુઓને એમને એમ ન કહાડવા ખાતર એક પૈસો આપ્યો. પણ પેલી તો તરત બેઠી “ જુઓની ગુણીયલ આ એક આનો આવ્યો છે. ને તેનું દુધ એમને લીંચવા ભેંધશે. છે એક પાછ કે પૈસો વધારે ? (બેઠે રૂ. ૭ પેટીમાં હતા ને આઠ આઠ આનાનું પરંચુરણ ગજવામાં હતું)

સાધુ—કુચ દેવેગા કે ચાલ જાના ?

હાહી—જાવની જવું હોયતો કોણે બોલાવ્યા હતા ?

સાધુ—ઓ બહી બાઈ, તુમ સાથ અંમ ખાત દરનેકુ તમ મંગતા (બાગા કુટા

હિંદીમાં બોલવા માંડ્યું) એ મગન શેઠ હૈ ? અચ્છા માણસ હે, ઝોર હમારી સાથ અચ્છી નીસબત રખતા હે, ક્યા તુમ ઇસકી બેરી ઝેસી મીનછ ઝોર,

ડાહી—એ સાધુડા, બહુ નહી બોલ; હમે કેવા છધએ—શું અમને પુછડું છે નાક નથી—શું, હે, કેવા છધએ.

સાધુ—ઓ બાઇ જરા બલા હોના, કોઇ તરફ સ્નેહ ભાવ બતાના, ક્યા ઇસ તરેહસી તુમ તમારા પતિ સાથ બર્તતા હો ?

ડાહી—એ હમારી વાંતને તું કોણ પુછનાર ?

સાધુ—ઓ બાઇ—જરા શાંત પડ હમકુ કુચ્છ તુજ પાસથી નઇ સધતા પણ બલા હોના ઝોર પતિકી સેવા આકરી ઉદાના ઇસકુ રીઝવના આનંદ કર, તેરા સંસાર સુખી હો એ હમારા આશીરવાદ હે

ડાહી—જ બકવા નહી કર, તું કોણ ? જા હમે ગમે તે કરીએ મારીએ લટીએ..... મારી.....જા, હવે જા.

સાધુ—ઈંદર આપના કુચ્છ વળનેકા નહીં. ચલો એ તો ઝેસાજ રહેગા.” ગુણીયલને લાગ્યું કે આમાં કાંઇ ભેદ છે. આ મારા પતિ જેવા લાગે છે. પણ એમ કેમ પુછાય.

સાધુને જતી વખતે કાંઇ આપ્યું જેના જવાબમાં સાધુ બોલ્યા.

“ ઘણું શ્રવે ઝોર મીતકુ સુધારો. ” પેલી કોધી બાઇને બોલ્યા કે “તુજ ગૃહ-સંસાર સુખી નીવડો. ”

કંકુને પણ લાગ્યું કે આ પથરો કાંઇ સુધરે એમ નથી બન્ને જણ બોલ્યા; ને પેલી દુકાનથી પોતાના કપડાં પહેરી લીધાં. કપડાં પહેરી દરીએ જઇ બેઠા ને કાંઇક વાતચીત કરી પાછા ફર્યા. સુનસુન જેવા ગયા ને આવ્યા. બ્યારે બેના રસ્તા જુદા પડવા આવ્યા ત્યારે કંકુએ કહ્યું “જેને કાંઇ અવિચાર્યું ન કરતો. કાલે સુધરશે. ”

“ ઠીક છે જોઇશું. જે જે. ”

રસ્તામાં વિચાર કર્યો કે આજ ઘેર જઇ કાંઇ ન બોલવું ને કહે તે સાંભળવું, ને છેવટે એક શબ્દ કહેવો.

આ બાજુ ગુણીયલ પણ થોડીવાર બેસી કાંઇક કહી, પાછી ઘેર આવી.

ઠાઠીઠારી ગુણીયલના ગયા પછી થોડીક વાર બેસી રહી. પછી સુલો સળગાવ્યો ને શાક મુક્યું. રોટલી ટાઢી ખાવાની હતી. એટલે બહાર આવી એમની (મગનલાલની) વાટ જોતી ફરડતી ફરડતી બેઠી.

ઘર આવ્યું, ધીમે ધીમે દાદરે ચડ્યા. બારણું બંધ હોવાથી ઉઘાડવાનું કહ્યું. અત્યાર સુધી સધળું શાંત. કપડાં ઉતાર્યાં. ખાવા ગયા પાટલા ઉપર બેઠા ને ખાવાનું ચર કરે છે એટલામાં તો ચટોસો ઉભરો બહાર પડ્યો.

ડાહી—અત્યાર સુધી ક્યાં હતા ? હું તો રાહ જોઇ જોઇને પાછી આવજ કોનું ઘર ખચું હતું ?

કાંઇ જવાબ ન મળ્યો તેથી વધારે ચીડાઇ પાછી બોલી શું આવજ હબ બંધ થઇ ઇ છે બોલાવું કેમ નથી—શું કાંઇ થયું છે ?

મગનલાલ—ઉં

હાલી—“ ઉં તે શું. આતો બા ન ખમાય. થેર મોડા આવવું ને વળી આમ કરવું. પડી છે કાંઈ થરની. હે બોલતા કેમ નથી.

“ શું છે બહાર ગયો હતો ”

હાલી—ઓ હોહો—શું મીઝસ ? એટલો બધો મીઝસ સા ઉપર ? કોના ઉપર ? મોડા આવો તે શું પુછાય પણ નહીં. ”

“ અત્યારે બહુ ન બોલ ખમાતું નથી. ”

હાલી—હમે બોલીએ છીએ તે ખમાતું નથી. ને પોતે મોટા પાંશેરના શબ્દો સંભળાવે છે તે કાંઈ નહીં. આતો સત્તા આગળ શાણપણ છે. ” જલદી ખાઈ, હાથ ધાઈ કરી બહાર આવ્યા આટલા વખતના ને તેમાં ખાસ કરીને આજના બનાવો નજર આગળ આવવા લાગ્યા. “ ત્યારે હવે શું કરું ! ! કંટાળ્યો છું, આ ડોબા જેવું કાંઈ સુધરે એમ લાગતું નથી. શું હું થર છોડું, ને દઈ એને પડી રહેવા ” આમ મનમાં ઘણા વિચાર યોજાવા માંડ્યા. છેવટ એમ થયું કે લાવ હું થરજ છોડું ને છોડીશ તોજ સુખી થઈશ. આમ વિચાર કર્યો સારે એમ પણ થયું કે આથી લાભ તથા હાની શું છે તે તપાસું. હાનીના પક્ષમાં લોકલાજ, કહેણાં, મેણા, પકડક આવવું નોકરી કરી મેળવવી વિગેરે આવ્યું ત્યારે લાભમાં કંકાસથી દૂર ચાલે તોજ સુખી ચાલે—નોકરી કરી મજાશે લોક બોલીને એની મેજે સુખ થશે એના લક્ષણ બધા જાણે છે. થરીરે સુખી તો પછી બધી વાતે સુખી થઈશ આમ વિચાર કરતાં કરતાં છેવટ એમજ નક્કી થયું કે જવું. કપડાં પહેર્યા—પોતાની વીંટી હતી તે લીધી ને થોડાક રૂપિયા તાત્કાલીક જરૂર પડે માટે લીધા પણ જતાં જતાં એમ વિચાર થયો કે લાવ બે કાગળ છેવટને માટે લખી મુકું.

તા. ૨૭—૧૧ વાર શનિ.

મારા પરમ સ્નેહીને સદાના શુભેચ્છક કંકુ દલાલ.

વિ. આ પત્ર મારો છેલ્લો છે. કરી ક્યારે મળીશું તેનું પ્રમાણ નથી. આજ હું થર છોડી પર્યટન કરવા નીકળી પડું છું. મારો સંસાર તું બરોબર જાણે છે, પણ આજથી તો હું છેકજ કંટાળી ગયો છું. ને તેજ કારણથી બહાર નીકળી પડું છું.

તને મળી વિચાર કરું તે પહેલાં નીકળું છું. મારી શીકર કરીશ નહીં, ને શોક પણ ન કરીશ. જે લેખ લઘાટે લખાયા હશે તે ટળનાર નથી. મારી શોધ કરવામાં નિરર્થક તન, ધન, ને વખત ગુમાવીશ નહીં. હું થર છોડું છું પણ ઘણીજ દીલગીરી સાથે પ્રજામ.

લી. તારા હુખી મીત્ર

મગનલાલના મથાચોગ્ય બહુ બહુ કરી વાંચજો.

તા. કં.

હાલીનું શું થશે તેની ચીંતા કરીશ માં, એને જોઈએ તોટલું મુકેલું છે.

લી. તારો મગન

એક કાગળ પૂરા થયો” બીજો લખું કે કેમ, હા, એને છેલ્લીવાર જણાવી દેવા દે, કે પ્રેં સા સાથે થર છોડ્યું.

તા. ૨૭ ૧૧ વાર શનિ.

પ્રીયે (એકવાર હતી) ડાહી,

વિ. મારા જવાથી તું અન્યથા પામનાર નથી; પણ છેવટ જણાવવું જોઈએ કે ક્રૂર તારા કલેશને કંઠાસને લીધે હું આજ ઘર છોડું છું. મેં તને સુખથી પર મુકવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો ઘણી સારી શીખો આપી; પણ એની તારા ઉપર કાંઈ અસર થઈ નહીં. આજ મેં છેવટનો પ્રયત્ન; પણ આદરી જોયો. અપોરે આવેલા સાધુઓ બીજા કોઈને નહીં પણ હું ને કંડકદલાલ હતા, તે વખતે પણ તારા વાપરેલા ચપ્પોએ માફ દેવ જોઈ નાંખ્યું. હવે તારે શવે તેમ રહે, કર, હું ને તું વખતે સદા માટે છુટા પડીશું. ફરી ભોગા થઈએ એ બનવું હાલ અશક્ય લાગે છે. હવે પતિ વગરની સ્ત્રીની વિટંબણા ને હુઃખ દેખી, જોઈ અને અનુભવી શકશે. સુધરવું હોય તો સુધરજો ને કુધરવું હોય તો કુધરજો. સુખી થા એ મારી છેલ્લી આશીશ છે. આમીન.

લી. તારો (એકવાર હતો હાલ નથી) મગન.

તા૦ ૬૦

જોડે કાંઈ લીધું નથી. ઘરમાં છે તે તારા ને છોકરાંના ગુજરાન માટે બહુ વા જોઈએ તે કરતાં વધારે છે.

લી. મગનલાલ.

કાગળ લખી ટેબલપર એવા મુક્યા કે તુરત જોઈ શકે. આ પુર થયા બાદ, અંદર કઢાવગર બહાર નીકળી પડ્યો. ડાહીગૌરી ઘરનું કામ પરવારી, ને બીજા દિવસનું થોડુંક કાંઈ કરવાનું હતું તે કરી બહાર આવી તો પતિને ન જોયા. ને ઘાંટાને બસાં કર્યાં પણ એટલામાં પેલા કાગળો ઉપર નજર પડી. લીધાં વાંચ્યા ને વાચવાની સાથેજ કોણ જાણે કુદરતી રીતેજ એને મોટો શોક થયો. ગભરાઈ ગઈ, ને મુઝવણમાં પડી. લાવ કંડુ દલાલને પૂછું. એમ ધારી ઘર બંધ કરી દલાલને મળી. એ વાત કહી, કાગળ આપ્યો કહુને પણ ધણું લાગ્યું તુરત તપાસ કરવા બહાર નીકળી પડ્યો. પણ નિષ્ફળ નિરાશ થઈ ઘેર આવ્યો. ડાહો પોતાને ત્યાં ગઈ. આખી રાત શોકમાં કહાડી. આમ ઘણો વખત ગયો પણ મેળાપ ન થયો. પતિના ગયા પછી કાંઈક સુધરવા લાગી. થોડાક વખતમાં પૂર્ણ સુધરશે એવા સ્ત્રી-હો દેખાયાં ને ત્રણેક વર્ષમાં તો છેકજ સુધરી ગઈ.

કંડુ દલાલને પણ મગનલાલના જવાથી ધણું લાગ્યું. શોક કર્યો, તન મન ને ધન વાપર્યું પણ કાંઈ પણ રજા વગર.

મગનલાલ પરદેશ આવ્યા ગયા હતા તે કેટલેક વર્ષે ઘેર શું સ્થિતિ છે તે જોવા આવ્યા. તેમણે પોતાની પત્નીને શોફને પશ્ચાતાપ કરતી જોઈ એક સવારે તેના જીવનને મુખી કરવા તે ઘેર આવ્યો. તે વખતે ડાહીગૌરી નાહી રહી હતી ને પીયુનુંજ ધ્યાન ખરતી હતી. એણે સાદાં ને શોકનાં વસ્ત્ર પહેરેલાં હતાં. તેના હૃદયમણ આગળ એમની રીંખડી હતી તેમની મનથી પુનઃ કરતી હતી એટલામાં આંખ ઉઘડી પોતાની આંખ આગળ સાક્ષાત જોવું ધ્યાન ધરતી હતી તેમને આવેલા જોઈ એકદમ ઉડી, ને આનંદથી મના પગમાં માથું નાંખતાં બોલી:—

“ હો, પ્રિય-પ્રિય પ્રાણનાથ, મારા અપરાધ ક્ષમા કરો. બચાવો નાથ—હું તમારી દાસી છું ” આટલું બોલતામાં તો, તેને મુઠ્ઠાં આવી ને તે પડી ગઈ.

પાણી છાંટી, શાંત કરી.

મગનલાલના મનને એને સુધરેલી જોઈને નામ પ્રમાણે ડહી થયેલી જોઈ, અત્યાનંદ થયો. એને શાંત કરી. કહુને ખબર પડી કે શેઠ આંબ્યા છે તેને પણ મગનલાલને આટલે વર્ષે જોઈ સ્નેહના આંસુ આવ્યાં. હુકમાં છેવટનો ડાહીગીરી ને મગનલાલનો સંસાર સુખી નીવડ્યો. શાંતિ શાંતિ. મધ્ય.

‘ પાંજરાં બનાવનાર કાંચનલાલ. ’

(બંગાળીના ઇંગ્લીશ ભાષાંતર પરથી)

કાંચનલાલ કાશ્મીરનો વતની હતો. તે પાંજરાં બનાવતો અને ને વેચી ગુજરાન ચલાવતો તે પાંજરાં લઈને એક ગામથી બીજો ગામ ભટકતો પણ કમનસીબે કોઈ લેનાર મળતું નહોતું. એક પાંજરું વેચાતું તો તો તે બહુ ખુશ થતો. આમ તેના દિવસ ચિંતા અને દુઃખમાં જતા. સુખતું તો સ્વપ્નું નહોતું અને જીવવું પણ તેને કંટાળા બરેલું લાગતું.

ફેબ્રુઆરી મહિનામાં એક દિવસ સવારે હાથમાં પાંજરું લઈ, એક ગામથી બીજો ગામ જતો હતો તેવામાં તેણે રસ્તે ફેટલાંક છોકરાંને જોયાં. તેઓએ સારાં સારાં લૂગાં પહેર્યાં હતાં. તે દિવસ હોળીનો તહેવાર હોવાથી ફેટલાંક છોકરાં ગુલાલ ઉરાડતાં હતાં, ફેટલાંક વાંસળી વગાડી નાચતાં હતાં અને ફેટલાંક તો રસ્તાંપર પૈસા ફેંકતાં હતાં અને દોઈ ગરિબ છોકરાં તે લેવા જાય તો તેમને મારતાં હતાં.

કાંચનલાલ તેમને આવી રીતે પૈસા ઉડાવતાં જોઈ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો. ‘ અરે આ જગતમાં ન્યાય તો છેજ નહીં, જોને આ આળસુ છોકરાં પૈસા નાંખી દેશે અને મહેનત કરે છું તોય મને ખાવા પાઈ પણ આપતો નથી. અરેરે શું પ્રભુનો ન્યાય ? ’

આમ વિચારમાં ચાલતાં ચાલતાં તે એક જંગલની વચમાં આવી ચડ્યો. તાપ સખ્ત પડતો હતો. બે દિવસનો તે ભૂખ્યો હતો અને રખડી રખડી થાકી ગયો હતો. કોઈ ગામ પણ પાસે દેખાતું નહોતું કે ત્યાં જઈ પાંજરું વેચવાની આશા રાખે. તે જંગલમાં આગળ ચાલવા મંડ્યો ત્યાં કોણ જાણે ક્યાંથી કોઈ માણસ તેની તરફ આવતો દેખાયો. તેને જોઈને તેના મનમાં થયું કે હવે આગળ તો ચાલી શકાય તેમ નથી. મારે આ માણસ પાસે બે પૈસા માગું. આપે તો આજ થોડું ખાવાનું તો મળે.

તે માણસ જરા પાસે આવ્યો. ત્યારે તેની પાસે જઈ કરગરીને કહ્યું, ‘ બાપ સાહેબ બે દિવસથી ભૂખ્યો છું, મ્હારી પાસે કંઈ નથી. બે પૈસા આપશો તો ત્હમ્હારું કંઈયું થશે. ’

જમીનદાર—‘એમાં તે શું? મારી દિકરી તમારી સાથે પરણાવવી તે તો બહુ આનંદની વાત છે; મને ખેલેથીજ કહી દેવું તું. તમારી માગણી મારે કબુલ છે.’

થોડા દિવસ પછી લગ્ન થયાં. કાંચનલાલે પોપટનું પાંજરું જમીનદારના હાથમાં મુક્યું અને પોતાની સ્ત્રીની સાથે ઘોડે બેસી ત્યાંથી નીકળ્યો. ઘોડાને જરા આશુક મારી કે તે પવનવેગે ઉપડ્યો અને થોડીવારમાં તેઓ ઘણે દૂર નીકળી ગયા.

તેમના ગયા પછી તે જમીનદાર પોતાના મિત્રોને કહેવા લાગ્યો ‘કેવો આશ્ચર્યકારક પોપટ છે. આને લીધે કાંચનલાલને તો નવાઈ ઉપજાવે તેવાં કામ કરતાં તમે જોયો છે; પણ હવે હું તો તેથીએ વધારે કરીશ; આ દેશનાં રાજ કરતાંએ મોટા ચંદ્રશ. જરા શાંત રહી જુઓ.’ આટલું બોલી તેણે પોપટને

‘મહારા...બહાલા...પંખી વેગે...આવજો;’

એટલાં શબ્દો કહ્યા ત્યાંતો તેની છબ અટકી ગઈ. પોપટે તેનું કંઠેનું સાંબળ્યું નહીં પણ ક્રોધથી શરિર ત્રણ ગણું ટુકાવ્યું અને પાંજરાનું બારણું તોડી નાખી તે ચીસ પાડતો ઉડી ગયો. જમીનદાર તો આભો બની ગયો; બધા જોઈ રહ્યા. એક નકામા પોપટને માટે તેણે પોતાની બહાલી દિકરીને ગમાવી. બધાં માનવા લાગ્યાં કે કોઈ જાદુગર તેને છેતરી મુંદર છાકરીને લઈ આવ્યો ગયો. કેટલાંક તેની તરફ દયા બતાવવા લાગ્યાં અને કેટલાંક તો તેના લોભને માટે તિરસ્કાર બતાવી આવ્યાં ગયાં.

હવે કાંચનલાલ અને તેની સ્ત્રી થોડા વખતમાં એક શહેરમાં જઈ પહોંચ્યાં. સાંકે ઘર મળે ત્યાં સુધી વિશીમાં રહેવાનો વિચાર કરી કાંચનલાલ ન્યાં થોડાપરથી ઉતર્યો કે તરતજ તે મુંદર થોડાની પાછી લાકડી ચંદ્ર ગાંધ, કિંમતી લુગડાં જતા રહ્યાં અને શાટલાં રહ્યાં. આ દેરફાર જાણે લોકોએ તેને ધુતારો ગણી વિશીમાંથી હાંકી કાઢ્યો. તેની સ્ત્રીને પણ લાગ્યું કે તે કોઈ મેલી વિધાના પ્રયોગથી તેને ‘તેના’ આપ પાસેથી ઉપાડી લાવ્યો. વળી તેની સ્થિતિ બિખારી કરતાં પણ ખરાબ જોઈ ક્રોધ અને બયથી ગાંઠા જેવી બની ગઈ અને તેને છોડી પોતાના પિતાને ઘેર જતી રહી. ત્યાં તેણે વીતેલી સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. બિચારો કાંચનલાલ હવે શું કરે? તે લોકોની ગાંઠો ખાતો બૂખ્યો અને તરસ્યો પાછો તેને ગામ ગયો અને પહેલાં રહેતો હતો તેમ રહેવા લાગ્યો. પણ ફરી કોઈ દિવસ તેને પેટ ભરી ખાવાનું તો નહ. મળ્યું.

વિધાકલા.

ભાવનગર સંસ્થાનની દેશી કારીગરીનો મેળો.

(૨જી થયેલો રિપોર્ટ.)

॥ ભારતીયકલાવૃદ્ધ્ય જીયાદ્ ભાવપુરેશ્વરઃ ॥

શ્રી ભાવનગર ખેતીવાડી, તથા દેશી હુન્નર ઉદ્યોગ ઉત્તેજક મંડળના આશ્રય તળે સને ૧૯૧૦ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં ભાવનગરસંસ્થાનની દેશીકારીગરીનો ૭ મેળો ભરવામાં આવ્યો હતો તેની અંદર સ્ત્રીઓની કારીગરીના હસ્તકૃત નમુનાઓ. જનસમુદાયના જોવામાં આવે તેવા હેતુથી, અને સ્ત્રીઓ સામાજિક હિત કરવામાં કેટલો ઉપયોગી ભાગ ભજવે છે; તેમજ તેમને યોગ્ય ઉત્તેજન આપવામાં આવે તો તેઓ વધારે સાફ કામ કરવાને કેટલે અંશે ઉત્સાહી બને તે શુભ ધ્યેયોએ ધ્યાનમાં રાખીને સદરજી મંડળ તરફથી આ મેળોમાં ખાસ લેડી સેક્શન (વનિતા વિભાગ) રાખવામાં આવ્યો હતો; અને તે વિભાગના નમુના તપાસી ધનિઓ મુકરર કરવાને નીચે પ્રમાણે પરીક્ષક કમીટી નીમવામાં આવી હતી.

પ્રમુખ.

નામદાર રાણીસાહેબ, નંદકુંવરખા.

સેક્રટરી, એ.

મીસીસ ગુણવંતરાય ગુલાબરાય દેસાઇ,

મીસ જરખાઇ પેસ્તનજી સીનેર.

જયુરસ.

મીસીસ થંકરપ્રસાદ હરિપ્રસાદ દેસાઇ,

મીસીસ પેસ્તનજી ખરજેરજી દોકટર,

મીસીસ જહાંગીરજી સોરાબજી ગર્ભીર.

મીસીસ ખીરેજશા બીખાજી મોતીવાલા.

મીસીસ હર્ષદરાય વિકૃલદાસ ગિરજશંકર.

નીચેની હકીકત જો કે જગમહેર છે અને વારંવાર જાહેર સભાઓમાં તેમજ ટેકાણે ટેકાણે સોડામાં પૂરતી પ્રસિદ્ધતા પામી છે તોપણ તે બાબત એટલી અધી મહત્વની છે કે જે હું તે હકીકત આ મેળાવાડાની સમક્ષ રજુ કરું નહિ તો પ્રજાગણમાંની એક વ્યક્તિ તરીકે તેમજ સેક્રટરી તરીકે મારી ફરજ પૂર્ણ રીતે અદ્ય કરેલી ગણાય નહિ, તે કારણથીજ ઘણા હર્ષ સાથે હું જણાવવાની રજા લઉં છું. કે આપણા મહારાજા સાહેબ સર

ભાવસિંહજી બહાદુર, કે. સી. એસ. આઇ. અતિ, ઉદાર, માયાળુ પ્રેમાળ અને પ્રજા-પાલક છે અને પ્રજાહિત કરવામાં હંમેશાં પૂર્ણ કાળજી ધરાવે છે; તેમજ આપણા માતા સમાન પૂજ્ય રાણીસાહેબ જેઓ મહારાજા સાહેબની ઇચ્છાનુસાર પ્રજાકલ્યાણનેજ પોતાના જીવનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ગણી પ્રજાહિત કરવામાં હંમેશાં તત્પર રહે છે તેઓએ આ પરીક્ષક કમીટીનું પ્રમુખપદ સ્વીકારી આપણને ઉપકારના અતિ ભારે ભોજ તથે નાંખ્યા છે. વળી વિશેષ આનંદની વાત એ છે કે મુખ્ય દીવાનસાહેબ પ્રભાશંકર દલપતરામ પટ્ટણી, સી. આઇ. ઇ. મહારાજા સાહેબની પ્રજાકલ્યાણ કરવાની ઉદાર લાગણીને અંતઃ કરણપૂર્વક પુષ્ટિ આપનાર હોવાથી ભાવનગર સરકારની પ્રજા અતિ મુખી અને સંતોષી રહે, તથા એવા ઉદાર મહારાજા, સુસ્વીચ મહારાણી અને દયાળુ દીવાનની બનેલી અનુપમ ત્રિપુટીની પ્રજા હોવા માટે મહાન પરમાત્માની પરમકૃપામાને એ સ્વાભાવિક છે.

આ મેળા રાજ્ય તરફથી મળેલ સુશોભિત સમાયાણામાં ભરવામાં આવેલ હોવાથી અતિ આકર્ષક અને સુંદર બન્યો હતો. તેમાં વનિતાવિભાગે તે સુંદરતામાં નિશેષ વધારો કર્યો હતો. આ વિભાગમાં ઘણી રમણીય આંતે રજુ કરવામાં આવી હતી. તેમાં ભાવનગર મહારાજા કન્યાશાળા, શેઠ આણંદજી પુરષોત્તમ, શેઠ રતનજી વીરજી તથા શેઠ ત્રિલુવનદાસ બાણજીના ઉદારતાથી સ્થપાયેલ શાળાઓ તરફથી આવેલ ચીજો ઘણું ધ્યાન ખેંચે એવી હતી; અને મહાલોની કેટલીક કન્યાશાળાઓ તરફથી તેમજ જુદી જુદી કોમની બાલિકાઓ તરફથી રજુ કરવામાં આવેલ ભરત તથા ગુપ્તચક્રામ વિગેરેના નમુનાઓ પ્રદર્શનને પાત્ર હતા. આ સ્થાને મારે જણાવવું જોઈએ કે સદરહુ જૈન ગૃહસ્થોએ પોતાની જ્ઞાતિના હિતાર્થે પોતાના પૈસાનો સહઉપયોગ કરવા જે ઉત્સાહ બતાવ્યો છે તે માટે તેઓને ખરેખર ધન્યવાદ ધટે છે, અને અન્ય કોમના ગૃહસ્થો તેઓના દાખલાઓને અનુસરી પોતાની જ્ઞાતિની બાળીઓ અને સ્ત્રીઓના હિત અર્થે પોતાના પૈસાનો યથાશક્તિ ઉપયોગ કરવામાં કાળજી ધરાવશે એવી મારી નમ્ર વિનંતિ છે.

આ મેળાને પૂર્ણ કરવામાં એક જ બાબતની ખોટ હતી, અને તે એ કે નામદાર કુંવરી સાહેબ મનહર કુંવરજી જેઓની સુંદર અને મનહર હસ્તકૃત ચીજોએ નાગપુર અને લાહોર જેવા ભવ્ય પ્રદર્શનમાં ગોલ્ડ મેડલો (સોનાના ચંદો) મેળવ્યા હતા તેઓ સાહેબ પોતાની ચીજો તે વખતે લાહોર પ્રદર્શનમાં હોવાથી આ મેળામાં રજુ કરી શક્યાં નહોતા.

નામદાર રાણીસાહેબે વનિતા વિભાગના સર્વ નમુનાઓ જાતે જોઈ તપાસીને છતાં મોં મુકર કરવામાં જે અતિ શ્રમ લીધો છે તેને માટે તેઓ સાહેબનો ઘણાજ ઉપકાર માનવામાં આવે છે, તેમજ ન્યુરોએ આ કાર્યમાં જે સહાય આપી છે તે માટે તેમનો પણ આભાર માનવામાં આવે છે.

આ વખતે ઉત્તરના આપવાના હેતુથી સર્વ પ્રદર્શકોને છતાં આપવાનું નક્કી કરવામાં આવેલ છે. વનિતા વિભાગમાં ૪૫ પ્રદર્શકો પૈકી ૨૧ ને રૂપાના ચંદો, ૨૧ ને એલ્યુમીનમના ચંદો અને બેને પીથોમાં આપવામાં આવેલ છે. આ વિભાગમાં એક ધ્યાન ખેંચવાં જોગ બીનાં એ છે કે મીસીસ હનુભાઈ જેઓ એક ગરાસીઆ લેડી છે તેઓએ પોતાની હસ્તકૃત કારીગીરીનાં નમુનાઓ આ મેળામાં રજુ કરવાની પહેલ કરી છે તે

માટે તેમને ધન્યવાદ થતે છે, અને એ કામની બીજી આનુઓ પણ તેમના દાખલોનું અનુ-
કરણ કરશે એવી આશા છે.

આંવાં પ્રદર્શનો અને મેળાઓ શોધકલુદ્ધિને યોગ્ય દિશા સૂચવે છે અને જનસંમા-
જની વૃત્તિઓને ફળવે છે. સારી સારી વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરી સમાજ સમક્ષ ધરવો અને
સમાજને તે વસ્તુઓની કદર કરતાં શીખવવું એ કોઈ નાનોસુનો લાભ નથી. બાવનગર
ખેતીવાડી તથા દેશી હુન્નર ઉદ્યોગ ઉત્તેજક મંડળે એ વખત પ્રદર્શન ભરી પ્રજાને જે
લાભ આપ્યો છે તે માટે તે મંડળનો આભાર માનવામાં આવે છે. આ કાર્યમાં મદદ
કરવાને મેળા કમીટીના જનરલ સેક્રેટરી મી. બી.ખાભાઈ જી. મોદીએ તેમજ બીનસ્વાયે
કામ કરનારા ઉત્સાહી વોલન્ટીયરોએ જે મહેનત લીધી છે તેમનો આ તકે આભાર
માનું હું.

આ પ્રસંગનો લાભ લેઈ નામદાર મહારાજ સાહેબ જેઓ રાજ્યની આવકનો
અમુક ભાગ પ્રજા-કેળવણી અર્થે ખર્ચવામાં ઉદારરૂઢિ બતાવતા આવ્યા છે તેઓને
નમ્રતાપૂર્વક વિનંતિ કરવાની રજા લઉં છું કે બાવનગર શહેરમાં હુન્નર ઉદ્યોગની કેળ-
વણી મોટા પાયા ઉપર દાખલ કરવાની પુરતી જરૂર છે, તો તે બાબત આપ નામદારને
જેમ ધટિત લાગે તેવી યોગ્ય વ્યવસ્થા કરાવવા કૃપા કરશો.

છવટે નામદાર રાણીસાહેબે પરીશ્રદ્ધ કમીટીનું પ્રમુખપદ સ્વીકારી ધનાઢો મુકરર કર-
વામાં અતિ શ્રમ લીધો છે તે માટે તેઓ સાહેબનો અને નેકનામદાર મહારાજ સાહેબે
તેમજ મહેરમાન દીવાન સાહેબે આ મેળાનું કાર્ય પૂર્ણ રીતે ફેલેકમંદ કરવામાં જે સંગીન
મદદ આપી છે તે માટે તેઓ સાહેબનો નમ્રતાપૂર્વક આભાર માની આ રીપોર્ટ અનુમ
કરવાની રજા લઉં છું; અને વિનંતી કરું છું કે આપ નામદાર પોતાના મુખ્યારક હસ્તથી
મેડકો તથા સર્ટીફિકેટો એનાયત કરવાની કૃપા કરશો. એજ લાવનગર તા. ૧૬-૬-૧૯૧૦
ગુરુવાર.

બાવનગરનાં નામદાર રાણી સાહેબે બતાવેલા ઉદાર વિચારો.

શ્રી બાવનગર ખેતીવાડી તથા દેશી હુન્નર ઉદ્યોગ ઉત્તેજક મંડળ તરફથી ગયા ફેબ્રુ-
આરી માસમાં ભરવામાં આવેલ સંસ્થાન બાવનગરની દેશી કારીગરીના મેળાનો વનીતા
વિભાગના મેડકો (ચાંદ) તથા સર્ટીફિકેટો વહેંચવાને નામદાર રાણી સાહેબનાં પ્રમુખ
પણા નીચે આનુઓનો એક લખ્ય મેળાવડો તા. ૧૬-૬-૧૦ ગુરુવારના રોજ માથ-
રાજ કન્યાશાળાના હોલમાં ભરવામાં આવ્યો હતો. તે પ્રસંગે લગભગ ૫૦૦ આનુઓએ
હાજરી આપી હતી. નામદાર રાણી સાહેબ હોલમાં પધારતાંજ સર્વ સંભાજનોએ હાથો
ચાંદ તેમનો સંકાર કર્યો હતો.

પ્રારંભમાં માછરાજકન્યાશાળાની બાળાઓએ આવકારે આપવાનું ગીત ગાયું હતું. બાદ સેક્રટરીનો રીપોર્ટ મીસીસ. બીખાબાઈ. જી. મોદીએ વાંચ્યો હતો. ત્યારબાદ નામદાર રાણી સાહેબે મેડર્સો તથા સરંચિકિટ્ટે એનાઈત કર્યા હતા. બાદ મીસીસ ચકરભાઈ દરી-પ્રસાદ દેસાઈએ તથા મીસીસ જગદનદાસ અમરચંદ્રે વોરાયે પ્રસંગને અનુસરતું વિવેચન કર્યું હતું. બાદ રાણી સાહેબે લાગણી પુવંક જણાવ્યું કે—

“આજે આ મેલાવડામાં તમને સૌને એકઠાં થયેલાં જોઈને મને ઘણું આનંદ થાય છે. એક વખત એવો હતો કે જ્યારે સ્ત્રીઓના મેલાવડા પણ થઈ શકે, એવો વિચાર પુરૂષોને આવતો નહીં. એ વખત હવે હમેશાંને માટે દૂર થયો છે. હવેના વખતમાં આપણે સ્ત્રીઓનું માન વધતું જતું જોઈએ છીએ. હવે સૌને સમજવા લાગ્યું છે કે કોઈ પણ દેશના સુધારા માટે તે દેશના પુરૂષો સુધરે એટલું બસ નથી, પુરૂષોની સાથે સ્ત્રીઓ પણ સુધરવી જોઈએ, કારણકે સ્ત્રી અને પુરૂષ બે મળીને માણસ જાત થાય છે. આ પ્રમાણે જો કે આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓનું માન વધવા લાગ્યું છે, તોપણ કેળવણીમાં અને બુદ્ધિમાં સ્ત્રીઓ હજી પુરૂષોથી બહુ પછાત છે. આપણને આગળ લઈ જવાને પુરૂષો ઘણા વખતથી મહેનત કરે છે, પણ હવે એ કામમાં આપણે જાતે ભાગ લેવા જોઈએ, અને પાછળ દોરાવાને બદલે સાથે ચાલવું જોઈએ. આજનો ખાસ પ્રસંગ છેલા દેશી કારીગરીના મેળાની અંદર વતીતા વિભાગમાં જેમણે કારીગરીના નમુનાં મોકલેલાં તેમને ધનામ આપવાનો છે. એ તમને સૌને ખબર છે. જેમણે જેમણે વસ્તુઓ મોકલી છે તે સર્વને કંઈ કંઈ ધનામ આપવાના વિચાર માટે મેળાની વ્યવસ્થા કરનારાઓને સાબાશી થઈ છે. મને લાગે છે કે એથી કરીને તમામને પુરતું ઉત્તેજન મળશે. રીપોર્ટમાં આ કામની અંદર મેં પોતે જે ભાગ લીધો છે તેને માટે ખાસ ઉપકાર માનેવામાં આવ્યો છે. મારે કહેવું જોઈએ કે હુંતો આવા કામમાં જે કંઈ, મદદ આપી શકાય તે આપવાને હમેશાં રાજી છું અને સ્ત્રીઓ આવા કામમાં વધારે ધ્યાન આપે અને ઉત્સાહથી આગળ પડે એ પરીણામને ઉપકારના કરતાં વધારે પસંદ કરું છું. છેવટે આશા રાખું છું કે હવે પછીના મેલાવડાઓમાં આપણે આજના કરતાં ચઢતી સ્થિતિ જોઈ શકીશું.”

નામદાર રાણી સાહેબ બોલી રહ્યાબાદ મીસીસ મોરારજી આનંદજી ટનાયે રાણી સાહેબે લીધેલ તકલીફ માટે તેમનો ઉપકાર માન્યો હતો. જેમને મીસીસ પરમાનંદદાસ વિલ્લદાસ દરે અનુમોદન આપ્યું હતું. છેવટે માછરાજકન્યાશાળાની તેમજ સનાતન ધર્મ કન્યાશાળાની બાળાઓએ વિદાયગીરીનું ગીત ગાયું હતું. ત્યાર પછી હાર તોરા વહે-આયા બાદ મેળાવડો વિસર્જન થયો હતો.

હુન્નર ઉદ્યોગની કેળવણી.

ગયા ફેબ્રુઆરી માસમાં આ શહેરમાં મજલ હુન્નર ઉદ્યોગના પ્રદર્શનમાં આ શહે-ની આપણી જેજે બહેનોએ પોતાના ઉદ્યોગની કુશળતા બતાવવા અમુક મીને મુશી તી, તેની કદર પુઝીને, તે વખતે ધનામકમીટીએ તે કાર્યની ચોગ્યતાને લઈને જેને જેને

મેડલ આપવાનો ઠરાવ કરેલ છે, તે મેડલો આજ આપણા કૃપાળુ રાણી સાહેબના હાથે આપાતા જોઈ ખુશી થવાનું છે.

શ્રીકેળવણીના પ્રચાર-હાલમાં આપણા દેશમાં વધતો જાય છે તે સાથે હુન્નર ઉદ્યોગની કેળવણી જે કે સ્ત્રીઓનાં વ્યવહારીક જીવનની ઉન્નતી કરનારી હોવાથી ઘણીજ અગત્યની છે.

આપણાંથી આગળ વધેલા દેશમાં, શ્રીકેળવણીની વૃદ્ધિ અને તેનાથી સ્ત્રી જીવનનો ચતો વિકાસ જોઈએ, તો તેના પ્રમાણમાં આપણા દેશમાં ઘણો જુન છે તોપણ આ તેની શરૂઆત તે સ્ત્રી જીવનની ઉન્નતિ થવા સાથે, દેશની આબાદીનું એક ખરેખર ચિન્હ છે.

પશ્ચિમના વિદ્વાનોએ લખ્યું છે કે—આપણો દેશ, અને ભવિષ્યની પ્રજાની ઉન્નતિ કેરવા માંગતા હોતો, સ્ત્રીઓને કેળવણી આપો. કેમકે જ્યાં જ્યાં શ્રીકેળવણીને મુખ્ય કર્તવ્ય ગણેલું છે તે દેશ અને ત્યાંની પ્રજાની ઉન્નતી આપણે સાંજાત જાણી ચકાસે છીએ.

વાંચન તથા લેખન કેળવણી જેમ સ્ત્રી ઉપયોગી છે, તેમ યોગ્ય હિસાબી જ્ઞાન સાથે હુન્નર ઉદ્યોગની કેળવણી પણ દેશની અને સંસારની આબાદિ કરનારી છે.

આપણા દેશની રીતઝાત પ્રમાણે સ્ત્રીઓને નવરાચનો વખત ઘણો મળી શકે છે, તેવા નિયતિના વખતમાં મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓ પણ હુન્નર ઉદ્યોગની કેળવણી લેવા ધારે, નો મેળવી શકે છે અને તે કેળવણી પ્રાપ્ત કરવાથી જારીજ સંસાર સુખેથી ચલાવે ચકાસે છે.

હાલમાં ઘણે સ્થળે સ્ત્રી કેળવણીના ભણકારા વાગે છે, અને કેલેકે હેકલે તો હુન્નર ઉદ્યોગની વૃદ્ધિ માટે ઉદ્યોગશાળા સ્થાપન થયેલી સાંજાણે છીએ, તે અધુ કેળવણીના આદરકર્ષે છે.

સર્વ માન્ય આ વાતને લઈને આપણા શહેરમાં ભરાએલ પ્રદર્શન વખતે ખાસ સ્ત્રીઓને ઉત્તેજન આપવા, અને શ્રીકેળવણીના વિકાસ કરવા, એક સ્ત્રી સેક્શન જુદો કરવામાં આવ્યો હતો.

આવા શુભ કાર્યોમાં આપણા નેક નામદાર મહારાજ સાહેબે પ્રજાની સગવડ પુરી પાડવા દરેક પ્રકારની સહાય આપી હતી, તેમજ આપણા કૃપાળુ રાણી સાહેબ નંદકુંવરબાએ પણ અયાગ્રમ લઈને, જાતે ત્યાં પ્રદર્શનમાં પધારી સ્ત્રીનાં ઉદ્યોગીક કર્યને ઉત્તેજન આપ્યું છે તે જોઈ આપણે સર્વ બંદેનો ખરા અંતરજાણી તેઓ સાહેબને આભાર માનવો જોઈએ.

વિશેષ કૃપાળુ રાણી સાહેબના પવિત્ર હાથે વહેંચવામાં આવતા મેડલની પ્રાસાદિ લેનાર વનિતાઓ પૈકી હું એક હોવાથી, તેઓ સાહેબે કીધેલ અનહદ તરફી માટે અને શ્રીકેળવણીને તન, મન, ધન તથા જાતિમોગીથી, આવી સહાય અને ઉત્તેજન આપવા માટે ખરા અંતરજાણી આભાર માની, જીલચુક કામા માગીને બેસી જવાની રજા લઉં.

ભાવનગર.

સા. સમરત.

તા. ૧૬—૬—૧૦

વિવેધ-વિહાર.

મહારો સિંધનો પ્રવાસ.

(અનુસન્ધાન ૫. ૨૧૧ થી ચાલુ.)

તા. ૨૯ મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૦ ને દીવમે અમે અમદાવાદથી કરાંચી જવાને ઉપડ્યા. અમદાવાદથી મારવાડ જંકશનના સ્ટેશન સુધી કોઇ જાણુવા જેવો બનાવ બન્યો નહોતો. જોધપુર બીકાનેર લાઇન ઉપર રાત્રે એક બે બનાવ એવા બન્યા કે તે લખ્યા વગરે ચાલે એમ નથી. હકીકત એમ બની કે એક સ્ટેશને (સ્ટેશનનું નામ ખબર નથી) ઘણા ઉતારિઓ પુષ્કળ ગીરદાને લીધે ગાડીમાં બેઠાવિના રહી ગયા. સ્ટેશન માત્રે તથા ગાર્ડે એમને ગાંઠવણ કરી બેસાડવાની તસ્દી લીધી નહીં ને ગાડી ઉપડવાને વખત થવા આવ્યો; એટલામાં ગાડીમાં બેઠેલા ઉતારિઓને સ્ટેશન માસ્તર ને ગાર્ડની સાથે રહી ગ. એલા ઉતારિઓને બેસાડવાને માટે તકરાર થઇ. તકરારમાં કોઇ ધાવ્યા નહીં, એટલે એક ડમ્પાનાં બધાં માણસો ગાડીમાંથી એકદમ ઉતરી પડ્યાં; આ દેખીને બીજા ડમ્પાનાં માણસો પણ ઉતરી પડ્યાં ને બધાં ઉતારિઓને બરાબર બેસાડવાને તકરાર કરવા મંડ્યા; તે જો ના બને તો હમને ટીકીટના પૈમા પાછા આપો. આમ રકઝક ખૂબ થઇ; પરંતુ સ્ટેશન માસ્તર કે કોઇ નમ્બું નહીં. ગાર્ડે એકદમ ગાડી ચલાવવાને તજવીજ કરીને ગાડી જરાં ચાલી એટલે હુકુકુ કરતું બધું ટાળું ગાડીમાં બેસી ગયું, ને કોઇપણ ઉતારિ બાકી ના રહ્યો. આ જોઇને હમને પછીજ રમુજ પડી ને તેની સાથે એમ પણ વિચાર થયો કે જો દરેક સ્થળે ચડકલાસ ઉતારિઓ આમ મફત રહી મ'પથી ચાલે તો રેલ્વેસત્તાને ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં ઈસ્ટકલાસના ઉતારિઓ કરતાં પણ આમને મારી સવડ કરી આપવાની ચાનક રહે.

બીજો બનાવ તેજ રાત્રે બન્યો ને તે જરા દુઃખ ઉપજાવે હોયો હતો. બીના એમ બની કે સ્ત્રીઓના કમ્પાર્ટમેન્ટમાં એક મિધી સ્ત્રી બેઠી હતી. વખત રાલના એકાદ વા. આનો હશે તે વખતે એક પુરુષ સ્ત્રીના ડમ્પામાં પેડો ને જ સ્ત્રી બેઠી હતી તેની પામે તેનાં ધરેણાં માગ્યા સ્ત્રી ઘણી દુશીયાર હતી તેણે ધરેણાં આપવા હા કહીને થોડીવાર સુધી પેલાને ઉડાવ્યો. આટલો વખત મળ્યો ને દરમિયાન તેણે પોતાનાં ધરેણાંનો બચકો સંભાળી લીધો ને જોતજોતામાં ગાડીનું બારણું ઉઘાડી એકદમ પુરબેરમાં ચાલતી ગાડીમાંથી બુરકો માર્યો. ખ્હીકણ, નામર્દ પુરુષ, આથી સતપ્થ થઇ ગયો ને શું કરવું ને તેને સુઝવું નહીં આ બનાવની ખબર ગાડીમાં બધે એકદમ થઈ ગઇ, એટલે અડધોએક માઇલ ગાડી ગઇ હશે ને ઉભી રાખી ને એ બાધની તજવીજ કરી તો મહીમશામન મળી આવી ને પેલો નામર્દ પુરુષ આ દરમિયાન કપ્દાં જતો રહ્યો તેનો પત્તા ના લાગ્યો.

બીજો દીવસે સહવારે કોટડી જંકશને થઇને સાંજરે પાંચ વાગે કરાંચી પહોંચ્યા.

કરાંચીનું બંદર હાલ સુધારે છે. બંદર ઉપર માલની આવજા ઘણી છે ને ધમાલ પુષ્કળ હોય છે, બંદર પાસેજ દોઢેકે માધલને છેડે પોર્ટ ટ્રસ્ટની ઓફીસ છે. કરાંચીની રહામે દરિયા માગે મનોરાનો બેટ છે ત્યાં લસકર રહે છે, ને દારૂગોળા રાખેલો છે. કરાંચીનું બંદર વસતાં પહેલાં તેની રહામેની બાજુએ એક ન્હાનું બંદર હતું. ત્યાં વેપાર ચાલતો હતો પણ જતે દહાડે રેતીથી બંદર ખુરાવવા માંડ્યું એટલે વેપારીવર્ગ કરાંચી આવીને વસ્યા. કરાંચી ઘણું ખર્ચે સિંધીઓ કરતાં કાઠીઆવાડી ને ગુજરાતીઓથીજ વશેલું છે. કાઠીઆવાડમાં પણ જોડીઆબંદરના લોકો ઘણાજ છે ત્યાં જોડીઆ બગરજ છે. કરાંચી જોવાલાયક છે, રસ્તા પ્હોળા, મકાનો પણ સારાં ને હવાપાણી પણ સારાં છે. કરાંચીના પ્રમાણમાં ત્યાં વસ્તી નથી. ઘણી છુટી જગ્યા છે. મ્હોટા સરિઆમ રસ્તા ઉપર જેટલી ધમાલ જોઈએ તેટલી નથી. કાંપડ ને ખગુરનો વ્હેપાર ઘણો ચાલે છે. આખા કરાંચીમાં મકાનની બાંધણી કાઠીઆવાડના જેવીજ છે ને કરાંચી મ્હને તો કાઠીઆવાડના એક મ્હોટા બંદર જેવુંજ લાગ્યું. ત્યાં ટ્રામવે છે તે ત્રણ પૈસામાં એક છેડેથી બીજે છેડે લઇ જાય છે. કરાંચીનું કેમ્પ સાફ છે. ત્યાં સિંધનો કમીશનર રહે છે. ત્યાંની ટ્રંકોને કેશ બેકસ ઘણીજ સરસ ચાય છે. વિલાયતી માલને ટકર મારે તેવી બને છે ને તેનું કારખાનું એક હોરાએ કાઢેલું છે કેમ્પમાં કેશહેરમાં જ્યાં જુવો ત્યાં મ્હોટાં મ્હોટાં મકાનોને પેઢીયો છે પણ જાણે એ મકાનોમાં વસ્તીજ નથી એમ લાગે છે. કરાંચીનાં બે રેશન છે, એક કેન્ટોનમેન્ટ ને બીજું કરાંચી શહેર. કેન્ટોનમેન્ટનું રેશન ઘણું સાફ બાંધેલું છે. કરાંચી રેશનને મગુર વર્ગમાં રત્નાગીરી ને સાવંતવાડી જીલ્લાના મગુરો કામ કરે છે ને કેટલાક ગુજરાતી મગુરો પણ છે, કેટલાક ધોડાગાડીવાળા ઇમેજ, ગુજરાતી, સિંધી ને હિંદુસ્તાની બોલી જાણે છે. કરાંચીની ટ્રામવે એટલે જાણે ધરની ગાડી, કારણ ટ્રામવેમાં એકજાણ્ય એની ઉપડવાની જગ્યાએથી સરસામાન લઇ બેસે ને પછી ચલાવવાનું કહે તો ટ્રામનો હાંકનારો હેના વખતના મેળ વગર ચલાવવી શરૂ કરે છે તે જગ્યાએ ઉભી રાખવી હોય ત્યારે જેટલીવાર ઉભી રાખવી ધારા તેટલીવાર ઉભી પણ રહે.

કરાંચીથી દંશ માધલ દૂર મંગોપીર છે તે જોવાને અમે ગયાં હતા. રહવારે વહેલા ઉઠી સાત વાગે અમે ઘેરથી બે મજાસુત ગેણીઆની વ્હેલમાં નીકળ્યાં. અમે ચાર વ્હેલ કરી હતી ને દંશ માણસ હતા. સાત વાગે નીકળ્યા પહાડી રસ્તે અમે નીકળ્યા પડ્યા. ગેણીઆ હેવાં તો મજાસુત ને હોડનારી હતાં કે ઘોડો તો એમની આગળ પાછો પડે. ઘોડાગાડી આ રસ્તે જઈ શકતી નથી. યુરોપીઅન લોકો ઉંટ ઉપર જાય છે ને બીજા કેટલાક હોડતા જાય છે કે હાવી વ્હેલમાં જાય છે. જમિન પથ્થરની છે ને પહાડમાંથી જવાનો રસ્તો છે. ગાડીઓ રામાવતારની હોય એમ લાગે છે ને જગ્યાએ ભરતજી કંદ-હાર પોતાને મોસાજ જતા હશે ત્યારે હું ધોઈશું કે હાવીજ ગેણીઆની વ્હેલમાં પહાડી મુઝકમાંથી જતા હશે. દરીક વાગ્યાને અમને હમે મંગોપીર આવી પ્હોંચ્યા.

અહીંથી પીરનું સ્થાનક છે ને બેએક ન્હાનાં પાણીનાં બાબોચીયાં છે; તેમાં મગરો રહે છે. કહે છે કે આ મગરોની સખ્યા ઘણાકાંથી એટલી ને એટલીજ રહેલી છે. એટલે કે આશરે પંદરેકની રહે છે. આ મગરોને જો કોઈ શ્રદ્ધાથી ખાવાનું નાંખે તો ખાઈ છે બાકી અડતા પણ નથી. ને એમની પાસે જીંદે અડકીએ તોપણ ધમ્મ કરતા નથી.

અહીનાં હવાપાણી હેવાં તો સરસ છે કે જગ્યા પછી એ કલાકમાં પાછી બૂખ લાગે છે. અહીંથી પાંચસેવારે દૂર લેપર એસાઇલમ (પતીઆને રહેવાનું મકાન) છે. તે હૈદાબાદવાળા હીરાનન્દનું બનાવેલું છે. આ એસાઇલમ આગળ પ્લાંડમાંથી ગંધકવાળું હુનું પાણી આવે છે. આ પાણીને કુંડમાં વાળી લીધું છે. ચાર પાંચ કુંડ ક્યાં છે. તેમાં એકમાં પતીઆ નાહ છે, એકમાં મુસલમાન નાહ છે, એકમાં હિંદુઓ નાહ છે ને એક સ્ત્રીઓ માટે જાસ રખેલો છે. આ કુંડમાં હમે ખૂબ નાહ્યા ને રહેનાય એવું ગરમ પાણી છે તેથી નાહવાની મજા પડી. નાહી રહ્યા કે શરીર હલકું-કુલ જેવું થઇ ગયું ને સાબુની તો ગરજ જ ના રહી. મેલ એની મેજે શરીર ઉપરથી નીકળી પડ્યો. આ જગ્યાની આસપાસ પ્લાંડ આવેલા છે ને ઠંડી બહુ પડે છે. આ એસાઇલમમાં કાઠીઆવાડોના શ્રીમાળા આંહણ છે ને દાકતરની જગ્યા ઉપર છે, અહીંયાં બપોરે અમે મિળાજ જગ્યા ને યોડી ઉધ લઇને સાંજે પાંચને અમલે પાછા કરાંચી જવા નીકળ્યા તે રાત્રના આઠેક વાગ્યાને અમલે જઇ પહોંચ્યા.

કરાંચીમાં ઇસ્ટ ઈંડીઆ કંપનીના વખતમાં એક નવમલ શેઠ ચઇ ગયાં છે તે બહુ ધનાઢ્ય હતા. એમને વિશે કહેવાય છે કે એમણે ઇંગ્લેન્ડ સરકારને પૈસાની ઘણી મદદ કરી હતી તેથી એમની રહે એટલી પડતી કે લોકો આજ પણ કહેવંતમાં કહે છે કે, “રાજ્ય રાણીકા, અમલ ઇંગ્લેન્ડકા, ઓર હુકમ નવમલ શેઠકા.”

કરાંચી બંદર હેવું છે કે જે સરકાર ફારીનમેઇલ, મુંબાઇના કરતાં કરાંચી પ્હેલી લાવવાને હુકમ કરે તો મુંબાઇ ધડીનાં છઠ્ઠાં ભાગમાં તૂટી પડે. કરાંચીનો બેપાર વધી જાય ને વસ્તી પણ ઘણી વધે. હવા પાણી સારાં છે, જગ્યાની છુટ ઘણી છે, વેપાર છે પણ માત્ર આ કારણને લઇને કરાંચી વધી ચકતું નથી.

સિંધમાં બધે ક્યાં પણ જ્યારે કરાંચી ગયા ત્હારેજ “સોનાનો સરજા ઉગીઓ” વિગેરે લોકગીત (લગ્નપ્રસંગનું) અમે સાંભળ્યું ને વરઘોડા પણ જોયા. તે વખતે એમજ લાગ્યું કે જાણે ગુજરાત, કાઠીઆવાડામાં જ એકા છીએ. અહીં વરઘોડામાં મથાલો (કાકડાઓ) તો ત્રાધરીઓજ ધરે છે ને ઢાલ તાસાં ને વાલું વગાડવાનું તો મુસલમાનોનેજ લખી આપેલું હોય તેમ લાગ્યું. આ ફરી અમે શીકારપુર ફરીથી ગયા ને ત્હાં અમદાવાદવાળા સ્વ. રા. જી. જહુભાઈ નન્દલાલે (જેણે ઇસ્તિસ્દાર હતા ત્હારે) પેતાના આ. મુનીશ્વરના નામનો ખાગ બનાવ્યો છે તે જોયો. હાલ તે મુનીશ્વરપાલીટીના તાળામાં છે, જે જે જોએ એશિયામાં પ્રચલિત છે તે અહિંયાં પણ આવે છે.

કરાંચીથી જન્યુઆરી માસની અર્ધવચમાં અમે કલકત્તે જવાને ઉપડ્યા. કલકત્તે જતાં વચે આગ્રામાં અમે મુકામ કર્યો. આગ્રે જેવા અમે રેલ્વેગાડીમાંથી ઉતર્યા કે તરતજ ચાર પાંચ જણુ અમારી પાસે આવ્યા ને કહેવા લાગ્યા “ કેમ સાહેબ વિશીમાં આવશો ? એમ કહીને પોતાના શરનામાવાળાં કાર્ડ અમને આપ્યાં. મહે તે કાર્ડ લઈ લીધાં ને કહ્યું કે અમારે વિશીમાં ઉતરવું નથી. અમે તો અમુક માણસને ત્હાં ઉતરવાના છીએ ને તે રેશન ઉપર પણ આવ્યો હશે; કારણુ કરાંચીથી નીકળ્યા ત્હારે કરાંચીમાં જે માણસના અમે પરાણા હતા તેણે આગ્રામાં પોતાના ઝાળખીતા વેપારી ઉપર તારથી

અમારી ત્હાં જવાની અબર આપી હતી ને કાગળથી પણ લખ્યું હતું કે રોજને જન્મે; પણ તે માણસ રોજને તો બીજકુલ જણાયો નહીં. તો નહીં પણ જ્યારે એને ઘેર જઈ તજવીજ કરી કે પ્રસાદ્યો બાઈ છે ત્હારે જવાબ મળ્યો કે એતો એ દીવસથી ગામ ગયા છે; પાછળથી ત્હાંના જણીતા માણસે અમને કહ્યું કે જોણે તમને “ગામ ગયા છે” કહ્યું તેજ એ પોતે માણસ હતો. આમાં તો મન એ આગુએ આમ બહુ બને છે. અમે તો એને ઘેર જતાં પેહેલાં જોઈવણ કરેલીજ હતી ને સામાન બધો એક વિશીમાં મુકાવી, ચાલ પાણી પી કરીનેજ ખદાર ગામ જોવા નીકળ્યા હતા. આમાં વિશીમાં એક બતાવ બન્યો તે નોંધવાજોવો છે. જોવા અમે વિશીમાં ગયાને સામાન જોઈવીને મૂક્યો કે તરતજ એક માણસ કાચુલીના વેપમાં વિશીની એક કોટડીમાંથી નીકળ્યો ને પાણીનો નળ હતો ત્હાં પાણી લેવા ગયો; એટલે વિશીવાળાએ હેને રોક્યો કે તું મુસલમાન છે માટે નળને ના અડકીશ. કાચુલીના વેપમાં જે માણસ હતો તે હતો તો ઘરડો પણ મજબૂત બાંધાતો હતો ને હેને દાઢી નહોતી. પાણી લેવાની ના કહી તે ઉપરથી પેસો કાચુલી પુકળ વિશીવાળા ઉપર ઉતરી પડ્યો ને ગાળો દેવા મંડ્યો. વિશીવાળાએ આ ઉપરથી કોટડીના ભાડાના પૈસા માંગ્યાને કોટડી ખાલી કરવા કહ્યું. કાચુલી પાસે પૈસા નહોતા એટલે પોતાની કોટડીમાં જઈને એ શાલો લઈ આવ્યો ને વિશીવાળાને ગાળો દેતો જય, ઘાંટા પાડે ને કહે કે લાચાર છું. શું કરું? મ્હારો જનાતો કોટડીમાં બેઠો છે નહીં તો આમને આમ પૈસા આપ્યા વગર ચાલ્યો જત, પણ ખેર લે આ શાલો બજારમાં વેચી આવીને તારા પૈસા આપું છું. આમ તકરાર ચાલે છે એટલામાં એ ચાર વેપારી પણ શાલ ખરીદવા ત્હા તાબડોતબ હાજર થઈ ગયા; જાણે અનાયાસેજ આવી પ્હોંચ્યા ના હોય. શાલોના રૂપીઆ કાચુલીએ પાંતરીસ કલા. એક જોપારીએ દસ રૂપીઆથી શરૂ કર્યું ને પંદર સુધી આવ્યો. થોડા રૂપીઆ ત્હાંને ત્હાં ગણી આપેલો માંડ્યા. બીજા દુકાનેથી અપાવવા કહ્યું. બીજા વેપારીએ પંદર રૂપીઆથી શરૂ કરી વીસ રૂપીઆ સુધી આવ્યો ને એણે પણ થોડા રૂપીઆ ગણી આપવા માંડ્યા ને બીજા દુકાનેથી આપવા કહ્યું. વિશીવાળો આ દરમ્યાન અમને કહેવા લાગ્યો સાહેબ? શાલો લઈલ્યો સારી છે. આપને રૂપીઆ અરાદમાં એ શાલો અપાવું. અમારામાંના એક જાણું મન આથી લલચાયું ને એ શાલો સખી લીધી. હું આજે આ બીજા ફેરી આવ્યો હતો ને કેટલીક ત્હાંની હકીકતથી વાકેફ હતો. આ બધો તાલ હું જોયા કરતો હતો ને પેસો કાચુલી જોવો હતો તેને હું બારીકીથી જોયા કરતો હતો. મ્હને બેઠમ પડ્યો કે એ કાચુલી નથી પણ કોઈ આગાનોજ રહીશ છે; તેથી જે કોટડીમાં એનો જનાતો છે એમ એ કહેતો હતો. એણીપાસ બીજા જ્હાને હું ગયો ને એ લોંઠા આ બધી રકમક કરતા હતા તે દરમ્યાન ધીમે રહી બારણું ઉઘાડી જોયું તો કોટડી ખાલીજ. તરત હું પાછો ફર્યો ને શાલો એની પાછી અપાવી લીધી ને બહુ તુલ, તોફાન છે એમ મેં બધાને સમજાવ્યું. અને પછી વિશીવાળાને ખૂબ ચડાવ્યો. કાચુલીના વેપમાં જે આદમી હતો તેને પણ ઉઘડો લીધો ને પોલીસ ખબર અપવા પટાવાળાને હેના પૂર્ણ લેવાસમાં મોકલ્યો. અત્યાર સુધી પટાવાળાએ એનો પટો પ્હોંચો નહોતો. પોલીસને બોલાવવા તો નામનોજ મોકલ્યો હતો. કારણ કાંઈ ગુન્હો નહોતો બન્યો, પણ માત્ર ધમકી દેવાજ આમ

કલકત્તેથી એક દિવસ અમે જગન્નાથપુરી જઈ આવ્યા. અહિંયાં ગોવર્ધનમહાના શંકરાચાર્યના અમે મહેમાન થયા હતા. અહિંયાના શંકરાચાર્યે સ્વભાવે ઘણા સારા છે, ને વિદ્વાન છે. પોતે ગુજરાતી છે ને હિંબડીના રંડીશ છે. જગન્નાથપુરીમાં પેદા કે ત્હાંથી નીકળ્યા ત્યાં સુધી પૈસાજ અમારે લોકોને આપવા પડ્યા છે. કેહેવત છે કે બીજાના મુઠાય તે તીર્થે મુઠાય તેમ અમારે પણ થયું. રૂપીઓ વટાવીએ તો આને અડધો પૈસો વટાવે તે ને પધઓ તો ચાલેજ નહીં. અહીંયાં પડ્યા લોકો ઘણા ધનવાન છે ને અલ્લેક પંથો દસદસ બાર બાર ગુમાસ્તાઓ રાખે છે. જગન્નાથજીનું મંદિર ઘણું બચ્ચ છે. તમામ પત્થરનું બનેલું છે. ઓઢીઆ લોકોનું પ્રયજ્ઞ ઘણું છે. ધર્મગુરુએ ઉડીઆ જેવા જંગલી લોકોને આર્ય ધર્મની અસર કરી હશે તેનું અહીં આવ્યાથી બાન થાય છે. ચંદન તળાવ માંડેડય તળાવ વિગેરે સ્થળ જેવા જેવાં છે. શંકરાચાર્યનો આશ્રમ દરીયા કિનારે આવેલો છે ને ઘણો સારો છે. શિવ, વૈષ્ણવનો ઝઘડો અહીં જણાતો નથી. હાલના શંકરાચાર્ય ૧૪૪ મા ગાદી ઉપર છે. શંકરાચાર્યના મઠમાં માત્ર શિવનું લિંગજ છે, ને સ્થાને રાધા કૃષ્ણની મૂર્તિ જેને ગોપાળ કહે છે તેનું મંદિર છે. આથી જણાય છે કે બે મતોને એક બાજુ સાથે જોડવા પ્રયત્ન કોઈ શંકરાચાર્યની ગાદી વાળાએ કર્યો હશે. મઠમાં મૂળના શંકરાચાર્યની સ્ફાટિકની મોટી મૂર્તિ છે. મઠમાં વ્યવસ્થા સારી રહે છે ને ખર્ચ પણ નિયમિત રાખેલું છે. જગન્નાથજીનો આજનો શલુગાર જે માત્ર બાર માસમાં એકજ ફેરી થાય છે. તેવો હતો એમ અમને કહેવાખતે આવ્યું. શલુગારની ખૂબાતો સારી હતી.

જગન્નાથજીથી પાછા કલકત્તે આવ્યા ને ત્હાંથી ગયાજી ગયા. ગયાજીમાં રેશને ઉતરતાં બાંચ પચીસ પડ્યાના ગુમાસ્તાઓ વળગ્યા. પણ અંબનેતો તેના ઉપર બલામણુ ચઢ હતી તેનેજ પથો ક્યો. એટલે કે પડ્યાને પોતાને અમે તો જોયોજ નથી પણ તેના ગુમાસ્તાને પડ્યો ક્યો. અહિંયાં શાશ્વ નદી (નદીતો કહેવાનીજ છે કારણકે માંહી રેતીજ ઉડે છે) માં, એક થોડું ખાઓનીઝ હતું તેમાં સ્નાન કરીને રામશિલા, પ્રેતશિલા, બ્રહ્મકુંડ, રામકુંડ, કાકમલિ વિગેરે વિગેરે સ્થળે ઉંચા પહોડો ઉપર જઈ શ્રાદ્ધ કર્યો ને સ્નાનના પ્હોર ત્હાંથી ત્રણ ગાઉ પુદ્ધ ગયા છે તે જોવા ગયા. અહિંયાં મહાત્મા પુદ્ધનું મ્હોડું મંદિર છે. ને હાલમાં ઇંગ્રેજ સરકારે ખોદીને જૂના (અશોકના) વખતના કારીગરી વાળા સ્થંભોને મકાનો પ્હાર કાઢ્યાં છે તે જોયાં. મંદિરમાં તમામ જગ્યાએ ધજા, પતાકાઓ છે ને દરેક ધજા ઉપર કોઈ ઉપર જપાનીઝ તો કોઈ ઉપર બ્રહ્મદેશની તો કોઈ ઉપર ચાઇનીઝ ભાષામાં લખેલું છે. બે મ્હોટા ઘંટ છે ને ઘંટ ઉપર પણ કોઈ ભાષામાં કોતરીને લખેલું છે. અહીંયાં બે બ્રહ્મદેશના સાધુ રહે છે. એક જપાનીઝ ને એક ચાઇનીઝ સાધુ રહે છે. જપાનીઝ લોકોની ધર્મશાળા અહીં છે. પુદ્ધના મંદિરમાં સત્તાતો એક મહંત છે તેની છે ને તેનું પોતાનો બચ્ચ મકાન સાધુ સતો સાથે રહેવાનું પણ સ્થામેજ છે. અહીંયાં એક બંગાળીએ નિશાળ કાઢી છે. જપાનીઝ વિગેરે અહીંયાં પાંચે લુગડાને બેડા સહિત પુદ્ધની મૂર્તિની પુજા કરે છે. બોધી ઝાડ જુનું તો પડી ગયું છે. પણ એક રીપજો હાલમાં તે જગ્યા ઉપર છે ને ત્હાં એક પત્થરની બેઠક મુકેલી છે. ગયાજીથી પુદ્ધ ત્યાં જવાનો રસ્તો રમણીય છે ને શાશ્વને કાંડે કાંડેથી જવાય છે.

ગયાછથી ઉપડીને અમે અયોધ્યા ફેઝાબાદને સંઘનેથી ઉતરીને ગયા. ફેઝાબાદને અયોધ્યા ખે એક બીજા સાથે જોડાય ગયેલાં છે. ફેઝાબાદ સાઈ રોડેર છે. અમદાવાદ જેવા ન્હાના પ્રમણમાં ત્યાં પણ બજારમાં બધું દરરાજ છે પ્રદેશ બધો સમગ્રીય છે. અહીં સરયુ નદીમાં સ્નાન કરું, ને મંદિરોમાં દર્શન કરી વળ્યા. અહીંયાં કહે છે કે પાંચ હજાર મંદિર છે. મૂળતો રાજ્યમેડલ જેવું લાગે છે તેમાંથી આ બધાં મંદિરો ખતાવેલાં જણાય છે. હનમાનનું બધું મંદિર અહિં છે, અહિના રાજ્યનો મેડલ પણ મુખ્ય મંદિરની સ્લામેજ છે: સરયુ નદીને પટ ધણેજ મ્હોટો છે. ગંગાને નર્નદા નદીથી પણ મ્હોટો છે ને કાંઈ એક હાથ દરજ અખૂટ જગ છે. નદી ધણી ઊંડી છે: અહિં પણ પડ્યા તો હજારજ હતા તે એક કલાકમાં દોઢ ફેપીઆ સ્વેજ કમાઈ ગયા.

અમે અહિંયાંથી કાશી ગયા ને કાશીવિશ્વનાથનાં દર્શન કર્યા. મંદિરોનું રોડેર કાશી કહેવાય છે તે એમજ છે. કાશીમાં બીજું તો કાંઈ જોવા જેવું નથી; પણ માત્ર સેન્ટ્રલ હિંદુ કોલેજ જોવાને અમે ગયા. સેન્ટ્રલ હિંદુ કોલેજ કહી હશે એન મરે વાંકું હતું પણ ત્યાં આગળ જઈ પ્હોંચ્યા એટલે તો નિરાશાજ થઈ. બહારથી મકાન જોઈને તો નિરાશાજ થઈ; પણ અંદર ગયાં કે તરતજ સ્લામે સરસનિનું મંદિર દીડું, ને મ્હોટું ચોગાન વચ્ચે આવેલું છે. એક બાજુ ઉપર બજારારાઓ માટે રહેવાનું મકાન છે ને તેની વચ્ચેથી સારી છે. મકાનની માંચી મુસતમાન ઘાટ ને કિડુ ઘાટ ને ઈમેજ ઘાટ ને મળતી પરચરણ છે. ઉપર અગાશીના તોડા જોઈને તો મુસવમાની મકાનજ કેઈ કહે, પણ વળી સરસનીનું મંદિર છે એટલે હિંદુને મળતું લાગે છે ને પાછળની બાજુએ પ્રેક્ષસરે સ્કુલનાં મકાન જોઈએ તો ઈમેજને મળતું લાગે છે. ગંગાનદીનો મણીકણીનો ઘાટ જોવાલાયક છે.

અહીંથી હમે હરદ્વાર ગયા. હરદ્વારમાં ગંગાનો પટ ધણેજ ન્હાનો છે ને ધર્મશાળાના એટલા ઉપર યઈને પાણી વડી જાય છે. અહીં પણ ઘાટ બહુજ સરસ બાંધેલા છે. પાણી ગંગાનદીનું એટલું તો ચોખ્ખું અહીં છે કે કાંઈ કહેવાની વાત નહીં. અહીં સ્નાન કરી મંદિરોમાં દર્શન કરી દીલ્હી ગયાં. હરદ્વારમાં અમદાવાદવાળા રોડ (સર) ચીતુ-બાઈની ધર્મશાળા સારી છે.

દીલ્હીમાં બીજાં બધાં રોડેરો કરતાં કાંઈ ખાસ વધારે જોવાનું નથી પણ ત્યાંની જુમામસ્જીદનો કિલ્લો જરા ડીક છે. પેહેલે દીવસે આ બે વાના જોઈ આવ્યા. કીલ્લામાં અહીંયા પણ આશ્રા માફક પ્હેલે દરવાજે યુરોપીઅન સોલ્જરનો પેહેરો રહે છે. આગળ જતાં સાધારણ બજાર આવે છે ને અંદર છેક જૂહી જૂહી ટપની મસજીદો છે. અહિંયાં જે તખ્ત (આરસપહાણનું) નાદીરશાહે હુટ્યું હતું તે પડેલું છે. મસજીદોમાં જાત્ય જાત્યના પત્રચરમાં કોતરકામ ધણુંજ સાઈ છે. કીલ્લાની પાછલી બાજુએ જમના નદી વહે છે ને તેના પાછળના ઝૂખામાંથી ધણેજ સરસ દેખાવ આવે છે.

બીજે દીવસે કુતુબમિનાર, ત્યાંથી અગીઆર માઈલ દૂર છે તે જોવા ગયા. મૂળતો મિનારાનું નામ યમુનાસ્તંભ હતું પણ કુતુબીને માત્ર એના ઉપર કોરાનમાંથી અક્ષરો કોતરાયા ને પોતાનું નામ આપ્યું તેથી એ નામે ઓળખાય છે. કુતુબમિનારનાં લગભગ ૩૫૫

મગધીયાં હમે ચર્યા ને છેક ઉપર જઇને જોયું તો જુનું દિલ્હી નવું દિલ્હીને જમના નદીને દેખાવ સારો આવતો હતો. અહીંયાં પૃથુરાજનો (કોઇ કહે છે કે ખુદના વખતનો) લોટાનો સ્તંભ છે ને એના ઉપર પણ કહે છે સંસ્કૃતમાં દ્વારશીમાં વિગેરેમાં કોઇનું કંઇ લખેલું છે. વિષ્ણુમંદિર આની સહામે છે ને ત્યાં એક લેખ છે તેમાં લખેલું છે કે ચોથા સૈન્યમાં આ મંદિર બનેલું છે કુંતુબમિનાર બતાવે રસ્તામાં હુમાયુ; નિઝામુદ્દીનને મનસુર (ખાદશાહનો વંશજ) ની કબરોનાં મકાનો જોતા ગયા. આ બધાં મકાનો માત્ર એક જ બચ્યા છે. મ્હોટાં મ્હોટાં ચોગાનને સાધારણ કોતરણીએ અંદર આરસની કબર આટલાંને જ સમાવેશ થાય છે. કોઇકમાં સાધારણ નહીં જેવો બાગ હોય છે ને વચ્ચે અકિકા પાણીનો હોળ છે.

દિલ્હીથી ઉપડી અમે મયુરા ગયા. અહીંયાં પણ પૈસો મ્હારો પરમેશ્વર બસ પડ્યા આવી પ્હોંચ્યા ને દર્શન કરાવ્યા; દર્શન કરી લઇ અમે પંદાવન જોવા ગયા ત્યાં કંઇ ન્હોતો એટલું બધું તારીફ કરવા જેવું લાગ્યું નહીં સાધારણ છે. મયુરાંથી પાછો દિલ્હી આવ્યો ને ત્યાંથી કુરુક્ષેત્ર જોવા રાત્રીની ગાડીમાં ગયો સહવારમાં ચારના અમલે ત્યાં જઇ પ્હોંચ્યો ને કુરુક્ષેત્ર ઉપર ઉભા ઉભા નગર ફેરવવા માંડી. કંઇ કંઇ વિચારો થઇ ગયા પણ એનું અહીં કંઇ પ્રયોજન નથી. અહીં પણ એક બે મંદિરો થઇ ગયાં છે. પાછો દિલ્હી આવ્યો ને દિલ્હીથી અમદાવાદ આવી પ્હોંચ્યો તે દરમ્યાન કંઇ બહુત્રા જોગ બનાવ બન્યો નહોતો.

ઉત્તર હિંદુસ્તાનને એ બાબુ ઉપર મુસાફરોને રહેવાનાં ઓ કાચા પોચાને બહુ સંતાવે છે. ને જો સમાઈ ગળવું તર હોય તો ગમે તે કલાસની તમારી ટીકીટ હોય તો પણ તમને એશઆરામમાં મુસાફરી પણ કરાવે છે. માત્ર એક આનો આપી ગમે એટલો સામાન લઈ ઉપલા વર્ગમાં બેસી મુસાફરી મુસાફરો કરે છે.

બહુ લંબાણ થવાનો બચથી મુસાફરીની કેટલીક બાબતો લખી મોકલી નથી, માત્ર આરામ કેરોળ આપી છે, જેથી વાંચનારને કંટાળો ના આવે.

લેખકોને વિજ્ઞાપિત.

- (૧) લેખકોને વિનંતિ કે તેઓએ એપ્રિલ અક્ષરે કાગળની એકજ બાજુએ સાદીથી લખવું.
 - (૨) મુદ્રણ લેખ છપાવવા અગર પાછા મોકલવા સમાજ બંધાતી નથી તેમજ ગેરવસ્તુ પડેલા લેખને માટે સમાજ જવાબદાર નથી.
 - (૩) સદીવાળાં લખાણને માટે લેખકજ જવાબદાર છે ને સમાજ નથી.
 - (૪) અમને મુદ્રણ લેખો દાખલ કરવા કે કેમ તે બાબતનો નિર્ણય કેમવાર થતો હોવાથી તે વિષેનો જવાબ તરત માગવાની ઉતાવળ ન કરવા લેખકોને વિનંતિ છે.
 - (૫) અમારી માહિતી માટે લેખકોએ પોતાની સંગ્રહ ઉપરાંત ખરેખર નામ કેકાણા સહિત જણાવવું. ખરા નામ વિનાના લેખોપર ધ્યાન આપવામાં આવશે નહિ.
- સંપૂર્ણ પત્રવ્યવહાર “ મંત્રી, બન્ધુસમાજ, મુંદરીમુખોધ મંદિર, રાયપર, અમદાવાદ ” ને સરનામેજ કરવો.

ખાસ જૈરાં માટે દવાખાનું—

- (૧) જ્વર તથા સીધા વાળને પતલા સફાઈદાર તથા વાંકડીયા બનાવનારી દવા. રૂ. ૧.
- (૨) ચંદ્રમણ પાવડર—ચામડીપરનો મેલ દૂર કરી શરીરની કાંતીને સતેજ બનાવે છે. રૂ. ૧.
- (૩) યુવતી સૌંદર્ય રક્ષક—શરીરપરની કચ્ચલીઓ દૂર કરી ચહેરો, ખભા, હાથ, વીંચેરેને ટટાર તથા ઉપસેલા બનાવે છે. રૂ. ૩.
- (૪) જાપાનીઝ બારલી પાવડર—બચ્ચાંઓને ધવાડની માતાઓનું દુધ વધારે છે. રૂ. ૧.
- (૫) અજલા સંરક્ષક—દુખળી, લોંબી વગરની, લાંબા વંખતથી પીડાતી બાનુઓ માટે તંદુરસ્તી આપનારી દવા. રૂ. ૩.

જૈરાંના રોગ સંબંધી કોઈપણ સલાહ મફત અપવામાં આવશે.—

સૌં ૨૦ પ્રભાકર. (ખાસ થયેલાં) મીડવાઈફ એન્ડ નર્સ.
પન્નાલાલની ચાલી—પોસ્ટ બોટ રોડ—મુંબઈ.

નામદાર પ્રિન્ટિંગ સરકારે તેમજ નામદાર ગાયકવાડ સરકારે
લાયબ્રેરી માટે મંજૂર કરેલી

તૈયાર છે. **ગીતમાળા ભાગ ૧ લો.** તૈયાર છે

(આવૃત્તિ ૨ છ.)

જેમાં આધુનિક વિદ્યાન લેખો તથા કવિઓની, ઇશ્વરમરણ, ગૃહધર્મ, નીતિ, સદ્-સૌંદર્ય, દેશભક્તિ ઇત્યાદિ વિષયો ઉપરની હંચી પ્રતિની કાવ્યમય, સુંદર અને રસિક રાગોવાળી ૮૦ ગરબીઓનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. ઉચ્ચ વર્ણનાં, ગરબોમંડળોમાં આ પુસ્તકમાંની ગરબીઓ ખાસ પસંદ કરવામાં આવે છે. ૧ લી આવૃત્તિ ચોક્કસ સમયમાં ખરી ગયા પછી ધણે ધણે કેકાણેથી—નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતા તરફથી પછે વખતોવખત થતી માગણીને લીધે તેની આ બીજી આવૃત્તિ કેકાડવાની જરૂર જણાઈ છે.

મુલ્ય છ આના. સંપાદક બન્ધુસમાજ, અમદાવાદ.

મળવાનું સ્થળ—મુંદરીમુખોધ મંદિર, રાયપર, અમદાવાદ.

” શંકરરાય અમૃતરાય, રાયપર અમદાવાદ.

અમુલ્ય ભેટ.

‘વૈદ્ય વિદ્યા.’

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂરું અને સર્વ લોકો-
પયોગી ૧૨૮ પાનાનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ સખી
મોકલનારને ફોર્મન કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત
મોકલી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી ટ્રેશવલ.

જામનગર—હાઠીયાવાડ.

“સુન્દરી સુબોધ”

(૭ મું વર્ષ)

શ્રીઓ મારે સરળ મુજશતી લાપામાં પ્રકટ થતું પ્રથમ માસિક પૃષ્ઠ ૩૨.
૬૨ વર્ષે એક રસિક અને ઉત્તમ પુસ્તક ભેટ આપવામાં આવે છે,
વાર્ષિક લગાજન ધોરણે સાથે માત્ર સવા રૂપિયો.

મંત્રી, બન્ધુસમાજ; અમદાવાદ.

આ પત્રનું વર્ષે સપ્ટેમ્બર (આવજ) થી શરૂ થાય છે અને નવા આદમે વર્ષના
સખીન કરવામાં આવે છે વર્ષની વચ્ચે નવા થનાર આદમેને પાછલા અગ્ર મોકલી
પવામાં આવે છે,

અમદાવાદ—ધી ગુજરાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં સા. સોમાલાલ મ. જાડાસે બાંધ્યું

સાહિત્ય પરિષદ તરફનો ઈનામી નિબંધ.

કાંસાનો ચાંદ અને રૂ. ૨૦૦ નું ઈનામ.

“ બ્રિટિશ સમયના ગુજરાતનો આર્થિક ઇતિહાસ વિશેષ કરીને સુબાઈ મુરત, અમદાવાદ આદિ શહેરોને લગતો ” એ વિષય ઉપર ગુજરાતી બાષામાં સર્વોત્તમ નિબંધ લખનાર સ્ત્રી અગર પુરુષને સાહિત્ય પરિષદ તરફથી કાંસાનો ચાંદ અને ગોડળના નેમ નામદાર કાંદાર સાહેબશ્રી તરફથી ૨૦૦૦ નું ઈનામ આપવામાં આવશે

હાલગતી એન્ડ બાબુએ લખેલી નિબંધની બે નમૂનો તા ૧૮ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૧ પહેલાં પરિષદના સેક્રેટરી રા બળવ તરફ મળ્યાણુસાય કાંદાર ઉપર સર્નકોટ મોકલવી

નિબંધનું.

મુલજી દુલભજી વેદ કૃત.

નવા રાસડાઓ, નવા ભજનો, નવા કાંચો, પાના ૧૫૦, ઉત્તમ છપાઈ ને બાધર્ષ

મૂલ્ય: ૦-૧૨-૦.

મળવાનું ઠેકાણું—અ. સૌ. જમનામહેન નગીનદાસ મદર્ષ,

બાણુગાંવા વાલકેશ્વર, સુબ

ખાસ બેરાં માટે દવાખાનું—

- (૧) જાડા તથા સીધા વાળને પતલા સફાઈદાર તથા વાંકડીયાં બનવાનાર દવા. રૂ. ૧
- (૨) ચાંદ્રાલા પાવડર—ચામડીપરનો મેલ દૂર કરી શરીરની કાતીને સતેજ બનાવે છે. રૂ. ૧.
- (૩) સુવતી સૌંદર્ય રક્ષક—શરીરપરની ઠરચાલીઓ દૂર કરી ચેહેરો, બાહા હાથ, વીંગેરેને ટટાર તથા ઉપસેલા બનાવે છે રૂ. ૩.
- (૪) જાંબાનીજ બારલી પાવડર—બચ્ચાંઓને ધવાડની માતાઓનું દૂધ વધારે છે. રૂ. ૧.
- (૫) અબલા સંરક્ષક—દુબળી, લોહી વગરની, લાંબા વખતથી પીણી બાનુઓ માટે તંદુરસ્તી આપનારી દવા. રૂ. ૩.

બેરાંના ઝોગ સબધી મેઈપમ સલાહ મફત આપવામાં આવશે—

સૌં ૨૦ પ્રલાકર. (ખાસ થયેલાં) મીડવાઇફ એન્ડ નર્મ પન્નાલાલની આલી-પોપ્ટ ઝાંટ રોડ—સુબઈ

સુન્દરી સુબોધ

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાસરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના રાબ્દોમાં કહીએ તો "સ્ત્રીયો પંડિત થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય સદીરે બળવતી, રોગહીન અને "સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબઅન્નધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી "અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ છત્તાઓ અને ક્ષેત્રોમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખરાં કલ્યાણ કરવા "શક્તિમતી અને હત્તાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પાપણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગની "કલ્યાણ વાસનાઓ વૃદ્ધ કરે;" પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે અને તેનાં આંતર-વિશ્વાસોની હર્મિયોમાં પોતાના કલ્પતરંગ ભેળવી દઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના જીવનની સફળતા છે. "સ્ત્રીવિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્ર્ય નથી..." "સ્ત્રીની ઉત્તતિવિના દેશની ઉત્તતિ અસાધ્ય છે."

વર્ષ ૮ મું.] ઈ. સ. ૧૯૨૦ સપ્ટેમ્બર:-લાદ્રપદ વિ. સં. ૧૯૬૬. [અંક ૧ લો.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

નિજધર્મ.

"નિજધર્મ" પટલે પોતાનો શ્વાસ ધર્મ, જેને આપણે સ્વધર્મ કહીએ છીએ. એ વિષયમાં સ્ત્રી—પુરુષના, સર્ગા-સંવંધીઓનાં, માદ-માંડુઓના, મિત્ર-મિત્રના, શેઠ-ચાકરના, ઇમ અનેક ધર્મોનો સમાવેશ થાય છે; માટે પ્રથમ સામાન્ય ધર્મ શું, તે આપણે ધરાવર સમજવું જોઈએ. ધર્મસંવંધી કેટલુંક જ્ઞાન પુરુષો ધરાવે છે ધરા, પરંતુ ઘડુજ થોડાકો તેનો લાભ પોતાની અર્ધાંગનાઓને આપે છે. આથી સ્ત્રીધર્મ અજ્ઞાન રહે અને પરસ્પરનો સંસાર સંતોષકારક ન નિવડે, તેમાં શી નવાઈ ? ઘડી પુરુષો પોતે, સ્ત્રીઓ પાસે નાના પ્રકારના ધર્મો પલાયવા તૈયાર રહે, પણ પોતે તે પ્રમાણે ક્વચિત્ વર્તે તો 'નિજ ધર્મ'નું ધંધારણ કેમ નિમે, તે સમજી શકાશે. સિવાય સ્ત્રીઓનું અપમાન પણ ઘીજા લોકો કરતાં આપણામાં વિશેષ છે. અલગત સ્ત્રીઓમાં કેલ્લવણી નથી, સુવિચાર નથી અને ધારો કે તેઓ કદો અપમાનને પાત્ર છે, તોપણ શું પુરુષોની ફરજ નથી કે તેમને સુધારવી નહિ ? સ્ત્રીઓને લાયક કરો છાજતી છુટ આપવામાં આવે તો તેજ અચ્છા પ્રચ્છા થઈ સહાયતા કરે; પરંતુ તેમને એકદમ ઉતારી પાડવામાં આવે છે, ત્યારે મ્હારે કેવું જોઈએ કે:

દોહરો.

નારી નરનું નૂર છે, નારી જગનું માન;
નારીય નર નિપજ્યા ધ્રુવ પ્રહ્લાદ સમાન.

ઘોર વિક્રમ અને રાજા મોજં જેવા માંધાતા, તે પણ એક અચ્છાથીજ
સન્મ્યા હતા.

સૌ. માણેકચાદ કહાનજી કાવિ.

કાવ્યકુંજ.

આર્ય દમ્પતીનું પ્રભાત.

૧

પ્રિય સજની !

જાગ શરદની વીતિ, રજની

પ્રિય પ્રિય સજની !

ઉધા વાત અહિં વાવા માંડયો,

અંચલતા સહુ દેહે રેડે,

ભારતભૂમિનાં દિવ્ય રસેલાં.

દેવો ને અર્જુન સૌ ખેડે.

સજજ થઇ લાળી જા ત્યાં સજની,

પ્રિય સજની !

રસિયણ સજની.

૨

પ્રિય સજની !

જાગ વીતિ અધારી રજની,

પ્રિય પ્રિય સજની

પુરુષ પુરુષ સાથે રમવાને,

મળવા મળવવાને જાતો;

પ્રકૃતિ સાથેની પ્રિયમંયતાં

ખીલવવા તુજને તે કહેતો;

ખીલવ ખીલવ અનુરાગ જગતનો,

પ્રિય સજની !

રસિયણ સજની.

૧૮૬

પ્રિય-સજની !

નગ, નાહરી વીતિ રજની,

પ્રિય, પ્રિય સજની !

વિશાળ આ સહુ સૃષ્ટિ વિષય પર

જમાવ નિષ્કંટક તું પ્રભુતા;

લોગ યોગનાં સાધન સૌથે

અર્પાશે પ્રિયને તે અર્પ્યા;

સૃષ્ટિ વિષે સંજ્ઞા આ સંચરવા

પ્રિય સજની !

રસિયણુ સજની !

૪

પ્રિય સજની !

નગ, નાહરી વીતિ આ રજની

પ્રિય, પ્રિય સજની

વિરાટી, મળતો પરમાનંદ

તુજ મનમય તપ આચરણે

મેરે મમ કાર્યે જૂલાયે

સુવર્ણ હિંચળે તુજને,—

મનમયતા તુજ, મનમયતા ! !

પ્રિય સજની !

રસિયણુ સજની !

આજા ઉછરંગરાય.

એ રમ્ય મૂર્તિ મનહરણી !

એ રમ્ય મૂર્તિ મનહરણી !

ઉરતાપ સતત હરનારી,

સુખ, શાન્તિ હૃદય રચનારી,

ઉરભાવ સકલ ગ્રહનારી—

એ રમ્ય મૂર્તિ મનહરણી !

રસમય, રસભૂત હૃદયાળી,

રસથી જ હરી રસવ્યાધિ,

પુઝવી ક્ષણમાં હૃદયગ્નિ,
 પરતન્ત્ર કરે જ અ-પરની—
 એ રમ્ય મૂર્તિ મનહરણી !
 હૃદયે સુજ સતત પ્રસરતી,
 ઉદયન પ્રીતિ ઉર રચતી,
 કંઈ લાવ અનુપમ ભરતી,
 ઉર અપલ તરૂણ હરી તરૂણી,
 ઉર સ્વાસ્થ્ય સર્વ એ હરતી,
 પણ તોય મુખદ દમ્ભિતિ એની—
 એ રમ્ય મૂર્તિ મનહરણી !

કુચ.

પ્રભુને પ્રાર્થના.

(શિખરિણી)

પ્રભુ ! યાયું છું હું, પુજન કરી ઊઠી તુજ કને !
 બહુ વહાલા મહારા હૃદય મણિ-દે ! સૂર્ય સરખા—
 અરે ! પ્રાણાધારા-મુજ ઈવન-ને અમૃત સમા—
 પ્રભુ ! એના વિના મુજ ઈવનને ના ટકવતો ! ૧
 સુખો સર્વે મહારાં પતિ સમૌપમાં સુદિયર રહે !
 સહુ સાથે રનેહે સુજન સહુ લાવો જ ભંજવે;
 સદા લાવો ભૂંડા નિજ ઉર મહીંધી પરિહરે,
 કરે વેરીઓને પ્રણય નિજથી રનેહો સમ એ. ૨

(શાઈલવિકીડિત.)

આ સંસાર અસારમાં અવતરી, સારે ગ્રહી સાર, ને
 પ્રેમે પ્રેમલોનાં કરી અવરને પ્રેમી રહે દંપતી;
 જે હોયે અવનિ મહીં મુખ સદા સાત્ત્વિક લાવે ભયોં,
 આપો શાન્તિ-મુલાવ નમ્ર ટકવી રનેહે સુખો એ સહુ ૩
 આ સંસાર સમુદ્રને તટ જોએ પ્રેમે ઉતારો, પ્રભુ !
 યાયું છું પ્રભુ પાસ હું મમ મને ભક્તિ પતિની સદા;
 યાયું છું વળી નમ્રતા-વિનયથી પ્રેમે પ્રભુ-ભક્તિ હું,
 યાયે છે નિજ બાળ દીન થઇને, આપો ઘટે તે તુંમે ! ૪
 સૌ. રનેહ-મુખા.

મીઠી મુંઝવણ.

(३५) शरद सुतमनी रात रे-मुन्दर वेषु वागे वेषु वागे—अ राग.)

ਭਲ੍ਹੇ ਯੋਗੀ ! ਸ਼ੀ ਮੁਕਤੀ ਵਾਸਤੇ ? ਭਲ੍ਹੇ ਯੋਗੀ ! ਭਲ੍ਹੇ ਯੋਗੀ !
 ਭਲ੍ਹੇ ਮੁਕਤੀ ਮੁਕਤੀ ਪੰਨਾਵਾਂ ਦੇ,
 ਭਲ੍ਹੇ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਦੇ,
 ਭਲ੍ਹੇ ਭਲ੍ਹੇ ਤੇ ਭਲ੍ਹੇ ਭਲ੍ਹੇ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ?

(સાબી.)

બેઠાંતાં સર્વે હમે, આબ્યા કાદી મિષ,
સાન કરી, છાતું હસ્થા-ચઢી મ્હને તો રીસ;

હસી મહારાથી હોયે જવાયું રે, હું બહુ મુંઝાઉં છું, મુંઝાઉં છું,
 નહીં રોકાયું એ તો રોકાયું રે, " "
 'અલી ! આપણુ અખળા જાત રે, " "
 રનેહ રહમે શી આપણી વિસાત રે ? " "

(સાબી.)

સાચું જ્ઞેન તું બોલજે; શું આ કીડ દેખાય ?
બેઠાં ત્યાં હોયે બધાં ત્યાં કે' એવું થાય ?

આમ કું કું કરે છે એ નિત્ય દે, હું બહુ મુંઝાઉ છું, મુંઝાઉ છું,
અલી ! એ તે કે' સારી રીત રે ? ,,
“ વહું બહાલાને ” એમ ઘણું થાય દે, ,,
બપૂયં તોયે કહી ના શકાય દે ,,

ચન્દ્રશંકર તત્ત્વજ્ઞાનશંકર પંડ્યા.

અમારું ગયું વર્ષ.

“ સુન્દરી સુબોધ ” ને સાત વર્ષ થયાં છે, અને તેણે આઠમા વર્ષમાં પ્રવેશ કર્યો છે. આ માસિકનો ઉર્લ્લવા. સર્વાંગે સ્ત્રીઓ માટે, સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે છે, એમ ગુર્જર પ્રજા સારી રીતે જાણે છે, અને સહારે છે. સંહાષક સ્ત્રી તેમજ પુરુષ લેખકોને તેમના આ પત્ર માટેના શ્રુતિપાત્ર પ્રયાસો સારા અને ધન્યવાદ આપીએ છીએ. ગત વર્ષમાં નીચે પ્રમાણે સનારીઓના લેખો પ્રસિદ્ધ થયા હતા:—

સન્નારીનું નામ.

લેખ.

મૌ. શારદાગૌરી (બી. એ.)

શૃદ્ધાવનની નસિકતા, ભાષાની ઉત્પત્તિ, પરોપકાર.

મૌ. કાંતિદા

પુનર્લમ્.

મૌ. સુભતિ

જ્ઞાનગંભીર-શ્રીમતી કામિની-કુમદિનો પ્રણય કલક, સ્વપ્ન.

મહારાણી મૌ. નંદકુવરબા.

સાહિત્ય પરિપક્વતામાં સ્વાંગત કમિટીના પ્રમુખ તરીકેનું ભાવણ.

મૌ. કીર્તિદાગૌરી

આત્મ વૃત્તાંત.

મૌ. જયવંત

કરોળીઆની બુલ ગુંથવાની રીત.

મૌ. વિદ્યાગૌરી (બી. એ.)

ગુજરાતની સ્ત્રી કવિઓ.

મૌ. પ્રમિલા

નવન વર્ષની શુભેચ્છા.

મીસ દીનબાઈ પેન્તન જામારપ (બી.એ.)

શિક્ષણ શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ સ્ત્રીઓ.

મીમ મેકેરી

ઘંટાંડમાં અપાતી કન્યા કેળવણી.

મૌ. સવિતા

ભાષાને હાલરહું.

બહેન ર.

આંકની ચોપડી, લેડી જેનવાલેસ, રાજકુમારી સંગ-મિત્રા, માતાની નજીવી બુલોનાં પરીણામ.

મૌ. જમનાબાઈ સક્કાઈ

સ્ત્રીઓની દુરબ.

મીસીસ વિન્યાલક્ષ્મી એચ. ત્રિવેદી.

પિતા, સતીનો પતિ પ્રત્યે પ્રેમ.

મૌ. હેમકુંવર

દુઃખી સંસાર.

મીમ મતબાઈ અલાદીન નુરાની

વીરાંગના દુર્ગા.

મૌ. મમરત

ભાવનગર સ્ત્રીઓના હસ્તકૃતના નમુનાના પ્રદર્શન વખતનું ભાવણ.

મૌ. રત્નેશુધા

બાલાની વર્ષગાંઠ.

ઉપરનાં નામ ઉપરથી માત્ર પડશે કે પંદર હિંદુ સન્નારીઓ, એક યુરોપીયન મન્નારી, એક પારંગી મન્નારી તથા એક હસ્તામી સન્નારીના લેખવડે મુંદરી સુબોધ અલ-કુદ થયું છે.

“ મુંદરી સુબોધ ” માં આવતા સ્ત્રી લેખો વિષે એક સામાન્ય અપવાદ એ છે કે તેમાંના ઘણાખરા સ્ત્રીઓના લેખ નથી પણ પુરો લખી આપે છે, ને સ્ત્રીઓ પોતાના નામથી પ્રસિદ્ધ કરે છે. અમને ખબર છે તે પ્રમાણે આ આશ્લેષ ધણે અંશે ખોટા છે. કેમકે અમારા સ્ત્રી લેખકો ધૈર્ય કેટલીક તો જાણીતી વિદુષી સન્નારીઓ છે, અને તેમની લેખન કૌશલ્ય અગર જ્ઞાન વિષે બે બોલ નથી. આજકાલ કેળવણીના વધતા પ્રચારથી મારા કુટુંબમાં કન્યાઓને શૃદ્ધ શિક્ષણ મળે છે. તેમજ લગ્ન થયા પછી પણ કેળવણી પતિઓ તરફ શિક્ષણ આપે છે. જેના પરિણામે ઉત્સાહી બાલિકાઓ અગર સન્નારીઓ નિબંધો-કાવ્યો તૈયાર કરી લખી શકે છે. અલગત એમાં કંઈ વિશેષતા જોવામાં નથી આવતી. માત્ર નિત્ય જન અગર જન માત્રનો અનુભવજ તેઓ ચિતરે છે, જેથી અમારા મત પ્રમાણે આ ઉપર મુકાતા આશ્લેષ ખોટા છે; સ્ત્રીઓ જેમ ટાંકટર-નર્મ-આટરનાં એકમુએટા

યશ શકે છે, તેવીજ રીતે તેઓ લેખ પણ લખી શકે છે. વળી સારાં સારાં સહેરમાં સ્ત્રીઓની સંસ્થાઓ સ્થપાઈ છે જેમાં સ્ત્રીઓ સ્વતંત્ર રીતે વ્યાખ્યાનો આપે છે, વિચારો પ્રદર્શિત કરે છે. આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિના સંક્રાંતિ કાળમાં પુરૂષ વર્ગ તેમના ઉપર ઇર્ષ્યા કરવાને બદલે મદદ કરશે, ને તેમની અભિવૃદ્ધિ ઇચ્છશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ.

અમારા વિદ્વાન્ પુરૂષ લેખકોનો અમે અત્યંત ઉપકાર માનીએ છીએ. તેમની સહાયની આશા રાખીએ છીએ.

ગયા વર્ષમાં સ્ત્રી કેળવણીના હિમાયતી રા. ચિતલીયાએ રૂ. ૨૫) નું ધનામ આપી, સ્ત્રીઓ પાસે સ્પર્ધાથી એક સ્ત્રી ઉપયોગી વિષય વિષે નિબંધ લખાવ્યો હતો. તેમાં સર્વોત્તમ નિબંધ લખી ધનામ મેળવવા માટે મીસીસ. જી. કે. ઉપાધ્યાય બાબરશાળી થયાં હતાં. રા. ચિતલીયાને તેમના આ શુભ કાર્ય માટે અમે અભિનંદન આપીએ છીએ. પરીક્ષક તરીકે રા. કેશવલાલ દ્રુવ, રા. રમણભાઈ, તથા રા. મણિશંકર રતનજીએ લીધેલા શ્રમ માટે અમે તેમનો ઉપકાર માનીએ છીએ.

અમારા બંધુ રા. બિન્દુભાઈ (રામમોહનરાય) નાં પત્ની સૌ. પ્યારબહેન ન્દાની ઉમ્મરમાં મૃત્યુ પામ્યાં છે તેથી અમને અત્યંત દિલગીરી થાય છે. “સુંદરીમુખોધ” માસિકમાં આ સ્વર્ગસ્થ સત્તારી ઘણો રસ લેતાં ને તેની અભિવૃદ્ધિ ઇચ્છતાં. ઇશ્વર તેમના આત્માને શાંતિ આપે એવી અમારી પ્રાર્થના છે.

ગયા વર્ષમાં નામદાર મહારાજ સાતમાં એડવર્ડના મરણથી ગુર્જર સત્તારીઓ અને સત્પુરૂષો સાથે અમને ઘણો ખેદ થયો છે. મહારાજના આત્માને અત્યંત શાંતિ મળે તે માટે ઇશ્વરને પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

નામદાર મહારાજ પાંચમા ન્યોર્ન તથા મહારાણી મેરીને ઇશ્વર દીર્ઘાયુષી કરે એવી અમારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

“સુંદરીમુખોધ” સંબંધે એક અમલની સૂચના કરવા અમે રજા લઈએ છીએ. આ માસિક સ્ત્રી ઉપયોગી છે. તેમાં સ્ત્રી ઉપયોગી દરેક વિષય ચર્ચાવાની જરૂર છે. સ્ત્રીઓના લોક, વિધવા વિવાહ ઇત્દે છે કે કેમ, દરેક વિધવા સંન્યાસીનીના ધર્મ પાળી શકવા સમર્થ થઈ શકે કેમ, બાળલગ્ન થી રીતે અટકાવવાં, ક્રિયા પ્રકારની કેળવણીથી સ્ત્રીઓને લાભ થાય, સંઘર્ષ અને સંતાન ઉછેરવાં એજ માત્ર એમનું કર્તવ્ય છે કે અન્ય ક્ષેત્ર પણ તેમની ઉન્નતિ માટે છે વિગેરે સર્વ જાતના વિષયો ચર્ચાય અને તેના લાભ તથા ગેરલાભ પ્રદર્શિત કરવામાં આવે તો તે કોઈ પણ રીતે સ્ત્રીઓને હાનિકારક નથી. એવી ખોટી સંક્રાંતિ પુરૂષ અગર સ્ત્રી વર્ગે ખીલકુલ ગમરાવાની જરૂર નથી.

છેવટમાં નવા વર્ષ માટે સૌ. ચારદા ગૌરીના ઉત્તમ વિચારો પ્રદર્શિત કરી આ લેખની સમાપ્તિ કરીશું:—

“આપણા દેશની સ્ત્રીઓ. માનસિક કે શારીરિક શક્તિમાં અન્ય દેશ કરતાં જરા પણ ઉતરતી નથી. માત્ર પ્રયાસની જરૂર છે. પરંપૂર્વથી ચાલતી આવેલી રૂઢીને લીધે અમે સ્ત્રીઓ એટલાં પછાત પડી ગયાં છીએ કે, પુરૂષોએ અમારી અવગણના કરી છે ને અધમ્

પકિતએ આણી મુઠ્યાં છે, કે. તેમાંથી ઉદ્ધાર થવો મુશ્કેલ છે. સ્ત્રીઓએ સ્વાત્મવળથી પ્રયાસ કરવાનો છે, એક નિષ્ઠાથી જો પ્રયાસ થશે, તો સુરંજ પ્રાપ્ત થશે એ નિઃસંશય છે. હજી તો સ્ત્રીઓની ફરજો શી છે તેનુંજ અગ્નિ છે. પતિ સેવા, અને કુટુંબ સેવામાંજ સ્ત્રીના કર્તવ્યની પર્યાપ્તિ થઈ મનાય છે. પરંતુ જન સમાજની સેવા એ પણ સ્ત્રીનું એક મહાન કર્તવ્ય છે. જેવી રીતે પુરૂષને સમાજ સેવા એ કર્તવ્ય છે, તેજ રીતે સ્ત્રીને પણ સમાજ (society) તરફનું ઝાણ મુકત કરવાનું છે.

સ્ત્રીઓને કુટુંબજનોની સેવા ઉપરાંત મનુષ્ય માત્રની, દુઃખી, રોગી, અશક્ત, નિરાધાર સ્ત્રી પુરૂષ અને બાળકોની ન્યાત જાત, ધર્મના બેદ રાખ્યા સિવાય પ્રભુ પ્રીત્યર્થસેવા કરવાનું મત હિંદુસ્થાનની સ્વાભાવિક રીતે દયામયવૃત્તિવાળા સત્તારીઓએ શીખવાનું છે. દુઃખી માણસનું દુઃખ નિવારણ કરવું એજ ખરી દયાનું કામ છે. અને એ કાર્યમાં, દયા, નમ્રતા, મીઠાશ, ધીરજ, અંચળતા, દક્ષતા અને સુશીલતા વિગેરે સદ્ગુણો આવશ્યક છે. અને આ સર્વ ગુણો સ્ત્રી જાતિમાં વધારે હોય છે. સ્ત્રીનું સ્ત્રીત્વજ એમાં સમાયેલું છે. તો દરેક સ્ત્રીએ એનો ઉપયોગ સન્માર્ગે શા માટે ન કરવો ?

D. S. C., બન્ધુસમાજ.

વાર્તાલહરી.

મૃત્યુ

(બંગાળી ઉપરથી.)

ડાક્ટરે રોગીના જીવવાની આશા મૂકી હતી. જૂનો નિમકહલાલ નોકર દૌમ સજાળને પોતાના પ્રભુની સામે જોઈ રહ્યો. પ્રભુના જીવનની નાની નાની ઘટના, મોટા અક્ષરે હાથેલ પુસ્તકના પાનાની પેઠે, તેની નજર આગળ તરી આવી. અરે ! કેટલો શ્રમ, કેટલી સેવા, કેટલો ખર્ચ-ખર્ચ પાણીમાં ગયું. તેના લાંબા જીવનના સદાયર સ્વરૂપ ‘જૂલ વત્સલ’ પ્રભુ આજ ચમલોકમાં સીધાવે છે. દૌમની આંખો આંસુથી ભરાઈ ગઈ. ડાક્ટર કેટલીક જરૂર જોગી સચનાઓ કરી, ‘સીગાર’ પીતા પીતા ચાલ્યા ગયા.

ચોડી વારે નોરમન હાવડે આંખ ઉઘાડી. દૌમને જોઈ પાસે આવવા નિશાની કરી. દૌમ પાસે આવ્યો ત્યારે ક્ષીણ સ્વરે કહ્યું : ડાક્ટર કહે છે કે મારા જીવવાની આશા નથી. ત્રી બચકર વાત, દૌમ ! ખરેખર હું તહિ બચું ? ”

ગાદ વાદળાંઓથી આકાશ ઘેરાયું હોય ત્યારે પવનનો ઝપાટો લાગવાથી વાદળાંઓ ડાડીને એકાએક જેમ પ્રબળ વૃષ્ટિ થાય, તેમ પોતાના પ્રભુની આ વાત સાંભળીને દૌમના મંતરની તમામ દબાઈ રહેલી વેદના-દબાઈ રહેલો શોક-પ્રબળ થઈ ગયાં, અને એક ઘડીમાં તેની આંખમાંથી દડ-દડ આંસુની ધારા ચાલી રહી. સ્વસ્થ થઈને દૌમે કહ્યું. “ ડા-

કટરની વાતનું કાંઈ નહિ. જો ખીલકુલ આશા ન હોય, તો વળી સારવારની સલાહ શું કામ આપે ? ”

નોરમને કહ્યું : “ જોનને તાર ક્યો કે ! ” જોન નોરમનનો બાળેજ યાપ. ટોમે કહ્યું : “ ક્યો છે. ”

નોરમને કહ્યું : “ હાથ ! નિરાંત થઈ. એજ મારી મીલકતનો વારસ છે. મરણ વખતે એનો અહીં ખપ છે. તારે માટે અને ઠીકસનને માટે વીલમાં ગોઠવણ રાખી છે. ”

ટોમ પ્રભુની સાચું જોઈ રહ્યો. નોરમને વળી કહ્યું : “ હવે મને એક વાર મારા જીવનની સમસ્ત ઘટના થોડીવાર વિચારી લેવા દે. વિચારવાનો આ મુંદર અવસર પણ પૂરો થવા આવ્યો લાગે છે. ”

ટોમ ધીરે ધીરે બારી પાસે જઈને ઉભો રહ્યો. એક એ પક્ષી ઝાડની ડાળી ઉપર બેસી સવારનું ગાન ગાઈ રહ્યા થતાં. પાસેજ ‘ ટેનીસ કોર્ટ ’ લીલા મુલાયમ મખમલથી મટેલી હોય એવી લાગતી હતી, અને તેની પાસેજ તારતી વાડને વસોડી ગુલાબી રંગનાં ‘ વોલફલાવર ’ જળે મિજલસ ભરીને બેઠાં હોયની ! એમ દેખાતું હતું. “ ટોમ ! ” ટોમે ફરીને જોયું. નોરમને કહ્યું. “ એમા પીઅર્સન હજી પણ અહીંજ છે કે ? ” ટોમે કહ્યું કે “ કાલે દવાખાને જતાં તેને ગ્રીનપાર્કમાં ફરતાં જોઈ હતી. ” નોરમને જરા ગંભીર સ્વરે કહ્યું. “ હા ! એક વાર તેને જઈને કહે કે નોરમન હાવર્ડ મરવાની આજી ઉપર છે, આ વખતે તમારી સાથે મેળાપ થઈ શકશે ? ” ટોમ ગયો. નોરમન વિચારવા લાગ્યો : “ મરવા પહેલાં તેને એકવાર મળાય તો ! આહા ! સ્વામી પુત્રની સાથે તે ભલે મુખમાં રહે ! મારા આ વ્યર્થ જીવનનું ભલે અવસાન થાય ઈશ્વરની પાસે મારી એજ પ્રાર્થના છે. ” વિચાર કરતાં કરતાં નોરમને આંખ મિચી. પછી ધીરે ધીમે એ ઓરડાનો દેખાવ, તેના બ્લોટનોટ, આલમાઇરા, ખુરશી, કોચ, ટેબલ, છબીઓ, વગેરે સાથે, નોરમનની દૃષ્ટિની અંદર સમાઈ ગયો; અને તેના હૃદયમાં ભૂતકાળનું એક ઉજ્જવળ ચિત્ર ખડું થયું. એક છાયા સ્થામલ વાકો ચૂકો આમ્ય માર્ગ પાસે જ નદીના કાંઠા સુધી લંબાતો દેખાયો. તેની એક આગૂએ દુકાનમાં, એપલ, ‘ પેર ’ વગેરે શોખી રહ્યાં છે. દુકાનની બાગૂમાંથી જ એક બીજો માર્ગ વાંક ખાઈને જાય છે. એ રસ્તાઉપર હાથમાં એક નાની બારકેટ લઈને એક સુંદરી કિશોરી મૂર્તિ ઉભી હતી. કિશોરીની સુનીલ આંખો મરકતના એ તારાની માફક પ્રકાશતી હતી. નોરમને ધીરે ધીરે તેના હોથને સ્પર્શ કર્યો; પછી બેઉજણ સાથે એક નાના બગીચામાં દાખલ થયાં. બાગની અંદર અમંજીવ ગુલાબ પોતાનું સમસ્ત અસ્વર્થ પોતાની છાતીઉપર ધારણ કરીને કંઈક ગર્વથી ઉભાં હતાં, એ બાગના એક ખૂણામાં ‘ આછી ’ લાતાથી અગ્રકૃત એક નાની ઝુંપડી હતી, તે બ્રહ્મા પહેલા મુસાદરને સ્વર્ગની શોભાનો આભાસ આપતી હતી. એ ઝુંપડીમાં નોરમને એ કિશોરીની સાથે પ્રવેશ કર્યો. એ કેકાણે થોડું હાસ્ય અને થોડાં અથ્રુ, પ્રકાશ અને છાયા, વિજળાની પેઠે અજકારો કરી ગયાં. નોરમને કિશોરીનાં ગુલાબી હોઠ ઉપર સુખ્યન કહ્યું; અને કિશોરીએ નોરમનની છાતી ઉપર પોતાનું હાસ્યથી ખીલી રહેલું, અને લજ્જાથી નમી રહેલું મુખ છપાવ્યું. એ એ પછી કેટલાં વિચિત્ર ચિત્ર મારા અવનની પેઠે તરી આવ્યાં. નદીના તટઉપર મુખનું

ગાન; પ્રેમની ગોળી; ઉચ્છ્રાવલ હાસ્ય-ખન્નેનાં જીવન. એક મિલન સંવત્રના પવિત્ર સ્પર્શથી કેવાં અપૂર્વ સુખમાં-કેવા અતુલ ઉદાસમાં-ખીલી રહેશે, તેનુંજ આશા સ્તિગ્ધ સુમધુર મોહ સંગીત! તે પછી? તે પછી લાંબો વિયોગ, આકુલ સંતાપ—અને વિદાયનું વેદના ભરેલું એક અશ્રુમય મુદ્રું. સ્મૃતિ અને સ્વપ્નની, છપી પછી છપી ઉલટાઈ જતી લાગી. નદીને કાંઠે જે ઠેકાણે ‘વિક્રો’ની શાખાની ઘટા જમી રહી હતી, તેની જ નીચે પ્રેમી યુગ-ગત્તના વ્યાકુલ નિશ્વાસો વહ્યા હતા. કિશોરીની આંખનું એક બિન્દુ—પ્રેમ અશ્રુમાં—એક તરૂણ હૃદયની સમસ્ત આશા, સમસ્ત આકાંક્ષા તણાઈ ગઈ. તે પછી એક દિવસ ક્ષણવારનું મધુર મિલન! સોનેરી જળથી ચિત્રેલી છપીની પેઠે બધી ઘટના નોરમનતા હૃદયમાં વધારે ઉજ્જવળ ભાવથી પ્રગટી નીકળી. નોરમને પોતાનાં હોઠઉપર કામળ અને મૃદુ સુખન સ્પર્શનો અનુભવ કર્યો. ભરાઈ આવેલ હૃદયે આંખ ઉઘાડીને જોયું તો તો આરડામાં માત્ર દાંભજ હતો. દાંભે કહ્યું. “મિસેસ એમા પીયર્સન આવ્યાં છે.” નોરમને આંખ માંડીને જોયું. દાંભે ફરી કહ્યું: “એમા પીયર્સન.” નોરમને જોયું કે હવે આ કંઈ સ્વપ્ન નથી. ખરેખર એમા આવી છે. આ મહા વિદાયના દિવસે તેના યૌવનની જીવન સહચરી ધડી ભર તેને મળવાને આવી છે.

નોરમને કહ્યું: “અંદર લઈ આવ.” નોરમન વિચાર કરવા લાગ્યો કે “ત્યારે એમાને હજી પણ તે નદી તટ, એ શુભાંગ કુંજ, એ ઘન ઘટામય માર્ગ, સ્મરણમાં રહે છે? હા! એ સુન્દર શુભ સુખમય ભૂતકાળ!”

૨

ધામે સ્વરે—મુજતે કંઈ કોઈએ કહ્યું: “નોરમન”! નોરમને આંખ ઉઘાડી જવાખ આપ્યો, “એમા, તું આવી કે?” “હા, નોરમન આવી છું,” કહીને ઉતાવળી ઉતાવળી જઈને એમા કોચ ઉપર બેઠી. એમના સુખ ઉપર શોકની એક સ્વેત રેખા પડી રહી હતી. નોરમને એમાની તરફ જોયું. એમાનો સુકાઈ ગયેલો હોઠ ફરફર્યો, આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં અને તેના હૃદયની અંદર યદને એક વીજળીનો પ્રવાહ વહી ગયો. તેનું દીર્ઘ નિઃસ્વાસથી વ્યથિત અંતઃકરણ નોરમનની વાત સાંભળવાને ક્ષુધાર્ત બાળકની પેઠે ચંચળ થઈ રહ્યું.

નોરમને એમાને નીરખીને જોઈ. એમાએ એક ચક્રચકિત કાળું વસ્ત્ર પહેર્યું હતું; તેની છાતીઉપર એક પુરૂં ખીલેલું ગુલાબ નન્દન વનની શોભાની પેઠે વિરાજી રહ્યું હતું. નોરમને કહ્યું:

“મને લાગે છે કે આપણે આ છેલ્લેલાં મળ્યાં છીએ. તને મળ્યો નહોત, તો મને આ દુનિયા છોડી જવી બહુ ભારે પડત.”

એમા હવે પોતાની વેદનાના અન્વેષને રાષ્ટ્રી શકી નહિ—એકદમ તેણે નોરમનના બન્ને હાથ લઈ તેમાં પોતાનું આંત્રુથી ભરેલું મ્હો સંતાડી દીધું. થોડી વાર પછી ઉચું જોઈ, નોરમન તરફ નિહાળી મૂળતે સ્વરે એમા બોલી. “પંદર વરસ! પંદર વરસે આપણે ફરી એકાંતમાં મળ્યાં! પંદર વરસ પહેલાં તમને પહેલા જોયા હતા! એ પ્રથમ દર્શનના

દિવસે મારા હૃદયમાં જે અનુભવ હાહાકાર કરી ઉઠી હતી, તે આજ સુધી પણ વિરામ પામી નથી.

ક્ષીણ અને વ્યાકુળ કંઠે નોરમને કહ્યું: “ક્ષમા કર એમા !” આજ પ્રીતિ પૂર્ણ હૃદયે મને આ પૃથ્વીમાંથી વિદાય આપ. ” એમા આંસુ ખાળી શકી નહિ. ગંગાગળે સ્વરે બોલી: “

“વિદાય ? ક્યાં જશો, નોરમન ? તમને ખબર નથી, કે તમારા ગયા પછી આ સંસારમાં રહેવું મને કેટલું વસમું થઈ પડશે ?”

નોરમને કહ્યું “ એમા, તું મને હજી પણ બૂલી ગઈ નથી, એ કાંઈ માફ આપું સહભાગ્ય છે ? ”

એમાએ જવાબ આપ્યો: “તમને બૂલું ? તમારા જીવનમાં માફ જીવન છે.”

નોરમને કહ્યું: “ના, એમા તારે સ્વામી છે, પુત્ર છે—

આંખનાં આંસુ લુછતાં લુછતાં, એમાએ ઉતાવળે સ્વરે કહ્યું: “તેમની પણ પહેલાં તમે મારા હૃદય ઉપર અધિકાર મેળવ્યો છે. તમને બૂલી શકી નથી, કદી પણ, શકીશ નહિ. જે તમારા જીવવાની આશા જાળાત, તો તો તમને આ વાત કહેત નહિ. પણ આજ તમે મરણ માર્ગના પ્રવાસી થયા છો, એટલેજ આ બધી વાત તમને કહી દેવાની છાતી ચાલી છે. આ વાત જગતમાં કોઈની આગળ કહી શકાય—બોલી શકાય તેવી નથી.”

નોરમને કહ્યું: “મને એમ થતું હતું કે તું મને ઘણા દિવસથી બૂલી ગઈ હોઈશ ! એટલે આજ તને મળવાની ઈચ્છા કાંઈક સકાય સાથે થઈ હતી. !

એમાએ કહ્યું: “આ કેટલાં વરસ થયાં તમને જીવવાને ઘણાંય પ્રયત્ન કર્યાં, પણ તે બધા નિષ્ફળ નીવડ્યા છે.

નોરમને કહ્યું: “પણ એમા ! પરણીને તું સુખી તો થઈ છો ના ?”

“સુખી ? હા. થઈજ છું તો. મારા સ્વામી મારા દેવતા છે. તેમની હું પૂજા કરું છું—એ પૂજામાં હું તૃપ્તિ મેળવું છું.”

“તારે મારી ઉપર તું કેવી રીતે સ્નેહ રાખી શકે છે ?”

“સમજ્યા નહિ, નોરમન ? એ તો મહાજ વાત છે. !

સ્વામી મારા દેવતા—મારાથી ઘણા જ ઉચ્ચ રહ્યા. મારી બધી દુર્બળતા, અયોગ્યતા, તેના કર સ્પર્શથી ઓછી થઈ જાય છે. તેમની પાસે રહું છું તેટલો વખત પવિત્રતાના એક હાઈબર્થ હેવારાથી આ જડ જગતની વાત બૂલી જાઉં છું તે મારો કાઈસ્ટ છે હું એમના સુધી પહોંચી શકતી નથી, માત્ર પૂજન કરું છું, ભક્તિ કરું છું. પણ તમે તો મારા સહચર છો, હું તમને આહું છું.”

“ત્યારે તેને પરણી શા માટે ?”

એમાએ ધીરે ધીરે કહ્યું “ઓ નોરમન ! તમે મને છોડીને ચાલ્યા ગયા—માફ કાળજી એકદમ શકી ગયું, તમને તો ખબર હતી કે મને તમે કેટલા બધા બહાવા હતા !

બધી અનુપ્ત હોંસ, આશા, બને તેટલી સાર્યક થઈ છે. હવે તો મોત જ માગવું પાડી છે. જે જીવતો રહીશ, તો એમા સુખી નહિ થાય. હૃદયના આવેશમાં જે બધી વાત તેણે કહી દીધી છે, તે બધી વાત યાદ આવતાં તેને પોતાના ઉપર સારીપેઠે તિરસ્કાર આવશે. ઓ ! આ પધારીમાં સૂયું જાતું નથી ! આ શું ? ગુલાબ ! આહા ! આને એમાની જાંતી ઉપર હતું તે ! હું પેણું મારી છાંતી ઉપર રાખીશ. આહા ! કેવી તૃપ્તિ ! એમા પ્રિયતમે દેવી ! તું સુખી રહેજે !” નોરમનના હૃદયના બધાં બાવ જંભે બંડ કરવા બેઠાં હોયની ! નોરમને ધાર્યું કે “જેમ્સ મારો કાષ્ટ છે; તેણે એમાની રક્ષા કરી છે, એમાને પવિત્ર કરી છે. હું જીવતો રહીશ તો એમાની રક્ષાં થવી મુશ્કેલ થઈ પડશે.”

“દોમ !” દોમ પાસે આવ્યો. નોરમને કહ્યું, “નખળાઈ બહુ જણાય છે. એસડ લાવ ” દોમે પ્યાલામાં એસડ રેડ્યું. “ના, શી શી લાવ એટલી દવાએ નહિ થાય.” દોમે ખ્હીતાં ખ્હીતાં કહ્યું, “વધારે લેવાની ડાકટરે મના કરી છે. એમાં મોરશીઆ છે, વધારે લેવાથી—” “કાંઈ ચિંતા નહિ—ફીક રહેવા દે. હમણું જરૂર નથી. મને જરા ઉધ આવે છે. બહુ નખળાઈ જણાશે તો, લઇશ. મારા ખાનામાં જે કાગળોપત્ર છે, તે નીચે જઈને તું હમણું બાળી નાખ. ને દીવો જરા જાંખો કરી દે. ને દંખણાદી બારી ઉઘાડી નાખ—ઝોરડામાં, જરા પવન આવે તો—આ; ! હવે તું જ. કાગળ બાળી નાખ, બહુ ખાનગી છે હો.” પ્રભુભક્ત સેવક આજ્ઞા પાળવા ગયો.

ચન્દ્રમાનાં શીતળ ફિરજો ઝોરડામાં હિસોલિત થઈ રહ્યાં. ખ્હાર ઝાડની ડાળો ઉપર એસીને ખુલ્લુલ સુન્દર મધુર ગાન ગાઈ રહ્યું હતું. તે વખતે નોરમન શીશીમાંથી દવાનો મોટા ભાગ પ્યાલામાં રેડીને, ધીમે ધીમે બોલ્યો “એમાં, તારા સુખને ખાતર આજ મૃત્યુના અંધકારને આલિંગન કરે છું. તારી બધી દુર્ભાગતા, બધા અપરાધ, દુઃખ મારા શીર ઉપર લઇને જઈ છું. તું સુખી રહેજે, હે મારા જીવનના પ્રકાશ, તું સદાકાળ પવિત્ર ચિન્હ ખાના તેજથી ઉજ્જવળ રહેજે ! આ જગતમાં તારા સુખના અંતરાયરૂપ હું, તારો ભાગ છોડી આલ્યો જઈ છું. દેવતાની પૂજામાં તારું જીવન સાર્યક કર. મારા મરણના બખર સાંભળીને મારે માટે એક આંસુનું ટીપું સારજો—એથી વધારે હું માંગતો નથી.”

લગભગ એ કલાક પછી દોમે ઝોરડામાં આવેલો જોયું, તો નોરમનનું માથું પધારીની એક બાજુએ ઢળી પડ્યું છે, અને બન્ને હાથથી છાતી ઉપર એક ગુલાબ દાખી રાખ્યું છે. ઝટપટ પધારીમાં સુવાડવાને પોતાના પ્રભુના શરીરને અડતાં જ દોમને લાગ્યું કે, દેહમાં પ્રાણ નથી. નોરમનનો આત્મા તે વખતે કોઈ અજ્ઞાત અનન્તને પંથે પડ્યો છે. દોમ બચથી ચીસ પાડી ઉઠ્યો.

મુંબાઈ-ચિત્ર-૧:

મી. કે. બી. મહેતા નડિયાદ પાસેના એક ન્હાના ગામડાના રહેનાર હતા. કાંઈ પિતાની દેખરેખથી ભણ્યા અને એમ. એ. થઈ મુંબાઈ એલ. એલ. બી. ના ટર્મસ ભરવા આવ્યા હતા. એક સોલીસીટરની ફર્મમાં રૂ. ૫૦ થી રૂડી જીવન નભાવતા હતા. હિંદુ સંસારમાં આવા ગ્રેન્ડુએટ ન પરણેલા હોય એ બને નહિ. મી. મહેતાના સહભાગી છોકરાં નહોતા. મીસીસ મહેતા ગામડાના હોવાથી કાંઈ ભણ્યાં નહોતાં. પહેલવેલાં મુંબાઈ આવ્યાં હતાં. મી. મહેતા યુરોપીઅન અને પારસી દંપતીઓને હરવા ફરવા જતાં જોઈ પોતાને પણ મીસીસ સાથે ફરવા જવા મન થયું. હા કોલેજમાંથી ઘેર આવી ભણાવવાની તૈયારી કરતાં ગુજરાતી તો બોલતાં આવડે છે એટલે બસ. અક્ષર ઓળખે એટલે ચાલશે. ઇન્જન્ટ પ્રાયમર શરૂ કરી, સ્ત્રી કેળવણીના હિમાયતી અભ્યાસ કરાવતાં વખતે હાથનો ઉપયોગ કરતા. બસ. તો આવડ્યું. બીચારી મીસીસ પતિની વ્હાંકે ભણતી પણ એને બીલકુલ રસ પડતો નહિ. આમ શાન્ત જીવનમાં અસંતોષ શરૂ થયો.

મી. મહેતા—સાંભળો છો? આજ બેરામજી ઇન્ડીટયુટમાં મીસીસ નૈકું બાપણુ છે માટે તૈયાર થજો.

મીસીસ—હું તો નહિ આવું. રહમજી નહિ ને શું આવું!

મી.—તબને તો અફલ નથી. હું મ્હારા મિત્રોને કહીને આવ્યો છું કે સન્નેરે આવવાનો છું. માટે આવવું પડશે. પેલાં જુદ પહેરજો.

મીસીસ—બાઈ સાહેબ! આવીશ પણ જૂટ નહિ. ન્હાની એડી તેતો પડી જવાય.

મી.—કેવાં ગમાર જેવાં છો. જૂટ વગર અવાયજ કેમ! શું સાદા સીંગલ સોલના જૂટ પહેરી આવવું છે—તે નહિ બને.

રહાંજના પાંચ વાગ્યા. મી. મહેતાએ પાટલુન—નેકટાઈ કોલર વગેરે ટાઇલેટમાં અડધા કલાક કાઢ્યો. મીસીસ બીચારો આર લુગડાં કાઢે ને મૂકે. કુલકો કળજે પહેરૂં જુટ પહેરૂં ને મ્હારા બાઈ જૂએ તો ગામમાં ફજેતીના ફાળકા. હાય. હાય. મુંબાઈ ન આવી હતો સાફ. બજ્યું આમને આ શોખ ક્યાંથી લાગ્યો છે. ફજેતી અને પૈસા ઉપર પાણી. કહેશે આવું સાફ પણ લુગડાં વગેરે પહેરી પેલું શું “સોસાટી” માં ફરવું જરાબર. “મીસીસે ગુલાબી રેશમી સાડી કુલકો પોલકો ને મોજા” જૂટ પહેર્યા ને મીસ્ટર પાસે આવ્યાં. આરડાને તાજું દેવાયું ને આ જુગલ જોડું ખ્હાર નિકળ્યું. ચાલતી ગેલેરીમાં પડોશીઓ જોવા ઉભા હતા. કાંઈવાડીમાંથી ગિરગામના રસ્તાઉપર આવ્યા. મી. મહેતા આગળ પાછળ જીંચું જોઈ મીસીસને ધીરથી કહેતા “ચાલોને સાથે—આ શી લાજ” મી. સીમ મિચારાં ચરમનો તાજ તે એક હાથે મ્હોં ઉપર લુગડું રાખી લાજ કાઢતાં અને રહેમાં મી. કહે તે વખતે તો છેડો વધારે તાણતાં. મીસીસ મીસ્ટરની પાછળ પાછળજ રહેતાં તેમજ પગની એડી રખેને ખસી ન જાય તેની ચીવટમાં પગ મૂકતાં ગમરાતી હતી. અન્ને મહારી અને મહારીની પાછળ રીંછ હોય છે તેમ આ પતિ પત્ની ચર્ચાકાના રોશન

પાસે. બેરામજી ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં આવી પહોંચ્યાં. ગાંડીઓ, મોટાર વગેરે ઉભી હતી. દક્ષણી પરભુ, પારસી સ્ત્રીઓ ઠંડારાજીંધ આવતી હતી. પારસી હિંદુ વિદ્યાર્થીઓ-વકિલો-આરી-સ્ટરો, માસ્તરો તડાકામારતા દાદરો ચઢડતા હતા. મી. અને મીસીસ મહેતાને જોઈ કોઈ મનમાં હસતા-તો કોઈ ટીકી ટીકી ને જોતાં. કોઈ તહેને ગુજરાતી તો કોઈ પંજાબી સ્ત્રી સ્હમજતા. બેરામજી ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં દાદરો ચઢી દક્ષિણ તરફ વળવાનું છે. બાપજીકર્તાનું મ્હોં ઉત્તર તરફ હતું. ખુસ્શીઓ ભરાઈ હતી. દાદરા પાસેની ખૂરશીઓ ઉપર કેટલાક પો-રસી ગુજરાતી કોલેજીઅનો બેઠા હતાં. મી. મહેતા દમબેર દાદર ચઢી અંદર દાખલ થયા. જરા આગળ ચાલી પાછળ જૂવે તો મીસીસને ન દેખ્યાં. એમના મિત્રો અને જોળખીતો-ઓએ ઇસારતથી આગળ આવવા. કહ્યું પણ મી. મીસીસની ચિન્તામાં પડ્યા હતા. મી. મહેતા પાછા દાદર તરફ ગયા ને જૂવે છે તો દાદરના ખૂણાઉપર લાજ કાઢી મીસીસ ગભરાતાં ઉભાં હતાં. દાદરઉપર આવનારાઓ એકલી બાનુને આવી સ્થિતિમાં ઉભેલી જોઈ વિચારમાં પડતા. મી. આવ્યા ને કહેવા લાગ્યા “ આ શું ! ચાલોને ! જજોતી શી ! ”

“ ભાઈ સાહેબ ! ઘેર ચાલો મ્હને નહિ જાવે. ”

મી. મહેતા મ્હોટથી બોલે છે તે બધાં સાંભળે છે. પતિપત્નીની રક્તક્રંક પાંખળ જે-ઠેલાં વિદ્યાર્થીઓ જોઈ મનમાં હસે છે. એવામાં એક પારસી છોકરાથી ‘ હુસ ’ કરતાં હસી જવાયું. મી. મહેતાનો મીઠજા ગયો. ઘર હત તો સ્ત્રીકૃળવણીના હિમાયતી મીસીસ-ને મારી ખેસત. આતો આવી સભામાં શું કરે ! બધાની આંખો આ જોડા તરફ હતી. એવામાં મી. મહેતાના પાડોશી આર્યસમાજી મી. અને મીસીસ શર્મા દાદર ઉપર ચઢ્યાં. મીસીસ શર્માને જોતાં એક નદિ પીછ નદિમાં ભળે તેમ મીસીસ મહેતા સાથે થઈ ગયાં. અને ચારે આગળ આવી બેઠાં. ન્હાના છોકરાને અનુદયા માણસોમાં ગભરામણ થાય અથવા એક જનવરને ટોળામાં થાય તેની સ્થિતિ મીસીસ મહેતાની હતી. લેકચર પૂરું થયું ને સઉ વિખરાયાં. દાદરઉપરનો મી. અને મીસીસનો સંવાદ એ બધાનો વિષય હતો, અને મી. મહેતા એમજ સ્હમજતા કે મ્હને જ બધા હસે છે. ઘરજતાં મી. શર્માને બંધી દડીકત કહી અને મી. શર્માએ કહ્યું— ‘ ભાઈ ! હજી ત્હમે વેદિયા રહ્યા. આપણી સો-સાયડીના રીતરીવાજ જૂઠા તેમાં ઉછરેલીને એકદમ નવી સોસાયડીમાં લઈ જવા ધારો તે કેમ બને. આથી લાભને બદલે નુકશાન છે. અત્યાર સુધી ત્હમે ઘરમાં સુખી હતા. આંખથી અસંતોષ દાખલ થયો. હું, પારસીઓ વગેરે કેવા સુખી છે એમ તમને લાગે છે. હજી ત્હમે કૃળવો-ત્હેની સાથે સ્નેહથી વાત કરો. સ્હમજાવો, પછી એનાંએ ત્હમારી સાથે આવશે ને સુખી થશે. મીસીસ શર્માએ હવે બાપજીનું નામ સાંભળી પેલાં દોડે છે ”

મી. મહેતા સ્હમજ્યા ને શર્માની સલાહ ચોગ્ય લાગી.

મીસીસ મહેતા હવે ગુજરાતી ચોપડીયો વાંચે છે. સાદો પણ સુધક પોશાક પહેરે છે અને સ્ત્રીસમાજમાં જાય છે તેમજ પતિ સાથે ચોપાટ ઉપર અને ગુજરાતી ભાષણમાં જવા લાગ્યાં છે. રૂસને માટે જૂઠને માટે, મી. મહેતા હવે શુદ્ધ રહ્યા નથી.

બી. આર. દિવેદીય.

સાંધી અનિલા.

(ત્રી લેખ.)

“કેમ બહેન અનિલા ચમક્યાં? આમ એકલાં એકલાં કેમ ઝાડીમાં ફરવા માંડ્યું છે? આજ તમારી મુખમુદ્રા કાંઈ અવનવીજ બાસે છે? કહો ન કહો પણ આજ રોજનાં અનિલા તમે નથી? તમારાં હૃદયમાં કોઈ ચોર પેડો છે ખરો?”

“પ્રમિલા આમ શું ગરકરી કરે છે?”

અનિલા એક સાધારણ વણીક કુટુંબની આશરે ચાંદ પંદર વર્ષની અવિવાહિત મુન્ધા હતી. માખાપ સાધારણ સ્થિતિનાં હોવા છતાં, અનિલાનો વિદ્યાભ્યાસ તરફ વિશેષ પ્રેમ જોઈ, ગુજરાતી સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરાવી, અંગ્રેજી નિશાળમાં મૂકી હતી. અને હાલમાં એ પાંચમું ધોરણ શીખતી હતી. પોતાનાં માતાપિતા ધણું ધાર્મિક અને વેદાંતી હોવાથી, એ વિષયનાં અનિલાના કુમળા હૃદયમાં સ્વાભાવિક રીતે સંસ્કારો પડતા હતા. આજે એ પોતાનાં માતાપિતા, અને તેમનાં કેટલાંક સગાંવહાલાં અને મિત્રમંડળ સહિત, એક બંગલામાં ઉત્તમણીએ આવી હતી. સ્ત્રીમંડળ અને પુરુષવર્ગ પોતપોતામાં મનગમતી રમતો રમતાં હતાં. અનિલા પોતાની બહેનપણી પ્રમિલા સાથે વાતો કરતાં કરતાં, બગીચામાં દૂર નીકળી પડી, અને પ્રમિલા દુલો તોડતાં પાછળ પડી ગઈ. અનિલા એકલી ઝાડીમાં ચાલતી હતી, તેવામાં એક ઝાડની આશુએથી એણે કાઢને આવતાં જોયો, અને સહેજ ખંચાઈ પાછી ફરતી હતી, એટલામાં તે યુવક એની સામે આવી ઉભો રહ્યો. બન્નેની દ્રષ્ટી મળી. અનિલાએ નીચું જોયું. પુરૂષે હિમત કરી બોલવામાં પહેલ કરી.

“કેમ અનિલા આહિંઆ ક્યાંથી?”

ઉત્તર ન મળ્યો. પાંડો બોલ્યો. “તને ઓળખ્યો નહિ?”

અનિલાએ શરમાતાં શરમાતાં ઉત્તર આપ્યો “પ્રેમજીવન, કેમ ન ઓળખું?”

પ્રેમજીવન એક ગર્ભશ્રીમંત અનિલાનીજ માતિનો, આશરે બારીસ વર્ષની ઉમરનો ગૌર વર્ણનો યુવક હતો. હમણાંજ બી. એ. ની પરીક્ષા એણે પસાર કરી હતી. પોતાની જાતિમાં અનિલાજ એક અંગ્રેજી શીખેલી કન્યા હતી, અને એના મુશીબ અને મળતા-વડા સ્વભાવને લીધે ધણા દિવસથી પ્રેમજીવનનું હૃદય એની તરફ ખેંચાયું હતું. મુશ્કાકાતની સંધિ શોધતો હતો, પણ મળતી નહોતી. આજે એણે અનિલા અને પ્રમિલાને એકલાં ફરતાં જોઈ, ગુપચૂપ પાછળ ગયો. અનાયાસે બન્ને બહેનપણીઓને છૂટી પડેલી જોઈ, અનિલાની પાસે જવાની એણે હિમત કરી. પ્રેમજીવનમાં “સોનું અને મુંગધ” બન્ને હતાં, તેથી ધણું દિવસથી અનિલાનું પણ મન એના તરફ ખેંચાયું હતું, અને મુશ્કાકાત કરવાને તલપતું હતું, એવામાં આસંધિ મળી.

પ્રેમજીવન રોમાંચ અનુભવતો, ગભરાઈ ગયો હોય તેમ બોખરે અવાજે બોલ્યો.

“અનિલા, પિતા શ્રીમંતની કન્યા મારે-સાઝ શોધે છે, એટલે તારા તરફ તેમનું

લક્ષ્મી જન્મ નથી ? મારાથી શી રીતે આમન્યા તોડી કઢી અથવા કહેવડાવી શકાય ? શું આપણે લગ્નની પવિત્ર ગાંઠથી નહિ જોડાઈ સકીએ ?

“ તમારા જેવાને શ્રીમંતને તો શ્રીમંતની જ કન્યા થટે, અમારા જેવાં ગરીબને કોણ પૂછે ? ”

“ પિતાશ્રી તો એમજ ધારે છે, પણ માફકદમ માનતું નથી. અનિલા તારા સિવાય મને બીજી કોઈ પણ કન્યાથી સુખ મળે એમ હું ધારતો નથી. ”

“ હું શું ઉત્તર આપું ? ”

“ પણ તારી શી મરજ ? ”

“ મને પણ તમારી જ ઝંખના થયાં કરે છે. ”

કાંઈ ઝાડોમાં ખડખડાટ થવાથી બન્ને છટાં પડ્યાં. બેબાકળાં બની ગયાં. અનિલાના શ્વેત કપાળ પર પરસેવાનું જળ બંધાયું—મીરાતે હૃદયે અનિલા બંગલા તરફ જવા લાગી, એટલામાં અનિલા એને મળી અને પ્રથમ લખેલાં વાંચેા બોલી.

x x x x x x
પ્રેમજીવનના પિતાની વિરક્તતા છતાં, મિત્રોના સમગ્ન્યાથી, સ્ત્રીપુરુષ ઉભયનાં સુખ ધ્યાનમાં લઈ, બન્નેના લગ્ન થાય છે, અને દંપતી સુખ સાગરમાં દૂબકી મારતાં દિવસો નિર્ગમન કરે છે. અનિલાને એક ન્યુત્રનો પણ પ્રસવ થયો છે. પ્રેમજીવન પોતાનાં પિતાશ્રીનાં કાર્યભારમાં જોડાઈ દ્રવ્ય સંપાદન કરે છે.

સંસાર ભોગવતાં છતાં, પુત્ર થયા બાદ અનિલાનું ચિત્ત સંસારમાં લાગતું નથી. આસ્થાવસ્થામાં પડેલા સરકારો હૃદયમાં વખતો વખત રુદુરી આવે છે, અને સંસાર તરફ ગ્લાની ઉત્પન્ન કરાવે છે. “ આ મિથ્યા દેહને ક્યાં સુધી લાલન પાલન કરી નિભાવતું ? જ્ઞાન સંપાદન કરી કાંઈ પણ એનો ઉપયોગ કરી લેવો કે નહિ ? ” એજ ઝંખના એને થવા લાગી, અને સંસાર અકારો થઈ પડ્યો.

પ્રેમજીવનને વેદાંતનો ગંધ પણ ન હોવાથી અનિલાની આવી સ્થિતિ થએલી જોઈ એને અનેક તર્ક વિતર્કો થવા લાગ્યા, અને સંસાર સુખમાં ન્યૂનતા ભાસવા માંડી. અનિલાનો પ્રેમ જોહો થએલો લાગ્યો. કારણ ન સમગ્ન્યાથી કાંઈ કાંઈ શંકા પણ આવવા લાગી. ધીમે ધીમે એવું થવા માંડ્યું, કે અનિલાનું કરેલું સર્વસ્વ ઉલટુંજ ભાસવા લાગ્યું. પ્રેમની જગ્યાએ કોયે હૃદયમાં વાસ કીધો, અને હર ઘડી ચિત્તના ઉભરા કાઢી અનિલા ઉપર વાગ્યાણુ ચકાવવા માંડ્યાં. અનિલાનો આ ઉપરથી વૈરાગ્ય દટ થતો ગયો. સ્વામી પ્રત્યે પોતાનાં ધર્મમાં ન્યૂનતા ન આવવા દેતી, તે છતાં હુખો પ્રેમ સ્વામીને રૂચ્યો નહિ. આખરે પ્રસંગ એવો આવ્યો કે પ્રેમજીવનની પ્રીતિ તદ્દન અનિલા ઉપરથી ઝાઝી થઈ ગઈ, અને દિવસોના દિવસો સુધી બાપણુ પણ ન થવા લાગ્યું. અનિલાને આથી સુગમતા મળી અને પોતાનાં વિચારમાં મશગુલ રહી આત્મચિંતન કરવા લાગી. આદ્ય વિચારોમાં એનું ચિત્ત લાગતું જ નહિ. સ્વામીની સ્થિતિ વિપરિત બની. ધરમાં પૂર્વની માફક મન માનતું સુખ ન મળવાથી, બાલ્યગામી થયો. ખોટી સંગતિમાં પડ્યો, અને વ્યસની બન્યો. દ્રવ્ય અને કુસંગ હોય ત્યાં શું ન થાય ?

પ્રેમજીવનનાં માતૃપિતા શુદ્ધરી ગયાં. આથી એ વિશેષ સ્વછંદી બન્યો. પરિણામ એ આવ્યું કે એક દિવસ ક્રોધનાં આંવેશમાં અનિલાને ન બોલવાનાં બોલો કહી, એને પિતાને ઘેર મોકલી આપી. રસ્તે જતાં-મનમાં ગણુગણુવા લાગી.

“હું રસ ઘેલી, તમ રસ સ્ના

મેળ હવે-કેમ ખાધ?

રસીલા આંખ બર્ષે શું થાય ?”

અનિલાએ પિતાનાં ઘરમાં વાસ કર્યો. અવ્યાસ આગળ વધાર્યો. સાધુ સંતોની સેવ કરવા લાગી, અને સદા સતસંગતિમાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરવા લાગી. કયા વાર્તા મિવાય એને કાંઈ રચનું નહિ. કેટલાંક એની નિંદા પણ કરવાં લાગ્યાં, અને સ્વામીને કાને વિપરિત વાતો પોહોંચાડી તિરસ્કારમાં વધારો કરાવ્યો. અનિલાને કયાની દરદાર નહોતી, પણ પોતાના સ્વામીની આવી સ્થિતિ જોઈ કેટલીક વખત જોદ થતો. પોતે સ્વામીને ઘેર જવાના ઘણા પ્રયત્નો કર્યા, પણ તે નિષ્ફળ નીવડ્યા. કુસંગીઓ અવગણના કરી એને આવવાની મનાઈ કરાવનાં. દ્રવ્ય પણ પ્રેમજીવનનું ધીમે ધીમે ઓછું થવા લાગ્યું. શરીર દુર્બળ થઈ ગયું અને રોગે વાસ કર્યો.

કર્મસંજોગે અનિલાની શરીર પ્રકૃતિ જગડી. દિવસે દિવસે શરીર ક્ષીણ થવા લાગ્યું. અશક્તિ વધતી ગઈ. ગરીબ માથાપે પોતાથી બનતું કીધું. દાકતર તથા વૈદોની દવાની ટીકી ન લાગી. અનિલાની આ સ્થિતિની ખબર માથાપે પ્રેમજીવનને પોહોંચાડી. એ ન આવ્યો. કેટલીક વખત પ્રથમની પ્રીતિ યાદ આવી મળવા સાફ અંતઃકરણ ખેંચાતું, પણ કુસંગીઓ કાંઈ કાંઈ સમજાવી જવા ન હતાં. અનિલાનો મંદવાડ લાંબો વખત ચાલ્યો. શરીરને બધા અસહ્ય થતી તે છતાં અનિલા પોતાના અંતરના આનંદમાં રહેતી. સતસંગીઓ ખબર લેવા આવતાં તેમની સાથે મુન ચર્ચા ચલાવતી. સંસાર તરફથી એની શ્રુતિ તો ક્યારનીએ લીન થઈ ગઈ હતી. શરીર પ્રકૃતિ વધારે જગડવા લાગી અને વૈદ દાકતરોએ આશા છોડી. વખતો વખત પ્રેમજીવનનું રટણ કરતી, અને દુઃખી થતી બાસતી, પણ સર્વ શ્રુતિઓ લીન કરી અંતરથી આનંદમાં રહેતી. પોતાને હાથે દાન પુણ્ય વગેરે કર્યું. પ્રયાણકાળ નહક આવ્યો. એમ જાણી સર્વને ઉપદેશનાં વચનો કહેવાનાં હતાં ને ક્યાં. માતૃપિતાની પૂજા કરી. સ્વામીની પૂજા કરવાની શરીરથી ઈચ્છા થવા લાગી, પણ સ્વામી નજ આવ્યા.

આખરે પિતાના કાંઈ રહ મિત્રના સમન્વયવાથી પ્રેમજીવન આખર અવસ્થાએ ખબર લેવા આવ્યો. અનિલા શુદ્ધિમાં હતી. સ્વામી સામું જોઈ સ્મિત કરી આદર સતકાર કર્યો. ઉઠવા બેસવાની શક્તિ રહી નહોતી. અનિલાની આવી સ્થિતિ જોઈ-પ્રેમજીવનનું ગમે તેટલું ક્રોર બનેલું અંતઃકરણ પણ પીગળ્યું, અને પ્રથમનો પ્રેમ યાદ આવવાથી મોટી રડવા લાગ્યો. થોડો સમય પછી ઉબરો શાંત પડ્યો. ઓરડામાં અનિલા પાસે એ એકલોજ હતો.

પ્રેમજીવન યજ્ઞોજ પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યો, અને અનિલાને પગે પડી ક્ષમા માંગવા લાગ્યો. અનિલા ધીમે સાદે બોલી.

“ તમને હવે પશ્ચાતાપ થાય છે, એટલે તમારાં પાપો દબ્ય થયાં છે. હવે તમે જુદી જ જાણશો. ગભરાશો નહિ. જુઓ સર્વ શરીરોની આવીજ સ્થિતિ થવાની છે. નાશવંત વસ્તુને ગમે તેટલી ટકાની રાખવા માંગીશું તોપણ ટકશે નહિ એક વખત સુંદર દેખાતા શરીરની આવી સ્થિતિ થઈ છે. કાળને વશ થઈ એ મરશે. એનો શોદ કરવાની જરૂર નથી. આત્મા અમર છે. તેનેજ જાણવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ શરીરને જોઈ વૈરાગ્ય લાવી, સાધન સંપન્ન થઈ, જ્ઞાન સંપાદન કરી જીવનમુક્તિનું સુખ ભોગવજો. એક પુત્ર આપણે થયા બાદ મેં વિચાર કીધો કે હવે સંસાર કરવાની જરૂર નથી, તે ઉપરથી મેં સંસારનો ત્યાગ કર્યો. તમને જે સુખ જોઈતું હતું તે આપી શકી નહિ. મારો આરામ જુદોજ હતો. મારી ખાતરી છે કે તમારી પણ મારા જેવીજ જ્ઞાનમાં નિષ્ઠા થશે. તમે સુખ છો. હવે મારાથી વધારે જોલાતાં નથી. તમારા અંશુકાનું પાણી આપો. ” પ્રેમજીવનને તેમ કીધું કે તુર્ત સાધ્વીએ પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કર્યો.

પ્રેમજીવનને અત્યંત દુઃખ લાગ્યું. પશ્ચાતાપની સીમા રહી રહી. વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. તેજ દિવસથી એ સતસંગ કરવા લાગ્યો. બાકી રહેલું ધન ધર્માંદામાં ખચવા લાગ્યો. શુદ્ધ પતિવ્રતા સાધ્વી અનિલાની તસવીર સામે રાખી તેનેજ સુર માની જ્ઞાન સંપાદન કરવા લાગ્યો. સાધ્વીના આશીર્વાદથી દિવસે દિવસે એની સ્થિતિ બદલાવવા લાગી. સમય જતાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું અને બાકીનો કાળ જીવનમુક્તિનાં સુખમાં ગાળી પ્રારબ્ધ પૂરાં થતાંદેહ છોડ્યો.

સા. કળાવંતી.

વિદ્યા-કલા.

“ મોટી ઉધરસ. ”

“ બહાલા હમણા ગામમાં મોટી ઉધરસના બહુ વાહરા છે. પાટોશીની પ્રેમીને ઉધરસ, ફોઈડિના કુલથકરને પણ ઉધરસ છે. મહેને તો આપણા રમણીકની બીક લાગે છે એ રોગ બહુ ચેપી છે. ” તેણીએ વાત છોડી.

“ હા, છોકરાની બહુ સંભાળ રાખવાની છે, ઉધરસવાળા છોકરાઓના સમાગમમાં બનતામુઠી રહેવા દેવો ન જોઈએ, ખવડાવવામાં પણ કાળજી રાખવાની છે. તમે આટલા ન્હાના બાળકને સોપારી ખાવા આપોજો તે પણ ફીક નહી ”—મેં કીધું.

“ જરા સોપારી ખાય તેમાં શું વાંધો ? સોપારી તો ઉલટું મોઢાનું ખાઈશું પચાવે છે.—એવું મેં વાંચ્યું છે. ” ક્યાં વાંચ્યું છે તેનો પુત્રાસો મેં ન માયો. કારણ રાતના સાડા દસ વાગી ગયા હતા અને મારી આંખમાં નીંદ ભરાતી હતી.

આંખ જરા મળી ત્યાં મને રહેજ આંધકો લાગ્યો. “ આ છોકરાને ઉધરસ આવી ને તમે સાંભળી કે નહીં ? બારી બંધ શું કરી દીધી છે ! દર્દીને સ્વચ્છ હવાની ખાસ

જર એમ તો ડાકટરો કીધા કરે છે, અને તમે ઉચ્ચ બક્ષરો કરી મેલ્યો. જુઓને છોકરો કેટલો અકળાય છે. જરા બારી ઉઘાડી નાંખો તો સારું.”

ગુપ્તગુપ્ત ઉઠીને મેં બારી ઉઘાડી નાખી. તે વખતે જો બેરોમીટર માંડું હોય તો પારો ૭૦ ડીગ્રીપર હોવો જોઈએ. મ્હને તો થંડી લાગતી હતી પણ હું મુઠે મોઢે તાબે થયો. અને પાછો મુઠા જતો હતો—ત્યાં—“ જુઓ તો આ રમણીકને એકદમ આટલી બધી ઉધરસ કેમ આવે છે ! અરે કેવો શ્વાસ ફેંધાય છે ! ઉઠોની ! ! જરા નીચે જઈ રામાને જગાડી ડાકટરને તેડાવી મંગાવો તો ફીક. ”

બગાસા ખાતો નીચે જઈ રામાને ડોસાબાઈ ડાકટરને ત્યાં ચીઠ્ઠી લખીને મોકલ્યો. ઉપર આવી પારણાં પાસે જઈને રમણીકને જોયો.

“ ડીયર, એ તો સાદી ઉધરસ લાગે છે ધાસ્તી જેવું નથી. ”

“ તમને આ વાત હલકી લાગે છે. ખીચાર બચ્ચું, મુંગુઝાડ, કાંઈ નેતું દુઃખ કહી શકે છે ! નહીતર તો તમારી આંખ ઉઘડે. ” જરાવારે રામે આવીને ખજર દીધા કે ડાકટર તો ગાંઠા છે અને ખાટલે પડ્યા છે.

“ રાત્રી રાણુ જેવો ડાકટર કોઈ દિવસ નહીં અને આવે જ માંદો પડ્યો. ” મારા સામો ધખારો કાઢ્યો “ એ પણ નશીબની વાત છે. છોકર્કે લીધે જતું હોય પણ કાંઈ મદદ મળે છે ? તમારે—”

હું પારણાપાસે ઉભો ઉભો સઘળો વખત ઝોકા ખાતો હતો એટલે પાછલા સપ્તદો બરાબર ધ્યાનમાં રહ્યા નહીં.

“ સાંભળો છો ? તમારે આ છોકરાને મારી નાખવો છે કે શું ? ” તેણીની આંખમાં આ વખતે પાણી આવ્યાં હતાં.

“ એવું કેમ બોલો છો. ”

“ ત્યારે ડાકટર તો માંદો હશે પણ તેની દવા પણ સાચે મરી ગઈ ! ”

“ ના, ના, દવા તો આ રહી નેણે મોકલાવી છે. તમે માગો એટલીજ રાહ જોતો ઉભો હતો. ”

“ લાવોની ત્યારે, શું રાખી મેકા છો ? જોતા નથી એક થડી જાય છે તે પણ કેટલી કીંમતી છે ! તમને જાણે દરદરમાં કાંઈ લવલેશની ખજર ન પડે. કેટલા ડોઝ આ શીશીમાં છે ? ”

“ રામો કાંઈ બોલ્યો નથી. ”

“ ત્રણ વખતની હશે, લાવોની પેલો ચમચો એક ડોઝ પાછ દઈ. ”

“ પણ ડીયર આટલો બધો ડોઝ બચ્ચાને ન હોય. ”

“ તમે શું સમજો ? હવે મને માર્કે ડહાપણ વાપરવા ઘો તો ફીક. ”

દવા પાઘને અમે સુતાં. બે મીનીટ નહીં થઈ હોય ત્યાં—“ વ્હાલા ! પેલી બારી બંધ છે કે નહીં ? ”

“ મેં ધાર્યું કે બંધ હોય તો ઉઘાડી નાખેવાનો હુકમ મળશે “ ના—આ ”

“ ત્યારે શું સુતાછો; ઉઠોની, બંધ કરીઆવોની; કેવો ઘેરો પવન આવે છે ! આ છોકરાને એકે તો ઉઘરસ છે તેમાં વળી પવન લાંગશે તો નીમોનીયા થઇ જશે. ”

મુપમુપ બારી બંધ કરવા ગયો અને તેણી પારણામાં છોકરાને ઓઢાડવા લાગી. વળતાં ઓઢામાં પલંગનો પાથો છુટણું વાગ્યો તે જરા કળચડી ગઇ અને દાખવા જતો હતો—સાં—

“ જુઓ તો, આ છોકરો આમ ટાઢો શેને પડી ગયો? રખે નીમોનીયા જેવું થઇ ગયું હોય—તમે જરા નીચેથી કેશર લાવો તો ચોળાએ. ”

જતા જતાં પુરશી સાથે ભટકાણો—

“ બત્તી કાં વધારી ? ”

“ કેટલું વાગ્યું છે તે જોવા માટે ”

“ પણ જુઓછો આ છોકરો દીવાના તેજથી ઝબકી ગયો તે ? ”

“ તે ખબર રહી. કેશર ક્યાં છે ? ”

“ રસોડાની પેટીમાં ”

કેશર લાવી આપ્યું અને હું પલંગમાં સુતો—ત્યાં—“ વ્હાલા, મ્હારો જીવ રહેતો નથી તે તમને વ્હારે ઘડીએ ઉઠાડવા પડેન્છે. જરા પેલો સ્ટવ સળગાવો તો છોકરાને ઉતું દુધ પાઇએ અને શેક પણ કરીએ—કારણું શરદીમાં શેકની ખાસ જરૂર છે. ”

તે પ્રમાણે અમલ કર્યો.

“ હવે તમે તમારે નીરાંતે સુઈ જાઓ નહીં તો વળી માથું ચડશે. પણ—જરા પેલી દવાની શીશી મુકતા જાને કે બીજે ડોઝ પાઇ દઉ ”

તેમ કરી પાછો સુતો. આંખ મળા. સ્વપ્ન આવ્યું—મહીલાસમાજ ભરાણી છે, સમાજમાં “ ડીયર ” “ મોટી ઉઘરસ ” ઉપર નિબંધ વાંચે છે. પાસે ડા. ત્રીભોવનદાસનો વૈદકશાસ્ત્રનો ગ્રંથ પડ્યો છે.—ત્યાં—આંગેકો.

“ ઉઠો તો, મ્હારો જીવ ગભરાય છે, આ છોકરાની ઉઘરસ વધી છે. હાથે પડખે વધારે જોર લાગે છે. રખે સીંગડા નીમોનીયા થયું હોય! અગશીની પોટીસની ખાસ જરૂર છે ”

હું જતો હતો—ત્યાં—

“ તમે હવે નાહક ચડઉતર કાં કરો ! રામાને જગાડોને ? તે બધું તૈયાર કરશે. જુઓની, કેટલા વાગ્યા છે ? ”

“ અઢી ” ઘડીઆળ જોઈને કીધું.

“ ત્યારે મહેરબાની કરીને માફ એક કશું માનો, તમે જાને જઈને ડાકરને તેડી લાવો. “ આપ મુઆ વિના સ્વર્ગે નહીં જવાય. ” માણસને કોઇ દાદ ન દે. હવે રાત જવી મુરકલ છે. ” તેણી ગળગળી થઇ ગઇ, અને જાણે આગલી વાતને છ મઢીના થઇ ગયા હોય અને પહેલી વાર જ આ તરફી તેણી મને આપવા માગતી હોય ! !

તેણીનું કહું. માન્યું. આંખે પાણી છાંટી, મોઢું સાફ કરી લુગડા પેહેરીને વિકટોરીયા મંગાવી બીચારા ડાકટરને ગળે પડીને, માંદા, માંદા ખાટલામાંથી ખેંચી લાવ્યો. શહેરમાં બીજા ઘણા ડાકટરો હતા પણ ડા. ડોસાબાઈ અમારો, ધરનો ડાકટર હઈ મને તેના ઉપર ઘણો વિશ્વાસ હતો.

“ મારાં સાહેબ, આટલા બધા અજાણીના લેપડા કરી બુઝ્યાને બુંદ નાખવો છે કે શું ? ”—ડાકટર સાહેબે ધરમોભીટર અને સ્તેયોસકોપવડે શરીર તપાસતાં કીધું. મોટી ઉધરસ કે ન્યુમોનીયા બેમાંથી કાંઈપણ નથી એમ તપાસને અંતે તેમણે અભિપ્રાય આપ્યો. પછી તેમણે બત્તી પાસે મંગાવીને છોકરાને ઉધરસ ખાતા બે મીનીટ બરાબર નિહાળ્યો. અને બોલી ઉઠ્યા “ અરે આ છોકરાના ગળામાં કાંઈક રહી ગયું લાગે છે ” એમ કહી ઉઘટી કરાવી ગળામાં સોપારીની કટકી ચૂટકી ગયેલ ને બહાર કાઢી.

“ આવડા નલાં બુઝ્યાને શું તમે લોક સોપારી ખવરાવોય કે ? ”

“ હા, સોપારી પાચક છે ” એ કીધું

“ કાન કહેય ”

“ કેમ ડીયર તમે ક્યાં વાંચ્યું છે તે ડાકટર સાહેબને કહોની ”

પણ મને જવાબ વળતાં પહેલાં તો તેણી રમણીકને રેડો મુકીને નીચે ચાલ્યાં ગયાં હતોં સાર—રમણીકની મોટી ઉધરસ ગઈ અને મારી આગસ ગઈ. મહારા એક સ્નેહી પરાદીએ પાંચ વાગ્યાની ટ્રેનમાં ખારોખાર પસાર થવાના હતા તેમને સ્ટેશને જઈને મળી આવ્યો નહીતર ઉંઘ આડે જઈ શકાત નહિ.

જગજીવન ટિ. કેદારી. (ગોંડળ)

વિવિધ વિહાર.

અનુકરણ.

(શ્રી લેખ.)

અનુકરણ કરવું એ જનસ્વભાવ છે. બાળકથી માંડીને તે વૃદ્ધ પર્યંત યા પુરૂષ કે સ્ત્રીઓમાં આ દેવ દેખાય છે. બાળક પહેલ વહેલું પોતાની માતાનું અનુકરણ કરતાં શીખે છે. મોઢું ધાય છે ત્યારે પોતાના બાળસ્નેહીયોનું અનુકરણ હરેક વાતે કરે છે. શાળામાં જતાં પોતાના સાથીયોનું અનુકરણ કરતાં શીખે છે. અભ્યાસક્રમ પુરો થતાં અને નવા જીવનની શરૂઆત કરતાં જેના જેના સંબંધમાં આવે છે તેમનું કાંઈ કાંઈ અનુકરણ સ્વાભાવિક રીતે જ થઈ જાય છે. આ ઉપરથી અને બીજા અનેક દૃષ્ટાંતો ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે અનુકરણ કરવાની દેવ જન્મથીજ જન્મે છે. જેટલી પુરૂષોમાં આ દેવ દેખાય છે તે કરતાં સ્ત્રીઓમાં વધારે જોવામાં આવે છે. પુરૂષોમાં બ્યવહારીક માન વધારે હોવાથી અને

ઘણા માણસના પ્રસંગમાં આવ્યાથી. તેઓ આ ટેવ ઉપર કેટલેક અંશે અંકુશ રાખી શકે છે (આ ટેવથી તદ્દન મુક્તજ હોવાનો દાવો તેઓ કરી શકે તેમ નથી). અનુકરણ કોઈ વખત લાભદાયક પણ હોય છે અને હાનીકરતા પણ નિવડે છે. કેટલીક ટેવોનું અથવા રીતરીવાજનું આપણે આખો મીઝો અનુકરણ કરીએ છીએ, પરંતુ શું અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે અને શું નથી તે બતાવવા મેં યથાશક્તિ આ લેખમાં પ્રયત્ન કર્યો છે. હજી તો મુંદરાતના પુરૂષવર્ગમાં જ પુરી કેળવણીનો પ્રસાર થયો નથી તો પછી બંગાળ આદી પ્રાંતોની પેઢે ઘણી કેળવણી પામેલી સ્ત્રીઓ હોવાની આશા ક્યાંથી રખાય? વળી એટલે પુરૂષવર્ગ કેળવાયેલો છે તેમાંનો મોટો ભાગ સ્ત્રીકેળવણી તરફ અડચ્છી બતાવનારો છે. અલબત્ત પોતે કેળવાયેલા હોઈ પોતાની સ્ત્રીઓ પુતળીની પેઢે શણગારાઈ પોતાની સાથે ફરે એવું અનુકરણ કરવાની ઇચ્છાવાળો તો છે. કેળવણી શબ્દનો અર્થ પણ ન સમજે એવી સ્ત્રીનો કેળવણી પામેલો પતિ પોતાની પત્નીને પુર દમામમાં શણગારીને પોતાની જોડે માત્ર હરવા ફરવા લઈ જઈનેજ આનંદ માને અને મનવે એ શું પુરૂષવર્ગ માટે શોચનીય નથી? આવી અક્ષરશૂન્ય સ્ત્રીઓને સ્ટેજપણુ વિદાનો સ્વાદ ચખાડવાને તેમના હૃદયે કેળવણી પામેલા પતિએ એટલો તો અભાવ અને કંટાળો બતાવે છે કે પરીણામે આવાં દંપતીનું જીવન કેવળ ભારરૂપ થઈ પડે છે. વિદાના સ્વાદના અભાવે અને પોતાના પતિ ટાપટીપથી ભરેલી ને પુતળીના જેવી દહારી મહારેલી રહેવાથીજ ખૂંથ રહે છે એમ સમજી આવી સ્ત્રીઓનો ઘણો કાળ માત્ર લુગડાં ધરેણાંનું અનુકરણ કરવામાંજ ગય છે. પતિસાથે વિદાવિનોદ કરી શકતો નથી. એમને તો માત્ર દાહવિનોદમાં જ મશગુલ રહેવાનું થાય છે. લુગડાં અને ધરેણાંમાં-દાહની સ્પર્ધામાં તેમનો કાળ નિર્ગમન થાય છે. આ સ્પર્ધામાં કેટલો વ્યય થાય છે અને કેટલો કાળ નિરર્થક ગય છે તેનું ભાન થતું નથી. કેળવણી પામેલા પતિએ આ જંગલમાં લક્ષ્ય પરાંવતા નથી પરંતુ આ કુટુંબને પરિણામે તેમનીજ કમાઈ ઉપર એક અણધરતો બોજો આવી પડે છે. અનુકરણ કરવાનું તો સ્વાભાવિક રીતે સહુનેયે મન થાય તો પછી અભણ સ્ત્રીઓનું મન લલચાય એમાં શું આશ્ચર્ય! દિન પ્રતિદિન એક ખીજની ચડસાઈમાં આ લુગડાં ધરેણાંની ટાપટીપનું ડોળ ઘણી સ્ત્રીઓમાં વધતું જ ગય છે. લાંબા વખતે આ ટેવ ઉડી જડ થાલી બેસે છે અને તેમના મનસ્વીપણામાં સ્ટેજ પણ ખલલ તેમનાથી ખમાતો નથી. આ અનુકરણ કરવાની ટેવ ઉપર પ્રથમથીજ અંકુશ રખાવવો (અભણ સ્ત્રીઓમાં) તે તેમના પતિની ફરજ છે. (પતિઓની ફરજ શી છે એ લખવું એ આ વિષયનો હેતુ નથી.) સમજી અને કેળવાયેલી સ્ત્રીઓ આવા ડોળડમાકની પરવા કરતી નથી પરંતુ ઘણે ભાગે અભણ અને થોડું બોલેલી સ્ત્રીઓ આવા ઉપરના શણગારથી અને આડંબરથી પતિને રિજવા પ્રયત્ન કરે છે અને ઉચ્ચ કેળવણી પામેલા પતિઓ રીઝે પણ છે પરંતુ આવી સ્ત્રીઓ પ્રત્યેની તેમની ખરી ફરજ વીસરી ગય છે. આ ટેવોના અનુકરણથી શી હાની છે તે સમજી તો જાણેજ છે.

ખીજનું આપણી મુંદરાતી સ્ત્રીઓમાં જનનાં તો હવે નીકળી ગયો છે. પરંતુ પુરૂષવર્ગ સાથે ફરવામાં હજી આપણે જનના કરતાંએ પુરા રીવાજ રાખી રહ્યા છીએ. સ્ત્રીઓની નદીએ નાવા જવાય, ઘોવા જવાય, ઘરથી ગમે તેટલે દૂર દેવદર્શને જવાય, પરંતુ પતિ સાથે કે કુટુંબના કોઈપણ પુરૂષોની સાથે જ્યાં ઘણે ભાગે સજ્જનોજ ગય છે તેવી હરવા

ધરવાની જગ્યાએ જવું આપણી સ્ત્રીઓ શરમભરેલું માને છે. કેટલાક પુરુષો પણ સ્ત્રીઓને આવી જગ્યાએ લઈ જતાં શરમાય છે; આપણી સ્ત્રીઓને આખો દિવસ ધરમાં જ રહેવાનું થાય છે, અને બીજા કાંઈ રમત ગમતને અંભાવે તેમની તંદુરસ્તી સારી રહેતી નથી. તેમને ધરના કામકાજ શિવાય બીજા કાંઈ કસરત મળતી નથી અને ખુદી હવાનો આનંદ એમના નશીબમાં હોતો જ નથી.

આ અને બીજા અનેક કારણોને લીધે આપણી સ્ત્રીઓનાં શરીર ધણાં જ નબળાં થઈ જાય છે તેમનાં શરીર ઉપર શીકાશન રહે છે. ઘરમાં બેસી રહી પોતાનો વખત નિંદા અથવા તો દુટકાઈ દેખાડવાના વિચારમાં ન ગાળતાં પોતે શી રીતે તંદુરસ્ત રહે તે શોધી તે પ્રમાણે વર્તાવું હોય તો સ્ત્રીઓને કેટલું લાભદાયક થઈ પડે? ગુજરાતમાં ઘણાં વર્ષોથી સુધારાનાં બહુમાં કુંદાય છે. અને યુરોપીયત પ્રજાની ઘણીએ નકામી અને નજીવી ટેવો અને રીતભાતોનાં અનુકરણ થયાં છે થાય છે અને ઘરો, પરંતુ આ પ્રજાના સદ્ગુણોનો અને અનુકરણીય રીતભાત અને ટેવોનું ઘણું થોડાં જ અનુકરણ કરે છે. પુરુષો તેમ સ્ત્રીઓ તેમના પેહેરવેશનું અનુકરણ કરવા લલચાયો છે અને લલચાય છે. પણ સ્હેજ વિચાર કરી બેઠેશું તો (અત્યારે તો સ્ત્રીઓની જ વાતમાં) તેમના પોશાક પહેરવાની રીતને લીધે નાજુક દેખાતી આ બીજા સુધરેલા દેશોની સ્ત્રીઓ નબળી હોતી નથી. આપણી સ્ત્રીઓની પેઠે તેઓ પોતાની તંદુરસ્તી તરફ બેઠરકારી રાખતી નથી. ખુદી હવામાં હરવું રરવું અને અનેક તરેહની અંગ કસરતોમાં ભાગ લેવો તેમને ગમે છે. હિંદુસ્તાનમાં સ્ત્રીઓનો આવરણ ૩૫ થી ૪૫ સુધીનો અંકાયલો છે. સારે આ નાજુક દેખાતી સ્ત્રી ૩૫ વર્ષ તો પોતાનો સંસાર શરૂ કરે છે.

પાંત્રીસ વર્ષની આપણી સ્ત્રી ટટાર ચાલી પણ શકતી નથી, અને કેટલાંએ છોકરાંની માતા થઈ ચૂકી હોય છે. તેમના દેખાવ ઉપરથી બુવાવરવાનું એક પણ ચિહ્ન તેમનામાં જણાતું નથી. ત્યારે સુધરેલી પ્રજાનું બીજા રીતભાતનું અનુકરણ કરીએ છીએ તો તેમની હરવા ધરવા જવાની અને તંદુરસ્તી સુધરે એવી રમત ગમતમાં ભાગ લેવાનું અનુકરણ કરવું શું યોગ્ય નથી? તેમના બીજા ઘણાં સદ્ગુણો અનુકરણીય છે. આપણી સ્ત્રીઓ જેમ પોતાનો કાળ નિંદા અને ટાપલામાં ગાળે છે તેમ તેઓ કરતી નથી. પોતાનો નવશયનો વખત ભરવામાં, શું થવામાં, અભ્યાસ કરવામાં અને બાળકોને કેળવવામાં ગાળે છે, તથા બીજા ઉપયોગી થઈ પડે તેવા અનેક ઉદ્યોગો કરે છે. સ્ત્રીઓના સ્વભાવ પ્રમાણે વાતોનો ધસક તો એમને પણ હોય છે પરંતુ તેમની વાતોનો પંથ નિરાળો હોય છે. આપણો પુરુષવર્ગ સ્ત્રીઓને અભ્યાસ કે વાંચનની લત લગાડતો નથી (તે કમનશીબે આપણા સાહિત્યમાં સ્ત્રીઉપયોગી અર્થો - આંગળીને ટેટલા છે.) તેથી આપણે કાળ નિર્ગમન કરવાના રસ્તા શોધવા પડે છે; પણ આપણે જો તેઓની ઉઘમી રહેવાની ટેવનું અનુકરણ કરીએ તો બીજા ધણાં વિશાળ સાહિત્ય આપણી સમક્ષ ખડાં છે. તે સ્ત્રીઓ એક ક્ષણ પણ નિરુદ્યમી જવા દેતી નથી ત્યારે આપણી સ્ત્રીઓનું આખું જીવન કેવળ આજસમાં જ નાય છે. આપણને હતાપણથી જ કાંઈપણ ઉદ્યમ કે કળા શીખવતાં નથી. ભરવાનું, શું થવાનું, ચિત્રકળા આપણી શાળામાં હજી હમ-

છાંજ દાખલ થાય છે. પોતાના ઉદયથી સ્વતંત્ર રીતે નિર્વાહ કરવો આપણી સ્ત્રીઓને અશક્ય થઈ પડે છે. બાળવિધવા માત્ર પેટ ભરવાની ખાતર અસહ્ય દુઃખો વેડે છે તેનું કારણ તેમની પાસે નિર્વાહ કરવાનું પણ-પુનર હોતો નથી. ઘણાં દેશની સ્ત્રીઓ નિર્દોષ કળા કૌશલ્યથી કમાઈ શુભરત્ન કરે છે. ત્યારે આપણા દેશમાં ઘણીએ બાળવિધવાઓ પેટપુરતું ધાન મેળવવા અનીતિએ ચડી પોતાના આખરના દિવસો દુઃખમય કરી મુકે છે. દરેક સ્ત્રીએ કાંઈપણ કળા કે ઉદય શીખવો તે અગત્યનું છે. જોને નિર્વાહ કરવાની તમા ન હોય તેને પણ આ ઉદયી રહેવાની દેવથી કાંઈ હાની થશે નહિ. કુટુંબને કે પોતાની જાતને ઉદયી રહેવાથી ઉપયોગી થવાય છે તો પછી અન્ય દેશની આ સતત ઉદયી રહેવાની દેવનું અનુકરણ આપણે શા માટે ના કરવું ?

આપણી બાળકીયોની શાળાની તેમજ ઘરની કેળવણી કાંઈ વિચિત્ર પ્રકારની છે. ઘરની કેળવણીમાં જ્યારથી છોકરી સમજણી થાય છે ત્યારથી તેના ઉપર અનેક પ્રકારના વિચિત્ર અંકુશ મુકાય છે. તેમાં વિશેષ તો છોકરાઓ સાથે કેમ વર્તન કરવું તે વાતનું લક્ષ આગ્રહપૂર્વક અપાય છે. બાળકીના આનંદ અને ઉત્સાહને જોમ અને તેમ છોકરાઓના દેખતાં દાખી રાખવાનું શિક્ષણ અપાય છે. છોકરાઓ સાથે રમવું નહિ, હસવું નહિ એવી એવી અનેક વિચિત્ર આજ્ઞાઓનો અમલ કરવામાં આવે છે. છોકરાઓ સાથે રમવાથી ગોરો બળા જાય એવી બ્લીક અને વેહેમ તેમના કુમળા મનમાં દસાવે છે. અને આટલી ન્હાની વયથીજ છોકરા અને છોકરીઓ વચ્ચેનો મોટો ભેદ તેમની સમજ ખડો કરે છે. વળી તેમની રમતોમાં પણ સંધવાનું, ટીંગલા ટીંગલી પરણાવવાનું શીખવે છે. ઘણીખરી સુધરેલી પ્રગ્નઓમાં છોકરા અને છોકરીઓની એકજ શાળા હોય છે આપણામાં તેમ નથી. તેમજ તે પ્રગ્નઓમાં છોકરીઓનાં જીવન આપણી છોકરીઓથી તદ્દન નિરાળાજ રીતે ગળાવાય છે. આપણી બાળકીયોની પેકેતે લાણુવાડી હોતી નથી. છોકરાંઓને રમતાં જોઈ સરમની ભારી ધરમાં બેસી રહેતી નથી. તે દેશોમાં બાળક અને બાળકીયો સાથે હરે છે, શરે છે, રમે છે અને અનેક તરેહના નિર્દોષ આનંદ કરે છે. ત્યારે આપણી છોકરીયોની તેથી તદ્દન ઉપીજ દશા છે. એટલું તો શું પણ બાળપણમાં ઉપર લખ્યા પ્રમાણેની કેળવણી મળ્યાથી આપણી ઉમ્મરે પહોંચેલી સ્ત્રીઓ પણ પુરુષોને દેખી ગભરાય છે જ્યાં પણ પુરુષો એકઠા મળ્યા હોય ત્યાં આપણી સ્ત્રી એકલી જવા હાંમત ધરી શકતી નથી. ત્યારે સુધરેલા દેશની સ્ત્રીઓ હમરો માણસની હકમાં બેઠકક ચાલી જાય છે અને હરેક પુરુષ તેને ઘટતું માન આપે છે. શું પોતાની બાળકીયોને કેળવણી આપવાની આ રીત અનુકરણીય નથી ?

આ લેખમાં મેં અન્ય દેશોના અનુકરણ માટે ઘણું લખ્યું છે તેનો અર્થ કાંઈ એવો ના કરાય કે એમના બધાએ રીતરીવાજને અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે. પરંતુ આપણે ઘણીએ પ્રગ્નતા પ્રસંગમાં આન્યા છીએ અને તેમના સ્વભાવિક રીતે અનુકરણ પણ કર્યા છે તો સુધરેલી યુરોપીયન પ્રગ્નતા સદૃશ્યોનું અને સરસ રીતરીવાજનું અનુકરણ આપણે કરીએ ત્યાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી.

સૈ ધનસક્તી જામલભાઈ યદ્દાભાઈ.

રમણિભણિમાળા.

દેવીઅધોરકામિની.

(એક જીવનચરિત્ર.)

‘આજથી લગભગ ત્રણ વર્ષ ઉપર આપના માસિકના સ્મારકએક માટે ‘ભક્તિ અને સેવા’ સંબંધી એક લઘુ લેખ લખતાં, આપણા દેશની સ્ત્રીઓને માટે ‘મહા’ સેવા ધર્મની આવશ્યકતા બતાવી હતી. સેવાસદનના પરોપકારી ખાતની યોજના આપણા દેશભક્ત વિદ્વાનોને હાથે એ સમયે ઘડાઈ રહી હતી. આજે તે શુભ ખાતુ ‘સ્થપાયને દોઢેક વર્ષનો અરસો થઈ ચૂક્યો છે. આપણી કેટલીક ભારતવાસી બહેનોએ પવિત્ર સેવા-વ્રતને પોતાની ઇચ્છાથી અપ્પત્યાર કર્યું છે. તો હેમની આગળ એક એવી સન્નારી કે જેમણે એવા કોષ્ઠપણ મંડળના અભાવે સ્વતંત્રરૂપે પોતાની અંતરની દૃઢ ઇચ્છાથી પ્રેરા-ધને સંસારમાં રહેવા છતાં પણ પોતાનું સમસ્ત જીવન ‘સેવા’ કાર્યમાં સમર્પણ કર્યું હોય હેમનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર રજુ કરવું કાંઈ અસાધ્ય નહીં ગણાય.

એવાં એક સન્નારી બંગાળા પ્રાન્તમાં થઈ ગયાં છે. હેમનું નામ દેવી અધોરકામિની હતું. હેમના પતિ શ્રીયુક્ત પ્રકાશચન્દ્રરાય મિહાર પ્રાન્તમાં એક જાણીતા ગૃહસ્થ છે. પ્રસિદ્ધ બ્રાહ્મઉપદેશક બાપુ કેશવચન્દ્રસેનના એ પરમમિત્ર હતા. સ્વર્ગસ્થ પ્રતાપચન્દ્ર મજૂમદાર પણ હેમના જન્મર દોસ્ત હતા. અને સાધારણ બ્રાહ્મસમાજના હાલના આ-ચાર્ય પૂજ્ય શ્રી શિવનાથ શાસ્ત્રીનો હેમને પોતાના સગાભાઈના જેટલું મ્હાલ છે. હેમના પુત્ર મિસ્તર સુભોધચન્દ્રરાય કલકત્તા હાઈકોર્ટમાં એરિસ્ટરનો ધંધો ચલાવે છે. પ્રકાશચન્દ્ર એક પરમભક્ત છે. ભક્તિરસથી ઝગડી રહેતાં, હસતા મ્હોરા સાથે જન્મદારે એ બંગાળામાં બ્રાહ્મસમાજ સ્ત્રી પુરોનો આગળ ઉભા રહે છે. ત્હારે ઘણા કેળવણીના પુરો હેમના ચરણની રજ ગ્રહણ કરીને પોતાને કૃતાર્થ માને છે. પણ બંગાળાના બ્રાહ્મસમાજોએની બહાર એમનું નામ જોઈએ તેટલું જાણીતું નથી. એ એક ડોંયુટિ કલેક્ટર હતા. મ્હોટો માનવતો હોદ્દો અને જોઈતું ધન એ મેળવી ચુક્યા છે, પણ હેમની આગલી વયમાં જે દુર્લભ સ્ત્રીરત હેમણે મેળવ્યું હતું, તેની સરખામણીમાં હેમની બંધી માલમિલકત તુચ્છ છે. એ સ્ત્રી દેવીઅધોરકામિની, હેમના જીવનની અને હેમના ધર્મપંથની સાચી સાથી હતી. જેની રીતે પુષ્પવાળાં વૃક્ષો પોતાના સુંદર પુષ્પવડે આખા બગીચામાં સુગંધી ફેલાવે છે તેવીજ રીતે આ ભક્તિમતી નારીએ પોતાના હૃદયની ભક્તિરૂપી પુષ્પોવડે સ્વામીનાં કંટકમય માર્ગને સુગંધીથી આચ્છાદિત કર્યો હતો. હેમનેલીધે હેમના સ્વામીનો જીવનમાર્ગ ધણોજ સુંદર અને હેમની સંસારચાત્રા ધણીજ આનંદજનક બની હતી.

આ સંસારમાં સ્ત્રીપુરોમાં ગુણનાં કળેડાં ધણીવાર જોવામાં આવે છે. વિદ્વાન અને સાહિત્યપ્રેમી પુરોને કાળા અક્ષરને ફેરી મારે એવી સ્ત્રી સાથે, ભક્તને કંકાસીઆ

સ્વભાવની કઈશા સાથે, ઉદાર દીક્ષના સંભાવતી ગૃહસ્થને કંચુસ સ્ત્રી સાથે, અને ધાર્મિક બંધનને સાંકડા વિચારવાળી અધર્મ સ્ત્રી સાથે પોતાનું પડયું હોય એવા બનાવો કાંઈ વિરલ નથી.

બંગીયામાં જે અનેક લતાઓ વૃક્ષને વળંગી રહે છે તેમાંની કેટલીક એવી હોય છે કે જેના બારને લીધે વૃક્ષો શક્તિહીન થઈને પડી જાય છે. ત્હારે કેટલીક એવી પણ નાજુક વેલડીઓ હોય છે, કે જેના રંગબેરંગી પુષ્પો અને હરિયાળા સુંદર પલ્લવોને લીધે વૃક્ષની શોભા સો ગણી વધી જાય છે. તેવીજ રીતે આ સંસારમાં એવાં પણ અનેક સ્ત્રીરતો હોય છે કે જેમના હૃદયની મધુરતા અને અંતરની પ્રીતિ અને પવિત્રતાને લીધે સ્વામીને સંસાર સ્વર્ગરૂપ બની જાય છે. એવીજ પુણ્યશાળી નારીઓની મારફત દેવીઅધોરકામિની પોતાના હૃદયની મહત્તા અને ઉચ્ચ ગુણોના મહિમાવંદે સ્વામીને સૌભાગ્યવાન કરી ગયાં છે.

અધોરકામિનીનું કર્મજીવન અવસાન પામ્યું છે. ત્હેમણે આ દુનિયાને ત્યાગ કર્યો છે, પણ એમના પતિનો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે એમને મૃતદેહ માટીમાં મળી જવા છતાં પણ ત્હેમનો અમર આત્મા સ્વામીને ત્હેમના કાર્યમાં સહાય કરે છે. પત્નીને માટે આટલો બધો ઉચ્ચભાવ હોવાથી ત્હેમણે ત્હેનું એક સવિસ્તર જીવનકાળે પ્રમટ કર્યું છે. આ મન્ય ધણી શિક્ષણ યોગ્ય વાતોથી ભરપૂર છે અને ઉચ્ચ ઉગ્રવણી, ઈશ્વરભક્તિ અને સ્વામીની સહાયતા મેળવ્યાથી એક નારી જીવન પ્રભુભક્તિ, વૈરાગ્ય, અને સેવાના વિષયમાં કેટલું ઉન્નત થઈ શકે છે એ તે ઉપરથી જણાઈ આવે છે. એ સદ્ગુણ સંપન્ન ભક્તિમતી તેજસ્વી નારીનું વિવરણ ધણાજ સંક્ષેપમાં હમે નીચે ઉતારીએ છીએ.

૨.

બંગાળી સંવત ૧૨૬૩ ના વૈશાખ માસમાં એટલે કે ઇ. સ. ૧૮૫૪ ની સાલમાં ચોવીસ પરગણામાં આવેલા શ્રીધુર ગામમાં દેવીઅધોરકામિનીનો જન્મ થયો હતો. ત્હેમના પિતા એક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થ હતા. પૈસે ટકે પણ એ સુખી હતા. ઉચ્ચ કુળ અને પૈસા બંને હોવાથી કન્યાને માટે યોગ્ય વર મેળવવામાં એમને કાંઈ મુશ્કેલી નડી નહીં, અને એ સમયના રિવાજ મુજબ દસ વર્ષની બાળવયમાં જ અધોરકામિનીનું લગ્ન પ્રકાશચંદ્ર સાથે થઈ ગયું.

વિવાહ થતાં પહેલાં એક કૌતુકજનક બનાવ બન્યો હતો. બાળક કન્યાને જ્હારે પોતાનો વિવાહ મન્યાની ખબર પડી ત્હારે ત્હેને વર જેવાની જાણાસા ઉત્પન્ન થઈ. વરને ઘેર જમવા તેડ્યો હતો. ત્હારે એ વરને જેવાની હોંશમાં અગાથી ઉપર ચઢી. અને વરને જોઈને કાંઈ એવું બાન બૂલી ગઈ કે એકદમ અગાથી ઉપરથી નીચે પડી ગઈ; પણ પ્રભુએ ત્હેને બચાવી લીધી.

અધોરકામિની પોતાના પાછલા જીવનમાં લોકસેવાને માટે જે આત્મસમર્પણ કરી શક્યાં, સેવાને પોતાનો સ્વાભાવિક ધર્મ બતાવી શક્યાં, ત્હેનો આભાસ બચપણથી જ થયો હતો. જ્હારે એ દસ વર્ષનાં હતાં ત્હારે ત્હેમનો ભાઈ શીતળાના રોગથી પીકારો હતો. એ સમયે અધોરકામિનીએ પોતાના આત્માને તુચ્છ ગણીને જીવને જોખમે પણ એ ચેપી રોગમાં એની બહુ સેવા આકરી કરી હતી. એટલી ન્હાની વયમાંજ એ સાસરે આવીને સામુજીને મદદ કરવા લાગ્યાં હતાં, અને સુંદર સ્વાદિષ્ટ ભોજન બનાવતાં રીપ્પા હતાં. ત્હેમનું ધરકામ જોઈને બધાને સંતોષ થતો હતો. એ વખતેજ એમના

સ્વભાવમાં તેજસ્વિતા જણાઈ આવતી. ઘરનાં ચાકર નોકરો ઘણીવાર ઘરની ન્હાની વડુ ઉપર પોતાનો રોડ બતાવવા જાય છે. એવુંજ એક વખત અધોરકામિનીના પ્રસંગમાં બન્યું. ઘરની નોકરડીએ ત્હેમને નકામી ગાંજો દીધી. બાળક વડુથી એ સહન કરી શકાયું નહોતું, અને સ્ત્રીઓને ઉચિત શબ્દોમાં એને ખૂબ ઝાટકી નાંખી.

વિવાહનાં કેટલાક વર્ષ બાદ પ્રકાશચન્દ્રે બ્રાહ્મધર્મ અહણુ કર્યો. એ સમયે અધોર-કામિની કાંઈ વધારે બણ્યાં ગણ્યાં નહોતાં; પણ એમણે પોતાની સાધારણ શુદ્ધિના બળ-વડે પંતિના ધર્મને અહણુ કરવા યોગ્ય ગણ્યો; એવી રીતે સ્વામીના નવ ધર્મને અનુસર-વાથી એમને એક સખ્ત કસોટીમાંથી કસાવું પડ્યું. કારણકે એ સમયે એ તરણુ કુળવધુ હતાં. ઘરની વડિલ સ્ત્રીઓને તાબે હતાં; છતાં પણ એમને ઘરની ચાલતી આવેલી. રૂઢી-ઓની વિરુદ્ધ ચાલવું પડતું. વળી આટલા માટે એમને ગામની સ્ત્રીઓનાં મ્હેણું પણ કાંઈ, ઓછાં સાંખવા નહોતા પડ્યાં.

ત્હારબાદ પ્રકાશચન્દ્રે 'હરિનામિ', સ્તુત્તના ખીજા મારતર નીમાયા. અને પત્નીને લઈને પોતાની નોકરીએ લાગ્યા. એ સમયે પંડિત શિવનાથ શાસ્ત્રીએ નિશાળના હેડ મા-સ્ટર હતા. ત્હેમની સાથે ઉપાસનામાં શામેલ રહેવાથી તથા ત્હેમના કુટુંબના સમાગમમાં આવવાથી અધોરકામિનીને ઘણો લાભ થયો. શાસ્ત્રી મહાશય સાથે એમને એવો ઘાડો સંબંધ બંધાયો કે ત્હારે પ્રકાશચન્દ્રની બહલી મતિહારી થઈ ત્હારે વિદાય વખતનો દરય ઘણોજ કર્ણોભાદક હતો.

મતિહારી જઈને અધોરકામિની સ્વામીનાં શિષ્ય બન્યાં; સ્વામીની પાસે ધર્મનું શિ-ક્ષણ મેળવીને, સાધનાનો આરંભ કર્યો; એ સમયે એમની આર્થિક ચિત્તિ સારી નહોતી. પણ પારસમણિના સ્પર્શથી જેમ લોહું પણ સુવર્ણ થઈ જાય છે તેમ ધર્મના સ્પર્શથી ત્હેમનું ચિત્ત નિર્મળ અને ઉદાર થઈ ગયું. સુવર્ણના અલંકારોથી દેહને ખડકવાનો શોખ ત્હેમણે ઓછો કરી નાંખ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૭૭ ની સાલમાં લોહિાને અન્નનું કષ્ટ છે એ વાત સાંભળીને ત્હેમણે પોતાના હાથની સોનાની બંગડીઓ બરા પણ ખેદ વગર દુકાળ ફંડમાં દાન કરી દીધી હતી.

સંસારપથની કડોરતાનો ત્હેમને ધીમે ધીમે અનુભવ થવા લાગ્યો. પોતે અખળા, ધરતો બાર, ઉચ્ચતાર ગૃહિણી, તથા સંતાનેશ્વરી હત્યાં, છતાં પણ મૃદુલપણી ઋષિઓ જેવી વાંછના કરે એવા બ્રહ્મની પ્રાપ્તિની ત્હેમને અભિલાષ ઉત્પન્ન થઈ. કડોર સાધના વગર આ અભિલાષ કેવી રીતે પૂરો થાય ? એટલા માટે ત્હેમણે કડોર સાધનાનો આરંભ કર્યો. સૌથી પહેલાં તે સ્ત્રીઓમાં કુદરતી રીતે રહેલી મુખની લાલસા સાથે એમને સંગ્રામ કરવો પડ્યો. એ દુરઅંદેશ બાદ સમગ્ર શક્યાં હતાં કે ભક્તિનું અમૃતમય ઝરણું અને સંસાર એ એની વચ્ચે વૈરાગ્યનું એક રેતાળ રણ પડ્યું છે. જે ખડીકણ આદમી વૈરાગ્ય-ની એ મરૂભૂમિને જોઈનેજ બચ પામે છે, ત્હેમને માટે ભક્તિનો અમૃતરસ પીવાનો કોઈ પણ સંભવ નથી. પણ જે સાહસિક મનુષ્યો નિડર થઈને એ મરૂભૂમિને ઓળંગી જાય છે તેજ નિર્મળ ઝરણાનું જળપાન કરીને ભક્ત થવા પામે છે. કુદરતે દેવીઅધોરકામિનીને એક દુર્બળ બંગાળી અખળા બતાવ્યા છતાં પણ ત્હેમના અંતઃકરણમાં તેજનું સ્ફુરણ કંત-

વવામાં કાંઈ કંચાશ નહોતી રાખી. એથીજ એમણે વૈરાગ્યના માર્ગમાં ચાલવાનું સાદમ કર્યું. અંગઉપરના સુંદર વસ્ત્ર આભુષણોનો ત્યાગ કરીને લેમણે સાદાં વસ્ત્ર પહેર્યાં. આ અવસ્થાને લક્ષ્મીમાં રાખીને બાપુ પ્રકાશચન્દ્રે પોતાની પત્નીને 'ગૃહસ્થવૈરાગિની' સંબંધી સંબોધન કર્યું છે.

એક સમયે દેવીઅધોર કામિની કલકત્તે ગયાં હતાં. તે વખતે લેમણે ઇશ્વરોપાસના ઉપરનો શોખ જોઈને મહાત્મા કેશવચન્દ્રે અન્ય સ્ત્રીઓને શોખામણુ દીધી હતી કે આ નથી આવેલી બાપ પાસેથી ત્હમે ઉપાસના ઉપરનો પ્રેમ રાખો.

કલકત્તાથી પાછા ફરતી વખતે અધોરકામિનીએ કેશવચન્દ્રને કહ્યું કે મને બુધશો નહીં. કેશવચન્દ્રને લેમણા ઉપર એટલી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ હતી કે લેમણે પ્રસન્નવદને કહ્યું. અને બુધાય ખરૂં કે ?

પ્રકાશચન્દ્રની મતિહારીથી બદલી થઈ જવાથી તેઓ બાંકીપુર ગયાં. લેમણે ઘણા સમય સુધી બાંકીપુરમાં ઉપ્યુટિ મેજસ્ટ્રેટનો એકો ભોગગ્યો હતો. એટલે બાંકીપુર અધોર કામિનીનું કર્મક્ષેત્ર બન્યું. એ સમયે અધોરકામિની પોતાના વખતનો કેવો સદુપયોગ કરતાં હતાં તે લેમણા સ્વામીના નીચેના વર્ણન ઉપરથી જણાઈ આવે છે. પ્રકાશચન્દ્ર લખે છે. “દેવી ! એ સમયે આપણું દૈનિક જીવન કેવું તપસ્યામય હતું તેનું સ્મરણ નથી આવતું ? દરેકજ સ્વધારે પધારીમાંથી ઉડતાં પહેલાં તું મ્હારી સાથે માતૃસ્તોત્ર ગાતી. ત્હારાદ પોતે હાથે ઉપાસનાની ઓરડીમાં સવળા વસ્તુઓ તૈયાર કરતી. * * * નિઃશપ્તક આસન ખીજાવીને મ્હારે માટે રાહ જોતી. ઉપાસના થઈ રહ્યા પછી પ્રતિદિન એક ન્હાની પ્રાર્થના કરતી. ત્હારાદ રસોડામાં જતી. છોકરાંઓને ખવરાવી પીવરાવીને બણવા મોકલતી. પછી પોતાના ખાવાનો બંદોબસ્ત કરતી. એની વચમાં કોઈ વખતે પડોશનાં એ ત્રણ ઘરની ખજર પુછી આવતી અને એમને કોઈ વાતની અડચણ હોય તો તે દૂર કરતી. બપોરે કાંઈ વાંચતી, અને કહોં જવાનું હોય તો જઈ આવતી. સંતાનોને ખવરાવવા પીવરાવવાનું તથા કપડાં લણાં પહેરાવવા કામ મદદ પોતાને હાથેજ કરતી. રહાંજે રસોડા કરીને છોકરાંઓને જમાડીને લેમણે બણવાનો બંદોબસ્ત કરી આપતી. ત્હારાદ આપણે બન્ને જણાં ઇશ્વરનાં ભજન ગાતાં, જે નવું સાધન કરવાનું હોય તે કરનાં

આકર્ષાઈ. સુસારના પિતાને ખબર પડતાં એમણે પુત્રીની ધમ્મજાનુસાર ત્હેનો વિવાહ કર્યો; જન્મવાન સાથે સુસારનાં લગ્ન થઈ ચુક્યાં. જન્મવાન કાંઈ દુર્ગુણી યુવક હતો એમ પણ નહોતું. વળી એ વખતે જન્મવાનને બધા ધર્મોસાહી યુવક ગણતા હતા. તે એવા યુવકના પ્રેમપાશમાં આસરણ હઠ્યા બાળા પડે તો એમાં અસ્વાભાવિક શું હતું ?

પણ માણસનું મન કાંઈ હમેશાં એક સરખું નથી રહેતું. જન્મવાને આઠધર્મ પ્રમાણે લગ્ન કર્યાં અને તે વિવાહના કાયદા મૂજબ કચેરીના રજીસ્ટરમાં નોંધાઈ પણ ગયાં. છતાં પણ યોગ્ય દિવસ પછી ત્હેણે આઠસમાજનો ત્યાગ કર્યો; ત્હેની સાથે સાધ્વી પત્ની સુસારનો પણ ત્યાગ કર્યો. શકત એટલુંજ નહીં, પણ એ નિર્મળ દેખાતા યુવકે ધર્મશીલા પત્નીના નિર્મળ પ્રેમને તરછોડીને ફરીથી એક હિન્દુ બાલિકા સાથે લગ્ન કર્યું.

એવે સમયે એ પ્રેમમયી, ક્રોમળ હઠ્યા ધર્મશીલા, અને ઇશ્વરપરાયણ સુસાર વાસિનીએ શું કર્યું ? ત્હેણે ધાર્યું હોત તો આઠધર્મના કાયદાથી વિરુદ્ધ જઈને ખીજવાર લગ્ન કરવા માટે પ્રતિને સજ્જ કરાવી શકત; ત્હેના ખીજાં લગ્નને ગેરકાયદે કરાવીને રદ કરાવી શકત. કારણકે બધા જાણે છે કે આઠ કાયદા પ્રમાણે લગ્ન રજીસ્ટર કરાવ્યા પછી એક બેરીની હયાતીમાં ખીજું લગ્ન થઈ શકતું નથી. પણ સુસારના મનમાં એવા વિચાર આવ્યા નહીં, સ્વામીની વિરુદ્ધ ત્હેણે એક શબ્દ પણ કહાડ્યો નહીં; એટલુંજ નહીં પણ સ્વામી ઉપરનો પોતાનો પ્રેમ લેશ માત્ર ઓછો થવા દીધો નહીં. પણ પતંગીઈ જેમ પોતાને ભરમ કરનાર અગ્નિમાં ફરી ફરીને પડે છે તેમ સુસારવાસિનીએ સ્વામી તરફથી આટલું દુઃખ પડ્યા છતાં પણ સ્વામીને જ પોતાનો સમસ્ત પ્રેમ સમર્પણ કરવાનું મોખ્ખા ધાર્યું.

સુસાર આજે આ જગતમાં નથી. ત્હેણે ઘણાં વર્ષો બ્રહ્મચારિણી યોગિનીને વેશેજ જનનીનું અધુરું કામ પુરું કરવામાં ગાળ્યાં હતાં. અને ઇશ્વરને આત્મ સમર્પણ કરીને સેવા વ્રત ધારણ કરીને પોતાનું આયુષ્ય અન્ય બાળકીઓના કલ્યાણને માટે ગાળીને માટીનો દેહ માટીમાં મેળવી દીધો.

હાય ! એટલી નાજુક વયમાં એના હૃદયને કેવો કારી ધા લાગ્યો ! સાધના અને સેવામાં પોતાના હૃદયને પરોવવાં છતાં પણ એ તીવ્ર ધા સહન કરી શકી નહીં અને ત્રીસ વર્ષ પુરાં થતાં ન થતાંમાં તો એનું શરીર દારણ રોગની રહામે ટકર નહીં ઝીલાવાથી તુટી પડ્યું.

આજ સુસારવાસિની આ જગતમાં નથી એ વાત ખરી પણ એની ‘ડાયરી’—નોંધ પોથી હજી પડી છે. એને વાંચવાથી પ્રત્યક્ષ જાતીવાળા મનુષ્યનું હૃદય પીંગળે છે. ડાયરીમાં એક સ્થળે એણે લખ્યું છે.

“આજ મહારા જીવનનો કેવો દિવસ ! આજ બપોરે ખબર પડી કે મહારા સ્વામીએ ફરીથી લગ્ન કર્યું છે. કેવો ધા ! વિચાર આવે છે કે આજ મહારી બહાલી મા સોડયમાં ઘાલીને દિવાસો ન આપતી હોત તો હું રોષ રોષને માથું કુટીને મરી જત. હવે હું જગતજનનીને શરણે પડી છું.”

ડાકરીમાં ખીછ જળ્યાએ આ પ્રમાણે લખ્યું છે. ૧૮૯૨-૭ મી અક્ટોબર xx આજ ચાર વર્ષ થયાં. વિષુદ્ધિ પડી છું. કેવળ માછની કૃપાથી છુતુ છું. ધન્ય માછની ઇચ્છા પૂર્ણ થાઓ! માડીની ઇચ્છા એમ હોયતો એમજ થાઓ. ”

૧૮૯૨-૧૯ મી નવેમ્બર. xxx ‘આજ મ્હારા સ્વામીનો જન્મદિવસ છે. માછની ચરણમાં સોસોવાર ઉપકાર સહિત સ્મરણ કર્યું કે આજે એમનું ૨૬ મું વર્ષ એકું. ધન્ય માછ ધન્ય ત્હમારો સ્નેહ ? આ નવ છવનના દિને એમના આત્માને ત્હમારી તરફ ખેંચો.’

સ્ત્રીનો કેટલો જળરો પ્રેમ અને કેટલી આશ્ચર્યકારક સહનશીલતા ! ચાર વર્ષથી જે સ્વામીએ વગર વાંદે પોતાનો પરિત્યાગ કર્યો છે ત્હેના મંગળને માટે ઇશ્વરપ્રાર્થના ધન્ય ! હિન્દુ નારીનું હૃદય ખરેખર દેવી છે. ।

વાચક બહેનો ! વિચાર કરો કે જે સમયે કન્યા મુસારવાસિનીનો ત્હેના ધણીએ પરિત્યાગ કર્યો તે વખતે ત્હેની સ્નેહમયી જનની અધોરકામિનીની શી દશા થઈ હશે ! એક દિવસનું દુઃખ નહોતું, મહિના એ મહિનાનું દુઃખ નહોતું પણ આ રાતને દિવસ આખી જીંદગી સુધી પુરીતી આ દુર્દશા કેવી રીતે જોઈ શકાય ? માનો પ્રાણ આ દુઃખ સહન કરી શકે ! પણ દેવી અધોરકામિનીએ આ સમયે પણ સંપૂર્ણરૂપે ઇશ્વર ઉપરજ પોતાનો આધાર રાખ્યો. ઇશ્વરે ત્હેમની પ્રાર્થના સાંભળી ને ત્હેમના હૃદયમાં એક અપૂર્વ શક્તિનો સંસાર કર્યો. આ ઐશ્વરી શક્તિની સહાયતાથી એ નિર્બળ બાઇએ ધીરજ ધરીને પોતાના કામમાં મન પરાવૃત્ત. આ સમયે અધોરકામિની લખનાં શહેરમાં એક એસેમ્બલ જણાતા કામને સંભવિત કરવામાં પરાવાયાં હતાં. પણ ત્હેનું વર્ણન કરતાં પહેલાં એમના કઠોર વૈરાગ્ય અને સાધનાની વાત કહીશું.

અધોરકામિનીએ અંગના બૂલ્લોનો ત્યાગ કર્યો હતો. આ વખતે માધાના કેશ કપાવી નાંખીને સુખસાલસાતું બાકી રહેલું ચિન્હ પણ કાઢી નાંખ્યું. પણ આતો બહારનો વૈરાગ્ય હતો. સંકલ્પ કર્યો કે જે પ્રિયતમ સ્વામીના પ્રેમ વગર એક ઘડી પણ રહી નહોતાં શકતાં. જેમને જોઈને ત્હેમનું ચિત્ત ચંચળ થઈ જતું હતું. તે સ્વામીની સાથે હવે બહારનો કાંપ પણ સંબંધ નહીં રાખું. ફક્ત અન્તરનો પ્રેમ અને આત્મા સાથે આત્માનું સંમિલન કામ્ય રહેશે. આ વખતે અધોરકામિનીનું વય માત્ર ૨૬ વર્ષનું હતું. ત્હેમણે સ્વામીની સાથે બ્રહ્મચર્ય અને વૈરાગ્ય વ્રત ધારણ કર્યો. નવવિધાન બ્રહ્મ મમાજનના એક પ્રચારક ભક્તિ ભજન ત્રેલોક્યનાથ મહાશયે આ વખતે ઉપાસનાનું કામ કર્યું.

હતેથી અધોરકામિનીને સાધન અને ભજનમાં સગવડ થઈ. દારણ કે આટલા દિવસ ન્હાનાં ન્હાનાં છોકરાંઓને લીધે સેવામાં અડચણ પડતી હતી. હવે એમના બાળામાં કાંઈ ન્હાતું બાળક આવીને એસવાનો સંભવ નહોતો. આ ઘટના પછી સાત વર્ષ ત્હેમનો આધ્યાત્મિક વિવાહ થયો.

(અપૂર્ણ)

સાતમા વર્ષ પેટે લવાજમની પહેાંચ.

રા. હરિપ્રભાદ પીતામ્બરદાસ મહેતા (વ. ૬-૭)	રા. નટવરલાલ કરસનદામ	મુંબાઈ	
અમદાવાદ	રા. મહેશગય નટવરલાલ	પેટલાદ	
રા. રમણિકશંકર પ્રભાશંકર	ભાવનગર	સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ એન્ડુ. ડીપાર્ટમેન્ટ પાલીતાણા	
રા. હરિનારાયણ ગણપતરામ	અમદાવાદ	રા. પ્રતાપરાય છોટમલાલ, સગ જગજી ધંધુકા	
ખરી પ્રાગજી પુરગોત્તમ	મુંબાઈ	રા. જગજીવન દેવશંકર	રાજકોટ
ડેસર મરઘુચેરી ગ લાયચેરી	ડેસર	સૌ. ગંગાગૌરી	નડીયાદ
બાઇ બચુબાઈ	શાન્તાકુઝ	રા. દોરાબજી શાહપુરજી (વ. ૬-૭)	અમદાવાદ
વડોદરા, શિક્ષક પુસ્તકાલયના અધ્યક્ષ વડોદરા		બેરામજી જીજીભાઈ ચેરીટેબલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ મુંબાઈ	
ઓ. મેકટરી ખારાધોડા લાયચેરી ખારાધોડા		રત્નવદનરામ કરપુરરામ મહેતા	મુંબાઈ
મૌ દુર્ગાલક્ષ્મી જીગટરામ	કપડવાજ	રા. દલસુખરામ વાડીવાલ	સોલાપુર

આઠમા વર્ષ પેટે આવેલાં લવાજમો.

અ. સૌ. જયન્તિ	પેટલાદ	માકર ખેન વિઠ્ઠલજી કેશવજીનાં પુત્રી
" " ઇન્ડિયન મગનલાલ	નડીયાદ	ખેન પદ્મિની પ્રાણુગોવિંદ પટેલ શાન્તાકુઝ
ઝાલોદ પ્રોપર્ટી લાયચેરીના સેક્રટરી	ઝાલોદ	રા. માસ્તર જૂહાલાલ ઇશીલદામ માંડની
રા. હરિનારાયણ ગણપતરામ	અમદાવાદ	કુમારશી લાલસિંહજી રાયચિંહજી વીરમગામ
ડો. રતિલાલ છગનલાલ	"	મિ ડી. એસ. પટેલ મોગ્યાસા
કચોલ મહાજન લાયચેરી	કચોલ	રા. લીલાધર જવેરચંદ દાર મુંબાઇ
મૌ. હીરાલક્ષ્મી મૂળશંકર	ઉપપેટા	

અમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા.”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપુર અને સર્વ લોકો-
પયોગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પોષ્ટકાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી
મોકલનારને કૌંમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત
મોકલી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી કેશવજી.

ડાક્ટર હરમીટનું લોકપ્રિય કુસુમ માલતી તેલ

(૨૯૨૨૨)

આ એક મનોહર સુગંધીદાર અને

ઔષધિ યુક્ત ઉત્તમ દેશ તેલ છે. આ તેલની થીથીનું મોડું ઉપાડતાંની વારે એની સુવાસ હવાની સાથે મળી ચોતરફ ફેલાઈ લોકોના મનમાં એવું પ્રતિત કરાવી આવે છે, કે નિકટમાં જ કોઈના સારા જાણીયા હશે અને તેના જાણ તરેહતરેહના યુક્તો જીલ્લોને આવી સુગંધ આપી રહ્યા છે.

પણ શક્ય આટલુંજ નહીં, આ અપુર્વ તેલ નીચમસાર માથે નાખવાથી બાલ કાલા, શુક્રાદાર કોમલ અને ચમકદાર મુંદર થાએ કુસુમમાલતી તેલથી બાલ ખરી પડવાનું બધ છે. તાલે પડેલી જગામાં નવા બાલ ઉગે છે, યાનો દુખાવો ચઢી, ચીત્તભ્રાંતિ, મુશ્કી, હિમ્મત...

આખોમાં તમ્બર, કાનોમાં ધમધમાટ વીગેરે તમામ તરેહના મંગળના અને ખાવતા રૂંધિયારો એકદમ મટી જાય છે. કુસુમ માલતી તેલથી મંગળને પુષ્ટિ મળે છે, યાદશક્તિ છે, ક્ષેપીતને વાત, સામ્યાવસ્થામાં રહે છે, માટે ચિત્ત પ્રકૃષ્ટિત થાય છે. ઉદ્બેધ પ્રબળ થાય છે, રાત્રે ઉઘ સારી પેટે આવે છે. અને અન્ન પાચન થાય છે, વિદ્યાર્થી શિક્ષક, વપ્તીલ, ન્યાયાધિશ કારભારી રાજા મહારાજા વીગેરે મંગળના કામ કરનારાઓને મા' કુસુમ માલતી તેલ પરમ ઉપકારી છે, તેમજ હાલના ગોખીન સ્ત્રી પુરુષોના વિનામગ્રી ઉત્તમ દેશનેલ કહેવાય છે. અને હમુ બાર વરમથી હિંદુસ્તાનના મોટા શહેર ગામડાઓમાં ઘણા તારીફની માથે એનું વેચાણ થઈ રહ્યું છે. હરમીટનું કુસુમ માલતી તેલ લગાડો. કોઈ જગાડો તમારું માથું દુખશે નહીં તેમજ નજલાથી તથા ચિંતાથી અકાળે તમારા બાલ જુરા કે મકેન ધમ્જશે નહીં.

આનરેબલ બાબુ મુરેન્દ્રનાથ બેનરજી બેંગાલ લેલસ્યેટીવ કાઉન્સીલના મેમ્બર, કલકત્તા જણાવે છે કે:—“હરમીટ કંપનીનું કુસુમમાલતી તેલ મેં અને વાપરીને જાણું છે કે, આ તેલથી માથું ટંડું રહે છે, મંગળને આરામ મળે છે, અને રાત્રે સારી પેટે ઉઘ આવે છે. મંગળના કામ કરનારાઓને માટે કુસુમમાલતી તેલ બહુજ ફાયદાકારક છે.”

કિંમત એક રીશીના રૂા: ૧-૦-૦ અને વિ. પી. ખર્ચ જુડું સોલ એજન્ટ. કે. સી. અધર્સ. નં. ૪૦ કાંહેલ, કાલબાદેવી પોસ્ટ, મુંબઈ.

सुन्दरी सुजोध

यत्र नायस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः । मनु.

(प्रसन्न देवता इहे, न्यां पात्रे सम्मान सुन्दरी.)

सर्वांगे श्रीमो भाटे प्रकट यतु भासिक.

आर्धसपादक,

पुरतक ८ : अंक २.

अन्धुसभाज, अमदावाद,

आइटेअर, १८२०.

तन्त्री : राममोहनराय नरयतराय.

प्रकाशक : राममोहनराय नरयतराय.

विषयसूचना.

लेखक.

५५.

३३

पविभाग.

मसुगन्ध

भक्तजीवनगो उल्लास.

केशवचन्द्र सेन.

मध्यकुंज

रा. सांपशी विठ्ठलदास.

३४

मैपुरी वीणा.

रा. नमस्वीयराम भावर्द्धनराम त्रिपाठी.

३५

भूतभगिनी. प्रति उद्धार.

रा. आध्यात्मिक.

३६

प्रभातः

रा. वैकुण्ठ.

३७

हाथरकुं.

रा. शंकरदास औरीशंकर.

३८

पार्तीलहरी.

रा. अन्धशंकर नर्मदाशंकर पंड्या जी. अ.

३९

सीता

रा. ओगीन्द्रराय नतनदास द्विवेदिया जी. अ.

४०

वृद्धधर्म.

रा. शिवप्रसाद दत्तपनराम पंडित.

४१

शान्त स्वभावनी समष्टि स्त्री.

दशमिभशिभाणा.

अंक सेविकातुं छवन.

दोरी आधारकाभिनी.

विधाकथा

समर्था स्त्रीओने यती वक्तीतुं दुःख.

इर करवाना. उपचार.

निविधविहार.

अनुभूति.

माता अने पत्नीनी नज्दी भूसाय.

अन्यकर परिचागी.

आनन्दभूम.

अंक पुरतकनी गहिर अमरः नवीन पाकशास्त्र. (भोजन)

समयतरंग.

अ. कृष्णगौरी वि. हिरादास रावण.

५२

राजकुमारी. लीलाया.

५३

सा. कृष्णगौरी वि. हिरादास रावण.

५४

सा. कृष्णगौरी वि. हिरादास रावण.

५५

सा. कृष्णगौरी वि. हिरादास रावण.

५६

सा. कृष्णगौरी वि. हिरादास रावण.

५७

सा. कृष्णगौरी वि. हिरादास रावण.

५८

सा. कृष्णगौरी वि. हिरादास रावण.

५९

वार्तिक सवालभ पाठदेन साथे भाव सवा इपिओ.

આગલાં વર્ષનાં આવેલાં લવાજમની રહેંચ.

ગુજનગરી માધવરામ(વ. ૭) વઢવાણ રા. ગીરધરલાલ છ. પરીખ(વ. ૭) ખંભાવ
હેમચંદ્રઅમરચંદ(વ. ૫-૬-૭) મુંગાઇ રા. પુરસોત્તમ ડી. એસાર (વ. ૭) મહામ
દલભદ્રામ જ્યેષ્ઠારામ(વ. ૫-૬-૭)અમદાવાદ રા.સોહરા ટાકન લાગણીરીના સે.(વ. ૭) સોહરા

સાલુ (આઠમા) વર્ષનાં આવેલાં લવાજમની રહેંચ.

કસ્તુરચંદ આલાભાઇ	અમદાવાદ	રા. મંજુભાઇ સાકરચંદ	મુંગાઇ
સૌ. મનહરગરી દુર્ગાચંદર	નડીયાદ	રા. જમિયેતરામ એલ. પંડ્યા.	મુંગાઇ
જયકુંવર	જ્યેષ્ઠાર	રા. કેશવરામ અમૃતરામ ભટ	જ્યેષ્ઠાર
શુ. ક. કન્યાશાળાના મહેતાજી	દહેગામ	શેક છગનલાલ કીલાભાઇ	મુંગાઇ
મુજીજ ગણેશજી દુલાલ	રતનાગીરી	અ. સૌ. સતોપલક્ષ્મી	ભાવનગર
સનતકુમાર ભગુભાઇ	ગોધરા	રા. ભાઇલાલ વાધજીભાઇ	નડીયાદ
ગણપતરામ કેશવરામ	પારડી	રા. માણેકલાલ લીલાધર ઝોઝા	વાંદરા
મિ. વિરમતી મોતીલાલ	સુરત	રા. રતિલાલ છોટાલાલ પાકક	દોસ્તી
અનોપરામ રામનાથ	અમદાવાદ	રા. વરજીવનદાસ દુવારકાંદાસ	મુંગાઇ
શુ. ૪. કન્યાશાળાના મહેતાજી	ગોઝારીયા	રા. પ્રતાપરાય સાકરલાલ	વડોદરા
ગોવિંદદાસ ચંદરદાસ	મુંગાઇ	રા. કનૈયાલાલ આત્મારામ	મોગરોલ
મણિલાલ-બાપુભાઇ વૈદ	વડોદરા	રા. સાકરલાલ હરજીવન મહેતા	દોસ્તી
મણિલાલ બાળકૃષ્ણ ત્રવાડી	મુંગાઇ	રા. દલપતભાઇ મકનજી	સકકર
મ. છિન્નજીવન	પાટણ	રા. વિરમલ એચ. મલાની	મોટી
શુ. ક. કન્યાશાળાના મહેતાજી	વડનગર	રા. પંડીત રામચંદ્ર તાગર કલાક	મોટી
સૌ. જયંતીભાઇ ચંદુલાલ	પુના	અ. સૌ. વિદ્યાલક્ષ્મી	ભાવનગર
ભગવતીશંકર ભવાનીશંકર	મુંગાઇ	રા. શુ. ક. કન્યાશાળાના મહેતાજી	રથુસાણા

અમુદ્ય ભેટ.

“વૈદ વિદ્યા”

આ નામનું અનેક વૈદક વિષયોથી ભરપુર અને સર્વ લોકો-

પયોગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પૌષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી

મોકલનારને ફીમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત

ફક્ત આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ નારાયણજી શેશવજી.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા મુરિષ્યાત નવવંશા ૧૦ સાતર વિ ગોવર્ધનરામભાઈના શબ્દોમા દહીએ તે।
 “શ્રીયો પતિત યાય, રસજ યાય, કુટુબપોષ યાય, સ્વસ્થ યાય, શરીર બળવતી, રોગહીન અને
 “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમા કુટુમ્બબન્ધનમાથી તેઓ મુક્ત સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તાથી
 ‘અને સ્વતંત્રતાથી કુટુમ્બની મૂર્ખ ઇચ્છાઓ અને કરેણોમાથી છુટી એ કુટુમ્બના ખરા દેહ્યાણ કરવા
 ‘શક્તિમતી અને ઉત્સાહિની બને, કુટુમ્બના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની
 “લ્યાણ વાસનાઓ વૃક્ષ કરે,’ પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનુ જીવન ઉત્તમ રહે અને તેના આત્મ-
 વિશ્વાસોની ઉર્મિયોમા પોતાના હૃદયતરંગ ભેળવી દર્દી મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાખે અને
 અન્તે સ્વદેશમા ઉદયસૂર્યના તેજસ્વી પ્રિણો સપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસાર—એજ આર્યસુન્દરીઓના
 જીવનની સંવત્તા છે ‘શ્રીવિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્ર્ય નથી.
 ‘શ્રીની ઉત્પતિવિના દેશની ઉત્પતિ અસંભવ છે’

વર્ષ ૮ સુ.] ઈ. સ. ૧૯૧૦ ઓક્ટોબર:-આશ્વિન વિ. મં. ૧૯૬૬. [અંક ૨ જો.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

મક્તજીવનનો ઉદ્ધાસ.

સ્વર્ગના ઘાગમા મેં એક મધુર ને ઘણા સુખસુરત ગુલાયના ફૂલનું સરક્ષણ
 કર્યું છે ગાનારા ન આંસને આનંદદાયક પક્ષીઓમાથી મેં એક રસિક ગાનાર ને
 દેખાયહુ પક્ષી પસદ કર્યું છે કીમતી હોરા મોતીમાંથી મેં અમૂલ્ય ચોલી કાઢ્યા
 ને તેની માઠા ઘનાઘીને પહેર્યું હુ જે મેં દોસ્ત પસદ કર્યો છે તે આ દુનિયામા
 તેમજ પરદુનિયામાં શ્રેષ્ઠ ને સાન્વામાં સાન્વો છે મારો આનંદ આ લોક તથા
 પરલોકના આનંદથી ચઢીઆતો છે હે પ્રભુ, હુ કેવો માગ્યશાલી ! તારો સેવક
 ઘનાઢ્યોમાં ઘનાઢ્ય ને સુખિયામા સુખિયો અરે દેવી ગુલાયના ફૂલ, તારી
 અમૃતવાસના મને આપ, સ્વર્ગના વ્હાલા પક્ષી, તારા આટલાદજનક ગીતો ગા,
 કીમતી માઠા, તારા તેજનો પ્રકાશ કર, ને મારી ડોક શોભાવ. મિત્ર, મને
 ધોરજ આપ, ને મારી પાસે ઝમો રહે અરે મારા જીવાનંદ, મારે વીજુ કશું
 નથી જોઈતું ધન્ય છે, હે પ્રભુ, ધન્ય છે તને !! સર્વદા ધન્યવાદ હો. તથાસ્તુ.

કેશવચન્દ્ર સેન કૃત મધુપાર્યના.

(વિનાયકરાય અનંતરાય મેઢ કૃત ભાવાન્તરમાંથી)

કાવ્યકુંજ.

મધુરી વીણા.

ઠરે ગાન, પ્રેરે તાન, ઉરે સ્ફૂર્તિઓ આ જાગે.

અહા ! મધુરી વીણા શી વાગે !

હૃદય માન, હૃદય માન, અધીર કેમ તુંજ થાએ ?

અહા ! વીણા આવી કોણ બળવે ? ૧

સુખે અને દુઃખે મને, જે આનંદ સરીતે ડુબાડે.

અહા ! એવા સૂર કોણ જગાડે ?

એક રાગે, ધૂન જાગે, રમ્ય ઉદાને કે વેરાને.

અહા ! વીણા આવી કોણ બળવે ? ૨

વીણા સાથે, ઉરે જાગે, પ્રેમ તાર સર્વદા રે.

અહા ! એવી રેલ કોણ રેલાવે ?

સ્વરો આળે, તાન સાથે, પ્રવેશે રે હૃદય દારે.

અહા ! વીણા આવી કોણ બળવે ? ૩

સ્વરો જાગે રહેની સાથે, તુંજ ઉદ્ગારે પણ લેજાએ,

અહા ! સ્વર એવા કોણ જગાવે ?

અહા વીણા ! જ ઓણા સ્વરથી મૂજ હૃદય લેદાયે.

અહા ! વીણા આવી કોણ બળવે ? ૪

છે વીચિત્રતા કલેશ ઘણા, રહેને દૂર દૂર તુંજ હટાવે.

અહા ! કેના સ્પર્શે વીણાં એ વાગે ?

વીણા ! તારા સ્વર આવા, મહારી શુદ્ધ બુદ્ધ ઉડાવે.

અહા ! વીણા આવી કોણ બળવે ? ૫

લહરી માંય, તહાઈ ગાન, વીણા ! શું મધુર લાગે ?

અહા ! એવો પ્રેમ કોણ જગાવે ?

પ્રેમ સરી, લીન કરી, મુજને કોણ આનંદે રેલાવે ?

મધુરી વીણા આ કોણ બળવે ?

મૃતભગિનીપ્રતિ ઉદ્દગાર.

ચાલી ત્યાગી નિજજન સહ શોકમાં ડુબવીને
વિરામી તું વનભૂમિ વિષે ગ્રાધી એકાન્ત ખૂણે
છાડી માયા જગતવમજો દીધું એ સૌ વિહારી
રોજી હુ'તો રુદન કરતો એક વિયોગી તારો. ૧

ફાની વિષે યદ્ય ગદ્ય ખરે તું અતિથિ પ્રકોની
કીધો તે'તો સફળ તુજનો જન્મ ચાહી સહને
માન્યુ' તે'તો સહન કરવું એજ કર્તવ્ય મોહું
ચાલી ના તું કદિ સમુજાનું વેણ ખોડું મુખેથી. ૨

ભાઈ ભાઈ, કરતી વિમલે ! ચમુઓ ઢાળી દિધાં
રેાયાં બહાલાં તજતી ગદ્ય જ્યાં પ્રેમપુષ્પો અનેરાં
શાને જોડયાં થીડ શી થઇરે કે' મને કારણે તું
ના કે'તી એ કદિ તુ મુજને-ના-અધિકારી હું તો. ૩

તું તો ઉડી ગગન વિહરે વિલસે દેવધામે
તું તો ઉડી અંકુર ગિરતી મેળવી દિજ લોકે
રુદાસિની ! મધુર ભગિની ! યાદ લેજે નિરાંતે
આ ભાઈની, સ્મરણ કરતો રાત્રિને દિન તુને. ૪

ન્હાની બાલે ! યદ્ય ગદ્ય ખરે તું ઘડીમાં ન જન્મી
ગુણે સૌના વિમલ ફલકે તું ઠરી ગુણરાસી
પ્રેમી આંખો મુજની નિતતો ભેતા બીજું કશું ના
ભેંચું કયાં ના તુજ સમું ખરે હૈયું સ્નેહાળ બીજું ! ૫

માતાપિતા તણી શિખ તું તો માનતી એક નિઝે
શ્વશ્રુગૃહે સ્થં પડી અતિ માનિતી પ્રિત સાથે
સેવા કીધી સહ તણી અતિ વાણી ખૂરી ખર્મીને
ન્હાનાં મ્હોટાં સહ તણી યદ્ય જ્ઞેની ! વિશ્વાસપાત્રી. ૬

* * * * *
આ જ્ઞેનરે ! ચાલી ગદ્ય શીઠ આમરે છાંડી મને
કાળે કીધો કેરજ ખરે આમજ પ્રણય છુપવી દષ
આ કાળરે વિકરાલ તું આવો યથો શા વેરથી ?
કે પ્રેમિતા આનન્દમાં પાડે સંઘા આત્મરૂદનો. ૭

યમરાજ આ પિછાણ શે આનન્દથી કે શોકથી ?

લોકો કહે, ઠાલાં કહે, સૌકો કહે, ના આર્તથા ”
 કારણ કહે “ બનનાર હુતુ ” “તે બની ગયું વિધિ જોતમાં.”
 સુઠીઃઃકળી ખીલ્યાં વિના વિકરાલ જો યમરાજ કાં? ૮
 જન્મી સુખે, ઉછરી સુખે, તું પ્રેમમાં મંસ્તાનિની
 પાંડત પિતા થકી આત્મ જા તું એવી ભઠ-ધૃશ મ્હેરયા
 વિધાનુરાગી ! ઠાલી ભગિની ! આત લધુ સંભારજે,
 સંભારજે ! સંસ્કારજે ! શિખ જહેની લલિતા આપજે ! ૯
 ચાલી વસી જહેની તું તો એ ઓમ ઉચ્ચ વિશાલમાં
 મ્હાલી રહી સૂનૃતે ! ત્યાં; નંથી દેખવી આ જન્મમાં
 તું ત્યાં ચિરાયુષી રે’ લલે ! તુજ સૌખ્યમાં અમ સૌખ્ય છે
 આહી રહી “મ્હાશું અને રહેશું” હમ તુજ શિખથી. ૧૦

તા. ૧૪ જ્યુન ૧૯૧૦.

રમણીયરામ

પ્રભાત.

(કુલવિવિખિત)

તિમિર મંડળને સરકાવતો, સમિરને નભમાં પ્રસરાવતો;
 અરુણ આવી ઉલો શુભ વસ્ત્રમાં, જગ સમીપ સુધામય તેજમાં.
 રમતી રક્ત ઉષા હસતી દીશી, પ્રિય પિતાજી કને મળવા ધસી;
 પડતી અંક વિષે પિત અંચળે, તવ ઉગ્યો રવિ ત્યાં ઉદયાચળે.
 કિરણ રજજી થકી દિશ નારીઓ, વિહંગના ચુચુવાટથી કાઢીઓ;
 જળ થકી ઘટ હેમ તણો ભર્યો, ઉદધિ પૂર્વથી સૂર્ય ઉઘો ચઢ્યો.
 સરકતાં સ્થિર રશ્મિ સુવર્ણમાં, દુર કરી પડ રંગીત મેઘનાં;
 તરલ વારિ વિચિ ઝળકાવતાં; અતિ સુશોભિત માળરૂપે થતાં.
 નમતી નાચતી ત્યાં તરૂંમંજરી, ઝરણમાં ઝરતો મૃદુ વલ્લરી;
 કુસુમરેણુ વિષે ભ્રમરો સરે, અનિલને રસ ગંધ થંકી ભરે.
 કમલીની મલી નીર વિષે નમે, કલહ ત્યાં કલહ સ કરી ભમે;
 વિતત વ્યયુપુટો ભરી શોભતા, જલજને જલબિન્દુથી છાંટતાં.
 પુરી ખીલી રસીલી વનવાડીઓ, મધુર કોકીલનો સ્વર વાધીઓ;
 મન વિમોહન મંજુલ ગાનથી, ધરણી રાચી રહી સુર તાનથી.
 વિમલ આ દિનનાથ વિરાજતો, સકળ સહિતજો પ્રભુ આપતો;
 દિપિ વિજૂતિ શી દિવ્ય અગમ્ય ત્યાં, વિકસતા શુદ્ધ અંતરબાવ જ્યાં.
 આધ્યાત્મિક.

હાલરડું.

બાલુડાં બાલુડાં મહારાં હીંચો તમે
હીંચો તમે હીંચાવું પ્રીતે.— બાલુડાં.

મલકાતાં મધુરાં ચાંધાં હીંચો તમે
ઝીલો ઝીલો પુલડાં મુજનાં.

દીપો દીપાવો ખ્યારાં હીંચો તમે
જ્યોતિ અનુપમ શું ઝળકે.

લાડિલાં રમતાં બહાલાં હીંચો તમે
નેનો અરે તમ શું ખીલતાં.

લોક ક્યાંથી સરી આવ્યાં હીંચો તમે
મંત્રો તમે ઉર શા બલુતાં.

રસપાન લ્યોને હેતોનાં હીંચો તમે
મીઠાં દદશ દુધડાં દીલનાં.

પ્રભુએ દીધેલાં વીરાં હીંચો તમે
ચોડું હસો કંઈ ચોડું અરે.

બાલુડાં રે'જો સદા આવાં હીંચો તમે
ઠાલો અને ઠાલાવો વળી.

ચુંબન લ્યોને મહારાં હીંચો તમે
ચુંબું અને ચુંબીય કુમળાં.

હેમને પાલણુ સુતાં હીંચો તમે
હીરા મને હેમ છે તમમાં.

રેશમી દોરી છે રૂડાં હીંચો તમે
પ્રીતે દિ'ચો પ્રીતિજ રંગમાં.

પ્રવૃત્તિવિલાસ.
સુરન, જન્માષ્ટમી.

વૈકુંઠ.

* જન્માષ્ટમી મહોત્સવની રાત્રિએ રત્નજડિત મુવર્ણપારણામાં હિંચતા, ખાલ ગો-
પાલનાં દર્શન કરતાં બાલપ્રતિ માતાના અપ્રતિમ સ્નેહના દ્રવ્યોત્ક્રમ જસોદાજી હાલરડું
કહ્યું છે

વાર્તાલહરિ.

સીતા.

(ઉગ્લિશ ઉપરથી)

સીતા વાડામાં બેઠી હતી; ત્હેની આખમાં ભય અને શોકની ઉડી છાયા દેખાતી હતી; પાસેના ભાગમાં ત્હેનાં વડીલો બેઠાં બેઠાં કંઈ વાત કરતાં હતાં. તે વાત ત્હેણે ધણી વખત સાંભળી હતી તોપણ તે આજે આતુરતાથી સાંભળતી હતી.

ત્હેમાંથી એક જણ બોલ્યું ‘આ ચોખી રોગમાંથી તો નશીબદાર હોય તે બચે, જુ-ઓને ઘેરેઘેર રકારોળ થઈ રહી છે અને સઘળે ત્રાસ ફેલાઈ રહ્યો છે.’

ખીલું નિશાસો નાંખી બોલ્યું ‘આ રોગ હવે કયારે બંધ પડશે તે કહી શકાતું નથી. શહેર તો ધૂળધાણી થઈ ગયું.’

તેવામાં ઉઘા સાંકડા કપાળવાળો અને ચળકતી આંખોવાળો એક ઘરડો બ્રાહ્મણ ગંબીર સ્વરથી બોલ્યો ‘જરૂર આ શહેરને કોઈને શાપ લાગ્યો છે. મરખી ચારેમેર ચાલી રહી છે માટે હવે શહેરમાં રહેવા કરતાં કોઈ ખીજે ગામ જતા રહેવું તે હડાપણું કામ છે.’

આટલું બોલી તે અટક્યો. સાંભળનારાં તો સ્તબ્ધ થઈ ગયાં. સીતા બે હાથ ભેગા કરી કોઈ ન સાંભળે તેમ ધીમેથી કંઈક બોલી. એટલામાં તો તે ઘરપાસે થઈને એક મહાદેવે બાળવા લાઈ જતા હતા ત્યાં અંધારાંને બેઠી નાખતો મૃત્યુ સચવતો શંખનો ધ્વનિ સંભળાયો.

પેલા ઘરડા બ્રાહ્મણે હાથ ઉઘો કરી કહ્યું ‘જુઓ કોઈ માણસ પ્લેગનો ભોગ થઈ પડ્યું છે અને ચોડીવારમાં ચિતાપર ચઢશે. અરેરે, શી દશા થાય છે? સગાં વ્હાલાંમાંથી નથી જતું કોઈ બાળવા કે નથી કરતું શ્રાદ્ધ. સગા દિકરાએ અગ્નિસરેકાર કરતા નથી.’ ત્હેના આ શબ્દો સાંભળી સર્વ ધ્રુજવા લાગ્યાં અને બોલી ઉઠ્યાં ‘ઈશ્વર અમદને એવું મરણ ન આપે. કાલેજ આપણે આ શહેરમાંથી નીકળી જ્યાં પ્લેગ ન હોય એવા ગામમાં જઈએ.’ ડોસાએ ડોકું ધુણાવ્યું અને કહ્યું ‘ખડું સારો વિચાર છે. ઈશ્વર તદ્ભને બચાવશે.’

સીતા બેઠી હતી ત્યાંથી એકદમ ઉભી થઈ, લાંબાં હાથ કરી, આગળ આવી ડોસાના કાનમાં બોલી ‘કાકા, આપણે શહેરમાંથી જઈએ તેતો દીકરો, પણ રામાનુજ આવે ત્યારે ઘરમાં કોણ? તે એકલા ક્યાં રહે?’

આ સાંભળી તે જરા વિચારમાં પડ્યો, પણ તરતજ બોલ્યો ‘બહેન! હું તો ત્હેને વિસરી ગયો હતો, ત્હોય મ્હારો તો તે દિકરો અને ત્હારો તો.....! સીતાના મોઢાપર લોહી ચઢી આવ્યું અને જુરસાથી બોલી ઉઠી ‘કાકા! રામાનુજ આવવાના છે અને આપણે આશ્ચર્ય જઈએ તે કંઈ દીક ન દેખાય.’

ડોસાએ નિશ્વાસ નાંખી કહ્યું 'આપણે ઘણા દિવસ ત્હેની રાહ જોઈ પણ તે આવ્યો નહીં ત્યારે આપણે શું કરીએ ?'

સીતાને આ સાંભળી બહુ લાગ્યું તેથી તે બોલી: 'વિલાયત કંઈ અહીં પડ્યું છે કે જલદી આવે ? મધ દરિયામાં તોશન થયું હોય તોય જહાણને આવતાં બે દિવસ વધારે થાય, વળી.....' આટલું બોલી સાં ત્હેનું હૈયું ભરાઇ આવ્યું અને આગળ બોલાયું નહીં.

ડોસાએ મમતાથી કહ્યું 'જ્હેન, હું બધું જાણું છું, પણ રામાનુજ આવે ત્યાં આપણે બધાંય પ્લેગમાં બપો જઈએ તો ? હવે અહીં વધારે રહેવું મ્હને તો દીક લાગતું નથી.'

સીતાએ માયું હલાવ્યું અને બોલી, 'હુંતો શહેરમાંથી નીકળવાની નથી.' ડોસાએ ત્હેના બોલવાપર ધ્યાન આપ્યું નહીં.

રાત્રે સીતાને નિદ્રા આવી નહીં 'રામાનુજ પ્લેગવાળા શહેરમાં આવે અને ઘરમાં કાકાને દેખે નહિ તો તેમને કેવું લાગે' એ વિચાર ત્હેના મગજમાં ભમી રહ્યો હતો. કાકા કાકા વખત તો તે બોલી ઉઠતી 'હું તો નહીં જઈ; બધાંને જવું હોય તો બસે જાય.'

રામાનુજ સાથે હિંદુરિવાજ પ્રમાણે ત્હેનું લગ્ન થયું હતું એટલુંજ નહીં પણ તે ત્હેને અંતઃકરણથી ચાહતી હતી. ન્હાની હતી ત્યારથીજ ત્હેનું ચિત્ત રામાનુજમાં લાગ્યું હતું. ત્હેનાં માબાપ મરી ગયા પછી પ્લેગ જ્હેલી જ્યારે તે ત્હેના કાકાને ઘેર આવી ત્યારે રામાનુજ ત્હેનાપર બહુ હેત રાખતો હતો. તે ત્હેની સાથે ખાવાનું ખાતો, ત્હેને વાર્તા કહેતો, અને ઘરનાં બીજાં છોકરાં તે બિચારીને મારવા આવે તો આડો પડતો. આથી મોટાં થયાં અને પ્રેમના અંકુર અંતરમાં કુટવા લાગ્યા ત્યારથી તે ત્હેની આંખની કીકી, અંતરનો આરામ યદ્ય પડ્યો હતો.

સીતાએ ગમે તે થાય પણ રામાનુજ આવે ત્યાંસુધી શહેરમાં રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. બીજે દિવસે તે મોડી ઉઠી અને જોયું તો ઘરમાં જવાની તૈયારી થવા માંડી હતી. થોડીવાર તો ત્હેણે મુંગાં મુંગાં જોયા કર્યું. પાંચુ છેવટે તે ત્હેના કાકા પાસે જઈ રોઈ પડી અને ધીમેથી બોલી 'મ્હારે ત્હમરી સાથે નથી આવવું. હુંતો રામાનુજ આવશે ત્યાં સુધી અહીં રહીશ.'

ડોસાએ કરડી નજર કરી કહ્યું 'ત્હને ઘરમાં એટલી રહેવા દઉં ? મ્હારી આખર'...

સીતા દયામણે મ્હારે વચમાં બોલી ઉઠી 'ત્યારે ગંગાખા મ્હારી સાથે રહેશે, ત્હેને જ્યાં પ્લેગની બીક છે ?'

ડોસો વિચારમાં પડ્યો એટલામાં તો ગંગા આવી અને મંદ નિરાશાભરેલ સ્વરે બોલી 'દીક....હું સીતાની સાથે રહીશ. મ્હને તો પ્લેગે ખાઈ જતો નથી. મ્હારે જીતીને શું કામ છે ?'

ગંગા બિચારી વિધવા હતી અને ત્હેને કાંઈ છોકરું ન્હોતું. સીતા ત્હેની દયા જાણુ- અને આશ્વાસન આપતી તેથી ત્હેને તે બહુ ચાહતી હતી.

ડોસાએ ગંગાનું કહેવું સાંભળી માંડમાંડ હા. પાડી અને સીતા તથા ગંગા રામાનુજ આવે લાંબી શહેરમાં રહે એમ નક્કી કર્યું.

* * * * *

થોડા મહિના પછી એક સ્ટીમર મુંબઈના બંદરમાં આવી પહોંચી. ઉતારિયો કિનારા પર ઉતર્યા ત્યારે તેમાંના એક માણસને ત્હેનાં જૂતાં મિત્રે ખુંમ પાંડી કહ્યું 'કેમ બાંધ, ખુશીમાં છો કે ? બહુ દિવસે આવ્યા, ત્હમને જોઈ મ્હને બહુ આનંદ થયો.' તે માણસ રામાનુજ હતો. તેણે આ શબ્દ સાંભળી ડોકું ફેરવ્યું તો ગોપાળ નામના ત્હેનાં એક જૂતા મિત્રને જોયો.

રામાનુજે આનંદથી કહ્યું 'મ્હને આજે મ્હારા દેશને અને મ્હારા મિત્રને જોઈ બહુ હર્ષ થાય છે; હું ત્રણ વર્ષ પાછો આવ્યો.'

ગોપાળ—વિલાયતી વિદ્યાનો અભ્યાસ કરી આવ્યો છે એટલે અમ્હને પણ શીખવાનો લાભ મળશે.

રામાનુજ હસ્યો, ત્હેનો દબ પ્રકાશી નીકળ્યો. ડૂરી ગંભીર રહી બોલ્યો, 'ખરેખર મુંબઈમાં હું બહુ ખરાબ વખતે આવ્યો. મ્હારા પિતાએ મ્હને લખ્યું હતું કે પ્લેગને લીધે શહેર ઉગ્ગડ થઈ ગયું છે.'

ગોપાળે ડોકું ધુણાવીને કહ્યું 'ત્હારાં પિતાનું લખવું સાચું છે. તેઓતો બહુ સમય છે એટલે શહેરમાંથી ચાલ્યા ગયા છે.'

રામાનુજે ચમકીને પૂછ્યું 'મ્હારા પિતા મુંબઈમાં નથી ?'

ગોપાળ: 'તે આખા કુટુંબને લાધને કેટલા દિવસ થયાં ગયા છે એમ મ્હને ખબર મળ્યા છે.'

રામાનુજે નિશ્વાસ નોખ્યો અને ખેદથી કહ્યું 'શું ઘરમાં કોઈ નથી ? મ્હારે એકલા રહેવું પડશે ? તે બધાં ક્યાં ગયાં છે ત્હેનીએ મ્હને ખબર નથી.'

ગોપાળ થોડીવાર સાંત રહી બોલ્યો 'મ્હારે ઘેર ચાલ; કદાચ થોડા દિવસમાં ખબર પડશે. તેટલો વખત મ્હને ત્હારી સોબતનો લાભ મળશે.'

રામાનુજે ત્હેનું કહેવું કમુલ શાખ્યું અને બન્ને જણા ત્રણ વર્ષમાં પોતપોતાને યજ્ઞેલ અનુભવો વિષે વાત કરતા આગળ ચાલ્યા. સ્કૂલમાં અને કોલેજમાં તેઓ સાથે અભ્યાસ કરતા અને તેઓના વિચારોપણ કેટલીક બાબતમાં મળતા હતા.

રામાનુજ—ગોપાળ ! ત્હારાં માબાપ તો ખુશીમાં છે કે ?

ગોપાળ—તેઓ આનંદમાં છે અને મ્હારી પેલી કામ્રુ, ખ્હેન પણ ખુશીમાં છે. તું તો ત્હને સારી રીતે જાણખે છે. ખઈ ?

રામાનુજ—હા કામ્રુ વિષે ત્હે મ્હને ઘણીવાર કહ્યું છે.

ગોપાળ—હજી ત્હેનાં લમ થયાં નથી. બધો વખત તે અભ્યાસમાં કાટે છે, ઊંચે તો બહુ સાઈ જાય છે.

રામાનુજ આ સાંભળી સ્તબ્ધ થયો. એધરેલી કાંમુની વાતથી તેના મનમાં અસર થઈ. તે વિચાર કરવા લાગ્યો, ‘ક્યાં ગરિય સીતા અને ક્યાં સુધરેલી કામુ. અભણ માણુ-સની સાથે જીંદગી કાઢવી તે તો કમનસિયજ. પરંતુનારની લક્ષ્મમાં પસંદગીજ નહીં ?’ ગમે તેમ કહે પણ સીતા તો તેને નસિયે જડેલી હતી. તેણે પોતાની લાગણી દૂપાવવા ચલ કર્યો અને ગોપાળનું કહેવું ધ્યાનથી સાંભળતો હોય એવું ડાળ કર્યું.

x

x

x

x

‘એ મહિના થયા પણ પ્લેગ જરાય નરમ પડ્યો નહીં. પતિના આવવાની ફાકટ રાહ જોતાં અને તપાસ કરતાં કરતાં સીતાનું શરિર લેવાઈ ગયું, ગાલમાં ખાડા પડ્યા. એક દિવસ તેણે ગંગાને કહ્યું ‘આજ તો આપણે દર્શન કરવા જઈએ અને રામાનુજ જલદી આવે એની પ્રભુપાસે પ્રાર્થના કરીએ. ઈશ્વર હું ગરિયની અરજ સાંભળશે.’

સૂર્યાસ્ત થયા પછી બન્ને જણાં દેવળમાં ગયાં, ત્યાં પૂજારાતું ડાળું બાણુપાસે ઉજું હતું. સીતાએ દહેરાની મૂર્તિસામે હાથ નેડી પ્રેમ અને ભક્તિથી નમ્ર પ્રાર્થના કરી. તેઓ પછી દેવળમાંથી નીકળી ધરતરફ જવા લાગ્યાં. ચાલતાં ચાલતાં સીતાએ ગંગાને કહ્યું ‘રામાનુજ થોડી વખતમાં જરૂર આવવા અંતઃકરણ જાણે મ્હને કહે છે કે તે અહીં આટલામાંજ છે.’

ગંગા—ઈશ્વર ત્હારી ઇચ્છા પૂરી કરે !

સીતા શરમાતી શરમાતી બોલી ‘ત્હમને લાગે છે કે તે મ્હને સંભારતા હોય ? તે ગયા ત્યારે તો હું સાવ ન્હાની હતી, અને અત્યારે તો.....!

ગંગા—અત્યારે તો તું જીવાન થઈ ગઈ. એ વર્ષમાં તો ત્હાડું શરિર ફરી ગયું.

સીતાના મનમાં તો કંઈક નવીન, મધુર, સુખદ વિચારો ઉભરાવા લાગ્યા, તેથી થોડીવાર તેઓ મુંગાં મુંગાં આગળ ચાલ્યાં.

એકાએક ગંગા ઉભી રહી અને સીતાને ખભે હાથ મૂકી કહેવા લાગી ‘ને તો ખરી, પેલું કાણુ આવે છે.’

સીતાએ નજર કરી તો સામેથી અંધારામાં થઈને એક ઉંચા માણુસને આવતો જોયો. થોડીવાર સ્થંભિત રહી તે બોલી ઉઠી ‘મ્હને તો રામાનુજ લાગે છે. તે અહીં ક્યાંથી ?’

તે માણુસ તેઓની એટલો નજીક આવી પહોંચ્યો કે તેની સાથે ચાલતા તેના મિત્રસાથે તે વાત કરતો હતો તે પણ સાંભળી શકાય. તે તો તેઓની દરકાર કર્યા વગર ચાલ્યો ગયો હોત પરંતુ સીતા તેના તરફ ટોંડી અને બોલી ‘ત્હમે મ્હને ઝાળખી તો હશે. હું સીતા, આપની.....સીતા.’

રામાનુજનું મગજ ચક્રોળે ચડ્યું. પ્રથમ તો તેને આશ્ચર્ય લાગ્યું, પછી ભય ઉત્પન્ન થયું અને છેવટે વધારે ઝોળખાણ આપ્યાં સિવાય બાકી જવાની તીવ્રઇચ્છા થઈ. તેથી તેણે ચાલવા માંડ્યું અને ભાગ્યાવૃત્તયા શબ્દોમાં કહ્યું ‘હું તો.....ઝોળખતો...નથી. ત્હારી જૂલ થતી હશે; કોઈ બીજો માણુસ હશે, હું નહીં.’

સીતાએ જોયું કે તે ખોડું બોલે છે; તે બેબાકળા બની ગઇ; તેને બહુ દુઃખ લાગ્યું. રામાનુજ તો ગોપાળ તરફ ચાલવા માંડતો હતો. તેવામાં ગંગા ક્રોધથી તપ્તે મ્હેરે સામે જઈ જુસ્સાથી બોલી 'તું તે બોલેછે શું ? તું જાણે છે કે આ સીતા છે છતાં કહે છે કે જોળખતો નથી.''

રામાનુજે જોયું કે હવે કાંઈ રહેલાઈથી ફરી ચકાશે નહીં. તેણે અસંત્ય હાવવાને બાચલાની માથક પ્હાતું કાઢી કહ્યું 'મ્હે' તો સાંભળ્યું તું કે સીતા મરી ગઇ.'

ગંગાએ તિરસ્કારથી કહ્યું મરી ગઇ ? મરીએ જાત, ત્હારે માટે થઈને તે આ 'ખે-ગવાળા ચહેરમાં રહી, ઉપવાસ કર્યા, દુઃખી થઇ, પ્રાર્થના કરી; ત્હારે માટે ચરિત્તું નુર જોયું, અંતરને શોકમાં બારું; ત્હારે માટે.....

રામાનુજ—બસ, મ્હારે વધારે નથી સાંભળવું. હું બધો ખુલાસો સીતા પાસે કરીશ, તેને ગમે ઉતરશે.'

સીતાની આંખ આનંદથી ચળકવા લાગી. તેને લાગ્યું કે હવે સૌ સારાં વાનાં થશે. ગંગા બે ત્રણ પગલાં પાછી ફરી એટલે રામાનુજે ભય અને શોકથી મિશ્રિત સ્વરે સીતાના કાનમાં કહ્યું 'સીતા ! તું મ્હને સુખી કરવા નથી ઇચ્છતી ?'

સીતા—'હું ન ઇચ્છું ? એ તો કાંઈ દિ બને ?'

રામાનુજ—ત્યારે મ્હને પૈસા, આબરુ, કે સુખ મળે તેમાં તું ખુશી ખરી કે નહીં ?'

આ શબ્દો સાંભળી સીતાને નવાઇ લાગી તો પણ તેણે કહ્યું 'ખુશી હઉં છો એમાં પ્રહવાતું તે વળી હોય ?'

રામાનુજને જરા વધારે વિશ્વાસ આવ્યો અને કહ્યું 'જો એમ હોય તો વધારે પ્રહયા શિવાય આ ચહેરમાંથી જતી રહે; મ્હારા શબ્દોમાં વિશ્વાસ રાખ; બધું હીક થઈ રહેશે. અત્યારે તું અહીં રહે તેમાં મ્હને કેટલુંક નુકશાન થાય એમ છે.' આટલું બોલી તે આગળ ચાલવા લાગ્યો, એટલામાં સીતાએ પોતાનો હાથ તેના ખભાપર મૂકી જરા કઠોર અવાજે કહ્યું, 'મ્હને સાચે સાચું કહી દો. ત્હમે આમ બોલો છો ત્હનું કારણ શું ? ત્હમે મ્હને નથી મ્હાતા ?'

રામાનુજ તેની પવિત્ર નજરથી દૂર રહેવાનો ચત્ત કરતો અચકાતો—અચકાતો બોલ્યો 'તું તો મ્હને સદાય વ્હાલી છે.'

સીતાએ અત્યંત અદેખાઈથી કહ્યું 'પણ બીજી વધારે હશે.'

રામાનુજે ઉદાવવાની રિત્થે કહ્યું 'મ્હારે માટે બીજાં લક્ષની માગણી થઈ છે.'

સીતાનો હાથ તેના ખભાપરથી સરી પડ્યો. તે કરાઇથી બોલી 'હવે બધું સમજ્યું. જાઓ, સુખી થજો.' અને તિરસ્કાર ભરી નજર નાખી તેની પાસેથી ખરી જઈ ગંગા તરફ ફરી બોલી 'ચાલો ગંગા આપણે ઘેર જઈએ. નકામું મોડું થાય છે અને આ અંધારામાં આપણે એકલાં જાતું છે.'

બન્ને જણાં આશ્ચર્ય ગયાં અને રામાનુજ તેના મિત્રપાસે ગયો અને કહેવા લાગ્યો.

‘ત્યારે બહુવાર-ઉમા રહેવું પડ્યું. પેલી મૂર્ખ સ્ત્રીઓ કોઈ માણસને શોધતી હશે અને મને બૂલધી તે માણસ નાખ્યો.’

ગોપાળે શકમરી આંખથી ત્હેના તરફ જોયું અને પૂછ્યું ‘પેલી છોકરી ‘હું સીતા છું, ત્હારી સાથે પરણી છું’ અને એવું એવું કંઈ બોલતી હતી, તે બધું શું હતું ?’

રામાનુજ ગભરાતો ગભરાતો બોલ્યો ‘શું ? આરે તે મને શી ખબર પડે ?’

ગોપાળે જરાપણુ શરમ રાખ્યાવિના કહ્યું ‘તું તો કહેતો હતો કે ત્હારા કાકાની ટિકરી સીતા સાથે ત્હારો વિવાહ થયો હતો પણ તે પ્લેગથી મરી ગઈ.

ત્હારી બહેને ત્હારા શબ્દોમાં વિશ્વાસ રાખ્યો; નહીંતો ત્હારી સાથે લગ્ન કરવાની હાજ શેની કહે ? તે બાબતમાં ત્હેના વિચાર કેવા સુધરેલા છે તે તો તું જાણે છે.”

રામાનુજનાતો હોયજી ઉડી ગયા તોપણુ જરા હિંમત રાખી બોલ્યો ‘હા. સીતા તો મરીજ ગઈ છે; તે સ્ત્રીઓએ મને બીજો માણસ ધાર્યો હતો.” ગોપાળ ‘હીક’ કહી મુંગો રહ્યો. રામાનુજે જે જે કહ્યું તેમાંથી તે એક અક્ષરે સાચો માનતો નહોતો, પણ તે ઉચ્ચા-કુળનો હતો, ત્હેની બહેન લગ્નની બાબતમાં પોતાની મેળે વિચાર કરી શકે તેવી ઉમરની હતી. વળી ગોપાળના મનમાં થયું ‘બહેન મોટી છે; સુધરેલા વિચારની છે, તોપણુ તે વિચાર પ્રમાણે કરવું સ્ત્રીઓને માટે મુશ્કેલી બરેણું છે.’

* * * * *

શહેરમાં દિવસે દિવસે પ્લેગ વધવા લાગ્યો. ગરિમ, તવંગર, જુવાન, ધરડા, નખળા, સખળા,—સર્વ આ એવી રોગના પંજનમાં સપડાતા હતા. દાકતરો અને તેટલા મહેનત કરતા પણ તેઓનું કંઈ શાવતું નહીં. પ્લેગતો શરીરે શરીરે બચકર આગની પેટે ફેલાયો. હમેશાં રાતે અધાઈ થાય ત્યારે સીતા અને ગંગા શોકજનક, કઠોર સંબધવનિ સાંભળતાં અને બેમાંથી કોણુ પ્હેલું મરશે અને કોણુ બાકી રહેશે,—તેઓ વિચાર કરતાં.

એક દિવસ સાંજે ગંગાએ કહ્યું ‘આ ચીખરી બોલે છે તે સાંભળે છકે ? તે અપશુ-કન સુચવનારું પક્ષી છે, અને આખો દિવસ આપણા ઘરના છાપરાપર બોલ્યા કરે છે.’ સીતાએ માથું ઉચું કરી કાન માંડ્યા અને દરકાર ન કરતી હોય તેમ બોલી, ‘હીક, સાંભળ્યું.’

પાછો તે કઠોરસ્વર છાપરાપર સંભળાયો અને રસ્તાપર કેટલાંક માણસો ઉતાવળાં ચાલતાં હોય એમ લાગ્યું. ગંગા આ સાંભળી બોલી, ‘ખીજું મડદું ચાલ્યું. આ પ્લેગ તે ક્યારે બંધ પડશે ?’

સીતા બોલી ‘જુઓ તો ખરાં, તેઓ આપણા ઘરખાસે ઉભાં રહ્યાં લાગેછે.’

ત્યાંતો કાંઈએ જોરથી બારણાં ઠોકવાં માંડ્યાં તેથી ગંગા બહીતી બહીતી ઉભી થઈ ઉધાડ્યા ગઈ.

એક માણસે ઉદ્ધતાઈથી કહ્યું ‘ઉધારો જલદી; આ માણસ પ્લેગથી મરી જાય છે, તેને આ ઘરમાં મુકી જવાનો અમને હુકમ છે.’

બારણું ઉધડ્યું કે તરતજ તે ઘરમાં આવ્યો અને તેની પાછળ એક આટલો લાઇને

આર માણસ આવ્યાં. તે ખાટલામાં કોઈ અશક્ત માણસ સુતો હતો, તેણે ધીમે સ્વરે કહ્યું
' કેમ સીતા, તું અહીં છે ! '

આ અવાજ સાંભળતાં સીતા ઉભી થઈ અને બોલી ઉઠી ' રામાનુજ, ત્હમે મ્હને
ફરી મળ્યા ! ત્હેની આંખમાં પ્રેમ ઉભરાવા લાગ્યો અને ખાટલા પાસે નીચી વળી ત્યારે
ના હાથ જરા કંપતા હોય એમ લાગ્યું.

જરા આંખ ઉઘાડી, મ્હોં મલકાવી રામાનુજ બોલ્યો, ' મ્હેં ધાર્યું 'તું કે તું અહીંજ
હોઈય; મ્હને ખેગ થયો એટલે તેઓએ મ્હને ધરમંથી કાઢી મુક્યો. ' સીતાની આંખ
આનંદથી બીની થઈ અને કંઈ બોલ્યા વગર પોતાના નાન્યુક હાથથી તે માંદાને માટે
બીજાનાપર ઓશીકાં ગોઠવવા લાગી. રામાનુજને ધીમેથી ઉઘાડી પેલાં માણસોએ તે બી-
જાનાપર સુવાડ્યો અને સીતા તેની સારવાર કરવા લાગી.

સીતાની આવી લાગણી જોઈ રામાનુજને બહુ લાગ્યું અને છેક ધીમે સ્વરે બોલ્યો
' જરા પાસે આવી ત્હારો હાથ મને આપ; હું હવે મરી જઈ છું. '

સીતા એકદમ ત્હેની પાસે ગઈ પણ ગંગાએ તેને પકડી રાખી કહ્યું, ' તને ખેગ
થયો છે; અડતી નહીં, એપ વળગશે. '

સીતાએ ત્હેનું કહેવું ગણકાર્યું નહીં અને રામાનુજ પાસે બેસી, નીચી વળી તેને
હાથ ફરીફરી ચુંબવા લાગી અને બોલી ' હવે તો ત્હમે મ્હારાજ છો; હમેશને માટે
મ્હારા છો. '

રામાનુજ આ મધુર શબ્દ સાંભળવા પામ્યો નહીં.

સીતા ફરીથી બોલી ' મ્હારી સાથે બોલો તો ખરા ? એકજ વખત કહો કે હું
ત્હને ચાહું છું. '

જવાબ કોણ આપે ?...

ફરી ઘરઉપર ચીખરી બોલી.

ગંગાએ આંખમાં આંસુ લાવી કહ્યું, ' તે ક્યાંથી બોલે ? તે તો મરી ગયા. '

ભાવનગર

શંકરલાલ ગૌરીશંકર.

સ્ત્રીધર્મ: સ્ત્રીએને એનાથી અધિકં સુખ સાથી મળવાનું છે ? દહિને આરામ આપવો, દુઃખી
ઉપર દયા કરવી, રોકાવતનું સાન્ન્ય કરવું, એ સ્ત્રીએ માટે સ્વાભાવિક ધર્મ છે. આ કર્તવ્ય કરવાથી
જેટલું સુખ અને સંતોષ પાપ એટલું બીજા કરાથી પાપ નહિ.....સ્ત્રીએની જીવનમાં પ્રાણહીન
ઉપર અમૃત અથવા દુઃખી ઉપર શાન્તિ સિંચન કરવા ન વહે તો તેમને કયા સુખની પ્રાપ્તિ પાપ ?
જીવનલાલ અમરશી કૃત શ્રીકૃષ્ણજીવન.

ગૃહધર્મ.

શાન્ત સ્વભાવની સમજી સ્ત્રી. *

પોતે જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ત્યાં પોતાનાં સ્નેહીવર્ગમાં શાન્તિનું વાતાવરણ પ્રસારનાર શાન્ત સ્વભાવની સ્ત્રીને જોઈને કેટલો અથો આનન્દ થાય છે તે સર્વ કાંઈ જાણે છે. સર્વનું મન જીતી લેવાનો આ સમજાણુ વશીકરણ મંત્ર કેવી રીતે સાધી શકાય છે તે વિશે તપાસ કરવામાં રસ પડે એમ છે. દરેકે દરેક વસ્તુનું ઘટનું પ્રમાણુ સમજી જવાની બારીક શક્તિ તે સ્ત્રીનામાં હોય છે. તેથી પોતાની જાતનો કે પોતાને આવડતા હોય તેટલા શબ્દ-કાવનો સામંટ ઉપયોગ તે ન્દાની બાજતોઉપર કરી દેતી નથી. શીવતી વખત પહેરવાની અંગુડી ધડીકવાર બોવાઈ જાય તો તેથી હેના મનની શાન્તિનો એકદમ કે પૂરેપૂરો ભંગ થઈ જતો નથી. જે તે ગાડી ચુકી જાય કે હેને પાંચ મીનીટ વાટ જેવી પડે તો એવી નજવી અડચણોથી હેની તબિયતમાં કે હેના મીઠાજમાં અગાડો થઈ જતો નથી; કારણ કે તે સમજી હોવાથી જાણે છે કે એ એક ન્દાની બાજત છે ને હેમાં બહુ માલ નથી. તે પોતાના મીઠાજને પોતાના કાનુમાં રાખી શકે છે-પછી બસેને ચીનાઈ વાસણ પડે તો પણ શું થઈ ગયું ? હેનામાં લાગણીના ગુસ્સો નથી હોતો એમ કાંઈ નથી, પરન્તુ યોગ્ય પ્રસંગ ન આવે ત્યાં સુધી પોતાની લાગણીનું બળ બતાવતાં હેનું ડહાપણ હેને અટકાવે છે. એક પાણીનો ખાલો ગરમ કરવા માટે કાંઈ ધગધગતી ગંજવર ભૂંની નર નથી પડતી, -ફક્ત ગંસની જતી તે માટે બસ છે. પોતાનો વખત કે પોતાની શક્તિ નકામા નીસાસા નાંખવામાં તે કદી શુભાવતી નથી. ગમે તેવો નુકશાનકારક અને ક્રમન-સીખ બનાવ જન્મે હોય તો પણ જ્યાં માણસનું કાંઈ ચાલી શકેનું નથી ત્યાં તે વિષેના વિચારોને પોતાના મનમાંથી તે દૂર કરે છે. ગમે તેટલી વાતો કથાંથી પણ જેમાં તલ માત્ર ફેરફાર ન થઈ શકે તેવી ગઈ ગુજરી બાજતોઉપર કેટલા લોકો પોતાની શક્તિનો કેટલોયે વ્યય કરી નાંખે છે. માણસને પ્રાણુ આપનાર સત્વ એથી બહુ ઓછું થઈ જાય છે. સમજી સ્ત્રી વર્તમાન કે ભવિષ્યકાળમાં ખપ પડે ત્યારે ઉપયોગ કરવા માટે તે સત્ત્વને સંધરી રાખે છે. વળી, અસંબવિત બાજતોની તે પોતાની પાસેથી કે બીજા કોઈ પાસેથી આશા રાખતી નથી. તે એક ડગલું આગળ જુએ છે અને તે ડગલું દૃઢતાથી ભરવામાં સંતોષ માન છે. ડુંકામાં, તે સમજે છે કે સંપૂર્ણતા કાંઈ જ્યાં ને ત્યાં મળી આવતી નથી. જે ખરી વાત પૂછવો તો એક માનમરતબાવાળા સમજી ગૃ-હસ્થ, જેઓ હાલમાં ગુજરી ગયા છે તેઓ, કહેતા કે સંપૂર્ણ મૂર્ખ વિના બીજી કોઈ મીઠા આ દુનિયામાં મળે સંપૂર્ણ દીડી નથી. આ બધું તો હીંદ, પરન્તુ તે સ્ત્રીના સમજીપણાનો વધારેમાં વધારે ધ્યાન અંચે એવો અનુભવ તો તે સ્ત્રી પોતાની જાતનો ઉપયોગ કરવામાં બતાવે છે. પોતે જે કાંઈ જાણતી હોય છે તે બધુંયે તે બોલી નાંખતી નથી, પરન્તુ જે કાંઈ જોઈ છે તે તો બધું તે હમેશાં જાણતી હોય છે. પાચ્છક નામના એક મોટા મા-ણસનો અભિપ્રાય એવો હતો કે આપણે એકબીજાને વિશે જે કાંઈ વાત કરીએ તે જો બધા પે કોઈ જાણવા પામે તો દુનિયામાં દોસ્તોની સંખ્યા પૂરી ચારની પણ રહે નહિ.

મુંબાઈ-મિરગામ

૧૯-૯-૧૯૧૦

ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા.

રમણિમણિમાલા.

એક સેવિકાનું જીવન.

મુખાબ જેવા શહેરમાં અનેક નિરાધાર સ્ત્રીઓને યોગ્ય સલાહ અને આશ્રયની જરૂર પડે છે. સ્ટેશનઉપર જોશો તો કયે સ્ટેશને જવું તેનું બાન હોતું નથી. દીકાટ ક્યાંની કરાવવી ત્હેની ખબર હોતી નથી તો પછી દીકાટ ઉપરનું કે સ્ટેશનના પાટીયાં ઉપરનું નામ ક્યાંથી વાંગી શકે ? મજૂરીને માટે-જીવન જોગ ખાવાનું મેળવવા માટે અન્યથા લતામાં ફરે છે અને પેટની લાલચે ધુલ્યા ન છતાં અનેક કુકર્મોમાં પ્રસાદ જન્ય છે. આવી તરેહની અને બીજી આપદામાં પડતી અબળાઓને બચાવી લેવી એ પૂરુષનું કામ છે એ કોણ ના કહેશે. યુરોપ-અમેરિકામાં તો સ્ત્રીઓ વધારે સ્વતંત્ર છે, વધારે ભણેલી છે. એટલે એમને આપણા કરતાં ઓછી સલાહની જરૂર છે. આમ છતાં ત્યાં કેટલીક પ્રભુ પરાયણ સેવિકાઓ સ્ત્રીઓને પતિત થતાં અટકાવવાના મહા પ્રયાસ કરે છે અને એ ખાતે જીવન ગાળે છે. મીસીસ બટલર આવી સેવિકામાંની એક હતી. એનાં જીવનક્રમમાંથી આપણને ઘણું શીખવાનું મળે છે. પોતાની જન્મભૂમિ સ્વીટ્ઝર્લંડમાંથી ગરીબ નિરાધાર સ્ત્રીઓને મદદ આપવાની યોજના કરી અને તે સંબંધમાં કેટલાક પ્રસિદ્ધ પુરુષોને પત્રો લખ્યા. આ પત્રોમાં મીસીસ બટલરે એક પત્ર મી. હુમ્બર્ટ નામના શખ્સને લખ્યો. પરંતુ મીસીસ બટલરે જે હુમ્બર્ટને જોળખતી હતી તે હુમ્બર્ટને મળવાને બદલે તે બીજાને મળ્યો. અને આ હુમ્બર્ટ શિવાય બીજા કોઈએ મીસીસ બટલરને ઉત્તર આપ્યો નહોતો. અને તેથી મીસીસ બટલરે લખે છે કે “ જેને સાચો ધારતી હતી તે ખોટો નિકળ્યો અને ખોટો સાચો કર્યો. ” ઈ. સ. ૧૮૭૫ માં મીસીસ બટલરે પોતાના ધર્મ કાર્ય માટે મુસાફરી શરૂ કરી. તે સમયમાં એક સ્ત્રી બાપણ કરે અને તેમાં ‘પણ’ નીતિના ‘વિ’ થય ઉપર ભાષણ કરે તે નવાબ જેવું લાગતું. આથી જ્યારે મેડમ ડીપ્યુરીએ પોતાનો દોલ બાપણ માટે આપ્યો ત્યારે ગામમાં બહુજ ચર્ચા થઈ અને ત્યાં સાંભળવા જનાર સ્ત્રીઓની ભારે ચર્ચા થઈ હતી.

પરંતુ મીસીસ બટલર જેવું હૃદય ભક્તિભાવ, પ્રેમથી પૂર્ણ હતું તે જ્યારે જોલવા ઉડી—તેના શખ્સોની અસરે પથરાઈ. ત્યારે સાંભળનારાં મદ્મદિત થઈ ગયાં અને ત્યાં ન આવનારાંના મનમાં એમ થયું કે આપણે જીવનની એક ઉમદા તક ગુમાવી. મીસીસ બટલરના ભાણે જીવન અસર કરી. આપણે માથે પણ જવાબદારી છે એવું સ્ત્રીઓ સહમજવા લાગી. અને હુંક સમયમાં અનાથ બાલિકાઓના રક્ષણ માટે સ્વીટ્ઝર્લંડમાં પાંચ આશ્રમો ઉઘડ્યા. મીસીસ બટલરના પ્રયામથી જે આશ્રમો-મંડળ ઉઘડ્યાં છે તે મંડળની ૪૭-દેશોમાં ‘સાળા’-છે; ૪૩૯ આશ્રમો છે.

આ ઉપરાંત એ મંડળ તરફથી ઘણાં ઉદ્યોગમંડળો પણ ઉઘાડવામાં આવ્યાં છે. રહે સ્ટેશનો ઉપર અને ત્હેમાં મ્હોટાં શહેરો-પાતાની જગ્યાઓ ઉપર અન્યથી સ્ત્રીઓને જે

હેરાનગતિ ભોગવવી પડે છે તેનો ખ્યાલ એ ઉપરથી આવશે કે ઇ. સ. ૧૮૯૪ થી ૧૯૦૪ સુધીના દસ વર્ષમાં આવી જંગાઓએ આ મંડળ તરફથી લગભગ ૩૫૦,૦૦૦ અઝણી સ્ત્રીઓને મદદ આપવામાં આવી છે. આવીજ રીતે આપણા દેશમાં કરવામાં આવે તો કેટલી સ્ત્રીઓ આશીર્વાદ દેશે.

આજ મંડળ તરફથી ફ્રાન્સમાં પણ મીસીસ બટલરના ઉદ્દેશો સાચવનારી મંડળી સ્થપાઈ છે. મીસીસ બટલર સાથે કામ કરનાર એક સ્ત્રી લખે છે કે મીસીસ બટલરની સાથે મેં છ વર્ષ ગાળ્યાં છે તે મ્હારી જીંદગીના સુખીમાં સુખી દિવસો છે. મીસીસ બટલર મ્હારાં માતા, મ્હારાં જ્ઞેન કરતાં પણ વધારે હતી.

ઇ. સ. ૧૮૭૧ માં ઇંગ્લેન્ડમાં સુદ્ધ ચાલતું હતું ને વખતે હલ શહેરમાં મીસીસ બટલરે એક સભા બરી હતી. આ સભામાં ૧૨૦૦ સ્ત્રીઓ હાજર હતી. અનાથ બાઈઓ પોતાનાં રડતાં બાલકોને લઇ આવી હતી અને બાલકોના હોવાથી સંભળાશે નહિ એ બ્લેકિ દીલગીરી બરે ચહેરે કેટલીક બાઈઓને ખદાર જવું પડ્યું હતું. મીસીસ બટલર અનાથ બાનુઓનાં દુઃખો-લેખને પડતી મુશીબતો અને આપણી ધરત્તે ઉપર એટલું તો અસરકારક રીતે બોલી હતી કે લેની પોતાની આંખમાંથી આંસુ આવ્યા હતાં એટલુંજ નહીં, પણ સાંભળનારાઓમાંથી ઘણાને આંખો રૂમાલથી લોવી પડી હતી.

ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં મી. બટલરની વીચિટરના ધર્મશુદ્ધ તરીકે બદલી થઇ અને ત્યાં મીસીસ બટલર ધરકામમાંથી પરવારી ગરીબોનાં ઘરની મલાકાત લઇ લેખના દુઃખો દૂર કરતી.

એક દિવસ એક અનાથયુવાન બાઇ પાપમાં પડેલી મળા તેની સાથે વાત કરતાં જણાયું કે તે પ્રથમ નિરાધાર હોવાથી જૂપના દુઃખે ફસાઇ હતી. પાપમાંથી છૂટવાની ઇચ્છા હતી પણ હિંમત નહોતી. આ બાઇ મીસીસ બટલરને મળી. આ બાઈને ખરાબ રોગ હોવાથી બીજી હોસ્પિટલોમાં રાખવામાં નહોતી આની. મીસીસ બટલરે ધાર્યું કે “આવા રોગો વાળાને તિરસ્કાર કરવાથી તેઓ વધારે પતિત થાય છે એટલુંજ નહિ પણ વધારે રોગ અને અનીતિ ફેલાવે છે માટે એમને આશ્રય આપી એમને સુધારવાં એ પ્રયત્નું મહાન કાર્ય છે. આપના શરીર તેમજ આત્માની ઉન્નતિ કરવામાંજ ખડું પ્રયત્ન કર્યું સમાયેલું છે.” આ વિચારથી ઇ. સ. ૧૮૮૪ માં મીસીસ બટલરે એક બાઈથી આવી બાનુઓ માટે આશ્રમ ઉઘાડ્યો. એક વર્ષમાં ૪૦ સ્ત્રીઓએ લાભ લીધો આમાંની ઘણી સારી યઈ શીખી અને બિવિધની જીંદગીમાં નીતિમય જીવન ગાળ્યું. કેટલાક વખત પછી બે અનાથ કન્યાઓ આવાજ રોગથી પીડાતી મીસીસ બટલરને મળી. મીસીસ બટલરે ખંતથી લેદિની ચર્ચાની દરકાર ન રાખતાં આ બન્નેના શરીર અને આત્મા સુધારવા પ્રયત્ન કર્યો. પ્રયત્ન સફળ થયું અને આ બન્ને કન્યાઓએ બીજી જ્ઞેનોને સુધારવા જીવન ગાળ્યું હતું. આવા આશ્રમોની બાબતમાં બધા દાખલામાં જય મળતો નથી પણ તેથી નિરાશ થવાનું નથી. મીસીસ બટલર વ્હાલસોઇ અને આનંદી સ્વભાવની હતી અને તેથી લેના સંબંધમાં આવનાર દરેકના હૃદયમાંથી શોક દૂર થતો.

મીસીસ બટલરનો એક નિયમ એવો હતો કે તે ગમે તેટલા કામમાં ગુંચાયેલી હોય છતાં દરરોજ અમુક કલાક એકાન્તમાં ગુજરવા. લેના બારણા ઉપર “ મહેરબાની કરી

દોકશો નહીં ” એવું લખેલું હતું. આ વખતમાં તે પ્રભુ પ્રાર્થનામાં તસ્લીમ થતી. અને એમજ કહેતી કે પ્રભુની પ્રાર્થનામાંથી જે શાન્તિ-જે ઉત્સાહ મળે છે તે શાન્તિ, તે ઉત્સાહ ખીજેથી મળતો નથી. મીસીસ બટલરમાં પ્રાણી માત્ર ઉપરનો પ્રેમ નજરે પડતો. એ અસરથી દરેક તરફ માતાની લાગણીથી તે જોતી. જે સ્ત્રીઓ એની પાસે સહવાસમાં આવતી તે સ્ત્રીઓ તહેને ત્યજવા ચાહતી નહીં-એને માટે પ્રાણુ આપવા તૈયાર થતી.

મીસીસ બટલરનો પ્રેમ અમૂક જાત અથવા અમૂક દેશ : મેના સંબંધમાં નહોતો. તે ઉમદા દીલની અને ઉદાર વૃત્તિની હતી. પોતાના દેશને ચાહતી છતાં દુનિયાના તમામ ભાગમાં ખનતી મદદ કરવા તત્પર હતી. દુઃખીનાં દર્દી જોઈ તેનું હૃદય ભરાઈ આવતું. તિરસ્કાર વૃત્તિ તે સહમજ્જતીજ નહિ. ગરીબની, રોગીની કે દુર્ગંધની સુગંધને નહોતી આવતી. આ સાથે મીસીસ બટલર, ખડું નમ્ર હતી. કીર્તિ લોભી કે અબીમાની જરાએ નહોતી. આપણા દેશમાં જૂત દયા-ગરીબો માટે, દુખી માટે દયા છે. પ્રભુપ્રેમ છે. માત્ર એ દયા-એ પ્રેમને વ્યવસ્થિત કરી દુઃખી બહેનોનું બહુ કરવામાં ઉપયોગ થાય તો કેટલો લાભ ! આપણામાંથી મીસીસ બટલર ક્યારે નિકળશે !

લોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દીવેટીયા.

દેવીઅધોરકામિ

(ગયા વર્ષના ૫૪ ૩૨ થી ચાલુ.

આધ્યાત્મિક વિવાદ એટલે શું તહેનો ખુલાસો કરવો જરૂરનો છે. મહાત્મા શયચન્દ્રસેન પોતે રચેલા ‘નવ સંહિતા’ નામના ગ્રંથમાં એક કંઠણુ વ્રતનો ઉલ્લેખ કરી શ્યા છે. એ વ્રતનું નામ છે આધ્યાત્મિક વિવાદ. એ વ્રત લીધા બાદ પતિપત્ની આ-મામાં આત્મા મેળવીને પ્રભુસેવામાં જીવન સમર્પણ કરે છે. એટલા માટે એ અનુષ્ઠાનના મુદ્ધિકારીઓમાં ભેદ હોય છે, જે લોકો બ્રહ્મચર્ય પાળવાને સમર્થ હોય તહેમનેજ માટે એ વ્રત ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે બીજાઓને માટે નહીં.

ઇ. સ. ૧૮૯૧ ની ૨૭ મી જાનેવારીએ પ્રકાશચન્દ્ર અને અધોરકામિનીનો આધ્યાત્મિક વિવાદ થયો. એને માટે એ બંને પુદ્ધ દેવના લીલાક્ષેત્ર રાજગિરી તીર્થમાં ગયાં ત્યાં એ તીર્થમાં જઈને પ્લેક્ષાં પ્રકાશચન્દ્ર અને તહેમની સ્ત્રીએ મુંડન કરાવ્યું તદ્વાર બાદ ઉપાસના કરવામાં આવી અને તહેમનું આધ્યાત્મિક લગ્ન સંધ્યાઈ સુકયું.

એ શુભપ્રસંગે શ્રીયુક્ત યજ્ઞિદાસ નામના એક બંગાળી વિદ્વાન હાજર હતા. એ ગૃહસ્થ એ સંબંધમાં પોતાની ડાયરીમાં લખે છે:-ઉપાસના-સ્વર્ગની ઉપાસના: આજ એક મહાન કાર્ય થયું. બકિતમાગન પ્રકાશ બાપુ અને તહેમની ભાર્યા અધોરકામિની આ-ધ્યાત્મિક વિવાદ સુત્રથી બંધાયો. xxx આ કાર્ય જોઈને બંધાના મનમાં એક સ્વ-ર્ગીયભાવ વ્યાપી ગયો. હમણાં પ્રકાશ બાપુની વય ૪૪ અને અધોરકામિનીની ૩૬ વર્ષની છે.

હવે અધોરકામિનીના લખતો જવાની વાત કહીશું. આટલા દિવસ એમણે બકિત માર્ગમાં માધના. સ્વામી અને સંતાનોની સેવા તથા બાંધીપરની અનેક રોગી અને દુઃખી

નારીઓની સેવા કરવામાં ગાળ્યાં. હવે દેશસેવાના કાર્યમાં આત્મસમર્પણ કરવાનો લેખને અભિલાષ ઉત્પન્ન થયો, અથવા એમ કહો કે ઇશ્વરે લેખને એ કામ તરફ પ્રેરણા કરી. ઇશ્વરની આજ્ઞા માનીને એ પરાપકારના કર્મક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરવાને આકુળઆકુળ થઈ ગયાં. પણ દેશના ક્યા કાર્યમાં હાથ ધાકવો ? સાધનામાં સિદ્ધિ મેળવ્યા છતાં પણ એ કામગણદેશ નારી હતી. નારીઓને માટે કયું કર્તવ્ય એવું છે ? લેખણે યોગ્ય સમયમાં જ પોતાને માટે કામ પસંદ કર્યું. જોયું કે બિહાર પ્રાન્તમાં સ્ત્રીજાતિની ઘણી દુર્દશા છે. લેખને બહુવા ગણવાનાં કાંઈ સાધન નથી અને બણ્યા ગણ્યા વગર ઉત્તિ થવાનો સંભવ નથી. નિશ્ચય કર્યો કે છોકરીઓને માટે એક સારી નિશાળ અને બોર્ડિંગ હાઉસ ઉઘાડવું અને લેખેના ભાર પોતે ઉઠાવવો. પણ એને માટે ખર્ચ અને શિક્ષણની જરૂર હતી. વિચાર્યું કે પૈસાનું તો પછીથી યદ્યપ્ત પડશે. પણ શિક્ષણ આપવાને તથા બોર્ડિંગ ચલાવવાને માટે ખેડમાં મદારેજ શિક્ષણ લેવું પડશે. એ વિચારથી ઘ્રોઢ વયમાં એ લખને બહુવા ગયાં. બધા કહેવા લાગ્યાં ને આ શું કાલુક ? સ્વામી અને છોકરાંઓને મુશ્કેલી દેખે લેખે લખને બહુવા જશે ? તેથી થવાનું શું ? લેખે અજણી મડમોની સાથે કેવી રીતે રહી શકશે ? અને આટલી ઉંમરે અજેણ આવડવાનો સંભવ છે ? એ ટીકા કરનારાઓને ખબર નહોતી કે અધોરકામિનીને માટે ‘અસંભવ’ રાખ્ત જિંદગી હતો. સ્વામીને ધરસંસારનો વહીવટ સોંપીને એ લખને ગયાં. ત્યાંની બોર્ડિંગ હાઉસની ઉપરી મડમ એક બંગાળી રમણીનું સાહસ, મનોમજ, અને કર્મોત્સાહ જોઈને આશ્ચર્યચકિત થઈ ગઈ. લેખે કહ્યું ‘મિસિસ રાય ! લેખે બોર્ડિંગમાં રહેવાનું તો કહો છો પણ એમ કરવાથી લેખારાથી આ ઉંમરે બોર્ડિંગ હાઉસના બધા નિયમો પળાશે નહીં. અધોરકામિનીએ કહ્યું ‘ના એમ નહીં. હું વિચાર્યો યદ્યપ્ત અને શિક્ષણ મેળવવા આવી છું એટલે મદારે બોર્ડિંગ હાઉસના બધા નિયમો પાળવાનું પડશે.

લખને જવાના યોગ્ય દિવસ બાદ લેખેના મોટા છોકરા સુબોધ ધણે માંદો પડ્યો. આ સુબોધ તે હાલના કલકત્તાના એરિસ્ટર મીસ્ટર એસ. સી. રાય. પણ એ વખતે એ બાળક હતા. લેખેના તાવ ૧૦૫ ડિગ્રીથી એકદમ ૯૭ ડિગ્રી આવીને ઉભો. તરત જ લખને ખબર આપવામાં આવી. બીજી વખતે મે તેટલું ધૈર્ય રાખનારી આપણી સ્ત્રીઓ છોકરાંઓની માંદગી વખતે ઘણી મમરાઈ જાય છે. પણ અધોરકામિનીએ પોતાના પાસ સંતાનને ઇશ્વરની કૃપાઉપર છોડીને ચિત્તને સ્થિર રાખ્યું. એ દિવસની રાયરીમાં લખે છે:-

‘સુબોધના મંદવાડના ખબર સાંભળીને લેખે માજના બોજામાં સોંધ્યો. ધણેજ આરામ.

અધોરકામિનીએ લખનેથી પોતાના સ્વામીને જે પત્રો લખ્યા હતા તે ઘણાજ ઉત્કૃષ્ટ છે, એ વાંચતાં લેખની સ્વામી તરફની નિઃકામપ્રીતિ જોઈને જેટલો વિસ્મય થાય છે તેટલું જ લેખની ધર્મનિષ્ઠા, ઉદ્યોગ, અને અનુપમ ઇશ્વરભક્તિ જોઈને લેખને એક નમુના રૂપ સ્ત્રી કહેવાનું મન થાય છે. એક પત્રમાંથી કેટલોક ભાગનીએ ઉતારીએ છીએ:-

‘લેખે જે કાંઈ કહેશે તે જીવસદે કરવા હું ચિત્ત કરીશ. આટલા દિવસ લેખારાથી મિત્ર હતી. હવે આપણે આધ્યાત્મિક વિવાદથી બંધાઈને એક રૂપ થયાં છીએ. એવું કહ્યું

આવી આવી ઉચ્ચ અભિલાષાઓ સાથે લખતોનો અભ્યાસ પુરો કરીને અધોરકા-
મિની સ્વામીની પાસે બાંકિપુર ગયાં. પણ બોર્ડિંગના કેબટથી તથા પછી કામ કરવાથી
તેમનું શરીર ખીલકુલ લેવાઈ ગયું હતું. પ્રકાશચંદ્રે તેમને આ દશમાં જોઈને લાંબું છે,
“તારા હાથ અલકારે સન્ધ્ય હતા, અને પહેરવેશ સાદો હતો, છતાં મહારી આગળ” જે
દિવ્યજ્યોતિ જેવી ઉત્તરવળ લાગતી હતી; આ તોઈ કેવું રૂપ! આ શું દેવી નહીં તે
માનવી? ત્હને પ્રણામ કરૂં કે નહીં તેનો વિચાર મનમાં નહોતો આવ્યો. પણ અંદર જેતાં
એ સમયે ત્હને પ્રણામ કરવા યોગ્ય હતો.”

સ્વામીએ, પત્નીનાં તપસ્વિની વેશે દર્શન કરીને અને તેની ધ્વિરભક્તિ અને આ-
ત્મત્યાગની કથાનું સ્મરણ કરીને તેને પ્રણામ કર્યો; એ ધણીને હૃદયાર જવા જેવું લાગ્યું
હશે. કેટલાકે એને મુરોપના દેશમાંથી શીખેલો ‘સુધારો’ ગણીને તેના તરફ તીર-
સ્કારથી જોશે. પણ અંદર જેતાં એ હૃદયાર જવાની વાત પણ નહોતી અને પશ્ચિમના
સુધારાની નકલ પણ નહોતી. શક્તિ જોઈને ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. આપણા ભક્તમાળ
અન્યમાં એવાં દર્શતોનો અભાવ નથી. એ ભક્તિરસનો અન્ય વાંચતાં જણાશે કે કેટલાક
અભિમાની નૃપતિઓ પોતાની પત્નીના અનુપમ ભક્તિભાવથી આશ્ચર્ય પામી જઈને તેના
ચરણમાં સોનાના મુગટ સાથે નમ્યા છે.

ત્હારખાદ અધોરકામિની કેટલીક સખીઓએ સાથે લઈને રસ્તામાં ધ્વિરનાં બજા
ગાવાં અને કેટલીક જગ્યાઓએ બાપણો આપવા લાગ્યાં. આથી શોકમાં તેમની નીન્દાનો
પાર રહ્યો નહીં. પણ એમણે પોતાના આત્માને એવા પ્રદેશમાં પહોંચાડ્યો હતો-કે જ્યાં
નીંદા કે પ્રશંસા અસર નહોતાં કરી શકતાં. મનુષ્યોના સખ્ત તીરસ્કારને સમયે પણ એમનું
હૃદય પોતાનાં શુભ કામમાંથી પાછું હટ્યું નહીં.

પંછીથી એમણે પ્રખ્યાત વકીલ સ્વર્ગસ્થ શુર પ્રસાદસેન મહાશયના આગ્રહથી
બાંકીપુરની કન્યાશાળાને બધો વહીવટ પોતાના હાથમાં લીધો. એ નિશાળ બધ પંડી
જવાની તૈયારીમાં હતી. ફડમાં તરસાળું આવી રહ્યું હતું. છોકરીની સખ્યા પણ જોઈએ
તેટલી નહોતી, પણ અધોરકામિનીએ કહ્યું - ‘પૈસા નથી? હું ગમે તેમ કરીને પૈસાની
સગવડ કરીશ. છોકરીઓ નથી? હું ઘેરઘેર જઈ, ગામેગામ ફરીને છોકરીઓ એ-
કી કરીશ.’

આ સ્ત્રીના આવા અદ્ભૂત કર્મોત્સાહ, ખંત અને દૃઢ સંકલ્પને કોની સાથે સર-
ખાવીએ? આવી સ્ત્રીને માટે અસંભવિત શું? તેમણે ૧૫ મી ફેબ્રુઆરીએ કન્યા-
શાળાનો વહીવટ પોતાના હાથમાં લીધો. માર્ચ મહિનો પુરો ન થયો એટલામાં નિશાળમાં
૨૯ કન્યાઓ યંદ. ત્હારખાદ હિંદુસ્થાની કન્યાઓ પણ નિશાળમાં આવવા લાગી.

આ અરસામાં અધોરકામિની ધંડિયાળના ઠાંઠા રહામું જોઈને કામ કરતાં. જરા
પણ વખત નકામો જવા દેતાં નહીં. આ વખતનો કાર્યક્રમ એમણે પોતાની રોજનીશીમાં
લખી રાખ્યો છે તે હમે નીચે કિતારીએ છીએ. ૧. છોકરીઓને અંતરાવધો (૨) પાઈ (૩)
ઉપાસના (૪) રોગીઓનો સેવા (૫) નિશાળમાં રૂઝુ (૬) મુલાકાત કરવી. (૭) નવા પો-
રોગીઓડાકીની. ખુબર પૂછવી (૮) આવક ખચતો આસરો કઢાડવો અને પગાર આપવો.

આ પરિશ્રમનું શું ફળ આવ્યું તે પણ કહીશું. બાંકીપુરની કન્યાશાળામાં એન્ડ્રસ સક્ષીનું શિક્ષણ અપાવા લાગ્યું. અને એ નિશાળમાંથી કન્યાઓ પ્રવેશિકા પરીક્ષામાં પાસ થવા માંડી. આ ઉપરાંત એમણે પોતાને ઘેર છોકરીઓને વાસ્તે એક બોર્ડિંગ હાઉસ નિર્માણ કર્યું. દેશપરદેશની છોકરીઓ એ બોર્ડિંગમાં રહીને શિક્ષણ મેળવવા લાગી. ફક્ત એક નારીના ઉત્સાહથી દેશને માટે કેટલું કામ થઈ શકે છે તે જોવા જેવું છે.

આ મનસ્વી સત્તારીનું હૃદય કેટલું ઉન્નત હતું, તેમનો સેવાસંબંધી વિચાર કેવો ઉચો હતો તે સંબંધી બે એક શબ્દો કહીશું. સેવા સંબંધે એ હિન્દુ કે બ્રાહ્મ, બંગાળી કે હિન્દુસ્તાની, આપણો કે પારકો એવો કંઈ પણ ભેદ રાખતાં નહોતો. સેવાનું તેનું આવતાંજ તેને ધ્યેયરો હુકમ મણીને તૈયાર થતાં. એક વખત એવું બન્યું કે બાંકીપુરમાં એક સ્ત્રી સુવાવડને ખાટલે પડી. ઘરમાં બીજું બેઠું નહોતું. હવે એની બિચારીની ચાકરી કાણ કરે ? અધારકામિનીને કાને વાત આવતાંજ એ ત્યાં પહોંચ્યાં અને સગી માની પેઠે એ ખાંધની સુવાવડ કરી.

તેમની સેવા સંબંધી પ્રકાશચન્દ્ર લખે છે:-

‘ આ દેશના નારી જીવનમાં સેવા નથી એમ નહોતું. પણ તે પ્રાયઃસ્વામી અને કુટુંબની સીમામાંજ બધાંજ રહી હોય છે. આસક્તિના કોટને જોડેલો તોડેલો તેટલોજ પારકોનો વિચાર કરવાની અને મદદ કરવાની શક્તિ આવશે. ત્યારે માટે એ સમયઉપર પડેલો મ્હોટા માણસનો હક હતો તેટલોજ દુઃખી વિધવાની જીંડીનો હતો. ખબર મળતાંજ નું તેમનું દુઃખ દૂર કરવા દોડતી. છેવટે જ્યારે એ સેવાકાર્ય ધણું વધતું ગયું ત્યારે મ્હારી પાસે આવીને પુછી જવાનો સમય પણ રહ્યો નહોતો. કેટલાએક દિવસ મ્હારી અળણમાં તે કેટલાએ રોગીઓની સેવા કરી છે. (અપૂર્ણ.)

વિદ્યાકંઠા.

સગર્ભા સ્ત્રીઓને થતી જિલટીનું દુઃખ દૂર કરવાના ઉપચાર.

ખેનો.

મ્હારી એક ખેનપણીને જીપરનો પ્રસંગ આવતાં જિલટીઓ થતી હતી અને તેથી અત્યંત પાણી કે દવા પેટમાં ન ટકી રહેવાથી શરીરે તે ઘણી દુર્બળ થઈ ગઈ હતી. આવી હાલતમાં ન્હાના સ્થાનમાં રહેનારા સાધારણલોકની સામાન્ય રીત પ્રમાણે દવાખાનાની દવા તે લાવતી નહોતી, પણ કોઈ નજીકમાં રહેનારી બાઈએ તેને જિલટીઓ મટાડવાની એક બે દેશી દવાઓ બતાવી અને તે તેણે કરી; તોપણ એથી એને જિલટીઓ મટી નહિ અને તે દુઃખ વધતાં તથા લાંબા વખત સુધી ન મટવાને લીધે પરિણામ એ આવ્યું કે એને એક બે વખત આ મહા બાધથી અધૂરે દિવસે પ્રસવ થતાં મહા દુઃખી થઈ. તે પછી પ્રસંગાનુસાર અમદાવાદ રહેવાનું થતાં તે વખતના-ખેનચરણસ ડિસ્પેન્સરીના ડોક્ટર કુપરે તેની કાળજીપૂર્વક દવા કરીને જિલટીઓ મટાડી અને પછી પૂરાં દિવસે એ તંજાણાઈએ એક સન્દર અને સુંકમાર પુત્રનો જન્મ આપ્યો. આ ઉપરથી માલુમ પડે છે કે સગર્ભા

સ્થિતિમાં જીવે જીવડીઓ થતી હોય તેમજ નશીબકર હાય મુદ્દી-આજીનુ ચર્ધ ખેસી ન રહેતાં સારા અનુભવી ડોક્ટર કે નિપુણ વૈદની સલાહપ્રમાણે દવા કરવી જોઈએ.

૫. સગર્ભા સ્ત્રીને જીવડી થતી હોય તો તે તરફ કોઈ લક્ષ્ય પણ આપતું નથી. તે તો ચાર્જન એમ ધણીખરાં કહે છે. ધણીખરી સ્ત્રીઓને ખીન્ના મહિનામાં જીવડી (ઓકરી) શરૂ થાય છે અને પાંચમા મહિનામાં બંધ થાય છે.

સગર્ભા (દલાડાવાળા) સ્ત્રીઓને જીવડી ધણીકરીને. સહવારમાં થાય છે. અને દોષવાર નિયામણી પણ થાય છે. કદી કદી એ ગર્ભ ધારણ થયાના ખીન્ન દિવસથી શરૂ થાય છે અને નવ મહિના સુધી ચાલુ રહીને પ્રસૂતિ થયાપછી આપોઆપ બંધ થઈ જાય છે. જીહાળા (જખકા) અને જીવડી જે મધ્યમ હોય તો એટલે દિવસમાં એકદા વખતે થતી હોય તો અંધવા ધણી વખત વચમાં અંતર પડ્યાપછી થતી હોય તો તેથી ખુદીવાનું બીલકુલ કારણ નથી. ફક્ત કંઈ શામક ઉપચાર કરવા પડે છે, પરંતુ કદી કદી આ વિકારથી ગર્ભિણી સ્ત્રીની સ્થિતિ એટલી ભયંકર થાય છે કે તેનાથી ગર્ભપાત થાય છે; અને રક્તઆવ બહુ થકેને સ્ત્રીની હૃદયી જોખમમાં આવી પડે છે. કદાચિત્તે જો આનાથી જાણી તો પેટમાં કંઈ પણ ન ટકવાથી ભૂખથી મરી જાય છે. તેથી આ વિકારને વૈદ્યકશાસ્ત્ર વાળાએ ભયંકર વિકારમાં ગણ્યો છે.

જીવડીઓનું ભયંકર દુઃખ દૂર કરવાને તેના કેટલાએક ઉપચાર આ નીચે લખવામાં આવે છે. ઔષધોપચાર:—(૧) ધાણા ચોખ્ખાના ધોરાવણમાં આચરે અર્ધાં તોલો વાટીને તેનું પાણી ગાળીને તેમાં ખડી સાકર એક તોલો નાંખીને તે પાણી નવઠાંકથી પાથેર સુધી પાકું.

(૨) સકાઅલુ કિંચુ બાળીને તેની રાખ કરીને તે મધમાં ચાટવા આપવી.
(૩) મસુરની દાળ શેકીને તેનો ઘોટ કરીને ૧૧ તોલો ઘોટ શેરડીનાં રસમાં કિંવા દાડમના રસમાં આપવો.

(૪) મગશુદ્ધિ સાફ કરવાનાં ઔષધ આપીને મગશુદ્ધિ સાફ કરવી.

(૫) સાડી ચોખ્ખા (લાલ ચોખ્ખા) નો ખાત, ગાયતું દહીં ને સાકર એ જામવું.

(૬) પ્રવાલ ભસ્મ કિંવા મોતીની ભસ્મ અર્ધાં રતીથી જે રતી સુધી બિંબોરાનાં, દાડમના, અથવા દ્રાક્ષના લઢમાં આપવી.

(૭) તુલસીના પાનનો રસ એક આયમની ભરીને, અને એક ધણાયથી દોડાંના દાણાનું ચૂર્ણ એકત્ર કરીને આપવું.

(૮) વિપજાની છાલ બાળીને પાણીમાં ઓલવીને તે પાણી પીવાને આપવું.

(૯) ચૂકાં આમળાં, દ્રાક્ષ, સાકર, મધ એ ઔષધો ચાર ચાર તોલો લઈને તેમાં ચોસક તોલો પાણી નાંખીને એક પહોર સુધી પલાળી રાખવું; પછી ચોળીને તેમાંનું ચોક્ક ચોક્ક પાણી પીવાને આપવું.

(૧૦) પોકેલાં કેળાં, અથવા કાઠાં ખાવાં આપવાં.

(૧૧) શેકેલાં મગને પાણીમાં બીડાળી તે પાણી પાકું. તેજ બીડાળેલા પાણીમાં મધ, સાકર, ને ડાંગરની ધાણીનો ઘોટ નાખ્યો હોય તો વધારે સારું છે.

(૧૨) બિંબોરાનાં પાન, આંબાનાં પાન, ને જાંબુડાનાં પાન, એનો એકત્ર વાટા કરીને ગરમ રાખોડીની ભરસામાં ભરીને બહારને વરાળામાં થાય એટલે તેનો રસ કાઢવો ને મધ નાંખીને ઘોડો ઘોડો પીવાં આપવો.

(૧૩) સંખભસ્મ અથવા કોડીઓની ભસ્મ એક રતીથી જે રતીસુધી લીંબુના રસમાં આપવી.

શખભસ્મ તથા કોડીઓની ભસ્મ તૈયાર કરવાની રીત.

શંખના કડકા (ટુકડા) કરીને કિંવા કોડીઓ છાશમાં ભીંજીને પાંચી, અને તપાનીને છાશમાં બોળવી, પછી એક માટીના ચડવામાં ધાલીને એક કોડીયું લાંબીને કપડ માટી કરવું, અને પછી તે ચડવો ચડાયાંની બહીમાં ધાલીને બાળવો, તેથી ભસ્મ તૈયાર થાય છે.

(૧૪) બોરના બીજમાંનો ગર્ભ, પિપળા, મોરના પીછાની રાખ અને મધ એકત્ર કરી કાલનીને આંગળી આંગળી ચઢાડવું.

(૧૫) પિત્ત પાપડાને કાઢો મધ નાંખીને આપવો, પિત્ત પાપડા એકતોવો દર વખતે લેવા.

(૧૬) રૂદ્રાક્ષ મધમાં એ રતી ધસીને તેમાં એક ધલાયચી દોડાની જીવતી રાખ (ધલાયચીદોડા સોયમાં ઘેાચીને દીવાપર ધરવો અને લાલચોગ થાય તે વખતે તેની ખૂંટી કરવી. તેને જીવતી રાખ કહે છે.) નાંખીને તેનો આટો કરીને રાખવો, અને તેને કિંવ-સમાં ૫-૬ વખત દેવો.

(૧૭) સૂત શેખરની માત્રા સારી ખાતરીની મળે તો દૂધ સાકરમાં અથવા આમળાના સુરખામાં પાંચ સાત ઘસરકા ઘસીને આપવી.

(૧૮) અતિ ઠંડું પાણી અથવા બરફ નાખેલું પાંખી અથવા સોડા પાટર પાંચથી પછી કદી કદી ઉગરી બંધ થાય છે.

(૧૯) રાઇનું પ્લાસ્ટર પેટપર હોજરીની જગ્યાએ લગાડવું.

વિશેષ સૂચના.

ઉપર લખેલાં ઔષધો પૈકી બદલીપદલીને ઔષધ આપી જતાં અને તેટલાથી વિ-પ્રાર ન શકતાં સ્ત્રી હેરાન થવા લાગે, અથવા નબળાઇ વધતા લાગે તો સારા વેદ (અથવા અનુભવી ડોક્ટર) પાસે ઉપચાર કરાવવા. જે નબળાઇ બહુજ વધે તો વખતે ગર્ભપાત પણ કરવો પડે છે; ગર્ભ પડ્યા પછી જિજ્ઞસી આપોઆપ બંધ થાય છે અને સ્ત્રીની પ્રકૃતિ સુધરવા માટે છે, માટે વેદ (અથવા ડોક્ટર) ની સલાહ લઇને તત્કાળ મર્મપાત કરાવવો. કારણકે એક વખત ઘણી અશક્તાઇ આવી એટલે પછી ન વખત બંધ છે, તેમાં બાપનું કારણ વધતું જાય છે.

(૨૦) પેટમાં કંઈ પદાર્થ ટકતો નથી, તેથી સ્ત્રીનું બળ ઘણું જલદી કમી થાય છે, માટે દૂધ; માંસ રમ (સપ) કિંવા કાંજીની પિચકારી ગુદા દ્વારમાં મારી. પિચકારી મારવાનું કામ અક્રમવાળા સ્ત્રી સહેજ કરી શકે છે, જેને બરાબર ખમર ન હોય તેણે એક વખત વેદપાસે સમજ લેવું, એ કરતાનું કામ બીલકુલ કઠણ નથી.*

ઉર્લંદીઓનું દુઃખ દૂર કરવાને ઉપર જણાવ્યા મુજબ એક પછી એક જિપામ બતાવવામાં આવ્યા છે. ' સુન્દરી સુબોધ ' મામિકનો લાભ લેનાર કેળાચેત્રી બહેનો તેથી વાકેજ થઇ પોતાના સંબંધમાં આવનાર હરકોઇ બહેનને જરૂરના પ્રમંચે આ ઉપર લખેલી દવાઓ કરવા સલાહ આપશે તો તેથી ઘણું બાગે દુઃખ દૂર થતાં આ સ્ત્રીકપયોગી મા-સિકમાં આ લેખ પ્રકટ કર્યાનો હેતુ મદ્ય થયો.

સૌ. દૃષ્ટાગૌરી હિરાલાલ વિ. રાવળ.

સુંથરામપુર-રેવાકાંઠા,

વિવિધવિહાર.

માતૃભૂમિ.

(એક અંગ્રેજી લેખને અનુસરીને.)

જો મને કોઈ પુછે કે મનુષ્યની ભાષામાં મધૂરમાં મધૂર શબ્દ કયો છે ? તો હું તરતજ કહું કે જે સ્ત્રીએ પોતાને જન્મ આપ્યો તેને જે શબ્દથી બાળક બોલાવે છે, તે મધૂરમાં મધૂર અને મીઠો શબ્દ છે. તે શબ્દ એ છે કે જે શબ્દથી રડતાં બાળકને આશ્વાસન મળે છે, હુંખી બાળકને દિલાસો મળે છે, જે શબ્દનો યાદી ગયેલ માણસ ઉચ્ચાર કરે છે, જે સાંભળીને માંદું ને હુંખી માણસ સંતોષ પામે છે, અને જે વિશ્રામ રૂપ શબ્દ હુંખી મનુષ્યોના મુખમાંથી સહજ નીકળે છે; તે મીઠો શબ્દ સંસ્કૃતમાં માતૃ, ગુજરાતીમાં માતા ને અંગ્રેજીમાં મધૂર અથવા મમા છે.

સ્ત્રી પૂરૂપ જે સંબંધથી જોડાય છે, તે સંબંધ તો કદી તોડી શકાય; પણ બાળક કે જે જન્મ પહેલાં માતાના છવનનો એક ભાગ હતું, તેને સંબંધ તૂટવો અશક્ય છે. જન્મ પહેલાં માતાને બાળક શું એકજ નથી ? અને જન્મ પછી પણ શું માતા તેને પોતાનાજ શરીરમાંથી દૂધ નથી આપતી ? આથીજ માનો સ્નેહ સંબંધ કાંઈ અદ્વિતીય જ છે. તેના સ્નેહ જેવું બીજું કાંઈ પણ નથી. તો તેથી વધારે ઉત્તમ તો શું હોઈ શકે ? પિતાનું સ્થાન માતા પછી, એટલે માતાથી ઉતરતું છે. આ કારણથી સંસ્કૃત, હિંદી ને હિન્દુસ્તાનીમાં આપણે માતાપિતા કહીએ છીએ, પિતામાતા નથી કહેતાં. મહાત્મા મનુએ કહ્યું છે કે “ માતાને પિતા કરતાં દશ ગણ વધારે માન આપવું. ” આમ છે તો પછી અંધાં સ્ત્રીપૂરૂપે જે સર્વ માતાઓની પણ માતા, જે પોતાની માતૃભૂમિ છે, તેને તો પોતાની માતા કરતાં વિશેષ માન આપવુંજ જોઈએ. આ મહાન માતા માતૃભૂમિના શરીર પર મનુષ્યો રહે છે, હરે હરે છે, અને કોઈ વખત તેને અપવિત્ર પણ કરે છે; છતાં તે ઉદાર, પ્રેમાળ માતા કદી પણ જરાએ ક્રોધ કરતી નથી. તે સર્વ કાળ શાન્ત ને ક્ષમાવાન છે. જેમ મનુષ્યની માતા પોતાનાં બચ્ચાને પોતાના શરીરમાંથી દૂધ આપે છે, તેમજ આ માતૃભૂમિ પોતાના શરીરમાંથી દરેક મનુષ્યને પોષણ આપે છે.

મારા બંધુઓ અને બહેનો, કદી પણ ભૂલશો નહીં કે ગમે તે દેશમાં તમે જશો તો પણ તમે મતૃભૂમિનાંજ સંતાન રહેશો. જે ભૂમિમાં તમારો જન્મ થયો છે તેવું ચિહ્ન તમારા ચહેરા પરજ છે. જે તમારીજ માતૃભૂમિ છે, તેને છોડીને બીજા દેશના રીતરીવાજ, પોશાક વગેરે મદલ્ય કરવાનો તમારો ભૂલભરેલો અને હલકો વિચાર થશે તો પણ તમારી જન્મભૂમિની ઝાંખ તમારા ચહેરાપરથી ખસશે નહીં.

સ્વમાતાના આહારનું કમ બાળક કદી પણ વાળી શકતું નથી, નો પછી તેનાથી અમરું તો શું પણ અનેક ગણ પોતાની માતૃભૂમિનું લહેલું છે તે તો આપણે ક્યાંથી વાળી શકીએ ? બાળ્યકાળી ને સુપાન દીકરાજ સુખ હુંખમાં પણ કદી માતાનો સ્નેહ

વિસરતો નથી અને એમજ માને છે, કે સારા પ્રતાપ આરી માતાનાજ છે. માતા તરફનો પોતાનો ધર્મ સમારના બીજા સંબંધ કરતાં ધર્મારે પવિત્ર અને બન્ધનકારક છે.

મારા બાઈઓ ને બહેનો! યાદ રાખજો કે આ લોક કે પરલોકમાં માતાના આશીર્વાદથી વધારે કીમતી ચીજ બીજી કંઈ પુણ્ય નથી. માતાનો આશીર્વાદ દુઃખમાં મદદ આપે છે, અને દુઃખ સહન કરવાને શક્તિ આપે છે, ને માતાના આપ જેવું બીજું એકે દુઃખ તીવ્ર નથી.

આપણે તન, મન અને ધનનો જો સદુપયોગ કરવો હોય તો તેને શુદ્ધ અર્પણ કરજી માતૃભૂમિની મેવા કરવામાં અર્પણ કરવાં.

ગોન્ડલ.

રાજકુમારી લીલાબા.

માતા અને પત્નીની નજીવી ભૂલોનાં ભયંકર પરિણામો.

‘સુન્દરી સુબોધ’ ના પુસ્તક ૭ ના અંક ૧૧ માં ‘માતાની નજીવી ભૂલોનાં ભયંકર પરિણામો’ વાળો લેખ વાંચી મહારાહદ્યને અનિ આનંદ તથા સંતોષ ઉત્પન્ન થયો છે. મૂળે બહેન ૨-નો એ વિષય એટલો તો ઉપયોગી જણાયો છે કે એ લેખ કાંતો મોટા ટાઇપથી છાપવાજોવો છે અથવા તેને લાલ કે સોનેરી અક્ષરે છાપવાની જરૂર હતી. ગ્રેટ બ્રિટન અને આર્યસાહ વગેરેના મહારાજ સાહેબ તથા હિન્દના કામરે હિન્દ શહેનશાહ જ્યોજ પાંચમા તરફનો ટાઈરો તથા સંદેશો હમણાં જેમ દરેક રયાનમાં તથા ન્હાની મોટી શાળાઓમાં ઘટેતા વિચેચન સાથે વાંચી સંભળાવવામાં આવ્યો તેજ પ્રમાણે આ ઉપયોગી લેખ સ્ત્રી-શિક્ષકોએ કન્યાશાળાનાં ઉપરનાં ધોરણ શીખનારી બાળાઓ અને ઉપ-સ્ત્રી-શિક્ષકો વગેરેને તથા દેવમંદિરમાં પુરાણી અને વ્યાખ્યાએ કથા શ્રવણ કરનાર સ્ત્રી-સમાજમાં શ્રવણ કરાવવા જોવો છે. લખવાને સન્તોષ ઉપજે છે કે સુરતનિવાસી અન્નેના દિવાન રા. બ. લક્ષ્મીબાઈ કન્યાશુલ્ક દેશાધનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતિ દુર્ગા બહેન કે જેઓ મુખ્ય મેવાસદનનાં એક મંચ છે અને સ્ત્રીકેળવણી પોતાનાં તરફથી અનુકૂળ તકે બનતી મદદ આપતાં રહે છે તેઓએ પોતાને ત્યાં એક પ્રસંગે આવેલા સન્નારી મંડળ રખર એ લેખ વાંચી સંભળાવ્યો હતો. ‘સુન્દરી સુબોધ’ અંક ૧૧ માં આ વિષયકે પર લખાણથી આપેલાં ઉદાહરણોની મંજૂઆ કાંઈ ઓછી નથી; તોપણ વિષયના ઉપયોગીપણા તરફ નજર કરી તે મંજૂરનાં બીજાં ઘણે ભાગે સસ ઉદાહરણો કે જે બનાવો જાતે જો-એલા અને સાંભળેલા છે તેમાંના થોડા એક બનાવ આ નાએ લખવામાં આવે છે.

(૧)

ચંદનની મા પોતાની લાડકી દીકરીને કપડાં પહેરાવવામાં બહુ શોખીન હતી. તે વગેરે કારણથી તેજે ચંદનની નની શીવેલી ધાધરી જોઈએ તે કરતાં વધારે નીચી રાખેલી હતી. ચંદનના પિતાને નીચેનો વામ બહુ પમંદ નહિં હોવાથી તેઓ બધાં ઘણીવાર મેડા ઉપરજ રહેતાં હતાં. ચંદન નની ધાધરી પહેરીને એક દિવસ મેડાઉપર ફરતી હતી તે વખતે ધાધરી પગનીએ આવવાથી તે એક બે વાર પડી ગઈ હતી, તે તેના પિતાના

એવામાં આવતાં ચંદનની નવી ધાધરીને એક પ્લેટ (શીલીટ) ભરી આપવા ધરમાં તેની માને કહ્યું હતું. પણ તેની માને લાંબે છેટે દેવ દર્શન અને માતા મહાદેવ જવા આવવામાં ધણો વખત જતો હોવાથી, તેના પતિની આગ્રાપ્રમાણે જલદી વર્તવાની ટેવ નહિ હોવાથી ધાધરીને શીલીટ ભરવાનું કામ લીલમાં નાખ્યું હતું. એવામાં ' ગીરીપુજન ' ના દિવસે આવતાં ચંદનગૌરી નવી ધાધરી પહેરી બહેનપણીઓમાં રમવા જવાની લેહમાં નીસરણીથી ઉતાવળે ઉતરવા જતી હતી એટલામાં નીસરણીનાં બીજા પગથીએ લાંબી ધાધરી પગનીએ આવતાં ગડબડીયું ખાઈ છેક નીચે આવીને પડી ! કમનશીએ નીસરણી નીચેનાં એટલાએ પત્થરની મોટી છાટો જડેલી હોવાથી માથુ ટુટી ધણું લોહી નીકળ્યું. દેશી અને ઇંગ્લેન્ડ અનેક દવાઓ કરવા છતાં ધણું દુઃખ પામી કેટલેએક દિવસે લાડકડી ચંદન મૃત્યુ થયું યથા હતી.

(૨)

દિવાળી પોતાના છોકરાની દવા કરવા ' એજિઓ ' અથવા એવીજ કાંઈ કાળી દવા લાવી હતી. એના ધરમાં એના વડસસરા રહેતા હતા તે દોષ દોષવાર જરા અરીથુ લેતા હતા. જે તાકામાં જુદા ડોસીએ અરીથુની ચીનાઇ પતરાની ડાબલી મૂકેલી હતી તેજ તાકામાં દિવાળી વહુએ પોતાની આણેલી ' કાળી દવા ' ની તેવીજ બીજી ડબી મૂકી હતી. પછી છોકરાને જલદીથી સારો કરવા કાળી દવા સહજ વિશેષ પ્રમાણમાં આપી. છોકરાને વિષ ચડ્યું અને મૃત્યુ પામ્યો ત્યારે ખબર પડી કે પોતાની આણેલી કાળી દવાને ઠેકાણે તેણે નજીકની બીજી ડબીમાંથી અરીથુ ખવરાવી વ્હાલા છોકરાને મૃત્યુશરણ કરી દીધો હતો !

(૩)

એક ન્હાના ગામમાં માણેકબાઇને તાવ આવતો હતો. ધરમાં દવા લાવવાની માત્ર એકજ શીશી હતી. તે ન્હાનાં છોકરાંએ ફાડી નાંખવાથી પાડોશીને ઘેર શીશી માગતાં તેમણે એક શીશો દવા લાવવા માટે આપ્યો, તેમાં માણેકબાઇ ધર્મોદા દવાખાનામાંથી દવા લાવી ધરમાં જે તાકામાં ગાસ્ત્રેટ (કરોસીન) નો શીશો રહેતો હતો તેની બેડે મૂક્યો. સવાર, બપોરની દવા પીધાપછી રાત્રીની દવા પીવા છોકરાં પાસે દવાનો શીશો મંગાવતાં તેમણે જે શીશો આણી આપ્યો તેમાંથી દવા કાઢી ગટગટ પી ગયા પછી માલુમ પડ્યું કે દવાને ઠેકાણે ભૂલમાં ગાસ્ત્રેટ પી જવાયું છે; તેથી તેના ધરનાં બધાંએ, અને પાછળથી સગાંવ્હાલાંએ દવાખાના તરફ ઘણી દોડાદોડ કરી મૂકી, ડાકટરે ઉલટીઓ કરાવી અને ઘણી મુસ્કેલીથી તે સારી થઇ.

(૪)

છોકરાને ઘણી બધરસ થઈ હોય છે ત્યારે છાતીની જગા કોડવા કોઇ કોઇ સ્ત્રીઓ ખચ્ખાને મીંદળનો ટળાઓ ચર્કીચિત ધરીને પાચે છે તેથી બિલટી થઈ છાતીની જગા નીકળી જાય છે. એક જુદા અને અનુભવી બાઇએ બતાવેલી આ સલાહથી આગળ વધીને પોતાનું ડહાપણ વાપરી-છોકરાને જલદીથી સારો કરવા તેની ઉતાવળીએણે માતાએ મીંદળનો ટળાઓ સારી પેડે ધરીને પાચે અને પરિચામ એ આબ્યુ કે ઘણી ઉલટીઓ થવાથી તે નામુક છોકરો રામચરણ થઇ ગયો !

(૫)

વિગળી વહુને હમેશાં મીઠું પાણી ભરી લાંબા ગામ બહાર એક માઇલ સુધી જવું

આવડું પડતું હતું. તે વખતે સાસુ નણદ વગેરેની વાતો સંભળાવવા પોતાની બહેનપણી-
ઓની સોખત કરી જવા તેને ઘણી ટેવ હતી ધિયાળામાં એક વખતે સવારમાં તેની
બહેનપણી મીઠું પાણી જવા તેડવા આવી અને જલદીથી નીકળવા જતાવળ કરવા લાગી.
વિજળી પોતાના ન્હાના છોકરાને ઘોડીઆમાં સુતાડી આદર ઓદાડી ઘોડીઆનીએ સપ-
ડીમાં સળગતા અગારા નાખી પાણી ભરવા ગઈ. તે પછી ઘોડીઆની દોરી સંડી નજીક
હોવાથી સળગી ઉઠતાં આદરનો છેડો સળગ્યો અને વિજળી પાણી ભરી આવીને જુએ છે
તો છોકરો અને ઘોડીઆનું કપડું વગેરે સર્વે ભરમીભૂત થએલાં જેવાં. બળાને મૃત્યુ પામે-
લા છોકરાની માતા આને પણ હયાત છે અને જ્યારે આ વાત નીકળે છે ત્યારે તેને
ઘણું દુઃખ થઇ આવે છે.

(૬)

છેલ્લા મિહરપના વર્ષમાં આપણા ગૂજરાતમાંથી અનેક બાવિક બહેનો નારીકત્રીબ-
કની-ગોદાવરીની-જનમએ ગઇ હતી. તેમાં નદીના પાણીમાં શામકુ વરખાઇ ન્હાના છોકરાને
લઇ ગોરપાસે ધર્મક્રિયા કરાવતાં હતાં. આહણે હાથમાં આપેલી ચીજો પાણીમાં નાંખવા
કહેતાં, શામકુ વરખાઈએ તેમ કરવા જતાં, પોતાના હાથમાંનો છોકરો અકસ્માત પાણીમાં
પડી ગયો. હજારો માણુમની ગીરદીના ગડગડાટમાં આ છોકરો જુલમાં પડી ગયો કે
પાણીનો ઝપાટો આવતાં પોતાની પાસેથી છોકરો જતો રહ્યો તે નક્કી જાણવામાં નથી,
પણ ગરીમ ન્હાનો છોકરો પાણીમાં પડીને મરણ પામ્યો એ તે વખતે હાજર રહેતાં ઘણાં
પુરુષોએ નજરે જોએલું છે.

(૭)

એક માએ પોતાની છોકરીને પતામાં નાખેલું દૂધ પાયાપછી તેનું મોંદું પાણી લઇ
સાફ કર્યું નહિ. ને મા બાળકને મૂકી ફરના ઓરડામાં કામે વળગી ગઇ, તે પછી એક
મ્હોટી મિલાડી આવી તે છોકરીના ગાવપર તથા આંખો નજીક નખે મારી તેને કરડી
ગઈ, ઘણી દવાઓ કર્યા પછી છોકરી સાજ થઇ. એ છોકરી આને મ્હોટી થઇ છે તોપણ
તેના મુખપરની તથા આંખ આગળની મધળી નિશાનીઓ કાયમ રહી તેની મુખાકૃતિમાં
બિગાડ થએલો માનુષ પડી આવે છે.

(૮)

ન્હાનો મુકુન્દ મ્હોટીમાને ઘણો બ્હાલો હતો. તેથી પોતાના રાજ્યના ચંચળનો એક
પેસો માએ તેને બક્ષીસ કર્યો તે લઇ મુકુન્દ રમવા લાગ્યો. રમતાં રમતાં પેસો 'મોંટાળ'માં
મૂક્યો તે ગળાઆગળ જઈ અચકાયો; ન બહાર નીકળે કે ન અંદર જાય. એ વખતે
છોકરાને ઘણી મુઝવણ થતી હતી. એમ કરતાં કરતાં પેસો પેટમાં ઉતરી પડ્યો. પછી તેને
જલદીની દવા પાતાં ઘણી મુશ્કેલીથી પેસો બહાર નીકળ્યો; અને ધ્રિર કૂપાથીજ છોકરો
મૃત્યુમુખમાં જતો બચી ગયો. તે પછી માએ ફરીથી મુકુન્દને પેસો આપ્યો નથી.

(૯)

થોડાં વરસ ઉપર જુણાવાડામાં જન્માશ્રમીના તેહેવાર પર ઘણી બાવિક બહેનો છોકરા-
છોકરીઓને લઇ પુનમે નદીઉપર મહેતોલીઆ મહાદેવ નજીક સ્થવારમાં સ્નાન કરવા
ગઇ હતી. તેવામાં કેટલીએક છોકરીઓએ રાંજે મગી લગભગ કમરપુર પાણીમાં ગરબો
માવાનો શરૂ કર્યો. એમાંસાને લીધે પાણીમાં એક બાળુએ રેતીનો ટગસો થઇ ગયો હતો.

અને બીજી બાંગુએ નદી ખોદાઈને જોડા ધરા યથ ગયા હતો. અંદર કરતાં કરતાં પાંચ-સાત છોકરીઓ ધરા તરફ પાણીમાં પડી ગઈ, તે વખતે એક આલાક અને બળવાન તરણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો તેણે પોતાના બળથી ઘણી જલદીથી પાંચ-છ છોકરીઓને ડુબતાં ખેંચી કાઢી. પણ આખરે એક કમનશીબ છોકરી વચની છોકરી ધરા તરફ જતી રહેવા-થી ડુબી મરણ પામી. આજે પણ એ બધી છોકરીઓનાં પ્રાણ બચાવનાર ગિત્સાદી અને પરાધિકારી જીવાનનાં લોક વખાણ કરે છે.

(૧૦)

શુદ્ધાનંદુ દર બેઠા પછી ચોથે દિવસે કપડાંનો એક મ્હોટો ગાંસડો લઈ તળાવે ન્હાવા ગઈ અને સાથે સાત વર્ષની કીકીને પણ લેતી ગઈ. એવામાં ગામમાં એક જીવાન માણસનું મરણ થયેલું હોવાથી ઉદીચ ચાલિની ઘણી સ્ત્રીઓ ટોળે મળી સ્નાન કરવા આવી અને તળાવના કિનારે કળાપીટ કરવા લાગી. આ કળાપીટમાં તથા સાસુજીએ આપેલાં મોખી જેટલાં ગાંસડાં ધોવામાં શુદ્ધાળ વડુ ગુચવાઈ જઈને કીકી ક્યાં રમે છે તે જોવા-તપાસવાનું બૂલી ગઈ. કપડાં ધોવાનું ઘણું ખરું કામ પરવારી કીકી યાદ આવતાં તેને શો-ધવા લાગી; અને આસપાસ ઘણી તપાસ કરી પણ લાડકી કીકીનો ક્યાંય પત્તો લાગ્યો નહિ. ઘણી મ્હેનતે તળાવના પાણીમાં તપાસ કરતાં જણાયું કે કીકી પાણીમાં રમવા ગઈ હતી અને ત્યાંજ ડુબીને મરણ પામેલી હતી.

(૧૧)

યોડાં વરસઉપર, દુટ્ટ પ્લેગના ત્રાસથી ન્હાશીને કમળા તથા તેનો પતિ આનંદચંદર પોતાના જીવ બચાવવા અમદાવાદ તરફ જતાં રહ્યાં હતાં. તેમને ન્હાનાં મ્હોટાં ચાર છોકરાં હતાં. ગઢવોવાળા શહેરમાં નીચેનો બાગ શરદીવાળો તથા આરોગ્યતાના સંબંધમાં બીજી પણ ઘણી અડચણો હોવાથી આનંદચંદર પોતાના કુટુંબને રહેવા સારી દવા-અન્નવાગાવાળા તથા સારી નીસરણીવાળા મેડાની શોધ કરતા હતા. એવામાં એક રત્નેશીની સહાયતાથી જોઈએ તેવો મેડો મળી આવ્યો, પણ તેનું બાડુ વધારે છે એમ જણાવી કૃપણ કંમળાવડુએ જાહેર કરી એ મેડો જવા ના પાડી; અને યોડા બાડાવાળો તથા જિંમી અને નહારી નીસરણીવાળો એક મેડો પસંદ કરી ત્યાં રહેવા ગયાં. પરિણામ એ આવ્યું કે એક માસની અંદર બે છોકરાં નીસરણીઉપરથી નીચે પડી ગયાં, તેમાં પ્રથમ એક છોકરીનો હાથ બાગ્યો; બીજી વખતે છોકરો પડ્યો તે બચવા પામ્યો નહિ.

(૧૨)

દિમ્બતલાલ કમોઘ કમાઈને જે કાંઈ મેળવતો હતો તે પોતાની વડુ દુર્મતીબાઈને આપ્યા કરતો હતો. એમ કરતાં કરતાં દુર્મતીબાઈ પાસે હીક રંકમ એકઠી યથ હતી. એક વખત એવો આવ્યો કે દિમ્બતલાલનો ધંધો બાગી પડ્યો અને તે ધંધો કરગદાર યથ ગયો. લોકોએ જ્યારે તેના ઉપર દિવાની કેટલાં દાવા બર્ષા ત્યારે તે પોતાની આખર સાચવવા વડુપાસે રૂપિયા માગવા લાગ્યો તે વખતે વડુએ જણાવ્યું કે દયેલીમાં વાળ હોય તો પૈસા હોય, અને કદાચ કાંઈ પૈસા હશે તો મ્હારે તેના આગળ ઉપર ધણો ખર્ચ છે. તેમે ઝેર ખાઈને મરો તો પણ હું મ્હારી પાસેનો પૈસો આપનાર નથી. યોડા દિવસમાં

હિંમતશાત્ર ઓચિન્તો મરી ગયો અને લોકો કહે છે કે તે ઝેર ખાઈનેજ મરી ગયો હોય એમ ધારવામાં છે.

સંકટ સમયે સ્વામીને મદદ ન આપવાથી કેવું વિપરીત પરિણામ આવ્યું ! !

(૧૩)

નર્મદાવહુને ન્હાનપણમાં દિકરો પરણાવી લગ્નના કોડ પુરા કરવા તથા નવી વહુ લાવવાનો ઘણો મોહ હતો. પણ ન્યાતમાં વહુને આપવાનું પશું-ધરેણું, ઘણું વધી, પડવાથી તેટલી રકમ ધરમાં સિલિક છે કે નહિ તેની ખબર નર્મદાવહુને નહોતી. લગ્ન વખતે છેક છેલ્લી ઘડીએ ધરેણું બતાવવા જતાં વેવાહીએ જણાવ્યું કે બસો રૂપિયાની રકમ વધારે જોઈશે. આ ઉપરથી નર્મદાવહુના પતિ રતનલાલે પોતાની સ્ત્રી પાસે થોડા મદદ કે પોતાનાં એક બે નંગ આપવાનું કહેતાં નર્મદાવહુએ તે માન્યું નહિ. આ ઉપરથી નાણાંની તંગીને લીધે ગભરાઈને ન્યાતમાં પોતાની આખર ઓછી યશો એમ સમજી રતનલાલ ઝેર ખાઈ પરલોકવાસી થઈ ગયા અને વિવાહ ખાટે તૈયાર કરેલું સીયું-સામાન ખારમા તેરમાની જીતરક્રિયામાં વપરાયું.

(૧૪)

થોડા વખત ઉપર બ્યારે આખા પ્રાન્તમાં ઠામ ઠામ દુષ્ટ પ્લેગનું જોર ધણું વધી પડ્યું હતું તે અરસામાં ચંદ્રવદનરામનાં પત્ની શિવલક્ષ્મી પતિને કહેવા લાગ્યાં કે, હજી તમારી આંખો ઊઘડતી નથી પણ આપણી મંદોટી દીકરી મુશોચનાની વય તો દસ વર્ષ પૂરાંની થઈ. હવે અગીઆરયું વર્ષ પૂર્ણ થશે એટલે આ વર્ષમાં મ્હારે તેને પરણાવી દેવાનો વિચાર છે. ચંદ્રવદનરામે જણાવ્યું કે-હજી તેની વય પરણવા લાયક થઈ નથી અને આખા દેશમાં સર્વત્ર પ્લેગનું જોર વધતું જાય છે તેથી પ્લેગની શાન્તિ થયા શિવાય હમણાં લગ્ન કરવાં મ્હને પસંદ નથી. એટલુંજ નહિ પણ આપણી નજીકમાં બ્યારે પ્લેગનું બળ વધતું જાય છે ત્યારે આવા વખતમાં લગ્ન લેવાં એ કામ ઘણું જોખમભરેલું છે. ખાર-તેર વર્ષ પૂરાં થયા પછી જોઈશું. ત્યારે શિવલક્ષ્મી બોલ્યાં કે અગ્યાર વર્ષ પૂરાં થતા પહેલાં ન પરણાવીએ તો પછી કન્યામળ જનો રહેવાથી કન્યાદાનનું શ્રેષ્ઠ ફળ મળે નહિ, એમ એક વખત પુરાણી વાત કરતા હતા. તેથી તમે જો મુશોચનાને આ લગ્નગોળામાં નહિ પરણાવો તો હું એને લઈ કુવામાં જઈ પડીશ. વળી વહુએ પોતાની તરફેણમાં મ્હોટાં બ્લેન (નજીવ) ની મદદ લીધી, અને ધરમાં ઘણા કજીઓ કરવાથી મુશોચનાને દસ વર્ષ પૂરાં થતાં પરણાવી દીધી. લગ્ન થયાને પૂર્ણ પખવાડીયું થતા પહેલાં જમાઈને તાવ આવ્યો. તે એડી જાતનો હતો કે તાવ આવ્યાને યોથે દિવસે જમાઈ મરણ પામ્યો; પાછળથી માતુલ પડ્યું કે એ પ્લેગથી મૃત્યુ-શરણ થયો હતો. અને ગરીબ મિચારી મુશોચના આજે વેધવ્ય દુઃખ ભોગવે છે ! અગ્નિ માતાની હડીલાઈ, દુરાચલથી કેવાં વિપરીત પરિણામ આવે છે, તેનાં આવાં અનેક દૃશ્યન્તો મળી આવે છે.

x

x

x

x

x

x

બહાલી બ્લેનો ! ! તમે સર્વેને આ બીજાવાર વિનવવામાં આવે છે કે આ ન્હાન-ડા લેખમાં માતાની અને પત્નીની અગ્નિતા, બેદરકારી, અને થોડી સમજથી થતી જુલોના જૂજ દાખલાઓ આપવામાં આવ્યા છે, એટલા ઉપરથીજ ત્હેમની જુલોનાં બચકર

પરિણામોનું પ્રમાણ બાંધવાની જૂઠ્ઠા કરશે નહિ. આવા અથવા તે આને મળતા અનેક દાખલાઓ બન્યા કરે છે. સર્વ જ્ઞેનો અને માતાઓ આવી જૂઠ્ઠાથી દૂર રહી પોતાની મંભિર નેખમદારી યથાથોગ્ય સમજે, એટલુંજ નહિ પણ તે સાથે પોતાની સાહેલીઓ પાડોશજો, અભણજ્ઞેનો, મગાંડાલાં ને ઓળખીતાંની સ્ત્રીઓ અને તે ઉપરાંત પોતાના સહવાસમાં આવતી હરકોઈ સ્ત્રીઓને આવી જૂઠ્ઠાથી દૂર રહેવાં તથા માતા અને પેલીનાં ખરાં કર્તવ્ય સમજાવવા તસ્દી લે એ આ લેખ લખવાનો ઉદ્દેશ છે.

સૌ. કૃષ્ણગૌરી હિરાલાલ વિ. રાવળ.

સુથ-રામપુર-રેવાકાંઠા.

આનન્દાશ્રમ.

એક પુસ્તકની જાહેર ખબર. નવીન પાકશાસ્ત્ર.

(સ્ત્રીઓએ અવશ્ય વાંચવું.)

ખરૂં જોતાં, આ કાંઈ જાહેરખબર નથી. તેમજ પૈસા કમાવાના કુદ્ર હેતુથી આ પુસ્તકની યોજના કરવામાં આવી નથી. પરંતુ આપણી સ્ત્રીઓ સુધક યાચ, રસિક યાચ, ચતુર યાચ, સંસારમાં વિશેષ ઉપયુક્ત યાચ; દુઃખમાં અનેક પ્રકારની ભોજન સામગ્રી બનાવવામાં કુશલ યાચ એવા હેતુથીજ આ પ્રયત્ન આદર્યો છે. તેને સફલ કિંવા નિષ્ફલ કરવો એ આ સંસારનાં ચણુગારરૂપ સ્ત્રીવર્ગના હાથમાં છે.

કેટલાક માસઉપર એક યુનિવર્સિટીની સીન્ડિકેટની સભામાં પદવી લેનાર સ્ત્રી-વિદ્યાર્થીઓ માટે વિશેષ અભ્યાસક્રમ નક્કી કરવા માટે ભારે ચર્ચા જાગી હતી. તેમાં એવો દરાવ થયો કે સ્ત્રી ઉમેદવારોએ ઐત્તિક વિષય તરિકે ખીન્ને વિષય નહિ લેતાં પાક-શાસ્ત્ર જ લેવો. એ દરાવ પસાર થયા પછી પાકશાસ્ત્રના સપ્રમાણ અન્ય કોઈ શિષ્ટ વિદ્વાન પાસે ધનામ આપી તૈયાર કરાવવાનો દરાવ રજૂ કરવામાં આવ્યો, અને તે સર્વાનુમતે પસાર થયો.

તે ઉપરથી એ યુનિવર્સિટીએ એ કાર્ય અમારી કુશળતાની કંદર જાણી, અમને સુપ્રત કર્યું. અમે પાકશાસ્ત્ર વિશે અમારા જ્ઞાન ઉપરાંત વિશેષ માહિતી મેળવવા માટે પ્રાચીન તથા અર્વાચીન સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ગ્રંથોનું સંશોધન કર્યું. ભરતખંડના જૂઠ્ઠા જૂઠ્ઠા પ્રા-ન્તોમાંથી દસ્તલિખિત પુસ્તકોની પ્રતો મંગાવી તેની સરખામણી કરી - પાકાન્તર નક્કી કર્યો. આ કાર્યમાં અમારા મિત્ર શ્રી કાશીનિવાસી પંડિત શ્રીયુત કૃષ્ણદીપક શર્માએ અપૂર્વ સાહાય્ય આપી અમને ઉપકૃત કર્યો છે. માત્ર સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત ગ્રંથો શોધીને અમે વિરામ્યા નથી, પરંતુ જૂઠ્ઠા જૂઠ્ઠા યુગમાં ભરતખંડમાં પ્રવાસે આવી ગયેલા સીનાઈ વગેરે પ્રવાસીઓના હેવાંધ, મહાન સિકંદર તથા તેના અનુયાયીઓના ઉદ્દેશ, આરબ અને મિસર દેશના વ્યાપારીઓએ કરેલી નોંધો ઇલાદિનું સંશોધન કરી આ સાંસ્કૃતિક અને અતિ ઉપયોગી વિષયપર પૂરતો પ્રકાશ પાડવામાં અમે એકદય પંત્યર ફેરવવો બાકી રાખ્યો.

નથી. આ કાર્યમાં અમને અણુધારી અસાધારણ શતેહ મળ્યાથી અમારી જાતને મુનારક-
બાદી ઈચ્છતાં અમને ગર્વ ઉત્પન્ન થાય છે.

અન્યમાં પદાર્થનું સમાજથી વર્ગીકરણ કરવામાં આવ્યું છે. અને જનાવટમાં જ્યાં
જ્યાં પ્રાન્તિક ભેદ માલુમ પડ્યા છે, ત્યાં ત્યાં નીચે દીપ્ત્યુ ઉમેર્યું છે. અજ્યામને મરગ
કરવા ચિત્રા દાખવ કર્યાં છે, તેમ કરવામાં અમને બારે ખર્ચ થયો છતાં આ પુસ્તક
પ્રત્યેક ગૃહિણીના હાથમાં પહોંચે તેટલા માટે કિંમત બહુ જૂજ રાખી છે. પુસ્તકને યોગ્ય
ઉત્તેજન મળનાથી ખીજી આશ્ચિત્તિમાં આથી પણ વધારે સુધારો કરવાની પ્રસિદ્ધકર્તા આશા
રાખે છે.

આ પુસ્તકની ઉપયોગિતા અને લોકપ્રિયતા એટલી બધી જણાઇ છે, કે તે પ્રસિદ્ધ
થયા પહેલાંજ તેના ખગાળી, હિંદી, મરાઠી, ફ્રેન્ચ, સ્પાનિશી ઇત્યાદિ ભાષાઓમાં
ભાષાન્તર થવા લાગ્યાં છે.

પાંચનારને અમ એતવણી આપીએ છીએ કે અમારા પુસ્તકની કોઇ લેભાણુ અન્યકોને
નકલ કરી છે, માટે ખરીદ કરનારે અમારું નામ, દામ, સહી, શિષ્ટો વિગેરે તપાસી લેવું.

સ્ત્રી વાચકો તરફથી આ પુસ્તકમાં સુધારો કરવા વિશે સૂચના કરવામાં આવશે, તો
પ્રસિદ્ધકર્તા તેમનો જાહેર ઉપકાર માનશે અને ખીજી આશ્ચિત્તિમાં તે સુધારો દાખલ કરશે.

મહાનમ્ } **શ્રીયુત મોદકરામ ભટ્ટાચાર્ય.**
વિજયદશમી. } મૃતસંહિતી, વામાવશીકરણ, ઇત્યાદિના કર્તા.

તા. ૬.—આ પુસ્તક જ્યારે તૈયારીમાં હતું, ત્યારે એક ઉદાર ગૃહસ્થે મોટું ખર્ચ
પ્રયોગશાળા ઉઘાડવાની યોજના કરી છે. તેમાં દરેક ઉચ્ચ ગાંતિની આર્થ ગૃહિણીને પાક-
શાસ્ત્રને લગતું વ્યાવહારિક શિક્ષણ આપવામાં આવશે. તે ઉપરાંત એ પ્રયોગશાળામાં વિધિ-
પૂર્વક તૈયાર કરેલા ભાતભાતના મથાલા, ચૂર્ણ, અવલેહ વિગેરે વેચાતાં મળશે.

સચિત્ર ક્ષાત્લોગ વિનામૂલ્યે લખવાથી મોકલવામાં આવશે
અગાઉથી આશ્રય આપનારા ઉદાર ગ્રાહકોના નામ રચન મ કોચ ને કેટલીએક
અનિવાર્ય હતાવળને લીધે આ પહેલી આશ્ચિત્તિમાં લેવાયા નથી, તેની તે ગૃહસ્થે દાખો
આપશે એ સી આશા છે. અંશે વચન આપીએ છીએ કે ખીજી આશ્ચિત્તિમાં તે મર્મ મહા-
શયોનાં નામ માબાર દાખવ કરવામાં આવશે. પાછળથી પૂર્ણઉપર કે ખીજી કોઈ પાછળ
અન્યમાં કેટલાક પુસ્તકકરો, ગ્રાહકોનાં નામ જાણી તેમને લખાઈ રહ્યાં છે, પરંતુ એવા
બેપરવાઇ નિયમને અમે અંતરણપૂર્વક ધિક્કારીએ છીએ.

આ ઉમદા મંચ હાલ મુદ્રાનયમાં છે. પ્રયોગશાળાની રચના શરૂ થઇ ચૂકી છે, તેથી
આ અમુલ્ય પુસ્તકનાં યોગ્યક અવતરણુ અત્રે વાચકના વાબુ અર્થે આપીએ કે જ્યાં
તેઓ એ અંધની કિંમતનો અડસટો કરી શકે.

લોજનવિભાગ.

પછી એ પિંટ ડિસ્ટીલ વૉટરમાં પલાળી મૂકવો. ચોવીસ કલાક પછી તેને હલાવી નાંખવો. પચાસ સેન્ટીગ્રેડ જેટલું દિવેલ ગરમ કરવું. પછી સંભાળપૂર્વક જલેથી તળી નાંખતી એટલે ઉત્તમ જલેથી તૈયાર થશે. (વિભાગ ૧ લો, પ્રકરણ ૩૦ મું, પૃષ્ઠ ૧૨૫.)

અંબલેલું વિભાગ.

કોઠાંની ચટણી કરવાની રીત.

પ્રાંકાં જોઇને આશરે એક રતલ કોઠાં લેવાં. છરી કિંવા એવા બીજા ધારવાળા ચબ્બી તે માંહેશે ગર્ભ કઢાડી લેવો. પછી પાછલા પ્રકરણમાં બતાવ્યા મુજબ મથામે નાંખવો. ૨૫ ગ્રેન કોમન સોલ્ટ, ૫૦ ગ્રેન ચીલી, એ એ એકમેક કરી મથાલાંમાં નાંખવો. આશરે દસ ડિઝી ગરમી ઉત્પન્ન થાય ત્યાંસુધી વાટચા કરવું. ગરમી માપ કઢાડવાને નવા બનાવેલા ખલ્લની સાથે એક ઉખ્ખતામાપક સ્કેલ મૂકવામાં આવશે.

(વિભાગ ત્રીજો. પ્રકરણ ૧૯ મું. પૃષ્ઠ ૪૩૧)

શાકવિભાગ.

(મૂળાનું શાક કરવાની રીત.)

સારા લાંબા, તીખા અને મૂળાં જોઇને મૂળા લેવા. તેને ત્રણ વાર ઠંડા પાણીથી ધોઇ નાંખવા. પછી છરીવડે તેને બારીક રીતે મુધારી નાંખવા. બરાબર સાક ડીઝી જેટલો તાપ કરી શાકને વધારી નાંખવું; પછી શાકના થરઉપર એક મીટર, ત્રણ સેન્ટીમીટર અને દસ મિલીમીટર જેટલું પાણી રાખવું. એ પ્રમાણે ૭ મીનીટ ત્રીસ સેકન્ડ સુધી ઉકળવા દેવું. વધારે ગરમી થાય તો રેગ્યુલેટરથી ઓછી કરતાં જવું. ગરમી ઓછી વધતી કરવાના નવી પેટર્નના રેગ્યુલેટર સ્ટવ હમારે લાંબી ધણે કિંમત બાવે મળશે. એ પ્રમાણે થોડા વખતમાં ઉત્તમ શાક તૈયાર થશે. પછી ઠંડું પડવા દેઈ ઉપયોગમાં લેવું.

(વિભાગ ચોથો. પ્રકરણ ત્રીજું. પૃષ્ઠ ૭૦૨.)

પાકવિભાગ.

(ઝરેલાંનો સુરખ્ખો બનાવવાની રીત.)

તાંજાં, મૂળાં, બીયાં વગરનાં ઝરેલાં લેવાં. તેમાં છરીવતી ઝીબી ચીસ પાડી દરેકમાં પાંચ પાંચ ડ્રોપ્સ તાંજે બીનેગાર (ચરકો) ભરવો. પછી સર્વને ચંદ્રના અન્નવાળામાં સાત દિવસ રાખી, સાત પ્રહર, સાત ધડિ, સાત પગ, અને સાત વિપગ સુધી સૂકવી રાખવાં. આ સપ્તકમાં અદ્ભુત ચમત્કાર રહેલો છે. એક વાર પ્રયોગ કર્યાથી ખાતરી થશે. પછી તેને ખાંડની ચામણીમાં નાંખી તેવું ડીઝી જેટલી ગરમીમાં સુમારે આઠવા કલાક સુધી રહેવા દેવાં. કઠાઈમાંથી બહાર કાઢી ગરમ વાતાવરણવાળા ઓરડામાં તેને એક આઠવાડિયાસુધી રાખી મૂકવાં. આથી અતિ સ્વાદિષ્ટ પાક તૈયાર થશે. આ પાક અજીર્ણ, ગુદમં વાયુ, સંઘ્રહણી, અતિસાર, અપરમરી, ગુલહડી, વિગેરે બ્યાધિમાં રામચાણુ આપવું છે.

આ સિવાય વિશેષ માહિતી અમારૂં સચિવ ક્ષાંતલોગ જોવાથી સમજાશે.

(વિભાગ છઠો. પ્રકરણ ૧૧ મું. પૃષ્ઠ ૧૩૧૨.)

લેખકોને વિજ્ઞાપિત.

૧. 'સુન્દરી સુબોધ' માં પ્રકટ થયેલાં લેખકના નામવાળાં લખાણને માટે ત્હેના લખનાર, અને નામ ત્રિનાના લેખને માટે તન્ની જવાબદાર છે. સમાસદોના અથવા સેક્રેટરીની સહી વિનાના ખીજ કોઇ પણ લખાણને માટે બાંધુસમાજ જવાબદાર નથી.

૨. લેખ ચોખ્ખા અક્ષરે, કાગળની એકેજ બાજુ ઉપર લખવા, તથા લખાણ સાથે પ્રકટ કરવાની પોતાની સંજ્ઞા (તપ્સ્યુસ) હોય તો તે સાથે પોતાનું નામ ઠામ, અમારી ખાનગી માહેતિ માટે, મોકલવા ખાસ વિનંતિ છે.

૩. પ્રકટ થવાને અવિલા લેખ સુન્દરી સુબોધમાં ક્રમવાર લેવામાં આવે છે; મળેલાં લખાણ પૈકી આ પત્રમાં ન લઇ શકાય એવાં જે સાથે ટપાવની ટિકટો ખીડવામાં આવી હશે તો પાછાં મોકલવા બનશે ત્યાં સુધી ગોઠવણ કરવામાં આવશે. પરંતુ કોઇ પણ કારણથી ગેરવલ્લે પડે તો લખાણને માટે તેમજ તે પ્રકટ થવામાં અગર પાછાં મળવામાં થતા વિલમ્બને માટે તન્ની જવાબદાર નથી. લેખકો પોતાના લખાણની નકલ રાખીને મોકલે એમ ખાસ સૂચના છે.

ગ્રાહકોને વિજ્ઞાપિત.

૧. ગીતમાળા ભાગ ૨ જે-સાતમા વર્ષની લેટ તૈયાર થઇ ગઈ છે, અને તે અમારા સંપાદક જૂના ગ્રાહકો ઉપર વી. પી. કરીને મોકલવામાં આવશે. આ વી. પી. માં આઠમા વર્ષનું પણ લવાજમ જમુલ કરવામાં આવશે. કારણ કે આઠમા અને નવમા વર્ષની લેટ તરીકે એક મહોડું, ઉપયોગી, સુબોધક પુસ્તક તૈયાર થાય છે, જે આ વર્ષની આખર સુધીમા ગ્રાહકોમાં વહેંચવામાં આવશે. લવાજમ અગાઉથી વસૂલ કરવાનો અમારા રિવાજથી માહક મહાશયો અચૂત નથી.

૨. મનિઓર્ડર મોકલનારને ખાસ વિનંતિ છે કે ત્હેમણે પોતાનું નામ ઠામ તથા રકમ "રૂપન" માં જણાવવું.

એક મનિઓર્ડર રૂ. ૧-૪-૦ નો અમને તા. ૯ મી એપ્રિલના અરસામાં મળેલો છે. ત્હેના ઉપર નામ ઠામ ન હોવાથી ત્હેનાં નાણાં અનામત રાખવાં પડ્યાં છે.

૩. નમ્રતાનો અંક ત્રિના મૂલ્યે મોકલવામાં આવશે.

આ પત્રને લગતો સર્વ પત્રવ્યવહાર તથા મનિઓર્ડર વગેરે મોકલવાનું નીચેને સરનામે કરવું—

'સુન્દરી સુબોધ' મન્દિર; અમદાવાદ.

નિજકુંજ.

મુલજી દુર્લભજી વેદ કૃત.

નવા રાસકાઓ, નવાં લજનો, નવાં કાવ્યો, પાનાં ૧૫૦; ઉત્તમ છપાઈ ને બાંધણી.

મૂલ્ય: ૦-૧૨-૦.

મળવાનાં ઠેકાણાં—અ. સૌ. જમનાબહેન નગીનદાસ સક્કઈ,

બાણગગા વાલકેશ્વર—મુંબઈ.

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કુપતી, કાલ્યાદેવી રોડ—મુંબઈ.

જનનલાલ અમરથી મહેતા સ્વામિનારાયણના મંદિર પાસે—અમદાવાદ.

આયોનિક કાર્મસી

માં

જાનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

શીવર ડ્રોપ્સ.—જવર બિન્દુ. દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ધણીજ સસ્તી અને અસરકારક દવા છે. રૂ. ૦-૪-૦

જર્મીસાઈટ.—જટુપિનાસક. ચોપી કે ઝેરી જંતુના વિપતે કાપી નામે છે.

રૂ. ૦-૮-૦

બલક યુરિક્સાઈંગ સોલ્યુશન.—રક્તશોષક. લોહીવિકાર ઉપર ધણીજ અમર કારક દવા. રૂ. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશન.—ઝાડાની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે. પેટ સાફ આણે છે અને છુખ લાગે છે. રૂ. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમ.—ચામડીના દરેક રાગ ઉપર કહોતું અટકાવી જલદી રક આણે છે. રૂ. ૦-૮-૦

એ ઉપરાંત દરાજનો મલમ, ખીલનો મલમ, કોસેરા, પ્લેગ વગેરેની સધળી જાતની અકસીર દવાઓ જનાવવામાં આવે છે

વધુ ખર્ચ નાટ રાધા નમુના મારે દમો —

પ્રોફેસર ગજજરની) આયોનિક કાર્મસી

ગીરગામ, મુંબઈ.

ડાક્ટર હરમીટનું લોકપ્રિય કુસુમ માલતી તેલ.

(૨૯૨૨૨)

આ એક મનોહર સુગંધીયર અને
ઔષધિ યુક્ત ઉત્તમ કેસ તેલ છે. આ ચમત્કારી
તેલની શીશીનું મોઢું ઉઘાડતાંની વાર એની મધુર
સુવાસ હવાની સાથે મળી ચોતરફ ફેલાય આસપાસના
લોકોના મનમાં એવું પ્રતિત કરાવી આવે છે, કે જ્યે
નિકટમાંજ દોષના સારા બગીચા હશે અને ત્યાં ફલ-
ધુળ નરહતરેહના કુસો ખીલીને આવી મનોહર
સુગંધ ઓપી રહ્યાં છે.

પણ ફક્ત આટલુંજ નહીં, આ અપૂર્વ કેસ-
તેલ નીચમસર માથે નાખવાથી બાલ કાલા, કં
જીવલદાર દોષજ અને ચમત્કાર ખૂબર આવે છે.
કુસુમમાલતી તેલથી બાલ ખરી પડવાનું બંધ થાય
છે. તાલ પડેલી જગામાં નવા બાલ ઉગે છે, આ-
ચાનો દુખાવો ચઢી, ચીત છાંતિ, ચુર્ચી, હિસ્ટીરીઆ,

બાખોમાં તમ્બર, કાનોમાં લમલમટ વીગેરે તમામ તરેહના મગજના અને બાલના રોમ
વિકારો એકદમ મટી જાય છે. કુસુમ માલતી તેલથી મગજને પુષ્ટિ મળે છે, શાલજિત વધે
કે, કદ પીત્તને વાત સામ્યાવસ્થામાં રહે છે, ખાટ ચિત્ત પ્રફુલ્લિત થાય છે. ઉચ્ચ ઉત્સાહ
મળ થાય છે, રાત્રે ઉંઘ સારી પેટે આવે છે. અને જાનન પાચન યાય છે, વિષાથી શિથિલ,
ક્રોધ, ન્યાયાધિસ દારબારી સબ્દ મહારાજા વીગેરે મગજના કામ કરનારાઓને ખરે
કુસુમ માલતી તેલ પરમ ઉપકારી છે, લેમજ હાલના શોખીન સ્ત્રી પુરુષોના વિદ્યાસમી
કામથી ઉત્તમ કેસતેલ કહેવાય છે. અને દસ બાર વરસથી હિંદુસ્તાનના મોઢા મોઢા
ખૂબર ગામડાઓમાં ધણા તારીફની સાથે એવું વેચાણ ચાલ રહ્યું છે. હરમીટનું કુસુમ મા-
લતી તેલ લગાડો. દોષદહાડો તમારું માથું દુખશે નહીં તેમજ નજરોથી-તથા ચિંતાથી
મકાળે તમારા બાલ છુરા કે સંકેત થઈ જશે નહીં.

એનરેબલ બાલુ મુરેન્દ્રનાથ બેનરજી બેંગાલ સેન્ટ્રલેડીપ કાઉન્સિલના મેમ્બર,
લકના જણાવે છે કે:—“ હરમીટ કંપનીનું કુસુમમાલતી તેલ મેં જાતે વાપરીને જયું છે
અને તેલથી માથું ટુંકું રહે છે, મગજને આરામ મળે છે, અને રાત્રે સારી પેટે ઉર
આવે છે. મગજના કામ કરનારાઓને ખરે કુસુમમાલતી તેલ ખૂબ હાયદ્રાબદ છે.”
કેન્સલર એક શીશીના રૂા. ૧-૦-૦ અને વિ. પી. ખર્ચ ૯૯૬ સોલ એજન્ટ

કે. સી. ક્ષપ્તસં.

નં. ૪૦ કાઉન્સેલ, કાલબાદવી પોસ્ટ, મુંબઈ.

સુન્દરી સુબોધ.

યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતા । મનુ.

(પ્રસ : દેવતા રૂઢિ, ન્યા પામે સ માન સુન્દરી)

મંત્રીગે સુબોધ મારે પ્રકટ થતું માર્સિક.

આયસ પાદ.

પુસ્તક ૮ : અંક ૩.

ખાન્ડુમમાજ, અમદાવાદ.

નોવેમ્બર, ૧૯૧૦.

પ્રકાશકોએ તરી

ગમમોહનનય જરાનંતનય.

વપયસ્યન

વિત્ત વિભાગ

લેખક

૫૪

જ્ઞાતસુબધ

હાંહી ગૃહિણીની પસદગી.

મહાકવિ દહીકૃત દશકુમરચરિત્ર

૬૫

વિવિધવિહાર.

મન્ય સરિએ

રા નરહરિ દ્વાગિકાદમ પરીખ

૬૮

પાત

રા બકુન

૭૭

લાગ

રા પ્રાણનાન ગીરપાતામ દેશાધ, બી એ.

૭૮

નવાણુનો ચકાવો.

રા વિશ્વ

૮૪

માનદાશ્રમ

જગીયા ખાનો

રા જગતવત ગી કોકારી, બી એ, એ.

એલ બી,

૮૬

બાળોચાન

લીલુની પુતળી

બહેન ૨-

રમણિમણિમાલા

ગી અધીરગમિની.

રા ગિરપસાદ દવપતરામ પંડિત

૮૨

સમયતરંગ.

વાર્ષિક લવાર્જમ પોસ્ટેજ સાથે માન સવા રૂપિએ.

૮૬

તૈયાર છે.

“સરસ્વતીચન્દ્ર” ના કર્તા

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ.

એમના જીવનની દુઠ્ઠી કથા અને તેની તુલના.

લેખક: ક્ષાન્તિલાલ ઇગનલાલ પંડ્યા, બી. એ.

૩૦૦ પૃષ્ઠનો સચિત્ર ગ્રન્થ.

કિંમત માત્ર ૦-૧૨-૦ પોષ્ટેજ જુદું.

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, કાલકાદેવી રોડ—મુંબઈ.

અમુલ્ય ભેટ

“વૈદ્ય વિદ્યા”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો-

પર્યાગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી

મોકલનારને કીંમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત

મોકલી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી કેશવજી.

જામનગર—કાઠીયાવાડ.

નિજકુંજ.

મુલજી દુર્લભજી વેદ કૃત.

નવા રાસડાઓ, નવાં ભજનો, નવાં કં.ઓ, પાનાં ૧૫૦; ઉત્તમ છપાઈ ને બાંધણી.

મૂલ્ય: ૦-૧૨-૦.

મળવાનાં ઠેકાણાં—અ. સો. જામનાજીને નગીનદાસ સકર્ધ,

બાણગમા વાવકેશ્વર—મુંબઈ.

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની, કાલકાદેવી રોડ—મુંબઈ.

જીવનલાલ અમરસી મહેતા, આમિનારાયજીના મંદિર પાસે—અમદાવાદ.

સુન્દરી સુબોધ

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ ગે.વર્ધનરામભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો
 "સ્ત્રીથી પંડિત થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબપાલક થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને
 "સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજન-ધનમર્થી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી
 "અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખા ઇચ્છાઓ અને કલ્પેશોમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખરાં કલ્યાણ કરવા
 "શક્તિમતી અને વ્રતસાધિની બને, કુટુંબના બાળક-વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગની
 "કલ્યાણ વાસનાઓ વૃત્ત કરે," પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉત્તત કરે અને તેના આંતર-
 વિલાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ ભેળવી 'દર્ષ' મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને
 અન્તે સ્વદેશમાં હૃદયસૂર્યનાં તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના
 જીવનની સંકલ્પતા છે. "સ્ત્રીવિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભવિના રાગ્ય નથી...
 "સ્ત્રીની ઉત્તતિવિના દેશની ઉત્તતિ અશક્ય છે."

વર્ષ ૮ સુ.] ઈ. સ. ૧૯૧૦ નવેમ્બર:-કાર્તિક વિ. સં. ૧૯૬૬. [અંક ૩ જો.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

હાહી ગૃહિણીની પસંદગી:

દ્રવીડ દેશમાં કાંચી નામે એક નગરી છે. તેમાં શક્તિકુમાર નામનો એક શેઠ
 રહેતો હતો. તેની પાસે કરોડો રૂપિયા હતા. તે જ્યારે અરાધ વર્ષનો થયો ત્યારે તેને
 ચિન્તા થઈ કે સ્ત્રીવિનાનો અથવા સ્ત્રી અનુકૂળ ન હોય એવો પુરુષ સુસ્ત્રી નથી; માટે
 ગુણવાળી સ્ત્રી કેવી રીતે મેળવવી? પારકાઉપર આધાર કે વિશ્વાસ રાત્રીને ગ્રહણ
 કરેલી સ્ત્રીઓમાં જોડતા સદ્ગુણે દીઠામાં ન આવ્યાથી, પોતે જોશીનો વેપ લઈને,
 લૂગડામાં એક શેર કમોદની ઢાંગર વાંધીને, પૃથ્વીઉપર ફરવા લાગ્યો. આ જોશી
 ભાગ્યચિન્હને જાણનારો હશે એમ ધારી કન્યાવાળાં પોતાની છોકરીઓ તેને ઘતાવવા
 લાગ્યાં. જ્યારે તે પોતાની જાતિની સારાં લક્ષણવાળી કન્યાને જોતો ત્યારે કહેતો કે,

“અરે કલ્યાણી, આ શેર ઢાંગરમાંથી મનોહર ભોજન બનાવી મ્હને જમાડી શકીશ ?”
 એ સાંભળીને વધાં ત્હેની મશ્કરી કરીને ત્હેને હાંકી કહાડતાં હતાં, આવી રીતે એક
 ઘેરથી બીજે ઘેર જતો એ મટકવા લાગ્યો. એક વચ્ચે શિવિદેશમાં કાવેરીના દક્ષિણ
 કિનારાડપર અવિલા પાટણ નામના શહેરમાં તે ગયો. ત્યાં સુન્દર અંગવાળી, મનોહર
 ચેરાવાળી અને થોડાં ઘરેણાં પહેરેલી એક વાલાને ત્હેને દીઠી. એનાં માથાપ ગુન્ડી
 ગયાં હતાં અને ત્હેની સાથે સચલી સમૃદ્ધિનો પણ નાશ થઈ ગયો હતો; એટલે ત્હેના
 ઘરમાં ધન નહોતું. શક્તિકુમારની દ્રષ્ટિ એ કન્યા ઉપર પડી કે તુરતજ એના મનમાં વિ-
 ચાર આવવા લાગ્યા કે, “આ ચાલિકાનું અંગ તન્દુરસ્ત લાગે છે અને સર્વ અવયવ
 સુગંધિત અને સુન્દર છે. ત્હેનામાં કોમલતા અને રમણીયતા છે. ત્હેના હાથ પણ અને
 લલાટ શુભ ચિન્હો અને પુણ્યરેખાઓથી સુશોભિત છે. વઢી બુદ્ધિશાળી, વિવેકી,
 વ્હાલસોડ અને શીલવતી છે; માટે આ કન્યા લગ્ન કરવાને યોગ્ય છે.” આમ વિચા-
 રીને મીઠી નજર કરીને બોલ્યો, “હે કલ્યાણી ! આ શેર ઢાંગરમાંથી પાક કરીને અ-
 મને જમાડવા તું સમર્થ છે ?” એ સાંભળીને તે વાલાએ પોતાની દાસી સામું જોયું,
 એટલે દાસીએ તરતજ એ જોશીના હાથમાંથી ધાન્ય લઈ, એક ઓટલા ઉપરથી કચરો
 વાળી, તે ઉપર પાણી છાંટીને ત્હેને હાથ પગ ધોવામાટે જલ આપી ત્યાં વેસાડયો.
 પછી પેલી કન્યાએ સુગન્ધી કમોદની ઢાંગરને જરા ટ્પાંડી, તડકામાં સૂકવી, વારંવાર
 ફેરવી, મજતૂત અને સરસી ભૂમિઉપર વાંસની નઢીવડે ધીમે ધીમે કરમોવી, ચોલા
 અને ફોતરાં વેનેને આંખાં જૂદાં પાઢી, પોતાની દાસીને કહ્યું, “આ ફોતરાં ઘરેણાં
 અજવાલવામાં ઘણાં કામમાં આવે એવાં છે માટે સોનીઓને તે કામનાં છે માટે કોઈ
 સોનીને તે આપી ત્હેના વડલામાં ત્હેની પાસેથી કોડીઓ લઈ, ઘણાં મજતૂત અને વધુ
 સૂકાં નહિં તેમ વધુ લીલાં નહિં એવાં થોડાં લાકડાં, એક ન્હાની હાંછીં તથા બે કો-
 ઢીઆં લઈ આવો.” દાસી ત્હેના કહ્યા મુજબ કરવા ગઈ એટલામાં પેલી કન્યાએ એક
 ન્હાનકડા પણ ચોરવા અને ઘાટીલા ટ્પાંડણિયામાં લોટુંજડેલા સ્વેરના લાકડાના
 મૂસલથી ચોરવાને વરોવર ટ્પાંડી નાંચ્યા અને સૂપડામાં નાંચી દ્વાટકી ઉપયોગ કરવા
 લાયક બનાવ્યા. દાસીના પાછા આવ્યા પછી ચૂલામાં અગ્નિ સઢગાવી તે ઉપર હાં-
 છીમાં ચોલા અને ઘટ્ટું પાણી ભરીને મૂક્યાં. ચોલા ફૂલીને કઢી જેવા થઈ ગયા
 એટલે અગ્નિ ઠારી નાંચીને હાંછીઉપર કપડું બાંધી ત્હેમાંથી પાણી ગાળી નાંચ્યું. પછી
 કડાછીથી તે હલ્યાવીને પેલી હાંછીને આછા અંગારા ઉપર મૂકી રાખી. જે લાકડાં
 આંખાં હતાં ત્હેના કોયલા કરીને તે સોનીઓને ઘર વેચવા મોકલી ત્હેની જ કોડીઓ

आवी त्हेमांथी शाक, घी, दहिं, तेल, आंवळां, आंवली अने मशालो मंगाव्यो. आ सयळी वस्तुओ आवी एटले ते बालिकाए बे ऋण शाक वनावी दीधां अने कोडियांमां क्हाडी राखेला चोखाना पाणीमां घीतुं तथा मशालो नांखी, त्हेने अंगाराउपर खद् खदावी त्हेमां सुन्दर वधार कर्यो. पछी पेला जोशीने बोलावीने आंवळांथी सुगन्धित करेला गरम पाणीथी त्हेने दासीपासे न्हवडावराव्यो. स्नान कर्या पछी ओटला-उपर पाणी छांटीने शुद्ध करेला स्थानक उपर एक पाटलो मूकी राख्यो हतो त्हेना उपर वेशी, सन्ध्यावन्दन आदि त्हेणे करी लीधा पछी, एक कोमळ केळना पांदडा उपर त्हेने आ कन्याए बे कडळी चोखा, थोडुं घी, तथा शाक पीरश्युं. अने एक न्हाना पांदडाना पडियामां ओसामण मूक्युं. बाकीसुं अन्न हतुं त्हेमां दही अने गरम मशालो भेळवी ते पीरश्युं अने एक बीजा पडियामां छाश पण वधारिने मूकी. ओ-सामण ते जोशीने घणुंज मधुरं लाग्युं अने ते पी गयो के तरत त्हेनो रस्तानो घघो थाक उतरी गयो. धराईने जपी रद्या पछी ते घणोज प्रसन्न ययो अने त्हेनां सर्व अंगो तृप्ति पाभ्यां. त्हेणे पाटलेथी उठया पछी पाणी माग्युं ते पण गुलाबथी सुगन्धित करेलुं अने ठंडुं हतुं. पाणी पण त्हेणे सारीपेठे पीवुं. पछी ते कन्याना कहेवाथी दासीए उच्छिष्ट अन्नने क्हाडी नांख्युं अने गायना छाण तथा चोरुखी माडीथी आहुं आहुं ओटलाउपर लीपी ते मूकायो एटले त्हेना. उपरथी कचरो सावरणी घडे साफ करी, त्यां ते जोशीने पाथरणुं पाथरी आप्युं एटले ते पोतानो ओछाड ओढीने सुई गयो. केटलाक वखते जाग्रत थयापछी, घणो राजी थई, ते कन्या साथे पोतानां लग्न करवानी मागणी कीधी अने त्हेनां संबंधीओने पोतानां ज्ञान तथा स्थिति विशे संतोषकारक समजण आपी, त्हेने परणीने पोताने घेर लई गयो; ज्यां त्हेना गुणने आधीन थईने ते पतिपत्नी अत्यंत सुखमां दिवस निर्गमन करी, धर्म, अर्थ, अने काम सेववा लाग्यां अने अन्ते मोक्षनी पण प्राप्ति कीधी.

महाकवि दंडीकृत दशकुमारचरित्—

(ना भाषान्तरमांथी स्टेज फेरफार साथे)

વિવિધવિહાર.

મધ્ય રાત્રીએ.

“દાકતર ! દાકતર !” “કાણુ વળી ! આ આટલી રાતે !!”

આંખ ઉઘાડી જોયું તો જમીનદાર દક્ષિણાઆશુને દીઠા. હું સપ્તજો ઉઠ્યો. એક ખુ-
રશી પાસે ખેંચી મહેં તેમને બેસાડ્યા, આતુરદષ્ટિયે તેમના રહાસુ હું જોઈ રહ્યો લ-
ગભગ અઢી વાગ્યાનો સુમાર થયો હતો.

દક્ષિણાઆશુ શીકકે વદને બોલ્યા—“વળી આજ જાતું દરદ ઉપડી આવ્યું છે. ત-
મ્હારી દવાની કાંઈ અસર થઈ નહિ.

મહેં તેમને સૂચવ્યું કે—“દારૂનો ઉપયોગ વિશેષ કરતા હશે ?”

તે સ્વીકાંઈ ગયા અને એકદમ બોલી ઉઠ્યા—“એ જ તમ્હારું ધારણું બૂલભરિયું
છે. દારૂનું આ પરિણામજ નથી. બધી વાત તમ્હે જાણુતા નથી ત્યાં સુધી ખરું કારણુ તમ્હે
કળી શકશે નહિ.”

મહેં દીવો ઝાંખો બળતો હતો તે સતેજ કર્યો. દીવો પ્રકાશથી બળવા લાગ્યો. મ્હારા
ઘાંતીયાનો છેડો કઢાડી મહેં આંક્યો ને પાસે એક પેડી પડી હતી તેપર બેઠો. દક્ષિણ
આશુએ તેમની વાત ચલાવી—

“મ્હારી પેલ્લી વખતની સ્ત્રી ઘણી સારી—ત્હેના જેવી બીજી મળવી મુશ્કેલ ! પણ
હું તે વખતે તો યુવાવસ્થામાં હતો. યુવાનોનું મન પ્રેમ અને બીજી રસિક લાવનાઓના
તરંગમાં ઝટ તણાય છે. વળી મહેં કાંયોનો અભ્યાસ સારો કર્યો હતો તેથી મ્હને ત્હેની
નરી ગૃહકાર્યમાંજ ગુથાઈ રહેવાની ટેવ ઘણી ગમતી નહિ. હું ત્હેને ઘણીવાર કહેતો કે—
સ્ત્રી કાંઈ ગૃહકાર્યજ કરવા સરજી નથી. તે પુરુષની જીવનમિત્ર છે. તે કાંઈ કામમાં સંકાદ
આપનારી છે. ત્હેણે સારાં સારાં ગીત ગાઈ કે કાંઈ રસિક વાર્તાવિનોદથી પતિને પ્રુથ
કરવો જોઈએ.

આવાં મ્હારાં રસજ્ઞાનનાં લાપણુ ત્હેના ઉપર કાંઈ દેખીતી અસર કરતાં નહતાં. હું
ત્હેને આભિજ્ઞત્ય દર્શાવતાં ‘મ્હારી વ્હાલી’ કહી બોલવતો, ત્યારે તે ફક્ત હસતીજ. રસિક
કાંયોમાંથી સુંદર ઉક્તિયો અને બીજા વ્હાલ જણાં શબ્દ ત્હેના આ હાસ્ય આગળ ક્યાંય ધ-
સડાઈ જતા. ઇન્દ્રના ઔરાવતની ગંગાપ્રવાહ આગળ જેવી લગ્નનકર સ્થિતિ થઈ હતી, તેથી
સ્થિતિ મ્હારી આવે વખતે થઈ જતી. ત્હેને ઈશ્વરે હાસ્યની અસૌકિક બક્ષિસ આપી હતી.

ચારેક વર્ષઉપર, હું ગંભીર માંદગીમાં પડ્યો. ઉપલા હોઠે મ્હેટો ફાટ્યો થયો. મૃત્યુ
સમીપ ભાસવા લાગ્યું જીંદગીની આશા મહેં તો મૂકીજ હતી. એક દિવસ તો સ્થિતિ ઘણી
ભયાનક લાગી ને દાકતરે પણ હાથ નીચા નાંખ્યા. મ્હારો એક સગો કાઈ સન્ધ્યાસીને બો-
લાવી લાગ્યો. ત્હેણે મ્હને કાઈ મૂળીયાનો રસ ઘી સાથે ચાડી જવા આપ્યો. ત્હેના ઔષધના
પ્રતાપે કે મ્હારા નશીજના પ્રતાપે પણ હું મોતના પંજામાંથી બચ્યો.

મ્હારા મંદવાડમાં મ્હારી પત્ની ધડી જમીને બેસતી નહિ. ગરીબ બિચારી, તુચ્છ મા-
નવ બળથી, યમરાજના માથે ઝુકુમતા દૂતસદામે ટકર મારવા લાગી. મા, પોતાના ઊંડારાનું
કાળજીથી રક્ષણ કરે તેમ તે ખરા અનઃકરણપૂર્વક પૂણું પ્રેમ અને કાળજીથી મ્હારી સા-

રવાર કરવા તત્પર રહેતી. પૂરૂં ખાતી પણ નહિ, નિદ્રા તો બિચારીયે ત્યજી હતી. દુનિયાની કોઈ ચીજ પર, તેણે લક્ષ નહતું. હારેલા વાઘ વ્યાસાલંગ યદ્ય શિકાર મૂકી નાશી જાય તેમ યમરાજાએ મહેને પોતાના પંડામાંથી મૂક્યો તો ખરો, પણ જતે જતે મહારી પત્ની પર પોતાનો પંડો લગાવતો ગયો.

તે વખતે તે ગર્ભવતી હતી. થોડા વખત પછી તેણે એક મૃત બાળકને જન્મ આપ્યો. ત્યારથી તેને નાના પ્રકારના રોગની શરૂઆત થઈ અને અન્તે તેને તો ભોગ યદ્ય પડી. હું તેની ખંતથી સારવાર કરવા લાગ્યો પણ તેના વિચારને આ રૂપું નહિ. તે કહે-
તી—“તહમે આ શું કરો છો? લોક શું કહેશે? આમ રાત દિવસ મહારી ઓરડીમાં ના આવશો.”

તેને તાવ આવ્યો હોય ને હું મહેનગ પવન નાંખું છું એમ કરીને કોઈવાર તેને પવન નાંખું તોપણ તે તરત બોલી ઉઠે. દવા પાવા કરવામાં કદાચ મહારે દરોઢ મીનીટ જમવાનું મોડું થાય તો કેટલું કેટલું મહેને તે કરી નાંખે. કાંઈ પણ તેણે કામ હું કરવા જાઉં તો બધી વાતજ ફરી જાય. તે હમેશ કહ્યાં કરતી કે “વળી પુરવ તો આ બધી માથાકૂટ કરતા હશે ?”

તહમે અમદાવાદ ખારાનગરનું ઘર તો જોયું હશે ? ઘરઆગળ ન્હાનો બગીચો છે. ત્યાં આંગળ યદ્ય ગંગાનદી વહે છે. અમદારી સૂતાની ઓરડી નીચે, બગીચાના દક્ષિણ ભાગ પર, મેદીની વાડ કરી મહારી પત્નીયે એક બેઠક કરી હતી. બગીચાના તે ભાગ સાદો ને દેશી રીતનોજ હતો. ગંધને બદલે રંગ પસંદ નહોતો, થયો. કુલને બદલે સારાં રંગવાળાં પાંદડાં નહોતાં રાખ્યાં. વિજાલતી છોરાનાં ફૂંડાં, નીચે લંટીત નામ લખીને નહોતાં મૂક્યાં. સુંદર વેલાઓથી ઘરની બીત શણગારી દીધી હતી. માધવી, ગન્ધરાજ, શુભાષ, રજનીગંધ વિગેરેના છોડ રોપી દીધા હતા. વચ્ચે એક મોટું બકુલવૃક્ષ હતું. તેની નીચે ધોળા આરસપહાણ જડીને બેઠક કરી હતી.

ઉંઢાળામાં સાંજે, ગૃહકર્મમાંથી પરવારતી ત્યારે ધણુંખરૂં તે અહિંજ આવીને બેસતી. અહિંથી નદીના દેખાવ બહુ રમણીય લાગતો. એણે હતું કે સાંજે કામપરથી ઘેર જતા લોકોને લઈ જતી આવતી હોડીયો અંદર બેઠે બેઠે દેખાય પણ કોઈની દૃષ્ટી તેનાપર ના પડી શકે.

ધણે વખત તે પધારીવશ રહી. વસંતની અજવાળી રાત હતી. સઘળે ચાંદની પથરાઈ રહી હતી. તેણે કહ્યું—“ઘરમાં ને ઘરમાં રહી હું તો કંટાળી. ચાલો જરા બગીચામાં જઈ બેસીયે.”

ખુશ કાળજીથી, ધીમે ધીમે, હાથ ઝાલીને હું તેને બેઠકઆગળ લઈ ગયો, ને ત્યાં સાચવીને સૂવાડી. મહારા બોળામાં, તેને સૂવાડવાનો મહારો વિચાર તો થયો, પણ વળી સાંભર્યું કે એને નહિ ગમે એ, એટલે માથા નીચે ઉશીકું જ મૂકીને સૂતાડી.

પૂર્ણ ખીલેલાં બકુલપુષ્પો ખરી પડતાં હતાં. તેના સૂકાઈ ગયેલા વદનઉપર, ઝાડની ડાળીયોમાંથી, ચન્દ્ર તેનાં નીત કિરણો ઢાળતો હતો. અર્વેજ અધિક શાન્તિ અસરી રહી હતી. બેમાંથી કોઈ બોલતું ન હતું. આ શાન્ત અને સુવાસિત રજનીમાં, તેના ચન્દ્રથી પ્રકાશિત મુખ સામું હું જોઈ રહ્યો હતો. મહારી આંખમાં અશ્રુનિન્દુ ભરાઈ આવ્યું. ધીમે ધીમે મહેને તેને પાસે લીધી ને તેને તાવથી સૂકાઈ ગયેલા હાથ મહારા હાથમાં લીધા. તેણે

મુંદરીમુબોધ.

પણ મહારી શ્રુતિઅનુકુળ થવાજ દીધું. આ સ્થિતિમાં હું ઘોડીવાર બેસી રહ્યો. મહારેં હૈયું ભરાઈ આવ્યું. મહારાથી બોલાઈ જવાયું—“તારો પ્રેમ હું કદી વિસરીશ નહિ.”

મહેને તરત લાગ્યું કે આ શબ્દો અસ્થાને હતા. તે એકદમ મોટેથી હસી પડી. મુદ્દુ લગ્ન, આનંદ, અવિશ્વાસ અને કાંઈ અવગાના ભાવ હોના હાર્યમાં અનનુભૂત હતા. કાંઈ તે બોલી નહિ. પણ આ હાસ્યથીજ હોના હૃદયના ભાવ હોજો જણાવી દીધા. હું એને નહિ ખૂસી જાઉં એ હોને અસંભવિત લાગતું અને એવી તે કદી આશાજ રાખતી નહિ.

મહેને, મહારી પત્નીના આ હાસ્યનો ધણો લય લાગતો. તે હસતી ને મહારેં હૃદય વિધાઈ જતું. ત્યાર પછી અભિનયની રીતે મહેં કોઈ વખત હોની આગળ પ્રેમોક્તિયો ઉદ્ગારતાની હિંમત ધરી નહિ. હોની ગેરહાજરીમાં જે ભાવ મહારા મનઆગળ રમી રહેતા તે હોની આગળ વાણીમાં મૂકવા જતાં ખાલી બકબકાટ લાગતો. મહેને નવાઈ લાગતી કે જે વાંચતાં વાંચતાં આપણાઉપર એટલી અસર કરે છે ને આંખમાંથી અશ્રુધારા વહેવરાવે છે તે કોઈ આગળ મોટેથી બોલતાં શાથી હાસ્યારુદ થઈ રહેતું હશે. કાંઈ જો તે બોલતી હોય તે આપણે ઉત્તર પણ આપીયે, પણ ફક્ત હસેજ હોને શું કહેવું ? હારીને મહેં એવું બોલવુંજ મુકી દીધું.

ચન્દ્ર વિશેષ પ્રકાશવા લાગ્યો. શાન્ત રજનીમાં કોયલ હોના મંથુર દુહુકારથી પોતાના પ્રિયતમને બોલાવતી હોય એમ લાગતું. કોયલને કાંઈ ઉત્તર ન મળ્યો અને યાદીને દુહુકારતી બંધ રહી. મહેને આશ્ચર્ય લાગતું કે હોનો પ્રિયતમ વસન્તની આવી મંથુર રાત્રીયે હોને કેમ ઝટ નાંહ સહારતો હોય !

ધણા એવધાપચાર કરતેજ મહારી પત્નીની તણિયતમાં ડેર પડ્યો નહિ. દાકતરે ઉંડો ઉપાય હવા ફેર બદલ કરવાનો બતાવ્યો. હું મહારી પત્નીસાથે અસ્લાહાયાદ ગયો.”

દક્ષિણાખાત્ર એકદમ મુંઝવણમાં પડી ગયો. બોલતાં બોલતાં અચટી ગયો. શંકારીય દટીએ તે મહારારહાસ્યું જોઈ રહ્યો. બે હાથમાં માથું નાંખી દષ ઉંડા તર્કમાં તે ઉતરી પડ્યો, હું પણ મૌનજ બેસી રહ્યો. તાકામનો દીવો ચોરડીમાં મન્દ પ્રકાશ નાંખતો હતો. તમરાંબોના તણુ તણુ કરતા અવાજ શિવાય બીજું કાંઈ સંભળાતું ન હતું. એકદમ ઊંચું જોઈ વળી હોજો વાત શરૂ કરી.

અસ્લાહાયાદમાં જઈ દાકતર અનાથનાથની દવા કરવા માંડી.

દવાથી કાંઈ ડેર પડ્યો નહિ. દાકતરે મટવાની આશા મૂકી. મહેને પણ એમજ લાગ્યું. મહારી પત્નીને પણ ખાત્રી થઈ કે, હવે હોને મટવાનું નથી, અને બાકીની જીંદગી આમ પથારીવશજ ગાળવી પડશે.

મટવાની આશા બિલકુલ નથીજ અને મૃત્યુ પણ કાંઈ સમીપ નથી એમ હોને લાગ્યું ને એક દિવસ મહેને કહ્યું કે—“આમ કર્યાંમુઠી મહારી પાછળ વળખાં મારશે ? હું હવે જીવની મુઆસરખીજ છું. તમહે બીજી પરણોતો ?”

હોને મનતો આ વિચાર સરળ અને ન્યાયપુરસ્સરજ હતો. આમાં કાંઈ અસાધારણ ને ન લાગ્યું.

મહારે હસવાનો વાગે આવ્યો. પણ ઈશ્વરે મહેને એ બક્ષિસ આપી નહતી. નવલકથા-પ્રકાશના નાપકની માફક મોટેો ચત્રાચર્ય—“જ્યાં ગઈ તું જીવ—”

તે વચ્ચેજ બોલી ઉઠી—“જાઓ, જાઓ. તમ્હારે આ બોલવું ન ઘટે. તમ્હારે બોલો છો ને મ્હનેતો કાંઈ કાંઈ થઈ જાય છે.”

મ્હેં પણ દટતાથી જવાબ આપ્યો—“આ ભવમાં તો હું બીજી કોઈને આહીશકીશ નહિ.” મ્હારી પત્ની આ સાંભળતાં મ્હોટથી દસી પડી. હું કાંઈ બોલ્યો નહિ.

અત્યારે હવે મ્હને ખબર પડે છે કે જેના જીવનની આશા નષ્ટ થઈ હતી એવા માંદા માણસની માવજત કરતાં હું અન્તરમાં કંટાળતો. તે વખતે તો આ મ્હેં મ્હારા મનઆગળ પણ કણ્ઠ કયું ન હતું. અલગત લેને એમને એમ પડી રહેવા દેવાની તો મ્હારા અન્તરમાં ઇચ્છા ન હતીજ પણ મ્હારે શેષ આયુષ્ય આવી માંદી સ્ત્રી સાથે નિર્ગમન કરવું પડશે એ વિચારતો દુઃખકર્જ હતો. હા ! મ્હારા નવયૌ વનમાં, સંસારરણમાં મૃગજળની માફક, મુખ અને સૌન્દર્યને આશા અને પ્રેમ ભરી દૃષ્ટિએ નિહાળતો ! અત્યારે એ રિધનિ પલટાઈ ગઈ છે ! સંસારમાં સર્વત્ર શૂન્યતા ભાસે છે !

ખરેખર, હું લેની માવજત કરતાં અન્તરથી કંટાળતો. એ તો લેને ખબર પડી ગઈ હતી જ. હું તે વખતે કાંઈ જાણતો ન હતો પણ અત્યારે તો નિઃશંકપ કહું છું કે તે મ્હારા હૃદયમાં અરીસાની માફક જોતી. તેથીજ જ્યારે હું પ્રેમોક્તિયો કહેતો ત્યારે તે મસ્કરીમાં હસતી. હું પણ ન સ્હમજી શકું એવા મ્હારા અન્તરના વિચાર તે જાણી ગઈ હતી. આ બધાના વિચારમાત્ર અત્યારે મ્હને લગ્ન ઉપગમે છે.

દાકતર અનાથનાથ અમ્હારીજ શાંતિના હતા. મ્હને એ ધણીવાર એમ્હને ત્યાં જમવા બોલાવતા. કેટલાક દિવસ પછી તો દાકતરે એમ્હની પુત્રી સાથે પણ મ્હને જોળખાવ્યો. લેની ઉંમર પંદર વર્ષની હતી—હજી સુધી તે કુમારીજ હતી. દાકતર કહેતા કે યોગ્ય વર નહિ મળવાથી અત્યાર સુધી લગ્ન કયું ન હતું. પણ મ્હેં વાત સાંભળી હતી કે એમ્હનું કુટુંબ નીચું હતું એટલે કન્યાને કોઈ લેવું નહિ.

કન્યામાં બીજા કાંઈ વાંધો ન હતો. તે સારી કેળવાયેલી અને દેખાવે સુંદર હતી. કોઈ કોઈવાર તો લેની સાથે વાતોમાં ને વાતોમાં હું ઘેર મોડો જતો. મ્હારી પત્નીને દવા પાવામાં પણ કોઈ કોઈવાર મોડું થતું. હું દાકતરને ત્યાં બેસતો એ તે જાણતી, પણ કોઈવાર મોઢા થવાનું કારણ લેણે મ્હને પૂછ્યું નથી.

પુનઃ મ્હને વેરાન રણમાં, મૃગજળ દેખાવા લાગ્યું. મ્હારો આત્મા તૃપ્તિ થયો, ને આખા આગળ જોખ્યા સુંદર જલનો પ્રવાહ તરવરવા લાગ્યો. ધણીયે કયું પણ આગળ તણાતા હૃદયને પાણું ખેંચી શક્યો નહિ.

ધીમે ધીમે, મંદવાદની ઝોરડી વિશેષ કંટાળારૂપ થઈ પડી. માવજતમાં ને દવા પાવામાં દિનપ્રતિદિન અનિયમિતતા વધવા લાગી.

દાકતર અનાથનાથ મ્હને ધણીવાર કહેતા કે—“આવાં માંદા માણસ બિચારાં રીઆય લેનાં કરતાં તો મરી જાય તે સારું. આવાં માણસો જન્મે દુઃખી થાય છે, ને બીજાને દુઃખી કરે છે.” આ ટીકા જો કે સર્વાંશે સત્ય હતી, પણ મ્હારી પત્નીના વિવેક લેમણે કયું તે મ્હને હીક ન લાગ્યું. પણ દાકતરેએ ધણીય મરણ પામતાં જોયાં હોય છે. લેમની મનોસાગણીઓ છુટી થઈ ગઈ હોય છે. આપણી લાગણીનો તે વિચાર નથી કરતા.

એક દિવસ, હું લેની ઝોરડીમાં બેઠો હતો. મ્હેં મ્હારી સ્ત્રીને બોલતાં સાંભળી—

“આ મહેને નકામા દવાના ખાટલા આપી શું કરવા નકામાં દવાવાળાનાં (Druggist) નાં ખીલ મહડાવેા છે? એવી દવા આપેા કે ઝટ લાઈ મહાઈ” મોત આવે. મહેને તો હવે જીવન ગમતું નથી.” દાકતર બોલી ઉઠ્યા—“આમ શું કરેા છે, સૌ સારાંવાનાં થશે.”

આ વાત સાંભળતાં મહારાં હૃદયમાં ધ્રાશકા પડ્યેા, દાકતર ગયા એટલે હું મહારી પનીની ચોરડીમાં ગયેા. પથારીમાં બેસી મહેં ત્હેનું માથું આંપવા માંડ્યું. ત્હેણે કહ્યું— “અહિં તાપ બહુ લાગે છે. ખદારજ બેસોને. કહીં ફરવા ફરવા જાઓ. આમ બેસી રહે આધું પચશે નહિ. પછી વળી વાળુને વખત થશે.

હું ફક્ત દાકતરને ઘેર જવાજ ખદાર જતો, ફરવા જવાથી ખાધાપર સારી રૂચી થાય છે તે મહેંજ ત્હેને સહમજાવ્યું હતું. અત્યારે મહેને લાગે છે કે મહારી વર્તણૂકમાં દિનપ્રતિદિન થતો ફેરફાર તે કળી ગઈ હતી. મહેં મૂખેં તે વખતે ત્હેને પણ મૂખીં ધારી.”

પાછા દક્ષિણાખાણ બે હાથમાં માથું નાંખી દઇ થોડીવાર શાંત રહ્યા. પછી તેમ્હેણે પાણી માગ્યું. પાણી પીને વાત આગળ ચલાવી:—

“એક દિવસ દાકતરની પુત્રી મનોરમાએ મહારી પત્નીને જોવા આવવા ઇચ્છા જણાવી. કોણુ જણે શાથી પણ હું ત્હેને નાજ કહી શક્યેા નહિ. ના કહેવાનું મહારે કાંઈ ખાસ કારણુ પણ ન હતું. સંજે તે અમ્હારે ત્યાં આવી.

મહારી પત્નીનું દરદ તે દિવસ ઘણું વધી ગયું હતું. દુઃખ ન ખમાતું ત્યારે શાન્ત હાથ્યા ચાલ્યાવિના પડી રહેતી. ત્હેના દીન વૃદ્ધનથી અને ચુસ્સામાં વાળેલી હાથની મુકીયોથી ત્હેના દુઃખનું અતુમાન થઈ શકતું. ચોરડીમાં બધું શાન્ત હતું. હું જોત્યા ચાલ્યા વિના ત્હેની પથારીપાસે બેસી રહ્યો હતો. આજે મહેને ફરવા જવાનું વિનવવા નેટલી ત્હેનામાં સક્રિય ન હતી. કદાચ ત્હેની અન્તરની ઇચ્છા એવી પણ હોય કે ત્હેની આવી સ્થિતિમાં હું તેની પાસે હોઉં તો હીક.

ત્હેની આંખપર અજવાળું ના પડે માટે દીવો બારણાને ઓથે મૂક્યો હતો. ચોરડીમાં અંધારુંજ હતું હતું ને બધું શાન્ત હતું. ત્હેના દુઃખને લીધેના દીર્ઘ નિઃશ્વાસ વચ્ચે વચ્ચે શાન્તિનો લંગ કરતા.

આ વખતે મનોરમા બારણા આગળ આવી. પેલી બાજુથી દીવાનો પ્રકાશ ત્હેના મોં ઉપર પૂર્ણ પડતો હતો. ને ચોરડીમાં અંધારું હતું એટલે અંદર કોણુ છે એ તે જોઈ શકી નહિ. ઉમરા આગળજ તે ખચકાઈ ઉભી.

અવાજથી મહારી પત્ની ચમકી. મહારો હાથ ઝાલી ત્હેણે પૂછ્યું—“કોણુ આવ્યું છે?” શરીરની આવી નખળી સ્થિતિમાં, અન્નણી સ્ત્રીને જોઈ લખખીત થઈ ને એકાએક બે ત્રણ વખત બોલી ગઈ—“આ કોણુ છે? આ કોણુ છે? આ કોણુ છે?”

મહેં લયડતે સ્વરે ઉત્તર આપ્યો—“હું ઓળખતો નથી. તત્કાલેજ મહારા અન્તરામાંએ પકાથી મહાઈ હૃદય વિધવા માંડ્યું. મહેં બરાબર જોવાનો યોગ કરી કહ્યું—“હાં, એ તો દાકતરની પુત્રી.”

મહારી પત્ની મહારા સ્હાણું જોઈ રહી. મહારાથી ત્હેનું મોં બરાબર દેખાતું ન હતું. ને સ્વરે મહેમાનને આવકાર આપી ત્હેણે બેસાડી, ને મહેને દીવો લાવવા કહ્યું.

મનોરમા ઓરડીમાં આવીને બેઠી. બે જણ વચ્ચે રહેજસાગ વાતચીત. આલતી હતી એટલામાં તો દાકતર આવી પહોંચ્યા.

દવાખાનામાંથી દાકતર બે શીશીયો લેતા આવ્યા હતા, શીશીયો ગળવામાંથી કઢાડી તેમણે કહ્યું—“આ વાદળી શીશી છે તેમાં ચોપડવાની દવા છે ને આ બીજી શીશીમાં પીવાની દવા છે. ચોપડવાની દવા ઝેરી છે” એમ કહી બે શીશીયોમાં ગોટાળો ન થાય તે માટે ખાસ કાળજી રાખવા સૂચવ્યું. મહેને પણ આ વાતની સૂચના આપી શીશીયો ટેબલપર મૂકી. જતી વખત તેમણે પોતાની પુત્રીને ઘેર જવા બોલાવી.

મનોરમાએ તેના પીતાને પૂછ્યું.—“હું અહિંજ રહું? અહિં કાંઈ બીજી સ્ત્રી તેમની સારવાર કરે એવી નથી.”

મ્હારી પત્ની સંભ્રમમાં પડી. પછી તેણે વિનંત્યું કે—“મ્હારે સાર તમ્હે નકામી શીદ મેળત લો છો. ત્હમે જાઓ. અહિં આ ડોશી છે તે બધું કરે છે.

- દાકતર તેમની પુત્રી સાથે જતા હતા તેવામાં મ્હારી પત્નીએ તેમને બોલાવી કહ્યું— આ ક્યારના અહિં બંધ ઓરડીમાં બેસી રહ્યા છે. એમ્હને ત્હમારી સાથે ફરવા કરવા લાઇ જાઓને. મ્હને દાકતરે પૂછ્યું—“આયો નદી તરફ ફરવા આવવું છે?”

મ્હે રહેજ આનાકાની કરી તરતજ હા કહી. જતે જતે દાકતરે બે શીશીયોમાં ગુચવારો ન થાય છે. માટે મ્હારી પત્નીને ફરી સંભાળ્યું.

રાતે મ્હે દાકતરને ત્યાંજ વાળુ કર્યું, ને ઘેર મોડો ગયો. ઘેર ગયો ત્યારે તો મ્હારી પત્નીની સ્થિતિ ધણી ખરાબ થઇ ગઇ હતી. હું જ્હાર ગયો તે માટે મ્હને પશ્ચાત્તાપ થયો. મ્હે પૂછ્યું કે—“અત્યારે કેમ છે?

તેણે કાંઈ જવાબ ન આપ્યો. મૂઝે મ્હાણે મ્હારા રહામુજ જોઇ રહી. તેનામાં બોલાવાની શક્તિ ન હતી.

તરત મ્હે દાકતરને બોલાવ્યા. આ શાથી થયું તે તેમને કાંઈ સ્ફમજ પડી નહિ. દરદ ધણ વધી ગયું હતું. તેમણે પેલી દવા ચોપડવાનું કહ્યું. ચોપડવાની દવાની શીશી બુચ્ચે તો તદ્દન ખાલી તે એકદમ કારણ કળી ગયા. મ્હારી પત્નીને તેમણે પૂછ્યું—“ભૂલમાં ત્હમે આ દવા તો નથી પીધીને?” હાથની ઇશારતથી તેણે હા જણાવી.

દાકતર બોલ્યા ચાલ્યાવિના ઉતાવળા દવાખાને ગયા ને ત્યાંથી ‘stomach-pump’ (ઉચ્ચી કરાવવાનું યંત્ર) લઇ આવ્યા. હું તો અર્ધ ચેતનાવસ્થામાં પથારીમાં લોટી પડ્યો તે મ્હને હાથની ઇશારતથી—મા જેમ પોતાના દુઃખી છોકરાને આશ્વાસન દે તેમ—તેની જાતી સરસું મ્હારું માથું લઇ આશ્વાસન આપવા લાગી, હૃદયવેધક સ્પર્શથી જાણે તે જણાવવા લાગી કે—“શોક ન કરે. હું જાઉં છું તેજ દીક છે. તમ્હે સુખી થશો એ વિચારે હું સુખમાં મરું છું.”

દાકતર પાછા આવ્યા તે પ્હેલાં તો તેના દુઃખનો પાર આવી ગયો હતો—તે યમશરણ થઈ ગઇ હતી.”

પુનઃ દક્ષિણાખાણુએ પાણી પીધું. અહુ તાપ લાગે છે કરી તે જ્હાર ગયા. જ્હાર જ. જામાં થોડીવાર આમતેમ ફરી પાછા આવીને બેઠા. આગળ વાત કહેવાની તેમની ઇચ્છા લાગતી નહતી. પણ હું કાંઈ મનંબજે તેમની પ્રાસે વાત ન કહડાવતો હોઉં તેમ તેમણે વાત આગળ ચલાવી:—

“તેના પીતાની અતુમતિ લઈ હું મનોરમાને પરણ્યો, ને ત્યાંથી મ્હારે ગામ પાછો ગયો. તેની આગળ હું આલિંગન્ય દર્શાવતો અગર તેનું ઉદય જોવાના પ્રેમના શબ્દ કહેતો ત્યારે તે હસતી નહિ. મુખમુદ્રા ગંભીરજ શખતી. કાણુ મળે તેના અન્તરમાં શીયે શંકા હશે ?

મ્હને મદીરાપાનની ટેવ અત્યારથીજ પડેલી.

શરદ્ઋતુમાં સાંજે એકવાર હું મનોરમા સાથે મ્હારા બગીચામાં ફરતો હતો. અંધારૂં ધીમે ધીમે વધતું હતું. સર્વત્ર શાન્તિ હતી. પક્ષીયો પણ સૌ સૌના માળામાં શાન્ત નિદ્રા લેતાં હતાં. પવનની હોરથી, ઝાડનાં પાંદડાંનો ખડખડટ કોઇ કોઇ વખત આ ગંભીર શાન્તિનો ભંગ કરતો હતો.

મનોરમા ફરતાં ફરતાં થાકી ગઈ ને વિશ્રામ લેવા બહુલ વૃક્ષની નીચેની એકકપર ગેડી હું પણ તેની આગળે જોઠો. ઝાડની ઝાયાને લીધે ત્યાં વિશેષ અંધારૂં હતું. ઝાડની ઝાળી-યોનાં બાકાંમાંથી અફચફતા તારાવાળું આકાશ અમ્હારા ઉપર ડોડીયાં કરતું હતું. નીચે આમા-ચીડીયાં ચીંચીં કરતાં હતાં. તેમ્હનો ચીંચીં કરતો અવાજ, શાન્ત, અગાધ આકાશ વિસ્તારમાં મધુર સંગીત પ્રેરતો.

આજે મ્હેં રહેજ મદીરાપાન કર્યું હતું તેથી મ્હારૂં મન હવામાંજ ઉડતું હતું. ધીમે ધીમે આંખ તિમિરને પરિચિત થઈ ગઈ. ઝાડની આગળે કોઇ પીન વદનની અને સૂકાઈ ગયેલાં ગાત્ર વાળી સ્ત્રીની ઝાયા જેવું મ્હને ભાસ્યું. મનમાં કાંઈ વિચિત્ર અસર થઈ અને તેનો તાર જણાવવાનું કરતો હૃદયે પહોંચ્યો. હું ઉડીને ઝાયાને હાથથી પકડવા ધાયો પણ હાથમાં કાંઈ ન આવ્યું અને નિરાશ થઈ પાછો જોઠો. મ્હેં વિચાર્યું કે ખાલી ભ્રમ હતો.

મ્હામેના વૃક્ષપર પ્રકાશ જણાવા માંડ્યો. પાછળથી વૃક્ષના શિખર ઉપર આકાશમાં ચન્દ્રનાં દર્શન થયાં. ધવલ આરસપહાણ ઉપર અમથી લુલિત અંગ લાગી પડેડી, ધવલ વસ્ત્રવાળી સ્ત્રી ઉપર ચન્દ્ર તેનાં મધુર કિરણ લાગતો હતો. આથી તે અતિશય સુંદર લાગતી. તેને ગાઠ આલિંગન દઈ, તેનો હાથ મ્હારા હાથમાં લઈ મ્હેં કહ્યું—“મનોરમા, ત્હને કદાચ નહિ લાગતું હોય, પણ હું ત્હને ખરા અન્તઃકરણથી આહુધું. ત્હારો પ્રેમ હું કદી વિસરીશ નહિ.”

આ શબ્દો બોલતાંજ મ્હારૂં આખું શરીર કંમળી ઉઠ્યું. મ્હેલાં આજ શબ્દો મ્હેં બીજી સ્ત્રીને કહ્યા હતા તે સાંભરી આવ્યું. તેજ ક્ષણે તે બહુલ વૃક્ષપર, ત્યાંથી પીન અર્ધ ચન્દ્ર ઉપર, એમ છેક ગંગા નદીની પૂર્વથી છેક પશ્ચિમ સુધી, આગળ ને આગળ સરતું, પૂર્વ પરિચિત અટ્ટહાસ્ય સંભળાયું. આ મ્હારૂં હૃદયવેધક હાસ્ય હતું કે આકાશપટ ચીરતો આતંત્રવર હતો તે હું કળી શક્યો નહિ. મ્હને એકદમ મૂર્છા આવી ને હું બેઠકઉપરથી નીચે પૃથ્વીઉપર ઢળી પડ્યો.

ભાન આવ્યું ને જોયું ત્યારે તો હું મ્હારી સૂતાની આરડીમાં પથારીઉપર પડ્યો હતો. મનોરમાએ મ્હને મૂર્છા આવવાનું કારણ પૂછ્યું. મ્હેં તેને પૂછ્યું કે—“ત્હેં મું આ-કાશધુમ્મટમાં રેલતું અટ્ટહાસ્ય નહતું સાંભળ્યું ?” આટલું પૂછતાં પૂછતાં તો મ્હારૂં શરીર ભયથી પુનઃકંમળી ઉઠ્યું. મનોરમાએ હસતે વદને કહ્યું—“આ વળી હાસ્ય ક્યારે હતું ? કાર્મપખીનું ટોણું આકાશમાં ઉડતું જતું હતું, તેમ્હની પાંખોનો ફડકાટતો હતો.”

હું આટલાથીજ આટલો બધો બંધી ગયો એ ત્હેને ધણું આશ્ચર્ય લાગ્યું.

મ્હને સહવારે દહ ખાતી થઇ કે તે પક્ષીની પાંખોનો ફૂડફૂટાટજ હતો. આ ઋતુમાં ઉત્તર તરફથી બગલાનાં ટોળાં ઘણીવાર આમ ઉતરી આવતાં. પણ સ્હાંજ પડી એટલે મ્હારો સંકલ્પ શિથિલ થવા માંડ્યો. રાતે મ્હને એમજ લાગ્યું કે આ ગાઠ તિમિર એ હા-સ્પથીજ ભરેલું છે. દરેક પળે ભય લાગતો કે આ તિમિર ભેદીને હાથનો ખડખડાટ નિકળી પડશે. મ્હને એટલો બધો ભય પછી તો પેસી ગયો કે સ્હાંજ પડ્યા પછી હું મનોરમા સાથે કાંઈ બોલીજ ના શકું.

એક વખત અમ્હે હોડીમાં બેસી નદીની મુસાફરીયે નિકળ્યાં. જલપરની ઠંડી દહેરો સાથે મ્હાનો ભય પણ ઘસડવા માંડ્યો. કેટલાક દિવસતો મ્હે આનંદમાં નિર્ગમન કર્યાં. આસપાસનો રમણીય પ્રદેશ જોતાં આનંદમાં ને આનંદમાં મનોરમાનાં હૃદયદ્વાર મ્હારા આંગળ ખુલવા લાગ્યાં.

ગંગા નદીમાંથી અમ્હે જલગીમાં ઉતર્યા અને ત્યાંથી પદ્મામાં આવી પહોંચ્યાં. આ તોફાની પદ્મા શિયાળાની ઋતુમાં—પોતાના દરમાં નિદ્રાવસ્થામાં પડેલા સર્પની માફક—શાન્ત જોતી હતી.

ઉત્તર પ્રદેશ તરફ થઈ ઉગેલા શુષ્ક નેતરના વનમાંજ, દટ્ટી વિરમતી હતી. દક્ષિણના ઉચ્ચ પ્રદેશપરનાં આસ વૃક્ષો, પદ્માના ભયંકર મુખ આગળ, જાણે ભયથી થરથરતાં હાથ જોડીને ઉભાં રહ્યાં હોય એમ લાગતું. પદ્મા ત્યાં ત્યાં વળી હતી ત્યાં પાણીના અથડાવાથી ખડકોમાં ચીરા પડેલા હતા ને વખતે વખતે કોઈ ખડકો લાગી નદીમાં પણ પડતા.

આવા રમણીય સ્થળમાં ફરવાનું બહુ રુચિકર લાગશે ધારી હોડી અદિજ ઉભી રખા-વીને મુકામ કર્યો.

એક સ્હાંજે તો ફરતે ફરતે અમ્હે મુકામથી ઘણે દૂર નિકળી ગયાં. પશ્ચિમાકાશમાં સોનેરી રંગના સાથીયા પૂરતો સૂર્ય અસ્તાચળ પાછળ જતો રહ્યો. થોડીવાર પછી પૂર્વમાં ચીડી સુધા વર્ષાવતો ચન્દ્ર ઉગ્યો. શિયાળામાં રાતે દહાડ લાગતી હોય નહિ એમ જાણે પૃથ્વીયે ચાંદનીની રૂપેરી ચાદર ઝાંઝી લીધી. નદીના લાંબા ધવલ કિનારાઉપર તો ઉત્તવળ પ્રકાશતી ચન્દ્રિકા ઘણીજ મનોહર લાગતી. હું જગૃત છું કે સ્વપ્નમાં છું તે મ્હને શંકા થઈ. અમ્હે જે જાણે ચન્દ્રસાકર્માંજ ફરતાં હોઈએ એમ લાગ્યું. સર્વત્ર અલૌકિક શાન્તિ અને ધવલતાજ ભાસતી. મનોરમાએ ત્હેના હાથમાં મ્હારો હાથ લીધો. મ્હારી સહોડમાં આવી મ્હને ટેકવી તે ઉભી રહી. શરીર અર્પતી તે જાણે ત્હેનું સંવંસ્ય અર્પતી લાગી. મ્હારા શરીરના રૂવે રૂવે, પ્રેમ પ્રેમ વ્યાપી ગયો. મ્હને વિચાર આવ્યો કે આ પ્રેમ શું સ્મારકની ચાર લીંતમાં પૂરાઈ શકે ? ત્હેને તો સમાચ આ ખુલ્લું, અગાધ અભાંડળ જોઈએ. અદિથી પાછા મુકામે જવાનો કે ત્યાંથી ધરતરફ જવાનો તો એક વિચાર પણ ન આવ્યો. એમજ લાગ્યું કે સંસારની આશાનૃપ્ણાએ ત્યજી દઈ, પ્રેમની ધૂત મચાવતા, ચન્દ્રથી પ્રકાશિત આ અમખાંદ વિસ્તારમાંજ મસ્ત થઈ ફરીયે.

આમ લક્ષ્યહીન ફરતાં ફરતાં અમ્હે એક ન્હાની ટેકરી પર જઈ ઉભાં રહ્યાં. ઘણે દૂર રેતની વચ્ચે એક ન્હાનો ઝરા જોવા મળ્યો. અમ્હે ત્યાં ગયાં ત્યારે તો માલમ પડ્યું કે એનો આમાંસાના દિવસનું ભરાઈ રહેલું નડીનુંજ પાંખી હતું. ખાળેખાળાના શાન્ત, સ્થિર

પાણીપર પડતાંજ ચન્દ્રિકા મુર્ચ્છિત થતી લાગતી. મનોરમાને કાંઈ વિચાર થઈ આવ્યો ને તેણે મહારા સ્હામું જોયું. માયા પરથી શાસ ખસી ગઈ. ચન્દ્રના પ્રકાશથી તેણે ઉત્તલ દી-સતું મુખ ઉંચું કરીને મહેં એક સુંબન કરી લીધું.

તે નિર્જન રેતાસ પ્રદેશમાંથી ગંભીર સ્વર આવ્યો—“આ કોણુ છે ? આ કોણુ છે ? આ કોણુ છે ?”

હું ચમક્યો. મનોરમા પણ ભયથી કુંજ ગઈ. તપાસ કરનાં ખાત્રી થઈ કે તે સ્વર કોઈ મનુષ્યના નહતા તેમ દેવી પણ ન હતા. કેટલાંક જળપક્ષીઓ ત્યાં બેઠાં હતાં તેમણે અમ્હારા ત્યાં જવાથી ભયને લીધે ચીસાચીસ કરી મૂકી હતી. તેમ્હનોજ એ સ્વર હતો.

ભયાનક થયલાં અમ્હે ત્યાંથી તરત પાછાં ફર્યા. મુકામે જઈને તરત સુધળ રહ્યાં. મનોરમા તો ચાક્રી પાક્રી એકદમ ઉંઘી ગઈ, પણ મ્હને ઝટ ઉંઘ ન આવી. પડદો ઉઘાડી, પધારી આગળ આવી, મનોરમાને પોતાની પાતળી આંગળીથી દર્શાવતાં, કોઈ મહારા કાનમાં બોલવા લાગ્યું—“આ કોણુ છે ? આ કોણુ છે ? આ કોણુ છે ?”

હું એકદમ ઉઘ્યો. ઉતાવળમાં દીવાસળી ધસીને દીવો સળગાવ્યો. પડદો બંધ કરતું, હોડીને હલાવી નાંખતું, કોઈ માણસ અદ્દહાસ કરતું રાત્રીના અંધકારમાં સરતું લાગ્યું. નદી ને પેલે પાર જતું, રેતાળ કિનારાને વટાવી દેતું, નિદ્રિત પ્રદેશમાં થઈ ગામડાં અને શહેર ને પોતાના સ્વરથી ભરી નાંખતું, જેમ જેમ આગળ નધ તેમ તેમ મન્દ સંભળાતું, તેણે આ હાસ્ય, આકાશના અમર્યાદ વિસ્તારમાં ફેલાઈ રહ્યું. મહેં સ્વાપ્ને પણ ન સાંભળ્યું હોય એટલું મન્દ મન્દ સંભળાતું મહારા હૃદયને તે વિંધવા લાગ્યું. ધણે દૂર જતાં સ્વર સંભળાતો જાંધ થયો પણ તેના પડ્યા મહારા ભ્રમિત મનમાંથી ખસવા ન પામ્યા. ન ખમાયું. ત્યારે દીવો હોલવી નાંખી, ઉંઘી જવાનો વિચાર રાખી, પથારીમાં ચતોપાટ સૂતો. સૂઈ રહ્યું એટલામાં તો પડદો હાલ્યો. વળી કોઈ આવીને મહારા કાનમાં કહેવા લાગ્યું—“આ કોણુ છે ? આ કોણુ છે ? આ કોણુ છે ?” મહારા શરીરની નાડીયોના ધવધરામાં પણ એજ સ્વર સંભળાવા લાગ્યા. તેના કલાક કાંટાથી જાણે મનોરમાને દર્શાવતી હોય તેમ, ઝાઝલીપ રની ધડિયાસ પણ તેના ટીક્ટીકમાં એજ કહેવા લાગી કે—“આ કોણુ છે ? આ કોણુ છે ? આ કોણુ છે ?”

દક્ષિણાગ્રાણીનું વદન તદ્દન શીકડું થઈ ગયું. તેનો કંઠ કંધાઈ ગયો. મહેં તેને સ્પર્શ કર્યો, ને પીવાને પાણીને આવ્યો ધર્યો. તેજ વખતે દીવો જુઝાઈ ગયો, મરધાનો ફૂટેફૂક અવાજ સંભળાયો. મહેં જોયું તો પ્હરોડીયું થઈ ગયું હતું. ઘરઆગળની સડકઉપર ગાડાં નો ખડખડ સંભળાવા લાગ્યો. એકદમ દક્ષિણાગ્રાણીની મુખાકૃતિમાં ફેર થઈ ગયો. તેના મ્હોંઉપર કાંઈ ભયનાં ચિહ્ન ન હતાં. કંદિપત ભયમાં ને ભયમાં મ્હને બંધી વાન કંડી દીધી તેથી તે અન્તરમાં સજ્જાતો હતો. કાંઈ પણ બોલ્યા આવ્યાવિના આરણ્ય ઉઘાડી તે આગતો થયો.

તે વિચ્છે પાછું મધ્યરાત્રીએ કોઈએ મહારા ઘરનું આરણ્ય ખખડાવ્યું ને સ્વર સંભળાયો કે.

“દાકતર ! દાકતર !”

દાન.

૧

અધાં દેવાસયમાં ઘંટ હતા, પણ તે દેવળમાં નહોતો. ગામનાં સહુ કહેતાં કે, ઘંટ વગર કેમ ચાલે!! ઘંટતો એક જોઈએજ!

પરન્તુ ગામમાં પિત્તળ નહોતું.

એક ખેડૂતની છોકરી ઘણી લક્ષ્મીભક્તિ હતી. તેણે કહ્યું—“પિત્તળના અભાવે દેવની આરતી શું બંધ રહેશે!! હવે આ મ્હારો આયનો, એની પાછળ ઘણું પિત્તળ છે.”

દેવાસયના ઘંટ સાથે છોકરીના આ દાનની વાત જ્યારે ગામમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ત્યારે ગામની સહુ રમણિયાએ પોતા પોતાના આયના દાન કરી દીધા. પુનઃનો મંડપ આયનાઓથી ભરાઈ ગયો.

ખેડૂતની છોકરીએ પોતાનો આયનો ઘણી સંભાળથી સાચવી રાખ્યો હતો. તે આયનો ત્હેની માએ મરતી વખતે ત્હેને આપ્યો હતો, તેમાં ત્હેની માની મા અને ત્હેનીએ મા સુધીનાંઓએ મ્હોં જોયું હતું. તે આયનો તે જ્યારે આંખ આગળ ધરતી ત્યારે ત્હેની માનું મ્હોં તે આયનામાં પ્રગટ થતું અને ત્હેનુંએ હસતું મ્હોં જાણે ખરેખર નગર આગળ ઉભી હોય ત્હેનું ભાસતું. માના શોકથી જ્યારે જ્યારે દૈયું ભરાઈ આવતું ત્યારે તે તેજ આયનો પોતાના મ્હોં આગળ ધરતી અને ત્હેનો શોક દૂર થતો ત્હેને તે આયનો જીવ કરતાં પણ વધારે વ્હાલો હતો અને તેથી તે ત્હેને જરાપણ વ્હીસો મુક્તી નહિ—ફક્ત દેવના કામમાં આવવાનો છે એમ ધારીનેજ ત્હેણે તે દાન કર્યો હતો.

પરન્તુ, દાન કર્યા પછીથી ત્હેને વિસ્ફુલ્લ સુખ નથી. આયનાને માટે ત્હેનો પ્રાણ વ્યાકુલ રહ્યા કરે છે. જેમ જેમ દિવસ જાય છે તેમ તેમ ત્હેની વ્યાકુલતા વધતીજ જાય છે. આયના ઉપરથી કાઈપણ રીતે ત્હેનું મન છુટતું નથી.

આયનાઓ તો ઘણા એકઠા થયા છે—હવે પિત્તળની શી ખોટ છે?—ત્યારે આ એકાદ ઉપાડી લઈ તો દેવને શું ખોટ જવાની હતી? પરન્તુ દેવ જે સ્વીકારે છે તે ફરીને પાછું મળી શકતું નથી.

આયનો દિવસમાં એકાદવાર જોયા સિવાય ત્હેને ચાલતું નહિ. તે દરરોજ દેવાસયમાં જતી અને દૂરથી પોતાનો આયનો જોઈ આવતી. ત્હેને થતું કે, છાનીમાની ઉપાડીને આલી જાઉં. પણ દેવની વસ્તુ કેમ કરીને ચોરાય?

પણ, ત્હેનું મન તો ચોરી કરતુંજ હતું! દેવને જે વસ્તુ ત્હેણે પોતાને હાથે આપી છે તે વસ્તુ હવે મુઝી દેવાને ત્હેનું મન ઇચ્છતું નથી. શરમતી મારી ત્હેનાથી મ્હોં ખોલીને કાઢ આગળ કહી શકાતું પણ નથી—આ વેદના તે રાત દિવસ હલ્લમાં ને હલ્લમાં છુપાવીને ફેરે છે. ફક્ત દેવનેજ સંજોગથીને કહે છે—“હે દેવ, મ્હારી આ મમતા ક્યારે દૂર થશે?”

૨.

ઘંટ તૈયાર કરવા સાથે આયના કારખાનામાં મોકલવામાં આવ્યા. કારિગરોએ આગ સળગાવીને પિત્તળ ગાળવા માંડ્યું પણ, જેમ જેમ તાપ વધતો જાય તેમ તેમ એકપણ

આવનાનું પિતળ ગળે નહિ; જાણે તે સદુ વજનનાં નહેાય ! આગ તો જાણે શરમની મારી વધારે ને વધારે રાતી થાય પણ તે ગરમ તો નજ થાય—એની ઉપર જેમ જેમ હથોડીઓ પડે તેમ તેમ તે વધારે ને વધારે કાણુ અવાજમાં જાણે કહે કે 'ના, ના, ના !' તેમાં એક નિશાન સરખું પણ પડે નહિ !

દેવાલયનો પુરોહિત કહેવા લાગ્યો—” આ આવના જોણે દાન કર્યો છે ત્હેણે સારા મનથી નથી કર્યો— અનિચ્છાએ આપેલો છે. કાણુ એવી પાપિણ હશે કે, દેવને પણ મન મુકીને આવી સામાન્ય વસ્તુ નહીં આપી શકી હોય !

આ સાંભળીને પેલી છોકરી ગાલરી ગોલી ઉઠી—આહ, કેવી કાણુ આસકિત ! એકઠી વારે એ તદ્દન હોપાસાથે જડાઈ જ ગયો છે. ત્યાંલગિ શવ નહિં જાય ત્યાંલગિ આવના પણ દેવને નહિં મળે ! ”

આમ કહીને તે તરતજ દેવતાનું રમરણ કરીને એકદમ અગ્નિકુંડમાં ત્રિપલાવી પડી ત્હેનો દેહ કાણુવારમાં સળગી ગયો.

તે આગમાં આવનાનું પિતળ પણ ગળી ગયું. *

અકુલ.

ત્યાગ.

(એક ટુંકી સંસારી વાર્તા.) +

હોળીને દીવસે રાતના દશ અગીઆરને શુભારે રાજેન્દ્ર અને કુસુમ પોતાના ધરમાં ત્રીજે માળે અગાશીપર ખેટલાં દનાં ચંદ્રમા પૂર્ણ તેજથી પ્રકાશતો હતો. અને ચંદ્રના તેજથી કુસુમનું સુંદર મુખ વધારે સુંદર લાગતું હતું. રાજેન્દ્ર લાંબા વખત સુધી એ મુખની સામે ટગરટગર જોયા કરતો હતો ને સ્વર્ગનું સુખ અનુભવતો હતો. ધડીકમાં તે કુસુમના માથાના વાળ તાણતો હતો. તો ધડીકમાં કુસુમના અંગોડાપરની વેણીનાં ટુલો તોડી, કુસુમના ગાંઠપર હેતથી મારતો હતો. અત્યારે રાજેન્દ્ર ખરેખરા પ્રેમાનંદમાં પડેલો હતો. પણ કાણુ જાણે શાથી તેના આ પ્રેમાનંદમાં કુસુમ બીલકુલ લાગ લેતી જણાતી નહોતી. એતો અત્યારે એક પચ્ચરના પુતળાની માફક જડભરત જેવી બેસીજ રહેલી હતી. રાજેન્દ્રે ઉવડે કુસુમના બંને હાથ પકડીને હેતથી હલાવ્યા. તે જોયો, “ કુસુમ, આ શું ? અત્યારે તું છેક આમ કેમ થઈ ગઈ છે ? તારા મનની સ્થિતિ આવી થઈ જવાનું કાંઈ કારણ ? જો, જો, આ રાત્રી કેવી મનોહર લાગે છે ! ચાલ મ્હારી નજદીક આવ.” આટલું જોડી રાજેન્દ્રે ઉમળકાથી કુસુમને પોતાના તરફ ખેંચી પોતાની બાથમાં લીધી.

પતિની સોડમાંથી એકદમ ખસી જઈ કુસુમ રહેજ દૂર જઈ બેઠી અને ધુજતાં ધુજતાં જોડી, “ મ્હારા નાથ, ધણા વખત થયા મ્હારા મનમાં એક વાત ઘોળાયા કરે છે. મરણ પામીએજ એ વાત મ્હારે બીજાને કહેવી એવી મ્હેં પ્રતીત્તા કરેલી છે તો પણ મ્હં

એમ થાય છે જે એ વાત હમણાં તમને કહી દઉં તમે જે શીક્ષા કરો તે ખમી લઈ. —”

કુસુમનું બોલવું પુરૂ થયું નહોતું એટલામાં તેા ત્રીજે માળને દાદરે પરિચિત પગલાંના ધબધબ અવાજ સંભળાયો. પળવારમાં તેા રાજેન્દ્રના પિતા ધીરજરામ દાદરે ચડી રાજેન્દ્રની મેડીના ઉમરાપર આવીને ઉભા ને મ્હોટો ઘાટો કાઢી બોલી ઉઠ્યા. “રાજેન્દ્ર, અત્યારેને અત્યારે ત્હારી વહુને આપણા ઘરમાંથી કાઢી મુક”

આ શબ્દો સાંભળીને રાજેન્દ્રે પોતાની સ્ત્રીના મ્હોં સામું જોયું પણ તેના મ્હોંપર તેા ગભરાટનાં તેમ આશ્ચર્યનાં બીલકુલ ચિહ્ન દેખાયાંજ નહીં. કુસુમે તેા પોતાના બે હાથ પોતાના મ્હોંપર મુકી મ્હોં ઢાંકી દીધું. તેના મનમાં તેા અત્યારે એમ જ ઘણું આવ્યું કે ધરતીમાતા જે મને માગ આપે તેા હમણાં ને હમણાંજ હું ભોંયમાં સમાઈ જઈ. કુસુમને આવીને આવીજ સ્થિતિમાં રહેવા દઈ રાજેન્દ્ર પોતાના પિતાની ગદામાં ગયો. બને જણા નીચે ઉતર્યા. આશરે અર્ધકલાકસુધી પિતાની સાથે વાત કરી રાજેન્દ્ર ગભરાયેલા ગભરાયેલા ઉપર પાછો આવ્યો ને અગાશીમાં જઈ કુસુમને પુછ્યું “આ બધી ખરી વાત છે?” કુસુમે જવાબ દીધો, “હા, બધું ખરૂં છે.” “ત્યારે આજસુધી એમાંનું કશું પણ હું મને કશું કેમ નહીં?” “હું તમને કહું કહું કરતી હતી પણ મ્હારી છાતી ચાલતી નહોતી, નાથ, હું બહુજ દુઃખ સ્વીકું” “ત્યારે, તું હવે મ્હને બધી હકીકત કહી દે.” કુસુમે બીલકુલ ગભરાયા વગર અથથી તે ઇતિસુધી સર્વે હકીકત રાજેન્દ્રને કહી. કુસુમ ત્યારે વાત કહેતી હતી ત્યારે રાજેન્દ્રના મ્હોંપર કોઈવાર નેહનાં તેા કોઈવાર ક્રોધનાં ચિહ્ન સ્પષ્ટ દેખાતાં હતાં.

કુસુમની વાત સાંભળી રહ્યાપછી રાજેન્દ્ર એકદમ અગાશીમાંથી ઉઠ્યો ને બીલકુલ બાહ્યા ચાલ્યા વગર મેડીમાં પલંગપર જઈ પડ્યો. કુસુમતેા કલાકના કલાક સુધી એકલી અગાશીમાં શૂંઘ જેવી બેસીજ રહી. ના એને ત્યાંથી ઉઠવાનું મુજે એને ના તેના પલંગપર જઈ મુલાનું મુજે. સત્યયુગમાં જેમ સીતાશ્રમે અગ્ની પર ચાલી પોતાના પતિને પોતાના નિર્દોષ પણાની ખાત્રી કરી આપી હતી તેમ જે આ કળીયુગમાં થતું હોતતેા કુસુમ તેમ કરવા પણ તત્પર થાત. છેક મળસરે ચાર વાગે ટાઢ સહન ન થવાથી કુસુમ અગાશીમાંથી ઉઠીને પતિની પાસે પલંગપર શયનસ્થ સ્થિતિમાં મુતી.

રાજેન્દ્રને પણ આખી રાત બીલકુલ ઉંઘ આવી નહોતી. સ્વપ્નવારના મ્હોરમાં તે નિત્ય કરતાં ઘણાજ બેસેા ઉઠેા. હમેશના રીવાજ મુજબ કુસુમને ભેટપાવગર તેમ પ્રાતઃશાળનું પ્રેમાળ સુબન તેને કર્યાવગર, તે નીચે ઉતરી પડ્યો. ઉતાવળને ઉતાવળમાં દાતણ પાણી કરી લઈ, મ્હાં પી લઈ, તે આંજળો ફાંજળો હિમતરામને ઘેર ગયો. તેને જોનાંજ હિમતરામ બોલી ઉઠ્યા, “કેમ, રાજેન્દ્રભાઈ, આટલા બધા બેસેા આ તરફ કર્યાંજ બુલા પડ્યા?” રાજેન્દ્રે ગુસ્સાથી ધુજતાં ધુજતાં જવાબ દીધો, “શું મ્હારાભાઈ, તમે છેક આવા માણસ છે? અમને વટલાવી માર્યા, અમારી જાત બદલ કરી નાંખી?” અત્યંત ક્રોધને લીધે રાજેન્દ્રથી વધારે બોલી શકાયું નહીં.

રહેજ મ્હોં મલકાવી કટાક્ષમાં હિમતરામે જવાબ દીધો, “ત્યારે તમે તેા અમારી નાત સાચવી હશે! મ્હને નાતજહાર મુકાતો બચાવ્યો હશે ને મ્હારી પડખે ઉભા રહી મ્હારી પીઠ યાગડી હશે ખરીકેની”!

સાંભળ, હું શ્રદ્ધા માણુસ છું તેથી તારે મ્હારી બીલકુલ શરમ રાખવી નહીં. તારું ચિત્ત ક્યાં ચોટયું છે તે હું જાણું છું. એ બીચારો પણ તારી માથે પ્રેમાંધ થઈ ગયો છે. મ્હને લાગે છે કે તમારા બનેના લક્ષ્મીનાં કાંઈ પેરવી થાય તો ફીક ” આટલું સાંભળતાં તો કુસુમ પોકેપોકે મુઠ્ઠી રોષ પડી ને એકદમ ત્યાંથી ઉઠી જતી રહી. આ બનાવ બન્યા પછી હું નિવ લલ્લુભાઈને ત્યાં જતો ને આ સંબંધ રોજ કુસુમસાથે વાત કહી ધીમે ધીમે મ્હેં એની શરમ મુકાવી. છેવટે જ્યારે મ્હેં જાતી ઢોષી એને કહ્યું કે તમારાં લક્ષ્મી ગોપની આપવાની હું તેવડાં છું ત્યારે એણે મને પુછ્યું, “ એ કેવી રીતે બની શકે ? ” મ્હેં જવાબ દીધો, “ એ બાબતની તારે બીલકુલ ચિંતા રાખવી નહીં. તને લલ્લુભાઈની દીકરી તરીકે અમલી દેવાનું કામ મારે મન બીલકુલ મુશ્કેલ નથી. ” આ વાત પહેલાં તો એણે નાકશુલ્ક કરી પણ મ્હેં એની સાથે બહુ રકબગ કરી, પટાવી ફાસલાવી, એની પાસે એ કણુલ કરાવ્યું. પણ એણે મને એક આજીજી કરી કે “ તમે એમના મનની ખાત્રી કરો, એમને જો આ વાત કણુલ હોય તો પછી પગલું ભરજો. ” મ્હેં એને જવાબ દીધો, “ તું તો ગાંડી છે, આ બધી હકીકત એને કહેવાની શી જરૂર છે ? એકવાર મંગળદેરા ફરાઈ ગયા એટલે ગંગા નાભા. પછી બ્રહ્માથી પણ એ લક્ષ્મી મિથ્યા યર્થ શકવાનાં નથી. આપણી આ વાત બીજું કોઈ જાણે એવો બીલકુલ સંભવજ નથી તો પછી અંતગીર્ણત એને નાહક દુઃખી કરવાનું પ્રયોજન શું છે ? ”

આ યુક્તિ કુસુમને ગમી કે કેમ તે તો હું કહી શકતો નથી. કોઈ કોઈવાર તો એ રડયાજ કરતી. કોઈ કોઈવાર મુઠ્ઠી મુઠ્ઠી બેસી રહેતી. જો હું એને કહું કે ‘ તારી મરજી ના હોય તો આપણે માંડીવાળીએ ’ ત્યારે એનું મોંઢું ઉતરી જતું ને આખો દીવસ તે ઉદાસ રહેતી. વાત આટલે મુઠ્ઠી આવી એવામાં રમ પડવાથી તમે અહીં આ આખા એટલે મ્હેં લલ્લુભાઈને ધીરજરામભાઈ કને માયું કરવા મોકલ્યા. પહેરામણીના એ દગ્ગર રૂપીઆ મળ્યા એટલે વધુ પડપુછ ના કરતાં ધીરજરામભાઈ હા પાડી ને બધું નક્કી થઈ ગયું.

લક્ષ્મીના દીવસ નજીક આખા એવામાં એક દીવસ કુસુમે શ્રદ્ધા લીધી કે મ્હારે નથી પરણવું. આ વખતે એને સમજતવતાં મ્હને બહુજ પસંમાની પડી. એણે તો મ્હને કહ્યું, “ કા, આ વાત માંડી વાળો. ” મ્હેં જવાબ દીધો “ તને તો કાંઈ લાન નથી. હવે તે માંડી વળાવું હશે ? હવે વિવાહ તોડીએ તો નાતજનમાં લલ્લુભાઈનું નાક ના કપાય ” ? કુસુમ બોલી ઉઠી “ મ્હને કાંઈ પરદેશ મોકલી દો ને વાત ફેલાવો કે કુસુમ મરી મઈ. ” મ્હેં જવાબ દીધો “ એમ તે થતું હશે ? પછી બીચારા રાજેન્દ્રની શી વસે ! અત્યારે તો એ બીચારો સ્વર્ગના મુખની આશામાં બેઠો છે. આમ એની આશાનો ભંગ થાય તો કાંઈક આક્રમણ કરી એને ને મ્હારે એના મરણની વાત તને લખવી પડે ! ને બીજા દીવસે મ્હારે તારા મરણની વાત સાંભળવી પડે ! યડપણમાં આમ સ્ત્રીદત્ત્યા ને અલ્પદત્ત્યાનું પાપ મ્હારું તો કયે જન્મે ક્ષુદ્ર ? ” છેવટે લક્ષ્મીના દીવસ આજો. ગોત્રાચાર ભજાઈ ગયા, મંગળદેરા ફરાઈ ગયા. મ્હારું લાંબા વખતનું વેર તમ થયું ને મ્હારી જાતી પરથી શો મણુનો બોલો ઉપડી ગયો હોય એમ મ્હને નિરાન વળી. ”

આ બધું સાંભળી ચોડીવાર તો રાજેન્દ્ર સાંત બેસી રહ્યો. પછી બોલ્યો, “ મ્હને તેમ

મહારા કુટુંબને અને આખી નાતને આમ બ્રષ્ટ કરી, એટલેથીજ આપ અટક્યા હોતો અસ નહોતું ? હવે તમે વાત બહાર શા માટે પાડી ?”

“ હિમતરામે ગંભીરાધી ઉત્તર આપ્યો, “ તમારી બહેનના લગ્નના દીવસ નગ્નીક આવ્યા છે ને લગ્નની સર્વ નૈયારીઓ ચર્ચ રહી છે, એ બ્યારે મહેં જાણ્યું ત્યારે મહેને વિચાર આવ્યો કે એક બ્રાહ્મણની જાત તો મહેં વટલાવી. એતો મહારાં વેર વાળવાને માટે મહેરે કરવું પડ્યું પણ હવે તો બીજા બ્રાહ્મણની જાત વટલાવાના લયમાં છે તેથી મહેને એમ લાગ્યું કે એમ થતું અટકાવવું એ મહારો ધર્મ છે. તેથી મહેં તમારા બહેવાળને લખી દીધું કે ધીરજરામના છોકરાએ શુદ્ધની સ્ત્રી નાતરે આણી છે એ સાબીત કરવા હું નૈયાર છું.”

મહારા મહેનતે રાજેન્દ્રે પોતાનો ક્રોધ શમાવ્યો, થોડીવાર શાંત રહી તે બોલ્યો, “ પણ હવે એ છોકરીનું શું થશે એનું તમને લાન છે ? હું એને મહારા ઘરમાંથી કાઢી મુકીશ. પછી તમે કે લલ્લુભાઈ એને તમારા ઘરમાં રાખશો ને એનું પુરું કરશો ? ”

“ હિમતરામે હાં પેટે જવાબ દીધો, “ અમારું કામ હતું તે અમે સંપૂર્ણ રીતે બજાવ્યું છે. ધણીઓએ કાઢી મુકેલી પારકી બૈરીઓને અમારા ઘરમાં રાખવી એ કાંઈ અમારું કામ નથી. અરે, ક્રોધ છે કે ? રાજેન્દ્રભાઈને માટે મહાપાણી તથા પાન સોપારી લાવો.” હિમતરામના આ સત્કારની બીજકુલ રાહ જોયા વિના રાજેન્દ્ર ત્યાંથી ઉઠી પોતાના ઘર તરફ ચાલતો થયો.

વળી પાછાં રાત્રે કુસુમ તથા રાજેન્દ્ર અગાડીમાં બેઠલાં હતાં. કુસુમે પતિના અને પગ પોતાના હાથથી ઝાલ્યા હતા ને પતિના પગ ઉપર માથું મુકી મુકી મુકી ચંદ્રમા તરફ જોવાં કરતી હતી. રાજેન્દ્રનું ચિત્ત અન્યારે બીજકુલ સ્થિત નહોતું. તેના અંતઃકરણમાં તો પ્રેમ અને દોષાચાર વચ્ચે ભારે ઝગડો ચાલી રહ્યો હતો. એકાએક એ કાંઈ છેવટના નિશ્ચયપર આવ્યો હોય એમ એને લાગ્યું. તેના મોં પરથી સર્વ ચિંતા દૂર થઈ ગઈ હોય એમ જણાયું. તે એકદમ ઉઠી બેઠો ચર્ચ ગયો. ગર્થ રાત્રીની માફક ફરી પાછો દાદરપર પિતાના પગલાનો અવાજ સંભળાયો. પગલાનો અવાજ સાંભળતાંજ કુસુમે પોતાના પતિના પગ પર અત્યંત ઉમળકાભેર ચુંબન કર્યું. ને પતિને પગે પડી પતિ કનેથી રહેજ દૂર ખસી સોડીઈ વાળી ઉભી રહી. ધીરજરામે મેડીના ઉમરાપર ઉભા રહી મોટો ઘાટો પાડ્યો, “ કેમ, રાજેન્દ્ર હજી મહારા હુકમનો અમલ થયો નથી ? મહેં તને માત્ર એકજ દીવસની મેતલ આવ્યા હતા, એ દીવસ વીતી ગયો છે. માટે હમણાં ને હમણાં ત્હારી વહુને ઘરમાંથી કાઢી મુક.”

શરમાતાં શરમાતાં પણ દડ મને રાજેન્દ્રે જવાબ દીધો, “ મહારાથી તો એને કાઢી પણ કાઢી નહીં મુકાય.” આ સાંભળી ધીરજરામનો મીઠાજ હાથમાં રહ્યો નહીં. તેમણે મોટો બરાડો પાડ્યો, “ કેમ નહીં કાઢી મુકાય ? તારે તો ત્હારી જાત વટલાવવી છે કેમ ? ધર્મબ્રષ્ટ થવાશે તેનું તને કાંઈ લાન છે ? ને નાતવાળા આ કેમ સાંખશે ? એતો તેને ને મહેને ને આપણા આખા કુટુંબને નાતબહાર ને ચોરાશી બહાર મુકશે.”

રાજેન્દ્રે શાંતીથી ઉત્તર આપ્યો “ મહેને નાતની બીજકુલ પરવા નથી.”

ધીરજરામ અતિ આવેશમાં બોલી ઉઠ્યા “ તને નાતની પરવા નથી પણ મને તો છે. મહારા ઘરમાં આમ વહી જવું નહીં પાલવે. બૈરીને નહીં કાઢી મુકે તો મહારા ઘરમાંથી તારે નીકળવું પડશે. ને અચ્ચા યાદ રાખજે કે એક પૈ સરખી પણ હું તને આપનાર નથી.”

રાજેન્દ્રે નમ્રતાથી જવાબ દીધો, “ તેની કાંઈ દરકત નથી. પ્રયુક્તાએ અમારા બંનેનું

પુરું કરવા જેટલી મ્હારામાં શક્તિ છે. આજની રાત્રજ અમે આ : ઘરમાં રહીશું. આવી કાલે સહવારે અમે અમારો રસ્તો કરી લઇશું. મારે એ આખતમાં આપ નિશ્ચિત રહેજો".
--પ્રાણસાલ કીરપારામ દેશાર્ધ.

નવાણુંનો ચઢાવો*

એક સુંદર ગ્રામમાં ધનવાન વૈશ્ય, હતો હતો,
ને સર્મોપ એની રંક ઘરનો, શિષ્પી એક હતો હતો.
આનન્દમાં એ જે મુજન, નાના વિલાસો ભોગવે,
નિજ મન મુંદિત સંતોષી શિષ્પી, દીનતા દુખ નવ ગણે. ૧

એક દિન એ વૈશ્યની મૃદિણી અધિક આશ્રયથી,
અનુભવી પ્રિયતમપાસ, દિલ ખોલી મધુર પ્રત્નો પુછે:
" કંઈક દિનથી, નાથ ! શંકા એક મુજ મનમાં રમે,
એ ભેદ આપ બતાવશે ? મુણી મમ ક્યા, પ્રિય ! આ સમે. ૨

આ આપણે પ્રિય મિત્ર ને વળી નિકટવાસી 'સુયોગ' જે
ધનવાન નહિ એ નાથ ! તદ્દપિ ભોગ વિધ વિધ ભોગવે.
પ્રમુખી કૃપાથી આપણે ધનવાનને એ ગરીબ છે,
તોપણ અરે ક્યમ અધિક-અધિક સદૈવ મુખમાં લીન એ. ૩

" જ્યારે જરૂરે બેસીને હું જોઈ એના મૃદભણી,
ત્યારે ઉજળની છોળ દેખું રાગરંગ વિનોદની;
બહુ ભાતનાં પદવાન ભોજન ઉડતાં એ મંદિરે,
સુંદર સચિર વરવેષ ધારી દંપતી એ સંચરે. ૪

" નિય જ્યાં ગ્રવણે પડે છે મુખદ મીઠા મુરવર,
ગાઠ ગાઠી પ્રેમ નિદ્રામાં નિમગ્ન વધુવર.
આ શું હશે આશ્ચર્ય એ મારા યદી સમગ્રવ ના,
ધનહીન શિષ્પી સુયોગ ધર, મુખ ક્યાં યદી આ સાંપડ્યાં ?" ૫

વચન વનિતાનાં મુણીને વૈશ્ય હાસ્ય કરી વહે,
" આ નાની સુતી વાતમાં, મુઝે ! તને આશ્ચર્ય શું ?
ગેજના જે ચાર રૂપિયા દ્રવ્ય જે ધર લાવતો,
તે સાંજ સમયે મરન બની આનન્દમાં ઉડાડતો. ૬

" આ નવલ વયમાં, રવંધ્ર અમથી પ્રાપ્ત દ્રવ્ય કરે ભણે,
પણ એ યશે દુઃસાધ્ય એને શિયિલ ઘડપણમાં પડ્યો.
જે દ્રવ્ય મગાવું નિય તે ગાદલ ગુમાવે માજમાં,
સંપ્રદ નહિ કરશે યુવામાં, વય જશે તો શોકમાં. ૭

“આવક પ્રમાણે નિત્ય વ્યય કરવો ખરેખર ઇષ્ટ છે.
શાન્ત સાદું જીવન ગાળી દ્રવ્ય સંચય ઇષ્ટ છે.
નિયમ આ સંપત્તિ વિષયક, સ્મરણ જે રાખે નહિ,
એ દુઃખ પામી લોકમાં સુખ સ્વાદ કંઈ આપે નહિ.”

૮

“ધનવિના સંસારમાં કંઈ કાર્ય નવ ચાલી શકે,
દુઃખની દૃઢ જાલમાંથી દીન નીકળી ના શકે.
ધર્મ કાર્ય ન સજ્જ થાતાં દ્રવ્ય સંગ્રહના વિના,
નિત્ય વિત્ત નિમિત્ત સહુને યત્ન કરવો ઇષ્ટ છે.”

૯

“જાતે ખરે દુઃખમાં પડી કરશે જીવન પુરું ચરે,
પણ પુત્ર ને પરિવાર એનાં દુઃખમાં રડશે ખરે.
એથી પ્રિયે ! તેં જે મનુષ્ય સુખી ગણ્યો આ જગતમાં
એ દુઃખ કેરા ગહન ગદમાં થઈ અનાડી સડી રહ્યો.”

૧૦

સુણીને લવિષ્ય સુયોગ પાડેશીતણું આણું છું
વૈશ્ય વનિતા યદ્ય રહી વ્યાકુલ અને કરણાતુર.
દ્રવિત યદ્ય જાતી હૃદયમાં ક્ષણમહિં સન્નારીઓ,
ચિત્તમાં એ કુસુમસમ સુકુમાર છે સન્નારીઓ.

૧૧

“હે નાય ? એની આ દશાથી દુઃખ દિલ લાગે મૂઠને,
માટે કરીએ યત્ન જેથી મોહમાં ન રહે પડી.
રચીએ કંઈ તદખીર એની જૂઠ આ દર્શાવવા,
અન્યનું દુઃખ દૂર કરવામાં પરમ કલ્યાણ છે.”

૧૨

“આ આપણું જે દ્રવ્ય તે વ્યય યાચ્યા સહુ પરમાર્થમાં,
પણ નવ નડો કંઈ કદ્ય એને કવચિત એનાં જીવનમાં;
તણ ચાર જલખિંદુ યદ્ય સરનીર નવ કંઈ ખૂટણું,
પણ તૃપ્ત થાય છે તૃપ્ત કંઈ કંઈ ગરીબડાં પખીની.”

૧૩

મૈત્ર ધારી વૈશ્ય ત્યારે કરી શોચન દિલ વિષે
કલ્યાણકારી પ્યારી પાસે શાન્ત યદ્ય વચનો વદે—
“યત્ન મેં કીધો પ્રિયે કલ્યાણ એનું સાધવા,
થાશે ખરેખરી સફલતા સાક્ષી પુરે છે હૃદય આ.”

૧૪

રૂપોઆ નવાણું એક પટમાં બાંધી કરીને વૈશ્ય તે
સુખત કરીને પ્યારીને આપી શિખામણ આ રીતે—
“રજની પડ્યે એને મૂઠે ‘તું’ પોટલી આ ફેંક જે,
ને છે મને વિશ્વાસ થાશે કાર્યસિદ્ધિ પ્રલાતમાં.”

૧૫

પતિ યુક્તિ સુણી પ્રમદા થઈ ગઈ ચકિત હર્ષિત તે કણે,
ને ફેંકી દીધી શિદ્ધી ધરમાં પોટલી રાત્રિ પડ્યે.

- નળી મુયોગ સવારમાં નિરખી રહ્યા આ દ્રવ્યને
ને સૂર્ય દર્શનથી કમલસમ હૃદય ખીલ્યું એહનું. ૧૬
- ફરી ફરી ગણીને યત્નથી સંભાળી લીધું દ્રવ્યને,
ઝેંઘ નવાણું રૂપીઆને મોહનિદા ગઈ ખુલી.
'એક રૂપીઆ જો વિશેષ વધારું એમાં હું હવે
તો થાય પુરા રૂપીઆ સોનું એમ શુદ્ધ વળી હવે. ૧૭
- કંઈ કંઈ દિનેથી છોડી દીધા રાગ રંગ વિલાસને,
ને દ્રવ્યસંચય મુખ્ય સમજ્યો લક્ષ્ય એ જીવનતણું.
સાહુ જીવન ગાળી પછી સુખી એ થયો સંસારમાં
પ્રભુલક્ષ્મીને શ્રીમાન શિલ્પી કુશલ થઈ વ્યાપારમાં. ૧૮
- રિમત હાસ્ય કરતો એક દિન એ વૈશ્ય પ્યારીને પુછે,-
" શું ઉડતાં પકવાન સુંદર પ્રિયે? સામા ઘર વિયે ?"
પતિને નિહાળી પ્રેમથી રમણી વદી ઉલ્લાસમાં,
" કરતો પરિક્રમણ હવે એતો નવાણું ચઢની. " ૧૯

—વિદ્ય

આનંદાશ્રમ.

" જળનો પ્યાલો "

યાને

" વીવાહની વરશી " (A sketch)

મોડી રાત સુધી કાગળ લખવામાં ગુચાઈ ગયો હતો. મીસીસ તો પડ્યાં પડ્યાં ધોરતાં હતા. પવન તદ્દન મંદ હતો, ઉકળાટ વિશેષ હતો. ટાવરમાં ખારના ડંકા થયા. આ વખતે ગળામાં સોસ પડવા લાગ્યો. થંડા જળનો એક પ્યાલો ધણે આવકારદાયક થઈ પડે તેમ લાગ્યું. નળ આવતાં પાણીયાર કાઢી નાખ્યું હતું. પાણીનો નળ ભોંધ તળીએ રસોડામાં હતો; રસોડામાં નળ લેવાનું કારણ મીસીસને ઝોઢી તરફી પડે માટે. ફળીમાં કુવો છે ખરો પણ નળ આવતાં તે પાણીનો વપરાય બંધ થયો હતો. પ્રથમ ખારણું ઉઘાડીને આશરીમાંથી દાદર નીચે ઉતરી રસોડાપાસે ગયો તો ખારણાને તાણું હતું. " એ સાક્ષા કપલાના કામ " ! રસોડો નાટક જોવા ગયો હતો એટલે રસોડાને તાણું દબ કુચી સાથે લઈ ગયો હશે, એમ માની તેના પર ધખાનો કાઢ્યો. પાછો મેડી ઉપર આવ્યો. ખારણું ઉઘાડીને ગજરવાળા ઝોરડામાં ગયો. ત્યાં પાણી નહોતું. ત્યાં વધતી ગઈ-ત્યાં ખરેખર હતી તેના કરતાં તરસનો ખ્યાલ વિશેષ જાગ્યો હતો.

આતે હું સદરાના રણમાં છું કે શું? ધડીકમાં ધારું કે ફળીમાં કુવો છે તેમાં હીને પાણી પીઈ લઉં, ધડીકમાં વિચારું કે વખતે એકમાંથી બીજું થાય અને વખતે જીવનું ત્રેખમ થાય. એટલે તે વિચાર માંડી વાગ્યો.

વળી છુદો સૂન્યો કે “કપલાને નાટકશાળામાંથી કાન ખેંચીને તેડી લાવું ? રસોડાની કુંચી ઉપર મેલી જતો હોય તો એના બાપને શું ખોટ ગણે છે ?”

તે વિચાર પડતો મેલ્યો અને ગર્જનમાં આવ્યો, મીથુનની સળગાવી. પાણીના ખાલી ખાલો પડ્યો હતો તે હાથમાં લીધો અને ગર્જનમાંથી દાદરવાટે રસોડામાં ઉતરવા માંડ્યું. એક—બે—ત્રણ—ચાર—કડબુસ—ચતોષાટ—અંધ દેતો ભોંયતળીએ ગયો ! કળ ચડી ગઈ. પાંચેક મિનિટ પછી શુદ્ધિ આવી ત્યારે ખજર પડી કે દાદરનાં પગથીયાં ઉતરતાં સમતોલપણ ખોલ ગેઠો અને એક પગથીયું તો શું પણ ચાર પાંચ પગથીયાં સરી ગયો ને સવાપાંચ પુટ જોડેલી જમીનની લેવલ માપણી કરી ! ખાલો કંઈ તરફ દોરો ? મીથુનની કોણ જાણે ક્યાં પડી હશે ? અંધારું ઘોર ! જાણે એકાંતવાસની સગા પામેલો ખુનનો કેદી અંધારી કોટડીમાં પુરાણો હોય તેમ, વગરવડે-પોતાનાઝ ઘરમાં અંધારી ઝોરડીમાં સહવાસ ગયો હતો. હવે કરવું શું ?

દાદર પરથી પાછું ઉપર જવું અને મીસીસને જગાડવી. પણ દાદર કોણ જાણે કેટલા માધ્યમ દૂર હશે ? ?

વિચાર સૂન્યો. રસોડામાં બારી છે તે ઉધાડું તો કાંઈક અજવાસ આવશે એટલે લાંબા હાથ કરીને ન્યમ નદીમાં એક માણસ તરે ત્યમ આ અંધકારરૂપી સાગરમાં બારી કે-પી કીનારાની શોધમાં તરફડીયાં મારવા મંડ્યો. ચાલતાં ચાલતાં ભાષણી પાંચતું અધમ-ણીયું માથું શેમાંક અડગણું, અને માથે કાંઈક ઢોળાણું ! પાછળથી ખજર પડી કે નવી કાચની બરણી શકિ મૂકી હતી તેમાં માથું ભટકેલાથી બરણી ફરી ગઈ અને તેમાંથી ઘી માથાપર ઢોળાયું.

પણ ઘી ચાટવાથી કાંઈ તરસ છીપે ? જળના એક પાલાની ટ્રાંમન અમુલ્ય કોહી-તુરના હીરા કરતાં પણ અત્યારે વધારે લાગણીમાંડી. ન્યમ ત્યમ કરતાં હાથ બારણાં પર અડગણા. બારણાં ઉઘડ્યાં તો તદન અંધકાર લાગ્યો. આતે શું એકએક વાદળાં ધઈ આવ્યાં હશે અને મારકું થશે કે શું—કારણ આકાશમાં ચાંદરણાં પણ દેખાતાં નહોતાં, બધું તદન ધમધાર નજરે લાગ્યું. જરા વધારે ખાત્રી કરવા માટે બારણામાં માથું ખોરવું ત્યાં-હા-હ...છી !—ઓ—તારી, આતો દહીંની વાસ આવે છે. બારીને બદલે દહીં દૂધ રાખવાનો આરીથો ઉધાડેલો હતો એમ ખાત્રી થઈ. માથું તપેલામાં ભટકતાં દહીં જઈ પડ્યું દૂધમાં અને દહીં મીશ્રિત દૂધ પડ્યું અચાણામાં ! તડાતડ—ફડાફડ ! હામ એક બીજા સાથે ઝાંઝ પં-ખાલ વગાડતાં પડવા માંડ્યાં. જાણે ઇટાલીનો ધરતીકંપ આહી કેમ થયો હોય ? ઉપરાંત અદકમાં દુકાળ આવ્યો હોય તેમ છીંક ઉપર છીંક શરૂ થઈ. મગજની ગતી ૧૨૦ ડીગ્રી પર હતી. ગભરાઈ ગયો. ઉંબટે છીંકની સાથે ખૂમ પાડી. ‘અહીં; અહીં—અંહી. આવો. અંહી આવો !’—આ સામટા શોરજોરથી ફળીના ફૂતરા ભસવા લાગ્યા. રાડારાડ થઈ પડી. ઉપર મીસીસ - જાગી ગયાં હતાં તે મ્હને પોકારતાં હતાં; હું ત્હેને જોલાવનો હતો, પણ કમજાન ફૂતરાનાં ભસવા આડે એક એકના અવાજ સંભળાય તેમ નહોતું. મીસીસ—ગભરાઈને મે-ડીની અગાધીમાંથી “દોડો દોડો, ચોર ચોર !” એમ ખૂમ પાડવાથી આડેથી પાડેથી બધા લાકડીયા સાથે નીચલી ઓસરીના બારણા ખોલી અંદર આવ્યા. આજુબાજુના લોકો ખો-ખારા મારવામાંડી ગયા. હું તો તદન ડહાંધ ગયો હતો. રસોડામાંથી અવાજ આવે છે

એમ મીસીસના કહેવાથી બારણે તાણું વસેલ તે તાણું તોડી બારણા ખેડવી નાખી લેણા ધસારાબંધ અંદર દાખલ થયા. એક જણતો બત્તી લઇને આવ્યો હતો અને મદને ચાર સમજીને લાકડીનો પ્રહાર કરવા જતો હતો. પણ સુભાગ્યે મીસીસે મદને તુર્ત ઓળખી કાઢ્યો અને રાડ પાડીને અટકાવ્યો. નહીતર સૌ વરસ ત્યાંજ પુરા થાત. બધા આ બનવાનું કારણ પૂછવા મંડ્યા. પાણીને નળે લઈ જવાની પ્રથમ મેં માગણી કરી ત્યાં જઈ ખુબ પાણી લીધું. ત્યાં કપડો આવી. પહેલ્યો. તેને પ્રથમતો લાતથી વધાવીને પછી વાત કરી કે આ બધી ત્હારી મોહકાણ છે.

મ્હેં મહારા પરાક્રમનું બ્યાન કર્યું, ત્યારે સૌ ખડખડ હસી પડ્યા. હું પણ હસ્યો. અને પછી વિચાર થયો કે બિચારા કપલાને નાહક માયો. કુંચી તો તે મહારી પાસેજ મુકીને ગયો હતો પણ તરસ લે કાંઈ પણ સુખ્યું નહી. પાંડોશીયો બધા સૌ સૌના ઘર બેગા થઇ ગયા. અને મીસીસે ખડખડ હસીને કીધું કે “ તમે કેવી વીવાની વરસી કરી મેલી ? ”

—જગજીવન, ટી. કેઠારો.

વાલોદ્યાન.

લીલુની પુતળી.

“ લીલુ ! લીલુ ! ! આજે ! ” દાદર પૂર ચડતી ઉતાવળી ઉતાવળી આઠેક વર્ષની બાળા માણેક બોલી. તેના હાથમાં કાચની મુન્દર ખુબસુરત પુતળી હતી. તે આગળ ધરતી લીલુને બતાવતી બોલી, “ લીલુ ! લીલુ ! ! આ જો. મેળામાંથી મ્હેં ખરીદ કરી, દસ આનાની મંગળા ને મામાની બચુએ પણ લીધી. કેવી મગની પુતળી ! ” પુતળી ધરનાં નાનાં મોટાં સર્વેએ વખાણી અને ખરેજ તે વખાણુવો ચોગ્યજ હતી. લીલુને તે બહુ પસંદ પડી.

બાપા કનેથી પૈસા લેઈ તે મેળામાં પુતળી ખરીદવા ચાલી. મેળામાં પુષ્કળ જોવાનું હતું, પણ લીલુ કંઈ ને જોતાં પુતળી વેચનારની દુકાનપર ચડી. દુકાનપર માત્ર એકજ પુતળી બાકી હતી. દુકાનદાર પૈસા તપાસતો ગણતો બોલ્યો—એકજ બાકી રહી છે. પુષ્કળ આઠેકો લેઈ જાય છે. જરા મોટાં થયાં હોત તો ના મળત. ” લીલુએ પુતળી લીધી ને દરખાતી દરખાતી ઘર બણી દોડી.

રસ્તાપર સાતેક વર્ષની ગરીબ બાલિકા નિરતેજ ચહેરે જાતી, મેળાની ચીજો જોયેથી જોતી હતી. તેના માથાપરનો કલાધનો ડોળો તેણે સાવચેતીથી એ હાથે પકડ્યો હતો. હર્ષમાં દોડી જતી લીલુનો પગ જરા લપસ્યો ને તે ઉમેલી ગરીબ કન્યાને અચકાઈ પડી. લીલુનો અકસ્માત ધક્કો લાગતાં બાળા પડી ગઈ ને તેના માથાપરનો ડોળો નીચે પડ્યો. ડોળા મંહેનો લોટ ટોળાયો ને છોડીના માથામાં એક પથરાની અણી લાગતાં લોહી વહેવા માંડ્યું. બાળા રડતી રડતી ઉભી થઈ અને ટોળાયેસો લોટ કાઢવામાંથી ભરી લેવા યત્ન કરવા લાગી.

આ જોઈ લીલુ ઝંખવાણી પડી ગઈ, ગભરાઈ ગઈ, ઓશીયાળી બતી ગઈ. અને પહાણી પુતળીને નીચે મૂકી તે પણ લોટ એકઠો કરવામાં બાળાને મદદ કરવા લાગી. પણ કાઢવામાંથી ચોખ્ખો લોટ એકઠો થયો એ અસાધ્ય હતું. ગરીબ કન્યા વધારે રડવા લાગી.

લીલુ ગળગળી થંધ ગઇ ને તેને પૂછવા લાગી “ તું કાણ છે ? હવે જાની રહે.” ગરીબ-
બાળા દુસકાં ભરતી બોલી—“અમે આસિયા છીએ, ને મારું નામ રાજબા છે, અમે ગોકુળ ગલીનાં
માળખાં ભોંવતળીએ રહીએ છીએ. આ મટુશોદાણીનો લોટ હતો. હવે મારી આ શું કરશે ?”
ને સાંભરે અમે શું આપશું ?” બાળા પુછળ રંધવા લાગી ને લીલુની આંખમાં પેલું આંસુ
આંચ્યાં. રડતીજ રાજબા આગળ બોલી—“ મારા માંદા ભાઈને મારે દૂધ શાનું લેઈશું ?”
“ રડ ના. બેન રડ ના. શું તમે એવાં ગરીબ છો ? હવે હું શું કરું ?” મ્હારી પાસે કંઈએ
નથી,” લીલુ પોતાનો ખીસો તપાસતાં બોલી, પણ તે બોલતાંજ તેની નજર પુતળી પર
ગઈ. તેનું મનમાં થયું, “ પુતળી ના લીધી હોત તો બધા પૈસા રાજબાને આપી દેત.
પણ હજી શું થયું ? પુતળી પાછી આપી બધા પૈસા રાજબાને આપું તો ? પણ આવી
સુંદર પુતળી પાછી ના મળે. દુકાન પર માત્ર એકજ પુતળી ને ગ્રાહક ઘણાં. માણેકપાસે,
મંગળાપાસે, ને બચુપાસે-સર્વપાસે પુતળી,” તે મનમાંજ ગણગણી. ઘડી મોત રહી તેણે
બે ચાર વખત સુંદર પુતળી સામું; અને બેચાર વખત ગરીબ રાજબા સામું, તેના દયામણા
અંદેરા સામું, તેની રડતી આંખો સામું જોયું. તે દ્રઢ અવાજે મન સાથેજ બોલી—“ ના હું
પુતળીવિના ચલાવી લેઈશ.” તે દુકાન પર દોડી ગઇ ને દુકાનદારને નરમાસથી તે પુતળી
પાછી લેવા કહ્યું. સુબાઘના દુકાનદાર દેશના બાદશાહ જેવા. પરંતુ આ દુકાનદારે કંઈક ભ-
લાઈ કરી. એક આનો ખોટ ખમી લીલુએ પુતળી પાછી આપી. પુતળી પાછી આપતાં
બાળક લીલુનો હાથ અચકાવે, છતાં દ્રઢતાથી તે પુતળી પાછી આપતાં બોલી “ તમે આ
પુતળી આવતી કાલ સુધી રાખશો ?” દુકાનદારે કંઈું તે મ્હારાથી કંઈ કહી શકાય નહિ.
માત્ર એકજ પુતળી છે. આવી સુંદર પુતળીનાં ગ્રાહકો ઘણાં છે. તે કંઈ કાલ સુધી રહી
શકે નહિ. જોઈએ તો હજીએ પાછી રાખો,” લાંબો હાથ કરી દુકાનદાર બોલ્યો. દુકાન પર
પણ રડતી રાજબાનાં દુસકાં ભંભળાતાં હતાં લીલુ નવ આના લેઈ દુકાન પરથી ઉતરી. તેણે
તે પૈસા રાજબાને છેડે બાંધવા માંડ્યા પણ રડતી રાજબા છેડે ઊઠાવતી બોલી. “ ના
બેન, ના. મ્હારાથી બાને પુછવા શિવાય તમારા પૈસા લેવાય નહિ. અહો, તમારી પાસે કેટલા બધા
પૈસા છે ?” ગરીબ બાળાને આટલા પૈસા વધારે લાગ્યા. પૈસા લેવામાટે લીલુએ અતિ
આગ્રહ કર્યો, છતાં, રાજબા એકની બે થઈ નહિ. છેલ્લે લીલુ તેની માપાસે જવા તેવાર થઈ.

બંને બાળકેન્ધાઓ ધીમે ધીમે ચાલી જતી હતી. રસ્તે ચાંલતાં તૂટક તૂટક રાજબાએ
ઘણી વાતો કરી—“ મારા બાપાને મીલમાં વાગ્યું ને તે ગુજરી ગયા. અમે આસિયા છીએ,
એટલે બાને ઓગ્રલ છે, એટલેને તેનાથી બહાર નીકળાય નહિ હો. જેથી થઈ દંણવાનાં
લેવાને લોટ આપવા મારે જવું જોઈએ. મારાં બા તો જુઓને બહુ માંદાં છે. તોએ ઘંટી
ફેરવે છે. એ ઘંટી ફેરવવામાં તો બહુ મહેનત પડે હો. આપણને પરસેવો પરસેવો થઈ
જાય. તમારે ઘેર અમારી ઘંટી જેવડી ઘંટી છે ? એક દહાડો બા નજી પર ગયોં હતાં ને
મને લાગ્યું કે બા માંદાં છે ને તેને દળતાં બહુ મહેનત પડે છે, તોં બા આવે એટલામાં
હું દળી નાખું. પણ એ મ્હારાથી તો ઘંટી ફેરવ નહિ હો. પણ અરે લોટ દેખાઈ ગયો,
મારાં બાને દેવું દુઃખ થશે ? જો દળવાના પૈસા બેંચાયા હોત. તો તો કાંઈ નહિ. આજે અમે
જૂઝ્યાં સુધ રહેત-કાલે પ્રભુ આપી રહેત. પણ એ ઘડે અમારા ન્હોતાં. એ તો મટ
શોદાણીના હતા. આપણાથી નેમાથી એક દાણો પણ લેવાય નહિ હો. લેઈએ તો બહુ પાપ

યાય ને ભગવાનને ખોટું લાગે. ભગવાન બહુ દયાળુ હો. એક વખત અમારે એ દીવસ થયાં ઘરમાં ખાવાનું નહોતું ને અમે ભગવાનની માગા કરતાં હતાં. એટલામાં તો શુભાચ શેઠાણીને માણસ અધમણુ ચોખા આપી ગયો. કેવાં ભનાં શેઠાણી ? ને ભગવાન આપણાપર એવી એવી દયા રાખે તેને ખોટું લગાડાય ? ખોટું લગાડીએ તો પાપ થાય. જો છોકરાં ખોટું બોલે, લુચ્ચાઇ દોંગાઇ કરે, ચોરીઓ કરે, કાઢને છેતરે કે દુઃખ આપે તો ભગવાનને ખોટું લાગે ને પાપ થાય. બા કહે છે કે છોકરાં કદી કદી કહ્યા કરે તો વાધા નહિ પણ તેણે કદીએ પાપ ન કરવું જોઈએ. ”

આવી વાતોમાં રસ્તો પસાર થયો. ઓરડી આવી તેમાં પુષ્કળ બેજ હતો. રાજ્યાની મા માંદા બાળકને ખોળામાં લેઇ દળતી હતી. રસ્તામાં બીજી વાતોમાં ચિત્ત પરેશ્વર્તાં રાજ્યા રડતી રહી ગઇ હતી, પણ ખોલીમાં પગ ચૂકતાં જ-માંદી મા ઘંટી ફેરવતી નજરે પડતાં જ તે રડી પડી. તેની માએ ઘંટી ઉભી રાખી. સાથે અગાધી લીલુને જોઇ રાજ્યાને અનેક પ્રશ્નો પુછ્યા. પણ રાજ્યાથી એક પણ ઉત્તર વાળી શકાયો નહિ. તે રડતી રહી જ નહિ. લીલુ બોલી—“ આઈ રાજ્યાનો જરા પણ વાંક નથી હો, મ્હારા ધક્કથી તે પડી ગઇ ને લોટ ટોળાઇ ગયો ” “ ટોળાઇ ગયો ? અમા ટોળાઈ ગયો ? ” કહેતાં જ સોનબા શીકી પડી ગઇ. તેનાં નેત્રો સજ્જ થયાં. “ મટુશેઠાણીને એમનો નહિ લાગે કે ગરીબ હોવાથી ધક્ક પચાવી પાડી છુટું બોલે છે ?-એ શંકાએ એવું હૃદય જિનં ભિન્ન થયું. ગરીબાઇ-ખાવાના સાંસા તેમાં મટુશેઠાણીના દસશેર ઘઉં ક્યાંથી લાવવા ? એનો વિચાર થતાં, તે પરથી પોતાની દરિદ્રતા, કંગાલીયતનું ફરી ભાન થતાં ખાંઇની આંખોમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. પોતાનાં આંસુ લૂછવાનો યત્ન કરતી છતાં તેમાં નિષ્ફળ નીવડતી બોલી-જાની, રાજ્યા ! જાની. ગરીબનાં નશીબ ગરીબ જ હોય. સુખમાંસુખ ને દુઃખમાં દુઃખ જ લાગે. ” તે નિરાશાના ઉદ્ગાર કાઢતી લીલુ બણી જોઇને બોલી—“ બેન તમે શું કરો ? અમારાં નશીબજ મોળાં છે. નહિ તો આપણાની નગીર શા માટે જસ થાય ને મુંઝાઇ વેડવા વારો આવે ? ” રાજ્યા તરફ આંગળી કરી, “ એના આપનો અકરમાન સ્વર્ગવાસ થાય ? ” બોલતાં જ-કરણ પ્રસંગ ચર્ચાતાં જ, તેનાં નયનમાંથી આવણુ ભાદરવાની વૃષ્ટિ થવા લાગી. માતાને રડતી જોઇ ખોળામાંનું બિમાર બચ્ચું ને રાજ્યા પણ રડવા લાગ્યાં. લીલુથી પણ રડી પડાયું. તે બોલી-આઈ તમે આટલા આ પૈસા લ્યો, તેના દાણા ને રાજ્યાના માંદા ભાઇ માટે દૂધ લેજો. ” રડતી જ સોનબા અગળથ યતી લીલુના ચહેરા તરફ દીક્રીને બારીકાઈથી જોતી કાંઇક કપકાબમાં સ્વરે બોલી : “ ના બેન, ના. મ્હારાથી એ પૈસા લેવાય નહિ. હા, અમે ગરીબ બહુ કંગાલ થઇ ગયાં છીએ-દુઃખી અવસ્થામાં છીએ તો શું, પણ અમે પારકાં બાલકને છેતરવાનું શાખ્યાં નથી. કંગાલીયત ગરીબાઇ, સુખ દુઃખ, ચડતી પડતી, એ સર્વ દુનિયાના નિયમો છે. છતાં ગમે તેવી વિપત્તિના સમયમાં પણ મનુષ્યે પોતાના ધર્મ-શ્રદ્ધથી વિમુખ થવું જોઈએ નહિ. ” લીલુ બોલી, “ પણ આઈ મ્હને કોઇ છેતરવું નથી. આપાએ એ પૈસા મારી મરજીમાં આવે એ રીતે મેળામાં વાપરવા માટે આપ્યા છે, અને મારી મરજી આ પૈસા તમને આપી દેવાની છે. ” બહુ આગ્રહને અંતે પણ તે પૈસા સોનબાએ ક્યુલ ન રાખવાથી લીલુ તે પૈસા ઓરડીમાં મૂકી ઝડપથી પોતાના ઘર બણી દોડી ગઇ. દયાળુ છોકરી ! !

ફાદરપાસેના ઝડખામાંજ માણેક બચ્ચું મંગળા પોતપોતાની પ્રતળી યથા રમવામાં

ગુણતાન યદ્ય ગર્ભ હતી. લીલુને દાદરપર જોતાંજ તથે દોડતી આવી ને સાથેજ બોલી ઉઠી “ ક્યાં તારી પુતળી ? ” લીલુએ ધીમેથી જવાબ દીધો “ મહેં પુતળી ન લીધી. ” “ શામાટે ? ” માણેકે પુછ્યું. લીલુ—“ તે પૈસા મહેં એક ગરીબ છોકરીને આપી દીધા. ” બચુએ કહ્યું, “ અલી બહેન તે બધા પૈસા તેને આપી દીધા તે કીક ન કર્યું. હવે તું સાથી રમીશ ? ” લીલુએ જવાબ દીધો—“ તમે રમશે એ હું જોઈશ. ” લીલુનો પિતા દીવાનખાનામાંથી બહાર આવતાંજ બોલ્યો—લીલુ ક્યાં તારી પુતળી ? ” લીલુ આપણે ગઈ. તેનો હાથ પકડી વિનિતભાવે આપ સામે જોતી ધીમે ધીમે બોલી—“ આપુછ ! તમે એ પૈસા મહારી મરછપ્રમાણે વાપરવા આપ્યા હતા ને ? હેં આપુછ, તે તમારે પાછા તો નહોતા લેવાને ? મહેં તે પૈસા એક ગરીબ છોકરીને આપી દીધા છે. ” આપને મૈન મુખે પોતાના તરફ જોઈ રહેતાં જોઈ કાંઈક આજીજના સ્વરે બોલી—“ આપાછ, તમે મહારાપર ગુસ્સે તો નથી થયા ? જુઓને મહારે હવે પુતળી નથી જોઈતી, ને બીજાં રમકડાં પણ નથી લેવાં. આપુ ! તે બહુ ગરીબ છોકરી છે હો. તેનો આપ મરી ગયો છે ને તેની માને ધાવણો ભાઈ છે. બધાં માંદાં માંદાં. ” આપ ગુસ્સે થયા હશે એ ધાસ્તીએ તેનો ગુસ્સો ઉતારવાને બાળાએ કહ્યું. આપે તેની લાગણી-દયાવૃત્તિ વિશેષ તપાસવાના હેતુએ કહ્યું—“ મહેને ગુસ્સો ચડ્યો નથી, પણ બહેન, હવે તું સાથી રમીશ ? જો મંચ, બચુ ને માણેકને આ પુતળીથી રમતાં કેવો આનંદ થાય છે ? ” લીલુ બોલી, “ આપુ એતો ખરું કે મહારે પુતળી નથી, તેથી બરાબર રમી શકશે નહિ. પણ એ પૈસાના દાણા ને દૂધથી એ ગરીબ માંદા કુટુંબને સુખ થશે. એ વિચારથી મહેને આનંદ થશે. ” આપે સંતોષથી બાળક લીલુના કપાળ પર ચુંબન કર્યું. તેને તેવી દસ પુતળીઓ મંગાવી આપવાની ઈચ્છા થઈ, પરંતુ તેની દયાજીવિત આવી રીતે લાલચુ બનાવવાનું તેને ચોગ્ય લાગ્યું નહિ, એટલે તરતને માટે તેણે મૈન ધર્યું.

લીલુની દયાશુ લાગણી વિશેષ દ્રઢ થવા થણી વખત તેનો પિતા પુતળીનાં વખાણુ કરી તેનું હૃદય તપાસતો, પણ હમેશાં લીલુ કહેતી કે—હા આપુછ, પુતળી બહુ મજાની હતી પણ ગરીબ કુટુંબને નવ આનામાં કેવું સુખ મળ્યું હશે ? ” આમ બોલતાં બાળકનો આનંદ ઉભરાઈ જતો ને મણીભાઈ (તેનો પિતા) નાં નયનમાં સંતોષનાં કિરણો પ્રકાશી રહેતાં.

×

×

×

આજે ફેન્સીફર (એક તરેહનો મેળો) હતું. જેડ રેન્ડ નજીકનું વિશાળ મેદાન તેને માટે રોકવામાં આવ્યું હતું. સઘળા પૈસા લોકોપયોગી સુકર્મિમાં વપરાવાના હોવાથી સર્વ કોઈ આગ્રહ ને ઉત્સાહપૂર્વક તેમાં ભાગ લેતાં હતાં. તેમાં દાખલ થવાની શી, સ્વર્ગ જોવાની શી, નદીમાં સ્નેહ કરવાની શી, વગેરે-વગેરે મળી દસબાર રૂપિયા ખર્ચ થતું હતું.

પિતાની સાથે લીલુ ફેન્સીફર જોવા જતી હતી. પણ હમેશની માફક આજે તે રમતી. દોડતી કે કુદતી નહતી. કંઈક વિચારમાં તે રોકાયેલી જણાતી હતી. મેદાનની નજીક પહોંચતાંજ જેડના મંજુલ સ્વરો કાનને અને રોશનીની સુન્દરતા આંખને તૃપ્ત કરવા લાગી. લીલુ ધીમેથી બોલી—“ આપુછ ? ” તેનું બોલવું એટલું ધીમું હતું કે મણીભાઈ તે સાંભળી શક્યા નહિ. લીલું ફરીથી બોલી—“ આપુછ ? ” બાળાના સ્વરમાં અજબ જેવી નરમાશ જોઈ પિતાનું પ્યાન ખાસ ખેંચાયું. તેણે જવાબ દીધો—“ શું લીલુ ? ” “ ફેન્સીફરમાં બધી મળીને એક માણસની શી કેટલી બેસે છે ? ” મણીભાઈ બોલ્યા,—પુછવાનું કારણ તારે શું કામ છે,

ખડેન ? " પણ મહેને કહોને " આપે કહ્યું—“ ત્યારે સાંભળ આશરે દસ બાર રૂપિયા. ”
લીલુએ પૂછ્યું—“ ત્યારે હું જોવા ન આવું તો ? ” આપ હસ્યો ને બોલ્યો—લીલુ તું આવી લોકી
ક્યારની બની ગઈ છે ? દસબાર રૂપિયાના ખર્ચથી કરે કે ! ગાંડી છોકરી ! ! ” લીલુ—“ ના
પિતાશ, એમ નહિ. ભુજાને એ દસ રૂપિયા મહેને આપો—મદારે ટ્રેન્સીફર જોવા નથી
આવવું. ” આપ “ ટ્રેન્સીફર જોવા નથી આવવું ! કેવી વાત ! જોને હમરો માણસો મેળાં
થયાં છે. કંઈ વખતોવખત આવી તક મળી શકે છે ? પણ આવું સરસ જોવાનું મરીને તું તે
રકમનું શું કરીશ, બેટા ? ” લીલુ—“ આપુછ તમે રંજ આપો તો તે રૂપિયા મદારે રાજ-
બાને આપવા છે. એટલા રૂપિયામાં તે પિતાના વતનમાં પહોંચી જશે. અને તમે રંજ
આપશો તો સંજ્ઞાથી મહેને ધનામમાં મળેલી એટલું રાજબાને આપીશ. આપુછ. મદારે
ટ્રેન્સીફર જોવા નથી આવવું. ” આપ—“ પણ લીલુ આવી જોવાની તક ફરી નહિ મળે. કારણ
કે ટ્રેન્સીફર કંઈ વખતોવખત થાય નહિ અને વળી આ તેનો છેલ્લો દીવસ છે. તારી
સહીયણીએ ને નિરામની છોકરીઓ સર્વે તે જોશે ને તે વિચે વાતો કરશે ત્યારે તને કેવું
લાગશે ? વળી ટ્રેન્સીફરની ઉપજના પૈસા લોકોપયોગી કાર્યમાં વપરાવાના છે, એટલે તું
જોઈશ તો પણ તેનો સફળપયોગજ થશે. ” લીલુ—“ ખરી વાત, પિતાશ ! પણ આવાં બહેણી
ઉપજવાળાં ખાતાંને મદારે દસબાર રૂપિયાથી કંઈ એટલું થાય તેમ નથી. વળી આવાં બહેર
કામોને માટે બીજાં ફંડ વગેરેથી પણ મદદ મળી શકશે. પણ આવાં ગરીબ કુટુંબોને માટે
આપાછ કદી પણ ફંડ થયાં છે ? આવાં ગરીબ અનાથ કુટુંબોને માટે સુબાઈના શ્રીમતોને
કદી પણ વિચાર દિપત થાય છે ? અને કદાચ થયો હોય તો તેને માટે કંઈ આગળ પગલાં
ભરાયાં છે ? માટે પિતાશ મહેને તે રકમથી એ ગરીબ ને લાચાર કુટુંબને વતન મોકલવાની
રંજ આપો. વળી બીજાં જો બ્યારે બ્યારે ટ્રેન્સીફરના આનંદની વાતો કરશે ત્યારે ત્યારે
રાજબા મા ને લાઈ સહીત વતન પહોંચી હશે અને સુખી હશે. એ વિચારથી ટ્રેન્સીફર જોવા
કરતાં મહેને વધારે આનંદ થશે. ” લીલુને ઇચ્છાનુસાર વર્તવાની મણીભાઈએ રંજ આપી.
ટ્રેન્સીફર જોવાના આનંદનો ભોગ આપી તેણે લાચાર કુટુંબને તેની ઇચ્છાનુસાર વતન મોક-
લ્યું. આ સુકાર્યથી તેને ઘણો આનંદ થયો. ફંડ સુદતમાંજ સુરતનાં “ વનિતા વિશ્રામ ” ના
લાભાર્થી ફરી ટ્રેન્સીફર થયો. આવી સંસ્થાઓની આપણા સમાજ ને દેશને કેટલી અગત્ય
છે ? એ પ્રજા સમજવાથી આગળ કરતાં પણ સરસ ટ્રેન્સીફરની ગોઠવણ થઈ અને તેમાં
લીલુના પિતાએ લીલુને અધિક ઉત્સાહથી ડ્રેવી બધું બતાવ્યું.

ખડેન ૨—

રમણિમણિમાલા.

દેવીઅધોરકામિની.

(ગયા અંકના ૪૪ પા થી ચાલુ.)

એક દિવસ રાતના એ વાગ્યાને સમયે મદારી પધારી આગળ ઉત્તી રહીને તું બોલી,
‘ જાઉ છું ’. આંખ ઉઘાડીને જોઉં છું તો તું કપડાં પરેડીને નેપાર થઈ છું. મદે કહ્યું
આ સિદ્ધાંતની રાતે ક્યાં જઈશ ? ’ મદે કહ્યું—‘ વિધવા આકાશીને છોકરો થઈ

પીડાય છે. તેને જોવા જઈય. ' બાહ્યણીને બીજું કોઈ નહોતું. એકનો એક પુત્ર એક. એ. (ઈન્દર) પાસ થયેલો હતો. એ છોકરો તાવના રોગમાં ઘડીપણ યદ્ય રેલો હતો. દરૂ માટે ડાકટર પરેશ બાજુને જોડાવ્યા હતા. મ્હને એ વખતે એ બધી વાતની કંઈ ખબર નહોતી..... મ્હારી રજા મળતા તું કંઈ પણ ફીકર નહીં રાખતાં એવી ધોરખધારી રાતે પગે ચાલીને રોગીઓની સેવા કરવા ગઈ. સાથે રોગીના ધરનો ચાકર હતો. તેના હાથમાં ફાનસ હતું. ”

બાંકીપુરના ડાકટર શ્રીયુક્ત કામાખ્યનાથ બદોપાખ્યાય લખે છે; ' એક દિવસે એક વિદ્યાર્થીએ મેડિકલ સ્કૂલમાં મ્હને કહ્યું કે અહિં એક આયુર્વેદાર ધનવાનની એક સગી રોગથી ઘણીજ પીડાય છે. એ સ્ત્રીને મહિના દોઢ મહિનાની એક છોકરી છે. તેની સેવા ચાકરી કરનાર કોઈજ નથી. ખાવા પીવાની પણ કંઈ ગોઠવણ નથી. તેનાં સર્ગાવહાલાં કોઈ તેની ખબર લેતાં નથી. વિદ્યાર્થીને મ્હોંએ આ વાત સાંભળીને મ્હને અત્યંત દુઃખ થયું. દુઃખ નિવારણુનો શો ઉપાય કરવો, એ વિચારમાં હું માશ (અધોરકામિની) ની પાસે ગયો અને તેમને બધી વાત કહી મ્હારે મ્હોંએ બધી વાત સાંભળીને એમણે તરતજ ચાકરને ગાડી લેવા મોકલ્યો. અને મ્હને સાથે લઇને એ અનાથ નારીના ભાગ્યા નુક્યા ધરમાં આવી ઉભાં રહ્યાં.

આવીને પહેલાં તે મળમૂરના લેરેલાં બાળોતીઆં એ ધરમાં આમતેમ પડેલાં હતાં તે લઇને ઘાઘ નાંખ્યા. આ જોઇને દુતો ચૂપજ યદ્ય ગયો.

સુવાવડી ઘણીજ ગંદા બીજાનામાં સુધ રહી હતી. દેવી અધોરકામિનીએ પોતાને ઘેરથી વસ્ત્ર, તથા એકવા પાથરવાનું લાવી આપ્યું. અને સુવાવડીનાં કપડાં બદલાવીને તેને બીજાનામાં સુવાડી. તેમની સેવાથી પ્રસન્નિમાં એક પ્રકારની શક્તિ આવી અને તે જોડી ઉઠી: “સા, ત્હમે મ્હને આજ શુવાડી. ”

એકવાર બાંકીપુરમાં એક સરકસપાર્ટી આવી. તેમનામાંનો એક આદમી ટાઈફીડ તાવથી પીડાવા લાગ્યો. હાય ! બિચારો જે પૈસા રળીખાવા ધરખાર છોડીને આન્યે હતો. અહિં, એની કોણ ચાકરી કરે, અને એ જાણ પણ કયાં ? એપીરોગ જાણીને કોઈ એની ચાકરી કરવા તૈયાર થયું નહીં.

દેવીઅધોરકામિનીને ખબર મળતાં એ અજાણ્યા આદમીને એમણે પોતાના ધરમાં આશ્રય આપ્યો, તેની દવા કરી, તેની સેવા કરી અને આખરે તેને સાજો તાજો કયે. આ દેશમાં નારીની એવી ઉદારતા અને સેવાનાં દર્શન ઘણાં થોડાં જોવામાં આવે છે.

દેવીઅધોરકામિનીની સેવા સંબંધી સ્વર્ગસ્થ પ્રતાપચંદ્ર મણુમદાર મહાશય પોતાના ' સ્ત્રી ચરિત્ર ' ગ્રન્થમાં લખી ગયા છે:— ' બિહાર પ્રાન્તમાં નારિયેળ એક મુરજેલીથી મળી આવતી વસ્તુ છે. એકવાર અધોરકામિનીને જ્યાર નારિયેળ ભેટ મળ્યાં. એમણે એના એક જાતના મીઠા રોટલા બનાવીને નિશાળના છોકરાઓને વહેવ્યા. વિદ્યાર્થીઓ આ મીઠા ખાઈને ઘણા ખુશ થયા. આ સામાન્ય વિષયનો ઉલ્લેખ એટલા માટે કરવામાં આવ્યો છે કે અધોરકામિની ત્હારાદઘ ઘણા થોડા વખતમાં પરોપકાર વ્રતમાં એટલા બધાં અનુરાગી અને ઉત્સાહી થયાં, કે પારકાઓની સેવા તેમના જીવનનું મુખ્યકાર્મ યદ્ય પડ્યું. ગમે ને

જાતના લોક કેમ ન હોય, મોટા દરજ્જાવાળા હોય, કે ધણી નીચ જાતના હોય, પણ સં-
કટમાં આવતાં સાધ્વી અધારકામિની ત્હેમની સેવામાં આત્મસમર્પણ કરતાં.

દેવીઅધારકામિનીની સેવાના આ વર્ણનની સાથેસાથેજ ત્હેમના સાહસની એક
વાત કહીશું. એક વખત ત્હેમના પાડોશીના ઘરમાં આગ લાગી હતી. પણ બીજા લોકો
જેવારે એ આગ જોઇને ખાલી બૂમાબૂમ કરતા હતા ત્હારે અધારકામિનીએ પોતાની
એક મોટી શેતરંજ પાણીમાં બેસીને બળતા લાગણિપર નાંખી દીધી અને પછી રાત્રી
એના ઉપર પાણી નાંખ્યા કર્યું. આથી આગ હોલવાઇ ગઇ, અને ગરીબનું જીવન બચી ગયું.

૬

દેવીઅધારકામિની સ્વામીની સાથે થોડા દિવસને માટે પ્રવાસે નીકળ્યાં. વિવિધ સ્થળોએ
ફરતાં ફરતાં ચિત્રકુટ આવી પહોંચ્યાં. અધારકામિની પ્હેલાં કોઇ દિવસ ઘાંટેસવાર થયાં ન-
હોતાં. પણ આગળ જણાવી ગયા છીએ તેમ ફલાણું કામ તો મ્હારાથી થઇ શકે નહીં એ
શબ્દો તો ત્હેમની પાસે હતાજ નહીં. ચિત્રકુટ જોઇને આવતાં ઘાંટેસવાર થવાની જરૂર
પડી તો એમણે જ સાત માઇલ સુધી ઘોડાઉપર સવારી કરી.

એક તરફ એમનું સાહસ આટલું હતું ત્હારે બીજી તરફ એમનું નારીહૃદય કુસુમ
કરતાં કામળ હતું. આ પ્રવાસમાં જનકી કુંડ આગળ ત્હેમણે પંડાએને મ્હોંએ સાંભળ્યું
કે આ કુંડમાં સીતા દેવી વનવાસ સમયે સ્નાન કરતાં હતાં. અધારકામિનીએ બાલધર્મી
હોવા છતાં પણ, સ્ત્રીજાતિની આરાધ્ય દેવીરૂપ સીતાજીને માટે સન્માન દર્શાવવા એ કુંડમાં
સ્નાન કર્યું અને ઈશ્વરપાસે સીતાજી જેવા ચરિત્રને માટે પ્રાર્થના કરી. સીતાજીના જેવા
ચરિત્રને માટે પ્રાર્થના કરવાનું કારણ એ કે એ પોતે પણ સીતાની માફક પતિ પ્રેમનાં
બુખ્યાં હતાં અને ત્હેમનું હૃદય પ્રેમચતુરનું ઉદાપન કરવાનું અભિલાષી હતું.

દેશાટન કરી આવીને બાંકીપુર પહોંચ્યાંજ પાછાં કામમાં જોડાયાં. એ સમયે બોટન
સાહેબ ચીફ સેક્રેટરી થઇને બાંકીપુરથી કલકત્તે જતા હતા. જતાં પ્હેલાં એ દેવીઅધાર
કામિનીની નિશાળ જોવા ગયા. નિશાળ જોઇને ધણા ખુશી થયા અને કહ્યું ‘સ્કૂલ જોઇને હું
ધણા ખુશી થયો છું. વિદ્યાપતમાં આવું કામ કુમારિકાઓ કે વિધવાઓ કરે છે. સ્વામી અને
પુત્ર સાથે આટલું કામ હાય ધરનાર મ્હેં આજ સુધી કોઈ જોયું નથી.’

હવે હું દેવીઅધારકામિનીના સ્વભાવની તેજસ્વિતા અને અન્યાય મટાડવાના પ્રયત્ન
સંબંધી એ એક વાતો કહીશ.

સન્યાસીયરણુ નામનો એક યુવક આસામના મ્હાના બગીચામાં કામ કરતો હતો.
ત્હાં આગળ એનું નામ ચોરીના એક છુદ્ડા મુકદ્દમામાં લખાવવામાં આવ્યું. તે પોતાને
લાચાર હાલતમાં જોઇને ત્હાંથી પલાયન કરી ગયો અને દાનાપુર આવી ઉભો. પણ અંગ્રી-
જેનું વારંટ કાંઈ એથી રોકાયું નહીં. સન્યાસીયરણુને દાનાપુરમાં પકડવામાં આવ્યો
અને ત્હેને બાંકીપુરની જેલમાં પુરવામાં આવ્યો. આ નિરપરાધી યુવકની દુર્દેશાની વાત
સાંભળીને અધારકામિની જાતે જેલમાં ખમર કહાડવા ગયાં. ત્હાં જોઇને એ યુવકને
કહ્યાં. યુવક આંસુ ભરી આંખે પોતાના દુઃખની કહાણી કહેવા લાગ્યો. અધારકામિનીને
કેની વાનઉપર વિશ્વાસ ઉપજ્યો. જાહેરાત સાપની માફક માથું ઉંચું કરીને એ બોલી
કહ્યાં, ‘આવો અન્યાય ગર્ભ તેમ કરીને રોકાવીશ.’

પોતાનું વચન એ હમેશાં પાળતાં. ત્હાંથી આવીને એમણે પોતાના એક સગાને આસામ મોકલ્યો અને આસામના આગેવાન વકીલ શ્રીયુક્ત રામદુર્લાલ મજમદારને એ મુકદ્દમામાં વકીલ થયાં. ત્હેમની નિઃસ્વાર્થ લડતથી સન્ધ્યાસીચરણ કેદમાંથી છુટી ગયો.

ત્હારબાદ એક વખત કાઈ સ્ત્રી ઉપર બળાકાર થયો. આ ખબર સાંભળીને ત્હેમનો પીતો ખૂબ ઉકળી ગયો. ત્હેમનાથી શાંત બેસી રહેવાયું નહીં. મુખસિદ્ધ બેરિસ્ટર મનમોહન ઘોષને એ સંબંધી એક પત્ર લખ્યો. બીજી તરફથી લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરની પત્નીનું ધ્યાન એ તરફ ખેંચ્યું. લેડી પ્રેસીડેન્ટ એ તરફ લાગણી બતાવ્યાથી એ બળાકાર કરનારને પાંચ વર્ષની કેદની સજા થઈ.

પણ હાથ! આટલો સખત પરિશ્રમ ત્હેમનાથી વધારે વખત સહન થઈ શક્યો નહિ. શરીર લાગી ગયું. નવળાઇ દરેજના વધતી ગઈ, અને જ્ઞેતજ્ઞેતામાં એમના મુખ કમળઉપર મૃત્યુની છાયા છવાઈ ગઈ. આથી બધાને ઘણો ખેદ થયો. પણ જેવું મૃત્યુ એટલું પાસે હતું ત્હેમને કાંઈ કર લાગ્યો નહીં. શરીરમાં બળ ન રહ્યું ત્હારે મનની શક્તિથી કામ કરવા માંડ્યું. આ સમયમાં એમણે પોતાના સ્વામીને લખ્યું છે. “ત્હારે કામ આવી પડે છે ત્હારે ગમે ત્હાંથી બળ પણ આવી જાય છે. મ્હને આશ્ચર્ય એજ થાય છે કે મ્હારાથી આટલું બધું કેવી રીતે થઈ શકે છે. મ્હારે માટે પ્રાર્થના કરજે કે જેથી ત્હેમને વધારે ઉપયોગી થઈને મરી શકું.....એક દિન આવાં પત્રો વળી શકશે નહીં પણ ખેર, ઘણી સારી વાત. ત્હેને માટે તૈયાર છું.”

જેવીઅધોરકામિનીનાં એ બધાં કાર્યોને લક્ષમાં રાખીને સ્વર્ગસ્થ પ્રનાપચન્દ્રે લખ્યું છે. “અધોરકામિનીના દૃષ્ટાન્તે બાંકીપુરના સ્ત્રોમડળમાં બળભળાટ મચાવ્યો હતો. આજે રેલગાડીમાં મુસાફરી કરનારી સ્ત્રીઓને માટેના ત્રિશ્રામસ્થાનમાં, તો કાંઈ સ્ત્રીજાતિના ઉપેર બળાકાર કરનાર દુરાચારીઓને માટે સરકાર પાસે અરજી આપવામાં, તો વળી બીજે દિવસે વાર્ષિક ધર્માનુષ્ઠાનમાં, -એવી રીતે અનેક જાતનાં સન્ધર્ભમાં ત્હેમનો અત્યંત ઉત્સાહ હતો.

પ્રનાપચન્દ્રનાં આ વચનો વાંચીને એક બીજી વાત પણ સ્મરણમાં આવે છે. અને તે એ કે, અધોરકામિનીના જીવનની અસર બાંકીપુરની અનેક સન્નારીઓઉપર એવી પડી હતી કે એમાંની કેટલીક મહિલાઓ ઉત્સાહી થઈને દેશકલ્યાણના કામમાં પ્રેરણા હતી.

ધીમે ધીમે જેવીઅધોરકામિની પરલોકની યાત્રાની તૈયારી કરવા લાગ્યાં. આ સંસારમાં જે જરાપણ આસક્તિ હતી તે કઢાડી નાંખવાને માટે સાધનામાં જોડાયાં. આ સમયે પોતે ડાપરીમાં લખે છે કે, ‘એમ લાગે છે, કે અહિંનું મ્હારું કામ પૂરું થયું છે. આજ પ્રાર્થના કરી કે, હવે આ દેશમાં ગમતું નથી. જે દેશમાં જવાનું છે એ દેશની સઘળી વસ્તુઓ આજથી મ્હને બતાવો. આ દેશની માયા મટાડીને એ દેશની માયા વધારો. આ બિલ્કલ પૂર્ણ કરો.’

આયોનિક ફાર્મસી

માં

જનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

લીવરફોસ્ફોસ—જવર મિન્ટુ. દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ઘણીજ
હતી અને અસરકારક દવા છે. રૂ. ૦-૪-૦

જર્મસાઈડ—જલુવિનાશક. ચેપી કે ઝેરી વસ્તુના વિપતે કાપી નાખે છે

રૂ. ૦-૮-૦

પલક ધ્યુરિક્સાઈંગ સોલ્યુશન—સ્ત્રીશોધક લોહીવિકાર ઉપર ઘણીજ અસર
પડે દવા રૂ. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશન—ઝાડાની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે. પ્રેટ સાફ આવે છે
ને શુષ્ક લાગે છે. રૂ. ૧-૦-૦

એન્ટિમેથિક મલમ—આમળીના દરેક રોગ ઉપર કહોતું અટકાવી જલદી રૂઝ
લાવે છે રૂ. ૦-૪-૦

એ ઉપરાંત દરાજનો મલમ, ખીલનો મલમ, કોલેરા, પ્લેગ વગેરેની સમજી જાતની
કેમીર દવાઓ બનાવવામા આવે છે.

વધુ ખબર માટે તથા નમુના માટે લખો —

(પ્રોફેસર ગજજરની) આયોનિક ફાર્મસી.

ગીરગામ, મુ'બઇ.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો “સ્રીયે” ધૈરિય થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને “સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજનનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની સૂર્ય ઇચ્છાઓ અને ક્યોષોમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખર્ચાં કલ્યાણ કરવા “શક્તિમતી અને હાસ્યાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની “કલ્યાણ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે;” પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉત્તર કરે અને તેના આત્મ-વિશ્વાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના કદચતરંગ બેળથી કઈ મનુષ્યજીવનને દિગ્મતામય કરી નાંખે અને અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના જીવનની સંકલ્પતા છે. “સ્રીવિના શૂદ્ર નથી, શૂદ્રવિના પ્રલ નથી, અને પ્રલવિના રામ્ય નથી... “સ્રીની ઉત્તતિવિના દેશની ઉત્તતિ અશક્ય છે.”

[વર્ષ ૮ મું.] ઈ. સ. ૧૯૧૦ ડીસેમ્બર:-માર્ગશિર્ષ. વિ. સં. ૧૯૩૭, [અંક ૪ થો,

જ્ઞાનસુગન્ધ.

ગુણાલા ગવરી માતા.

(માતૃ સ્વરૂપનું એક સુંદર દર્શન.)

નયો આશા ઇવના આયુ, નયો ડાઘી વિના ફૂલ;
નયો પૃથ્વી ઢિન પાયો, નયો માતા વિના ફૂલ.

* * * *

વોતિયાં સ્હાંજ ને વ્હાળાં તે પછી વહુ વર્ષનાં;
મૂલ્યો નયો હજી, માતા ! હાસ્ય તે તુજ હર્ષનો.

આમના વર્ણયો આંજી વિશાઘો તુજ આંખડો;
આમના મેદમાં જોતી દષ્ટિ તે તાહરી વહી.

મરેલા માવયો અંગે ડોલતો કુલહાથિણો;
હિણો, ગુણવર્ત્તા તું, સ્હોટે ચાંલે સુહાગિણી.

સાદી શોમાયો શોમાતી, ધર્મીલી કુલધામંતી;
શામલે રંગ રંગેલી સેવિકા ઘનશ્યામની.

પ્રારઘ્યો, પુણ્યગાઘો, ને પાપપાવનકારિણી;
ધૈર્ય ગામ્ભીર્યયો ધીમો, દેવિ ! તું દુઃસહારિણી.

હેત વાત્સલ્યનાં વહેણે હૈયાનું પૂર ગાજતું;
ધર્મમૂર્તિ પિતા મહારા, મક્તિની મૂર્તિ, માત ! તું.
સદા સૌભાગ્યવન્તી, ને સ્વામીસેવા પરાયણ;
વ્રતાળી, શાન્તિથી શીલી, ઇજ ત્હારાં રસાયન.

* * * * *
ઓ અભિજાત આર્યાઓ ! ઓ આર્યો સહુ મોમના !
સુણો આ વેદની ગાથા, મન્ત્ર આ જોમના.
પિતૃ દેવો ભવ, પ્રાજ્ઞ ! માતૃ દેવો ભવ, પ્રિય !
સર્વે કુલાશ્રમો નિત્યે હજો ય માવનામય.

ન્દાનાલાલ દલપતરામ કાર્વે.

(મગવદ્ગીતાના ભાયાન્તરનું અર્પણ.

કાવ્યકુંજ.

રૂપથી ગુણ બહાલા રે.

શિખતું સખિ ! અંક વશીકરણની વાત જો,

આજ અચરજ મ્હેં દીધું,

કે રૂપથી ગુણ બહાલા રે.

ધોળી ફટક તણ બગલા કેરી પાંખ જો,

કાચલ ખોલે જગ રીઝે,

કે રૂપથી ગુણ બહાલા રે.

સોળસે ઝોખી તણ રાધા સરખી રાણી જો

કૂબળામાં મન મ્હોયું,

કે રૂપથી ગુણ બહાલા રે.

કુલ અતિથે કેસૂડાંના ચોલે જો,

કાંઠી ગુલાબ મન લોલે,

કે રૂપથી ગુણ બહાલા રે.

એવું વિચારી સખિ ! મુણ્ણને નર ને નાર જો,

“રંગીલ” શબ્દ જગ રીઝે,

કે રૂપથી ગુણ બહાલા રે.

(મુંબઈ મુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ તરફથી મળેલું.)

હૃદય દાન

અક્ષત

દશા કેવી પ્રિયે ! મહારા કળી શક્યે શું કાંઈ તે ?
 હૃદયની વેદનાંબા તો હૃદય વિષે કાંઈ શું બલે ?
 હૃદય મહારં સુતું મુકી પ્રભુને ધામ તું વાલી;
 ભવિના ખેલથી થક્યો, નજર મહારા ગમ ખાલી.
 જીગરથી મહાહું નહેને હું, અરે ! શું તે કહી જોઉં ?
 પ્રભુનાં શાક્ત પાસે તો બધું એ ધાન્યું જોડું.
 હૃદયમંદિર વસેલી છે મનોહર મૂર્તિ ત્હારી જે;
 હૃદયમંદિર મહિં કોરી હમારા પ્રેમ ઉસ્તાદે.
 હૃદે રમતી બધી ઉર્મી હૃદય રિયે સમી ગઈ છે;
 હૃદયના રંગ રાગોની અનક અબી થઈ ગઈ છે.
 હમારા મંદિરે શુદ્ધિ, હમારા મંદિરે શાન્તિ;
 હમારા સેવકો જીદા હમારી ભક્તિ છે જીદી.
 હમારા દેહનાં અંગો પ્રિયે તુંજ સેવકો ગણજે;
 પ્રિયે ! તુંજ પ્રેમ પુજનમાં સદા શુદ્ધતાન બન્યા રહે.
 હમારા પ્રેમમંદિરે બળે છે પ્રેમદીપક જે,
 દીપાવે મૂર્તિ ત્હારી એ, કહી અંગો નહિં ધાયે.
 હમારા મંદિરે નીત્યે અગરની ગંધ જહેકે છે;
 હમારી વાસ-અંગો સૌ હૃદયમંદિર રમી રહી છે.
 બલે પ્રેમે જંકાઈ તું હમારા શુદ્ધ મંદિરે;
 પ્રીતે મહાશું ત્હને નીત્યે જીગરથી પ્રાણ અર્પીને;
 પરંતુ હુઃખની કાળી, કહું કોને, પ્રિયે ! મહારી ?
 હમારા દર્દની પીડા ન કાંઈએ કળી જાણી.
 ભરાવી મોહની પાશે, નજરથી દુર થઈ તું તો;
 સહન કરશું અમે સહુ તે પ્રિયે ! નાં દોષ તે ત્હારો.
 પ્રભુને જે રૂચ્યું તે તો ખરા દીલથી સહી લેવું;
 ખરો સંતોષ એનાં છે, મળા એમાં ખરી દેખું.
 પ્રભુના ન્યાયમંદિરે બધો ઈન્સાફ સાચો છે;
 હમે તો ખાલુડાં એનાં, પતાનો પ્રેમ સાચો છે.

વિબુધ.

કાન્તિની પ્રતિકૃતિ નિરખતાં.

ઓ કાન્તિ ! કાન્તિ ! તુજ કાન્તિ સદાય સારી,
ઓ કાન્તિ ! કાન્તિ ! તુજ પ્રીતિ સદાય પુરી !
પ્રીતિની પ્રાપ્તિ તુજ કાન્તિ ! નાહુ અધુરી:
લોભે તથાપિ દિસતી અધુરો અધુરી !

તહારી પ્રતિકૃતિની આકૃતિ એક આંહા:
કિન્તુ સ્મરાય બહુ આકૃતિ એજ ભેષ !

સથે મળ્યા ! સહવસ્યા ! મળશું કદાપિ,
ક્યારે તથાપિ સહવાસ યથે ફરીથી ?

પ્રીતિ પુરી : તદપિ એ અધુરી અધુરી
તૃપ્તિ થતી ન ઉરની રસપાન કેરી !
“આશ્વાસન” પ્રિય ! ત્હને દિધું પ્રીતિ ધારી
તે તેજ પ્રીતિ વધી આજ બની અનેરી !

બહાલા ! અહીં જીવતું જીવન પ્રીતિ કેરું !
છે એજ મિષ્ટ ! કઈ સાથ ન લેઈ બહુ !
તૃપ્તિ તથાપિ ન થતી રસની કદાપિ,
ઇચ્છું વિહાર જ સદા રસકુળ માંહી !

અન્દ્રોદય.

રાગ (અષ્ટમ—સાખી)

મનોહર અન્દ્ર રજનીમાં રૂપેરા તેજમાં ન્હાતો.

(સાખી) ભુરા ઉંડા બ્યોમમાં અંદનને અમકાર;
ચોભાતી આ શર્વરી કરતી કાંઈ વિચાર.

મલયની ગંધ ને વાહી વિમલ આ વાયુ પ્રસરાતો,
નિશાની વેણીને રનેહે રૂડાં પુવડાં થકી ભરનો.—મનોહર.

(સાખી) તારા ઝીણા નેત્રથી નિરખી સૃષ્ટિ સાર;
મન્દ મન્દ આલાપતા મધુર ગાન અકતાર.

અરિતાને સુતી ભાળી અધરજસ આખવી મથતો,
તરલ વારિ ત્રિપે વસનાં પ્રીતિથી અક થઈ બનો.

(સાખી) મધુરી બંસી વાજતી ક્ષેત્ર ત્રિપે શી શાન્ત
હૃદયભાવ પીગળાવતા પ્રસરા સ્થળ એકાન્ત.

ચક્રોત્રી પ્રેમની પ્યાસે દિસે નિશનાથ સરકાતો
બ્રમન્તો ભૂજ ધીરેથી કુમુદ દલમાં સુવાદાતો—મનોહર.

(સાખી) બની બિચારી પહાવરી ચક્રવાકની ભેડ
ચેતી ચીસો પાડતી રંદા અધુરા દોડ.

અબુમતી કુંજની અંચે વિલાકર ભય સંતાતો
વળી એ મેઘની કોરેથી કંઈ કંઈ ડોકીયાં કરતો—મનોહર.

(સાખી) શાન્ત રૂડી રજની વિષે ચંપકનો સમુદાય
પાકુલ ગંધ બ્યાપી રહી કહણી દળ ફરકાય.

સુધામય રેલ રેલાવી વસે ઉરમાંડી વહેંચાતો
તરેલો દિવ્ય ઉદ્ધિને જગતનો જ્યોતિ ભેવાતો—મનોહર.

આધ્યાત્મિક

ભજન—સાચાં સીતારામ.

(ગોસ્વમી નાનું આમણું—એ રાગ.)

“ પેલડીયાં અમ સાધુડાયાંના સાચાં સીતારામ; હો સાચાં
સીતારામ; હો સાચાં સીતારામ; પેલડીયાં—

“ પત્નીવૃત્ત ધારો, અવધ વિહારો;

“ કોશધ્યાના નંદ, દશરથ કેરા રામ. પેલડીયાં—

“ સીતાજીના સ્વામી, અચળ અકામી;

“ ભક્ત વત્સલ તમે રઘુ કુલ બાણ; પેલડીયાં—

“ રાવણને મારો, વિભીષણ તારી;

“ ભક્તોને ઉગાર્યાં તમે કરો રૂડાં કામ; પેલડીયાં—

“ હરિજન વિરલા, વળી મન સરલા,

“ સતિલ ન જાણે કોઈ તમને રૂડા રામ. પેલડીયાં—

“ ધનશ્યામ મુન્દિર, વસો મનમન્દિર;

“ વિક્રસો હગરમાં મારા પ્રેમી તમે પ્રાણ; પેલડીયાં—

“ દુખિયાના દેવા, વિસામને લેવા;

“ ભોળુડીયાં ને એક તમારું રહિયાળું નામ; પેલડીયાં—

“ સન્તોના સ્વામી, નમું (શરનામી;

“ કહું રે હજાર વાર પ્રેમથી પ્રણામ; પેલડીયાં—

વેસાસ હરજન.

વાર્તાલહરી.

શ્રદ્ધા

ધડીઆળમાં નવના ટકોરા થયા. હાંચકાપરથી જયતિલાલે સજવળવા માંડ્યું. “આજ, જ્યાંને આટલીબધી વાર કેમ થઈ” એવા શબ્દોદ્ગારથી નયુમાએ પણ ધીરજ ખોઈ. અનેક તર્કવિતર્કની ચિંતામાં ગમગીન થયલી સુભદ્રા બોલી “કહીને ગઈ હોત તો પાછળ માણસ તેડવા પણ મોકલત જયતિલાલભાઈ તમારે બહુ ખોટી ચુવું પડ્યું. આટલીવાર થઈ તો રહેજ વધારે એસો.”

જયતિલાલના ચહેરા પર પડતી નાના પ્રકારની રેખાઓ એના અંતરમાં થતી ગંદમથલ સૂચવતી હતી. પોતાના અધિકાર, સ્વામિત્વ અને ગર્વનો તિરસ્કાર જ્યા કરતી ન હોય એમ લાગ્યું. યંત્ર મારક એના મગ હાંચકા ખાતા હતા પરંતુ એનો પિત્તો boiling point સુધી પહોંચ્યો હતો.

જ્યાના આજના આચરણથી જયતિલાલ ગુસ્સે થઈ રીસાય અને સંબંધ તોડી નાંખે તો એના જેવા શ્રીમંત જમાઈને ખોવો પડે એવી દહેશતથી સુભદ્રા બાકુળ હતી.

સાડા નવનો ટકોરો થયો. અલારસુધી રહેલું રમચમાકાર નયુમાએ બાંધ્યું. “ભદ્રા, પડોશમાંથી સંતોકને જ્યાની ગોડણ ચંદ્રાને ત્યાં મોકલ. તેને પૂછી ભાળ કહાડે.” સાસુનો હુકમ અમલમાં ચૂકવા બહુ હડી. “અરધી રાત થવા આની તોએ બારણેરખડવાં શાં” એવું ડોસી ખીજવાઈને બબડી. એવામાં આગલું બારણું ધકેલાયું અને જ્યા દાખલ થઈ. મા, દાદી કે કાન્ત તરફ જરાએ નજર ન કરતાં પોતાના ખંડમાં ગઈ. જલે સ્ત્રીઓના ખોળીઆમાં તેના આવવાથી જીવ આબ્યો. પુત્રી અને જમાઈને મિતઆકાપનો પ્રસંગ આપવા બન્ને ત્યાંથી હડી મેડા ઉપર ગયાં

કપડાં બદલી, પરસેવો ધોઈ નાંખી જેવી જ્યા ખંડ ખદાર આવી કે તરતજ જયતિલાલ તડૂક્યો: “કેમ, જ્યા, અત્યાર લગી ક્યાં હતી? અહિં પડ્યો પડ્યો ત્હારી વર્ષગાંઠની ગોઠને ગજરો પણ કરમાઈ ગયો, ને મ્હારે ત્રણ કલાક ખોટી ચુવું પડ્યું તે તો વૂહું.” જવાબ વાળ્યા વિના પોતાના રમણના ચહેરા પર જ્યા આંખ પાથરી રહી. ગુસ્સે થયેલા માણસને તેના પ્રશ્નોનો ઉત્તર ચૂપકીદીથી આપવામાં આવે તો તેનો પિત્તો પુષ્કળ ઉકળી જાય છે. હિંચકા ઉપરથી ઉભા થઈ જયતિલાલે ગજરો જ્યા ઉપર ફેંક્યો અને તેના મ્હોડાની સ્થામા પોતાનું મ્હોડું સમાંતર સપાટીએ રાખી મીઠાન કર્યો: “પણ તું ગઈતી ક્યાં? આટલી રાત લગી મ્હને અહિં વા ખાતો એસાડી તું ક્યાં બટકતી હતી? બોલ, ચલ ઝટ જવાળ દે, કેમ બોલતી નથી, ત્હારી જીભ તો નથી કપાઈ ગઈને?”

જ્યાની આંખ લાલચોળ થઈ ગઈ. છાતી ધબક ધબક થવા લાગી. તેનું મોંડેરીર લાલ લાલ થઈ ગયું. તેનું આત્મગૌરવ પ્રબલવી ઉઠ્યું. ગજરામાં ગૂંચેલાં ગુલાબ, ળગરા, બકુલાદિ ફૂલ ચૂંથી નાંખી મોરી તરફ ફેંકી દીધાં અને બોલી હડી: “હું ગમે પાં ગઈતી. આટલા બધા ઉકળી શા માટે નવ છો? જયન્ત.” આ શબ્દો તોફાન ભવે એવા ન્હોતા. “પણ તું ગઈતી ક્યાં? જવાબ દે. નથી કહેવું તો બસે, આ હું ત્રણો. આપણી આ ડેરી મલાકાત” — એમ બોલતાં એટલાના પગથીઆ ઉપરથી તે

સડકપર ઉતર્યો અને રસ્તે પડ્યો. જ્યાંએ બાગણું-બંધ કરી પોતાના ખંડમાં જઈ દીવે સળગાવ્યો અને ગૂંથવા બેઠો. પણ આજ સાંકળાઓમાં ખોટ બહુ આવતી હતી.

*

*

*

*

દિવસ દળતો હતો. મંદીરના વિશાળ એટલાકાઉપર ચોમવાસિદ્ધ વંચાતું હતું. વૃદ્ધોને યોગસાધના સિદ્ધ ન થયલી એટલે શ્રવણ એકચિત્તે ન હતું. મંદીરની પાછળ સ્ત્રીઓની મેદની થતી હતી. સ્થામે અંધાલયમાં એક કપાટની પછવાડે રસ્તાપર પડતી બારી આગમ્ય ચાર પાંચ જુવાનો વર્તમાનપત્ર વાંચવાને બદલે ગપ્પાં હાંકતા હતા. લગભગ આ ત્રણે મંડળોમાં એકજ વિષય ચર્ચાતો હતો.

ભાસ્કરરાવે અને કંચનરાવે પોતાનાં બાળકોનાં સ્નેહલક્ષ કરવાનો સંકલ્પ કરેલો. વેપારમાં ખોટ જવાથી કંચનરાવની સ્થિતિ નબળી થયલી છતાં ઉક્ત સંકલ્પ અમલમાં મૂકાયો હતો. જ્યાં અને જ્યતિલાલ ન્હાનપણથી સાથે રમેલાં, બહેલાં અને સામ્ય અનુભવેલું. બંનેની ઉમ્મરમાં ફક્ત બેઠ વર્ષનો તફાવત હતો. આજે જ્યતિલાલ ૨૩ વર્ષનો હતો.

વર્ષોના સહવાસથી, વિનોદ, અજ્ઞાસ અભિલાષાઓમાં અનુભવાયલાં મૈત્રી અને સહચારથી લેખનાં જીવન એક બીજામાં ભળી જવા ઉભરાયાં હતાં. બંનેના પિતા તરફથી લેખનું લક્ષ કરવાની તૈયારી પણ થઈ હતી. જુલાઈની વર્ષને લીધેજ લક્ષ થતાં અટક્યાં હતાં. દરમ્યાન મહિનાને અંતરે ભાસ્કર અને કંચન બંને ન્યાંધી આવ્યા હતા ત્યાં આધ્યા ગયા.

શોક અને સિંહરથ વર્ષ વીત્યે સ્નેહીઓ દંપતી થવાનાં હતાં. એવામાં જ્યાની સાલગિરીને હૃદાયેજ બંનેનાં દીલ હયાં થયાં એ લક્ષને તિલાંમલો અપાઈ.

મંદીર અને અંધાલયમાં આજ એ બાબત ચર્ચાતી હતી. બે મિત્રોનાં સંતાનોના લક્ષના સંકેતની ભાસના અને ઉપદાસના થતી હતી એટલુંજ નહિ પરંતુ ગઈ રાતના બનાવથી તેઓ રાચતા હતા. સમગ્ર જીવન ખંડપટમાં ગાળનાર પુરુષો નમતે હોરે યોગ-વાસિદ્ધ શ્રવણ કરે એટલે ઉજળા સંસ્કાર એમના જીવે એ અપુષ્પવત છે. એમની દષ્ટિ સાંકડી, અનુદાર, સ્વાર્થી હતી તેમ દષ્ટિ તેથી સ્થિતિ મોટી મોટી વાતો કરતા એટલે પરિણામ કંઈપણ સુસ્થિર નથી. જ્યા અને જ્યન્તના સ્નેહવિશેષને પ્રસંગ યથાર્થ સમજી લેખની વચ્ચે થયેલો આચુરાગ દૂર કરાવી લેખને સુખી કરવાની વૃત્તિ તે ક્યાંથીજ હો; બદલે એ વિશેષ વધી જ્યા રખડી મરે અને તવંગર જ્યન્ પોતાના વગની કુમારી સાથે લગ્ન કરે એવીજ સર્વને વાંછના હતી.

સ્ત્રીમંડળમાં સ્વાભાવિક રીતે જ્યન્તને માટે કન્યા નક્કી થતી હતી. મુબદ્દા અને જ્યાનાં દુઃખ તરફ દીવસોજ બતાવવાં કરતાં તે દુઃખ કેમ વધે-આવડી મોટી છોકરી કરવા માટે સમ્રમાં સમ્ર મળ્ય તેઓ કેમ ખમે લેખને જાણે વિચાર કરતાં હોય તેમ બેરાં-ઓ એ વિષય ચર્ચાતાં હતાં.

અંધાલયમાં નવા અને જૂના વિચારવાળા જુવાનીઓ હતા. ખેડોળી લાલ્લ રેશમી કોરનાં ધોતીઓ તેઓએ ખેડ્યાં હતાં; ટોપી કલાકી નાંખવાથી ચરણ માથું હોતેલું અને

પ્રાયશ્ચિત.

થોડા સમય પહેલાં કાઠિયાવાડમાં નાંગા બાવાઓની જન્માતો ફરતી. જન્માતોમાં બાવાઓની સખ્યા ઓછામાં ઓછી પચાસ અને વધારેમાં વધારે ત્રણસોની રહેતી. જન્માતમાં એક માખ્ય ગુરૂ રહેતા. ગુરૂ માથે મોટી જટા રાખતા અને ધ્યાન શિવાય બીજી ઇતર સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં પડતા નહિ. તે જન્માતમાં ગુરૂથી બીજા નંબરે એક બીજો બાવા ગણાતો, તેને કારભારી નામે સર્વે સંબોધતા. કારભારી માથે જટા રાખતો પણ જટા ઉપર માથે રંગીન રેશમી પટકો બાંધતો. તે ભગવાં વસ્ત્રો પણ પહેરતો પણ તેનો દમામ ગૃહસ્થને વિશેષ મળતો આવતો. તેને ચઢવા માટે એક ધણોજ ઉમદા ઘોડો જન્માતમાં રહેતો ઘોડો ધણોજ પાર્ણદાર હતો. તેજમાં બ્રિટિશ કમાન્ડરના ઘોડાની સરખામણીમાં આવી શકે. તેને લોઢાની સાંકળે બાંધવામાં આવતો. સર્વે સાધુઓ પથે ચાલીને મુસાફરી કરતા. પણ હજારો રૂપૈયાની થેલીઓ મુકવા અથવા તો જન્માતની ઉધરાણીના ચોપડા મુકવા અથવા તો પરચુરણ સામાન માટે જે જે ગામેથી કુચ કરે તે તે ગામેથી ગામના પટેલ પાસેથી મફત વેડે ગાડું કઢાવી લેતા. જન્માતની મુસાફરીનો ઉદ્દેશ એવડો હતો. ધર્મને માટે પૈસા ઉધરાવવા અને લોકોમાં તે સવાયા દોઢા તથા બમણા કરી ધીરવા. દરેક ગામમાં જઈ જૂની ઉધરાણી પતાવી અને નવું ધીરતા. એ લોકોની ઉધરાણીનો ત્રાસ અસહ્ય હતો. હાલના બારબાર મારાની બોલીએ ધીરતા પડાણો તથા સીધીઓમાં એનો કાંઈક અંશ જોવામાં આવે છે. એક વરસની અદર પોતાના ગામડાઓમાં ફરી રહેતા. જન્માતનો આવવાનો વખત નજીક આવે, અથવા તો ખબર આવે કે આજુ બાજુના ગામમાં જન્માતનો પડાવ થયો છે કે દેણુદારોમાં ક્ષોભ થતો. મિંદગર્જનાથી જેમ હરિણીઓના ગર્ભપાત થઈ તીવ્ર વેદના અનુભવથી પડે એવી વેદના તેઓના હૃદયમાં થતી. તમારે ત્યાં ઉધરાણીએ આવે કે તુરતજ તમારે પૈસા આપી દેવા જોઈએ. ન આપો તો બધી જન્માતને બોજન તમારે કરાવવું પડે. એટલે ધારો કે ચાળીસ રોકડા લઈ, સાડતું ખાતું પાડી આપું હોય તે રકમ તે ક્ષણે ન આપી શકો તો બસો સાધુને તમારે મિષ્ટાન્ન જમાડવું ! એવા એવા ત્રાસને લીધે કહે છે કે ગવનમેન્ટને વચ્ચે પણ પડવું પડ્યું હતું.

સાથે જન્માતમાં એક તૃસિંહજીની મૂર્તિને પાલખીમાં પધરાવવામાં આવતી.

ઉપર વર્ણવેલા ટોળાઓનું એક કાઠિયાવાડમાં ફરતું હતું. તેના કારભારીનું નામ ચેતનદાસજી હતું. કારભારીના હાથમાં સર્વે સીલીક તથા ઉધરાણીની તથા ધીરધારની વ્યવસ્થા હતી. રૂંકામાં પૈસા સંબંધી બધી ખટખટ ને કરતો. ગુરૂજી તો માત્ર નામના દગા અમરેલી પાસેના બહુજ નાના ગામ ભુતીયામાં ગંગજી દાકોર કરીને એક રજપુત રહેતો હતો. પોતાના મંદ ૧૩ પ્રસંગે ખરચ માટે વીચ રૂપૈયા લઈ ત્રીશનું ખાતું ચેતનદાસજીને પાડી આપ્યું હતું. ગંગજી દાકોરને ખબર મળ્યા કે બાવાજીની જન્માતે દશેક ગાઉ ઉપર મુકામ કર્યો છે. તુરતજ તે બિચાગના હોશકોશ ઉડી ગયા. પૈસા ક્યાંથી લાવવા ? અત્યંત ગરીબાદને લીધે ઘરમાં ધરેલું પણ નહોતું, કે નહોતું એટલી કિંમતનું રાચ રમીયું ! સગાં સંબંધી મિત્રો વિગેરે પાસે અત્યંત આર્જવથી કાકજુદી કરી પણ વ્યર્થ ! ચિંતામાં ખાતું પણ ન બાવે. આપણા હાલના કહેવાતા ઉંચા કુટુંબો કરતાં કહેવાતા નીચ કુટું

એમાં પતિપરાયણા સ્ત્રીઓ વધારે હોય છે. તેમ ગગણ દાકોરની સ્ત્રી પતિપરાયણા હતી. પતિની ઉદારી મટાડવા અનેક પ્રયત્નો કર્યા, પણ કંઈ વળ્યું નહિ. પતિએ ગભરાઈ ક્યાંઈ નહારી જવા વિચાર જણાવ્યો. અહીંયા રહીને પણ નથી ખાતા, નથી પીતા અને તમારા ચિત્તને કશું થયા કરે છે તો પછી બલે જાઓ એમ કહી સ્ત્રીએ પણ રજા આપી, ભાવિ પોતા ઉપર બેહારી લીધું.

પતિને ગયાને ત્રણ ચાર દિવસ થયા છે. સાધ્વી જમાતના ટોળાંની અને ચેતનદાસની વાટ જોતી ધરના ઉગરામાં ઉભી ઉભી વિચારમાં મગ્ન છે. સાંજના ચાર વાગવા આજ્યા છે. ગમિના ચોરાપાસે ચેતનદાસનો ઘોડો, તેના જતિસ્વભાવ પ્રમાણે વિશ્રામસ્થાન પાસે આવવાથી, હણહણ્યો. પતિપરાયણા સાધ્વીના હૃદયમાં વજાઘાત થયે; અને પોતાને ખાંચ છ માસનો ગર્ભ હતો તેનો પાત થઈ ગયો! આવે વખતે સ્ત્રીઓ કપ્પથી ગિયર રહી શકતી નથી તેથી પોતે હોહ કરડતી, અંગે સંકોચતી, ટોડલો ઝાલીને ઉભી રહી. ત્યાંતો ઘોડા ઉપર ચેતનદાસ અને બાવાઓનું ટોળું ફળીઆમાં ધસી આવ્યું.

“ ગગણ દાકોર હય ? ”

“ એ તો ગામ ગયા છે. અને આપ પેલો ઢોલીઓ લાળી, ઘરમાંથી ગોદકું લાવી, પાથરી બેસો. ” ધુજતી સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો.

“ હ કે ! ગામ ગયા હય ? જખી બાબાજી કી સવારી આતી હય તખી લોક બહાર ગામ જાતે હય. અરે બહાર ગામ ક્યા જાય ? વહીં હોગા. અચ્છા કુચ્છ શીકર નહિ, આ જાયગા. ”

“ મહારાજ એમ કહુ વચનો બોલો માં. એ ગામ ગયા છે એ સાચીજ વાત છે. આપ ઘોડા ઉપરથી ઉતરો, ઘોડો બેંસને ખીલે બાંધો, સામા ઘરમાંથી ખડ કાઢી તેને નાખો, અને આપનો સર્વનો પણ જામવાનો બંદોબસ્ત થઈ રહેશે. ”

ગગણ દાકોરની સ્ત્રીનાં વિવેકી વચનો સાંભળી ચેતનદાસજીએ એની સામે દૃષ્ટિ કરી. સામું જોતાંજ સ્ત્રીના મુખઉપર વ્યાધિનાં ચિન્હો સ્પષ્ટ જોયાં. ચતુર હોવાથી સમજી ગયો કે એને કાંઈક ઉદર વ્યાધિ છે.

“ બાઈ તુમકો કુજ ખીમારી હય ? ”

“ હા મહારાજ, પણ હવે જો તમે આ બાવાજીએને જરા દૂર ખસેડો તો હું જરા સામેથી મારી પાડોશજીને બોલાવું. ”

ચેતનદાસજીના હૃદયથી બાવાઓ આજ્ઞા ખસ્યા. પાડોશજી આવી. તેની સહાયતાથી જો કાર્ય કરવાનું હતું તે કરી દાકોરની સ્ત્રી ખાટલામાં સૂતી, પાડોશજી પાછી ઘેર જતાં ચેતનદાસજીએ તેને પ્રશ્ન કર્યો.

“ બાઇકો કુજ ખીમારી હય ? ”

“ હા. છે ” પાડોશજી હુંકામોંજ પતાવ્યું.

“ કોઇ સ્ત્રીકા રોગથી ખીમારી હય ? ”

“ હા, છે તેની તમારે શી પચાત ? ” ખીન્નએલો જવાબ મળ્યો.

બાવાઓની જમાતનો કાન્ભારી વૈદ હોવાનો પણ દાવો ધરાવે છે. અને કેટલાંક સામાન્ય એસડોની ચીંદડીઓ પોતાની સાથે ફેરવે છે. તેથી બાવાજી બોલ્યા—

માયાશ્વિત.

થોડા સમય પહેલાં કાઠિયાવાડમાં નાંગા બાવાઓની જમાતો ફરતી. જમાતોનાં બાવાઓની સખ્યા ઓછામાં ઓછી પચાસ અને વધારેમાં વધારે ત્રણસોની રહેતી. જમાતમાં એક મખ્ય ગુરુ રહેતા. ગુરુ માથે મોટી જટા રાખતા અને ધ્યાન સિવાય બીજી ઇતર સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં પડતા નહિ. તે જમાતમાં ગુરુથી બીજા નામરે એક બીજો આવેો ગણાવેો, તેને કારભારી નામે સર્વે સંબોધતા. કારભારી માથે જટા રાખતો પણ જટા ઉપર માથે રંગીન રેશમી પટકો બાંધતો. તે ભગવાં વચ્ચે પણ પહેરતો. પણ તેનો દમામ ગૃહસ્થને વિશેષ મળતો આવતો. તેને ચઢવા માટે એક ધણોજ ઉમદા ઘોડો જમાતમાં રહેતો થોડો ધણોજ પાણીદાર હતો. તેજમાં બ્રિટિશ કમાન્ડરના થોડાની સરખામણીનાં આવી શકે. તેને લોહાની સાંકળે બાંધવામાં આવતો. સર્વે સાધુઓ પાસે ચાલીને મુસાફરી કરતા. પણ હજારો રૂપૈયાની ચેલીઓ મુકવા અથવા તો જમાતની ઉધરાણીના ચોપડા મુકવા અથવા તો પરચુરણ સામાન માટે જે જે ગામેથી કુચ કરે તે તે ગામેથી ગામના પટેલ પાસેથી મફત વેડે ગાડું કઢાવી લેતા. જમાતની મુસાફરીનો ઉદ્દેશ એવડો હતો. ધર્મને માટે પૈસા ઉધરાવવા અને લોકોમાં તે સવાયા દોદા તથા બમણા કરી ધીરવા. દરેક ગામમાં જઈ જૂની ઉધરાણી પતાવી અને નવું ધીરતા. એ લોકોની ઉધરાણીના ત્રાસ અસહ્ય હતો. હાલના બારબાર માસની બોલીએ ધીરતા પડાણો તથા સીંધીઓમાં એનો કાંઈક અંશ જોવામાં આવે છે. એક વરસની અદર પોતાના ગામડાઓમાં ફરી રહેતા. જમાતનો આવવાનો વખત નજીક આવે, અથવા તો ખબર આવે કે આજુ બાજુના ગામમાં જમાતનો પડાવ થયો છે કે દેણદારોમાં ક્ષોભ થતો. મિહગર્જનાથી જેમ હરિણીઓના ગર્ભપાત થઈ તીવ્ર વેદના અનુભવની પડે એવી વેદના તેઓના હૃદયમાં થતી. તમારે ત્યાં ઉધરાણીએ આવે કે તુરતજ તમારે પૈસા આપી દેવા જોઈએ. ન આપો તો બધી જમાતને ભોજન તમારે કરાવવું પડે. એટલે ધારો કે આળીશ રોકડા લઈ, સાડનું ખાતું પાડી આપું હોય તે રકમ તે કાણે ન આપી શકે તો બસો સાધુને તમારે મિષ્ટાન્ન જમાડવું. એવા એવા ત્રાસને લીધે કહે છે કે ગવનમેન્દને વચ્ચે પણ પડવું પડવું હતું.

સાથે જમાતમાં એક નૃસિંહજીની મૂર્તિને પાલખીમાં પધરાવવામાં આવતી.

ઉપર વર્ણવેલા ટાળામાંનું એક કાઠિયાવાડમાં ફરતું હતું. તેના કારભારીનું નામ ચેતનદાસજી હતું. કારભારીના હાથમાં સર્વ સીલીક તથા ઉધરાણીની તથા ધીરધારની બન્ધા હતી. ફંકામાં પૈસા સંબંધી બધી ખટપટ તે કરતો. ગુરુજી તે માત્ર નામના દાખા અમરેલી પાસેના બહુજ નાના ગામ ભુતીયામાં ગગજી હાકોર કરીને એક રજપુત રહેતો હતો. પોતાના મંદાડ પ્રસંગે ખરચ માટે વીચ રૂપૈયા લઈ ત્રીશનું ખાતું ચેતનદાસજીને પાડી આપું હતું. ગગજી હાકોરને ખબર મળ્યા કે બાવાજીની જમાતે દરેક ગાઉ ઉપર મુકામ કર્યો છે. તુરતજ તે બિચાગના હોગકોશ ઉડી ગયા. પૈસા ક્યાંથી લાવવા? અત્યંત ગરીબાઈને લીધે ઘરમાં ઘરેણું પણ નહોતું, કે નહોતું એટલી કિંમતનું રાચ રમીલું! મગાં સંબંધી મિત્રો વિગેરે પાસે અત્યંત આર્જવથી કાકુલુદી કરી પણ બચ્યું. ચિંતામાં ખાતું પણ ન આવે. આપણા હાલના કહેવાતા ઉંચા કુટુંબો કરતાં કહેવાતા નીચ કુટું-

થયો કે એ ક્યાંથી આવ્યો હશે ? એ સ્વાભાવિકજ છે. સીસ ડાન્ટ જેવી પ્રે માતાના વર્તણુક સર્વોચ્ચ પ્રશ્નસાધક છે. બેન્દાનાં બાળકો ઘણા સમયથી સાથે હોય, જન્મતાં હોય, ફરતાં હોય, સુતાં હોય તેમાંથી દેવકોપથી એક સ્વપ્રવલ ગદ્ય ગાયું અને તે બેતાં બીજા બાળકને તે ક્યાં રહે તે બંધુવાની જિજ્ઞાસા થાય એ ક્લેવલ સ્વાભાવિકજ છે. જન્મ, મરણ એ શું છે, એ તે સહમજતું હોતું નથી. પણ સંસારની વિચિત્રતા બેધ બાળકને સ્વાભાવિકરીતે જિજ્ઞાસા થાય છે અને તે પ્રશ્ન કરે છે.

‘લુડ એ લન નામની એક પ્રખ્યાત વિદુષી બાધ પોતાના પુસ્તકમાં આ સંબંધમાં લખે છે કે “Everybody, they say, was once a baby, then all must have come in the same fashion into earthy life. Did they come from the sky ?”

સૌ કહે છે કે તેઓ પણ એક વખતે માત્ર બાળકજ હતાં. ત્યારે સૌ જણા એવીજ રીતે આ દુનિયામાં આવ્યા હશે. શું તે સૌ આકાશમાંથી ઉતરી આવ્યા ? અને જ્યારે જ્યારે માતા માંદી થાય છે ત્યારેજ એ આવે છે એમ કેમ ? એક બુદ્ધિશાળી બાળકને આ સૌ જોઈ જિજ્ઞાસા થાય તે શું આશ્ચર્ય છે ? અને આ સૌ બેન્દોટપણુના નિરીક્ષણના પરિણામે છે—જે બાળકોના ગુપ્ત ના રાખવું બેધએ. ત્યારે એ ઉપરથી એવું સ્પષ્ટ નથી થતું કે બાળકથી સત્ય સંતાડી ટાંકપીડોડ કરવી ના બેધએ. સ્વાભાવિકરીતે કોઈ પ્રશ્ન કરશે કે “આવી બાળકો તે વળી જોડારાંને કહેવાતી હશે ? ના, ના, એ વાતો કરાયજ નહીં, એમ કરવાથી તો જોડારાંના મગજઉપર દુષ્ટ સંસ્કારની છાપ પડે.” પ્રશ્ન બરોબર છે, બરોબર એ વિચારવાજેવું છે પરંતુ તેનો રહીયો તે પ્રસિદ્ધ મન્યકર્ત્તી આપતાં કહે છે કે “If we can bring our thoughts into harmony with God's plans, we shall find that pure instruction may be given in a way that will not only not contaminate the child's thought but will be a safeguard during future life.”

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે યુક્તિસર તે જિજ્ઞાસાટત્તિનું યોગ્ય નિરાકરણ થાય તો પછી તેમાં ભીતિ રહેતીજ નથી. બાળકની મનોબાવના દાખી દઈ તેનો ધ્વંસ કરવો એ પ્રણુની કૃતિ સામે થવા જવું છે, અને પ્રણુની કૃતિ સામે થવું એ મહા પાપ છે; તો પછી બાળકની જિજ્ઞાસાટત્તિને છેદ કરવો એ પણ ન્યાયાનુસારે એક પાપજ ગણાય. આગળ ચાલતાં તે અન્યકર્ત્તી લખે છે કે “બંદોટ કંડુ” એવું નથી કે સારી ને નહીં જાણમાં તેમનાં મગજમાં દુષ્ટ સંસ્કારોની છાયા પાડી—એ સાફ છે એમ હું જરાપણું માનતી નથી, તથાપિ એટલું તો હું દૃઢ આશ્રયપૂર્વક માનું છું કે પવિત્ર અને ઉમદા જ્ઞાન એજ ફક્ત બાળક નિર્દોષતા અને ભવિષ્યના રક્ષણના રક્ષણાર્થે વાપરવું બેધતું પ્રબલ શસ્ત્ર છે.

રમણીયરામ.

“નીના” વાંતી, પ્રખ્યાત વિદુષી, ‘મેરીલુડ પિલન’ ના પુસ્તકમાંથી બાંધાનંતર રૂપે બે બાલોદાન છે.

ભલી ડોશી.

હું એક ઘંડી મજૂરણું છું; મ્હારું નામ ભલી ડોશી છે. સુમારે વીશેક વર્ષથી રાંડી છું. શેડીઆના ધરમાં કામકાજ કરવું એ મ્હારો મુખ્ય ધંધો છે. મ્હારો વર જીવતાં, એ બિચારો શેડની ગાડી હાંકતો અને હું ધરમાં કામકાજ કરી કમાતી, એમ અમારો નિભાવ થતો. અમે ગરીબ કહેવાતાં પણ સુખી હતાં.

હમણાં તો હું એક ન્હાની ઝોરડીમાં રહું છું. તૂટેલી કાપીનો ભરેલો એક ખાટલો, સ્ત્રીતેર ચીંગડાની સાંધેલી એક બે ગોદડીઓ, નાનીશી ફળવાની ઘંટી, દાણા રાખવાનાં માટીનાં હાંધાં, અને પહેરવા કરવાનાં શેડીઆને ઘેરથી મળેલાં જૂતાં કપડાં એટલી મ્હારા ધરની ધરવખરી છે. જૂવાનાંમાં ખરીદેલું ચાટણું ભરિતમાં હજૂ એક ડેકાણે લટકારી રાખ્યું છે. પાસે એક કુખ્જાનું ચિત્ર છે. હમણાં તો હું એ અરીસામાં મ્હારું મ્હોં જોતી નથી. હું જરા શામળા છું. મ્હારો કૃષ્ણ જ્યારે જીવતો, ત્યારે એ અરીસો અને કુખ્જાનું ચિત્ર મ્હારા હાથમાં આપી મ્હને પગવતો, અમે એમ આનંદ લેતાં

મ્હને ધરડીને ધરમાં એકલાં બેશી રહેવું ગમતુંજ નથી. ખડું પૂજાવો તો કાઢને એમ એકલાં ગોંધાઇ રહેવું ગમેજ નહિ. વળી ધરના પૂણ્યામાં ભરાઇ રહી, ભીતો રહામે જોઇને બેશી રહું તો મ્હને ખાવાનું પણ ક્યાંથી મળે ?

હું ઘણુંખડું શેડીઆએને ઘેરજ પડી રહું છું. ન્હાવું, ધોવું, જમવું, રાતના વાણ કરવું, ને વખતે મોડું ચાચ તો સર્ધ પણ ત્હાંજ રહેવું એવો મ્હારો સ્વભાવ યથા ગયો છે. હમણાં હું ધરમચંદ શેડને ઘેર કામકાજ કરું છું ત્હેમનાં છોકરાંનું સંભાળું છું. કીકાનું રમકડું ભાગી જાય તો સમારી આપું છું; કંચનના કનકવાની દોરી તૂટી જાય તો બાંધી આપું છું; લેલીતાની નવીને નવીજ ધાધરી શર્ટી ગઇ હોય તો સાંધી આપું છું; ને વખતે શેડના ડગલાનું બદન તૂટી ગયું હોય તો શેડ પણ કહે છે કે “ ભલી ! જરા આ બદન ટાંકી આપ તો ” !

શેડ, શેડાણી અને છોકરાં બધાં બહુ માયાળુ છે. મ્હારે હજૂ હમણાંજ ઓળખાણ થયું છે પણ હું ધરનાં માણસની જેવી ભળા ગઇ છું. શેડાણીને ઘણાં છોકરાં છે. કંચન, લલિતા, રમણ, હીરા, સુંદર, અને હજૂ સાત મહિનાનુંજ બાળક છે. બિચારાં શેડાણીને એનું નામ પાડવાની પણ હજૂ દુરસદ મળી નથી !

ન્હાનાં બાળકોનો અન્યાસ કરવાનું મ્હને બહુ ગમે છે. છપાઇને ત્હેમની કાલી કાલી વાનો સાંભળું છું; ત્હેમની સાથે રમું છું. કોઇ કોઇ વાર તે બધાંને સાંજે જગીયામાં ફરવા પણ લઇ જઈ છું. આ ભલી ડોશીનો તો એવો મત છે કે મ્હોટાં માણસો કરનાં ન્હાનાં બાલકોના સહવાસમાં વધારે આનંદ આવે છે, પણ એતો ધરડી મજૂરણોનો અભિપ્રાય !

ધરમચંદ શેડને ત્હાં હું જતી આવતી યથા, પ્હેલાંજ મ્હને ખબર મળ્યા હતાં, હાની લ લતા બહુ તોફાની છે. બીજાં બધાં છોકરાંને તે ગમતીજ નથી. મ્હને આ

સાંભળાને બહુ નવાઈ લાગી. લલી દેખાવડી, ચાલાક, ને બિલાડીના બચ્ચા જેવી રમતી-આળ છે. જ્યારે જોઈએ ત્યારે હસતી, ગાતી, કૂદતી અને એક ચોરડામાંથી ખીજ આ-રડામાં ને ઘડીમાં ત્યાંથી પરચાળમાં થઈને રસોડામાં દોડી જતી હોય છે; ત્યારે એવું તે શું હશે કે એ ખીજાને નહિ ગમતી હોય ? હું ઘરડી છું પણ જ્યાં સુધી મને એની પૂરેપૂરી ખાતરી ન થાય ત્યાં સુધી જાપી એમું એની નથી. મેં તેવું કારણ શોધી કાઢ્યું. આ આખી વાત વાંચી જશો ત્યારે તમને પણ જણાશે.

એક દહાડો લલી દોડતી દોડતી મહારી પાસે આવીને બેઠી. તેણે કહ્યું: “ લલી ડાશી ! હવે તો હું રમીને ચાકી, દોડી દોડીને મહારા પગ પણ હુંખવા આભ્યા. હવે તો મને મારી મજાની વાત કહે ! ”

હું મહારા શરીર ગયેલો ચણીઓ સાંધતી હતી; તેને મૂકી દઈને મેં લલિતાને બોળામાં લઈ વાંત કહેવા માંડી.

“ સાંભળ ત્યારે. કમળા કરીને એક ન્હાની છોકરી હતી. હું કહું છું કે જન્મ્યા પછી પાંચ મિનિટ પણ એ ઠરીને એક ઠેકાણે નહિ બેઠી હોય. ખીસકોલીની પેઠે સહવારથી સ્થાન સુધી આંખો દહાડો દોડતી, કૂદતી, અને તોફાન કરીને કપડાં જાડતી ફરે. તેનાં કપડાંયે ધોંચીના જેવાં મેલાં ! એના ઘરના ઘોખી અને દરજી બહુ ખુશી રહેતા. ”

“ કમળા જ્યારે જ્યારથી ઘરમાં આવે ત્યારે કોઈને એન પડવા દે નહિ; તેના ખાંખા લખતા હોય તો તે કાગળઉપર હાથ દેખાવી, ખડીઓ, પેન વિગેરે સંતાડી દે કે રજોને કમળા સાહી ઢોળાને કાંઈ બગાડે. મા કાંઈ બેઠી બેઠી કામ કરતી હોય તો એને દેખીને બોળામાં ધાલી દે. તેનાં બાઈમાંકુ પણ કમળા આવે તો રમતાં હોય ત્યાંથી રમકડાં લઈને નાસી જાય. ન્હાની છોકરી પણ જ્યાં બેઠી હોય ત્યાંથી તેને દેખે એટલે ઘૂંટણખર દોડતી માના પાસામાં ભરાઈ પેસે. ”

“ તમને કાંઈ વસ્તુ એક ઠેકાણે મૂકી હોય, ત્યાં જો કમળાનો હાથ પહોંચે તો ખીજ દહાડે તે વસ્તુનો તે ઠેકાણે ભાગ્યેજ પતો મળે. તમારાં રમકડાં, ચોપડીઓ, કપડાં, વિગેરે લઈને તે નાશી જાય. રમકડાંની પેટી, કે ઘરનું કપાટ એવી રીતે બંધ કરી દે કે ઉઘાડતાં તોડવું જ પડે. કોઈનાં ચરમો પણ હોય તો લઈને બિલાડીને પહેરાવી દે. અને કોઈનાં રૂબાલ, ગણેપટા, ગરમ દુધાલ એવું કાંઈ હોય તો કૂતરાને ગળે બાંધી આવે. ”

“ એટલું કરતાં નિરાંત ન થઈને તો રસોડામાં દોડી જાય. અથાણાની બરછીઓમાં હાથ નાંખી ડાબે; દૂધ ઢોળી નાંખે; ચૂલામાં બળતાં લાકડાં જ્યારે ખેંચી કાઢે; ધી તેલની બરછીઓ ઉઘાડી નાંખે; સાકર, ગોળના દાબડા ઉઘાડી આમ તેમ વેરે; અને ઉદર બિલાડીને બોલાવી પૂરી લાડુ વિગેરે કાંઈ ખાવાનું હોય ખવરાવી દે. ”

“ જો ત્યારે; આમ કમળા કોઈને ગમતી નહિ. કોઈ તેને પોતાની પાસે આવવ દેતું નહિ. કોઈને ત્યાં જન્મવાનું નોતકું ! એ તો કહેવાયે કે “ કમળાને લાવશો નહિ. ” તેથી એવું નોતકું આવે ત્યારે જાણી જોઈને ઘરમાંથી તેને સડુ ફર રાખે. કહે વાર. તેને એ કમળા સાથે રમવું ગમે કે નહિ ? ”

“ ભલી ! હવે હું કોઈ ફાડો એમ તોશન નહિ કરું. ” ભલી આ વાત સાંભળીને એકદમ બોલી ઉઠી.

“ પણ, ભલી ! હું તારી વાત કરું છું ? હું તો ત્હને કમળાની વાત કરું છું. ” મ્હેં ધીમેથી લલિતાને કહ્યું. અણસમગ્નુ પણ પ્રમાણિક છોકરી સરમાઈ ગઈ.

“ પણ તે બધી વાત મ્હનેજ મળતી આવે છે તો. ભલીબા ! હુંજ આવું તોશન કરું છું. મ્હને ખબર નહોતી કે હું કોઈને નહિ ગમતી હોઉં. મ્હને તો હું બધાંયને બહાલી સાચું એવું ગમે. વાર ! ત્હમને ખબર છે કે ત્હનાં છોકરાંને એક ફેકાણે ગોંધાઈ રહેવું ન ગમે ! એમને મૂંગાં બેસી રહેતાં આવડેજ નહિ. ”

“ ભલી ! ત્હારું કહેવું ખરું છે. મૂંગાં ન બેસી રહેવું તે સાચું છે. પણ એટલું તો સંભાળવું જોઈએ, કે રમતાં રમતાં ખીજની વસ્તુઓને નુકશાન કરવું નહિ. જો, તું ચાલાક છોકરી છે; તેથી ત્હારે આખો ફાડો કામ કર્યું જોઈએ. પણ વાર, તું નિશાળે કેમ નથી જતી ? હવે તો તું મ્હોટી યજ્ઞ છે. ત્યાં હું આજ બાને કરું કે ત્હને કાલથી નિશાળે મોકલે. ”

“ હા, એ બહુ સાચું, ભલી ! મ્હને નિશાળે જવું તો ગમશે. હવે હું ઘેર રહી તો શન નહિ કરું. કમળાની જેવી હું ગાંડી નહિ થાઉં. પણ તું મ્હેતીજીને કહેજે કે મ્હને ત્હાં ઉભી ન રાખે. નિશાળમાં તો છોકરાંને ઉભાં રાખે છે; અંગદા પકડાવે છે; અને વખતે સોટીએ સોટીએ મારે પણ છે. તું મ્હેતીજીને કહીશ કે મ્હને ન મારે ! ” લલિતા બોલતાં બોલતાં ગરીબ બની ગઈ.

નિશાળમાં જે છોકરાં બહુ નહિ, ત્હનેજ મ્હેતીજી લડે કે મારે, એવું મ્હેં ત્હને સ્ક્રમગ્નવ્યું. લલિતા તે દિવસથી દરરોજ નિશાળે જાય છે. ધ્યાન રાખીને અભ્યાસ કરે છે. હવે તે કોઈ જોડે લડતી નથી. ઘેર શાંત બેસીને પોતાના અભ્યાસમાં સંકળે વખત ગાળે છે. ને ટુરસદના વખતે પોતાના બાઈબાંડુ સાથે હળીમળીને રમે છે.

ત્હને વાંચતાં લખતાં આવડ્યું છે. ત્હમે જે નિશાળમાં જૂલો તો ધ્યાન રાખીને શાંત બેઠી બેઠી પોતના પાઠ વાંચતી હોય !

ગરીબ બિચારી લલિતા ! કેવી ભલી છોકરી ! કેટલી પ્રમાણિક ! કેવી ચાલાક ! તે બધી જોઈને તોશન કરતી નહોતી. ત્હને નવરાં બેસી રહેવું ગમતું નહિ, તેથીજ આમ તેમ ફૂટતી, દોડતી, અને સૌને પગવતી.

પણ હવે તો નિશાળે જાય છે એટલે તોશન કરવા નવરીજ રહેતી નથી. નિશાળની બધી છોકરીઓમાં તે સૌથી હંશીઆર છે. દર વર્ષે પહેલે નંબરે પાસ થઈ સારાં પાસાં પ્રનામ મેળવે છે.*

ગૃહધર્મ.

સદાચાર.

(અમદાવાદ મહિલામંડળમાં આપેલું વ્યાખ્યાન.)

પ્રાર્થના સમાજના સિદ્ધાંતમાં ભક્તિની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવી છે.

“ સપ્રેમ શ્રદ્ધા, ઉપાસના, સ્તુતિ, પ્રાર્થના, અને સદાચાર એટલે ભક્તિ. ”

આ વ્યાખ્યા સર્વમાન્ય થઇ શકે તેમ છે.

ધર્મરત્ની ભક્તિમાટે પાંચ મુખ્ય બાબતો ઉપર લક્ષ રહેવું આવશ્યક છે. ધર્મર, ઉપર પ્રેમ સહિત દૃઢ શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ. ધર્મરની ઉપાસના, સ્તુતિ અને પ્રાર્થના નિયમસર કરવી જોઈએ. અને આચાર અંગ પરિપૂર્ણરીતે મેળવવા માટે સદાચારની જરૂર છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે ભક્તિમાં પાંચ અંગમાંથી સદુચી વધારે ઉપયોગી અંગ સદાચાર છે. સદાચાર એ ભક્તિનું સૌથી મોટું અંગ છે. માટે સદાચાર વિષે બે બોલ હું યથાશક્તિ કહેવા માગું છું.

સદાચાર એટલે શુદ્ધ અને પવિત્ર આચરણ. પાપથી વેગળાં રહેવું, અને આપણું મન, કર્મ અને વાણી, સર્વ પવિત્ર રાખવું. આ જગતમાં સદાચરણે ચાલવું એ ધણું કઠણ કામ છે. મનુષ્ય માનને ધણી વાસનાઓનો સંહાર કરવો પડે છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, અને મત્સર એ જે પરિણુ કહેવાય છે એનો સંહાર કરવો પડે છે. આ કાર્ય ધણું વિકટ છે. જગતની લાલચો એટલી પ્રબલ છે અને મનુષ્યનું મન એટલું નિર્મલ છે કે, આ લાલચોમાંથી બચવાને જેટલી સાવચેતી રાખીએ તેટલી ઓછી છે.

સર્વ કોઇ જાણે છે કે કામને અથવા લોભને વશ થવું એ મહા પાપ છે. પરંતુ આપણે જોઈએ છીએ કે જે વખતે ખરો પ્રસંગ આવે છે તે વખતે કેટલાં ચોરાં મનુષ્ય તે પ્રમાણે વર્તી શકે છે ? અહોનિદ્ર જગતમાં કેટલું પાપ વધતું જાય છે તેનો ન્યારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણને ત્રાસ થાય છે, કંપારો છૂટે છે ! તેટલાજ માટે વારંવાર આ વિષય ચર્ચાવવાની જરૂર છે.

સદાચાર માટે સદાચરણનું જ્ઞાન બસ નથી. તે પ્રમાણે વર્તન કરવાનું બળ આવશ્યક છે. અને આ બળ પ્રાપ્ત કરવાને મનનો નિઃશ્વ કરવાની જરૂર છે. ઇન્દ્રિયોને તાબે ના રહેવું જોઈએ; અને જેમ બને તેમ સંસારના ક્ષણિક સુખ ઉપર વૈરાગ્ય આણવું જોઈએ. આ ઉપરથી એમ કહેવાની મારી મતલબ નથી કે સર્વ કોઇએ સન્યાસ ગ્રહણ કરવો જોઈએ. આ જગત ઉત્પન્ન કરવાનો મહાન જગતકર્તાનો હેતુ એવો હોયજ નહિ. પરંતુ આ જગતમાં રહીને જ મનનો નિઃશ્વ કરવો જોઈએ. વ્યાવહારિક લાલચોને વશ ન થવું જોઈએ, એજ માણસનો ધર્મ છે. એમાંજ સદાચારનો સમાવેશ થાય છે. શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું છે કે:—

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે માફલેહુ કદાચન ।

પરંતુ આપણે જાણીએ છીએ કે આ મહાન નિઃશ્વ કરવો એ કેટલું બધું કઠણ કામ છે. મહાન ઋષિઓ વિગેરે એ કેટકેટલા પ્રયત્ન કર્યા છતાં તેઓ મનનો નિઃશ્વ કરી શક્યા નહિ.

આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે સદાયરણુ માટે તેનું જ્ઞાન માત્ર બસ નથી. તે પ્રમાણે ચાલવાને બળની જરૂર છે. અને આ બળ મેળવવા માટે સદાયરણુનું મુશ્કેલીનું જે પવિત્ર અને ન્યાયી પ્રભુ છે તેની પ્રાર્થના નિરંતર કરવી એજ જરૂરનું છે. કેટલીક વખત ઘણા લોકો એમ કહે છે કે અમે તો સદાયરણુ ચાલીશું, કોઈ વખતે પાપ કરીશું નહિ. તો અમારે ઇશ્વરપાસે પ્રાર્થના કરવાની શી જરૂર છે ? ઇશ્વરની ભક્તિની શી જરૂર છે ? પણ આ મત ભૂલભરેલો છે. ઇશ્વરની ભક્તિ વગર સદાયરણુબળ પ્રાપ્ત કરી શકાય જ નહિ; અને સદાયરણુ બળ વગર સદૈવર્તન થઈ શકેજ નહિ. ધણીક વખત આપણને બરાબર સમજણ પડતી નથી. આપણું મન એટલી સંકટામણુમાં આવી જાય છે કે અમુક કૃત્ય કરવું એમાં ફાયદો છે કે અમુક કૃત્ય ના કરવું એમાં લાભ છે તેનો નિશ્ચય કરવાની આપણને સક્તિ પડતી નથી. આવી વંખતે સદાયરણુબળની ખાસ જરૂર પડે છે, તે એવે પ્રસંગે જો આપણે ઇશ્વરની ભક્તિ અને પ્રાર્થના કરવાની રૂઝ રાખી હોય છે તોજ આપણો અંતર્દર્શન, આપણું અંતઃકરણ આપણને ખરે રસ્તે દોરે છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ કરી શકાય છે કે સદાચાર માટે ઇશ્વરભક્તિ આવશ્યક છે.

વળી કેટલાંક એમ પણ કહેનાર હોય છે કે, અમે ઇશ્વરની ભક્તિ કરીશું, દેવદર્શને નિયમસર જમશું, વ્રત ઉપવાસ કરીશું, તો પછી સદાચાર ચાલવાની અમારે શી જરૂર છે ? બેધડક એમ તો કોઈ ના કહી શકે કે અમે અનીતિથીજ ચાલીશું; પરંતુ અનીતિથી ચાલે તે મનથી એમ સંતોષ રાખે કે આમાં કોઈ વાંધો નહિ આવે; આપણે રૂઝ પ્રમાણે વ્રત, ઉપવાસ, દેવદર્શન કરીશું તો આપણાં પાપ ધોવાશે. ઇશ્વરની ભક્તિ કરીશું તો ઇશ્વર મોક્ષ આપશે. પરંતુ સર્વને માન્ય કરવું પડશે કે ઇશ્વરની ભક્તિમાં સદાયરણુની ઘણીજ અગત્ય છે. નીતિ વગરની ભક્તિ એ કેવળ નિષ્ફળ છે-અધુરી છે. ઇશ્વરને નીતિ અને શુદ્ધ આચરણુ પ્રિય છે. આપણા અંતઃકરણને જો પૂછીશું તો સહજ સમજશે કે નીતિએ ચાલવું એ ધણું જરૂરનું છે. કોઈ ઘણો મોટો ખૂની હશે તો તે પણ પોતાની મેળે એમ તો નહિજ કહે કે ખૂન કરવું એ સાફ કામ છે. આનું કારણ શું હશે ? કારણ માત્ર એટલુંજ કે ઘણા કાળથી મનુષ્યના મનમાં એવો દૃઢ વિશ્વાસ છે-એવી પ્રતીતિ છે કે ઇશ્વરને નીતિજ પ્રિય છે. અને નીતિના નિયમ પાળવા એ મનુષ્ય માત્રનો ધર્મ છે-માટે ઇશ્વરની ભક્તિની જોડે ખરી શુદ્ધ નીતિ આવશ્યક છે.

આ પ્રમાણે સુખોચાર કરવો એ ધણું સહેલું છે. પણ ખરેખર ઘણીજ દોલગીરીની વાત છે કે નીતિના નિયમ તરફ કેટલું દુર્લભ છે ? વારંવાર આપણે લોભ, મોહ, ક્રોધ વગેરેને કેવાં તાણે થઈએ છીએ ? જે વખતે આ લાલચોને વશ થઈએ છીએ, તે વખતે એટલું પણ સ્મરણમાં રહેતું નથી કે આ સર્વ લક્ષણ, સર્વ વર્તણૂક સર્વવ્યાપી પ્રભુ જીવે છે અને એની શિક્ષા આપણને થશેજ. આ વાત આપણે ભૂલી જઈએ છીએ. અને જો ભૂલી ન જતાં હોઈએ તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ, પરંતુ તે પણ ખરી રીતે નહિ. પણ કેવળ લોકોને બતાવવા સાડ-ડોંગને માટે કરીએ છીએ. વ્રત વગેરે શું બતાવે છે કે આપણું મન નિર્મળ કરવાને વ્રત જરૂરનાં છે. પરંતુ એક દિવસ ભૂખ્યા રહેવાથી અથવા નદીમાં ચાર ડુબાડીએ આયોધી જો આપણું મન પવિત્ર થતું હોત તો મનનો નિઃશ્વર કરવાને મહા પ્રયાસ કરવા પડે છે એ કહેવું વગર જરૂરનું થાય. આપણા ઋષિ મુનીઓએ વગર કારણે પોતાનો જન્મારો એમાં સુમાર્યો ગણાય. પરંતુ જો આપણે બરાબર વિચાર કરીશું તો આપણને સહજ માલુમ પડશે કે મનના નિઃશ્વરમાટે

અથવા પશ્ચાત્તાપ માટે બહારના ઉપચાર અને આડંબર કેવળ નિરૂપયોગી છે. અંતઃકરણ પૂર્વક ઈશ્વર ઉપર વિશ્વાસ, અને ઈશ્વરની ખરી અને શુદ્ધ માનસિક ભક્તિ એજ આવશ્યક છે. પ્રાર્થના માળામાં આપણે વારંવાર વાંચીએ છીએ કે:—

“ નીતિવિના ભક્તિ નિષ્ફળ છે, ”

“ વિના અનુગ્રહ નિગ્રહ મનનો, પ્રભુ કયમ કરી હું શકું અજ્ઞાન ”—દર્યાદિ.

વારંવાર નીતિ અને સદાચરણબળ માટે પ્રાર્થના કરેલી આપણે વાંચીએ છીએ, તેજ ઉપરથી આપણને લાગશે કે સદાચાર માટે ઈશ્વર ભક્તિ અને ઈશ્વર પ્રાર્થનાની કેટલી આવશ્યકતા છે.

આ ઉપરથી આપણે એટલું યાદ રાખવાનું છે કે ઈશ્વરની ભક્તિમાં સદાચાર એ મુખ્ય અંગ છે; અને સદાચાર પાળવાને માટે તેનું જ્ઞાન બસ નથી. અને એ જ્ઞાન મેળવવા માટે ઈશ્વરની હમેશ પ્રાર્થના કરવી. બાહ્યોપચારો અને ઢાંગ કેવળ નિરૂપયોગી છે. આપણે જો એટલું કરીશું તો ખરેખર આપણને આ જીંદગીની મુસાફરી બહુ સહેલાયશે ને પરસ્પ્રોકમાં જ્યાં આપણો મૃત્યુ પછી નિરંતર વાસ છે ત્યાં ઈશ્વરની સામિપ્ય સુકિતનો લાભ પણ આપણને મળશે, અને આથી આપણને આ દુનિયામાં જન્મ આપ્યાનું સાધ્વ્ય થશે.

ઈશ્વર પાસે આપણે એટલુંજ માગીશું કે હે જગન્નિયંતા પ્રભુ ! અમને નિરંતર સન્મતિ અને સદ્દયુદ્ધિ આપો, ને સદાચારે ચાલવાનું સામર્થ્ય આપો; કે જેથી હમેશ અમે નીતિને અને પવિત્ર માર્ગેજ રહીએ. કદી અસ-માર્ગે જઈએ નહિં. જેથી અમે જગત્માં જીવતર ગાળ્યા પછી તારા પવિત્ર સહવાસમાં આવવાને યોગ્ય થઈએ. આટલી અમારી દીનવાણી, હે દીનબંધુ પ્રભુ ! તું લક્ષમાં લેજે. તથાસ્તુ !

સૌ. શારદા મહેતા.

વિવિધવિહાર.

ભાઈ ને બહેન.

“ ગરબ. ”

અમે પ્રેમે સદા બીનાં, અમે સ્નેહે સદા ઘેલાં,
પ્રભુનાં નિર્ભણા બાળો, અમે સૌ ભાઈ ને બહેની. (૧)

પિતાની પ્રેમમય દૃષ્ટિ, અમીમય માતની વૃષ્ટિ,
થયાં જડ એતમગ એવાં, અમે સૌ ભાઈ ને બહેની. (૨)

અમીમય માતને અડે, પિતાના સ્નેહમય રાગ્યે,
હંસી રમી ઉરમાં રાજ, અમે સૌ ભાઈ ને બહેની. (૩)

દુઃખી માને રીઝવવાને, નયનનાં નીર છોડવાને,
રહીશું સ્વાર્થ સૌ ત્યાગી, અમે સૌ ભાઈ ને બહેની. (૪)

દયાળુ તાતની આજ્ઞા, દુઃખી માતા તણી સેવા,
તજ સૌ સુખને પહેલી, ગણીશું ભાઈ ને બહેની. (૫)

અમારે હિંદ તે માતા, પિતા રૂપે પ્રભુ પ્યારા,
તજી જાતી, તજી જ્ઞાતિ, વિના ધર્મે અમે હિન્દી. (૬)

અમે ભોગી, પ્રભુરાનિ, દયા નીતિ ધર્મના ભોગી,
અમારો આ જીવનદીપ તે, બીજાના શ્રેય અર્થે છે. (૭)

પિતા બહાલા અમીધારા, અમીમય માતની સેવા,
પિતા માતા તણી ભક્તિ, અમારે મોક્ષ મુક્તિ છે. (૮)

અમે હિન્દી, બધા હિન્દી, પરસ્પર ભાઇ ને બહેની,
અમે મન, તન, ધનથી સૌ, જીવન અમ હિંદમય કર્યું. (૯)

તજી જ્ઞાતિ, રૂઢી ધારો, અમે સૌ હિંદના બાળો,
કરીશું ઇજ્જતી ભક્તિ, ચાહીશું હિન્દની મુક્તિ. (૧૦)

પ્રભુમય આત્મને કર્યું, જીવનદિપ હિન્દને ધર્યું,
પરસ્પર સાહચ સુખ અર્પી, કરીશું ભાઇ ને બહેની. (૧૧)

દમ્ભાથી ઉરને છાશું, દયા પ્રેમે થકી ભર્યું,
નીતિ ધર્મે ગ્રહી શ્રદ્ધા, સહન કરી સત્યથી લટ્યું. (૧૨)

સૌ. વિજયાલક્ષ્મી હર્ષદરાય વી. ત્રિવેદી.

“મનુષ્ય જન્મનો સફળતા.”

પરોપકાર એજ ધન છે, પુણ્યનું પોટકું છે. જેનાથી ઉભય લોકની સફળતા છે.
મન, તન, ધનથી જેનું જીવન. પરોપકારમય ને અન્યના શ્રેય અર્થે છે તેજ જીવન ઉચ્ચ
ને પવિત્ર છે. મોક્ષ અને મુક્તિનું સ્થાન છે. એકના જીવનમાં અનેકનું જીવન છે તેજ
જીવનની સફળતા છે—આનંદમય ઉન્નતવલતા છે.

પોતાની જન્મભૂમિને વારસે કયા સ્ત્રી પુરુષનું હૃદય નહિં દ્રવે ? ને અભિમાન નહિ
જન્યુત થાય ? મારા આર્થ બન્ધુઓ ને ભગિનીઓ ! આંખ ઉઘાડીને જુઓ. સ્વાર્થને બાળી
નાંખો—પરમાર્થજ ધારણ કરો. દેપ, કલેશ ને ભિન્નતાને દૂર કરો—ભાઇઓ અને બહેનો !
આર્થદેવી હિંદમાતા તમને પુકારે છે. આધિ, ઉપાધિ ને વ્યાધિયુક્ત જર્જરીત શરીરે ત્વ
પુણ્યવતી પવિત્ર દેવી ભુખ્યાં અને દુઃખીઓ અશ્રુ સારે છે. મીઠી માતા કે જેના હસ્તનું
જ્ઞાન પાલન પામી—જેના હૃદયમાં જન્મી—જેનું પયપાન કરીને તમે બોલો ખુંધો—જેણે
લગારી વિદ્યા ધોઇ એવી માતા રોશે ને બાળકો હસશે ? જે બાંધુઓની ભેગાં તમે ઉછર્યાં
છો, તેની દયા તમારા હૃદયમાં નથી ? આ શી રીતે બનશે ! મહા જીવન કે વીસમી સ-
દીની નવાઇ-કે કળીનું કાતુક ? જે હો તે હો. કપીલ દેવની પેઠ પ્રથમ માતાની મુક્તિ ને
નેના શ્રેયઅર્થે જીવન અર્પી દો. સુખ ક્યાંથી મળશે, શાંતિ ક્યાંથી મળશે, અને મોક્ષ
ક્યાંથી ? આપણાં હજારો ભાઇ બહેનો ભુખે ને દુઃખે ટળવળે છે. આપણે આપણા
માથા કંઈ કર્યું છે ? પૈસો શા કામનો છે ? મર્યા પછી તો મૂકી જવાનો છે. લક્ષ્મી
માણી તે પાસે છે—પરમાર્થમાં વાવરી તે સંગય કરી છે—જે સંઘટી તે નાંખી દીધી છે.
વજ્રાએ ઘાબલા જુઓ છો. આપને પૈસે માડી ઘોડામાં ફરતાં—મોજશોખ કરતાં—વિલાપતી

ખનતા-નાયકા ન્યાવતા-પાપથી ભરેલા-પાપમય શરીરવાળા હિંદની હત્યાઓ જેવા અતે પૈસો ફૂ કરીને બેસે છે ! આપણી શ્રીમન્તાઇ શી કામની છે ? મોજ શોખનાં ખોટા ખર્ચોમાં હજારો રૂપિયા ખર્ચા નાંખીએ છીએ પણ પરોપકારમાં પાઇએ અપાતી નથી. ગૃહસ્થની સ્ત્રીઓને દેશનેબલ સાડીઓ, પોલકા, ચોળી, ઝવેરાતના દાગીના કે જેનું સોના કરતાં ઘડામણ મોંઘુ-વિલાયતી સુવર્ણ અને 'પોલીશ', વિલાયતી સેંટપાઉડર, અત્તર-સાબુ ને હેર ઓઇલ-આવાં આવાં કેટલાંએક ખોટાં ખર્ચોમાં હિંદુસ્થાનના હજારો રૂપિયા ખુચ્ચાર થઈ જાય છે; ને હિન્દ નિર્ધન થઇ જાય છે. ખાવા ખોતેરા ને ધર્મગાણા બેહેતેરા-મોટાંનું અનુકરણ ન્હાતા કરે ને મરે નહીં તો માંદા થાય. હિંદુસ્થાનમાં હજારો મનુષ્યો અનવસ્થ વિનાનાં રખડી રખડીને બુખે મરે છે. તેનો વિચાર કોણ કરે છે ? રંકને સુજે તે શ્રીમન્તને જીવનમાંએ ન જડે. શ્રીમન્તો, શેઠીઆઆ, અધીકારીઓ વિગેરેનું આ કર્તવ્ય છે. પણ માન અને મદ બારિઆ-મોહને વશ-સત્તામાં શાણપણ બૂલેલા શ્રીમન્તોને શું ખબર પડે કે ગરીબનો સંસાર કેવો છે. ધર્મરદત્ત લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરી હિંદ અને તેનાં બાળકોના શ્રેયઅર્થે પોતાનો નીચ સ્વાર્થ તજવો એ સામાન્યધી શી રીતે થાય ? પોતાની લક્ષ્મી, વૈભવ અને સત્તામાં તણાયા જતાં મોટાં કહેવાતાં પણ ખોટાં એવાં ગૃહસ્થ સ્ત્રી પુરોનો એ વિચાર સ્વપ્ને પણ સત્ય જણાય નહિં. હિંદુસ્થાનના કરોડો રૂપિયા મિથ્યા વિષયો-પ્રભોગમાં ને મોટામનાં મિથ્યા ખર્ચોમાં ખર્ચાઈ જાય છે. પરદેશી માલ રૂપિયા પરદેશ ખેંચી જાય છે ! સ્વદેશ અને સ્વદેશીને કોણ ઉત્તેજન આપે ? હિંદ નિર્ધન અને તેમાં નવાઇ શી ? હિંદ ! મ્હારી દુઃખી માતા ! ત્હારી ઉન્નતિ શી રીતે થાય ? તારાં પુત્રો અને પુત્રીઓ હજી અજ્ઞાનના ઊંડા તિમિરમાં શયન કરે છે, પરમાર્થને પાઠુ મારે છે. સ્વાર્થના શણુગાર સજે છે ને પાપની પેટીઓ ભરે છે. અન્તરમાંની ઉડી બળતરા બોલે છે. અહો શ્રીમન્તો ! ત્હમે શું કરવા જન્મ્યા ? પાત્રવિના પ્રભુઅ શી રીતે દાન દીધું ?

૨ મ્હારી શ્રીમતી ભગિનીઓ ! મ્હારી વૈભવવતી બહેનો ! હિંદની આધારભૂત રમણીઓ ! મ્હારા ઉપર ત્હમે ક્રોધ ન કરશો. પણ ત્હમે દયાની દેવીઓ થાઓ. પરમાર્થની પ્રતિમા થાઓ. આનંદનો અવતાર થાઓ. સ્નેહનો શણુગાર સજો; સહન કરવાનો મંત્ર શીખજો. તન, મન, ધનથી પરોપકારનાં કામ કરજો. હિંદ માતાની સેવા કરજો. સ્વદેશ અને સ્વદેશીઓની દાઝ ધરજો. સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવામાં આગેવાની જોજો. બહેના, લક્ષ્મીની સહાયતાથી મનુષ્ય ધારે તો જગતનું ઘણું બધું કરી શકવાને સમર્થ થાય છે. મનમાં પરણીને મનમાં રંડાણું જન્મ મિથ્યા છે તેમજ લક્ષ્મીવિનાના વિચારો મનમાં ઉદ્ભવી મનમાંજ પાછા સમાઇ જાય છે. જગતના સુખ અર્થે તે નકામા છે. બહેનો, ત્હમે દુઃખીને દિલાસો દેજો. અપંગને સાહાય્ય કરજો, બુખ્યાંને ભોજન દેજો, નિર્ધનને ધન દેજો; રાગીને ઔષધ દેજો, અસમર્થની સેવા કરજો. દયા અને પ્રેમની પોપક માડીઓ ! ક્ષમાની મૂર્તિ મતિ દેવીઓ ! તમારા ઉપર ભવિષ્યની પ્રજાનો આધાર છે, નીતિધર્મનાં સ્થાપક છો, હિંદના હિત ને મોક્ષ મુક્તિનો માર્ગ તમે છો. પ્રભુરૂપ છો. પ્રભુને ઝાળખવાનું સાધન તમે છો. અસ્તુ ! પરમાત્મા ત્હમને સદૃષ્ટિ આપે અને ત્હમને સત્કાર્યોમાં સાહાય્ય કરે. ત્હમ્હારી શુભેચ્છાઓ સંજળ કરે. રંક બહેન બીજું શું ઇચ્છે ?

સૌ. વિજયાલક્ષ્મી હર્ષદરાય વી. ત્રિવેદી.

વધૂકર્તવ્ય.

માઆપની શીખામણથી સંસ્કાર પામેલી બાળાઓને પોતાની આવડત કે અજ્ઞ-
આવડત બતાવવાનો સમય સાસરવાસમાંજ આવે છે, કેમકે પિયરમાં બ્યારે નજીવી બૂલો
તરફ અથવા લાડને લઈ મોટી બૂલો તરફ પણ માતપિતા લક્ષ આપતાં નથી અને મદાવે
બંધ છે ત્યારે સાસરામાં પોતાને ઘેર આવનાર બાળા હજુ એ નવા ધરના રીતરિવાજથી
કેવળ અજ્ઞાન છે એમ બાળુવામાં છતાં સાસરિયાં સમયોચિત સલાહ અને શીખામણથી
સુધારી લેવાને બદલે હેરણું હેંપી કરે છે; તો સુખ દુઃખ, શ્રમ કે આરામ કંઈનો વિચાર
ન લાવતાં નવોદાએ નવા ધરમાં (સાસરે) રહેવું એજ આખરે સુખકર છે, માટે શ્રીમન્ત
પિતાની પુત્રી હોય તોપણ તેણે નિર્ધન સાસરામાં નિર્ધનજ દેખાવું બેઠએ. અર્થાત
પોતાનાં સાસરાનાં ધરની હાલત પ્રમાણેજ પોતાનું વર્તન રાખવું ઉચિત છે, વળી સાસ-
રામાં પ્રવેશતી વદુએ સર્વ સાસરેલ સાથે સલાહસંપ અને હેતથી વર્તવા નિશ્ચય રાખવો,
તેમ સાસરે પોતાને જે છૂટ મળે તેનો વખાણપાત્ર કામમાં ઉપયોગ કરવો કે જેથી ઉત્તમ
પ્રકારનું સંસાર સુખ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. જે માણસ કામગાંડે હોય છે તે ધરનાં દરેક
માણસને પ્રિય થઈ પડે છે એ યાદ રાખવું.

પતિનાં જન્મદાતા-તેને પાળીપોષી, ઉછેરી, બણાવીગણાવી હુંચિયાર કરવા તન,
મન, ધનથી પ્રયત્ન કરનાર-અને તેનું અંતઃકરણથી શુભ ઇચ્છનાર 'સાસુ સસરાને'
શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે 'ધર્મનાં માઆપ' ગણી તેઓના શુભાશીર્વાદને પાત્ર થવું; તેમજ
શ્વશુરગૃહે વસતી સાસરેલ તરફ ઉચ્ચમનોભાવ રાખી તેઓના તરફ વિનયથી વર્તવું કે
જેથી કદી કંઠાસનાં હમકલાં થવા ન પામે.

જે પવિત્ર મનની, ડાહી, પતિવ્રતા, પતિપ્રેમી અને સત્યશીલ હોય તેનું નામજ
'સુભાર્યા' -તેજ ઉત્તમ 'ધર્મપત્ની' કહેવાય છે. અને જે સ્ત્રી કાયાથી, વચનથી તથા
મનથી નિયમિત રહીને લગ્નના પવિત્ર કરારોથી અલિત થતી નથી તે 'સાધ્વીસ્ત્રી'
ગણાય છે. માટે આનું ઉચ્ચપદ પ્રાપ્ત કરવા પતિહૃદય સાથે પોતાનું હૃદય એવું એકરૂપ
કરી રાખવું કે દરેક પ્રસંગે 'પતિને અનુકૂળ' તે પોતાને 'અનુકૂળ' અને 'પતિને
પ્રતિકૂળ' તે પોતાને 'પ્રતિકૂળ' લાગે.

સામાન્યવતી સ્ત્રીએ જે કંઈ પણ સત્કર્મો કરવાં તે પોતાના પતિની આજ્ઞા લઈ-
નેજ કરવાં એમ ધર્મશાસ્ત્રોનું પણ કહેવું છે. સુવાસિની સ્ત્રીએને જગતમાં બીજાને કોઈ
દેવ નથી. તેમનું સર્વ માન અને શોભા તેમના પતિને લઈનેજ છે. સ્ત્રીને પતિ તે ઇશ્વર દેવ
છે માટે પોતાના પતિની પ્રસન્નતારૂપ પ્રુપ્ત્યસ્થળનું પ્રેમથી સેવન કરવાથી સ્ત્રી જેવી પવિત્ર
ગાય છે, તેવી પતિઆજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી, ઘણાં દાન દેવાથી કે ઉપવાસો કર્યાથી પવિત્ર
ની નથી; માટે દરેક સત્કર્મો પતિ આજ્ઞાને આધીન રહીનેજ કરવાં. જગતમાં પતિજ
નીનું સર્વસ્વ છે તો તેની તન્દુરસ્તી, શુન્દગી અને સુખને માટે બહુજ શીકરવાળાં રહેતાં
ખવું બેઠએ. વળી પતિનો વિશ્વાસપાત્ર કરવો એ મહાપાપ છે. પોતાના સુખદુઃખની

સમજાવાતો; બીતરવેદનાઓ પતિ પોતાની પત્નીપાસેજ કરે છે. પરન્તુ પતિએ કહેલી વાત પોતાના પેટમાં રહી શકે નહીં તો પોતાની આવી કુટવધી પતિને કોઈ વખત કેટલી વિપત્તિમાં આવવું પડે એ વિચાર હમણાં કરતાં રહેવો, તેમ મનોબળ એવું વધારતાં જવું કે દિવસે દિવસે પતિનો વિશ્વાસ પોતાપર વધે અને પોતાને સારી સાધીયેણું. (વહું) આપવા માટે જગતપિતાનો ઉપકાર માનતાં ત્હમને પણ અંતઃકરણથી શુભાશીષ આપે, એમ કરવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ. મતલબ પતિએ નહીં કહેવાજેની વાત કદી પણ કોઈને કહેવી નહીં તથા પોતાનું એકે કૃત્ય પતિથી છુપું રાખવું નહીં. વળી કમનશીબથી અથવા તો વડીલોના પેઢી દર પેઢી આઘ્યા આવતા કરજથી પતિ ગરીબ હોય તો પણ તેના માટે હલકો વિચાર લાવી, રહેનાપરનો પોતાનો પ્રેમ આછો કરવો એ સુખનીનો ધર્મ નથી. નીતિની રીતિએ ચાલતાં પણ પતિ ગરીબી ભોગવે એમાં શરમાવું કે સંકોચાવું શામાટે જોઈએ ? નહીંજ !

પતિ તરફ અપ્રીતિ રાખનારી સ્ત્રીની સોખત ખીલકુલ ન કરવી ; કેમકે પતિ પ્રત્યે તિરસ્કારયુક્ત નજરથી જોતી સ્ત્રીની સોખતથી-તેની સાથેની નિત્યની વાતચિતથી પોતાનું મન પણ જો નખથું હોય છે તો પતિ તરફ સેહેજ વાતમાં આછી પ્રીતિવાળું યદ જાય છે. માટે આવી સ્ત્રીથી દૂરજ રહેવું એ સુખકર છે. સંસાર વહેવારમાં પતિપત્ની વચ્ચે મતભેદના ધણા પ્રસંગો આવ્યા કરે છે માટે પત્નીએ બહુજ શાંત સ્વભાવનું થવું જરૂરનું છે. કોઈ વખત પતિ વગરવાંકે ખીજ જાય તો તેવે વખતે સત્ય હકીકત વિનયથી કદી દેવી અને કદાચ વિનયથી કહેતાં પણ પતિ વધુ રોષે ભરાય એવો કટાકટીનો પ્રસંગ આવી પડે તો એવે સમયે મૌન્ય રહેવું. પછું પતિનો રોષ જ્યારે નરમ પડી જાય ત્યારે થયેલ ભૂલમાં પોતાનો હાથ નથી એમ અગર તો ભૂલ યદ હોય તો એ માટે હવેથી કદી તેવી ભૂલ નહીં થાય ' તેમ ક્ષમા ચઢાતાં કદી દેવું જોઈ પતિનો રહેસો શેષ ગુરસો પણ કમી થશે. ત્હમારો પતિ ત્હમારી સુન્દરતાથી આકર્ષાઈને કે નબળા મનનો હોય તેથી ત્હમારા કલા અક્ષરો-પછી તે સાચા કે ખોટા હોય છતાં-કહયે જતો હોય તોપણ ત્હમારો પતિ ' ત્હમારેજ આધીન છે, તમે કહો એટલુંજ કરનારો છે, ' એવું એવું બહાર બોલી પતિની પદ્ધિને ઉતારી પાડવી ન જોઈએ. જ જાત પણ કેટલી જરૂરની છે, તેમને યોગ્ય કેળવણી ઘટતી છૂટ સાથે અપાય તો તેઓ પણ શું શું કરી શકે છે એ બાબત ત્હમારો પતિ બરાબર સમજતો હશે અને સ્ત્રી નામને જાને તેવા દરેક ઉમદા ગુણો ત્હણે ત્હમારામાં દીઠા હશે તો એ દરેક બાબતમાં ત્હમને પૂછશે; પરન્તુ એથી એની રહેણી ત્હમારે આધીન છે એવો ખોટો ખ્યાલ કદી લેવાનો નથી.

પતિની આજ્ઞા અનુસાર વર્તી પતિના મનમાં અણગમો કે અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થવા ન દેવાં એજ કુલિન કામિનીને ઘટે છે. પોતાનો પતિ પરદેશ હોય ત્યારે ત્હમે જ્યારે ઘેર કંઈ પણ ઉપાધી વગર સહીસલામત સંતોષમાં રહેછો ત્યારે તે (પતિ) ત્હમારા માટે કેટલું કષ્ટ વેડી બહાર પરદેશમાં આવી પડતી અનેક મુશ્કેલીઓ સહન કરે છે એ બાબત ઉપર લાંબી નજરે જોતાં રહેવું. પતિની આવી ગેરહાજરીનો અયોગ્ય લાભ લઈ સ્વતંત્ર થતાં ન જવું, પણ રમત ગમત, ચરીરનો વગર જરૂરનો શણગાર, આ ઘેર-તે ઘેર રખાડવું, મન્દિરોમાં ઉત્સવ જોવાને બહાને આપડવું, નિર્લજ્જ સખીઓ કરી તેવીઓની સાથે ઠૂઠા-મુશ્કરી કરવી, પરપુરુષ વાળા સ્થાને જવું, આવી આવી ન જાજતી અને સ્ત્રીજાતીનું ભૂખણ

સુન્દરીસુબોધ.

૧. સૈદાઓ પછી અહિં આવી સભા ભરાઇ છે. એક પ્રસિદ્ધ સન્નારીની સ્થિતિ
વાને માટે આજની સભા બોલાવવામાં આવી છે. x x x મિસિઝ રાય (દેવી
1) ના સંબંધમાં બોલતાં કહી શકાય કે તેમના જીવનનો પ્રભાવ વિશાળ

હતો. x x x ને કન્યાશાળામાં આપણે એકદા યથા છીએ તે કન્યાશાળા ધણી

થી વર્તમાન હતી. પણ મિસિઝ રાયે તેને નવી જાંઘણી બક્ષી હતી. x x x
તેમણે પોતાને ઘેર પોતાને ખર્ચે એક બોર્ડિંગ હાઉસની સ્થાપના કરી હતી. અહિંની
બાલિકાઓ તેમને જ પોતાની માતા ગણે છે. આ બોર્ડિંગ હાઉસમાં તેમના કુટુંબની
આવકનો મોટો ભાગ ખર્ચાતો. મનુષ્યો તરફના તેમના પ્રેમનું સ્મરણ જળજી રાખવું
ચોગ્ય છે. તેમના સમાગમમાં આવનારને માટે એ દેવીરૂપ હતાં. તેમણે ફક્ત બાલ-
ક્રમણોમાં પોતાનું કાર્ય કર્યું છે એમ નથી, હિન્દુ સમાજમાં પણ એમણે ધણું
કામ કર્યું છે. '

બિહાર નેશનલ કોલેજના હાલના પ્રિન્સિપાલ શ્રીયુક્ત દેવેન્દ્રનાથસેન, એમ. એ.—
મહાશય બોલ્યા કે ' તેમણે બીજાઓને માટે પોતાનો પ્રાણ સમર્પણ કર્યો છે. બાલિકાઓ
આગળ એ દાનશીલતા અને ઉદયમનું ઉચ્ચ-પ્રકારનું દૃષ્ટાંત રાખી ગયાં છે. મૃતને શ્રદ્ધા
આપે છે કે, એમણે કેવી રીતે એક માતાની કાળજીથી મ્હારી સેવા કરી હતી. કોઈની
પણ પીડાની વાત સાંભળતાં એ તરતજ ત્યાં દોડતાં. પોતાની તખ્તીયત કે પૈસાના સ્કાંધ
નેતાં નહીં. આવી એક સન્નારીને માટે સન્માન દર્શાવવું એ આપણી ખાસ ધરજ છે. '

હિન્દુસ્તાની સદ્ગૃહસ્થાના આગેવાન બાંકીપુરના પ્રસિદ્ધ વકીલ શ્રીયુક્ત ગમ્ધરપ્રસાદ
બોલ્યા ' આવી મહાન નારીની તરફ સન્માન દર્શાવ્યાથી આપણે આપણી જાતનું જોડ
વધારીએ છીએ. મિસિઝ રાય પોતાની બધી સુખ સગવડોને જુદી જગ્યાને પોતાનું ધર્મ
બીજાઓના કલ્યાણ માટે ખર્ચતાં હતાં. '

પ્રેસિડેન્સી કોલેજના હાલના અધ્યક્ષ મિસ્ટર એચ. આર. જેમ્સ બોલ્યા કે:—આવી
એક સદૃશ્ય નારીનું સ્મરણ જળજી રાખવું વ્યાજબી છે. એ પોતાના મહાન જીવનનો
દેશનું ગૌરવ વધારી ગયાં છે. એવી સ્ત્રીશિક્ષાના ઉપરજ ભારતવર્ષના ઉદયઆધાર રાખે છે.

ડાક્ટર જે. એન. થોપ મહાશયે જે કાંઈ કહ્યું તેનો સંક્ષેપ સાર આ મૂળજ છે:—

' જે નારી હમણાં સંસારમાંથી ચાલ્યાં ગયાં છે, તેમની વાંત યુગનો યુગ સૂક્ષ્મ સ્મ-
રણમાં રહેશે. તેમનું અંતઃકરણ આધ્યાત્મિક બાવથી પરિપૂર્ણ હતું. એ હમેશાં ઇશ્વરની
શક્તિથી ચાલતાં. બાળક બાલિકાને સુખી કરવાં અને તેમનાં હૃદય ઇશ્વર ભક્તિથી પૂર્ણ
કરવાં એ તેમના જીવનનું શ્રેષ્ઠ કાર્ય હતું. હિન્દુ, બ્રાહ્મ કે મુસલમાન એવો કાંઈ વિચાર
એમના મનમાં નહોતો આવતો. બધાની સહાયતા માટે એ તૈયાર રહેતાં. એમની આગળ
ત્હારે કોઈ શુભવાડો ઉભો થતો ત્હારે તેને ઉકેલવા માટે ઇશ્વરની પાસે પ્રાર્થના કરનાં.
આટલા માટે એમનાં બધાં કાર્યો સફળ થયાં છે. '

દેવીઅધ્યારકામિનીના સંબંધમાં સ્વર્ગસ્થ પ્રતાપચન્દ્ર મજૂમદાર મહાશય લખે છે
કે:—'અધ્યારકામિની દર વર્ષે ફેટલાક સ્ટેડીઓને લઈને રાજગૃહ નામના એક બૌદ્ધ તીર્થમાં
જતાં. ફક્ત ધર્મ સાધનજ તેમના આ પ્રવાસનો ઉદ્દેશ હતો. ત્યાં આગળ એ ત્રણ

વસ સુધી પ્રબળ ઉત્સાહથી ધર્મોત્સવ કરતાં, રસ્તામાં લોકોને મળીને જાહેર રીતે રોડે આપતાં તથા નગર સંકીર્તન કરતાં. આવી રીતે ધર્માત્મા સ્વામીની સાથે ડાહ્યને એમણે ગાઢભક્તિ, નિષ્ઠા અને ઉચ્ચ વ્રત પાલન કર્યો છે. ઇશ્વરોપાસનામાં ધોરકામિનીની અસામાન્ય ભક્તિ જોઈને આચાર્ય દેશવચનદ્રે ધણો સંતોષ પ્રગટ કર્યો તો. વાસ્તવિક રીતે જોતાં ધર્મભાવ, પરસેવામાં પ્રવૃત્તિ, ભગવદ્ભક્તિ અને લોક સેવા, કે સરખીરીતે લેખના જીવનમાં ગુણાયક હતાં. પારકાઓની સેવામાં લેખનું આત્મ-મર્પણ, સંતકાર્યમાં ઉત્સાહ, સંસાર તરફ વૈરાગ્ય, ચિત્તશુદ્ધિ, પવિત્રતા, ધર્મ, વિશ્વાસ અને સાધારણ ભગવદ્ભક્તિની કથા જે સાંભળશે લેખને વિશુદ્ધ આનંદ ઉપજશે. શ્રીયુક્ત પ્ર-શયનદ્રાય એમને સહધર્મિણીરૂપે પામીને ધન્યવાદને પાત્ર થયા છે અને એ પ્રકાશનદ્રને તિરૂપે પામીને ધન્ય થઈ ગયાં છે. અને આપણે એ બંનેની તરફ શ્રદ્ધાપ્રીતિ દર્શાવીને ખી થયાછીએ, ઉપકૃત થયા છીએ, કૃતાર્થ થયા છીએ ”

દેવીઅધોરકામિનીના સંબંધમાં બીજા પણ અનેક વિદ્વાનોના સારા અભિપ્રાય મળી આવે એમ છે. પણ લેખની જરૂર શી ? આપણે સંક્ષેપમાં લેખનું જે જીવનચરિત્ર જોયું | ઉપરથી આપણને વિશ્વાસ છે કે અધોરકામિની માનવી હોવા છતાં પણ દેવીની માફક આ સંસારમાં કાર્ય કરીને સ્વર્ગધામમાં સીધાવ્યાં છે. આપણા દેશની કેળવણી શ્રીએ દેવી અધોરકામિનીની માફક ભક્તિમતી નારી બને, અને દેશની સેવા કરવાને બન મન ધનથી યત્ન કરે. એજ મ્હારી સહાય પ્રાર્થના છે. એમ થશે ત્યારે દેશની દુર્ગ-તેનો નાશ થશે અસ્તુ ! અસ્તુ ! !

શિવપ્રસાદ દલપતરામ પંડિત.

સમય તરંગ.

નામદાર શહેનશાહ તથા શહેનશાહબાનુનો હિન્દમાં રાજ્યાભિષેક: એક ધણાજ આનંદની ખબર હિન્દુસ્થાનના નવા પ્રધાન હોર્ડકુ તરફથી પ્રકટ થઈ છે; અને તે એ છે કે, ૧૯૧૨ ના નવ્યુચારીની ૧ લી તારીખે નામદાર શહેનશાહ પાંચમા જ્યોર્જ તથા શહેનશા-હબાનુ મેરી રાજ્યમાતા એલેક્ઝેન્ડ્રા સાથે હિન્દુસ્થાનમાં આવી દિલ્લીમાં રાજ્યાભિષેકનો દરબાર ભરશે. આ શુભ સમાચાર-સર્વત્ર આનંદાદયક થઈ વધાવી લેવામાં આવશે એ નિઃસંશય છે. અત્યાર સુધીમાં બ્રિટિશ મહારાજ્યનાં તજનશીન કોઇપણ શહેનશાહ અથવા શહેનશાહબાનુ હિન્દમાં આવી શક્યાં નથી; અને તેથી આ-સુવર્ણ-પ્રસંગ ખાસ મંગલમય થઈ પડેલા જોઈએ એમ સઘળા હિન્દવાસીઓને ખૂબી-શ્રદ્ધા રહે એમાં કોઈ આશ્ચર્ય જોતું નથી. હિન્દના રાજ્યકર્તાને હિન્દના તજ ઉપર રાજ્યાભિષેક થાય ત્યારથી હિન્દુસ્થાનનું ભવિષ્ય પણ વધારે ઉજ્જવલ, વધારે આશામયું બનવાનું એ નક્કિ છે.

રાજમાતા શહેનશાહબાનુ એલેક્ઝેન્ડ્રાનો એકાન્તવાસ: નામદાર રાજમાતા એલેક્ઝેન્ડ્રા અને રશિયાનાં મહારાણી લેખનાં જોઈને મેરી ડેન્માર્કમાં કોપનહેગન ખાતે આવેલા લેખના એક ‘વિલ્લા’-આમ નિવાસગૃહમાં ઘણાં એકાન્ત અને સાદી રીતે રહે છે અને બાહ-સાદી કુંડૂમણ શિવાય બીજા કોઈને લાગ્યેજ મળે છે.

નામદાર ગવર્હનરનું પુનર્દીન: નામદાર ગવર્હનર સરન્યોર્ન ક્લાર્કનું લગ્ન મિસિસ રેનાલ્ડ્સ સાથે તા. ૪ થી નવેમ્બરે મુંબાઈમાં કોટમાં આવેલા સેન્ટોમસના દેવળમાં

જાણ્યાર વાગ્યે થયાં હતાં. સર ન્યોર્ન કલાઈનું વધ પંચાવન વર્ષનું અને મિસિસ રેનોલ્ડ્ઝ પીસતાળીસ વર્ષનું છે. લગ્નને દિવસે મિસિસ રેનોલ્ડ્ઝ પ્રાતઃકાળમાં વિલાયતથી પો પનીની આગબોટ મારમોરામાં મુંબાઈ પધાર્યાં હતાં. ત્હેમનું આખું નામ મિસિસ ફ્રિસિસ રોઝમન્ડ રેનોલ્ડ્ઝ છે અને તે કેપ્ટન રેનોલ્ડ્ઝનાં વિધવા તથા મહુમ મિ. ન્યોર્ન મોરંટનાં છે. લગ્ન પ્રસંગે દેવળને પાંદડાં અને ફૂલથી શણગારવામાં આવ્યું હતું ને રાહેરનાં પ્રગરિકા તથા સન્નારીઓ તથા મ્હોંટા અમલદારોથી તે ચીકાર બરાઈ ગયું હતું. મિસિસ

સુન્દર પોરાક ધારણ કીધી હતો તથા મનોહર કમળનાં પુષ્પો તથા સુગન્ધી ગુલાબનાં ફૂલોનો મ્હોંટો ગુચ્છો ત્હેમણે હાથમાં રાખ્યો હતો. લગ્ન ક્રિયા વખતે બેન્ડ સુન્દર સરોદ વગાડી રહ્યું હતું તથા ત્હેને અન્તે મુંબાઈના નામદાર બિરાથે આશીર્વાચન યુક્ત એક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તે પછી નામદાર ગંઢર્નર તથા ત્હેમનાં બાતુ દેવળમાંથી વિદાય થયાં હતાં. પ્રત્નગણમાં આ લગ્ને બહુ હર્ષ ઉત્પન્ન કીધો હતો અને લોકોનાં ટોળાંએ મ્હોંટા અવતરેથી હર્ષનાદ કરી આપણા લોકપ્રિય ગંઢર્નર રાહેળ તથા ત્હેમનાં બાતુને બારે આવકાર આપી આનન્દ પ્રગટ કરતાં હતાં. નામદાર સર ન્યોર્ન કલાઈનું આ લગ્ન સુખદાયી નીવડો એમ પ્રજા પાસે પ્રાર્થના છે; અને એ નામદારને હાથે હજી અનેક સત્કાર્યો થવાનાં છે ત્હેમાં લેડિ કલાઈ ત્હેમને સંપૂર્ણ રીતે સદાયક યદ પડશે એમ સર્વને ખાતરી છે. પ્રજા તે આશા પૂર્ણ કરે.

રૂઢમણી પ્રસૂતિકા ગૃહ: સુરતના શેઠ વ્રજભૂપણદાસ આત્મારામે પોતાનાં સ્વર્ગસ્થ પત્ની રૂઢમણીમ્હેનના નામથી વિભૂષિત થયેલું એક પ્રસૂતિકા ગૃહ હાલમાં મુંબાઈમાં કાવસલ પટેલના તળાવની પાસે હિન્દુ સ્ત્રીઓને માટે ઉધાર્યું છે; અને ત્હેને ખુલ્લું મુકવાની ક્રિયા દાક્તર સર લાલચન્દ્રે કરી હતી. શેઠ લક્ષ્મીદાસ ખીમંછંએ એવો એક વોર્ડ આયુર્વેદ આયુધાલયમાં ભાડીયા કામને માટે ઉધાર્યો છે પરન્તુ હિન્દુઓને સામાન્ય રીતે ઉપયોગી યદ પડે એવું કોઈ સ્થાન નહિ હોવાથી સાધારણ સ્થિતિનાં માણસોને ધણીજ અગવડ પડતી હતી. રૂઢમણી પ્રસૂતિકાગૃહ હિન્દુઓના ગીય સત્તામાં આવેલું છે અને એક આશીર્વાદ સમાન યદ પડશે એ નિઃસંશય છે. હાલમાં ત્હેમાં બાર બિઝાનાંની સગવડ છે પરન્તુ આશા છે કે ત્હેની ઉપયોગિતામાં વધારો થયે સર્વ રીતે ત્હેની સગવડ અને અનુકૂળતામાં સુધારો વધારો થશે. શેઠ વ્રજભૂપણદાસના પુત્ર દા. મંગળદાસ તથા ત્હેમનાં પત્ની વિલાયત ન્હાને પ્રસૂતિકા (સંતાવડી સ્ત્રી) ને લગતું ખાસ જ્ઞાન સંપાદન કરી આવ્યાં છે અને તેથી આ ગૃહ પણ ત્હેમની દેખરેખ નીચે રહેવાનું છે એ વધારે સતોષપ્રદ છે. આશા છે કે આ પ્રસૂતિકાગૃહને દિનપરદિન ઉપયોગ વધશે અને લોકોને તે સર્વ રીતે લાભદાયી યદ પડશે.

લેડિ મિન્ટોએ અદલાહાબાદમાં રાડ કરેલો સુન્દર રિવાજ: નામદાર વાઈ-સેસય લેડિ મિન્ટો અદલાહાબાદમાં ટેંટરાંના સ્મારક સ્થંભોના પાયા નાંખવાને લેડિમિન્ટો. લેડિ લેડિ એલિન ઇલિયટની સાથે પધાર્યાં હતા. ત્યાં મિન્ટોબાગ અને સ્મારક સ્થંભોના પાયા નાંખવાની ક્રિયા યદ રહ્યા પછી, રાય બહાદુર લાલ રામચરણદાસે ત્રણ સુવર્ણમાળાઓ લેડિ મિન્ટો, લેડિ મિન્ટો તથા લેડિ એલિન ઇલિયટને મ્હેરાની હતી. જે વખત તે નામદારોએ લાલાજીને બને હાથ નેડી 'નમસ્કાર' કહીને, ઉપકાર માન્યો હતો. આવાં ન્હાનાં ન્હાનાં સુર્હત્યો પણ પ્રત્નની લાગણીને કેટલી બધી આકર્ષી શકે છે તે તે વખત તે મેળાવડામાં ઉત્પન્ન થયેલા અત્યાનન્દથી સમબર્ધ શક છે.

એ ઇંગ્રેજ બાતુઓની બહાદુરી: કલકત્તાની સુપ્રસિદ્ધ નાટકકાર મિસિસ માર્સડન વેફિલ્ડ તથા મિસ પેજ નામની બે બાતુઓ દાર્જિલિંગથી કલકત્તા જતી મેલ્ટેનમાં ખેલા વર્તના ડબામાં એકઠી મુસાફરી કરતી હતી. રાતમાં મિસ પેજ જતી હતાં ત્હેણે એક દોકીવા મ્હોંટાજી માથુસને પોતાની પાસે ઉબેલો જોયો. આ ઉપરથી ત્હેણે ખૂબ પાકી નેથી મિસિસ વેફિલ્ડ જતી